

ZIRIDAVA

Mircea Barbu, Doru Bogdan, Ion P. Bogdan, Alexandru Braica, Andrei Caciora, Eva Crișan, Ion Horațiu Crișan, Victor Cațavei, Elena Colta, Aurel Decei, Dan Demșea, Titus Furdui, Otto Greffner, Eugen Glück, Rodica Herlo, Radu Homescu, Cătălin Ionuțaș, Eduard Ivanof, Nicolae Kiss, Geza Kovách, Gheorghe Lanevschi, George Manea, Liviu Mărghitan, Horia Medeleanu, Tristan Mihuța, Melente Nica, Mircea Popa, Vasile Popeangă, Radu Păiușan, Doina Radu, Nicolae Roșuț, Alexandru Roz, Aurel Sasu, Gheorghe Șora, Mircea Timbus, Mircea Zdroba.

IX

— 1978 —

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

IX

12.215

— 1978 —

COMITETUL DE REDACȚIE

NICOLAE ROȘUȚ — redactor responsabil

TRISTAN MIHUȚA — secretar de redacție

EDUARD IVANOF, ANDREI CACIORA, VICTOR CAȚAVEI, HORIA
MEDELEANU, DORU BOGDAN, GEORGE MANEA — membri

Traducerea rezumatelor a fost asigurată de prof. Valeria Ivanof, prof. Florica Cațavei (limba franceză), prof. Liana Ignea (limba engleză) și prof. Otto Greffner (limba germană).

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Muzeului județean Arad, Piața George Enescu nr. 1, telefon 16499.

Autorii sînt rugați să trimită manuscrisele dactilografiate la două rînduri, în două exemplare, însoțite de rezumat în una din limbile de circulație internațională. Aparatul critic va respecta uzanțele științifice și va fi plasat la sfîrșitul lucrării, trimiterile numerotîndu-se în continuare.

CUPRINS
SOMMAIRE — SUMMARY

	pag.
— Cuvînt înainte Avant propos Foreword	9

I. ARHEOLOGIE
ARCHEOLOGIE — ARCHEOLOGY

ION HORAȚIU CRIȘAN	— Regatul lui Burebista, prima formațiune sta- tală din spațiul românesc. Le royaume de Burebista, la première for- tion statale dans l'espace roumain Le royaume de Burebista, la première forma- tion in Romanian Space.	13
MIRCEA BARBU MIRCEA ZDROBA	— Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș. L'établissement dace de Vărădia de Mureș. The Dacian Settlement from Vărădia de Mureș.	21
NICOLAE KISS	— Cîmpia Aradului — unul din centrele mo- netăriei geto-dacice. La plaine d' Arad — centre de fabrication de la monnaie géto-dace. The Plain of Arad — Centre of the Getic-Da- cian Mint.	41
LIVIU MĂRGHITAN	— Considerații referitoare la drumul comercial român de pe Valea Mureșului inferior. Considérations concernant la route commer- ciale romaine de la Vallée du Mureș infé- rieur. Considerations Referring to the Roman Tra- ding Road from Inferior Mureș Valley.	49

II. ISTORIE
HISTOIRE — HISTORY

GÉZA KOVÁCH	— Sisteme medievale pentru măsurarea supra- fețelor. Systèmes du Moyen Âge pour mesurer les surfaces du sol. Mediaeval Systems of Surface Measuring.	55
ANDREI CACIORA MIRCEA TIMBUS	— Mișcări sociale și naționale ale românilor din Cîmpia Aradului (1849—1853). Mouvements sociaux et nationaux dans la plaine d'Arad (1849—1853). Social and National Movements in the Plain of Arad. (1849—1853)	67
DAN DEMȘEA	— Participări arădene la lupta pentru unitate cultural-națională între 1850—1860.	79

Participations aradoises à la lutte pour l'unité culturelle-nationale entre 1850—1860.
Participations from Arad in the Struggle for Cultural and National Unity between 1850—1860.

EUGEN GLÜCK	— Ecolul unirii Principatelor în presa arădeană. L'Echo de l'Union des Principautés dans la presse d'Arad. The Echo of Union of the Principalities in the Press of Arad.	91
EUGEN GLÜCK	— Industria arădeană între 1848-1894. L'industrie d'Arad entre 1848—1894. The industry of Arad between 1848—1894.	95
AUREL DECEI	— Încercarea de înțelegere maghiaro-română, prin groful Samuil Wass și George Bariț, în noiembrie 1860. Essai d'entente roumaine-hongroise par l'intermédiaire du comte Samuel Wass et George Bariț au mois de novembre 1860. Attempts of Hungarian-Romanian Understanding through the Hungarian Count Samuil Wass and George Bariț in November 1860.	117
OTTO GREFFNER	— Corespondenți străini despre luptele de la Plevna. Correspondants étrangers sur les luttes de Plevna. Foreign Correspondents about the Fights of Plevna.	141
EUGEN GLÜCK	— Contribuții cu privire la activitatea științifică și literară a lui Ioan-Iosif Goldiș legată de războiul de independență din 1877—1878. Contributions concernant l'activité scientifique-littéraire de Ioan-Iosif Goldiș liée à la guerre pour l'indépendance 1877—1878 — Contributions Referring to the Scientific-Literary Activity of the Ioan Iosif, Goldiș Connected with the War of Independence from 1877—1878.	149
VASILE POPEANGĂ	— Imaginea războiului pentru independență din 1877 în literatura didactică din Transilvania. L'image de la guerre pour l'Indépendance dans la littérature didactique de Transylvanie. The Image of the War of Independence from 1877-1878 in the Transilvanian literature.	157
DOINA RADU	— Dramaturgia independenței. La dramaturgie de l'Indépendance. The Independence Dramaturgy.	167
MELENTE NICA	— Războiul de independență în calendarele și almanahurile românești cu largă circulație în zona Aradului. La guerre pour l'Indépendance dans les calendriers et les almanachs roumains à large circulation dans la région d'Arad.	177

The War of Independence in the Romanian Calendars and Almanacs of Wide Circulation in the Area of Arad.

- EVA CRIȘAN — Contribuții medico-sanitare transilvănene la războiul de independență. 193
 Contributions médico-sanitaires transylvaines à la guerre pour l'Indépendance.
 Transilvanian Medico-Sanitary Contributions to the War of Independence.
- RODICA HERLO — Contribuția femeilor arădene la mișcarea națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. 199
 La contribution des femmes d'Arad au mouvement national de la fin du XIX-ème siècle et le début du XX-ème siècle.
 The Contribution of the Women of Arad to the National Movement from the End of the XIX-th Century and the Beginning of the XX-th.
- DORU BOGDAN — Vasile Goldiș și unele probleme ale epocii sale. 207
 — Vasile Goldiș et quelques uns des problèmes de son époque.
 — V. Goldiș and Some of the Problems of His Time.
- NICOLAE ROȘUȚ — Activitatea politică a deputaților arădeni între 1905—1918. 219
 L'activité politique des députés d'Arad entre 1905—1918.
 The Political Activity of the Deputies of Arad between 1905—1918.
- MIRCEA POPA — Björnstjerne Björnson — apărător al cauzei libertății și independenței poporului român. 271
 Björnstjerne Björnson — défenseur de la Liberté et de l'indépendance du peuple roumain.
 Björnstjerne Björnson — defender of the Romanian People's Liberty and Independence.
- GHEORGHE ȘORA — Vasile Goldiș văzut de contemporani. 283
 Vasile Goldiș vu par les contemporaines.
 Vasile Goldiș Seen by Contemporaries.
- EDUARD IVANOF — Aspecte ale atitudinii opiniei publice arădene față de dictătura legionaro-antonesciană (1940—1941). 303
 Aspects de l'attitude de l'opinion publique d'Arad à face à la dictature légionnaire-antonescienne (1940-1941).
 Aspect of the Attitude of the Public Opinion in Arad towards the Political Regime.
- ALEXANDRU ROZ — Lupta clasei muncitoare și a forțelor progresiste și democratice din părțile Aradului pentru victoria insurecției naționale armate anti-fasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944. 323x

La lutte de la classe ouvrière et des forces progressistes et démocratiques du département d'Arad pour la victoire de l'insurrection nationale armée antifasciste et anti-impérialiste de 23 août 1944.

— The Fight of the working Class and of the Progressive Democratic Forces around Arad for the Victory of the National Antifascist and Antimperialist Insurrection of the Army from August 23, 1944.

**III. LUPTĂTORI ARĂDENI PENTRU LIBERTATE
ȘI INDEPENDENȚĂ
COMBATANTS D'ARAD POUR LA LIBERTÉ
ET L'INDÉPENDANCE
FIGHTER OF ARAD FOR LIBERTY AND
INDEPENDENCE**

DOINA RADU	— Atanasie Marian Marienescu (1830—1914).	341
NICOLAE ROȘUȚ	— Mihai Veliciu — luptător pentru libertate națională și socială (1841—1921). Mihai Veliciu. — combatant pour la liberté nationale et sociale (1841—1921). Mihai Veliciu — Fighter for National and Social Liberty (1841-1921).	369
RADU PĂIUȘAN	— Generalul Ștefan Șt. Stoika — luptător pentru independență și unitate națională. Le général Ștefan Șt. Stoika — combatant pour l'Indépendance et l'unité nationale. General Ștefan Șt. Stoika — Fighter for National Independence and Unity.	383
MELENTE NICA	— Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) — (1855-1914).	413
RADU HOMESCU	— Iuliu Tr. Mera — (1861—1909)	443

**IV. ISTORIA CULTURII
HISTOIRE DE LA CULTURE — HISTORY
THE CULTURE**

ELENA COLTA	— Cartea veche românească în părțile Aradului — expresie a unității naționale. L'ancien livre roumain dans la région d'Arad — expression de l'unité nationale. The Old Romanian Printed Works in the Region of Arad — Expression of the National Unity.	465
TITUS FURDUI	— Tipărituri românești vechi, nou intrate în „Fondul prețios” al Bibliotecii județene Arad. Anciennes impressions roumaines, nouvellement entrées dans le „fond précieux” de la Bibliothèque départementale Arad. Old Romanian Printed Works Recently Entered in the „Precious Stock” of the Regional Library Arad.	477
CĂTĂLIN IONUȚAȘ	— „Biblioteca Semănătorul” — pagină luminoasă a culturii meleagurilor arădene. La „Bibliothèque Semănătorul” — page lumineuse de la culture d'Arad.	487

- MIRCEA TIMBUS
ANDREI CACIORA — Viața culturală a județului Arad între anii 1919-1944. 493
La vie culturelle du département d'Arad entre 1919—1944.
The Cultural Life of the Arad Region between 1919—1944.
- ALEXANDRU BRAICA — Trei lucrări de Nicolae Grigorescu în colecții particulare arădene. 511
Trois ouvrages de Grigoresco dans des collections personnelles d'Arad.
Three Paintings by Nicolae Grigorescu in Private Collections in Arad.
- TRISTAN MIHUȚA — Figura țăranului în colecția de artă românească a Muzeului județean Arad. 517
La figure du paysan dans la collection d'art roumain du Musée départemental d'Arad.
The Peasant's Image in the Romanian Art Collection of the Regional Museum Arad.
- GH. LANEVSCHI — Un monument în stil neorenăștere din Arad — Palatul Cenad. 529
Le palais Cénad — monument style néo-rennaissance d'Arad.
An Edifice in Neo-Renaissance Style in Arad.
The Cenad Palace.

V. ETNOGRAFIE
ETNOGRAPHIE — ETNOGRAPHY

- GEORGÉ MANEA — Lupta pentru independență în creațiile pictorilor naivi și poezilor țăranii arădeni. 537
La lutte pour l'Indépendance dans la création des peintres naïfs et des poètes paysans d'Arad
The Fight for Independence in the Creation of the Naive Painters and of the Peasant-Poets from Arad.
- IOAN P. BOGDAN — Țara vilvelor. 551
Le pays des fées.
The Fary's Contry.

VI. DOCUMENTE
DOCUMENTS — DOCUMENTS

- NICOLAE ROȘUȚ — Din activitatea Consiliului Național din Ineu. 563
De l'activité du Conseil National de Ineu.
Out of the Activity of the National Council Board, Ineu.
- VICTOR CAȚAVEI — Generalul maior Constantin Manolescu — Amintiri din două campanii. 587
Le general maior Constantin Manolescu — souvenirs de deux campagnes.
Major General Constantin Manolescu — Memories from two Campaigns.

VICTOR CAȚAVEI	— Manifeste și apeluri antifasciste arădene din perioada 23 August — 22 septembrie 1944. Manifestes et appels anti-fascistes d'Arad de la periode 23 août — 22 septembre 1944. Antifascist Manifests and appeals in Arad between August 23 and September 22, 1944.	605
----------------	--	-----

**VII. RECENZII
ANALYSES — REVIEWS**

NICOLAE ROȘUȚ	— Ștefan Meteș: „Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX”.	615
DORU BOGDAN	— Ioan Lupaș: „Scrieri alese”.	616
OTTO GREFFNER	— „Independența României”.	618
RODICA HERLO	— Vasile Netea: „Munții Apuseni — muzeu istoric și pantheon al poporului român”.	620
AUREL SASU	— I. Godea: „Caracteristici ale culturii populare din Bihor”.	622
EDUARD IVANOF	— „Revista Arhivelor”.	624
GEORGE MANEA	— „Tibiscus”, Seria etnografie, Timișoara, 1977.	626

CUVÎNT ÎNAINTE

Acest volum din „Ziridava“ finalizează și anticipează, prin studii și articole, cercetările întreprinse în vederea aniversării unor evenimente importante din istoria poporului nostru. În primul rând, sînt publicate lucrări științifice dedicate aniversărilor importante din anul 1977 — un secol de la dobîndirea independenței de stat a României, 70 de ani de la răscoala țaranilor din 1907 și 30 de ani de la proclamarea Republicii.

Studiile dedicate evenimentelor din anul 1877, bazate pe izvoare de arhivă, pe contribuții reale la dezvoltarea istoriografiei românești referitoare la acest moment important din istoria patriei, au reușit să pună în evidență două elemente fundamentale — pe de o parte, că lupta pentru apărarea independenței a fost o permanență a istoriei noastre, pe care o întîlnim și înainte și după anul 1877 în toate ținuturile românești, și, pe de altă parte, că la luptele din cadrul războiului pentru neatîrnare din 1877 participarea arădenilor a fost permanentă și efectivă. Avem de-a face, prin urmare, nu cu „ecoul“ acestui război în părțile noastre, și ale Transilvaniei întregi, ci efectiv cu o participare directă a maselor populare la această luptă, cu susținerea morală și materială a luptei drepte dusă de întregul nostru popor. Impresionantă este apoi reflectarea războiului pentru independență în literatură și artele plastice.

Studiile și articolele de istorie prezintă, de asemenea, lupta ce s-a dus la Arad pentru pregătirea marelui act de la 1 Decembrie 1918. Din aceste studii rezultă că, într-adevăr, Aradul a fost centrul politic al luptei de eliberare națională din Transilvania. Acest fapt justifică aprobarea conducerii superioare de partid ca în anul 1978, în cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 60 de ani de la desăvîrșirea statului național român unitar, la care Aradul a avut un rol important să se marcheze și împlinirea a 950 de ani de la prima mențiune documentară a Aradului și 2000 de ani de la data întemeierii cetății dacice Ziridava.

Studiile de istorie veche și arheologie reușesc să dovedească existența pe meleagurile arădene a unei vechi și bogate civilizații dacice și romane.

Pentru a pune în evidență rolul Aradului în pregătirea evenimentelor de la 1 Decembrie 1918, am deschis o nouă rubrică — „Luptători arădeni pentru libertate, independență și unitate națională“ — ce va fi continuată de-a lungul anilor, iar numerele viitoare ale „Ziridavei“ vor

înămănunchea un grup de personalități arădene care, în fruntea maselor populare, și-au legat numele de unul sau altul din momentele luptei de eliberare purtate permanent aici la Arad.

Demn de remarcat este și faptul că volumul acesta al „Ziridavei“ cuprinde studii semnate de mai mulți colaboratori din afara muzeului — mai ales cadre didactice — tot mai sensibile, mai atașate muncii științifice pe care o desfășoară instituția noastră, care nu-și poate realiza menirea cultural-educativă fără aportul celorlalți cercetători din orașul sau județul nostru.

De asemenea, s-a lărgit colaborarea externă, pe probleme arădene, cu cercetători din centrele universitare ale țării — mai ales din București și Cluj-Napoca.

Considerăm că acest volum apărut într-un context istoric nou, când, alături de oamenii muncii, și lucrătorii din muzeu, arhive și școli contribuie la ridicarea nivelului de civilizație și cultură al patriei noastre, la formarea omului care, în tot ceea ce face, este dominat de grija pentru obligațiile sale cetățenești, de sentimentul cald al dragostei de țară și popor.

prof. NICOLAE ROȘUȚ
directorul Muzeului județean Arad

ARHEOLOGIE

REGATUL LUI BUREBISTA, PRIMA FORMAȚIUNE STATALĂ DIN SPAȚIUL ROMÂNESC

ION HORAȚIU CRIȘAN

În îndelungată și frământată istorie a geto-dacilor, care începe cel puțin din al II-lea mileniu î.e.n., „un moment de cea mai mare importanță în istoria milenară a poporului nostru este — așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea făcută la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., Marii Adunări Naționale și a activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenței de stat a României din 9 mai — constituirea pe aceste meleaguri a primului stat dac centralizat și independent de către Burebista“.

Societatea daco-getică, în mersul ei ascendent spre civilizație, cunoaște o dezvoltare deosebită, intră într-un ritm rapid de dezvoltare, încă din secolul al IV-lea î.e.n., datorită trecerii la ceea ce arheologii numesc epoca La Tène (a doua vîrstă a fierului), a cărei generalizare constituie premisa fundamentală a trecerii la o formă de organizare politică superioară.

Procesul de formare a La Tène-ului geto-dacic se va încheia pe la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. Saltul calitativ, de excepțională importanță, pe care l-au făcut geto-dacii prin trecerea la La Tène a fost pregătit de numeroasele legături intervenite între ei și grecii din Pontul Euxin, începute încă din sec. al VII-lea î.e.n., apoi de contactul cu celții și tracii de sud.

Nenumăratele descoperiri făcute în spațiul intra sau extracarpatic ne dovedesc că, începînd din sec. al II-lea î.e.n. și mai cu seamă din a doua jumătate a sa, fierul a fost folosit din abundență. Tot pe parcursul sec. al II-lea î.e.n. se va generaliza lucrarea ceramicii la roată, iar meșteșugul olăritului va lua o deosebită dezvoltare.

Dezvoltarea rapidă a forțelor de producție va aduce cu sine o sporire considerabilă a populației. În afara creșterii numerice a așezărilor, acum se înregistrează și o înmulțire considerabilă a acelor aglomerări de tip proto-urban pe care geto-dacii le numesc în limba lor **dava**, iar grecii le spun „polis“ (oraș). Pe lângă produsele atelierelor locale, în asemenea așezări se desfăceau diverse mărfuri străine venite, mai ales, din lumea greco-romană. **Davele** mai erau, în același timp, centre militare, politice și religioase ale unor triburi sau uniuni de triburi.

Marea bogăție de materiale, descoperite în așezările de tip **dava**, diversitatea lor extraordinară, mai ales începînd cu epoca lui Burebista,

sînt mărturii grăitoare ale unei remarcabile prosperități, dovedind că stadiul primitiv sătesc a fost de multă vreme depășit.

Dovada limpede a unei intense producții de mărfuri și a intensificării legăturilor comerciale întreținute de societatea geto-dacică ne este oferită de circulația monetară. Dezvoltarea forțelor de producție va aduce după sine sporirea surplusului de produse care vor fi destinate „pieții“ interne și externe. Monedele emise în provincia romană Macedonia Prima, în insula Thasos sau în orașele Dyrrhachium (azi Durrës în Albania) și Apollonia (tot în Albania), ambele pe coasta de est a Mării Adriatice, sînt deosebit de numeroase, indicînd orientarea schimburilor comerciale efectuate de către geto-daci. Cu privire la moneda proprie se constată o reducere a tipurilor și o substanțială creștere cantitativă, circumscriindu-se zone clare de circulație.

Analiza tuturor descoperirilor de monede daco-getice dovedește că, în a doua jumătate a sec. II î.e.n. și în primele 2-3 decenii ale sec. I î.e.n., se conturează patru zone distincte de monede, care reprezintă emisiuni ale unor puternice uniuni de triburi.

Toate cele arătate converg în a dovedi o rapidă și efervescentă dezvoltare economică, pe toate coordonatele și pe întinderea tuturor teritoriilor locuite de daco-geți începînd, mai cu seamă, din a doua jumătate a sec. II î.e.n. Dezvoltarea deosebită pe care o cunosc forțele de producție, producția de mărfuri, schimburi, vor aduce cu sine, în același ritm, modificări substanțiale în domeniul relațiilor de producție. Cea mai însemnată dintre acestea o constituie, fără îndoială, lichidarea vechilor relații de producție. Societatea geto-dacică, de la sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. și de la începutul celui următor, era deja de multă vreme și profund stratificată. Izvoarele literare îi pomenesc pe **tarabostes** ori **pilleati**, care sînt marii nobili, și pe **capillati** sau **comati**, ce reprezintă pătura intermediară între oamenii de rînd și nobile, la care se adaugă preoțimea, ierarhizată și puternică, cu influență deosebită în desfășurarea întregii vieți, avîndu-l în frunte pe marele preot.

Documentelor arheologice vin, deci, să li se adauge cele de ordin literar, care ne atestă la geto-daci, încă din sec. I î.e.n., existența unei nobilimi bogate și stratificate. Ea constituia, fără îndoială, clasa dominantă și exploatoare căreia îi era aservită, într-un fel sau altul, masa oamenilor de rînd.

Despre masa producătorilor de bunuri materiale, despre agricultorii ce lucrau pămîntul în comun ori sub forma micii proprietăți private, despre păstori, meșteșugari, negustori ori mineri, izvoarele literare nu ne spun nimic. Deși izvoarele scrise nu ne atestă, putem totuși presupune că și în masa producătorilor de bunuri se vor fi produs diferențieri, avîndu-i în vedere pe meșteșugari, negustori și alții. Toți cei despre care am vorbit pînă acum sînt, în ultimă instanță, oameni liberi, chiar aserviți fiind, în proporții diferite, nobilimii. Despre existența sclavilor avem doar două vagi menționări în izvoarele antice, care nu ne autorizează să susținem existența unui sclavaj la daco-geți, înainte de a fi incluși, o parte dintre ei, în hotarele împărăției romane. Iată,

deci, că societatea geto-dacică îndeplinea toate condițiile pentru a trece la o formă politică superioară de organizare — cea statală, eveniment ce se va întâmpla pe timpul regelui Burebista. Izvoarele literare ni-l arată domnind deja la anul 81 î.e.n. De la Strabon aflăm că : „Burebista, bărbat get, luînd conducerea neamului său, a ridicat pe oamenii aceștia înrăiți de nesfirșitele războaie și i-a îndreptat prin abținere și sobrietate și ascultare de legi (porunci), așa încît în cîțiva ani a întemeiat o mare împărăție (stăpînire) și a supus geților cea mai mare parte dintre populațiile vecine; ba a ajuns să fie temut chiar și de romani, pentru că trecea Istru (Dunărea) fără frică, prădînd Tracia pînă în Macedonia și Iliria, iar pe celții cei ce se amestecaseră cu tracii și cu ilirii i-a pus-tiit cu totul, iar pe boii de sub conducerea lui Cristasiros, precum și pe taurisci i-a nimicit cu desăvîrșire“. Același autor ne spune că Burebista „a sfîrșit prin a fi răsturnat de niște răsculați, înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva lui“, eveniment petrecut, după toate probabilitățile, în anul 44 î.e.n., cînd va fi suprimat și marele său rival de la Roma, Cezar, care se pregătea să pornească război împotriva lui. Texte și inscripții ni-l arată pe Burebista ca stăpîn al tuturor cetăților grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre, de la Olbia, oraș situat la gura Bugului (azi Porution în U.R.S.S.) pînă la Apollonia, pe țărmul de sud al actualului golf Burgas (azi Sozopol în Bulgaria).

Opera cea mai de seamă a lui Burebista, care i-a uimit pe contemporani, a fost, fără îndoială, unificarea tuturor semințiilor geto-dacice. Unificarea geto-dacilor a fost înlesnită de existența unor mari uniuni de triburi, a unor formațiuni politice bine încheiate, ce își aveau moneda proprie, a cărei arie de răspîndire delimitează și teritoriile lor. Marea lui operă, cuprinderea laolaltă a tuturor semințiilor geto-dacice, a fost posibilă și datorită unor împrejurări externe favorabile. Roma era antrenată în lupta cu Mithridates al VI-lea Eupator, rege al Pontului și al Bosforului care reușise să alcătuiască o puternică coaliție antiromană și stătea, astfel, în calea politicii de expansiune a Romei de atunci, care avea drept obiectiv supunerea bogatelor și prosperelor state elenistice din Asia, făurite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. La aceasta se adaugă gravele frămîntări sociale de la Roma, care s-au manifestat atît de violent în prima jumătate a sec. I î.e.n.

Procesul de unificare săvîrșit de Burebista își găsește explicația în dezvoltarea internă a societății geto-dacice, care ajunsese la un stadiu ce reclama înlocuirea vechilor forme ale comunei primitive, la care se adaugă calitățile excepționale cu care a fost înzestrat unificatorul.

După ce a reușit să unifice triburile geto-dacice, după ce le-a impus disciplină și ascultare de legi, Burebista a început marile sale războaie, purtîndu-i pe geto-daci din victorie în victorie, pe culmile cele mai amețitoare ale gloriei, în urma cărora daco-geții, în frunte cu marele lor rege, vor ajunge stăpînii unui vast teritoriu, ce se întindea de la Carpații nordici la Dunărea mijlocie și Balcani, iar pe litoralul Mării Negre de la Olbia la Apollonia. Întreg acest spațiu intra în aria de formare și de

locuire a geto-dacilor, a acestor traci de nord. În perimetrul lor pătrunseseră, în decursul vremii, diferite neamuri străine.

Cu ajutorul descoperirilor arheologice și a menționărilor unor scriitori antici, contemporani ori de mai târziu, se pot stabili limitele de locuire ale geto-dacilor și, implicit, ale stăpînirii lui Burebista.

Cercetările făcute de arheologii slovaci au dovedit că spațiul Slovaciei era locuit de populații tracice cel puțin din sec. VII-VI î.e.n. Numeroase descoperiri de materiale dacice, printre care se înscriu și monedele dacice, dovedesc locuirea acestora și în sec. III-II î.e.n., cînd vor pătrunde aici triburile celtice cu care vor conviețui. Izvoarele literare (Caesar și Strabon) vin să confirme pe cele arheologice, fixînd hotarele între germani și geți, pe Dunărea mijlocie și Pădurea Hercinică. Prin Pădurea Hercinică autorii antici înțelegeau un întins spațiu ce cuprindea Carpații nordici și Carpații Mici din Slovacia de sud-vest, pînă la riul Marus (Morava).

Zona dintre Tisa și Dunăre era locuită de triburi daco-getice, după cum au dovedit-o descoperirile făcute de către arheologii maghiari. Aici vor pătrunde triburi celtice și mai târziu, (sarmații iazigi) pe timpul împăratului Tiberius. Toți aceștia vor conviețui cu autohtonii geto-daci. Întregul spațiu va fi inclus, cu siguranță, în stăpînirea lui Burebista. Locuirea dacică va depăși, spre vest, limita Dunării. Vestigii aparținînd culturii lor materiale se vor întîlni și pe teritoriul Pannoniei, Austriei, Moraviei și chiar în Silezia centrală. Este vorba însă de pătrunderi etnice sporadice, care nu ne îndreptățesc presupunerea că hotarele stăpînirii lui Burebista s-ar fi întins pînă acolo.

Pe teritoriul Iugoslaviei de astăzi s-au făcut numeroase descoperiri de vestigii daco-getice, fie întîmplător, fie pe calea săpăturilor sistematice. Ele pot fi împărțite în două mari grupe, pe criterii de ordin geografic, și anume : prima, în care s-au găsit materiale daco-getice la nordul Dunării, în special pe teritoriul Banatului iugoslav, și o a doua, formată din materiale descoperite pe teritoriul Serbiei și al Macedoniei. Din Banatul iugoslav se cunosc numeroase așezări, printre care și centre importante cum este, de exemplu, cel de la Zidovar. Toate acestea dovedesc o intensă locuire a geto-dacilor în spațiul Banatului iugoslav, care a fost și el inclus între hotarele stăpînirii lui Burebista.

Semnificația istorică a vestigiilor dacice din Serbia sau Macedonia actuală este mai greu de stabilit. Cea mai plauzibilă pare a fi ipoteza după care ar fi vorba de infiltrări de populație geto-dacică, fără să reprezinte urme lăsate de armata lui Burebista, despre care știm că a ajuns pînă în Macedonia.

Între Dunăre și Balcani etnicul de bază îl formau neamurile tracice pe care autorii antici le cunosc sub numele generic de geți și moesi, împărțiți în numeroase triburi : crobizii, tribalii, dardanii etc. La sud de Munții Balcani triburile tracice au cunoscut, în diferite perioade, unificări sub conducerea regilor odriși. Burebista va include spațiul dintre Dunăre și Balcani între hotarele stăpînirii sale. Mărturie în acest sens ne stă textul inscripției în cinstea lui Acornion, în care Burebista ne este

arătat limpede și fără echivoc ca : „stăpînind tot teritoriul de dincoace de fluviu (Dunărea) și de dincolo“. Decretul în cinstea lui Acornion a fost emis la Dionysopolis (Balçic), și de acolo trebuie judecată orientarea. Înseamnă că Burebista a stăpînit toată zona din sudul Dunării, pînă cel puțin la Munții Balcani. Să nu uităm că Apollonia a fost și ea supusă de Burebista.

Am arătat că spre nord-vest granițele daco-geților se întindeau pînă la Carpații nordici, cuprinzînd spațiul de azi al Slovaciei și o parte din Ucraina carpatică. Se pare că locuirea daco-geților, încă din această vreme, se extindea și dincolo de Carpați, prin Podolia și Galiția, în nord-vestul R.S.S. Ucraina. În această parte, „sub riul Tyras (Nistru) lîngă Dacia“, Ptolemeu menționează o **dava** : Clepidava. La est de Carpați. În zona din regiunea superioară a Nistrului, sînt de localizat, cu destulă probabilitate, costobocii. Aceștia locuiau atît la vest, cît și la est de Carpații Păduroși, iar părerile învățaților moderni cu privire la etnicul și localizarea lor sînt împărțite. Cert rămîne un fapt, și anume că, în această zonă există o cultură materială cunoscută sub numele de cultura Lipița, care aparține, fără îndoială, unei populații daco-getice, fapt dovedit, printre altele, de ceramica întru totul identică cu cea din marile stațiuni daco-getice de pe teritoriul României. Numeroase descoperiri aparținînd culturii Lipița (morminte sau așezări) se datează din sec. I î.e.n. pînă în sec. III e.n.. Purtătorii culturii Lipița sînt identificați, de marea majoritate a cercetătorilor, cu costobocii pomeniți de izvoarele antice și de inscripții.

În ce măsură daco-geții de pe Nistrul superior au fost și ei atașați celorlalte seminții unite de Burebista și, în acest fel, stăpînirea lui să se fi extins, pînă în aceste regiuni, n-o putem preciza cu destulă siguranță. Includerea costobocilor, intra și extra carpatici, în fruntariile marii stăpîniri a lui Burebista, ni se pare a fi fost o realitate, deși izvoarele literare nu ne-o spun.

Despre locuirea dacilor în spațiul dintre Prut și Nistru ne stau mărturie textele antice și numeroase descoperiri arheologice făcute mai ales în ultimele decenii de către cercetătorii sovietici. Ceramică tipică și specific daco-getică s-a descoperit pînă departe la Olbia, și chiar mai spre est, în așezări de pe malul Bugului, ajungînd pînă în regiunea inferioară a Niprului. Prezența populației daco-getice la est de Tyras este dovedită și de numeroasele inscripții găsite în unele orașe grecești. În textul cărora pot fi citite destule antroponime sigur dacice. La est de Nistru, și pînă în regiunea inferioară a cursului său, îi găsim pe daco-geți trăind împreună cu alte neamuri. Pătrunderea lor aici este anterioară epocii lui Burebista. Undeva în acest spațiu trebuie să căutăm localitățile dacice Setidava și Susudava, menționate de Ptolemeu. Daco-geții se vor menține pînă tîrziu în spațiul de la nordul Mării Negre, cuprins între Nistru și Niprul inferior, după cum o dovedesc descoperirile arheologice, sau cele epigrafice din zona orașelor grecești. Cît anume din acest vast teritoriu a fost inclus de Burebista în stăpînirea sa este foarte greu de precizat. Un lucru rămîne doar sigur, și anume, că Olbia, situată pe

limanul Bugului, a fost cucerită de oștile lui Burebista. Descoperirile de materiale dacice, printre care figurează și opaițele lucrate cu mîna găsite la Olbia sau în așezări cum este cea de la Kozîrka, pe malul drept al Bugului, nu pot fi legate de acțiunile militare, ci, reprezintă produse ale populației daco-getice ce trăia aici în amestec cu alte neamuri.

Rămîne să răspundem la întrebarea dacă întinsa stăpînire a lui Burebista a fost sau nu un stat, dacă a reușit să depășească fazele finale de organizare ale comunei primitive, acea fază a democrației militare și să se transforme într-o formă politică superioară de organizare.

Despre Burebista știm că era rege, ne-o spun răsPICat atît textele literare, cit și titlul ca atare gravat pe lespeda de marmură de la Balcic, în epigrafa lui Acornion. Ba mai mult, el este „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia“. Dar, rege era și Dromichaites în sec. al IV-lea î.e.n. despre care știm că s-a luptat cu Lisimach, diadohul macedonean al Traciei, pe care l-a făcut prizonier. Din relatarea evenimentelor făcută de către Diodor din Sicilia, rezultă limpede faptul că nu se făcuse încă trecerea de la democrația militară : decizia a aparținut poporului înarmat, organ suprem de conducere și nu regelui. Este știut că titlul de rege (**rex** în textele de limbă latină și **basileos** în cele grecești) era dat, de către scriitorii antici, acelor șefi de uniuni tribale ce ajunseseră în faza de sfîrșit a comunei primitive și care se numește democrație militară.

Despre Burebista știm că a unificat întregul neam daco-getic, că a cucerit și a inclus în stăpînirea sa cetățile grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre, că a subjugat semințiile celtice pătrunse în spațiul de vest al Daciei — pe boii și pe taurisci — și pe scordiști. Burebista va subjuga triburile bastarnilor — germanici ce se făcuseră stăpîni pe o parte a teritoriilor dacice de est. El a devenit astfel stăpînul unui enorm spațiu, fapt ce l-a determinat pe Strabon să vorbească despre un „imperiu“. Cum putea fi cîrmuită o arie atît de vastă și cum puteau fi ținute în friu atîtea popoare străine?

Răspunsul la cele două întrebări ni-l dă chiar Fr. Engels. „Marea întindere a împărăției — ne spune el cu privire la regatul francilor — nu putea fi cîrmuită cu mijloacele vechii orînduiri gentilice; sfatul conducătorilor, chiar dacă n-ar fi dispărut de mult, n-ar mai fi putut să se adune și fu curînd înlocuit cu anturajul permanent al regelui; vechea adunare a poporului, rămasă numai de formă, ajunse și ea, din ce în ce mai mult, o simplă adunare a șefilor inferiori ai armatei“.

Marea întindere peste care stăpînea Burebista — de la Dunărea mijlocie la Olbia și de la Carpații nordici la Munții Balcani — este o realitate pentru care concură în a ne-o dovedi izvoarele literare, epigrafice și arheologice. Stăpînirea peste alte neamuri (celți, bastarni, greci) este și ea o realitate tot atît de vie și de necontestat. Nu mai este o ipoteză concluzia ce se impune cu necesitate de la sine : un asemenea vast teritoriu nu putea fi cîrmuit cu instituțiile vechii orînduiri gentilice, ci numai pe calea unei organizări politice superioare, pe calea unui stat.

Statul geto-dac întemeiat de Burebista, în prima jumătate a sec. I î.e.n., a fost prima formațiune politică de tip superior din istoria spațiu-

lui românesc. Aceasta va cunoaște multiple modificări de-a lungul veacurilor, înscriind perioade de progres și de regres, și după crearea, prin contopirea dacilor cu românii, a poporului român.

Poporul român reprezintă romanitatea orientală altoită pe substratul etnic geto-dac. El a avut întotdeauna conștiința unității sale, la baza căreia stă milenara sa viețuire pe aceste meleaguri, comunitatea de civilizație, de limbă care l-au însuflețit în nenumăratele lupte purtate pentru înfăptuirea dreptății naționale și sociale. Unul dintre cele mai mărețe idealuri ale românilor a fost cel al cuceririi independenței de stat, înfăptuit în urmă cu un veac și apoi cel al desăvîrșirii statului unitar român.

Organizarea politică superioară, cea statală, apărută în sec. I î.e.n. va suferi nenumărate transformări, va înfrunta vicisitudini de tot felul, dar se va menține de-a lungul a peste două milenii, ajungînd astăzi la cea mai înaltă formă pe care a cunoscut-o vreodată : statul socialist.

LE ROYAUME DE BUREBISTA, LA PREMIÈRE FORMATION DE L'ÉTAT DANS L'ESPACE ROUMAINE

(Résumé)

Un moment extrêmement important dans l'histoire des daco-gètes avec implications majeures, qui vise même la formation du peuple roumain, représente la fondation de l'état conduit par le roi Burebista.

La société daco-gète dans la première moitié du I-er siècle avait toutes les conditions pour passer à une forme politique supérieure d'organisation — celle de l'état. L'événement sera réalisé par Burebista. La plus importante oeuvre de Burebista, qui a impressionné les contemporains, a été, sans doute, l'unification de tous les gèto-daces. Burebista a unifié tout le peuple daco-gète, devenant ainsi le maître d'un vaste espace du Danube moyen à Olbia et des Carpates nordiques aux Monts Balkans, de cette cause, Strabon a parlé d'un „empire“.

L'état gèto-dace, fondé par Burebista dans la première moitié du I-er siècle avant notre ère, a été la première formation politique du type supérieur de l'histoire de l'espace roumain. Il connaîtra nombreuses modifications le long des siècles, ayant des périodes de progrès et de régression aussi après la fondation, par l'union des daces avec les romains, du peuple roumain.

AȘEZAREA DACICĂ DE LA VĂRĂDIA DE MUREȘ

MIRCEA BARBU, MIRCEA ZDROBA

Valea Mureșului, după cum e cunoscut, a oferit întotdeauna omului condiții deosebit de favorabile desfășurării vieții sociale.

Ea cunoaște o intensă viață socială, ca prezență a omului, începînd din paleolitic și pînă în evul mediu, reprezentînd una din cele mai bogate zone arheologice ale țării¹.

În cadrul cercetărilor arheologice efectuate pe cursul inferior al Mureșului, un loc aparte l-a ocupat cercetarea civilizației dacice, cu rezultate deosebit de spectaculoase. Se remarcă săpăturile efectuate în raza comunei Pecica, pe locul cunoscut de localnici sub numele de „Șanțul Mare“, unde în urma săpăturilor efectuate a fost depistată o întinsă așezare dacică ce a fost identificată cu localitatea Ziridava, menționată de geograful Claudius Ptolemeus în lucrarea sa „Geographia“², stațiune pe care dr. I. H. Crișan o consideră ca fiind „un centru întărit tribal sau poate a unei uniuni tribale“³.

Cercetările arheologice efectuate de către Muzeul județean Arad, între anii 1971—1974, în hotarul comunei Vărădia de Mureș, pe promontoriul ce se ridică la marginea de răsărit a comunei, în apropierea liniei ferate și a șoselei naționale (loc cunoscut de localnici sub denumirea de „la cetate“), au scos la iveală vestigiile istorice cu totul nebănuite⁴.

În locul presupusei fortificații, despre care istoricii mai vechi susți-

---

¹ Amintim o serie de descoperiri arheologice la Conop, Zăbrani, Păuliș, Cicir, Semlac, Aradul Nou, Pecica, Felnac etc. Vezi: Egon Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968; V. Boroneanț-Dan Demșea, *Cercetări arheologice la Lipova-Hodae*, în „Ziridava“, III-IV, 1974, p. 11-23; Anton Nițu, *Venus de la Sîmpetru German, județul Arad*, în „Ziridava“, III—IV, 1974, p. 24-36; Ion Horațiu Crișan, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul județean Arad*, în „Ziridava“, III—IV, 1974, p. 37—86; Petre Roman, *Materiale aparținînd perioadei de tranziție de la eneolitic spre epoca bronzului în colecțiile Muzeului județean Arad*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 31-40; Egon Dörner, *Cu privire la tracii de pe teritoriul arădean la începutul Hallstattului timpuriu*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 41-46; Mircea Zdroba — Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 47-56; V. Boroneanț, *Sondaajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani — Sătuț*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 57—72.

² Claudius Ptolemeus, *Geographia*, III, 4, în „Izvoare privind istoria României“, vol. I, București, 1964, p. 545.

³ I.H. Crișan, *Ziridava*, în „Apulum“, vol. V, 1965, p. 133.

⁴ Mulțumim tovarășilor Dumitru Mariș, Stelian Deac, Alexandru Baciș și I. Roșu pentru sesizarea făcută cu prilejul descoperirii materialului ceramic de pe promontoriu și de la poalele sale.

neau că ar fi cetatea medievală Vărădia⁵, săpăturile au dezvăluit urmele unei biserici, probabil străvechea biserică a comunei⁶.

Continuarea săpăturilor ne-a rezervat și surpriza descoperirii unor vestigii arheologice corespunzătoare civilizației dacice din epoca clasică (sec. I. î.e.n. — I.e.n.).

Menționăm faptul că, în deceniul al nouălea al secolului trecut, în localitatea amintită mai sus, au fost descoperite fibule de argint specific dacice, fără menționarea precisă a locului descoperirii⁷.

Promontoriul „la cetate“ nu este cel mai înalt din împrejurimi, însă, datorită formei sale cu pante destul de abrupte, cu perspective largi și ușor de apărat, cât și datorită prezenței Mureșului în imediata apropiere a fost deosebit de propice pentru locuire în antichitate și ușor de apărat, fără forme deosebite de fortificare (eventual un șanț și un val de apărare realizat prin pământul scos din șanț).

Săpăturile au fost efectuate pe o zonă destul de întinsă. În urma efectuării lor a rezultat un bogat material : ceramică, fragmente de unelte și unelte din fier, urme intense de locuire, care, desigur, nu a fost de scurtă durată.

Considerăm că arla de locuire a fost mult mai amplă, însă lucrările legate de construirea șoselei naționale Arad—Deva, în anii de după al doilea război mondial, au dus la distrugerea unei părți destul de însemnate din așezarea existentă în zona de sud-vest a promontoriului. Secțiunile de sondaj executate la poalele promontoriului, pe o arie întinsă, au surprins și ele urme de locuire din aceeași epocă, deși executarea lor a fost împiedicată de o serie de clădiri moderne existente în zonă.

Efectuarea acestor săpături a dat un bogat material arheologic, în care se remarcă mai ales materialul ceramic deosebit de variat.

În cadrul ceramicii există vase lucrate cu mina, iar altele cu roata olarului. Ceramica lucrată cu mina este într-o proporție destul de însemnată. Ca formă, ceramica descoperită la Vărădia de Mureș, prezintă o gamă destul de variată. Se remarcă ceștile dacice, vasele în formă de borcan, de dimensiuni variate, oale, fragmente de căni cu toartă, fructiere, vase de provizii, ulcioare și chiar vase imitând ceramica de import.

În rîndurile ce urmează, o să prezentăm o parte din materialul ceramic rezultat în urma săpăturilor.

La Vărădia, ca și în majoritatea așezărilor dacice, deosebit de răs-

---

⁵ Documentar, Vărădia de Mureș este atestată în secolul al XIV-lea; vezi Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, p. 241. La Vărădia de Mureș, Totvărădia, Tótvarad sînt amintite următoarele date: 1369 Varadia (Doc. val. 325); 1479 castellum Waradya, oppidum Varadia; 1551 Tótvaradja (Csaky, I, 763); 1595 Tot-Varagya, Toth Varagyya (Verness Doc. IV. 262, 265).

⁶ Colectivul de cercetare a fost format din Mircea Zdroba și Mircea Barbu. Cercetările de la Vărădia vor fi cuprinse într-o lucrare mai amplă în curs de redactare.

⁷ Liviu Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în „Sargeția”, VII, 1970, p. 11-20, apud *Orvos Termesztudományi Ertesítő*, XII, Cluj, 1887, p. 56—57, nr. 36.

pîndite sînt vasele ce intră în categoria ceștilor dacice⁸. Ele au formă tronconică, cu gura mai largă decît fundul și pereți oblici.

Atît exemplarele întregibile, cît și fragmentele descoperite sînt lucrate cu mîna, într-o pastă destul de grosolană, cu impurități. Arderea lor a fost inoxidantă (fără oxigen) și, în majoritatea cazurilor, ele au o culoare cenușie spre negru. Cîteva exemplare au o culoare roșiatică cu nuanțe cenușii, datorită faptului că ventilația nu a fost complet redusă. O parte din ele au fost folosite ca și opaițe pentru iluminat, după cum o dovedește interiorul lor.

Ca mărime, vasele sînt variate, cel mai mic exemplar avînd înălțimea de 4,5 cm și diametrul gurii de 7,5 cm. De remarcat este faptul că ceștile dacice descoperite pînă în prezent la Vărădia nu prezintă nici un ornament.

Deosebit de răspîndite, la Vărădia, sînt vasele de tip borcan⁹. Acest tip de vas are o largă răspîndire, alături de ceașca dacică, în așezările cercetate pînă în prezent. Aceste vase sînt lucrate cu mîna, dintr-o pastă impură, avînd în compoziție nisip, pietricele mici și chiar rogoase. Arderea lor a fost neomogenă, unele prezintă o culoare roșiatică, iar altele au nuanțe de cenușiu ce merge pînă la negru.

Majoritatea vaselor de tip borcan prezintă ornamentele tipice pentru ceramica dacică. Se întîlnesc butonii caracteristici, ornamentele în relief, brîurile alveolare orizontale sau verticale și ornamente constînd din linii incizate oblic sau curbat. Au fost găsite două exemplare care au pereții aproape drepți, cu buza ușor răsfrîntă în exterior.

În urma săpăturilor au rezultat numeroase fragmente ceramice de căni și oale cu toartă lucrate cu mîna.

De asemenea, în urma săpăturilor a fost recuperat un vas strecurătoare, lucrat cu mîna. Pasta sa este bine arsă, de culoare roșie spre cărămiziu, avînd în compoziția sa nisip micaceu, fiind singurul vas de acest gen descoperit la Vărădia.

Deosebit de numeroase au fost fragmentele ce aparțin categoriei de ceramică fină.

Din această categorie de ceramică, cele mai numeroase fragmente aparțin așa-ziselor fructiere dacice. Ele au buza foarte lată, corpul ușor semioval și se termină cu un picior înalt care este gol în interior¹⁰.

La fructierele de la Vărădia piciorul este destul de înalt, în comparație cu alte vase de acest gen descoperite pe valea Mureșului¹¹.

Ele sînt lucrate cu roata și au o pastă fină, bine arsă. Se remarcă

⁸ Ion Horațiu Crișan, *Ceașca dacică*, în „Studii și cercetări științifice”, Cluj, VI, 1955, p. 127-157.

⁹ Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 161-163; Radu Vulpe — Ecaterina Vulpe, *Les Fouilles de Poiana, campagne de 1927*, în „Dacia”, III-IV, 1927-1932, p. 253-351, fig. 41 (1-8), fig. 43 (7-9), fig. 61(2), fig. 62(1), fig. 100(1-4).

¹⁰ I.H. Crișan, *Ceramica...*, p. 167-170.

¹¹ Liviu Mărghitan, *op. cit.*, p. 11-20; L. Mărghitan — Mircea Valea, *Așezarea dacică de la Cozia-Deva*, în „Sargeția”, VI, 1969, p. 47-53; L. Mărghitan — Mircea Valea, *Așezarea dacică de la Cîmpuri Surduc*, în „Sargeția”, IV, 1967, p. 65-74.

și faptul că buzele acestor fructiere sînt foarte late în comparație cu cele descoperite în alte locuri.

Fructierele de la Vărădia au o culoare cenușiu închis, fiind acoperite cu un slip lustruit.

Tot din categoria ceramicii fine au fost descoperite fragmente de ulcioare cu toartă și de căni cu toartă lucrate cu roata, de culoare cenușie.

Săpăturile au scos la iveală și fragmente de vase de provizii, (chiupuri)¹². Fragmentele descoperite aparțin unor chiupuri destul de mari, fiindcă diametrul gurii variază între 35—40 cm. Au fost descoperite mai ales fragmente de buze. Se observă că muchea buzei este teșită și răsfrintă în exterior. Analiza fragmentelor recuperate arată că aceste chiupuri au fost lucrate dintr-o pastă destul de îngrijită, bine arsă, de culoare roșie-cărămizie. Fragmentele descoperite în urma săpăturilor nu prezintă elemente de decor ce se întilnesc în cazul altor descoperiri.

Prin descoperirile acestor fragmente de chiupuri, așezarea de la Vărădia se înscrie printre destul de puținele așezări, exceptînd pe cele din Munții Orăștiei, Popești, Poiana, unde această formă, de vas este prezentă. Pe teritoriul arădean sînt semnalate exemplare fragmentare doar la Pecica.

Tot din rîndul vaselor de provizii amintim descoperirea unui vas cu gura largă, care are ca decor butoni masivi și, tot ca ornamente în relief, un motiv mai rar, ce constă din butoni mai mici, de forma unor pastile mărunte, ce acoperă aproape întreg corpul vaselor¹³.

În urma săpăturilor efectuate au fost recuperate fragmente ceramice și chiar un vas întreg ce imită ceramica de import. Este vorba de imitația unui krater grecesc, tip destul de puțin cunoscut în afara zonelor din munții Orăștiei¹⁴. Vasul are gura largă și muchia buzei rotunjită. Fundul său este prevăzut cu un inel gol. Este lucrat la roată, pasta sa este deosebit de fină, de culoare cenușie și acoperită cu un slip de culoare închisă, aproape negru.

Vasul are două torți care sînt lipite de pereți. Ornamentul său este destul de simplu și se rezumă la o bandă de linii incizate, compusă dintr-o linie ondulată, mărginită de două linii drepte.

Alături de ceramică, în mai multe puncte ale terenului cercetat, au fost descoperite fragmente de obiecte din fier, corodate, a căror

---

¹² C. Daicoviciu și colaboratorii, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului*, în „Materiale și cercetări arheologice” (prescurtat „Materiale”), vol. V, 1959, p. 379-401; Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în „Materiale”, vol. V, 1959, p. 337-350; Ion Horațiu Crișan, *Ceramica...*, p. 184-185; C. Daicoviciu, N. Gostar și I.H. Crișan, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului — Blidaru*, în „Materiale”, III, 1957, p. 264-265, p. 266, fig. 5(6); Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în „Materiale”, VI, 1959, p. 310, fig. 5 și fig. 9(5).

¹³ Ion Horațiu Crișan *Ceramica daco-gețică*, p. 209 și planșele 87-88.

¹⁴ Ion Horațiu Crișan, *Ceramica...*, p. 193-194, planșa XCVII/1-2, pl. XCVIII-1-4; Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în „Materiale”, VI, 1959, p. 35, fig. 9(6); Ioan Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*. Cluj, 1974, p. 225-226 și planșa XXXI.

formă și destinație e destul de greu de precizat. Se remarcă două fragmente de cuțite dacice încovoiate și două cîrlige de pescuit. De asemenea, s-au găsit fragmente de rișniță, greutăți pentru războiul de țesut.

Secțiunile trasate pe promontoriu au surprins urme de locuire. Aceleași urme au fost surprinse și la poalele sale. Locuințele cercetate sînt bordeie adîncite în pămînt. La două din bordeie au fost surprinse puternice urme de arsură, stratul de chirpici avînd o grosime de 8—10 cm, provenind probabil, de la distrugerea așezării.

Pe baza materialului rezultat în urma săpăturilor, așezarea de la Vărădia se apropie cronologic de cele cercetate în județul Hunedoara (la Cîmpuri-Surduc, Cozia etc.), aparținînd perioadei dacice clasice și reprezintă o punte de legătură, ce se va amplifica cu viitoarele cercetări, între nucleul dacic din jurul Sarmizegetusei Regia și așezările dacice din cîmpia Aradului, dintre care se remarcă în mod deosebit marea așezare de la „Șanțul Mare” — Ziridava¹⁵.

Credem că distrugerea așezării de la Vărădia are loc în momentul în care și marea așezare de la Pecica este distrusă, printr-un violent incendiu la începutul sec. al II-lea e.n.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

Plansa 1

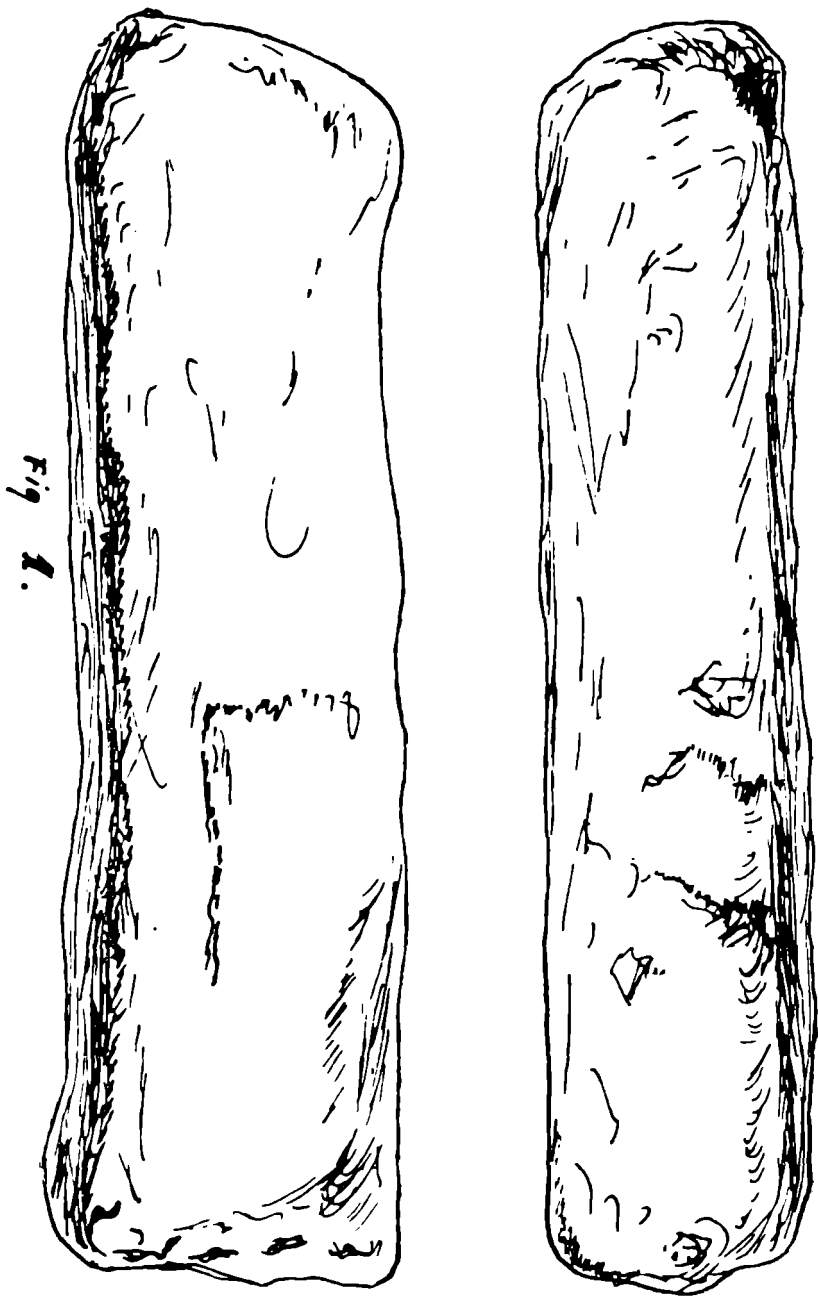
1. Fig. 1 — Gresii pentru ascuțit.
2. Fig. 2-3 — Greutăți pentru războiul de țesut.

Plansa 2

1. Fig. 1 — Vas tip fructieră.
2. Fig. 2 — Fragment de buză de la o fructieră.
3. Fig. 3-6, 8 — Fragmente de buze de vas.
4. Fig. 7 — Vas de provizii — decor cu butoni, brîu alveolar și pastile.
5. Fig. 9 — Fragment de ulcior.
6. Fig. 10-12, 14-16 — Fragmente de vase tip borcan.
7. Fig. 13 — Vas tip borcan simplu.
8. Fig. 17-18 — Vas cu buton, brîu alveolar.
9. Fig. 19 — Cană.
10. Fig. 20 — Vas tip krater.
11. Fig. 21-22 — Vase de provizii.

---

¹⁵ Vezi notele 3 și 11.

PLANȘA I

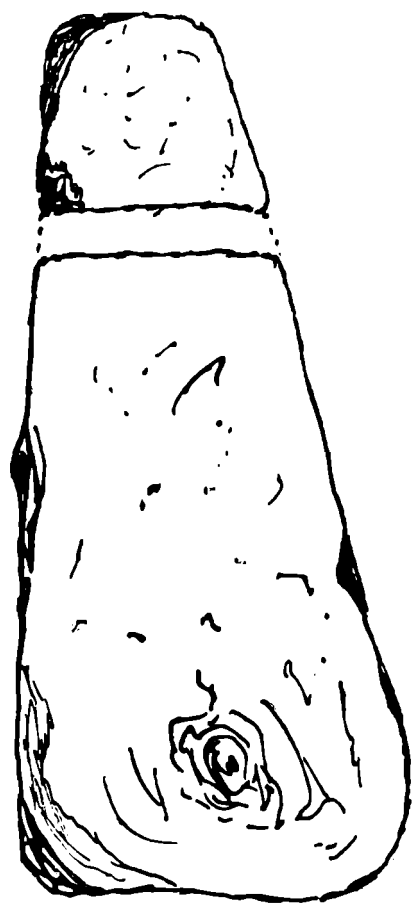

Fig. 2.

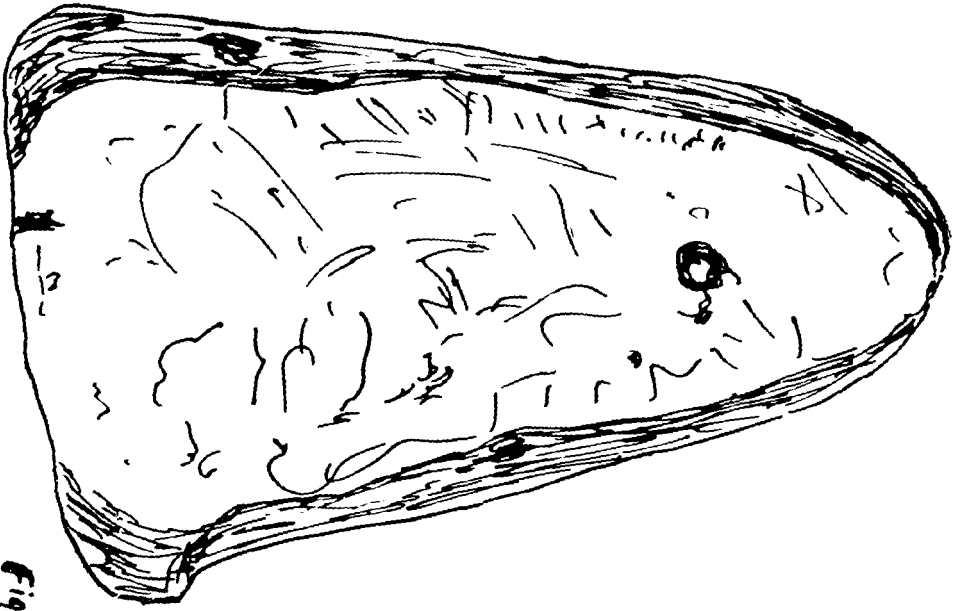
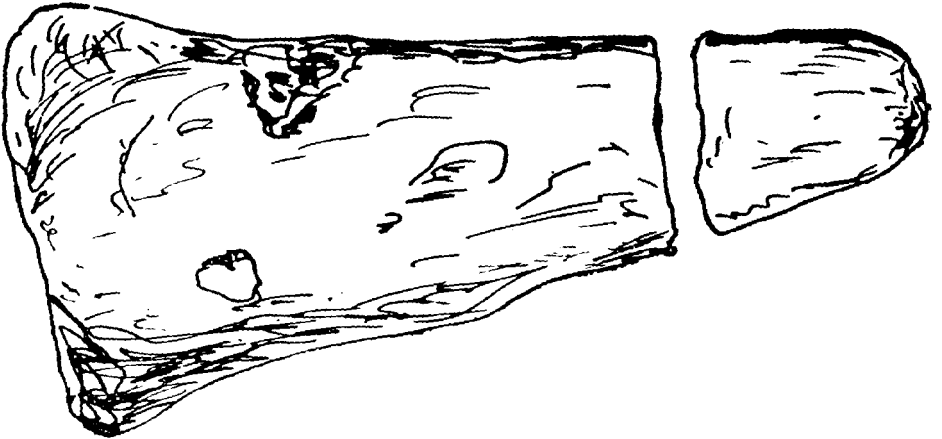
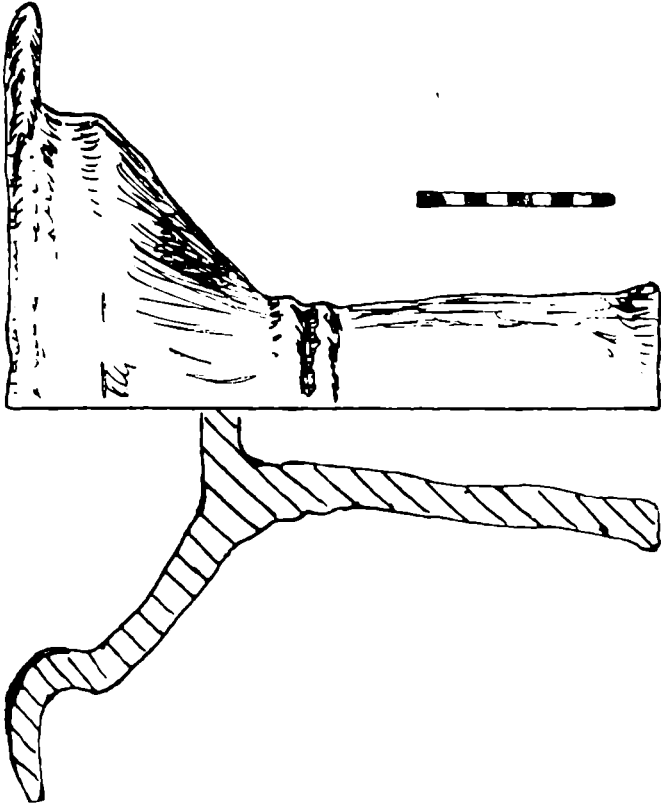
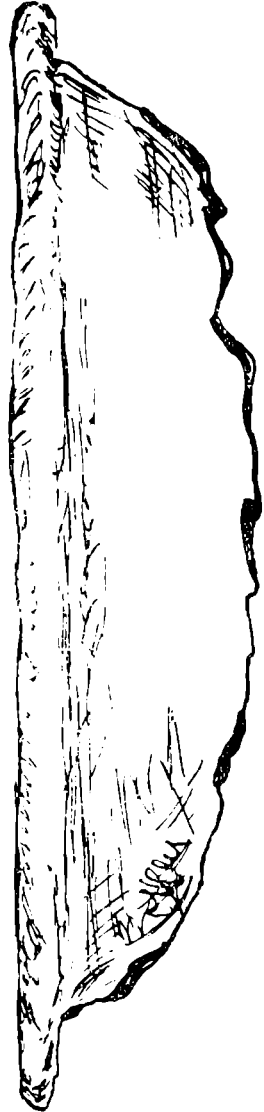
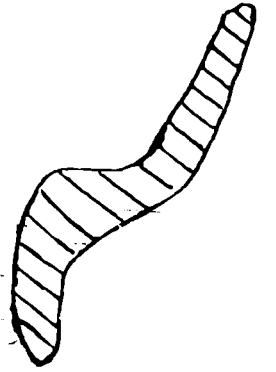

Fig. 35.

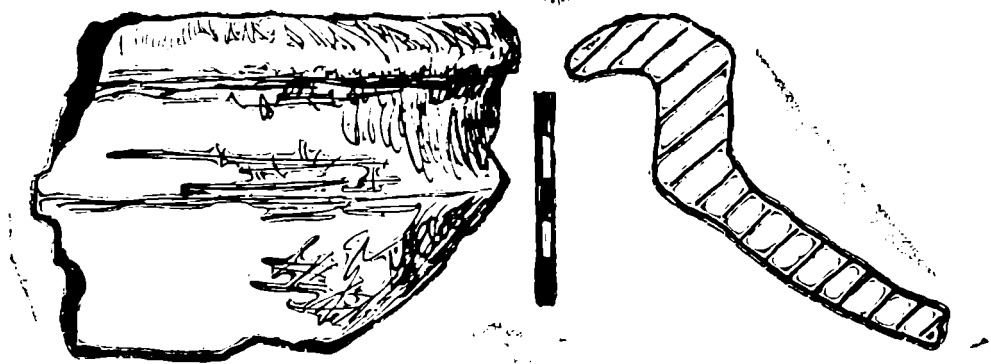

Fig. 1

Fig. 2

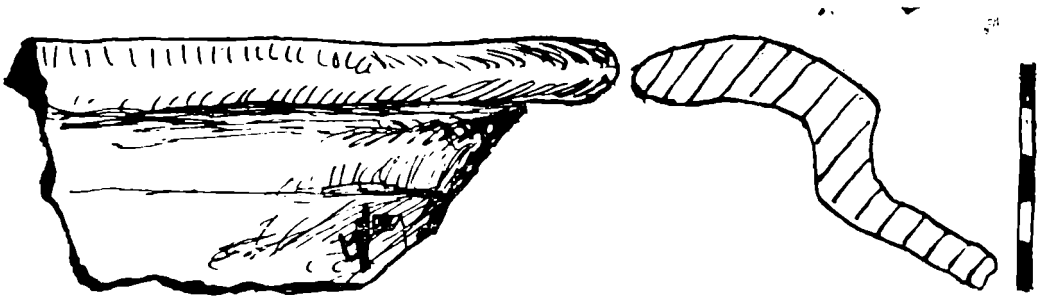
Fig. 3

Fig. 4

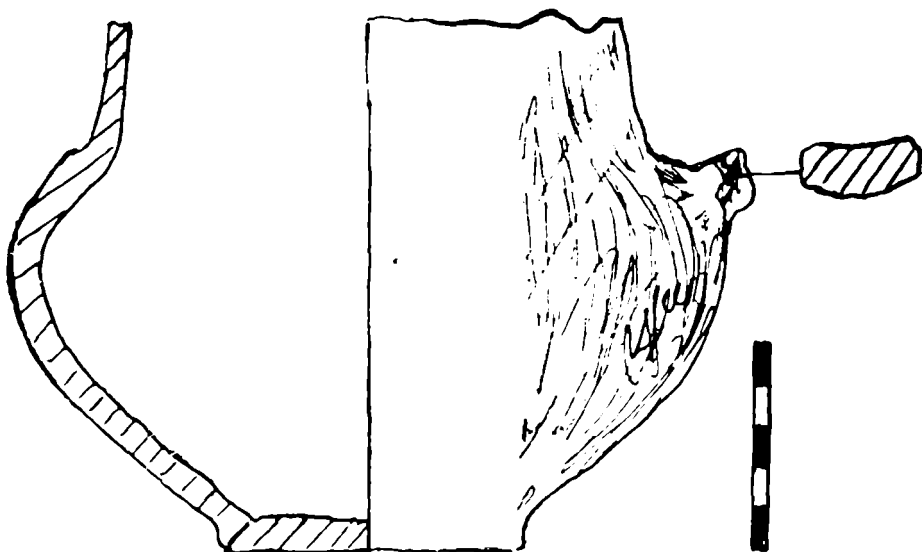

Fig. 5

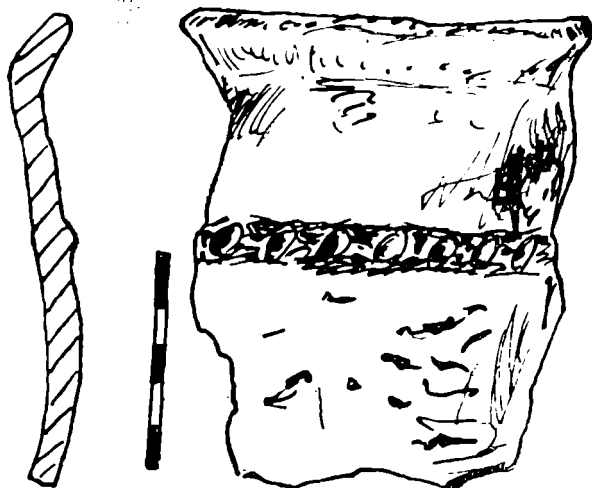

Fig. 6

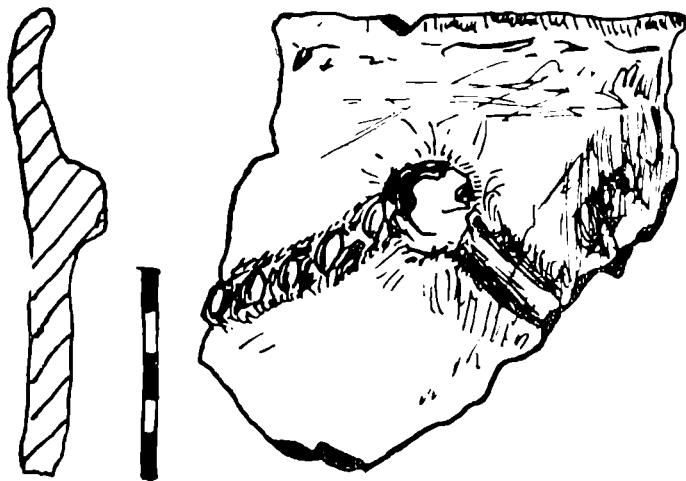

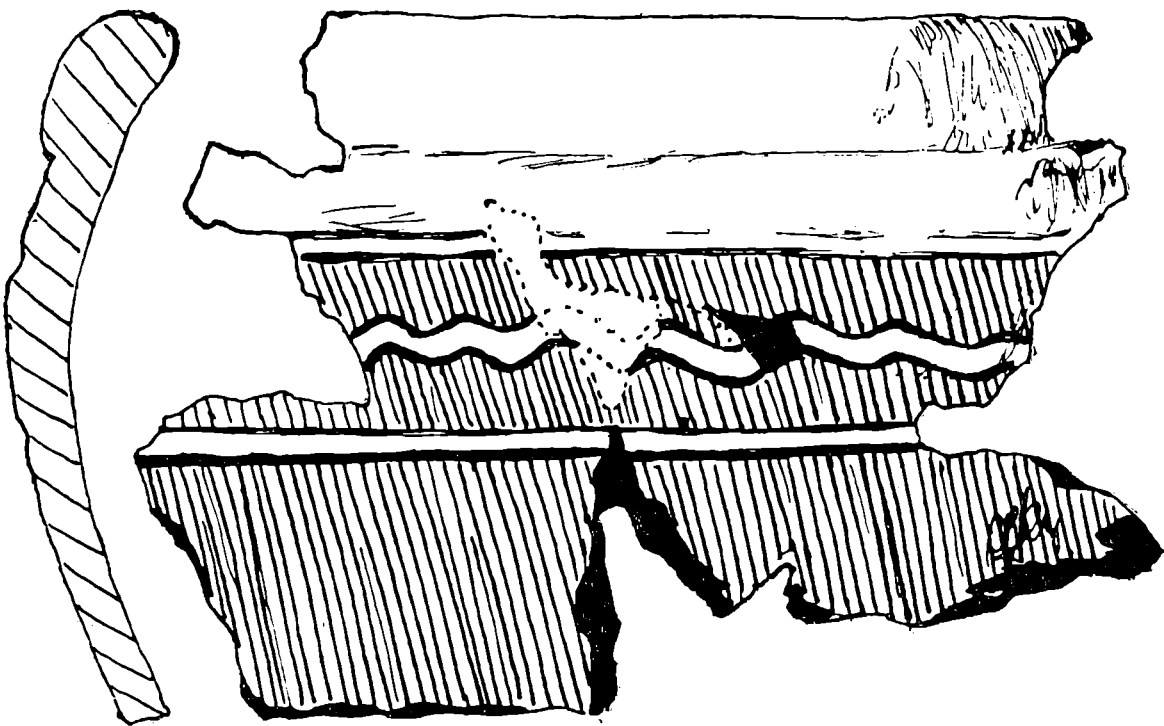
Fig. 9

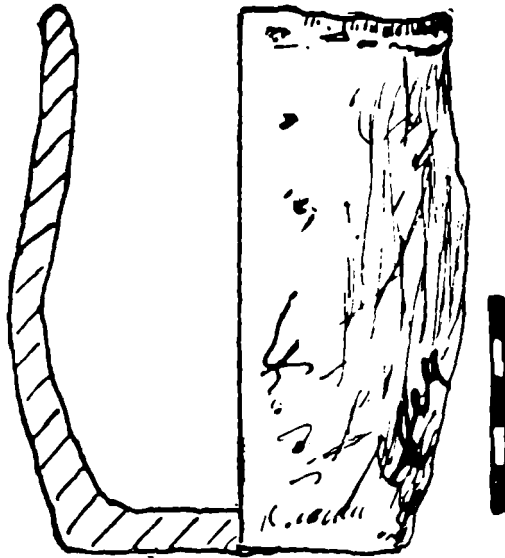
Fig. 10

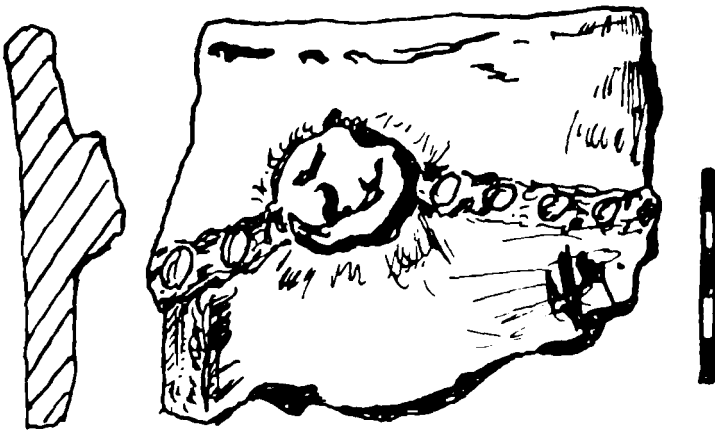
Fig. 11

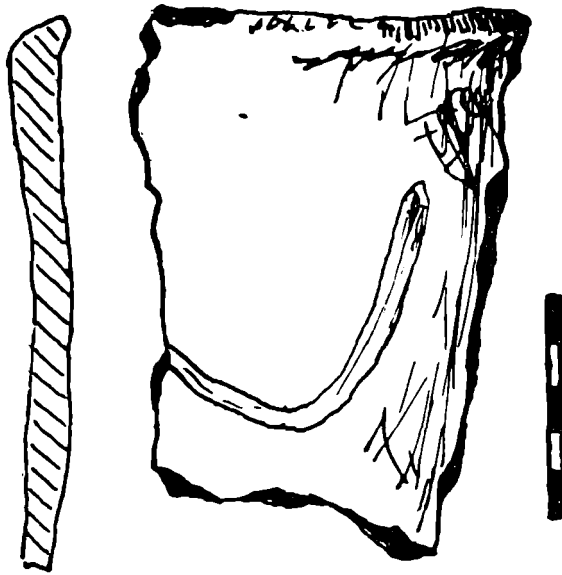
Fig. 12

Fig. 13

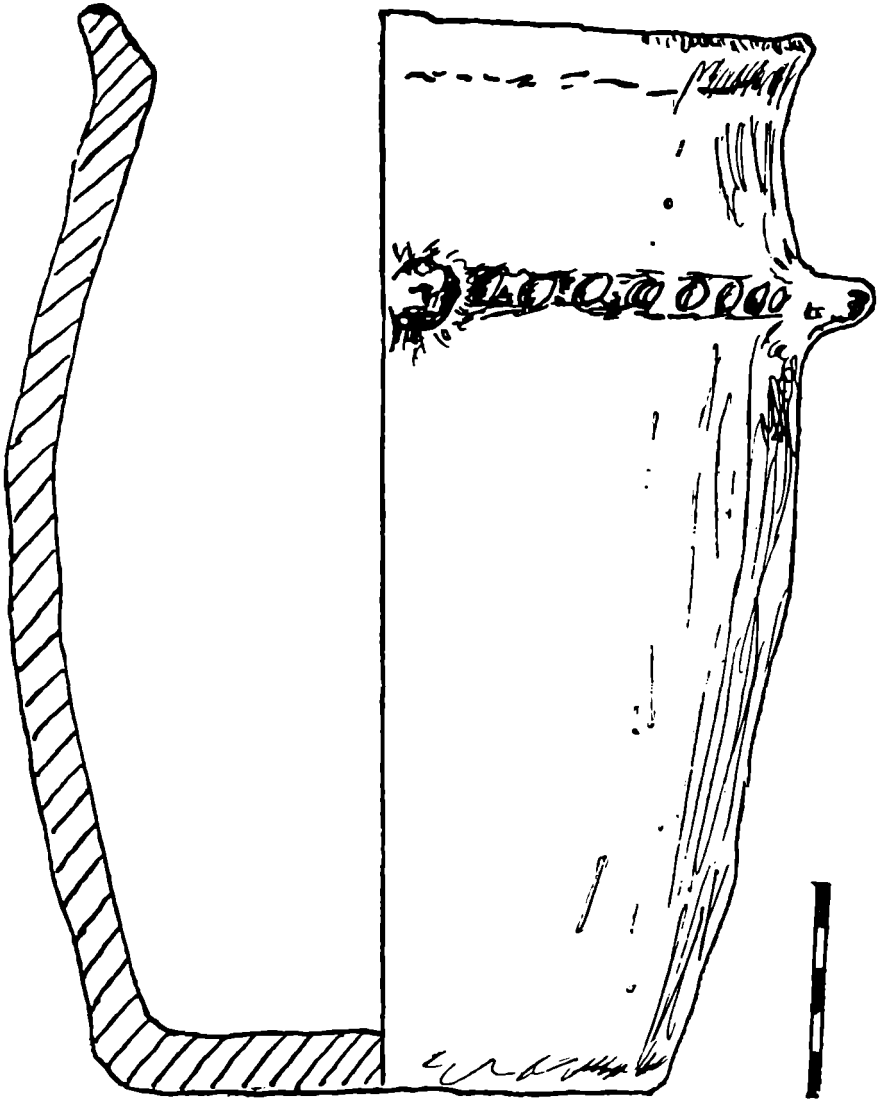
Fig. 14

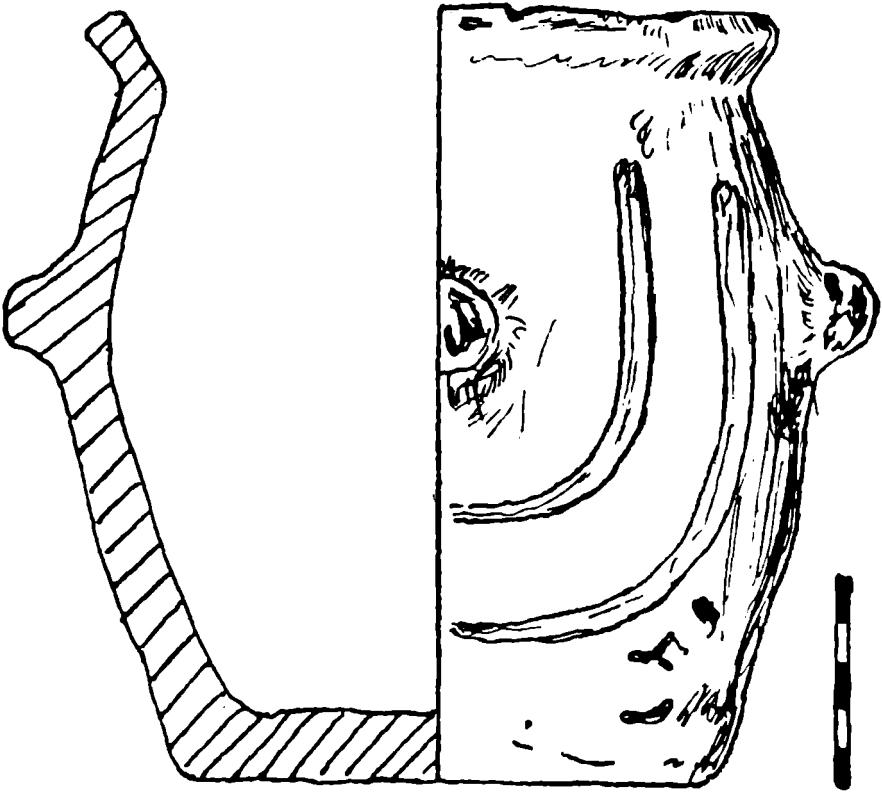
Fig. 15

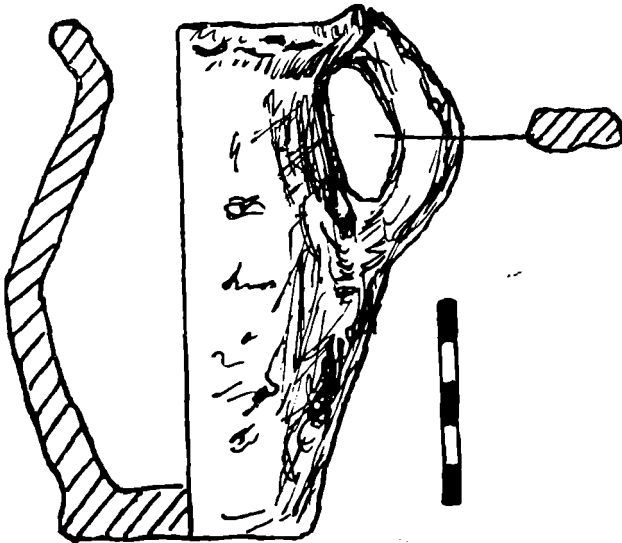
Fig. 16

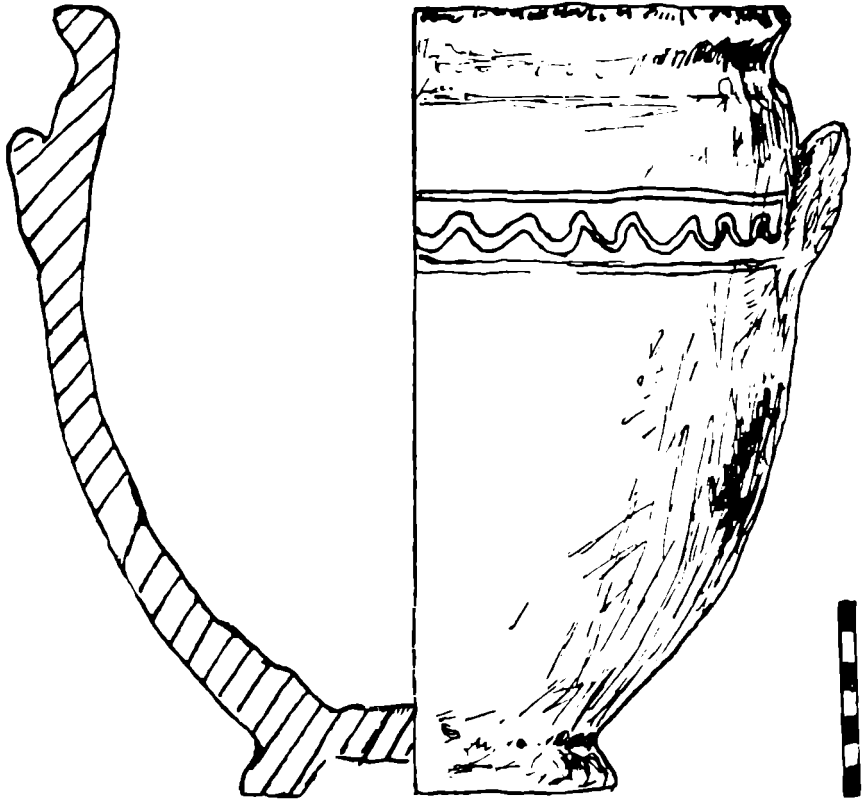
Fig. 17

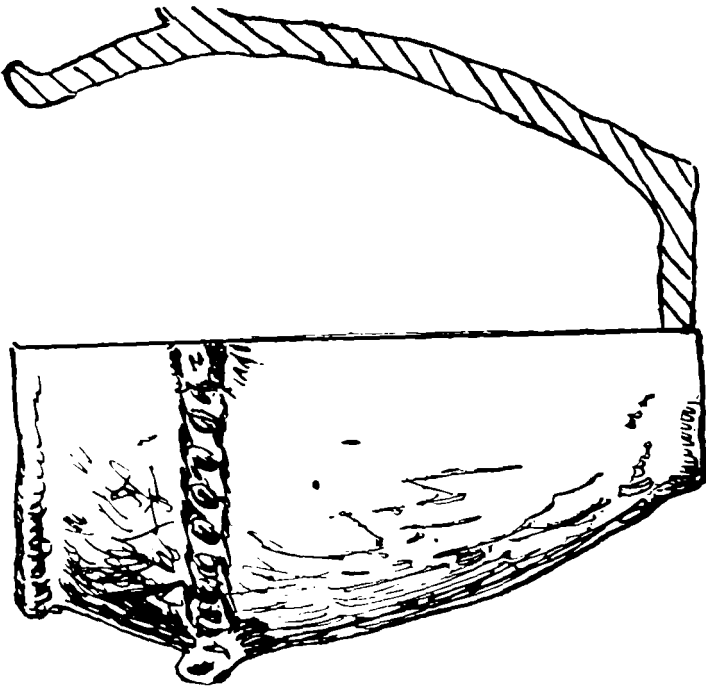
Fig. 18

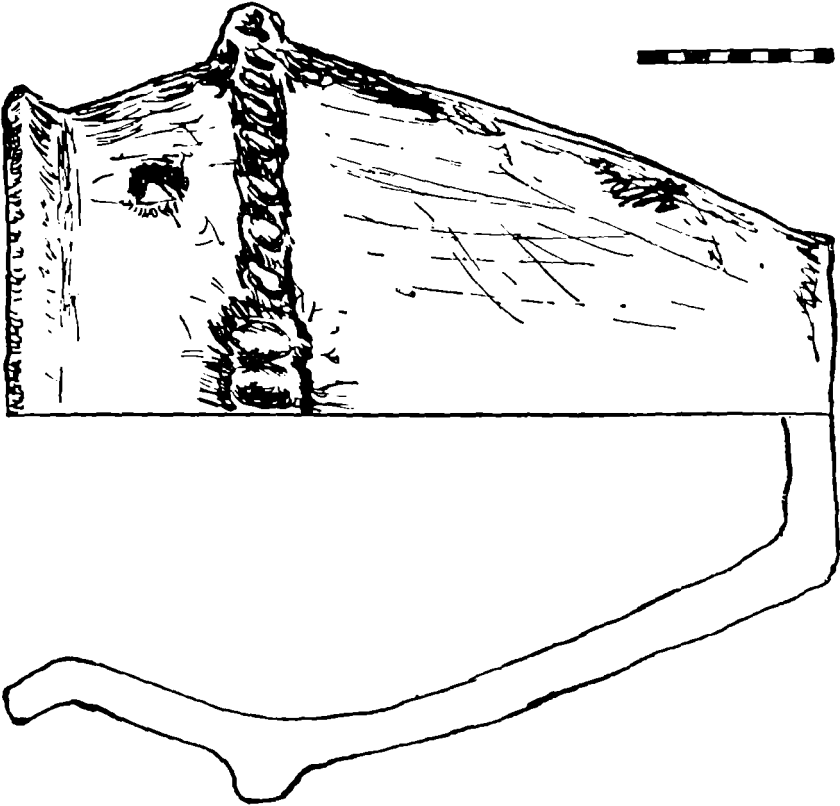
Fig. 19

Fig. 20

Fig. 22

Fig. 21

THE DACIAN SETTLEMENT OF VĂRĂDIA DE MUREȘ

(Summary)

The archaeological diggings and surface researches made by the museum from Arad in the Mureș valley lead to the discovery of new Dacian settlements, rich in archaeological material.

One of these settlements is at Vărădia de Mureș, a locality where between 1971-1974 the museum from Arad made intense diggings.

There were discovered the marks of a large Dacian settlement on the promontory „to the fortress).

After the diggings, there were recovered a rich ceramic material, especially the Dacian cups, kitchen utensils of a fruit dish type, vessels of provision, weights for the weaving loom, iron things, etc.

The diggings discovered as well some lodgings of a cottage (hut) type. The settlement from Vărădia was fortified and it disappeared after fire at the beginning of the IInd century our era.

L'ÉTABLISSEMENT DACE DE VĂRĂDIA DE MUREȘ

(Résumé)

Les fouilles archéologiques et les recherches de surface faites par le Musée d'Arad les dernières années dans la Vallée de Mureș ont mené à la découverte de nouveaux établissements daces riches en matériel archéologiques.

Un de ces établissements se trouve à Vărădia de Mureș, localité où l'on a effectué d'intenses fouilles archéologiques entre 1971-1974. Sur le promontoire de „la Cité“ on a découvert les traces d'un vaste établissement dace. À la suite des fouilles on a récupéré un riche matériel céramique, surtout les tasses daciennes, des pots du type compotien (vase à fruits), des pots pour les provisions, des objets en fer, des poids pour les métiers à tisser etc. Les fouilles ont surpris aussi des longements du type chaumière.

L'établissement de Vărădia a été fortifié et il est disparu au début du IIème siècle notre ère à la suite d'un terrible incendie, chose constatée à la suite des fouilles.

CÎMPIA ARADULUI — UNUL DIN CENTRELE MONETĂRIEI GETO-DACICE

NICOLAE KISS

Pentru cunoașterea trecutului mai îndepărtat al istoriei patriei noastre, respectiv al județului nostru, monedele constituie un izvor ce nu poate fi neglijat. Valoarea lor documentară este foarte mare, deoarece ele contribuie la o mai adâncă înțelegere a structurii social-economice și politice a societății geto-dace într-o anumită etapă a dezvoltării sale. Monedele servesc, deseori, ca cele mai sigure criterii de datare a unor complexe arheologice.

Moneda, ca formă de schimb, apare pe teritoriul arădean, ca de altfel pe întreg teritoriul Daciei, la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n. — primelă decenii ale secolului al III-lea î.e.n., înlocuind astfel schimbul în natură practicat în tot cursul îndelungatei perioade a orînduirii comunei primitive. În această perioadă, triburile geto-dace cunosc un nou stadiu de dezvoltare a vieții lor economice și social-politice. Societatea geto-dacă trece la cea de a doua epocă a fierului (La Tène).

Forțele de producție, care se dezvoltă ca urmare a folosirii pe o scară tot mai largă a fierului în obținerea uneltelor de muncă, fac posibilă înregistrarea unor noi progrese în toate domeniile de activitate. Meșteșugurile legate de producerea minereurilor și prelucrarea metalelor, olăritul, unde este introdusă roata olarului, creșterea vitelor și în mod special agricultura, ajung să cunoască progrese sensibile. Se ajunge astfel la obținerea unor cantități sporite de produse, care vor prîsosi nevoilor zilnice. Surplusul de produse, care este acum destinat schimbului, se îndreaptă spre diferite piețe.

Strîngerea unei mari cantități de surplusuri de produse, concentrate în mîna șefilor de triburi, a făcut din Dacia, încă de timpuriu, o „piață” însemnată, spre care se vor îndrepta privirile lumii greco-macedonene. De aici, se ajunge cu timpul la stabilirea de legături mai strînse și mai frecvente cu lumea sud-tracică și greco-macedoneană.

Înmulțirea și permanentizarea schimburilor dintre triburile geto-dace și lumea greco-macedoneană impune, treptat, nevoia folosirii monedei ca mijloc în relațiile de schimb. Așa ne explicăm faptul că, la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n., încep să pătrundă la nord de Dunăre și pe teritoriul de vest al Daciei o serie de monede grecești și ale regilor macedoneni.

Volumul mare de schimburi economice nu mai putea fi satisfăcut doar de moneda străină, și așa în cantitate mică. Situația creată cerea,

aşadar, o monedă nouă şi în număr mult mai mare. Ca urmare, din sec. III î.e.n., triburile geto-dace trec la emiterea unei monede proprii¹. Ele au luat ca model preferat tetradrahmele regelui macedonean Filip al II-lea, care circulau în Dacia la vremea respectivă. De altfel, în toată partea de sud-est, în centrul şi vestul Europei s-au luat ca model preferat originalele monedelor lui Filip al II-lea, care erau cele mai căutate şi de valoare monede în toată lumea elenistică, chiar şi în afara graniţelor europene².

Emisiunile monetare geto-dace descoperite pe teritoriul judeţului Arad, ca de altfel pe tot cuprinsul Daciei, se împart în două mari categorii :

I. EMISIUNI APARTINÎND FAZEI TIMPURII ŞI DE DEZVOLTARE (sec. III — mijlocul sec. II î.e.n.)

II. EMISIUNI APARTINÎND FAZEI TÎRZII ŞI FINALE (a doua jumătate a sec. II — primele decenii ale sec. I î.e.n.)³.

Activitatea monetară geto-dacă de tip greco-macedonean cuprinde, deci, o perioadă de două secole, şi ea a fost deosebit de prosperă, fapt care se confirmă şi prin multiplele descoperiri în ţara noastră, inclusiv pe teritoriul arădean.

În acest sens, din **faza timpurie şi de dezvoltare** a monetăriei geto-dace, amintim descoperirile de tezaur de la hotarul comunei Şilindia (730 monede)⁴, acesta fiind cel mai mare tezaur de monede geto-dace din ţară. Urmează apoi tezaurul de la Agrişul Mare, compus din 132 monede⁵; tezaurul de la Şiştarovăţ, cu 277 de monede⁶. În oraşul de pe valea Crişului Alb, Chişineu Criş, a fost descoperit, de asemenea, un important tezaur, care cuprinde mai multe categorii de monede. În asociere cu cele 25 de monede, imitaţii locale geto-dace de tip Filip al II-lea, tezaurul mai cuprindea şi 238 tetradrahme de la Alexandru cel Mare, Lisimach şi Seleucos, monede macedonene şi greceşti, imediat ulterioare anilor de domnie ai lui Filip al II-lea⁷. Ele pot servi ca un „terminus post quem“, emisiuni finale din faza timpurie şi de dezvoltare a monetăriei locale. Din această perioadă datează şi alte monede geto-dace, descoperite izolat, la Buteni (5 piese)⁸, Neudorf (1 monedă)⁹ şi la Păuliş, fără precizarea numărului şi locului de păstrare actuală¹⁰.

1 Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 23-24.

2 *Ibidem*, p. 30.

3 *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 405.

4 E. Chirilă, N. Chidioşan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Tezaurul monetar de la Şilindia*, Oradea, 1972, 73 p. + 36 planşe.

5 Cf. C. Moisil, în *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucureşti, 1922, p. 59.

6 I. Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în „Studii şi cercetări numismatice“, VI, 1-2, Cluj, 1955, p. 92-93.

7 I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geţilor şi aria lor de răspîndire*, partea I, în „Acta Musei Napocensis“, V, 1968, p. 40, 46.

8 *Ibidem*, p. 44.

9 *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucureşti, 1975, p. 318.

10 Al. Marki, *Monografia oraşului şi judeţului Arad*, I, Arad, 1892, p. 20.

Revenind la tezaurul de la Șilindia, descoperit în anul 1967, asupra căruia s-a făcut și un amplu studiu, fiind și publicat într-un volum¹¹, s-a constatat că numărul mare al pieselor și al variantelor, diversitatea prototipurilor, prezența lor în același tezaur reprezintă producția unuia și aceluiași atelier, care în mod necesar trebuia să se afle undeva în zona de descoperire a tezaurului. În general, multiplele descoperiri de monede din vestul Transilvaniei constituie un argument greu în favoarea tezei care susține rolul esențial pe care l-a avut acest teritoriu — Cîmpia Aradului — în dezvoltarea monetăriei geto-dace în toată Transilvania¹².

Subliniem și faptul că prezența unui tezaur de asemenea proporții nu poate fi o întâmplare. Ea presupune existența unui puternic centru politic dacic în zona de descoperire a tezaurului, care evidențiază importanța vestului Transilvaniei — deci și a teritoriului arădean — nu numai în istoria monetăriei geto-dace, ci și în istoria economică și politică a Daciei¹³.

Mai subliniem că un număr mare de piese din tezaurul descoperit

Aversul și reversul unei monede din faza timpurie și de dezvoltare a monetăriei geto-dace (Șilindia).

¹¹ E. Chirilă și colaboratorii, *Tezaurul monetar...*

¹² *Ibidem*, p. 66.

¹³ *Ibidem*, p. 69.

la Agriș se identifică cu monedele de la Șilindia, fapt care presupune emiterea lor tot în atelierul de monetărie din zona Șilindiei.

Privind caracteristicile monedelor geto-dace din prima fază timpurie, amintim că ele, din punct de vedere stilistic, sînt îngrijit executate și din argint de foarte bună calitate, asemuirea cu originalul fiind aproape perfectă. Se caracterizează și prin greutatea lor exactă (cca. 13 g.). Pe aversul monedelor este redat capul lui Zeus, iar pe revers un călăreț cu calul în galop. Apariția primelor monede autohtone, imitate după monedele macedonene, vine în sprijinul concluziei că geto-dacii și-au însușit meșteșugul baterii monedei direct de la cultura greacă, cu care uniunea de triburi se afla desigur într-un strîns contact. Se poate chiar admite că șefii de triburi geto-dace au atras, la început, meșteșugari veniți din sudul Dunării, cu ajutorul cărora vor fi organizate primele ateliere monetare. Aceasta apare cu atît mai verosimil, cu cît cele mai vechi imitații locale sînt foarte apropiate de stilul monedelor macedonene¹⁴.

A doua fază a monetăriei geto-dace este **faza tîrzie și finală** (a doua jumătate a sec. al II-lea — primele decenii ale sec. I î.e.n.). Această perioadă este reprezentată pe teritoriul județului Arad printr-o seamă de descoperiri de tezaure, la Chereluș (120 monede)¹⁵, Almaș (cca. 200 monede, din care s-au putut recupera doar 19 piese)¹⁶, Feniș (127 monede)¹⁷, Toc (47 monede)¹⁸, Pecica (37 monede)¹⁹ și Arad (un număr de 35 monede)²⁰. Toate aceste descoperiri aparțin tipului „Vest Transilvan”²¹, care s-a dezvoltat, de asemenea, în Cîmpia Aradului și se grupează pe o zonă ce se întinde de la cursul inferior al Mureșului spre nord, pe valea Crișului Alb și Negru, pînă în Munții Apuseni și care era populată de tribul Predavenses al dacilor²². Undeva în cadrul acestei zone, poate chiar în jurul Aradului, va trebui fixat centrul de emisie a acestor monede, care provin dintr-un singur atelier.

Este interesant de remarcat faptul că la sud de Mureș nu se cunosc astfel de monede. În schimb ele pătrund pe valea Mureșului, către regiunea intracarpatică. Avem în vedere descoperirile de la Turda (jud. Cluj). Spre vest, ele ajung pînă la confluența Crișului Alb cu Crișul Negru, respectiv pînă în valea Tisei, fiind semnalate descoperirile de la Șarkad și Seghedin, ambele localități în R.P. Ungară. Acest spațiu a putut

¹⁴ C.C. Kiriteșcu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 31.

¹⁵ I. Winkler, *Tezaurul de monede dacice de la Chereluș*, în „Studii și cercetări de numismatică”, IV, București, 1968, p. 69-102.

¹⁶ E. Chirilă, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Almaș*, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 111-118.

¹⁷ E. Chirilă, I. Ordentlich, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, Oradea, 1967, p. 1-57.

¹⁸ C. Preda, *op. cit.*, p. 307-311.

¹⁹ *Ibidem*, p. 310.

²⁰ *Ibidem*, p. 297, 309, 433.

²¹ Introdus în monetăria geto-dacă de numismatul clujean E. Chirilă.

²² I. Winkler, *Tezaurile de monede...*, p. 100.

constitui teritoriul unei unități politice a dacilor²³ în secolul II — începutul secolului I î.e.n.

În afară de monedele geto-dace de tip „Vest-Transilvan“, în sud-estul județului Arad s-a mai descoperit, la Temeșești, un tezaur, compus din 135 monede, tot geto-dace²⁴, care se încadrează în așa-numitul tip „Hunedoara“. Ambele tipuri sînt, în linii mari, contemporane și urmează o evoluție paralelă.

Vorbind despre caracteristicile monedelor geto-dace din a doua fază tîrzie și finală, asistăm la unele schimbări în monetăria locală. Apar noi tipuri monetare, cu efigiile mult schematizate, stilizate. Efigiile sînt redată prin combinații de linii, puncte și cercuri. Rozetele, semirozetele, șirurile de perle și alte combinații geometrice trădează un amestec de elemente, atît de pe originalele mai vechi, ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, cît și de pe tetradrahmele Macedonia Prima. Pe avers este redat capul lui Heracles (fiul lui Zeus) sau bustul lui Artemis, împrumutate de pe monedele emise de Macedonia Prima. Pe revers, reprezentările rămîn aceleași, calul și călărețul, puternic schematizate.

Aversul și reversul unei monede din faza tîrzie și finală a monetăriei geto-dace (Temeșești).

²³ *Ibidem*, p. 99.

²⁴ O. Floca, *Monnaies daciques de Type Hunedoara*, în „Dacia“, XI-XII, 1945-1947, p. 100.

Monedele tîrzii mai poartă și alte caracteristici. Ele sînt de dimensiuni mai mari (25-35 mm) față de emisiunile timpurii (22-24 mm), sînt mai subțiri și au, în marea lor majoritate, forme scyphate (concavo-convexe).

Tot ca o trăsătură generală a tuturor emisiunilor tîrzii, indiferent de tipul lor, este titlul foarte scăzut al argintului, care cedează locul unui aliaj cu cupru.

Contrastul dintre calitatea argintului monedelor dacice din faza de început și cele din faza de emisiune tîrzie, pare să confirme părerile în legătură cu existența unei crize a argintului în toată Dacia, spre sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. Criza își poate avea explicația în intensa exploatare a argintului necesar bogatelor și frumoaselor emisiuni monetare din epoca de maximă înflorire a monedelor dace²⁵, precum și în folosirea argintului, în cantitate mare, pentru confecționarea podoabelor și bijuteriilor.

Cu toată deosebirea între cele două faze, monedele din faza a doua a monetăriei geto-dace reprezintă o continuitate a elementelor tehnico-artistice, ca un rezultat al permanenței, al unei activități monetare continue, atît în Cimpia Aradului, cît și în celelalte regiuni ale Daciei. Continuitatea atelierelor monetare locale mai confirmă și o stabilitate a formațiunilor politice cu caracter tribal ale geto-dacilor din tot vestul Transilvaniei.

Sfîrșitul monetăriei tratate mai sus coincide, pe de o parte, cu momentul unificării triburilor și uniunilor de triburi geto-dace, sub conducerea lui Burebista și formării statului dac, care are loc în sec. I î.e.n., iar pe de altă parte, cu pătrunderea denarilor romani republicani. Noua formă de organizare, cea statală, are nevoie și de o monedă nouă, unitară, valabilă pe întreaga Dacie. Moneda romană, devenită universală la acea vreme, corespundea din acest punct de vedere și de aceea va fi acceptată și în Dacia, în locul celei locale de tip macedonean.

Pe lîngă folosirea monedei romane, care a pătruns masiv în Dacia în primele decenii ale sec. I î.e.n., dacii vor utiliza și dezvolta o monetărie proprie, copie fidelă a denarilor republicani, corespunzător noii etape de dezvoltare a societății geto-dace²⁶.

Moneda locală geto-dacă de tip roman, constituie un capitol nou al numismaticii române, necercetată și nestudiată încă în destulă măsură. Dar, de pe acum, putem afirma că, din punct de vedere al circulației și chiar al emiterii acestor monede, teritoriul arădean se prezintă cu unele descoperiri importante, cum sînt tezaurele de tip republican roman, dezgropate la Satu Nou, Bîrsa, Căpruța, Moroda, Secusigiu, Zerindul Mic, precum și cele aflate izolat la Curtici, Pecica, Păuliș și Clit. Tot aici menționăm că în urma săpăturilor arheologice din anul 1960, efectuate la Pecica, pe movila „Șanțul Mare“, cunoscută așezare dacică, identificată astăzi cu „Ziridava“ antică²⁷ din timpul lui Burebista-Decebal

²⁵ E. Chirilă și colab., *Tezaurul monetar...*, p. 69.

²⁶ C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969, p. 26.

²⁷ I.H. Crișan, *Ziridava*, în „Apulum“, Alba Iulia, 1965, p. 127-134.

(sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) s-a găsit o ștanță (tipar) din bronz, pentru bătut monede de tip republican roman, în cadrul unui atelier de turnat bijuterii din argint²⁸. Această descoperire, pînă în prezent singură pe acest teritoriu, împreună cu numeroasele tezaure monetare constituie o altă dovadă a permanenței și a unei activități monetare autohtone continue în zona Aradului.

LA PLEINE D'ARAD CENTRE DE LA FABRICATION
DE LA MONNAIE GËTO-DACE

(Résumé)

L'ouvrage „La pleine d'Arad centre de la fabrication de la monnaie geto-dace” se préoccupe à connaître la passé, plus éloigné de l'histoire du pays, du département Arad en visant l'aspect des émissions des monnaies daco-gétiques de la période des siècles III-I a.n.è.

En soulignant l'influence du monde greco-macédonnéen et roumain sur la société daco-gétique l'auteur essaie de présenter l'aspect propre, local de la circulation des monnaies en Dacia.

La recherche des trésors de monnaies découverts sur le territoire d'Arad a existé un puissant centre de fabrication des monnaies fait qui argumente le pouvoir économique et politique des uniens des tribus de la contrée et l'importance de cette région dans l'État dace dans la période de Burebista-Decebal.

---

²⁸ I.H. Crișan, *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, Cluj, 1969, p. 100-101, 103, 106.

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA DRUMUL COMERCIAL ROMAN DE PE VALEA MUREȘULUI INFERIOR

LIVIU MĂRGHITAN

Din multitudinea subiectelor și temelor de studiu pe care le ridică în fața cercetătorilor istoria Daciei romane, aspectele legate de viața economică și comercială au suscitat un interes deosebit. Însă, cu toate că preocupările a numeroși istorici vizau acest capitol atât de important, datorită dificultății cu care se pot obține elementele informative referitoare la viața economică a lumii antice, o serie de aspecte nu au fost încă pe deplin elucidate.

Într-o asemenea situație se află și quantumul cunoștințelor și datelor de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor cu privire la căile de comerț ale provinciei Dacia în general, și, mai ales, în cazul drumurilor comerciale din părțile sud-vestice ale Daciei traiane.

Beneficiind de un volum apreciabil de cercetări arheologice sistematice, aria teritorială din zona învecinată și quasiînvecinată cu Ulpia Traiana Sarmizegetusa ne-a conferit în decursul timpului și unele date referitoare la drumul ce străbătea, de la sud la nord-est, Banatul. Trecând prin metropola Daciei, avea ca localitate „terminus“ municipiul Porolissum, din extremitatea de miazănoapte a provinciei nord-danubiene¹.

Principalele legături rutiere cu provinciile din sudul Dunării se făceau pe această arteră de circulație, fapt ce a determinat ca celelalte drumuri, ce erau considerate de importanță locală, să stea mai puțin în atenția cercetătorilor. În această secundară categorie era inclus și drumul situat pe cursul inferior al râului Mureș, părere ce era oarecum justificată, atâta vreme cât se menținea ipoteza că vestul actualului Banat nu făcea parte directă din provincia Dacia².

Dar, prin intensificarea cercetărilor arheologice din ultimii treizeci de ani, s-a demonstrat, prin numeroase exemplificări teoretice și urme materiale autentice, de epocă romană, că presupunerile acelor istorici străini, ce preconizau că hotarul sud-vestic al Daciei era situat pe undeva în zona de interferență dintre dealurile bănățene și cîmpia colinară de pe malul stîng al Tisei inferioare, nu reflectau realitatea. Într-o asemenea forțată interpretare a adevărului istoric, părea logică ideea că Mureșul, după ce depășea pe la vest de castrul roman de la **Micia**, așa-

¹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 405.

² János Szilagyí, *A Dáciai erődrendeser helyorségei és a katonai teglabélyegek*, Budapest, 1946, p. 24.

zisa graniță a provinciei, își urma cursul, pînă la vărsarea sa, printr-o regiune ce nu se afla sub jurisdicția nemijlocită a autorităților romane. În felul acesta, accesul pe acest important curs de apă din sud-vestul Transilvaniei nu mai prezenta nici o siguranță, fiindcă străbătea un ținut al sarmaților-iazigi, neam ce se afla foarte des în conflicte armate cu imperiul Romei.

Un asemenea punct de vedere, bazat pe vechile păreri referitoare la fruntariile de sud-vest ale Daciei traiane, nu mai este actual în istoriografia noastră. După cum vom arăta în cele ce urmează, actualmente posedăm numeroase și convingătoare date pe al căror temei vom trage noi concluzii.

Cu toate că pare surprinzător, sprijinul cel mai eficient în studiul nostru constă într-o veche săpătură arheologică, care din diverse motive a fost trecută sub tăcere de istoriografia de peste hotare. Este vorba de campania de săpături arheologice ce s-a întreprins în urmă cu mai bine de un veac pe teritoriul orașului Szegeed (R.P. Ungară), cercetare care, din păcate, nu a fost cunoscută de arheologii din țara noastră.

Printr-o fericită investigație bibliografică în vechiul fond documentar al Bibliotecii Academiei R. S. România, am redescoperit un studiu referitor la rezultatele săpăturii întreprinse de Josef Lenhossek, în punctul topografic denumit „cinci movile“. Respectivul cercetător maghiar, intenționînd să scoată la iveală pe cuprinsul orașului situat la confluența Mureșului cu Tisa urme ale populațiilor migratoare din veacurile IX-X e.n., a descoperit vestigii din epoca romană³.

Reanalizînd conținutul materialelor prezentate în studiul arheologului szeghedinens, am atras atenția că în acea localitate este atestată arheologic o așezare romană, în al cărei cimitir se făceau înmormîntări pe la mijlocul secolului al III-lea e.n. Așadar, inscripția fragmentară romană ce fusese incastrată ca material de construcție în zidul cetății medievale a Szegedului, în care se consemna existența unui punct vamal, făcea parte din urmele arheologice ale centrului civil-militar antic ce era populat de purtătorii civilizației și a ritualului de înmormîntare proprii lumii romane.

Dar, pe lângă faptul că s-a dovedit că punctul vamal funcționa într-o localitate, asemenea celorlalte birouri similare din imperiu, se mai scoate în evidență amănuntul, de altfel esențial, că și după moartea împăratului Traian teritoriile de la gurile Mureșului și ale Tisei făceau parte din provincia Dacia.

Așadar, prin prezența așezării romane Partiscum, care în anii domniei împăratului Caracalla (198-217) își desfășura în mod obișnuit viața cotidiană, nu mai încăpea nici o îndoială în privința faptului că și cursul inferior al Mureșului constituia un teritoriu ce se afla în interiorul fruntariilor Daciei⁴. Numai o asemenea situație administrativ-politică este în măsură să confere o explicație plauzibilă la o altă întrebare ce se

³ Jozsef Lenhossek, *A szeged öthalmi ásátásokról*, Budapest, 1882, p. 6, 19, 26.

⁴ Liviu Mărghitan, *Considerații referitoare la sistemul vamal din cadrul Banatului în epoca romană*, în „*Tibiscus*“, III, 1974, p. 106 și urm.

ridica în legătură cu dezvoltarea urbanistică a aşezării **Micia**, care tocmai în secolul al III-lea a atins o treaptă remarcabilă.

Fără nici o îndoială, numai simpla vecinătate a castrului militar, în preajma căruia se înfiripase modesta aşezare pe care inscripțiile o arată că se numea **Micia** și avea titulatura de **Pagus** (tîrg), nu reprezenta o sursă de prosperitate economică care să permită un vizibil avînt urbanistic al localității. Prosperitatea locuitorilor acestei aşezări, care nu dispunea nici de terenuri agricole întinse, nici de zăcăminte de metale prețioase, nu are altă sursă decît comerțul⁵.

Prin recenta reconsiderare a urmelor arheologice de pe valea Mureșului de jos, în sensul recunoașterii apartenenței acestei zone la provincia nord-dunăreană, acea surprinzătoare și, totodată, dificil de explicat evoluție urbanistică a aşezării **Micia**, ne apare într-o nouă lumină.

Din moment ce a devenit limpede că, în întregime, riul Mureș străbătea locuri ce aparțineau lumii romane, nici intensa folosire a cursului său în scopuri de negoț nu mai poate fi pusă sub vreun semn de întrebare. Dimpotrivă, actualmente nu mai apare ca un lucru de neînțeles existența a două birouri vamale pe acest curs de apă, unul la **Partiscum** iar celălalt la **Micia**. Existența a două puncte vamale pe drumurile pe care se constată o efervescentă activitate negustorească era un fapt obișnuit în Imperiul roman⁶, a cărui visterie se găsea atît de des în criză financiară. Prin prezența lor pe valea Mureșului, cele două birouri vamale vin să confirme vehicularea unui volum remarcabil de mărfuri care, chiar dacă nu erau comercializate în aceste locuri, se transportau în aval sau în amonte pe undele rîului cu nume dacic.

O asemenea intensă activitate comercială de transit, ce necesita un mare număr de brațe de muncă și pe care o prestau îndeosebi localnicii, reclama pentru buna funcționare și o serie de puncte pentru popas. În temeiul acestei prezumpții se conturează ideea că punctele în care s-au descoperit urme romane, situate la vest de **Micia**, la Bulci, Lipova, Aradul Nou, Cenad, aveau nu numai un rol militar, ci și o importanță încă nu pe deplin definită în viața economică și comercială a Daciei romane⁷.

Rămîne ca semnificația lor în viața economică a provinciei întemeiate de Traian, la nord de Dunăre, să stea în atenția viitoarelor cercetări arheologice de pe cuprinsul județului Arad.

---

⁵ Octavian Floca, *Pagus Miciensis*, în „Sargetia”, V, 1968, p. 49 și urm.; Liviu Mărghitan, *A rămas Micia un „pagus” în tot timpul stăpînirii romane?* în „Studii și cercetări de istorie veche”, XXI, 4, p. 579 și urm.

⁶ Siegfried J. de Laet, *Portorium*, Brügges, 1949, p. 212; *Istoria României*, I, p. 416.

⁷ Istvan Ferenczi, *Opinii vechi și noi în legătură cu drumurile între Dacia, Pannonia și Moesia Superior prin Barbaricum*, în „Tibiscus”, III, 1974, p. 111 și urm.

CONSIDERATIONS CONCERNANT LA ROUTE COMMERCIALE ROUMAINE
SUR LA VALÉE DE LA RIVIÈRE MUREȘ INFÉRIÈURE

(Résumé)

Sur la foi de la nouvelle analyse des anciennes découvertes archéologiques et des nouveaux vestiges récemment dévoilés, on constate que la route roumaine de la rivière Mureș inférieure, a eu une importance économique au moins égale avec son rôle militaire. On préconise que les points avec antiquités roumaines du département Arad, Bulci, Lipova, Aradul Nou et Cenad soient concernés dans l'avenir aussi comme centres économiques qui desservaient les transports, commerciaux qui étaient effectués sur la rivière Marisus.

ISTORIE

SISTEME MEDIEVALE PENTRU MĂSURAREA SUPRAFETELOR¹

GÉZA KOVÁCH

Pentru cercetările privitoare la istoria agrară, un rol important îl au și diferitele sisteme de măsurare, folosite în cursul veacurilor pentru delimitarea suprafețelor. Numai prin cunoașterea acestor unități și sisteme de măsurare putem să ne formăm o imagine clară despre nivelul tehnicii agricole, productivitatea muncii, cantitatea pământurilor cultivate, cantitatea recoltei, comerțul cu produse agrare etc.

Județul Arad, vestită zonă agrară încă din veacurile îndepărtate, ne arată o varietate deosebită în privința sistemelor și metodelor folosite pentru delimitarea și măsurarea suprafețelor. Ca și pe tot cuprinsul Europei, și în această zonă s-au încetățenit metode și sisteme generale, lângă care s-au format și o serie de particularități locale. Aceste particularități locale au supraviețuit chiar și tendințelor de uniformizare ale organelor centrale, ba chiar, în unele cazuri, ele s-au răspândit pe o arie mai largă. În uzul general european, la baza delimitării suprafețelor prima dată se află ori lungimea, lățimea evaluată după corpul omenesc (cot, picior, palmă, stinjen, deget etc.), ori cantitatea seminței însămânțate, respectiv munca prestată pe o zi².

O delimitare oarecare a suprafețelor arate se observă încă din cele mai vechi timpuri, chiar în cadrul obștei³. Împărțirea sau reîmpărțirea pământurilor se făcea după tragere la sorti, sau după tragerea cu săgeata, în raport cu capacitatea de muncă a familiei⁴. Această împărțire era în raport și cu sistemul de asolamente, fertilitatea solului, productivitatea unor părți de hotar. În zona de șes, unde pe hotarele nelimitate a pustelor problema pământului nu se ridica încă în mod cantitativ, în secolele XII-XIII, se formează sistemul „sălașelor“, adică a unei gospodării, în jurul căreia se aflau arături și fânețe, pe o suprafață necesară satisfacerii nevoilor familiei, respectiv o cantitate pe care iobagul și familia sa puteau să o muncească. Acest sistem tradițional a rămas în vigoare pînă-n

¹ Prima formă a lucrării a fost prezentată cu ocazia celui de al III-lea simpozion de istorie agrară pe țară, organizat la Timișoara, în 1973.

² Wellmann Imre, *Királyi mérték alá való föld*, Agrártörténeti Szemle Budapest, 1965/2-3, p. 236—245.

³ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 108—118; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul sateilor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 118—122; vol. II., București, 1959, p. 175—179; vol. III, București, 1965, p. 260—265.

⁴ Tagányi Károly, *A földközösség története Magyarországon*, în vol. „Az ősi társadalom magyar kutatói“, Budapesta, 1977, p. 350.

secolul al XVIII-lea. Chiar și cu ocazia conscripțiilor din 1720, într-o serie de comune, ca Micălaca, Covăsint, Pecica, Semlac, Glogovăț, Mîndru-loc, Păuliș etc., sistemul sălașelor formase baza evidențierii suprafețelor⁵. După constatările istoricului Tagányi, în secolele timpurii „sălașul“ folosea pămîntul 5—6 ani fără nici un sistem de asolament, schimbîndu-l apoi tot pe baza tragerii la sorți⁶. De remarcat că acest sistem s-a înrădăcinat și în alte părți ale țării, în Bărăgan a dăinuit chiar pînă la începutul secolului al XX-lea.

Aceeași delimitare generală o putem observa în secolele XII-XVII și în privința viilor. Documentele de multe ori se mulțumesc doar cu specificarea unor vii („promontoria“). Astfel, din donația regelui Bela al II-lea (cel Orb) aflăm că biserica Sfîntul Martin, din Arad, primește trei vii și șase viticultori în localitatea Rad⁷. Un alt act, din 1199, vorbește despre promontoria din Mocrea⁸. Chiar și în secolul al XVI-lea listele de dijmă de vin sînt întocmite după vii sau promontorii, nefăcîndu-se o delimitare mai precisă a suprafeței⁹. În lucrarea lui Peretsényi Nagy Laszló despre viile arădene, întocmită în 1805, „viile“ apar din nou ca unități concrete, fără vreo altă delimitare mai precisă¹⁰.

Creșterea puterii regale, mai ales în perioada anevină, a adus cu sine uniformizarea sistemului de impunere, ceea ce a necesitat și un sistem mai precis pentru delimitarea suprafețelor cultivate, căutînd unități fixe pentru impunere. Astfel se răspîndește în secolul al XIV-lea ca unitate de suprafață „poarta“, pentru care documentele vremii folosesc diferiți termeni, ca: **mansus, curia, locus sessionalibus**. Acest sistem va domina timp de patru secole. Legea lui Ludovic de Anjou, 1342, prevede că baza de impunere va fi poarta, indiferent cîte familii trăiesc pe o singură poartă. Reiese deci, în mod clar, că poarta nu era identică cu familia, ci era o unitate fixă, pe care puteau să o gospodărească două, trei sau patru familii. Paragraful al doilea al legii lui Sigismund de Luxemburg, din 1411, prevede că în cazul împărțirii porții se va plăti doar darea după jumătate. Chiar și Matei Corvin, în 1467, încearcă să treacă de la sistemul porților la numărul familiilor, ca apoi, nu peste multă vreme să revină la vechiul sistem după poartă¹¹.

În tot cursul secolului al XVI-lea, poarta rămîne principala unitate

5. Ibidem.

6. Belényesy M., *Hufengrűsze und Zugtierbestabd der bűuerlichen Betriebe in Ungarn im 14—15. Jahrhundert*, în vol. „Viehwirtschaft und Hirtenkultur“, Ethnographische Studien, Budapest 1969, p. 460—502.

7. Wenzel G., *Árpádkori Uj Okmánytár*. Pest, 1860., I., p. 55. — orig. Arhiva din Panonhalma, Capsa 26 C.

8. Arhiva Primatului din Esztergom, Lada 70., fasc. 1, nr. 6.

9. Arhivele Statului Budapesta, Regesta Decimarum, E/159., X/4214 — vezi și Szabó István, *A magyar mezőgazdaság története az 1530—as évekig*. Budapest, 1975, p. 36.

10. Peretsényi Nagy László, *Leírása az Arad megyei szőlőtermesztésről*, manuscris, Biblioteca Națională Széchenyi, Budapest, Quart. Hung. 60.

11. Bakács István, *A dicalis összeírások*, în vol. „A történeti statisztika forrásai“, sub. redacția lui Kovacsics József, Budapest, 1957, p. 51—58.

fiscală, deși cu timpul își lărgeste cuprinsul, înglobînd mai multe sesii, sau subdiviziuni, mai multe unități contribuabile¹².

Sistemul porților predomină și la evidențierea suprafețelor din comitatele Arad și Zărand. Astfel, o conscripție din 1561, pentru comitatul Arad, fixează dărea anuală de 1.10 florini după o „poartă“. Numărul „porților“ pe localități era foarte variat. Astfel, la Panat erau 7, la Sîmbăteni 4, la Sinpaul 36, la Covăsînt 33, la Utviniș 13, la Orod 3 porți, la Șega 7, la Biserica Albă (Papokfejéregyháza — pe locul actualului cartier Drăgășani) 26 porți, la Păuliș 27, la Cicir 1, la Micălaca 26 porți etc¹³.

De altfel, sistemul de măsurare a suprafețelor după „porți“, s-a răspîndit pe tot teritoriul Europei, încă din secolul al XII-lea, purtînd diferite denumiri (**delnița, jrebia, Hufe, Yardland, mansus, virgate etc.**). După P. P. Panaitescu, „delnița“ din Țara Românească și „jrebia“ din Moldova își au rădăcinile încă în cadrul obștilor străvechi¹⁴. La aceleași concluzii ajunge și B.D. Grekov în analiza structurii satului rusesc¹⁵. Probabil, în această fază de început, „delnița“, „poarta“ denumită mai tîrziu și **sesie**, nu avea o mărime unitară, cantitatea sa fiind ori în raport cu puterea de muncă a familiilor, ori cu fertilitatea pămîntului, condițiile de muncă etc.

Acest sistem se va păstra și în secolele de mai tîrziu, cînd „poarta“ va deveni și o unitate de impunere. În general, în zona Aradului, pentru o „poartă“ țărăneasă se socotea în jur de 20—30 iugăre de arături și cîteva iugăre de fînețe, la care se mai adaugă și pămînturile aflate în folosință comună (izlazuri, păduri, eleștee etc.). În cazul fărîmîțării porții, în jumătăți sau sferturi, cantitatea de pămînt lucrată de o familie iobăgească se reducea la 10—15, respectiv 5—7 iugăre de arături în condițiile asolamentului bienal¹⁶.

Tot în secolele XIII—XIV, documentele mai vorbesc și despre o altă unitate de suprafață și anume: **plugul** (aratum regalis). Astfel, într-un document din 1238, regele Bela al IV-lea donează două „pluguri“ de pămînt cavalerilor ioaniți în județul Arad, lingă Mureș, în localitatea Azzonlaka¹⁷. Istoricii consideră că **plugul** era egal cu suprafață arată de un plug în cursul unui an. Considerînd că un plug ară într-o zi aproximativ un iugăr de pămînt, în raport cu trei—patru luni, cît durează aratul de primăvară și de toamnă, suprafața unui plug varia între 100—150 iugăre de pămînt, în raport cu capacitatea plugului (doi sau patru boi) și mărimea iugărului. Tripartitul lui Werbóczy consideră că un plug regal (aratum regalis) trebuie să cuprindă 100—120 iugăre

12. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, București, 1968. p. 67—85, 333—338, 339, 344.

13. Arhivele Statului Budapesta, Conscripții dicale, A/2610, Tom. II, fila 123—131.

14. P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 108—118.

15. B. D. Grekov, *Az orosz parasztság turténete a legrégibb időkől a XVII. századig*, vol. I, Budapest 1957, p. 481—546.

16. Szabó, *op. cit.* p. 42.

17. Ortway T., *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején*, I. p. 388.

18. Wellmann, *op. cit.*

regale¹⁸. Drept urmare, un plug regal nu depășea niciodată 3—4 porți iobăgești¹⁹.

Rămîne de văzut ce cantitate de pămînt cuprindea un iugăr (**iugerum**) în secolele XII-XVII. O analiză mai temeinică a documentelor ne arată că iugărul are la bază munca prestată, adică aratul pe o zi. Întrucît însă tehnica aratului a suferit schimbări radicale pe parcurs și iugărul a primit interpretări foarte variate.

În primul rînd, iugărul regal nu era nicidecum egal cu iugărul uzual. Astfel, Tripartitul lui Werbőczy prescria că un iugăr regal (**unum Iugerum terrae arabilis aut Sylvae regalis mensurae**) trebuie să cuprindă o suprafață de o lungime de 72 stinjeni regali și o lățime de 12 stinjeni regali (**ulnam regalem**). Luînd ca bază faptul că după Werbőczy un **stinjen regal** cuprinde 16 palme, socotelile următoare au ajuns la diferite concluzii:

cercetătorul ²⁰	stinjen		iugărul regal		plugul regal	
	cm	stinjen ²	metru ²	ha	iugăr cadastral	
Káts I. (1804)	305 1	2236	8042,6	120,6	209,6	
Gáty I. (1833)	295	2090,5	7518,6	112,8	196	
Bendefy L. (1959)	297,9	2131,9	7668,5	115,0	199,9	
Wellmann I. (1965)	304,8	2231,5	8026,8	120,4	209,2	
D. Prodan (1967)	287	1954,7	7166	—	—	

Acest sistem probabil a luat în considerare faptul că în cadrul asolementului bienal jumătatea pămîntului cultivat era în permanență ogor și, astfel, a stat la baza impunerii regale. Uzul practic, însă, ne arată că capacitatea plugului cu brăzdarul de fier, înzestrat și cu păpuc de fier era departe să satisfacă asemenea cantitate de muncă. Drept urmare, în secolul al XVIII-lea, cînd sînt întocmite o serie de conscripții mai punctuale, stinjenul, iugărul și plugul regal dispar din uz pe tot cuprinsul comitatului Arad.

Nevoia unor evidențe riguroase, încă din secolele XVI-XVII, dar mai ales după instaurarea stăpînirii habsburgice, a pretins ca oficialitățile, să treacă la o evidență mai exactă a suprafețelor, în raport cu familiile de țărani, pentru a găsi metode mai unitare în vederea stabilirii impozitelor și a altor sarcini iobăgești. În acest sens sînt întocmite

¹⁹ Maksay Ferenc, *A magyar falu középkori településrendje*, Budapest, 1971, p. 191—196.

²⁰ Káts Isván, *A mértékeknek számvetése a kereskedésnek és belső gazdálkodásnak hasznára*, Oradea, 1804, p. 11—13; Gáty István, *A régi magyar mértékek esmérete*, Tudományos Gyűjtemény, 1933/VI, p. 99—100; Bendefy László, *Középkori hossz-és területmértékek*, în vol. „Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Budapest, 1959, p. 151—152; Wellmann, *op. cit.*, D. Prodan, *op. cit.*, p. 176.

conscriptiile din 1715, respectiv din 1720²¹. La întocmirea acestor noi conscripții s-a renunțat la sistemul porților și s-a trecut la o evidență familială, luînd ca bază la arături — cantitatea de semințe, la fînețe — productivitatea, iar la vii — munca prestată. Astfel, arăturile sînt evidențiate în cîble, fînețele în zi de coasă (falcastrum), iar viile în sape (fossore). Tot după cantitatea de însămînțare sînt evidențiate și teritoriile defrișate. Astfel, în cele 25 comune aparținătoare comitatului Arad, fără Zărand (cu excepția comunelor militarizate) în posesia celor 529 familii de iobagi și 29 familii de jeleri sînt evidențiate 5520 cible de arături, 1450 cosituri de fînețe și 579 sape de vii²². Acest nou sistem de măsurare a suprafețelor era mai punctual, și va fi folosit în cadrul celorlalte conscripții din secolul al XVIII-lea, pînă la reglementarea urbarială a Mariei Tereza din 1771. Astfel, conscripțiile dicale din 1743—1746, publicate de Gh. Ciuhandu²³, precum și conscripțiile de același gen din 1765²⁴, delimitează suprafețele tot după cantitatea seminței, folosind ca măsură ori **cibla** (cubuli) și subdiviziunile ei: **mierța** (quartale, vicca), ori **măsura de Pojon** (metrae Poseniensis).

Evidențierea suprafețelor după cantitatea de sămință însămînțată era, în orice caz, mai precisă decît metodele mai vechi, dar și această nouă metodă era în funcție de fertilitatea pămîntului, de metodele de însămînțare și bineînțeles de mărimea unității folosite.

Analizînd unitățile cilindrice care exprimau cantitatea seminței, vom afla că ele nu erau deloc uniforme. Astfel, **cibla**, ca unitate de măsură a cerealelor, se răspîndește în secolul al XVI-lea pe tot cuprinsul Transilvaniei, Crișanei și Banatului. Pe teritoriul Principatului Transilvaniei erau folosite două feluri de cîble: cea de la Cluj și cea de la Sibiu. Cibla din Cluj s-a împărțit în 8 mierțe, fiecare mierță fiind socotită de circa 18 cupe (aprox. 29 litri). Cibla săsească, în schimb, era socotită cu 4 mierțe²⁵. Înspre nord (Maramureș, părțile băimărene) era în folosință și cibla din Cașovia (Kosice). În zona Crișanei, ici-colo, era în folosință și cibla de la Cluj, dar dieta din 1578 deja hotărăște ca pe teritoriul Crișanei să se folosească **cibla din Oradea**²⁶. Approbatele din 1653 lărgesc apoi sistemul de la Oradea și pentru Zărand și Maramureș.

Cibla, la rîndul său, așa cum am mai văzut, s-a împărțit în **4 quartale** sau **mierțe**. Întrucît însă erau cunoscute două feluri de quartale, cibla era și ea de două categorii: **Cibla mică** (din Cașovia) și **cibla mare** (Debrețin, Oradea, Șimand). Potrivit unor evaluări quartala (mierța) mică era

21 Dávid Zoltan, *Az 1715—1720 évi ősszeirás*, în vol. „A történeti statisztika forrásai, p. 145—200.

22 Arhivele Statului Budapesta, Archiva Regnicolare. Lada I. I., Nr. 1. Conscripção Generali Incltyti Comitatus Aradiensis.

23 Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Româniile din Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

24 Arhiva Muzeului județean Arad.

25 Jakó Zsigmond, *Az erdélyi mértéktörténet kérdéseihöz*, Erdélyi Múzeum, 1945, p. 240—243.

26 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, III, 133—134.

27 Jakó, *op. cit.*

echivalentă cu 20,75 litri, respectiv cibla mică cu 83 litri, iar quartala (mierța) mare aproximativ 31 litri, respectiv cibla mare cu 125,06 litri (anul 1672)²⁸.

Cercetările arhivistice și cele etnografice ne arată că în comitatele Arad și Zărand era în folosință **cibla de la Șimand**, care, de altfel, în secolele XVIII-XIX se bucura de o arie largă de răspîndire și în comitatele vecine, inclusiv în Banat. Literatura de specialitate a rămas datoare pînă în prezent privind cercetările referitoare la această unitate de măsură. Luînd în considerare analogiile contemporane, unele inventare ale alodiilor arădene din secolele XVIII-XIX, sîntem de părere că cibla din Șimand era o variațiune a ciblei medievale din Oradea, fiind divizată în 4 mierțe mari, dar nici într-un caz nu era egală cu cea din Oradea. Astfel, echivalînd o mierță cu 18 cupe, ajungem la o cantitate de 29,5 litri la o mierță, deci în acest caz cibla din Șimand poate fi echivalentă cu 118 litri.

Mult mai clară este problema **măsurii de Pojon** (*Metrae Posoniensis*, *Preszburger Messe*, *Pozsonyi Mérő*), care peste tot este echivalentă cu 62 litri de capacitate. Diferă însă evaluarea greutății seminței, ceea ce are, în schimb, efect asupra teritoriului însămișat. Astfel, literatura de specialitate din secolul trecut socotea pentru o măsură de Pojon de grîu 42,5—50,4 kg de sămînță, la secară 39,2 — 44,8 kg, la orz 33,6—37 kg, și la ovăz 25,8—30,8 kg.²⁹

Făcînd o comparație cu cibla de la Șimand, în linii mari, putem socoti două măsuri de Pojon pentru o ciblă și aproximativ 550—600 stînjeni pătrați (cu stînjeni de 192 cm). De altfel, literatura de specialitate de la începutul secolului al XIX-lea ajunge la concluzii similare, considerînd că într-un iugăr de pămînt, în general, sînt însămișate 2 măsuri de Pojon de cereale (deci 112 litri), ceea ce, în linii mari, pot fi echivalente cu 4 mierțe mari, deci cu o ciblă³⁰.

În conscripțiile din 1746 și 1765, arăturile de grîu, orz, ovăz și mei sînt exprimate în cible, iar porumbul mai mult în mierțe. Luînd în considerare nivelul agriculturii, o sămănătură de grîu exprimată într-o ciblă sau două măsuri de Pojon, o putem echivala cu circa 1.100 stînjeni pătrați, ceea ce în comitatul Arad corespundea unui iugăr obișnuit. În acest caz, vechiul iugăr regal și cibla regală nu mai erau în uz deloc, noul sistem fiind mai practic, deoarece, potrivit aratului cu plugul vremii, înzestrat cu două roți și cu jugul cu doi boi, un iugăr arădean putea fi echivalat cu o zi de plug. De altfel, potrivit conscripțiilor din 1743—1746, în comitatul Arad (Arad și Zărand unificat) cantitatea terenurilor însămișate se ridica la 7843 cible de grîu, 4601 cible de orz, 946 cible de ovăz, 76 cible de mei și 9103 mierțe de porumb. Deci, dacă socotim o sămănătură de cereale de cîte o ciblă echivalentă cu un iugăr, respectiv o mierță de porumb tot cu un iugăr, tota-

28. Maksay Ferenc, *Urbáriumok a XVI—XVII. században*, Budapest, 1959, p. 837—841.

29. Spira György, *A mérő és font viszonyáról*, *Agrártörténeti Szemle*, Budapest, 1964, 3—4, p. 473—474.

30. Gáty, *op. cit.*

litatea arăturilor aflătoare în folosința iobagilor era aproape de 45.000 de iugăre (cu 1.100 stinjeni pătrați), în caz când stinjenul era echivalat cu 192 cm.

Paralel cu noua formă de delimitare a suprafețelor după sămință se răspîndește și **iugărul exprimat în stinjeni pătrați**. Acest sistem, după cum am văzut, a apărut încă în secolul al XIV-lea, paralel cu împărțirea și reîmpărțirea sistematică a hotarelor, când lungimea parcelei era măsurată cu funia sau lanțul, fiind exprimată în stinjeni (omul culcat de la picior pînă la capătul brațelor întinse, deci aprox. 192 cm). La început măsurarea a fost aplicată doar pentru lățime, lungimea parcelei fiind socotită unitar, cel puțin pentru parcela respectivă. Chiar și la sfîrșitul secolului al XIV-lea s-a măsurat doar lățimea pămîntului. În secolul al XV-lea s-a trecut apoi și la măsurarea pătrată a pămîntului, tot cu stinjenul (amplexus brachium), ajungînd astfel la exprimarea suprafețelor în iugăre. Pentru unitatea impunerii s-a introdus apoi iugărul regal, care însă în uzul popular, în cursul stăpînirii otomane, nu s-a bucurat de o largă folosință.

În documentele arădene iugărul mai apare și sub denumirea de **holdă** (hold, Joch). Cu ocazia reglementării urbariale, în județul Arad sînt folosite două feluri de iugăre: unul măsurat cu 1.100 și altul (mai rar) măsurat cu 1.200 stinjeni pătrați. De remarcat că în alte județe, de exemplu în Satu Mare și Sălaj, în unele comune iugărele au fost măsurate și cu 1.300 stinjeni pătrați³¹. Iugărul măsurat cu 1.100 stinjeni pătrați, s-a denumit ulterior, **iugăr mic**, iar cel cu 1.200 stinjeni pătrați **iugărul unguresc**. Socotind un stinjen de astă dată egal cu 192 cm, un iugăr mic folosit, în general, ca unitate de bază în 1771, poate fi echivalent cu 0,4055 ha.

Subunitatea iugărelor era **cadratul**, adică o unitate de 100 stinjeni pătrați. Acestea serveau ca bază și pentru fixarea zilelor de robotă și a altor dări în natură sau în muncă. În unele comune chiar și grădinile erau exprimate în cadrate, sistem care predomină și astăzi.

După 1810, în urma unor noi colonizări și, mai ales, sub influența austriacă, apare și **iugărul cadastral**, echivalent cu 1.600 stinjeni pătrați (0,5755 ha.). Această măsurare se răspîndește apoi după introducerea cărții fundare, deși în uzul popular nu se bucura de o practică generală.

Tot spre mijlocul secolului al XIX-lea, mai ales în comunele noi colonizate, se răspîndește utilizarea măsurării în **lanțuri**. Lanțul mic corespundea cu două iugăre mici (2.200 stinjeni pătrați), iar lanțul mare (Pecica) cu două iugăre cadastrale (2.300 stinjeni pătrați).

---

³¹ Arhivele Statului Cluj, Fond Arhiva Comitatului Satu Mare, Conscriptiile Urbare din 1774.

Potrivit măsurării sesiilor³², arăturile erau exprimate în fragmentele unei sesii întregi, sesia întreagă era echivalentă cu 16 iugăre cadastrale, sau **fertaiul** (verteil, sfert de sesie), echivalent cu 4 iugăre cadastrale.

Măsurarea grădinilor este exprimată în urbarii prin măsuri de Pojon, o sesie întreagă avînd la bază o grădină de două măsuri de Pojon, care este echivalentă cu o semănătură de o ciblă, deci, ca teritoriu însămințat, de o mărime de circa 1.100 stînjeni pătrați. Deci, în condiții optime, grădina unei sesii trebuia să cuprindă un iugăr mic. Practica însă ne arată că grădinile sînt de diferite mărimi. Chiar și urbariul prevedea ca arăturile, fînețele și grădinile doar împreună trebuie să satisfacă prevederile, admițînd mari deosebiri între ele. Astfel, s-a întîmplat că, la numai cîteva decenii după reglementarea urbarială, măsurarea grădinilor a suferit multe modificări, mai ales în raport cu hotărnicirile sau colonizările. Așa de pildă, după 1820 apare poarta sau **sesia întreagă**, ori de jumătate, pătrime sau optime, care sînt exprimate în **cadrate**. Astfel, între cele două Crișuri, poarta sau sesia întreagă era de 8 cadrate, iar cea de jumătate de 4 cadrate (400 stînjeni pătrați). În schimb, în satele nou colonizate (Mailat, Variașul Mare, Variașul Mic etc.) lotul intravilan era măsurat cu 10, respectiv 5 cadrate.

Cu ocazia hotărnicirilor din 1820—1830³³, unele domenii au făcut noi măsurători ingineresti. Astfel, la Pîncota intravilanul era măsurat în loturi de 3,5 cadrate, iar în comunele domeniilor din valea Crișului Alb, în special loturile jelerilor, cu cîte un cadrat (100 stînjeni pătrați) — numite „**taleci**“.

Deși exprimarea suprafețelor în munca prestată era uzul secolelor XII—XVI, în unele cazuri această metodă supraviețuiește în secolele următoare. Exprimarea prin munca efectuată (plugul, aratul, cositul, prășitul etc.) rămîne în folosință chiar și în secolul al XIX-lea. Un iugăr mic, în general, era echivalent cu o zi de arat (socotind 2 boi cu plugul înzestrat cu păpucul de fier). Prin răspîndirea calului (mai ales în comunele colonizate cu germani) și a plugului de tip nou, această măsurare nu mai corespundea uzului obișnuit, eficacitatea muncii fiind mult sporită.

Se păstrează însă exprimarea suprafeței prin **zi de coasă** (cositură, car de fin, falcastrum, embervágó). Această suprafață corespundea unui teritoriu pe care un coasă îl tăia într-o zi sau cantității de fin uscat pentru o căruță. Urbariile din 1771, ba chiar și cele de la începutul se-

---

³². Sesiile iobăgești provin în fond din vechea poartă și ele sînt uniformizate pe județe de către legea din 1767 a Mariei Tereza. În comitatul Arad sesia a fost stabilită după cum urmează: clasa I. 26 iugăre (1.100 stînjeni pătrați) de arături și 12 cosituri de fînețe, precum și 2 măsuri de Pojon pentru intravilan; pentru păminturile de clasa a II-a 28 iugăre; pentru clasa a III-a 30 de iugăre; pentru clasa a IV-a 32 iugăre de arături, plus cele 12 cosituri de fînețe și 2 măsuri de Pojon pentru intravilan. Vezi Kovách Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietății în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 pînă la revoluția din 1848*, în „Populație și societate”. Culegere de studii sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, vol. 2, p. 129, 189.

³³. Kovách, G. *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak*, București, 1976, p. 110—115.

colului al XIX-lea, folosesc peste tot această metodă pentru delimitarea fînațelor.

Cantitatea fînațelor din diferite comune era foarte variată, de multe ori depășind chiar și cantitatea arăturilor (între cele două Crișuri), făcînd și loturi fragmentate pînă la optimi de falcastre. Astfel, la Bîrzava, în posesia celor 34 familii de iobagi, sînt inventariate doar 116 iugăre de arături și 277 $\frac{1}{2}$ cosituri de fînațe, iar la Comlăuș 157 familii dispun de 1435 $\frac{1}{4}$ cosituri de fînațe, față de 3.108 $\frac{2}{4}$ iugăre de arături. În general, cositura sau ziua de coasă corespundea unei suprafețe egală cu un iugăr mic (1.100 stînjeni pătrați), la o producție obișnuită de fîn. La otavă această socoteală nu mai era valabilă.

După 1820, în urma procesului de alodizare se introduc și în privința fînațelor măsurători ingineresti, bazate pe stînjeni pătrați. În conscripția comunei Șiria din 1834, și fînațele sînt exprimate în iugăre și stînjeni pătrați³⁴.

La vii, metoda de evaluare în raport cu munca era sistemul cel mai răspîndit, suprafețele fiind exprimate în sape (fossore, kapa). Această metodă a rămas în vigoare aproape peste tot, cu excepția unor alodii mai bine organizate, pînă la introducerea cadastrului. O „sapă“ corespundea unui teritoriu prășit de un om într-o zi, ceea ce în condițiile Podgoriei Aradului era egal cu o suprafață de 96—104 stînjeni pătrați³⁵. La Mocrea, de pildă, exista un promontoriu de 3.098 $\frac{2}{8}$ sape, iar la Miniș mai multe promontorii însumau în total 3.434 sape³⁶. Mărimea viilor era exprimată uneori și prin numărul butucilor.

Deși această formă de exprimare a suprafețelor, în județul Arad, apare doar sporadic în unele conscripții de dijme din secolul al XVI-lea, totuși, nu o putem trece cu vederea. Este vorba de exprimarea suprafețelor de vii în raport cu producția de vin. În acest caz, producția de vin este exprimată în „tinna“ (vadră), ceea ce era echivalent cu 42,4 litri. Trei vedre constituiau un **butoi** obișnuit (aprox. 136 litri). Potrivit unor calcule generale, la această vreme 10 sape de vii (aprox. un jugăr mic) dau 10 butoaie de producție de vin³⁷. Conscripția dijmei de vin din 1561 menționează : la Ineu 513 $\frac{1}{2}$ tinna de vin; la Pîncota 481 $\frac{1}{2}$; la Galșa 65; la Covăsînt 74; la Miniș 36; la Păuliș 22; la Șiria 28; la Radna 32 tinna de vin³⁸. Calculînd dijma la 10% din producție, la Ineu vom afla 5130 tinna producție de vin și socotind 30 de tinna după un iugăr, tot la Ineu, ajungem la un promontoriu de 171 iugăre, iar la Pîncota la 160

34. Arhiva Tribunalului din Arad, Procesele Urbariale, Șiria.

35. L. Botezan, *Contribuții la istoricul cultivării viței de vie pe pămînturile nobiliare și iobăgești din comitatele Transilvaniei în perioada 1790—1820. Terra Nostra*, II, București, 1971, p. 143.

36. Arhivele statului Arad, Fond. Prefectura Aradului, Conscripțiile Urbariale, comunele Miniș și Mocrea.

37. N. Kiss István, *16. századi dézsmajegyzékck*, Budapest, 1960, p. 9. Aceeași măsură din Muntenia corespunde pentru 10 ocale, una oca fiind 1,288 litri, deci aproximativ 1 vadră din Muntenia este egală cu un sfert de vadră (tinna) din Arad.

38. Arhivele statului Budapesta, Colecția de microfilme despre conscripții, nr. 9596.

iugăre mici, cantitate care, în comparație cu secolul al XVI-lea, este o cantitate foarte considerabilă.

În viile alodiale, paralel cu răspîndirea metodelor de gospodărire, s-a trecut la măsurători exacte. Astfel, de exemplu, în viile din Măderat, ale domeniului Dietrich, au fost plantate 10 iugăre (1200 stînjeni pătrați) cu soiuri alese. La fel și conscripțiile din 1834 din Șiria, deja folosesc pentru viile domnești măsurători cu stînjeni pătrați (socotind 1.500 stînjeni pătrați pe jugăr)³⁹.

În podgorii, în special la pruniști, metodele de măsurare erau diferite. Astfel, în 1771, în majoritatea covârșitoare a comunelor, pruniștile sînt exprimate cu măsuri de Pojon, socotind exact ca și la grădini, deci 2 măsuri de Pojon pentru un iugăr cu 1 100 stînjeni pătrați (iugăr mic)⁴⁰. La începutul secolului al XIX-lea însă, și în cazul podgoriilor se răspîndește măsurarea cu iugăre. În unele locuri livezile de pruni sînt evaluate și după recolta exprimată în mierțe⁴¹.

În urbarii, în unele cazuri, apare ca unitate separată **lotul de cînepă**. Mărimea acestuia diferea. În comunele aparținătoare arhiducelui Iosif de Habsburg, de la Chișineu Criș (Zerind, Șiclău, Grăniceri, Nădab, Pădureni etc.), loturile de cînepă erau măsurate cu cîte un cadrat (100 stînjeni pătrați)⁴², la Șiria cu 198 stînjeni pătrați⁴³, iar în valea Crișului Alb cu 40 stînjeni pătrați⁴⁴. Aceste loturi au fost păstrate pînă în ultima vreme, sub denumirea de cînepiști.

Pășunile, nefiind separate pînă la hotărnicirile din 1820—1848, cu ocazia conscripțiilor din 1771 sînt exprimate doar în funcție de numărul vitelor și oilor⁴⁵. Cu ocazia organizării alodiilor însă, s-a trecut la măsurarea exactă a pășunilor, în general cu iugăre de 1.200 stînjeni pătrați, procedîndu-se la separarea pășunilor alodiale de cele urbariale.

În sfîrșit, tot cu ocazia organizării alodiilor apar, pentru prima dată, cazuri de măsurare a pădurilor, exprimate în iugăre cadastrale (1.600 stînjeni pătrați)⁴⁶.

În general, conscripțiile medievale ne dezvăluie varietatea largă a sistemelor de măsurare a suprafețelor, în diferitele microzone ale județului. Multe din ele au fost păstrate, în tradițiile populare, pînă în zilele noastre.

---

³⁹. Arhiva Tribunalului Arad, Procesele Urbariale, Șiria.

⁴⁰. Arhivele statului Arad, Conscripțiile urbariale.

⁴¹. Vezi inventarul domeniului din Sebiș din 1836, vol. Kovách, *Ahol Dózsa...*, p. 117-119.

⁴². Arhivele statului Arad, Conscripțiile urbariale ale comunelor Mișca și Adea.

⁴³. Arhiva Tribunalului din Arad, Procesele urbariale, Șiria.

⁴⁴. *Ibidem*, Dieci.

⁴⁵. „Pascuum comuni oculate per nos reviso et pro sufficienti adiuventi Colonis praestationem Butyri incumbere declaravimus”, Arhivele statului Arad, Urbariul comunei Mișca, punctul 4.

⁴⁶ Kovách, *Ahol Dója...*, p. 109.

MEDIEVAL SYSTEMS FOR SURFACE MEASURING

(Summary)

The agrarian history requires an ample study of the different systems of measuring and making evident of the surfaces.

The author tries to present the unities used for surface measuring in the Middle Ages in the Arad county, in comparison with different systems of our country and generally of Europe.

In this way the making evident system of the surfaces according to the gates is analyzed (delnița, sesia, Hufe, Yardland, mansus). Then he analyzes the size of the royal plough and „iuğăr”, the last being calculated based on the royal stanjen (fathom).

Another measuring system was based on the work done (the plough, falcastrum, fossore), practised especially for hayfield and vineyards. In the XVIII-th century the delimitation of the surfaces was practised according to the quantity of seeds (cubuli, vicca, metras, Posoniensis), showing that in the Arad county at the base of this system lays the „cibla of Simand” equivalent to 118 litres.

On occasion of the town regulation of 1771 the „iuğăr” was already used in an unitarian way, calculated with 1.100 square fathoms at the ploughlands, mowing day (falcastrum) at hayfields and hoes, vineyards. At the ploughlands and gardens within the framework of the fathom the subdivision „the square” (100 square fathoms).

Finally towards the middle of the XIX-th century parallel with the real estate office they generalize the cadastral fathom) 1.600 square fathoms.

The author also gives examples for the measuring of the building plots, gardens, pastures, orchards, hemp fields.

MIȘCĂRI SOCIALE ȘI NAȚIONALE ALE ROMÂNILOR DIN CÎMPIA ARADULUI (1849—1853)

A. CACIORA, M. TIMBUS

Înfringerea revoluției de la 1848—1849 în Transilvania, reintroducerea absolutismului, transformarea Marelui Principat al Transilvaniei în provincie imperială, menținerea Aradului, Bihorului, Sătmarului și Maramureșului între hotarele Ungariei, formarea provinciilor separate Voivodina sîrbească și Banatul Timișoarei dependente de Viena au dus la divizarea românilor din Transilvania în mai multe provincii spre a putea fi mai ușor stăpîniți și împiedicați să-și încheie doritul stat național. Guvernul imperial a aplicat și în acest caz cunoscuta-i rețetă: „divide et impera”¹.

Nici una din revendicările poporului român în revoluția de la 1848 din Transilvania n-a fost împlinită. Națiunea română „egal îndreptățită” n-a fost recunoscută, românilor nu le-au fost acordate drepturi politice și culturale egale cu ale celorlalte popoare din monarhia habsburgică, nici organizații politico-administrative proprii nu-și puteau constitui, iar iobăgia n-a fost în fapt desființată².

Regimul absolutist a trecut de îndată la urmărirea și arestarea participanților la revoluție, îndeosebi a conducătorilor acestora, iar după o sumară judecată, tribunalele militare numite „tribunale de sînge”, pronunțau, după o procedură sumară, sentințe de condamnare la temniță și chiar la moarte. Vreme de 6 ani, tribunalul din Arad a judecat și condamnat, la diferiți ani de închisoare și confiscarea averii, pe fruntașii „glotașilor” pătrunși în timpul revoluției în părțile estice ale comitatului Arad³. Alți revoluționari români au fost condamnați la moarte. Documentele atestă bunăoară aplicarea pedepsei capitale și confiscarea averii în cazul lui Crișan Teodor din Bîrzava, comitatul Arad, pentru vina de a fi luat parte la revoluție⁴. Printre căpeteniile revoluției românești din Transilvania arestate în acel timp, figurau Axente Sever și Avram Iancu,

¹ *Istoria României*, IV, Ed. Acad. R.S.R., București, 1964, p. 401.

² Ștefan Pascu, studiu introductiv la volumul lui Ion Ranca și Valeriu Nițu, *Avram Iancu, documente și bibliografie*, Ed. științifică, București, 1974, p. 19.

³ A. Caciora, E. Glück, *Noi date privitoare la lupta românilor din Cîmpia Aradului pentru drepturi și libertăți naționale (1849-1867)*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2, București, 1968, p. 85.

⁴ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad (se va nota în continuare P.J.A.), actele comisariatului guvernamental cezaro-crăiesc (în continuare comis. guv. c.c.), doc. 1355/1849.

acesta din urmă deținut, pentru scurtă vreme, la 15 decembrie 1849, în Hălmațiu, unde se afla cu prilejul târgului de țară⁵. Închisorile comitatului Arad ajunseseră neincăpătoare față de numărul condamnaților⁶ proveniți, în cea mai mare parte, dintre revoluționari.

Cînd vorbim despre revoluția de la 1848 în Transilvania, trebuie să ținem seama de faptul că „lupta românilor și a maghiarilor împotriva apăsării habsburgice avea să se desfășoare pe două planuri diferite, spre ținte neantagoniste în formă, dar antagonice în conținut”⁷. Programele lor de luptă, consfințite pentru români în adunarea populară a întregii națiuni din 3/15 mai de la Blaj, iar pentru maghiari în Dieta de la Cluj, ce ignora tocmai reprezentarea poporului român majoritar, au fost de la început divergente, situînd cele două revoluții în două tabere adverse, expunîndu-le loviturilor dibace ale contrarevoluției habsburgice și tragicului deznodămînt cunoscut⁸.

Înfrîngerea revoluției în Transilvania, suprimarea oricărei autonomii a principatului, persecutarea manifestărilor cu caracter național sau acțiunilor de solidaritate și simpatie a românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș cu frații lor din Moldova și Țara Românească nu a însemnat însă nicidecum renunțarea la luptă a poporului român. În pofida tuturor măsurilor represive, lupta maselor românești din Transilvania și părțile vestice rămase Ungariei, pentru apărarea intereselor lor sociale și naționale, n-a putut fi înăbușită⁹.

În cele ce urmează, vom înfățișa aportul românilor arădeni, în primii ani de după revoluție, la lupta pentru drepturi și libertăți sociale și naționale.

Comitatul Arad, desființat ca autonomie teritorială în urma reorganizării administrative dictate de absolutismul nou instaurat, împreună cu partea de sud a fostului comitat Bihor, se constituie într-un cerc subordonat districtului Oradea¹⁰, păstrîndu-și totuși în continuare — cum o confirmă documentele — denumirea de autoritate comitatensă*. La conducerea cercului Arad a fost numit comisarul guvernamental cezaro-crăiesc Atzel Janos, de origine maghiară, expresie a grabnicei refaceri a relațiilor dintre aristocrația maghiară și habsburgi. În ciuda faptului că supușii săi erau în marea lor majoritate români, cum rezultă din recensămîntul populației din anul 1849¹¹ (dintre cele 193 localități consemnate pe teritoriul fostului comitat Arad, 151 erau în exclusivitate populate

⁵ Ion Ranca, Valeriu Nițu, *op. cit.*, p. 28.

⁶ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 6964/1853.

⁷ Cornelia Bodea, *Avram Iancu și Curtea de la Viena*, în „Revista Arhivelor”, nr. 4, București, 1972, p. 567.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România — 1 Decembrie 1918*, ediția a II-a, București, 1972, p. 110-115.

¹⁰ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 6/1849 și 10/1849.

* În documentele seriei comis. guv. c.c., din anii 1849—1853, autoritatea administrativă arădeană apare cu denumirea de Arader Komitats Behörde sau Arader Komitats Vorstands Amt, adică autoritatea comitatului Arad.

¹¹ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 1490/1849, f. 1-2.

cu români, iar în alte 21 localități cu populație „mixtă” ca Buteni, Sebiș, Radna, Chișineu Criș ș.a., chiar dacă recensământul amintit evită precizările, majoritatea absolută revenea tot românilor, cum o atestă matricolele de stare civilă contemporane), s-a întronat și aici puterea de stat a aristocrației maghiare, atașată împăratului și potrivit căreia neînduplecată a drepturilor și revendicărilor națiunii române. Alături de limba maghiară, în administrație se utiliza tot mai mult limba germană. Numirea funcționarilor publici în administrația locală nu se făcea după ponderea numerică a fiecărei națiuni, în disprețul populației românești majoritare. Se pornește o adevărată campanie de urmărire a manifestărilor de orice fel ale națiunii române, de teama eventualelor prejudicii ce le-ar aduce integrității Imperiului habsburgic multinațional. Una din acțiunile de amploare la care au participat românii arădeni în această perioadă, cu toată interdicția autorităților, a constat în strângerea fondurilor pentru susținerea delegaților trimiși la Viena spre a cere satisfacerea revendicărilor din timpul revoluției. În fruntea unor asemenea acțiuni s-au situat, de la început, Vincențiu Babeș¹² și avocatul Ioan Arcoși din Arad, care au cutreierat satele menținând trează în popor hotărîrea de a lupta pînă la capăt pentru îndeplinirea idealurilor sale legitime de libertate și unitate națională. La Arad s-a constituit chiar o grupare secretă a românilor, care aduna bani pentru subvenționarea unei delegații ce urma să plece la Viena. Întrunirile organizate de aceasta, influența pe care o avea în mase. „amplificau”, după expresia întâlnită în documente, mișcările naționale de aici¹³.

Funcționarii administrației imperiale din districtul Oradea erau trimiși să cutreiere localitățile comitatului, cu misiunea de a veghea asupra manifestărilor de acest fel și a le stăvili. În atenția lor urmau să stea, în mod deosebit, preoții neuniți și învățătorii care, nesupravegheați îndeajuns, cum observa comisarul guvernamental din Oradea, antrenau poporul la acțiuni pe care legile absolutiste și starea de asediu nu le autorizau¹⁴. Este atestat cazul preotului neunit Caracioni Maximilian din Pecica, deoarece, cu toate condamnările suferite datorită participării la revoluție, el a continuat, și după amnistierea sa, să acorde sprijin substanțial mișcării revoluționare, prin colecte de bani și materiale. Devenit stareț al mănăstirii Bezdin, a interzis călugărilor să rostească rugăciuni pentru menținerea stăpînirii împăratului¹⁵. Încă înainte de 1848 și mult timp după aceea, preoții, învățătorii, funcționarii, liber profesioniștii, negustorii, meșteșugarii, micii proprietari de pămînt, în general straturile mijlocii românești, au avut o participare frecventă la mișcările sociale și

¹² A. Caciora, E. Glück, *op. cit.*, p. 85—86.

¹³ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 707/1849.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 1087/1849.

* Invinuit de înaltă trădare pentru participare la revoluție, preotul Caracioni Maximilian a fost condamnat la moarte prin spînzurătoare. După o detenție de 6 ani a fost amnistiat.

¹⁵ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 1760/1854, I. 1-2 și doc. XI, a. 8347/1853.

naționale ale poporului român, alcătuind pătura sa conducătoare¹⁶. Episcopul Aradului, Gherasim Rațiu, a inițiat și el, în toamna lui 1849, strângerea de fonduri necesare susținerii trimișilor românilor arădeni la Viena¹⁷. Delegația arădeană, compusă din Teodor Șerb, Vincențiu Babeș și Grigore Popovici a înaintat împăratului, la 15 noiembrie 1849, o petiție¹⁸, solicitând înfăptuirea revendicărilor cuprinse în memoriul mai vechi al tuturor românilor din monarhie, din 25 februarie 1849, rămas fără răspuns, în care se cerea autonomie românilor din statul austriac, constituirea lor „într-o singură națiune independentă”¹⁹. Era un important pas premergător constituirii statului național unitar român, a Daco-Romaniei, cum o numesc documentele vremii²⁰.

Întărirea delegației de la Viena, prin participarea ulterioară la aceasta a lui Avram Iancu, a mărit încrederea românilor în succesul ei. Masele țărănești sperau că sub conducerea lui Iancu se va făuri mult visata țară românească, ce va cuprinde și comitatul Arad între hotarele ei. Frământările țărănești de la Radna, Petriș, Corbești, Roșia etc., din anii 1850—1851, își au originea tocmai în aceste năzuințe. Într-un raport oficial al comisarului guvernamental cezaro-crăiesc, din Arad, se evidențiază convingerea românilor din aceste părți, potrivit căreia Avram Iancu deținea puterea capabilă să administreze dreptatea și să extindă hotarele țării românilor pînă la Arad și Oradea²¹.

Popularitatea și trecerea deorbită de care se bucura Iancu în rîndul locuitorilor din Cîmpia Aradului, îi erau cunoscute comisarului Atzel. Cu toate că „ordinca” administrației cezaro-crăiești fusese restabilită după revoluție, cu ajutorul trupelor de ocupație care au pătruns și pe teritoriul comitatului Arad, agitația continua să se resimtă în rîndul populației băștinașe²² și, nu o dată, aceasta se lega de numele lui Iancu. În noiembrie 1849, comisarul guvernamental din Arad a fost informat de către subalternul său, pretorul din Sebiș, despre apariția lui Avram Iancu la Iosășel, unde populația îl privea ca pe un „crai” al românilor într-o țară ale cărei hotare vestice ajungeau cel puțin pînă la Arad și Oradea²³. Și în alte localități de pe teritoriul comitatului, parcurse de Iancu în primăvara anului 1850, la înapoierea sa din Viena, atașamentul, recunoștința și dragostea populației față de el mergeau pînă acolo încît țărani îi sărutau mîinile și căruța în care se afla²⁴.

Cu tot insuccesul misiunii de la Viena, unde petiția românilor ară-

---

¹⁶ Simion Retegan, *Considerații sociale privitoare la burghezia românească din Transilvania la mijlocul sec. al XIX-lea*, în „Sub semnul lui Clio” — Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 251—258.

¹⁷ E. Glük, *Contribuția maselor populare arădene la lupta pentru libertate și unitate națională, 1849—1867*, în „Catedra”, culegere de studii, Arad, 1977 iunie, p. 172.

¹⁸ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. I, ediția a II-a, Sibiu, 1904, p. 631—633.

¹⁹ *Ibidem*, p. 521.

²⁰ Arh. St. Arad Arad, fond P.I.A., actele comis. gov. c.c., doc. 12/1851.

²¹ *Ibidem*, doc. 795/1850 și E. Glük, art. cit., p. 172.

²² Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comitetului suprem, doc 2/1849.

²³ *Ibidem*, doc. 9/1849, f. 2-3.

²⁴ *Ibidem*, actele comis. gov. c.c., doc. 2109/1850.

deni nu a produs efectul scontat, sau poate tocmai din această pricină, Atzel a organizat cu minuție supravegherea lui Iancu pe durata semnării sale în împrejurimile Aradului. Vestea pregătirii la Cuvin — în podgoria de lângă Arad — a unei adunări populare românești, la care urma să ia parte și Iancu, a stîrnit spaimă în rîndurile slujbașilor administrației civile și militare locale, îngroziți de perspectiva ridicării poporului. Chiar și comisarul de Oradea, Józsa Péter, considera cazul într-atît de grav încît a hotărît să intervină pentru zădărnicierea adunării. El transmite omologului său din Arad ordinul comandamentului districtului militar din Oradea, privind necesitatea interzicerii adunării de la Cuvin „... care poate avea urmări serioase“. În ordin²⁵ se cere comisarului Atzel „... să nu admită nicidecum ca Avram Iancu să țină la Cuvin, la data de 15 luna curentă (15 aprilie 1850 — n.n.) proiectata adunare a poporului, întrucît aceasta nu este în conformitate cu vederile cîrmuirii, nici compatibilă cu actuala situație excepțională, fiind în orice caz un act ilegal, dreptul de a convoca poporul aparținînd numai organelor ocîrmuirii și nimănui altuia...“. O astfel de întrunire, glăsuiește în continuare documentul, „... nu este compatibilă cu menținerea liniștei și siguranței publice“. Guvernauții încercau să lămurească poporul să renunțe la luptă, să-și facă cunoscute plîngerile numai pe căi legale, spre a obține satisfacție din partea înaltei Curți. Cît de eficientă era pentru români această cale a legalității, ce atitudine adopta împăratul față de revendicările legitime ale românilor, era lesne de observat. Chiar și ultima deputație din care se întorcea Iancu rămăsese, așa cum s-a amintit, fără succes²⁶. Apare firească, de aceea, credința populației din împrejurimile Radnei, potrivit căreia revendicările românilor nu trebuiau implorate, ci impuse de Iancu pe calea armelor²⁷.

Spre a înlătura de pe teritoriul comitatului Arad „primejdia“ adunării românilor, Atzel a dispus, la rîndul său, prim-pretorului cercului Arad, subordonat lui, să-l supravegheze îndeaproape pe Iancu în cazul sosirii acestuia la Cuvin și să-l informeze „din două în două ore, prin călărași instituiți în acest scop“, asupra contactelor acestuia cu alți fruntași români, cît și despre „... toate împrejurările existente“²⁸. Prim-pretorului i se cerea, de asemenea, să utilizeze întreaga sa abilitate spre a-l trimite „fără zăbavă“ pe Avram Iancu la comandamentul cezaro-crăiesc al cetății Aradului „... pentru a discuta anumite probleme“²⁹.

Panica autorităților cezaro-crăiești locale, ca și măsurile luate de acestea împotriva lui Iancu și a adunării de la Cuvin, erau urmarea stării de spirit foarte agitate a populației românești din comitatul Arad, pusă în legătură, de către același comisar Atzel, cu zvonurile potrivit cărora în Țara Moșilor ar exista o societate secretă ce pregătea o nouă revoluție³⁰.

²⁵ Ibidem, d. 2018/1850.

²⁶ Ion Ranca, Valeriu Nițu, *op. cit.*, p. 34.

²⁷ E. Glück, *op. cit.*, p. 172.

²⁸ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele cimis. guv. c.c., doc. 2018/1850, f. 1-2.

²⁹ Ibidem, doc. 2019/1850.

³⁰ Ibidem, doc. 332, 1850.

Cuvinul devenise un loc de întâlnire al revoluționarilor români din Transilvania și Țara Românească cu cei din comitatul Arad, unde se dezbăteau problemele curente ale luptei acestora, stabilindu-se direcțiile comune de acțiune. Aici, la adăpostul reședinței — dealtfel atent supravegheată — a episcopului greco-ortodox al Aradului, Gherasim Rațiu, se pare că, în ciuda măsurilor luate de autorități, a avut totuși loc o consfătuire, mai restrinsă, a fruntașilor românilor arădeni cu Avram Iancu³¹.

Cîteva săptămîni mai tîrziu, la 30 mai 1850, tot aici s-a oprit și generalul Gheorghe Magheru, venit de la Viena, unde se afla în refugiu. A fost însoțit de avocații arădeni Ioan Popovici, Grigore Popovici și de dr. Atanasie Șandor, cu care s-a întreținut. La întrevedere a participat și episcopul Gherasim Rațiu, cu sprijinul căruia Magheru și-a continuat apoi călătoria pînă la prima stație de poștașion, îndreptîndu-se spre Transilvania și Țara Românească. Informația este cuprinsă în raportul notarului din Cuvin către prim-pretorul cercului Arad³², în care Magheru este prezentat drept un vestit revoluționar din Țara Românească, membru al partidului revoluționar de acolo, care, înainte de izbucnirea revoluției maghiare, ar fi întreținut raporturi de corespondență cu Kosuth. Conținutul discuțiilor de la Cuvin a rămas necunoscut, notarul neavînd acces în casa episcopului, unde a avut loc întâlnirea. Cu Gheorghe Magheru, militant de frunte pentru fondarea unui stat daco-roman, stabilise legături și arădeanul Vincențiu Babeș, cunoscut pentru activitatea sa revoluționară³³. Este evident că asemenea contacte, ca cele cu Avram Iancu și Gheorghe Magheru, aveau menirea să întrețină și să amplifice legăturile revoluționarilor arădeni cu cei din Transilvania și Țara Românească, să contribuie la o mai bună cunoaștere a situației economice, politice și sociale din toate provinciile locuite de români, să netezească drumul spre unirea eforturilor tuturor românilor în vederea trecerii la acțiuni coordonate. Ideea unei noi revoluții europene, vehiculată și în cercurile revoluționarilor români exilați după înfrîngerea revoluției de la 1848 și regrupați în diferite centre ale Europei : la Viena, Paris, Londra, Constantinopol etc.³⁴, a pătruns și în fostul comitat Arad. Comisarul de Oradea îl anunța precipitat pe cel din Arad, iar acesta, la rîndul său, își punea în gardă subalternii, că revoluționarii români refugiați la Paris (I.E. Rădulescu, C.A. Rosetti, D. Bolintineanu ș.a.) s-au constituit într-un comitet care elabora manifeste și le difuza pe teritoriile locuite de români, în Transilvania, Ungaria, Banat, Țara Românească, Moldova și Bucovina³⁵. Asemenea publicații ca revistele „Albumul pelerinilor români“, „Junimea română“, „România viitoare“ sau manifestele „Chemare către fiecare patriot“, „Chemare către poporul român“, „A treia e-

³¹ E. Glück, *op. cit.*, p. 172.

³² Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 3137/1850.

³³ Ibidem, actele comitetului suprem, doc. 12/1851, f. 6-7.

³⁴ Cornelia Bodea, *Viața politică sub regimul absolutist*, în „Din istoria Transilvaniei“, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., București, 1961, p. 169.

³⁵ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comitetului suprem, doc. 1, 76 1851.

pistolă“ ș.a., au ajuns și pe teritoriul districtului Oradea, la mai mulți români, care, la rîndul lor, le răspîndeau în continuare. Comisarul guvernamental de Oradea trimitea celui din Arad lista nominală a românilor din Banat și Transilvania care dețineau și răspîndeau publicații de acest gen. Pe listă figurau, alături de Avram Iancu, Eftimie Murgu ș.a. și arădenii Ioan Popovici și protopopul Pap, o dovadă în plus a prezenței active cu care românii din Arad au participat la freamătul revoluționar al epocii. Publicațiile amintite, cotate de autorități drept deosebit de primejdioase, chemau poporul român la luptă pentru independență națională, militînd pentru făurirea unei republici române³⁷. Din ele transpare programul de luptă al viitoarei revoluții a românilor, formulat de N. Bălcescu, C.A. Rosetti și N. Golescu, în care erau cuprinse postulatele unității și independenței sociale și naționale, esențiale pentru dezvoltarea națiunii române³⁸. De aceea, funcționarii cezaro-crăiești urmăreau cu febrilitate depistarea și confiscarea incendiarelor publicații, spre a-i ține pe românii din monarhie, care le creau atîtea probleme, departe de asemenea influențe, cu atît mai mult cu cît știau desigur că influențele din afară se grefau pe o încordată situație internă, determinată îndeosebi de neîmplinirea năzuințelor națiunii române. Teama de slăbire a unității imperiului îi făcea pe guvernanții din Viena și pe agenții lor din teritoriu să se opună oricăror cerințe de emancipare politică sau socială ale poporului român. Acesta, grupat în jurul bărbaților săi de seamă, își continua însă neabătut lupta.

În vara lui 1850, Avram Iancu încerca din nou să obțină de la guvernul imperial satisfacerea revendicărilor românești. În drum spre Viena, la 7 august, căruța țărănească ce-l transporta, împreună cu alți doi însoțitori, s-a oprit la Arad. A tras la hanul „Mielul Negru“ și, fără să-și îngăduie vreun răgaz, Iancu s-a îndreptat spre biserica românească unde erau adunați în sinod fruntașii români localnici. Convocat inițial pe data de 23 aprilie 1850³⁹, el a trebuit să fie amînat, la intervenția autorităților locale, pentru data de 7 august. Nu este exclus ca amînarea să fi avut legătură tocmai cu Iancu, știut fiind că în aprilie acesta era așteptat în împrejurimile Aradului (la Cuvin), iar ținerea sinodului în atmosfera creată de prezența sa nu putea fi pe placul oficialilor. Totuși, Iancu a reușit, la 7 august, să stabilească doritul contact cu fruntașii români arădeni, prin intermediul protopopului Francisc Rațiu, fiul episcopului Gherasim Rațiu, pe care l-a chemat afară din sinod în acest scop⁴⁰. După întrevedere, Iancu, spre a nu-și atrage ostilitatea autorităților, a părăsit de îndată Aradul, îndreptîndu-se spre Bătănia.

Sinodul a adoptat o seamă de hotărîri privind dezvoltarea culturii naționale, urmărind obținerea autonomiei instituțiilor de cultură româ-

³⁶ Ibidem, doc. 44/1851.

³⁷ Ibidem, doc. 52, 57, 75, 76/1851.

³⁸ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.S.R., București, 1961, p. 169 și Ion Popescu—Puțuri, Augustin Deac, *op. cit.*, p. 114.

³⁹ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comis. guv. c.c., doc. 2029, 1850, f. 1.

⁴⁰ Ibidem, doc. 4558/1850.

nești. S-au reluat, de asemenea, dezbaterile în problema creării unei mitropolii românești (greco-neunite) în Transilvania⁴¹.

În primăvara anului 1851, o delegație a românilor transilvăneni, în frunte cu Timotei Cipariu, Avram Iancu, Vincentiu Babeș ș.a.⁴² prezenta iarăși o petiție împăratului la Viena, în care se reluau — pentru a cîta oară — revendicările poporului român: împărțirea administrativă și numirea funcționarilor publici potrivit cu ponderea numerică a fiecărei națiuni, autorizarea limbii române în toate domeniile vieții publice etc. Dar și de această dată așteptările românilor au fost în mod flagrant contrazise de măsurile organelor guvernamentale. Orice manifestare a vieții naționale a românilor era cu regularitate înăbușită de către autoritățile ostile. Faptul a generat înțetirea nemulțumirii și agitației nu numai în rîndul populației românești din comitatul Aradului, ci și printre locuitorii Ungariei de Jos, cum îi numea comisarul guvernamental de Arad. Într-un raport al acestuia, adresat șefului interimar al Locotenentei cezaro-crăiești pentru Ungaria, baronul Karl von Geringer⁴³, se arată că de la începutul lunii aprilie 1851 circula zvonul alarmant potrivit căruia populația românească din comitatul Aradului, îndeosebi cea din apropierea hotarului cu Transilvania, ar pregăti o răscoală. De fapt comisarul Atzel deținea încă din ianuarie 1851 informații despre starea de spirit revoluționară ce clocotea între românii de pe valea Mureșului, ațîțați, după expresia din document, „... de numeroși emisari și de faimoasa căpetenie a rebelilor Iancu Avram⁴⁴”. Tot la începutul anului 1851 în cercul Ineului păturile de jos ale populației se manifestau împotriva ordinelor superioare, neacordîndu-le ascultarea cuvenită⁴⁵. Izbucnirea răscoalei era așteptată în timpul sărbătorii paștelui, vestea stîrnind mare panică în rîndul domnilor de pămînt. Cu familiile încărcate în căruțe, își părăseau în grabă casele, luînd drumul Aradului, unde sperau să se pună sub protecția armatei imperiale, aflată în număr mare în cetate. Semnificativ este faptul că și proprietarii români fugeau de teama răsculaților, cunoscînd fără îndoială sentimentele sau, mai exact, resentimentele acestora față de impilatorii lor, indiferent dacă aceștia erau maghiari, germani sau români. Astfel, avocatul Iosif Nistor, proprietar în Saturău, se exprima îngrozit față de funcționarii preturii din Buteni, că **toți** domnii de pămînt vor fi victime ale răzbunării țaranilor și că numai aceia vor scăpa care vor fugi la timp din calea răsculaților⁴⁶.

Tensiunea cea mai mare s-a înregistrat în lunile aprilie și mai 1851, în jurul comunelor Sebiș, Buteni, Ineu și Pîncota, de unde porneau spre comisarul Atzel cele mai îngrijorătoare rapoarte⁴⁷.

Primarul din Buteni arăta, bunăoară, că se vorbea tot mai mult în

⁴¹ E. Glück, *op. cit.*, p. 173.

⁴² Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *op. cit.*, p. 116-117.

⁴³ Arh. St. Arad, fond P.J.A., actele comitetului suprem, doc. 32/1851, f. 5.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. 12/1851, f. 4-5.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. 34/1851, f. 1-16.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

popor despre o nouă ridicare la luptă. Țăranii nu se mai supuneau stăpînilor lor. Arendașul din Iosășel a fost amenințat de Gale Simion, din Dieci, că nu peste multă vreme va fi pus pe fugă, așa cum a mai fost fugărit (în timpul revoluției de la 1848, n.a.). Prim-pretorul plășii Ineu, referindu-se la starea de spirit agitată din circumscripția sa, transmisea declarația făcută în prezența jandarmilor, de mai mulți locuitori, în circumumile din Buteni și Căcărau (azi Joia Mare), potrivit căreia peste 5 zile urmau să „coboare“ din nou moșii. Și primarul comunei Pîncota comunica despre așteptata răscoală a „valahilor“ de sub conducerea lui Iancu.

Teama de revoluție sau răscoală care să zdruncine integritatea imperiului multinațional, să smulgă de sub influența sa națiunea română împilată, a generat zelul deosebit al autorităților chemate să asigure respectarea legalității imperiale și ca atare liniștea pe teritoriul comitatului Arad. Jandarmeria cezaro-crăiască, înființată în anul 1849⁴⁸, a devenit un instrument docil la dispoziția împăratului. De asemenea, armata era mereu solicitată să-și trimită și desfășoare efectivele acolo unde atmosfera se tulbura, între autoritățile civile și militare stabilindu-se, nu o dată, raporturi de strînsă colaborare. Trupele din cetatea Aradului, aflate adesea în stare de alarmă, erau dirijate înspre acele părți ale comitatului unde fierberea în sînul populației se dovedea a fi mai amenințătoare⁴⁹. La ordinul baronului von Geringer, o mare unitate de infanterie, de sub comanda ducelui de Parma, a fost detașată la Buteni, cu misiunea de a zădărnici ridicarea la luptă a românilor din respectiva zonă⁵⁰, considerată deosebit de primejdioasă, dată fiind imediata ei vecinătate cu moșii lui Iancu. O companie de infanterie a fost transferată, la ordinul Districtului 5 militar din Oradea, la Petriș, ca urmare a accentuării spiritului revoluționar în rîndul populației românești de pe valea Mureșului⁵¹.

Atît jandarmii, cît și armata aveau ordin să acționeze cu toată energia și severitatea, să înăbușe în fașă manifestările de orice fel ale românilor⁵². S-a instituit, îndeosebi, o atentă supraveghere a activității căpeteniilor românilor. Cunoscîndu-se intenția lui Avram Iancu „conducătorul principal al răscoalei“, de a merge în aprilie 1851 la Arad „cu planuri suspecte“, s-a organizat urmărirea călătoriilor acestuia⁵³ și zădărnicierea oricăror contacte cu alți fruntași români. În același timp, a fost pus sub supraveghere fiul episcopului neunit al Aradului, Rațiu, pentru repetatele sale călătorii în Transilvania, unde se știa că a avut convorbiri cu Avram Iancu și cu mai multe persoane „suspecte“. Este același Rațiu care cu un an în urmă a ieșit din sinodul eparhial, ținut la Arad, pentru a se întreține cu Iancu. Comisarul guvernamental de Oradea îi cerea celui de Arad să împiedice aceste călătorii, refuzînd eliberarea pa-

⁴⁸ *Ibidem*, actele comis. gov. c.c., doc. 1939/1854.

⁴⁹ *Ibidem*, actele comitetului suprem, doc. 32/1851, f. 5.

⁵⁰ *Ibidem*, doc. 32/1851, f. 1 și doc. 12/1851, f. 4-5.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 12/1851, f. 4-5.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, doc. 25/1851, f. 1.

șapoartelor⁵⁴. Unui regim asemănător a fost supus și fostul deputat die-tal Sigismund Popovici, aflat cu domiciliu obligatoriu în comuna Buteni, despre care se știa că era membru activ al unei societăți revoluționare secrete. S-au luat măsuri pentru izolarea lui de românii din Bihor și Zărand, autoritățile guvernamentale intuind că asemenea legături nu le erau favorabile⁵⁵.

Au început să fie operate arestări chiar și între țăranii de rînd, pen-tru cea mai mărunță bănuială de instigare la revoltă. Pretorul din Sebiș informează despre prinderea și arestarea lui Tocoli Pascu și Boc Toma, locuitori din Cărăcău și Almaș, care ar fi făcut agitație revoluționară între săteni⁵⁶. De asemenea, au mai fost arestați Ardelean Pavel și Anghel Pavel din Ghioroc, pentru vina de a fi tulburat ordinea publică, îngăduindu-și să cînte un cîntec despre Iancu. Iată textul cîntecului in-criminat :

„De cîndu-i Iancu împărat
Șade pe muntele 'nalt.
Prin vale curge sînge
Mai pre sus de genunche.
De cîndu-i Iancu împărat
Domnii nu s-au desbrăcat.
De cîndu-i Iancu împărat
Șade pe muntele 'nalt,
Lîngă vin se delcuește
Neamțul plînge și jelește“⁵⁷.

Răscoalele de care se temeau împăratul și autoritățile guvernamen-tale nu a avut loc în anul 1851. Este evident însă, și toate documentele citate o confirmă, că exista o permanentă situație revoluționară, un con-tinuu clocot revoluționar, în sînul poporului român, determinate de men-ținerea iobăgiei și servitutiilor feudale, de excesivitatea fiscală, povara despăgubirilor urbariale⁵⁸, lipsa drepturilor economice, politice, adminis-trative și culturale. Această încordare nu a slăbit în cursul anului 1851, nici în anii următori, în ciuda atîtor metode de „calmare“ utilizate de autorități, ba, dimpotrivă, a sporit în intensitate, acțiunile românilor a-junși la disperare devenind tot mai frecvente și îndrăznețe. Izvoarele documentare pomenesc în continuare despre refuzul locuitorilor din co-muna Mustești, cercul notarial Bontăști, de a-și plăti impozitele res-tante⁵⁹. În frunte cu preotul Roșu Constantin, ei i-au alungat din comună pe executorii fiscali (1851). Aceeași opoziție la achitarea impozitelor au manifestat-o (tot în anul 1851) țăranii coloniști din comuna Bankut, cer-

⁵⁴ *Ibidem*, doc. 37/1851.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. 227/1852, f. 1-9.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. 34/1851.

⁵⁷ *Ibidem*, doc. 79/1851, f. 1-12.

⁵⁸ *Ibidem*, actele comis. guv. c.c., doc. 1617/1854, f. 1-6.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. 2283/1851.

cul Șimand. Răspunzînd unei acțiuni de sechestrul și execuție silită, pornită împotriva lor de notarul, primarul și jurații din Bankut, locuitorii s-au adunat în număr de 500—600 și, înarmîndu-se cu furci, sape, coase și arme de foc, au tăbărit asupra primăriei, dărîmîndu-i porțile și pătrunzînd în clădire. Primarul și notarul au scăpat de furia răsculaților numai datorită intervenției prompte a armatei, dar au fost nevoiți să-și caute refugiu în afara comunei⁶⁰. În iarna anului 1852 a avut loc o mișcare țărănească de mai mare anvergură, pe valea Crișului, în comitatul Arad, sub conducerea lui Mariș Ștefan. Acesta, împreună cu alți capi ai răzmeriței, au fost arestați și deferiți tribunalului din Arad pentru judecare și condamnare⁶¹. Un an mai tîrziu, primăria din Șimand, împreună cu judecătoria și jandarmii din aceeași localitate, au pus la cale o nouă execuție silită pentru perceperea impozitelor restante de la locuitori, încasarea lor pe cale pașnică fiind imposibil de realizat datorită opoziției țaranilor⁶². Pădurile de pe valea Mureșului se transformau, tot mai adesea, în locuri de refugiu pentru cei — și erau tot mai mulți — ce nu mai puteau îndura apăsarea absolutistă. Guvernatorul militar și civil din Timișoara transmitea „grava” veste a descoperirii în pădurile dintre Bruznic și Zăbalt, din comitatul Arad, a unei importante cete de haiduci, bine organizate, care urmărea să treacă în Transilvania. Comisarul guvernamental din Oradea cerea celui din Arad să ia în grabă măsuri radicale de pază și să anihileze acțiunile respectivei cete haiducești⁶³.

Mișcarea de eliberare socială care ridica masele la luptă împotriva nedreptăților, din orice parte veneau ele, se împletea, în condițiile specifice comitatului Arad, cu lupta de emancipare națională. Românii arădeni n-au conținut să folosească orice cale pentru a obține participarea proporțională a funcționarilor conaționali la conducerea administrației locale, folosirea limbii române în administrația comunală, crearea unui sistem școlar și bisericesc național. Reprezentanții românilor din Galșa cereau împăratului, în august 1852, să aprobe fondarea, prin contribuția comunității, a unei școli „mai înalte” cu limba de predare română⁶⁴. Tot în 1852, Ioan Popovici cerea împăratului, în numele românilor din Arad, aprobarea constituirii unei societăți naționale române pentru cultura poporului. Referatul întocmit de către comisarul Atzel la petiția amintită, atrăgea atenția asupra primejdiei constituirii unei asemenea asociații, care ar fi avut desigur „... o influență așa de mare asupra unei populații de trei milioane”, cît numărau românii din monarhie. În continuare, autorul referatului sublinia că membrii doritei asociații nu prezentau din punct de vedere politic nici o garanție pentru imperiu, „...fiindcă cei ce urmăresc cu băgare de seamă mișcările românilor de aici, pe drept pot bănui că sînt în legătură cu Avram Iancu și cu românii

⁶⁰ *Ibidem*, doc. 2087/1851.

⁶¹ *Ibidem*, actele comitelui suprem, doc. 20/1852.

⁶² *Ibidem*, actele comis. guv. c.c., doc. XVII/g nr. 6834/1853.

⁶³ *Ibidem*, actele comitelui suprem, doc. 129/1853.

⁶⁴ *Ibidem*, actele comis. guv. c.c., doc. XX nr. 1032/1853.

din Moldova și Țara Românească, pentru înființarea, din nou, a unei țări daco-romane⁶⁵.

Manifestările românilor din comitatul Arad pe plan social și național au fost neîntrerupte în perioada la care ne referim. Ele se conjugau cu lupta tuturor celor 3 milioane, obligându-i pe habsburgi să înțeleagă cât de minat era terenul pe care se rezema artificiala construcție absolutistă. Supunerea față de împărat, afixată ani de-a rândul de fruntașii românilor din Transilvania, nu era decît o tactică în așteptarea momentului favorabil. „Liniștea“ restabilită de rețimul absolutist post-revoluționar, cu mijloacele-i cunoscute, trebuie înțeleasă de aceea — după propria expresie a lui Karl Marx — drept „liniștea sinistră, înspăimîntătoare care se produce între prima fulgerare a furtunii și puternicul bubuit care urmează după aceea“⁶⁶.

Istoria avea să dovedească temeinicia acestei previziuni.

DES MOUVEMENTS SOCIAUX ET NATIONAUX DANS LA PLAINE D'ARAD (1849—1891)

(Résumé)

Dans cette ouvrage les auteurs présentent l'apport des Roumains d'Arad au cours des premières années après la révolution, à la lutte pour les libertés sociales et nationale.

Une des actions d'ampleur à laquelle ont participé les Roumains d'Arad a été la collecte pour soutenir les délégués envoyés à Vienne pour demander la réalisation des revendications de la révolution.

Ont lieu aussi les mouvements des paysans de 1850—1851 de Radna, Petriș, Corbești, Roșia etc. de même que la rencontre à Cuvin des dirigeants Roumains d'Arad avec Avram Iancu.

On a présenté aussi l'activité des émigrés Roumains à Paris qui, par l'intermédiaire de leurs journaux entretenaient vive l'idée de la révolution.

La personnalité marquante qui animait la lutte des Roumains a été Avram Iancu à côté de lui on rappelle les dirigeants d'Arad, I.P. Desseanu, At. Șandor, Vincențiu Babeș, Ioan Arcoși etc.

⁶⁵ *Ibidem*, doc. 9293/1852, f. 1-2.

⁶⁶ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. RPR, București, 1961, p. 172.

PARTICIPĂRI ARĂDENE LA LUPTA PENTRU UNITATE CULTURAL-NAȚIONALĂ ÎNTRE 1850—1860

DAN DEMȘEA

După înfringerea revoluției de la 1848 lupta pentru emanciparea națională a poporului român intră într-o nouă etapă. „Prin prevederile ei programatice revoluția a desăvârșit pe plan ideologic procesul de formare a națiunii române¹. Renunțarea la mijloacele luptei armate, în ciuda unor încercări de acest fel, se arăta a fi inevitabilă². În mod firesc, vor căpăta preponderență formele pașnice de luptă, mai ales cele culturale³, insuficient de bine cunoscute. Cunoașterea lor este tributară clarificării aspectelor politice ale luptei de emancipare națională⁴.

În primii patru ani după revoluție starea generală de nemulțumire a maselor populare a generat proiecte îndrăznețe de răsturnare a Habsburgilor⁵ și, în ceea ce-i privește pe români, a accentuat tendința de separare sub forma unei Daco-Români⁶. Paralel cu acest program maximal, urmărit într-ascuns, se acționa și pe cale petiționară, pentru o „acțiune comună (în vederea realizării unei uniri politice-n.n.) a tuturor românilor din Imperiul habsburgic...⁷. Memoriul din 25 februarie 1849, „considerat ca act fundamental al revendicărilor românești⁸, marchează începutul aderării românilor bănățeni și crișeni la dezideratul „unirii tuturor românilor din statul austriac într-o singură națiune autonomă⁹.

Prezența politică a românilor dintre Mureș și Crișuri se face simțită în momentul imediat următor luptei petiționare. În cadrul deputațiunii fruntașilor bănățeni la Viena — care semna la 12/24 octombrie 1849 o

¹ D. Berindei, *Revoluția în Moldova și Țara Românească. Anul revoluționar 1848*, în „Lupta de clasă”, 1968, nr. 5, p. 73.

² Cf. I. Șendrulescu, *Lupta revoluționarilor români pentru unitate în perioada 1849-1853*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român”, București, 1968, p. 236.

³ Cf. V. Manciu, V. Netea, *Unitatea națională în preocupările Academiei române*, în „Studii”, rev. de istorie, 1966, nr. 6, p. 1091.

⁴ Cf. Z. Ornea, *Ce implică cercetarea istoriei culturii românești — puncte de vedere*, în „Scinteia”, 1968, 29 mart., p. 4.

⁵ I. Șendrulescu: *op. cit.*, p. 233.

⁶ M. Badea, Ghe. I. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Cluj, 1976, p. 123.

⁷ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 37.

⁸ *Ibidem*, p. 48.

⁹ *Ibidem*, p. 39.

suplică pentru înființarea unei mitropolii românești — se numără și Șerb T. din Arad¹⁰. La 5 noiembrie 1849, episcopul Gherasim Raț al Aradului, într-o adresă de răspuns către patriarhul sîrbesc, preciza că și românii din monarhia austriacă au nevoie de un mitropolit al lor, care să fie român și să nu fie nicidecum subordonat patriarhului sîrbesc¹¹. Tendința de independență, formulată răspicat, nu era pentru prima dată emisă de arădeni. Ea își avea punctul de plecare la începutul secolului al XIX-lea. Moise Nicoară era unul dintre reprezentanții acestei mișcări¹². Ar mai rămîne de precizat dacă Gherasim Raț visa o mitropolie în Arad și altă mitropolie în Sibiu „în starea lui debilă“, după cum afirma Il. Pușcariu¹³. Nu credem, însă, că membrii sinodului, împreună cu episcopul Gherasim Raț nu erau conștienți de necesitatea unei unități puternice în jurul unei singure conduceri, în condițiile vitrege de atunci pentru națiunea română. Avem dovezi în acest sens. La 15 noiembrie 1849, reprezentanții diecezei arădene, Vincentiu Babeș, Teodor Șerb și Grigore Popovici, „aleși... și întăriți în scris de domnul episcop al Aradului, Gherasim Rațiu“, precizau — semnînd exemplarul suplimentar al petiției din 25 februarie 1849, reactualizată — că „și noi, românii din dieceza Aradului ne ținem de ea“¹⁴. Profesorul de teologie de la Seminarul arădean, Ghenadie Popescu, participă începînd din primăvara anului 1850, în calitate de reprezentant al Conzistoriului din Arad, alături de ceilalți deputați ai națiunii române din monarhie, la acțiunea petiționară¹⁵. Reprezentanții celor 11 comune din jurul Timișoriei declarau că reprezentantului diecezei Aradului, Ghenadie Popescu, i se dă deplină putere ca, împreună cu „Frații noștri din Ardeal“ să aibă „deplin vot în trebile noastre Naționale din Banat“¹⁶.

Avînd în vedere determinațiile care au stat la baza izbucnirii și desfășurării revoluției pașoptiste și care continuau să se mențină la originea mișcărilor cu caracter social-național ale țărănimii în perioada 1849—1853, guvernării au făcut tot posibilul pentru a înlătura motivele economice ale nemulțumirii maselor populare¹⁷. Primele măsuri care vizau țărănimea au fost următoarele: a) instituirea, în octombrie 1849, a

¹⁰ V. Netea, *op. cit.*, p. 101. Apud „Magazin istoric pentru Dacia“, 1851, VII, p. 44-48; Cf. C. Feneșan, *Două petiții ale românilor bănățeni după înăbușirea revoluției de la 1848-1849*, în „Apulum“, XI, 1973, p. 809, unde este menționat în transcriere eronată „Sîrb“, în loc de „Șerb“.

¹¹ Il. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, anexa 22 din „Colecțiunea actelor“, p. 44.

¹² C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a Românilor din Banat și Crișana*, partea I-a, Arad, 1943.

¹³ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 77.

¹⁴ V. Netea, *op. cit.*, p. 47-48, Apud T. V. Păcățian, *Cartea de aur... vol. I*, p. 633. Cf. Il. Pușcariu, *op. cit.*, anexa 1 din „Colecțiunea actelor“, p. 29; Vezi și E. Glück, *Contribuția maselor populare arădene la lupta pentru libertate și unitate națională între 1849-1867*, în „Catedra“, Arad, 1977, p. 172.

I.D. Suci, E. Glück, *Arhiva diecezei Aradului*, în „Rev. Arhivelor“, 1969, nr. 2, p. 223.

¹⁵ T. Botiș, *Istoria Școlii norm. și a Inst. teol. ort. rom. din Arad*, 1922, p. 662.

¹⁶ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 816, Apud Arhiva Muzeului Banatului.

¹⁷ Vezi I. Kovacs, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 25, 34.

impozitului funciar pentru toate categoriile sociale; b) pregătirile făcute pentru executarea măsurătorilor cadastrale¹⁸. Pe calea presei, forțele conservatoare căutau să dezinformeze opinia publică cu privire la cauzele nemulțumirilor populației țărănești, punînd-o pe seama agitațiilor sistematice ale intelectualilor români¹⁹. Dar nu era vorba de o simplă agitație. Elocvente în acest sens ni se par spusele unui corespondent din Banat, așternute pe hîrtie la începutul lunii mai a anului 1850, și trimise unuia din cele mai îndrăznețe ziare românești de pe atunci, „Bucovina“, Hurmuzăcheștilor: „Pentru neatîrnarea națională și bisericească este numai un glas între Români. Preoții și inteligenții Români sînt organele poporului... cine ar încerca prin o dialectică falsă ca să abată pe popor de la pretensiunile sale cele drepte, ar plăti scump încercarea sa“²⁰. Prin urmare, înfrîngerea revoluției nu a însemnat și stăvilirea voinței maselor de a continua lupta în numele „pretensiunilor sale... drepte“. Cuvintele citate mai sus sînt de natură să evedențieze, pentru acel moment, unitatea organică existentă între burghezie (preoțime, intelectualitate) și popor. Teza potrivit căreia burghezia la acea dată reprezenta o forță progresistă, este încă o dată confirmată. Printre rîndurile corespondentului bănățean transpare aluzia la cei care au participat la jugularea revoluției, ori au profitat de pe urma înăbușirii acesteia. În urma experienței dureroase a ultimilor doi ani, masele populare aveau nevoie de luarea unor măsuri politico-economice concrete în favoarea lor, măsuri care să constituie o aplicare a punctelor programatice ale revoluției burghezo-democratice²¹. Pentru petiții ca, de pildă, cea semnată în noiembrie 1849 de episcopul Gherasim Raț în numele poporului românesc din dieceza sa, nu se putea oferi decît un răspuns negativ din partea guvernanților Ungariei. Gazeta bucovineană redă cuprinzător acest demers. Adresa, înaintată baronului Geringer, „cere ca avînd Românii majoritatea din districtul Oradiei mari, să se denumească supracomisariu un român, recomandînd din parte-și mai vîrtos pe mult vrednicii bărbați Petru Mocioni, Teodor Șerb, Ioan Arcoși (ultimii doi fiind arădeni — n.n.). Domnul Geringer răspunde că fiind Domnul Ioja așezat supracomisariu, înainte de venirea sa ca guvernatoriu și făcînd acela destule merite, n-ar avea cauză a-l depărta; însă să fie prea sfinția sa încredințat că el va purta de grije ca în ținuturile locuite de români să se așeze dregători naționali. Și își rezervează ca pre numiții prea vrednici bărbați pentru însemnata lor capacitate și zel patriotic să-i aplice spre interesul patriei“²². Urmarea a fost cu totul alta; abia în 1853, după ce activitatea petiționară a lui Petru Mocioni și a celorlalți delegați ai românilor la Viena a încetat, acesta „primi demnitatea de consilier la Curtea

¹⁸ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei...*, vol. II. Sibiu, p. 643.

¹⁹ *Bucovina*, 1849, nr. 40, p. 248; vezi și E. Glück, *op. cit.*; Cf. A. Caciora, E. Glück, *Noi date privitoare la lupta românilor din Cîmpia Aradului pentru drepturi și libertate națională (1849—1867)*, în „Rev. Arhivelor“, 1968, nr. 2, p. 85, 86.

²⁰ *Ibidem*, 1850, nr. 31-32,3 mai, p. 130-131.

²¹ Pentru cererile cu caracter local ale arădenilor, și soluționarea lor, vezi E. Glück: *op. cit.*, p. 173-175 și Arh. St. Arad, Prefect., 5760/1852.

²² *Bucovina*, 1850, nr. 1, 6 ian., p. 3.

de Casație din Viena, lucrînd și în această calitate... pentru cauza națională românească“ pînă în 1856²³.

Nevoia unui ziar care să devină o tribună de luptă a românilor bănățeni și crișeni era acut resimțită. Într-o scrisoare trimisă din Timișoara, la 6 decembrie 1849, Andrei Mocioni îi arăta episcopului Raț că „aderă la planul lui Șaguna de a se înființa o gazetă românească în părțile bănățene și ungurene (Timișoara sau Arad — n.n.)“, adăugînd „că pentru deschiderea gazetei ar fi Aradul locul cel mai nimerit“, datorită poziției sale geografice și datorită faptului că bărbații recomandați de Șaguna, plus cel adăugat de Mocioni, în persoana senatorului I. Arcoși, „cu greu s-ar putea hotărî a părăsi orașul acesta, locul lor de locuință“²⁴. Năzuința se va realiza abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Ziarul, apărut la Arad, va deveni o adevărată tribună a poporului, după cum se va și intitula.

Încă de la primele semne de refuz din partea autorităților, intelectuali de frunte, laici și ecleziastici, vor lua măsuri din proprie inițiativă, acordînd atenție emancipării culturale a poporului și renunțînd treptat la formele luptei petiționare către curtea vieneză. Dintre numeroasele mărturii, ne oprim la recomandarea făcută de către Conzistoriul din Arad, în ședința sa din 9 februarie 1850, privind punerea accentului pe „cultura limbei“ românești²⁵. Concomitent, la Sibiu, Arad și Șimleul Silvaniei, la începutul anului 1850, sînt convocate sinoade — „adunări ale reprezentanților laici și clericali ai populației“ — „avînd în centrul dezbaterilor problemele învățămîntului național românesc...“²⁶. Guvernatorul Transilvaniei, baronul Wolgemuth, „informat de alura politică luată de alegerile pentru deputații sinodului sibian din 1850, înainte cu o lună a însărcinat pe Șaguna să aleagă și convoace însuși pe reprezentanții la sinod...“; atunci, la 23 martie, Șaguna „ceru încuviințarea a putea asista la ședințele sinodale doi protopresbiteri de la Arad, Ioan și Terentie Rațiu, cari erau trimiși de episcopul Gherasim Rațiu, ca să asiste ca auditori...“. Răspunsul de a doua zi al guvernatorului a fost negativ „pe motivul că adunarea aceasta este a se privi ca închisă pentru public (sic!) și numiții protoprezbiteri se pot informa din protocolul sinodului despre rezultatul pertractărilor sau prin informațiuni private...“²⁷.

Din lucrările sinodului eparhial arădean ținut în luna iulie 1850, care erau asemănătoare cu cele ale sinodului sibian din martie, același an, rezultă faptul că acestea urmăreau scopuri întru totul identice²⁸. Deciziile luate, în aceste împrejurări, devansează măsurile mai mult sau mai

²³ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Buc., 1939, p. 30.

²⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 96-97. Apud Arh. Episc. Arad.

²⁵ Arh. Episc. Arad, conzistoriale, 13/1850.

²⁶ Teodor Pavel, *Strădanii școlare românești*, în „Crisia“, Oradea, 1971, p. 56.

²⁷ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 111-112.

²⁸ *Ibidem*, p. 114. Sinodul arădean, fixat pe 23 aprilie 1850, a trebuit să sufere o aminare pe luna august 1850. Cf. E. Glück, *op. cit.*, p. 172-173.

puțin vexatoare ale guvernanților⁹². Sinoadele anului 1850 vor rămâne, pentru deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, sin-urile întruniri politice românești care s-au putut ține oficial³⁰.

Sinodul eparhial din Sibiu³¹, cît și cel din Arad cereau, în numele tuturor românilor din monarhia austriacă, învățămînt superior românesc³², posibilitatea folosirii fondurilor bănești diecezane în scopuri culturale³³. Lucrul acesta se părea că este aproape irealizabil. Consistoriul arădean întîmpina tot felul de piedici, ori de cîte ori încerca să încaseze dobînzile cuvenite din fondul Popovici-Paffi sau să transfere acest fond de la „Magistratul“ orașului Pesta la Arad³⁴.

O soartă diferită din punct de vedere național-bisericesc aveau românii din partea bănățeană a Mureșului. Datorită faptului că aici conducerea se afla în mîinile clerului sîrbesc, preoții de rînd, în marea lor majoritate, nu puteau nici măcar să-și reromânizeze numele de familie. „Îndrăznind unii din feațele preoțești în protiva a tuturor altelor orînduiei cu volnicie a schimba Proleca sa (,) prin aceasta poruncim...“ să-și reia numele sub care s-a diaconit³⁵. Episcopul timișorean, expediind această adresă în ziua de 15 august 1849, avea în vedere, printre alte exemple, cel al fostului protopop revoluționar lipovan, închis la Kufstein, Dimitrie Petrovici, care își adăugase supranumele Stoichescu³⁶.

„Problema preoților arestați de Pantelimon Jivcovici“ a fost susținută de către „delegația bănățeană la Viena“ în fața noului guvernator, generalul Mayerhofer³⁷. „Andrei Mocioni, comisar imperial în Banat... a avut... un diferend serios cu episcopul Jivcovici în problema preoților români condamnați“³⁸.

Românii lipoveni — continuînd linia luptei dusă de D. Petrovici Stoichescu — reprezentați de Atanasie Missici — împreună cu lugojenii Maxim Pascu, C. Udria și Iova Popovici vor subscrie memoriul colectiv

²⁹ Sinodului greco-catolic din septembrie 1850 i-au fost aduse serioase restricții. D. Suci, *Programele politico-naționale la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuar Inst. Ist. Cluj“, 1972, p. 196.

³⁰ V. Netea : *op. cit.*, p. 58.

³¹ D. Suci, *op. cit.*, p. 196. V. Netea, *op. cit.*, p. 102, menționînd data de 12 martie pentru ținerea acestui sinod.

³² O universitate sau o academie juridică românească ar fi constituit în acel timp un focar mult prea periculos pentru statul habsburgic; de aceea nici nu s-a reușit înființarea acestuia în Imperiu.

³³ D. Suci, *op. cit.*; T. Pavel, *Lupta pentru învățămînt național-românesc în părțile nord-vestice ale Transilvaniei în anii 1848-1851*, în „Anuar. Inst. Ist. Cluj“, 1972, p. 153-154.

³⁴ Arhiva Episcopiei Arad, conz., 68/1850. Sinodul sibian din același an „a ales o epitropie care să scoată fondurile diecezei de la guvern și să le administre(ze) dînsa“. Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 112. Problema acestor fonduri avea să se contureze favorabil spre sfîrșitul deceniului absolutist.

³⁵ Registrul protoc. protopop. Lipova, p. 160. Vezi și I.D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, p. 240. Apud. I. Demșa, *Ținuta sîrbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice*, în „Biserica și școala“, Arad, 1879, nr. 33—40.

³⁶ Reg. protoc. protopopiatul Lipova, p. 157; I.D. Suci, *op. cit.*, p. 7, 13.

³⁷ I.D. Suci, *op. cit.*, p. 240. Apud. „Gazeta Transilvaniei“, 1849, nr. 22, p. 81.

³⁸ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 812. Apud. G. Barițiu, *op. cit.*, p. 660.

al românilor din comitatele Timișului și Carașului, din data de 16 februarie 1851, către împărat, cerînd aplicarea „drepturilor naționale promise prin constituția de la Olmütz și instaurarea unei mitropolii române independente”³⁹. Cererea lor se referea la crearea unei instituții mitropolitane ortodoxe române pentru românii din Imperiul habsburgic.

Paralel cu eforturile depuse pentru cîștigarea drepturilor naționale pe linie tradițională a organizațiilor bisericești, se face simțită strădania „fruntașilor” laici de a ieși de sub tutela bisericii⁴⁰, acționînd fie pe căi politice, fie culturale. Aproape toate memoriile cu caracter general românesc din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea aparțin laicilor. Fac excepție petiția semnată de episcopul V. Erdelyi la începutul anului 1850, memoriul lui Șaguna (de la începutul anului 1850) și memoriul colectiv din 30 decembrie 1850. Mai adăugăm faptul că în spatele semnăturii unui ierarh bisericesc se poate bănui prezența laicilor. Aceste memorii, adresate curții vieneze, sînt pătrunse de ideea unirii politice a românilor de sub coroana habsburgică. În taină, visul urmărit de tot poporul, al unui stat unitar român, era prezent în relațiile purtate cu frații de dincolo de Carpați⁴¹ și cu cei din emigrație. Se știe că avocatului Ioan Popovici din Arad, în anul 1851, îi era destinată revista „Junimea română”, redactată în capitala Franței de către revoluționarii români exilați⁴². Acest I. Popovici, în calitatea sa de conducător al comunității bisericești de pe lângă biserica Sf. Ioan Botezătorul din Arad, avea să ceară în numele românilor din părțile Aradului, în anul 1852, constituirea unei asociații culturale pentru toți românii din Imperiul austriac, al cărei sediu să fie la Arad. Comisarul Atzel Iános, sesizînd substratul politic al asociației, propune respingerea cererii românilor arădeni⁴³.

Petițiile acestor ani, menținîndu-se „pe linia programului mișcării naționale de la 1848”⁴⁴, n-au putut sconta decît rezultate minore⁴⁵. Conducerea imperiului s-a limitat la rescriptul imperial de la 20 iunie 1850, care prevedea înființarea unui gimnaziu românesc la Brașov și constituirea unei comisii la Viena pentru traducerea legilor și în limba română...⁴⁶, ca să pomenim doar cîteva din cele mai importante pentru români. Celelalte realizări cultural-naționale românești — beneficiare

³⁹ *Ibidem*, Apud. Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁰ K. Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 71. Aceste strădanii vor culmina în deceniul al 7-lea, prin întemeierea primelor societăți culturale și organizații politice românești de largă respirație.

⁴¹ Vezi în acest sens activitatea arădenilor Ioan Raț și Ioan Popovici, la E. Glück, *op. cit.*, p. 170.

⁴² I. Șendrulescu, *op. cit.*, p. 231. Cf. C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluționarilor exilați la 1848*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, Buc., 1960, p. 156.

⁴³ Tr. Magoș, *Două documente în legătură cu revoluția de la 1848 din părțile Aradului*, în „Mitropolia Banatului”, 1969, nr. 4-6, p. 307.

⁴⁴ T. Pavel, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁵ Despre „Sentimentul de zădărnici și, totodată de umilință cu care delegații priveau demersurile făcute de ei la Viena în anii următori revoluției...”, vezi V. Netea, *op. cit.*, p. 60; Cf. T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Buc., 1939, p. 30; Apud C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, Sibiu, vol. III, p. 3045.

⁴⁶ V. Netea, *op. cit.*, p. 55.

ale noilor măsuri legislative⁴⁷ din această perioadă —, care cuprind și aria Aradului, sînt mai mult sau mai puțin inedite. La Oradea, unde se înființase o catedră de limba și literatura română⁴⁸, societatea de lectură a elevilor români, înființată în martie 1852⁴⁹, urmărea prin publicațiile sale să adune în jurul ei condeie din cît mai multe centre românești. Și, bineînțeles, Aradul — care, în persoana administratorului eparhial Patriciu Popescu, ceruse înființarea unei catedre atît la Oradea cît și la Arad⁵⁰ — nu este uitat. Cei doi redactori ai „Societății de leptură beletristică literaria pentru calificaciunea junimei Române“, Iacob Brîndușanu și George Deheleanu⁵¹, îl roagă pe profesorul Atanasie Șandor de la Preparandia din Arad să „trimită poeziile sale sau ale altora pentru almanac“⁵². Exemplul orădean — vom vedea mai jos — va fi urmat „cu destul curaj“ de către tineretul liceal arădean⁵³ în anul 1858. Este de presupus că în cazul acesta colaborarea culturală, în cadrele aceleiași eparhii, care-și avea centrul conducător în Arad, a avut drept rezultat înființarea societății literare a elevilor români din Arad.

Nu cunoaștem exact împrejurările creării catedrei de limba și literatura română de la arhigimnaziul timișorean. Presupunem că și ea constituie o urmare a noilor reglementări legislative școlare din Austria. Bucuria colectivă trebuie să fi fost mare în părțile mureșano-bănățene, atunci cînd autoritățile au încuviințat funcționarea acestei catedre. Unul dintre elevii gimnaziului timișorean, lipoveanul Atanasiu (sic!) Marienescu compune, cu ocazia numirii acolo a profesorului Petru Popescu, poezia cu titlu semnificativ „Spiritul României cu ton de bucurie...“⁵⁴. Redăm primele versuri, care sînt adresate tuturor românilor: „Acum propaseste Române! Căci ți se deschide muntele... la Parnasus duce“. Drumul era într-adevăr deschis. Dar pentru scurtă vreme⁵⁵. La conducerea districtului Timișorii se afla Andrei Mocioni. Acesta dăduse „poruncă în districtul său ca să nu se întrebuițeze în scrierile ofi-

⁴⁷ De pildă „Entwurf“-ul lui Leo Thun, despre ale cărui efecte vom vorbi mai jos.

⁴⁸ V. Netea, *op. cit.*, p. 132.

⁴⁹ I. Bradu, *Vechi relații culturale între Arad și Oradea*, în „Comunicări și referate“, Arad, 1974, p. 20 și 22 (nota 23). Profesorul Alexandru Roman fusese ajutat la înființarea „Societății de leptură“ de către inspectorul școlar Dimitrie Ionescu, care activase înainte ca profesor al Preparandiei arădene. Cf. V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1964, p. 19.

⁵⁰ T. Pavel, *op. cit.*, p. 164-165. Cererea fusese expediată în toamna anului 1850.

⁵¹ Prin 1861-1863 îi găsim între fondatorii societății de lectură și ai Asociației naționale arădene. Arh. St. Arad, „Astra“-desp. Arad, dos. 2, f. 15-16, dos. 6, f. 52.

⁵² Bibl. Arad, mss. rom. 1016, f. 236. Cf. Catalogul manuscriselor românești, t. III.

⁵³ I. Bradu, *op. cit.*, p. 21. Apud „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, Brașov, 1859, nr. 16, p. 124.

⁵⁴ Cf. broșura cu același nume, din anul 1851, „... tipărit în Timișoara la J. Beichel“, cuprinzînd 2 file. Vezi și V. Bugariu, *Foi volante (1806-1866)*, extras din „Foi volante din colecțiunea Academiei Române, 1642-1866“, în „Analele Banatului“, Timișoara, anul III, apr.-iun. 1930, p. 50.

⁵⁵ Comisarul suprem districtual A. Mocioni va demisiona în 1852 datorită nemulțumirii sale față de politica internă absolutistă reinstaurată prin dizolvarea constituției din decembrie 1851; T. Botiș, *op. cit.*, p. 32.

ciale alte semne decât literele adevărate române (latine)⁴⁵⁶. Versurile lui Marienescu afixau încă de la titlu, concomitent cu titlul ziarului exilaților de la Paris, „România viitoare“, năzuința comună spre libertate și unitate națională.

Între cele mai importante realizări pe plan școlar se numără gimnaziul românesc din Brașov, după cum am mai amintit. Este cunoscută adeziunea largă de care s-a bucurat în toate părțile locuite de români susținerea bănească a acestei instituții. Inițiativa românilor brașoveni, de întemeiere a Reuniunii femeilor române (1849-1850)⁵⁷, urma să servească, printre altele, strîngerii fondurilor necesare „plății profesorilor care se angajaseră a organiza în cadrul... (liceului brașovean — n.n.)... prima clasă liceală pentru fete⁴⁵⁸. La această acțiune au participat din plin și cei din comitatul Arad. Printre susținătorii cei mai zeloși este pomenit profesorul Atanasie Șandor⁵⁹. Acesta, împreună cu soția sa, încearcă înființarea la Arad a unui comitet filial⁶⁰, ceea ce era oarecum dificil. Un rol important în acțiunea de strîngere a colectelor l-a jucat conzistoriul din Arad, unde Patriciu Popescu, administratorul eparhial, se arăta a fi „cel mai zelos spirjinitor“, după cum îl numeau brașovenii⁶¹. Județul Arad număra cei mai mulți sprijinitori ai Reuniunii în cimpia vestică⁶². Apoi urmau bihoreni, care, de fapt, aparțineau episcopiei Aradului, în bună parte; și pe urmă veneau cei din comitatul Timiș⁶³. Pe întreaga împărăție, Aradul se cifra pe locul al treilea, (avînd o contribuție de aproximativ 10% din suma de 11.851 de florini adunați între anii 1849-1853) după Brașov și Viena⁶⁴.

Odată cu sfîrșitul anului 1851, constituția din 4 martie 1849 este abrogată, trecîndu-se la absolutismul centralist declarat. De altfel, întreaga viață politică europeană suferise o întoarcere spre dreapta. În noile împrejurări, conducătorii mișcării naționale românești se vor arăta preocupați din nou de crearea unor societăți culturale și instituții de învățămînt superior românești. De încercarea lui Ioan Popovici de la Arad, din anul 1852, am amintit ceva mai înainte. „La Blaj s-a făcut planul pentru înființarea unei Universități Române. Blăjenii au scris la Urbea mare (Oradea — n.n.), la Arad și la Sibiu ca să conlucre în obiectul acesta. De la Urbea mare le-au venit răspuns afirmativ, de la A-

⁵⁶ *Bucovina*, 1850, nr. 26, 12 aprilie 1850, p. 111.

⁵⁷ M. Băltescu, M. Tanasiu, *Contribuția societăților culturale brașovene la dezvoltarea vieții spirituale și a conștiinței naționale a românilor (1850-1886)*, în „Crisia“, Oradea, 1974, p. 218-222.

⁵⁸ C. Căzănișteanu, *Știri privitoare la activitatea unei asociații transilvane create în urma revoluției române de la 1848-1849*, în „Studii“, 1973, nr. 3, p. 507.

⁵⁹ În transcrierea „Atan. Alexandru“. *Ibidem*, p. 504, nota 27.

⁶⁰ Arh. Stat. Brașov, fond „Reuniunea femeilor române din Brașov“, doc. nr. 4199/1851.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 4336.

⁶² *Ibidem*, nr. 4199, 4358, 4374, 4368, 4367, 4395, 4352, 4393, 4394, 4598 și 4599.

⁶³ *Ibidem*, nr. 4395.

⁶⁴ C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 505. Apud „Socoteala publică a fondului Reuniunii fem. ... în 2 oct. 1853...“, Brașov, 1853, p. I-V.

rad — și mai frumos...⁶⁵. Cît privește preconizata „Comisie literară“ pentru problemele limbii și ortografiei române, Atanasie Șandor urma să facă parte dintre cei 11 membri ai acesteia⁶⁶. A.T. Laurian, care făcea parte, împreună cu Atanasie Șandor, din susnumita comisie literară, este încunoscînt de acesta din urmă „de mai multe documente interesante care el (A. Șandor — n.n.) le au trimisu lui Ilarianu pentru istorie“⁶⁷.

În anul 1853 izbucnește războiul Crimeii. Austria ocupă Principatele dunărene în vara anului 1854, de acord cu puterea suzerană, Poarta otomană. Pe plan intern, guvernul vienez ridică starea de asediu și reinstaurează instituția comitatului⁶⁸. Totodată este reglementat studiul obligatoriu al limbii germane⁶⁹. Măsura luată era departe de a corespunde dorinței popoarelor negermane din imperiu. Mișcarea pentru emancipare națională este decelabilă — vădind riposta — în activitatea de difuzare largă, pe calea abonării, a publicațiilor apărute în limba română. O serie de poeți tineri scriu acum versuri, în care-și exprimă, într-o formă alegorică, îngrijorarea pentru soarta țărilor române. Aceste poezii, deși nu erau destinate publicității, reprezentau vocea tinerei generații luptătoare. Poezia scrisă în 1855 de către studentul în științe juridice, Atanasie Marian Marienescu, „Poetul și muza română“, avea să deschidă volumul „Musa română“, apărut la Pesta în anul 1865⁷⁰. Preocuparea pentru soarta viitoare a României, credem, este prezentă în poezia tînărului liceean Mircea V. Stănescu „O virgină pe patu de dureri în anulu 1856“, scrisă la Viena⁷¹. Cine alta putea fi tînăra cîntată în anul în care conferința ambasadurilor de la Constantinopol (februarie) avea să fie urmată, la scurtă vreme, de congresul și tratativele de pace de la Paris (februarie-martie), croind o soartă comună Principatelor? Trebuie să adăugăm că conducerea mișcării naționale renunțase, treptat, între anii 1853-1856, la programul maximal al unirii, în favoarea țelului imediat al unirii Principatelor dunărene⁷². Pregătirea și „înfăptuirea unirii a impulsionat și mai mult activitatea politică și culturală a românilor...“ din Imperiul habsburgic⁷³. Muzele românești arădene inspiră conștiin-

⁶⁵ Bibl. Acad. R.S.R., mss rom., coresp., S 16/CCII, f. 2, Sibiu, 2 iunie 1852 (stil nou) A.T. Laurian către Maiorescu.

⁶⁶ M. Băltescu, M. Tanasiu, *op. cit.*, p. 230-231, nota 64. Apud Axente Banciu, *Primele cărămizi la temelie Academieii Române*, în „Țara Birsei“, Brașov, 1936, p. 1-11; *Foaia pentru minte...*, 1851, nr. 1, p. 12.

⁶⁷ Biblioteca Academiei, msse. corespondență : S. 14/CCII, f. 37, Arad, 1/13, mai 1852.

⁶⁸ Somogyi Gy., *Arad szabad királyi város és Arad vármegye közigazdasági leírása*, tom. I., vol. II, sect. III, Arad; 1913, p. 15.

⁶⁹ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 741.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 7-9.

⁷¹ Emericu Basiliu Stănescu Drepturianu, *Buchetu de siemtieminte natiunale pe anulu 1860*, Arad, 1860, p. 13.

⁷² C. Bodea, *op. cit.*, p. 161.

⁷³ *Desăvîrșirea unificării statului național român — unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Buc., 1968, p. 45.

tele nu numai în genul liric. În anul 1856 sînt reluate proiecte vechi sau se înfiripă altele noi, de tipărire a unor cărți de istorie; autorii acestor opuri își propun drept model, nu întîmplător, antichitatea clasică greco-romană și orientală. Vincențiu Babeș întreba neliniștit, într-o scrisoare adresată lui At. Șandor, dacă Dimitrie Constantini — retras la pensie în Arad — mai lucrează la „Istoria Ost și Vest romanilor”⁷⁴; volumul I ar fi putut apare încă în anul 1850⁷⁵. Tot acum, un alt cărturar arădean, Moise Bota, începuse lucrul la o carte a sa „Modul de educățiunea sau krescerea vechilor egipteni, persieni, greci și romani”, lansînd anunțuri pentru subscriere⁷⁶. Cele două cărți de istorie susamintite pot fi considerate ca un răspuns împotriva „accentuării tendințelor de germanizare promovate de Curtea din Viena prin politica sa școlară...”⁷⁷, răspuns care se încadrează în opoziția popoarelor din imperiu față de aceste tendințe⁷⁸. Listele prenumerațiilor, publicate în cele două lucrări de sorginte arădeană, acoperă teritoriul Banatului, Crișanei, Zărandului și cuprind, în afara acestora, orașe ca Sibiu, Pesta, Buda și Viena. Din studiul listelor de abonați reiese, în ambele cazuri, preponderența abonamentelor de pe teritoriul județului Arad în raport cu cele învecinate.

Acțiunea de abonare a cititorilor se extinde asupra unui nou gen de tipărituri — colecțiile de literatură populară românească de pe cuprinsul monarhiei austriece, tipărite în limba română. Prioritatea aparține unui român lipovean, studentul în drept Atanasie Marian Marienescu. În anul 1857, răspunzînd unui îndemn mai vechi al unchiului său dr. Atanasie Șandor⁷⁹ și bucurîndu-se de concursul moral și material al Mocioneștilor⁸⁰, acesta adună în jurul său o serie de corespondenți — culegători de folclor — de pe întreg întinsul Transilvaniei, tipărind în anul 1859, pentru prima dată în limba română, o culegere de balade și colinde. Apelurile lui Marienescu, publicate în presa vremii invitau la abonare, precizînd că suma rezultată din vînzarea volumului de poezii populare urma să servească argumentării fondului școlar românesc din Lipova⁸¹. Un licean din Arad, Mircea V. Stănescu, intenționa și el cule-

⁷⁴ Biblioteca Academiei: msse. rom., nr. 1015, f. 2, Viena, 28 aprilie 1857.

⁷⁵ Dimitriu Konstantini Oravițanu, *Scurtă deducere a Istoriei Vest și Ost Romanilor...*, vol. I, Timișoara, 1857, p. 8.

⁷⁶ Bota Moisi, *Modul de educățiune sau krescerea vechilor egipteni, persieni, greci și romani*, Sibiu, 1858, p. V.

⁷⁷ Teodor Pavel, *Date privind legislația școlară din anii absolutismului în Transilvania (1849-1860)*, în „Lucrări științifice”, seria B, Oradea, 1970, p. 243, 245.

⁷⁸ La data de 1 ianuarie 1855, un ordin ministerial al Vienei reglementa folosirea limbii germane la gimnaziile din Ungaria, Transilvania și Voevodina ca studiu obligatoriu; T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 741.

⁷⁹ Dan Demșea, *Atanasie Marian Marienescu și Lipova — contribuții biografice*, în „Tibiscus”, Timișoara, vol. II, p. 82.

⁸⁰ Familia Mocioni, cu rol de seamă în mișcarea de emancipare națională, va cumpăra în 1858 conacul de la Bulci, pe malul stîng al Mureșului, între cele două conace familiale Birchiș și Căpălnaș și tirgul Lipova.

⁸¹ Bibl. jud. Arad, *Jurnalul lui At. M. Marinescu* (noiembrie 1857 și 18 februarie 1858); *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, vol. I, poz. 193; Apud „Foaie pentru minte...”, 1859, p. 123-124.

gerea și publicarea poeziei populare românești⁸². Totodată, își anunța intenția de a strânge abonamente la almanahul poetic „Muguri“ al societății literare a elevilor arădeni de la gimnaziul local⁸³. M.V. Stănescu era unul dintre principalii animatori ai acestei societăți⁸⁴. Versurile stângace ale acestor elevi, apărute în volum la sfârșitul anului 1859, au declanșat o dispută al cărei răsunet în presa românească a vremii⁸⁵ va cataliza, în noile împrejurări politice, întemeierea primelor asociații culturale românești de largă respirație. Una dintre cele mai însemnate a fost „Asociațiunea Națională Arădană“. Pe planul mișcării de emancipare națională, revenirea la metodele de luptă politice constituie o caracteristică a deceniului al șaselea al secolului al XIX-lea.

Activitatea desfășurată de fruntașii politici arădeni, în perioada susamintită, dezvăluie străduința acestora de a transforma Aradul într-unul din principalele centre național-politice și cultural-bisericești pentru românii din monarhia habsburgică. Astfel trebuie înțelese visurile lui Gherasim Raț, proiectele avocatului Ioan Popovici și opțiunile întemeiate ale lui Andrei Mocioni. Pecetea acestei năzuințe o va purta și activitatea „Asociațiunii“ arădene.

Datele prezentate în această lucrare au căutat să demonstreze, printre altele, că în rîndurile mișcării naționale românești a continuat să existe, și după revoluție, acea năzuință care urmărea să perpetueze lupta pentru înfăptuirea unității cultural-naționale a românilor de pe ambele versante carpatine, element fundamental pentru desăvîrșirea unității național-statale.

PARTICIPATIONS ARADOISES À LA LUTTE POUR L'UNITÉ CULTURELLE-NATIONALE ENTRE 1850-1860

(Résumé)

L'auteur présente dans sa communication les aspects de la participation des roumains du territoire du département Arad au moment d'émancipation nationale après la révolution de 1848-1849. Cette participation, reflétée dans tous les moments de la lutte pour la liberté du peuple roumain, doit être comprise dans le sens de l'unité indissoluble entre les masses paysannes et la bourgeoisie roumaine, le représentant des aspirations du peuple dans l'époque moderne. Dans la communication on montre la place et le rôle des réalisations locales dans le contexte plus large des pays roumains. On présente les épreuves de la réalisation à Arad d'un centre culturel pour les roumains de toute la monarchie habsbourgique.

⁸² *Ibidem*, poz. 90; Apud Foaie..., 1859, p. 308.

⁸³ E. Dunăreanu, *Literatura*, în „Telegraful român“ (1853-1973), Sibiu, 1973, p. 57, poz. 1912.

⁸⁴ Oct. Lupaș, *Figuri arădene*, Mircea V. Stănescu (1841—1888), Arad, 1936, p. 11. Cf. Lakatos O., *Arad tórténete*, vol. III, Arad, 1881, p. 33.

⁸⁵ V. Curțicăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 62.

ECOUL UNIRII PRINCIPATELOR ÎN PRESA ARĂDEANĂ

EUGEN GLÜCK

Una din problemele puțin cunoscute ale istoriei arădene este eoul pe care l-a avut, în această parte de țară, formarea statului național român modern (1859). Desigur, acest eveniment de importanță istorică pentru poporul român și în general pentru cei ce locuiesc pe ambele versante ale Carpaților, a stîrnit o vie simpatie și același consens din partea tuturor forțelor progresiste. Fără îndoială, bucuria românilor din Transilvania, subliniată de Alexandru Papiu—Ilarian, Alexandru Roman și mulți alți fruntași ai vremii, ca și însuflețirea poporului pentru „badea Ioan“, a fost împărtășită și în părțile arădene¹. Pe aceste meleaguri, cu multe decenii în urmă, oameni de talia lui Nicolae Horga-Popovici, formulează ideea unității naționale. Alte personalități ale mișcării de eliberare a poporului român, ca Moise Nicoară, plămădeau planul concret al creării unui mare stat național, care să se întindă de la Marea Neagră pînă în Cîmpia Tisei. De aceea, unirea Moldovei și a Țării Românești era considerată doar ca un pas pe calea realizării scopului final².

Lipsa unor arhive importante, ca de exemplu a poliției arădene din anul 1859, dispărută încă în secolul trecut, ne frustrează de o serie de informații în acest sens. De asemenea, cenzura presei, practică de regimul absolutist habsburgic, se manifestă deosebit de apăsător în părțile arădene, mai ales în urma mișcărilor locale românești din anii 1850—1852³.

De aceea, considerăm deosebit de interesantă relatarea apărută la 6 martie 1859, într-unul din primele numere ale ziarului „Arader Zeitung“, care a reușit după multe greutateți să-și schimbe chiar la începutul anului 1859, titlul și totodată redacția, aceasta fiind compusă de

---

¹ Ștefan Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și a Moldovei în Transilvania*, în „Studii privind Unirea Principatelor“. București, 1960, p. 459—460.

² Eugen Glück, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga — Popovici*, în „Ziridava“, V, Arad, 1975, p. 155—166.

³ *Idem*, *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849—1853*, în volumul „Studii și articole de istorie“, vol. 4, București, 1962, p. 187—188, și Lacatos Otto, *Arad tórténete* (Istoria Aradului), Arad, 1881, vol. III, p. 262 și urm.

acum din elemente mai înaintate⁴. Interesul nostru față de acest articol crește și datorită faptului că azi ziarul e rarism⁵.

De fapt, este vorba de un material destul de scurt, datat din București, din 25 februarie (stil vechi), scris de un corespondent anonim. Lectura textului însă ne convinge că este vorba de un simpatizant al domnitorului Alexandru Ioan Cuza și un adversar al mării boierimi conservatoare. Ipotetic, trebuie să ne gândim la pana unui arădean stabilit la București, sau la o altă filieră similară⁶. Această primă relatare apărută în presa arădeană, cunoscută nouă, nu putea decît să întărească bunele impresii formulate despre actul unirii și îndoita alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Desigur, acest ziar nu era unicul canal de informare a opiniei publice arădene. Deși autoritățile habsburgice, potrivit unui ordin sosit la Arad în perioada respectivă, au interzis intrarea și difuzarea ziarelor unioniste bucureștene dincoace de Carpați, mai ales „Românul“, „Opiniunea“ etc., existau și alte organe de presă, care ofereau publicului o informare corectă⁷. Între acestea, desigur, primează „Gazeta Transilvaniei“, din Brașov, care avea, încă de la înființarea ei, mulți abonați arădeni⁸.

Importanța acestui material — care a scăpat cenzurii — nu constă numai în informațiile pe care ni le furnizează. Într-adevăr, autorul nu a putut, sau nu a vrut, să furnizeze informații politice de primă mînă, privitoare la aceste momente de mare amploare, provocate de faptul că Principatele unite au depășit cadrele prevederilor stipulate în Convenția de la Paris din 1858, alegînd același domnitor. Autorul materialului face o aluzie la aceste evenimente, relatînd succint despre supărarea sultanului față de Țara Românească și chiar despre unele pretinse pregătiri militare otomane la Dunăre.

Esențialul informației apărute în ziarul arădean constă în faptul că ea zugrăvește o atmosferă veridică existentă în capitala românească, scoțînd în evidență adevărul maselor la îndoita alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Mai mult, activitatea domnitorului, care caută să înlătore specula cu alimente, inspectează cazărmi etc., este primită cu simpatie de populația capitalei, care vedea în aceste acte inaugurarea unui nou mod de guvernare.

Corespondentul nu ține sub tăcere nici poziția mării boierimi, care privea — cel puțin în parte — cu ostilitate noul domnitor și stilul său de muncă.

În tot cazul, situația politică internă și externă încă nestabilizată, uneltirile marilor puteri antiunioniste, printre care se evidențiază ati-

⁴ Otto Lacatos, *op. cit.*, Vol. III., p. 105; autorul arată greșit că această transformare a ziarului a avut loc în 1860, fără să cunoască substratul schimbărilor.

⁵ Singura colecție reperată de noi se găsește în posesia Bibliotecii Naționale „Széchenyi“ din Budapesta, Secția presei periodice.

⁶ Ar putea fi vorba chiar de Moise Nicoară.

⁷ Arhivele statului Arad, fond Prefectura județului Arad — dos. 152/1859.

⁸ Nicolae Roșuț, *Atanasie Șandor (1808—1892)*, în „Ziridava“, vol. V, Arad, 1976, p. 191—192.

tudinea dușmănoasă a Imperiului habsburgic, și măsurile sale dăunătoare circulației oamenilor și mărfurilor, luate prin Consulatul imperial din București, au provocat perturbații în viața economică. Autorul corespondenței dorește cât mai grabnic să vadă remediate aceste probleme economice în interesul țării și al poporului.

Importanța acestui material pentru istoria locală constă și în faptul că redacția ziarului „Arader Zeitung” a publicat-o, se pare, într-o formă nealterată. Dând loc acestui articol, redacția a acordat publicitate unui material prounionist și chiar susținător al dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, angajînd ziarul în această direcție. În acest fel, prin publicarea materialului în ziarul arădean se întrezărește existența unui climat local favorabil formării statului național român, într-o măsură împărțită și de redacția gazetei, care apărea în limba germană.

Publicăm textul acestui material în traducere românească, fără nici o omisiune, el constituind un tot coerent.

București, 25 februarie

Principele Alexandru stă încă aici și ciștigă popularitate zi de zi în rîndurile poporului. În schimb, boierii și mai marii orașului sînt înclinați să vorbească urît despre domnitor. În puținele zile ale prezenței sale pe aici, s-au întîmplat unele evenimente, care au atras simpatia poporului pe seama domnitorului.

Se zice, că Alexandru Ioan I nu a fost crescut în saloane, dar în schimb, cunoaște viața publică, deoarece a luat parte activă la ea.

Se pare, că principele acordă o mare atenție îndeosebi problemei brutarilor și măcelarilor, deoarece ambele meserii sînt foarte sever supravegheate de la venirea lui la București. De ieri, la fiecare măcelărie stă cîte un polițist pentru a stăvili înșelăciunile strigătoare la cer ale măcelarilor.

În tot orașul s-a răspîndit azi vestea despre o trăsătură de caracter proprie principelui, provocînd o senzație de-a dreptul plăcută.

Principele a promis vizitarea cazărmilor. Ieri dimineața la ora 7 domnitorul a sosit, cu totul neașteptat, la o cazarmă și a vizitat-o amănunțit.

Abia a plecat domnitorul, întorcîndu-se la Palat, și sosi ordinul generalului ca să se facă curățenie generală în cazărmi și în toate dependențele, întrucît Altețea Sa astăzi va veni într-o vizită. Din aceasta se vede că principele vrea să vadă lucrurile așa, cum sînt și nu așa cum i se arată.

Și alte scene caracteristice fac cunoscut principele, ca om al poporului. În timp ce poporul arată deschis simpatia lui față de domnitor, aristocrația strîmbă tare din nas și în saloane povestește cele mai năstrușnice lucruri.

Situația afacerilor noastre nu a fost niciodată atît de rea, ca și astăzi. Toate afacerile stagnează și dacă aceasta ar dura încă un timp mai îndelungat, atunci ruina multor oameni este sigură. De s-ar îmbunătăți cit mai repede...

Hîrtille de valoare azi au scăzut din nou, provocînd scene neplăcute...

Consulatul general imperial pare să aibe indicații precise ca să nu vizeze pașapoartele, care poartă titulatura Principatelor Dunărene Unite și ale căror posesori vor să intre în imperiul austriac. Sperăm, că și această problemă își va găsi cit de curînd rezolvarea.

În general, se așteaptă cu multă încordare viitorul apropiat. Se povestește astăzi în cercurile mai înalte că sultanul s-a supărat tare pe Țara Românească și se spune chiar că temutul Omer Pașa ar fi fost rechemat de la Bagdad pentru a prelua comanda armatei turcești de la Dunăre. Este semnificativă comportarea liniștită a Consulatului general rus, în comparație cu cea a Franței.

„Arader Zeitung“, anul I, nr. 19, din 6 martie 1859, p. 4. (originalul în limba germană).

L'ECHO DE LA FORMATION DE L'ETAT NATIONAL ROUMAIN MODERNE — 1859 — À ARAD

(Résumé)

En employant des sources de presse et d'archives de même que des soufrages inédits l'ouvrage essaie de surprendre l'aspect favorable à l'Union de la Moldavie et la Mounténie (le Pays Roumain) reflété dans la presse d'Arad.

Quoique l'ouvrage se réfère à un seul article publié dans le numéro 19 du forme pure un matériel pro-unioniste qui engage le journal dans cette direction en défiant les rigueurs de la censure absolutiste des Habsburg, on présente sous une forme pure un matériel pro-unioniste qui engage le journal dans cette direction en illustrant l'opinion des éléments progressistes d'Arad.

INDUSTRIA ARĂDEANĂ ÎNTRE 1848—1894

EUGEN GLÜCK

În primele două decenii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul țării noastre are loc o sensibilă accelerare a dezvoltării economice. Apar, tot mai evident, semnele revoluției industriale, industria devenind treptat elementul cel mai dinamic al vieții economice.

Ritmul dezvoltării industriale a fost încetinit însă de lipsa unei piețe naționale unice, încadrată într-un stat național unitar, care să cuprindă teritoriile românești de pe ambele versante ale Carpaților. Acestei situații nefavorabile, generate de stăpînirea otomană și habsburgică, i se adaugă impedimentele provocate de rămășițele feudale deosebit de puternice și de pătrunderea masivă a capitalului străin. Stăpînirea otomană și habsburgică a împiedicat adoptarea unei politici vamale protecționiste în favoarea tinerelor întreprinderi existente pe pămîntul românesc, resimțindu-se din plin concurența mărfurilor provenite din țările mai avansate din punct de vedere industrial.

Dintre cele trei țări române, dezvoltarea industrială a Transilvaniei a atins nivelul cel mai ridicat. Politica economică habsburgică, care favoriza industria existentă în provinciile „ereditare“, a făcut ca Transilvania să nu poată ține pas cu ritmul de dezvoltare a țărilor avansate, mai ales în ceea ce privește industria constructoare de mașini, sau alte ramuri esențiale ale industriei prelucrătoare.

Una din cele mai însemnate regiuni industriale ale Transilvaniei a constituit-o teritoriul arădean, antrenat, încă în această perioadă, în procesul revoluției industriale.

În cele două decenii care au urmat anului revoluționar 1848, se răspîndesc tot mai mult mașinile cu abur și, ca urmare, se dezvoltă industria mecanizată. Acest proces început în anul 1846 prin instalarea primei mașini cu abur, la Chișineu-Criș, într-o unitate producătoare de spirt, a favorizat dezvoltarea prioritară a industriei alimentare¹.

Avîntul acestei ramuri industriale se explică, în primul rînd, prin faptul că atît comitatul Arad, cît și nordul comitatelor Timiș și Torontal au constituit un important izvor de materii prime agro-silvice și, totodată, au furnizat brațele de muncă necesare, provenite din rîndurile țăranilor fără pămînt. În perioada 1848—1870, pe marile domenii de pe teritoriul actual al județului Arad au luat naștere o seamă de unități

---

¹ Arhivele statului Arad, Fond prefectura județului Arad, Acte administrative 7621/1864.

industriale, în majoritate mici și mijlocii, urmărindu-se valorificarea superioară a produselor respective. Stăpînii capitalului comercial local s-au raliat acestui proces istorico-economic, înființînd cîteva unități ale industriei alimentare de proporții mai mari, cu atît mai mult cu cît concurența capitalului străin era mai puțin prezentă în acest sector.

Dispersarea unităților industriale pe tot cuprinsul județului nostru a fost determinată și de situația nefavorabilă a orașului Arad. În jurul anului 1856, o parte a orașului a fost demolată în vederea asigurării unui cîmp deschis bateriilor garnizoanei habsburgice din cetatea Aradului.

Pe lîngă industria alimentară se mai afirma și industria extractivă, înființîndu-se și primele mici unități ale industriei constructoare de mașini.

Alături de industria mecanizată, care avea perspective mari de dezvoltare, coexistau încă numeroase unități manufacturiere de diferite tipuri și mărimi, atît în Arad, cît și în județ, care însă rareori aveau peste 20 de muncitori. Cele mai importante unități erau legate de prelucrarea pielii, confecționarea de pantofi, mobilă etc.

Industria extractivă existentă pe teritoriul județului Arad, în anii 1849-1870, a jucat un rol redus în economia Transilvaniei și în general în economia românească. Ea era reprezentată de carierele de piatră (de interes local) și de var (de importanță regională). Cele mai însemnate exploatări miniere au existat în sectorul Sebiș-Dezna-Rănușa-Moneasa și Zimbru, care produceau minereuri cu un conținut de fier mai sărac. Producția de minereu de fier fluctua potrivit cererii și ofertei de pe piață, atîngînd în anul 1867 cantitatea de 3.450 tone².

Minereurile exploatare erau prelucrate de topitoriile existente la Sebiș, Prăjești (construită în 1852), Dezna (reconstruită în 1846), Zugău, Reștirat (construită în 1849), Moneasa (reconstruită pe la 1840) și Zimbru (refăcută după 1860).

Cele mai importante topitorii au fost cele de la Dezna — care aveau o capacitate de 800 tone anual — și de la Sebiș. În 1864, considerat an de vîrf, producția de fier brut de la Sebiș se cifra la 1.400 tone, iar cea de la Dezna la 680 tone. În urma construirii unei unități de prelucrare a fierului la Dezna și a unui laminor la Sebiș (1860), cu o capacitate de 450 de tone anual, s-a trecut la fabricarea unor produse fieroase ca : bare de fier, unelte simple etc. Tehnica folosită însă a rămas la un nivel mai scăzut, utilizîndu-se ca și combustibil lemnul pădurilor înconjurătoare. În anul 1867, numărul persoanelor ocupate în acest sector era de 310, între care 7 femei și 52 copii³.

---

² Hivatalos Statisztikai Közlemények (Comunicările statistice oficiale), Vol. 2, caiet 3, p. 6770, 102—103.

³ *Ibidem*, p. 67—70, 90—91.

Márki Sandor, *Dezna és videke* (Dezna și regiunea ei), Budapest, 1887, p. 335.

Idem, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului liber reșesc, Arad), Arad, 1895, vol. II, p. 860—862.

Merey Gyula, *Magyar iparfejlesztés* (Dezvoltarea industrială ungară), Budapest, 1951, p. 332—333.

În această perioadă, Arăneagul și mai ales Agrișul continuau să joace un rol deosebit în exploatarea pietrei de var și arderea acestora în cuptoarele construite din piatră. În anul 1869, la Agriș au fost semnalate un număr de 59 cuptoare⁴. Tot în această perioadă se remarcă producția de var de la Căpîlnaș și Troaș.

Creșterea producției cerealiere și a cererii de făină de pe piață au dus la dezvoltarea sectorului de morărit. În deceniul care a urmat revoluției de la 1848, vechile mori de vînt, care mai dăinuiau încă în unele locuri, ca de exemplu la Galșa⁵, ca și morile „seci”, sînt depășite categoric de morile de apă situate mai ales pe Mureș, în centrul principalei zone cerealiere. În anul 1863 existau, în comitatul Arad, un număr de 145 mori de apă, care produceau faimoasa „făină de flăcări”. Principalul centru al morilor de apă a fost Mureșelul (azi cartier al Aradului), cu 36 de mori.

Dar nici aceste mori nu au putut ține pas cu dezvoltarea producției cerealiere, cu atît mai mult cu cît, începînd din anul 1855, înmulțirea lor a fost frînată prin măsuri administrative, ele constituind obstacole pentru plutăritul de pe Mureș. Apoi, o mare parte a morilor erau încă supuse privilegiilor feudale, rămase în vigoare. De asemenea, dezvoltarea orașelor, deci și a Aradului, a dus la creșterea numărului consumatorilor, iar extinderea rețelei de comunicații a permis desfacerea făinei pe o arie teritorială mai mare.

În aceste condiții, mai ales după 1860, s-a făcut simțită necesitatea creării morilor cu abur. În anul 1866, pe teritoriul comitatului Arad existau 14 mori cu abur. Dintre acestea se remarcă unitățile de la Pecica, Cermei, Șiria, Bîrsa, Iratoșu, Berechiu (cu o mașină cu abur de 8 c.p.), Utviniș (cu o capacitate zilnică de 10 tone), Șepreuş (capacitate zilnică de 9,6 tone) etc. În anul 1863, capacitatea zilnică era de circa 440 tone pe zi⁶. Spre sfîrșitul deceniului al șaptelea, însă, se evidențiază superioritatea celor trei mari mori din Arad, care încep să concentreze tot mai mult producția realizată în această industrie, avînd o capacitate anuală de măcinat de circa 85.000 tone.

În această perioadă, rolul principal în cadrul industriei alimentare revenea producției de spirt. Ea avea la dispoziție mari cantități de porumb și secară, mai puțin căutate în comerț.

În anul 1855, pe teritoriul comitatului Arad funcționau 52 de unități producătoare de spirt⁷. Dintre acestea se remarcă cele din Arad (3), Sîntana (5), Curtici etc. Mai tîrziu au luat ființă cele de la Utviniș, Ioșășel, Gurahonț, Șicula etc.⁸. Cea mai importantă fabrică devine însă

⁴ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 7227/1869.

⁵ *Ibidem*, 8753/1866.

⁶ *Ibidem*, 8375/1863, 7227, 9193/1866.

⁷ Andrei Caciora și Eugen Glück, *Primele începuturi ale industriei și ale formării clasei muncitoare în județul Arad*, în „Flacăra roșie”, anul 27, nr. 8022, din 17 iunie 1970, p. 3.

⁸ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 4891/1864, 5458/1864, 2393, 5240/1865, 7123/1865; Actele comisarului cezaro-crăiesc 6328/1850, 2723, 7956/1859, 6275, 9307/1852, Arad, 19 iulie 1863.

cea ridicată în Arad, în cartierul Poltura, în 1851 (azi „7 Noiembrie“), cu o producție de circa 1.300 litri pe zi, fiind de fapt prima unitate industrială mecanizată din orașul Arad. În decurs de două decenii, fabrica devenise una din cele mai mari întreprinderi din toată Transilvania, atingând în 1871 o producție zilnică de 12.700 litri. Începând cu anul 1862, jumătate din producție a constituit-o spirtul rafinat. Deșeurile au fost de asemenea valorificate, în 1873 fiind îngrășate pe baza lor circa 30.000 de bovine⁹.

Ulterior, în Arad iau ființă și alte fabrici de spirt, având o capacitate de producție apreciabilă. În anul 1870, producția de spirt zilnică a celor șase mari fabrici arădene totaliza 25.908 litri¹⁰.

Această cifră era însă inferioară capacității lor, producția scăzând în ultimii ani din cauza sistemului fiscal introdus pe la 1864, care favoriza concurența spirtului austriac¹¹.

Producția de bere a fost reprezentată de mai multe unități de importanță locală, din care cea mai însemnată a fost cea de la Aradul Nou, înființată în anul 1762. Începând cu anul 1858, producția se reorganizează în condiții de fabrică, punându-se în funcție mașini de mare capacitate. Dezvoltarea producției continua însă să fie frinată de taxele impuse de consiliul orașului Arad, unde se găsea principala piață de desfacere a fabricii, în virtutea unui privilegiu feudal, menținut încă în vigoare. De asemenea, în anii 1850—1870 sînt semnalate mici unități ale producției de bere la Petriș și Pincota, care valorificau materia primă locală¹².

Tot în această perioadă se fac primii pași pe calea creării unor unități ale industriei de lichioruri, la Arad (2), Buteni, Șimand, Apateu etc. Dezvoltarea acestei ramuri productive se lovea, însă, adesea, de drepturile regaliene ale moșierilor¹³.

Producția de ulei a fost asigurată de mai multe prese mari, care au început să folosească forța aburului. Cea mai importantă unitate a fost cea înființată în Arad, în anul 1852, pe (actuala) Calea Armatei Roșii. Un reportaj publicat în presă, 10 ani mai târziu, ne arăta că fabrica a fost modernizată și i s-a adăugat o moară sistematizată. Cu această ocazie s-a construit cel mai mare horn de fabrică din Arad. Funcționarea fabricii a fost însă de scurtă durată, deoarece în iulie 1865 a fost mistuită de un incendiu¹⁴.

⁹ *Ibidem*, 20 noiembrie 1865; *Allöld* (Șesul) din 14 noiembrie 1873; *Arad és az aradi kialitas* (Aradul și expoziția din Arad), f.a., p. 26-27; Lakatos Otto, *Arad története* (Istoria Aradului), Arad, 1881, vol. 3, p. 226.

Recalcularea producției s-a făcut pe baza echivalentului: 1 acaie = 50,80 l.

¹⁰ Parecz Istvan, *Arad megye és Arad város ismertetése* (Prezentarea comitatului Arad și a orașului Arad) Arad, 1871, p. 92.

¹¹ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 1185/1864.

¹² *Ibidem*, Actele comitelui suprem prezidențial 1314/1863, Arad, din 19 martie 1863, 19 iulie 1863, 7 august 1863, 4 ianuarie 1865.

¹³ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 1122/1863, 2204/1865.

¹⁴ *Ibidem*, Actele comisarului cezaro-crăiesc 4081/1852; Acte administrative 1965/1865; *Allöld*, din 17 octombrie 1862. Arad, din 30 iulie 1865

Industria oțelului a fost reprezentată prin fabricile de la Arad și Sintana¹⁵.

Condițiile de climă și sol existente în regiunea Aradului au favorizat, încă înainte de revoluția de la 1848—1849, răspîndirea culturii tutunului. Producția realizată în acest sector a fost una din cele mai importante din Transilvania. În Arad, începînd cu anul 1844, funcționa un oficiu de recepție a tutunului, corelat mai tîrziu cu un depozit de fermentare. În perioada anilor 1848—1867, activitatea depozitului de fermentare din Arad a cunoscut importante fluctuații, nu numai din cauza condițiilor meteorologice, ci mai ales din cauza legislației deosebit de oneroase aplicate în acest sens. Introducerea monopolului tutunului (1850) și prețurile de achiziție foarte reduse au cauzat reducerea bruscă a culturilor. Acest fenomen alarmant a constrîns autoritățile să cedeze, ceea ce a dus la o oarecare creștere a producției. Extinzîndu-se competența organelor de recepție din Arad asupra unei mari părți a Crișanei, depozitul de fermentare, construit în 1844 s-a dovedit a fi neîncăpător. În anul 1864 s-au aprobat fonduri pentru ridicarea depozitelor noi din Grădiște, crescînd (din 1865) cantitatea producției recepționate și fermentate la cca. 4.000 tone. Paralel cu dezvoltarea capacităților de depozitare s-a îmbunătățit și nivelul tehnic al fermentării, din 1860 introducîndu-se metode superioare de uscarea a frunzelor de tutun¹⁶.

Tot de materiile prime rezultate din agricultură era condiționată și dezvoltarea industriei de piele. Singura unitate mai importantă din această branșă a fost tîbăcăria Winkler, unde s-au introdus, după 1848, instalații moderne. Producția anuală a fabricii, pe la 1870, era evaluată la circa 5.500 tone/an¹⁷.

Producția abundentă de lemne a comitatelor Arad și Zărand a permis primii pași pe calea valorificării superioare a acestei materii prime. Astfel, la Nadăș se trece la producția de traverse de cale ferată, iar la Lipova și în Podgorie se dezvoltă dogăritul¹⁸.

La Arad s-a înființat un gater mecanic, la Pirnești o distilărie de lemne, iar la Toc o fabrică de parchete. De asemenea, în 1848 a luat ființă la Arad o fabrică de chibrituri¹⁹.

În anii 1850—1870, încercările de a crea o industrie constructoare de mașini prin forțe locale au rămas anemice, lovindu-se de obstacolele puse de politica economică a guvernului. Printre produsele lor figurau aparate de preparat unt, prese duble pentru storsul strugurilor etc. Fir-

15 Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 8119/1863.

16 Arad 3 iulie 1864 și 2 aprilie 1865, p. 216; Gaál Ernő, *Arad szabad királyi város és Arad varmegye közgazdasági, közüzemgazdasági és közművelődési leirása* (Descrierea economică, administrativă și crăiască a orașului liber regesc Arad și a Comitatului Arad), Arad, 1895, p. 55-58.

17 Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Actele comitelui suprem prezidențial 3507/1863. Parecz I, *op. cit.*, p. 92.

18 Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 11857/1867.

19 Marki S, *op. cit.*, vol. II, p. 865.

ma Ekkel și Weydner, dotată și cu un atelier de reparații, construia unele mașini agricole, ca de exemplu secerători, pluguri ș.a. După 1848 se înființează o unitate ce fabrica anumite instalații pentru producția spirtului, care datorită dezvoltării pieței locale a reușit să se consolideze într-o oarecare măsură. Mai putem aminti un atelier de orgi, câteva tipografii, un atelier de clopote — care a introdus mai târziu în fabricație și unele instrumente de stingere a focului necesare pompierilor²⁰.

Alături de fabrici și manufacturi mai importante, teritoriul Aradului era renumit și pentru îndeminarea meșteșugarilor săi, în mare parte români. Potrivit datelor existente, în jurul anului 1862 în Arad numărul acestora era de circa 2.000, iar al calfelor de circa 3.000²¹. Datele recensământului din anul 1870 confirmă existența unui mare număr de persoane care exercitau o activitate industrială sau meșteșugărească pe cont propriu. În acest sens, în orașul Arad au fost înregistrate 1.773 persoane, în restul comitatului un număr de 3.301 persoane, iar în plăsele Hălmagiu de Sus și de Jos, care aparțineau pe atunci comitatului Zărand, 59 persoane²². Fără îndoială, din cele 5.133 de persoane înregistrate, imensa majoritate o dețineau atelierele mici, de cele mai multe ori meșteșugarul lucrând singur.

În ceea ce privește aria de răspândire a meșteșugurilor datele noastre sînt foarte lacunare. Dar, este cert că un număr considerabil de meseriași se găseau la Lipova și în centrele mai mari ca Pincota, Șiria, Sebiș etc. Ei pot fi identificați însă în fiecare localitate, deservind nevoile locale. Astfel, la Zerind, în anul 1864, lucrau 18 meseriași, iar la Vinători 10²³.

O frînă serioasă în calea dezvoltării meșteșugurilor au constituit-o breslele medievale care duceau o politică îngustă, susținînd interesele meșterilor. În perioada 1848—1872 se pot identifica la Arad un număr de 28 bresle, dintre care amintim breasla țesătorilor, blănarilor, măcelarilor etc.²⁴. Alte bresle existau la Lipova, Pecica, Chișineu Criș, Sîntana, Vinga ș.a.m.d.²⁵.

Pînă în anul 1872 erau în vigoare, cu anumite modificări, statutele de breaslă aprobate în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea²⁶.

---

²⁰ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 7047/1861, 1557/4441/1863; Actele comitelui suprem prezidențial 1314, 3507/1863; Alföld, 29 august 1861, 23 noiembrie 1861, 6 mai 1862, 26 august 1862, 10 iulie 1862, 2 octombrie 1862.

²¹ Isaia Tolan, *Din istoria meseriașilor români din Arad*, în „Granița”, anul 2, nr. 5, din 18 noiembrie 1944, p. 2.

²² *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, (Sub redacția lui N. N. Constantinescu), București, 1959, p. 464-468.

²³ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 7913/1864.

²⁴ Lakatos Otto, *op. cit.*, vol. III, p. 170-187.

²⁵ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 7913/1864, 7378/1865.

²⁶ O parte din diplomele breslelor arădene sînt deținute de Muzeul județean Arad, secția de istorie medievală.

În anii care au urmat revoluției de la 1848, noile norme legale au statornicit totuși principiul libertății meseriilor. În unele locuri, ca de exemplu la Semeac, se fac primele încercări de a crea o asociație a meseriașilor²⁷. Ele însă au prins viață abia după abolirea legală a breslelor în anul 1872.

*

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează, pe ambele versante ale Carpaților, printr-o dezvoltare industrială mai rapidă. Cucerirea independenței de stat a României (1877) a inaugurat o politică economică protecționistă, mai favorabilă dezvoltării industriei naționale, iar drepturile suverane ale statului român au permis legiferarea măsurilor necesare.

Dezvoltarea economică, în special crearea unei industrii naționale, se lovea însă de mari obstacole, generate de prezența și continua pătrundere a capitalului străin, persistența rămășițelor feudale, capacitatea solvabilă redusă a populației rurale și urbane. Deși eliberarea Dobrogei (1878) a extins teritoriul României, se resimțea încă puternic lipsa unei piețe naționale unitare, încadrată într-o unitate statală, care să cuprindă toate teritoriile locuite de români.

Dezvoltarea rețelei de comunicații și mai ales crearea sistemului feroviar, a constituit un puternic element pe calea întăririi legăturilor economice ale tuturor regiunilor situate între Marea Neagră și Cîmpia Tisei. Această realitate a devenit mai eficientă după crearea racordului feroviar de la Predeal (1879), urmată apoi și de altele similare.

Deși activitatea economică (agrară, industrială și comercială) de pe ambele versante ale Carpaților se completa de secole, în mod reciproc, barierele vamale ridicate de monarhia pajurei bicefale, agravate de așa-zisul „războiul vamal“ (1887—1891), au frînat evoluția firească a acestei dezvoltări.

Astfel, raportul Camerei de comerț și industrie din Arad, sublinia, în anul 1881, că industria din cercul ei de activitate, avînd condiții adecvate, ar putea avea un deuseu mai mare în România²⁸.

Dezvoltarea economică a Aradului a continuat și în perioada anilor 1870—1894²⁹. Această dezvoltare, în special cea industrială, reflectă două caracteristici fundamentale: a) în consolidarea repartizării anarhice a forțelor de producție pe teritoriul Transilvaniei, Aradul a reușit să evite soarta regiunilor vitregite și să devină un important centru al industriei ușoare și alimentare; b) în același timp, folosirea integrală a capacităților productive existente, asigurarea unei baze solide de materii prime, și a brațelor de muncă calificate, îmbunătățirea structurii și calității produselor și creșterea rapidă a ofertei, reclamau insistent și în mod obiectiv,

²⁷ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acte administrative 1836/5155/1863, 1993/1865.

²⁸ Rapoartele anuale ale Camerei de comerț și industrie din Arad se citează cu Raport, anul ———, p. ———, Raport 1881, p. 14.

²⁹ N. D. Covaciu, *Orașul Arad*, „Deșteptarea”, anul I, nr. 24, din 18 august 1946, p. 2.

accesul mărfurilor arădene la piețele de desfacere mai stabile, depășind tot mai mult sfera de deservire a nevoilor locale sau regionale. Rapoartele Camerei de comerț și industrie din Arad au subliniat, în nenumărate rânduri, faptul că concurența mării industrii din provinciile ereditare ale Imperiului habsburgic și apoi a mării industrii din Cîmpia ungară, constituie principalul obstacol pe calea întăririi, diversificării și extinderii producției arădene.

În ceea ce privește atelierele meșteșugărești și manufacturile, pentru multe dintre ele această concurență era considerată de-a dreptul nimicitoare, așa cum subliniază nu numai rapoartele Camerei de comerț și industrie, dar și vasta lucrare a economistului Gaál Ienő (1895)³⁰. În consecință, distrugerea unor ramuri ale atelierelor meșteșugărești și ale manufacturilor locale s-a făcut, de fapt, nu în interesul capitalului autohton, ci al industriei din zonele îndepărtate ale Imperiului habsburgic.

La fel, rapoartele Camerei de comerț din 1890, 1894 și 1895, deplîng condițiile oneroase care frînează crearea noilor fabrici în zona Aradului și care se înființează foarte anevoios³¹.

În consecință, interesele obiective ale industriei transilvănene, deci și ale celei arădene, reclamau eliminarea concurenței apăsătoare a industriei austro-ungare, lucru ce se putea realiza numai prin crearea unor bariere vamale protecționiste ale statului național unitar român. Aceasta putea fi singura cale a lichidării situației nefavorabile a Transilvaniei, considerată de cercurile guvernamentale dualiste în primul rînd furnizoare de materii prime și de produse agrare, pentru piețele centrale ale monarhiei. De asemenea, avalanșa pătrunderii capitalului străin în industria arădeană se putea îngrădi numai cu ajutorul unei puteri de stat interesată în promovarea industriei autohtone.

Dezvoltarea industrială arădeană, așa cum am văzut, s-a caracterizat, în cele două decenii care au urmat revoluției de la 1848—1849, prin apariția fenomenelor revoluției industriale. De fapt, acest proces a continuat cu intensitate crescîndă, pînă la puternica criză economică din 1873. În perioada depresiunii, care a durat pînă pe la 1880 și apoi în perioada înviorării relative care a urmat, pînă la începutul deceniului următor, nu s-a produs o schimbare calitativă în structura industriei arădene, ci doar o evoluție cantitativă, înfăptuită în salturi și cu mari fluctuații în producție.

În perioada anilor 1867—1894 a crescut numărul întreprinderilor industriale mecanizate, în 1892 utilizîndu-se, numai în comitatul Arad (exclusiv orașul Arad) 279 cazane cu aburi³². Electricitatea se folosea numai sporadic, mai ales pentru iluminatul unor întreprinderi, ca fabrica de spirt din Poltura, Uzina de vagoane (1893) etc. Primele care au dat întrebuințare productivă electricității au fost întreprinderile chimice și

³⁰ Gaál J., *op. cit.*, p. 300, 301, 303 (tăbăcari, cizmari, frîngieri etc.).

³¹ Raport 1890, p. 19; Raport 1894, p. XII; Raport 1895, p. 68.

³² *Arad és Vidéke* (Aradul și regiunea lui), anul 12, nr. 122, din 22 mai 1892, p. 2.

gaterile de la Slatina de Mureș. De asemenea, la Sebiș (1892) și apoi în comuna Ineu (1893) s-a introdus iluminatul public electric³³.

În complexul întreprinderilor, cele mici și mijlocii dețineau o majoritate zdrobitoare. Potrivit datelor recensământului din anul 1891, în orașul și comitatul Arad au existat 5140 de firme industriale, înțelegând prin acestea atât atelierile meșteșugărești, cât și manufacturile și fabricile. Dintre acestea 3059 erau deservite doar de titularul atelierului, iar numărul unităților care utilizau pînă la 5 muncitori a fost de 4972. Numărul întreprinderilor mijlocii (6—20 muncitori) a fost doar de 137.

Fabricile mai mari, avînd cel puțin 20 de muncitori, au fost în număr de 31, din care 23 funcționau în orașul Arad. Numărul întreprinderilor care au folosit cel puțin 100 de muncitori a fost de cinci, dintre care patru în orașul Arad. Cea mai importantă fabrică arădeană, cea de vagoane, care a angajat pentru prima dată peste 1.000 de muncitori, a intrat în funcțiune abia în anul 1893. Toate acestea ne dovedesc că Aradul ca și întreaga Transilvanie se găsea la începutul dezvoltării industriale. Aceeași realitate oglindește și structura utilizării forței de muncă, consemnată de recensământul din 1891. Din totalul de 6577 de calfe (muncitori), marea industrie, avînd peste 20 de salariați, utiliza numai 1979 persoane³⁴.

În general, producția industrială se concentra tot mai mult în Arad, oraș care devenise din cele mai mari din Transilvania, cu o populație civilă de 32.725 locuitori în 1869 și 42.052 în 1890. În cadrul acestuia, ponderea populației ocupate în industrie și meșteșuguri a crescut de la 5134 (1870) la 7011 (1891). În mediul rural coeficientul respectiv, în 1891, abia atingea 2,81% din populația totală³⁵.

Este neîndoielnic că în dezvoltarea industrială a Aradului rolul principal l-au jucat miile de oameni ai muncii români, maghiari, germani, sîrbi și de alte naționalități. În același timp, politica reacționară practică de clasele stăpînitoare ungare a îngreunat accesul românilor la aceste ocupații, printre altele prin ignorarea intereselor românești în cadrul sistemului de învățămînt profesional. În aceste condiții, doar cîteva inițiative meritorii, dar foarte modeste, ale asociației culturale române arădene au tins la ameliorarea situației, prin acordarea de burse pentru ucenici și studenți politehniști, ca de exemplu în 1869, 1870, 1871 etc.³⁶ În anul 1916, A. S. Iorga publică la Arad un plan pentru crearea unei școli industriale românești.

În ceea ce privește compoziția națională a deținătorilor de unități industriale, situația a fost și mai nefavorabilă românilor. Majoritatea întreprinderilor mari, ca Uzina de vagoane, întreprinderile forestiere și chimice de la Slatina de Mureș etc., erau deținute de capitalul străin.

³³ *Allöid*, anul 23, nr. 50, din 2 martie 1893, p. 4.

³⁴ Gaál J., *op. cit.*, p. 265-274, (se are în vedere perimetrul contemporan al comitatului Arad și al orașului Arad).

³⁵ *Ibidem*, p. 23.

³⁶ Numărul bursei se cifra însă doar la 3-4 anual.

Stările reacționare care caracterizau situația din Transilvania, și deci și cele de la Arad, au creat burgheziei române piedici ca să nu poată participa la viața economică pe măsura ponderii populației românești.

În ceea ce privește repartizarea industriei pe ramuri, și în această perioadă s-a menținut prioritatea industriei alimentare și, în general, a celei ușoare, capabilă să asigure capitaliștilor realizarea unui profit rapid. În schimb, crearea sistemului feroviar local (1858—1896), mai ales linia Arad—Brad, a deschis larg porțile capitaliștilor străini pentru a putea jefui literalmente bogățiile forestiere ale regiunii arădene³⁷. Abia în ultimii ani ai perioadei studiate de noi se dezvoltă masiv industria constructoare de mașini. Potrivit unei situații publicate în anul 1897, din punct de vedere valoric producția industrială arădeană (calculată în procente) se împărțea aproximativ astfel :

— industria spirtului (inclusiv valorificarea deșeurilor)	21%;
— industria de morărit	22%;
— industria constructoare de vagoane	11,5%;
— gatere	3,5%;
— construcțiile	7%;
— industria de mobilă	9% ³⁸ .

Și în această perioadă, industria extractivă a regiunii Arad a continuat să joace doar un rol secundar în economia românească. Producția de minereu de fier se concentra în sectorul Sebiș—Dezna, fiind în curs de exploatare minele de la Moneasa, Rănușa, Dezna, Crocna și Zimbru. Acestor mine li s-au mai adăugat exploatările de la Tauț, precum și cele de la Temeșești, Troaș și Toc, avînd însă o producție neînsemnată. Din datele de care dispunem, reiese că producția maximă a fost realizată în anul 1882, cînd se cifra la 8.302 tone. Din această producție, domeniul Sebișului oferea, în medie, pînă la 4—5000 tone anual, iar cea de la Dezna cel mult 1300—1700 tone.

Sărăcia minereurilor; greutatea de exploatare, mai ales la Dezna, tehnica rudimentară folosită și concurența întreprinderilor miniere mai avansate au făcut ca importanța acestor exploatări să fie în continuă scădere, iar exploatările de la Tauț, Zimbru etc. și-au încetat activitatea cu totul.

Exploatările cuprifere de la Dud, Arăneag și Lazuri au oferit numai cantități mici de minereuri, încetînd practic activitatea încă înainte de 1890³⁹.

În anul 1874 au fost deschise exploatările de minereu de mangan de la Buceava—Șoimoș. Creîndu-se treptat instalații adecvate pentru scoaterea și prelucrarea minereurilor, apogeul producției a fost atins în

³⁷ Gaál J., *op. cit.*, p. 220-223. Edvi Illés László, *Az Aradi kereskedelem és iparkamara kerületének közgazdasági leírása* (Descrierea economică a circumscripției Camerei de comerț și industrie din Arad), Arad, 1897, p. 98, 112, 95, 96.

³⁸ Raport 1880, p. 94-95.

³⁹ Raport 1882, p. 99; Raport 1885, p. 131, 139-140; Raport 1888, p. 131; Raport 1890, p. 97; Raport 1895, p. 104—105; Edvi Illés, *op. cit.*, p. 82.

anii 1882—1885, realizându-se aproape 3300 tone anual. Exploatările au continuat pînă în 1894—1895, activitatea sistîndu-se din cauza epuizării rezervelor⁴⁰.

O importanță locală au jucat carierele de piatră și de var. Situația deosebit de gravă a deținătorilor de cuptoare, supuse chiar și în 1885 rentei feudale, depărtarea exploatărilor de rețeaua de cale ferată, calitatea inferioară a produselor și mai ales epuizarea treptată a zăcămintelor bogate a determinat, pe la 1882, scăderea bruscă a producției de var de la Agriș.

În anul 1890, cuptoarele de aici au prelucrat 3500 tone de materie primă, utilizînd circa 50 de muncitori, dar în jurul anului 1895 practic activitatea a încetat. În schimb, s-au dezvoltat carierele de var de la Lalașinț, o mare parte din piatra de var fiind transportată pe Mureș, la Radna (azi Lipova II), apoi și la fabrica din Bîrzava, în anul 1895 producîndu-se, numai aici, aproximativ 5000 tone de var. De asemenea, s-a evidențiat și creșterea producției de la Troaș⁴¹.

Dezvoltarea construcțiilor urbane, edificarea liniilor de cale ferată și necesitatea stringentă a îmbunătățirii drumurilor au dus la extinderea carierelor de piatră. Deosebit de mult a fost căutat trahitul oferit de cariera de la Mocrea, deschisă în 1878. Piața locală a fost deschisă produselor carierelor din sectorul Șebîș (1882) și granitului de Galșa, exploatarea fiind inaugurată aici în 1884, cu 50—60 muncitori. Cariere de mari proporții au fost puse în valoare la Păuliș, Barațca și Vîrfurile (1895). Carierele de la Milova și Radna-Șoimoș (azi Lipova II și III) au jucat un rol mai redus. Pe la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, producția carierelor de piatră din județul Arad asigura toate necesitățile locale. De asemenea, aceste cariere reușiseră să plaseze produsele lor și în regiunile învecinate. Cele mai însemnate producții s-au realizat la Mocrea (13.000 tone/an), Păuliș (80.000 tone/an), Barațca (5.400 tone/an). De o atenție considerabilă s-a bucurat marmura de la Moneasa. În general, carierele produceau mult sub posibilitățile lor, ca de exemplu cea de la Păuliș, care utiliza abia 20% din capacitate⁴².

În industria metalurgică arădeană, în perioada anilor 1870-1894, a intervenit o schimbare radicală în ceea ce privește repartizarea teritorială a unităților productive. Metalurgia existentă pe domeniile de la Șebîș și Dezna, în general, a cunoscut o stagnare atît în ceea ce privește volumul producției, cît și a diversificării mărfurilor. Aceste unități s-au menținut la nivelul tehnic moștenit din perioada precedentă, folosindu-se drept combustibil cărbunele de lemn. Abia în anul 1892, la Șebîș, s-a trecut la o oarecare modernizare a producției⁴³.

⁴⁰ Raport 1882, p. 95; Raport 1885, p. 127; Raport 1895, p. 101;

⁴¹ Raport 1882, p. 117; Raport 1885, p. 146; Raport 1890, p. 106; Raport 1895, p. 112; Edvi Illés, *op. cit.*, p. 83.

⁴² Raport 1882, p. 116; Raport 1884, p. 126; Raport 1895, p. 111; Edvi Illés, *op. cit.*, p. 83.

⁴³ *Ibidem*, p. 104; Raport 1893, p. 119.

Baza producției metalurgice, în general, au constituit-o minereurile de fier de proveniență locală, realizându-se fontă în cuptoarele de la Dezna, Reștirata și Moneasa. Cuptorul de la Zimbru a avut o activitate intermitentă, încetînd complet activitatea înainte de anul 1880. Aceste cuptoare au prelucrat anual 5-7000 tone minereuri, ceea ce a permis o producție maximă de fontă de 1388 tone la Sebiș (1885) și 501 tone la Dezna (1895).

Produsele finite și semifinite erau confecționate în atelierele de la Sebiș, Donceni, Zugău, Dezna Veche și Nouă, Moneasa etc. și se rezumau la bare de fier, sape, grape, fiare de plug etc. În general, la Sebiș producția de unelte agricole se cifra în medie la circa 1000 de tone pe an. Laminorul de la Sebiș continua să funcționeze și în această perioadă. Numărul muncitorilor permanenți și sezonieri, între care multe femei și chiar copii, angajați la Sebiș în perioada anilor 1888-1896, se cifra la circa 150-175 persoane, iar la Dezna erau utilizați circa 70-80 oameni, avînd condiții de muncă foarte grele și un timp de lucru de 12 ore⁴⁴.

În perioada care a urmat anului 1870 s-au dezvoltat la Arad două turnătorii mai mici, iar prin anul 1893 a luat ființă o turnătorie cu o capacitate de producție mai mare, aparținînd Uzinei de vagoane. Aceste turnătorii însă erau dependente de comenzile industriei constructoare de mașini.

În perioada anilor 1870-1892, industria constructoare de mașini nu s-a putut consolida. Ea se rezuma la trei întreprinderi mai importante, profilate pe producția unor mașini și unelte agricole (prese de struguri, mașini de însămînțat etc.), pe instalațiile necesare fabricilor de spirt și cazanelor de fiert țuică⁴⁵. Stagnarea producției locale de spirt, concurența uriașă a produselor monarhiei dualiste și slăbiciunea economico-financiară a unităților productive arădene au împiedicat dezvoltarea acestor întreprinderi, iar producția instalațiilor necesare fabricilor de spirt a pierdut pînă și debușeul local. În anii 1893-1895, existența întreprinderilor și atelierelor respective era asigurată prin comenzile sosite din România, livrîndu-se instalații pentru fabricile de spirt și alte produse, în conformitate cu legea încurajării industriei din România. Întreprinderile producătoare de mașini s-au orientat, în general, spre sud-estul Europei, fiind singura lor posibilitate pentru extinderea activității⁴⁶.

Politica discriminatorie practică de autoritățile dualiste a împiedicat extinderea producției de aparate pompierești, deși întreprinderea respectivă le realiza în condiții optime. De asemenea, concurența unor întreprinderi din afara Transilvaniei a îngreunat extinderea producției de mobilă metalică⁴⁷.

---

⁴⁴ Raport 1885, p. 139-143; Raport 1888, p. 140-142; Raport 1890, p. 97-99; Raport 1895, p. 104-105.

⁴⁵ Raport 1879, p. 137-138; Raport 1890, p. 103; Gaál J., *op. cit.*, p. 277-278;

⁴⁶ *Ibidem*, p. 285-286; Raport 1894, p. 120-121; Raport 1895, p. 106.

⁴⁷ Gaál J., *op. cit.*, p. 287; Edvi Illés, *op. cit.*, p. 118.

O întreprindere mai viabilă s-a dovedit a fi atelierul de reparații al Căilor ferate unite Arad-Cenad, înființat în anul 1883, care utiliza circa 150 de muncitori. Atelierul se dezvoltă pe măsura extinderii rețelei feroviare a acestei societăți, și a traficului de pe liniile aferente⁴⁸.

Cea mai importantă întreprindere industrială care a luat ființă în Arad, în această perioadă, a constituit-o uzina de vagoane. Această întreprindere a fost atrasă la Arad cu mari favoruri oferite din partea primăriei și a constituit un important element al penetrației capitalului străin în Transilvania⁴⁹. Capitalul inițial (1,2 milioane forinți) a crescut simțitor în scurt timp. Majoritatea acestui capital aparținea capitaliștilor austrieci, în frunte cu I. Weitzer, din Gratz, care mai deținea și alte întreprinderi similare. În direcție s-a făcut loc și unor reprezentanți ai protipendadei locale, în vederea asigurării sprijinului oficialității.

De fapt, ținta fondatorilor a fost acapararea livrărilor de echipament feroviar pe seama numeroaselor societăți de cale ferată, care se înființau în Transilvania și pătrunderea între furnizorii liniilor exploatare de stat.

Întreprinderea, înzestrată după ultimul cuvânt al tehnicii contemporane, a intrat în funcțiune în anul 1893. Efectivul inițial de 400 muncitori a crescut pînă în 1895 la 1800. Producția de la început a cuprins o gamă variată de produse, ca vagoane (anual în medie circa 1000 de bucăți) de clasă, de dormit, salon, locomotive, poduri de fier etc. În anul 1894, valoarea producției vîndute s-a ridicat la 2.250.000 fl.⁴⁹.

Metodele de producție modernă s-au îmbinat cu metodele cele mai crunte de exploatare, ceea ce a determinat încă de la începutul existenței întreprinderii o luptă aprigă din partea muncitorilor.

Este evident că cea mai importantă ramură a industriei din această perioadă a rămas industria alimentară, în special morăritul și producția de spirt. Ambele aveau o bază solidă de materii prime, în regiunea Aradului și un înalt nivel de înzestrare tehnică.

Morăritul a fost singura subramură industrială majoră care nu s-a concentrat exclusiv în orașul Arad, ci o parte a ei a rămas răspîndită într-o puzderie de unități mici și mijlocii, cele mai multe fiind situate în mediul rural. Avîntul producției agricole și creșterea cerinței, care se resimțea în special după 1880, au favorizat creșterea prețurilor pe piață și odată cu aceasta au asigurat morilor rentabilitatea sporită.

Recensămîntul morilor, din anul 1885, a constatat că pe teritoriul comitatului Arad existau 280 de mori. În anul 1894, numărul acestor unități a crescut la 350. În același timp, asistăm la creșterea masivă a cantităților de cereale efectiv măcinate, care se cifrau la 38.402 tone (1880), 60.625 tone (1884) și 102.569 tone (1894). Această dezvoltare însemnată nu a permis însă exploatarea integrală a capacităților produc-

⁴⁸ *Ibidem*, p. 108; Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., Fond 5, dos. 1187, p. 4-5.

⁴⁹ Raport 1891, p. 126-129; Raport 1892, p. 121-123; *Arad és Vidéke* (Aradul și regiunea lui), anul 16, nr. 93, din 22 aprilie 1896, p. 3.

tive din sectorul de morărit, care se ridica în 1884 doar la 40%⁵⁰. În vederea remedierii situației și asigurării unui coeficient de exploatare mai ridicat se importau cereale și din România. Izbucnirea războiului vamal cu România, provocat de monarhia habsburgică, a frustrat morile arădene și de acea cantitate de cereale care putea completa deficitul de utilizare a capacităților productive. Raportul Camerei de comerț și industrie din Arad, din anul 1887, pleda pentru crearea grabnică a condițiilor necesare ca surplusurile de cereale exportabile ale României să fie măcinate și tranzitate în Arad, într-o proporție tot mai mare⁵¹.

În cadrul morăritului s-au produs și însemnate schimbări de structură. Fenomenul cel mai important este consolidarea morilor cu aburi, care în 1884 dețin deja o capacitate anuală de măcinat de 110.000 tone, reprezentând peste 73% din total. Producția de făină, extrem de diversificată și la un înalt nivel calitativ, se realiza în primul rînd în aceste mori. În anul 1884, morile de aburi au măcinat 41.571 tone de cereale, adică 68,5% din producția totală. Peste zece ani această cantitate s-a mărit la 93.310 tone pe an, reprezentînd peste 90% din totalul cerealelor măcinate. Mai mult, cele două mari mori cu aburi, care au dominat începînd cu anul 1875 piața Aradului, au măcinat în anul 1894 nu mai puțin de 43.000 tone cereale, ce-i drept mult sub capacitatea lor maximă. În unii ani cu condiții climaterice mai bune producția a fost și mai mare (se ajungea la aproape 50.000 tone). Aceste mori dețineau instalații acționate de mașini cu o putere instalată de 5.000 C.P.

Deși numărul morilor de apă se menținea la un nivel ridicat (273 unități în 1894), importanța lor era în scădere rapidă și erau pe cale de dispariție din viața economică. Cele patru mori de vînt, care mai existau în 1894, reprezentau mai mult o curiozitate, decît vreun factor economic⁵².

O importanță și mai mare decît morăritul a reprezentat industria spirtului. Baza de materii a acestei subramuri era oferită de nivelul ridicat de dezvoltare a agriculturii în regiunea Aradului. Această realitate a permis, în anul 1877, celor 6 fabrici de spirt arădene să prelucreze peste 50.000 tone cereale pe an. Din această cantitate, singură fabrica de spirt Poltura a industrializat 20.700 tone.

Avîntul producției în anii următori și mai ales reconstrucția în proporții și mai mari a fabricii de spirt din Poltura, în jurul anului 1881, a necesitat extinderea bazei de materii prime a acesteia, începînd să fie aduse anumite cantități de orz din România. În anul 1883, o însemnată parte din necesarul de orz și ovăz al fabricii a fost adus din România. Aceste cantități de cereale aduse din România au continuat să fie consumate anual pînă la izbucnirea războiului vamal, în anul 1887, care a

---

⁵⁰ *Hivatalos Statisztikai közlemények* (Comunicările statistice oficiale), *Magyarország malomipara az 1885 év elején* (Industria morăritului în Ungaria la începutul anului 1885). Seria nouă, vol. 13, p. 60-61. Trebuie menționat că anul 1894 a fost un an secetos.

⁵¹ Raport 1880, p. 118; Raport 1887, p. 5-6.

⁵² Gaál J., *op. cit.*, p. 276; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 132-133; Raport 1894, p. 146-147.

cauzat daune însemnate industriei transilvănene și s-a repercutat negativ și asupra activității industriei de spirt arădene, care nu mai putea importa nici porumb din România⁵³.

Caracteristică dezvoltării industriei spirtului în această perioadă a fost concentrarea rapidă a producției în orașul Arad, puzderia unităților mici și mijlocii dispărînd aproape complet. În anul 1894, în mediul rural abia se mai menținea fabrica de la Utviniș (reutilată în anul 1878) și cea de la Iosășel, care însă funcționa cu mari intermitențe⁵⁴.

În perioada de după 1870 au existat la Arad 6 fabrici de spirt, dintre care patru erau unități mai mari. În toiu concurenței acerbe dusă, pe de o parte cu fabricile austriece și între ele, pe de altă parte, și sub presiunea unei fiscalități anarhice și apăsătoare, pînă în anul 1894 mai rămîn în funcțiune doar trei întreprinderi mari, celelalte unități fiind înghițite de cele mai puternice și care s-au dovedit a fi mai viabile pe piață.

Dacă producția de spirt arădeană totaliza în anul 1870, 78.000 hl., în anul 1877 ea ajunsese deja la aproximativ 131.724 hl⁵⁵. Cea mai spectaculoasă dezvoltare cunoscuse însă fabrica din Poltura, care în deceniul al nouălea își mărise producția la peste 80.000 hl⁵⁶. Începînd cu această perioadă producția, sub impulsul factorilor nefavorabili și al greutăților de export, rămîne staționară, totalizînd în 1894 circa 143.000 hl.

Rentabilitatea acestor fabrici a fost mărită de valorificarea deșeurilor la îngrășarea vitelor. Deși greutățile de desfacere și, mai ales, de export au redus mărimea cirezilor ținute la îngrășat, totuși, în anul 1894, numai fabrica de spirt de la Poltura deținea, în permanență, 2500-7000 de bovine⁵⁷.

O subramură viabilă din cadrul industriei arădene s-a dovedit a fi fabricația de coniac și lichioruri concentrate la Șiria. La baza primei inițiative, din deceniul al optulea al secolului trecut, a stat și capitalul francez. Mai tîrziu, în condițiile avîntului economic de după anul 1880, s-au mai creat alte două fabrici cu același profil, de asemenea cu participarea capitalului străin. La baza producției de coniac, care se făcea în condiții de fabrică, a stat vinul din Podgoria Aradului. După distrugerea viilor locale de filoxeră, începînd cu anul 1883, necesarul a fost procurat și din alte regiuni viticole. Producția se cifra în anul 1883 la circa 800 hl/an, iar pe la 1894/95 se ridicase la 1500-1600 hl, consumînd anual cca. 4500 hl vin.

Dintre fabricile de bere, numai cea de la Aradul Nou a reușit să

---

⁵³ Raport 1881, p. 136-137; Raport 1883, p. 117; Raport 1887, p. 5; Raport 1894, p. 154-155.

⁵⁴ Gaál J., *op. cit.*, p. 263, 309, 310.

⁵⁵ Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 135-136.

⁵⁶ Raport 1887, p. 79.

⁵⁷ Gaál J., *op. cit.*, p. 310-311. Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 217-218.

supraviețuiescă concurenței foarte acerbe de pe piață, avînd, pe la 1894, o producție de cca. 5000 hl/an⁵⁸.

Creșterea populației orașului Arad a determinat și sporirea numărului de vite sacrificate, deși gradul scăzut al nivelului de trai al celor ce munceau a frînat creșterea adecvată a consumului. Reconstruirea abatorului din Arad a permis ca această activitate să se desfășoare la nivelul tehnic al epocii. În anul 1895 au fost sacrificate la abatorul din Arad 44.101 animale, dintre care 11.030 bovine, 22.936 ovine, 9647 porcine etc.⁵⁹

Producția de oțet luase o anumită proporție în anul 1882, cînd se produc 4.880 hl de diferite sortimente. Peste cîțiva ani, concurența produselor provenite din provinciile ereditare habsburgice și mai ales din Silezia au adus în impas această ramură industrială⁶⁰.

Producția de pîine se realiza în brutării rudimentare, în care condițiile de muncă și igienă erau primitive. Abia în anul 1893 s-a înființat prima brutărie în care se producea pîine în condiții industriale, fiind prima unitate de acest fel în toată Transilvania⁶¹.

Dezvoltarea industriei lemnului a fost în directă legătură cu crearea posibilităților de transport pe uscat și pe apă. Condițiile naturale ale județului Arad au făcut ca o mare parte din teritoriul său să fie acoperit de păduri. Deși marile domenii care acaparaseră pădurile au practicat, încă din secolul al XVIII-lea, o exploatare irațională, în jurul anului 1870 se mai găseau încă însemnate suprafețe silvice.

După anul 1870, aceste exploatări au luat forme și mai extensive. Uriașa pădure din sectorul Bocsig-Beliu a fost distrusă în 1860-71, pădurea de la Tămand în 1871-73 ș.a.m.d. Domeniul de la Ineu și Nadăș a fost achiziționat de capitaliștii străini interesați în primul rînd în defrișarea pădurilor. Pe la 1887, o bancă, avînd capital străin, a defrișat pădurea de la Chișindia. Pe măsură ce comunicațiile feroviare și pe apă s-au îmbunătățit, noi și noi regiuni silvice au fost distruse. Astfel, în urma deschiderii liniei ferate Arad-Hălmagiu, distrugerile făcute de capitaliștii străini au luat proporții așa de mari, încît chiar oficialitatea a fost nevoită să intervină. În tot cazul, abia pe la 1893 se face simțită aplicarea unor îngrădiri a distrugerilor silvice⁶².

În acest fel, față de 1895 suprafața pădurilor arădene a constituit peste 333.723 iug. cad. Aceste păduri erau compuse din 174.540 iug. cad. stejar (54,80%) și 154.576 iug. cad. fag și alte specii foioase. Suprafețele de brad erau neînsemnate⁶³.

Industrializarea lemnului în județul nostru s-a făcut în mai multe faze. Cele mai importante gatere mecanice au apărut pe la 1867 și se

---

⁵⁸ Raport 1883, p. 166; Raport 1890, p. 133; Raport 1894, p. 158; Gaál J., *op. cit.*, p. 278-284; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 137-138.

⁵⁹ Raport 1895, p. 129; Gaál J., *op. cit.*, 308-309.

⁶⁰ Raport 1882, p. 136; Raport 1885, p. 169.

⁶¹ Raport 1893, p. 155.

⁶² Gaál J., *op. cit.*, p. 221-223; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 60-63.

⁶³ *Ibidem*, p. 60.

găseau pe domeniul de la Ineu, aparținător capitalului străin, care lucra cu instalații moderne avînd o capacitate zilnică de 2.000 m³, exploataînd o pădure de cca. 3.000 iug. cad.⁶⁴. Defrișarea acestei păduri, pe la 1880, a redus rentabilitatea întreprinderii, ceea ce a făcut ca în anul 1883 întregul domeniu să fie vîndut, noul stăpîn continuînd activitatea industrială pînă în anul 1890⁶⁵. După unele încercări infructuoase, în 1895 instalațiile industriale au fost cumpărate de fabrica de vagoane Arad⁶⁶.

În anii 1891-1894, în părțile arădene această ramură industrială se concentra în 4 unități mai mari. În 1891 ele aveau, în total, 599 muncitori permanenți. De asemenea, mai existau și cîteva unități mai mici la Donceni, Arăneag (Căsoaia), Zimbru, Valea Mare etc.

Cea mai intensă activitate a avut-o întreprinderea de la Slatina de Mureș, care era deținută de capitaliști străini. Aceștia au achiziționat și pădurile de la Slatina de Mureș, Mădrigești și Secaci, începînd activitatea în anul 1883. Instalațiile lor permiteau un debit anual de circa 24.000 m³ lemn de esență tare, dispunînd de o forță motrice însemnată, un cazan cu aburi de 300 H.P. și un generator electric de 50 H.P. În realitate, producția diversificată de lemn de construcții, de tîmplărie, parcheturi, scînduri etc., precum și mărfuri lucrate la strungul de lemn, oscila, în perioada 1883-1894, în jurul cantității de 12.000 m³, potrivit posibilităților de desfacere, utilizînd 200 muncitori permanenți și 500 sezonieri. Unitatea similară de la Arad, în urma reconstrucției de după incendiul din 1884, și-a mărit producția de produse lemnoase de la 25.000 m³/an (1885) la 40.000 m³ (1894), utilizînd 60 de muncitori (1886), respectiv 118 (1894) și o forță motrice de 60 H.P. Gaterul de la Pecica avea un profil mixt de prelucrare. Astfel, se prelucra atît lemnul de esență tare (rezultat din pădurile de la Pecica), cît și cel de brad, totalizînd 25.000 m³/an în 1894⁶⁷.

O valorificare superioară a lemnului au asigurat-o, vremelnice, fabricile de parchet de la Toc (falimentează în 1882) și Zimbru (falimentează în 1894). În jurul anului 1895, la fabrica de la Donceni se produceau 5.000 m³ parchet anual, iar la Arăneag 7.200 m³. Fabrica de placaj de la Vîrfurile producea în timpul campaniei 1800 m³ lunar. La Gurahonț a fost înființată în 1882 o întreprindere pentru tratarea traverselor, care pe la 1890 producea 60.000 buc. pe an, folosind 29 de muncitori⁶⁸.

Una din cele mai renumite mărfuri arădene în această perioadă a constituit-o mobila. Produsele tîmplărilor arădeni, în mare parte ro-

⁶⁴ *Ibidem*, p. 221; Raport 1885, p. 74; Raport 1893, p. 215.

⁶⁵ Raport 1882, p. 121; Raport 1883, p. 110; Raport 1886, p. 146.

⁶⁶ *Alföld*, anul 18, nr. 204, din 6 septembrie 1878, p. 3; anul 23, nr. 206, din 8 septembrie 1883, p. 3; Raport 1884, p. 129; Raport 1890, p. 193.

⁶⁷ Raport 1882, p. 121; Raport 1883, p. 109; Raport 1890, p. 109-111; Raport 1886, p. 149; Raport 1885, p. 150-152; Raport 1894, p. 129-133; Gaál J., *op. cit.*, p. 277-278, 295; Edvi Illés, *op. cit.*, p. 112, 220, 221; *Alföld*, anul 24, nr. 269, din 20 noiembrie 1884, p. 3; anul 25, nr. 220, din 9 octombrie 1885, p. 3.

⁶⁸ Gaál J., *op. cit.*, p. 295-296; Raport 1882, p. 119; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 113.

mâni, au fost concurate, în anii 1860-70, de industria de mobilă austriacă, care a stăpînit piața locală. Prin munca sîrguincioasă a tîmplarilor arădeni, plină de creativitate și gust, după 1880 producția locală de mobilă a reușit să recîștige piața Aradului și să devină căutată chiar pe o arie teritorială mai mare. Expozițiile arădene din 1885 și 1890 au dovedit această realitate. În jurul anului 1895, mobila arădeană cîștigă deja aprecieri și în România⁶⁹. Aceste produse au fost confecționate în 6 ateliere mai mari, avînd pe la 1895 un număr de 119 tîmplari, dintre care cele mai mari (2 unități) aveau 84 de lucrători. Avîntul producției de mobilă se explică și prin faptul că, alături de îndemînarea producătorilor ei, exista o excelentă materie primă adusă, în parte, de peste Carpați, ca urmare a numărului mare al legăturilor feroviare ale Aradului⁷⁰.

Un alt sector important al industriei de mobilă a constituit producția de scaune curbate. Această producție a fost inițiată la Ineu, după ce întreprinderea de prelucrare a lemnului respectivă a fost achiziționată de uzina de vagoane din Arad. Această industrie s-a consolidat treptat, orientîndu-și produsele și spre piețele de peste Carpați, nesupuse unei concurențe apăsătoare⁷¹.

Dogăritul practicat la nivelul manufacturier a înflorit în perioada 1860-1880, datorită creșterii producției și comerțului de spirt, precum și a vinului din podgorie, fiind supus, desigur, fluctuațiilor producției.

Introducerea vagoanelor cisternă pentru spirt (1884), scăderea suprafețelor silvice care oferă lemn corespunzător pentru doage, dar mai ales distrugerea viilor de filoxeră, începînd cu anul 1880 (la Arad) și 1883 (la Șiria), au nimicit de-a dreptul această activitate. O înviorare oarecare s-a resimțit abia pe la 1895, ca urmare a acțiunii de replantare a viilor⁷².

Industria de sticlă, reprezentată prin unitatea de la Beliu, a cunoscut multe greutăți, reluînd activitatea mai sistematic doar în 1885⁷³.

Industria chimică a început să se dezvolte, destul de timid, în ultima treime a secolului al XIX-lea. În cadrul acestei branșe putem repera o fabrică de gaz, una de amidon, o fabrică de explozive, o distilărie de lemn, o unitate producătoare de îngrășăminte concentrate, o fabrică de mătase artificială, precum și una de hîrtie.

Evoluția producției acestei ramuri a oglindit pregnant greutățile prin care trecea industria arădeană.

Prima fabrică de amidon din Arad a luat naștere în 1869 și nu peste mult timp a început producția cea de a doua, care a asimilat-o pe prima. Unica fabrică existentă pe la 1894 dispunea de o forță motrice de 35 C.P. și 45 salariați, cu o capacitate productivă de 2500 kg amidon. Activitatea acestei întreprinderi a fost extrem de sinuoasă, mai ales

⁶⁹ Raport 1885, p. 76; Raport 1890, p. 112; Raport 1895, p. 177-179.

⁷⁰ Gaál J., *op. cit.*, p. 299; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 116-117.

⁷¹ Raport 1894, p. 133; Raport 1895, p. 114-115.

⁷² Raport 1886, p. 69; Gaál J., *op. cit.*, p. 245; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 115.

⁷³ *Alföld*, anul 25, nr. 34, din 12 februarie 1885, p. 3.

după 1885. cînd a pierdut piața Germaniei și unica posibilitate de desfacere care i-a rămas a fost piața românească. Războiul vamal dezlănțuit de monarhia dualistă (1887) i-a dat o lovitură și mai puternică. Ulterior, guvernauții i-au refuzat înlesnirile necesare ca să poată reface posibilitățile sale de desfacere în România, ceea ce a făcut, pe la 1895, să înceteze complet producția.

Fabrica de explozive (haloxylina), creată în anul 1860, în Arad, a devenit o întreprindere mai mare abia după 1883, dar mai ales după 1890, cînd gama produselor s-a completat cu producția de fitile. În anul 1894 avea o forță motrice de 18 C.P., 53 muncitori și o producție de circa 80.000 kg. Fabrica suferise însă mult de pe urma concurenței austriece și a greutăților de transport care făcea dificilă desfacerea produselor sale în Banat și, mai ales, în România, deși aceasta era principala lui piață de desfacere.

În anul 1869 a fost creată o întreprindere de gaz pentru iluminat, care pe la 1894 producea anual 650.000 m³. În 1895 întreprinderea a fost achiziționată de capitaliștii belgieni. Tot în posesia capitalului străin a fost fabrica de la Slatina de Mureș, cea mai mare întreprindere chimică arădeană (40 C.P. — 86 muncitori). Această întreprindere valorifica deșeurile de lemn rezultate la gatere, producînd amoniac, gudron etc., care erau exportate în proporție de 75%.

Tot din inițiativa capitalului străin s-a fondat, la Arad, o fabrică de hîrtie, care valorifica paie în acest scop. Producția efectivă a început în anul 1895 (115 C.P. și 56 muncitori)⁷⁴.

Un fenomen general valabil, pentru tot teritoriul patriei noastre, a fost accelerarea procesului de urbanizare. În cadrul acestui fenomen s-a încadrat și dezvoltarea relativ rapidă a orașului Arad, care în această perioadă devine un oraș modern. Creșterea populației a determinat accelerarea construcțiilor de locuințe și ridicarea unor importante clădiri publice ca: sediul primăriei, teatrul, sediul direcției căilor ferate Arad-Cenad etc. Acest proces de dezvoltare s-a resimțit și în alte localități mai mari ale județului nostru, mai ales în zona de cîmpie. Numai în orașul Arad, între 1876-1897, au fost construite 2.805 clădiri noi.

În anul 1869 a luat ființă prima fabrică de cărămizi, cea de lângă Mureș. Reușind să supraviețuiască greutăților generate de criza din 1873, vînzarea cărămizilor a fost mărită la 2,2 milioane buc./an (1878), 4,5 milioane buc./an (în 1885), iar în 1894 a ajuns la 6,2 milioane buc./an. Ulterior s-a creat o a doua fabrică (Nicolici), cu o desfacere medie anuală de 2-3 milioane bucăți. Dintre farbicile din mediul rural s-a impus cea de la Sebiș, care producea atît cărămidă, cît și țiglă. Aceste întreprinderi, de importanță locală, au fost depășite de fabrica de la Gurahont, înființată în anul 1891 (80 C.P. și 250-300 muncitori), care producea, pe

---

⁷⁴ Raport 1882, p. 138; Raport 1885, p. 171; Raport 1890, p. 134-136; Raport 1895, p. 123-125; Márki S., *op. cit.*, vol. 2, p. 865; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 130-132; Gaál J., *op. cit.*, p. 306-307, 277, 278, 313; *Arad és Vidéke*, 25, 26, 28 iunie 1890.

lingă cărămidă (1,5 milioane buc./an) și țiglă (870.000 buc./an) de diferite tipuri, ciment, cărămizi șamot, cheramită, țevi de drenaj etc. Produsele sale au pătruns nu numai pe piața Transilvaniei, dar au fost furnizate și construcțiilor din București.

Dezvoltarea construcțiilor a favorizat și atelierele de tinichigerie locale, care s-au consolidat în așa măsură, încît au reușit, deja pe la 1890, să combată cu succes concurența străină, livrînd pe toată linia produse de calitate superioară⁷⁵.

Singura întreprindere de tăbăcărie mai importantă, moștenită din perioada anterioară, dădu faliment în 1873. După unele tergiversări, fabrica a fost cumpărată în 1883 de un industriaș din Germania, dar care o abandonează în 1886. Practic, producția nici nu a mai fost reluată, deoarece clădirea și instalațiile au fost mistuite de un incendiu. În general, economiștii contemporani subliniau faptul că tăbăcăriile din părțile arădene, odinioară înfloritoare, nu pot rezista concurenței străine, ceea ce, de altfel, a produs decadența lor. Soluția problemei a fost sesizată de Camera de comerț și industrie din Arad, care, într-un raport al său arată piedicile vamale puse în calea desfacerii produselor arădene în România, ceea ce, de fapt, oferea unica cale de salvare pentru tăbăcăriile arădene⁷⁶.

Aceeași soartă au avut-o atelierele de pantofărie din Arad, care în jurul anului 1870 reprezentau o pondere importantă în producția locală. Datorită concurenței fabricilor de pantofi străine, această activitate a decăzut. Abia în 1890 s-a creat prima fabrică de pantofi la Arad, angajînd circa 30—35 de meșteri ruinați. Ea s-a putut menține numai datorită livrărilor publice⁷⁷.

Economiștii contemporani deplîngeau lipsa industriei textile arădene, subliniind imensa concurență a fabricilor străine. O singură întreprindere de tricotaje din lînă a reușit să se consolideze, mai ales după 1886, cînd a obținut reduceri de impozite.

Una din problemele fundamentale ale vieții economice arădene a constituit-o cea a meșteșugurilor. Comparînd statisticile recensămînturilor populației din 1870 și 1890, se poate observa o anumită creștere a meșteșugurilor. Cea mai valoroasă parte a renumitelor meșteșuguri arădene se concentra, în 1891, în oraș, unde au fost înregistrate 6880 persoane. În mediul rural meșteșugarii se concentrau, în 1893, în cîteva localități mai mari ca: Sîntana (244), Pincota (215), Pecica (148) etc.⁷⁸

Această dezvoltare numerică ascundea însă realitățile generate de existența regimului burghezo-moșieresc, de împilare socială și națională.

---

⁷⁵ Raport 1878, p. 127-128; Raport 1885, p. 174; Raport 1895, p. 111; Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 109-111; Gaál J., *op. cit.*, p. 293-295.

⁷⁶ Raport 1890, p. 116, 118, 140; Raport 1893, p. 142; Gaál J., *op. cit.*, p. 300-304; Edvin Illés L., *op. cit.*, p. 119-121; *Alföld*, anul 23, nr. 14, din 18 ianuarie 1882, p. 3.

⁷⁷ Magyar Statisztika, közlemények (Comunicările statistice maghiare), Seria nouă, vol. 2, f. 72.

⁷⁸ Raport 1893, p. 83.

Desființarea breslelor în 1872 și proclamarea principiului „libertății industriale“ a făcut ca un număr mare de calfe, sau chiar din alte categorii sociale să încerce crearea unor ateliere meșteșugărești. Mergînd pe linia justă a dezvoltării acestei categorii sociale elementele cele mai înaintate ale vremii au preconizat antrenarea românilor, într-un număr sporit, pe făgașul meseriilor⁷⁹.

Asociația culturală română arădeană a început să acorde ucenicilor români burse. De altfel, atît în oraș, cît și în județ, numărul meseriașilor români, mai ales la începutul perioadei, a fost apreciabil, avînd organizații proprii⁸⁰.

Condițiile contemporane nefavorabile au distrus o mare parte din aceste meserii, mai ales în perioada crizei economice din 1873 și deceniul următor. Abia după 1884 se remarcă o oarecare consolidare, dar statistica anuală a brevetelor emise oglindește o instabilitate ridicată. Astfel, în anul 1895, în orașul Arad au fost acordate 331 brevete, iar 174 au fost anulate.

În general, în rîndul meseriașilor s-a resimțit o reprofilare a întregii activități. O serie de meserii — confecționarea de luminări, frînghierii, rotari etc. — dispar sau își reduc simțitor activitatea în urma apariției lămpii cu petrol, scăderii traficului cu căruțe etc. Alte meserii au fost atinse de schimbarea gustului consumatorilor (blănării și cizmării). Au apărut și unele meserii noi ca de exemplu cea de fotograf.

O problemă subliniată de economiștii vremii a fost insuficiența capacități solvabilă a maselor consumatoare, care trăiau în condițiile de cruntă exploatare socială și aspirare națională, ceea ce a frînat producția.

Dar problema economică cea mai acută care greva „măistrimea“ a fost problema complexă a concurenței fabricilor. Dezvoltarea întîrziată și inegală a industriei transilvănene inclusiv cea arădeană, față de alte provincii ale monarhiei habsburgice, a făcut ca produsele acestora să concureze puternic produsele meșteșugărești locale. Această situație a fost determinată, de fapt, de una din cele mai importante urmări economice negative a lipsei pieții naționale unice românești. În fața avalanșei industriei textile străine, meșteșugarii care au produs manual pînză și alte articole similare — pînă pe la 1880—1895 — sînt complet distruși.

Cuțitării, tocilarii, perierii își reduc, de asemenea, masiv activitatea. Însăși meseriile viabile, ca de exemplu croitoria, sînt puternic concurate de casele de modă de la Viena și Budapesta, care operează cu voiajori. După calculele economistului Gaál Jenő, ca urmare a acestui fenomen, croitoriile arădene pentru bărbați pierdeau pe la 1894 suma de 150.000fl.

⁷⁹ Emanoil Ungureanu, *Din scrierile mele: idei și păreri*, Arad, 1913, p. 83.

⁸⁰ Isaia Tolan, *Meseriași români din Arad*, în „*Ecoul*”, anul 9 (seria 2), nr. 96 (368), din 3 octombrie 1933, p. 1-2. Articolul continuă și în nr. din 3, 4, 5, 6, 7, 8 octombrie. Isaia Tolan, *Din istoria meseriașilor români din Arad*, în „*Granița*”, anul 2, nr. 6, din 25 noiembrie 1944, p. 2.

Date similare au fost publicate și în legătură cu articolele de modă feminine⁸¹.

Toate aceste probleme obiective existente, înțelese de masele românești de pe ambele versante ale Carpaților, au contribuit la întărirea luptei de eliberare națională, care avea ca scop final desăvârșirea unității statului național român și, implicit, crearea unei mari piețe naționale, capabilă să asigure o dezvoltare continuă industriei țării noastre.

DER PLATZ UND DIE ROLLE DE ARADER INDUSTRIE IN DER WIRTSCHAFT RUMANIENS

(Zusammenfassung)

Die Stadt und der Kreis Arad spielte eine grosse Rolle in der Wirtschaftlichen Entwicklung der rumänischen Gebiete nach 1850. Besonders Entwickelt war das Mühlwesen. In Jahre 1863, gab es in Kreis Arad 145 Wassermühlen und 14 Dampfmöhlen. Es Entwickeln sich auch andere Zweige der Wirtschaft Wie: Lederindustrie, Holzindustrie Lebens — mittelindustrie u.s.w.

Gross war die zahl der Manufakturwerkstätte. In Jahre 1862 Arbeiten mehr als 3.000 Menschen in diesen Werkstätten.

In Jahre 1893 entsteht die Wagonenfabrik und in Jahre 1898 das Elektrizitätswerk.

In Kreis Arad gab es in Jahre 1891, 31 grosse Industriefirmen und etwa 137 Kleinfirmen mit werschieden Profil. Die Zahl der Arbeiter betrug Ende der XIX-ten Jahrhunderts 7011 Menschen.

---

⁸¹ Edvi Illés L., *op. cit.*, p. 91, 107, 120-124, 128, 130,137; Raport 1890, p. 119; Raport 1895, p. 83, 106; Raport 1881, p. 132; Gaál J., *op. cit.*, p. 279, 302, 305-306.

ÎNCERCAREA DE ÎNȚELEGERE MAGHIARO-ROMÂNĂ, PRIN GROFUL SAMUIL WASS ȘI GEORGE BARÎȚ, ÎN NOIEMBRIE 1860*

AUREL DECEI

Publicind una din ultimele lucrări ale regretatului istoric Aurel Decei, colectivul muzeului nostru aduce un omagiu unui cercetător cu remarcabile contribuții la elucidarea unor importante probleme ale istoriei României.

Născut în comuna Gura Riului din județul Sibiu, la 15 aprilie 1905, Aurel Decei a absolvit cursurile Universității românești din Cluj, continuându-și studiile la Școala Română din Roma și universitățile din Istanbul, Berlin și Paris. Diplomat la École Nationale des Langues Orientales Vivantes, a obținut titlul de doctor în 1938, cu o teză intitulată „Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armenesti”.

Funcționind ca arhivar la Cluj, profesor la Turnu Severin și la Academia comercială și industrială din Cluj, Aurel Decei a desfășurat o activitate de cercetare prodigioasă. Studiile sale referitoare la Podul lui Traian, situația politică a românilor din Transilvania în secolele XIII-XIV, bătălia de la Ankara, „avvisi” italiene din 1596, luptele lui Mihai Viteazul, *Supplex libellus valachorum*, moartea lui Avram Iancu, activitatea Consiliului național din Blaj în noiembrie 1918 și remarcabila sinteză „Istoriografia română transilvană în cei douăzeci de ani de la Unire”, se înscriu ca incontestabile succese ale istoriografiei românești.

Reputat orientalist, continuind tradiția istoriografiei românești, strălucit ilustrată de Dimitrie Cantemir și Nicolae Iorga, Aurel Decei a colaborat la prestigioasa „Enciclopedie a Islamului”, editată la Oxford, la „Enciclopedia turcă” și la „Dicționarul termenilor istorici turcești”. A fost membru fondator și vicepreședinte al Societății internaționale a orientaliștilor, membru a numeroase societăți de studii orientale.

În ultimii ani ai activității sale Aurel Decei a început elaborarea unei vaste sinteze a istoriei Imperiului otoman, a legăturilor românilor cu acesta. Primul volum al sintezei se află sub tipar. Încetarea prematură din viață, la 24 aprilie 1976, a reputatului istoric a întrerupt elaborarea celui de-al doilea volum al lucrării care ar fi constituit o nouă istorie a turcilor scrisă de un român.

Personalitate proeminentă a culturii românești, istoric cu un amplu orizont și cu o largă diversitate de preocupări, Aurel Decei a fost un susținător asiduu al cercetării științifice arădene, un remarcabil îndrumător al muncii noastre. Memoriei sale îi dedicăm aceste rînduri de pioasă recunoștință și aducere aminte.

În istoria Transilvaniei anul 1860 a însemnat, sau mai bine zis putea să însemneze, o cotitură favorabilă unei conviețuiri pașnice între cele două forțe interne antagonice: pe de-o parte rezidiul politic al Uniunii celor Trei Națiuni, adică ungurii împreună cu secuii — de astă dată nu numai elementele nobiliare ci și clasa burgheză în consolidare — și cu sașii, și pe de altă parte românii, cei mai năpăstuiți, dar cu mult

* Text îngrijit și notă biografică de Victor Cațavei.

cei mai numeroși și în plină ascensiune economică, socială și culturală. După anii dificili ai absolutismului politic, ai vestitului „sistem Bach“, numit așa după primul ministru de la Viena, împăratul Francisc Iosif — așa cum făcuse odinioară împăratul Iosif al II-lea —, a hotărît să acorde „prea grațios“, „popoarelor sale“, o viață constituțională mai liberă, iar pe această bază constituțională un fel de egalitate în drepturi marilor unități administrative, diferitelor provincii ale imperiului, în afară de Austria, așa cum existau ele atunci, anume: Ungaria, Transilvania, Croația, Tirolul, Boemia, Galiția și altele. Se consideră, îndeobște, că această hotărîre împăratul a luat-o în urma îngfrîngerilor suferite de armatele sale în Italia de nord, în anul 1859.

La 29 septembrie 1860, împăratul dizolvă așa-numitul „Verstärkter Reichsrat“ (Consiliu imperial întărit), care funcționa începînd din luna mai a aceluiași an și la care participase episcopul românilor ortodocși din Transilvania, Andrei (baron de) Șaguna, îndeplinind pe cît era posibil funcția de purtător de cuvînt al românilor transilvăneni.

La 20 octombrie 1860, Francisc Iosif publică diploma împărătească „care într-un sens general reflecta propriile sale dorințe“¹.

În expunerea de motive a Diplomei se preconizează „egalitatea tuturor supușilor noștri în fața legii, prin liberul exercițiu al religiei, garantat pentru toți, prin capacitatea de a purta oficii publice, independent de stare și naștere, prin datorința comună și egală de înrolare în armată și de contribuție, ce cade asupra tuturor, prin desființarea iobăgiei și delăturarea liniei de vamă în monarhia noastră“².

În continuare, Diploma prevede la punctul I: „Dreptul de a da legi, de a le schimba și șterge, se va exercita de noi și urmașii noștri numai cu conlucrarea dietelor, adunate în mod legal, respectiv cu a senatului imperial, la care dietele vor trimite numărul membrilor stabilit de noi“; la punctul II o serie de măsuri administrative (monetărie, afaceri comerciale, poștă, telegraf, drum de fier, impozite etc.) care vor fi luate „în înțeles constituțional“; punctul III: „Toate celelalte obiecte de legislație, necuprinse în punctele precedente, se vor rezolva în mod constituțional în și cu respectivele diete, anume: în regatele și țările aparținătoare la coroana unghurească în înțelesul constituțiunilor lor de mai înainte, iar în celelalte regate și țări ale noastre, în înțelesul și în conformitate cu statutele provinciale“.

Într-o serie de autografe adresate marilor demnitari ai statului, îm-

---

¹ Keith Hitchens, *The Rumanians of Transylvania and constitutional experiment in the Habsburg Monarchy, 1860-1865*, Offprint „Balkan Studies“, Thessaloniki, 5, 1964, p. 91: „which in the main reflected his own wishes“. Vezi și recenzia acestui studiu, de acad. Andrei Oșetea, în „Studii“, Revistă de istorie, tom 18 — 1965, nr. 2, p. 451-454. Textul complet al Diplomei în *Gazeta Transilvaniei*, 1860, nr. 45; republicat de Th. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, ed. a II-a, Sibiu, 1904, p. 108-120, împreună cu „Manifestul Împărătesc“. Era intitulată „Diplomă împărătească pentru regularea raporturilor interne de drept public în monarhie“.

² *Gazeta Transilvaniei*, l.c.; T.V. Păcățian, *Cartea de Aur*, II, p. 110.

păratul precizează încă puncte importante, printre care unele se referă la Transilvania.

În autograful adresat ministrului-președinte, contele Rechberg, Francisc Iosif decide: „Îmi restaurez din nou regeasca mea cancelarie aulică transilvană, iar suprema conducere a treburilor administrative politice din celelalte provincii ale monarhiei le încredințez unui minister care are să poarte titlul «ministerul de stat», iar titularul său «ministru de stat». Cancelarul meu unghuresc³ e membru al consiliului ministerial⁴.”

Un alt autograf, adresat tot ministrului-președinte, contele Rechberg, cuprinde, între altele, următoarele ordine privind Transilvania și Banatul timișan cu Voivodina sârbească :

„Cancelarul meu din Transilvania are să deschidă o conferință cu bărbați de diferite naționalități, confesiuni și clase, care se disting prin poziția lor oficială sau civilă, prin talente, prin servicii făcute publicului și prin o încredere publică. În acest consiliu sînt a se lua în considerare chestiunile care privesc fixarea și organizarea unei diete corespunzătoare, atît pretențiilor confesiunilor, națiunilor și claselor privilegiate de mai înainte, cît și pretențiilor naționalităților, confesiunilor și claselor care mai înainte nu luau parte la drepturile publice, iar respectivele proiecte să mi se prezinte cu posibilă iuțeală⁵. Aceleași dispoziții le dă și pentru Banat.

Iar într-unul din autografele adresate cancelarului Ungariei nou numit, baronul Vay, îi impune următoarele principii cu privire la folosirea limbii în Ungaria — în care, după cum se știe, încă primul ei rege, Ștefan cel Sfînt, în „Instituțiile“ sale, recunoștea că existau și că pre-existau mai multe alte limbi și popoare, cînd declara: „Regnum unius linguae imbecile est“ —, o problemă asupra căreia Bariț va reveni în scrierile sale:

„În fine îmi declar a mea determinare pe terenul acesta, precum pe tot felul altul, unde se întîmpină interesele deosebitelor limbi și naționalități, că vreau cu toată hotărîrea (auf das entschiedenste) a păși atît în contra oricărei forțe, fie ea de orice natură (wie immer geartet), cît și în contra oricărei apăsări, precum și provocări neautorizate, ori împintenări și înveninări a contrastelor naționale sau lingvistice. Viena, 20 octombrie 1860. Francisc Iosif m.p.⁶.”

Pe lingă numirea baronului Vay în funcția de cancelar al Ungariei,

³ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, p. 38: „Împăratul îl chemase mai înainte «și pe baronul Nicolae Vay cel prea bine cunoscut nouă din 1848, după aceea condamnat și chiar mai de curînd scăpat din prinsoare...». Abia sosit, baronul Vay fu și chemat prin un adjunct la Maiestatea Sa. «Voești să faci patriei dumitale un serviciu important?» — «Sînt supusul Maiestății Tale». — «Ești numit cancelar al Ungariei». Audiență scurtă, dară cu atît mai impunătoare și semnificatoare de adevărat triumf pentru unguri, ceea ce însuși Maiestatea Sa a constatat zicînd apoi către cardinalul Scitovski: «On a nyertes (dumneata ai cîștigat)».”

⁴ T.V. Păcățian, *Cartea de aur*, II, p. 113.

⁵ *Ibidem*, p. 114-115.

⁶ *Ibidem*, p. 119-120.

a mai fost confirmat ban al Croației generalul baron Sokcevic, iar baronul Francisc Kemény numit cancelar al Transilvaniei cu reședința la Viena. „Acești trei bărbați de stat luară misiunea de a restaura fiecare în țara sa, adică în «individualitatea istorico-politică» întreaga sistemă de organism feudal așa precum existase acela pînă în 1848“, remarcă Bariț⁷.

Diploma din 20 octombrie 1860, ca atîtea alte constituții sau legi fundamentale similare, din toate vremurile, marca în principiu un pas înainte. Intențiile monarhului, limitate de ideologia epocii, așa cum sînt totdeauna limitate concepțiile ideologice de suflul concret al vremii, puteau să contribuie și la promovarea situației națiunii covârșitor majoritare a românilor din Transilvania, oprimată în continuare, cu începere din adîncul evului mediu și pînă în anii aceștia evocați acum, cînd absolutismul a fost oficial sublimat în liberalism.

Această Diplomă n-a fost primită cu prea mare bucurie în țările proprii ale Austriei, în Veneția (pe atunci austriacă) și printre națiunile nemaghiare din Ungaria, ca și sîrbii, slovacii și rutenii, excepție făcînd tocmai maghiarii din Ungaria propriu-zisă, din Banat și din Transilvania⁸.

În ceea ce-i privește pe români, reacția a fost, la prima lectură, entuziastă. Pentru puternicul motiv că din textul Diplomei și al actelor care o întregeau se desprindea ideea, sau mai bine zis se insinua speranța că Transilvania va fi autonomă; adică, nu va fi încorporată la Ungaria; „Unio“ de la 1848-1849 nu va mai reînvia, cu cortegiul ei de calamități, înjosiri și suferințe.

Bariț, de obicei prudent și cumpănit, manifestă o încredere neprecaută și un entuziasm exagerat la apariția acestei Diplome. El se afla în acele zile la Zărnești — ocupat fiind acolo cu dezvoltarea fabricii de hîrtie, dar și pentru asigurarea sănătății — și de acolo răspunde printr-un articol solemn la deciziile împăratului Francisc Iosif. Articolul acesta, semnat „G. Bariț, Zărnești, în 26 octombrie 1860“, a apărut în «Gazeta Transilvaniei», XXIII, 1860, nr. 46 și este intitulat „Să ne reculegem“. Îl reproducem, în anexa I, în întregime, pentru mai buna înțelegere a acțiunii întreprinse de maghiari, în acele zile pe lângă Bariț, întemeiați fiind desigur și de acceptarea „de plano“ de către marele patriot român a Diplomei imperiale⁹.

Într-un articol din aceleași zile, intitulat „Ce cer românii din munți

---

⁷ *Părți alese*, III, p. 41.

⁸ *Ibidem*, p. 41; sq.V. în special 47-48, cum și-a îndeplinit generalul comite Mendorff-Pouilly, comisar împărătesc în Banat, avînd misiunea să încorporeze această provincie la Ungaria: „o adevărată distracțiune, formalitate, o mică comedie“.

⁹ Articolul acesta este reprodus de Bariț aproape integral, în *Părți alese*, III, 58-59, fără a-și atribui paternitatea: „La trei zile de la primirea des citatelor acte *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 46, din 27 oct. (ziarul poartă însă data de 26 oct. — n.n.) citirăm din Zărnești sub rubrica «Să ne reculegem.» între altele...“ Articolul e republicat de asemenea în volumul: *George Bariț, Scrieri social-politice*. Studii și antologie de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan și George Marica, București, 1962, p. 170-172.

și văi?“, reprodus parțial în anexa II, Bariț ridică — așa cum au făcut totdeauna conducătorii românilor din Transilvania — poporul la rangul de judecător suprem în marile probleme naționale¹⁰. Ultimul din cele trei articole intitulate „Unio Trium Nationum“ este publicat de Bariț în «Gazeta Transilvaniei»¹¹. El cuprinde o analiză succintă și tăioasă a celebrei coaliții, reprodusă de noi în anexa III.

Toate aceste cuvinte ale lui Bariț, și altele încă, sînt generate de experiența obișnuit negativistă în ceea ce privește poziția românilor în cadrul monarhiei habsburgice, ce se pregătea, pe ascuns să devină dualistă, adică austro-ungară. Aprecierea sa ulterioară asupra Diplomei din 20 octombrie 1860 nu este o **mea culpa**, ci este o judicioasă evocare a anului 1860, răsfrînt în oglinda anilor 1890, cînd își termina ultimul volum din „Părți alese“ :

„Diploma și actele împăratești derivate din aceeași, abia apucară pe mîinile românilor știutori de carte, pe cînd ele au și produs o mișcare generală în spiritele acestora, însă cu totul din alte motive, iară nu din acelea care agitau pe conlocuitorii maghiari și sași. Maghiarii știau ce voesc : întoarcerea la legile revoluționare din 1848; sașii, la vechea lor constituție municipală cu cap național, cu corporațiune judecătorească și totodată legislativă strict națională, cu limba germană pentru poporul săsesc. Românii însă ce restaurare puteau ei să dorească din trecutul cel prea dureros pentru națiunea lor? Nimic, decît numai autonomia țării față cu un absolutism, fie acela monarhic sau aristocratic, tot atîta. Diploma deschidea națiunii române cetatea, ea însă nu se afla înlăuntrul aceleia nici atît în spațiu neocupat de alții, pe cît ar încăpea undeva și mobilierul ei“¹².

După ce am evocat aici unele fapte în legătură cu Diploma împăratească de la 20 octombrie 1860, această tentativă ce nu s-a realizat, fiindcă a fost copleșită de contra-măsurile luate în aplicarea ei de către nobilimea maghiară, cel puțin în ceea ce-i priveau pe români — făcută totuși în scopul de a găsi o soluție echitabilă tuturor problemelor pendinte ale monarhiei, și după ce am arătat ecoul stîrnit de aceste împrejurări în mintea și în inima lui Bariț, să revenim la cazul specific al subiectului nostru.

În acele zile clocotitoare s-a făcut o încercare de apropiere maghiaro-română, prilejuită tocmai de valurile iscate pretutindeni de Diploma împăratului Francisc Iosif.

Groful Samuil Wass a adresat în acest scop o scrisoare personală prietenului său George Bariț, care, la rîndul lui, îi răspunde într-o altă scrisoare personală mai lungă.

¹⁰ În *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, XXIII, 1860, nr. 26, p. 197. Reprodus parțial în volumul colectiv : *George Bariț, Scrieri social-politice*, p. 172-173.

¹¹ Idem, an XXXI, 1860, nr. 5. Articolul acesta a fost scris la Zărnești, la 4 noiembrie, pe cînd Bariț nu avea încă cunoștință de deschiderea unghurilor spre români, prin groful Samuil Wass, și dovedește că în acele zile Bariț cumpănea și trăgea concluziile imperative pentru români din învățătura trecutului.

¹² *Părți alese*, III, p. 55-56.

Aceste două scrisori au fost publicate de Bariț într-o broșură de 15 pagini, în ungurește, purtând titlul :

Az Erdélyi Oláh Nemzetről szolló Országos Törvényczikkek az Unióval szemben és ezekről Értekezlet egy Magyar és egy Oláh közt.

Brassó. Kiadják Römer és Kamner tulajdon nyomdájokban 1861.

Adică :

Articolele de lege regnicolare privind națiunea valahă transilvană în fața Unirii și consfătuirea asupra lor între un maghiar și un valah.

Brașov. Editată de Römer și Kamner în tipografia proprie, 1861.

Broșura aceasta este de o mare raritate. La București se găsește un singur exemplar, la Biblioteca Academiei R.S.R., cota I 441 513. Noi folosim exemplarul păstrat între cărțile stră-unchiului nostru Elie Măcelariu din Miercurea Sibiului, care, după cum se știe, era unul din prietenii de încredere și de seamă ai lui Bariț.

Observăm că Bariț nu face mențiunea despre acest dialog maghiaro-român nici în „Gazeta Transilvaniei“ din acele zile și nici în lucrarea sa istorică „Părți alese“, redactată mai târziu, pe baza materialelor tipărite și a amintirilor personale. Nici studiile mai vechi întreprinse asupra lui Bariț¹³, nici acelea apărute în ultimii ani¹⁴ nu cunosc și nu comentează aceste interesante fapte, această confruntare maghiaro-română. Ele au fost date uitării fără îndoială din pricină că titlul de pe coperta acestei cărțuții, care nu te izbește prin numele lui Bariț, nu a reținut atenția cercetătorilor.

Cel care a luat inițiativa „consfătuirii“ (értekezlet), pe calea poștei, a fost groful Samuil Wass, de la Budapesta.

Groful Samuil Wass (de Tașa și de Sîntejude, czegei és szentegyedi; ambele sînt în județul actual Cluj, înspre Gherla, odinioară în comitatul Dobîca), fiul grofului Emeric (Imre) Wass, s-a născut la 13 ianuarie 1814 și a murit la 20 martie 1879. Aparține unei străvechi familii nobile maghiare din Transilvania, care avusese ca strămoș pe Lób din secolul al XIII-lea, și au fost numiți Wass (Vas=fier) în secolul al XIV-lea. La 13 noiembrie 1744, Adam Wass primește rangul de grof. El a avut doi fii, Nicolae și Daniel. Familia Wass a jucat un rol de frunte în istoria Transilvaniei în secolele XVII și XVIII. La curtea grofului Daniel Wass a fost ocrotit vestitul corifeu al Școlii Ardelene, Gheorghe Șincai, din anul 1797, pînă în anul 1802, după ce a ieșit învins și cerșetor din conflictul său cu episcopul Bob, așa cum arată el în „Elegia“ sa scrisă în latinește : „Părăsit de soartă, m-am retras sub aripile protectorului meu, ilustrul domn comitele Daniel de Wass din Tașa, camerariul regelui, și ale soției sale, ilustra doamnă Clara Szerentsi. La curtea lor am stat șase ani încheiați și am învățat pe cei trei fii ai acelor conți, pe

¹³ Bibliografia scrierilor despre viața, opera și epoca lui George Bariț, la sfîrșitul monografiei lui Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 331-337.

¹⁴ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 247 sq., capitolul „De la absolutism la dualism“; vol colectiv *George Bariț, Scrieri social-politice*, passim; Radu Pantazi, *Viața și ideile lui George Barițiu*, București, 1964, passim.

Toma, Ion și Gheorghe, în artele bune și în științe, de la care transilvănenii au de sperat mare sprijin; între timp am purtat grija administrării bunurilor lor¹⁵. Emeric, tatăl lui Samuil, era fiul lui Nicolae Wass.

Samuil Wass a fost adus de împrejurări să intre în paginile istoriei românilor, în două momente cruciale pentru aceștia.

De tânăr a participat ca membru al dietei (országgyűlés) maghiare de sub conducerea lui Kossuth, fiind deputat al comitatului Dobîca. „În anul 1849 a plecat în misiune secretă, din însărcinarea guvernului, la București, apoi la Istanbul, de unde a emigrat în anul 1850 în America¹⁶. Împreună cu Haraszti au înființat la San Francisco o mare topitorie de aur. În 1854 s-a întors în patrie, dar s-a dus iarăși brusc în America, de unde a revenit definitiv în anul 1859. În Adunarea Națională din anul 1861 a funcționat ca membru al Camerei Înalte, a magnaților. Academia Maghiară l-a ales în 1861 ca membru corespondent. A lăsat două lucrări :

Kilenc év egy száműzött életéből (Nouă ani din viața unui expatriat), Pest, 1861;

Szárasi és tengeri utazások Nyugaton (Călătorii pe uscat și pe mare în Occident), Pest, 1862¹⁷.

Asupra misiunii sale secrete „la București“, din însărcinarea personală a lui Kossuth, în materialele documentare românești privitoare la anii 1848—1849 nu există nici o mențiune. De fapt însă, groful Samuil Wass — care avea 35 de ani în anul 1849 — a trecut din Transilvania la Iași, de unde, intrînd în legătură cu consulul francez din capitala Moldovei, M. de la Haute, a plecat împreună cu acesta — pe la Galați, pe Marea Neagră — la Istanbul, deghizat fiind ca servitor al consulului francez. Avea pașaport francez sub numele de Weber. Ajuns în capitala Imperiului otoman nu a luat contact cu autoritățile turcești, ci, prin intermediul ambasadorului Franței la Istanbul, generalul Aupick, a fost primit de ambasadorul Angliei, Stratford Canning¹⁸. Acesta

¹⁵ Gheorghe Șincai, *Opera I. Hronica Românilor*, t. I, Ediție îngrijită de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, București, 1967, p. XXXV.

¹⁶ Fraza citată se găsește aidoma în schița biografică a grofului Smauil Wass, nesemnată, în cele două enciclopedii maghiare: *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek Enciklopédiája*, XVI köt., Budapeșt, 1897, p. 996; apoi, aproape aceleași lucruri, plus „Familia Wass“, în *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek Enciklopédiája*, XIX köt., Budapeșt, 1926, p. 508 — Asupra acestei misiuni v. mai jos.

¹⁷ Pe lângă enciclopediile Pallas și Révay, v. și *Magyar Nemzetiségy Zsebkönyv. Főrangú családok*. Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Budapeșt, 1888, p. 264-266: A Wass család... — Notăm că în aceste două lucrări care cuprind memoriile grofului Samuil Wass nu există nici o indicație despre misiunea sa „secretă“ în țările române și la Istanbul.

¹⁸ Stratford Canning, creat în anul 1852 viscount Stratford de Redcliffe, diplomat britanic (1786-1880). Și-a început cariera ca prim secretar de ambasadă la Istanbul, în 1808; la 1812 era prezent la lucrările tratatului de pace ruso-turc la București. După 1841, permanent ambasador la Istanbul, sprijinind reformele sultanului Abdülmeceid. A susținut războiul Crimeii contra expansionismului țarilor. A publicat un studiu *The Eastern Question*, în care se ocupă de anii 1875-1878.

a raportat apoi asupra grofului Samuil Wass, emisarul lui Kossuth, ministrului de Externe britanic, Palmerston¹⁹.

Raportul acesta al lui Canning este deosebit de interesant și pentru istoria noastră. A fost publicat de Haraszty Éva printre anexele documentare la studiul ei *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen* (Politica externă engleză împotriva războiului maghiar pentru libertate)²⁰, reprodus în anexa IV.

Scrisoarea trimisă de Paget consulului Angliei, Colquhoun, cuprinde informații importante asupra atitudinii lui Samuil Wass, precum și unele pasaje interesând îndeosebi istoria noastră în anul 1849²¹. Pasajele sînt redată în anexa V, inclusiv transcrierea incompletă, înserînd punctele de suspensie introduse de E. Haraszty²².

Trebuie relevat aici un fapt semnificativ, deși adiacent lucrării de față. Revoluționarii maghiari, sub conducerea lui Kossuth, și-au dat seama, tirziu de tot, că ei nu vor izbuti singuri în lupta lor revoluționară, că fără contacte și o înțelegere cu celelalte naționalități din Ungaria, Transilvania și din celelalte provincii pe care voiau să le unifice sub legile lor, toate eforturile se vor prăbuși, așa cum s-a și întîmplat. Acceptarea „în principiu“, de către Kossuth, a unei înțelegeri cu românii, prin străduințele lui Bălcescu și Bolliac, a primit răspunsul cel mai potrivit din partea lui Avram Iancu : admiterea de către Kossuth a unei alianțe „în principiu“ este prea tardivă, iar moții lui vor rămîne totuși neutri față de trupele maghiare²³.

¹⁹ Palmerston, Henry John Temple, om politic britanic (1784-1865). Ministru de externe în 1864, în ministerul Russell, duce o politică favorabilă Italiei și Ungariei ridicate împotriva Austriei, dar nu găsește ecou la Curte și printre colegii săi. La 1855 e prim-ministru, al partidului conservator.

²⁰ Haraszty Eva, *Az angol Külpolitika a magyar szabadságharc ellen. A magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete*. Budapest, 1951, nr. 71, p. 165.

²¹ Haraszty, *op. cit.*, nr. 72, p. 166-170.

²² *Ibidem*, p. 168. Punctele acestea de suspensie au fost puse de Éva Haraszty, care nu a socotit oportun să dea în vileag acest text. Ar fi interesant de știut ce anume nu i-a satisfăcut pe Valahi.

²³ *Tratatul Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 162 sq., cu fotocopia actului încheiat „în principiu“ între Kossuth și Bălcescu și Bolliac. — Asupra acestor tratative și asupra semnificației tratativelor s-a scris mult. Vezi și Silviu Dragomir, *Tratativele româno-maghiare din vara anului 1849*, Cluj, 1947. După o perioadă de dezinteres asupra acestor puncte, istoriografia maghiară mai nouă acordă valoarea cuvenită încercărilor pornite din partea românilor de a se înțelege cu revoluționarii unguri. Vezi mai ales studiul bunului cunoscător al raporturilor maghiaro-române, I. Tóth Zoltán, de curînd decedat : *A magyar-román szövetség kérdése 1848-ban*, în revista „Századok“, 82 évf. 1848, 1-4 sz., Budapest, 1949, p. 252 sq. Tóth afirmă că „dintre popoarele care se străduiau spre libertate poporul român era acela cu care, pentru poporul maghiar, alianța era cea mai indicată, atît teoretic, cît și practic“ și citează însemnarea din *Memoariile primului-ministru maghiar din 1848-1849*, Szemere Bertalan, că „maghiariimea (a magyarság) era înclinată să se alieze, ca factor politic și național, mai cu seamă cu valahii“ (citată din *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai*, Budapest, 1941, p. 69). Ieșirea din izolarea maghiară în 1848-1849 era numai pe poteca alianței sau a confederației cu românii, așa crede Tóth, care aduce noi lumini asupra încercărilor nereușite ale lui Bălcescu în acest scop. Într-un alt

Cu aceeași întârziere se decide Kossuth să cîștige și sufragiile Porții otomane și ale puterilor occidentale²⁴. După prima încercare întreprinsă în luna aprilie prin intermediul grofului Samuil Wass, a sosit la Istanbul la sfîrșitul lunii iulie, tot ca emisar al lui Kossuth, groful Iuliu Andrassy-junior, pe care de asemenea Canning l-a primit bine, l-a ascultat, dar nu i-a promis nimic²⁵. Apoi, nu peste mult sosi în Turcia însuși Kossuth, ca emigrant. La 11 august 1849, părăsit de miniștrii săi, cedă generalului Görgey dictatura Ungariei și luă calea exilului în Imperiul otoman, unde a stat cîțva timp cu domiciliul fix în orașul Kütahya în Anatolia; pe urmă a plecat în Occident. Iar Görgey, la 13 august, s-a predat la Șiria trupelor țarului Nicolae I.

Anii 1848—49 au trecut, dar în Ungaria și Transilvania n-a dispărut spiritul acelor ani de învrăjpire între naționalitățile din aceste regiuni. Încercările de armonizare a vieții comune nu au lipsit, însă, nici dintr-o parte, nici din cealaltă.

În acele împrejurări a făcut, prin urmare, deschiderea groful Samuil Wass, la care a răspuns Bariț. Ambele scrisori au fost publicate, după cum am amintit, în broșura mai sus menționată. Le traducem integral:

Scrisoarea Domnului Grof Samuil Wass adresată lui George Bariț²⁶.

Pesta, 1 noiembrie 1860

Nádor utca nr. 16.

Stimate Prietene !

Spiritul ocrotitor al patriei noastre se pare că vrea iar să ne pună pe noi — pe cetățenii acestei țări care mult a suferit — în situația ca în interiorul ei să putem iarăși discuta asupra treburilor noastre proprii; singura mea dorință ar fi aceea ca, dînd uitării totul în mod reciproc, cetățenii acestei țări să-și dea miinile și în armonie și cu voință unită să se apuce de marea muncă a înnoirii.

Neavînd nici o îndoială că și Domnia Ta, stimate și vechi Prietene, aflîndu-te pătruns ca cetățean al acestei țări de astfel de gînduri, îmi voi îngădui să-ți pun o întrebare sinceră :

Ieșind din Transilvania de curînd și anume tocmai în timpul emanaării noilor rescripte, personalitățile cele mai distinse ale țării maghiare

---

studiu, I. Tóth Zoltán analizează concepția lui Kossuth în privința naționalităților; vezi *Kossuth és nemzetségi kérdés 1848-1849-ban*, în vol. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150 évfordulójára*, ed. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1952, vol. II, p. 260, unde scrie : „Kossuth și guvernul său nu prea aveau cunoștințe cu privire la cauzele interne ale mișcării românești. Ca și în general celelalte mișcări naționale, și acestea îi atribuie numai cauze externe... Soluția problemei o căuta în mod unilateral în realizarea exclusivă a unirii (unño)”. Vezi p. 333 : cu cîteva minute înainte de ora 12, Adunarea Națională exclusiv maghiară votează, pe baza aceluși „Proiect de pacification” al lui Bălcescu, prima lege a naționalităților; era la 28 iulie 1849.

²⁴ Haraszty, *op. cit.*, p. 97.

²⁵ *Idem*, p. 99.

²⁶ *Az erdélyi oláh nemzetről*, p. 9.

mă întreabă care sînt în Transilvania vederile poporului român cu privire la viitoarea înnoire? Și mai pun această întrebare cu atît mai vîrtos, cu cît este știut în fața lor că eu și prin faptul că le cunosc limba, aș putea să fiu deci în contact mai strîns cu românii. Printre alții, Baronul Ötvös mi-a pus în repetate rînduri întrebări în această chestiune, căci dorise cînd a fost la Brașov să facă cunoștință cu dumneavoastră, însă aflînd că sînteți călătorit a regretat foarte mult că a scăpat ocazia prețioasă pentru el²⁷.

Dacă mai am și acum norocul să mă bucur de încrederea prietenească de odinioară a domniei tale, te rog, ca pe cel mai distins din națiunea română și vechi prieten al meu să binevoiești să-mi scrii, ce să le răspund acestor domni?, care de altfel de sigur întind cu bucurie dreapta concetățenilor noștri de orice limbă, și sînt bucuroși dispuși pentru o înțelegere rațională și atotcuprinzătoare pe terenul comun al constituției.

---

²⁷ Iosif Eötvös (scris și Ötvös, cum se pronunță), om de stat și scriitor maghiar, n. 13 sept. 1813, m. 2 febr. 1871; este unul din ideologii națiunii și statului maghiar al secolului al XIX-lea, fiind animat și de ideii democratice și progresiste. A fost ministrul religiilor și instrucțiunii în guvernul Batthyány în timpul revoluției maghiare din 1848-1849. Refugiat la München, se întoarce în patrie în anul 1851. Atunci scrie una din lucrările sale capitale, în trei volume, publicînd-o și în nemțește și în ungurește: *Der Einfluss der herrschenden Ideen des XIX. Jahrhunderts auf den Staat*, Leipzig, 1951-1954, în care dezvoltă ideile de libertate, egalitate și naționalitate. Vederile sale referitoare la naționalități și le-a exprimat, raportîndu-le la patria sa, în altă lucrare: *A nemzetiségek egyenjogúsítása*, Leipzig, 1851. Simțînd schimbarea politică, publică în anul 1859, în nemțește și ungurește, lucrarea: *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs?* Pesta, Leipzig. Opera integrală a lui Eötvös a fost publicată în 14 volume: *Összes munkái*, Budapest, 1886, de Ráth Nór.

Cităm aici cîteva din cuvintele baronului Eötvös, caracteristice pentru problema prezentei cercetări: la 25 septembrie 1848, a rostit în parlamentul de la Debrecin cuvîntarea „Despre apărarea patriei”, în care spunea: „Libertatea este ceva ce nu se poate căpăta ieftin... numai acum, de cînd Ungaria este atacată, numai acum, cînd Ungaria își apără libertatea cu cel mai bun sînge al ei, numai acum va fi libertatea ei durabilă... Națiunea maghiară își va vărsa și sîngele ei, și își va păstra libertatea, care i-a fost dată în dar în împrejurări norocoase (szerecsés körülmények között), dar va arăta că o merită”. Iar la 23 nov. 1859 — deci cu un an înainte de „autonomia” Transilvaniei, acordată de împăratul Francisc Iosif și înainte de schimbul de scrisori între Wass și Barit — la serbările deschiderii Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum), la Cluj, a spus: „... în această chestiune există aceleași păreri dincolo de Dealul Craiului (Királyhágó, care separă Transilvania propriu-zisă de cîmpia dinspre Ungaria), pe care le-am găsit aici, iar cele două patrii poate că n-au fost niciodată de acord atîta ca asupra alcătuirii Muzeului Ardelean, care e o necesitate națională. Am spus două patrii, dar în cele două patrii trăiește o națiune, contopită într-un mare tot, o simțire comună națională formată din amintirile unui trecut milenar”.

Într-un studiu aprofundat asupra lui Eötvös, scris de Alzbeta Göllnerová, *József Eötvös. Stúdia literárne historická*, Bratislava, 1937 (în: Spisy filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, číslo XXV), se rezumă astfel concepțiile ideologului maghiar în acest domeniu, p. 240-241: „Le but préétabli, mission de la Hongrie, est de donner asile aux différentes nationalités du bassin du Danube inaptes à créer des États. Or Eötvös nie l'égalité des nationalités, ce qui signifiait la chute de la monarchie austro-hongroise. A mon avis, écrit il en 1869, on doit accorder à chacun ce qu'exigent la liberté personnelle et l'éga-

Dacă prin urmare socotești că poți să satisfaci cererea mea sinceră patriotică, te rog încă o dată să-mi schițezi acele vederi, pe care doriți să întemeiem acordul, și să ai convingerea absolută că de încrederea înalt-prețuitului compatriot nu va abuza niciodată cel care de treizeci și doi de ani trecuți este vechiul dumitale prieten,

Gr. Wass Samuil m.p.“.

„George Bariț către Domnul Grof Samuil Wass

Brașov, la 14 noiembrie 1860.

Ilustre Domnule Grof !

În urma absenței mele de opt zile am putut să citesc abia ieri scrișoarea pe care Ilustritatea Voastră mi-a adresat-o la 1 Noiembrie, și mă grăbesc să corespund datoriei mele de compatriot într-o chestiune așa de măreață și care îmi stă totodată pe suflet, și aceasta cu atât mai

---

lité. Par contre, on doit refuser toute demande formulée non par le citoyen particulier, mais par les nationalités particulières; en effet, dans toutes ses conséquences, le principe de l'égalité dont le sujet est non le citoyen particulier, mais une nationalité particulière, aboutit à la dissolution de l'État". Göllnerové continuă: „Le dualisme austro-hongrois parait le plus favorable à cet engagement qui aurait l'avantage de supprimer les revendications. Eötvös masquait ainsi sa volonté de magyarisation“.

Eötvös a întreprins în trei rânduri călătorii în Transilvania, în 1859, 1860 și 1869. Vezi asupra acestor călătorii Dr. Kristóf György, *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*, în: „Erdélyi Tudományos Füzetek“, 1932, 42 sz., Cluj-Kolozsvár, 1932, extras din „Erdélyi Múzeum“ anul 1937. Prima călătorie a fost în legătură cu înființarea „Muzeului Ardelean“. A doua, a fost pentru „unificarea punctelor de vedere asupra dreptului public maghiar“, *ibidem*, p. 18 sq. Kristóf — fost profesor la Universitatea din Cluj — scoate în evidență că sașii au acceptat cu ocazia acestei călătorii ideea unificării Transilvaniei cu Ungaria. Apoi scrie: „Semnele aceleiași convingeri au început să se arate și printre români. Românimea a ajuns, a trebuit să ajungă, după multe deziluzii amare, la concluzia adevărului spiritual stabilit de Francisc Pulszky: românimea a căpătat de la Viena, în schimbul recompensei promise, ceea ce a fost aplicat ca pedeapsă maghiarimei. Raporturile de politică externă precum și poziția particulară de atunci a Transilvaniei permiteau și pe seama românimii o șansă probabilă numai prin intermediul problemei maghiare“. În acele zile, la 28 iulie 1860, a avut loc „epizodul“ semnificativ de apropiere maghiaro-română de la Cluj, din grădina restaurant „Komlókert“, cu ocazia concertului renumitului violonist maghiar Ede Rémenyi, care a cântat spontan și câteva bucăți românești, cu un efect entuziasmant. Erau de față ziariștii maghiari, grofii Dominic Teleki, Gabriel Bethlen, Mauriciu Lázár și Ioan Bethlen, baronii Béla Vay, Frederic Podmánczky și alte personalități maghiare, apoi din partea românilor dr. Ioan Rațiu, viitorul președinte al partidului românesc, Iosif Șipotar, Ioan Măre, Mihai Dumitru și alții. Cuvântările și aclamațiile reciproce au fost foarte călduroase și manifestația a fost prezentată de ziarele locale maghiare și de *Naționalul* de la București, nr. 63, din 1860. După ce a vizitat Bistrița, unde a luat contact cu sașii, apoi Tirgu Mureșul, a ajuns la Brașov, unde a stat două zile, la 23-24 august, plecând la 25 spre Făgăraș; *ibidem*, p. 25-29. La Brașov a avut întrevederi cu organizațiile culturale maghiare și cu personalitățile locale. A voit, așadar, să-l vadă și pe Bariț, după cum rezultă din corespondența reprodușă de noi aici, însă spre regretul lui, nu l-a putut întâlni; a regretat și Bariț această ocazie pierdută.

mult cu cît pot să apreciez sub toate raporturile chemarea plină de încredere a Ilustrității Voastre. Simt însă că această sarcină este excesiv de grea pentru mine, mai întii, fiindcă voind să „schizez“ acele vederi, pe care națiunea mea ar dori să întemeieze **acordul**, după tăcerea noastră profundă de zece ani, în care răstimp noi am fost osîndiți cu dinadinsul ca valahi (oláhokul), este extrem de greu să le prezinți într-un program scurt și totuși exprimat clar; în al doilea rînd, fiindcă mă tem că deoarece peana mea nici pe departe nu e destul de obișnuită cu limba maghiară, prin expresiile mele nu voi putea răspunde așteptărilor. Totuși, cu ajutorul lui Dumnezeu, voi încerca s-o fac.

Înainte însă de-a intra în miezul subiectului, îndrăznesc să afirm din capul locului că tot ceea ce împărtășesc Ilustrității Voastre sînt gata la nevoie și în orice împrejurare să recunosc că sînt toate ale mele; precum și aceea că eu aici împărtășesc mai cu seamă vederi obiective, adică de acelea pe care le-am constatat că sînt vederile covârșitoare ale părții intelectuale a națiunii mele, iar convingerilor mele proprii le voi acorda numai locul de la urmă.

Înainte de toate declar că națiunea română este de perfect acord cu națiunea maghiară asupra unei ținte, anume **aceea a cîștigării adevăratei libertăți**.

Dar ne deosebim în privința mijloacelor. Națiunea maghiară așa se vede că socotește că-și poate cîștiga libertatea completă numai pe terenul istoric legal. Națiunea română însă se înfioară așa de mult de terenul istoric, încît dacă ar voi cineva s-o întoarcă într-acolo, numaidecît se retrage, o cuprinde o neîncredere și întrerupe orice altă negociere. E ciudat lucru că poporul de rînd își exprimă această neîncredere, dacă-i permis s-o numesc așa, istorică, în felul acesta : „Ungurul și neamțul sînt tot una“. Prin aceasta, poporul vrea să spună că națiunea maghiară s-a obișnuit totuși să se împace pînă la urmă cu așa-zisul guvern nemțesc, iar unul din punctele împăcării a fost totdeauna acela ca valahul să rămînă și pe viitor o astfel de bază a piramidei statului și guvernului, pe care fiecare să se așeze și cu toții laolaltă s-o apere. Intelectualii noștri explică această credință a poporului tot din istorie și o coboară de la Ferdinand I (1526) pînă în zilele noastre. Iar în prezent, nimeni nu-i poate convinge pe cei mai cumiți dintre ai noștri că națiunea maghiară n-ar fi ruptă în două partide, anume într-un partid austriac și într-unul pur național, și deja se întrebă : „Cu care partid să ne înțelegem?“

E mai mult de zece luni de cînd unii dintre cei mai distinși compatrioți maghiari au început să intre în contact cu intelectualii români, însă sfîrșitul acestor acțiuni a fost doar că românii, găsind la bărbații maghiari opinii esențial diferite, au considerat acest fel de tratative mai curînd ca niște încercări pline de suspiciune.

Chiar și numai din datele furnizate pînă aci Ilustritatea Voastră poate pricepe cu ușurință ce fel de chinuri sufletești îi sugrumă și în prezent pe bărbații națiunii române, ori de cîte ori discută între ei măreața și sfînta problemă a reorganizării. Încredere nu există; cum putem

s-o ciștigăm? Să vedem, poate că-i găsim calea, fiindcă pînă acum toate căile una după alta au fost greșite.

Eu văd o singură cale. Să se împlinească proaspăta voință a împăratului și regelui, să fie convocați sub orice titlu în același loc mai mulți maghiari cu sentimente adevărate pure românești, din ambele părți patrioți formați științific, nobili, și care să fie pătrunși de ideile libertății, — înlăturîndu-se orice persoană renegată și care joacă rol dublu; — să li se dea acelora cît mai curînd ocazia amplă ca să-și exprime în mod liber și fără nici o rezervă propriile lor vederi ca și dorințele națiunii lor; și dacă presimțirile mele nu mă înșeală, eu aștept de la o astfel de conferință maximul, dacă nu chiar totul.*

Atîta timp cît nu se va întîmpla aceasta, valahimea (az oláhság) o să spună iară ca în 1848 : factum est de nobis sine nobis.

Înainte de Ilustritățile Voastre nu e un secret că națiunea română (înțeleg aici numai Transilvania), ori de cîte ori este vorba de unire vede în ea modul de a sugruma existența sa națională și viitorul său, în forma cea mai sigură. La fel de periculoasă vede românul și **unirea** (uniot) cu Ungaria, ca și pe **unionem trium nationum** aici în Transilvania. În prima așa crede, că elementul românesc în mijlocul elementelor maghiaro-slavo-germane, în ciuda oricărui fel de garanții formale, se va veșteji într-un sfert de secol și pînă la urmă se va distruge; iar în a doua el nu a văzut niciodată altceva decît conspirația permanentă a celor trei națiuni împotriva sa. Faptul că românii noștri se îngrozesc de unirea cu Ungaria provine și de acolo că pînă în clipa de față nimenea nu ne-a comunicat definiția clară și așa-zicînd sinceră a acestei uniri. Ce este Unirea (Unio)? Este ceea ce românii numeau „in provinciam redigere”? Sau poate acea Unire ar fi să fie ca unirea Croației cu Ungaria? Sau cam așa ceva, cum a fost Transilvania însăși atașată (Kapcsolva) Ungariei pînă la 1526? Sau poate că Unirea ar fi sinonimă cu așa-zisul federalism?“

Și dacă totuși unirea se va face, va avea oare Transilvania și un mic guvern separat și o „adunare provincială“, sau nu va avea?

Și apoi, **după unire**, în ce fel de legături (Verband) rămîne Transilvania cu guvernul Austriei? Sau poate că va fi dată la o parte Diploma Leopoldinum etc., etc.?

Iată dar că după vederile mele, la astfel de întrebări e posibil să se aștepte răspuns clar numai de la o adunare comună națională, așa cum am amintit mai sus. Să mărturisim cu toții că cu motivarea proclamării unirii de la 1848 fiii părinților maghiari transilvăneni înșiși, cu cîteva excepții — n-au fost în clar; iar tristețile ei consecințe le cunoaștem.

---

* De atunci a avut loc conferința de la Alba Iulia, care a fost foarte scurtă și din partea românilor prea slab reprezentată, și cu toate acestea, ce pași mari s-au făcut în înțelegere.

“ Sau mai bine-zis cu fuziunea (a fusional)?

Editorul.

Editorul

Că pe de altă parte își tem nepus de mult limba româniei, despre asta e de prisos să mai pomenesc. Limba aceasta e de 288 de ani limba bisericească a românilor; limba aceasta a făcut mai ales de 40 de ani încoace pași de necrezut; înfruntînd tot felul de presiuni groaznice, de care nu este scutită nici astăzi, a progresat totuși așa de mult, încît astăzi — lăsînd la o parte ramuri ale literaturii — posedă 19 ziare politice și nepolitice, din care patru se găsesc în Transilvania. Iar că românii își socotesc și cred limba lor potrivită și pentru guvernare și legiferare, nu mai încapă nici o îndoială, dacă știm că în cele două Principate Dunărene (a Két Dunafejedelemségeken) legiferarea și guvernarea se înfăptuiesc numai în limba română, precum și că aici în Transilvania și în Banat etc., pînă acum au fost traduse și în limba română toate legile și dispozițiile guvernamentale.

Știm cu toții în ce raporturi comune frățești trăiesc în Elveția cele trei naționalități și limbi diferite, ca și în Belgia. Oare cu o bunăvoință sinceră n-ar fi posibil și la noi să se creeze astfel de raporturi cu privire la limbă, cum sînt în Elveția?

M-am întins, dragă Domnule Grof, dar pentru o orientare reciprocă socotesc necesar să merg mai departe; în afară de asta, importanța problemei cere de asemenea, dacă e cu putință, să scriu exhaustiv pînă la limită. Deci voi îndrăzni acum, ca un prieten cu aceleași idei, să împărtășesc Ilustrității Voastre pentru cazul că nu se va alege nimic din adunarea națională comună, cîteva puncte de plecare, care eventual azi-mîine ar putea fi cuprinse într-un program național. Iată dar :

1. Românii **nu înțeleg unirea** Transilvaniei cu Ungaria atîta vreme cît Ungaria rămîne cu Imperiul Austriei **în aceleași raporturi**, în care a fost pînă la 1848, și în consecință atîta vreme nici nu vor să-și dea asentimentul și nici nu se învoiesc la aceasta, și aceasta cu atît mai mult, cu cît românii sînt legați prin jurămînt omagial de Casa Habsburgică Austriacă, adică de Împăratul acesteia în calitatea sa de **Mare Principe** al Transilvaniei. Să-și revoce **Marele Principe** transilvan Diploma Leopoldină, Alvințianele, articolele de lege din 1743*, formele de jurămînt ce se iau episcopilor, și în acest caz românii sînt gata să-și dea asentimentul la Unire.

2. Românii vor și pretind **în orice caz** ca în Dieta Transilvaniei să fie anulate printr-o lege solemnă pentru totdeauna toate acele legi aprobate și compilate, care au fost aduse spre rușinea națiunii române și a aceluia secol, și ca această națiune să fie recunoscută ca membru adevărat al statului Transilvaniei. Credem că o astfel de lege va fi spre onoarea și a celorlalte națiuni surori. Și coroana maghiară ar putea declara că nu reclamă 1.330.000 de sclavi politici, ci adevărați oameni liberi. Această pretenție a noastră apare cu atît mai justificată, cu cît iată, tocmai acum o parte din bărbații națiunii săsești transil-

---

* Să nu uităm nici articolele de lege din 1791.

Editorul.

vane, întrunindu-se, au declarat că nu vor să recunoască **națiunea română** ca atare*.

3. În Transilvania să fie două limbi ale guvernului, limba maghiară și limba română, iar limba germană să rămână numai pe seama municipiilor săsești, căci într-adevăr, 175.000 de suflete nu pot pretinde mai mult.

4. Alegerea și numirea funcționarilor să se facă în întreaga patrie după un anumit criteriu, care să corespundă cerințelor juste ale celor două sau trei naționalități (nemzetiség). Credem că numărul sufletelor și un census moderat pot să constituie cei doi factori pentru un asemenea criteriu. Orice alte pretenții ale națiunii române le omitem acum, deoarece sîntem siguri că nobila națiune maghiară le va accepta ca fiind juste și cunoscute și fără a fi în prejudiciul nimănui, sau poate că le-a și acceptat.

Regret din tot sufletul că vara trecută n-am putut fi stimătorul personal al Domnului Baron Eötvös; deoarece cred că în acel caz înțelegerea verbală ar fi fost mai ușoară.

Dacă Ilustritatea Voastră mă va socoti și pe viitor vrednic de consfătuiri patriotice, eu mă voi însărcina cu acest lucru cu cea mai sinceră mulțumire pe seama mea și a prietenilor mei care au aceleași idei.

Rămîn cu cel mai deosebit respect
al Ilustrității Voastre
supus servitor

Barițiu Gheorghe²⁸

Dat fiind că acest schimb de scrisori, care i-au oferit prilejul să expună documentat teza românească cu privire la Diploma francisco-iozefină din 20 octombrie 1860 — care nu peste multă vreme avea să-și ia locul arhival lîngă Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691 — deoarece avea valoare documentară, mai mult pentru viitor decît pentru prezent, Bariț le-a înmănușiat și publicat în broșura amintită.

Publicația începe prin :

„**Preacuvîntare (Előszó)**”²⁹

«Sine ira et studio» — Tacitus.

Valahii, sau cum se numesc ei înșiși în limba lor maternă, românii, al căror număr trece de un milion trei sute treizeci de mii de suflete, și care locuiesc în Marele Principat al Transilvaniei, nu încețază de-a ridica plîngeri împotriva legislației anterioare, nu sînt nicidecum satisfăcuți prin cîștigarea libertății individuale, căci și pretind libertatea și autonomia națională în înțelesul deplin al cuvîntului, iar pînă atunci nu vor să audă nimic despre Unire (Unióról). Ei cer să fie suprimate acele articole de lege aprobate și compilate, precum și dispozițiile și decretul guvernamentale care decurg din ele sau se spri-

---

* Însă românii nu sînt nicidecum mulțumiți numai cu proclamarea libertății individuale.

Editorul.

²⁸ *Az erdélyi oláh nemzetrol*, p. 10-14.

²⁹ *Ibidem*, p. 3.

jinesc pe ele, care au fost aduse și sînt menținute de-a dreptul spre înjosirea, înfierarea și oprimarea totală a **națiunii și naționalității** valahe (az oláh **nemzet és nemzetiségnek**) și a „religiei valahe“ (**oláh vallásnak**). Ei au fost oprimați ca **națiune valahă** și nu ca indivizi născuți valahi în Transilvania și au fost amenințați, conform expresiilor răspicate ale legii, cu exilarea și exterminarea generală. Ca **națiune** valahă, ei au dreptul deplin să pretindă de la stat și de la patrie să fie reasezați în drepturile lor umane și naționale. Ca indivizi, nenumărați valahi din naștere au fost și pînă acum oameni cu adevărat liberi și investiți cu privilegii, căci e un fapt îndeobște cunoscut că jumătate din nobilimea transilvană este de origine valahă; însă tocmai ca **națiune** au fost osîndiți la cea mai rușinoasă robie.

Acestea sînt deci acele crezuri esențiale politice și naționale, care la românii transilvăneni (az erdélyi románoknál) mai cu seamă după 1740 și pînă în zilele noastre, adică de mai bine de 120 de ani, au crescut mereu și s-au înrădăcinat, și care cuprinse în cîteva cuvinte sună astfel : «Nu ne trebuie libertate individuală fără libertate națională».

Să vedem așadar din cuvintele legii cît de multă dreptate are națiunea română transilvană și cîtă nu are“.

Bariț lasă apoi să urmeze următoarele materiale documentare, sub titlul de **Articole de lege a căror suprimare o pretinde îndeosebi națiunea română** : „Din constituțiile aprobate“; „Din Compilata Constituție“; „Cu privire la proselitismul religios“; „Din Diploma Leopoldină“; „Articulus novellaris“³⁰.

După ce reproduce apoi textul celor două scrisori în ungurește, Bariț încheie publicația aceasta cu următorul ultim capitol :

„Drept încheiere“³¹

Considerăm că e necesar să notăm acea împrejurare, importantă în orice caz, că națiunea română transilvană **ca națiune** nu a început să-și scuture lanțurile robiei politice, civile și religioase nicidecum numai de la 1848 încoace, așa cum sînt unii înclinați să creadă; a existat la națiunea aceasta în toate timpurile conștiința și ea a simțit în toate timpurile groaznica oprimare la care era supusă. Dovadă despre aceasta este foarte vestita și epocala mișcare religioasă dintre anii 1690 și 1715, cu care conștiința națională a mers mîna în mîna; repetarea ei între anii 1740 și 1780; apoi răscoala din anul 1784 și, mai presus de toate, acțiunea din anul 1791, al cărei celebru document este așa-numitul *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae*. Tocmai de aceea nu socotim de prisos să cităm aici cuvînt cu cuvînt punctele sale principale“.

În continuare, Bariț citează din textul respectiv cele 5 puncte ale petiției românilor din 1791, și își continuă apoi cuvîntul de încheiere precum urmează :

„Aceste puncte ale petiției au ajuns înaintea dietei transilvane de

³⁰ *Ibidem*, p. 3-8.

³¹ *Ibidem*, p. 14-15.

atunci; dar în loc ca să fi fost luate în discuție, episcopii români au fost amenințați cu acțiune fiscală din cauză că le-au prezentat. În anul 1834, națiunea română, voind să profite de situația de atunci, și-a înfățișat din nou amarele sale doleanțe, dar fără cel mai mic succes. Ei au petiționat și în dietele din anii 1837, 1842 și 1845, 1847, însă de asemenea zadarnic.

Românii recunosc că maghiarii, ca națiune investită cu toate drepturile politice imaginabile, au perfectă dreptate să se atașeze așa de tare de legile lor din 1848; însă, dimpotrivă, legile acelea pe români ca națiune nu-i vor satisface niciodată, și în acest scop ei doresc cu totul alte garanții.

La sfârșitul lui aprilie, când scriem aceste rânduri finale, la redacțiile celor două ziare politice românești sosesc ca grindina plîngerii amare împotriva restaurației din mai multe comitate, precum și din toate așazisele scaune săsești, care se referă nu atît la alegerea funcționarilor, cît mai curînd la alcătuirea comisiilor și la problema limbii. În clipele acesteia, lozinca e : limba sau viața noastră³².

Cärticica aceasta a fost dată la tipar în luna aprilie, după cum mărturisește însuși Bariț, și a apărut desigur în luna mai 1861.

De la corespondența Wass-Bariț de la începutul lunii noiembrie 1860 — despre care nu știm să fi avut o continuare, — pînă în aprilie anul următor, atît ungerii cît și românii au dus mai departe cu însufletire lupta lor politică³³.

După promulgarea Diplomei din 20 octombrie 1860, conducătorii românilor din Transilvania au trecut la fapte. Mitropolitul greco-catolic de la Blaj, Alexandru Șterca-Șuluțiu, și episcopul ortodox de la Sibiu, Andrei (baron de) Șaguna, au cerut Curții de la Viena ca, în conformitate cu prevederile documentelor Diplomei, să se poată ține un congres al românilor din Transilvania pentru examinarea situației create de noile decizii împărătești. Congresul s-a ținut la Sibiu la 13—16 ianuarie 1861.

Întors la Brașov, Bariț, care fusese ales secretar al adunării de la Sibiu, a ținut la 20 ianuarie 1861 o cuvîntare cu ocazia sărbătoririi sale pentru cei 23 de ani de activitate publicistică. În această cuvîntare, Bariț dă grai nu numai concepțiilor sale, ci ale întregului popor român, cum a mai spus-o și altădată. Înaltele idei ale sale sînt în același timp și un răspuns dat în continuare solicitării sincere din partea părții ungurești prin groful Samuil Wass, pronunțat de pe o poziție de atotcuprinzătoare umanitate, de autentică democrație și de neclintit simț național. Bariț a spus și a scris :

³² Pare că vorbește Benfini (*Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, ed. Besilea, 1568, p. 542) despre români, adică despre „coloniile și legiunile romane”, „inecate sub valul de barbari, ele totuși mai folosesc limba romană, și ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atita îndîrjire, încît îi vezi că luptă nu atît pentru păstrarea nestinsă a vieții cît mai ales pentru limbă”.

³³ Părți alese, III, p. 55 și 84, cu materialele documentare din Păcățian, *Cartea de Aur și Netea*, op. cit., p. 251.

„Pentru consolidarea fraternității între noi și națiunile surori, eu neg înaintea cerului și a oamenilor că ar exista vreo ură între națiuni. Ură, urgie și frecări nu există între națiuni, ci numai între coterii și oligarhii și clase privilegiate. De exemplu, poporul unguresc a avut aceeași soartă ca noi; asemenea și secuii, iar poporului săsesc nu i-a fost așternutul pe perne de trandafir. Mai zic odată : să distingem între națiuni și coterii; că între națiuni se poate restaura ușor fraternitatea. Românul, din partea sa, condus de instinctul său cel sănătos și nestricat de o cultură falsă, își are scris pe flamura sa : solidaritate națională, libertate constituțională, scăparea de absolutism și frățescă conlucrare cu națiunile frăține spre fericirea patriei.

«Să trăiască fraternitatea cea sinceră a națiunilor conlocuitoare ! Să trăiască națiunea română !»³⁴.

A urmat apoi conferința mixtă a naționalităților din Transilvania, ținută la Alba Iulia, la 11 și 12 februarie 1861, fiind alcătuită din 8 delegați români, 8 sași și 24 maghiari. Maghiarii, majoritari, plus 3 dintre sași, au votat încorporarea Transilvaniei la Ungaria. Nota pusă de Bariț, în timpul tipăririi broșurii sale, sub pagina 11 la textul scrisorii sale de răspuns, se referă la această conferință de la Alba Iulia.

Speranțele exprimate de Bariț, „cel mai distins din națiune“ — potrivit cuvintelor grofului Samuil Wass — în scrisoarea sa și în toate scrierile sale, în numele tuturor românilor din Transilvania, au fost spulberate. În anul 1867, dualismul austro-ungar a pecetluit tot ceea ce nu voiau românii : unirea Transilvaniei cu Ungaria și permanentizarea lor în rolul de cenușăreasă politică în propria lor țară.

ANEXE

Anexa I

„Să ne reculegem.

Sînt 12 ore din noapte; în decursul trecutelor 36 de ore încă nu avurăm ocaziune să auzim sau să citim opiniunea nimănui despre natura grandioaselor evenimente din 20 octombrie a.c. Deci să ne reculegem, să dăm crezămînt chiar numai judecății noastre proprii, să ne întrebăm numai cugetul nostru, neatins de nici o părere străină.

Ce s-a întîmplat cu noi românii în acei 11 ani din urmă? Să mărturisim în cuget curat : națiunea noastră întregă a trebuit să umble neconținut la o școală în care fu tratată aspru, însă spre folosul ei, în mai multe privințe nediscutabil. Acela care nu-mi crede mie să-și imagine pe românul dinainte de 11 ani, ci fără această școală de o experiență prea dureroasă, însă plină de învățături salutare.

---

³⁴ Reprodusă integral în *Gazeta Transilvaniei*, XXIV, 1861, p. 252-253; și parțial în volumul *Scrieri social-politice*, p. 173-174; vezi și V. Netea, *op. cit.*, p. 252-253.

Și cu ce am petrecut noi aceste 6 luni din urmă? Să spunem iarăși adevărul limpede și cu totul pe față : le-am petrecut între frică și speranță, torturați greu de o neîncredere permanentă, către compatrioți, către guvernul de atunci, către reprezentanții naționali, și — ce e mai mult — către noi înșine.

Iară astăzi, așa astăzi, temerea noastră dispăru, spre speranța noastră se prefăcu în convicțiune, iară neîncrederea, oh, aceasta încă se împuțină foarte, încît ea nu mai începe în programa noastră ca parte a ei principală.

Astăzi națiunea română din Transilvania este declarată prin suveranul său, deodată cu toate celelalte popoare, de maioreană.

Astăzi rugăciunile de ani 70 ale părinților noștri s-au împlinit; de acum înainte repaosul lor în sinul lui Avram nu se mai tulbură.

Astăzi Marele Principat Transilvania e declarat irevocabil de autonom.

Astăzi soarta noastră e dată în mîinile noastre.

Deci să ne reculegem cu prudență și cumpătul demn de o națiune matură.

Să studiem și să pătrundem înțelesul important al noului eveniment istoric, al noilor principii de drept public cuprinse în diploma imperială din 20 octombrie.

Să ne numărăm : inteligența juridică și de stat, celelalte capacități superioare și pe cele de mijloc.

Să ne numărăm : pe românii de cap și de inimă, ca și pe cei care se clatină; să îmbrățișăm pe cei dintii, să compătîmim cestor din urmă; să nu vătămăm cu nimic pe pușinii renegați; poate că ei încă se vor alege buni patrioți, fără ca să mai poată fi buni români; în tot cazul, Dumnezeu să-i ierte.

Să ne regulăm și prețuim proprietățile de pămînt și altele, să vedem unde ne-am născut și unde am crescut.

Să computăm cîtă contribuțiune plătesc românii.

Legea electorală care va să vie este deocamdată chestiunea noastră de viață.

Cine va fi alegător, cine ales, în comuna mică și mare, în dietă și la oficiuri?

Care vor fi calitățile cerute de alegători și eligibili, cît va fi sensul lor?

Nu cumva defigerea acelor va depinde numai de cancelar? Noi nu credem aceasta.

Iară limba, așa, așa, limba dezbaterilor și a oficiolatelor? Inaugurarea ei depinde, întru cel mai strîns înțeles al diplomei imperiale, numai de la noi.

Iată chestiuni vitale, iată tot atîtea probe de maturitate pentru un popor.

Spre a înlesni a lor dezlegare, strînsa rămînere între termenii legalității, o disciplină, aprigă, fără care orice organizațiune ar fi numai o amăgire de sine, și eroica lepădare de oricare interes în parte ce ar

inspira un fatal egoism, sînt absolutele condițiuni care se cer de la români.

Aceasta e programa noastră pentru acum.

Acel român care cunoaște alta mai salutară, curînd să iasă la lumină cu dînsa“.

Anexa II.

„Ce cer românii din munți și văi?

Așadar, ce e de făcut ca să aibă reprezentanții români reazim în pozițiunea lor ca reprezentanți ai românilor? Eu zic să recurgem spre dezlegarea acestei întrebări la mintea cea sănătoasă și nesticată, neîntinată cu sofisme politice, să cerem să ne răspundă poporul. Pare că văd cum vor zîmbi de condurere unii cititori ai acestor șiruri și vor zice că ce idee nefericită am eu. Să întreb pe popor, care nu se pricepe la lucruri de acestea, și apoi unde să-l aduni ca să-l întreb și să-ți răspundă? Cu cît însă vor fi mai mulți care-și vor fi bătînd joc de această nefericită și scîlcită idee, cu atît vor fi mai mulți care, după ce mă vor fi ascultat pînă la sfîrșit, îmi vor da drept. Așadar, să vă spun că nu e lipsă să adunăm poporul ca să auzim din gura lui ce vrea, fără să ne aducem aminte că ce pretinde românul austriac de atîtea veacuri, ce au pretins în anii 1848 și 1849 și pentru ce și-au vărsat singele, și și-au vărsat singele, și și-au periclitat viața și averea? Pentru dreptate, iacă răspunsul gata, scurt dar bun“.

Anexa III.

Cu două zile înainte de a da răspunsul său la scrisoarea grofului Samuil Wass, la 12 noiembrie 1860, Bariț publică în **Gazeta Transilvaniei** ultimul din cele trei articole intitulate **Unio Trium Nationum**, din care extragem această analiză tăioasă a celebrei coaliții antiioabăgești și antiromâne — „scaun cu trei picioare“ :

„Mai în scurt, nu a rămas nici un ram al vieții omenеști, întru care cele trei națiuni unite să nu fi încercat a sugruma pe româtime.

Avem cuvînt a presupune cum că unii din cititorii noștri vor fi aplecați a ne imputa ca și cum noi, reîmprospătînd istoria nedreptăților și a împilării ce ne apăsase, am fi inspirați de o feroasă poftă de răzbunare. Cerul să ne apere de o asemenea pasiune înjositoare. Nu pofta de răzbunare, ci cu totul alte cuvinte tari ne îndeamnă a recăuta prin istoria patriei noastre. Voim, Domnilor, numai a învăța din faptele trecutului în folosul prezentului, carele iată că ne-a pus iarăși la o probă nouă și foarte grea; iară în cît pentru răzbunare — aceasta pentru trecut a devenit a fi cu totul de prisos...“.

După ce își exprimă execrația față de nemeșimea din patria sa, spunînd „Iertați-mi, vă rog, o mai îndeaproape descriere a aristocrației transilvane...“, Bariț își încheie considerațiile sale istorice cu perspectiva viitorului, într-un spirit progresist și democratic, cum rar

se întâlnește în rîndurile națiunii preopinente : „Dacă este ca preacłara noastră patrie Transilvania să mai ajungă vreodată pe calea prosperității și a fericirii celei adevărate, apoi națiunile conlocuitoare au trebuința de o uniune cît cerul de pămînt diferitoare de acea stîrpitură, de acel monstru politic al secolelor de blestemată memorie“.

Națiunile conlocuitoare, aveau nevoie, după Bariț, de o unire în spirit progresist și democratic.

Anexa IV.

„My dear Lord,

A person stating himself to be an Envoy from Kossuth, the President of the Hungarian Assembly, travelling under the feigned name of Weber, but calling in the Credentials, which he showed me, Count or Baron Samuel de Wass, embarks today with a French Passport for Paris and London by way of Marseilles.

„I listened to his story, but gave him no official encouragement. He was recommended to my notice by General Aupick, and he came from Jassy with M. de la Haute, the French Consul of that place, disguised as one of his servants.

„He describes his Countrymen as maintaining their struggle with spirit and success; but wanting a sufficient supply of small arms in proportion to their numbers, and apprehensive of having to have amounted to 130,000 men when he left Hungary about 5 weeks ago. Upwards of 50,000 of them are with Dembinski, 20,000 with Bem in Transilvania, and the remains in reserve at Waradin, and before Arad. There is no want of money, he says, and the peasants pay their taxes with readiness.

„He told me that his object was to solicit the mediation of France and England in order to obtain reasonable terms of peace from the Austrian Government.

„He will probably ask permission to see Her Majesty's Ambassador at Paris.

„Your Lordship would, I think, take interest in hearing his statement. He talks French with distinctness, expresses himself with apparent sincerity, and appears to be thoroughly acquainted with the affairs of his Country. He is a member of the National Assembly at Debreczin.

„He assured me that he had no communication with the Turkish Authorities.

„For Your Lordship's further information, I inclose here with a private letter addressed to me respecting this individual by Her Majesty's Vice Consul at Galatz³⁰, and a Copy of a letter written to Mr. Colquhoun by an English Gentleman named Paget residing in Hungary, and left with me by the said Hungarian Envoy“.

Traducere :

„Scumpul meu Lord,

O persoană care susține că este un sol de la Kossuth, președintele

adunării maghiare, și care călătorește sub numele fals de Weber, dar numindu-se în scrisorile de acreditare pe care mi le-a arătat, conte sau baron Samuel de Wass, se imbarcă astăzi cu pașaport francez cu destinația Paris și Londra, ruta Marseilles.

L-am ascultat, dar nu l-am încurajat oficial. El mi-a fost recomandat de generalul Aupick, și a venit de la Iași cu dl. de la Haute, consulul francez de acolo, deghizat în unul dintre servitorii săi.

Își descrie poporul ca susținându-și lupta cu spirit și succes; dar dorind o provizie suficientă de arme mici în proporție cu numărul lor și știind că trebuie să trateze cu Rușii.

El declară că armata ungară se ridică la 130.000 de oameni, când el a părăsit Ungaria acum 5 săptămîni.

Peste 50.000 dintre ei sînt cu Dembinski, 20.000 cu Bem în Transilvania și ce a rămas, în rezervă la Varadin și înaintea Aradului. Nu este lipsă de bani, el spune, și țărani își plătesc taxele cu promptitudine.

El mi-a spus că scopul său era să solicite medierea Franței și Angliei pentru ca să obțină relații de pace rezonabile de la guvernul austriac.

El probabil va cere permisiunea de a-l vedea pe ambasadorul maiestății sale la Paris.

Cred că vă interesează pe Înălțimea Voastră să audă această declarație (spusele lui).

El vorbește franțuzește cu distincție, se exprimă cu sinceritate aparentă, și pare să cunoască minuțios afacerile țării sale. El este membru al adunării naționale la Debreczin.

El m-a asigurat că nu a comunicat cu autoritățile turcești.

Pentru informarea în continuare a Înălțimii Voastre, anexez aici o scrisoare privată care mi-e adresată de viceconsulul de la Galați, al Maiestății sale, în legătură cu acest individ, și o copie a unei scrisori scrise D-lui Colquhoun de un domn englez, numit Paget, care locuiește în Ungaria și lăsată mie de amintitul sol maghiar“.

Anexa V.

„My dear Colquhoun.

„The bearer of this is a gentleman in whose report you may place full confidence. I need neither name him or myself, for if this letter reaches you, he will tell you who he is and my writing will probably answer as well as my signature. As to what should do with this letter he will also inform you...

„And now a few words in particular with respect of Transylvania with the affaire of which I am more intimately acquainted. Transylvania took advantage of the general effervescence of last spring, to demand her union and complete incorporation with Hungary. A Diet was called together in June by the Emperor and the Union was voted by the three recognised Nations, Magyars, Szeklers and Saxons, and confirmed by the Emperor. Previous to this the Diet had declared the

Wallacks of the Greek religion, who had been hitherto only tolerated and not admitted to any political power, capable of the same rights with the rest; had voted the freedom of the peasants, their right to vote and sit in the Country meetings and Diet, in fact had abolished all the exclusive rights of the nobles and adopted all the liberal and equalising reforms of Hungary...

„This, however, did not satisfy the Wallacks“.

„Scumpe Colquhoun,

Purtătorul acesteia este un domn în a cărui comunicare poți avea deplină încredere. Nu trebuie să mă numesc sau să-l numesc, pentru că dacă această scrisoare ajunge la tine, el îți va spune cine este și scrisul meu va răspunde probabil tot așa de bine ca semnătura mea. Despre ce trebuie să faci cu scrisoarea aceasta, el deasemenea te va informa...

Și acum câteva cuvinte în particular în ceea ce privește Transilvania cu afacerile pe care le cunosc mai îndeaproape. Transilvania a profitat de efervescenta generală din primăvara trecută ca să ceară unirea ei și încorporarea ei totală cu Ungaria. O Dietă a fost convocată de împărat în iunie și Uniunea a fost votată de cele trei națiuni recunoscute, maghiarii, secuii și sașii și confirmată de împărat. Înainte de această Dietă a declarat valahii de religie greacă, care pînă acum au fost doar tolerați și nu le-au fost admise nici un fel de drepturi politice, capabili de aceleași drepturi ca restul; votase libertatea țăranilor, dreptul lor de a vota și să participe la adunările țării și Dieta, de fapt a abolit toate drepturile exclusive ale nobilimii și a adoptat toate reformele liberale și egalizatoare ale Ungariei...

Aceasta, de fapt, nu i-a satisfăcut pe valahi“.

TENTATIVE D'ENTENTE HONGROISE-ROUMAINE PAR L'INTERMÉDIAIRE
DU CONTE HONGROIS SAMUIL WASS ET GEORGE BARITZ
AU MOIS DE NOVEMBRE 1860

(Résumé)

Après les années d'absolutisme politique du chancelier de Vienne, Bach, l'empereur François-Joseph a décidé d'accorder „à ses peuples“ une vie constitutionnelle plus libre. Le 20 octobre 1860 il a publié le diplôme impérial qui préconise l'égalité de ses soumis, donc égalité des nations dans l'état plurinational autrichien.

Grâce à ce diplôme, les Roumains de Transilvanie et de Banat, devinrent plus confiants vis-à-vis des autrichiens car ils pensaient que „l'unification“ de la Transilvanie avec l'Hongrie, unification décidée par la diète hongroise déjà en 1848 malgré l'opposition des deux autres nations transilvaines, les roumains — de beaucoup plus nombreux que les deux autres ensemble — et la population d'origine allemande — ne serait pas acceptée et mise en pratique.

Dans ces années-là, années d'agitation politique et nationale, ont eu lieu certains faits en vue d'une entente entre les Roumains et les Hongrois. Dans cet ouvrage on voit le conte Samuil Wass — une des plus remarquables figures de la vie politique et littéraire des Hongrois — issu d'une famille transilvaine, qui essaie une ouverture, une démarche pour une telle entente en s'adressant au plus représentatif des Roumains transilvains, à George Baritz. Celui-ci répond à l'initiative du conte Wass — initiative personnelle — mettant en relief la situation réelle et en même temps la bienveillance toujours manifestée par les Roumains transilvains pour des pareilles initiatives. Et Baritz publie dans une brochure, d'une grande rareté, ces deux lettres de même que d'autres matériaux pareils.

Les événements ultérieurs, la conférence mixte de Alba Iulia au mois de février 1861 et surtout le „Dualisme“ autrichien-hongrois de 1867, s'élèvent contre cette tentative qui reste pourtant un moment lumineux dans les rapports politiques hongrois-roumain.

CORESPONDENȚI STRĂINI DESPRE LUPTELE DE LA PLEVNA

OTTO GREFFNER

Războiul din 1877—78, purtat de România alături de Rusia împotriva Imperiului otoman, a însemnat cucerirea independenței de stat a României, intrarea României în rîndurile națiunilor libere din Europa. „Așadar — a declarat la 9 mai 1877 Mihail Kogălniceanu în fața parlamentului României — noi sîntem o națiune liberă și independentă”. Dar, conștient de faptul că proclamarea neatîrnării trebuie să fie confirmată în fața Europei, prin dovedirea capacității românilor de a exista constituiți într-un stat neatîrnat, M. Kogălniceanu mai adaugă: „Noi trebuie să dovedim că sîntem națiune vie, trebuie să dovedim că sîntem în stare să facem și noi sacrificii pentru ca să păstrăm această țară și dreptul ei pentru copiii noștri și această misiune în momentul de față este incredințată fraților și fiilor noștri care mor la hotare”¹. Iată glasul autorizat al unei personalități marcante a istoriei patriei noastre, care însumează gîndurile tuturor românilor din bazinul carpato-dunărean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Armata română a adus o importantă contribuție la determinarea deznodămîntului final al războiului din 1877—78. În cadrul acestui război, purtat pe cîmpurile de luptă din Bulgaria, se detașează în primul rînd bătălia pentru cucerirea Plevnei, importantă fortăreață a armatei otomane. Folosind judicios terenul și executînd importante lucrări genistice, iscusitul comandant al trupelor otomane din această zonă, Osman Pașa, face din Plevna un important punct de sprijin al armatei otomane, o fortăreață greu de cucerit. Generalul turc reușise să concentreze în această zonă vreo 45.000 de oameni, trupe bine instruite și dotate cu armament modern. În jurul Plevnei turcii au masat importante forțe de artilerie, înregistrînd o mare densitate de foc pentru vremea aceea. Peste 250 de tunuri de calibru diferit, revărsau foc și oțel asupra asediatorilor².

Ofensiva trupelor rusești, care au trecut Dunărea în primăvara anului 1877, a fost oprită de trupele otomane pe linia Munților Balcani. Trupele conduse de generalul rus Gurko au dus lupte grele în regiunea muntoasă a Bulgariei. În spatele și în flancul stîng al trupelor rusești

1. Dan Berindei, Leonida Loghin, Gheorghe Stoian, *Războiul pentru independență națională, 1877—78*, Editura militară, 1971, p. X.

2. General Radu Rosetti, *Operațiuni militare mai puțin cunoscute din războiul independenței*, București, 1944, p. 86.

au rămas importante forțe otomane, care se concentrau sub comanda lui Osman Pașa la Plevna și amenințau în permanență pozițiile înaintate ale rușilor din Munții Balcani. Aceasta fiind situația, trebuia în mod implicit cucerită și lichidată gruparea de la Plevna. Încercările comandamentului rusesc de a cuceri Plevna, din mers, au dat greș. Cele două bătălii date de armata rusă pentru cucerirea Plevnei nu au dus la rezultatele scontate. În această situație Marele Duce Nicolae comandantul suprem al armatei rusești, prin cunoscuta telegramă din 19 iulie adresată principelui Carol al României, cere concursul armatei române în războiul din 1877—78³.

Armata română era mobilizată chiar de la începutul războiului și era compusă din circa 100.000 de combatanți. În primăvara anului 1877, efectivul armatei s-a mărit cu încă 8 noi regimente de dorobanți și 2 de artilerie. Avea la dispoziție 190 de tunuri de fabricație modernă. Din totalul de 100.000 de oameni, armata operațională însuma un efectiv de circa 58.700 oameni grupată în 4 divizii și alte unități independente⁴.

După stabilirea unor condiții prealabile de cooperare între cele două guverne și armatele lor, și la insistențele repetate ale Marelui Duce Nicolae, ne referim la telegramele din 9 și 19 august adresate principelui Carol al României, armata română trece Dunărea. Deja în noaptea de 11 spre 12 august 1877, primele unități ale diviziei a 3-a română trec Dunărea pe ambarcațiuni, asigurând un cap de pod în vederea construirii unui pod plutitor care să faciliteze grosului armatei române să treacă Dunărea. Conform convenției, armata română se îndreaptă spre Plevna, unde se concentrează și ia poziție de luptă. Conducerea luptelor de la Plevna, conform înțelegerii survenite între guvernul țarist și cel român, este încredințată principelui Carol al României, care va avea ca șef de stat major pe generalul rus Zotov⁵.

Intrarea efectivă în luptă a armatei române a fost urmărită cu viu interes atât de opinia publică europeană cât și de oficialitățile țărilor nebeligerante, în special de marile puteri. Corespondenții marilor ziare și reviste europene ca «Londoner News», «Le Monde», «Wiener Tageblatt», «Liepziger Illustrirte», «Gartenlaube» etc., precum și atașații militari prezenți pe front, ne dau un bogat și inedit material despre cele mai importante momente legate de luptele de la Plevna și de alte bătălii care au avut loc în cadrul războiului de independență.

Chiar din momentul trecerii Dunării de către armata română, corespondenții ziarului «Londoner News» și «Allgemeine Illustrirte Zeitung» din Stuttgart au fost prezenți alături de unitățile românești, însoțindu-le în marșul lor spre front.

Într-un lung articol, apărut în «Allgemeine Illustrirte Zeitung» din Stuttgart, corespondentul informează cititorii despre armata română, mo-

3. N. Adăniloiaie, *Cucerirea independenței de stat a României 1877—78*, Editura politică, București, 1971, p. 71.

4. *Ibidem*, p. 49.

5. General Alexandru Cernat, *Memorii. Campania 1877—1878*, Editura militară, București, 1976, p. 24.

dul ei de organizare, capacitatea ei de luptă, despre corpul ofițeresc, înzestrarea tehnică etc. Se subliniază în mod deosebit spiritul de luptă și moralul ridicat întâlnit mai ales la regimentele de dorobanți și la unitățile de călărași. Sînt prezentate, sub formă de ilustrații, uniformele și armamentul diferitelor genuri militare (infanterie, cavalerie, artilerie etc.), gradele și corpul ofițeresc.

Într-un alt articol, din același ziar, sînt relatate, cu lux de amănunt, lucrările de construire a podului de pontoane peste Dunăre. Geniștii români și alte unități ale armatei au lucrat ore în șir în apă pînă la brîu, în condiții foarte grele, pe vînt și pe ploaie, ca să termine cît mai repede posibil podul pentru ca trupule și aprovizionarea să poată trece nestingherit. „Timpul record, se spune textual în articol, și priceperea cu care s-a lucrat la pod fac cinste oricărei armate de pe continent”⁶.

De asemenea, sînt descrise privațiunile la care au fost supuși atît soldații, cît și comandanții în timpul marșului spre Plevna. Corespondenții vorbesc elogios despre buna dispoziție care domnește în sînul armatei, începînd de la soldat pînă la gradele superioare. Coloanele mărșăluiesc toată ziua cîntînd, iar la focurile de tabără, cînd se dă oprirea, se încinge renumitul dans popular românesc „Hora“, la care dansează toată lumea, indiferent de gradul pe care-l poartă. După această destindere necesară oamenilor, urmează revenirea la obligațiile ostășești care nu sînt uitate nici o clipă. Aprovizionarea este în general bună, avînd în vedere condițiile în care se desfășoară. Unitățile primesc la timp hrana și muniția, se semnalează unele lipsuri în ceea ce privește corturile, care sînt insuficiente, mulți ostași fiind nevoiți să doarmă sub cerul liber, fapt ce dăunează sănătății lor⁷.

Corespondentul ziarului englez «Londoner News» publică un articol în revista germană «Die Gartenlaube», în care subliniază spiritul democratic ce domnește în armată. Ofițerii și gradații, în general, sînt exemplu în executarea ordinelor. Există o disciplină perfectă, arată corespondentul, fapt ce denotă o bună muncă de instruire din partea cadrelor de conducere⁸.

Ajunsă în fața Plevnei, armata română ocupă poziția de luptă conform planului stabilit anterior. Începe munca de pregătire a terenului, se sapă tranșee pentru infanterie, iar ceva mai în spate sînt pregătite pozițiile de artilerie și linia de rezervă. Pregătirile sînt urgentate, deoarece pentru 27 august fusese fixată începerea unui atac asupra flancului de vest al fortăreței Plevna. Acest atac avea ca scop respingerea spre interiorul redutei Grivița a unităților turcești aflate în redanele din preajma acesteia. Acest atac trebuia să pregătească, din punct de vedere tactic, atacul general asupra fortăreței Plevna ce avea să înceapă la data de 30 august 1877. În ziua de 27 august, după o intensă pregătire de artilerie, se dă semnalul declanșării atacului. Unitățile de dorobanți ies din

6. *Allgemeine Illustrirte Zeitung*, Stuttgart, 26 aug. 1877.

7. *Illustrirte Kriegs Chronic* 1877—78, Leipzig, 1878, p. 24.

8. *Die Gartenlaube*, nr. 24/1878.

tranșee și se avîntă spre pozițiile inamicului care-i primește cu o ploaie de gloanțe. Se încinge o aprigă luptă corp la corp. Trupele române au reușit să pătrundă în dispozitivul de apărare al inamicului și să ocupe o serie de redane în jurul redutei. Atacul din 27 august a fost primul contact mai masiv al trupelor române cu inamicul, constituind, de fapt, botezul focului în fața Plevnei. Corespondentul ziarului «Baseler Nachrichten» din Elveția, care se afla în timpul luptelor în apropierea țarului Alexandru al II-lea care urmărea de aproape luptele, relatează următoarele : „Țarul Alexandru urmărind atacul în spre Grivița a întrebat la un moment dat care unități rusești se bat cu atîta ardoare și vitejie în fața Griviței? Atunci cînd i s-a răspuns că acolo de fapt luptă armata română, el a rămas mirat și a urmărit cu atenție desfășurarea luptelor, lăudînd de repetate ori curajul și bravura soldatului român”⁹.

Luptele din 27 august 1877 au constituit preludiul atacului general asupra Griviței, care trebuia să se desfășoare în ziua de 30 august. Referitor la aceste lupte și la declanșarea atacului la data susmenționată, conducerea armatei române în frunte cu generalul Alexandru Cernat, comandantul armatei de operații, era împotriva din mai multe motive : în primul rînd, timpul prea scurt care a stat la dispoziția trupelor nu a permis încheierea tuturor pregătirilor în vederea lansării atacului; terenul nu este pregătit și cunoscut în suficientă măsură, și acest lucru poate costa multe vieți omenești — arată generalul Cernat în memoriile sale; în al doilea rînd, conducerea armatei române a fost informată că Osman Pașa era în curent cu pregătirile armatelor aliate și cunoștea chiar data declanșării atacului. Nu s-a ținut cont însă de părerea generalului Cernat și conducerea frontului de vest a hotărît declanșarea atacului la data fixată¹⁰.

În ziua de 30 august, la ora 6 dimineața, după o pregătire intensă de artilerie se începe atacul asupra întăriturilor de la Plevna. Corespondenții străini care au urmărit acest atac la fața locului sînt în unanimitate de părere că luptele de la Grivița au făcut parte dintre cele mai grele bătălii din întregul război ruso-româno-turc din 1877—78. În coloanele ziarelor europene au apărut ample relatări referitoare la aceste lupte. Corespondentul ziarului «Allgemeine Illustrirte Zeitung» din Stuttgart, informează opinia publică în mai multe articole, apărute succesiv, despre luptele de la Grivița.

În primul articol se subliniază eforturile făcute de conducerea militară română în privința pregătirii atacului. În momentul declanșării atacului muniția pentru artilerie nu era suficientă. Căruțele de aprovizionare ale armatei (de fapt țaranii cu carele lor — mulți dintre ei deservind voluntar armata, n.n.) se aflau undeva între Dunăre și Plevna, pe drumurile prăfuite și greu carosabile din nordul Bulgariei. Se resimțea lipsa corturilor, soldații erau nevoiți să doarmă sub cerul liber, pe pămîntul gol. În ciuda acestor neajunsuri, în mare parte obiective, spiritul

⁹. *Ibidem*, nr. 30/1877.

¹⁰. General Alexandru Cernat, *op. cit.*, p. XXVI.

de luptă și moralul trupei sînt foarte bune. Cu două ore înainte de declanșarea atacului companiile și plutoanele primesc ordinul de luptă care stabilește desfășurarea atacului. Atacul pornește într-o zi destul de nefavorabilă din punct de vedere al vizibilității, deoarece o ceață densă s-a așternut mai ales peste liniile turcești care aproape că nu se puteau vedea. Regimentele de dorobanți din diviziile patru și trei românești pornesc la atac într-o ordine perfectă. Dar, iată că apare un obstacol neprevăzut. Între pozițiile românești și reduta Griviței apare un șanț natural destul de adînc și lat de vreo 400 m. Acest obstacol îngreuiază desfășurarea operațiunilor militare. La ieșirea din șanț, soldații români sînt primiți de un foc ucigător care-i obligă să rămînă în vale. În acel moment, o ploaie de obuze trase din bateriile turcești aflate în redută, începe să cadă asupra atacatorilor. În ciuda acestui fapt, coloanele rărite ale atacatorilor (este vorba de trupele române—n.n.) înaintează mereu, noi unități luînd locul celor căzuți. Spre seară, trupele române reușesc să pătrundă în reduta Grivița I care este ocupată. „A fost o luptă pe viață și pe moarte, arată corespondentul susnumitei reviste, în care armata română s-a bătut excelent, ocupînd cea mai importantă redută din fața Plevnei”¹¹.

Un alt articol referitor la luptele de la Grivița, apărut în aceeași revistă, descrie atacul Diviziei a III-a în alt sector. Batalioanele românești înaintează pe un cîmp deschis, expuse focului ucigător al inamicului. În ciuda pierderilor înregistrate — se arată în articol — armata și fiecare soldat român au dat dovadă de spirit de sacrificiu și de mare vitejie. Luptele de la Grivița vor rămîne în analele scrise ale acestui război ca acte de mare bravură ostășească, care au atras atenția întregii Europe asupra României¹², încheie articolul.

Comentatorul militar al revistei germane «Die Gartenlaube», von Haagen, arată, referitor la luptele de la Grivița, că armata română a surprins pe toți atașajii militari străini și pe mulți corespondenți ai ziarelor și revistelor străine care au urmărit luptele din Peninsula Balcanică. Aceștia, la început, nu prea aveau mare încredere în capacitatea ei de luptă, și se declarau pesimiști în privința contribuției pe care o va aduce în războiul din 1877—78. Dar iată că toate previziunile au fost infirmate de realitate. „Grivița, cheia Plevnei — arată corespondentul revistei — a căzut datorită atacului nimicitor al armatei române, datorită vitejiei soldatului român. Din punct de vedere strategic — se spune în încheiere — căderea Griviței înseamnă deschiderea unei importante breșe în sistemul de apărare otoman de la Plevna”¹³.

Luptele de la Grivița au confirmat unele previziuni ale generalului Alexandru Cernat, privind necunoașterea suficientă a terenului. Cu ocazia asaltului asupra redutei Grivița, s-a constatat că, de fapt, este vorba de două redute, și anume Grivița 1 și Grivița 2, care se aflau la o dis-

11. *Allgemeine Illustrirte Zeitung*, Stuttgart, nr. 29/1877.

12. *Ibidem*.

13. *Die Gartenlaube*, nr. 31/1878.

tanță de 400 m una de alta, și care se apărau reciproc prin foc încrucișat. Așa se face că, pe parcursul atacului, conducerea operativă a armatei române a trebuit să efectueze unele schimbări tactice în desfășurarea acestuia. În primul rînd au fost scoase trupele care au nimerit în zona II (este vorba de zona care se afla între cele două redute Grivița — n.n.), expuse focului încrucișat al inamicului, oprindu-se decimarea lor în continuare. Unități ale Diviziei a III-a au fost dislocate spre aripa stîngă a frontului operațional, pentru a susține asaltul asupra redutei Grivița 2, care a fost luată cu asalt după lupte crîncene. Trupele de asalt ale Diviziei a IV-a române luptau în fața redutei Grivița 1. Aceste lupte pentru ocuparea Griviței 1, duse cu maximă înverșunare, au durat toată ziua de 30 august. De trei ori au fost respinse coloanele de atac ale dorobanților. În ciuda unei rezistențe puternice din partea inamicului, în seara zilei de 30 august, trupele române reușesc să pătrundă în redută și, la capătul unei crîncene lupte corp la corp cu apărătorii, să ocupe Grivița 1. Trupele otomane au avut pierderi mari, mulți soldați căzînd prizonieri. Destul de mare a fost și numărul răniților, care au fost imediat transportați în spatele frontului de către ambulanțele românești¹⁴.

Existența redutei Grivița 2 a fost sesizată și de corespondentul revistei «Die Gartenlaube» care a urmărit luptele din 30 august de pe o înălțime apropiată de linia frontului. Într-un articol consacrat ocupării redutei Grivița, el semnalează existența celor 2 redute Grivița, făcînd și o schiță sumară a dispozitivului de apărare a trupelor otomane în sectorul de luptă al acestor redute¹⁵.

Ocuparea redutei Grivița 1 a pus armata română în fața unor noi probleme. Întrucît succesul repurtat de trupele române trebuia consolidat prin cucerirea redutei Grivița 2, se iau măsurile necesare în acest scop. Se impunea, din partea trupelor, organizarea unor lucrări genistice care să permită apropierea cît mai mult de reduta Grivița 2. În același timp, era necesară și luarea de măsuri de siguranță pentru prevenirea unui eventual atac prin surprindere din partea inamicului. În ziua de 6 septembrie trupele pornesc la asalt împotriva redutei Grivița 2. Riposta trupelor otomane este foarte puternică și, în consecință, atacul este oprit. După ce acest atac a eșuat, comandamentul trupelor române a executat în continuare lucrări genistice de întărire a pozițiilor cucerite.

La 7 octombrie trupele diviziilor III și IV au făcut noi încercări de a cuceri reduta Grivița 2, dînd două asalturi asupra fortificațiilor inamicului. Ambele atacuri au fost respinse. Din acest moment s-a văzut clar că Plevna nu poate fi cucerită prin atac frontal, deoarece ar costa multe vieți omenști. Aceste motive au determinat comandamentul român să renunțe la încercările ofensive și să adopte ideea încercării complete a fortăreței, pentru a obliga trupele inamice, din lipsă de hrană și muniție, să se predea. În acest dispozitiv de încercuire, armata română avea de apărat un front lung de 13 km de la rîul Vit pînă la Grivița. Peste

---

¹⁴ General Alexandru Cernat, *op. cit.*, p. XXIX.

¹⁵ *Die Gartenlaube*, nr. 28/1978.

tot se fac lucrări de întăritură pentru a preveni un eventual atac al inamicului. Corespondentul ziarului vienez «Die Presse», care vizitează, împreună cu generalul rus Tottleben, sectorul frontului ocupat de armata română, consemnează cuvintele de laudă ale generalului rus, specialist în fortificații, față de lucrările genistice executate de armata română¹⁶

După cucerirea Rahovei de către armata română, situația trupelor turcești încercuite la Plevna devine din ce în ce mai critică. Lipsesc proviziile și munițiile. Osman Pașa hotărăște, pentru sfârșitul lunii noiembrie, străpungerea inelului de încercuire și ieșirea trupelor spre Sofia. În acest scop, armata otomană este organizată în două grupări. Una dintre ele avea misiunea să spargă încercuirea, iar cealaltă trebuia să-i facă siguranța. În ziua de 28 noiembrie, Osman Pașa a declanșat atacul în sectorul frontului apărat de armata rusă. După câteva succese de ordin local, trupele turcești au fost respinse cu mari pierderi, iar gruparea inamică a început retragerea. Trupele române, observând retragerea inamicului, au pornit și ele ofensiva. Gruparea inamică secundară a fost nevoită să se predea. Contraofensiva trupelor ruso-române, care au lovit gruparea inamică principală în flanc, au silit-o pînă la urmă să se predea, în frunte cu Osman Pașa. Cu aceasta, se încheie una din cele mai grele etape ale războiului din 1877—78, cu urmări hotărîtoare pentru desfășurarea sa ulterioară.

Despre acest ultim episod al luptelor de la Plevna, există un bogat material documentar (material de arhivă al armatei ruse și române), memoriile personalităților militare care au participat în mod nemijlocit la bătălia din jurul Plevnei. De asemenea, s-au scris tratate de specialitate care abordează această temă din punct de vedere militar. Corespondenții străini aflați și ei la fața locului, au căutat, la rîndul lor, să immortalizeze episodul Plevna, consemnînd pe hîrtie cele văzute. Apreciînd uneori greșit situația militară, informațiile lor referitoare la luptele de la Plevna au totuși o mare valoare documentară. Ei ne dau numeroase amănunte asupra felului cum s-au desfășurat acțiunile militare în jurul Plevnei. Referitor la actul final al acestei înclătări, corespondenții subliniază, pe lîngă bravura armatei ruse care a oprit încercarea de străpungere a frontului de către trupele otomane, aportul armatei române care a lovit armata turcă într-un moment decisiv și a silit-o să capituleze.

În concluziile la activitatea corespondenților revistelor și ziarelor străine pe frontul din Balcani, trebuie relevată contribuția acestora la îmbogățirea informației despre războiul de independență din 1877—78. Corespondenții subliniază, în unanimitate, contribuția armatei române la înfrîngerea armatei otomane și cîștigarea victoriei finale.

---

¹⁶ *Die Presse*, Viena, din 14 decembrie 1877.

FREMDE KORESPONDENTEN ÜBER DIE SCHLACHT VON PLEVNA, UND DER
BEITRAG RUMÄNIENS IN DEN UNABHÄNGIGKEITSKRIEG VON 1877/78

(Zusammenfassung)

Die Schlacht von Plevna und ihre Belagerung durch die rumänische und russische Truppen, stellte den Höhenpunkt der Kampfhandlungen auf den Balkan dar.

Viele Zeitung und Zeitschriften wie die „Leipziger Illustrierte“, „Die Gartenlaube“, „Londoner News“ u.a. Berichten uns über die Kämpfe bei Plevna und über den Beitrag der rumänischen Truppen bei der Eroberung der Redoute Grivița.

Alle Korespondenten unterstreichen den Heldenmuth und die Tapferkeit des rumänischen Soldaten in den Schützengräben von Plevna.

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI LITERATURĂ A LUI IOAN-IOSIF GOLDIȘ, LEGATĂ DE RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ DIN 1877/78

EUGEN GLÜCK

Una din personalitățile proeminente ale vieții publice arădene care a depus o rodnică activitate în sprijinul năzuințelor naționale a fost Ioan Goldiș (1836-1902). Acest intelectual de mare anvergură, a militat pentru drepturile poporului român, depunând o activitate multilaterală (politică, culturală etc.), insuficient cercetată pînă în prezent. Această activitate cunoaște o puternică efervescență tocmai în perioada războiului de independență națională a României, din 1877/78.

Născut la Socodor, dintr-o familie țărănească, înfruntînd multe greutăți, el reușește să facă studii strălucite¹. La început, frecventează școlile primare din Socodor și Békéscsaba (azi, în R.P. Ungară). După absolvirea claselor primare, se înscrie la liceu, luîndu-și bacalaureatul la Arad. Mai tîrziu își completează studiile la Institutul teologic din Arad, reușind să le continue la Academia de drept din Debretin și, în sfîrșit, a Facultatea de filozofie din Pesta².

Reîntors pe meleagurile strămoșești, Ioan Goldiș se găsea confruntat cu marile acțiuni ale românilor arădeni, care au format unul din cele mai active detașamente ale luptei duse de întreaga națiune pentru consolidarea statului național român modern, care luase ființă în 1859.

Mișcările de eliberare națională a românilor de pe meleagurile arădene, care urmăreau, în final, unirea Transilvaniei cu România au purtat, începînd cu anul 1861, succese importante. Între aceste succese se număra introducerea limbii române în administrația comunelor și apoi chiar și în cea comitatensă, dublată și de o participare mai largă a românilor la conducerea administrației locale. În fond, pătrunderea românilor în oficiile publice constituia garanția folosirii practice a limbii oficiale române, impusă de acțiunile de masă de la Socodor, Sîmbăteni, etc.³.

Această perioadă de mare efervescență națională, coincide cu prima

¹ Arhivele statului Arad, Fond matricole, Registru 550 (Socodor) poziția 3/1836. Data nașterii este 20 februarie 1836 st. v.

² Teodor Botiș: *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 653.

³ Andrei Caciora, Eugen Glück, *Noi date privitoare la lupta românilor din Cîmpia Aradului pentru drepturi și libertate națională (1849—1867)* în „Revista Arhivelor”, anul 11, nr. 2/1968, p. 88-90.

etapă de activitate a lui Ioan Goldiș, care durează pînă în anul 1869. În acești ani, el s-a numărat printre intelectualii români care, din încrederea maselor, au fost introduși în funcții publice, avînd menirea să asigure validarea cuceririlor românești. Tînărul Ioan Goldiș este ales notar în frunțașă comună Șepreuș, unde folosirea limbii oficiale române a devenit o realitate în administrația locală, înfruntînd pe demnitarii comitatenzi care se opuneau intereselor naționale⁴. În anul 1864 este promovat vîcenotar comitatens, rămînînd în această funcție în timpul comiților supremi români Teodor Șerb, apoi Gheorghe Popa de Teiuș și chiar în primii ani ai perioadei dualiste (1867-69)⁵.

Crearea mitropoliei ortodoxe române din Transilvania (1864) și organizarea acesteia pe baze autonome, în conformitate cu Statutul Organic (1868), unul din puținele drepturi obținute de români la începutul epocii dualiste, a determinat o penurie de oameni calificați, capabili să conducă nu numai viața bisericească, ci și sistemul școlilor confesionale române, unica formă de existență a acestora.

La îndemnul mitropolitului Andrei Șaguna, Ioan Goldiș trece în serviciul ecleziastic, fiind tuns, la 4 octombrie 1869, călugăr în mănăstirea Hodoș-Bodrog, luîndu-și numele de Iosif⁶. El ocupă importante funcții la centrul eparhial Arad, care dirija viața bisericească, școlară și culturală românească în nu mai puțin de șapte comitate. O vreme (1885-1886), ocupă și funcția de director al Preparandiei din Arad⁷. Cel mai important element al activității sale din această perioadă este însă munca desfășurată la catedra de limbă și literatură română de la liceul de băieți din Arad, azi liceul Ioan Slavici (1873-1892)⁸.

A doua perioada a vieții sale durează pînă în anul 1892, cînd părăsește Aradul pentru șapte ani, devenind vicar și președinte al consistoriului ortodox-român de la Oradea. De aici se întoarce în 1899, ocupînd, pentru trei ani (pînă la 1902), scaunul episcopal din Arad.

Ioan-Iosif Goldiș a desfășurat cea mai fructuoasă activitate științifică și culturală în perioada a doua a vieții sale, în special în anii ce au urmat eroicului război de independență națională a României și care a mobilizat întreaga națiune de pe ambele versante ale Carpaților. În concepția lui Ioan-Iosif Goldiș, activitatea depusă la catedră avea un rol militant, fiind legată de conservarea și dezvoltarea conștiinței naționale a elevilor români de la liceul de băieți din Arad, și care studiau aici doar acest obiect în limba lor maternă. De aceea, el considera catedra lui de profesor ca un punct de comandă de la care trebuia să facă nu numai ore de curs, dealtfel facultative, ci să organizeze și activitatea

⁴ Arhivele statului Arad, Fond Prefectura județului Arad, Actele administrative passim. Toate actele emantate de la I. Goldiș sînt redactate în românește.

⁵ Eugen Glück, *Contribuția maselor populare arădene la lupta dusă pentru libertate și unitate națională în perioada care urmează revoluției pașoptiste*, mss.

⁶ Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog. Registrul călugărilor primiți în mănăstire, poziția 5/1869.

⁷ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 653-654.

⁸ *Familia*, anul 9, nr. 39, din 25 noiembrie — 7 decembrie 1873, p. 452.

cercului de limbă și literatură română a elevilor și să promoveze dezvoltarea bibliotecii acestora. Altfel, munca lui de la catedră se îmbină cu o vastă activitate de popularizare a limbii și literaturii române, atât în presă, cât și cu ocazia altor manifestări publice.

În acest sens, se remarcă ciclul de articole scrise de Ioan-Iosif Goldiș în apărarea latinității limbii române, publicate în foiletoanele ziarului „Arad és Vidéke” (Aradul și regiunea lui), în anii 1880-1881 și editate apoi de autor într-o broșură separată. Lucrarea a fost prezentată și în fața celui mai înalt for științific al românilor de pretutindeni Academia Română⁹.

Această lucrare cu caracter antiröeslerian, s-a născut în focul unei polemici purtate, în coloanele ziarului amintit, împotriva unor preținși oameni de știință, care negau ideea continuității. Apărarea latinității limbii române nu reprezintă însă numai o problemă teoretică ci și una politică. Susținând teza latinității limbii române, Ioan-Iosif Goldiș apăra de fapt teza continuității și prin aceasta drepturile istorice ale poporului român. Nu trebuie să uităm că în această perioadă mințile erau, în mare măsură, stăpînite de ideea drepturilor istorice. Or, în această ipostază, filiațiunea românilor din stăpînii de acum două mii de ani ai Daciei reprezenta un argument puternic pentru drepturile românești la existență națională, independență și o viață liberă. Mai mult, nu trebuie să pierdem din vedere nici rolul mobilizator al acestor lucrări, care au apărut tocmai în perioada de organizare a vieții politice românești de pe meleagurile arădene.

După scoaterea forțată a limbii române din administrația locală de către reprezentanții regimului dualist (1875), împiedicarea activității partidului local al românilor, creat în 1868, și retragerea unor conducători, arădenii căutau să refacă cadrele organizatorice ale vieții lor politice, participînd în 1881 la crearea Partidului Național Român din Transilvania¹⁰.

Această lucrare filologică și istorică elaborată de Ioan-Iosif Goldiș, atât de importantă, a determinat Academia Română, la 22 martie 1882 (st. v.), să-l aleagă membru corespondent al secțiunii istorice, cu 18 voturi pentru și unul contra. Trebuie să menționăm că, în aceeași ședință, un alt arădean de origine, scriitorul Ioan Slavici, a fost onorat cu calitatea de membru corespondent al înaltului for științific din București¹¹.

Mergînd pe o linie militantă, Ioan-Iosif Goldiș, încă în acel an, a trecut la elaborarea unor lucrări care să popularizeze eroicele fapte de arme ale armatei române, manifestate în războiul de independență din 1877/78. Democrat convins și adept fervent al conviețuirii pașnice a românilor, maghiarilor, germanilor, sîrbilor și a celorlalte naționali-

⁹ *A román nyelv latinsága. (Latinitatea limbii române)*, Arad, 1880; vezi și *Telegraful Român*, nr. 191/1881.

¹⁰ Eugen Glück, *Noi contribuții documentare privind acțiunea memorandistă*, în vol. A. Caciora, E. Glück, „Aradul și mișcarea memorandistă”, Vol. III, Arad, 1976, p. 1-10.

¹¹ *Analele Academiei Române*, Seria II, tom IV, București, 1882, p. 153.

tăți, care de multe secole trăiesc împreună pe aceste meleaguri, Ioan-Iosif Goldiș a considerat că este în interesul **ideilor** sale înaintate de a face mai cunoscută cititorilor de altă limbă vitejia soldaților români. În acest sens el a redactat două lucrări remarcabile.

Prima scriere a fost o lucrare cu caracter istoric și se intitulează : „Schiță istorică despre participarea României la războiul ruso-turc din anii 1877/78”¹². Lucrarea a fost redactată în limba germană. Ioan-Iosif Goldiș s-a adresat redacției ziarului „Neue Arader Zeitung”, care apărase începînd cu anul 1877 și manifestase adesea atitudini pozitive față de cauza românească în perioada războiului de independență¹³. Acest material apăruse în foiletoanele ziarului, în mod consecutiv, în cursul anilor 1882/83. Desigur, această lucrare oferea cititorilor o sinteză a faptelor de arme românești, încadrate într-o perspectivă istorică, lămurind problemele care la vremea lor nu au putut fi elucidate în suficientă măsură, cu ajutorul știrilor, nu o dată contradictorii sau tendențioase, difuzate de agențiile de presă.

O lucrare care s-a bucurat de un răsunset mult mai mare a fost traducerea și publicarea piesei lui George Sion (1822-1892), intitulată „La Plevna”¹⁴. Acest scriitor devenise cunoscut prin activitatea desfășurată în cadrul evenimentelor revoluționare de la Iași, din martie 1848. Apoi, participă alături de ceilalți moldoveni, refugiați în Transilvania, la marea adunare populară românească de la Blaj, din 3/15 mai 1848, pentru ca în 1859 să ia parte la făurirea statului național român. Activitatea lui politică a devenit în anii următori tot mai redusă, fapt ce a contribuit la afirmarea sa ca scriitor și i-a asigurat un loc printre membrii Academiei Române.

George Sion nu s-a ridicat la înălțimea corifeilor acestei generații, dar a lăsat posterității lucrări meritorii. Între acestea se evidențiază și amintita piesă intitulată „La Plevna”.

După ce a primit consimțămîntul autorului pentru traducere, Ioan-Iosif Goldiș împărtăși acestuia și țelul care l-a determinat să treacă la acțiune: „Scopul meu a fost — arăta profesorul Ioan-Iosif Goldiș într-o scrisoare adresată autorului — de a convinge pe compatrioții maghiari despre vitalitatea românilor, dovedită în mod eclatant la dealurile Plevnei”¹⁵.

De fapt, în această piesă într-un singur act se derulează evenimente care au loc la 1 septembrie 1877, deci la două zile după eroicele lupte

---

¹² Himpfner Béla, *Az aradi királyi fegimnázium térténete. (Istoria liceului regal din Arad)*, Arad, 1896, p. 93.

¹³ *Neue Arader Zeitung*, anul I (1877), anul II (1878).

¹⁴ Titlul lucrării : *Plevnánál (Grivicza bevétele) Dráma egy felvonásban*. Irta Sion György a Román Tudományos Akadémia rendes tagja. Fordította Goldiș Iános, kir, főgym tanár, a Rómán Tudományos Akadémia levelező tagya. (La Plevna, luarea Griviței. Dramă într-un act. Scrisă de George Sion, membru ordinar al Academiei de științe române. Tradus de Ioan Goldiș, profesor al liceului regesc, membru corespondent al Academiei de științe române), Arad, 1883.

¹⁵ Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului George Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1933, p. 24.

de la Grivița. Autorul pune în scenă un moment din viața unei familii din societatea suspusă a Bucureștiului, pentru a evidenția și mai mult, pe fundalul acestuia, prin contraste puternice, eroismul armatei române manifestat la Plevna și acțiunea întregii societăți românești de a veni în ajutorul combatanților răniți.

Pe câmpul de luptă se găseau doi ofițeri din familia amintită, Șerban, care s-a înrolat voluntar și maiorul Preda, logodnicul Elvirei. Această fată plină de sentimente patriotice se decide, sub influența faptelor de arme ale iubitului ei, să meargă chiar pe câmpul de luptă, cu un spital al „Crucii Roșii“.

Mama Elvirei și a lui Șerban, cu numele de Ana, e descendenta unei familii fanariote. Atît ea, dar mai ales Leon, nepotul ei, pe care ar vrea să-l vadă ca soț al Elvirei, privesc cu rezerve și scepticism eforturile de război ale națiunii. Ana nu e deloc încîntată de plecarea fiului ei pe câmpul de luptă și nici nu vrea să audă de căsătoria Elvirei cu eroul maior Preda, care provine dintr-o familie mai modestă. Atitudinea patriotică a Elvirei va determina pînă la urmă și pe Leon să se înscrie ca voluntar în armata combatantă.

Între timp însă sosesc vești nu numai despre victoria și eroismul armatei române de la Grivița, dar și despre eroii care și-au dat viața pentru patrie. Între ei se găsește, alături de Valter Mărăcineanu, și maiorul Preda, iar Șerban este grav rănit, Această știre o determină și pe Ana să plece la Plevna. O nouă știre aduce însă vești despre sfîrșitul tragic al fiului ei. Știrea dezlănțuie o scenă zguduitoare, provocată de răbufnirea durerii pe care numai o mamă o poate simți la pierderea unui fiu, care se încheie prin prăbușirea ei psihică.

Traducerea lui Ioan-Iosif Goldiș a avut în rîndurile contemporanilor săi un răsunset mai mare decît articolele publicate în ziarul „Neue Arader Zeitung“. Ziarul „Arad és Vidéke“, de orientare opoziționistă, a fost primul care se oferă să-i publice traducerea amintită. În urma înțelegerii intervenite între traducător și redacție, textul piesei a fost tipărit în nouă numere ale ziarului, aproape consecutive, între 26 septembrie și 7 octombrie 1883¹⁶.

Publicarea acestui material nu a constituit un fenomen izolat. Încă în anul 1881, Márki Sándor, care din anul 1877 era profesor la liceul din Arad și coleg cu Ioan-Iosif Goldiș, a inserat în volumul său intitulat „Bihari román irok“, (Scriitori români din Bihor), poezia lui Ion Bădescu (1877-1904) intitulată „Armatei române“. El a transpus această poezie în limba maghiară într-un mod foarte reușit. De fapt, această poezie la vremea sa, evocînd eroismul armatei române manifestat în războiul de independență, a avut un mare răsunset. Nu este întîmplător faptul că profesorul Márki Sándor, oferind lucrarea lui Academiei Române din București, a fost onorat cu mulțumirile acestui înalt for științific*.

Elementele democratice, care lucrau în redacțiile ziarelor arădene

---

¹⁶ Numerele 220-222, 224, 226-30 din 1883.

* Vezi nota 20.

„Alföld“, și „Arad és Vidéke“, au sesizat faptul că cunoașterea literaturii române constituie un element viabil în strădaniile lor de a apropia locuitorii acestor meleaguri, fără deosebire de naționalitate.

De aceea, ei au început — pe cit se pare sub influența lui Ioan-Iosif Goldiș — să publice în traducere maghiară unele poezii ale lui Alecsandri¹⁷. Apoi, au apărut fragmente, din Barbu Ștefănescu-Delavrancea, sau eseuri scrise despre Eminescu. În 1884, ziarul „Alföld“ a publicat poezii populare românești traduse din colecția lui V. Alecsandri.

Aceste străduințe au devenit posibile datorită activității constante ale unor traducători eminenți ca Simion P. Desseanu, care a tălmăcit ingenios pe D. Bolintineanu, V. Alecsandri, Matilda Cugler-Poni etc.¹⁸. Tocmai în anul 1883 a debutat ca traducător și tânărul Vasile Goldiș, care a tradus mai întâi o nuvelă a lui Ioan Slavici, intitulată „Scormon“, și apoi a publicat în „Alföld“ lucrarea acestui „Bîrfa“¹⁹.

În tot cazul, acești traducători arădeni au contribuit mult la cunoașterea valorilor autentice ale creației literare românești de către publicul maghiar.

Lucrarea lui Ioan-Iosif Goldiș nu a rămas însă numai în sfera materialelor publicate în periodice. El a reușit, în final, încă în anul respectiv, să o tipărească pe cheltuiulă proprie, sub formă de broșură²⁰. Posibilitățile care i-au stat la dispoziție nu au fost prea mari. De aceea, a trebuit să se mulțumească cu un tiraj mic, de 100 de exemplare, pe care le-a difuzat cunoscuților săi și unor biblioteci, în mod gratuit²¹.

Dincolo de aceste realizări, trebuie să subliniem și faptul că traducerea piesei „La Plevna“ a avut un răsunset foarte favorabil, nu numai în rîndurile cititorilor, ci și în presa română și maghiară. „După pronunțarea comună a foilor maghiare a succes pe deplin“ — arăta cu satisfacție Ioan-Iosif Goldiș, într-o scrisoare trimisă autorului²². Din aceste ziare, reținem concluzia cotidianului arădean „Alföld“, care constată că „mica piesă este de orientare patriotică și Goldiș merită laudă pentru traducerea ei ingenioasă“²³.

La rîndul ei, presa românească a salutat această inițiativă meritorie. Revista «Biserica și Școala» unica publicație românească săptămînală care apărea pe atunci la Arad, a subliniat legătura organică existentă între activitatea filologică anterioară lui Ioan-Iosif Goldiș și traducerea

---

¹⁷ Eugen Clück, *Contribuții cu privire la răspîndirea operei lui Vasile Alecsandri în părțile arădene*, în vol. „V. Alecsandri, Al. Macedonski, M. Sadoveanu. Omagiu“, Arad, 1971, p. 10.

¹⁸ I. Domokos, *Bibliografia maghiară a literaturii române. 1831-1960 (1961-1965)*, București, 1966, p. 102, 104, 410, 416, 470.

¹⁹ *Ibidem*, p. 706; *Allöld*, anul 23, nr. 271-285/1883.

²⁰ Glück Jenő, *Az 1877/78 — as fűggetlenségi háboru irodalmának arad fordítói*. (Traducătorii arădeni ai literaturii războiului de independență) *Korunk* (Epic. noastră), anul 36, nr. 3, din martie 1977, p. 222.

²¹ Lucrarea amintită există într-un număr de biblioteci însemnate ca: Biblioteca Academiei R.S.R. București, Biblioteca județeană Arad, Biblioteca Episcopiei ortodoxe-române Arad. etc.

²² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 24.

²³ *Allöld*, anul 23, nr. 242, din 21 octombrie 1883. Supliment.

piesei lui George Sion: „Broșura ce anunțăm — scria revista redactată de vajnicul luptător Vasile Mangra — deși în formă este mică, de 50 pagini numai, în fond însă și după cuprinsul său, este mare, căci descrie faptele eroice ale bravilor români la Plevna și amorul de patrie a românului. Ideea autorului **Latinității limbii**, de a proba latinitatea românului nu mai prin limbă, ci și prin eroismul și virtuțile sale militare și patriotice, negreșit este foarte nimerită“, sublinia revista amintită²⁴.

În rîndul acelor care l-au felicitat pe Ioan-Iosif Goldiș a fost și marele om de cultură bihorean Iosif Vulcan, care a apreciat pozitiv, în revista «Fămilia» din Oradea, atît apariția fragmentelor publicate în ziarul «Arad és Vidéke», cît și tipărirea broșurii amintite²⁵.

Activitatea literar-științifică a lui Ioan-Iosif Goldiș constituie o nouă dovadă a înaltei aprecieri pe care au dat-o românii arădeni eroismului ostașilor din 1877-1878.

CONTRIBUTIONS REGARDING THE SCIENTIFICAL AND LITERARY ACTIVITY OF
IOAN IOSIF GOLDIȘ, CONNECTED WITH THE WAR OF INDEPENDENCE
OF 1877—1878

(Summary)

The author of this paper presents the scientific and literary activity of Ioan-Iosif Goldiș, man of culture of Arad from the second half of the XIX-th century.

In the first part after the summary biographical data about I. I. Goldiș they present the work: „The Latinity of the Romanian Language“ in its historical signification, appeared in 1880, in which the rõeslerian ideas are fought against.

In the second part present the translation made by Iosif Goldiș in the Hungarian Language of G. Sion's dramatic paper „At Plevna“, which evokes an episode of the War of Independence.

The author doesn't lose sight of the fact to present the echos in the Hungarian prose of these works which express — concerning the national unity — the tendency of homogenization of the values of our country's territory.

²⁴ *Biserica și Școala*, anul 7, nr. 42, din 16/28 octombrie 1883, p. 376.

²⁵ *Familia*, anul 19, nr. 38, din 18/30 septembrie 1883, p. 463 și nr. 44, din 30 octombrie — 11 noiembrie 1883, p. 535.

IMAGINEA RĂZBOIULUI PENTRU INDEPENDENȚĂ DIN 1877 ÎN LITERATURA DIDACTICĂ DIN TRANSILVANIA

VASILE POPEANGĂ

1. Literatura didactică din Transilvania a îndeplinit în lupta pentru libertate națională și unire, pe care românii din această provincie au purtat-o cu abnegație și eroism, un factor de realizare a unității spirituale a românilor, prin difuzarea statornică a valorilor culturale în toată comunitatea românească. Manualele de citire, istorie, geografie, gramatică, aritmetică și economie au reprezentat pentru copii mari resurse educative, prin slova lor românească și prin imaginea unitară a istoriei și culturii poporului român care se desprindea din ele. Aceste modeste manuale au devenit izvoare care au alimentat puterea noastră de viață și de rezistență națională. În scunde săli de clasă, dascăli uitați în cine știe ce colț de pământ românesc, dar statornici în credința că va veni odată mîntuirea neamului lor, au valorificat resursele educative ale micilor cărți ale școlărilor pentru a plămădi sufletul lor timid și pentru a le forma, așa după cum a intuit geniul poetic al lui O. Goga, „un stil românesc din cetanii“.

Nu se poate explica de către istoric comportamentul național al generațiilor dinaintea unirii și geneza aspirațiilor de unitate națională fără a integra literatura didactică în complexitatea factorilor care au generat procesul complex al făuririi unității noastre naționale, fără a lua în considerare rolul literaturii didactice din Transilvania în formarea mentalităților colective ale generațiilor. Acest gen de literatură, care a cunoscut o intensă difuzare în epocă, a fost un teren de luptă între deținătorii puterii politice în stat și școala românească. Prin manuale pătrundeau în toată suflarea românească adevărurile fundamentale ale istoriei naționale, era întreținută conștiința romanității noastre și erau cultivate aspirațiile de unitate națională. Din această cauză, cenzorii duri ai cabinetelor ministeriale interziceau utilizarea unor manuale sau eliminău din manuscrise tot ce considerau zvîcnire și afirmare de viață națională. Autorii au știut însă să discearnă din mulțimea evenimentelor zilei pe acelea care încălzeau și întăreau sufletul românesc prin speranța pe care o strecurau în inima copilului ardelean. Un asemenea eveniment a fost războiul pentru independență din 1877, pe care ostașii români l-au dus cu un eroism demn de tradițiile glorioase ale istoriei naționale.

Un episod atât de glorios din istoria noastră națională, care a generat o întreagă literatură, s-a ogindit în literatura didactică din Transil-

vania după 1877 pe trei planuri corelate între ele. Primul plan e cel al manualelor de istorie universală, în care se află informații despre războiul pentru independență; al doilea plan e cel al manualelor de istorie literară și de citire, în căror structură au pătruns creații poetice în care se glorificau faptele de arme ale ostașilor români; iar cel de-al treilea plan e constituit de manualele de gramatică, în care se găsesc numeroase exemple din literatura generată de războiul dus de România pentru dobândirea independenței.

2. Istoria a fost unul dintre cele mai vitregite obiecte de învățămînt studiate în școala românească din Transilvania. Din cauza marilor ei resurse educative, istoria a fost considerată de autoritățile politice ca unul din obiectivele fundamentale menite să formeze la elevi conștiința apartenenței lor la statul ungar. În manualele de istorie pătrundeau informații extrem de sumare despre istoria națională a românilor. În special după 1876, an în care Ministerul de culte și instrucție publică din Budapesta a interzis folosirea în procesul de învățămînt a unui mare număr de manuale, se crease o situație primejdioasă pentru educația tineretului român prin încercarea de desprindere a lui de istoria națională. Singura cale de transmitere a informațiilor din domeniul istoriei românilor care n-a rămas blocată prin ordine ministeriale represive a fost studiul istoriei universale. În structura acestor manuale se găsesc informații despre evenimentele mai importante din istoria națională a românilor. Deși sumare, aceste informații deveneau o nepuizabilă sursă de trăiri afective, datorită devoțiunii cu care se studia orice eveniment din istoria națională. Prin intermediul manualelor de istorie universală s-a realizat informarea elevilor din școlile populare din Transilvania despre „războiul oriental“, termen cu care era denumit războiul pentru independență. Dincolo de aspectele legate de eveniment — deci de o istorie evenimentială cum ne-am pronunța în termeni moderni — în manuale e subliniată finalitatea politică a conflictului la care România participă „ca să scuture jugul turcesc“ — după cum se exprima S. Moldovan în manualul său de istorie¹. G. Popa subliniază în manualul său actul dobîndirii independenței și regretă încorporarea Basarabiei de către Rusia, după cooperarea de pe frontul de luptă². G. Popa amintește despre luptele de la Grivița și Plevna, unde soldații români s-au dovedit a fi vrednici de gloria străbună.

După publicarea în 1876 a unui manual de istorie a românilor, care prin tonul său avîntat și prin valoarea sa pedagogică a însemnat o realizare deplină a literaturii didactice a epocii, cunoscutul învățător din Lipova, I. Tuducescu, a elaborat un manual de istorie universală, care a fost tipărit în 1893 în tipografia arădeană a lui L. Rethy. Intitulat **Figuri din istoria universală**, acest manual de istorie cuprinde, în comparație cu cel din 1876, informații mult mai sărace din trecutul zbuciu-

---

1. S. Moldovan, *Istoria Ungariei în legătură cu istoria universală pentru școalele populare*, Brașov, Editura H. Zeidner, 1887.

2. G. Popa, *Istoria universală alesu istoria națiunii românești și a regatului Ungaria*, ed. a II-a, Arad, 1880, p. 86.

mat al românilor. Totuși, și în structura acestui manual au pătruns informații despre momentele cele mai însemnate din istoria noastră: uniunea și independența.

La același procedeu de integrare în istoria universală a unor date din istoria națională a recurs și cunoscutul autor de manuale didactice din Brașov, I. Darius³. În manualul său de istorie, ultima lecție din materia ce se predă în clasa a VI-a a școlii primare — lecția 68 — avea ca titlu **Războiul Oriental**. Autorul arată că, în 1877, muntenegrenii, bulgarii și sîrbii s-au răscolit împotriva turcilor. Țarul Rusiei a trimis o armată numeroasă în Balcani și războiul cu turcii a izbucnit. La puțin timp după începerea ostilităților, rușii au fost „tare strîmtorați de turci și poate că ar fi fost respinși de aceștia, dacă nu le-ar fi ajutat tînara oaste a României. Acum turcii fură învinși și la 1878 se încheie pace cu ei“. După încheierea păcii, România s-a eliberat de sub jugul turcesc și și-a dobîndit independența sa.

Observăm că într-un manual de istorie universală în care li se predau elevilor cunoștințe despre revoluția franceză, făurirea statului italian unitar, războiul franco-german din 1870-1871, I. Darius a introdus informații despre războiul de independență al românilor din 1877, încadrîndu-l în coordonatele sale europene. La acest procedeu a recurs I. Darius și într-o lecție de geografie a Europei, destinată prezentării geografice a României⁴. Autorul subliniază că „România în urma războiului româno-ruso-turc și-a cîștigat independența (neatîrnarea)“. În puținele informații despre Bulgaria pe care autorul le-a inserat în manual notează că „Plevna s-a făcut însemnată prin războiul din 1878“. Se făcea astfel o referire la o localitate care intra în conștiința românilor ca simbol al eroismului ostașilor români în lupta pentru dobîndirea independenței. Deși studiul sistematic al istoriei românilor nu se putea face datorită legislației școlare maghiare represive, autorii manualelor au recurs la o modalitate ce nu putea fi îngrădită prin legile școlare: prezentarea unor date sumare despre războiul de independență în manuale de istorie universală. Astfel, istoria românilor era privită într-o perspectivă europeană, bogată în resurse educative pentru educarea în spirit național a tineretului român din Transilvania.

3. În ultimul sfert al secolului trecut se înregistrează creșterea interesului pentru studiul literaturii române în școlile medii românești din Transilvania. Societățile literare ale elevilor introduc în problematica dezbaterilor din adunările lor teme de istorie literară. Au apărut și manuale de istorie literară, stilistică și poetică, ce se caracterizează prin viziunea lor unitară asupra culturii și literaturii române. În aceste manuale se releva valoarea liricii patriotice inspirată din marile evenimente ale istoriei noastre naționale. În manualul său de istorie a literaturii

---

3. I. Darius, *Istoria patriei și elemente din istoria universală*. Tractată după metoda biografic în două cursuri concentrice pentru școlile populare, ediția a VI-a, Editura Librăriei Ciurcu, Brașov, 1906.

4. I. Darius, *Geografia patriei și elemente din geografia universală pentru școlile populare*, ediția VI-a revăzută și îndreptată, Ciurcu, Brașov, 1901.

române, Ion Lăzăriciu, profesor la Preparandia din Deva, stabilește cinci perioade distincte în evoluția creației literare românești⁵. Ultima din cele cinci perioade începe în 1860, după unirea Moldovei cu Țara Românească într-un singur stat, România unită, care s-a impus pe plan european prin avântul economic și cultural stimulat de actul unirii. Dezvoltarea economică și culturală a tinărului stat român a fost impulsionată de un alt act istoric de mare valoare politică: dobândirea independenței sale. Acest act a stimulat forțele creatoare ale națiunii române, care s-a afirmat prin acțiuni de răsunet în sfera științei și a culturii. Dintre poeții care au contribuit la progresul cultural al națiunii române, I. Lăzăroiu amintește pe V. Alecsandri, creatorul unei întinse și valoroase opere poetice, în care războiul pentru independență se remarcă prin tonul ei avântat și prin accentele de profund umanism.

O analiză mai amplă a liricii patriotice a lui V. Alecsandri se află în manualul de istorie a literaturii române al lui E. Hodoș, profesor de limba și literatura română la Preparandia din Caransebeș⁶. Analizând creația poetică a lui V. Alecsandri, E. Hodoș subliniază valoarea volumului de poezii „Ostașii noștri“, inspirat de faptele glorioase de arme ale românilor în lupta pentru dobândirea independenței României. Operând o selecție din creațiile însumate în acest volum, E. Hodoș analizează poeziile **Peneș Curcanul**, **Sergentul**, **Frații Jderi**, **Căpitanul Romano**, **Hora de la Plevna**, **Odă ostașilor români**, **La Turnu Măgurele**. Semnificativă din punct de vedere axiologic pentru definirea spiritualității românești și a profilului uman al luptătorului român este analiza poeziei **Frații Jderi**, în care este elogiat umanismul soldatului român, care „nu zdrobește“ pe turcul rănit atunci când îl întâlnește, ci-l duce la ambulanță. Deși putea să omoare pe soldatul turc care-l rănisese, Jder Nistor, unul din cei doi Frați Jderi ale căror fapte de arme constituie substanță epică a poeziei, ascultă îndemnurile care veneau din străfundurile conștiinței sale și cruță viața adversarului, gândindu-se că nu e un act de dreptate să lovești pe cel ce nu se poate apăra. Soldatul român se apropie de turc, îi pansează rana și-l duce la ambulanța unității sale pentru a fi îngrijit. Gestul lui Jder Nistor ilustrează triumful spiritului de omenie de care era enimat soldatul român. El și-a învins atitudinile comportamentale pe care în altă armată o luptă față în față cu inamicul le-ar fi făcut inevitabile. Umanismul de substanță al românilor îl ridică pe soldat de-asupra animalității pe care o declanșează războiul. Ne aflăm în fața unui umanism de structură a personalității umane, care caracterizează profilul spiritual al românului.

E. Hodoș a analizat în manualul său și opera altor scriitori care au adus un cald elogiu faptelor glorioase ale românilor în războiul pentru independență. Referindu-se la opera lui N. Gane, autorul manualului arată valoarea nuvelei **Andrei Florea Curcanul**, care a fost inclusă în

---

5. I. Lăzăriciu, *Istoria literaturii române în usul tinerimei studioase*, Sibiu, W. Krafft, 1884.

6. E. Hodoș, *Manual de istoria literaturii române*, ed. II-a, Caransebeș, 1896, editura autorului.

conținutul cărții pentru patriotismul pe care-l insufla tineretului școlar. Această nuvelă se întâlnește și în structura multor cărți de citire și în perioada interbelică. E. Hodoș se referă și la I. Nenițescu, relevând caracterul avîntat al poeziei sale inspirată de epopeea independenței.

Cele două manuale de istorie a literaturii române au situat războiul pentru independență în contextul devenirii istorice a poporului român, relevînd rolul acestui act istoric în făurirea României moderne. Recurgînd la literatura inspirată de glorioasa luptă a ostașilor români, E. Hodoș a subliniat două din dimensiunile permanente și specifice ale personalității ostașului român: eroismul luptătorului și umanismul pe care el l-a dovedit în luptă. Resursele educative ale acestor manuale în școlile din Transilvania erau imense. În primul rînd, se cultiva încrederea generațiilor tinere în România și în armata română, capabilă să asigure eliberarea națională a românilor din Transilvania. În al doilea rînd, analiza poeziilor devenea un moment de cultivare a demnității naționale a românilor, care în ciuda despărțirii lor politice și-au manifestat atașamentul lor statornic față de marile valori ale culturii europene, în al cărei patrimoniu ei ilustrau una din cele mai de preț: umanismul românesc.

I. Lăzăriciu este și autorul unui manual de poetică utilizat în clasele gimnaziale⁷. Autorul a ilustrat unele genuri și specii literare prin creații poetice și dramatice care oglindesc momente de înălțare și zbucium sufletec din timpul războiului de independență. Ca exemplu de odă, autorul a recurs la poezia lui S. I. Bădescu, **Armatei române**, în care sînt elogiuate faptele de arme ale ostașilor români care au plecat să lupte sub steagul țării „mîndru și curat”. Datorită eroismului lor, ostașii români au cucerit neatîrnarea țării, care-i primește cu onorul cuvenit învingătorilor. Genul dramatic este ilustrat prin piesa „La Turnu-Măgurele”. Atmosfera de război, cu răniți îngrijiți în ambulanțe, e prezentă în piesă. Un căpitan rănit în lupta de la Plevna se bucură de îngrijire aleasă în ambulanță și se reface. Pe patul de suferință se îndrăgostește de infirmiera Adela, care îi înmînează viteazului căpitan „Steaua României” cu care fusese decorat de comandantul armatei. În încheiere, sergentul Horcea, decorat și el cu „Virtutea militară”, strigă plin de încredere: **Trăiască România!** E ușor de imaginat entuziasmul resimțit într-o clasă de adolescenți din Transilvania, care puteau să exclame în cadrul lecturii — Trăiască România! Valoarea educativă a piesei era redată pentru școlile din Transilvania de resursele ei ample pentru educarea în spirit național a elevilor din gimnazii.

Pentru a ilustra unele valori stilistice analizate în manualul său de stilistică, I.F. Negruțiu a recurs la creații poetice inspirate de războiul de independență⁸. Personificarea, ca figură de stil, a fost ilustrată de autor cu poezia lui V. Alecsandri, **Balcanul și Carpatul**. Dialogul dintre

7. I. Lăzăriciu, *Elemente de poetică română*. În usul tinerimei gimnaziale și preparandiale, Sibiu, în editura librăriei W. Krafft, 1882.

8. I. F. Negruțiu, *Manual de stilistică pentru școlile medii și institutetele preparandiale*, Blaj, 1884.

cei doi munți putea fi comentat în clasă pentru a cultiva sentimentul demnității naționale a elevilor. Adresându-se **Balcanului, Carpatul** pune în antiteză sentimentele care-i despărțeau :

„Ești șters din cartea lumii, tu, care de vechime
Stai răzimat în somnu-ți de o putredă mărime;
Și vrei să ții în lanțuri popoarele creștine?
Și vrei, Balcane girbov, eu să mă-nchin la tine?
Dar n-auzi cum te ride și Dunărea și Marea?
Deviza-ți e sclavia și a mea Neatirnarea!“

Ideea neatirnării este exprimată de o forță a naturii pentru a sužera pătrunderea ei în conștiința românească. În același manual, anecdota este ilustrată cu povestirea **Din resbelul româno-turc**. Alte noțiuni de stilistică au fost exemplificate cu selecțiuni din poezii ale lui V. Alecsandri. Pentru a da un exemplu de strofă, autorul a recurs la poezia lui V. Alecsandri, **Peneș Curcanul**. Datorită mesajului transmis de operele literare care oglindeau eroismul și demnitatea românilor în războiul de independență, lecțiile în care erau analizate aceste opere depășeau sfera educației intelectuale și deveneau mijloace de educație națională a tineretului român din Transilvania. Manualul de stilistică al lui I.F. Negruțiu, ca și celelalte de acest gen utilizate în epocă⁹, a dobândit această calitate recurgând la forța de pătrundere în conștiință și de modelare pe care o are opera literară inspirată din marile evenimente ale istoriei naționale.

Manualele de citire au constituit cartea de căpătii a școlarului român din Transilvania. Ele l-au familiarizat cu valorile fundamentale ale culturii române, într-o administrație ostilă care încerca să-l izoleze de izvoarele culturii naționale. Prin manualele de citire, elevii români au fost familiarizați cu opera figurilor reprezentative ale literaturii noastre : V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coșbuc. Utilizând resursele educative ale operei literare, autorii de manuale de citire au selecționat din fondul de aur al literaturii române piese cu ajutorul cărora învățătorii au modelat conștiința elevilor lor. Cu ajutorul literaturii a fost formată la elevi imaginea despre eroii independenței. Primul manual în care s-a urmărit să se creeze o asemenea imagine a fost cel elaborat, în 1878, de V. Petri și intitulat : „*Legendar sau carte de citire pentru școalele populare*“, Sibiu, 1878. V. Petri a inclus în conținutul manualului un scurt text literar, intitulat **Jumătate de ploscă**, în care aduce un cald omagiu umanismului ostașului român. E o trăsătură spirituală subliniată cu predilecție de literatura didactică din Transilvania. V. Petri, autorul povestirii și al manualului, a situat scena povestită în cadrul luptei de la Vidin, unde un turc grav rănit roagă pe un român să-i dea puțină apă. Soldatul român se apropie și în momentul când îi

⁹. Dintre manualele de stilistică și poetică reamintim pentru valoarea lor didactică: Iosif Tempea, *Stilul și poetica limbii române în usul școalelor gimnasiale*, Lugoj, 1862; I. Tempea, *Manual pentru epica, lirica și didactica limbii române*, Lugoj, 1886 și I. Rațiu și Al. Ciura, *Poetica și legendar poetic pentru școlile secundare și normale*, Blaj, 1911.

oferea plosca inamicului său de arme, acesta își descarcă arma în dorobanțul binevoitor, fără însă a-l nimeri. Glumind, românul îi spune turcului „bine ai țintit, dar rău ai socotit!“ și pentru aceasta turcul „va fi pedepsit“ să bea numai jumătate din apa din ploscă. Umanismul soldatului devenea astfel prima dimensiune a profilului spiritual al românului care pătrundea în cărțile de citire din Transilvania.

În manualele de citire care au apărut în diferite centre culturale transilvănene (Sibiu, Brașov, Blaj, Gherla, Caransebeș și Arad) întâlnim poezii care oglindeau diferite aspecte ale războiului pentru independență. Poetul a cărui operă a cunoscut o difuzare masivă în Transilvania prin intermediul cărților de citire a fost V. Alecsandri. Din opera Bardului de la Mircești și în special din ciclul **Ostașii noștri** întâlnim piese în manualele alcătuite de I. Popea¹⁰, I. Pop Reteganul¹¹, D. Dogariu — N. Piltia¹², Șt. C. Alexandru¹³.

V. Onițiu a adus o notă didactică aparte prin informațiile biografice despre scriitorii români pe care le prezintă în manualul său de citire pentru gimnaziu¹⁴. Referindu-se la opera lui N. Gane, V. Onițiu notează că nuvela **Andrei Florea Curcanul** reprezintă „tipul soldatului român, desenat în proză, precum **Peneș Curcanul** de V. Alecsandri e același tip prezentat în versuri“ (p. 215). Cunoscuta poezie a lui V. Alecsandri **Peneș Curcanul**, care simboliza eroismul popular în lupta pentru libertate și independența națională, e întâlnită în manualul de citire al lui E. Hodoș¹⁵. În manualul de citire al lui I. F. Negruțiu și P. Ungureanu¹⁶ întâlnim, alături de poezia **Peneș Curcanul**, poezia lui G. Coșbuc, **Trei, Doamne, și toți trei**, prin care se mențineau în conștiința publică românească locurile istorice unde armata română a obținut victorii prin eroismul ostașilor săi: Plevna, Smîrdan. În manualul cunoscuților învățători arădeni I. Grofșoreanu, I. Moldovan, N. Ștefu, N. Boșcaiu și P. Vancu întâlnim poezia **Tatăl lui Neacșu**, de I. Nenițescu¹⁷. Poezia a avut o largă audiență printre școlari datorită elogiului făcut unui ostaș care și-a men-

10. I. Popea, *Carte de citire pentru gimnasia, școale reale, comerciale, pedagogice (normale) și pentru școalele de adulți*, Sibiu, 1885.

11. I. Pop Reteganul, *Carte de citire pentru anii din urmă ai școalelor populare, școalele de repetițiune, cursurile de adulți și pentru poporul român*, Ciurcu, Brașov, 1892.

12. D. Dogariu — N. Piltia, *Carte de citire pentru anii din urmă ai școalelor populare și de repetițiune*, Editura H. Zeidner, Brașov, 1895.

13. Șt. C. Alexandru, *Cartea copiilor — ilustrată — pentru clasa a II-a primară*, Editura H. Zeidner, Brașov, 1898. Despre Șt. C. Alexandru: V. Popeangă, Ștefan C. Alexandru, *autor de manuale școlare*, în „Analele Societății de limba română”, 7, Zrenjanin, 1976.

14. V. Onițiu, *Carte de citire pentru clasa IV gimnasială, reală și pentru școalele superioare de fete*, Ciurcu, Brașov, 1895.

15. E. Hodoș, *Manual de limba română. Elemente de stilistică și poetică și carte de citire*, Caransebeș, 1902.

16. I. F. Negruțiu — P. Ungureanu, *Carte de citire pentru clasa II, III și a IV-a primară*, ed. II, Blaj, 1905.

17. I. Grofșoreanu, I. Moldovan, N. Ștef, N. Boșcaiu, P. Vancu, *Carte de citire pentru clasele V și VI ale școlii populare*, Arad, 1907.

ținut inima lui română în dramatice împrejurări. Luptînd pentru libertatea poporului său, Neacșu din Buzău și-a jertfit viața în atacul de la Plevna. Aci, după ce și-a pierdut o mîină „dar nu și inima-mi română“, cum spunea el camarazilor săi îmbărbătîndu-i, a continuat lupta pînă la jertfa de sine.

În primul deceniu al secolului nostru, profesorul sibian I. Stroia și învățătorii D. Lăpădat și I. Crișan, din Săliște, au publicat cărți de citire pentru clasele II—VI¹⁸. În cartea de citire pentru clasa a IV-a, autorii au prezentat informații despre România în lecția **Călătorie prin Europa**¹⁹. În lecție se arată că în 1859 cele două principate române s-au unit formînd un singur stat, care în 1881 a devenit independent față de turci. Independența, ca valoare politică, este introdusă în conținutul unei lecții cu caracter geografic, pentru faptul că cenzorii manualelor tipărite după 1907 erau atenți ca în conținutul lor să apară cît mai puține informații din istoria națională a românilor.

În manualele de citire din Transilvania întîlnim un element de axiologie pedagogică: poezia în sujba istoriei. Studiul istoriei era ciuntit și redus sub raportul resurselor sale educative. Autorii de manuale de citire au recurs atunci la poezia de factură istorică, din care au selecționat piesele pe care le-au introdus în manualele lor.

4. Studiul gramaticii în școlile populare și medii din Transilvania a depășit aria educației intelectuale, avînd ca obiective educative cultivarea dragostei față de limba română și față de istoria națională a elevilor. Pentru a ilustra o normă gramaticală autorii de manuale au recurs la selecțiuni din opere literare. În manualele de gramatică întîlnim versuri sau strofe întregi selecționate din poezia independenței, pentru a exemplifica diferite categorii gramaticale sau norme ortografice. Dincolo de poezia din care erau selecționate versurile sau de norma gramaticală ilustrată era prezentă istoria, înțeleasă, în egală măsură, ca memorie și dascăl al neamului.

Referirile la România se făceau în manualele de gramatică din Transilvania chiar dacă autorii formulau ei înșiși exemplele, fără a se recurge la opere literare. Astfel, în gramatica lui N. I. Mihălțan²⁰ găsim exemplul semnificativ pentru interesul purtat românilor de peste Carpați: „România e o țară care are 5 milioane de locuitori“. În manualul de gramatică al lui I. Dariu²¹ se aduce un elogiu rolului mamei în păstrarea limbii române: „Mamele noastre ca românce au vorbit românește cu noi, de aceea limba pe care o vorbim noi este limba românească. Fiindcă vorbim limba românească sîntem români. Limba românească, fiindcă am

18. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, E.D.P., 1975, p. 232.

19. I. Stroia, D. Lăpădat, I. Crișan, *Carte de citire pentru al pătrealea an de școală*, ed. II-a, Nagyszeben, 1910.

20. N. I. Mihălțan, *Gramatica română pentru clasa a III-a poporală și normală*, Sibiu, 1886.

21. I. Dariu, *Gramatica limbei românesce* (sintaxă, etimologie, fonetică și ortografie, stil) întocmită în două cursuri concentrice pentru școalele populare, cursul I, ediția a treia, Ciurcu, Brașov, 1892, p. 8.

învățat-o mai mult de la mamele noastre se mai numește și limba mamei noastre sau limba maternă²². Dacă I. Darius formulează el însuși exemplele sau recurge la folclor, I. Ilica²³ recurge la exemple selecționate din opere literare. I. Ilica a formulat și el unele exemple, care prezintă însă resurse educative, ca de exemplu : „Eu doresc ca românii să înainteze“ (p. 54). Unele exemple se referă la războiul de independență, ca de exemplu : „Rusia bate pe turci cu ajutorul României“ (p. 44). Noțiunea de frază este ilustrată cu o construcție în care vorbește de victoria trupelor române la Plevna.

Procedeul formării unor propoziții în care se afirmă realități din războiul de independență a fost folosit și de P.M. Liuba în manualul său de gramatică²³. Un exemplu edificator : „Românii luau Grivița cu asalt“ (p. 30). La același procedeu a recurs și N. Pilția, în al cărui manual de gramatică întâlnim exemple care oglindesc fapte de arme petrecute în războiul de independență : „Lupta de la Grivița a fost foarte crâncenă“²⁴. Manualul lui Pilția a fost refăcut de N. Sulică. În prefață, el constată că „limba noastră literară a făcut în ultimele decenii un evident progres pe calea încheșării și unificării sale“²⁵. N. Sulică a continuat procedeul utilizării de propoziții formulate de autor pentru a ilustra categoriile gramaticale. În unele exemple au fost amintite evenimente istorice din războiul de independență: „În 1877, la 28 a lunii noiembrie st.v. a capitulat Plevna“.

În manualul său de gramatică pentru școlile medii, I. Petranu a exemplificat noțiuni și norme gramaticale cu ajutorul unor versuri din opera lui D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, Al. Odobescu, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coșbuc și alți scriitori români²⁶. Versuri din poezia independenței, îndeosebi din lirica patriotică a lui V. Alecsandri, se întâlnesc în exercițiile gramaticale pe care elevii le primeau ca muncă independentă. Se întâlnesc versuri din poeziile **Sergentul** și **Peneș Curcanul**, care prin conținutul lor educativ deveneau un mijloc de educație națională. La exemple selecționate din operele scriitorilor noștri clasici a recurs N. Bogdan²⁷. Pentru a explica utilizarea trăsorii de unire, autorul a recurs la versuri din poezia **Sergentul** de V. Alecsandri, din a cărui operă se găsesc și alte exemple.

Literatura didactică din Transilvania a îndeplinit în contextul cul-

---

22. I. Ilica, *Lecțiuni de gramatică limbii române*, Arad, 1892.

23. P. M. Liuba, *Gramatica română pentru școlile populare. Partea I. Etimologia*, Ciurcu, Brașov, 1892.

24. N. Pilția, *Gramatica limbii române întocmită pentru școlile secundare și civile*, Zeidner, Brașov, 1895.

25. N. Pilția, *Curs sistematic de gramatică limbii române întocmit pentru școlile secundare după cele mai nouă recerșinșe ale instrucțiunii* de N. Sulică, ediția IV-a, volumul I (Etimologia), Zeidner, Brașov, 1902.

26. I. Petreanu, *Gramatica română pentru învățămîntul secundar, Partea I, Etimologia*, Ediția II, Arad, 1899 și *Gramatica română pentru învățămîntul secundar. Partea II. Sintaxa*, ediția III, Arad, 1902.

27. N. Bogdan, *Gramatica limbii române pentru clasa I, II gimnazială, reală și seminare pedagogice*, ediția III, Brașov, Zeidner, 1914.

turii române o funcție de continuitate istorică, prin cultivarea la elevi a conștiinței romanității noastre și a identității naționale a românilor, nealterate de divizarea lor politică și de vitregia vremurilor. Avînd în vedere conținutul și resursele lor educative, manualele școlare au depășit aria valorilor pedagogice prin apelul la valori din sfera politicului și a culturii naționale. Unul din elementele de originalitate ale elaborării lor a fost constituit de modul curajos și inteligent prin care autorii au introdus valori fundamentale ale istoriei și culturii naționale. Referirea la istorie devenise ea însăși o armă de rezistență și de fortificare a conștiințelor românești în lupta împotriva asupririi sociale și naționale. Sublinierea factorilor care asigurau unitatea națională a românilor și coeziunea lor spirituală peste hotarele meșteșugite, care-i despărțeau, avea aceeași finalitate politică : dezvoltarea la tînăra generație a conștiinței unității. Dacă în unele manuale apărute pînă în 1877 se sublinia că România este tributară turcilor, așa cum a făcut N. Pop²⁸ în manualul său de geografie pentru școlile populare, în manualele elaborate după 1877 apare ideea independenței tînărului stat român.

Sub raport axiologic, conținutul manualelor devine mai bogat și cu resurse educative mult mai ample. S-a recurs mai insistent la literatură pentru a se releva demnitatea națională, eroismul popular și umanismul ostașilor români. Datorită capacității imense a literaturii de a pătrunde în suflete și de a le entuziasma pentru idei înălțătoare, s-a format o perspectivă mai largă asupra războiului pentru independență, relevîndu-se valori care aveau o rezonanță politică în Transilvania. Demnitatea, umanismul și eroismul erau afirmate ca valori constitutive ale profilului spiritual al poporului român. Sub raport afectiv, manualele școlare au cultivat în conștiința generațiilor sentimentul de încredere de noi înșine, în virtuțile poporului și în capacitatea noastră de a ne făuri unitatea națională. Elogiul actului inlependenței din 1877 însemna și pregătirea sufletelor tinere pentru adunarea plebiscitară de la Alba-Iulia de la 1 Decembrie 1918.

L'IMAGE DE LA GUERRE DE L'INDÉPENDANCE DE 1877 DANS LA LITTÉRATURE DIDACTIQUE DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Dans les pages de cet ouvrage l'auteur s'arrête sur la façon dont la littérature didactique de Transylvanie a reflété l'image de la guerre pour l'indépendance.

Dans ce sens on a mis en évidence les manuels d'histoire universelle, le manuel d'histoire littéraire et de lecture et le manuel de grammaire, livres dans les pages desquels ont été promu des valeurs importantes de l'histoire et de la culture de notre peuple contribuant ainsi à la réalisation d'une éducation patriotique et à la formation d'un véritable comportement national à la jeune génération.

L'auteur précise que la littérature didactique représente un des facteurs importants qui ont contribué au processus de l'achèvement de l'unité nationale d'état des Roumains.

---

²⁸. N. Pop, *Geografia Ungariei și elemente din geografia generală pentru școalele populare*, Brașov, 1876, p. 38.

DRAMATURGIA INDEPENDENȚEI

DOINA RADU

Dacă poezia și proza inspirate din evenimentele războiului de independență și-au dobândit un loc de merit în istoria literaturii românești prin numele unor creatori de talent (Alecsandri, Coșbuc, Sadoveanu, D. Zamfirescu și alții) producțiile dramatice scrise și reprezentate în învălmășagul luptelor sau în entuziasmul victoriei armatelor române au rămas la nivelul unor simple documente literare pentru viitor. Cercetînd piesele de teatru de acum o sută de ani scrise cu sinceritatea martorului ocular și vibrație patriotică în fața eroismului și spiritului de sacrificiu ale unui popor decis să-și realizeze visul de libertate și independență, te mișcă această generoasă mărturie, cu toate imperfecțiunile artistice ale lucrărilor. Să nu uităm că temeiurile teatrului românesc se pun abia la începutul secolului al XIX-lea. Pentru publicul dornic de a recunoaște pe scenă evenimentele pe care le trăia cu intensitate, se scrie o întreagă producție de drame istorice, episoade din istoria patriei, construite dintr-o mulțime de tablouri cu o figurație foarte numeroasă, piese, așa cum le anunțăafișele vremii „... cu mare spectacol, cu bătălii, puști de foc bengal“. Atracția publicului pentru acest gen de spectacol este vie către sfîrșitul secolului trecut cînd apar **Curcanii** lui Ventura și **Peneș Curcanul** de V. Leonescu, **La Turnu-Măgurele** de Alecsandri sau **La Plevna!** de G. Sion, piese care aduc în scenă batalioane întregi de soldați, muzici militare și defilări de trupe.

În timpul războiului pentru neatîrnarea neamului, cînd, mulțumită vitejiei armatelor române, turcii capitulează semnînd armistițiul, se dau numeroase spectacole, în folosul răniților jucîndu-se piesele patriotice aparținînd, cu excepția poezilor Alecsandri sau G. Sion, unor actori, directori de scenă și publiciști.

Trupa lui Mihail Pascaly, care în 1878 a deschis o stagiune la grădina Guichard (str. Știrbei Vodă, 12) năzuind la „răspîndirea gustului teatral în toate clasele societății“, reprezintă printre altele **Dorobanții** sau **Chemarea țării**, episod cu cîntece din răzbelul românilor din 1877¹.

Stagiunea Teatrului Național din București se deschide în seara de 9 octombrie 1877 — Ion Ghica ocupînd funcția de director general al teatrelor — cu poemul dramatic **Visul Dochiei**², scris de publicistul de

¹ I. Massoff, *Teatrul românesc*, EPL, București, vol. II, p. 397.

² *Amicul familiei*, Gherla, 1882, an. V, nr. 16.

origine franceză Frederic Damè, tradus în românește de poetul și dramaturgul D. Ollănescu-Ascanio.

Mitul Dochiei, lansat în literatură de Gh. Asachi, este frecvent întâlnit în teatrul sfîrșitului de secol³. Scenariul piesei lui Damè este scris cu ingeniozitate, iar versurile sînt pline de avînt, poezie și dramatism. În tradiția folclorului românesc, Dochia este fiica lui Decebal, fugărită de Traian în munții și prefăcută de zeul Zamolxe într-o stîncă.

Acțiunea piesei se petrece pe înălțimile Carpaților unde, la picioarele unei stînci, printre brazii seculari, stă în amorișoare Baba Dochia. România, fiica ei, cel de al doilea personaj al poemului, caută s-o trezească pentru a lua parte la renașterea țării. Se aud cîntece de îndemn — un cor numeros proclamă în chip stenic hotărîrea mulțimii de a lupta :

„Pe cei ce mor să răzbunăm
La libertate să-nchinăm.

Dochia preferă somnul veșnic care alină dureri și chinuri grele. Ea rememorează istoria zbuciumată a acestui popor și pe marii săi eroi, în versuri care mobilizau inimile spectatorilor la 1877 :

„Iar pe Decebal viteazul în victorii zămislit,
Mai mult încărcat de fală ca de vîrstă gîrbovit,
Contra soartei schimbătoare l-am văzut cinci ani luptînd
Desperat fără de sprijin și, luptîndu-se, căzînd“ (p. 181).

Din șirul celor care au conferit nimb de glorie neamului românesc sînt evocați, rînd pe rînd, Mircea, Ștefan, Mihai, Tudor :

„Am văzut născînd pe Mircea, și în brațe l-am purtat
Prin cărările din munte pașii săi am îndreptat,
Capu-i prețios, pe sinu-mi cu drag mult timp legănai
Și în inima-i română dorul țării semănai,
La luptă îl urmam cu dorul, biruit l-am mîngîiat,
Un român așa de mîndru sub cer încă n-a mai stat“ (p. 181).

Reînălțarea steagului biruinței se face cu gîndul la Mihai Viteazul :

„Tot așa Mihai luat-a în puternicele-i mîini
Steagul, și-a-ntrunit pe fruntea lui coroanele a trei țări
Uriasă încercare pentru omenești puteri!“ p. 193).

Vitejia dorobanților, a oastei bintuită de frig și osteneala luptei re-editează victoriile bravilor domnitori a căror memorie e păstrată de istorie :

„O, Traian, Decebal, Mircea, Mihai și Ștefan cel Mare
Voi ce străluceți odată în războaiele cumplite,
Voi războinici fără frică și cu inimi oțelite“ (p. 193),

și de la care se face trecerea la prezent. România anunță clipa hotărîtoare din viața poporului român — oștenii trec Dunărea alegînd între moarte și libertate. Dochia se trezește din letargie celebrînd, după patru veacuri de înlănțuire, ziua descătușării :

3 ***, *Istoria teatrului românesc*, Ed. Academiei, București, 1971, p. 170.

„Visuri de neatîrnare / Împlinitu-v-ați, voi, dară!”

Pe scenă apar, în marș triumfal, dorobanții și vînătorii; cîntece — cînd de îndemn la luptă, cînd duioase — își fac loc printre tablourile evocatoare ale trecutului glorios și ale prezentului măreț. Replici cu caracter de sentință proclamau în tonul de supremă etică :

„E o soartă glorioasă a muri pentru a sa țară“.

C. Nottara, prezent la aceste spectacole, ca unul din membrii corului, își amintește că la o reprezentație a apărut pe scenă eroul de la Grivița, Grigore Ioan, cuceritorul steagului turcesc. Spectatorii, în picioare, ovaționau îndelung. Piesa, jucată de 8 ori pînă la sfîrșitul anului 1877, a servit de prolog altei piese de actualitate, datorită aceleiași colaborări dintre Damè și Ollănescu : **Ostașii noștri**, 1877⁴. Acest „episod din Rezelu românilor peste Dunăre“ era o melodramă despre un ofițer presupus dispărut pe cîmpul de luptă, dar care revine o dată cu armata victorioasă.

Cel care a cîntat în versuri însuflețitoare războiul, V. Alecsandri, a scris pentru scenă o singură piesă cu acest subiect, **La Turnu-Măgurele** (scenă în versuri), reprezentată la 1877 în ajutorul ostașilor răniți, de o trupă a „Ambulanței Diviziei I“, și apoi jucată cu real succes la Teatrele Naționale din Iași și București. Publicată în revista sibiană „Albina Carpaților“⁵, este însoțită de nota de mulțumire a redactorului pentru delicateța autorului de a fi oferit foi „această mică operă dramatică“.

Piesa subliniază frumusețea morală a acceptării sacrificiului pentru patrie prin exemplul căpitanului rănit la asediul redutei Plevna și al sergentului de dorobanți Horcea, decorați cu „Steaua României“ și medalia „Virtutea militară“, pentru eroica lor purtare. Acțiunea se petrece la Turnu-Măgurele unde, tînăra văduvă Adela, care părăsise tumultoasa viață a Bucureștiului, îmbracă, asemeni multor altor tînere din acele momente grele, uniforma de soră, îngrijind cu devotament pe răniți. Sergentul Horcea, viteaz din regimentul 13 dorobanți, înfățișează tabloul încrîncenatei lupte pentru cucerirea Plevnei, în versuri care se disting de notațiile poemului „Peneș Curcanul“ doar prin lungimea și amplitudinea gravă.

„..... Trecuse-o săptămînă
De cînd eram în harță cu lifta cea păgînă
Alătura cu Plevna, în față c-o redută
Ce-ntocmai ca ariciul, ghem toată prefăcută,
Părea că e pustie și ne poftea aproape
În șanțurile-i dese de viu să ne îngroape.
Noi tot ținteam privirea doar om zări dușmanul
Și tot trăgeam la tunuri doar i-om strica readnul,
Dar după parapete ascuns, el cu urgie,
Pe cînd noi dam în bobot, trăgea în carne vie“.

⁴ I. Massoff, *Teatrul românesc*, EPL, București, 1969, vol. II, p. 31.

⁵ *Albina Carpaților*, 1878, nr. 21, tom. I, p. 235.

Narațiunea curge firesc, în relatarea participantului — țăranul care a îmbrăcat vremelnice haina de soldat hotărît să-și apere glia, fără eroisme de bravadă :

„... era într-o pădurice
O baterie care cu noi juca popice
Și semăna cu bombe, scurtându-ne de zile,
Cum seamănă românii cu grâu la Sîn-Vasile“.

Aceeași viziune profund populară a luptătorului, care privește sacrificiul pentru țară ca ceva firesc, îi caracterizează pe comandanți, al căror curaj îi apropie de eroii basmelor noastre :

„Pe tun pusese mâna el însuși, Căpitanul
Luptînd cum luptă Zmeul cu Badea Năzdrăvanul“.

Descrierea luptei este realizată prin procedeele stilului oral : locuțiunile și expresiile populare, exclamațiile, enumerațiile, aglomerările de vorbe redau dramatismul confruntării dintre oștile dușmane :

„Pe loc îi dăm năvală în ei, mînca-i-ar corbii !
Și ne-nceptăm în luptă grămadă, chiar ca orbii.
Ce groaznică trînteală ! Ce răgnete de ura !
Ce lovituri cu stratul ! Ce mușcături cu gura !
Pîn-ce din Turci, hapsînii, nici unul n-a rămas“.

Alecsandri creează în spiritul romantic al epocii idila dintre căpitan și Adela pentru a compensa suferințele rănitului aflat în pragul amputării brațului. Piesa este și un frumos elogiu la adresa devoțiunii femeii, „floare de leac pentru durere“, la ale cărei lacrimi „chiar fierul se mlădie“. Scena a doua cuprinde vibrantul monolog al Adelei, care, în binecunoscutul lirism al poetului, dă glas sentimentului admirativ pentru valoarea umană a ostașului :

„Ce oameni ! Ce natură frumoasă și bogată!
Ce inimă vitează și simplă și curată
Se bate în aste sînuri cînd e nevoia-n țară !
O, nu, nu, România nu poate-n veci să piară
Cît are pentru pază o verde seminție
Cu suflet așa mare, cu minte-atît de vie !“

Piesa lui Alecsandri păstrează, nealterat, după un veac de la scrierea ei, mesajul patriotic, încrederea în tăria acestui neam viteaz și demn, mîndria apartenenței la un popor care și-a dăltuit destinul prin luptă și sacrificiu.

Frumusețea eroismului acestui popor care a plătit cu sînge dobîndirea independenței este înfățișată cu emoție artistică de G. Baroni în canțoneta într-un act **Sergentul rănit**⁶. Tuturor sufletelor mîndre, care au apărat onoarea patriei le sînt așternuți trandafiri : „pentru tine, căpitane Valtere, ție, maior Șonțule și vouă, căpitane Bogdane, Horcea, Ulescu și vouă, camarazii mei căzuți în bătălie. Fie-vă țărîna ușoară și dulce amintirea“. Sînt intercalate și cîteva versuri în metrica populară :

---

⁶ *România literară*, an. X, 1977, nr. VII.

„Ast pămînt ce-l calci, Române / E brăzdat cu al tău sînge / P-aste văi adînci, bătrîne, / Unde țara fiii-și plînge / Vechea fală se răsfrînge...”

În cadrul literaturii dramatice de glorificare a biruințelor de la Grivița și Plevna, chiar dacă realele implicații morale și sociale ale războiului pentru independența noastră politică nu și-au găsit expresia artistică corespunzătoare, un loc aparte îl ocupă piesa unui cunoscut poet în a doua jumătate a veacului trecut, George Sion. **La Plevna**⁷, dedicată sincer și cald celor care au luptat și căzut pe frontul din Bulgaria, emite un timbru mai grav, exprimă și comunică o emoție autentică, evită concesiile. Prin temă, autorul ținea să arate că la război au luat parte nu numai țaranii, dar și aristocrația. Fiul contesei Ana, Șerban și prietenul acestuia îndrăgostit de sora sa Elvira, vor cădea eroic pe cîmpul de luptă. În fața morții nu mai există nici un fel de prejudecăți, vecinătatea ei imediată zdruncină cele mai ambițioase orgolii. Cu ușor accent satiric și o nuanță de critică socială e relevată contradicția dintre mîndria blazonată a aristocrației și calitățile umane adevărate ale omului simplu, făcînd abstracție de rană socială.

Tinăra Elvira, curtată de contele Leo, își simte inima robită de maiorul Preda care s-a înrolat sub drapel român, alături de fratele ei, fiind decorați pentru fapte vitejești și înaintați în grad. În vreme ce mama ei își apăra titlurile de noblețe lăudîndu-se cu ascendenții ei Comneni și Porfirogeneți, Elvira îi opune credința în valoarea omului : „Nu vechile titluri ci meritele personale conferă adevărata măsură a valorii omului“. Rezervei și spiritului de conservare dovedite de Leo („nu-mi place să fac pe eroul și nici să mă trezesc cu un glonte în spate“) li se opune atitudinea activă a celor care s-au înrolat făcînd un jurămînt țării : „Lumea trebuie să știe că românul își pune pe altarul patriei viața“. Scrisoarea de la Plevna, în versuri, trimisă de Preda logodnicei sale, chiar dacă conține o oarecare elocință retorică, nu anulează sinceritatea sentimentului și valoarea documentului uman : „La Plevna sînt viteji cu scump și nobil dor / De-a face neatîrnată și mîndră țara lor“./ Recunoaștem pe autorul versurilor patriotice, într-o expresie simplă, directă, emoționantă : „Arma, crucea și dreptatea / Inimile-nsuflețeau, / Neatîrnarea, libertatea / Toți goneau sau toți mureau /. Era o nouă datorie / Pentru țară a se lupta / A se duce-n bătălie / Și-al său sînge a vărsa /. Așa, zău, ne spun bătrînii / Că credeau pe-atunci românii“⁸.

Modelul de acțiune al combatanților este urmat și de cei aflați în spatele frontului. Elvira îmbracă uniforma de soră, exprimînd voința femeilor de a contribui la lupta pentru independență. La știrea din ziar că asaltul redutei Grivița încheiat cu victoria românilor a însemnat 1.500 de morți, printre care Valter Mărăcineanu și maiorul Preda, Elvira își comprimă durerea în fața morții bărbatului iubit, cu sentimente de resemnare și patriotică mîndrie în același timp. Relatarea celor trei zile de atac este făcută de Drăgan. Românii au luptat ca niște tigri : întii au

⁷ G. Sion, *La Plevna!* Arad, 1883, tip. de Gyulai Ștefan, traducere de Iosif Goldiș.

⁸ G. Sion, *Poezii*, Ed. Minerva, București, 1915, p. 39-41.

intrat în luptă moldovenii constituiți în armata a IV-a; ieșenii și vasluienii au stîrnit admirația, luptînd corp la corp pînă la biruința finală. Spectacolele cu piesa lui Sion au recoltat aplauzele publicului care ovaționa, chemînd la rampă pe autor. Din distribuție făceau parte renumiții actori Eufrosina Popescu, Anicuța Popescu (la București), Fani Tardini și I. Anestin (concomitent la Iași și Galați)⁹.

În stagiunea 1877/78 se joacă cu deosebit succes piesele lui Grigore Ventura, **Curcanii și Peste Dunăre**¹⁰, prin care actorul și directorul de scenă dobîndește faimă în calitatea sa de autor dramatic. Fără îndoială că succesul **Curcanilor** s-a datorat în primul rînd împrejurărilor favorabile ale momentului. Entuziasmul provocat de biruința trupelor române înflăcărase toate inimile, și, lesne de închipuit, această manifestare artistică în legătură cu Războiul era întîmpinată cu viu interes. Mai ales că intriga se desfășura printre curcani (denumirea pitorească a dorobanților) care trecuseră Dunărea biruitori. Spectacolul dezlănțuia ropote de aplauze mai mult prin actualitatea lui decît prin valoarea lucrării.

Drama națională în trei acte și un prolog se situează pe același fond de exaltare patriotică întîlnit în piesele anterioare. Dacă în celelalte drame istorice prioritatea o avea cîștigarea sau pierderea bătăliei, susținerea interesului pe durata desfășurării piesei o îndeplinește nesiguranta întîlnirii pe timp de război a celor doi îndrăgostiți, Ana și maiorul Vasile Lupu. Fidelitatea în iubire și împlinirea datoriei pe front sînt cele două linii directoare ale acțiunii, întinse pagini fiind rezervate mărturiilor directe ale luptătorilor despre atacul Griviței și eroismul fără precedent al curcanilor. Sînt pomenite în relatările amănunțite ale soldaților de dorobanți actele de bravură ale unor comandanți al căror nume a fost păstrat de istorie : maiorul Șonțu, căpitanul Mărăcineanu.

Șerban : „Eram noi și un batalion de linie din regimentul al VIII-lea.

Să fi văzut pe maiorul Șonțu în capul batalionului nostru ce frumos era ! Striga : Înainte, băieți, vrîncenii mei după mine ! Și tot înainte călare parcă era sfîntul Gheorghie; deodată văzui că se pleacă la o parte; un obuz fi luase capul“. (p. 135).

Stan : „Batalionul nostru de linie o luase drept spre redută prin niște porumb; cît eram prin porumb nu prea loveau gloanțele turcești, căpitanul Mărăcineanu se întoarce spre compania lui și ne zise : Unde voi merge eu să mă urmați, să nu dați înapoi pînă cînd nu voi da eu, dacă voi cădea, locotenentul să ia comanda. Să trăiți, domnule căpitan, răs-pundeam noi“. (p. 139).

Căpitanul Coroiu, al doilea personaj al piesei, va cădea cu drapelul românesc în mînă, ca simbol al victoriei. Relatarea sa este emoționantă chiar dacă lungimea nefirească a replicilor micșorează efectul dramatic specific unei lucrări reprezentate scenic :

⁹ ***, *Istoria teatrului românesc*, II, p. 145.

¹⁰ Gr. Ventura, *Teatru*, București, Ed. libr. Socec, 1893.

„Se auzi comanda : gata spre înaintare; eu mă uitai la medallionul cu portretul mamei mele, îl sărutai, mă pusei în capul companiei — focul din puști pîrîia în dreapta noastră — parcă ardea o pădure de brad, se auzeau strigăte de ura !... Gorniștii sunau atacul. Lîngă noi, în stînga prin ceața care începea a se ridica, se vedeau coloane dese de infanterie rusă care stau ca și noi — între noi și ei, două baterii române care înaintaseră deschid focul asupra redutei turcești care ieșea din ceață ca un castel din mare, îndată ce bateriile noastre începuseră a trage se văzuseră din redută ieșind nourași de fum, și un obuz trecu peste capetele noastre cu un șuier sinistru. La pămînt, băieți ! răsuna comanda, obuzul căzu în dreptul nostru dar nu eclată... (p. 150).

Turcii începuseră a se retrage, la început încet, dar în urmă în fuga mare; noi după dînșii, peste parapet și ne pomenirăm cu ei împreună în redută. Spectacolul ce se oferi înaintea noastră era înfiorător : morți din toate părțile, cadavre încă palpitînd, lacrimi de sînge“. (p. 157).

Cea de a doua piesă a lui Gr. Ventura, **Peste Dunăre**, dramă în patru acte jucată în 1879, complică firul acțiunii care se petrece în satul Ciupercești, lîngă Calafat, în aprilie 1877, într-un chiftic al unui turc bogat, lîngă Vidin, în noiembrie 1877, în cîmpiile Bulgariei, în ianuarie 1878 și din nou la Ciupercești. Prin diversele pribegiri ale Stancăi, răpită de turci, fiica abandonată a unui boier, luată de suflet de Maria, de al cărei fiu Radu se îndrăgostește, sîntem purtați de pe malul românesc al Dunării în haremul unui „miralai“ — colonel turc — la Vidin, apoi printre bulgarii urgisiți sub jugul turcilor și bulgarilor „turciți“. Prin intermediul dorobanțului infanterist Bucur, decorat cu „Virtutea militară“, aflăm despre luarea Smîrdanului, iar tunarul Gheorghe completează informațiile căciularilor :

„Noi (tunarii) am dat piept... Să fi văzut, tată, nu se vedea boii înaintea plugului. Noi înaintam tăcînd chitic, nu s-auzea decît signalul din cînd în cînd și obuzurile turcești care treceau șuierînd printre noi. Eram în aripa dreaptă. Deodată auzim o pîrîitură de puști în stînga noastră, luăm și noi după comandă în stînga, cînd colo ne pomenim în dosul redutei turcești. Ura ! Pe dînșii, băieți ! strigau ofițerii. Dăm năvală ! bieții turci, speriați, lasă armele încărcate cum erau și o iau la sănătoasa ! Reduta este a noastră... Ceilalți au mai dat înainte spre Satul Smîrdan, acolo se zice că a fost mare vărsare de sînge“ (p. 424).

Finalul piesei apoteozează vitejia curcanilor. După replica personajului Radu : „Un lucru e totdeauna gata, la român, cînd îl cheamă țara : pieptul românesc“ — scena e ocupată de grupuri masive de soldați, femei și copii care la ultimele cuvînte ale eroului aruncă, într-un entuziasm general, căciulile în sus.

Printre cei care au slujit cu cinste scena românească în anii războiului de independență se numără și talentatul cupletist brașovean I.D. Io-

nescu. Înzestratul elev al lui M. Millo a deschis gustul pentru teatru al marelui public, instalându-se în grădini publice sau în sălile mari ale hotelurilor și, în lipsa unui repertoriu, a creat piesete și canțonete cu subiecte din actualitate. În octombrie 1872 se găsește în turneu la Arad și Lipova, însoțit de Slavici, podgoreni primindu-l cu mare însuflețire. Pe scenele lui Ionescu, mult așteptata cucerire a Plevnei de care era legată soarta războiului s-a întâmplat mai curînd decît în realitate, prin reprezentarea unei piese de circumstanță, **Luarea Griviței sau bătălia de lingă Plevna**, cu un succes la public foarte mare. La sala „circ“ din București, în seara de 26 octombrie 1877 s-au reprezentat: **Bătălia de la Plevna, Luarea Griviței, Moartea eroului Valter Mărăcineanu**, „mare spectacol în 3 acte și 3 apoteoze“, în cursul căruia I.D. Ionescu, călare, apărea în rolul lui Osman Pașa.

Un alt actor animator, lugojanul George A. Petculescu se arăta dornic în acele momente înălțătoare pe care le trăia poporul român să vestească și pe scenele din Transilvania și Banat „eroismul românesc trecut prin botezul de sînge la Grivița“¹¹. Astfel, **Luarea Griviței de către armata română** era o „dramă războinică“, în 3 acte și 2 tablouri. Afișul, ilustrat cu o litografie înfățișînd „Asaltul românilor asupra Griviței“, indica tablourile: Cartierul lui Osman Pașa, Plecarea trupelor române la asalt, Moartea lui Valter Mărăcineanu, Încercarea turcilor să reia Grivița, Moartea lui Ibrahim Pașa. Printre numeroasele personaje ale dramei amintim pe: căpitanul Valter Mărăcineanu, sergentul Mătrăgună, Osman Pașa (interpretat de G. Petculescu), colonei ruși, soldatul Ion Mărăcine, Stan, Doiman și un singur personaj feminin, Natalia bulgăroaica. Efectul dramelor naționale din repertoriul său pare să fi fost puternic în public, mai ales în localitățile unde existau școli și se putea recruta o figurație numeroasă.

Am înfățișat producțiile dramatice inspirate din evenimentele războiului de independență al căror merit rămîne sinceritatea lirismului prin care au fost exprimate eroicele jertfe pentru țară, ridicate la nivelul unei etici superioare. Pentru acel însemnat moment istoric, lucrările dramatice au servit adaptării repertoriului la actul istoric precumpănit și o pătrunzătoare mărturie a adevărului entuziaste a maselor la lupta pentru edificarea României moderne.

---

¹¹ I. Massoff, *op. cit.*, II, p. 398, 591.

LA DRAMATURGIE DE L'INDÉPENDENCE

(Résumé)

L'Indépendance, cette grande victoire de la nation roumaine, a été appréciée par toute le peuple et a été chantée dans l'oeuvre des plusieurs écrivains. L'Indépendance a trouvé une place d'honneur dans la littérature, les beaux-arts et musique.

Dans cette ouvrage, l'auteur se propose à présenter surtout les principales réalisations de la dramaturgie dédiées à l'Indépendance, non avant de préciser que les pièces de théâtre écrites il y a 100 ans dégageaient beaucoup de sincérité et vibration sans se faire trop remarquées sous l'aspect de la réalisation artistique. On passe en revue les plus significatives pièces de théâtre: „Curcanii", par Ventura, „Peneş Curcanul" par V. Leonescu, „À Turnu Măgurele" par V. Alecsandri, „À Plevna" par G. Sion, „Dorobanţii" ou „L'appel du pays", le poème dramatique „Le Rêve de Dochia" par Frederich Damé, la chansonnette „Le sergent blessé" par G. Baronzi etc.

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ ÎN CALENDARELE ȘI ALMANAHURILE CU LARGĂ CIRCULAȚIE ÎN ZONA ARADULUI

MELENTE NICA

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, viața culturală a Aradului cunoaște o efervescentă deosebită, datorită în primul rând ofensivei culturale desfășurate la sate de absolvenții Preparandiei arădene, înființată în 1812. Locul ceaslovului, al psaltirei și al „cazaniei“, hrana spirituală a satului, îndeosebi, pînă la această dată, este luat de cărțile de înțelepciune, cărțile populare, calendare, almanahuri, manuale școlare și alte tipărituri, care au un unghi larg de deschidere spre eforturile de integrare a Transilvaniei, alături de Moldova și Muntenia, în „Europa luminată“, de a intra în rîndul națiunilor civilizate. Aceste aspirații ale momentului sînt concretizate în lucrările literare și științifice de popularizare ale cărturarilor și ale intelectualității burgheze în formare. Școala populară a fost principalul instrument prin care s-a realizat ofensiva culturală în Transilvania și care a favorizat intensificarea luptei naționale.

Dintre cărțile de înțelepciune cu o circulație largă în zona Aradului amintim : **Floarea darurilor** (tipărită la Snagov în 1700), **Divanul, Pildele filosoferi** (tipărită de Antim la Tîrgoviște în 1713), care au fost răspîndite în toate țările române în secolul al XVIII-lea. Amintim, cu oarecare patriotism local, dintre cărțile de comportare pe ale arădeanului Horga Popovici : **Oglindă arătata omului înțelept**, apărută în 1807, care, pe lângă norme și sfaturi morale destinate să „civilizeze“ pe locuitorii de la orașe și sate, cuprinde și cîteva istorisiri cu scopul de a demonstra vechimea și continuitatea poporului român pe plaiurile transilvănene. De bună reputație s-a bucurat și cartea lui Damaschin Bojincă, **Diregătorul buneii creșteri (Buda, 1830)**, dedicată „colegiului preparandicesc din Arad“, care tratează despre „datorințele părinților și ale perceptorilor“¹.

Importanța cărților populare și a calendarelor tipărite în celelalte provincii românești și la Buda, la Viena și mai ales la Brașov și Sibiu este evocată cu caldă duioșie și admirație de Ioan Slavici în **Amintiri**, în memoria unchiului său dinspre mamă, bătrînul Fercu, „om cu stare

¹ Alexandru Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 45.

și fruntea cărturărimii din Șiria...². În zona Aradului, la acea dată, cele mai multe cărți se aduceau de la și prin Sibiu. „Veneau atunci pe la noi călare niște «voștinari» — continuă Slavici în «Amintiri» — și aduceau în desagii lor cărți de la Sibiu, **Călințar, Isopia, Leonat, Arghir și Elena, Alexandria** și încă câteva cărți tipărite cu slove. Cea dintii carte tipărită cu litere a fost pentru mine **Graiul românesc**, un fel de gramatică română-maghiară scrisă de Moise Bota, atunci vestitul învățător de la Lipova, care mai scrisese și alte mărunțișuri³.

Cărțile de înțelepciune, cărțile populare, calendarele vin să dea girul științific, prin afinitățile tematice, educative și de realizare artistică, „apelor neincepute“, cum îi plăcea lui Eminescu să spună izvoarelor noastre folclorice, păstrate și mereu îmbogățite, mai ales prin șezători, cele mai vechi „universități“ de cultivare a limbii și literaturii noastre. Vom însemna încă o dată entuziasta apreciere pe care I. Slavici o dă povestitorului popular pentru formația sa de scriitor, dar mai ales dragostea cu care i-a învelit sufletul pentru meșteșugul scrisului: „Și dacă ispita era grea, vina nu era atîta a mea, cît a lui tata bătrîn, minunatul povestitor, care-n timpul lungilor seri de iarnă mă deprinsese atît să ascult, cît și să spun povești, să mă-ndulcesc cu ele“⁴.

Alături de calendare, o largă circulație au avut și almanahurile. „Almanah“ este cuvînt arab, introdus în Europa prin limba spaniolă, și înseamnă „tabele astronomice“. Ele au satisfăcut, în decursul timpurilor, curiozitatea de informare a cititorilor.

În cultura românească, calendarele anunță timid lupta dintre germenii culturii progresiste și cultura feudală, ele devenind cu timpul adevărate enciclopedii populare. În zona Aradului au circulat calendare tipărite încă din 1733.

Dintre cărțile cu largă circulație în rîndurile românilor din zona Aradului, exceptînd pe cele tipărite la Sibiu, Brașov și Buda, se impune pe primul loc **Diorile Bihorului — Almanac național de la Societatea de leptură a junimei române studinte la școlile arădene, Anul I, cu tiparul lui Aloisiu Tichy, 1854.**

Așa cum reiese din prefață, sub îndrumarea lui Atanasie Șandor, cunoscutul profesor de la Preparandia arădeană, apare : **Muguri. Almanah pe anul 1859 prin conlucrarea junimei clericale și studioase a claselor gimnaziale superioare redat de Emeric Basiliu Stănescu. În Aradu Vechi, 1859 cu literele lui Leopold Réthy.** Remarcăm conținutul bogat și divers al acestuia :

Cuvînt către cititoare și cititori (Multu stimatului sexu formos ro-manu se dedichează cu devoțiune și onorați leptori);

Poezii ale lui Em. B. Stănescu;

Caiu Muciu Scaevola, de Ioanne Goldișiu (p. 13-16);

Poezii de Nicolau Christianu, Georgiu Crăciunescu, Augustin Rusu,

² Ioan Slavici, *Amintiri*, Editura pentru literatură, 1969, p. 190.

³ *Ibidem*, p. 203.

⁴ *Ibidem*, p. 205.

V. Grozescu, G. Popovici și M. Șerban;

Încurajarea spre învățarea științelor folositoare și a limbii materne, de dr. Atanasie Șandor (p. 41).

Cei mai frecvenți semnatari ai materialelor sînt Ioan Goldiș, Atanasiu Marianu Marienescu (**Morbulu meu** — p. 51-53, **Visulu copilăriei** — p. 111-112, **Vulturulu și corbulu** — p. 130-131) și Moise Bota (**Focul Lipovei** — **Alegorie din anul 1832**). La sfîrșit se face explicarea cuvintelor.

O activitate neobosită pentru răspîndirea cărții românești, prea puțin cunoscută, a desfășurat Moise Bota. Din realizările lui amintim **Calendariu romanu pe anulu visectu 1860, compus de Moise Bota. Anulu anteiu. Preciulu cu portreiuulu lui Traianu 50 cr. In Arad cu literele lui Leopold Réthy**.

Compozițional are următoarele părți : cronologia, calendarul pe luni (la fiecare lună redă versuri caracteristice), Genealogia, Partea literară și istorică (care este foarte bogată) din care amintim : **Dialog între doi români : moldovanul și bănățeanul fac dispută despre existența română** (pp. 35-48) și poezii cu titlurile **Sinceritate și Călătoria unui zelos român prin Transilvania**, versuită în luna iulie 1843.

Cu acest titlu, calendarul va apare și în anul următor, 1861, la Viena, în teascu văduvei Pichler și fiul, avînd aceeași structură compozițională. Din partea literară reținem : **Dialogu între servianulu călătoriu cu romanulu ungureanu în disputa I-a iluminăția întru dignitatea serbării zilei a nascării Imperatului și Regelui Franc I ținută la Lipova 31 ianuarie 1828**.

Începînd cu 1865, cunoscutul redactor al gazetei „Gura satului“, avocatul Mircea V. Stănescu, în biroul căruia a lucrat Ioan Slavici, tipărește anual un calendar. Prezentăm pe cel care a apărut în 1871 : **Calendarul babelor. Calendar prost pentru oameni cumiți, pe anul ordinar 1871, compus de Mircea B. Stănescu, anul VII, Arad. Editura și prevedictura autorului; tiparul lui Ștefan Gyulai**. Dedicat „Celebrului umorist și satirist, Domnului Sigismund Borlea, deputat în Camera Ungariei, protonotarul comitatului Zarand, salt., salt., în semn de recunoștință a meritelor sale naționale și de frățietate, îi dedic — Autorul !“

Calendarul e prefațat deo „Gratulare la Anul nou“, urmată de trei părți : I) Partea astronomică; II) Noptile anului. (În prezentarea fiecărei nopți se ironizează evenimente, personalități politice cunoscute pe plan mondial sau local, moravuri etc.); III) Ciguri-Miguri (cuprinzînd poezii sau nuvele semnate de Moise Bota, Iosif Lunceanu și Iulian Grozescu).

Calendarele și almanahurile au fost importante mijloace pentru culturalizarea maselor și ridicarea conștiinței social-politice a acestora. Aradul devine centrul politic al românilor transilvăneni în lupta pentru cucerirea drepturilor politice în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea, culminînd cu pregătirea actului Unirii din 1 Decembrie 1918. Vom urmări în tipăriturile cu cea mai largă circulație în zona Aradului — calendare și almanahuri — modul în care, prin operele literare, s-a popularizat războiul de indepen-

dentă în perioada 1878-1919, perioadă în care lupta pentru desăvîrșirea unității naționale și egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților deveniseră principalul stindard de luptă în Transilvania.

În decursul vremii, în structura calendarelor se observă o îmbunătățire considerabilă. Astfel **Calendarul-carte** editat anual, începînd cu 1852, la Sibiu, în Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, și care va păstra denumirea de **Călindar** pînă în 1922, cît și **Calendarul-carte**, editat anual începînd cu 1880, la Arad, în Editura Tipografiei diecezane greco-ortodoxe române a Aradului, tot sub denumirea de **Călindar**, au în general următoarea structură :

- partea calendaristică propriu-zisă;
- genealogia casei domnitoare;
- date despre organele de conducere ale Bisericii ortodoxe, parte cunoscută sub denumirea de „șematism“;

Partea a doua cuprinde articole cu caracter literar, istoric, pedagogic și economic etc.;

Partea a treia — tîrgurile, reclame și alte date.

Calendarul-carte apărut la Sibiu, existent în multe biblioteci arădene de stat și particulare, acordă, încă de la primele volume o importanță deosebită literaturii artistice și istorice și îndeosebi operelor cu caracter patriotic. Între 1852-1878 apare cu litere chirilice și după aceea cu litere latine. Pe parcursul anilor, pe copertă se păstrează, cu mici modificări, același text: **Calendariu pe anul de la Hristos 1852. Carele este Bisect de 366 de zile. Întocmit Pe Gradurile și Clima Țării Ungurești, a Ardealului, Banatului: precum și a Țării Românești și a Moldovei. Anul Întii Sibiu, În tipografia diecezană.**

Reținem din titlu că în aria preocupărilor editorilor se înscriu și Țara Românească și Moldova, atestînd astfel conștiința unității naționale.

În partea literară, primul loc îl ocupă scriitorii români: V. Alecsandri, Alex. Odobescu, D. Bolintineanu, Cezar Bolliac, Gr. Alexandrescu, G. Sion, Anton Pann, I. Creangă, Veronica Micle, N. Gane, I. Văcărescu, P. Ispirescu, Alex. Vlahuță, G. Coșbuc, Ilarie Chendi, Petre Dulfu, N. Iorga, M. Eminescu, Oct. Goga, C. Sandu-Aldea, Alex. Vlahuță, Sofia Nădejde, V. Eftimiu, G. Topîrceanu etc.

La selectarea materialelor publicate se ține seama nu numai de popularizarea operelor scriitorilor români, ci îndeosebi de orientarea înspre literatura patriotică, militantă, reproducînd și opere în care este evocată lupta românilor pentru independență. Astfel, calendarul din 1879 cuprinde: **Cîntecul gintei latine**, de V. Alecsandri (p. 52), **Peneș Curcanul**, de V. Alecsandri, (p. 84-89); **Andrei Florea Curcanul** (Novelă), de N. Gane (p. 55-83).

Calendarul pe 1884 publică o lucrare în proză, **Pindul și Carpatul** (Episod din istoria războiului independenței României), după „Albumul macedo-român“ (p. 114-119).

Schița subliniază participarea voluntară a românilor la războiul de independență, dorința tuturor popoarelor din Balcani de a scăpa de sub jugul otoman.

Subiectul episodului e delimitat ca timp și loc, noiembrie 1877, pe frontul din Bulgaria. O incursiune obișnuită a unui grup de cercetare format din nouă ostași români, conduși de un caporal bucureștean. Ei simt că se apropie ceva. Trecea un convoi de 30 de care încărcate cu provizii. Ostașii români atacă. Bulgarii fug. Rămîne un singur țaran aromân care se predă declarînd că: „Părinții mei de groaza grecilor s-au turcit“. Captura acelei zile, 30 de care cu provizii și 90 de vite, se îndreaptă spre tabăra română. Finalul sugerează unitatea de idealuri a românilor și aromânilor : „Pindul și Carpatul se strîngeau la sîn“, iar „...cavaleria română număra un oștean mai mult“. Sub raportul intenției, schița vrea să indice atitudinea pe care frații de același neam au datoriat-o să o ia în marile momente ale istoriei lor comune.

În anecdota **Curcanii** (anonimă), — 1903, (p. 136—141) se prezintă portretul curcanului și groaza sultanului. Nici o veste bună nu primește sultanul din război:

„ — Noi trimitem oaste, oaste,
Și curcanii ne-o mănîncă !...
— Ce curcan, de curci vi-i frică?
Ce? Vă temeți...?! Sînt cumpliți
Să-mi aducă — aici curcanii,
Și-i mănînc eu singur fripți...!!“

I se aduc românii. Văzîndu-i, sultanul se înfioară:

„Vai! Alah! răcnește dînsul
Săriți toți, lăsați Balcanii,
Veniți grabnic toți aici:
Mă mănîncă fript curcanii!!“

În **Valinca** (Baladă populară — 1904, p. 162) se prezintă lupta împotriva sclaviei turcești. O frumoasă fată, Valinca, e pețită de turci. Ea se aruncă în Mureș, pentru a nu putea fi luată de ei.

În ediția pe 1906 a calendarului apare **O scrisoare de la Muselim-Selo**, a lui G. Coșbuc. (p. 158—160).

Calendarul pe 1919, redactat în 1918 în atmosfera entuziastă a pregătirii actului Unirii, publică **Rugămîntea din urmă**, de G. Coșbuc (p. 77—78).

Calendarul cel mai popular, cu o neîntreruptă apariție de la primul număr pînă azi, este **Calendarul diecezan Arad**, editat în Tipografia diecezană română a Aradului, care apare începînd cu 1880. Încă de la primele numere se acordă o importanță mai mare, considerăm noi, problemelor literare și istorice. Prezentăm în ordine cronologică operele literare care evocă mărețul eveniment al războiului de independență, în numerele anuale ale acestui calendar.

Atmosfera entuziastă a începutului împlinirii idealului național al independenței, smuls Semilunei pe cîmpul de luptă din Bulgaria, în 1877, se reflectă în primul număr al **Calendarului pe anul visectului de la Christos 1880. Anulu primu, Aradu, Editura și tiparul tipografiei diecezane** în care se publică poeziile:

Ostașiloru romani, de Vasile Alecsandri (p. 49—50) — poezie cu

largă circulație în epocă, cunoscută cu titlul **Odă ostașilor români; Sărăcia, Fericirea, Munca** — fabule de G. Sion (p. 50-51); **Doina iubirei**, de V. Alecsandri (p. 51-52).

Calendarul pe 1882 publică poezia „**10 Mai 1881**“, de V. Alecsandri, datată Mircești, 10 mai 1881.

Poetul utilizează exclamația și interogația pentru a-și exprima admirația față de trecutul încercat al poporului său:

„Priviți! această țară din alte țări uitată,
Avea asemănare cu-o ramură uscată
Ce o duce pe-a lui valuri torentul dunărean.
Uimit de trista-i soartă, eu o priveam cu jale
Și-i tot ziceam: Ah! cine te va opri din cale
Pînă a nu fi înghițită de-a valurilor noian?
Răspunde, creangă mică, din care arbor mare
Te-a rupt cumplitul crivăț cu aspra lui suflare
Și te-a zvirlit departe de trunchiul părintesc?“.

Răspunsul îl dă în partea a doua a poeziei:

„Așa tu, Românie, tu țară mult iubită,
De soarta-ți cruntă, oarbă, mulți secolii prigonită
Ai reînviat puternic, în clipă, glorios.
Pe cînd păreai menită a pieri din lumină.
Tu ți-ai adus aminte de muma ta latină
Și-ai scuturat trecutul amar, întunecos.

.....
O țară de mari fapte ce porți un nume mare,
Pe margine de groapă redevenind mai tare,
Ai provocat destinul, și l-ai înfrînt pe el“.

Neatîrnarea e văzută ca momentul culminant al istoriei noastre:

„Frumos, sublim spectacol e în fața omenirii,
Cînd un popor se întoarce din marginea pieirii,
Și pasă plin de zile pe cîmpul strămoșesc;
Cînd el își face-o armă din lanțul de-apăsare
Și în foc redobîndește a lui neatîrnare
Stropită și plătită cu sînge vitejesc“.

În același număr e publicată poezia: **Poclonulu lui Peneșiu**, de V. Alecsandri (p. 69—70). Peneș stă de pază pe cîmpul de luptă gîndindu-se:

„La căminulu strămoșiescu,
La iubita ce-lu iubescu
La părinții ce-lu jalescu.
M-oi întoarce învingător ?...
.....
Să-i adun (țării) comori străine?
Robi în cărduri, să-i adun?
Ba, mai bine, zău mai bine,
Drept plocon să-i duc un tun?“.

Datorită vitejiei lui, gândul se preface în faptă:

„Peneșiu, om de omenie,
Sare în Plevna dintr-un zbor
Și apucă în barbație
Tunul cel mai tunător.
Țării lui apoi cu fală
Dîndu-l, zice: Fă din el
O coroană chiar regală,
O coroană de oțel!“

Numărul din 1890 publică din nou — de data aceasta cu titlul cunoscut — **Odă ostașilor români**, de V. Alecsandri (p. 41-42).

Numărul pe 1892 publică **Cîntec ostășesc**, de V. Alecsandri (p. 76-77).

Calendarul diecezan pe 1895 e bogat în material literar publicînd: **O noapte la țară**, de Vasile Alecsandri, p. 102-104; **Noapte de vară**, de G. Coșbuc, p. 104; **Cîntec oriental**, de G. Coșbuc, p. 108; **Fresco-Ritornele**, de G. Coșbuc, p. 111-114.

Calendarul diecezan pe 1896 publică **Hora de la Plevna**, de V. Alecsandri (p. 95), explicînd și unele expresii, ca „răpcigoșii“, și „vine-o scroafă ca să fete“ = bombă (poreclă), **Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie**, de M. Eminescu, p. 94.

În Calendarul diecezan pe 1901 (p. 121-122) se publică **Coloana de atac** (Fragment) de G. Coșbuc (datată: București, martie 1900); **Rugămintea din urmă** (După Lermontov), de G. Coșbuc (1904, pp. 125-127); **Căpitanul Romano**, de V. Alecsandri (1905, p. 113-114); **Românca de la Grivița**, de V. Alecsandri (1906, p. 109); **Păstorii și plugarii**, de V. Alecsandri (1907, p. 150-151). Poezia e publicată la 30 de ani de la data scrierii ei, Mircești, noiembrie 1877).

În numerele următoare (1916, 1918), războiul e condamnat dar este văzut și ca mijloc de realizare a aspirațiilor poporului. Astfel, în poezia **Triumful așteptării** (1916, p. 128), Alex. Vlahuță exprimă credința poporului în realizarea idealurilor politice de veacuri:

„Te-ai întrebat vreodată din ce undire-nceată
Din lacrimi tăinuită se naște un izvor?
Din mii de ani în piatră lovește răbdător,
Strop după strop, s-o spargă!... Drum greu a fost...
Dar ... iată!
În valuri de lumină, chemat de dorul mării
Un fluviu nou vestește **Triumful așteptării!**“

În unele din poeziile lui G. Coșbuc, sentimentul patriotic se exprimă prin firul narativ urzit din dragostea caldă și sinceră pentru tovarășul de front, mama, iubita, soția sau copiii combatantului; G. Coșbuc evocă dramatic chipul mamei sfârșită de chinurile așteptării în poezia **Costea** (1918, p. 196-198). Întors din război cu încă alți doi: unul cu gândul la iubita lui, iar celălalt cu gândul la copii și soție, Costea se gîndește la maică-sa. Ajuns acasă o găsește însă moartă:

„În sat Costea cînd intră,
Cucuvaia-n turn cîntă,
Iar cînd a bătut la poartă
Măsa-n casă caldă — moartă!
Cît a plîns cu ochi merei
Așteptînd copilul ei!
El sub tunetul de tun
S-a bătut ca un nebun
Parcă de-și iuțea el pașii
Mai curînd piereau vrășmașii
Și-l mîna un singur gînd,
Să se-ntoarcă mai curînd,
Și la ce? Pustiu și gheață!
Măsa-l mai ținea în viață.
Cînd era sub plumb și fum
Numai ea! Și-acum — acum?
De-ar începe iarăși toiul
Ah, de-acum de-ar fi războiu !“

Finalul poeziei realizează prin caracterul nominal și fragmentat al porțiunilor expresia sentimentului de dragoste pentru mamă, definit ca sens al vieții.

Numărul din 1919, la care ne oprim ca an limită al cercetării noastre, publică poezia **Rugămintea din urmă** (după Lermontov), de G. Coșbuc (1919, p. 72-75), poezie publicată și în calendarul mitropolitan din Sibiu pe acest an. Poezia exprimă dragostea și dorul de pămînt strămoșesc unit, după secole de luptă, într-un stat unitar și independent la 1 Decembrie 1918.

În concluzia observațiilor noastre reținem că poeziile lui V. Alecsandri și G. Coșbuc — cei doi mari cîntăreți ai războiului de independență — s-au bucurat de o caldă primire și în acest calendar, ca și în întreaga presă arădeană, datorită simpatiei pe care o purtau arădenii celor doi scriitori.

Dintre calendarele apărute la Arad în perioada studiată de noi — 1877—1919 — amintim pentru bogatul material literar cu conținut patriotic : **Calendarul nostru pe anul visect 1900**. Cuprinde scrieri literare de domnii: I. Slavici, G. Coșbuc, Sept. Albini, Vasile Goldiș, Unchiașul, Enea Hodoș și I. Russu Șirianu, Anul I, Arad, Editura «Tribunei poporului», 1900 și **Calendarul Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria**, Anul I, 1913, Arad, Editura și Tiparul tipografiei „Concordia”, Societate pe acții.

Ca o situație deosebită — dintre calendarele cu o largă circulație în zona Aradului — se prezintă **Calendarul pe 1887**, editat la Brașov⁵, care

---

⁵ Exemplarului existent în biblioteca Episcopiei ortodoxe-române din Arad îi lipsește coperta.

apare ca număr festiv închinat celei de-a zecea aniversări a independenței.

Partea care desparte datele cronologice, pe luni, de rest e o foaie albă, ce nu indică obișnuitul titlu al părții: Partea literară, după care se publică: **Dinaintea Griviței — Nuvelă istorică** (p. 1-48).

Autorul anonim utilizează procedee specifice nuvelei istorice românești. Nuvela este structurată compozițional în 12 capitole. Titlul sugerează prin prepoziția „dinaintea“, care precedă substantivul Grivița, atît localizarea, cît și precizarea în timp.

Tema, deși prezintă aspecte de pe front, are o largă arie social-morală: răutatea, persecuția, cu opusele lor — dinstincția sufletească și triumful dreptății și al adevărului.

Și evoluția subiectului urmează schema clasică. În expozițiune sînt prezentate personajele. Medicul Aurel Dorca se reîntoarce pe Dunăre de la Trapezunt. Dezlănțuindu-se o furtună se crede că au fost salvați numai doamna Dorca cu cei doi copii, care se reîntorc la Iași. Sînt frustrați de moștenire de către epitropi care susțineau că doamna Dorca, fiica lui Alex. Marescu a murit, iar aceasta nu-și putea dovedi identitatea și dreptul de moștenitoare, întrucît actele se aflau la soțul ei, despre care se credea că a murit în naufragiu. După 16 ani, în 1877, fiul ei Iosif împreună cu prietenul lui, Valeriu Micoară, se înrolează voluntari și pleacă pe frontul din Bulgaria, ceea ce constituie intriga.

În desfășurarea subiectului este prezentată viața celor doi prieteni de pe front și a doctorului Aurel Dorca, poreclit „doctorul misterios“.

Acțiunea se petrece pe două planuri:

- a) prezentarea evenimentelor de pe front;
- b) interesul prezentat de cei doi tineri pentru „doctorul necunoscut“.

Autorul suscită interesul cititorului intervenind cu noi date despre medicul Aurel Dorca. După naufragiu, acesta a fost ajutat de Suleiman Muzur, care se afla în tabără și care îi trimite un spion prin care îi cere date asupra oștirii române. Dorca este acuzat de trădare. În timpul luptelor, Suleiman Muzur e prins și declară că scrisorile lui Aurel Dorca l-au indus în eroare. Astfel, Dorca e eliberat și recunoscut de fiul său, ceea ce constituie punctul culminant.

La o săptămînă după căderea Plevnei, tatăl, fiul și viitorul ginere se reîntorc la Iași. Bucuria revederii după 25 de ani este emoționantă, nuvela avînd astfel un deznodămînt optimist.

Prin nuvelă se popularizează, pe un fond social-moral, evenimentele de pe frontul de la Grivița, drama de familie fiind realizată în spirit romantic, sugerîndu-se ideea realizării visurilor neîmplinite, cîntate de Octavian Goga în versurile sale, pregătind conștiințele la lupta pentru realizarea marelui vis al poporului român: Unirea din 1918.

Calendarul **Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina**, Cernăuți, Editura și tiparul lui R. Eckhardt, apare pentru prima dată în 1874. În ediția anului 1879, anul al VI-lea, într-un articol intitulat: **1877-1878**, semnat de M. Călinescu, (p. 109-111 și 112), se prezintă

patetic victoria românilor pe frontul din Bulgaria din 1877 și gloria adusă neamului românesc de V. Alecsandri prin premiarea la Montpellier, în 1878, a „Cîntecului gîntei latine“.

Calendarul pentru toți românii pe anul 1880, București, Librari-editori Frații Ionițiu, prezintă la partea literară „Episoade din istoria Războiului pentru independența României: **Soră de caritate**. Nuvelă istorică originală de N. D. Popescu“ (p. 21-68).

Scrisă în spirit romantic, nuvela captează prin peripețiile de nuanță medievală, uneori a unei povești de dragoste dintre Mimica, o tinărară dintr-o familie bogată, și Petre Chiriachescu, student în medicină și apoi medic în cadrul Crucii roșii române pe cîmpul de luptă de la Plevna. Rănit în „Valea Plîngerii“, în timp ce îngrijea răniții, acesta este vizitat de mama sa și de iubită, sosită pe front în cadrul unei unități sanitare. O bombă, venită la întimplare, omoară pe cei doi îndrăgostiți în timp ce ei culegeau răniții de pe front.

Sub aspect social, nuvela se vrea o replică la prejudecățile căsătoriei prin „mezalianță“.

Deși frumoasa poveste de dragoste a celor doi ocupă un spațiu prea mare în economia nuvelei, autorul reușește să surprindă grozăviile cîmpului de luptă: „... Vedeai fâlci sănătoase strămîtîndu-se din loc, brațe întregi vinjoase zburînd cine știe unde și picioare zdravene sfărîmîndu-se ca niște jucării de sticlă...“; „...Luciul cîmpiei ce se desfășura înaintea spăimîntatei priviri a Mimichii era plin de asemenea nenorociți care dimineața împletiseră cununi din roadele aspirațiilor lor și acum mușcau pămîntul în ghearele nemiloasei morți. Printre ei erau mulți care mușcau încă și care se zvîrcoleau și țipau... Vedeai colo un nenorocit svîrcolindu-se în țărîna învîscuită cu sînge alături de piciorul lui ce zăcea sfărîmat și înghețat cerînd în gura mare ajutor de la ecoul pe care-l asurzea bubuitul tunurilor și răpăitul puștilor, mai încolo un nenorocit căruia un glonte îi pătrunse pieptul striga încercîndu-se în sus-pine: — Maică, taică, unde sînteți?“ (p. 64).

Compozițional, nuvela are XVIII capitole, autorul segmentînd prea mult părțile subiectului. Interesul pentru lectură se menține prin peri-pețiile pline de o dragoste gingașă și pură.

În același calendar, la p. 84-86, sînt redată, într-o rubrică intitulată „Poezii și cîntece resbelnice“: **Hora resbelului, Hora Rahovei și Hora Vidinului**, de C. Rosescu, datate 1 martie 1878 și poezia: **La hotare**, de V.Păun, datată iulie 1877. De remarcat factura populară a acestor versuri.

„**Hora resbelului** ne apare ca o chemare la luptă a muntenilor și moldovenilor:

„Măi bădiță, măi muntene,
Măi fîrtate moldovene,
Hai la Dunărea cea lată
Să înfruntăm moartea turbată
Și-acolo om tot juca
Uite-așa și iar așa“ (p. 84).

Mîndria și vitejia românească sînt exprimate cu demnitate:

„Turcule hiară cumplită
Plevna bine e-ntărită,
Dar să fie cît de tare
Să fiți cît nisip în mare

De români zău nu scăpați

Căci ei sînt șoimi din Carpați“ (p. 84)

În **Hora Rahovei** (p. 84-85) se descrie poziția strategică a turcilor și lupta românilor. În final, victoria este prezentată ca o horă românească:

„Turcii fug din Rahova
Și românii intră-n ea,
Sus pe ziduri țintuiesc
Steagul mîndru românesc;
Iac-așa și tot așa
Joacă oastea-n Rahova

Trageți hora măi români
Că băturăm pe păgîni,
Trageți hora tot așa
Cum se joacă în Rahova,
Trageți bine și-om juca
Uite-așa și iar așa“.

Aceeași atmosferă a luptei e prezentată și în **Hora Vidinului** (p. 85-86). Primul vers al fiecăreia din cele șase strofe repetă motivul

Foaie verde foi de crin//; Foaie verde fîn cosit//
Foaie verde măr sălcu//; Foaie verde busuioc//
Foaie verde grîu mărunt//; Foaie verde măr rotat//.

Ura împotriva turcilor e exprimată prin imprecății cu sens satiric:

„Auleo mînca-te-aș fript
De cînd stai în șanț pitit
Și te bați pe brînci hoțește
Nu vii la piept voinicește!
Ieși, turcule, la măidan
Să te bat să zaci un an“.

Poezia **La hotare**, de V. D. Păun (p. 86), este o chemare la luptă adresată celor prezenți de glasurile strămoșilor:

„Mii de glasuri zbor ca pleava
De sub trei morminte vii:
Turda, Cozia, Suceava—
La hotare! La hotare!
Toți voinicii la război!

Dintre calendarele bucureștene, „Calendarul **Minervei**“ se situează pe primul loc prin numărul mare de exemplare existent în bibliotecile de stat și cele personale.

În „Calendarul **Minervei**“, anul I, pe anul 1899, București, Editura

Institutului de arte grafice și editura „Minerva“ (p. 64), apare o poezie mai puțin cunoscută de-a lui G. Coșbuc, **Cîntec**, în care prezintă încercarea de a cuceri „o cetate“ „din deal“, de-a turcilor, de către unitatea maiorului Șonțu, și moartea acestuia:

„Colonelul dă poruncă;
Șonțu-n foc acum s-aruncă.
Sare-n foc.
Iat-un ofițer călare
Cum se-ntoarce-n fugă mare:
Șonțu-i mort pe sub redută,
Oastea lui pe cîmp bătută
Stă pe loc.
Colonelul se-ntristează;
I-a pierit oastea vitează,
I-a perit !“

Românii fac o nouă încercare prin căpitanul Mărăcineanu care are soarta maiorului Șonțu:

„Colonelul dă poruncă,
Căpitanu-n foc s-aruncă,
Sare-n foc.
Iată-l pe ofițer călare
Iarăși vine-n fuță mare:
Căpitanu-i mort, și-oștirea
Și-a găsit din nou pieirea
Stau pe loc !“

În final, mut de durere și cu „inima sărită“, colonelul exprimă concluzia amară a înfrîngerii:

„Colonelul da-n călare
Ca mușcat d-un șarpe sare
Și e mut.
N-are oști să mai trimită
Și-i cu inima sărită,
Vai și-amar de noi românii
Cum ne prăpădesc păgînii“.

Este prezentată, de asemenea, figura „Generalului Alexandru Candiano-Popescu“, în necrologul publicat în „Calendarul **Minervei**“ pe anul 1902 (p. 75-78). Maiorul A. Candiano-Popescu a comandat Batalionul 2 de vînători care a cucerit reduta Grivița. Acesta, alături de sergentul Grigore Ion, a înfipt drapelul în redută. Se insistă asupra faptelor sale de vitejie la asaltul Griviței din 30 august 1877, căci „Grivița e numai a armatei române și de aceea ea este pentru neamul românesc un neprețuit mărgăritar cules cu valuri de sînge“ (p. 75).

Relatări asupra desfășurării luptelor găsim în „Calendarul **Minervei**“ din 1905 (pp. 97-115, 215): **La Plevna**, de Mite Kremnitz, în care se prezintă căderea Plevnei.

Acest calendar a făcut o impresionantă propagandă vizuală războiului de independență prin redarea tablourilor pictorului Obedeanu pe această temă. („Calendarul **Minervei**“ din 1911) ca „Asaltul de la Grivița“ (p. 108); „Lupta de la Smîrdan“ (p. 109); „Dorobanț mîncînd porumb crud“ (p. 206); „Studiu“ (cu dorobanț) (p. 207); „Prizonierii“ (p. 223); „Transport de răniți“ (p. 233); „După izbîndă“ (p. 235); „Patrulă“ (p. 255).

Almanahul Societății academice social literare „România jună“, II, Viena, Editura Societății „România jună“, 1888, publică două poezii ale binecunoscutului poet în epocă Ioan Nenițescu (**Cîntecul dorobanțului**, datată Galați, 1878 și **Cîntecul tunarului** cu aceeași dată, p. 109—112). Ioan Nenițescu a rămas cunoscut prin poeziile sale patriotice inspirate din războiul de independență : **Înalță-te!**, datată 23 august 1877, împrejurul Griviței și imnul eroismului nostru strămoșesc, **Pui de lei** („Imnurile neatîrnării“, antologie, prefață și note de Victor Rusu, Scrisul românesc, Craiova, 1976, p. 125—128). Poeziile publicate în almanahul societății academice amintite mai sus nu au vibrația patriotică nici valoarea artistică a ultimelor două, dar precizează note definitorii ale eroismului ostașilor noștri într-o intonație populară care cucerește prin adresare directă.

Astfel, **Cîntecul dorobanțului** subliniază rodul vitejiei — **independența** :

„Sînt bun viteaz, sînt dorobanț !
Eu rupt-am al robiei lanț
Și am făcut ca draga-mi țară
Sus să ridice fruntea iară“.

Închină neamului toată ființa sa :

„Tot sîngele ce am în vine
Și orice dor în piept hrănesc,
Le închin toate pentru tine,
O, neamul meu cel românesc“.

Prin lupta sa vitejească, smulgînd al robiei laț, independența strălucește în țara sa :

„Sînt bun viteaz, sînt dorobanț !
Și-am smuls din al robiei lanț
Pe mult iubita, sfîntă țară,
Ce mîndră strălucește iară“.

Aceleași înflăcărate sentimente le exprimă tunarul din **Cîntecul tunarului** ce poartă în suflet ca o povară scumpă iubirea de țară :

„Sînt tunar și port în suflet
Drag iubirea țării mele
Ce e mîndră și aleasă
Ca luceafăru-ntre stele“.

Luptînd cu arma în mîină, va muri, cu fața zîmbitoare, pentru patria sa :

„Lîngă arma-mi zdrobitoare
Ce pe dușman mușcă greu,

Eu cu fața zîmbitoare
Mor, și fericit strig eu :
«Doamne! țara mea iubită
Fie-n veci nebiruită»“.

Tot în acest număr al almanahului amintit, D. Zamfirescu prezintă scene din viața de pe frontul Griviței în cunoscuta nuvelă **Frica** (p. 232-253).

Calendarul ilustrat al „Bibliotecii pentru toți“ pe anul 1900, București, Editura Librăriei Carol Müller, publică, sub titlul **Botezul de singe**, un extras din „Războiul nostru pentru neatîrnare“ (p. 75—84), **Peneș Curcanul** (p. 85—93) și **Hora de la Plevna** (p. 94—95) de V. Alecsandri.

Abnegația și eroismul ostașului român vor fi cîntate în versuri și în primele decenii ale veacului al XX-lea. Almanahul Societății de lectură „Petru Maior“, Budapesta, 1901, Tipografia „Aurora“, Gherla, 1901, publică **Testamentul soldatului (1877)** de Zaharia Boiu. Un soldat rănit exprimă în ultimele cuvinte dragostea de țară consfințită prin jurămîntul făcut :

„Cu singele curgînd șiroi din rana lui adîncă
Aduc un brav soldat român, ce-abia răsuflă încă.
«Lăsați-mă pe iarbă jos, să mai privesc cîmpia
Și soarele cel drăgălaș venind din România.
Acum redați-mi armele, ce le-am grijit prea bine,
Căci pîn'la moarte nu le las un pas de lîngă mine.
Ba și-n mormînt să mi le dați să-mi fie drept soție :
Sub steagul țării am jurat credință pe vecie»“.

Almanahul „Societății Scriitorilor Români“ pe anul 1912, anul I, Editura revistei „Flacăra“, publică o poezie mai puțin cunoscută de-a lui G. Coșbuc și nepublicată în volume : **Aghiotantul** (p. 49).

Încercînd s-o fixăm sub bolta creației coșbuciene, remarcăm atmosfera sumbră și tonalitatea gravă din **Regina ostrogoților**, iureșul năvalnic în lupta din **Pașa Hassan** sau greutatea de plumb a gîndului spre cei dragi, de-acasă, din **Rugămîntea din urmă**.

Tema are o notă clasicistă; datorită de oștean învinge în fața dragostei de frate, dar dragostea de mamă, ca un suprem tribunal, cheamă la rechizitoriu.

Compozițional, poezia e simetrică prin reflecția adînc umană din prima și ultima strofă.

Prima strofă se încheie cu o meditație gravă asupra unui fapt de conștiință :

„Fugaru-le al meu, tu te zbuciumi bătut
Și te miri că mă clatini în scară!
Tu crezi că mi-e teamă de timpul pierdut?
Vai nu, ci de mine că-s fiară !“

Subiectul e o motivare a faptului de conștiință. O mamă îngrijorată îi cere, în momentul plecării pe front, celui mai mare dintre fiii să aibă grijă de fratele lui :

„Ești frate mai mare și-ai grijă de el,
Voi singuri ai mumei pe lume!“

În timpul unei lupte fratele mai mic moare :

„Mușcase cu gura pământul de chin
Și strînse pământul în mână;
Întreaga sa față și părul său plin
De sînge-nchegat cu țărînă“.

În iureșul luptei, fratele mai mare, mînat de dorința victoriei, continuă atacul, lăsîndu-și fratele la marginea pădurii. După atac se întoarce pe un drum mai scurt în tabără :

„Departa de unul ce-așteaptă mîhnit
Și-n drumul meu ochii și-i zbate,
Departa de unul ce poate-a murit
Mînțit de nevrednicu-i frate?“

Poezia îți lasă în suflet acordurile unei muzici tragice a vieții de front, ultimele versuri fiind acordul final al durerii învăluite în muștrări de conștiință :

„Dar mamei, eu mamei, de fratele meu
Ce-oiu spune eu mamei acasă?“

Almanahul Societății scriitorilor români, anul al II-lea, 1913, Editura „Flacăra“, București, publică ilustrații din „Filmul Independenței“.

În concluzie, reținem că prin calendarele-carte și almanahuri s-a desfășurat o adevărată ofensivă a cărții la sate. Ele au avut un rol important în menținerea legăturii cu cartea a absolvenților școlilor populare, fiind deosebit de folositoare și atrăgătoare prin conținutul lor instructiv și educativ. Prin ele se menține nestinsă dragostea pentru limba literară românească și se popularizează evenimentele istorice mai importante din istoria românilor.

Pătrunderea în Transilvania a calendarelor-carte și a almanahurilor editate în Țara Românească și Moldova — precum și receptarea valorilor promovate de acestea în zona Aradului, constituie dovezi de netăgăduit în favoarea puternicelor legături culturale ce s-au stabilit între românii de pe ambele versante ale Carpaților.

Aceste tipărituri de largă circulație în zona Aradului — calendare și almanahuri —, de care ne-am ocupat pe perioada 1877—1919, cuprind numeroase opere literare cu conținut istoric ale clasicilor noștri, dintre care am menționat pe cele referitoare la războiul de independență, contribuind și prin aceasta la întărirea conștiinței unității naționale și mobilizarea maselor populare la lupta pentru realizarea marelui ideal al **unirii** tuturor românilor într-un stat liber, independent și suveran.

LA GUERRE POUR L'INDÉPENDANCE REFLÉTÉE DANS DES CALENDES
ET ALMANACH À LARGE CIRCULATION DANS LA RÉGION D'ARAD

(Résumé)

Cet ouvrage apporte dans le circuit scientifique des dates inédites sur la façon de recevoir les événements de la guerre pour l'Indépendance par la création littéraire promue dans les pays de certaines calendes et almanach de la période 1878—1900, éditées sur les deux versants des Carpates.

L'auteur relève que la circulation de ces calendes-livres et almanach dans la région d'Arad ont contribué à affirmer la conscience de l'unité nationale.

CONTRIBUȚII MEDICO-SANITARE TRANSILVĂNENE LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

EVA CRIȘAN

De-a lungul întregii sale istorii, poporul român a avut conștiința unității sale ce se baza pe comunitatea milenară de teritoriu, de viață, de limbă, de civilizație, de tradiții și de aspirații permanente spre o unitate politică. De aceea, este firesc ca războiul din 1877 în urma căruia s-a dobândit independența de stat a României, moment de o deosebită însemnătate în dezvoltarea națiunii noastre, să fi fost considerat de către toți românii drept cauză proprie, în ciuda faptului că unii dintre ei se găseau sub stăpânirea străină.

În cadrul de față ne vom opri asupra contribuției aduse de românii transilvăneni pe plan medical și de ajutorare a răniților, a văduvelor și a orfanilor de război.

Medicii români și întregul personal sanitar au fost animați întotdeauna de un fierbinte patriotism, în caz de primejdie neprecupețind nici un efort, punându-și toate forțele în slujba celor suferinzi. În acest sens ar putea fi citate abnegația, spiritul de sacrificiu și devotamentul de care au dat dovadă medicii și întregul personal auxiliar cu ocazia groaznicului cutremur din seara zilei de 4 martie 1977. De aceleași sentimente au fost animați medicii și întregul corp sanitar cu ocazia războiului de independență. Excelentul organizator și animator al întregi activități medicale a fost generalul Dr. Carol Davilla.

Mulți dintre doctorii în medicină, chirurghi sau farmaciști, au fost transilvăneni. Unii erau stabiliți mai demult în România, iar alții s-au înrolat voluntar. Toți aceștia și-au adus o importantă contribuție la organizarea spitalelor militare teritoriale sau a celor de front. Unii dintre ei au dat dovadă de mult eroism, fiind menționați cu multă admirație nu numai de presa românească a vremii, ci și de cea străină.

Astfel, Johann Lichtenstadt, corespondentul ziarului vienez «Die Presse», ce a însoțit trupele româno-ruse pe front, descriind luptele de la Grivița și Plevna, vorbește, în termeni deosebit de elogioși, despre excelenta organizare a serviciului medical condus de Davilla, despre spiritul de sacrificiu al medicilor români care se întreceau în a da ajutor celor răniți. „Doctorul Grancea — spune el textual — e rănit de un glonț la mâna dreaptă chiar în momentul când ingenuunchiase să panseze un rănit. El își leagă singur rana, rămânând în linia de foc cît timp este nevoie de ajutorul său“. Nicolae Grancea, fiindcă despre el este vorba, se născuse în 1851 în ținutul Făgărașului și evenimentele anului 1877 l-au gă-

sit student la Școala națională de medicină din București. El părăsește studiile pentru a se înrola voluntar. A fost repartizat, cu gradul de subchirurg, la celebrul batalion 2 de vânători, care s-a acoperit de atîta glorie pe cîmpul de luptă. Pe acesta îl urmărește pas cu pas, iar la atacul redutei Grivița este rănit, fapt pe care îl povestește corespondentul de pe front al ziarului vienez. Relatarea este preluată de gazetele românești din Transilvania și reprodusă de unele dintre ziarele săsești.

În același batalion 2 de vânători servea un alt student român din Transilvania, înrolat și el voluntar. Este vorba despre Adam Hențescu (Hențu), născut la Rîșca, lângă Baia de Criș, care la începutul războiului studia farmacia la București și care avea gradul de subfarmacist. Adam Hențescu a fost și el rănit cu ocazia atacului de la Grivița și cu toate acestea a rămas la datorie pînă la terminarea războiului.

Gheorghe Diamandi s-a născut în anul 1847 la Brașov și a studiat medicina la Viena, unde își ia doctoratul în anul 1867. El se numără printre voluntarii care s-au înrolat în cadrele armatei române în războiul de independență. Dr. Diamandi s-a remarcat mai cu seamă în timpul luptelor purtate la Plevna.

«Gazeta Transilvaniei», de la Brașov, amintește patru medici care au plecat voluntari pe frontul de pe cîmpiile Bulgariei, fără a menționa însă numele acestora. Activitatea depusă de ei a fost cu siguranță pe măsura celei desfășurate de toți medicii transilvăneni ce s-au înrolat voluntar în războiul de independență și pe măsura efortului tuturor medicilor români care au luptat cu multă dîrzenie, suferind privațiuni de tot felul, pentru ajutorarea răniților români, a acelor eroi care și-au vîrsat sîngele pentru împlinirea visului secular de independență.

Dar lupta pentru salvarea, recuperarea vieții și a sănătății bravilor ostași români nu se ducea numai în imediata apropiere a frontului, ci și în numeroasele spitale din interior, organizate în capitală sau în cîteva dintre orașele importante ale țării. În toate acestea lucrau cu multă dăruire și abnegație numeroși medici mobilizați în acest scop. Printre ei întîlnim și medici transilvăneni stabiliți în România. Unul dintre ei este Dr. Ioachim Drăgescu. El s-a născut într-un sat de lângă Blaj, la Blăjel, și a studiat medicina la Budapesta. Student fiind, Ioachim Drăgescu publică un roman, pe care îl intulează **Noptile carpatine**, care nu era altceva decît o istorie romanțată a răscoalei țaranilor români conduși de Horea, Cloșca și Crișan. Or, o asemenea istorie nu putea fi pe placul autorităților, care încep persecuțiile împotriva tînărului student român în medicină. El este obligat să-și termine studiile în Italia, la Torino. După ce își ia doctoratul, datorită aceleiași persecuții, Ioachim Drăgescu este obligat să treacă munții. La izbucnirea războiului din 1877, pe doctorul Ioachim Drăgescu îl întîlnim medic primar la Craiova unde era organizat unul dintre marile spitale teritoriale românești. El este mobilizat pe loc și depune o muncă remarcabilă în organizarea spitalului și mai apoi în îngrijirea ostașilor răniți aduși de pe front.

Imediat după izbucnirea războiului, Dr. Ioachim Drăgescu adresează

un călduros apel femeilor din Transilvania, publicat în numărul din 20 mai al revistei «Familia» și în care citim :

„Pe aici toată lumea lucrează. Femeile scamă, bandaje și contribuie care după puteri pentru oștire. Bărbații se înrolează sub drapel. Aș dori și sper că voi fi înțeles. Aș dori ca și la dumneavoastră, doamnele, să formeze un comitet care să strângă oferte, fie în bani, fie în scame și să le trimită la adresa subsemnatului la Craiova. Când noi sîntem în pericol de a ne vărsa sîngele pentru dreptate și libertate surorile noastre de peste munți, nu pot, nu trebuie să stea nepăsătoare“. Româncele din Transilvania erau departe de a fi nepăsătoare, comitete în acest sens erau deja constituite. Înainte de a vorbi însă despre acestea și despre obolul pe care l-au adus femeile și românii din Transilvania pentru ajutorarea fraților lor răniți în război, a văduvelor sau a orfanilor, se cuvine să mai amintim numele altor medici transilvăneni care și-au adus o contribuție importantă în cadrul spitalelor din interior. Printre aceștia se numără Dr. Constantin Nica, originar din Brașov, care a studiat medicina la Viena, iar apoi s-a stabilit la București. El s-a distins printr-o muncă intensă și și-a oferit serviciile fără nici un fel de remunerație.

Nu putem să nu-l amintim apoi pe Dr. Ioan Arsenie, care s-a remarcat în mod deosebit în cadrul spitalului militar de la Brăila, prin chirurgia de război în care avea experiență, dat fiind faptul că însoțise oștile împăratului Maximilian în războiul din Mexic. La Brăila se organizase unul dintre cele mai importante puncte sanitare de război, unde erau transportați și operați cei mai mulți dintre răniții de pe front.

Dr. Ioan Arsenie se născuse la Gura-Riului, lângă Sibiu, și a studiat medicina la Viena. După ce a însoțit trupele austriece în războiul din Mexic s-a stabilit la Brăila. La începutul războiului de independență Dr. Ioan Arsenie avea 39 de ani. Ar mai fi de adăugat medicul V. Bianu și încă mulți alții.

Spuneam că la publicarea apelului lansat de către Dr. Ioachim Drăgescu erau deja constituite comitete ce aveau drept scop colectarea de ofrande, în bani sau obiecte, pentru ajutorarea ostașilor români răniți, a orfanilor și a văduvelor de război. «Telegraful Român» din Sibiu, în numărul său din 17 mai 1877, publică procesul verbal de constituire a comitetului doamnelor sibiene și apelul adresat de către Iudita Măcelariu, președinta acestuia, din care cităm :

„Nu putem sta indiferente la ceea ce frații și surorile noastre și sîngele nostru vor avea de îndurat în această mare dramă ce se prepară și s-a început deja pe frumoasele, istoricele și de vechi sînge, fumegîndele țârmuri ale Danubiului“.

La Brașov se constituise un comitet ce îl avea ca președinte pe Manole Diamandî, iar ca secretar pe Dr. I. Lapedatu. În apelul acestui comitet se spune :

„Frații noștri de dincolo, puși în dura necesitate de a-și apăra cu arma averea și existența, vocea carității vine și reclamă de la umanitate ajutor și alinare, vocea singelui pentru că ei sînt frații noștri“. Într-o

singură zi, comitetul din Braşov colectase frumoasa sumă de 7540 franci aur.

Studentimea română de la Viena, „însufleţită de idealuri naţionale — după cum se spune în revista «Familia» — voind să facă şi dînsa ceea ce îi va sta cu putinţă pentru răniţii români“, alcătuieşte un comitet. Revista adresează studenţilor români călduroase mulţumiri „pentru iniţiativă care merită mai multă laudă, cu cît se ştie că ei sînt lipsiţi de mijloace“.

Iniţiativelor de constituire a comitetelor româneşti pentru ajutarea răniţilor, a văduvelor şi orfanilor din războiul de independenţă li s-au opus cu promptitudine autorităţile, invocînd neutralitatea Austro-Ungariei, dar încurajînd în acelaşi timp iniţiativele de ajutorare a răniţilor turci şi chiar cerînd asemenea ajutoare.

Cu toate protestele românilor transilvăneni, multe dintre ele publicate în gazetele vremii, comitetele au fost desfiinţate şi taxate drept acţiune de trădare. S-au permis doar acţiuni, colecte individuale.

«Gazeta Transilvaniei», în numărul din 9 iunie, arătînd că, din ordinul guvernului contelui Tisza, comitetele au fost desfiinţate, adresează un înflăcărat apel către toţi românii dintre Tisa şi Carpaţi. „Secoli întregi — se spune în apel — au luptat fraţii noştri din România pentru lumină şi lege, contra barbarismului, un Mircea, un Ştefan, un Mihai au trăit şi au murit cu arma în mînă, la porţile Europei, înfrîngînd potopul barbariei şi al întunericii“. Printre semnatari îi găsim pe George Bariţiu, Iacob Mureşan, Aron Densuşanu, Lapedatu, Diamandi şi alţii.

Nenumăratele piedici puse în cale de către autorităţi n-au fost în stare să stăvilească dorinţa fierbinte a românilor transilvăneni de a sprîjini, fiecare după puterea sa, războiul de independenţă, războiul care era şi al lor, de a contribui la alinarea suferinţelor bravilor oşteni români, a fraţilor lor. Aşa se face că pe durata întregului război, pînă la căderea Plevnei, gazetele româneşti din Transilvania nu vor avea spaţiu îndestulător pentru a înşira nenumăratele ofrande. Lună de lună, zi după zi sînt înscrise numele oraşelor şi ale satelor, ori chiar ale cătunelor unde s-au adunat bani sau materiale menite să aline suferinţele bravilor noştri ostaşi. Țăranii din Țara Făgăraşului, din Cîmpia Transilvaniei, din Banat, de pe Crişuri, ori din Țara Moşilor şi din multe alte zone sînt prezenţi. Ar trebui amintite aproape toate oraşele şi nenumărate sate, subliniind masivitatea contribuţiei puternicelor centre româneşti : Sibiul şi Braşovul.

Datele ce ni s-au păstrat, extrase aproape în totalitate din presa vremii, nu sînt în măsură să ne dea cifra la care se ridică valoarea ajutorului pe care l-au dat românii transilvăneni pentru alinarea suferinţelor răniţilor, a văduvelor şi orfanilor de război. Un calcul aproximativ arată că s-au trimis circa 124700 franci aur, ceea ce însemna o sumă importantă. Dacă valoarea materială nu poate fi estimată, în schimb poate fi determinată dimensiunea morală.

Eroismul de care au dat dovadă medicii transilvăneni în războiul de independenţă, masivele ofrande în bani şi materiale constituie dovezi

grăitoare despre conștiința unității poporului nostru, despre dorința sa de libertate, de independență și mai ales despre omenia care-l caracterizează.

CONTRIBUTIONS MÉDICO-SANITAIRES TRANSYLVAINES
À LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

(Résumé)

Les médecins roumains et tout le personnel sanitaire ont été animés d'un ardent patriotisme. Beaucoup de docteurs en médecine, aide-chirurgiens, pharmaciens ou sous-pharmaciens, participants à la guerre de 1877 ont été transylvains, les uns établies autrefois en Roumanie et les autres enrôlés volontairement. Cette étude met en évidence quelques personnalités.

L'héroïsme des médecins transylvains dans la guerre d'indépendance, les grandes offrandes en argents et matériaux constituent des preuves éloquentes concernant la conscience de l'unité du peuple roumain, sons aspiration de liberté, d'indépendance.

CONTRIBUȚIA FEMEILOR ARĂDENE LA MIȘCAREA NAȚIONALĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

RODICA HERLO

În frământata istorie a neamului românesc, tradiția virtuților feminine, ca și prețuirea femeii sînt foarte vechi, pierzîndu-se adînc în negura anilor, în poezie, mit și legendă. Ele au împlinit întotdeauna (etic, patriotic, afectiv) viziunea românească despre lume și viață, dîndu-i întregirea spiritului prin jertfa lor tăcută și smerită, prin frumusețea lor morală, dragostea de țară și bărbăția lor în lupte.

În România, mișcarea pentru emanciparea femeilor își are începutul în programul revoluționarilor de la 1848. Doi ani mai tîrziu, la 12—24 martie 1850, la Brașov ia ființă prima asociație a femeilor române din țara noastră „Reuniunea femeilor române”¹.

Înființarea acesteia a declanșat, în deceniile care au urmat, organizarea femeilor în reuniuni, societăți sau comitete și în alte orașe : Sibiu, Blaj, Iași, Arad ș.a., și a însemnat totodată începutul afirmării femeilor române pe tărîm politic, social, cultural și artistic.

Între scopurile urmărite de mișcarea femeilor române, educația prin școală și familie a tinerelor fete a constituit unul din principalele și permanentele obiective ale acestora. Dar, activitatea femeilor române nu s-a mărginit doar la probleme privind educația tinerei generații, ci s-a integrat luptei întregului popor pentru cucerirea drepturilor politice și sociale.

În cadrul luptelor pentru dreptate, independență și unire, o verigă hotărîtoare în procesul de formare a României moderne îl constituie războiul pentru cucerirea independenței depline a patriei noastre. Aflată sub dominație străină, Transilvania nu rămîne în afara acestui război. Prin voluntarii trimiși, prin ajutoarele materiale acordate o considerăm participantă directă la acest război, participare care era dictată și de dorința arzătoare a transilvănenilor de a se constitui un stat independent, în jurul căruia să se desăvîrșească statul național român unitar.

În părțile Aradului, războiul pentru cucerirea independenței depline a găsit sprijin și participare, femeile fiind prezente active prin activitatea de colectare a scamelor, banilor, prin colectare de pînză, rufe etc. în favoarea ostașilor răniți pe front. În acest scop, sperînd că exemplul lor

---

¹ *Personalități feminine*, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1975.

va fi urmat la Arad, revista „Biserica și școala“ publică, la 17 mai 1877, „Apelul femeilor române din Sibiu“. Acesta își găsește ecou în „Apelul către române!“, lansat de Ersilia Sturza din Șepreuș, intitulat : „Adresa filantropică către Femeile române“, care, după ce vorbește despre cruzimile săvârșite de turci și despre cauza dreaptă a războiului purtat de români, subliniază că „... Lupta o țin românii și noi sîntem române și că... aceste legături ne duc inimile la frații noștri în luptă dincolo de Carpați... și... impun fiecărei române adevărate a face sacrificii și oferte după putință pentru ajutorarea bravilor ostași din România...“².

O altă publicație arădeană, „Gura satului“, în numărul din 15/27 mai 1877, informează cititorii că „Doamnele române din Arad pînă a-cum în două rînduri se adunară spre a se consulta și constitui într-un comitet, pentru ajutorarea răniților români“³. La apel au răspuns un număr însemnat de femei, dintre care amintim pe următoarele : Zoe Mihălțan, Iudita Secula, Iuliana Roșu, Ileana Anciu din Arad, Aloisia Sida și Sidonia Secoșan din Șiria, Ecaterina Codreanu, Elisa Codreanu, Ioana Tripa, Cristina Codreanu din Șiclău și împrejurimi, Sofia Marinescu căsătorită Oprionu din Sinicolaul Mic etc. Pentru activitatea desfășurată în această campanie de colectare a materialelor pentru ostași, Elena Țăranu din Lipova a fost decorată⁴.

Și după 1877, activitatea femeilor din Arad continuă cu aceeași intensitate. Astfel, în 1884, se înființează „Reuniunea Femeilor române din Arad“, una dintre cele mai vechi societăți feminine din Transilvania. Aceasta a fost, timp de aproape patru decenii, o adevărată citadelă a culturii în părțile Aradului, care urmărea să servească aspirațiile cele mai legitime ale poporului nostru — cîștigarea de drepturi naționale.

Scopul reuniunii este crearea unui fond din care se va înființa, cu timpul, în Arad o școală românească cu internat pentru educația fetelor române⁵.

Prima președintă a Reuniunii a fost inimoasa româncă Hermina P. Desseanu, soția fostului luptător pe tărîm cultural-național, I.P. Desseanu. În toamna anului 1890 se deschide „Școala superioară de fete“ cu caracter confesional, dar președinta ei, Hermina Desseanu, n-a văzut împlinit scopul Reuniunii, întrucît moare în 1889⁶. Deschiderea școlii s-a făcut sub președinția Aureliei Beleş, soția notarului public, dr. Ion Beleş, din Arad⁷. Ministerul nu recunoaște dreptul Reuniunii de a susține o școală confesională. Școala este predată Consistorului, iar Reuniunea urma să poarte de grijă educației elevilor din internat și să adune fonduri pentru a putea sprijini elevele lipsite de mijloace materiale și dornice să învețe românește.

---

² Alexandru Roz, *Ecoul războiului pentru independență din 1877-78 în părțile Aradului*, în „Ziridava“, V, 1975, p. 46.

³ *Ibidem*, p. 47.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁵ *Statutele Reuniunii femeilor române din Arad și provincie*, Arad, tipografia George Nichin, 1909, p. 1-3.

⁶ *Hotarul*, nr. 4-5, 1939, p. 150.

⁷ *Ibidem*, p. 151.

După o stagnare de câțiva ani, Reuniunea se reactivează în 1909. „Reactivarea Reuniunii femeilor române din Arad se înscrie în mișcarea socială și culturală a Aradului la începutul secolului al XX-lea. Scopul Reuniunii : crearea unei școli de fete puternice, menită să crească o nouă generație de femei române în părțile astea”⁸.

„Tribuna“, din 28 aprilie 1909, lansează apelul Reuniunii pentru școala de fete din Arad : „Ne-am întrunit din nou, în Reuniune noi toate femeile române din Arad și provincie, pentru dragele noastre odoare : fetele române și limba română.

Și după cum bat inimile și după cum glăsuiesc și statutele : scopul nostru greu și înalt este să adunăm fonduri și gândul nostru arzător este să ridicăm de grabă aici în Arad o zidire nouă și potrivită tuturor cerințelor moderne, în care să așezăm pe viitor internatul și școala superioară română de fete de aici, să o lărgim și întregim cu școala de me-naj și țesut, și cu educație bună, solidă și românească...“. În continuare, Apelul vorbește de necesitatea unei asemenea școli în aceste locuri : „...În mijlocul valurilor vrăjmașe, cari ne împresoară din toate părțile, și aducându-ne mai ales aminte de rolul și misiunea sfântă ce a avut femeia română în viața neamului nostru, cutezăm să zicem, că mai virtos astăzi nimenea dintre noi nu poate discuta nici necesitatea și nici importanța fără margini a acestei instituții, la care ne gândim noi, și credem că nu poate fi suflet de român, care să nu tresară la auzul acestui glas : școală și cultură românească pentru fetele noastre...“. Apelul este semnat de Letiția Oncu, președintă, Iustina Șerban, casieră și Sever Bocu, secretar⁹.

Din 1909, președintă a Reuniunii este aleasă Letiția Oncu, n. Ho-doș, soția avocatului și directorului Băncii „Victoria“, dr. Nicolae Oncu¹⁰.

Această femeie distinsă a dat dovadă de energie, cuget și suflet românesc, moștenite de la strămoșii ei din Munții Apuseni. Nu cunoaște obstacol când e vorba de a duce la îndeplinire un ideal românesc. În acel început de veac, Aradul era un centru cultural și politic puternic, leagănul unui însemnat mănunchi de luptători însuflețiți, conduși de cinste și convingere într-un ideal. Din această pleiadă de luptători a făcut parte româncă — plină de energie și inteligență — Letiția Oncu. A pornit inițiativa cu încredințarea nestrămutată în izbînda finală. S-au organizat baluri, serate, conferințe, o loterie cu 100 bilete, pentru care abia după multă suferință a obținut autorizația guvernului. Balurile în costume naționale, în Arad, s-au organizat pentru întâia dată în anii 1909, 1910, 1911 și au fost o adevărată revelație bogăția și variația de costume originale de pe întreg ținutul românesc, purtate la aceste ocazii. Despre aceste baluri relatează publicația arădeană „Românul“, care din anul 1911 deschide o rubrică feminină în paginile sale. Balurile erau importante nu numai prin programele artistice prezentate; ele

⁸ *Tribuna*, din 28 februarie 1901, p. 1.

⁹ *Tribuna*, nr. 89, din 28 aprilie 1909.

¹⁰ *Hotarul*, nr. 4-5, 1939, p. 151.

constituiau, totodată, prilejuri de manifestare a conștiinței naționale, a solidarității cu românii de dincolo de Carpați. În asemenea ocazii se cîntau doine și jocuri românești : Hora, Chindia, Hațegana¹¹. Un astfel de bal a fost organizat la 9 februarie 1911 sub patronajul unor doamne printre care apare din nou numele Letiției Oncu, apoi numele Marianei Monția, soția compozitorului Emil Monția din Șiria, Eugenia C. Pop, Ileana Veliciu din Chișineu Criș ș.a. Venitul era destinat pentru construirea internatului de fete. Serbarea a constituit și o sărbătoare a costumului național : „Balul costumat de la Arad e o dovadă mai mult despre solidaritatea ce există la poporul nostru. Înainte de pauză s-a jucat cel mai maestru și mai falnic joc al nostru — călușarul și bătuta, cu grația și jocul feciorului român“¹².

Aceste femei românce au fost măsura și au ținut cumpăna vieții neamului, ele au fost ponderea morală în familiile lor, au născut oameni, au învățat pe copii necesitatea jertfelor pentru păstrarea pămîntului strămoșesc, le-au transmis imaginea frumuseții în tiparele clasice ale artei noastre inegalabile. De aceea, femeia româncă era pregătită, printr-o îndelungă participare la istorie, chiar din umbră și în tăcere, să înfrunte și să învingă dificultățile și încercările vieții.

Vorbind despre rolul mamelor în familie, ziarul „Românul“ subliniază : „Trebuie să fim jaluze de felul în care să ne îndeplinim chemarea de mame în familie. Chemarea educativă a mamei este să dea nu numai buni copii familiei, ci și membri folositori societății și neamului... Mamele sînt chemate să combată toate pornirile rele : egoismul, lăcomia, luxul, necuviințele de multe feluri“. Și mai departe, Neli Cornea completează : „Femeia română este sentinela neamului, care stă de veghe la prosperarea vieții naționale, neclintită ca o stîncă de granit, înfruntînd fulgere și tunete. Își face cu sfințenie datoria de a păstra limba și credința strămoșească, de aș apăra vatra, copiii, pe sine de jaf și pradă, de cotropirea dușmanului sălbatec. Mama română a fost și va fi întotdeauna la înălțimea chemării ei, cu ochii la binele neamului, ca la o icoană de altar, veghează ea la interesele naționale, altoind în inimile plătînde ale copiilor simțăminte românești, poezia graiului românesc, dragoste, cult pentru neam. Veghiera s-a cristalizat la Româncă în virtute. Mama română este chezașia viitorului de aur al neamului. Datorită mamelor, ne-am păstrat limba prin atîtea veacuri pline de fapte crude cu năvălitori barbari“¹³.

Nu putem vorbi de contribuția femeilor arădene la mișcarea națională fără a pomeni numele scriitoarei și publicistei Constanța Hodoș, care s-a născut pe aceste meleaguri, la Zimbru, la 12 octombrie 1860¹⁴. În această localitate, tatăl său, Constantin Talos, era notar comunal. Co-

¹¹ *Românul*, nr. 2, 19 februarie, 1911, p. 8.

¹² *Românul*, nr. 10, 1911, p. 8.

¹³ *Românul*, nr. 53, 1911, p. 8.

¹⁴ *Hotarul*, anul VI, nr. 4--5, 1939; I. Breazu, în *Povestitori ardeleni și bănățeni pînă la Unire*, Cluj, 1937, p. 277, susține anul 1861, iar Doina Radu în *Catedra*, 1977, susține 1863.

pilăria și adolescența și-a petrecut-o la Hălmațiu, unde între anii 1865-1876, tatăl său a funcționat ca prim-pretor. A fost căsătorită de trei ori, la început cu Nicolae Marcu, funcționar la telegrafia din Arad, cu care a avut doi copii : Aurel și Lucian; apoi cu I. Russu Șirianu, căsătorie din care au rezultat tot doi copii, Letiția și Mircea, mai fericită fiindu-i a treia căsătorie, cu scriitorul Alexandru Hodoș, zărândan și el. Din această căsătorie a avut un copil, pe Alexandru, publicist și om politic. Rămasă văduvă, a murit la 19 aprilie 1934 în București, unde își avea la acea dată domiciliul¹⁵.

În copilăria sa Constanța Hodoș a avut ocazia să cunoască în Hălmațiu figuranții marii tragedii politice a Zărândului, care, angajați într-o luptă cu asupritorii de veacuri, formau o familie unită.

Zărândul, sintetizînd mai bine aspirațiile românilor ardeleni de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, a inspirat-o pe Constanța Hodoș care a oglindit în artă acest capitol de istorie prin romanul său „Martirii“ — roman social ce oglindește fidel generația de la 1848 din Zărând, cu centrul de acțiune în Hălmațiu¹⁶. În paginile romanului găsim importante relatări despre orașul Arad pe vremea revoluției de la 1848¹⁷.

Între anii 1905-1906, Constanța Hodoș, redactează „Revista noastră“, în paginile căreia își fac loc probleme dintre cele mai diferite legate de viața femeilor, de la cele privind arta, pînă la cele legate de modă sau de unirea culturală a femeilor române¹⁸.

Suferințele pricinuite de războiul mondial o fac pe Constanța Hodoș să-și exprime, în paginile revistei „Transilvania“, convingerea că femeia este factor primordial în obținerea și menținerea păcii în lume : „Dezrobiți femeia ! căci, prin contribuția ei la viața politică, omenirea se va apropia de idealul păcii. O mamă nu va hotărî niciodată să-și trimită copilul la moarte !“¹⁹.

Timpurile de pace au făcut-o pe Constanța Hodoș să se îndrepte mai mult spre literatură, îndeosebi spre teatru. A colaborat la „Tribuna“, „Lumea ilustrată“, „Viața“, „Semănătorul“, „Viața literară“, „Lucefărul“, „Transilvania“, „Minerva“, „Universul“, „Dacia Traiană“, „Familia“, „Revista noastră“, „Adevărul literar și artistic“ etc.

A publicat sub pseudonimele: Th. Costan, Tea Costa. Volume publicate : „Aur“, „Departate de lume“, „Frumos“ (nuvele), „Mîntuirea“ (dramă modernă într-un act); „Rodica. În vîrtejul războiului“, „Spre fericire“ (povestiri); teatru de copii etc. În periodice a publicat : proză, teatru, traduceri, cronici și recenzii.

Un aport deosebit de important în dezvoltarea conștiinței naționale, a unității tuturor românilor l-au avut femeile de dincolo de Carpați sta-

¹⁵ *Hotarul*, anul VI, nr. 4-5, 1939.

¹⁶ Doina Radu, *O scriitoare a Hălmațului : Constanța Hodoș*, în „Catedra“, 1977.

¹⁷ C. Hodoș, *Martirii*, Editura Minerva, București, 1908, p. 135-136.

¹⁸ *Personalități feminine*, Biblioteca „Astra“, Sibiu, colecția iconografică, 1975.

¹⁹ *Ibidem*.

bilite pe meleagurile arădene. Un exemplu în acest sens îl constituie Marilina Manolescu, căsătorită cu gazetarul și omul politic Sever Bocu. Publicistă talentată, membră a „Asociațiunii naționale arădene“, prin paginile ziarului „Tribuna“ din Arad a dat glas aspirațiilor naționale ale românilor transilvăneni, a dus la trezirea conștiinței naționale. Pasionată de arta populară românească, de folclorul românesc, Marilina Bocu desfășura o activitate deosebit de însemnată pentru cultul acestora. Sesi-zînd decăderea artei naționale în Transilvania sub influența străină, scrie : „... E poezie în firea flăcăului, în felul vioiu al vorbei și cîntecului său, ca și-n ființa țărăncei, în portul frumos, în floarea din cosiță și-n grația blindă cu care știe purta cobilița cofițelor cu apă și fuiorul de tors. În briurile înflorate, pe margini de prispe, în jurul ferestrelor, în împistreală doniților, încondeiatul ouălor de Paști, în florile minunate pe străchinile de pămînt, pe fluiere, furci, pe linguri și lavițe, ori unde ce cade în mîna românului, tot are acea notă de distincțiune a sufletului său curat și dornic de frumos, acea originalitate proprie artistului.

Românul s-a trezit cu obiceiurile și cîntecele lui și nu poate trăi, nu se poate simți bine decît cu datinile și în felul lui de viețuire croit din moși-strămoși după asemănarea firei lui vioaie, pornite și vesele.

Țărăncii nu-i stă bine decît cu fota și iia ei pentrucă într-aceea numai simțul ei i-a putut inspira minuni cu care farmecă privirile. Instinctul i-a dictat potriveala înveșmîntării și din armonia chipului cum și-a știut țărancă română rosti toate, a creat din frumos tot mai frumos, pînă ce treptat a ajuns la o adevărată finețe în portul și împodobirile ei, — la artă“. Și mai departe : „... Ne-am afirmat în arta aceasta în chip unic și după cum vestea doinei a răzbit pînă în țări neștiute, tot astfel a pătruns pînă departe zvonul de laudă al lucrurilor noastre de mîină... și unde ajung nu numai că plac, dar uimesc pe toți cei care le văd“²⁰.

Și ceea ce impresionează la Marilina Bocu este căldura, pasiunea, pe care o toarnă în fiecare frază așternută pe hîrtie, ca atunci cînd, adresîndu-se femeilor, le cere: „...că pe lîngă toate datorile noastre, una dintre cele sfinte ne este aceea de a păzi sacru arta națională“... „că-i rușine să fii româncă cînd nu ai mîndria artei tale naționale“²¹.

Pasionată a literaturii și muzicii românești, Marilina Bocu cere femeilor să cînte doinele românești mult prețuite și de străini. „... De ce nu cîntați mai bine doinele noastre, doinele noastre duiosă și pline de farmec, după care rîvnesc și străinii; în ele se găsește toată poezia, toată frumusețea și o româncă niciodată nu-și poate cînta doina greșit, căci e a ei, e născută și crescută din sufletul ei, din singele moșilor și strămoșilor, cari și-au plîns în ea toată obida și și-au cîntat toată bucuria vremurilor“²².

²⁰ Marilina Bocu, *Cîteva cuvinte femeilor române* — „*Podoabele naționale*“, în „*Tribuna*“, nr. 287, din 25 noiembrie 1908 (7 ianuarie 1909).

²¹ *Ibidem*.

²² Marilina Bocu, *Muzica-Lectura*, în „*Tribuna*“, nr. 25, din 30 ianuarie 1908.

Femeie distinsă, cu suflet nobil, Marilina Bocu nu concepe o femeie lipsită de bunătate, căci „Dacă toate femeile ar fi bune nu ar exista nici un rău pe lume, căci nu s-ar naște decît copii buni...”²³.

O altă româncă de peste Carpați, care a activat pe meleagurile arădene, este Lucia V. Babescu (1883-1929), originară din Urlați, Prahova, licențiată în litere și filozofie la Paris, ajunsă spre cinstea Aradului, profesoară la gimnaziul „Iosif Vulcan” din localitate. Această femeie avea inițiative deosebit de valoroase cu privire la armonizarea societății românești. O pasionată a literaturii tipărite, avea credința neștrămutată că prin carte, cit mai multă carte, patimile s-ar putea înlătura, clevețirile ar înceta și fraternitatea va izbuti în fine²⁴. Studiile sale naționale, istoria și geografia, au devenit axa educației naționale și instrucției tineretului școlar, muncind din răspuțeri și extrașcolar, pe tărîm intelectual, caritativ, social, dînd concurs deplin tuturor societăților de binefacere și culturale românești din Arad. Membră fondatoare și activă în comitetele : societății „Reuniunea Femeilor române” și delegată cu inspecția școlii profesionale de fete din Arad, Societății Crucea Roșie, Asociația doamnelor române etc., unde prin muncă stăruitoare și intensă a adus un aport însemnat societăților respective din punct de vedere moral, intelectual și material. A muncit din răspuțeri și la cursul de seară „Iosif Vulcan”, ca profesoară de limba și literatura franceză, ca secretara și bibliotecara acestei secții, pentru care a fost distinsă de Ministerul Instrucției cu „Recunoștința Ministerială”. Lucia Babescu a introdus dătină străbună a purtării „Mărțișoarelor” de 1 martie, necunoscută în Ardeal, inițiativa sârbătoririi „Zilei mamei”, care în România s-a sărbătorit pentru prima dată la Arad, ținînd cu această ocazie o conferință în sala mare a Palatului Cultural, a scris cu același subiect articole de popularizare și în diferite ziare și reviste unde colabora cu articole referitoare la viața și datinile strămoșești, popularizînd obiceiurile românești prin culegeri de izvoare necunoscute. A scris volumele : „Cutreierînd țara mea”, „Cutreierînd lumea”, „Datini străbune”, dorind a contribui la lectura istorico-geografică în învățămîntul secundar²⁵.

În ipostaze individuale, sporadice desigur, femeile începuseră să pătrundă, în răstimpul dintre cele două războaie mondiale, în cultură, artă și știință, arătînd care sînt înzestrările lor intelectuale și profesionale în diverse compartimente de activitate.

În noua noastră orînduire femeia este chemată pretutindeni, dobîndînd un statut al perfecte egalități cu bărbatul, ieșînd din străvechea mentalitate a inferiorității biologice.

---

²³ *Bunătatea*, în „Tribuna”, nr. 157, 16/29 iulie 1908.

²⁴ *Anuarul al X-lea al Gimnaziului de băieți „Iosif Vulcan” din Arad*, pe anul școlar 1928-1929, publicat de V. Babescu, director, Arad (1929).

²⁵ *Ibidem*, p. 23-24.

CONTRIBUTION DES FEMMES D'ARAD AU MOUVEMENT NATIONAL
A LA FIN DU XIX-ème SIÈCLE ET AU DEBUT DU XX-ème SIÈCLE

(Résumé)

Dans l'histoire du département Arad, comme dans l'histoire de tout le peuple, les femmes ont été des présences vivantes dans la lutte pour la conquête des droits politiques et sociaux. L'ouvrage met en évidence des aspects de l'activité des femmes d'Arad et des environs à la fin du XIX-ème siècle et au début du XX-ème siècle. On souligne la participation des femmes à la campagne d'appui de la guerre pour la conquête de l'indépendance complète de la Roumanie, par des collectes en matériaux et argents.

Par la fondation „Réunion des femmes roumaines d'Arad“ en 1884, en cadre organisé, les femmes ont activé pendant 4 décennies pour le développement culturel, l'éducation des jeunes filles dans l'esprit national, pour garder les traditions nationales.

D'entre les femmes d'Arad se sont levés des écrivains et publicistes, qui par leurs écrits ont faissé des preuves concernant le passé de ces lieux, la lutte des roumains de Transylvanie pour obtenir des droits nationaux.

VASILE GOLDIȘ ȘI UNELE PROBLEME ALE EPOCII SALE

DORU BOGDAN

Secolul al XIX-lea constituie perioada de afirmare plenară a problemei naționale și a principiului naționalității. Dar, în aceeași măsură, secolul al XIX-lea este caracterizat economic prin multiple mutații de ordin superior, care, la rîndu-le, au antrenat așa cum era și firesc, avînd în vedere natura relațiilor sociale și de producție la acea dată, un întreg cortegiu de nemulțumiri, răbufniri și ridicări în plan social, dar, mai ales în plan național.

Naționalul, cu tot ceea ce înseamnă el, constituie o trăsătură definitorie a acestui secol, în funcție de care raportăm fenomenele atunci cînd abordăm problemele secolului al XIX-lea.

Pentru Transilvania, problema națională s-a manifestat cu o deosebită intensitate, cunoscut fiind faptul că populația românească, majoritară ca număr, supusă fiind nu numai unei intense împilări economice ci și politico-culturale, a luat atitudine spre a-și apăra limba și credința, libertatea și dreptatea, sau pentru a-și redobîndi toate aceste elemente constitutive ale ființei sale naționale.

Într-o asemenea ambianță politică, ce se desfășura sub semnul naționalului mai mult ca oricînd, apare pe arena istoriei românilor, în speță a românilor din Transilvania, marele om politic — Vasile Goldiș.

Trebuie să mărturisim însă că secolul al XIX-lea a constituit timpul și cadrul în care aveau să se nască inimi și minți de oameni destoinici și pătrunși de înalte simțăminte patriotice și umanitare, oameni noi reclamați de vremuri cu ardoare, și care, la rîndul lor, reclamau pe temeieri juste vremuri noi. Se vor naște în această perioadă o întreagă pleiadă de viitori bărbați români care vor intra definitiv în galeria marilor fii arădeni, luptători hotărîți și dîrzi pentru unitate și independență națională, Ion Popovici Desseanu, Mircea V. Stănescu, Athanasie Șandor, Ioan Slavici, Iuliu Traian Mera, Mihai Veliciu, I. Russu Șirianu, Ioan Suci, Șt. C. Pop, Vasile Goldiș și mulți alții. Sînt cîțiva dintre marii fii arădeni pe al căror nume istoria l-a reținut și-l va reține pentru eternitate în memoria sa, tocmai pentru faptele săvîrșite spre binele națiunii române în numele independenței și al unității naționale.

În paginile de față, vom stărui asupra lui V. Goldiș în ideea de a descifra poziția, atitudinea luată de acest mare fiu arădean față de problemele epocii în care a trăit, fără pretenția de a o face în mod exhaustiv, dar și cu gîndul și convingerea că, fie și în acest fel, ne aducem omagiul și recunoștința noastră față de memoria lui V. Goldiș, care alături de

mulți dintre acei fii mai sus amintiți „a scînteiat luminînd drumul poporului nostru“ spre progres și libertate socială și națională.

Ținem să precizăm faptul că Vasile Goldiș a fost omul care a luat atitudine față de toate marile evenimente și probleme care, într-un fel sau altul, au influențat procesul devenirii istorice a națiunii noastre. Luarea de atitudine nu trebuie redusă doar la o simplă exprimare a opiniei, ci, alături de aceasta, trebuie să asociem strădaniile și eforturile depuse pentru a stabili drumul, soluția care să ducă la rezolvarea corespunzătoare a unor probleme vitale pentru națiunea română. Și poate că aici și în aceasta rezidă meritele lui V. Goldiș, lucru ce conferă personalității sale, înzestrate cu o deosebită forță de analiză și pătrundere a realităților istorice, o dimensiune și o semnificație cu totul aparte.

Firește că prezentarea temei noastre ne obligă, de la bun început, să pătrundem și să descifrăm în însăși educația politică, formația politică pe care a avut-o Goldiș, formație care, desigur, și-a pus amprenta pe atitudinile sale de mai tîrziu. Pentru înțelegerea acesteia constatăm un lucru cert: anume că Vasile Goldiș, sub raportul structurii sale psihofective, era deosebit de receptiv și bogat în curate sentimente și idealuri patriotice, lucru ce i-a înlesnit mai apoi o educație politică profund patriotică, în cel mai bun sens al acestui cuvînt. Încă din anii de școală, pe cînd era elev la școala elementară sau la liceu, Vasile Goldiș se arăta fermecat de istoria poporului său¹. Dacă la acestea adăugăm, mai apoi, frecventarea societăților studențești „Petru Maior“ și „România jună“², vom înțelege mai corect o primă mare etapă în educația sa politică.

Încă din vremea studenției începe să-și stabilească un crez politic, evident pe măsura contextului istoric de atunci. Înfăptuirea „solidarității naționale“ — acest concept ce devine unul din obiectivele fundamentale ale activității sale și care străbate ca un lait motiv întreaga lui gîndire și scriitură³ — constituie pentru Goldiș mobilul unor strădanii și îndemnuri pe care le adresa mereu și societăților „Petru Maior“ și „România jună“⁴.

Chemarea și numirea sa după terminarea studiilor universitare ca profesor la Preparandia din Caransebeș, în calitate de secretar politic al vestitului patriot și om politic generalul Traian Doda⁵, considerăm că înseamnă o altă etapă în desăvîrșirea educației sale politice. „Ucenicia politică a lui Vasile Goldiș a ținut tot timpul cît a fost în Caransebeș“⁶ — avea să scrie, la numai cîțiva ani de la încetarea din viață a lui Goldiș, renumitul istoric Silviu Dragomir.

Urmează apoi perioada cît a fost profesor la gimnaziul românesc din

¹ Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Ed. Facla, Timișoara, 1973.

² Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș. Luptătorul și realizatorul politic*. Ed. „Astra“, Sibiu, 1936, p. 5.

³ Doru Bogdan, *Cultură și civilizația în concepția lui Vasile Goldiș*, în „Ziridava“, VIII, 1977, p. 283-293.

⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 5.

⁵ Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, ediție îngrijită de M. Popa și Gh. Șora, Ed. Facla, Timișoara, 1974, p. 12.

⁶ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 6.

Braşov. Acolo, alături de A. Mureşanu, Andrei Bârseanu ş.a., se contura, în liniile sale esenţiale, formaţia politică a tînărului Goldiş. La Braşov, în calitatea lui de profesor la gimnaziul românesc, ajunge să stabilească contacte cu oamenii politici şi de cultură ai vieţii braşovene şi, mergînd pe drumul început la Caransebeş, ajunge să cunoască tot mai bine „pulsul vieţii româneşti“. De altfel, în această perioadă asistăm la prima mare luare de atitudine a lui V. Goldiş faţă de unul din marile evenimente politice trăite de întreaga suflare românească. Este vorba de mişcarea memorandistă. Goldiş, conştient că „întreaga mişcare memorandistă este o grăitoare manifestaţie a solidarităţii naţionale, a unităţii strînse a poporului român“⁷, se va angaja la organizarea şi susţinerea unor conferinţe şi acţiuni cu caracter politic în sinul locuitorilor braşoveni. Rodul activităţii sale, alături de alte personalităţi braşovene, îl constituie „mobilizarea a 200 de români care să reprezinte comitatul Braşov ca delegaţi la procesul de la Cluj“⁸. Prin urmare la Braşov V. Goldiş ajunge să posede „alfabetul politicii naţionale“ cum spune unul din foştii săi colaboratori apropiaţi, octogenarul Ion Clopoţel.

Şi nu putem să nu amintim un lucru important, de natură să explice angajarea lui în evenimentele prilejuite de mişcarea memorandistă. Este vorba de participarea lui Vasile Goldiş, alături de intelectualitatea şi oamenii politici ai Braşovului, la o „conferinţă confidenţială“ convocată de către dr. Aurel Mureşanu. Conferinţa a fost stabilită pentru data de 16/28 aprilie 1894, prilejuită de „desfăşurarea evenimentelor pe terenul luptelor noastre naţionale“, se spunea în textul circularei semnată de dr. A. Mureşanu⁹. Neîndoielnic, în cadrul acestei conferinţe urma să se stabilească atitudinea, solidaritatea cu împrocasaţii memorandişti, avînd în vedere că numai peste cîteva zile urma să aibe loc vestitul proces memorandist de la Cluj.

Îl vom găsi pe Goldiş ca participant direct şi la Congresul naţionalităţilor de la Budapesta, din 10 august 1895¹⁰, Congres care, potrivit aprecierilor acad. prof. Şt. Pascu, face parte integrantă din mişcarea memorandistă¹¹. Considerăm că participarea lui Goldiş la acest Congres de o mare semnificaţie pentru evoluţia mişcării de eliberare naţională a popoarelor din Imperiul austro-ungar, în speţă a românilor transilvăneni, s-a soldat cu cîştiguri în ceea ce priveşte orientarea politică a lui Goldiş în vastul cîmp al fenomenului istorico-politic din anii următori.

Mişcarea de eliberare naţională a românilor din Transilvania trecea prin momente de criză, aşa cum de altfel era situaţia şi în cadrul P.N.R., frămîntat de vechea controversă dintre activiştii şi pasiviştii. Faţă de această problemă, Goldiş se pronunţă în favoarea reluării activităţii poli-

⁷ Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a luptelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 157.

⁸ *Ibidem*, p. 183 nota 202 şi Vasile Goldiş, *Scrieri social-politice şi literare* // ediţie îngrijită de M. Popa şi Gh. Şora/, Ed. Facla, Timişoara, 1974, p. 12-13.

⁹ Ion Colan, *Casina Română din Braşov*, 1935, p. 107,

¹⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 8.

¹¹ Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 199-200.

tice parlamentare, spunînd „că și în activitate putem face ceea ce facem în pasivitate. Pentru ce pe lângă acestea să nu facem și aceea ce putem face în activitate... Activitatea o vom cu scopul ca să putem accentua mai cu tărie punctul nostru de vedere în politica generală a Țării Ungurești... în sfîrșit să facem școala politică a poporului nostru”¹². Iată deci cum motivează Goldiș — și motivează corect — necesitatea reluării activității electorale, văzută ca singura cale posibilă spre a salva P.N.R., și mișcarea de eliberare națională a românilor din impasul în care se zbătea.

Felul în care înțelegea Goldiș să se desfășoare alegerile parlamentare și deci activitatea politică, însemna coborîrea fruntașilor politici în rîndul maselor, unde urmau să propage și să se consulte asupra căilor de urmat în lupta națională¹³. Deci, Goldiș se pronunța pentru stabilirea unei strînse legături între fruntașii politici și masele populare, convins că aceasta reprezintă mijlocul și forța menite să asigure succesul luptei.

Spre deosebire de gruparea pasivistă a ardelenilor care mergea pe linia obținerii autonomiei teritoriale, Goldiș, cu aceeași putere și forță de pătrundere a lucrurilor și faptelor istorice, demonstrează că „va sosi timpul cînd toată lumea se va convinge că singura rezolvare posibilă a chestiei naționale din monarhia habsburgică este autonomia națională”¹⁴, adică obținerea drepturilor și libertăților democratice de către români și, în final, ruptura de statul ungar, lucru pe care îl va mărturisi deschis în noiembrie 1918. Atunci cînd Goldiș se întrebă: „este oare rezolvită chestiunea națională în țara autonomă a Boemiei, ori în Bucovina autonomă ori în Croația? și dacă spre pildă ni s-ar da autonomia Ardealului, oare prin asta ar fi rezolvită chestia națională a românilor din statul ungar? Ce se face atunci cu maghiarii și sașii din Ardeal? Ce să fie cu românii din Ungaria proprie?”¹⁵. Deci, atunci cînd Goldiș își pune asemenea întrebări nu face altceva decît să demonstreze că „singura rezolvare posibilă a chestiei naționale din monarhia habsburgică este autonomia națională a fiecărui popor din această monarhie”¹⁶. Dacă odinioară Simion Bărnuțiu milita pentru autonomia Transilvaniei¹⁵, Vasile Goldiș însă se va pronunța pentru o totală dezlipire a Transilvaniei de Ungaria.

Este locul să amintim fie chiar și foarte sumar concepția lui Vasile Goldiș cu privire la modalitățile și etapele de rezolvare a problemei naționale. De altfel Vasile Goldiș ca și alți predecesori ai săi, între care și Ioan Popovici Desseanu¹⁶ au încercat prin activitatea lor politică să demonstreze cercurilor politice de la Viena și Budapesta că în monarhie există o problemă națională¹⁷ ce nu poate nicidecum să fie ignorată, ba mai mult reclamă pe temeiul principiilor civilizației moderne o dreaptă

¹² *Tribuna poporului*, Arad, IV, 1900, nr. 74, din 22 aprilie, 5 mai, p. 1.

¹³ *Tribuna* Arad, IX, 1905, nr. 218, din 23 nov., 6 dec., p. 1-2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu. Viața și activitatea*, Ed. științifică, Buc., 1974; *Tribuna poporului*, Arad, IV, 1900, nr. 74, din 22 aprilie, 5 mai, p. 1.

¹⁶ Doru Bogdan, *Ioan Popovici Desseanu luptător pentru libertate și unitate națională*, lucrare în mss.

¹⁷ *Vezi Despre problema naționalităților*, în V. Goldiș, „*Scrieri social-politice...*”, p. 124.

și grabnică soluționare. De altminteri, această activitate a frunțașilor politici arădeni din perioada dualismului se impune ca o constantă a luptei lor purtată pe tărîm național.

În gîndirea lui Goldiș aplicarea principiilor autodeterminării popoarelor și pe această bază formarea statelor naționale prin desprinderea din cadrul monarhiei reprezintă două căi, etape strîns corelate între ele, singurele menite să asigure rezolvarea justă a problemei naționale. A se vedea că V. Goldiș în întreaga sa activitate a legat de aceste căi cîteva din principiile de bază care să guverneze activitatea noului stat național. Și anume: înfăptuirea și aplicarea consecventă a principiilor democratic, al umanismului al libertății și al egalității în drepturi al celorlalte naționalități. De altfel, aceste principii sînt tot atîtea permanențe în activitatea partidului și statului nostru ele vorbind grăitor de actualitatea gîndirii sale politice.

Un fapt deosebit de semnificativ și care necesită a fi măcar subliniat, cu atît mai mult cu cît pînă acum nu s-a stăruit asupra lui este similitudinea, apropierea fie chiar și în parte, între Vasile Goldiș și Simion Bărnuțiu în materie de viziune asupra problemei naționale. Se poate vorbi despre anumite elemente de gîndire bărnuțiană în gîndirea și mentalitatea politică a lui Vasile Goldiș. Astfel atît Simion Bărnuțiu cît și Vasile Goldiș acordă problemei luptei pentru apărarea și păstrarea naționalității (române — n.n.) o semnificație dintre cele mai mari întrevăzînd consecințele nefaste pentru destinul istoric românesc în condițiile în care naționalitatea este pierdută. Întocmai ca Bărnuțiu care considera că „Libertatea fără naționalitate înseamnă moarte pentru noi“ și Vasile Goldiș înțelege în același mod și la aceeași scară de valori importanța apărării, păstrării și recunoașterii naționalității române de către Viena și Budapesta. Goldiș considera la rîndu-i că „naționalitatea reprezintă pentru noi cel mai scump avut în lumea aceasta“...¹⁸ însăși „sufletul“ nostru.

Apelurile stăruitoare adresate de V. Goldiș cu privire la înfăptuirea unei reale solidarități naționale și la stabilirea acelor principii mai sus enunțate care să guverneze activitatea într-un stat național considerăm că vorbesc de alte influențe bărnuțiene în gîndirea politică a lui Goldiș¹⁹.

De asemenea, împărtășim convingerea că Vasile Goldiș a învățat în-sușindu-și întocmai lecția pe care o dădea Bărnuțiu în celebrul său discurs: „țineți cu poporul ca să nu rătăciți...“²⁰ din moment ce Vasile Goldiș nu concepea ducerea cu succes a luptei fără participarea maselor, fără a avea o strînsă legătură cu ele.

Mișcarea memorandistă pe lîngă faptul că marchează, sub raportul semnificațiilor, sale o nouă etapă în mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania, în sensul că de acum înainte lupta națională

---

¹⁸ *Vezi Români și problema statului național maghiar în „Scriseri social-politice...“*, p. 124.

¹⁹ George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 131 și 135.

²⁰ Simion Bărnuțiu, *Români și unghurii*, Cluj, 1924, p. 46.

a românilor transilvăneni va primi un vădit caracter larg de masă²¹, s-a soldat cu mutații și transformări semnificative în planul mentalității și gândirii politice românești. Adoptarea noului activism constituie o expresie a acestor mutații. Totodată, când facem această afirmație avem în vedere și faptul că însăși gândirea goldișiană devine mult mai receptivă, mai deschisă, mai îndrăzneată, mai cutezătoare față de problemele de ordin național, în așa fel încît, în 1898, supune unui aspru rechizitoriu politica de maghiarizare pînă și a ultimului liceu greco-ortodox din monarhie, și care era liceul din Brașov²². Reacția pe care o are Goldiș față de politica pe care încercau s-o promoveze cercurile politice guvernante maghiare reprezenta, în fond, o evidentă luare de atitudine a lui Goldiș față de o problemă mult mai complexă, anume aceea a deznaționalizării populației românești. Și cum procesul de maghiarizare sporea în intensitate în condițiile în care bătrîna monarhie intra tot mai evident în inevitabila sa degingoladă, tot așa și poporul român și-a întetit lupta sa dreaptă. S-au ținut numeroase adunări în care se protesta deschis față de politica promovată de cercurile oficiale maghiare²³. Amintim că „moțiunile adunărilor erau în mare parte redactate de Goldiș, iar protestele bisericii ortodoxe, care au ținut anchete și au redactat memorii pentru a-și apăra drepturile și pentru a abate urgia ce amenința generația plăpîndă din școlile primare, scrise cu o competență desăvîrșită, demne și viguroase, erau tot capodopera sa de vervă politică, de apologie a limbii materne și de un fin simț politic. În cursul dezbaterii parlamentare a legii lui Apponyi a rostit nu mai puțin ca 22 de discursuri, trezind și admirația dușmanilor săi²⁴. Cuvintele de mai sus, ale unuia din biografiai săi, vor să ni-l prezinte pe Goldiș ca omul politic participant direct la viața politică românească, dar, în egală măsură, și ca omul politic care a gîndit lupta ce urmau să o desfășoare românii transilvăneni. Ne întîlnim aici cu evidențierea unei importante laturi a activității politice a lui Goldiș: aceea de autor al unor documente politice în baza cărora mișcarea națională românească urma să se desfășoare.

Secolul al XX-lea debutează în istoria Europei și a lumii printr-un eveniment de o deosebită semnificație. Este vorba de revoluția din 1905 care a izbucnit în Rusia țaristă. Goldiș vede în acest eveniment o elocventă dovadă a declinului Imperiului țarist și totodată o expresie a dreptății istorice care urma să se instaureze pe pămîntul „vastului imperiu“. Articolul „Revoluție în Rusia“²⁵, pe care îl scrie Goldiș, înfierează politica imperialistă nejustă dusă de Rusia țaristă față de popoarele din Extremul Orient.

Cu cunoscutele-i putere de intuiție, Goldiș a întrevăzut evenimentele ce aveau să se petreacă în răsăritul Europei, ca verigi firești ale unui

²¹ *Istoria României*, Compendiu, sub redacția acad. prof. Șt. Pascu, ediția a III-a, E.D.P., Buc., 1975, p. 306.

²² *Tribuna poporului, Arad*, II, 1998, nr. 77, din 25 aprilie, 7 mai, 1-2.

²³ Nicolae Roșuț, *Activitatea parlamentară a deputaților români între 1905-1918*, în „Ziridava“, IX, 1977.

²⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.* p. 11.

²⁵ *Tribuna, Arad*, 1905, nr. 9, din 15-28 ian., p. 1.

lanț al cărui început îl constituia revoluția rusă din 1905, atunci când afirma: „E revoluție în puternica Rusie și în curînd Răsăritul se încinge în flăcări. Focul se aprinde, flăcările se înalță filfiietoare spre noi și lumina va roși cerul care acoperă popoarele îmbătrînite ale Europei“, pentru ca apoi să continue sub forma unui ascuns avertisment: „Țările și tronurile se surpă dacă se împotrivesc dorului de fericire a neamurilor“.

Începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea coincide cu o agravare tot mai sensibilă, mai accentuată a crizei orientale, una din problemele mari ale istoriei moderne universale. Ca expresie a acestei crize care de astă dată comportă noi aspecte și înțelesuri, Europa asistă la declanșarea cunoscutelor războaie balcanice. Față de aceste încleștări militare ale anilor 1912—1913, moment în care României i-a revenit un rol de seamă, anume „acela de a dovedi că destinele glorioase ale popoarelor nu mai depind... nici de forța lor numerică, nici de întinderea lor teritorială, ci de felul în care pricep civilizația și se pun în slujba ei“²⁶, în speță, față de primul război balcanic Goldiș a luat atitudine în presă, unde cu condeiul său „dibaciu și magistral“ publică articolul, sugestiv intitulat, „State naționale“²⁷ în care arăta că „războiul actual început de cele patru state aliate împotriva Turciei, deși regele Ferdinand al Bulgariei l-a numit o cruciadă a creștinilor împotriva Semilunei“ este de fapt „o mare lovitură dată unui stat poliglot care s-a întemeiat pe ruinile altor state mai mici“.

Prin urmare, Goldiș are o atitudine favorabilă participării statelor din Balcani la războiul împotriva Turciei, atribuind acestei participări un caracter just. Evident criteriul în funcție de care Goldiș judecă evenimentul este **naționalul**, realizarea idealului de libertate și unitate națională. Primul război balcanic este raportat la „ideea națională creatoare de state naționale“, una din „marile idei conducătoare după care se îndreaptă statele și neamurile“.

Realizarea, împlinirea ideii naționale sub forma constituirii statelor naționale unitare primește la Goldiș semnificația și dimensiunea unei adevărate legități istorice. „Turcia, asupra a căreia de veacuri a o mulțime de popoare, merge spre descompunere. Și „aceasta va fi soarta tuturor statelor care nu respectă ideea națională“²⁸. Fără îndoială, aluzia pe care o strecoară Goldiș în aceste rînduri este cît se poate de concisă și clară. Ne întîlnim aici cu o intuiție justă a evoluțiilor istorice de mai tîrziu de pe continentul nostru. Să amintim că războiul care urmărește scopuri imperialiste reprezintă în concepția lui Goldiș „răul cel mai groaznic pentru speța umană“.

Este exprimată aici atitudinea față de război, eveniment în timpul căruia contele Tisza mînat de ideea de a reduce activitatea și lupta românii interzice la 10 martie 1916 apariția ziarului „Românul“. Cu toate impedimentele create de politica lui Tisza acesta nu reușește „să stearcă

²⁶ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Ed. Științifică, Buc., 1967, p. 86.

²⁷ *Românul*, Arad, II, 1912, nr. 23, din 19 oct., 1 nov., p. 1-2.

²⁸ *Ibidem*.

prin agenții săi declarații ostile aspirațiilor românești și favorabile ideii de stat național maghiar“. Vasile Goldiș cu intransigența și luciditatea politică de atâtea ori validate alături de alți fruntași politici arădeni și transilvăneni nu a semnat actul de fidelitate către împărat păstrind „o rezervă semnificativă“²⁹.

Toamna anului 1918 reprezintă o cotitură în evoluția situațiilor de pe fronturile de război și, în consecință, reprezintă un moment hotărâtor pentru soarta monarhiei austro-ungare și deci și a popoarelor din cadrul ei. Pentru românii transilvăneni, anul 1918 este anul în care se conturează, tot mai vădit, o deosebită atenție, grijă, maturitate în ceea ce privește organizarea și desfășurarea luptei în vederea desăvîrșirii unității național-statale.

Din eventaiul evenimentelor care s-au desfășurat în toamna acestui an pe linia împlinirii marelui deziderat național și care evenimente poartă pecetea personalității lui Goldiș, într-atâtea altele, istoria vorbește de acea zi de 12 octombrie 1918 cînd în casa doctorului Aurel Lazăr din Oradea are loc ședința Comitetului Executiv al P.N.R. Cu această ocazie s-a luat hotărîrea spre a se elabora o declarație de principii privind dreptul de autodeterminare a națiunii române din Transilvania. Redactată de Goldiș, acesta vorbea în termeni foarte categorici „că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liberă de soarta sa pe temeiul dreptului firesc“³⁰.

Atitudinea lui Goldiș se descoperă în toată măreția și chibzuința ei și cu ocazia tratativelor româno-maghiare de la Arad, din 13—15 noiembrie 1918, purtate între membrii C.N.R. și delegația maghiară condusă de ministrul naționalităților Iaszi Oscar. Tratativerile sînt expresia voinței neclintite a poporului român de a se rupe definitiv de statul ungar. Ele reprezintă un moment în care atitudinea intransigentă și chibzuită a lui Goldiș apare în toată plentitudinea sa.

La propunerea pe care o face ministrul Iaszi față de ultimatumul românilor, propunere care nu „era decît o jumătate de soluție, un acord provizoriu“, Goldiș, alături de I. Maniu, și A. Vlad, afirmă clar „că propunerea maghiară nu poate fi acceptată nici măcar ca bază de discuție, întrucît C.N.R. nu cere concensiuni politice guvernului maghiar, ci numai transmisiunea puterii de stat pe cale pașnică și înțelegere spre a înlătura gravele complicații ce ar putea urma“³¹.

Din cuvîntul lui Goldiș rostit cu acest prilej rezultă aceeași analiză atentă a propunerii maghiare, căreia i-au fost surprinse toate fațetele și articulațiile. Dealtfel rezoluția care a pus capăt tratativelor cu delegația maghiară a fost în mare parte rodul gîndirii lui Goldiș.

Ca urmare a eșuării tratativelor româno-maghiare, C.N.R. întrunit în

---

²⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 251, Ioan Lupaș, *Studii, Conferințe și comunicări istorice*, vol. III, Sibiu, 1941, p. 284; Ioan Moșă, *Vasile Goldiș*, în *An. Inst. ist. naț.*, Cluj, 1935, p. 784; C. Băran, *Amintiri despre unele momente legate de Unirea de la 1 Dec. 1918*, mss. aflat la Bibl. Episc. ort. rom. Arad.

³⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 16.

³¹ Laurențiu Oanea, *Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, Buc., 1964, mss.

ședință stabilește ca o grabnică măsură aceea de a aduce la cunoștința lumii cauzele care au dus la acest eșec. Totodată, stabilește să încunoștințe opinia publică despre năzuința poporului român și hotărîrea de care este animat spre a o realiza. Astfel apare în „Românul“ din 7/20 noiembrie 1918 manifestul **Către popoarele lumii** publicat și în ziarele germane, italiene, franceze, engleze, americane și la care Goldiș și-a adus un substanțial aport. Manifestul dezvăluie și de astă dată același spirit de chibzuință și receptivitate al lui Goldiș, și prin el al poporului român, la noile idei și valori ce își făceau loc în cîmpul istoriei europene și universale.

Dar, poate că atitudinea lui Goldiș față de problema unității naționale își găsește expresia cea mai înaltă în acea fierbinte zi istorică de 1 Decembrie 1918. Se știe că proiectul rezoluției ce a fost votat mai apoi de către adunarea de la Alba Iulia a fost „opera lui Goldiș”³². Era și firesc ca discuțiile asupra acestuia să se soldeze cu unele schimbări sau adăugiri chiar. În esență însă, proiectul întocmit de Goldiș a surprins noile comandamente pe care istoria prezentă și viitoare le cerea ca pe tot atîtea legități istorice.

Începînd cu declarația de autodeterminare de la Oradea, continuînd cu ultimatumul dat guvernului maghiar, cu comunicatul oficial prezentat în cadrul tratativelor româno-maghiare de la Arad, cu întocmirea manifestelor „Către poporul român“, „Către popoarele lumii“ și sfîrșind cu redactarea proiectului de rezoluție a Marii Adunări de la Alba Iulia, V. Goldiș a participat la plămădirea marilor documente istorice care au avut menirea să orienteze just lupta românilor transilvăneni pe direcția înfăptuirii marelui deziderat național.

Interesantă ni se pare atitudinea pe care o manifestă Goldiș, nu numai față de fenomenul politic românesc, cu tot ceea ce înseamnă el, ci și față de structura socială, îndeosebi față de proletariat și țărănime, clase sociale care alături de celelalte au făurit istoria noastră. Este un lucru cît se poate de firesc ca să ne întîlnim la Goldiș și cu această problemă, avînd în vedere formația sa sociologică și viziunea democratică și cuprinzătoare asupra istoriei.

Goldiș afirma despre proletariat că reprezintă „problema centrală a civilizației noastre“... „Muncitorul industrial devine stîlpul ființării noastre; nu exista pentru noi pînă aci. A sosit ceasul s-o vedem, s-o înțelegem, s-o îmbrățișăm”³³. Pînă acolo a mers simpatia și, mai mult decît atît, grija față de muncitorime, încît în calitatea lui de președinte al „Astrei“ era preocupat „de ideea creării unei secții a muncitorilor industriali și a unei foi săptămînale cu rolul de enciclopedie actuală, care să lumineze și să dea orientări în fiice chestiune”³⁴. Goldiș făcea o

³² Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei*, Ed. Astrei, Sibiu, 1943, p. 21.

³³ Vasile Goldiș, *Discuri rostite în preajma Adunării de la Alba Iulia și la Asociațiunea Astra*, Sibiu, 1928, p. 142.

³⁴ Dr. Gheorghe Preda, *Activitatea lui Vasile Goldiș în calitate de președinte a Astrei*, (1923-1932, în „Transilvania, an. 67, nr. 4, iulie-august 1936, p. 200.

constatare de o deosebită semnificație atunci când afirma: „în sinteză interesele agricultorilor și ale muncitorimii industriale sînt identice. Solidarizarea acestor două clase este singura cheazăie a fericirii noastre viitoare”³⁵. Cîtă dreptate și ce viziune realistă, de perspectivă a avut Goldiș cînd făcuse aceste afirmații! Cele citate mai sus evidențiază faptul că Goldiș a sesizat puterea și rolul istoric al proletariatului în devenirea civilizației umane³⁶. Meritul lui V. Goldiș constă în faptul că el a conștientizat necesitatea înmănușierii forțelor celor două clase sociale prezente în proporții covârșitoare la realizarea marilor acte ale istoriei moderne românești³⁷. Concepția lui V. Goldiș, ce rezultă din cele arătate mai sus, se explică în bună parte prin contactul său direct cu gîndirea marxistă. Pentru aceasta pledează convingător și scrisoarea trimisă lui C. D. Gherea în ianuarie 1911, în care, între altele, spune că „tribuniștii mă acuză de influența și aplecarea mea spre tezele și ideile socialiste”³⁸.

Față de problema țărănească, una din problemele fundamentale ale istoriei și civilizației românești, V. Goldiș a avut o atitudine profund patriotică. În timpul activității sale parlamentare (1906-1910)³⁹ În orice loc, unde avea prilejul în calitatea lui de președinte al „Astrei”, mai cu seamă, Goldiș ținea să precizeze că „scopul Astrei este și rămîne satul, țaranul nostru”⁴⁰, „acest purtător al istoriei noastre”. Evenimentele anului 1907 îl fac pe Goldiș să ia atitudine în presă, dovădindu-se și de astă dată un adînc cunoscător al istoriei poporului său. Chiar dacă Goldiș nu și-a mărturisit direct solidaritatea cu marea acțiune țărănească, este cît se poate de firesc pentru noi să înțelegem și să deslușim că din cele scrise în presa arădană³⁷ rezultă tocmai acea simpatie și solidaritate, acea mare înțelegere pe care a manifestat-o V. Goldiș față de țărănime. Iată ce afirma Goldiș: „răscoala este exclusiv o acțiune economică... greutăți economice au cauzat izbucnirea revoluției din România”⁴¹. Ceea ce este mai important în referirile lui Goldiș făcute asupra răscoalei din 1907 este că el vede soluția rezolvării echitabile a acestei probleme prin împrumutarea țărănilor. „Pămîntul trebuie să treacă în proprietatea aceluia ce îl cultivă, spunea V. Goldiș, deoarece numai așa se pot crea relații sociale sănătoase”⁴². Acestei soluții V. Goldiș îi acordă caracter de necesitate.

După Unire Vasile Goldiș participă la viața politică a țării mînat de gîndul și dorința de a vedea transpuse în viață principiile și ideile adoptate la Alba Iulia. Îl găsim și după 1918 același luptător politic cutezător, clarvăzător, atent la păstrarea mereu a unității P.N.R., intransigent față

³⁵ Vasile Goldiș, *op. cit.* p. 106.,

³⁶ Doru Bogdan, *art. cit.*, p. 287-288.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ Vezi „Era socialistă”, nr. 5, 1972.

³⁹ N. Roșuț, *art. cit.*

⁴⁰ Vasile Goldiș, *op. cit.* p. 125.

⁴¹ A. Caciora — Ț. Emandi, *Ecoul răscoalei din 1907 în părțile Aradului*, în „Cariatide” (Arad), 1977.

⁴² *Ibidem.*

de tot ceea ce putea să împiedice propășirea economică și culturală a țării.

Semnificative sînt în acest sens declarațiile făcute ziarului arădean de limbă maghiară „Aradi Hirlap“ în noiembrie 1921 prin care își precizează atitudinea sa față de tactica P.N.R. vis-a-vis de Partidul Țărănesc precum și gîndurile și sentimentele ce l-au animat în activitatea sa de după 1918: „În fața mea nu a apărut imaginea fotoliului ministerial, ci numai fericirea nației mele și m-a călăuzit și acum ideea sfîntă ca ea să ajungă în condiții de viață mai bună“⁴³.

Dar cea mai fecundă și complexă activitate desfășurată după 1918, în numele propășirii culturale a țării de către V. Goldiș a fost cea de la „Astra“ al cărei președinte a fost între 1923-1932.

O altă latură a activității desfășurate de V. Goldiș în slujba neamului își găsește izvorul în profunda venerație față de personalitățile provenite din popor și credincioase poporului, față de acele personalități care prin gîndul și activitatea lor au servit idealurile scumpe ale acestui popor și care toate laolaltă formează ceea ce avea atît de prețios și valoros: **tradiția istorică românească**. Atitudinea lui V. Goldiș față de tradiția istorică românească, emană o deosebită înțelegere și recunoștință și, totodată, a asiduă preocupare pentru promovarea valorilor acesteia în rîndul întregului neam. Astfel, cu ocazia comemorărilor organizate sub directa îndrumare și grijă a lui Goldiș, făcute „într-o dreaptă cinstire“ a memoriei unor iluștri români (cum au fost: Gh. Șincai M. Kogălniceanu, Andrei Bărseanu, V. Lucaciu, Mihail Eminescu, George Coșbuc, I. L. Caragiale, Aurel Vlaicu, S. Bărnăuțiu, G. Barițiu, Gh. Lazăr, Avram Iancu, Visarion Roman, Mihai Viteazul⁴⁴) V. Goldiș a evocat cu multă căldură și vie recunoștință, în numele întregului popor românesc, personalitatea acestora în ceea ce au avut ele mai frumos, mai trainic, mai de urmat de către viitorime. Goldiș adresează acestor adevărați români în stilul său caracteristic cele mai alese și frumoase cuvinte, expresia aceluiași frumoase, alese și înalte simțăminte pe care le-a trăit și le va trăi o națiune întreagă și cărora Goldiș le-a dat glas în acele clipe istorice de mare sărbătoare. Să precizăm că V. Goldiș, în calitatea sa de președinte al „Astrei“, a fost animatorul și inițiatorul unei serbări comemorative dedicate unor personalități politice și culturale românești al căror nume este legat pentru veșnicie de idealurile de dreptate și libertate socială și națională. Amintim în acest sens serbările ce s-au ținut în Vidra Iancului, la Baia de Criș, Țebea și Cîmpeni în 1924, toate acestea pornite din gîndurile sincere și curate ale lui Goldiș. Rolul lui Goldiș în cadrul acestor acțiuni „a fost netăgăduit de mare și de important. Ca rezultate reale de pe urma ultimelor serbări au rămas: mormîntul lui Avram Iancu și a celorlalți eroi de la Țebea, Casa națională de la Țebea, bustul eroului și placa comemorativă de la Baia de Criș, Casa națională Avram Iancu“⁴⁵.

⁴³ *Aradi Hirlap*, V, nr. 1100, din 6 nov. 1921, p. 1.

⁴⁴ V. Goldiș, *op. cit.*, p. 35-37; 72-75; 79-81; 82-85; 107-114.

⁴⁵ Gh. Preda, *art. cit.*, p. 201.

Strădania noastră s-a axat pe ideea unei modeste sistematizări a datelor și faptelor legate de personalitatea lui V. Goldiș, conduși și de gândul de a crea o imagine sintetică asupra vieții și activității aceluia care a fost Vasile Goldiș.

În lumina acestor date și fapte, se descoperă din dimensiunile fundamentale ale personalității lui Vasile Goldiș: aceea de luptător politic perfect integrat în istoria neamului, făcînd-o cu un inegalabil optimism și simț democratic, alături de poporul din mijlocul căruia s-a ridicat și în mijlocul căruia a muncit și a trăit ca un adevărat fiu ce-i era.

VASILE GOLDIȘ ET L'UNES DE PROBLÈMES DE SON ÉPOQUE

(Résumé)

Dans cette ouvrage essaie de mettre en évidence les nouveaux problèmes que le peuple roumain de la Transylvanie a vécu à la fin du XIX-ème siècle et les premières décennies du XX-ème siècle, problèmes vis-à-vis desquels V. Goldiș a pris une attitude véritablement patriotique. Parmi ces problèmes on remarque le mouvement mémorandique, la reprise de l'activisme politique, la lutte pour la réalisation de l'état national roumain unitaire, le problème de la paysannerie, l'attitude vis-à-vis du mouvement ouvrier de Roumanie, de la révolution de 1905 de Russie de même que...

ACTIVITATEA POLITICĂ A DEPUTAȚILOR ARĂDENI ÎNTRE ANII 1905—1918.

NICOLAE ROȘUȚ

În lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania, între momentele ei de vîrf — *Supplex libellus Valachorum* (1791), revoluția din 1848, mișcarea memorandistă (1884—94) și actul unirii de la Alba Iulia —, între formele de acțiune politică a maselor populare, activitatea parlamentară a deputaților români, începută în 1848 și încheiată în 1918, ocupă un loc important. În primul rînd, deputații erau reprezentanții poporului. Ei duceau în dietă (parlament) gîndurile, durerile și aspirațiile celor mulți, reclamînd drepturi naționale și sociale, combătînd, uneori chiar zădărnîcind măsurile guvernului din Budupesta. De asemenea, campaniile electorale, întilnirile cu alegătorii erau mijloace eficiente de educație politică și patriotică a maselor de alegători. În aceste adunări populare masele luau cunoștință de situația din țară, de orientările generale ale luptei și inițiau sau susțineau noile orientări ale luptei de emancipare națională. Cu toate că aveau imunitate parlamentară, deputații români își trăgeau seva curajului, a chibzuinței lor politice din acest contact permanent cu cei mulți.

Activitatea parlamentară a deputaților români a fost întreruptă în anul 1887, cînd generalul Traian Doda a refuzat să mai participe la ședințele dietei. Ea va fi reluată, într-un cadru nou, la începutul secolului al XX-lea, cînd „noul activism” — la apariția căruia Aradul a avut un rol important — va ieși biruitor în lupta cu pasivismul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Activitatea parlamentară a deputaților români cuprinsă între anii 1905 și 1918, cu toate meritele și rezultatele ei, a fost puțin cercetată, iar cea a reprezentanților Aradului a fost, deseori, ignorată.

La începutul secolului nostru, un arădean — T.V. Păcățian — se oprește asupra acestei lupte cu multă trudă și înțelegere dar, din păcate, în prezentarea evenimentelor, care se oprește la anul 1910, lipsesc analiza și comentariul istoricului¹. „Cartea de aur” — cîndva „un steag de luptă”, cum o aprecia A. D. Xenopol — rămîne totuși o lucrare de referință pentru cunoașterea acestei activități.

Lucrările de sinteză din perioada interbelică au avut mai puțin în vedere lupta deputaților arădeni. Ea a constituit un subiect doar pentru

---

¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915.

lucrările de memorialistică², sau pentru studii mai puțin întinse și analitice³.

După al doilea război mondial cercetările istorice referitoare la activitatea deputaților arădeni au rămas în continuare limitate la anumite laturi ale acestei lupte⁴.

Într-un articol publicat în „Tribuna“, Liviu Maior prezintă activitatea parlamentară a lui Ștefan Cicio Pop cu competență și înțelegere⁵. În R.S.F. Jugoslavia, revista „Lumina“ a publicat un studiu competent privind lupta dusă de Vasile Goldiș în parlamentul maghiar pentru libertate națională și democrație⁶.

Prin lucrarea noastră ne propunem să prezentăm întreaga activitate desfășurată de deputații arădeni în parlamentul din Budapesta (dr. Ștefan Cicio Pop între anii 1905—1918, dr. Ioan Suciu — 1905-1910, Ioan Russu Șirianu — 1905, dr. Nicolae Oncu — 1906-1910 și Vasile Goldiș — 1906-1910) convinși că prin ea nu numai că se completează o lacună din istoriografia românească, privind lupta de eliberare națională, ci se face și un act de dreptate prin recunoașterea și aprecierea meritelor acestor luptători pentru libertate și unitate națională.

Un important capitol al acestei lupte îl constituie reluarea activității parlamentare analizată de noi într-un studiu anterior⁷.

Ciclul parlamentar 1905—1906.

Anul 1905 marchează începutul unei noi etape în lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania. Începînd cu acest an, în urma conferinței de la Sibiu a Partidului Național Român, se reia, ca formă

---

² Dr. Ioan Suciu, *Arădenii și Partidul Național Român*, Arad, 1926; Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, 523 p.; Milan Hodza, *Colaborarea slovaco-română în parlamentul din Budapesta*, apărută în traducere în „Piatră de hotar“, Arad, 1936, nr. 2, 15 februarie, p. 1-8.

³ Ioan Clopoțel, *Vasile Goldiș*, Cluj, 1934; Ion Jelecuteanu, *Vasile Goldiș — o scurtă biografie*, Arad, 1934; Ed. I. Găvănescu, *Un studiu inedit al lui Vasile Goldiș*, în „Hotarul“, 1935, nr. 2—3, p. 28—33 și nr. 4—5, p. 59—61; Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1936, 16 p.; Brutus Păcurariu, *Un mare român dat uitării*, în „Piatră de hotar“, Arad, 1936, nr. 5—6, p. 63—64; Dr. Ioan Șerban Basarab, *Ștefan Cicio Pop*, în „Gazeta juridică a Transilvaniei“, 1944, nr. 5—6.

⁴ Gheorghe Ciul, *Rolul lui Ștefan Cicio Pop în cadrul mișcării memorandiste*, în „Apulum“, 1972, nr. X, p. 797—805; Eduard I. Găvănescu, *Momente din activitatea lui Ștefan Cicio Pop*, în „Ziridava“, 1974, nr. III—IV, p. 147—161; Lucian Emandi, Viorel Suci, *Dr. Ioan Suci — luptător pentru unitate*, în „Ziridava“, 1974, nr. III—IV, p. 125—132; Lucian Boia, *Eugen Brote (1850—1912)*, București, 1974, p. 211; Gheorghe Ciul, *Ștefan Cicio Pop și colaborarea dintre români, sirbi și slovaci (1893—1918)*, în „Ziridava“, 1976, nr. VI, p. 221—230; Mircea Popa și Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș — scrieri social-politice*, Editura Facla, 1976, p. 321.

⁵ Liviu Maior, *Ștefan Cicio Pop (1865—1934)*, în „Tribuna“, anul XII, nr. 39, din 28 sept. 1968, p. 6.

⁶ Dr. Arpad Lebl, *Vasile Goldiș și problema națională românească (1885—1918)*, în „Lumina“, Panciova, anul XXIII, 1968, nr. 4—5, p. 259—281.

⁷ Nicolae Roșuț, *Aradul și noul activism*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 205—220.

a luptei de eliberare națională, activitatea parlamentară. „Noul activism“, cum este denumită această etapă, la instaurarea căruia Aradul a avut o contribuție importantă, va însemna nu numai **angajarea deputaților** români în luptă pe cale parlamentară, ci și lărgirea cîmpului de acțiune a luptei prin **adunări populare** — înainte sau după alegeri —, antrenarea **presei** politice românești în lupta de propagandă națională și, în cele din urmă, organizarea acțiunilor de **desăvîrșire a statului** național român.

Activitatea deputaților n-a fost concepută și limitată la dezbaterile din parlament, ci cuprindea o arie mult mai largă — ea avea în vedere antrenarea maselor în luptă, pregătirea lor pentru bătăliile decisive. Vasile Goldiș remarcă în 1911: „Am zis întotdeauna, că după intrarea în activitatea parlamentară greul muncii noastre politice trebuie să fie desfășurat în mijlocul poporului, — că în **parlament** este a se fixa numai punctul nostru de vedere față de politica oficială de guvernare, iară deputații și candidații de deputați, vor avea să dezvolte adevărata lor muncă națională **între alegătorii lor**“⁸. Această orientare privind căile de luptă ale deputaților este firească dacă avem în vedere faptul că pe baza legilor electorale ale timpului numărul deputaților români și al naționalităților nemaghiare era limitat. În anul 1906, cînd în parlamentul din Budapesta au ajuns cei mai mulți deputați români, din 413 deputați numai 14 erau români, 7 — slovaci și 4 — sîrbi. Cu un număr redus de deputați era și firesc ca lupta lor să nu se restrîngă la activitatea din parlament. Aceeași apreciere privind activitatea deputaților o face și dr. Ștefan Cicio Pop, care la o adunare de la Șiria, din decembrie 1911, recunoaște că munca lor în parlament nu a dat roadele dorite. „Și cînd am văzut — spunea el — că în parlamentul oligarhiei maghiare prea puțină ispravă putem face noi, cei cîțiva prieteni ai poporului am căutat alt teren de luptă. Ne-am coborît în popor și n-am crutat nici jertfe, nici osteneală, ori unde am fost chemați să luminăm poporul, să-i deșteptăm conștiința națională și să-i dăm tărie pentru lupta viitoare“⁹. Activitatea desfășurată în sinul poporului vine să dovedească orientarea democratică a deputaților arădeni și să explice rolul deosebit de activ al arădenilor — conducători și masele largi populare — în lupta pentru desăvîrșirea statului național unitar român.

Deputații români împreună cu deputatul slovac Milan Hodza și deputatul sîrb Liubomir Pavlovici au format clubul parlamentar naționalist¹⁰ care a prezentat în 5 mai 1905 dietei (parlamentului) un proiect de adresă menit a fi înaintat Împăratului. El cuprinde principalele revendicări naționale ale românilor, slovacilor și sîrbilor din Austro-Un-

⁸ Vasile Goldiș, *O părere individuală*, în „Românul“, I, nr. 24, 30 ianuarie/12 februarie 1911, p. 1.

⁹ *Marea manifestație de la Șiria*, în „Românul“, nr. 278, 20 decembrie/2 ianuarie 1911, p. 6.

¹⁰ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 174.

garia¹¹. Proiectul de adresă citit de dr. T. Mihali va prezenta programul-cadru de activitate parlamentară a deputaților. În acest document se arată că în viața constituțională a statului există o „gravă criză devenită cronică“, determinată, în primul rînd, de faptul că legile țării — limitate cum sînt din punct de vedere național și de clasă — nu sînt respectate, iar abuzurile au intrat demult în practica politicii curente. Așa se explică faptul că în multe intervenții și interpelări deputații arădeni vor condamna mai ales aceste abuzuri.

Dreptul de vot universal era cerut pentru ca principiile democratice să stea și la baza vieții politice din Ungaria, mai ales că el a fost introdus în Austria începînd cu anul 1905. Se consideră „justă pretenziunea, ca fiecărui cetățean din întreaga țară să i se dea dreptul electoral, fără deosebire de naționalitate și clasă“¹². Dreptul de vot universal era trecut în programul Partidului Național Român din 1881, iar în noile condiții lupta pentru el va grupa toate forțele sociale și politice progresiste ale vremii, va contribui, în mare măsură, la apropierea mișcării socialiste de mișcarea de eliberare națională și, mai mult decît atît, va canaliza lupta de eliberare națională pe un făgaș antimonarhic¹³.

Proiectul de adresă al clubului parlamentar naționalist, din care făceau parte și cei trei deputați arădeni, condamna politica guvernului de restrîngere a libertăților. Libertatea presei, a cuvîntului ca și folosirea limbii materne în școli, administrație etc., erau cerute în mod solemn de deputații „naționaliști“.

În sfîrșit, proiectul de adresă urma să ridice în fața Împăratului și probleme de ordin social-economic. Se cer măsuri urgente de îmbunătățire a situației materiale a maselor sărace. „Clasa țărănească — se arată în proiectul de adresă — industria mică, muncitorimea, respective îmbrățișarea intereselor lor materiale, sociale și culturale trebuie să formeze obiect de mai intensivă îngrijire pentru guvernele viitoare“¹⁴.

Dacă celelalte revendicări erau cerute de toți deputații români, problemele sociale au preocupat, în mod deosebit, pe aleșii națiunii din părțile Aradului. Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și dr. Ioan Suciu n-au pierdut nici-o ocazie de a cere îmbunătățirea situației materiale a țărănilor și tot ei au fost aceia care s-au apropiat cel mai mult, dintre conducătorii Partidului Național Român, de mișcarea socialistă.

Pe baza acestui program ia cuvîntul în dietă dr. Ștefan Cicio Pop la 8 mai 1905. El este al doilea deputat român care vorbește în parlamentul din Budapesta în condițiile reluării activității parlamentare. În intervenția sa plină de curaj — caracterizată printr-o minuțioasă documentație — dr. Ștefan Cicio Pop abordează numai probleme politice. „În baza legii electorale din 1874, arată el, censul în Ardeal e mult mai ridi-

¹¹ *Ibidem*, p. 176—184.

²¹ *Ibidem*, p. 181.

¹³ Liviu Maior, *Caracterul antimonarhic al mișcării pentru vot universal din anul 1908 și implicațiile sale*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie“ Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 367-375.

¹⁴ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 183.

cat ca în Ungaria, ceea ce limitează dreptul de vot al majorității populației formată din români. În baza acestei legi, preciza deputatul Șiriei, sînt sate întregi în care „poporul întreg n-are drept de votare”¹⁵.

Nedreptățile din Transilvania se datoresc, după opinia lui Ștefan Cicio Pop, nerespectării legilor și abuzurilor autorităților. Comparînd situația din Transilvania din perioada anilor 1861, și chiar cea creată prin legea naționalităților din 1868, cu realitățile de la începutul secolului al XX-lea, el constată o intensificare a asupririi naționale. Dr. Ștefan Cicio Pop arată „că acea parte din legea despre egala îndreptățire a naționalităților, care e favorabilă naționalităților, n-a fost executată nici într-un singur punct al ei”¹⁶. Se referă la ridicarea de școli, la utilizarea și respectarea limbii materne, la interzicerea activității P.N.R., la limitarea dreptului de a utiliza limba maternă în ideea desființării statului poliglot prin contopirea tuturor popoarelor într-o singură națiune. „Ne voiesc limba — afirma dr. Ștefan Cicio Pop — pe care sub nici o împrejurare nu o dăm”¹⁷.

Deși a fost întrerupt de nenumărate ori, o dată chiar de președintele dietei care-i cerea să nu aducă în parlament „războiul de rasă”, el și-a continuat intervenția cu același curaj și a încheiat-o patetic: „O astfel de Ungarie ale cărei temelii sunt: dreptatea, constituționalismul nejustificat, mulțumirea cetățenilor, va fi fericită; și cel ce va ști face acest lucru, va fi bărbat mare al Ungariei”¹⁸.

După cuvîntul lui dr. Ștefan Cicio Pop a vorbit, la 9 mai 1905, dr. Aurel Vlad, iar în ziua următoare, pe marginea adresei, ia cuvîntul un alt deputat arădean, dr. Ioan Suci, care, de asemenea, a abordat numai probleme politice. Și el apreciază că Ungaria traversează o criză determinată de tendința de independență față de Austria și de asuprirea naționalităților. Deputatul Ineului acceptă ca Ungaria să redobîndească independența, dar condamnă sacrificarea naționalităților. „Dar după modesta mea părere — arată dr. Ioan Suci — e greșală fatală și aceea, că sub titlul interes de stat, se nutrește o astfel de direcție, care vatămă adînc, fără nici o trebuință, în urmările sale finale interesele de rasă (cu sens de naționalitate — n.n.) și culturale ale naționalităților nemaghiare din patrie, și cere de la astfel de jertfe cari cu **scop șovinistic pot fi prezentate ca pretensiuni de stat (s.n.)** dar despre aceea, că ele cu adevărat ar fi interese de stat, în mod logic naționalitățile nu pot fi convinse absolut deloc”¹⁹.

Criza sesizată de deputații arădeni a dus pînă la urmă la înlocuirea guvernului Tisza István. Noul guvern condus de baronul Géza Fejervary și-a prezentat programul în dietă la 21 iunie 1905. Acum s-a declanșat un conflict între Împărat și partidele maghiare coalizate care au cerut ca

---

¹⁵ *Ibidem*, p. 186.

¹⁶ *Ibidem*, p. 191.

¹⁷ *Ibidem*,

¹⁸ *Ibidem*, p. 194.

¹⁹ *Ibidem*, p. 205.

în armată comanda să fie în limba maghiară. Împăratul s-a împotrivit, iar la 23 septembrie 1905 le-a respins definitiv revendicările.

După suspendarea lucrărilor dietei, activitatea deputaților s-a concentrat în organizarea unor adunări populare, la care ei au făcut dări de seamă asupra intervențiilor din parlament.

La câteva decenii după aceste acțiuni, deputatul slovac Milan Hodza va aprecia foarte mult activitatea deputaților români și slovaci prin aceste adunări populare. „În adunările mari populare — scrie el — am putut pătrunde cu propaganda noastră democratică și națională aproape în toate regiunile locuite de slovaci, români și sârbi și uneori chiar în regiunile germane. A fost o operă de sistematică luminare politică în toate straturile poporului nostru cu un program pronunțat național, politic și economic”²⁰.

Dintre deputații arădeni cel mai activ a fost Ioan Russu-Șirianu, care a participat în 1905 la 15 asemenea adunări (la Chișineu Criș, Iosășel, Vărădia, Coștei, Lugoj, Ciacova, Săcădata, Barațca, Husasău, Cociuba, Vașcău, Beiuș, Oravița, Ceica, Luncșoara)²¹. La Chișineu Criș, la 3 septembrie 1905, în fața a mii de alegători și în prezența lui Mihai Veliciu, care i-a organizat campania electorală în luna ianuarie, el ține o amplă cuvîntare în care abordează mai multe probleme sociale. Ioan Russu Șirianu îndeamnă pe țărani să nu cedeze în fața greutăților. Condamnă politica fiscală a statului: „nu e bine cum e, nu se plătește dare potrivită cu veniturile și averea, ci legea de acum împovărează mai tare pe cei săraci sau cu avere mai puțină, decît pe bogații cu mii și zeci de mii de holde”²². Cu toate acestea și astăzi, ca și în trecut, românii trebuie să stea pe loc să nu plece „căci românul născut fiind în sărăcie — spune el — și crescut în suferințe, știe răbda, se mulțumește cu puțin, dar vatra strămoșească nu o părăsește, așa că ceea ce unii zic, că e o însușire rușinoasă a românilor: de-a fi prea răbdători, s-a dovedit în privința asta o victorie, care ne-a ținut strînși legați de glia udată cu sudoare și sînge”²³. Cere drept de vot universal pentru a putea „trimite în dietă — spunea el — deputați cu durere pentru popor, iar nu ca acum, cînd puterea o au bogătani țării, o singură pătură în fața milioanele de suflete rămase fără cele mai sfinte drepturi”²⁴.

La adunări au participat și ceilalți deputați arădeni — dr. Ștefan Cicio Pop la Alba Iulia, Zlatna, Abrud, Teiuș, Vințu de Jos, Lugoj, Buziaș, Lipova, Curtici, iar dr. Ioan Suciuc la Nădlac, Iosășel, Lugoj, Buziaș, Lipova, Curtici, Ciacova²⁵.

Rezultă deci că deputații arădeni nu și-au restrîns activitatea la

²⁰ Milan Hodza, *op. cit.*, p. 5.

²¹ I. Russu Șirianu, *De la adunările populare*, în „Tribuna”, an IX, nr. 234, 17 dec. 1905, p. 1-2.

²² *Tribuna*, an IX, nr. 159, din 9 sept. 1905, p. 1.

²³ *Ibidem*, p. 2.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ I. Russu Șirianu, *De la adunările populare*, în „Tribuna”, an IX, nr. 234, 17 dec. 1905, p. 1-2.

cercul lor electoral sau la comitatul Arad, ci au avut în vedere tot vestul Transilvaniei și Banatul. Au participat, de asemenea, la adunări ale slovacilor din nordul Ungariei. Dr. Ioan Suciu justifică, în presă, această acțiune atât de necesară pentru a cimentă „legătura firească dintre națiunile română și slovacă”²⁶. El încheie articolul cu speranța că această alianță nu numai că se va întări, dar se va și impune în viața țării. „Însuflețirea — scria el — cu care ne-au primit mic și mare, femei și bărbați în comunele lor mi-a însuflețit convingerea că poporul slovac pune foarte mare preț pe prietenia cu românii și e convins că alianța acestor popoare se apropie de momentul când va deveni o alianță reală, impunătoare”²⁷.

Cea mai importantă adunare la care au luat parte deputații și liderii politici arădeni este cea de la Lușoj, de la începutul lunii noiembrie, din anul 1905. Adunarea, la care au participat toți deputații români din parlament, s-a convocat în urma interzicerii conferinței electorale convocată de P.N.R., pentru 20 septembrie 1905 la Sibiu²⁸. Ea avea ca scop să antreneze Banatul pe linia activității parlamentare.

Bănățenii n-au intrat în activitatea parlamentară în anul 1905. Aici se resimțea încă orientarea politică moderată a lui V. Babeș și Al. Mocioni, care la sfârșitul secolului al XIX-lea militau pentru pasivism, pentru „tactica miinilor încrucișate”²⁹. Dr. Ștefan Cicio Pop a luat legătura cu Al. Mocioni la 26 decembrie 1905, printr-o scrisoare, în care îi cerea un gest de solidaritate, ceea ce înseamnă de fapt renunțarea la pasivitate. „Eu așa cred — îi scria dr. Ștefan Cicio Pop — că este timpul suprem să vă spuneți cuvîntul autoritar prin care ne-ați chema la solidaritate și înjghebarea rîndurilor”³⁰. Atît dr. Ioan Suciu cît și Ioan Russu-Șirianu au cerut bănățenilor să renunțe la o pasivitate care nu mai avea nici un rost. În urma acestei adunări se adoptă o „Rezoluție” care formulează revendicările politice ale poporului român și precizează că bănățenii trec la activitatea parlamentară, „ca să alegem deputați pentru parlamentul țării din nația noastră românească și cu programul nostru”³¹.

Activitatea deputaților în dietă și mai ales în rîndurile maselor populare, prin adunări, nu a rămas fără rezultate. La sfârșitul anului 1905, vicecomitele Aradului constată într-un raport intensificarea mișcărilor naționale ale românilor în părțile Hălmagiului — unde era nevoit să întărească paza cu trupe — ale Chișineului și Radnei. De asemenea, o adunare populară programată la 17 decembrie 1905 la Săvîrșin este interzisă, iar armele deținute sînt confiscate³².

²⁶ Dr. Ioan Suciu, *Din calea spre țintă*, în „Tribuna”, anul IX, nr. 139, 9 aug. 1905, p. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 209.

²⁹ Liviu Botezan, Nicolae Cordoș, *Din frămîntările Partidului Național Român Transilvănean în 1897*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, XV, 1972, p. 288.

³⁰ A.S.A., Fond fam. Mocioni — Stircea, Dosar 8.

³¹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 211.

³² A.S.A., Fond Prefectura județului Arad — Comitetul administrativ, Dosar 117/1906/I, f. 1-2.

După dizolvarea dietei, la 19 februarie 1906, activitatea deputaților celor trei naționalități — români, slovaci și sârbi —, aleși în anul 1905 și constituiți în grupul parlamentar condus de Teodor Mihali, s-a încheiat printr-un manifest publicat la 12 martie 1906 care reprezenta, de fapt, programul de luptă în vederea noilor alegeri. În acest manifest se arată că numai prin „sufragiu universal și a egalei îndreptățiri a naționalităților”³³, poate fi depășită criza politică din Ungaria. Dualismul este condamnat, deoarece, instaurat fără consimțământul poporului, el a inaugurat o politică de asuprire națională și socială care trebuia înlăturată „pentru că politica internă, care a urmat acestui pact timp de aproape 4 decenii—se arată în manifestul respectiv cu privire la dualism— a făcut imposibilă maselor mari ale poporului activitatea și exercitarea drepturilor și ajungerea unei situații social-economice îndestulătoare. Iar această nedreptate, mai curind sau mai târziu, dar fatal trebuia să se răzbune, și încă amar”³⁴. Din această declarație rezultă nu numai hotărîrea deputaților de a continua lupta, ci și perspectivele acestei lupte — victoria naționalităților din Ungaria.

Se condamnă, de asemenea, politica de maghiarizare forțată, care n-a putut stinge flacăra vieții naționale dusă de generații, care a acționat fără consimțământul poporului maghiar. „Politica brutală de maghiarizare a guvernelor — arată manifestul în continuare — n-a făcut din noi, nici dușmani ai poporului maghiar, și nici ai statului, pentru că noi vedem că guvernele și partidele politice maghiare fără consimțământul poporului maghiar s-au încumetat a se atinge de cele mai sfinte comori ale sufletului nostru...”³⁵.

În anul 1906 lupta de eliberare națională este dusă cu mai multă hotărîre, curaj și clarviziune. Vasile Goldiș, încă la începutul acestui an, lansează lozincă „prin noi înșine”, fapt ce dovedește că, treptat, speranța în „bunul” Împărat, acolo unde ea mai exista încă, s-a stins. „Bătuți de toate vînturile — arată Vasile Goldiș în «Tribuna» — duși pe gheață de nenumărate ori, înșelați și folosiți spre scopuri străine de interesele noastre naționale, noi am votat în sfîrșit, ceea ce trebuie să știm de la început, că **mintuirea noastră numai prin noi înșine se poate săvîrși**”³⁶.

Această tendință de radicalizare a luptei de emancipare națională se manifestă și printr-o apropiere tot mai vădită de România. Un deputat maghiar declara în dieta din Budapesta că forța de atragere a României a devenit „inimaginabilă”³⁷. Ideea Daco-României reînvie tot mai insistent chiar și în gîndul și scrisul aceluia care cîndva nu o întrezăreau decît foarte vag. Sînt semnificative în acest sens cuvintele lui Ioan Slavici dintr-un articol publicat după alegerile din 1906. Pentru el o Daco-România ar asigura și numai desăvîrșirea statului național maghiar. „România patria tuturor românilor din Dacia de odinioară — scria Ioan

³³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 213.

³⁴ *Ibidem*, p. 217.

³⁵ *Ibidem*, p. 219.

³⁶ Vasile Goldiș, *Fraze ungurești*, în „Tribuna”, an X, nr. 4, din 4 ian. 1906, p. 1.

³⁷ Apud Ștefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 222.

Slavici — și singura lor patrie, deci o Daco-România, în interesul căreia românii din regatul ungar au să-i ajute pe maghiari a prefăce Ungaria în stat național maghiar³⁸.

Această luptă, din ce în ce mai îndârjită, ce s-a desfășurat pe fondul unei apropieri tot mai vădite de România duce la concluzia că încă din această perioadă ideea autodeterminării, a eliberării și unirii cu România, prinde rădăcini tot mai puternice.

Ciclul parlamentar 1906—1910

În anul 1906 au avut loc noi alegeri parlamentare, care au marcat noi momente în lupta de eliberare națională. Ele concentrau energia maselor populare și eforturile conducătorilor politici pentru a asigura victoria candidaților români. Întilnirile dintre candidații români și alegători și apoi bătălia electorală propriu-zisă din ziua alegerilor erau evenimente deosebit de importante în lupta împotriva asupririi. De la activitatea deputaților nimeni nu se aștepta la rezultate prea spectaculoase. „Mai importante însă sînt — îi scria Eugen Brote de la Găiceana lui Roman Ciorogariu în anul 1906 — condițiunile și împrejurările, în care deputații români vor fi aleși³⁹.”

Lunile martie și aprilie ale anului 1906 sînt dominate de campania electorală și de alegerile pentru dietă. Programul Partidului Național Român în legătură cu alegerile a rămas cel din anul 1905. În părțile Aradului el a fost detaliat, pentru alegători, și publicat în „Tribuna”. În acest program sînt formulate atît revendicările naționale, cît și cele sociale. Programul precizează că „fiecare om are drept la viață, la plăcerile ei pentru că trăiește, pentru că este om⁴⁰.” Ceea ce domină programul deputaților arădeni sînt revendicările de ordin social — răsplata muncii, „timpul maximal de lucru și plata minimală”, asigurarea pensiunilor la bătrînețe, dări progresive, vot universal. „Tribuna” publică nenumărate apeluri adresate poporului în care se cere tuturor românilor să urmeze steagul P.N.R. În campania electorală se face apel și la sprijinul femeilor, deși ele nu aveau drept de vot. „Fiecare din voi — se spune într-un astfel de apel — să fiți cîte un apostol în cercul ei. Iar dacă veți face toate acestea în chip vrednic de o femeie româncă, atunci nici o putere de pe fața acestui pămînt nu va putea să ne răpească biruinta steagului național al alegerilor parlamentare, în fața cărora ne aflăm⁴¹.”

În urma consfătuirii care a avut loc la 29 martie sub conducerea lui Mihai Veliciu, în comitatul Arad și-au depus candidatura 7 reprezentanți ai românilor : dr. Nicolae Oncu la Iosășel, dr. Ioan Suciu — Ineu, Ioan Russu Șirianu — Chișineu Criș, Vasile Goldiș — Radna, dr. Ștefan Cicio Pop — Șiria, dr. Iustin Marșieu — Sîntana, dr. Aurel Novac — Pecica⁴².

³⁸ Ioan Slavici, *Daco-România*, în „Tribuna”, an X, nr. 106, 4/17 iunie, 1906, p. 1.

³⁹ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar nr. 2, f. 322.

⁴⁰ *Din programul nostru*, în „Tribuna”, an X, nr. 65, 7 aprilie 1906, p. 1.

⁴¹ *Apel către femeile române*, în „Tribuna”, an X, nr. 65, 1 aprilie 1906, p. 1.

⁴² *În fața alegătorilor*, în „Tribuna”, an X, nr. 63, 1 aprilie 1906, p. 1.

Participarea maselor la alegeri, entuziasmul lor a fost pe măsura evenimentelor. S-au scris și publicat poezii în legătură cu alegerile, s-au cântat marșuri patriotice, iar tricolorul românesc filia în toate cercurile electorale. La Iosășel, vechi și puternic cerc electoral românesc, unde a candidat dr. Nicolae Oncu se recitau poezii compuse cu această ocazie. Reproducem câteva versuri dintr-o poezie:

„Haideți frați adevărați
Votul vostru să vă dați,
Dulcei mame națiune
Croind zile tot mai bune.
Dr. Oncu să trăiască
Steagul mîndru tricolor
Să-l purtăm biruitor“⁴³.

În urma alegerilor din 1906, din totalul de 14 deputați români — cei mai mulți deputați trimiși în parlament pînă în 1918: Coriolan Brediceanu — Oravița, Bocșa, George Popovici — Lugoj, dr. Ștefan Popovici — Zorleanț, dr. Aurel Novac — Sasca, dr. Iuliu Maniu — Vințul de Jos, dr. Alex. Vaida — Ighiu, dr. Nicolae Șerban — Arpaș, dr. Aurel Vlad — Orăștie, Vasile Damian — Baia de Criș, dr. Teodor Mihali — Ileana Mare⁴⁴, 4 au fost din Arad: dr. Nicolae Oncu, dr. Ioan Suci, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop⁴⁵.

Din darea de seamă făcută de Vasile Goldiș în fața alegătorilor din Săvirșin, la 26 august 1906, rezultă că în dietă erau reprezentate 4 partide cu 413 deputați — 253 erau kossuthiști (sau independiști conduși de Kossuth Ferencz), care doreau separarea Ungariei de Austria, 73 erau reprezentanții partidului constituțional condus de Andrassy Gyula, 33 deputați ai partidului poporului. Aceste 3 partide formau „coaliția“ ce conducea Ungaria. Cei 25 de deputați ai naționalităților — 14 români, 7 slovaci, 4 sîrbi — au format partidul naționalităților, nerecunoscut în dietă, sub președinția lui Teodor Mihali⁴⁶.

La 8 aprilie 1906 se formează guvernul Wekerle Șandor, iar dieta formată pe baza alegerilor din aprilie este convocată la 22 mai.

Meritele deputaților români din perioada 1906-10 sînt apreciate de istoriografia românească. „Folosind argumente de ordin juridic și istoric — arată C. Nuțu — parlamentarii români s-au ridicat împotriva politicii de asimilare forțată a popoarelor nemaghiare și pentru respectarea legii naționalităților, s-au ridicat împotriva legilor școlare reacționare și a introducerii limbii maghiare în armată“⁴⁷.

⁴³ *Tribuna*, an. X, nr. 70, 13/26 aprilie 1906, p. 5.

⁴⁴ *Tribuna*, an X, nr. 76, 22 aprilie 1906, p. 2.

⁴⁵ *Alegerile*, în „*Tribuna*“, an X, nr. 73, 18 aprilie/ 1 mai 1906, p. 1.

⁴⁶ *Darea de seamă a deputatului Vasile Goldiș la Săvirșin*, în „*Tribuna*“, an. X, 26 aug., 1906, p. 4.

⁴⁷ Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, L. Banyai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kovacs, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă și Al. Porțeanu, *Desăvirșirea unificării statului național român — Unirea Transilvaniei cu România*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1968, p. 99.

Primul care ia cuvîntul, dintre deputații arădeni, la 2 iunie, este dr. Ștefan Cicio Pop. El intervine pe marginea proiectului de lege referitoare la „îndemnizare“ (prin care guvernul cerea îndemnizare cu privire la încasarea dărilor și cheltuieli pînă la definitivarea bugetului).

În prima parte a intervenției sale, dr. Ștefan Cicio Pop caută să argumenteze, cu exemple din parlamentarismul englez sau din istoria Ungariei, necesitatea lărgirii drepturilor și libertăților naționale. El analizează regimul dualist care i-a dus pe români la pasivitate politică, la pierderea drepturilor nu numai pe calea unor legi noi ci și prin nerespectarea celor vechi. Referindu-se la aceste abuzuri el constată: „O lege rea, în mîna unui om, care o administrează bine, care procedează după dreptate și egalitate de drept, poate să ferească țara, pe cînd legea cea mai excelentă, dată pe mîini rele, e păgubitoare pentru stat“⁴⁸. Într-adevăr, un aspect, poate cel mai dureros al asupririi naționale din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, îl reprezintă nerespectarea legilor, încălcarea lor chiar dacă acestea nu corespundeau întrutotul, intereselor poporului și erau limitate.

Deputații români, și cei din Arad, vor evidenția în intervențiile lor acest aspect al asupririi naționale și sociale. Una din legile care a fost cel mai des încălcată a fost „Legea de naționalitate“ din anul 1868, mai ales în acele părți ale ei care dădeau anumite drepturi românilor, sîrbilor și slovacilor. Articolul 27, care prevedea „ca în funcțiile de comiți supremi să fie numiți și dintre diferite naționalități persoane“⁴⁹, nu s-a respectat niciodată. Asemenea încălcări s-au făcut și în ceea ce privește obligativitatea funcționarilor comunali de a cunoaște limba naționalităților, utilizarea limbii materne în școli ș.a. Demne de reținut sînt însă acele părți din intervenția deputatului de Șiria în care solicită drepturi în numele poporului și pentru popor. „Nouă — arată Ștefan Cicio Pop în calitate de deputat — așa ne spuneți: pe voi nu vă luăm în seamă, voi nu existati pentru noi. Dar există țara; și dacă ideile cele mari, care au predominat trecutul recent nu le-am putut realiza, să facem ceva cel puțin în favorul poporului, și atunci imediat, fără a mai trebui să aducem legi, pe baza celor existente am creat în țară stări de lucruri foarte sănătoase, ceea ce ar liniști naționalitățile, fără ca din acestea statul maghiar să aibă paguba cea mai mică, în orice privință“⁵⁰. Referindu-se în încheiere la viața muncitorilor, la dreptul lor de organizare, Ștefan Cicio Pop se situează pe poziții înaintate, apreciînd așa cum se cuvine, proletariatul și mișcarea muncitorească, anunțînd, prin cuvîntul său din dietă, colaborarea de mai tîrziu cu mișcarea socialistă. „Mai ales partidul independent — spune el — e dator să apere pe fiecare cetățean, mai ales pe muncitorii despre care au obiceiul să vorbească în Franța ca despre eroi fără nume. Binevoii a

⁴⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 257.

⁴⁹ Cele mai des încălcate articole din amintita lege au fost: art. 2, 4, 7, 17, 20, 21, 23, 27.

⁵⁰ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 255.

acorda muncitorilor din fabrici, organizații autonome, ca organizația lor să nu poată fi desființată orișicînd, după plac⁵¹.

Al doilea deputat arădean care ia cuvîntul în dieta din 1906 a fost Vasile Goldiș. În intervenția sa din 4 iulie el abordează numai problema națională (a luat cuvîntul după deputatul sîrb M. Polyt care, cu o zi înainte, a prezentat răspunsul naționalităților la mesaj). Vasile Goldiș caută să dovedească că în Imperiul austro-ungar există o problemă națională, deși, acest fenomen este negat de guvernanți. El aduce în sprijinul afirmației sale un singur, dar evident argument — oprimarea oricărei tendințe de manifestare liberă a naționalităților. „Mă provoc însă — a spus el — la lucrurile actuale, la temnițele Seghedinului și Vațului, care dovedesc în chip strălucit că există chestia națională⁵². Desigur, deputatul arădean nu avea în vedere numai condamnările din epoca memorandistă, ci și pe cele ce au precedat-o sau au urmat-o, ca o dovadă că procesele și condamnările românilor se țineau lanț, intrînd în sistemul politic austro-ungar, pe care l-au cunoscut atît conducătorii politici români, cît și masele largi populare.

În anul 1912, Vasile Goldiș va scrie lucrarea „Despre problema naționalităților“ în care, citînd date publicate de „Tribuna“ din Arad, arată că între 1897 și 1906 s-au pronunțat condamnări ce se ridicau la 44 ani și 149 zile de închisoare și 49.293 coroane amendă, în timp ce între 1906 și 1908 ele s-au ridicat la 181 ani, 3 luni și 6 zile închisoare și 89.087 coroane amendă. Evident că aceste date culese ulterior de Vasile Goldiș confirmă aprecierile lui privind oprimarea poporului, a conducătorilor lui³.

Cea mai importantă parte a intervenției lui Vasile Goldiș a avut în vedere rezolvarea problemei naționale din Austro-Ungaria. În această privință deputatul arădean dă dovadă de o serioasă pregătire, competență și orizont politic înaintat ce se va contura clar în cele două studii ce le va elabora și publica în această perioadă — **Problema națională în Ungaria. Privire istorică și Despre problema naționalităților**.

Pentru Vasile Goldiș problema națională se poate rezolva, sau nu, după modul general cum este apreciată. „Chestia națională — spunea el în dieta din Budapesta — ori o socotim chestie de putere, ori chestie de drept⁵⁴. Considerată ca problemă de putere evident că ea nu poate fi soluționată. „Dacă în Ungaria — opiniază el — chestia națională o socotim chestie de putere, atunci și după a mea părere e îndreptățit dacă noi sîntem dați afară de aici, dacă ne omoară, dacă împotriva noastră se folosește spînzurătoare, glonț, tun⁵⁵.

Pentru Vasile Goldiș însă chestiunea națională nu este o problemă de putere, ci de drept — prin lege ea se rezolvă sau este îngrădită. El se

⁵¹ *Ibidem*, p. 257.

⁵² *Tribuna*, anul X, nr. 85, 24 iunie (7 iulie) 1906, p. 3.

⁵³ Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, Editura Politică, București, 1976, p. 132.

⁵⁴ *Tribuna*, anul X, nr. 85, 24 iunie (7 iulie) 1906, p. 3.

⁵⁵ *Ibidem*.

referența, în acest sens, la legea naționalităților din 1868, arătând că dacă acest act normativ o reglementează el nu este totuși respectat. Deputatul arădean explică acest caz cu un singur exemplu — lipsa școlilor secundare românești. „Pentru că așa glăsuiește legea — afirmă Vasile Goldiș referindu-se la actul amintit — guvernul e dator să poarte grija ca fiii naționalităților să primească instrucțiune în limba lor maternă — va să zică nu în limba străină cum s-a zis aici — pînă la vremea cînd ar urma studiile universitare, din ceea ce rezultă că guvernul ar fi dator să întemeieze în țară gimnaziile românești”⁵⁶.

Cuvîntul lui Vasile Goldiș din vara anului 1906, din dieta maghiară, dovedește că pentru deputații arădeni lupta de eliberare națională se fundamenta pe principii înaintate, că ea era purtată nu numai cu fermitate și curaj, ci și cu multă înțelepciune politică, că Vasile Goldiș, cunoscut pînă acum ca om de școală și gazetar, se afirmă ca un om politic cu un orizont larg și vederi democratice.

La numai cîteva zile după Vasile Goldiș ia cuvîntul deputatul de Iosășel, dr. Nicolae Oncu, cel care, prin banca „Victoria”, pe care a condus-o ani de zile, a sprijinit material mișcarea națională din părțile Aradului. El arată că bugetul statului este astfel repartizat ca să împiedice libera manifestare a naționalităților. Cultura națională și școala românească nu beneficiază de ajutor material din partea statului, deși românii contribuie prin dări și impozite la formarea bugetului. El cere „ca limba și cultura noastră națională, după dreptate și calitate, să fie sprijinită moralmente și materialmente din partea statului, cel puțin în acea proporțiune, în care noi naționalitățile contribuim cu denarul nostru la suportarea dărilor publice”⁵⁷. De asemenea, el cere drepturi politice pentru poporul român, în primul rînd dreptul de organizare, dat fiind faptul că ordinul ministrului Hieronymi (1894—1895) de interzicere a activității Partidului Național Român era încă în vigoare.

În decursul lunii iulie 1906, în problema referitoare la repartitia bugetului ia cuvîntul dr. Ștefan Cicio Pop. El condamnă practica ministrului de justiție care trimite în ținuturi românești croați sau maghiari, ca să îngreuneze tranzacțiile juridice. „Să se execute deci legea — spune deputatul de Șiria — și să se respecte limba poporului. În justiție să nu mai fie șovinism. Acolo nu e vorba de școală, de administrație, de maghiarizare, ci de dreptate, de avere și viața cetățenilor”⁵⁸. A doua zi după această intervenție, dr. Ștefan Cicio Pop ia din nou cuvîntul, abordînd problema emigrației pe care o justifica prin abuzurile autorităților și prin sărăcie. Referindu-se la situația grea a țăranilor care nu aveau pămînt, el propune o soluție care era totuși limitată — să se dea țăranilor pămînt în arendă cu un preț redus. De asemenea, dr. Ștefan Cicio Pop ia apărarea muncitorilor, vorbind despre grevele acestora ce zguduiau tot mai mult țara.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Tribuna*, an X, nr. 127, din 5/18 iulie 1906, p. 2.

⁵⁸ T. V. Păcățian, *Op. cit.*, p. 37.

Dintre deputații arădeni, cel care a vorbit mai rar în dietă — el era omul de acțiune, al faptelor, — a fost dr. Ioan Suci, ales deputat de Ineu. El a abordat mai mult probleme sociale, a luat apărarea țăranilor despuiați nu numai de pământ, ci și de islazuri, păduri și vite. A condamnat practica colonizării la care „guvernul — spunea el — n-ar trebui să facă deosebire de naționalitate între oameni ci să împartă pământul și între nemaghiari”⁵⁹.

La sfârșitul anului 1906 au luat din nou cuvântul în dietă dr. Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș. Astfel, în intervenția sa, dr. Ștefan Cicio Pop ia apărarea țăranilor din regiunile păduroase, sărăciți prin legile și măsurile aspre ale guvernului de a „ocroti” aceste bogății pentru a fi date în folosința străinilor. El arată că în „comune cum e Scărișoara care are 3500 de locuitori, Albac cu 5600 locuitori nu capătă loc de pășune, iar rezultatul — ce e foarte dureros — e, că cine umblă în aceste comune, numai la 120 și la 140 casă va găsi vite”⁶⁰. Rezultatul acestei situații este emigrarea nu numai spre cîmpie — arată dr. Ștefan Cicio Pop — ci și spre America. El nu evită să arate că aici, în regiunile păduroase, procesul de diferențiere este accentuat — în timp ce mii de țărani n-aveau lemne de foc, material pentru industria casnică sau vite, păduri, oamenii autorităților adunau bogății. Amintește de cazul unui pădurar care avea pînă la 40 de vite, 80 care de fîn, iar pădurarul din Albac avea casă cu etaj și porunca întregii comune⁶¹.

Vasile Goldiș în ultimul discurs din anul 1906, ținut în dietă, abordează mai ales probleme de cultură. În acest sens, el cere ca Aradul să devină centru universitar prin crearea aici, pe Mureș, a unei universități, atît de necesară pentru înviorarea vieții spirituale și naționale din acest oraș, centru al vieții politice românești.

Activitatea deputaților români din dietă a fost cunoscută și apreciată de contemporani. Ea a făcut ca prestigiul lor să crească, iar unii dintre ei să ajungă conducători politici încercați, cu rol deosebit în evenimentele din anul 1918. Într-o scrisoare adresată lui Roman Ciorogariu la 20 decembrie 1906, Eugen Brote avea cuvinte de laudă la adresa lor. „Între deputații noștri — scria el — este mult zel și ambițiune. Nobiliimea, cred merge pînă acolo, ca să pună mîna pe cîrma națională. Viitorul va dovedi dacă actualii noștri deputați au și putere intelectuală, morală și materială pentru a deveni adevărați conducători politici”⁶². Într-adevăr, din rîndul deputaților ce-au activat în perioada anilor 1906—1910 se vor ridica toți conducătorii, care, în fruntea poporului, vor realiza actul de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Dintre arădeni, 3 din cei 4 deputați — dr. Nicolae Oncu fiind mai vîrstnic se va retrage din activitatea politică după 1911 —, și anume Vasile Goldiș, dr. Ștefan Cicio

⁵⁹ *Ibidem*, p. 385.

⁶⁰ *Tribuna*, an X, nr. 221, din 28 nov./11 dec. 1906, p. 4.

⁶¹ *Tribuna*, an. X, nr. 223, din 30 nov./13 dec. 1906, p. 4.,

⁶² A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 2, f. 327.

Pop și dr. Ioan Suciu, vor avea un rol însemnat în unirea Transilvaniei cu România.

Deputații arădeni nu și-au limitat activitatea parlamentară la intervenții în dietă, ci au continuat-o în întâlniri cu alegătorii ai căror mandatar erau. Față de anul 1905, numărul și amploarea acestor adunări populare, în care deputații făceau dări de seamă, a scăzut. Vasile Goldiș a participat la adunările de la Vărădia, Groși, Dumbrăvița, Bătuța, Bîrzava, Conop, Otvoș ș.a. La Săvișin el a făcut o amplă prezentare a situației din parlament și a caracterizat programul deputaților români pe plan economic, social și cultural. „Noi vrem dreptate pentru toți, egalitate poporului — spune el — împărțirea sarcinilor în măsură cu puterile omului, politică economică, care să facă posibilă întărirea materială a poporului întreg, o politică culturală, care să ridice pe toți cetățenii la cultura cea adevărată, ceea ce, numai așa se poate, dacă fiecare cetățean va fi instruit în limba mamei sale”⁶³.

În toată activitatea lor, deputații arădeni au pus mare preț pe țărănime, care constituie baza socială a luptei de eliberare națională. La o întrunire a Adunării generale a „Fondului de teatru”, care a avut loc la Lipova, Vasile Goldiș face un adevărat elogiu locuitorilor satelor noastre pentru meritele lor în dezvoltarea economică a societății, în lupta de emancipare, în menținerea ființei naționale. „Țăranul — spunea Vasile Goldiș — a păstrat întotdeauna neschimbată limba românească și în suflet sămînța viitoarelor înnoiri. Șuba românească e bună haină, ea niciodată nu va lăsa să înghețe germenii vieții latine din preajma Carpaților, dintre Dunăre și Tisa”⁶⁴.

Pe măsură ce timpul va trece, rolul țărănimii va spori, iar prin părțile Aradului ea va contribui, prin acte de decizie și acțiuni hotărâtoare, la crearea condițiilor de autodeterminare în lupta de desăvîrșire a statului național român.

Anul 1907 marchează o etapă nouă în lupta de asigurare națională. Guvernul Wekerle Sándor, instalat la 9 aprilie 1906, cu doi miniștri de tristă faimă — contele Andrassy la interne și contele Apponyi la culte și instrucțiune publică —, a introdus legi ce urmăreau intensificarea procesului de deznaționalizare: legea învățămîntului, legea rapoarturilor dintre stăpîn și slugă ș.a. Acest fapt explică amploarea luptei de eliberare națională și intensificarea legăturilor cu România. Răscoala din 1907 — ca expresie a acestor legături — a avut un mare ecou în toată Transilvania, dar mai ales în părțile Aradului. Prezentînd situația creată prin legea lui Apponyi, Tribuna din Arad atrage atenția asupra condițiilor grele în care se afla populația românească din Transilvania. „Cu toții — arată «Tribuna» analizînd condițiile create de amintita lege — am căpătat impresia, acum neîndoielnică, că nu mai este vorba de o simplă luptă de revendicații politice, ci de o luptă pe moarte

⁶³ *Tribuna*, an. X, nr. 223, 30 nov./13 dec. 1906, p. 4.

⁶⁴ *Tribuna*, an X, nr. 172, 14/27 sept. 1906, p. 4.

și pe viață, de o luptă cu un dușman care ți-a decretat, nu mai puțin decît moartea⁶⁵.

În asemenea condiții era firesc ca lupta de emancipare să primească noi dimensiuni, să atragă mase de oameni din ce în ce mai largi, iar mișcarea socialistă să se apropie de cea de eliberare națională.

Această luptă a fost purtată mai ales de deputații români, aleși în anul 1906. Dintre arădeni, primul a luat cuvîntul Vasile Goldiș care, la 30 ianuarie, deși participa la discutarea unei legi mai puțin importante, pune în dezbatere probleme majore ale destinului românesc în Transilvania. Ridicînd problema dreptului istoric al românilor — ca răspuns la discursul contelui Andrassy — el arată că românii și slovacii nu sînt venetici. „Ei — afirmă Goldiș, pe bună dreptate — erau aici cu sute de ani mai-nainte decît maghiarii. Oratorul s-ar bucura, dacă ar fi așa cum spun unii istoriografi maghiari, că românii s-ar fi strecurat în țară prin veacurile 12—14 pentru că atunci, dacă ei au putut crea două principate în secolul 15, și pînă la finea secolului 16 au populat Ardealul pînă la Tisa — e semnul, că au o forță vitală extraordinară și peste o mie de ani vor stăpîni lumea întregă⁶⁶. Afirmările lui V. Goldiș nu conțin lucruri noi. Ele au însă darul — avînd în vedere faptul că au fost susținute în parlamentul din Budapesta — să dovedească curajul și hotărîrea pe care deputații români le puneau în activitatea și lupta lor. El susține că în lupta lor din Transilvania va interveni și România, citînd și pe Ioan Brătianu, care încă în 1868 arăta că Transilvania va fi salvată nu numai de România ci și de Italia și Franța.

Pînă la 21 februarie, cînd contele Apponyi prezintă parlamentului cele două proiecte de legi privind salarizarea învățătorilor și raportul de drept și salariile învățătorilor la școlile comunale și confesionale, deputații arădeni au intervenit în discuții de mai mică importanță, răspunzînd unor acuzații, respingînd proiectele de legi etc.

Legile școlare ale lui Apponyi au fost condamnate în părțile Aradului, la Șiria, în 7 martie, la o adunare de dare de seamă a deputatului Ștefan Cicio Pop. În cuvîntarea sa, deputatul de Șiria arăta locuitorilor acestor vechi așezări românești că proiectul de lege amintit reprezintă o grea lovitură dată poporului nostru, întrucît el „atentează la caracterul și ființa însăși a poporului românesc⁶⁷. Tocmai de aceea, adunarea respinge proiectul de lege și cere să fie respins de întreg poporul românesc. „Limba noastră românească mai scumpă ne este nouă decît viața — încheia Ștefan Cicio Pop — gata sîntem a muri cu toții pentru ea și vestim aceasta lumii, ca să se știe⁶⁸.”

La Arad are loc o mare adunare populară, la 1 aprilie, la care participă peste 10.000 de oameni din toate cercurile electorale — Arad, Pecica, Sîntana, Iosășel, Ineu, Chișineu, Șiria și Radna. Adunarea a fost condusă de Mihai Veliciu și la ea au participat toți deputații arădeni.

⁶⁵ *Tribuna*, anul XI, nr. 154 din 12/25 iulie 1907, p. 1.

⁶⁶ T. V. Păcățian, *Op. cit.*, Vol. VIII, p. 434.

⁶⁷ *Tribuna*, an XI, nr. 40, 20 febr./5 martie 1907, p. 5.

⁶⁸ *Ibidem*.

Ecoul ei a fost mare. „Istoricul care va descrie lupta aceasta înverșunată a poporului românesc pentru apărarea vieții sale naționale — nota «Tribuna» din Arad prezentînd această adunare — va trebui să consacre o întreagă pagină, adunării de ieri, ca una din cele mai importante manifestații a vitalității și forței românismului dintr-un larg ținut românesc⁶⁹. La această adunare a vorbit Vasile Goldiș, care a arătat: „Vom lupta pînă la moarte căci nu există nimic pe lume, să ne învingă⁷⁰. S-a hotărît ca biroul adunării să întocmească o petiție pe care Vasile Goldiș urma să o prezinte parlamentului. În încheierea adunării, într-un entuziasm general, s-a cîntat „Deșteaptă-te române“. Asemenea adunări au avut loc și în alte localități din județul Arad. La adunarea de la Nădlac a participat Vasile Goldiș, care în cuvîntarea sa a cerut sătenilor să lupte pentru limbă. „Creșteți și copiii voștri — spunea el — la luptă aprigă pentru limbă și lege⁷¹.”

La aceste adunări se votau rezoluții de condamnare a proiectelor lui Apponyi. La Arad s-a adoptat o „Rezoluție“ care nu numai că respingea proiectele de lege, dar cerea și convocarea unui congres al întregii națiuni române, care să ia atitudine față de noua samavolnicie⁷².

Primul dintre deputații arădeni care s-a referit în parlament la legile severe ale lui Apponyi a fost Vasile Goldiș. În 5 aprilie el vorbește trei ore, arătînd neajunsurile legilor respective și urmările lor nefaste. „Cererea — arată el — ca popoarele nemaghiare să învețe ungurește e o vătămare a egalei îndreptățiri și o nedreptate, cînd fericirea popoarelor în stat se face pendentă de la cunoașterea unei limbi străine lor⁷³. Acest fapt contravine și legii naționalităților, care și-n alte privințe este mereu încălcată. În părțile Aradului, cu o populație formată în proporție de 80% din români, era un singur preot care știa românește.

Ștefan Cicio Pop își începe intervenția pe marginea proiectului prezentat de Apponyi cu precizarea că guvernul actual, ca guvern de tranziție, nici n-are drept să prezinte aceste proiecte. De asemenea, cere ca, înainte de a fi discutate în parlament, proiectele de legi respective să fie date spre consultare reprezentanților celor două confesiuni care întrețin școlile românești, pentru a se respecta autonomia bisericească. Atrage apoi atenția asupra urmărilor ei. „Guvernul — arată el pe un ton amenințător — să nu-și asume deci alte drepturi, pentru că are destule, iar spiritele sînt agitate iar țara n-are nevoie de agitație“ (s.n.)⁷⁴.

La discuțiile pe articole, deputații arădeni, în primul rînd Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, au luat cuvîntul de nenumărate ori. Propunerile lor, deși erau argumentate în unele cazuri și cu considerente de

⁶⁹ *Tribuna*, an XI, nr. 64, 2 apr./20 mart., 1907, p. 2.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁷¹ *Tribuna*, an XI, nr. 64, 2 apr./20 mart., 1907, p. 7.

⁷² *Tribuna*, an XI, nr. 64, din 2 apr./20 martie 1907, p. 1.

⁷³ T. V. Păcățian, *Op. cit.*, p. 551.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 576.

ordin pedagogic, au fost sistematic respinse. Încă o dovadă că dreptul și puterea deputaților erau foarte limitate în parlament.

În camera magnaților din Budapesta a luat cuvântul și episcopul Aradului. Ioan I. Papp, care condamnă „sentința de a închide — după cum prevede legea — respective de a statifica toate acele școli susținute, nu ar ajunge măsura pretinsă...”⁷⁵. Episcopul arădean nu numai că respinge proiectul, ci cu ocazia sinodului arădean din luna mai 1907 trimite Coroanei un protest împotriva „tendențelor acestui proiect de lege”⁷⁶.

Dintre toate intervențiile deputaților români cea a lui Vasile Goldiș a fost mai mult apreciată. Ea a avut un mare ecou și în rîndurile socialiștilor⁷⁷.

Strădaniile deputaților ca și activitatea maselor în lupta împotriva acestor proiecte de legi n-au rămas fără rezultat. În urma discuțiilor din dietă și Cameră, proiectul a fost îmbunătățit fără a satisface însă interesele poporului român.⁷⁸

Activitatea deputaților arădeni rămîne și în această perioadă foarte variată. Ei participă la adunări populare în care fac dări de seamă, sau la cele electorale. La Lugoj s-a organizat o astfel de adunare pentru alegerea unui nou deputat, întrucît vechiului deputat — dr. George Popovici — i s-a anulat mandatul. La adunare au participat și dr. Ioan Suci, ca delegat al clubului parlamentar al naționalităților și dr. Ștefan Cicio Pop care au susținut propunerea lui T. Mihali să fie ales deputat tot dr. George Popovici⁷⁹. În urma alegerilor candidatul a obținut majoritatea voturilor intrînd din nou în parlament.

În luna mai 1907 dezbaterile din dieta de la Budapesta s-au purtat mai ales în legătură cu proiectul de lege privind reglementarea raporturilor de drept între stăpîni și slugi. Proiectul era extrem de aspru pentru slugi, căroră le interzicea dreptul la grevă, îi obliga, prin jandarmi, să muncească și le interzicea, între altele, vizitele unor persoane pe care nu le admitea stăpînul etc. Deputații arădeni care au luat cuvîntul pe marginea acestei legi se remarcă printr-o atitudine democratică, dovadă că erau legați de popor nu numai prin originea lor, ci și prin idealurile și lupta lor. Ceilalți deputați români au respins legea din alte considerente. În intervenția sa Iuliu Maniu a respins proiectul, dar „nu din antipatie — cum declara el — față de marea proprietate”⁸⁰, iar Aurel Vlad considera legea ca mijloc „de agitație pentru socialiști”⁸¹.

Vasile Goldiș analizează și respinge proiectul de pe cu totul altă poziție. El consideră că țărani trebuie ajutați și împroprietăriți. „Nu

⁷⁵ *Ibidem*, p. 611.

⁷⁶ *Tribuna*, an XI, nr. 96, 1/14 mai 1907, p. 3.

⁷⁷ Miron Constantinescu, Ștefan Pascu ș.a., *op. cit.*, p. 99.

⁷⁸ Vezi în acest sens interviul dat de Vasile Goldiș ziarului *Aradi Közlönyei*, nr. 97, din 27 aprilie 1907, p. 1.

⁷⁹ *Tribuna*, an XI, nr. 53, din 7/20 mart. 1907, p. 4.

⁸⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 638.

⁸¹ *Ibidem*, p. 639.

țărani aserviți mării proprietăți — arată Vasile Goldiș în intervenția sa — ne trebuie, ci țărani independenți, cu moșie proprie⁸². Mai mult decît atît: Vasile Goldiș stabilind o corelație între mișcările țărănești și mișcarea socialistă consideră că guvernul nu le poate sfida. „Mișcările socialiste — spune el — pregătesc mari prefaceri în lumea întregă și guvernul se pune în contra curentului cu politica sa socială și economică. Socialismul tinde spre socializarea maselor deci cere pămînt. Guvernul să facă deci cu puțință țăranilor, ca să capete pămînt, iar nu să le pună piedici în năzuințele lor, pentru că prin aceasta se pune în calea unui curent natural⁸³. Vasile Goldiș cere ca moșierii să fie obligați ca pe moșiile lor să ridice școli pentru copiii servitorilor, să facă biblioteci populare etc.

Pe marginea acestui proiect de lege au luat cuvîntul și dr. Ștefan Cicio Pop și dr. Ioan Suciș, care însă nu s-au ridicat prin atitudinea și propunerile lor la nivelul intervenției lui Vasile Goldiș.

Atitudinea hotărîtă și plină de curaj a deputaților arădeni din dietă rezultă și din rolul pe care l-au avut în „incidentele“ din anul 1907, care au uimit lumea. În 7 iunie, Alexandru Vaida-Voievod s-a prezentat în dietă după o absență mai îndelungată, provocată de scandalul cu două poezii citite în fața deputaților. În dietă, el a fost pur și simplu atacat cu pumnii de deputații maghiari. Dr. Ioan Suciș îl apără, și pentru atitudinea sa este provocat la duel de deputatul maghiar Somogyi. La numai cîteva zile după acest incident, Vasile Goldiș este admonestat de deputații majorității — pentru că a luat apărarea muncitorilor zidari cărora li s-a desființat organizația — prin cuvinte foarte dure ca acestea: „Afară, mișelule! Du-te la socialiști, Trădătorule!⁸⁴. A fost necesară suspendarea ședinței pentru a potoli spiritele. După întrerupere Vasile Goldiș a continuat atacînd pe Andrassy, cel care era împotriva drepturilor de asociere a muncitorilor.

O problemă ce interesa direct pe deputații arădeni era organizarea partidului național, cerută cu multă insistență de ziarul „Tribuna“ din Arad⁸⁵. Într-un interviu, Vasile Goldiș arată că problema aceasta se va dezbate la întîlnirea deputaților la Băsești, prilejuită de aniversarea a 72 de ani de viață a lui Gheorghe Pop de Băsești⁸⁶.

Deputații arădeni au desfășurat și o vie activitate culturală. În anul 1907 s-a reorganizat „Asociația arădeană pentru cultura poporului român“. Cei 4 deputați au ocupat funcții de răspundere în cadrul asociației: dr. Nicolae Oncu — vicepreședinte, Vasile Goldiș — director, dr. Ștefan Cicio Pop — director secund, iar dr. Ioan Suciș — membru în comitet. În încheierea ședinței de organizare a luat cuvîntul Vasile Goldiș, care a cerut adunării să lupte pentru păstrarea și dezvoltarea culturii românești, factor important de formare și consolidare a conștiinței naționale. „Datoria noastră sfîntă — spunea el — e să propagăm tot ce tinde a ne

---

⁸² *Ibidem*, p. 640.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Tribuna*, an XI, nr. 121, 31 mai/13 iun. 1907, p. 7.

⁸⁵ *Cerem conferințe naționale*, în „Tribuna“, 1907, 12/25 iulie, p. 1-2.

⁸⁶ *Tribuna*, an XI, nr. 170, 1/14 aug. 1907, p. 2.

întări cultura națională: limba română, cărțile și cîntecile românești, ziarul românesc⁸⁷. La Arad, cultura națională a avut întotdeauna un teren prielnic de dezvoltare, mai ales învățămîntul, literatura și presa, fapt ce a contribuit în mare măsură la fortificarea morală a poporului în lupta dusă pentru desăvîrșirea statului național român.

În toamna anului 1907, deputații arădeni au desfășurat o susținută activitate în rîndul maselor, continuînd adunările populare de dări de seamă. Vasile Goldiș a participat la adunările din Ilteu și Toc,⁸⁸ la Mîndruloc, Cicir și Simbăteni⁸⁹, dr. Ioan Suciu la Dezna și Ineu, iar dr. Ștefan Cicio Pop la Șiria. La Ineu, dr. Ioan Suciu ridică o problemă deosebit de importantă pentru lupta de eliberare națională, și anume organizarea partidului național care a fost interzis, dar care acum putea fi organizat sub scutul partidului naționalităților din dietă. „Trebuie bine să ne organizăm — spunea el — în fața luptei ce ne așteaptă⁹⁰. Necesitatea organizării era cerută de faptul că lupta de eliberare reclama un organ care să concentreze gîndirea și acțiunea politică, care să călăuzească masele în luptă. Dr. Ioan Suciu va relua această problemă, cu multă hotărîre, într-o ședință a clubului parlamentar al naționalităților din Budapesta, în luna decembrie 1907. El a mers pînă acolo încît a condiționat această organizare de rămînerea sa în clubul parlamentar. Ceea ce a cerut dr. Ioan Suciu în 1907, la Ineu și apoi la Budapesta, se va realiza în anul 1908 cînd Aradul, ca centru politic al românilor, va aduce o nouă contribuție importantă în lupta de eliberare națională.

În activitatea deputaților din anul 1907, cu toate meritele ei, se pot distinge și neajunsuri, pe care „Tribuna“ din Arad începe să le sesizeze încă din acest an, dar care vor fi combătute mai tîrziu de „tinerii oțeliți“. Deocamdată aceste neajunsuri erau puse pe seama lipsei de organizare a P.N.R. Într-o scrisoare trimisă lui Roman Ciorogariu în toamna anului 1907, ziaristul Gh. Pop arată că „Vlad și Vaida nu mai vor să se intereseze de nimic, dezgustați de lipsa de plan, de consecvență și energie în acțiunile partidului“⁹¹. Lupta de opinii ce se va purta la sfîrșitul deceniului și mai ales după 1910 între gruparea „tinerilor oțeliți“ din jurul Tribunei și conducerea P.N.R., pentru o politică mai energică, mai hotărîtă își are începuturile, după cum se poate constata din această scrisoare, tocmai în anul 1907 și ea este semnalată din Budapesta tocmai la Arad.

În lupta de eliberare a românilor din Transilvania ce s-a desfășurat pe fondul crizei Imperiului austro-ungar, anul 1908 este dominat de preocupările pentru reorganizarea partidului național și de antrenarea într-o măsură mai mare a maselor largi populare în activitatea politică. Prin deputații săi, Aradul a avut un rol hotărîtor în aceste tendințe ale luptei de eliberare națională — sediul partidului național se fixează acum

⁸⁷ *Tribuna*, an XI, nr. 169, din 31 iulie/13 aug. 1907, p. 5.

⁸⁸ *Tribuna*, an XI, nr. 171, din 2/15 aug. 1907, p. 4.

⁸⁹ *Tribuna*, an XI, nr. 217, din 3/16 oct. 1907, p. 4.

⁹⁰ *Tribuna*, an XI, nr. 217, din 3/16 oct. 1907, p. 3.

⁹¹ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 20, f. 128.

la Arad⁹², iar în acțiunile naționale, alături de țărănime sînt antrenați și muncitorii, prin mișcarea socialistă care la Arad se va uni, pentru prima dată, cu cea națională.

Activitatea deputaților arădeni continuă să se desfășoare în parlament, dar ea primește noi dimensiuni în lupta din afara dietei, în sînul poporului chemat tot mai insistent la luptă.

La începutul anului 1908 se discută în dietă legea despre votarea contingentului de recruți. Atît dr. Ioan Suci, cît și dr. Ștefan Cicio Pop intervin în dezbateri cerînd reducerea duratei serviciului militar de la trei la doi ani, folosirea limbii materne în armată etc⁹³. Din aceste intervenții rezultă preocuparea pentru democratizarea vieții militare, pentru transformarea acestei instituții de asigurare națională într-un factor de educație.

Între timp are loc ședința congregației comitatului Arad, în care deputații dietei sînt prezenți alături de toți oamenii politici din regiune. Se cerea mărirea impozitului cu 1,5%, pentru a se putea asigura pensii sporite slujbașilor. Dr. Ioan Suci se opune acestei măsuri și folosește prilejul să condamne din nou atitudinea autorităților față de popor. „Oamenii aceștia — spune el referindu-se la funcționari — abuzează de încrederea pusă în ei și nu o dată observăm că totuși sînt cruțați și mîntuiți de sub luarea la răspundere, iar cînd nici cum nu li se poate trece cu vederea făptuirile, în loc de a-i da pe mîna legii aspre — sînt trimiși la pensie⁹⁴.”

În luna martie deputații arădeni intervin în dietă pe marginea regulamentului de casă, despre care Vasile Lucaciu a vorbit la 9 martie mai mult de 4 ore. Vasile Goldiș nu numai că respinge propunerea guvernului, care și de data aceasta este potrivnică naționalităților, ci pur și simplu o sfidează. „Sincer spun — arăta el — că nu ne temem interesele, de revizuirea regulamentului camerei. Pe națiuni nu le nasc legile. Națiunile se pot susține dacă au viață în ele, dacă însă n-au, cu meșteșug, nu le putem susține făcîndu-le tot felul de legi⁹⁵.” Această sfidare a legilor de către deputații arădeni nu era numai expresia curajului, a hotărîrii de a lupta pe toate căile pentru satisfacerea revendicărilor minime, ci și o dovadă că ei erau convinși că în dietă nu pot obține nici un drept. Această convingere s-a întărit mai ales în urma incidentului din 25 martie, cînd Alexandru Vaida a fost dat afară din dietă. În acest moment critic, „Tribuna” din Arad intervine și îndeamnă deputații români să-și orienteze eforturile în acțiuni în afara dietei. „Ori cum s-ar învîrți lucrurile — se arată într-un articol de fond al ziarului arădean — parlamentul ungar n-are să mai fie pentru noi centrul, cum nu e nici pentru

⁹² Ion Popescu Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România*, Editura Politică, București, 1970, p. 313.

⁹³ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 691-694.

⁹⁴ *Tribuna*, an XII, 1908, nr. 31, din 8/21 febr. 1908, p. 2.

⁹⁵ *Tribuna*, an XII, nr. 50, 1/4 mart. 1908, p. 2.

croai — ci și soarta noastră se decide la periferie: în și prin munca ce vom ști s-o dezvoltăm în sinul și pentru întărirea poporului⁹⁶.

Orientarea luptei pe căi extraparlamentare impunea organizarea partidului. Clubul parlamentar al naționalităților a hotărât, la 8/21 ianuarie 1908, ca centrul de organizare a Partidului Național Român să fie Aradul, deoarece aici erau 4 deputați. Într-o corespondență primită de la clubul parlamentar se arată că s-a „hotărât ca **centrul organizator să fie Aradul**, unde să-și aibe sediul **comitetul executiv** de organizație. Membrii acestui comitet executiv sînt în primul rînd deputații din Arad, în al doilea rînd, însă toți **bărbații de încredere** din singuraticile comitate locuite de români⁹⁷. Se preconiza ca P.N.R. să fie considerat o secție a clubului dietal. La Arad, sub conducerea dr. Nicolae Oncu s-a constituit biroul central, care avea misiunea să coordoneze organizarea partidului în toate comitatele⁹⁸. Cu toată rîvna depusă de cei patru deputați arădeni, această organizare se desfășoară încet și pentru că autoritățile intervin, și atunci cînd la Arad se deschide un club al partidului în februarie 1908, deputaților arădeni li se retrage imunitatea parlamentară pentru a putea fi pedepsiți. Sînt amendați pentru această activitate, cu 100 coroane, dr. Ioan Suci, Ștefan Cicio Pop și Mihai Veliciu⁹⁹. Dr. Nicolae Oncu și Vasile Goldiș n-au fost pedepsiți deoarece nu au fost în oraș în momentul constituirii clubului.

La Arhivele statului din Arad se păstrează atît sentința judecătoreiei pentru contravenție dată împotriva celor 3 conducători politici, cît și „Circulara“ tipărită a Clubului. Cu ocazia interogațiilor, dr. Ioan Suci a remarcat că la 16 februarie 1908 s-a deschis clubul partidului, cu sediul la Arad, în prezența a 50-60 de persoane¹⁰⁰. În circulara clubului pentru delegații din comune se face recomandarea să fie aleși ca delegați ai marșilor și „țărani isteți și cu trecere, însuflețiți și disciplinați“¹⁰¹. De asemenea, la aceeași arhivă, în fondul Ciorogariu se găsește „Proiectul de regulament pentru organizarea clubului național român din Arad“¹⁰².

În vara anului 1908 activitatea deputaților se desfășoară atît în parlament, cît mai ales în cadrul adunărilor populare organizate pentru acordarea dreptului de vot universal. Astfel de adunări au avut loc în 16 august la Șiria unde participă deputații Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș, la Cuvin în 19 august — participă aceiași deputați —, iar în 19 august la Ineu participă deputatul dr. Ioan Suci.

La Cuvin, Vasile Goldiș prezintă în fața sătenilor toate nedreptățile pe care le-a trăit poporul nostru de-a lungul istoriei. Semnificative ni se par, prin optimismul lor, cuvintele prin care își exprimă speranța că în cele din urmă, poporul va birui în luptă. „Și dacă după o mie de ani — spune

96 *Tribuna*, an XII, nr. 71, 27 mart./9 apr. 1908, p. 1.

97 *Tribuna*, an XII, nr. 7, 9/22 ian. 1908, p. 2.

98 *Tribuna*, an XII, nr. 11, 13/26 ian. 1908, p. 2.

99 *Tribuna*, an XII, nr. 159, 18/31 iulie 1908, p. 4.

100 A.S.A. Fond Octavian Lupaș, Dosar 27, f. 1-2.

101 *Ibidem*, f. 5-6.

102 A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 19, f. 263/267.

el — a sosit ceasul cînd s-a desființat iobăgia, tot mai mult nădăjdum că va veni și ceasul cînd ne vom slobozi de jugul nedreptăților¹⁰³. În ce formă vedea el eliberarea nu precizează, dar importantă era afirmarea ei cu mai mult curaj și hotărîre. Toate adunările se încheiau prin adoptarea unor rezoluții în care erau stipulate dorințele poporului: vot universal, legalizarea partidului, arendarea justă a pămîntului ș.a.

În toamnă se anunță că legea electorală a contelui Andrassy se va supune spre dezbateră în parlament la 10 noiembrie. Se cunoștea proiectul care avea la bază principiul votului plural (se acordau 1-2-3 voturi după studii și avere) fapt ce dezavantaja foarte mult naționalitățile. Acum începe o mare campanie de adunări populare susținută de „Tribuna” și organizată de clubul naționalităților. În 19 octombrie au fost planificate 100 de adunări: 50-60 ale românilor și 40-50 ale slovacilor. Una din cele mai importante adunări a avut loc la Hălmațiu la 5/18 octombrie. Au participat deputații dr. Nicolae Oncu și Vasile Goldiș. Din cuvîntarea deputatului de Iosășel rezultă aceleași idei democratice ce au caracterizat gîndirea politică a deputaților arădeni, cît și curajul ce le-a susținut la luptă. „Țara — spunea el hălmațenilor — care n-are la temelie dreptatea e scrisă în cartea pierzării. Și țara noastră nu o are¹⁰⁴. Cu aceste cuvinte el dădea o adevărată sentință Imperiului austro-ungar, sentință ce se va împlini peste un deceniu, la 1 Decembrie 1918. El arată că poporul nostru nu vrea să asuprească pe nimeni dar, nici nu poate răbda asuprirea la nesfîrșit. „Nu suntem dușmanii nimănui — afirma dr. Nicolae Oncu —, poporul românesc n-a asuprit pe nimeni, el vrea la toți binele. Poporul român tocmai fiindcă e de o bunătate nemărginită e de-o răbdare fără seamăn. Dar toate au un sfîrșit, răbdarea poporului românesc însă a ajuns la marginea extremă¹⁰⁵. Nicolae Oncu are în vedere și asuprirea de clasă pe care el o condamnă de pe poziții înaintate. „Cerem — spunea el — democratizarea țării, să înceteze oligarhia și dominarea unui popor peste alt popor și a unei clase peste altă clasă¹⁰⁶.”

La adunarea de la Hălmațiu ia cuvîntul și Vasile Goldiș, care cere acordarea dreptului de vot universal. Pentru starea de spirit a maselor este semnificativ faptul că în timpul cuvîntării sale un țaran l-a oprit, afirmînd și cerînd clar să se treacă la revoluție. „Nu domnule! — spunea țaranul respectiv. Noi revoluție vrem! Patru feciori am — pe toți îi dăm¹⁰⁷.”

Din nou masele populare — prin afirmațiile acestui țaran rămas necunoscut — și-au dovedit maturitatea politică și faptul că sînt gata să facă totul pentru biruința cauzei naționale.

Deputații arădeni și-au extins activitatea și în afara țării. Ștefan Cicio Pop a participat în decembrie 1908 la conferința interparlamentară

103 *Tribuna*, an XII, nr. 176, 9/22 august 1908, p. 4.

104 *Tribuna*, an XII, nr. 229, 14/27 oct. 1908, p. 5.

105 *Ibidem*.

106 *Ibidem*.

107 *Ibidem*.

de la Berlin¹⁰⁸, în timp ce dr. Ioan Suciu a stabilit legături strânse cu românii din America. Deputatul de Ineu trimite o scrisoare emigranților de peste Ocean, publicată în revista „America“, și republicată de „Tribuna“ din Arad. În scrisoarea sa, dr. Ioan Suciu își mărturisește compasiunea pentru soarta celor plecați peste Ocean, dorința de a-i revedea la vatra strămoșească. Nu scapă prilejul, nici de data aceasta, să-și manifeste îngrijorarea față de situația țăranilor din România și a românilor din Transilvania acelor vremuri. „Avem o Românie — scrie el — țară liberă, leagăn a atîtor milioane de români și totuși în cea mai mare parte a ei țăranul român, adică românul neaș, trăiește în patria lui, lăsat pradă întunericului, sărăciei și exploatării mirșave“¹⁰⁹. Prin aceste cuvinte se exprimă nu numai conștiința unității naționale, ci și ecoul îndepărtat al răscoalei din 1907 în părțile Aradului.

Referindu-se la situația din Transilvania, dr. Ioan Suciu prezintă greutățile poporului român. „Iar mai poate fi vorba despre noi, cei din Transilvania și țara ungurească — scria el — știe doar întreaga lume civilizată, că suntem amenințați în cele mai vitale interese de existență ca neam și că pe deasupra suntem împiedicați măiestrit pe toate terenurile de validitatea economică“¹¹⁰.

Ziarul „Tribuna“ din Arad publică și răspunsul românilor din America, care se angajau ferm că vor „face toate cîte ne stau în putință pentru binele și înălțarea scumpei noastre națiuni“¹¹¹. Încă de pe acum se pun, aici la Arad, bazele solidarității în lupta națională cu românii plecați în străinătate, acțiune ce va avea un rol important în pregătirea actului de la 1 Decembrie 1918.

În parlament, cînd s-a pus în dezbatere legea electorală, deputații arădeni s-au ridicat împotriva contelui Andrassy, adresîndu-i cuvinte ce condamnau proiectul și ideile care au stat la baza întocmirii lui. Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop l-au întrerupt pe ministrul de interne maghiar cu expresii ca: — „Ești un înșelător“, „Ești un calomniator“¹¹².

Momentul culminant al activității deputaților arădeni în 1908 este mitingul organizat la Arad la 15 noiembrie. În apelul lansat de deputații arădeni pentru convocarea acestei adunări, îndreptate împotriva lezîrilor lui Andrassy, se arată scopul adunării: „În ziua anunțată — se spunea în apelul semnat de Mihai Veliciu, Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ștefan Cicio Pop — veniți fraților cu toții la Arad, ca să arătați lumii că și românii s-au deșteptat din somnul cel de moarte și pretind și ei drepturi cetățenești care li se cuvin“¹¹³. Apelul deputaților parlamentari arădeni este susținut de „Tribuna“ care cerea, în plus, convocarea unei adunări naționale, ca la 1848, formată din reprezentanții întregii națiuni, inclusiv episcopi și mitropoliți, care să protesteze împotriva

¹⁰⁸ *Tribuna*, an XII, nr. 199, din 7/20 sept. 1908, p. 5.

¹⁰⁹ *Tribuna*, an XII, nr. 237, din 24 oct./6 nov. 1908, p. 5.

¹¹⁰ *Tribuna*, an XII, nr. 242, din 31 oct./12 nov. 1908, p. 9.

¹¹¹ *Tribuna*, an XII, nr. 239, 26 oct./8 nov. 1908, p. 8.

¹¹² *Tribuna*, an XII, nr. 242, 31 oct./12 nov. 1908, p. 4.

¹¹³ *Tribuna*, an XII, nr. 239, din 26 oct./8 nov. 1908, p. 3.

proiectului lui Andrassy de a introduce votul plural. „Neamului curaj să dea — se spunea în «Tribuna» despre rosturile acestei adunări — și lumii mari înfățișarea unui popor care nu vrea să moară¹¹⁴.”

Adunarea populară de la Arad din 15 noiembrie 1908 a fost deschisă de Vasile Goldiș, care condamnă proiectul lui Andrassy și stabilește sarcinile luptei în viitor. El arată „că de-acum înainte va începe lupta adevărată, lupta deznădăjduită. Adunarea de azi — continua Vasile Goldiș — e cea dintâi din șirul adunărilor ce vom ține de aici înainte («Trăiască revoluția»). Glasurile noastre să străbată în țări îndepărtate, să treacă peste Carpați (s.n.), ca să audă lumea întreagă să se-nfioare Europa la auzul stărilor asiatice ce domnesc la noi, să audă împăratul strigătul nostru de protestare și să înțeleagă că nu va fi pace în țară pînă nu se va șterge rușinea cu care a pătat-o Andrassy¹¹⁵. Din cuvintele lui Vasile Goldiș reținem nu numai revolta sa împotriva legii lui Andrassy, ci și perspectivele luptei prin apelul pe care îl face, indirect, la România și atitudinea antidinastică — încrederea în împărat nu mai constituia o speranță, ca în trecut, ci era o amăgire ce trebuia dată uitării.

În cuvîntarea sa, Vasile Goldiș se referă la colaborarea cu partidul socialist, considerat „un hotărît frate de arme”. Această colaborare este anunțată oficial ca o amenințare adresată autorităților. „Partidul socialist — spunea Vasile Goldiș — nu dușmănește naționalitățile ci, dimpotrivă luptă pentru egala lor îndreptățire. Cu noi să lupte și ei. Să știe deci puternicii zilei c-am dat mîna cu partidul social democrat¹¹⁶. Aprecieri asemănătoare asupra colaborării cu socialiștii are și Mihai Veliciu, care a vorbit după deputatul de Radna. „Din tovarășia de arme — spunea Mihai Veliciu — o să rezulte foloase atît pentru noi cît și pentru socialiștii¹¹⁷.”

După reprezentantul socialiștilor a luat cuvîntul dr. Ștefan Cicio Pop, care consideră proiectul lui Andrassy ca merit „să ne dea ultima lovitură, să ni se ia toate puterile...¹¹⁸.”

În încheierea adunării se adoptă o rezoluție care rezumă ideile de bază ale cuvîntărilor ținute la adunare. Apoi, se trimite împăratului o telegramă de protest. Adunarea s-a încheiat într-o atmosferă entuziastă, în acordurile marșului de la 1848 — „Deșteptă-te române”.

Marea adunare de la Arad n-are numai meritul să atragă atenția autorităților asupra nemulțumirilor provocate de noile preocupări legislative ale guvernului, ci a consfințit solidaritatea dintre partidul național și cel social-democrat în lupta pentru vot universal, alianță care pe parcurs se va lărgi mereu pînă la instituirea, în 1918, a Consiliului Național Român Central și a Consiliului Dirigent. De asemenea, adunarea de la Arad este importantă și pentru faptul că ea, pentru prima dată, a trimis împăratului un **protest** — ceea ce constituie o expresie a atitudinii

---

114 *Tribuna*, an XII, nr. 243, din 31 oct./13 nov. 1908, p. 1.

115 *Tribuna*, an XII, nr. 246, 4/17 noiembrie 1908, p. 2.

116 *Ibidem*.

117 *Ibidem*.

118 *Ibidem*, p. 4.

antidinastice, atitudine ce prindea rădăcini tot mai adinci în cadrul luptei de eliberare națională din Transilvania¹¹⁹.

În anul 1909, lupta de eliberare națională s-a caracterizat prin stringerea legăturilor românilor din Transilvania cu România — mai ales sub forma aniversării unor evenimente istorice (24 Ianuarie), a unor personalități (Mihai Eminescu, Nicolae Grigorescu) și prin acte de solidaritate etc. Activitatea deputaților români nu a fost așa de intensă ca în anii precedenți din cauza crizei prin care a trecut guvernul Wekerle, care demisionează de două ori — în aprilie și septembrie — ca apoi să fie înlocuit, în decembrie, cu unul condus de Khuen Hederváry.

Activitatea parlamentară a deputaților arădeni, în anul 1909, începe prin intervenția dr. Ioan Suciu pe marginea proiectului referitor la reformele de dare. Proiectul nu asigură o dare proporțională cu averea, țăranii fiind ajunși în situația de a nu mai avea cu ce trăi, fapt ce explică apărarea acestora de către dr. Ioan Suciu¹²⁰.

În cursul lunii februarie, dr. Ștefan Cicio Pop se remarcă prin intervenții și interpelări foarte curajoase. Atunci când în dietă începe te-roarea împotriva deputatului Iuliu Maniu, căruia la un moment dat i se cere să plece la București sau Viena, deputatul de Șiria intervine cu mult curaj spunând, în plină dezbateră parlamentară: „N-o să ne ducem nicăieri, aici rămânem, pentru că avem dreptul să stăm aici”¹²¹. Dr. Ștefan Cicio Pop ia cuvântul pe marginea proiectului de lege privind contingentul de recruți, respingând, odată cu legea, care nu îngăduie utilizarea limbii materne în armată, și acuzația că românii s-ar pune, prin atitudinea lor, în serviciul Vienei, arătând: „Nu românii au primit moșiile lui Rakoczy și Bercsenyi”¹²².

În luna februarie, un eveniment deosebit de important în vestul țării l-au constituit alegerile de la Oravița, unde, după moartea lui Coriolan Brediceanu, a candidat Gheorghe Pop de Băsești, sprijinit în campania electorală și de dr. Ștefan Cicio Pop. Datorită măsurilor represive ale organelor administrative, slabei pregătiri a campaniei electorale, președintele P.N.R., n-a fost ales deputat. Pe marginea acestor evenimente, clubul deputaților naționali l-a numit pe Ștefan Cicio Pop, care cunoștea din surse directe condițiile în care s-au desfășurat alegerile de la Oravița, să interpeleze în dietă pe ministrul de interne¹²³. Interpelarea a avut loc în 27 martie. Ea a cuprins 16 întrebări, care puneau în evidență aspecte ale atrocităților și fărâdelegilor săvârșite cu ocazia alegerilor sau asupra-rea în domeniul învățămîntului și culturii. Dr. Ștefan Cicio Pop a arătat

---

¹¹⁹ Liviu Maior, *Caracterul antimonarhic al mișcării pentru vot universal din anul 1908 și implicațiile sale*, în „Analele Institutului de istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XIX, 1976, p. 369.

¹²⁰ T. V. Păcățian, *Op. cit.*, p. 835.

¹²¹ *Tribuna*, an XII, nr. 17, din 5 febr./23 ian. 1909, p. 1.

¹²² T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 839.

¹²³ *Tribuna*, an XIII, nr. 45, din 27 febr./12 mart. 1909, p. 2.

că întrunirile alegătorilor au fost interzise, foarte mulți cetățeni au fost arestați în preajma alegerilor, iar plingerile nu au fost luate în seamă¹²⁴.

Un proiect de lege care venea să întregască legile Apponyi era cel privind modificarea legii congrei, care știrbea foarte mult autonomia bisericii românești și a libertății cetățenești ale preoților ortodocși. După Vasile Lucaciu, în dietă ia cuvîntul dr. Ștefan Cicio Pop, care vorbește pe marginea articolului 3 din proiect. Acest articol cerea ca parohiile să aibe cel puțin 800 de credincioși capabili să suporte jumătatea din salariul preotului. Parohiile mai mici urmau să fie desființate. „Dar — arată Ștefan Cicio Pop — românii au parohii mici. În munți pe astfel de locuri unde n-ajunge medicul, preotul dă sfaturile medicale necesare. Ba preotul face și pe învățătorul. E numai cu dreptate să li să dea întregirea de salar fără condițiile din acest paragraf¹²⁵”.

Pe marginea aceluiași proiect în Camera magnaților a luat cuvîntul și Episcopul Aradului, Ioan Papp, singurul arhireu român care a intervenit pentru apărarea bisericii naționale în anul 1909. El condamnă aceste paragrafe din lege care vor să introducă măsuri legislative anterioare revoluției din 1848. „Punerea din nou în aplicare a legii de la 1840—1846 — arată episcopul Aradului — poate fi de altfel izvorul multor nedreptăți, deoarece prin legea aceasta pe de o parte nu se spune apriot, cîtă știință de limbă ungurească se cere de la un preot, pe de altă parte nu se numește forul chemat să judece în astfel de cazuri¹²⁶. El cere, de asemenea, ca preoții vinovați de anumite abateri să fie judecați mai întii de forurile bisericești și apoi de cele de stat. Cu toate că se opune legii, Casa magnaților votează proiectul de lege.

Atitudinea curajoasă a episcopului din Arad se repetă în luna august 1909, în ședința Consistoriului, din care făceau parte și deputații arădeni. El refuză categoric utilizarea altei limbi decît cea română în studierea religiei și interzice catihetilor folosirea altei limbi¹²⁷.

În anul 1909, activitatea extraparlamentară a deputaților arădeni s-a desfășurat mai mult pe plan cultural. La începutul anului are loc Adunarea Asociației din Arad, în prezența a 3000 de oameni din Banat și Crișana, în frunte cu deputații dr. Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, dr. Ioan Suciș și a. Vasile Goldiș rostește un frumos discurs despre cultura arădeană din secolul al XIX-lea, oprindu-se cu insistență asupra rosturilor Asociației. Pentru deputatul de Radna ea trebuie să cuprindă în raza de activitate pe țărani — „să între adînc în viața sătenilor noștri — spune Vasile Goldiș — să le îndrepte moravurile, să-i învețe a cunoaște puterile unirii în suflet și în simțiri, să le arate foloasele traiului sănătos, să le deschidă calea pardosită cu aur a muncii folositoare¹²⁸. De asemenea, Asociația — pentru a asigura consolidarea conștiinței naționale — are, în concepția lui Vasile Goldiș, menirea de a cultiva cînte-

¹²⁴ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 843-845.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 842.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 849.

¹²⁷ *Tribuna*, an XIII, nr. 175, din 14/27 aug. 1909, p. 3—4.

¹²⁸ *Tribuna*, an XIII, nr. 32, din 12/25 febr. 1909, p. 2.

cul, dansul și portul popular. În preocupările ei trebuie să intre cultivarea cîntecului popular, mai ales „doina cea de dulce jele“, apoi „dansul românesc“ și are menirea „să potențeze frumusețea trupului nostru cu fermecătorul port românesc“¹²⁹.

Întărirea bazei materiale a culturii arădene s-a realizat în anul 1909 și prin clădirea „Palatului Tribuna“, un edificiu impunător, la care și-au adus contribuția și deputații români arădeni, îndeosebi dr. Nicolae Oncu¹³⁰.

Tot acum începe o energică acțiune a „Reuniunii femeilor române din Arad, condusă de Letiția Oncu (soția deputatului de Iosășel), pentru a clădi un local pentru școala de fete din Arad, acțiune pe care „Tribuna“ o consideră „în rîndul marilor scopuri ce-și pune munca națională a Aradului“¹³¹. Pentru realizarea acestui obiectiv se vor organiza manifestări cultural-artistice, cu variat conținut educativ, a căror venituri s-au utilizat pentru școala de fete¹³².

Ciclul parlamentar 1910—1918

Acest ciclu parlamentar s-a prelungit opt ani de zile din cauza războiului mondial, timp în care n-au mai avut loc alegeri parlamentare. În această perioadă asupra națională se ascute la maximum, ceea ce duce la prăbușirea Imperiului austro-ungar și desăvîrșirea statelor naționale în această parte a Europei. Numărul deputaților în acest ciclu parlamentar a fost redus — doar 5 români, din care un arădean — și cea mai mare parte a luptei se va desfășura în afara parlamentului, culminînd, în anul 1918, cu hotărîrea de la Alba Iulia din 1 Decembrie.

În anul 1910 activitatea deputaților arădeni se desfășoară în condiții determinate de alegerile parlamentare de la începutul lunii iunie, care au marcat o regrupare a forțelor guvernamentale și, în același timp, au impulsionat avîntul mișcării de eliberare națională.

După ce la 24 ianuarie 1910 s-a instaurat la cîrma țării un guvern dispus să colaboreze cu Viena, condus de contele Khuen-Héderváry, în ziua de 22 martie dieta s-a dizolvat. Au început pregătirile pentru campania electorală care trebuia să se încheie la începutul lunii iunie, odată cu alegerile. În cadrul aceluiași pregătiri, contele Tisza pune bazele unui partid — Partidul Național al Muncii — format din vechiul partid liberal (dizolvat încă în 1905) și partidul constituțional al lui Andrassy¹³³. Această regrupare a forțelor asupritoare din Ungaria dispuse să colaboreze cu Viena — fapt neacceptat de Andrassy — avea menirea să zdrobească lupta de eliberare națională fie pe calea forței, a fărădelegilor — așa cum se va manifesta în timpul alegerilor din 1910 — fie pe calea tratativelor „de pace“ cu naționalitățile — așa cum se va încerca

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Tribuna*, an XIII, nr. 248, din 14/27 nov. 1909, p.1—2.

¹³¹ *Tribuna*, an XIII, nr. 46, din 28 febr./13 martie 1909, p. 1.

¹³² *Tribuna*, an XIII, nr. 74, din 7/20 aprilie 1909, p. 4—5, 20 aprilie/9 mai, p. 2.

¹³³ *Tribuna*, an XIV, nr. 24, din 2/15 febr. 1910, p. 6.

în acest an, prin tratativele cu dr. Ioan Mihu, și vor continua în anii următori.

În noua situație, mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania s-a dovedit la început nepregătită — dovadă înfrângerea în alegerile din 1910 — dar, în același timp, ea a pus în evidență capacitatea ei de redresare începută printr-o amplă luptă de opinii, care, din păcate, s-a purtat pe un ton și în condiții ce n-au respectat principialitatea. Avem în vedere, pentru acest caz, mai ales conflictul dintre „Tribuna“, care grupa forțele de nădejde ale „tinerilor oțeliți“, și conducerea P.N.R. (respectiv „Românul“), precum și constituirea unor grupări politice în afara și chiar în sinul Partidului Național — filohabsburgii (Alex. Vaida Voievod, A. G. Popovici), radicalii („tineri oțeliți“ de la „Tribuna“) și moderații¹³⁴.

Gruparea „tinerilor oțeliți“ s-a format în jurul ziarului „Tribuna“ din Arad și era condusă de Octavian Goga. Inițial acest grup și-a manifestat nemulțumirea față de pregătirea campaniei electorale din 1910, apoi față de activitatea deputaților și în cele din urmă numai față de conducerea Partidului Național Român. Într-o scrisoare trimisă lui Roman Ciorogariu, ziaristul Gheorghe Popp, din colectivul „Tribunei“, face un istoric al constituirii grupului, al scopului urmărit de el. El scrie că „deputații învinuiesc pe Goga că ne-a «instigat contra Luptei» cînd în realitate s-a întîmplat tocmai dimpotrivă : noi îi propusesem lui Goga toată combinația și îi făgăduisem solidaritate deplină, nevoind a primi nici-o combinație fără șefia lui“¹³⁵. Am menționat această scrisoare nu pentru faptul că ea aduce o nouă lumină asupra genezei grupării de la „Tribuna“, ci pentru a arăta că „tinerii oțeliți“ au atacat la început numai pe deputați — pentru slaba lor activitate — și numai pe urmă vor lua atitudine față de conducerea P.N.R.

În noile condiții, Aradul rămîne în continuare centrul mișcării de eliberare națională din Transilvania. El va avea un rol deosebit în alegerile din 1910, iar dr. Ștefan Cicio Pop — unul din cei 5 deputați aleși cu această ocazie — va da dovadă de mult curaj și înțelepciune politică în dietă, în timp ce în jurul „Tribunei“ se va forma gruparea radicală a „oțeliților“, care va antrena lupta de emancipare pe noi coordonate.

În condițiile în care școlile românești erau închise, iar cuvîntul deputaților români în dietă nu era ascultat, presa avea să ducă lupta cea mai grea. „Din această cauză — remarca «Tribuna» referindu-se la condițiile grele ale luptei — ele (ziarele, n.n.) ne rămîn adeseori singurul nostru parlament și unica noastră activitate de control; ziarele sînt școala și religia noastră la un loc și constituie unicul nostru izvor de întărire și de orientare“¹³⁶. Presa românească nu era suficient de chibzuit organizată. Erau ziare românești, e drept puține la număr, care serveau guvernul, altele „dirijate“ sau serveau cauze minore și de speculă. Acest fapt

¹³⁴ Miron Constantinescu, Ștefan Pascu... *Op. cit.*, p. 103.

¹³⁵ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar nr. 19, f. 92—93.

¹³⁶ *Tribuna*, an XIX, nr. 238 din 5/18 nov. 1910, p. 1.

a impus unor organe de presă să-și manifeste atitudinea lor intransigentă. Între acestea menționăm : „Libertatea“ (Orăștie), „Drapelul“ (Lugoș) sau „Tribuna“ din Arad — prezente în toate acțiunile mai importante, luptînd de pe pozițiile cele mai înaintate.

În condițiile în care dieta a fost dizolvată, la începutul anului, activitatea deputaților arădeni s-a îndreptat spre pregătirea, organizată de Partidul Național, pentru mara bătălie electorală, ce se anunța de la început foarte importantă pentru soarta naționalităților din Imperiul austro-ungar. „Întreg neamul românesc — arată «Tribuna» — de la Prut și pînă departe în jos de Dunăre, de la Marea Neagră și pînă la Tisa, întregă lumea chiar își ațintește azi privirile asupra poporului românesc, așteptînd dovada bărbăției, maturității și demnității lui naționale¹³⁷. Toate acestea pentru că asuprirea amenință tot mai mult însăși ființa națională a poporului nostru, pentru că alegerile trebuiau să asigure o schimbare radicală în politica statului ungar. În vederea alegerilor, „Tribuna“ din Arad cerea gruparea forțelor antiguvernamentale într-un bloc electoral care să cuprindă naționalitățile și partidul social-democrat, capabil să impună deputații care să reprezinte interesele celor asupriți¹³⁸.

La 28 februarie, înainte de dizolvarea dietei, a avut loc o consfătuire a comitetului partidului, la care, alături de Pop de Băsești și T. Mihali, au luat parte și deputații arădeni dr. Nicolae Oncu, dr. Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș ș.a.¹³⁹. Consfătuirea a hotărît ca în momentul dizolvării dietei să se convoace conferința electorală la Sibiu, iar o comisie formată din 10 persoane, între care și Vasile Goldiș, să pregătească programul campaniei electorale. Conferința națională a avut loc la Sibiu în 24 martie, la cîteva zile după dizolvarea dietei. La ea au participat 4 deputați din fiecare județ¹⁴⁰. Cu prilejul acestei conferințe, în „Tribuna“ din Arad apar articole care dau luptei de eliberare din Transilvania dimensiuni naționale. Semnificative ni se par, în acest sens, următoarele afirmații dintr-un asemenea articol : „Idealul nostru național: — scria «Tribuna» — recunoașterea și desăvîrșirea acțiunii naționale românești pe aceste locuri, ca o continuitate de legitimitate istorică a înfloritoarei vieți daco-romane de acum două mii de ani în ipostasul ei românesc de astăzi¹⁴¹. În aceste afirmații se pot distinge gîndurile care duc spre desăvîrșirea statului național unitar român, prin realizarea ideii de autodeterminare care a apărut cu mult înainte de 1918 și la plămădirea căreia Aradul a avut o contribuție însemnată.

La conferința de la Sibiu, organizată pentru a pregăti alegerile de deputați din dietă au participat 6000 de persoane. Arădenii au fost prezenți într-un număr impresionant — Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop,

¹³⁷ *Tribuna*, an XIV, nr. 105, din 14/27 mai 1910, p. 1.

¹³⁸ *Tribuna*, an XIV, nr. 22, din 28 ian./11 febr. 1910, p. 2.

¹³⁹ *Tribuna*, an XIV, nr. 26, din 5/18 febr. 1910, p. 2.

¹⁴⁰ *Tribuna*, an. XIV, nr. 65, din 23 mart./5 apr. 1910, p. 3.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 4.

Nicolae Oncu și mulți țărani din județ¹⁴². S-au stabilit candidații de deputați. Din 30 de candidați, singure comitatele Arad și Bihor aveau câte 5 candidați, celelalte comitate având un număr mai mic. În părțile Aradului au fost numiți Vasile Goldiș, în cercul Radnei, Ștefan Cicio Pop — Șiria, Octavian Goga — Chișineu Criș, Vasile Lucaciu — Ineu, Gheorghe Popa — Iosășel.

Campania electorală s-a deschis la 13 martie la Miniș, printr-o adunare la care au participat peste 2000 de țărani din Cuvin, Cicir, Mîndru-loc, Sîmbăteni, Galșa, Covăsînt, Șiria ș.a.¹⁴³. Candidatul Vasile Goldiș a fost însoțit de Octavian Goga, Ștefan Cicio Pop, Sever Bocu și Iosif Șchiopul. În cuvîntarea sa, Vasile Goldiș, după ce analizează fărâdele-gile săvîrșite de guvern între 1906-1910 — legea Apponyi, legea Andrassyi ș.a. —, critică noul guvern și mai ales politica contelui Tisza. El fixează programul de luptă, care după părerea sa cuprinde: „votul universal, ștergerea virilismului în comitate, ștergerea dreptului de candidați a solgăbirăilor, învățămînt gratuit, justiție gratuită, dări progresive și rezolvarea dreaptă a chestiei naționalităților”¹⁴⁴. Octavian Goga și Ștefan Cicio Pop au cerut participanților la adunare să sprijine pe candidatul național. Pregătirea maselor populare pentru alegeri era atît de bine realizată încît, atunci cînd conducătorii politici s-au întors de la Miniș la Arad și s-au întîlnit în gară cu contele Ștefan Tisza, care pleca spre Budapesta, toată lumea striga: „Trăiască Goldiș” și nimeni nu ovaționa pe reprezentantul guvernului maghiar.

În luna aprilie au loc alte adunări electorale. Octavian Goga, care a candidat în cercul Chișineu Criș, a participat alături de Gheorghe Crișan, Romul Veliciu, Constantin Iancu la adunările din Socodor, Otlaca, Vărșand, Siclău. La Pil i s-a făcut o mare primire cu 30 de călăreți și 40 trăsuri¹⁴⁵. Vasile Goldiș a participat la mai multe adunări — la Cicir, la Săvîrșin, Vărădia, fapt pentru care este eloziat de „Tribuna” la începutul lunii mai¹⁴⁶. Ștefan Cicio Pop a participat, alături de Vasile Goldiș, la mai multe adunări din cercul său electoral — Șiria, Cuvin, Covăsînt —, la care au fost prezenți mii de țărani. Apreciînd lupta deputaților și roadele acestor eforturi el constată rezultate pozitive. „Deputații români — spunea el — au talmăcit întregii lumi aspirațiile legitime ale acestui popor și trezirea lui la viața națională conștientă e privită cu admirație în străinătate”¹⁴⁷.

Spre sfîrșitul campaniei electorale, dr. Ștefan Cicio Pop, în calitate de președinte al clubului comitatens, publică în „Tribuna” un apel către alegătorii români din comitatul Arad, în care dă indicații privind comportarea românilor la alegeri. Pentru Arad, pentru alegătorii din aceste părți, care întotdeauna au fost la înălțimea imperativelor istoriei, el are

¹⁴² *Tribuna*, an XIV, nr. 66, din 24 mart./6 apr. 1910, p.1—3.

¹⁴³ *Tribuna*, an XIV, nr. 47, din 2/15 martie 1910, p. 2—3.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 3.

¹⁴⁵ *Tribuna*, an XIV, nr. 76, din 6/19 aprilie 1910, p. 4-5.

¹⁴⁶ *Tribuna*, an XIV, nr. 100, din 8/21 mai 1910, p. 1-2.

¹⁴⁷ *Tribuna*, an XIV, nr. 53, din 9/22 martie 1910, p. 5.

cuvinte de laudă. „Nu uitați — spunea el — că de douăzeci de ani purtăm în acest comitat o luptă uriașă pentru binele poporului și am ajuns, ca acest comitat să fie cea dintâi fortăreață a neamului românesc”¹⁴⁸. El insistă asupra faptului ca din partea conducerii partidului s-au luat toate măsurile pentru reușită în alegeri, urmînd ca în continuare masele populare să-și spună cuvîntul, să-și facă datoria.

Dintre vechii deputați n-au mai candidat dr. Nicolae Oncu și dr. Ioan Suci. Primul n-a mai participat la alegeri fiind la o vîrstă înaintată și bolnav, iar fostul deputat de Ineu s-a retras din viața politică nemulțumit de faptul că partidul național nu era organizat¹⁴⁹. Problema reorganizării partidului va fi preluată după alegeri de către „Tribuna”, atunci cînd va cere să se treacă la acțiuni mai energice și să se aleagă o nouă conducere a partidului.

Alegerile de la începutul lunii iunie 1910 s-au desfășurat în condițiile unei cumplite corupții, la care s-a adăugat apoi teroarea autorităților. Candidaților nu li se permitea, din diverse motive, să se întîlnească cu alegătorii, iar aceștia erau bătuiți și maltratați, pentru a-i intimida și obliga să voteze candidatul partidului guvernamental. Încă în timpul campaniei electorale, contele István Tisza ține mai multe discursuri — la Oradea, Seghedin, Arad — în care ridică și problema naționalităților. La Arad vorbește la 12 martie ¹⁵⁰, cînd neagă toate revendicările naționalităților și recurge la amenințări directe cu război între naționalități. „Războiul acesta — afirma Tisza la Arad — va cauza pagube și națiunii ungurești; națiunea ungurească va avea întotdeauna atîta putere că, izbucnind războiul, să zdrobească și să spulbere pe dușmani”¹⁵¹. Războiul de care a vorbit el n-a izbucnit, el se va declanșa în 1918, nu împotriva națiunii maghiare, ci împotriva autorităților austro-ungare și se va solda nu cu înfrîngerea, ci cu deplina și definitivă biruință a naționalităților.

În timpul alegerilor teroarea ajunge la paroxism. Octavian Goga este alungat de jandarmii din comunele Zărând, Nădab și Cinteii¹⁵². La Troaș, primarul Gheorghe Lerian, în ziua alegerilor, este arestat, bătut și dus la Săvirșin ca să nu poată participa la alegeri și la sprijinirea candidatului național¹⁵³.

În urma acestei campanii electorale sînt aleși numai 5 deputați români, iar la Arad numai unul — Vasile Damian la Baia de Criș, dr. T. Mihali — Ileana Mare, dr. Ștefan Cicio Pop la Șiria, dr. Nicolae Șerban — Făgăraș și Al. Vaida, la Arpaș¹⁵⁴.

După alegeri s-a ajuns la concluzii diferite în ceea ce privește perspectivele luptei naționale. Unii, cum a fost Vasile Goldiș, cereau ca lupta să continue. „N-avem să cucerim lumea — spunea el — avem însă să ne apă-

¹⁴⁸ *Tribuna*, an XIV, nr. 106, din 15/28 mai, 1910, p. 5.

¹⁴⁹ *Tribuna*, an XIV, nr. 54, 10/23 martie 1910, p. 5.

¹⁵⁰ *Tribuna*, an XIV, nr. 47, din 2/15 martie 1910, p. 2-3.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁵² *Tribuna*, an XIV, nr. 112, din 11 iun./ 29 mai 1910, p. 1.

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ *Tribuna*, an XIV, nr. 108, din 1910, p. 2.

răm ființa noastră românească, pe care pentru toată lumea nu o dăm și, fără de care a mai trăi nu voim¹⁵⁵. El condamnă din nou monarhia care ne-a lăsat pradă guvernului din Budapesta. Cere „să se spună toate acestea (fărădelegile și abuzurile — n.n.) și Majestății sale lui Francisc Iosif I“. „Nu mai așteptăm nimic de la dînsul, dar vrem să cunoască hotărîrea noastră bărbătească de a nu mai suferi fărădelegile slujbașilor acestei țări, care se guvernează în numele său¹⁵⁶. El refuză ideea de pasivitate politică și cere deputaților aleși în dietă să dezvăluie toate atrocitățile săvîrșite de autorități și propune convocarea unui congres al naționalităților asuprite.

Alții înclină să creadă că tratativele „de pace“ preconizate de Tisza István ar duce la soluționarea problemei naționale. Ioan Mihu, mare proprietar din Hunedoara, începe aceste tratative la 20 iulie 1910¹⁵⁷. „Tribuna“ și Vasile Goldiș neagă valabilitatea acestei soluții. „Eu doresc pacea — scria Vasile Goldiș — în mod sincer. O dorește întreg poporul românesc. O consider ca fiind de dorit, ca imposibilă însă“, deoarece, continuă el „între slugă și stăpîn nu e cu putință împrietenirea¹⁵⁸.

În august are loc la Arad o consfătuire a conducerii Partidului Național Român, la care participă Ioan Mihu, Emanoil Ungureanu, Vasile Goldiș, Valeriu Braniște, Aurel Vlad și Ștefan Cicio Pop. Memoriul cu propunerile înaintate guvernului Khuen-Hedervary sînt respinse¹⁵⁹.

Se pare însă că nici între reprezentanții românilor nu s-a ajuns la o înțelegere deplină. Într-o scrisoare adresată lui Roman Ciorogariu, la 13 noiembrie 1910, I. Mihu regretă acea „mică discordanță în relațiile mele cu Goldiș, Maniu și Braniște¹⁶⁰.

„Tribuna“ merge însă mai departe, considerînd că în urma situației create de alegeri, de atitudinea lui Tisza, războiul civil a devenit o necesitate. Ea cere ca românii să nu mai respecte legea pentru că nici autoritățile n-au respectat-o în timpul alegerilor din iunie 1910. Apoi „Tribuna“ amintește de perspectiva răboiului civil. „Am spus toate acestea — scria «Tribuna» — pentru a arăta unde ne duce guvernul și contele Tisza cu cuvîntarea sa: la război civil și la moarte de om“, care „oricît ne-ar costa pe noi, bătûți nu pot ieși decît ei¹⁶¹.

Acum se afirmă deschis gruparea „tinerilor oțeliți“, care nu se mulțumește să critice activitatea limitată a deputaților sau pregătirea slabă a campaniei electorale, ci cere direct schimbarea oamenilor din conducerea partidului, schimbarea politicii vechi cu una nouă, mai energică¹⁶².

Principala problemă ce s-a dezbătut, în parlamentul nou ales în anul 1910, a fost cea națională. Ștefan Cicio Pop, după ce în prima intervenție

---

¹⁵⁵ *Tribuna*, an XIV, nr. 11, din 1910, p. 1.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 1.

¹⁵⁷ Șt. Pascu, *Op. cit.*, p. 321.

¹⁵⁸ *Tribuna*, an XIV, nr. 167, din 10/23 aug. 1910, p. 3-4.

¹⁵⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 231.

¹⁶⁰ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 20, f. 153-154.

¹⁶¹ *Tribuna*, an XIV, nr. 143, din 9/22 iulie 1910, p. 2.

¹⁶² Octavian Goga, *Ne primenim*, în „Tribuna“, an XIV, din 13 august — 31 iulie 1910, p. 1—2.

din 26 iunie arată abuzurile săvârșite în campania electorală, ia acum atitudine față de István Tisza, care în 29 iunie a ținut un discurs privind problema națională. Tisza arată la începutul intervenției sale, că în Ungaria deși există „agitatori“ ei nu sînt arestați pentru că legile sînt extrem de blînde, fapt ce-l determină pe deputatul de Șiria să-l întrerupă cu următoarele cuvinte: „Au fost totdeauna și sînt și azi pline temnițele“¹⁶³. Tisza neagă, așa cum a făcut-o și la Arad în primăvara anului 1910, existența și autoritatea partidului național, afirmînd că reprezentanții națiunii române sînt clericii (de aici manevra pusă la cale cu Vasile Mangra).

Din cuvîntarea sa rezultă că problema „păcii“ ca mijloc de rezolvare a problemei naționale era presantă. „Mă adresez — spunea el — mai înții șefilor naturali ai societății românești cu rugămîntea să profite de acest moment **important în toată istoria universală**. Mă adresez românilor fiindcă ei au mai multă putere materială, intelectuală și morală și fiindcă lingă toate acestea se ridică mîndru regatul României independent“. La care din nou Ștefan Cicio Pop îi răspunde cu fermitate și curaj: „Între stăpîni și slugi nu poate fi niciodată armonie“¹⁶⁴.

Discursul lui Tisza din dietă și intervențiile lui Ștefan Cicio Pop au avut un mare ecou. „Tribuna“ consideră că soluția propusă de Tisza reprezintă un compromis între zdrobirea naționalităților și acceptarea tuturor drepturilor. Respinge această soluție. „Tribuna“ arată că Tisza vrea să dea ceea ce „biruital nu vrea să primească, ci urmează lupta înainte“ și „va smulge în curînd tot ce i se cuvine“¹⁶⁵. Soluția lui Tisza în problema națională, așa cum a înfățișat-o în dietă în 1910, a fost negată și de dr. Jaszi Oszkar în ziarul „Vilag“¹⁶⁶.

Ștefan Cicio Pop ia atitudine față de alegerile din 1910 și discursul contelui István Tisza în intervenția sa din 3/16 iulie. Referindu-se la existența de fapt a partidului național, pe care Tisza a negat-o, el precizează cu hotărîre: „Iată-ne, existăm ca partid și pînă cînd nu va izbuti contele Tisza să ne măture vom stărui înainte“¹⁶⁷. El neagă, de asemenea, rolul conducător al prelaților în această etapă a luptei naționale.

În legătură cu mult discutata problemă a agitatorilor pe care István Tisza a ridicat-o, atît la Arad cît și în dietă, Ștefan Cicio Pop acceptă prezența acestora în viața politică a țării precizînd însă rolul lor în lupta de eliberare socială și națională. „Da — spunea el în dietă — am agitat împotriva domniei de clasă, am agitat împotriva sistemului care ruinează Ungaria și cetățenilor le dă în ruină toiagul pribegiei, am agitat împotriva sistemului corupt căruia voim să-i punem capăt cu ajutorul poporului unguresc“¹⁶⁸.

Referindu-se la alegerile din iunie, Ștefan Cicio Pop reliefează din

¹⁶³ *Tribuna*, an XIV, nr. 136, din 1/14 iulie 1910, p. 1.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹⁶⁵ *Tribuna*, an XIV, nr. 138, din 3/16 iulie 1910, p. 2.

¹⁶⁶ Articol reprodus în „*Tribuna*“, an XIV, nr. 137, din 2/15 iulie 1910, p. 4 5.

¹⁶⁷ *Tribuna*, an XIV, nr. 141, din 7/20 iulie 1910, p. 4.

¹⁶⁸ *Tribuna*, an XIV, nr. 140, din 6/19 iulie 1910, p. 4.

nou abuzurile și teroarea sub semnul cărora s-au desfășurat ele. Arată că a denunțat peste 40 de cazuri de abuzuri și nu poate accepta ideea înfrîngerii. „Noi suntem învinși, nu pentru că contele Tisza a învins — spunea el referindu-se la alegerile din 1910 — ci volnicia și terorismul care au pătat cu acest prilej și autoritatea statului ungar”¹⁶⁹.

În încheiere, Ștefan Cicio Pop se referă la relațiile Ungariei cu România atrăgînd atenția „că România neoficială nu împărtășește ideile România oficiale” — după cum afirma și Tisza. El aducea în felul acesta în discuție o problemă gravă pentru guvernul maghiar — desăvîrșirea statului național român. Referindu-se la Basarabia, la dreptul deputaților din această provincie, el precizează: „Basarabia e răpită cu putere”¹⁷⁰.

Deputații arădeni au desfășurat și în anul 1910 o activitate extraparlamentară. S-au remarcat prin intervențiile lor în congregația comitatului: Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop. Vasile Goldiș ia cuvîntul în congregație la începutul lunii februarie, cînd se discută atitudinea față de noul guvern. „Cine vrea să democratizeze țara — afirma Vasile Goldiș — aducînd votul universal, va avea încrederea noastră, dimpotrivă dacă guvernul va mistifica votul universal, îl vom combate”¹⁷¹.

Deputatul de Radna ia cuvîntul în congregația comitatului și cu prilejul instalării lui Urban Ivan în calitate de comite suprem al Aradului, la 21 februarie 1910, cînd se referă mai mult la discursul lui Tisza de la Oradea, în care omul politic maghiar a recunoscut greșeala săvîrșită de guvern prin legile școlare ale lui Apponyi. Vasile Goldiș pune din nou problema recunoașterii partidului național pentru a preveni „o înăsprire — după cum afirma, el — și mai acută a neînțelegerilor, a nemulțumirii popoarelor nemaghiare”¹⁷².

La congregația de toamnă au participat Nicolae Oncu, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Roman Ciorogariu ș.a.¹⁷³. Toate discuțiile au avut în vedere alegerile din 1910, condamnate de Ștefan Cicio Pop și de Iustin Marșieu.

În activitatea lor extraparlamentară, deputații arădeni vor avea un rol important în tendințele de reorganizare a Partidului Național Român, tendințe ce au pornit de la Arad: în timpul mișcării nemorandiste prin Vasile Mangra, după reluarea activității parlamentare prin dr. Ioan Suciu, iar din 1910 prin preocupările „Tribunei” de a da un caracter mai energic luptei naționale prin gruparea „tinerilor oțeliți”.

Anul 1911 marchează în lupta de eliberare națională mari frămîntări, determinate de înăsprirea aspirării naționale — ca urmare a măsurilor luate de guvern după alegerile din anul 1910 — și, pe de altă parte, cauzate de preocupările de adaptare a tacticii la noile condiții. Acum se impune tot mai mult în viața politică gruparea radicală a „tinerilor oțeliți”, apărută la Arad în jurul „Tribunei”, care desfășoară o activitate ener-

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 4.

¹⁷⁰ *Tribuna*, an XIV, nr. 141, din 7/20 iulie 1910, p. 4.

¹⁷¹ *Tribuna*, an XIV, nr. 28, din 7/20 febr. 1910, p. 4.

¹⁷² *Tribuna*, an XIV, 21 februarie 1910 (6 martie), p. 3.

¹⁷³ *Tribuna*, an XIV, nr. 224, din 1 nov. / 19 oct. 1910, p. 3.

gică, bazată pe forța internă. Această grupare, reprezentînd aspirațiile cele mai legitime ale poporului, se împotriva „politicii de tratative“ cu Tisza sau cercurile de la Belvedere¹⁷⁴. În anul 1911, Aradul a atras atenția și s-a impus, în lupta de eliberare națională, prin modul cum a pus și va rezolva tactica nouă de luptă mult mai hotărîtă, mai calculată. Această tactică s-a născut în lupta de opinii ce s-a purtat între „Tribuna“ și „Românul“, care se va încheia în anul 1912 prin fuziunea celor două ziare. Chiar dacă în acest schimb de idei n-au fost antrenați numai arădeni — au participat V. Goldiș, R. Ciorogariu, Sever Bocu, iar din afară Octavian Goga, Alex. Vaida Voievod, Iuliu Maniu, A. C. Popovici — ea s-a purtat în primul rînd aici, la Arad, prin cele două ziare.

Cu toate că numărul deputaților în dietă era mic, iar Aradul nu mai avea decît unul singur — pe dr. Ștefan Cicio Pop —, activitatea acestora a fost destul de susținută. Și de data aceasta lupta lor nu s-a limitat la intervențiile în forul legislativ din Budapesta, ci s-a desfășurat în sînul populației, în așa fel ca masele largi să fie mereu antrenate în acțiuni politice care să impună atenție și respectat guvernanților. „Stăruința noastră în luptă — constată «Tribuna» — este singura scăpare, care dacă nu ne va scoate de grabă la vre-o lumină, ne va lăsa totuși pururea satisfacția datoriei împlinite“¹⁷⁵.

La 24 martie, Ștefan Cicio Pop ia cuvîntul în dieta din Budapesta, abordînd de data aceasta o singură problemă — cea a asupra naționale la care sînt supuși românii din Transilvania. El se referă la intervenția contelui István Tisza, care în cuvîntul său din 12 martie a atacat din nou pe români și pe „agitatorii“ acestora etc. Deputatul de Șiria neagă pe bună dreptate acuzația adusă de István Tisza — că fruntașii români ar teroriza poporul, că ei se împotrivesc tuturor încercărilor de a încheia o înțelegere cu naționalitățile. În condițiile continuării tratativelor, arată dr. Ștefan Cicio Pop, sinceritatea este o condiție de bază. „Dacă contele Tisza — spunea el în dietă — voiește să înceapă tratativele cu noi, noi îi stăm bucușoși la dispoziție, și dacă nu va avea alt folos din aceste pertracturi dar unul îl va avea, că va auzi de la noi cuvinte sincere, noi nu-l vom seduce, noi îi vom descoperi sincer și cinstit ranele de care sîngerează corpul nației noastre“¹⁷⁶. Această sinceritate era o condiție minimă, deoarece ea asigura eficiența tratativelor — pe guvernanți îi obliga să respecte promisiunile făcute, iar românilor le dădea posibilitatea să-și prezinte deschis toate durerile și amărăciunile.

Referindu-se la felul cum este împărțit bugetul, el pune în evidență asupra națională. Din 6.018.000 coroane destinate bisericii, celei ortodoxe îi reveneau numai 2.000.000 iar din cele 1.511.000 destinate teatrului românii nu primesc nimic. În ceea ce privește școlile dr. Ștefan Cicio Pop arată că în Bihor, din lipsă de bază materială, se închid zilnic 5-6 școli, fapt pentru care „sîntem datori — spunea deputatul Șiriei —

¹⁷⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 233.

¹⁷⁵ *Tribuna*, an XV, nr. 1, din 1/14 ian. 1911, p. 1.

¹⁷⁶ *Românul*, an. I, nr. 59, din 13/26 martie 1911, p. 3.

să ridicăm cuvînt de protestare. Îl ridicăm cu atît mai vîrtos, că așteptăm cu tot dreptul să ne sprijinească statul în năzuințele noastre culturale¹⁷⁷.

În încheiere, înainte de a respinge proiectul de buget, dr. Ștefan Cicio Pop, cu hotărîrea și curajul lui caracteristic, se referă la autoritatea partidului național — nerecunoscut de guvern — și la rolul deputaților. „Noi avem partidul — spunea el — care își exprimă voința prin deputații săi; că aceștia vor fi capabili de acest rol sau ba, nu discut, mă oprește de la aceasta modestia mea, dar pot să vă asigur că ce auziți de aici de pe băncile noastre sînt adevăruri¹⁷⁸. Intervenția lui Ștefan Cicio Pop a avut un mare ecou, obligîndu-l pe primul ministru Khuen Heder-váry să-i răspundă printr-o intervenție, în care însă repetă acuzația adresată deputaților români: „Din parte-mi cred — a spus primul ministru al Ungariei — că ne-am putea înțelege foarte bine cu concetățenii noștri români, dacă s-ar preface radical această concepție a acelora, care sînt chemați a sta în fruntea acestui popor¹⁷⁹.”

Un mare succes înregistrează Ștefan Cicio Pop în interpelarea pe care o face în legătură cu biblioteca din Agârbiciu (comitatul Sibiu). În această comună, preotul și învățătorul român au fost acuzați de agitație pentru bibliotecă, în care erau 16 cărți incriminate. Înainte de a adresa interpelarea ministrului de interne și justiție, el arată rostul cărților în cultura și educația unui popor, mai ales a acelora care înfățișează modelele umane cum erau și cele incriminate: a lui Augustin Bunea — „Din istoria românilor“, George Coșbuc — „Lupta pentru neatîrnare“, discursurile ținute la Academia Română de A.D. Xenopol, Nicolae Popea ș.a. „Orice popor — arată dr. Ștefan Cicio Pop — numai pînă atunci trăiește pînă cînd își cinstește pe bărbații săi cei mari. Românii trăiesc și vreau să trăiască și nu este acea putere pămîntească care ar putea smulge din inimile lor pietatea pentru bărbații lor cei mari¹⁸⁰.”

În urma interpelării, tribunalul din Mureș-Odorhei stinge procesul intentat învățătorului și preotului din Agârbiciu, la 4 aprilie, din „lipsă de dovezi“. Deci, fapt foarte important, nu pentru că acele cărți incriminate erau agitatorice. Știrea transmisă de un corespondent al „Românului“ se încheie cu recunoașterea meritului pe care l-a avut deputatul arădean în această sentință. „Datorăm recunoștință lui Ștefan Cicio Pop — scria corespondentul — pentru interpelația sa energică asupra acestui act de supremă violență¹⁸¹.”

La începutul lunii mai, Ștefan Cicio Pop ia din nou cuvîntul în dietă. De data aceasta, referindu-se la bugetul ministerului agriculturii, el ridică probleme de ordin social. Condamnă politica guvernului față de locuitorii de la deal și de la munte, cărora nu li se asigură nici pășune

177 *Ibidem*, p. 4.

178 *Ibidem*, p. 5.

179 *Ibidem*.

180 *Românul*, an I, nr. 65, din 20 martie / 2 apr. 1911, p. 2.

181 *Românul*, an. I, nr. 68, din 24 mart./6 apr. 1911, p. 3.

pentru vite, nici lemne pentru industria casnică. Referindu-se la regiunea Cîmpeni, unde sînt comune cu 4.000 de locuitori, a constatat că sătenii „și-au pierdut cîștigul, neavînd la dispoziție nici chiar atîta lemn, cu cît să-și fi putut continua meșteșugul”¹⁸². Situația locuitorilor din aceste zone sărace devine grea, după opinia deputatului de Șiria, și datorită neînțelegerii între ministere — ministerul de interne, constatînd în aceste zone pelagră, recomandă creșterea caprelor, în timp ce ministerul agriculturii sechestrează vitele, amendează pe țărani care își scot vitele la păscut¹⁸³.

La toate aceste nenorociri se adaugă una ridicată pentru prima dată de Ștefan Cicio Pop și anume aceea a poluării, fenomen ce-l constată în Criș, care conținea pirită și mercur în urma industrializării zonei respective. Vinovați de această situație se fac capitaliștii străini, care în goana lor după cîștig nu au avut în vedere în activitățile lor și viața omului simplu. „Astfel — arată indignat dr. Ștefan Cicio Pop — tratează cu românii o societate străină care din munții noștri duce în tot anul 2 milioane de venit curat!”¹⁸⁴.

În anul 1911, Ștefan Cicio Pop își încheie activitatea parlamentară prin două intervenții în care ridică probleme de natură administrativă. După opinia sa, mărturisită în dietă la 24 noiembrie, „nota specifică a sistemului comitatens de azi e corupția și nepotismul”¹⁸⁵. Referindu-se la situația din comitatul Arad, el cerea dreptul de control al ponorului prin aleșii săi. „În comitetul administrativ comitatens — arată el referindu-se la Arad — noi într-adevăr sîntem în minoritate, dar sîntem fiii aceluiași neam, care aproximativ face 78 procente din populația comitatului și tot nu ni se dă modalitatea de a supraveghea gospodărirea ce o fac cu banii noștri”¹⁸⁶. În continuare se referă la abuzurile săvîrșite de notarii comunali în legătură cu încasarea impozitelor, care în multe cazuri depășeau cu 500-600% limita (menționează un caz concret la Milova în comitatul Arad).

La 14 decembrie, Ștefan Cicio Pop a luat apărarea țăranilor care au fost urbarialiști — a căror proprietate nu s-a transcris pe numele lor — și cere ca ministerul agriculturii „fără întîrziere, să depună un proiect de lege în care foștii urbarialiști și composesoratele să fie declarate persoană juridică, precum și organizarea pe această bază”¹⁸⁷. Propunerea făcută de deputatul de Șiria este primită de dietă. Prin aceasta țărani au scăpat de pericolul de a-și pierde averile.

În congregația din primăvara anului 1911 deputații arădeni sînt prezenți și deosebit de activi. Alături de Ștefan Cicio Pop mai participă la lucrările congregației Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, Iustin Marșieu, Se-

¹⁸² *Românul*, an I, nr. 91, din 27 apr. / 10 mai 1911, p. 2.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 4.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹⁸⁵ *Românul*, an. I, nr. 249, din 13/26 nov. 1911, p. 5.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ *Românul*, an I, nr. 268, din 4/17 dec. 1911, p. 5.

ver Bocu, Sever Ispravnic, Teodor Orga, Emil Monția, Nicolae Lăzărescu din Șiria, Iuliu Grofșoreanu din Galșa.

Primul care vorbește este Vasile Goldiș. El arată, cu hotărîre și curaj, că toate încercările de deznaționalizare se vor năruî în fața poporului român. „Cu cît mai strajnic vă veți încorda d-voastră pentru nimicirea noastră națională — spunea el — cu atît mai mult crește îndîrjirea noastră întru apărarea bunătății noastre cele mai scumpe: **limba și neamul**“¹⁸⁸.

Aceste cuvinte, rostite în congregație, ca și cele din dietă, dovedesc nu numai curajul deputaților arădeni, care riscau totul pentru cauza națională, ci și convingerea că se apropie ziua biruinței finale și definitive. Tocmai de aceea, atunci cînd se propune alocarea unei sume pentru statuia lui Tiszá Kálmán, Ștefan Cicio Pop arată că națiunea română „niciodată nu va contribui pentru statuia lui Tiszá Kálmán“¹⁸⁹.

Activitatea extraparlamentară poate fi urmărită și prin adunările populare care în 1911 au continuat să preocupe pe fruntașii arădeni. Cea mai însemnată a fost adunarea de la Arad organizată de dr. Ștefan Cicio Pop, la 16 februarie, la care au participat aderenții partidului național din comitatul Arad, Birchiș și Cenad, într-un număr important. „Ziua de astăzi — scria «Românul» referindu-se la această manifestare — a fost ziua unei puternice manifestații românești cum n-a mai văzut Aradul niciodată înainte“¹⁹⁰. Au luat cuvîntul Vasile Goldiș, Vasile Lucaciu, Aurel Vlad ș.a. Amploarea și importanța acestei adunări o mai dovedesc — pe lângă participanții menționați — și prezența lui Iuliu Maniu și Alexandru Vaida și, în plus, faptul că pentru stenografierea discursurilor a fost adus Henric Stahl, stenograful parlamentului din București. Pregătirea adunării a fost susținută atît de „Tribuna“, cît și de „Românul“.

Ștefan Cicio Pop a participat și la Adunarea de la Lugoj, din 5 iunie, la care au luat parte peste 5.000 de oameni. În discursul rostit, deputatul de Șiria, după ce prezintă tradiția de luptă a Banatului, cere înregimentarea lui în lupta unitară a neamului românesc, așa cum a făcut-o în 1848, cînd în adresa trimisă Împăratului se preciza: „noi voim reuniunea neamului românesc într-un singur corp național“¹⁹¹. Cu același curaj apără apoi drepturile națiunii care, dacă poate fi obligată să dea impozite, să apere hotarele țării, nu poate fi obligată de către stat să renunțe la limba sa. Ștefan Cicio Pop arată că atunci cînd „un stat zice că interesul lui este, ca încetul cu încetul, sat cu sat, biserică cu biserică să scoată limba sa, apoi fraților, acela nu este stat, ăla e cuib de șerpi!“¹⁹².

Ștefan Cicio Pop a mai participat și a luat cuvîntul și la adunările

¹⁸⁸ *Românul*, anul I, nr. 79, din 7/20 aprilie 1911, p. 3.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁹⁰ *Românul*, an. I, nr. 27, din 4/17 febr. 1911, p. 1.

¹⁹¹ *Românul*, an. I, nr. 124, din 8/21 iunie 1911, p. 2.

¹⁹² *Ibidem*, p. 3.

populare de la Hațeg¹⁹³, din luna august și la Luduș¹⁹⁴, la începutul lunii octombrie, la Iablanița, Timișoara și la Șiria. La Șiria, el mărturisea țăranilor adunați „fără număr“ că în parlament nu se pot obține rezultate, fapt ce i-a determinat pe deputați să-și concentreze activitatea în adunările populare.

În anul 1912, activitatea deputaților în dietă este mai puțin importantă — pe primul plan se află lupta de opinii între cele două curente — radical și moderat — apărute în cadrul mișcării de eliberare națională, și încheiată cu „pacea“ de la Arad, prin care „Tribuna“ fuzionează cu „Românul“. Sistemul parlamentar maghiar trece printr-o profundă criză, determinată de acțiunile revendicative muncitorești ce au avut loc la Budapesta¹⁹⁵.

De asemenea, în acest an cresc legăturile cu România, care este tot mai mult antrenată — în lupta de emancipare națională.

Încă la începutul anului, guvernul Khuen Hedervary își dă demisia, la 24 februarie (8 martie) fiind înlocuit cu cel sub președinția lui Lukács Laszlo, care va fi condus de fapt de István Tisza, președintele Camerei. Noul guvern n-a acceptat nici o măsură care să ducă la rezolvarea marilor probleme ce frământau viața statului maghiar. Acest fapt îl determină pe dr. Ștefan Cicio Pop ca, luînd cuvîntul în congregația comitatului Arad la 28 martie, să condamne vechiul guvern care a nemulțumit poporul și l-a dus la disperare. „Focul răzvrătirii — arăta deputatul de Șiria — arde în sufletele celor mulți și nedreptățiți fiindcă guvernul care a căzut a fost unul din cele mai blestemate, căutînd să zugrume poporul care gemea sub jugul de clasă“¹⁹⁶. Acest guvern ajuns la cîrma țării prin crimă, corupție și abuzuri a stîmjenit și activitatea parlamentară a deputaților români și ai naționalităților subjugate. Acest fapt explică slaba activitate a acestor deputați și mai ales faptul că rezultatul eforturilor lor a fost cu totul neînsemnat. „Ca membru în parlament — va spune el în congregație —, al cărui sfîrșit îl doresc, mărturisesc că în viața lui de aproape 2 ani n-a făcut nici o ispravă...“¹⁹⁷.

Prima acțiune în parlament este întreprinsă de dr. Ștefan Cicio Pop, în luna februarie, cînd este interpelat ministerul de culte în legătură cu eliminarea a 16 clerici greco-catolici români de la Seminarul din Oradea, pe motiv că vorbeau românește. El a cerut reprimirea celor eliminați și stingerea anchetei¹⁹⁸.

Acțiunea de la Oradea reprezenta numai un episod din programul de maghiarizare prin biserică, ce va culmina cu înființarea Episcopiei de Hajdudorog în noiembrie 1912. Prin crearea acestei episcopii, 73.225

¹⁹³ *Românul*, an. I, nr. 172, din 6/19 august 1911, p. 4.

¹⁹⁴ *Românul*, an. I, nr. 217, din 4/17 oct. 1911, p. 3.

¹⁹⁵ Ștefan Pascu, *Op. cit.*, p. 237.

¹⁹⁶ *Românul*, an. II, nr. 62, din 16/29 mart. 1912, p. 3.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ *Tribuna*, an. XVI, nr. 32, din 10/23 febr. 1912, p. 3—4.

români greco-catolici erau obligați să asculte slujba religioasă într-o limbă străină¹⁹⁹.

Împotriva acestei tendințe de maghiarizare, prin episcopia creată la Hajdudorog s-a convocat, din inițiativa lui Ștefan Cicio Pop, o mare adunare de protest, la Alba Iulia, unde peste 20.000 de oameni au condamnat noul abuz săvârșit de autorități²⁰⁰. Adunări de protest au avut loc și în alte localități până la sfârșitul anului²⁰¹.

În toamna anului 1912, în congregația comitatului Arad deputații români, în frunte cu Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș, desfășoară una dintre cele mai frumoase bătălii pentru drepturi și libertate națională. Deputatul dietal de Șiria, care vorbește primul, ridică, în limba română, din nou probleme sociale din viața comitatului. El arăta că, în urma măsurilor legislative și administrative școlare, peste 13.000 de copii nu pot urma școala. La Aciuța, în comitatul Arad, nu exista nici un țăran care să nu fi fost amendat pentru pășune, iar în părțile Hălmagiului situația țăranilor este și mai grea²⁰².

Intervenția lui V. Goldiș, care nu mai era deputat dietal, rămîne una din cele mai frumoase și curajoase pagini de oratorie din lupta de eliberare națională rostite în acest timp. El condamnă legislația, abuzurile săvârșite de administrație, guvernul Lukacs și pe Tisza, arătînd că nimeni și prin nici un mijloc nu poate distruge ființa națională a poporului nostru, deoarece „națiunea română din Ungaria și Ardeal — spune el pe bună dreptate — oțelită prin suferinți aproape supraomenești la care o supune prostia unor guvernanți barbari, merge înainte, încet dar sigur, spre destinul ei, ce i-l rezervă singele ei latin și însușirile sale morale și culturale, superioare tuturor neamurilor care o înconjoară“²⁰³.

În încheiere citînd pe Take Ionescu, el arăta în congregație că România nu va rămîne indiferentă la soarta fraților lor din Ardeal.

La sfârșitul anului 1912, dr. Ștefan Cicio Pop s-a remarcat în dieta de la Budapesta printr-un frumos discurs rostit în 1/14 decembrie. A luat cuvîntul înaintea lui T. Mihali și Al. Vaida. Intervenția sa este axată pe o singură problemă — „chestia de naționalitate“ negată de autoritățile maghiare. Dr. Ștefan Cicio Pop cere egalitate în drepturi, care să se realizeze prin promovarea românilor în funcții de comite suprem sau președinte de tribunal. La vechile argumente — numărul mare al românilor și serviciile pe care le poartă (despre „credința“ față de împărat nu mai vorbea) — el duce unul nou: talentul, capacitatea poporului nostru. Amintește în acest sens de Aurel Vlaicu și George

¹⁹⁹ Ștefan Pascu, *Op. cit.*, p. 236.

²⁰⁰ *Românul*, an. II, nr. 108, din 18/31 mai 1912, p. 3.

²⁰¹ Miron Constantinescu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională, Austro-Ungaria (1900—1918)*, în „Descompunerea monarhiei austro-ungare“, Ed. Academiei R.P.R. București, 1964, p. 132.

²⁰² *Românul*, an II, nr. 204, din 18 sept./1 oct. 1912, p. 3.

²⁰³ *Ibidem*, p. 5.

Coșbuc, nevoiți să emigreze în România deoarece în Transilvania nu-și puteau valida talentul²⁰⁴.

După ce prezintă alte abuzuri săvârșite de administrație în comitatul Arad, el analizează și condamnă acțiunea referitoare la episcopia de Hajdudorog. Lupta pentru naționalitate, prin apărarea limbii se va înăspri și în condițiile înființării noii episcopii. „Bărbații de stat — spunea el — au prima datorie să grijească să nu se nască rele mai mari“, care ar „avea o influență colosală asupra păcii din Ungaria“²⁰⁵.

Dacă la toate acestea adăugăm participarea lui dr. Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș la adunări populare — cum a fost cea de la Ileanda Mare sau cele din Sătmar²⁰⁶ — „deputatul arădean rămîne unul din cei mai activi deputați români, cu multiple activități, în care a pus multă pasiune și mult curaj, fapt ce sporește valoarea luptei dusă de el în fruntea celor asupriți.

Anul 1913 reprezintă un moment de vîrf în lupta de eliberare națională din Transilvania, marcat prin acțiuni de solidaritate cu România și prin activitatea extrem de laborioasă pe care a desfășurat-o dr. Ștefan Cicio Pop în dieta de la Budapesta. Deputatul de Șiria a fost cel mai activ deputat român în anul 1913, cînd a obținut cele mai însemnate succese în activitatea sa parlamentară.

În activitatea deputaților români din anul 1913, desfășurată mai mult în dietă, se poate constata o radicalizare a vîndirii lor politice, fenomen determinat de orientarea luptei de eliberare națională spre acțiuni tot mai energice și tot mai hotărîte. Vasile Goldiș și Octavian Goga publică în „Românul“ din Arad articole care dau noi dimensiuni luptei poporului nostru. Dacă la începutul anului 1913 Vasile Goldiș, în articolul „Lămuriri“, explica apropierea mișcării de eliberare din Transilvania de România, în toamna aceluiași an el cerea direct forțelor de peste Carpați să intervină în lupta românilor din Transilvania. „Noi așteptăm aceste proteste ale României — scria «Românul» — și pretindem de la frații de dincolo să nu mai rămînă nepăsători cînd o bună parte a sufletului românesc se pîngărește dincoace de Carpați prin legi și ordinațiuni draconice“²⁰⁷.

Octavian Goga, reprezentantul orientării radicale în mișcarea națională a rămas consecvent vechilor sale principii din 1910/12 de la „Tribuna“, care acum, în condițiile creșterii prestigiului României în Balcani și căderii guvernului Lukacs, devin din nou actuale. „Niciodată n-a fost mai actuală îndrumarea spre stînga a credințelor noastre — scria el — decît tocmai acum. Avem toate îndemnurile, pildele de la vecini și toate motivele istorice pentru a înțelege că a sosit timpul să le dăm pretențiilor noastre juste mai multă îndrăzneală“²⁰⁸.

Activitatea parlamentară, ideile de bază ale discursurilor ținute în

²⁰⁴ *Românul*, an II, nr. 266, din 2/15 dec. 1912, p. 4.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 6.

²⁰⁶ *Românul*, an II, nr. 179, din 15/28 dec. 1912, p. 1—6.

²⁰⁷ *Românul*, an III, nr. 181, din sept. (21 aug.) 1913, p. 2.

²⁰⁸ *Românul*, an III, nr. 114, din 26 mai (8 iun.) 1913, p. 1.

forul legislativ de către Ștefan Cicio Pop se încadrează organic în aceste noi orientări. Ideile sale sînt mult mai radicale și prestigiul României îi dau mai mult curaj în revendicările adresate guvernului din Budapesta. Toate acestea au determinat creșterea prestigiului deputatului de Șiria, atît în cadrul Partidului național, cît și în cadrul dietei. În 1913 el a reprezentat de fapt Partidul Național Român în dieta din Budapesta.

În luna ianuarie, Ștefan Cicio Pop depune pe biroul camerei (așa se numea acum dieta) proiectul de lege privind alegerea deputaților, proiect ce trebuia să stea la baza noii legi electorale ce va fi dezbătută în cameră, în luna februarie. În acest proiect se cerea vot universal, secret și direct: toți oamenii care au împlinit vîrsta de 24 de ani indiferent de sex și vîrstă urmau să aibă drept de vot. Deputații urmau să fie aleși din rîndul cetățenilor ce aveau minimum 30 de ani, iar circumscripțiile electorale cuprindeau minimum 50.000 alegători²⁰⁹.

Camera maghiară, care a început dezbaterile legii electorale la 20 februarie pe baza proiectului elaborat de guvern, n-a ținut seamă de propunerile deputatului de Șiria. În aceste condiții, după ce a vorbit Vasile Dămian, la 23 februarie ia cuvîntul în cameră Ștefan Cicio Pop, susținînd, în numele Partidului Național Român, proiectul depus în luna ianuarie. El a arătat că proiectul lui Kristoffy, elaborat cu ani în urmă și neprezentat în cameră, a fost superior celui actual care poartă amprenta contelui István Tisza. Ștefan Cicio Pop respinge atacurile îndreptate împotriva românilor, justifică actele de „agitație” și cere ca ele să nu prilejuiască noi măsuri administrative. Contele Tisza a căutat să-i răspundă fără a reuși să fie convingător²¹⁰. Cu toate acestea, a fost votat proiectul de lege al guvernului, așa cum a fost prezentat, fapt ce a făcut ca sistemul de guvernămînt din Ungaria să rămînă în continuare înapoiat — să nu fie „europenizat”, cum ar fi spus Ioan Slavici — iar asupra națională să rămînă pe mai departe legalizată.

Între timp, Ștefan Cicio Pop a mai intervenit în cameră luînd cuvîntul pe marginea proiectului de lege referitoare la izlazuri. De data aceasta camera și ministrul de justiție acceptă unele din propunerile deputatului arădean. În intervenția sa, Ștefan Cicio Pop arăta că izlazarile au avut și au un rol important în viața țărănimii. Tocmai de aceea, în trecut ca și astăzi, spunea el, multe răscoale sau procese au la bază frustrarea țăranilor de dreptul de a le folosi. El discută mai ales articolul 74 al proiectului de lege, în baza căruia statul își rezervă dreptul de expropriere a izlazarilor. „Aceasta — spunea el despre exproprierea izlazarilor — este nu numai absurditate dar și imoralitate. Cînd zice cineva, răpesc izlazul proprietarului adevărat ca să-l dau tot de izlaz unui străin, acesta nu este interes obștesc, interes public, ci este jaf”²¹¹. În continuare, Ștefan Cicio Pop se referă la articolul 78 al aceluiași proiect,

²⁰⁹ *Românul*, an III, nr. 7, din 10/23 ian. 1913, p. 1—5.

²¹⁰ *Românul*, an III, nr. 43, din 23 febr. (8 mart.) 1913, p. 1—2.

²¹¹ *Românul*, an III, nr. 38 din 17 febr./ mart. 1913, p. 3.

care dădea guvernului drept de expropriere a izlazurilor din ținuturile sărace, rămase proprietate comună a sătenilor. Indignarea deputatului de Șiria era cu atât mai mare cu cât prevederea respectivă avea în vedere lumea satelor sărace ce-și agonisneau avutul mai ales de pe izlazuri. „Vă rog să vă gândiți — spunea dr. Ștefan Cicio Pop indignat — se poate gândi o absurditate mai mare decât aceea să dați drept discrețional unui guvern ca să răpească și aceste averi anume păstrate de țărănime veacuri de-a rîndul cu cele mai mari jertfe!”²¹². Și sancționează apoi acest articol prin cuvintele: „Simțul meu de dreptate se revoltă contra acestei dispozițiuni”²¹³.

Fărădelegile și abuzurile autorităților au continuat și în anul 1913. Ele s-au manifestat și cu ocazia alegerilor de la Sasca, unde a candidat în alegeri parțiale dr. Aurel Vlad. Cu prilejul alegerilor a fost violată imunitatea parlamentară — deputatul de Șiria a fost arestat de jandarmi în cercul Sasca, în ajunul alegerilor²¹⁴, iar învățătorii au fost obligați de inspectori să voteze candidatul Partidului Muncii. La interpeleție, primul-ministru, Ladislau Lukács, i-a răspuns cu formule șablon, fapt ce l-a determinat pe deputatul de Șiria să intervină din nou în cameră²¹⁵.

În vara anului 1913, în cameră s-au dezbătut mai multe legi. Ștefan Cicio Pop a fost delegat de clubul parlamentar să susțină cauza poporului român din Transilvania în dezbaterile acestei legi.

La jumătatea lunii iunie în cameră s-a discutat proiectul de lege referitor la episcopia Hajdudorog. Ștefan Cicio Pop condamna această samavolnicie care a frământat viața politică a Ungariei în anii 1912—13. „Românii, care se întemeiau nu numai pe drepturi cîștigate — spunea el — ci și pe contracte, au primit cu cea mai adîncă mihnire știrea că fără să fie întrebați episcopii lor, sînt răpite, pe seama episcopiei Hájdu-dorog, peste 70.000 de suflete”²¹⁶. Fărădelege era considerat și faptul că în această episcopie nu se admitea ca limbă de cult limba maternă a credincioșilor.

Ministrul de culte i-a răspuns curajosului deputat de Șiria. El a recunoscut unele mici greșeli comise în legătură cu această episcopie.

În aceeași intervenție, Ștefan Cicio Pop s-a referit și la proiectul de lege referitor la îngrijitorii din grădinițele de copii, care — în spiritul legii lui Apponyi — erau obligate să-i învețe pe copii limba maghiară. „Adică — spunea Ștefan Cicio Pop — îngrijitorii de copii sînt puse sub aceeași căciulă ca și învățătorii din școlile populare, deasupra cărora acest punct disciplinar atîrna ca sabia lui Damocles”²¹⁷.

După ce respinge și această lege, Ștefan Cicio Pop ia apărarea preoților români care nu aveau calificare superioară, fiind frustrați de drep-

²¹² *Ibidem*, p. 3.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ *Românul*, an III, nr. 67, din 23 mart. (5 apr.) 1913, p. 6.

²¹⁵ *Românul*, an III, nr. 89, din 25 apr./8 mai 1913, p. 7.

²¹⁶ *Românul*, an III, nr. 121 din 5/18 iunie 1913, p. 4.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

tu de a li se întregi salariul. Pe marginea acestei intervenții ia cuvîntul ministrul de culte căruia din nou îi răspunde — de data aceasta și mai hotărît tot deputatul arădean. Referindu-se la salariile preoților, pe care ministrul maghiar le considera luate din averea statului, Ștefan Cicio Pop arată că „noi nu avem decît o parte din banii aceia, cu amar cîștigați, pe care tot noi i-am plătit. Nu de la stat primim deci. Statul administrează numai sumele acestea și are datoria să împărtășească pe toți din banii ce-i resplătește“. În încheiere, el a spus : „Contest principiul că statul ar fi o putere care poate împărți grații. Poate să dea titluri, ranguri dar bani dă din ai noștri“²¹⁸.

În vara anului 1913, guvernul Lukacs a căzut, fiind înlocuit la 10 iunie cu guvernul format de deputatul guvernamental de Arad, contele István Tisza. În congregația comitatului Arad, poziția Partidului Național Român față de noul guvern a fost prezentată la 17/30 septembrie de Ștefan Cicio Pop, care condamnă pe noul prim-ministru pentru imoralitatea pe care a introdus-o în politică, pentru tratativele de împăcare „cu românii, pe care le-a inițiat cu scop de diversiune“. El își încheie intervenția în termeni extremi de duri la adresa primului ministru. „Toate acestea motive — spunea Ștefan Cicio Pop — ne fac să arătăm cea mai desăvîrșită neîncredere guvernului condus de Tisza, deoarece el este un personaj orb, care nu numai în ce ne privește pe noi, dar este fatal chiar și pentru elementul unguresc“²¹⁹. Aceste aprecieri se vor dovedi a fi corecte, deoarece prăbușirea Imperiului austro-ungar, jertfele inutile făcute în timpul primului război mondial sînt în mare măsură opera lui Tisza, al cărui sfîrșit de carieră, de viață va sancționa concepția și activitatea acestui bărbat politic reacționar.

La sfîrșitul anului 1913, Ștefan Cicio Pop se remarcă în camera din Budapesta prin intervenția sa din 13/26 noiembrie — un adevărat document istoric —, privind apărarea libertății presei. În prima parte a intervenției el prezintă marile idealuri pe care le-a slujit presa românească, în lupta de eliberare, sacrificiile pe care ea le-a adus în această luptă. „Ziaristii români — arată el — n-au îndurat închisori decît pentru că au luptat pentru ținte ideale, nobile și nu pentru că ar fi scormonit pacea vetrelor familiale ori ar fi răspîndit tipărituri pornografice, articole impudice“²²⁰. El arăta în continuare cum, de-a lungul anilor, procesele de presă s-au înmulțit ca dovadă a exploatării și asupririi naționale. Dacă între anii 1897 și 1906 condamnările însumau 44 de ani de închisoare și 50.000 coroane pentru amenzi, între 1906—1908 condamnările la închisoare însumau 124 ani, iar amenzile 10.000 coroane.

Pentru deputatul de Șiria, libertatea presei — dreptul cetățeanului și ziaristului de a-și spune liber gîndurile, de a face nestînjinit de nimeni aprecieri asupra realităților din stat — reprezintă o condiție fundamentală pentru orice ziar sau revistă. El aduce argumente din cultura

²¹⁸ *Românul*, an III, nr. 122, din 6/19 iunie 1913, p. 6.

²¹⁹ *Românul*, an III, nr. 202, din 17/30 sept. 1913, p. 5.

²²⁰ *Românul*, an III, nr. 249, din 14/27 nov. 1913, p. 4.

franceză, citind pe Chateaubriand, Mirabeau și Victor Hugo. „Libertatea presei — spunea Mirabeau, în citatul dat de Ștefan Cicio Pop — este cel mai bun remediu al tuturor relelor, e mărgeanul indelibil al cunoștințelor omenești, mîngierea omului înțelept, torța popoarelor...”²²¹. Cu aceste aprecieri el își încheie intervenția, respingînd proiectul de lege privind presa.

Activitatea parlamentară a anului 1913 se încheie în decembrie, printr-un celebru duel oratoric între Ștefan Cicio Pop și contele Tisza. Discursul ținut de Ștefan Cicio Pop în camera maghiară la 5 decembrie a rămas memorabil nu numai pentru activitatea politică a deputatului de Șiria, ci și pentru activitatea parlamentară a deputaților români. Discuțînd problema bugetului, el ridică din nou problema națională în Ungaria, sub toate aspectele ei, cu un curaj deosebit și într-o perspectivă ce indica intrarea acestei lupte pe un făgaș nou, care va duce la actul de la 1 Decembrie 1918. După ce critică guvernul pentru deficitul bugetar, care reprezintă o latură a crizei prin care trecea statul, Ștefan Cicio Pop analizează situația internațională, care reprezintă noul cadru în care trebuie plasată problema națională din Imperiul austro-ungar. Desigur, el avea în vedere constituirea statelor naționale din Balcani și creșterea prestigiului României pe plan internațional. Referindu-se la intențiile Coroanei de a asigura îmbunătățirea relațiilor cu România prin trimiterea lui Ottokar Czernin ca ambasador la București, la faptul că Ungaria nu manifestă același interes, ci dimpotrivă, el arată următoarele: „La noi, după cum am spus vor cu orice preț răcirea relațiilor cu România. România și noi am fost mereu jigniți de presa maghiară în timpul războiului balcanic”²²². După ce citează articole din ziare, el arată natura raporturilor României cu românii din Transilvania, spunînd că „România nu are altă dorință mai mare, decît să știe că noi sîntem aici fericiți și mulțumiți”²²³. Desigur, deputatul de Șiria se gîndea la atitudinea României în cazul în care în Transilvania nu erau asigurate românilor condițiile de viață națională, atitudine care începea să se contureze de pe acum și se va definitiva în timpul primului război mondial. Prin această declarație nu făcea altceva decît să reia ideea din „Românul”, din luna septembrie, în care arăta că în noile condiții internaționale „sîntem convinși că ne vom ajunge ținta”²²⁴.

Referindu-se la limitarea dreptului de întrunire, prin instrucțiunile date în cursul anului 1913 care obligau pe cei ce făceau întruniri în aer liber — și care nu puteau fi decît cele organizate de români, deoarece n-aveau săli spațioase pentru astfel de manifestații — să ceară și aprobarea poliției, Ștefan Cicio Pop condamnă acest act juridic. „Aceasta — spune el referindu-se la actul normativ respectiv — e cea mai gravă

²²¹ *Românul*, an III, nr. 250, din 15/28 nov. 1913, p. 6.

²²² *Românul*, an III, nr. 258, din 9 dec. (26 nov.) 1913, p. 4.

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 71.

jignire a dreptului de întrunire, deoarece acei care vreau să organizeze adunări populare, sînt puși la discreția adunărilor administrative⁴²²⁵.

Analizînd situația școlilor românești, tot mai îngrădite în urma legilor lui Apponyi, a căror funcții erau denaturate de organele administrative ale statului, el spunea : „Aceste școli îndeplinesc misiune culturală și, deși mai sărace, și-au făcut datoria. În acest caz leacul ar fi nu închiderea ci ajutorul...”⁴²²⁶.

Abordînd în continuare problemele justiției din Ungaria, angajată mai ales în procesele de presă care erau motivate prin factori de „agitație“, deputatul Șiriei cere să înceteze procesele de presă. „Eu — arăta el referindu-se la intervențiile sale anterioare în cameră — am combătut de multe ori procesele de agitație și împărtășesc părerea domnului ministru ca să lăsăm măcar să geamă pe cei ce nu pot face altceva”⁴²²⁷. Era doar o resemnare aparentă, deoarece el nutrea, de acum, convingerea că problema națională nu se putea rezolva „pe părți“ și temporar ci radical, total și definitiv prin autodeterminare și unirea cu România.

După aceste intervenții, primul-ministru, contele István Tisza, ia cuvîntul pentru a răspunde atacurilor întreprinse de Ștefan Cicio Pop. El nu cedează nimic din orientarea și politica sa și este obligat să răspundă la unele probleme. Folosește aceleași formule generale care nu exprimau decît oportunismul său. Pentru el „guvernul ungar va merge liniștit pe calea sa — va respecta legea, va respecta toate drepturile ce compet cetățenilor nemaghiari ai patriei, dar totodată va susține cu toată hotărîrea și consecvența, față de oricine și față de orice atac, toate pretențiile statului național maghiar, toate pretențiile politicii naționale maghiare”⁴²²⁸.

Anul 1913 înregistrează deci în activitatea parlamentară succese deosebite, pe care le-a obținut în primul rînd deputatul Șiriei, dr. Ștefan Cicio Pop. Între acestea remarcăm : formularea unor revendicări din perspectiva luptei pentru autodeterminare, acceptarea de către miniștri a unor propuneri privind articole din legi și obligarea primilor-miniștri sau a unor miniștri să răspundă problemelor formulate de deputatul arădean. Menționăm și faptul că Ștefan Cicio Pop, în majoritatea intervențiilor sale, a reprezentat poziția partidului național, rol încredințat de conducerea acestuia, ca o expresie a prestigiului de care se bucura deputatul de Șiria.

În desfășurarea luptei de eliberare națională din Transilvania în anul 1914 alături de vechii factori un rol important îl are și primul război mondial care „însemna însă — așa după cum arăta Ștefan Pascu — pe lângă toate nenorocirile ce-l însoțeau, apropierea prăbușirii unor alcătuiți statale anacronice, cum era Imperiul multinațional austro-ungar”⁴²²⁹. Încă înainte de izbucnirea războiului tendințele de desprindere a Transilvaniei de Imperiu și unire cu România sînt tot mai evidente. Ele cuprind, deo-

²²⁵ *Ibidem*, p. 4.

²²⁶ *Ibidem*, p. 5.

²²⁷ *Ibidem*, p. 5.

²²⁸ *Românul*, an III, nr. 257, din 7 dec. (24 mart.) 1913, p. 3.

²²⁹ Ștefan Pascu, *Op. cit.*, p. 246.

potrivă, masele populare și activitatea parlamentară a deputaților. „Pentru români nu mai este dreptate în țara asta — spunea țăranul Ion Morariu din Șicula (jud. Arad). Ar fi vremea să vină odată regele Carol să le facă dreptate bieților de ei”²³⁰. Această declarație, pentru care țăranul din Șicula a fost dat în judecată, este publicată în „Românul” din Arad, care comentează și apreciază favorabil gestul curajos al acestui om din popor și atrage atenția că ea va caracteriza întreaga masă a țăranimii din Transilvania. „Țăranul român, dacă a apucat odată pe calea lui Ion Morariu din Șicula știe una și bună, de la care nu-l poți abate”²³¹.

Deși puțini la număr, mai ales după ruperea tratativelor, deputații români au creat în parlament o adevărată panică în rindul deputaților maghiari, care, prin intervenții și interpelări, condamnă tendințele de autodeterminare și unire cu România²³².

Deputatul arădean, dr. Ștefan Cicio Pop, desfășoară o bogată activitate parlamentară în prima parte a anului, pînă la izbucnirea războiului. După începerea conflagrației, dacă dr. Teodor Mihali și Alex. Vaida militează pentru loialitate față de Împărat și sprijinirea luptelor²³³, dr. Ștefan Cicio Pop se abține de la asemenea atitudini. De asemenea, „Românul” din Arad căuta, în limitele condițiilor de atunci, să publice și articole de condamnare a războiului și a Imperiului austro-ungar, considerînd că sfîrșitul lui va schimba nu numai configurația politică a Europei, ci chiar viața popoarelor. „Grozăviile luptelor de astăzi — se arăta în «Românul» — vor potoli firile războinice și mulțimile își vor lua drepturile lor la conducerea destinelor neamurilor”²³⁴. În această atitudine de rețineră a deputatului de Șiria și de orientare a „Românului”, la începutul războiului, trebuie să vedem condamnarea politicii Imperiului față de românii din Transilvania.

Dr. Ștefan Cicio Pop a luat cuvîntul în parlament de mai multe ori. La 20 februarie el condamnă principiile ce stau la baza arondării circumscripțiilor electorale²³⁵ și adresează interpelări, în numele Partidului Național Român, în legătură cu Episcopia Hajdudorog²³⁶ sau, mai tîrziu, în legătură cu interzicerea adunării populare de la Alba Iulia din 31 mai 1914²³⁷.

Cele mai importante intervenții sînt cele referitoare la problema națională. Dacă această problemă a mai fost dezbătută în parlament și înainte de anul 1914, cu ocazia analizării unor proiecte de lege, ea a devenit acum atît de gravă pentru guvernul din Budapesta încît contele Tisza spera să o rezolve prin tratative — la început cu reprezentanții clerului, apoi ai partidului național — și în cele din urmă în parlament.

²³⁰ *Românul*, an IV, nr. 95, din 2/15 mai 1914, p. 2.

²³¹ *Ibidem*, p. 3.

²³² Ștefan Pascu, *Op. cit.*, p. 244.

²³³ *Ibidem*, p. 251.

²³⁴ *Românul*, an IV, nr. 246, din 13/26 nov. 1914, p. 1.

²³⁵ *Românul*, an IV, nr. 31, din 8/21 febr. 1914, p. 2—3.

²³⁶ *Românul*, an IV, nr. 97, din 4/17 mai 1914, p. 4—5.

²³⁷ *Românul*, an IV, nr. 119, din 3/16 iunie 1914, p. 4, și *Românul*, an IV, nr. 120, din 4/17 iun. 1914, p. 3.

Rezolvarea problemei naționale preocupa cercuri tot mai largi, fapt ce explică și apariția unor lucrări pe această temă scrise de Iaszi Oszkar sau Vasile Goldiș²³⁸. Ea a fost pusă în dezbatere la 6 martie de contele István Tisza, șeful guvernului, care avea în vedere, ca principiu fundamental, ideea de stat național maghiar.

Prima intervenție a dr. Ștefan Cicio Pop în problema națională a avut loc în luna martie, după cuvîntul altui deputat român, dr. Teodor Mihali. Pentru început el s-a mulțumit să facă un istoric al problemei naționale, începînd cu secolul al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea. El neagă acuzația ce i s-a adus de primul ministru, că ar fi declarat în 1906, cînd a condus o delegație la expoziția de la București, că s-a „întors la patria mamă“ deși, spune el în continuare, „nici fraza aceasta nu e așa grozavă crimă“²³⁹.

În luna mai, dr. Ștefan Cicio Pop revine cu o nouă intervenție în problema națională, de data aceasta în numele Partidului Național Român. În rezolvarea problemei naționale el cere respectarea principiului democratic, încetarea proceselor de presă și revenirea asupra legii electorale. Deosebit de semnificativ, pentru această etapă, este prezentat raportul Imperiului cu România. El atrage atenția că România are un rol atît de mare în această parte a Europei, încît nu poate fi ignorată în deciziile ce se iau pe plan diplomatic. „Opinia publică — spunea el — are putere în România, asta o știe prea bine ori și cine! și nu se poate tracta cu parlamentul românesc și cu opinia publică românească cu așa dispreț cum se face la noi“²⁴⁰.

Deputații români din parlamentul de la Budapesta revin, după doi ani, — perioada tratativelor cu guvernul — la organizarea unor mari adunări populare, cum au fost cele de la Alba Iulia și Ileanda Mare. La organizarea acestora a participat și dr. Ștefan Cicio Pop. Odată cu izbucnirea războiului adunările sînt oprite, dar ele n-au rămas fără rezultate — au cimentat legăturile între conducători și popor, au pregătit starea de spirit ce va duce la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1918.

Izbucnirea războiului la 28 iulie 1914 reprezintă o schimbare a condițiilor în care se desfășoară lupta de emancipare națională. Deși această luptă nu s-a mai desfășurat în mod deschis — prin acțiuni ale maselor populare, prin activitatea deputaților — ea a continuat printr-o angajare directă pe calea autodeterminării și a unirii Transilvaniei cu România. În aceste ceasuri grele, legăturile între români devin mai directe. În acest sens, este demn de semnalat faptul că Take Ionescu, care în momentul izbucnirii războiului era în Anglia, se întoarce în țară, pentru a participa la consiliul de coroană din 3 august, prin Arad și nu prin nordul Moldovei, cum se credea pînă acum²⁴¹.

²³⁸ Iaszi Oszkar, *A nemzetiségi kérdés est Magyarorszáig jövője*, Budapesta, 1911; Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, Arad 1912.

²³⁹ *Românul*, an V, nr. 51, din 4/17 martie 1914, p. 3.

²⁴⁰ *Românul*, an V, nr. 96, din 3/16 mai 1914, p. 6.

²⁴¹ C. Xeni, *Take Ionescu (1858-1922)*, Editura Universul, București, 1932, p. 293.

Ziarul arădean „Aradi Közlönyi“ arată că Take Ionescu a fost la Arad la începutul lunii august 1914. La Arad a stat de vorbă, arată ziarul respectiv, numai cu doi politicieni români²⁴². Nu sîntem în măsură să apreciem cine au fost cei doi oameni politici — presupunem totuși că e vorba de V. Goldiș și dr. Ștefan Cicio Pop — și nici ce s-a discutat. Important este însă faptul că el a ținut, în aceste clipe grele, cu toată graba sa, să treacă pe la Arad, înainte de consiliul de coroană care a hotărît neutralitatea României, desprinderea de Tripla Alianță, și, ca atare, angajarea ei în lupta de eliberare a Transilvaniei.

În timpul războiului activitatea parlamentară este mai slabă, iar deputații români intervin în dezbateri rareori. Conducerea P.N.R. a hotărît ca pe timpul războiului să treacă la pasivitate. În noiembrie 1915 Comisia de 10 a P.N.R. (T. Mihali, dr. Ștefan Cicio Pop, Vasile Damian, Roman Ciorogariu, dr. Nicolae Șerban, dr. Nicolae Vercherdea, dr. Valeriu Braniște și Vasile Goldiș) a hotărît ca poziția partidului să fie expusă în parlament²⁴³. La începutul lunii decembrie, dr. T. Mihali arăta în parlament că partidul se abține de la activitate politică pe timpul războiului, dar nu renunță la revendicările poporului, mai ales la vot universal²⁴⁴.

Pină în toamna anului 1915 Ștefan Cicio Pop și ceilalți fruntași arădeni au participat la lucrările congregației. După 26 octombrie 1915 ei nu mai participă nici la lucrările acestui organ, din aceleași motive²⁴⁵.

În toamna anului 1915 dr. Ștefan Cicio Pop, în calitatea sa de deputat, intervine atît în parlament cît și la guvernul din Budapesta, personal la István Tisza, în problema celor peste 11.000 de sîrbi prizonieri închiși în cetatea Aradului. La intervenția lui se numește o comisie care să ancheteze situația grea a acestor prizonieri, agravată mult odată cu epidemia de tifos exantematic²⁴⁶. În urma anchetei, colonelul Hegedüs, comandantul cetății, este suspendat din funcție. După terminarea războiului, Congresul general sîrb al foștilor internați îi recunosc deputatului de Șiria meritele în ușurarea situației lor și-i adresează cele mai calde cuvinte de recunoștință²⁴⁷.

În anul 1916 asuprirea națională se intensifică, iar în luna martie „Românul“ este suspendat. Fruntașii arădeni — Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Roman Ciorogariu, alături de Valeriu Braniște, Ioan Lupaș, Vasile Damian refuză să iscălească manifestul de fidelitate lansat de Tisza, prin mitropolitul Mangra, în februarie 1917²⁴⁸.

Reluarea activității politice a P.N.R. are loc la sfîrșitul anului 1917, în urma insistențelor social-democratice²⁴⁹.

Aradul va rămîne în continuare centru al vieții politice românești,

---

²⁴² *Aradi Közlönyi*, 1914, 5 august, p. 5.

²⁴³ *Românul*, an V, nr. 257, din 25 noiembrie (8 dec.) 1915, p. 3.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 1.

²⁴⁵ *Românul*, an V, nr. 223, din 13/26 oct. 1915, p. 3.

²⁴⁶ Șerban I. Basarab, *op. cit.*, p. 332.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 333.

²⁴⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 269.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 288.

iar Ștefan Cicio Pop se remarcă printr-un celebru discurs ținut în parlamentul din Budapesta la 21 iunie 1918, în care s-a referit la toate aspectele nerezolvate ale problemei naționale — legea electorală, supravegherea școlilor și bisericii, persecutarea „trădătorilor de patrie”²⁵⁰. El a rămas în continuare nu numai omul politic clarvăzător, ci și deputatul curajos care n-a renunțat, în discursurile sale, la ideile și idealurile poporului.

Oamenii politici arădeni vor avea un rol important în ședința din 12 octombrie de la Oradea, la care au participat dr. Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș și dr. Ioan Suciu. Declarația de autodeterminare a fost redactată de Vasile Goldiș²⁵¹, iar din delegația permanentă pentru aplicarea ei au făcut parte Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Alexandru Vaida, Aurel Lazăr, Aurel Vlad, T. Mihali.

Ultimul act al activității deputaților români în parlamentul din Budapesta are loc la 18 octombrie 1918, când Alexandru Vaida citește declarația de la Oradea²⁵².

La 23 octombrie 1918 parlamentul este dizolvat, ca dovadă că regimul pe care el l-a susținut și împotriva căruia au luptat deputații români era pe cale de destrămare. Deputații români se vor încadra în lupta decisivă pentru desăvârșirea statului național român.

Activitatea parlamentară a deputaților arădeni reprezintă **un capitol important** al luptei de eliberare națională. Deputații arădeni n-au fost numai **conducători politici** în această luptă, ci au **reprezentat** în toată activitatea lor masele largi populare. Poporul i-a ales în condițiile unor bătălii care au cerut mult curaj și spirit de sacrificiu, iar ei, în parlament, sau în afara lui, au militat pentru năzuințele și idealurile naționale și sociale ale celor mulți — libertăți și drepturi pe care o societate modernă le reclama: folosirea limbii materne în administrație, școli și biserici, posibilitatea de a participa la conducerea statului, condiții materiale mai bune (pământ pentru țărani, salariu corespunzător pentru muncitori), impozite proporționale cu veniturile etc.

Deputații români arădeni, poate mai mult decât cei din alte părți ale Transilvaniei, au dat dovadă nu numai de **receptivitate** față de marile probleme ale vremii, ci s-au dovedit a fi capabili să formuleze **soluțiile cele mai corespunzătoare** de pe poziții înaintate, atât în chestiuni de natură politică sau socială, cât și în cele de natură economică și culturală. Orientarea lor politică a fost dominată de **spiritul democratic** și **umanitar**, ceea ce explică marea lor popularitate și prestigiul de care s-au bucurat în rîndul celor mulți. Mai mult decât atât: în rîndurile deputaților arădeni s-a creat și o diferențiere, în activitatea depusă, de natură complementară — dacă Vasile Goldiș s-a remarcat ca ideolog și ziarist înzestrat, dr. Ștefan Cicio Pop și dr. Ioan Suciu au fost mai ales oameni de acțiune. Activitatea teoretică și cea practică s-a întregit și armonizat în

---

²⁵⁰ *Telegraful român*, 1918, 21 iunie (4 iulie). p. 1.

²⁵¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 32.

²⁵² *Ibidem*, p. 326.

rîndul conducătorilor politici la Arad într-un mod fericit cu roade care dacă s-au lăsat așteptate, mai mult de un deceniu (1905—1918), vor împlini aspirații mai largi, ale întregii națiuni.

Activitatea parlamentară a deputaților arădeni a fost o **școală politică**, atît pentru popor, care în adunări era educat și orientat în lupta sa, cît și pentru deputați care în munca depusă, în dietă sau în mijlocul poporului, au avut posibilitatea să cunoască realitățile vremii lor și pe această bază să stabilească cît mai corect strategia și tactica de luptă. Nu este de loc întîmplător faptul că Aradul a devenit în această perioadă un puternic centru politic al românilor, iar Vasile Goldiș, dr. Ștefan Cicio Pop, dr. Ioan Suciu vor avea un rol atît de important la 1 Decembrie, în actul de la Alba Iulia.

THE PARLAMENTARY ACTIVITY OF THE DEPUTIES OF ARAD BETWEEN THE YEARS 1905—1918

(Summary)

The author presents the deputies of Arad activity in Parliament and outside: Ștefan Cicio Pop in the Șiria circle (1905-1918), dr. Ioan Suciu — Ineu (1905-1910), Ioan Russu Șirianu — Chișineu Criș (1905), Vasile Goldiș — Radna (1906-1910), dr. Nicolae Oncu — Iosășel (1906-1910).

In Parliament the deputies of Arad raised major problems regarding the solution of the national problem — universal suffrage, the use of the Romanian language in administration, school and church — as well as problems regarding the social and cultural life — the solution of the peasant-problem through the division of the land, proportional taxes, prosper wages and organisation right for the workers.

The deputies of Arad placed on a democratic position in all the problems effected a rich political activity among the people.

In view of the activity of the very sensitive and active popular masses of these parts, — the struggle of the deputies of Arad, the author brings contributions that justify the part of Arad as a Romanian political centre in the struggle for national liberation and union with Romania on the 1st December 1918.

BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON — APĂRĂTOR AL CAUZEI LIBERTĂȚII ȘI INDEPENDENȚEI POPORULUI ROMÂN

MIRCEA POPA

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, cînd lupta popoarelor europene asupra libertate și independență națională se intensifică, scriitorul norvegian Bjørnstjerne Bjørnson face figura unui scriitor-cetățean, angajat cu toate fibrele ființei sale în lupta împotriva nedreptății și asupririi. Născut la 8 decembrie 1832 în Kvikne, lângă Oesterdalen, scriitorul norvegian, care se ridică de jos, prin propriile sale puteri, se aruncă de timpuriu în vîltoarea luptelor pentru eliberarea și cîștigarea independenței naționale a Norvegiei, încît toți comentatorii și exegeții operei sale sînt de acord în a afirma că mișcarea de reînnoire națională care a dus la formarea statului național norvegian, este în bună parte opera sa personală. Din această cauză a fost venerat și iubit de poporul său, recompensat cu pensie de stat (pe care el o refuză cu demnitate), încununat cu Premiul Nobel, în 1903, pentru activitatea sa literară, politică și civică. Personalitatea sa grandioasă, munca sa neobosită în folosul națiunii sale și a altor popoare asupra din Europa i-a adus această memorabilă caracterizare din partea cunoscutului critic danez Georg Brandes, caracterizare care i se potrivește de minune: „Bjørnstjerne Bjørnson are în urma sa și împrejurul său poporul, precum poate dintre poeții moderni numai V. Hugo l-a avut. Cînd se rostește numele său parcă s-ar desfășura stindardul Norvegiei. Cu calitățile și lipsurile lui, cu geniul său și cu slăbiciunile sale, el e atît de complet norvegian, după cum Voltaire era francez. În personalitatea sa Bjørnson rezumă întregul popor. Nici un alt contemporan nu reprezintă atît de desăvîrșit dragostea acestui popor față de patrie și libertate, conștiința de sine, sinceritatea și energia tînără a acestuia”¹.

Dar dincolo de importanța activității lui B. Bjørnson pe plan literar și de aceea desfășurată în perimetrul strict scandinav, scriitorul devine, mai ales în anii primului deceniu al secolului al XX-lea, una dintre figurile europene cele mai populare. Această popularitate scriitorul și-a dobîndit-o prin activitatea sistematică pe care a dus-o în coloanele a o serie de reviste și ziare europene în favoarea cauzei unor naționalități asupra, pentru apărarea drepturilor lor legitime la limbă și existență na-

---

¹ Georg Brandes, Prefață la *Nuvele țărănești*, traduse de I. Husar, Craiova, Ed. Ralian și Ig. Samitca, Biblioteca de popularizare nr. 2 (După *Moderne Geitter*, Frankfurt, 1897).

țională proprie. În această ordine de idei l-a atras desigur și situația deosebit de grea a popoarelor din Imperiul austro-ungar, unul dintre regimurile cele mai retrograde și mai obtuze sub aspectul legilor naționalităților, o adevărată „temniță a popoarelor“, cum o numea Marx. Așa după cum mărturisește mai târziu, prima sa intervenție publică s-a făcut în favoarea rutenilor, apoi a cehilor și slovacilor, ca să ajungă în cele din urmă, cum era și firesc, la români. Multe din articolele sale corozive, adevărate pamflete politice, au apărut în reviste și ziare de mare tiraj, din principalele țări occidentale : „Le Courrier Européen“ de la Paris, „März“ de la München, „Neue Freie Presse“ de la Viena, „Die Zeit“ din Berlin, „Lo Spettatore“ de la Roma etc. Începutul îl face prin refuzul de a participa la Congresul de pace de la München, la care era delegat din partea Ungariei contele Apponyi, cel cunoscut în întreaga lume ca autor al uneia dintre cele mai reacționare legi împotriva naționalităților. „Dar aceasta — scrie Björnson — m-a revoltat atît de tare, cu cît Apponyi, apostolul cel mai gălăgios al păcii, este și el un ungar ! Declară pace, dar în același timp poartă război. Și chiar în contra naționalităților ! Scriam pe atunci un studiu mai lung sub titlul **Amicii păcii**. Am spus toate acestea într-însul. Am scris atunci acea cunoscută epistolă în care am spus că unde-i Apponyi, eu nu mă duc“².

Polemica lui cu Albert Apponyi a continuat în toată perioada următoare, prin articole și luări de poziții ce se bazau pe o imensă cantitate de material provenită din țările asuprite. În același interviu pe care-l dă corespondentului din Roma al ziarului „Az Ujság“, Björnson afirma : „Dar eu nu m-am dat îndărăt și nu mă voi intimida niciodată ! Urmez lupta ! Am douzeci de corespondenți și colaboratori de încredere care mă informează despre toate, iar eu scriu și înșir cauzele. Vezi mescioara asta ? E plină tot cu scrisori sosite acum. Am și scris din articolul, cel mai nou articol pentru «Neue Freie Presse»³. Și mai departe : „Ungaria fie stat independent, dar să nu asuprească naționalitățile. Limba fie liberă. Vorbească și scrie fiecine în limba care-i place. Ungurul ungurește, slovacul slovăcește. Iar dacă ridică noi școli, ridice ungurești cîte le place, dar lase naționalităților dreptul să ridice și ele cîte școli le place, cu limba ce vor“⁴.

Alte articole apar în „Neue Freie Presse“, în „März“, în „Die Zeit“. În toate Björnson se arată același intransigent și combativ luptător, care nu poate admite nedreptatea, samavolnicia, teroarea. În articolul **Cu fruntea ridicată**, care apăruse în „Neue Freie Presse“, el demasca caracterul reacționar al legii Apponyi care îndemna pe locuitori la emigrare, deoarece „cele mai importante dispoziții ale acestei legi sînt de gutapercă. Acestea pot fi astfel întinse, ca toate naționalitățile să fie

² Björnson osîndind regimul maghiar (o convorbire cu corespondentul din Roma al ziarului „Az Ujság“), în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 13 (16/29 ian.), p. 1—2. Vezi și „Gazeta Transilvaniei“, LXXI, 1908, nr. 12 (16/29 ian.), p. 2 (*Un ziarist maghiar la Björnson*).

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

încate în ele. A smulge pe copii de la limba lor maternă, e tot aceea ca a smulge pe copiii flămânzi de la sînul mamei lor⁵, ca într-un interviu acordat ziarului „Leipziger Abendzeitung“ să declare: „Ce pretențiuni sînt acestea din partea ungarilor ca să aducă în întreaga Ungarie limba lor la dominațiune?! Aceasta înlesnește numai incultura. Șovinismului unguresc ar trebui să i se pună în cale pur și simplu boicotarea ungarilor. Acesta este metoda cel mai nou de-a te revanșa. Sînt hotărit de partea acelor care pledează pentru respingerea ungarilor pînă la marginile lor⁶.”

E de la sine înțeles că această atitudine înaintată, progresistă, venită din partea unui om cu greutatea și autoritatea lui, și care a cunoscut el însuși, în țara sa de baștină, prețul amar al libertății, să fi atras adeviziunea și sprijinul tuturor românilor. Scriitorul este înconjurat cu dragoste și venerație de către miile de cetățeni din toate colțurile locuite de români, pentru acțiunea lui sinceră, dezinteresată, cinstită, așa cum reieșea din interviul acordat corespondentului ziarului „Az Ujság”: „Acestea toate se dezvoltă de la sine, după cum s-a copt de la sine și chestia naționalităților. Eu însumi sînt nevinovat în toată lupta asta. Nu eu am provocat-o. Eu nu pot fi decît un simplu factor și lupta aceasta ar fi izbucnit și fără mine, deoarece un moment dă naștere altuia. Și să mă crezi: Cine seamănă pace, seceră pace, dar cine pornește luptă, acela o să i se facă parte de luptă. Asta-i lege psihologică. Lupta aceasta îmi răpește toată vremea, dar eu, la urma urmelor, trăiesc din munca mea literară, dar acum nu pot scrie nimic literar. Iar pentru articolele acestea nu primesc nici un filer⁷. În schimb este urmărit cu atenție de presa noastră și a țărilor înaintate din Europa, este răsplătit cu zeci de scrisori de mulțumire, cu telegrame, cu felicitări de la români, sîrbi, slovaci, ruteni, cehi etc. Cu ocazia sărbătoririi zilei sale de naștere, la 8 decembrie 1907, ziarul „Tribuna“ din Arad îi adresa următoarea telegramă: „Cel mai prigonit ziar românesc din Ungaria, ai cărui redactori au stat mulți ani în temniță, chiar cu riscul de a suferi noi prigoniri, Vă aduce, cu prilejul celei de a 75-a aniversare a nașterii Dv., expresia admirației și aprobării celei mai adînci pentru lupta ce ați început împotriva tiraniei asupritorilor noștri și pentru drepturile și libertățile popoarelor asuprite din Ungaria⁸. O telegramă asemănătoare trimit și colonia română din

⁵ Reprodus în „Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 223 (10/23 oct.), p. 1.

⁶ Reprodus parțial în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 276 (15/28 dec.), p. 2—3 sub titlul *Vești nouă de la Björnson*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ „Tribuna” către Björnson, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 263 (29 nov./12 dec.), p. 4. Pe lângă această telegramă, redactorul ziarului, I. Russu Șirianu, îi adresează cîteva scrisori, la care scriitorul răspunde amabil, promițînd că va folosi materialul în studiul ce-l scrie în apărarea naționalităților [Björnson către „Tribuna”, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 284 (29 dec.), p.1].

Viena⁹ și o serie de reprezentanți ai intelectualității românești¹⁰ și străine¹¹. Este un motiv în plus ca articolele sale publicate în presa străină să fie urmărite cu atenție, comentate, reproduse, analizate¹². Se dă importanță biografiei sale, lucrărilor sale literare, care se traduc și se publică în ziare de mare tiraj, se subliniază contribuția sa la tezaurul gândirii progresiste a omenirii. Multe din ziare îi reproduc adresa de la Roma¹³, cu specificația că toți cei care doresc să-i scrie în franceză, italiană și germană i se pot adresa oricând, în timp ce „Tribuna“ încearcă chiar stabilirea unor contacte directe. Deși poetul trăia la Roma într-un palat singuratic și retras, fugind de lume și de societatea vizitatorilor nedorți, un român reușește să pătrundă totuși pînă la el, fiind înputernicitul ziarului „Tribuna“ de a înmîna scriitorului noi materiale privitoare la români și a-i sta la dispoziție pentru viitoare informații. Românul se numea Pompiliu Robescu și deținea pe atunci funcția de medic al Legăției române din Roma. Astfel se face că Pompiliu Robescu are ocazia să-l viziteze de mai multe ori pe scriitor, iar convorbirile purtate să le ofere spre publicare ziarului „Tribuna“, unde au apărut toate pe prima pagină, semn al importanței deosebite care se dădea subiectului. Din aceste interviuri ne putem face astăzi o idee mai clară despre ceea ce gîndea și credea scriitorul norvegian la acea dată, care erau țelurile și preocupările muncii sale din acea perioadă, care erau problemele care-l frământau în legătură cu soarta românilor. Uriașul de la Nord, cu statura impunătoare și privirea dîrză, care acum era o „figură înaltă, bine făcut, bătrîn“, cu „fața arsă“, cu favorite albe, cu „ochelari (ce) se interpun luminelor pătrunzătoare ale ochilor lui albaștri“¹⁴ — cum îl descrie dintr-o trăsătură de condei oaspetele român — este plăcut surprins de vizita neașteptată a acestui român, cel dintîi pe care-l cunoaște și se arată mișcat de prezența lui, lăudîndu-ne frumusețea și vigoarea la-

⁹ *Colonia română din Viena către Björnson*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXX, 1907, nr. 263, p. 3. În numele ei semnează Dr. Ciurcu.

¹⁰ Printre aceștia se numără și Casiu Maniu, ale cărui scrisori sînt reproduse în „Gazeta Transilvaniei“, LXXI, 1908, nr. 82 (11/24 nov.) și 95 (1/14 mai), p. 1 sub titlul *Scrisoarea unui român ardelean către Bj. Björnson*. La ele face aluzie scriitorul într-una din convorbirile sale cu P. Robescu.

¹¹ *Björnson către croați*, în „Tribuna“, XI, 1907, nr. 264 (30 nov./13 dec.), p. 4. Telegrama de răspuns a lui Björnson către cei ce l-au felicitat la 75 de ani, după „Agramer Tagblatt“.

¹² Iată cîteva din acestea: *Björnstjerne Björnson și slavii din Austro-Ungaria*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXX, 1907, nr. 228 (16/29 oct.), p. 2 (după „Courrier Européen“) ; *Industria cea mai mare a Ungariei*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXX, 1907, nr. 244 (4/17 nov.), p. 1—2 (după „Neue Freie Presse“), *Noile acuzări ale lui Björnson*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXX, 1907, nr. 245 (6/19 nov.), p. 3 (după „März“).

¹³ *Tribuna*, XI, 1908, nr. 7, p. 1. P. Robescu (n. 25 aug. 1880), omul de legătură al românilor cu Björnson, este unul din cei mai serioși popularizatori ai literaturii italiene la noi prin numeroasele traduceri pe care le face (multe din ele apar în „Tribuna“, dar și în volume), cit și prin *Scrisorile din Roma* publicate în același ziar. Ziarul anunță începutul convorbirilor în nota *Interviu cu Björnson*, din „Tribuna“, XI, 1907, nr. 274, p. 3.

¹⁴ *Convorbire cu Björnson*, în „Tribuna“, XI, 1907, nr. 275 (14/27 dec.), p. 1—2.

tină („Sono belli i rumeni. Oh, che bella donna [...]. Și sînt inteligenți țărani voștri! Uite cum se cunoaște rasa latină, s-ar zice că femeia aceasta este o italiancă... frumoasă [...] și limba voastră trebuie să fie frumoasă. Eu cetind o „Tribuna“ ce mi-ai adus, aproape că o înțeleg, seamănă cu limba rustică latină“, îi spune concetățeanului nostru la cea de a patra întrevedere¹⁵), dîndu-i asigurări că „chestia românilor din Ungaria va fi susținută și demonstrată așa cum o vede toată Europa“¹⁶. La a doua vizită, scriitorul norvegian se arată indignat de numărul mare de condamnări suferite de reprezentanți ai populației românești, pentru tot felul de „vini“ imaginare, create și inventate de justiția nedreaptă a statului, condamnări care fac obiectul unei statistici demascatoare în articolele **Calvarul I** și **Calvarul II** publicate de „Tribuna“, ceea ce îi dă prilejul să spună: „— Justiție? Așa trebuie concepută justiția? asupra libertatea? În timpurile de azi, tinerii au o idee greșită despre justiție, ei își inchipuie că justiția poate exista fără libertate; ei bine, nu; libertate fără justiție poate să existe, dar justiție fără libertate nu există [...]. La romani principiul existenței statului era astfel conceput: toți cetățenii sînt pentru stat; azi e tocmai contrar: statul este pentru toți cetățenii. Iată adevărul de care se ține atît de puțin cont în Ungaria, ba chiar se face totul invers“¹⁷. Subliniind ideea că „toți avem dreptul, ba chiar datoria de a ne ocupa de cei ce sufăr pentru dreptate; și dreptatea este de partea voastră. Toți au dreptul la viață, toți, toți“, Björnson exprimă încrederea în capacitatea și puterea de rezistență a naționalităților. „căci deșteptarea se apropie. Cînd lucrurile ajung să fie prea acute, reacțiunea urmează. Chiar a și început deșteptarea“¹⁸. Făcînd apel la **responsabilitate** și la respectarea ființei naționale a fiecărui popor, pe care el o numește **ereditate** („Eu nu cred decît în două lucruri: în **responsabilitate** și în **ereditate**. În responsabilitate, căci toți trebuie să ne dăm seama de faptele noastre aci pe pămînt și în ereditate, căci toți sîntem supuși moștenirii ce o avem din moși-strămoși“¹⁹), Björnson preconiza să lanseze un apel-program către toate națiunile asupra de imperiu pentru ca împreună cu ungurii-mici să doboare clica oligarhică a ungușorilor-mari (erau denumiri de circumstanță, adoptate de Björnson după situația partidelor din Scandinavia) spre a asigura autonomia tuturor naționalităților.

El merge chiar mai departe și se gîndea la stabilirea unei alianțe de durată între Austria, Germania, Anglia și America, care să asigure pacea

¹⁵ *A patra convorbire cu Björnson*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 65 (19 mart./1 apr.), p. 1—2.

¹⁶ *Tribuna*, XI, 1907, nr. 275 (14/27 dec.), p. 1—2.

¹⁷ *A doua convorbire cu Björnson*, în „Tribuna“, VII, 1908, nr. 1, (1/14 ian.), p. 10-11.

¹⁸ *Ibidem*. Una din lucrările pe care Björnson le folosește în documentarea sa asupra situației din Transilvania este cartea lui Eugen Brote, *Chestiunea naționalităților*.

¹⁹ *Björnson apărînd pe români. A treia convorbire cu Björnson*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 28 (5/18 febr.), p. 1—2.

mondială și să garanteze menținerea ei²⁰. Desigur că o parte din aceste idei se strecoară și în conținutul noilor articole scrise și publicate de Björnson în presa europeană. Unul dintre acestea, consacrat politicii brutale duse de autoritățile austro-ungare în Slovacia, unde în localitatea Cernova au împușcat 15 țărani slovaci și au împrocesuat pe alți 70, apare în „Neue Freie Presse”²¹, un altul, **Viitorul**, din revista müncheneză „März” este consacrat viitorului sumbru al statului austro-ungar, căruia i se prezice falimentul, deoarece „Maghiarizarea cu cartea și cu gîrbaciul, cu legea și cu pușca”²², nu poate duce decît la prăpastie. Articolele sale sînt și de data aceasta reproduse și comentate în presa românească și străină, personalități politice marcante ca slovacul Eduard Lederer²³, austriacul Lueger și alții²⁴, printre care celebrul scriitor Lev Tolstoi, aderînd la poziția exprimată de el. Acesta din urmă, într-un articol publicat în ziarul „Russkoe Zelo”, scria: „Nu aprob punctul de vedere al lui Apponyi nu din cauză că sînt slav și îmi apăr rudele de sînge, ci ca om independent și obiectiv mă alătur părerilor lui Björnson. Așa cred că persecuția naționalităților din partea lui Apponyi nu urmează din iubirea-i către națiunea maghiară, ci din intoleranța sa religioasă care-l îndeamnă la ură și persecuție”²⁵. Presa română nu scapă nici ea prilejul de-a se ralia opiniilor lui Björnson. În articole ca: **Sfîrșitul minciunilor**²⁶ și **În contra lui Björnson**²⁷ din „Tribuna”, în **Răspunderea pentru vii-**

²⁰ *A patra convorbire cu Björnson*, în „Tribuna”, XII, 1908, nr. 65 (19 mart./1 apr.), p. 1—2. Vezi și *A cincea convorbire cu Björnson*, în „Tribuna”, XII, 1908, nr. 107 (14/27 mai), p. 1—2. Convorbirile sînt reproduse sau comentate și de „Gazeta Transilvaniei”, 1908, nr. 8 (1/24 ian.), p. 2, nr. 78, p. 2, nr. 108, p. 2.

²¹ *Björnson denunță crima de la Cernova*, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 244 (4/17 nov.), p. 1.

²² *De la apostolul dreptății*, în „Tribuna”, XII, 1908, nr. 10 (12/25 ian.), p. 2—3.

²³ Ed. Lederer (Boemia), *Ideea statului unitar unguresc și producțiunea de martiri slovaci*, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 276 (15/28 dec.), p. 1—2.

²⁴ Chiar Björnson vorbește în convorbirile sale de faptul că exista în Austria o grupare liberală în jurul ziarului „Gröss Österreich” care nu admiteau mijloacele și metodele lui Apponyi, deputatul austriac Schillinger depunînd chiar o moțiune în Cameră în acest sens. Vezi și articolul „Tragedia kossuthismului”, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 261, p. 1.

²⁵ *Tolstoi contra lui Apponyi*, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 217, p. 5; *Scrisoarea lui Björnson contra lui Apponyi*, în *Drapelul*, VII, 1907, nr. 98, (17 sept.), p. 3.

²⁶ *Sfîrșitul minciunilor*, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 270 (8/21 dec.), p. 1. „Ei bine, d-lor guvernanți — se scrie aici — nu simțiți nici un dram de rușine cînd roștiți astfel de minciuni conștiente, nu vă roșește obrazul cînd un uriaș al cugetării ca Björnson vă aruncă zdrobitorul „J'accuse”, cînd un Seaton Watson (Scotus Viator) înșiră punct cu punct toate mișeliile regimului Dv. de minciună, de perverșitate și brutalitate?”

²⁷ În acest articol se face încă o dată deosebirea dintre poporul maghiar și guvernantii săi, scriindu-se: „Chiar ungerii cu scaun la judecată osîndesc această faptă a guvernului unguresc”. Astfel, de pildă, organul socialist „Népszava” de la 5 februarie, scrie: „Noroc mare că Björnson trăiește în afară de sfera de putere a regimului căzăcesc maghiar. Altfel l-am vedea încă pe bunul bătrîn aruncat, după obiceiurile țării, în vreo temniță umedă și ținut luni de zile sub titlul de «deținere preventivă» și după aceea l-ar tîri la Vaț...” etc., „Tribuna”, XII, 1908, nr. 21 (25 ian./7 febr.), p. 1—2.

Poziția aceasta lipsită de șovinism și ură de rasă, răzbate și din cele scrise de

tor²⁸ din „Gazeta Transilvaniei“ și în altele se subliniază justetea punctului de vedere exprimat de Björnson, necesitatea ca vechea politică în chestiunea naționalităților să fie revizuită și abolită. Ea este cerută de însăși rațiunea progresului social, de „mersul irezistibil al evoluției firești“ — cum se exprimă unul din articole — care nu mai poate tolera minciuna, întunericul, asuprirea, în „ultimul rest al cetății de întuneric, împilare și asuprire națională care este Ungaria“²⁹. În altă parte, campania de apărare a naționalităților dusă de Björnson este văzută ca o acțiune fără precedent pe plan european, prin amploarea, forța și dimensiunea pe care scriitorul norvegian i-o consacră, prin modul salutar în care știe să-și organizeze argumentația și atacul, căci „El vrea să facă un tablou întreg asupra ororilor regimului șovinist“, pentru care „A pus în mișcare pe toți cîți se interesează de chestia naționalităților, și mai presus de toate neamurile din alte state ale naționalităților din Ungaria. Cehii au adunat tot materialul privitor la slovaci. Croații s-au pus și ei în legătură cu marele poet care ne-a trimis de la nord lumină și căldură. Iar cît despre cele ce ni s-au întîmplat nouă românilor, ieri am primit din două părți deodată, de la Viena și de la Pesta, rugarea să trimitem marele dosar pe care l-am compus sub numirea de **Calvar**. Oricît de rele idei ar avea Björnson despre regimul lui Apponyi și a tovarășilor săi din trecut și prezent, totuși numai după ce va avea la un loc listele interminabile de condamnați și amendați își va da seama despre umanitarismul și justiția de care se bucură în Ungaria naționalitățile“³⁰.

Rezultatele campaniei au fost pe cît de neașteptate pe atît de paradoxale: o parte din ziarele și revistele în care își scria articolele Björnson au fost interzise să intre în Ungaria, iar unor periodice ale naționalităților asuprite care au reprodus aceste articole li s-au intentat procese. Mai întîi a fost oprit „Le Courrier Européen“³¹, apoi „März“ și chiar „Neue Freie Presse“³², apoi au fost date în judecată ziarele „Ludove Noviny“ și „Zvoleski Noviny“³³ și chiar ziarele românești se așteptau la represalii. Într-o notă apărută în „Tribuna“ aceasta se explica: „Articolele lui Björnson apărute în «Courrier Européen» din Paris și în «März» din München au supărat rău pe unguri [...]. Oricît ne bucurăm de articolele acestea, ne abținem a le reproduce; avem și așa destule procese, nouă la număr, nu le mai putem spori. Pentru un articol reprodus dintr-un ziar vienez «Tri-

---

„Lupta“ (1910, nr. 67, p. 1—2) despre Björnson: „În tot ce el a scris ori a zis în grai viu nu e nici cea mai slabă notă de ură ori de dispreț față de poporul maghiar“.

²⁸ *Gazeta Transilvaniei*, LXX, 1907, nr. 253, p. 1.

²⁹ *Tribuna*, XI, 1907, nr. 270 (8/21 dec.), p. 1.

³⁰ *Björnson*, în „*Tribuna*“, XI, 1907, nr. 226 (13/26 oct.), p. 1; *Björnson se ocupă de chestia română*, în „*Drapelul*“, VII, 1907, nr. 138, (28 dec.), p. 3.

³¹ „*Le Courrier Européen*“ interzis în Ungaria, în „*Gazeta Transilvaniei*“, LXX, 1907, nr. 2 (4/17 ian.), p. 1—2.

³² *Björnson și ungurii*, în „*Tribuna*“, XI, 1907, nr. 246, p. 2—3; *În contra lui Björnson*, în „*Tribuna*“, XII, 1908, nr. 21 (25 ian./7 febr.), p. 1—2; *Budapesti Hirlap — Björnson*, în „*Tribuna*“, XI, 1907, nr. 270, p. 4.

³³ *Tribuna*, XII, 1908, nr. 21, p. 1—2.

buna“ a suferit deja osîndă 7 luni temniță și 500 coroane amendă, iar acum sînt date în judecată trei ziare slovace pentru că au reprodus articolele lui Björnson³⁴.

Adeziunea față de acțiunile lui Björnson a continuat însă pe alte căi. Societatea „Carpați“, din București, expediază în martie 1908 o telegramă de mulțumiri pentru activitatea desfășurată de scriitor în favoarea românilor³⁵, iar „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor“ îl alege, în congresul ei de la Galați din 14 și 15 iunie, membru de onoare³⁶. Comentînd evenimentul, „Tribuna“ arădeană scria: „Proclamarea lui Björnson de membru de onoare al ei tîlmăcește dorința nedivizată a neamului, iar în telegrama de mulțumiri e sintetizată aderența noastră a tuturor“³⁷.

Sînt momente semnificative din istoria unor raporturi culturale și politice ale românilor cu celelalte națiuni, momente care fac din venerabilul scriitor norvegian un adevărat poeta-vates, așa cum se exprimă un articol³⁸, un adevărat luptător care continuă să însuflețească și să îmbărbăteze cu verbul său mulțimile. Scrisul său este tot mai mult prețuit de către revistele și ziarele noastre, operele sale sînt tot mai mult traduse, editate, comentate. Aproape toate organele românești de presă mai importante, atît din țara liberă cît și din Transilvania, se întrec în a reproduce lucrări de-ale lui Björnson³⁹, de-a oferi date biografice sau articole

³⁴ *Tribuna*, XII, 1908, nr. 44, p. 5.

³⁵ *Frații din Regat către Björnson*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 64 (18/31 mart.), p. 4. Telegrama de răspuns a lui Björnson, adresată lui I. Tetz, președintele societății suna în felul următor: „Mă simt foarte onorat de scumpa noastră telegramă. Este mai mult decît merit de a fi dat propriilor mele sentimente arzătoare cuvintele care se cuvin asupritorilor ipocriți și cruzi. Primiți vă rog, D-lor, asigurarea distinsiei mele considerațiuni. Björnstjerne Björnson“ [Cf. *Björnson și românii*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 79 (5/18 apr.), p. 1].

³⁶ *Björnson și Liga română*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 126 (8/21 iun.), p. 1—2.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Ilie Marin (Foria Petra-Petrescu), *Poeta vates*, în „Tribuna“, XII, 1908, nr. 10 (12/25 ian.), p. 1—2.

³⁹ Iată cîteva din lucrările lui Björnson care se traduc acum: *proză: Tata*, în „Tribuna“, X, 1906, nr. 82 (13 mai), p. 1. Trad. de Mugurel; *Enigma unei vieți*, „Tribuna“, XI, 1907, nr. 283, p. 29—30. Trad. de L. Russu-Șirianu; *O pețire periculoasă*, „Tribuna“, XII, 1908, nr. 12 (15/28 ian.), p. 1—3. Trad. de Ion Grămadă; *Tatăl*, în „Lucașărul“, VI, 1907, nr. 22 (15 nov.), p. 480—481. Trad. de Oct. C. Tăslăuanu; *Cuibul de vultur*, în „Lucașărul“ VII, 1908, nr. 4 (15 febr.), p. 70—75; nr. 8 (15 apr.), p. 184—185; nr. 9—10 (15 mai), p. 225—229; nr. 11—12 (15 ian.), p. 293—297; nr. 16 (15 aug.), p. 391—395; nr. 17 (1 sept.), p. 420—423; nr. 18 (15 sept.), p. 445—449; nr. 19 (1 oct.), p. 464—469; nr. 20 (5 oct.), p. 489—491; nr. 21 (1 nov.), p. 510—513; nr. 22 (15 nov.), p. 530—533; nr. 23 (1 dec.), p. 550—552. Trad. de Oct. C. Tăslăuanu și Adeline Tăslăuanu; *Pețire periculoasă*, în „Telegraful român“ XXXV, 1887, nr. 135 (31 dec./12 ian.), p. 539—540. Trad. de Yff; *Tata*, „Telegraful român“, LIV, 1906, nr. 79 (20 iul./2 aug.), p. 341—342. Trad. de Mircea de la Mare (M. Russu-Șirianu); *Din ținutul Bergen*, în „Lupta“, IV, 1910, nr. 74 (29 apr./12 mai), p. 1—2. Trad. de Hortansa P.; *Tatăl*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXIV, 1901, nr. 134, p. 3; *Fidelitate*, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 77, p. 1; *Un pețitor curajos*, în „Gazeta Transilvaniei“, LIX, 1896, nr. 165, p. 1. *Teatru: Regele Sigurd*, în „Gazeta Transilvaniei“, LXX, 1907, nr. 235, p. 1; nr. 236

de sinteză⁴⁰. În toate acestea, Björnson este privit și apreciat ca una din marile voci ale umanității timpului său, ca una dintre cele mai remarcabile conștiințe politice. Într-un număr special pe care revista „Luceafărul” i-l închina în 1907, Oct. C. Tâslăuanu scria: „Bjornstjerne Björnson e unul dintre cei mai mari poeți naționali pe care i-a avut vreo țară. «Er ist der grosse Sämman Norwegens» — cum îl numește criticul danez G. Brandes. E un poet-erou care, întreaga viață, a luptat pentru întruparea idealurilor poporului norvegian. A luptat cu mijloacele artei pentru regenerarea culturală și politică a Norvegiei, care pînă la începutul secolului trecut nu însemna aproape nimic în istoria universală, n-avea nici măcar limbă proprie (...). În tratarea subiectelor țărănești se deosebește fundamental de ceilalți contemporani ai săi din alte țări. El e un mare artist al țărănimii, zugrăvind concepția ei proprie despre lume și viață⁴¹. Tot această revistă anunța cu bucurie montarea piesei sale **Un faliment** de către Teatrul Național din București⁴² și se întreprinde o analiză critică asupra ei⁴³.

În anii următori, 1909 și 1910, revistele și ziarele de la noi urmăresc cu îngrijorare evoluția bolii poetului⁴⁴, care a produs multe emoții și neliniști. La un moment dat s-a anunțat chiar că poetul a murit⁴⁵, apoi că mai trăiește⁴⁶. Moare la Paris la 15-28 aprilie 1910, deplîns nu numai de poporul norvegian care îi va duce corpul neînsuflețit în țară spre a-i face funeralii naționale, ci de întreaga umanitate. Ziarele și revistele românești vor aduce cu toate un cald și vibrant omagiu scriitorului de geniu și omului de acțiune B. Björnson, care a îmbrățișat și apărat cu atîta căldură și omenie cauza lor în fața tribunalului popoarelor lumii⁴⁷. La stin-

---

(25 oct./7 nov.), p. 2—3. Trad. de S.P.S.; *Peste puterile noastre*, în „Tribuna”, IX, 1907, nr. 260 (25 nov./8 dec.), p. 1—2; *Tînăra pereche*. Piesă în 2 acte, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXV, 1912, nr. 175 (10/23 aug.), p. 1—2; nr. 176, p. 1—3; nr. 177, p. 1—5.

⁴⁰ *Björnstjerne Björnson*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXX, 1907, nr. 229 (17/30 oct.), p. 1; Horia Petra-Petrescu, *Björnson — idealul unui luptător*, în „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 94 (1/14 mai), p. 1—6; (Horia Petra-Petrescu), *Björnstjerne Björnson*, în „Tribuna”, XI, 1907, nr. 260 (25 nov./8 dec.), p. 1.

⁴¹ O.C.T., *Björnstjerne Björnson*, în „Luceafărul”, VI, 1907, nr. 22 (15 nov.), p. 471—472.

⁴² O., *Teatrul Național din București*, în „Luceafărul”, VII, 1908, nr. 23 (1 dec.), p. 560.

⁴³ I. Borcia, *Peste puterile noastre, de Björnson*, în „Luceafărul”, VII, 1908, nr. 5 (1 mart.), p. 87—93; nr. 6 (15 mart.), p. 128—133.

⁴⁴ *Björnson e bolnav*, în „Telegraful român”, LV, 1907, nr. 133 (6/19 dec.), p. 543; nr. 134 (8/21 dec.), p. 545; *Björnson s-a îmbolnăvit grav*, în „Telegraful român”, LVII, 1909, nr. 58 (30 mai/12 iun.), p. 242; *Starea lui Björnson*, în „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 22, p. C.

⁴⁵ † *Björnson*, în „Telegraful român”, LVIII, 1910, nr. 9 (26 ian./8 febr.), p. 37; *Björnson a murit!*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXIII, 1910, nr. 19 (26 ian./8 febr.), p. 1.

⁴⁶ *Telegraful român*, LVIII, 1910, nr. 10 (28 ian./10 febr.), p. 41.

⁴⁷ † *Björnstjerne Björnson*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXXIII, 1910, nr. 85 (16/29 apr.), p. 3; *Björnson a murit*, în „Telegraful român”, LVIII, 1910, nr. 41—42 (15/28 apr.), p. 174; *Moartea lui Björnson*, în „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 85 (16/29 apr.), p. 6; *Scrisoare din Viena*, în „Tribuna”, XIV, 1910, nr. 86, p. 4;

† *Björnstjerne Björnson*, în „Luceafărul”, IX, 1910, nr. 10 (16 mai), p. 261; *Björnson mort*, în „Drapelul”, an X, 1910, nr. 43 (28 aprilie) p. 3.

gereea sa din viață, „Tribuna“ scria: „Pe urma lui în literatura universală rămîne o largă fișie de întunerice, din oastea săracă a celor ce poartă războiul sfînt contra barbarismului — încă în plină floare pe alocurea în Europa — dispăre cel mai vajnic războinic și cine ar putea spune cît de mare e golul ce lasă în viața neamului său, a cărui mîndrie fără seamă a fost. Nimenea ca Björnson n-a reoglîndit în opera sa o mai ideală iubire de neam și forța care a dat geniului său un avînt atît de mareș a fost tocmai iubirea aceasta. Ea l-a făcut să înțeleagă/cîtă durere și zbcucium frămîntă sufletele neamurilor asupra și la povața ei a sbiciuit cu nobila sa minie și pe asupritorii noștri“⁴⁸.

Iar „Lupta“ budapestană adăuga : „Noi, care pierdem un așa de ilustru prieten sincer al poporului român, ne asociem la durerea întregului neam al nostru (...) Noi românii l-am preamărit și-i vom păstra memoria cu adîncă pietate nu numai pentru că și a noastră cauză o susținea, ci și pentru că ideile reprezentate de dînsul sînt acele care ne conduc în întreaga noastră activitate politică“⁴⁹.

Trebuie să subliniem aici, înainte de a încheia, că poziția lui Björnson în chestiunea apărării cauzei libertății și independenței românilor. a fost în totalitate pozitivă, progresistă. El nu a făcut nici o clipă referiri la întregul popor maghiar. ci l-a tratat diferențiat, vorbind de „maghiarii-mari“ și „maghiarii-mici“, acuzînd politicianismul îngust și obtuz și nu poporul, pentru care avea stimă și admirație, ca unul ce dăduse Europei nume glorioase ca Petöfi și Kossuth. În interviul pe care l-a acordat ziarului „Az Ujság“ el spunea : „... îi iubesc pe unguri. Totdeauna i-am iubit (...) Sînt oameni bravi, cu porniri bune și au și inimă. Nici nu-i acuz pe ei, ci guvernul“⁵⁰. Și tot acolo, adăuga : „Vezi, eu sînt socialist cu trup și suflet. Al lor este viitorul ! Al socialismului!“⁵¹, ceea ce dovedește, încă o dată marea lui putere de previziune științifică, actualitatea gîndirii și a scrisului său⁵¹. Bjornstjerne Björnson se înscrie prin toată această activitate între prietenii cei mai iubiți, venerați și stimați de poporul român.

⁴⁸ † *Björnstjerne Björnson*, în „Tribuna“, XIV, 1910, nr. 84 (15/28 apr.), p. 1-2; *Björnstjerne Björnson*, în „Drapelul“, an X., 1910, nr. 44 (30 aprilie), p. 3.

⁴⁹ *Björnstjerne Björnson*, în „Lupta“, III, 1910, nr. 67 (15/28 apr.), p. 1—2.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Pentru a se putea urmări mai exact ecoul pe care opera și personalitatea sa l-au trezit în cultura și literatura română, mai notăm următoarele referințe: *În Norvegia*, în „Lucafăru“, II, 1903, nr. 2 (15 iun.), p. 38; *Björnson despre Ibsen*, în „Lucafăru“, IX, 1910 (16 mai), p. 261; *Björnson* (biografie), în „Telegraful român“, LV, 1907, nr. 142 (29 dec./11 ian.), p. 577—578, *Björnson și A. France*, în „Telegraful român“, LVIII, 1910, nr. 16 (13/26 febr.), p. 29; *Björnstjerne Björnson*, în „Calîndarul Poporului pe anul comun 1910“, Sibiu, Tip. poporului, p. 74-75; Gh. Lazăr, *Björnson*, în „Convorbiri literare“, 44, 1910, vol. II, nr. 4, p. 487; P. Nicănor et Co; G. Ibrăileanu, *Bj. Björnson*, în „Viața românească“, V, 1910, nr. 4 (4 apr.), p. 124—126; Izabela Sadoveanu, *Bj. Björnson*, în „Viața românească“, V, 1910, nr. 9 (sept.), p. 454—459; Sava Damian, *Dispăruții : Bj. Björnson*, în „Revista idealistă“, VIII, 1910, nr. 4, p 67—68; *Bj. Björnson*, în „Adevărul literar și artistic“, VII, 1926, nr. 266 (10 ian.), p. 8; *Centenarul lui Bj. Björnson*, în „Adevărul literar și artistic“, XI, 1932, nr. 627 (11 dec.), p. 8. Tot „Adevărul literar și artistic“ îi tra-

(Résumé)

La politique antipatriotique et antidémocratique du régime dualiste dans la Transylvanie, aggravé au début du XX-ème siècle par une série de lois réactionnaire (par exemple la loi d'Apponyi) a trouvé aussi sur le plan européen de nombreux adversaires.

Entre ceux-ci se situe au premier lieu, l'anglais Seton-Watson et l'écrivain norvégien Björnstjerne Björnsson. Le dernier, dès qu'il ont reçu la prise Nobel en 1903, s'établit dans plusieurs villes de l'Europe de l'ouest, d'où il observait et suivait avec attention le sort des peuples asservis de l'Empire Autrichien-Hongrois, tout en élevant sa voix pour leur défense dans une série de publications européennes, comme „Neue Freie Presse”, „März”, „Le Courrier Européen”, „Die Zeit”, „Lo Spettatore” etc.

Dans ces articles, Björnsson a défendu la cause des Ruthènes, des Slovènes, des Tchèques et des Roumains, grâce à quoi, de la nombreuses journaux ont publié et ont commenté ses articles et ont traduit ses travaux littéraires. On est arrivé même à un contact direct, par le correspondant du journal „Tri-una” d'Arad à Rome, Pomniliu Robescu, qui a publié dans les pages du journal cinq conversations avec l'écrivain norvégien, qui contribue à une meilleure connaissance de sa vie et de son oeuvre, à une meilleure considération de son nom dans la littérature roumaine. La modalité de réception de son oeuvre chez nous, des échos provoqués par son activité dans la faveur de la cause du peuple roumain, est analysée largement dans l'article présent.

---

duce bucătile *Tata* (VI, 1925, nr. 264, p. 7) și *O amintire sinistră* (XI, 1932, nr. 627, p. 3), iar fiul lui Björnsson, Björn Björnsson, se bucură de o traducere în „Tribuna”, XII, 1908, nr. 27, p. 1, cu bucată *Actori sicilieni*.

Nu e lipsit de interes să urmărim și modul în care a fost tradus și publicat Björnsson în volume. Iată lista completă a acestor traduceri: *Taina unei vieți*, Sibiu, 1886, „Biblioteca populară a „Tribunei.”, nr. 26; *Un pețitor îndărătnic*. Nuvelă (1856), Ed a II-a, Sibiu, 1891, „Biblioteca populară a „Tribunei.”, nr. 20; Ediția a III-a Sibiu, W. Krafft, 1910; *Tatăl*, în *Nuvele*, traduse de B. Marian, Craiova, Benvenisti, 1898; *Nuvele țărănești*, trad. de I. Husar, Inst. de ed. Ralian și Ig. Samitca, Craiova, 1898, Biblioteca de popularizare nr. 2, cu un studiu de Georg Brandes (cuprins: *Thorud*, *O pețire primejdioasă*, *Tatăl*, *Credința*, *Vînătorul de urși*, *Noii căsătorii*); *Un faliment*, piesă în 4 acte și 5 tablouri. Trad. din fr. după Auguste Mounier de Emil Grigoraș, Alcalay, 1909, Biblioteca pentru toți, nr. 533; *Veseluș ștrengar*, trad. de D.N., Ciotori, Buc., Minerva, 1909; *Un faliment*. Piesă în 4 acte și un tablou, trad. de J.B. Hétrat, București, Minerva, 1909, „Biblioteca Teatrului Național” nr. 3; *Synnöve Solbakken*, trad. de D.N. Ciotori, București, Ed. libr. „Casa Școalelor”, C. Sfetea, 1909, nr. 14, cu o prefață; *Mary* (roman), trad. liberă de dr. Horia Petra-Petrescu, Arad, 1911; *Synnöve Solbakken*. Traducere de N. Măcieșu, Ed. Adevărul, Biblioteca „Dimineața”, nr. 148; *Mîinile mamei*. În românește de F. Aderca, „Adevărul”, 1926, Biblioteca Lectura nr. 48; *Poveste de dragoste* (Synnöve Solbakken). În rom. de Emanoil Cerbu, București, Ed. Inst. Eminescu, 1927; *Pulbere*. În românește de Gh. Costescu, Biblioteca „Lectura” nr. 142, cu o prefață; *Copilul păcatului*. Roman. În rom. de Ion Vasiliad, București, Tip. Vreimea, 1934; *Pensionul de fete Rendalen*. În rom. de N. Papatanasu, București, Ed. Vreimea, 1944; *Mîinile mamei*. Traducere și cuvînt înainte de Virail Tempeanu. București, ESPLA, 1958; *Fata pescarului* (Nuvele). În rom. de Julia Soare și Virgil Tempeanu. Prefață de Ov. Drimba, EPL, 1966, „Biblioteca pentru toți”.

Pentru rețările lui Björnsson cu românii mai vezi: N. Liu, *Björnsson către Horia Petra-Petrescu*, în „Manuscriptum”, 1976, nr. 1, p. 166—168 și Ana Maria Brezuleanu, *Björnstjerne Björnsson și românii transilvăneni*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tom. 26, 1977, nr. 1, p. 81—84 (apărut după redactarea artic. nostru).

VASILE GOLDIȘ VĂZUT DE CONTEMPORANI

GHEORGHE ȘORA

Deși majoritatea referințelor publice asupra lui Vasile Goldiș, din partea contemporanilor săi, sînt de aflat mai cu seamă în necroloagele și articolele publicate la moartea patriotului democrat, deci în 1934, totuși, și anterior acestui moment, ca și după aceea s-au emis păreri, aprecieri cu privire la personalitatea și activitatea lui. Aceasta inclusiv în presa de limbă maghiară, din partea căreia V. Goldiș, datorită democratismului său, va beneficia mereu de cuvinte de prețuire, uneori chiar elogioase.

De pildă, încă în numărul său din 26 iunie 1917, deci înainte de unirea Transilvaniei cu România, ziarul maghiar „Aradi Közlönyi“ îl considera pe Vasile Goldiș ca pe unul dintre cei mai înzestrați politicieni români ardeleni, evidențiindu-i susținuta și eficienta activitate, poziția sa demnă, cinstită, curajoasă¹. La rîndul lui „Erdélyi Hirlap“ va găzdui în paginile sale, în decembrie 1923, un fragment din cartea politicianului maghiar Károlyi Mihali cu privire la tratativele româno-ungare din octombrie 1918, în care, printre altele, vorbindu-se despre Goldiș se spunea că el s-a arătat a fi un „**politician român intransigent și din acest motiv avea o mare autoritate în cercurile intelectualității și ale POPORULUI ROMÂN**“². În 1931, informîndu-și cititorii asupra șederii lui Vasile Goldiș la stațiunea Balaton pentru tratament, „Aradi Közlönyi“ evidenția stima deosebită de care acesta, la prima lui descindere în Ungaria

---

¹ *Aradi Közlönyi*, XXXII, 1917, nr. 146 (26 iunie), p. 1. Încă din anul 1886, conducerea universității din Budapesta remarcă calitățile excepționale ale studentului român. Pentru a-l transforma într-o unealtă a guvernului, la absolvirea facultății i se propune un post de profesor în cel mai bun liceu maghiar al vremii. În jurnalul său din tinerețe Goldiș confirmă acest lucru: „M-am întîlnit pe stradă cu profesorul Bartal și m-a întrebat: „Domnul Goldiș, n-ați vrea să veniți la noi să predați la școala de aplicație,„ (liceul model — n.n.)? Vezi Vasile Goldiș, *Jegyzetek, 1880, (VII osztály)*. Însemnări, 1880, clasa a VII-a liceală, p. 130. Înțind intențiile oficialităților de la Budapesta, Goldiș refuză oferta ce i se făcuse.

Prestigiul lui Vasile Goldiș va crește în perioada profesoratului de la Caransebeș și Brașov (1886—1901), în perioada activității sale la Arad, ca deputat în Parlamentul de la Budapesta, (1906—1910), și ca director al ziarului „Românul“, (1911—1918), pe care l-a condus. Manualele școlare editate de el, diferite lucrări despre problema națională din imperiu, articolele incendiare pe care le-a scris, ca și documentele privitoare la unirea Transilvaniei cu România pe care le-a redactat, îl consacără definitiv ca o personalitate politică și culturală de talie europeană.

² *Erdélyi Hirlap*, VII, 1923, nr. 1687 (6 decembrie), p. 1.

după unirea Transilvaniei cu România, se bucura, inclusiv din partea a o serie de personalități și a unor cercuri largi din țara vecină³.

Despre calitățile politice ale lui Vasile Goldiș, primate în legătură strinsă cu cele etic-umane, se vor exprima în termeni laudativi și organele de presă românești, inclusiv — mai cu seamă după 1918 — cele de dincolo de Carpați. Astfel, „Viitorul“ îl consideră pe V. Goldiș ca pe un om politic de mare valoare morală⁴.

Există apoi și referințe la capacitatea și elevația sa intelectuală, la meritele pe care le-a dovedit pe tărîmul culturii ș.a.m.d. Să reținem portretul deosebit de viu și complex pe care i-l făcea, în 1923, în coloanele sale ziarul „Adevărul“, scriind: „Vasile Goldiș este eruditul cărturar care a dezvoltat o neîntreruptă activitate culturală de peste trei decenii ca secretar al Consistoriului din Arad, și om al condeii. Om cu o cultură universală, cu un dor admirabil de a scrie, d-sa mai este și un om al disciplinei și muncii intense. O acțiune începută de domnia sa, are de la început toate șansele izbînzii“. Și Ion Clopoșel încheie, e drept supralicitînd puțin datele reale, din spirit partizan: „Hotărît, calm, energic, stăruitor, democrat și foarte cult d.(omnul) Goldiș este una dintre rarele personalități superioare pe cari le are țara întregă“⁵.

Cu prilejul adunării generale a „Astrei“, ținută la Arad în noiembrie 1924, revista „Societatea de miine“, condusă de același Ion Clopoșel, susține într-un mod la fel de elogios candidatura lui Vasile Goldiș la președinția respectivei asociații, considerîndu-l pe acesta ca cel mai nimerit să dețină un asemenea post datorită marelui energii de care dă dovadă, și apartenenței sale, în mod exemplar, la generația eroică — cum e numită în publicație — de la 1918, ceea ce — se consideră — constituie o cheazășie că prin el vor fi continuate și dezvoltate tradițiile bune ale „Astrei“⁶.

Că Vasile Goldiș nu a fost apreciat în mod pozitiv numai de către cei din imediata lui apropiere — deci cu posibilitatea cultivării părținirii — ne-o dovedesc numeroase alte exemple. Într-un număr al său din 1925, „Viitorul“, de pildă, arată că acesta a muncit 35 de ani în slujba țării și poporului său, cu tot devotamentul „sub raportul cinstei și al patriotismului“, că n-a avut niciodată ambiții de ordin personal, egoiste. Același ziar se referea totodată și la numeroasele jigniri și umiliri de care Goldiș a avut parte datorită pozițiilor sale moral-democratice intransigente și sublinia demnitatea cu care el a înțeles să facă față unor asemenea atacuri: „Adeseori a suferit în tăcere și cu resemnare jignirile personale nemeritate“ — se spune în articolul din ziarul amintit⁷.

La rîndul ei, „Deșteptarea Banatului“ va evidenția lupta lui Vasile Goldiș împotriva demagogiei și fățărniciei politice, arătînd că militantul

³ *Aradi Közlönyi*, 46, 1931, nr. 184 (15 august), p. 4.

⁴ *Viitorul*, 14, 1922, nr. 4348 (11 septembrie), p. 3.

⁵ Ion Clopoșel, *Candidaturile la președinția „Astrei“*, în „Adevărul“, XXXVI, 1923, nr. 12118 (30 iulie), p. 2.

⁶ *Societatea de miine*, I, 1924, nr. 29 (2 noiembrie), p. 571.

⁷ *Viitorul*, 18, 1925, nr. 5065 (24 ianuarie), p. 3.

patriot cerea ca promisiunile făcute în mod teoretic maselor să se realizeze pe plan practic, concret⁸.

Îmbucurător și semnificativ este și faptul că Goldiș se bucura de aprecieri pozitive și în mijlocul poporului, în special al celui din Transilvania, care îi cunoștea mai bine activitatea. Mărturie în acest sens stă scrisoarea pe care i-a trimis-o, în august 1930, țăranul luminat (era poet și scriitor popular) Paul Târbățiu din Comoriște (actualmente în județul Caraș-Severin). În aceasta se scoteau în relief strădaniile lui Goldiș puse în slujba neamului și se dădea glas unor sentimente de deosebită prețuire⁹. De asemenea, după moartea lui Goldiș un învățător (Virgil Lugojan) îi va dedica acestuia un imn comemorativ (muzică și text proprii) în care era elogiată figura marelui patriot¹⁰.

Totodată, cuvinte pline de căldură și aprobare la adresa atitudinilor și activității lui Vasile Goldiș au avut și unii dintre cei mai de frunte intelectuali români ai vremii. Recenzînd în „Transilvania“ volumul lui Goldiș **Discursuri în preajma unirii**, Ion Agârbiceanu va prezenta această culegere ca pe o carte folositoare „**atît pentru generația actuală, (cît) și pentru cea care se ridică**“¹¹ și în același timp prețioasă „**pentru istorie avînd totodată autoritatea omului pârtaș la istorie**“¹². Pornind de aci și evidențînd totodată rolul „**atît de important în pregătirea Unirii**“ al autorului volumului respectiv¹³, Agârbiceanu face considerații de ordin general cu privire la calitățile de om politic, orator și publicist ale lui Goldiș. El scrie : „Dl. V. Goldiș are un scris energic și concentrat. o vedere limpede, o pătrundere ageră — dovadă sunt articolele sale din ziarul românesci dinainte de unire, articole politice, culturale sau sociale. Discursurile sale de asemenea au un deosebit merit. Nu se coboară la fraza, tonul și ideile puține ce se vîntură deobicei la întrunirile populare. Discursurile sale pornesc dintr-o concepție superioară a problemei ce o pune în discuție și pe care o argumentează, căutînd să convingă auditoriul“. Și Agârbiceanu evidențiază discursurile ținute de Goldiș în cadrul „Astrei“, la mormintele lui Gheorghe Lazăr sau Avram Iancu, considerîndu-le ca înălțătoare, ca mărturii elocvente ale dragostei și respectului celui ce le-a rostit pentru munca și truda generațiilor succesive ale poporului român, pentru jertfele sacre aduse de acestea pe altarul național¹⁴.

Despre importanța documentară a culegerii de discursuri ale lui Goldiș, despre marea lor utilitate pe linia educării patriotice a oamenilor — și, astfel, în mod implicit, despre meritele de om politic, patriot și demo-

⁸ *Deșteptarea Banatului*, I, 1926, nr. 7 (4 iulie), p. 1.

⁹ *Arhivele statului Arad*, fond „Astra“, Despărțămîntul Arad, dosar nr. 258/1930, p. 1-4.

¹⁰ *Biblioteca Municipiului Arad*, fondul V. Goldiș, nr. 35126.

¹¹ Ion Agârbiceanu, *Vasile Goldiș, Discursuri*, în „Transilvania“, 60, 1929, nr. 2 (februarie), p. 152.

¹² *Ibidem*, p. 154.

¹³ *Ibidem*, p. 152.

¹⁴ *Ibidem*.

crat ale autorului lor — au vorbit la vremea respectivă și alții¹⁵. Unul din ziaristii care abordaseră acest subiect — e vorba de V. Munteanu, în paginile „Adevărului“ — luându-i în octombrie 1931 un interviu militan- tului politic ardelean, care, la acea oră, aparent dădea impresia că nu se mai interesează de treburile obștești, găsea în legătură cu el asemenea cuvinte pline de admirație: „**În discreta singurătate a casei sale de la Arad, d.(omnul) Vasile Goldiș însemnează pentru viața românească de astăzi, o carte de înțelepciune și de experiențe profunde și prețioase**“ (subl. n.). Și continua cu îndreptățire: „dacă anii cu greutatea lor masivă și chinuitoare îl izolează la marginea zbuciumului de fiecare zi și dacă amărăciunea acumulată în decursul vieții îi troienește optimismul cu un strat de promoroacă — aceasta — nu înseamnă că spiritul lui viu și scîn- teitor n-ar arde cu aceleași pîlpîiri, fulgerător de luminoase, pe vatra bogatei și variatei sale vieți“.

Regretind faptul că în „**furnicarul, adeseori pestriț... din Capitală**“, Goldiș, omul înțelept, patriotul sincer și constant a ajuns — datorită po- zițiilor sale — să fie o victimă a politicianismului necinstit, care a cău- tat să-l izoleze și ostracizeze, V. Munteanu arată totodată contribuția importantă pe care cel interviuat, cu experiența lui îndelungată, ar fi putut-o aduce în serviciul țării în condițiile în care activitatea sa n-ar fi întilnit atitea adversități. Căci — afirma ziaristul respectiv — Goldiș a dat totdeauna dovadă de „o perspectivă rară de observațiuni și reflec- țiuni pline de înțelepciune“¹⁶.

La rindul lui, autorul unui alt articol apărut în ziarul „Știrea“ din Arad, deplîngînd și el faptul că Vasile Goldiș, spre sfîrșitul vieții, a fost înlăturat din viața politică propriu-zisă, afirma că înflăcăratul luptător va rămîne în istoria națională ca o personalitate de seamă, ca un mare patriot¹⁷.

În 1932, cu ocazia împlinirii de către Goldiș a 70 de ani, Episcopia ortodoxă română din Arad, îl va sărbători în mod solemn. Despre viața și activitatea sa multiplă (de dascăl, îndrumător, ideolog și conducător politic) a vorbit cu acest prilej episcopul Grigore Gh. Comșa, care, a elogiât și el strădaniile celui sărbătorit în lupta pentru emanciparea na- țională, dar și socială a poporului român¹⁸, și l-a înfățișat ca pe un mo- del de cinste și virtute, de patriotism fierbinte. Interesant, în acest con- text, se arată și articolul **Omul superior** publicat sub semnătura lui Al. Negură în ziarul „Știrea“ din 2 iunie 1932. Autorul acestuia, văzînd, de asemenea, în Goldiș un om cu numeroase calități, de valoare din toate punctele de vedere, nu omitea însă să pomenească — cu imparțialitate

¹⁵ V. Munteanu, *Treizeci și cinci de discursuri festive*, în „Adevărul“, 42, nr. 13955 (22 iunie), p. 2.

¹⁶ V. Munteanu, *Interview cu d. Vasile Goldiș*, în „Adevărul“, XLIV, 1931, nr. 14665 (22 octombrie), p. 6.

¹⁷ Ioan Pogana, *Un senior uitat*, în „Știrea“, II, 1932, nr. 224 (27 noiembrie), p. 1.

¹⁸ Grigore Gh. Comșa, *În slujba evangheliei și a neamului*, Tipografia diecezană A- rad, 1932, p. 5; Cf. „Știrea“, II, 1932, nr. 82 (1 iunie), p. 1-2; *Aradul*, III, nr. 41-50 (5 iunie), p. 2-4.

— și de anumite scăderi în activitatea lui, de unele greșeli politice pe care le-a săvârșit după 1918. Dar — se arată totodată, cu îndreptățire — aceste aspecte reproșabile nu pot contrabalansa și acoperi marile lui merite¹⁹.

Cele mai multe referințe asupra lui Goldiș — așa după cum am spus deja — au fost însă ocazionate de moartea lui. Tristul eveniment a avut drept urmare un număr impresionant de necrologuri și în general articole închinare memoriei celui dispărut. Ceea ce se arată ca foarte semnificativ, dovedind locul important pe care, realmente, l-a ocupat Vasile Goldiș în conștiința contemporaneității.

În mod firesc personalitatea sa a fost evocată atunci, în 1934, de către Iuliu Moldovan, președintele în exercițiu al „Astrei”. În rîndurile scrise de către acesta și publicate în „Transilvania” se vorbea despre cel stins din viață ca despre „**unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai generației de luptători și îndrumători în epoca de jertfă și glorie premergătoare unirii**”²⁰, ca despre „**o personalitate de o rară armonie și distincțiune în alcătuirea și înfăptuirea ei**”, un „**suflet larg și generos, o minte superioară dornică de a pătrunde taine, de a adînci probleme și a afla adevăruri**”²¹.

Necrologul semnat de Iuliu Moldovan, subliniind cu judiciozitate faptul că Vasile Goldiș s-a format în bună măsură din „**învățăturile trecutului**”, arată că el s-a dedicat, cu toate capacitățile și toată priceperea sa, poporului său, luptei acestuia pentru eliberarea națională și socială. Inclusiv ca dascăl de istorie și limbă română, calitate în care a sădit „**în mintea și sufletul elevilor dragostea și recunoștința pentru înaintași, mîndria de a fi român**”.

Arătîndu-se, apoi, meritele numeroase pe care le-a avut în conducerea „Astrei”, între anii 1923—1932, se conchidea că, neferită de unele contradicții și scăderi, activitatea sa, în ansamblu, rămîne totuși o pildă vie de patriotism²².

Despre acestea, ca și despre cinstea și sinceritatea lui Goldiș, despre interesul manifestat de către el în privința emancipării culturale a poporului, a propagării bunelor moravuri și atitudinii optimiste față de viață, a promovării unor valori naționale (Emil Racoviță, Grigore Antipa, Silviu Dragomir și alții) a vorbit la înmormîntarea celui dispărut și vicepreședintele „Astrei”, Gheorghe Preda²³.

Calificînd totodată viața și activitatea lui Goldiș ca pe „o luptă dintre cele mai acerbe”, acesta îl considera pe defunct ca pe „un exemplu pentru generațiile viitoare”²⁴.

¹⁹ Al. Negură, *Omul superior*, în „Știrea”, II, 1932, nr. 83 (2 iunie), p. 1.

²⁰ Iuliu Moldovan, *Vasile Goldiș*, în „Transilvania”, 65, 1934, nr. 1 (ianuarie-februarie), p. 6.

²¹ *Ibidem*, p. 7.

²² *Ibidem*.

²³ Gh. Preda, *Panegiricul la înmormîntarea fostului președinte Vasile Goldiș*, în „Transilvania”, 65, 1934, nr. 1 (ianuarie), p. 8-9.

²⁴ Gh. Preda, *art. cit.*, rev. cit. p. 10.

Pină și organul de presă al Partidului național țărănesc, „Patria“, care îl calomniase adesea pe Goldiș, se vede nevoit acum să îi recunoască acestuia meritele, recunoscându-i locul printre „făuritorii unirii“ și declarând că el „a luat înainte de vreme contact cu nemurirea“²⁵.

Cu atât mai mult se vor exprima elogios despre cel dispărut ziarele care îi luaseră, în repetate rânduri, apărarea. Și spunând aceasta ne găndim în primul rând la „Viitorul“ care scria: „Prin săvârșirea din viață a lui Vasile Goldiș, societatea românească pierde un patriot eminent și un om de netăgăduită valoare (...) Pe drumul școalei și pe căile culturii naționale, întâlnim pe Vasile Goldiș energic luptător și fervent apărător al libertății și demnității poporului român, înscriindu-se numele lui astfel în cartea de aur a românismului“²⁶. De asemenea, același organ de presă evidențiază calitățile deosebite ale acestuia ca om politic, organizator și diplomat, despre sufletul său ales. Iar moartea lui era văzută în consecință, ca lăsând un gol dureros în rândul luptătorilor pentru dreptate și libertate.

„Zi de doliu pentru români“ consideră — încă din titlu — ziua dispariției lui Goldiș și un ziar de mare tiraj, cu deosebit prestigiu în vreme, „Universul“. În necrologul publicat aci se afirmă cu îndreptățire că cel plecat dintre cei vii a fost „animatorul înflăcărat al marilor fapte românești care au pregătit unirea cea mare“, și se subliniază condiția sa de „conducător luminat“²⁷. Iar „Curentul“ arăta, printre altele, în numărul său din 12 februarie 1934, că „Vasile Goldiș în calitate de educator, a creat generațiile intelectualilor ardeleni, care fac mândria academiei ca Sextil Pușcariu, Octavian Goga, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaș, Mihai Popovici, și atîția alții“²⁸.

În același ziar va publica, la 14 februarie, un articol plin de căldură Cezar Petrescu. În acesta se afirma că prin moartea lui Goldiș România a pierdut pe unul dintre cei mai mari bărbați de stat ai ei, pe un înflăcărat patriot, sincer, cinstit, altruist, mărinimos, dîrz, curajos și consecvent, care și-a făcut pe deplin datoria și a adus o contribuție majoră în realizarea unirii din 1918. Un om adevărat care era mîndru de istoria neamului său („Cînd vorbea de trecutul poporului român, ochii lui adînciți în orbite începeau atunci să scînteieze fosforic, glasul calm se înfiora de vibrații puternice“) și avea încredere în viitorul fericit al acestuia.

Referindu-se și el la calitatea de dascăl a celui despre care vorbea, Cezar Petrescu evidențiază meritele importante pe care defunctul le-a avut și pe această linie, educîndu-și elevii într-un spirit elevat, ales. De asemenea, autorul articolului respectiv sublinia aportul creator al lui Goldiș ca președinte al „Astrei“²⁹.

²⁵ *Patria*, XVI, 1934, nr. 35 (11 februarie), p. 4.

²⁶ *Viitorul*, XXVI, 1934, nr. 7821 (14 februarie), p. 2; nr. 7820 (13 februarie), p. 1.

²⁷ *Universul*, 51, 1934, nr. 41 (12 februarie), p. 1 și 7.

²⁸ *Curentul*, VII, 1934, nr. 2165 (12 februarie), p. 5 și 8.

²⁹ Cezar Petrescu, *A mai căzut un semincer: Vasile Goldiș*, în „Curentul“, VII, 1934, nr. 2167 (14 februarie), p. 1.

La rîndul lui, Nicolae Iorga va elogia, în „Neamul românesc“, sentimentul tradițiilor naționale care l-a caracterizat întotdeauna pe Goldiș, spiritul său drept, valoarea intelectuală, devotamentul pentru cauzele obștești, vitalitatea sufletească dovedită pînă în pragul morții. Și cu ironia-i incisivă bine cunoscută marele istoric nota, acuzînd, astfel modul în care politicianismul burghez a înțeles să răspundă loialității și sincerității lui Vasile Goldiș și să speculeze capacitățile sale: „**Scos înainte la zile mari, el reintra în umbră pe urmă. Știa carte și era jenant**“³⁰.

Scriind și el un articol la moartea lui Vasile Goldiș, Alexandru Lapedatu va evidenția, la rîndul său, statutul de personalitate marcantă a celui dispărut, spiritul său luminat și cult, profund și original și mai ales trăsătura sa de luptător hotărît și energic. Locul lui Goldiș în istoria românilor—considera Alexandru-Lapedatu—e consacrat deja, „**prin rolul proeminent pe care dînsul l-a avut în cele mai grele și decisive zile ale românilor din Transilvania și fosta Ungarie**“, și anume în perioada prăbușirii monarhiei austro-ungare, cînd a dovedit o „**înantă conștiință românească**“ și o atitudine de „**admirabilă demnitate națională**“. Cu cît va trece însă timpul, era de părere autorul articolului, istoricii vor realiza mereu mai în profunzime meritele nepieritoare ale militantului patriot și vor stabili exact locul lui de seamă în istoria națională³¹.

O mare pierdere politică pentru români e considerată dispariția fostului său profesor de gimnaziu și de către Octavian Goga, care scria: „**Goldiș e o apariție complexă dincolo de raza unor interese regionale, unul din cei puțini în mina cărora s-a concentrat pentru cîteva decenii soarta unui neam**“. El „**a înțeles pe deplin înfricoșata măreție a actului unirii**“ și a rămas „**tot restul zilelor lui covîrșit de mistria unirii, de măreția acestui act**“ la care a contribuit cu mult curaj și patriotism. „**Acest sentiment l-a ridicat sus deasupra contingențelor politice trecătoare**“ — observă cu justețe Goga³², înscriindu-se astfel în istorie cu merite deosebite³³.

Și pentru Goga, deci, Vasile Goldiș a fost un mare bărbat de stat și un mare patriot, ba mai mult: un erou, „un braț întins spre culme și eternitate“³⁴. El a cultivat „o credință activă și un devotament de fiecare clipă“³⁵, luptînd neîncetat pentru afirmarea și independența națională a țării sale. Arătînd multilateralitatea preocupărilor și talentelor sale (pe tărîm social-politic și cultural, ca deputat, profesor, istoric, ziarist etc.), fostul său elev îl caracteriza sintetic: „**Vasile Goldiș, mare meșter al cuvîntului, îmbibat de cultură clasică, scriitor plin de neastîmpăr și de nuanțe, îndrăzneț, răscolitor de mase, temperament viforos și pasi-**

³⁰ Nicolae Iorga, *Vasile Goldiș*, în „Neamul românesc“, XXIX, 1934, nr. 32, p. 1.

³¹ *Curentul*, VII, 1934, nr. 2167 (14 februarie), p. 1.

³² Octavian Goga, *La moartea lui Vasile Goldiș*, în „Viața ilustrată“, I, 1934, nr. 1 (martie), p. 14.

³³ *Curentul*, VII, 1934, nr. 2167 (14 februarie), p. 1.

³⁴ Octavian Goga, *op. cit.*, rev. cit., p. cit.

³⁵ *Ibidem*, p. 13.

onat, bun să conducă o țară, să stîrnească o revoluție sau să croiască legi pentru o viață nouă³⁶.

În același spirit, ca despre o „venerabilă figură reprezentativă” cu rost adînc în viața națională, o mare personalitate politică, va vorbi Goga și la mitingul de doliu de la Arad. Goldiș a fost — va arăta aici poetul „pătîmirii noastre” — „un ursitor de gînduri pentru țară, un chinuit al problemelor noastre de existență un luptător de fiecare zi”, în sfîrșit, „unul din părinții patriei”. Pentru cauza poporului român el „a pus la contribuție suflet și talent, voință, curaj și credință, multă credință³⁷.

Personalitatea lui aleasă este produsul mișcării naționale a românilor ardeleni (al cărei cel mai fidel reprezentant — afirmă Goga — a și fost), deci l-a creat o necesitate istorică. Iar concepția lui a fost rodul evoluției gîndirii progresiste românești, „prin care poporul nostru își afirmă dreptatea lui”.

Dar Goldiș — arată că același prilej Goga — a însemnat și „o frămîntare multiplă a unei vieți, care s-a resimțit pe atîtea căi”. El a reprezentat, astfel, în același timp, un intelectual „cu vaste orizonturi, resimțind otrava frumosului și urmărind-o pretutindeni”, (aci Goga se referea la preocupările și interesele pe plan literar, estetic, ale lui Vasile Goldiș). Amintindu-și apoi de anii cînd l-a cunoscut pe cel despre care vorbea ca profesor al său de liceu la Brașov, Goga va evidenția cu căldură, întărind astfel afirmațiile altora: „punea armonic în cugetele noastre chinuite și ne strîngea laolaltă pe aceeași platformă de abstracțiune fecundă; la orele sale de istorie trecutul se încheaga limpede, din verbul lui întraripat, se făurea o conștiință, se prepara o solidaritate de luptă”. Și portretul viu, atît de uman al dascălului eminent e completat cu emoție și dragoste: „Voinic și frumos, cu o liniște mîndră în atitudini, cu resfrîngeri de patimă, în ochii catifelati”, „el ne învia lumea greco-romană, dezgropa figuri din mitologie, ne scanda versuri latinești. Interpretările lui Horațiu cine ar putea să le uite?... cuvintele curgeau potolite, chipuri fugare din panteismul elin treceau peste creștetele noastre, în vreme ce dascălul, ca un vrăjitor, plin de farmec, le ducea sub cerul molatic al golfului de la Sorrento³⁸.

După înmormîntare Goga va trimite o caldă scrisoare soției celui dispărut, în care printre altele arăta: „Suntem (...) o seamă de prieteni care rămînem credincioși memoriei lui Goldiș și ne vom aduce cu drag aminte de el totdeauna³⁹.

Despre Vasile Goldiș ca dascăl va vorbi în 1934, în paginile revistei pe care o conducea la Brașov, „Țara Birsei”, și inimosul cărturar Axente Banciu, care i-a fost de asemenea elev. „Nu voi uita niciodată scrie acesta — (...) orele de istorie ale lui Vasile Goldiș, orele în care — smulși din mreșile gîndurilor zglobii ale tinerețelor și ale ocupațiilor cu care ne

³⁶ *Ibidem*, p. 14.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Telegraful român*, LXXX, 1934, nr. 8 (18 februarie), p. 1-3.

³⁹ Ovidiu Olariu, *Vasile Goldiș în amintirea contemporanilor. Scrisori inedite*, (lucrare în manuscris, p. 6, pusă cu amabilitate la dispoziția noastră).

indeletniceam în alte ore de clasă — uitam că afară e soare și verdeață și că pe ferestrele clasei se văd zburdînd înaintea liceului, în jocuri ademenitoare elevii altor clase, — trăind aieva în inima celor trecute vremi, în nemijlocita apropiere a oamenilor și lucrurilor de mult dispărute, înfierbințeala luptelor în care neostenita sete de cuceriri și stăpînire se-nceșta, pe viață și pe moarte, cu dragostea de moșie a celui călcat tilhărește — vremuri de zbucium, frămîntări și lupte, chinuri și ruine, prin care ne purta acest iscusit mînuitor al dorului de a te răpi cu el și a te transpune în alte locuri, alte timpuri, cu alte idealuri. Nu era chip să nu te imobilizezi cu întreași atențiune concentrată spre catedra amvon cînd își începea Goldiș cursul și să nu regreti sfîrșitul orei, pe care la alte materii, îl așteptai cu atîta nerăbdare⁴⁰. Și aceasta — arăta Banciu — pentru că orele ținute de inimosul lui profesor „nu erau ore de mîntuială în vederea cîștigării pîinii zilnice ci tot atîtea oficiali sărbătorești la un altar, la care înțelegea să fringă pentru suflete primitoare pîinea adevărului⁴¹.

Goldiș — arată, de asemenea Axente Banciu — „n-avea nevoie de cîrja manualului“. În același timp însă, el se prezenta întotdeauna cu lecția temeinic pregătită. Ca atare nici „n-avea nevoie să bată cîmpii, pentru a lăsa impresia unor cunoștințe vaste — cum fac unii, spre a masca insuficiența cunoștințelor în materia zilei. „Ar fi preferat“ să absenteze de la școală decît să se înfățișeze înaintea elevilor săi cu lecții de umplutură⁴².

Totodată, Axente Banciu face remarcă deosebit de interesantă și vizînd coordonate mai largi ale personalității lui Goldiș, că acesta n-a fost omul improvizățiilor, nu se pricepea la așa ceva. El nu-și putea exterioriza gîndurile și simțirile decît după o matură judecare a lucrurilor. „Pînă ce nu se documenta asupra elementelor din care avea să tragă concluziunea unei păreri, a unei convingeri Goldiș nu se exprima“. Și fostul elev adaugă: „De aceea lupta cu el era grea. Devenea aproape invulnerabil în cetatea părerilor sale“. Avea argumente pregătite dinainte, ceea ce lipsea adversarilor improvizatori⁴³.

În același timp era un om calm și „stăpînirea de sine reda sufletelor cumpătul, împiedicînd luarea de hotărîri pripite, dăunătoare interesului obșteșc⁴⁴.

Axente Banciu (care, de altfel, vorbește și despre „**bărbatul politic cu cap limpede, vedere clară, cheag și exponent al unității naționale, animatorul sufletului colectiv**“)⁴⁵, mai consemnează și faptul că Vasile Goldiș era apropiat de elevi, în același timp stăpînindu-i pe aceștia „fără nici o sfortare“, prin exemplul personal. Că era adversarul pedep-

⁴⁰ Axente Banciu, *Vasile Goldiș*, în „Țara Bârsei“, VI, 1934, nr. 2 (martie-aprilie), p. 135-136.

⁴¹ *Ibidem*, p. 136.

⁴² *Ibidem*, p. 137.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Axente Banciu, *Vasile Goldiș*, în „Morți vii“, Tipografia „Unirea“, Brașov, 1939, p. 3-10.

selor exagerate, iar față de elevii slabi la învățătură avea „o îngăduință și răbdare într-adevăr părintească“, ocupându-se de ei în mod special și redându-le astfel, „încrederea în puterile proprii“⁴⁶.

Exprimându-și și el gândurile cu prilejul morții lui Goldiș, mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, sublinia, meritele de mare patriot, calitățile sale de conducător dirz, neșovăielnic, increzător în viitor. „**Vasile Goldiș — arăta Nicolae Bălan — a fost legat de aspirațiile neamului românesc, cărora le-a închinat cele mai avântate gânduri, cele mai curate simțăminte și toată truda vieții sale**“. Și mitropolitul Ardealului mai reliefa, întărind spusele atitor altora: „**Vasile Goldiș a fost un intelectual de marcă (...) un bărbat stăpîn pe o largă și temeinică cultură, ciștigată printr-o cugetare clară și ordonată, printr-o simțire nobilă, prin lecturi și studii urmate cu sîrguința omului veșnic preocupat de probleme. Toate acestea l-au ajutat să dobîndească acea orientare, sigură de care are neapărată nevoie un conducător**“⁴⁷. Pentru toate faptele sale el merită „**profunda recunoștință**“, din partea întregului popor român de pretutindena.

De asemenea, Ion Clopoșel, în cuvîntarea pe care a rostit-o la înmormîntarea acestuia în numele sindicatelor presei române, îl vedea și el pe Goldiș ca pe „**un stilp de foc în mijlocul talazurilor agitate**“⁴⁸, din anul 1918, ca pe un bărbat de stat și gînditor politic european cu reale capacități, un mare patriot, erou chiar, cel care luptînd pentru idealurile de libertate și dreptate ale poporului său a militat în același timp și pentru libertatea și dreptatea altor popoare asuprite.

Subliniind marile merite ale celui despre care vorbea în înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România, Ion Clopoșel arăta: „**Știi să găsești cuvintele de ordine potrivite cascadei de evenimente. Ai știut să închei programele și rezoluțiunile istorice, să îndrepti avertismentele necesare, să redactezi textul celebrelor hotăriri de la Alba Iulia**“. Și conchidea, cu privire la această latură a activității lui Goldiș: „**A fost un efort sublim, care ți-a încoronat opera de gazetar și cugetător politic**“⁴⁹. În același timp, cel dispărut era lăudat pentru talentele sale de „maestru al scri-sului“⁵⁰, de orator de înaltă ținută și polemist redutabil („**Verbul d-ale era brici de foc și trîmbiță de alarmă**“)⁵¹ și pentru calitățile sale de om de cultură: „Te înspăimîntau lacunele culturii — arăta cu acel prilej Ion Clopoșel. Condamnai lenea, ușurința, diletantismul bîrfeala“, și în continuare, exprimîndu-se una din convingerile fundamentale ale lui Goldiș: „**Un român trebuie să învețe carte în mod ordonat, serios, con-**

⁴⁶ Axente Banciu, *Vasile Goldiș*, în „Țara Bârsei“, VI, 1934, nr. 2 (martie-aprilie), p. 137.

⁴⁷ *Telegraful român*, XXX, 1934, nr. 8 (18 februarie), p. 2.

⁴⁸ *Știrea*, IV, 1934, nr. 566 (14 februarie), p. 1.

⁴⁹ Ion Clopoșel, *Figuri reprezentative: Vasile Goldiș*, în „Societatea de miine“, XI, 1934, nr. 3 (martie), p. 39, Vezi de același autor, *Amintiri și portrete*, Editura Ti-mișoara, 1973, p. 17—58 (capitolul: „Vasile Goldiș așa cum l-am cunoscut“).

⁵⁰ *Știrea*, IV, 1934, nr. 566 (14 februarie), p. 1.

⁵¹ Ion Clopoșel, *art. cit.*, rev. cit., p. cit.

tinuu, făcându-și o cultură universală, pentru ca prin comparațiune să fie capabil a înțelege realitățile sociale ale neamului său⁵².

De asemenea, un alt fost colaborator apropiat al lui Goldiș, și anume Ioan Lupaș, va evoca personalitatea sa multilaterală, afirmată în multiple direcții (pe planul preocupărilor de istorie, literatură latină și română, în domeniul educației, ziaristicii, culturii, în cel social-politic ș.a.m.d.). Mai presus de toate însă — arăta Lupaș — în memoria posterității Vasile Goldiș va rămîne ca militant politic, ca „luptătorul fără preget pentru dreptatea unui popor împilat, purtătorul steagului de intransigență națională”. Și Ioan Lupaș considera, cu deplină îndreptățire, că amintirea îi va rămîne veșnic vie în special prin „Declarația redactată la Oradea—Mare în 12 Octombrie 1918, cît și prin celebra cuvîntare rostită la Adunarea națională de la 1 Decembrie⁵³”.

Ca despre un înflăcărat patriot și în același timp un om mare la suflet și un devotat prieten va vorbi la moartea lui Goldiș și Caius Bre-diceanu⁵⁴. Iar Emil Isac îl va caracteriza drept „excelentul publicist și politician” exprimîndu-și deosebita stimă și prețuire pe care le-a avut pentru el⁵⁵.

Deosebit de semnificative se arată aprecierile asupra lui Goldiș, făcute atunci, în februarie 1934, de reprezentanți de seamă ai naționalităților conlocuitoare. Astfel scriitorul și publicistul german Viktor Orendi — Hommenau, prieten al patriotului român, arăta într-o scrisoare adresată văduvei acestuia că Vasile Goldiș a fost un „apostol al entuziasmului național”, „un bărbat cu mîinile curate și cu suflet cald cum în această lume brutală aproape că nu îi mai găsești⁵⁶”.

Încă și mai grăitoare se arată opiniile exprimate de către deputatul arădean Barabas Béla, care îl considera pe Goldiș a fi un mare bărbat de stat, corect și înțelegător față de naționalitatea maghiară. Fapt pentru care — afirma politicianul amintit — aceasta îi va purta întotdeauna „sentimente de stimă și de recunoștință gîndirii sale generoase⁵⁷”.

Amintindu-și de prezența lui Vasile Goldiș, în perioada dinainte de 1918, la ședințele comitatense ale județului Arad, de rolul lui foarte activ în cadrul acestora întru apărarea drepturilor românilor, ziarul „Adevărul” consemna la rîndu-i: „Era un moment de înălțare a sentimentului național, cînd în sala împodobită cu portretele tuturor foștilor fișpani (...) se ridica chiar la început Vasile Goldiș și uzînd de o dispoziție legală începea cuvîntarea sa cu o voce puternică, sonoră și cu rostire răspicată în limba românească. Un fior de indignare, un murmur de proteste, apoi întreruperi intempestive răspundeau din rîndurile majorității maghiare. Goldiș continua fără să se intimideze⁵⁸. De fapt, tot prin „Adevărul”

52 *Ibidem*.

53 Ioan Lupaș, *Vasile Goldiș*, în „Gînd românesc”, Cluj, 1934, p. 42.

54 Ovidiu Olariu, *lucr. cit.*, p. 7.

55 *Ibidem*.

56 *Ibidem*.

57 *Ibidem*.

58 *Adevărul*, 43, 1934, nr. 15371 (13 februarie), p. 5.

se vor reliefa darurile de orator și publicist ale neobositului patriot: „Cultura lui era dominată de influența clasicismului antic, și purta pe-cetea spiritului ei. În scris și în vorbit, el punea o deosebită grije în gruparea ideilor, în claritatea expunerilor lor, în alegerea cuvântului just, a formei alese. Fraza viguroasă și concisă nu era bogată în ornamente, dar limpede și substanțială. Articolele și cuvântările lui erau construcții ridicate din pietre solide și tăiate în linii mari, clare, monumentale”⁵⁹.

În același articol se comentează, în mod laudativ, și activitatea la catedră a lui Vasile Goldiș, care, după cum prea bine se poate observa, alături de lupta sa politică a constituit cel de al doilea sector al prestațiilor lui obștești prin care și-a creat un prestigiu solid în vreme. Deși destul de lung, îndrăznim să redăm în întregime pasajul respectiv, pentru caracterul său foarte pregnant și edificator. Iată-l: „Niciodată la acest important liceu (cel din Brașov — n.n.) nu a fost predată (istoria) cu mai mult talent și cu mai adâncă înrîurire educatoare ca în epoca funcționării lui. Toți foștii elevi își amintesc de lecțiile lui făcute cu minuțioasă pregătire, cu o expunere limpede, cu un captivant dar de povestire și caracterizare. Istoria românilor era exclusă — cum era aproape firesc — din programele școlare ale Ungariei, dar Vasile Goldiș a știut din inițiativă să întrețasă (sic!) în firul cursurilor sale toată istoria principatelor românești. Absolvenții liceului plecau de la școală — în ciuda programelor școlare maghiare — cu sufletul format în cultul lui Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, al lui Brîncoveanu, Tudor Vladimirescu, ca și al lui Horea și Avram Iancu”⁶⁰.

„Adevărul” va vorbi și el despre caracterul dîrz, tenace, drept al lui Goldiș, despre inteligența sa⁶¹. Așa după cum, în paginile lui acel ziarist despre care am mai amintit, V. Munteanu, va scrie cu referire la Goldiș: „Autentica ierarhie de valoare spirituală, a fost cucerită, iar cea din ordinea politică și-a fixat-o de mult pe filele unei istorii zbuciumate și plină de sacrificii. Pe mormîntul lui se scrutează cea mai emoționantă glorie: cărturar îndrumător de generații și doctinar al politicii românești din Ardeal”⁶².

La rîndul său „Telegraful român” în numărul său din 18 februarie 1934 îl considera pe Goldiș „o figură uimitor de complexă și de bogat înzestrată, o personalitate de primul rang în istoria mai nouă a Ardealului, un focar din care s-au răspîndit raze de lumină și de îndemn la faptă nobilă în toate ramurile vieții românești”⁶³.

Cu ocazia morții sale, despre inimosul luptător patriot și democrat vor vorbi și ziare modeste, cum ar fi „Bravo”, organ de presă din Arad, care sublinia cu judiciozitate și într-o formulare cum nu se poate mai

⁵⁹ Gh. Popp, *Vasile Goldiș*, în „Adevărul”, 48, 1934, nr. 15371 (13 februarie), p. 1.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Adevărul*, 48, 1934, nr. 15371 (13 februarie), p. 5.

⁶² V. Munteanu, *Doctrinarul Ardealului*, în „Adevărul” 48, 1934, nr. 15375 (17 februarie), p. 7.

⁶³ *Telegraful român*, LXXX, 1934, nr. 8 (18 februarie), p. 1—3.

limpede, mai fermă: „**Pentru politicieni, viața lui Vasile Goldiș trebuie să fie o vecinică muștrare, iar pentru frământatul tineret un simbol de corectitudine și de activitate pusă în slujba neamului**“⁶⁴.

Prestigiul de care se bucura Goldiș le obligă pe oficialități să îi organizeze funeralii naționale cu participarea de delegați din partea palatului regal și a guvernului, a armatei, înaltului cler (mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan, episcopul Grigore Comșa al Aradului etc.), la care se adaugă cei ai presei, societății scriitorilor, sindicatelor, școlilor, din Caransebeș și Brașov, universității din Cluj și, bineînțeles, a „Astrei“, precum și un mare număr de personalități intelectuale, țărani, muncitori și studenți din orașul și județul Arad.

În ziua înmormântării guvernul dispune suspendarea ultimei ore de curs la toate școlile din țară și evocarea de către profesori în fața elevilor, a personalității celui dispărut⁶⁵. De asemenea, după cum am mai avut prilejul să arătăm, **Camera și Senatul** au organizat câte o ședință omagială, în cursul căroră au rostit cuvântări președinții celor două organe politice, reprezentanți ai partidelor (Octavian Goga, dr. Nicolae Lupu etc.) și guvernului, ai ministerului învățămîntului și „Astrei“, ai clerului (Grigore Comșa etc.). Printre lucrurile spuse cu această ocazie s-a vorbit despre faptul că a dispărut „**un om mare**“ (C. Bacalbașa, președintele Camerei), „**o personalitate covârșitoare în viața noastră națională**“, „**una dintre cele mai reprezentative figuri și unul dintre cei mai îndrăgiți, luptători, acolo peste munți, al (sic!) cauzei românești și al unității naționale**“, că Vasile Goldiș constituie, prin patriotismul său, „o pildă vibrantă din care se vor inspira întotdeauna generațiile ce vor să vină“ și merită, pentru faptele sale de seamă, pentru că și-a închinat întreaga viață cauzei naționale a românilor, recunoștința poporului său. Iar unul dintre vorbitori va folosi și inspirata și defel lipsita de veridicitate formulare: „**Vasile Goldiș a ajuns să fie solul unirii Ardealului cu România**“⁶⁶.

Totodată, „Astra“ va evoca și ea, la Sibiu, în mod ceremonios personalitatea celui dispărut, precum și activitatea depusă de către acesta în cadrul „Astrei“, ca președinte al ei (1923-1932). Cu acest prilej s-a subliniat că el, spre deosebire de alți fruntași politici români din Transilvania care nu s-au mai preocupat decât de propria lor carieră și înavuțire, a rămas credincios ideilor sale și după unire, pe aceste coordonate concepînd și activitatea asociației pe care a condus-o. Arătîndu-se că prin moartea lui Goldiș poporul român a pierdut un mare patriot, se sublinia că fostul președinte al „Astrei“ are „dreptul la toată recunoștința și admirația neamului“⁶⁷.

Importanța personalității lui Goldiș, aprecierea de care acesta s-a

⁶⁴ *Bravo*, II, 1934, nr. 55 (18 februarie), p. 1.

⁶⁵ *Universul*, 51, 1934, nr. 41 (12 februarie), p. 5; *Știrea*, IV, 1934, numărul din 14 februarie).

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Arhivele statului Sibiu*, fondul „Astra“, Corespondența cu președinții și vicepreședinții Asociației, 1925-1947, actul nr. 572/1934.

bucurat în cercuri largi, inclusiv peste hotare, ne e dovedită și de faptul că la moartea sa publică un articol-necrolog și ziarul „Slovensky Denik“, din Bratislava, în care — elogiindu-se meritele pe care cel decedat le-a avut în dezvoltarea prieteniei româno-cehoslovace și, în general, între popoare, inclusiv înainte de 1918, se vorbea despre el ca despre o figură deosebit de marcantă, de talie europeană⁶⁸, care și-a câștigat mari merite în lupta pentru cucerirea drepturilor social-politice și economice ale românilor din Transilvania, consacându-se definitiv ca unul din reprezentanții cei mai consecvenți și mai tenace ai acesteia.

Desigur că în articolele și cuvântările ocazionate de dispariția lui Vasile Goldiș sînt de aflat și unele exagerări, firește inevitabile, am zice, în orice asemenea împrejurare. Nu ne îndoim însă că cititorul lucrării noastre și-a putut da seama, beneficiind și de parcurgerea capitolelor precedente, că ele conțineau și numeroase afirmații întrutotul întemeiate și că, privite în ansamblu, elogiile ce i s-au adus lui Goldiș se justificau, ele consemnau realități demne de toată prețuirea.

Că lucrurile stau astfel o dovedește și faptul că el a continuat să rămână viu în memoria contemporanilor și după moarte. Astfel, în 1935 se comemorează la Arad un an de la dispariția sa, prilej de a i se elogia, din nou, activitatea și meritele (Silviu Dragomir a ținut, cu această ocazie o conferință). De asemenea, tot atunci, în „Hotarul“ e evocată personalitatea sa de om politic și cetățean doritor de a-și vedea poporul bucurîndu-se de o stare materială mai bună⁶⁹.

În paginile „Transilvaniei“ (1936), Gh. Preda, pe care am mai avut ocazia să-l amintim, revenea din nou asupra activității lui Goldiș (inclusiv pe linie publicistică) ca președinte al „Astrei“⁷⁰, de data aceasta însă denaturînd într-o anumită măsură, în mod oportunist, reacționar (e vorba de perioada ofensivei forțelor fasciste în România), programul urmărit de Goldiș (i se atribuie astfel, în mod fals, o credință totală, nestrămutată — pe care n-a avut-o și n-a manifestat-o — „față de organizația monarhică a statului nostru și față de dinastie“⁷¹). De reținut însă e evidențierea, încă o dată, a dragostei lui Goldiș pentru poporul său, a convingerii sale în necesitatea subordonării totale a intereselor personale față de cele obștești și în utilitatea cultului muncii, a dorinței ca „Astra“ să se pună în serviciul apărării mulțimilor nedreptățite (Gh. Preda pomeneste și de intenția lui Goldiș de a crea o secție a muncitorimii în cadrul Asociațiunii, și arată simpatia lui pentru oamenii muncii de la orașe și sate, după cum, în sens opus relevă opoziția sa față de politica reacționară a diferitelor guverne și acuzele aduse pentru lipsa de patriotism claselor suspuse). Articolul mai evidențiază cultul fostului președinte al „Astrei“ pentru tradițiile naționale demne de prețu-

⁶⁸ *Slovensky Denik*, XVII, 1934 nr. 5, (15 februarie), p. 1. (Bratislava, R.S. Cehoslovacia).

⁶⁹ *Ecoul*, X, 1935, nr. 770 (11 februarie), p. 2-3.

⁷⁰ Ed. I. Găvănescu, *Vasile Goldiș*, în „Hotarul“, II, 1935, nr. 4, p. 2-3.

⁷¹ Gh. Preda, *Vasile Goldiș, președinte al Astrei, (1923-1932)*, în „Transilvania“, 67, 1936, nr. 4, p. 198-205.

ire (se fac referiri astfel, la meritele lui Vasile Goldiș în sărbătorirea centenarului nașterii lui Avram Iancu, cu toate acțiunile legate de această festivitate ca și în sărbătorirea zilei de 1 Decembrie), ca și numeroase acțiuni întreprinse de către el în domeniul cultural (organizare de biblioteci și case de cultură la sate; reorganizarea secțiilor — științifice-literare ale „Astrei“ cu stabilirea unui regulament de funcționare a acestora și atragerea în cadrul lor a unor cadre de mare competență; crearea de noi despărțăminte ale acestei societăți și întărirea celor existente; stimularea despărțămintelor periferice, prin dotarea lor cu fonduri de publicații, aparatură cinematografică și organizarea în cadrul lor de acțiuni cu sprijin central; finanțarea și sprijinirea publicațiilor asociației; organizarea de șezători, conferințe, o serie întreagă de acțiuni toate menite a combate superstițiile, analfabetismul, alcoolismul, naționalismul și șovinismul etc., precum și fondarea muzeului unirii la Alba Iulia și susținerea altor muzee; înființarea de internate de fete și fundații etc. Totodată sînt amintite deplasările făcute de către Goldiș în capitalele de județe cu scopul de a avea consfătuiri cu intelectualii de acolo, cu activiștii culturali, în vederea întăririi despărțămintelor Asociațiunii, a reorganizării comitetelor acestora, a rezolvării unor probleme, strădaniile lui pe lângă autoritățile locale pentru a fi subvenționate acțiunile culturale la sate și în general activitatea locală a „Astrei“. De asemenea se amintește preocuparea lui Goldiș de a strînge legăturile între „Astra“ și societățile culturale din vechea Romînie.

Gh. Preda în mod expres evidențiază punerea de către Goldiș, în 1925, la adunarea generală a „Astrei“ de la Reghin a problemei „**păstrării și sporirii patriotismului**“⁷².

În ciuda unor critici ce pot fi, totuși, aduse — conchide Gh. Preda — în perioada cît a fost președinte al „Astrei“ Vasile Goldiș a desfășurat o activitate bogată, pusă în slujba poporului, caracterizată prin rîvnă neobosită, onestitate și fierbinte patriotism. Despre activitatea lui Vasile Goldiș ca președinte al „Astrei“, despre patriotismul acestuia va mai vorbi tot Gh. Preda, în 1944, la împlinirea a 10 ani de la moartea celui pe care-l omagia⁷³.

Într-un articol apărut în „România de Vest“ (februarie 1939) și semnat Elena dr. Bogdan se vorbea, iarăși, despre „**marele român și bărbat de stat Vasile Goldiș**“, arătîndu-se rolul său în pregătirea și realizarea unirii din 1918. Goldiș — arată autoarea articolului — a fost menit „**să verse în slove biruința noastră**“⁷⁴. Iar reputatul istoric și profesor Silviu Dragomir, scriind „Un sferat de veac de la Unirea Transilvaniei“ (1943) sublinia, încă o dată, rolul important jucat de Vasile Goldiș în pregătirea actului revoluționar de la 1 Decembrie 1918, precum și atitudinea sa consecvent democratică⁷⁵.

⁷² *Ibidem*, p. 198.

⁷³ *Ibidem*, p. 200.

⁷⁴ Gh. Preda, *Vasile Goldiș*, în „Transilvania“, 75, 1944, nr. 2, p. 179-180.

⁷⁵ Elena dr. Bogdan, *Tribunul națiunii române: Vasile Goldiș*, în „România de vest“, II, 1939, nr. 253 (13 februarie), p. 2.

Personalitatea lui Vasile Goldiș nu a intrat însă numai în atenția publicisticii jurnaliere. Astfel, de pildă, pe lângă unele volume constituind de fapt culegeri de articole mai vechi (cum ar fi „Oameni cari au fost“ de Nicolae Iorga), despre patriotul ardelean se va referi pe larg Ioan Suciu, coleg de generație și membru în conducerea P.N.R., în lucrarea sa „Arădania și Partidul Național Român (...)“. Autorul acestei scrieri apărută încă în 1926, îl aprecia și el pe Vasile Goldiș, ridicându-se împotriva detractorilor acestuia, ca pe unul dintre cei mai activi oameni politici români din Transilvania, „capul cel mai luminat, conducătorul spiritual al mișcării pentru intrarea partidului național în activitate“⁷⁶. În alt loc Suciu îl considera cel mai capabil și mai valoros exponent al curentului activist⁷⁷. El afirmă că Vasile Goldiș — profesor „cu vaste cunoștințe istorice din trecutul neamului nostru“, „bărbat de o energie de fier și un talent scilicite“, — a adus o contribuție importantă la dezvoltarea mișcării naționale românești, inclusiv prin condeiul său „înaripat“ (era mai presus de toate — arată Ioan Suciu — „un excelent artist în a scrie fulminanți articoli de fond în ziarele noastre naționale“, într-un stil „incendiar fără înconjur, fără multe reticențe“) și prin virtuțile sale de orator „distins“⁷⁸.

La rîndu-i, Ion Clopoșel, vorbind despre cel pe care-l prețuia atît de mult și în cuprinsul broșurii „**Figuri reprezentative de la noi, notă introductivă. Vasile Goldiș**“ (1934), revenea și pe această cale la evidențierea rolului politic pe care l-a avut neobositul patriot în preajma unirii Transilvaniei cu vechea Românie, accentuînd de data aceasta foarte mult — pe lângă prezențele oratorice — bogata activitate politică și publicistică desfășurată de cel în cauză ca director al ziarului „Romînul“ și care a dus, în cele din urmă, datorită atitudinii combative manifestate de organul de presă respectiv, la suspendarea lui, în martie 1916, de către autoritățile austro-ungare. (În lucrarea sa, Ion Clopoșel se referă și la conflictul cu „tribuniștii“, arătînd meritele lui Goldiș în soluționarea acestuia și în strîngerea rîndurilor Partidului Național Român)⁷⁹.

De asemenea, autorul broșurii amintite vorbește și despre Vasile Goldiș — **omul**, remarcîndu-i puritatea morală și conștiința exemplară și caracterizîndu-l prin ținută demnă, sobrietate, viață simplă și meticuloasă organizată, pasiune pentru lecturi în mare măsură politice și socio-logice⁸⁰.

Consacrînd o lucrare vieții „Astrei“ între 1918-1934, Gh. Preda îi va dedica și el lui Goldiș comentarii elogioase. Ca și în alte referiri ale sale la personalitatea înflăcăratului patriot și democrat — pe care am

---

⁷⁶ Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la unirea Transilvaniei*, în „Transilvania“, 74, 1934, nr. 11-12, p. 793-820.

⁷⁷ Ioan Suciu, *Arădania și Partidul Național Român, Adevăruri istorice, Reamintiri de interes național-istoric*, Tiparul Tipografiei diecezane, Arad, 1926, p. 3.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 20.

⁸⁰ Ion Clopoșel, *Figuri reprezentative de la noi, notă introductivă, Vasile Goldiș*, Biblioteca ziaristică Cluj, 1934, p. 21-22.

avut ocazia să le amintim anterior — și în acest caz autorul evidențiază rolul important pe care l-a avut Goldiș în conducerea „Astrei“, competența cu care el a știut să conducă această asociație⁸¹. Se arată că fostul președinte al societății — ales în unanimitate în acest post la adunarea generală de la Timișoara, din august 1923⁸² — a militat pentru o activitate rodnică, pentru afirmarea cât mai intensă a poporului român în viața economică, socială și politică, fără a fi însă adept al pozițiilor șovine și naționaliste, ci, din contră, excluzându-le pe acestea cu desăvîrșire din orientarea dată de el „Astrei“⁸³. Totodată, se subliniază că Vasile Goldiș și-a propus în programul său să acționeze neobosit pentru emanciparea țărănimii, a muncitorimii, a femeii, să cultive și să întrețină viu sentimentul dragostei pentru trecutul național de luptă al poporului nostru (în acest sens Gh. Preda pomenește și de inițiativa lui Goldiș în privința sărbătoririi după cuviință a zilei de 1 Decembrie)⁸⁴, să cultive cele mai bune moravuri, să combată analfabetismul și alcoolismul⁸⁵.

De asemenea — arată autorul respectiv —, fostul președinte al „Astrei“ critica stările de lucruri social-politice existente, micimea și lăcomia claselor suspuse ale societății vremii sale. (Gh. Preda aprecia însă în mod pozitiv, fără nici un fel de delimitări social-politice, și faptul că Goldiș era potrivit vrăjbei, conflictelor între oameni)⁸⁶.

Într-o altă scriere, „Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi“, avîndu-l ca autor pe Roman Ciorogaru, se subliniază, așa cum o făcuse și Ioan Suciu în lucrarea sa, talentele de orator⁸⁷ și publicist⁸⁸ ale lui Goldiș, și, asemenea lui Ion Clopoșel, rodnică activitate desfășurată de acesta ca director al „Românului“, spiritul de inițiativă ce-l caracteriza. strădaniile și succesul său (inclusiv prin atragerea unor ziaristi din București) de a-și constitui o foarte bună redacție, cu care să poată face față pe deplin sarcinilor grele ce se impuneau⁸⁹.

Silviu Dragomir îi închină lui Goldiș (în 1936) o scriere mai amplă cu un titlu foarte sugestiv („Vasile Goldiș luptătorul și realizatorul politic“), gîndită, în primul rînd, ca un îndemn adresat cercetătorilor de a studia cu atenție viața și activitatea încă prea puțin cunoscute ale celui ce — afirmă universitarul clujan — și-a cîștigat merite nepieritoare în istoria mai nouă a românilor⁹⁰. Or, arată el, „istoricul, a cărui perspec-

---

⁸¹ *Ibidem*, p. 24-25.

⁸² Gh. Preda, *Activitatea Astriei în 15 ani de la Unire, (1918-1934)*, Editura Astrei, Sibiu, 1934, p. 9-15.

⁸³ *Ibidem*, p. 24.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 11-15.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 9-11.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 24-28.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Roman Ciorogariu, *Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi (...)*, Biblioteca ziaristică, Cluj, 1934, p. 51.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 31.

tivă se tot lărgește va trebui să facă tuturor rînd pe rînd dreptate, restabilind adevărul, așezînd pe fiecare la locul ce i se cuvine⁹¹.

Silviu Dragomir va așterne pe hîrtie, printre altele, următoarele rînduri de elogioasă și sugestivă caracterizare la adresa celui despre care scria : „Niciodată pripit, totdeauna perfect echilibrat, el îmbracă totuși atît scrisul cit și cuvîntul său și în general toată secțiunea sa într-o undă de căldură, care fascinează, convinge și răpește⁹². Informîndu-și cititorii asupra apartinței în colecția „Biblioteca Astra“, a lucrării lui Silviu Dragomir, revista „Țara Bîrsei“ aprecia că această scriere („Vasile Goldiș luptătorul și realizatorul politic“) demonstrează cum că Vasile Goldiș a avut **„un rol de multe ori hotărîtor în viața noastră politică din ultimele decenii“**⁹³.

În sfîrșit să mai reținem — trecînd peste autori mai puțin semnificativi ca Ion Jelecuteanu⁹⁴ și Ion Rusu Abrudeanu⁹⁵ — lucrarea lui Constantin Kirișescu referitoare la „Istoria războiului pentru întregirea României“, în al cărei volum III se vorbește și despre Goldiș. Astfel, autorul arată — referindu-se la perioada premergătoare unirii din 1918 — că, față de alți fruntași politici români ardeleni, care s-au arătat atunci șovăielnici sau chiar au semnat declarația de fidelitate față de Austro-Ungaria, iar unii dintre ei au părăsit Transilvania, **„Vasile Goldiș a rămas tot timpul la Arad, păstrînd o atitudine intransigentă și a continuat cu publicarea „Românului“ pînă a fost suprimat de autorități“**⁹⁶. În același timp se arată rolul important pe care l-a jucat Goldiș în elaborarea „Declarației de la Oradea, din 12 octombrie 1918“⁹⁷, precum și prezența sa foarte activă, inclusiv la Adunarea națională din 1 Decembrie de la Alba Iulia⁹⁸.

Într-o altă lucrare⁹⁹ găsim aceeași apreciere cu privire la viața și activitatea lui Vasile Goldiș. Autorul arată că acesta a fost un fruntaș de seamă în viața politică românească, un bărbat de stat înțelept și clarvăzător. El **„strălucește ca un lucefăr în provinciile eliberate de sub dominația Austro-Ungară“**, iar faptele lui vor rămîne pururi o pildă vie pentru toți iubitorii de patrie. Dar el — se arată în continuare — n-are prea mare trecere și nici primul și ultimul cuvînt din cauza haosului politic din România și a certurilor dintre fruntașii politici care se bat pentru întîietate în viața politică, pentru interesele lor personale și meschine.

⁹¹ Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș, luptătorul și realizatorul politic*, Sibiu, 1936, p. 3.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 9.

⁹⁴ *Dări de seamă*, în „Țara Bîrsei“, VIII, 1936, nr. 6, (noiembrie-decembrie), p. 572.

⁹⁵ Ion Jelecuteanu, *O scurtă biografie, Vasile Goldiș*, Arad, 1934.

⁹⁶ Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat*, București, 1930.

⁹⁷ Constantin Kirișescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1918*, ediția a II-a, Vol. III, Editura Casei Școalelor, București, f.a., p. 364.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 379.

Desigur, după cum am arătat în alte momente, Vasile Goldiș s-a „bucurat“ în epocă și de numeroase critici și atacuri¹⁰⁰. Dincolo de reproșurile îndreptățite, făcute de pe poziții obiective, ale unora dintre comentatorii activității sale — pe care, pe parcurs, în măsura și acolo unde ele existau le-am evidențiat — e vorba, însă de cele mai multe ori, de constatări evident subiectiviste, arbitrare, pornite din aversiunea celor în cauză pentru democratismul consecvent și activ al lui Goldiș¹⁰¹. Referindu-ne pe larg la ele în paginile anterioare, nu credem că mai e cazul — dat fiind caracterul lor cu totul nejustificat — să le mai luăm în considerare încă o dată.

Considerăm că nu greșim afirmând că, fără a fi evaluată totuși la adevărata sa valoare, în sens științific, opera lui Vasile Goldiș trebuie studiată cu mai multă atenție. Astfel, nici unul dintre contemporanii săi, ca de altfel nici cercetătorii aparținând generațiilor ulterioare n-au elaborat un studiu complex, amplu asupra personalității acestuia.

După cum ne este cunoscut, Vasile Goldiș a beneficiat în epocă nu numai din partea prietenilor, (care uneori au exagerat și ei prin supralicitări) dar și — lucru foarte important — a celor deschiși judecăților nepărtinitoare, de aprecieri pozitive, în general contribuțiile sale de valoare pe plan social-politic și cultural fiind reținute ca atare și consemnate după merit. Firește, scurgerea anilor, cu perspectiva pe care o aduce, ne poate da azi — adăugându-se condițiile unei optici pe deplin științifice, materialist istorice — o imagine cu mult mai clară asupra a ceea ce a însemnat (inclusiv ca scăderi și erori) Vasile Goldiș pentru vremea¹⁰².

Gînditor și luptător de talie, ce depășește granițele țării¹⁰³ Vasile Goldiș s-a evidențiat în cursul vieții sale ca un patriot luminat, ca un militant neînfricat pentru desăvîrșirea unității politice a tuturor românilor, pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a țării, pentru bunăstarea și fericirea poporului român.

Așa l-au văzut contemporanii, așa trebuie să-l vadă generația de azi și cele care vor urma.

---

¹⁰⁰ D. Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale*, București, 1922, p. 68-69. În lucrarea (manuscris) „*Vasile Goldiș — mereu actual*“, profesorul Gheorghe Andrașiu (82 ani), fost colaborator apropiat al lui Goldiș, notează: „Mi s-au lipit de suflet, învățămintele și îndemnulurile deschizătorului de drumuri, pe atunci drumuri noi, azi actuale și pline de filc. Mereu biruitor în acțiunile sale pentru binele neamului nostru, eu l-am urmat cu credință și dăruire, păstrându-i în sufletul meu un loc de neuitat“. Timișoara, 1977, p. 2, pusă la dispoziția noastră de către autor).

¹⁰¹ *Patria*, VII, 1926, nr. 73 (4 aprilie), p. 1 și urm.; *Adevărul*, 41, 1928, nr. 13527 (22 ianuarie), p. 4.

¹⁰² În acest sens vezi lucrarea noastră: Gheorghe Șora, *Aspecte din activitatea lui Vasile Goldiș la consolidarea și dezvoltarea României, 1918-1934*, I, în „*Crisia*“, Oradea, 1976, p. 145-169.

¹⁰³ *Slovensky Denik*, XVII, 1934, nr. 5 (15 februarie), p. 1. (Bratislava). Dr. Arpad Lebl, *Vasile Goldiș și problema națională românească (1885-1918)*, în „*Lumina*“, XXII, 1968, nr. 4-5, p. 259-281, (Panciova — R.S.F. Jugoslavia; Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel crono-

DIE ZEITGENOSSEN ÜBER VASILE GOLDIȘ

(Zusammenfassung)

Vasile Goldiș (1862-1934) wurde von seinen Zeitgenossen als eine Persönlichkeit geschätzt, die das rumänische politische Leben in der Zeitspanne bis zum ersten Weltkrieg beherrschte, er war ein hervorragender Führer der Rumänischen Nationalen Partei und ein Streiter um soziales Recht und nationale Unabhängigkeit.

Vasile Goldiș war gleichzeitig auch ein hervorragender Kulturschaffender, Verfasser von Schul — und pädagogischen Büchern sowie schneidigen und ungestümen publizistischen Beiträgen.

Fast allt seiner Zeitgenossen anerkennen seine erstrangige Rolle im Kampf des rumänischen Volkes für die am 1. Dezember 1918 verwirklichte Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien.

Er kämpfte auch für die Verteidigung der Unabhängigkeit, Suveränität und territorialen Integrität Rumäniens und setzte sich für eine Welt des Friedens, der Abrüstung und Sicherheit in Europa ein.

Für seine fortschrittlichen Gedanken und Handlungen wird Goldiș von seinen Zeitgenossen als ein Kämpfer und Denker europäischen Gepräges betrachtet.

---

logic și bibliografie de Mircea Popa și Gheorghe Șora. Cuvint înainte de acad. Ștefan Pascu, Editura Facla, Timișoara, 1976. De asemenea, o serie întreagă de documente, puse la dispoziția noastră de către prof. Nicolae Roșuț, directorul Muzeului Județean din Arad, vin în susținerea afirmației făcută de noi.

ASPECTE ALE ATITUDINII OPINIEI PUBLICE ARĂDENE FAȚĂ DE DICTATURA LĂGIONARO-ANTONESCIANĂ (1940—1941)

EDUARD IVANOF

Izolarea și, în final, abandonarea României în mâinile Reichului nazist, seria de compromisuri și cedări pe plan economic, politic și teritorial care au culminat cu Dictatul de la Viena, din 30 august 1940, au declanșat în întreaga țară mânia și protestul unanim al întregului popor român. Explozia de indignare a celor mai largi categorii sociale, exprima oprobiul față de impopularul regim al dictaturii regale care se dovedise incapabil să apere integritatea și suveranitatea țării.

Marile demonstrații care au urmat Dictatului au grupat sub steagul antifascismului și antirevizionismului, sub steagul luptei conduse de P.C.R., cele mai diferite categorii sociale, grupări sau personalități politice, care-și manifestau protestul împotriva ciuntirii pământului patriei noastre de către puterile Axei fasciste¹. În august-septembrie 1940, poporul român își demonstra plener sentimentele în acțiuni de amploare, cu mare rezonanță în istoria și conștiința națională.

Forțele democratice, antifasciste și antirevizioniste, opoziția burgheză anticarlistă, acuzau regimul de dictatură regală, făcându-l vinovat de acceptarea compromisurilor cu Germania, de ciuntirea țării, de trădarea intereselor naționale și delapidarea fondurilor destinate înzestrării armate.

Regele și regimul instaurat în 1938 nu mai puteau controla situația internă și cu atât mai puțin pe cea externă, unde dicta Reichul german. Erau semnele prevestitoare ale unei prăbușiri care nu mai putea fi evitată.

Situația creată favoriza opoziția anticarlistă, dar și grupările de extremă dreaptă care acționau subteran, sub patronajul german.

Problemele cu care era confruntat regimul dictaturii regale confirmau aprecierile P.C.R., singura forță politică lucidă și realistă, care con-

---

¹ Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Buc., 1970, p. 189; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 203-213; Traian Bunesu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Buc., 1971, p. 124-191; Titu Georgescu, *Între două revoluții*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1974, p. 309-310; A. Simion, *Regimul politic în România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 9; William Marin — Gheorghe Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, p. 132-169; Eduard Ivanof, *Lupta maselor populare arădene împotriva fascismului și revizionismului*, în „Ziridava”, VIII, Arad, 1977, p. 389-428.

sidera că marele val de protest popular exprima existența în țară a condițiilor și posibilităților declanșării unei ample mișcări de rezistență pentru apărarea suveranității și integrității patriei noastre.

Conform aprecierilor P.C.R., unirea forțelor opoziției anticarliste, a celor antifasciste și antirevizioniste, a tuturor forțelor democratice și patriotice interne într-un larg front popular, ar fi permis instaurarea unui guvern care să conducă poporul în lupta armată pentru apărarea patriei². Deși P.C.R., prin intermediul dr. Petru Groza, a încercat să ia contact cu conducătorii și activiștii partidelor burgheze de opoziție în vederea organizării rezistenței armate, negocierile n-au dus la rezultate practice deoarece liderii opoziției burgheze căutau să limiteze toate acțiunile la manifestări cu caracter demonstrativ. Conducătorii opoziției burgheze n-au înțeles dorința poporului român de a lupta, n-au înțeles imperativele marilor manifestații din august-septembrie 1940, desfășurate sub lozincile „Mai bine luptăm!“, „Nici un petec de pământ!“, n-au luat în considerare faptul că armatele din vest, comandate de generalul Cornicioiu, nu voiau să părăsească pozițiile în mod dezonorat, fără luptă, acceptînd de facto sentința politică „dictată“ la Viena. Această atitudine a fost determinată mai mult de teama conducătorilor opoziției burgheze că forțele populare interne puteau fi canalizate, de propaganda P.C.R., pe făgașul revoluționar³. Pentru opoziția burgheză ideea unei răsturnări cu ajutorul maselor echivala cu o mișcare populară, care odată declanșată nu s-ar fi oprit doar la schimbarea guvernului, ci ar fi impus reforme, interne și externe, radicale⁴.

În egală măsură, opoziția burgheză se temea de grupările de extremă dreaptă, în speță Garda de Fier, care reapăruseră la suprafață. Se putea vedea clar, la începutul lunii septembrie, că opoziția democratică burgheză ar fi putut să-și asume răspunderea guvernării țării, înainte să se fi produs vreo mișcare a extremei drepte, dar conducătorii acesteia, Maniu și Brătianu, s-au dovedit lipsiți de inițiativă, de hotărîre și curaj, preferînd rezistenței populare și colaborării cu forțele de stînga o înțelegere cu cercurile favorabile Germaniei, dovedindu-se incapabili de a apăra țara și democrația pe care o afișau⁵.

În aceste momente de grele încercări pentru țară, comuniștii din județul Arad au desfășurat o intensă activitate, făcînd dovada sentimentelor lor patriotice, demascînd fascismul și revizionismul, nedreptatea impusă la Viena, înfierînd regimul dictaturii regale care trădase țara și poporul. Manifestele elaborate și lansate de către Comitetul județean P.C.R. Arad chemau oamenii muncii arădeni să acționeze pentru instaurarea unui guvern popular, exprimînd adevărate și hotărîrea muncitorimii arădene de a lupta, alături de întreaga țară, împotriva fascismului și revizionismului care sfîrtecaseră trupul țării, pentru apărarea inde-

² W. Marin — Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 156-157.

³ *Ibidem*, p. 157.

⁴ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 191.

⁵ *Ibidem*, p. 189.

pendenței naționale și redobândirea integrității teritoriale încălcate la Viena⁶.

Revolta întregului popor român, orientarea antihitleristă și antifascistă a marilor manifestații populare din principalele centre ale țării, atitudinea ostilă a armatei au determinat Reichul, la începutul lunii septembrie 1940, să activeze Garda de Fier și Partidul fascist al germanilor din România, paralel cu intervențiile Legației germane și ale Gestapoului. Hitler și aliații săi considerau că sosise momentul ocupării armate a României, ori al impunerii, prin forță, a dictaturii fasciste, mai ales că Horia Sima, conducătorul legionarilor, declara la 3 septembrie 1940 că „va declanșa o contrarevoluție în interesul colaborării germano-române”⁷. Se conta mai ales pe faptul că niciuna dintre grupările politice burgheze nu erau capabile să preia singure puterea.

Carol și regimul său, impopulari și compromiși în fața poporului, devin inutili pentru Germania, dat fiind că aceasta dorea în România un regim „sigur și tare”, care să aibă autoritatea necesară combaterii forțelor de stînga conduse de P.C.R. și care să permită intrarea trupelor germane, angajînd țara, alături de Reich, într-o viitoare agresiune. În aceste condiții, opoziția democratică burgheză va sfîrși prin a capitula în fața Gărzii de Fier, dușmanul democrației. Acceptînd și sprijinind luarea puterii de către generalul Ion Antonescu și legionari, ei vor deschide calea guvernării legionaro-antonesciene în România⁸.

Antonescu apărea pe arena politică dînd satisfacție cercurilor opoziției burgheze și mișcării gardiste, cu care întreținea relații din 1938, și Germaniei. Fabricius, ministrul german la București, informa Berlinul: „cred că am găsit în el o personalitate în fruntea guvernului român, care este ferm hotărîtă să îndeplinească aici importante cereri”⁹.

Pentru a-și salva tronul, sub presiunea evenimentelor interne și la intervenția Legației germane, Carol acceptă, în 4 septembrie 1940, la ora 12, să încredințeze generalului Ion Antonescu mandatul oficial de a forma noul guvern¹⁰, dar în aceeași zi, la orele 21, așa cum convenise cu Fabricius, Antonescu s-a prezentat în audiență la regele Carol al II-lea depunînd mandatul încredințat și declarînd că toți cei consultați pentru a forma noul guvern puneau condiția abdicării regelui¹¹. Favorizat de evenimentele interne, de tulburările provocate de legionari, de izolarea în care se găsea regele, Antonescu a cerut, în cadrul aceleiași audiențe, să i se acorde puteri depline pentru conducerea statului¹². Faptul că în țară și, mai ales, în capitală „au început să se agite unele mișcări cu ca-

⁶ W. Marin — Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 163.

⁷ Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 312.

⁸ Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de Fier organizație teroristă de tip fascist*, Ed. Pol., Buc., 1971, p. 281.

⁹ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 25; „Știrea”, an X, nr. 2455, 14 sept. 1940, p. 1.

¹⁰ Știrea, an. X, 6 sept., 1940, p. 1.

¹¹ Știrea, an X, nr. 2455, 14 sept. 1940, p. 1.

¹² *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 44; Știrea, an X, nr. 2455, p. 1; A. Simion, *Regi-politic...*, p. 26.

racter anarhic¹³ ale legionarilor, sub presiunea Legației germane care propunea dictatura lui Antonescu, după îndelungi ezitări și consultări, la insistențele lui Antonescu și ale lui Valer Pop, la ora 4 din dimineața zilei de 5 septembrie 1940, Carol a încredințat conducerea guvernului, cu puteri dictatoriale, generalului Antonescu. Semnând decretul-lege nr. 3052, din 5 septembrie 1940, regele anticipa, fără să-și dea seama, propria abdicare, deschizând cale liberă instaurării dictaturii fasciste și dominației germane în politica României¹⁴. În cursul zilei de 5 septembrie au început noi căutări pentru formarea guvernului capabil să domine situația internă care se agrava rapid. Toți cei consultați, atit conducătorii P.N.Ț. și P.N.L., cit și șefii Gărzii de Fier cereau abdicarea regelui, refuzînd colaborarea la vreun guvern format sub domnia regelui Carol¹⁵.

Noua fază în care intrase criza de guvern a determinat avertismentul către rege pentru o nouă soluție în cazul agravării situației. Regele și camarila erau gata să accepte orice compromis care le-ar fi prelungit puterea, dar ei deveniseră inutili Germaniei, care manevrează „echipele morții” formate din eelemnte legionare fanatizate, declanșînd mișcări de stradă față de care autoritățile primiseră ordin să ia o atitudine defensivă¹⁶.

Profitînd de lipsa de rezistență a aparatului de stat, în seara zilei de 5 septembrie 1940 legionarii devin tot mai agresivi, atacînd cu focuri de armă Prefectura poliției și îndreptîndu-se spre palatul regal, fapt care-l determină pe Antonescu, la orele 21,30, să ceară regelui abdicarea, după o lungă și dramatică discuție încheiată la orele 23, în care invocă motivul că nu i-ar mai fi putut asigura securitatea¹⁷. Întrevederea se încheie cu un ultimatum dat regelui, căruia i se cere să-și precizeze poziția pînă la ora 4 (6 septembrie 1940)¹⁸. Cei consultați de rege în timpul nopții au păreri opuse, generalii Paul Teodorescu, Gheorghe Mihail îl sfătuiesc să nu abdice, pe cînd Valer Pop, adjutanții regelui, Mihail Manoilescu ș.a. îl sfătuiesc să abdice în favoarea voievodului Mihai, cu care Antonescu avusese o întrevedere¹⁹. Deoarece regele Carol încă mai ezita, deși Manoilescu îi prezentase concluziile în urma întrevederii cu Fabricius, Antonescu îi trimite la ora 3,50, prin generalul Elefterescu, un ultimatum, declarînd că așteaptă pînă la orele 6 dimineața²⁰. Scrisoarea ultimatum este prezentată de presa arădeană în următorii termeni: „Sire! M-am angajat să apăr trecutul, cu cîntea și cu viața mea țara și tronul. Încercările mele de a găsi oameni cu adevărat patrioți și pricepuți cu care să fac o echipă nouă de redresare au eșuat. Toți cer abdicarea Majestății tale. În fața acestei situații și a agitațiilor pe care eu nu pot

¹³ *Știrea*, an X, nr. 2454, 13 sept. 1940, p. 1.

¹⁴ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 27; *Știrea*, an X, nr. 2455, p. 1.

¹⁵ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 27; *Vezi și Universul*, 13 sept. 1940.

¹⁶ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 28; L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 196; *Știrea*, an X, nr. 2455, p. 1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 28; *Știrea*, an X, nr. 2455, p. 1.

¹⁹ *Știrea*, an X, nr. 2455, p. 1.

²⁰ *Ibidem*.

să le înnebesc în valuri de sânge pentru a arunca țara într-un război civil și a determina ocupația străină, mă simt dator să supun și în scris Majestății tale glasul țării. Cine afirmă altfel face o crimă. Atrag însă serios atenția Majestății tale în privința răspunderilor grave care vor apăsa pe vecie asupra Majestății tale dacă nu dai ascultare imediat și fără ezitare cererii mele care este a Armatei și a țării — gen. Ion Antonescu, prim-ministru²¹.

În dimineața zilei de 6 septembrie, la ora 6,10, după ce eșuează încercarea de a se exila cu moștenitorul tronului și „a arunca țara în haos“, dându-și seama că partida era pierdută, Carol al II-lea a abdicat în favoarea fiului său Mihai, moment în care generalul Antonescu devine „conducător al statului cu puteri dictatoriale“²².

Factorul hotărâtor care l-a determinat pe Carol să abdice, fără a încerca vreoa rezistență, a fost nu „revoluția legionară“, nici ultimatumul lui Antonescu, ci atitudinea Germaniei hitleriste, devenită stăpână în sud-estul Europei după victoriile din Vest, care a sprijinit în mod deschis grupările și cercurile politice cele mai reacționare, prohitleriste din România pentru a ajunge a la putere²³. Pentru Germania, din punct de vedere intern, în România se simțea nevoia unei schimbări de regim, mai ales că opoziția anticarlistă și, în parte, antigermană, care țintea neîncetat slabele puteri ale regimului dictaturii regale, adopta parțial atitudinea continuării politicii de alianță și prietenie cu Anglia și SUA, fapt care-i îndemna pe naști să dorească, la București, un rețim sigur. O echipă guvernamentală recrutată din conducătorii legionari oferea această siguranță, mai ales că Hitler nu căuta în România aliați, ci doar servile instrumente pentru atingerea țelurilor sale politice²⁴. Elocventă este și declarația lui Horia Sima, conducătorul legionarilor: „Prăbușirea teritorială să nu ne înspăimînte. Biruința de la 6 septembrie e mult mai însemnată decît tot trecutul istoric de pînă acum“²⁵.

Opoziția burgheză anticarlistă a luat atitudine în favoarea lui Antonescu, fapt care rezultă din apelul către membrii partidului, lansat de Constantin I. C. Brătianu, președintele P.N.L.: „... rog pe prietenii mei politici să dea întregul lor concurs generalului pentru menținerea ordinii și întărirea noii domnii, abținîndu-se de la orice fel de manifestațiune sau demonstrație publică“²⁶.

De altfel, prima grijă a generalului Antonescu după preluarea puterii a fost restabilirea ordinii, fie prin îndemnuri, fie prin amenințări deschise „... vrajba să înceteze oriunde și din oricine. Lupta să fie numai pentru stat“²⁷, „nici o violență contra nimănui. Cu atît mai puțin

²¹ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 30; *Știrea*, an X, nr. 2451, 9 sept. 1940, p. 1.

²² A. Simion, *Regimul politic...*, p. 31; Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 313; *Știrea*, an X, nr. 2455, p. 1.

²³ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 31.

²⁴ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 199.

²⁵ Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 312.

²⁶ *Știrea*, an X, nr. 2451, 9 sept. 1940, p. 4.

²⁷ *Ibidem*, nr. 2449, 7 sept. 1940, p. 1; nr. 2450, 8 sept. 1940, p. 1; A. Simion, *Regimul politic...*, p. 47-48.

contra nevinovaților soldați sau gardieni aflați la datorie. Aceasta nu este o faptă ci o crimă, pe care eu nu pot decît să o pedepsesc grav și imediat. Pentru ca ordinea să fie imediat dobîndită și nici un dușman să nu încerce să folosească dezordinea, oprîți manifestațiile și nu lăsați pe provocatori să calce în numele vostru prima lege : disciplina⁴²⁸. Faptele dovedesc că între 4—6 septembrie 1940 toate acțiunile lui Antonescu au fost dirijate de Germania. O dovedesc, pe de o parte, telegramele adresate de Antonescu lui Hitler și Mussolini, comentariile presei străine privind abdicarea regelui Carol al II-lea, pe de altă parte. Din telegramele adresate reținem pe cele publicate în presa străină : „cel dintîi gînd al neamului românesc în această zi istorică, în care își regăsește puterea lui sănătoasă, este să-și facă datoria de a vă exprima mărturia lui credinciasă în marele popor german și marele său Führer, odată cu expresia încrederii sale în securitatea prezentului și nădejdea viitorului“, sau pe cea adresată lui Mussolini : „în această zi cînd fruntea latină a neamului românesc se ridică din nou mîndră și liberă, poporul român vă trimite mărturia lui credincioasă și de nădejde în poporul italian și marele său duce⁴²⁹. Intențiile lui Antonescu apar și mai bine evidențiate de interviul acordat ziarului italian „Stampa“ : „voi merge cu Axa fiindcă interesele noastre politice coincid, fiindcă pentru securitatea noastră nu există posibilitatea de a ne separa de Italia și Germania și fiindcă România nu intră în sfera economică anglo-franceză⁴³⁰“.

La rîndul lor, presa germană și italiană, ziarele „Deutsche Allgemeine Zeitung“, „Berliner Börsenzeitung“, „Berliner Nachtausgabe“, „Berliner Lokalanzeiger“, „Giornale d'Italia“, „Deutsche Diplomatische Politische Korespondez“, apreciau, aproape la unison, că guvernarea regelui Carol a însemnat o dezorientare a obiectivelor interne și externe ale României și că, odată cu abdicarea acestuia, se încheie o „politică de iluzii“, iar România va consolida și va adînci relațiile cu puterile Axei⁴³¹.

Atît decretele-legi emise de Antonescu, cît și aprecierile din presa străină acuzau dictatura regală, care tocmai sucombuse, de înrăutățirea situației interne și de sfîrtecarea granițelor țării, fără a pomeni vreun cuvînt despre amestecul Germaniei și Italiei. Dar, cineva trebuia să plătească. Aceștia erau foștii demnitari ai regimului dictaturii regale, generalii favorabili politicii pro anglo-franceze.

Generalul Antonescu a desființat Partidul națiunii, gărzile naționale ale acestuia, Consiliul de coroană și a destituit „pentru acte grave de incapacitate“ pe cei care „prin lingușiri și metode incompatibile cu demnitatea de oștaş au ocupat înalte comandamente“ și datorită cărora „s-a ajuns la decăderea oștirii și la grave acte prin pierderea granițe-

28 *Ibidem*.

29 *Știrea*, an X, nr. 2451, 9 sept. 1940, p. 1.

30 *Ibidem*, nr. 2469, 30 sept. 1940, p. 1.

31 *Ibidem*, nr. 2451, p. 3-4.

lor³². Forma adoptată semăna mai mult cu o epurare a armatei de elementele ostile noului regim pe care Antonescu îl instaurase, împreună cu legionarii, la 6 septembrie 1940, a celor pe care Germania îi considera foarte periculoși pentru a fi menținuți în vechile funcții, ei putînd organiza o eventuală ripostă în momentul în care trupele germane aveau să intre masiv în România, o parte în trecere spre granița U.R.S.S.

De altfel, imediat după 6 septembrie 1940, generalul Antonescu a cerut din partea Germaniei o misiune militară, trimiterea de trupe motorizate și unități ale flotei aeriene, cît și livrarea de armament de artilerie german³³.

Situația internă a dovedit că nici prin aducerea legionarilor la putere, alături de Antonescu, nu se găsisese un echilibru stabil, deoarece generalul Ion Antonescu nu înțelegea apropierea, dintre el și gardiști, în sensul de a împărți cu ei puterea, în proporții care să-l dezavantajeze. Legionarii au sesizat această situație și și-au manifestat nemulțumirea, care, treptat, va lua forme tot mai accentuate, culminînd cu acțiunile agresive împotriva autorităților statului, în scopul de a menține o stare de tensiune internă favorabilă obținerii unor poziții cît mai substanțiale în viața de stat. Garda de Fier își dădea seama că o confruntare deschisă nu le-ar fi prielnică, iar conducătorii legionari au înțeles că în guvern Antonescu era cel căruia îi revenea locul întii. Deci, tot ce urmăreau legionarii era obținerea, pe calea unor presiuni care să nu ducă la un conflict fățiș, maximum posibil de la conducătorul statului, pentru ca acesta să-i recunoască cel puțin ca parteneri egali de guvernare³⁴.

Sub influența acestor presiuni, și conștient că pentru a-și întări pozițiile trebuie să facă mai mult loc legionarilor, Antonescu devine mai conciliant. La 14 septembrie 1940, în urma acceptării de către legionari a unei chemări adresate lor de către Ion Antonescu, de a-și uni forțele pentru întărirea dictaturii, regele Mihai I semnează un nou decret prin care : „1. Statul român devine stat național legionar; 2. Mișcarea legionară e singura mișcare recunoscută în noul stat...; 3. Dl. general Ion Antonescu este conducătorul statului național legionar și șeful regimului legionar; [...] 5. Cu începere de la data acestui înalt decret, orice luptă între frați încetează”³⁵. Înaintea promulgării decretului mișcarea legionară răspunsese apelului generalului Antonescu prin următoarea declarație : „mișcarea legionară răspunde cu toată însuflețirea și toată bucuria la chemarea generalului Antonescu, fiind gata să-l urmeze în orice împrejurare și să se identifice cu ființa noului stat”³⁶.

---

³² *Ibidem*, nr. 2453, 12 sept. 1940, p. 1. Erau scoși din cadrele active ale armatei următorii generali: Const. Ilasievici, Gh. Argeșanu, Florea Tenescu, Ioan Ilcușu, Mihail Gheorghe, Grigore Cornicioiu, Ioan Bengliu, contraamiralul Petre Bărbunescu, gen. Victor Dombrowski, Constantin Atanasescu. Gh. Liteanu ș.a.

³³ Traian Bunescu, în „Studii de istoria Banatului”, III, Timișoara, 1974, p. 204.

³⁴ M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 284-285.

³⁵ *Ibidem*, p. 285; *Știrea*, an X, nr. 2458, 18 sept. 1940, p. 1.

³⁶ *Știrea*, nr. 2458, p. 1.

„În momentul în care, la 14 septembrie, este proclamat statul național legionar, iar guvernul căpăta o preponderență gardistă, mișcarea legionară apare la suprafață în toată... grandoarea ei. Conducere, cadre, ideologie, program și adevărata sa aderență socială urmau de-acum înainte să se valorifice printr-o activitate concretă și publică³⁷.

Într-o broșură editată la 10 septembrie 1940, intitulată **Punctul nostru de vedere**, conducerea P.C.R., analizând situația internă la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie, condamnă cu hotărâre dictatul de la Viena, din 30 august 1940, arătând că prin această sentință nu a fost cedat un teritoriu de circa 45.000 km², ci „s-au supus jugului străin peste un milion de muncitori și țărani români“. Totodată, documentul apreciază că venirea la putere a noului regim, în frunte cu generalul Antonescu și Horia Sima, nu este un protest împotriva situației în care ajunsese țara după Dictatul de la Viena. ci, dimpotrivă, o orientare totală spre Germania hitleristă, căreia Horia Sima dorea să-i subordoneze, direct, întreaga țară.

Demascînd rolul partidelor burgheze, P.N.Ț. și P.N.L., în cursul evenimentelor din septembrie 1940 și pînă la preluarea puterii de către Antonescu, P.C.R. arăta, în documentul amintit, că : „teama de avîntul mișcării revoluționare-populare, teama de revoluția populară a poporului muncitor a făcut burghezia așa-zisă democratică, liberală și național-țărănistă să susțină direct și să participe la lovitura de palat...“, precizînd că „noua dictatură, mai feroce și teroristă, reacționară și războinică, este tot atît de șubredă, ba mai șubredă decît chiar dictatura regală“³⁸.

Fixîndu-și sarcinile de viitor, P.C.R. chema masele să lupte pentru un guvern de front popular (mai tîrziu, din ianuarie 1941, planul strategic al P.C.R. prevedea constituirea Frontului Național Antihitlerist), pentru pace stabilă și sinceră, pentru amicitie cu U.R.S.S.³⁹

Documentul elaborat în 10 septembrie 1940, deci la numai cîteva zile după preluarea puterii de către generalul Antonescu, n-a putut sesiza pe deplin faptul că la 6 septembrie 1940 s-a produs trecerea la o dictatură fascistă, fapt care va implica lichidarea ultimelor rămășițe ale libertăților și drepturilor poporului⁴⁰.

După 14 septembrie 1940, mișcarea legionară a avut puterea politică timp de cinci luni, un timp suficient de lung ca, prin activitatea desfășurată, să arate clar și categoric ce vrea, ce interese servește și pe cine reprezintă în realitate. Frazologia legionară goală de conținut, lipsa vreunei singure idei sau afirmații care să enunțe un program, demonstrau că „nu timpul a lipsit Gărzii ca să-și realizeze programul, ci i-a lipsit programul din care să se poată deduce concret ce are de gînd să reali-

³⁷ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 203.

³⁸ Vezi *Documente din istoria P.C.R.*, Ediția a II-a, E.P.L.P., Buc., 1953, p. 328-331;

³⁹ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 167.

⁴⁰ I. Popescu-Puțuri, în *Analele I.S.I.S.P.*, nr. 6, 1963, p. 71; W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 167.

zeze⁴¹. Legionarilor nu li se poate imputa lipsa de inițiativă, apreciază Lucrețiu Pătrășcanu, dimpotrivă, aducerea armatelor germane în țară, subordonarea politică și economică a țării ocupanților germani, instalarea elementelor legionare în toate compartimentele vieții economice și politice, de la ministere pînă la micile întreprinderi, dovedeau o activitate consecventă și prodigioasă. Același autor conchide că „Indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, de compartimentul în care s-a exercitat, de direcția pe care a luat-o sau de metodele folosite, ea poate fi sintetizată într-un singur cuvînt : jaful... adică furt de proporții, prin întrebuintarea violenței... comis pe o scară vastă și deopotrivă în dauna particularilor și în cea a statului⁴². Metodele folosite de legionari pentru a-și realiza scopul îmbrăcau toate formele cunoscute : pătrunderea prin violență în case și jefuirea valorilor, exproprieri forțate prin constrîngeri corporale, torturi și asasinat, șantajul, amenințarea, sechestrarea de persoane, înscenările polițieneste⁴³.

Antonescu se pare că nu și-a cunoscut prea bine partenerii, deoarece, prin asocierea lor la putere în cadrul statului național-legionar, le-a alimentat speranțele de a cuceri în întregime puterea de stat. Legionarii și-au consolidat, treptat, pozițiile în aparatul de stat și mai cu seamă în organele de represiune, unele ajunzînd a avea o componentă exclusiv legionară⁴⁴. „În mai toate posturile de răspundere din aparatul de stat — sublinia un document al justiției antonesciene — sînt promovate elemente tinere legionare⁴⁵. În virtutea acestei orientări, la Arad este numit prefect legionar Ilie Rotea, prezentat ca un personaj care a suferit „rigorile justiției carliste“ și a trăit ca refugiat politic în Germania⁴⁶. Conform acelorasi dispoziții, chestor al poliției a fost numit Corneliu Preda, prezentat ca legionar înflăcărat, cu puternice resentimente față de comuniști⁴⁷.

Sub aspect economic, în toamna anului 1940 economia României trecea printr-o gravă criză, generată de concentrările prelungite din 1939—1940, mutilarea țării prin Dictatul de la Viena, recolta slabă obținută, întreruperea comerțului tradițional cu statele occidentale și mediteraneene. Pe de altă parte, economia românească resimțea presiunea Reichului care cerea României respectarea clauzelor comerciale din convențiile semnate de predecesori. Venind la putere, Garda de Fier nu numai că nu a reușit să stăpînească situația, ci, dimpotrivă, a agravat-o și mai mult, aducînd statul în pragul falimentului⁴⁸. Atît decretul-lege din 13 septembrie 1940, care numea comisari speciali legionari pe lîngă fie-

⁴¹ L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 204.

⁴² *Ibidem*, p. 205.

⁴³ *Ibidem*; A. Simion, *Regimul politic...*, p. 47-110.

⁴⁴ M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 287.

⁴⁵ Arhivele statului București (K), Fond A, dos. 9039, vol. I, fila 6.

⁴⁶ *Știrea*, an X, nr. 2464, 25 sept. 1940, p. 1.

⁴⁷ M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 299.

⁴⁸ Arhivele statului, Filiala Arad, Fond Mișcarea muncitorească (MM), dos. 43/1940, fila 2.

care întreprindere, cit și decretul-lege prin care acești comisari deveneau „comisari de românizare“ puneau practic întreaga economie sub controlul Gărzii de Fier, care, prin nepricepere sau necinste, au agravat situația, blocînd pur și simplu producția unor fabrici⁴⁹.

Organele locale din Arad raportau procurorului general despre „...nemulțumirea pentru anumite acte abuzive semnalate în legătură cu problema românizării întreprinderilor“. Aceleași organe solicitau forurilor superioare elaborarea unui decret-lege „...pentru a preîntîmpina îndepărtarea simpatiiilor românești de doctrina legionară“ și „prin puterea sa să înlăture nemulțumirile create“⁵⁰.

Situația similară existentă în țară l-a determinat pe Antonescu să decreteze, la 18 ianuarie 1941, desființarea comisiilor de românizare⁵¹. Activitatea comisarilor pentru românizarea întreprinderilor se redusese la transferarea de fonduri financiare și comerciale, evreiești și românești, sau la concedierea personalului evreiesc din întreprinderi⁵².

Comercianților evrei din orașul Arad le-a fost trimisă o scrisoare, elaborată pe plan local, care cerea lupta împotriva Gărzii de Fier și care se încheia cu îndemnul „Jos cu Garda de Fier!“, „Nu vă lăsați jefuți!“ „Jos cu Antonescu!“⁵³. Scrisoarea fusese elaborată de către Ascher Antoniu, electromecanic, și verificată de Emil Perenyi, avocat. Arestați, cei doi și-au recunoscut fapta, iar pentru că au întocmit și multiplicat un manifest care îndemna evreii la rezistență, că au militat pentru schimbarea formei de guvernămînt a statului, au fost înaintați instanțelor militare ale Corpului 7 armată-Sibiu⁵⁴.

Situația economică grea a determinat reducerea salariilor muncitorilor din întreprinderile arădene. Acest fapt i-a determinat să declanșeze o serie de acțiuni greviste la Astra, în 18 și 25 septembrie 1940, la I.T.A. în 1 octombrie 1940, și la Fabrica de mobilă „Lengyel“, în 24 noiembrie 1940, în cadrul cărora muncitorii au cerut: majorarea salariilor în raport cu scumpetea, stabilirea condițiilor de muncă, încheierea unui contract colectiv ș.a.⁵⁵. Tot în luna octombrie 1940 a avut loc o grevă la uzinele Astra din Arad, în cadrul căreia muncitorii s-au ridicat pentru revendicări economice și politice. Greva a demonstrat atitudinea muncitorilor arădeni față de regimul legionar și prin aceea că l-au huiduit pe Romulus Moldovan, fruntaș legionar, subprimar al orașului, care venise să aplaneze conflictul, dar datorită atitudinii muncitorilor a trebuit să părăsească grabnic incinta uzinei⁵⁶. Prin acțiunile lor, muncitorii

⁴⁹ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 114.

⁵⁰ Arhivele statului, Arad, fond cit., dos. 46/1940, fila 11.

⁵¹ *Monitorul Oficial*, 19 ian. 1941.

⁵² A. Simion, *Regimul politic...*, p. 118-119.

⁵³ Arhivele statului Arad, fond cit., dos. 44/1940, filele 8, 12, 13.

⁵⁴ Ibidem, fila 12, raport 1692, din 30 nov. 1940.

⁵⁵ Ibidem, dos. 43/1940, fila 8 și Fond Inspectoratul Muncii Arad, registrul 1/1926, filele 43-49; *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, Arad, 1972, p. 289-290.

⁵⁶ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 226.

condamnau regimul legionar care împinsese țara în pragul falimentului economic.

Situația internă s-a agravat și mai mult după 10 octombrie 1940, când în țară încep să sosească trupe germane, în scopul de „a ajuta România prietenă“, care se instalează în zonele strategice: Valea Prahovei, Valea Oltului, Valea Dunării și Capitală. Până în luna ianuarie 1941 numărul militarilor hitleriști stationați în țara noastră, chiar în trecere fiind, s-a ridicat la 170.639 oameni, sporind în cursul lunilor următoare⁵⁷. Într-un raport al Consiliului de colaborare (cu armata germană — n.n.) din Arad, adresat prefectului județului, se arăta că: „o repercusiune asupra scumpirii traiului este prezența trupelor germane⁵⁸. Același raport conchidea că situația muncitorilor „e grea din cauza lipsei de piine, carne, zahăr⁵⁹, funcționarii publici cu un salariu mic „o duc foarte greu, demoralizându-se și pierzându-și încrederea în viitor⁶⁰, iar ceilalți funcționari, invalizii, orfanii, văduvele, pensionarii „nu pot face față scumpetei, astfel că duc o viață foarte modestă, ba chiar mizeră⁶¹.

Infeudarea politică și militară a României de către Reichul german, stoarcerea bogățiilor țării, cheltuielile militare impuse de prezența în țară a armatelor hitleriste, propaganda nazistă desfășurată în rîndul populației germane din țară⁶² au înrăutățit mult situația social-politică și economică internă, au afectat în mod grav interesele vitale ale întregului popor.

Formele sub care populația românească și-a manifestat ostilitatea față de trupele germane, față de politica guvernului legionaro-antonescian de alianță cu Germania au fost variate: refuzul la încartuire și aprovizionare, proteste împotriva atitudinii militarilor germani etc. Aceeași atitudine o întîlnim la soldații și ofițerii români. Trebuie să ne gîndim că mulți ofițeri luptaseră la Mărăști, Mărășești și Oituz și nu puteau nutri vreun sentiment de simpatie față de ocupantul care apăruse din nou pe pămîntul nostru.

P.C.R., avangarda revoluționară a clasei muncitoare, s-a pronunțat de la început împotriva dictaturii legionaro-antonesciene, în timp ce P.N.Ț. și P.N.L. — partidele burgheziei mari — se declarau de acord cu Antonescu, ba chiar permiteau unor membri să ocupe funcții tehnice în aparatul de stat⁶³. În documentul intitulat **Punctul nostru de vedere**, elaborat de P.C.R. în 10 septembrie 1940, vom observa indicația pe care partidul o dădea muncitorilor de la orașe și sate: „Pregătiți-vă de lupte

⁵⁷ Vezi A. Simion, *Regimul politic...*, p. 121-140.

⁵⁸ Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 213/1941, fila 45.

⁵⁹ Ibidem, fila 46.

⁶⁰ Ibidem, fila 45.

⁶¹ Ibidem, dos. 43/1940, fila 2.

⁶² Ibidem, fila 2 — se arată că populația șvăbească tinde spre acordarea autonomiei de către statul român. Pretind să se desconcentreze soldații de naționalitate germană din armata română. Se organizează în diferite formații paramilitare, făcînd chiar instrucție după sistemul hitlerist.

⁶³ Vezi A. Simion, *Regimul politic...*, p. 172.

mari, prin lupte de zi cu zi... asupriți și exploatați din România⁶⁴. La rîndul său, **Scînteia**, organul de presă al P.C.R., difuza chemarea : „Partidul Comunist Român, partidul clasei muncitoare, cheamă poporul muncitor la luptă revoluționară pentru izgonirea dictaturii militare-gardiste, căci numai prin luptă revoluționară vom dobîndi pace, pîine, pămînt și libertate⁶⁵”.

P.C.R. dispunea la Arad de un Comitet județean în rîndurile căruia au activat în anii 1940—1944 : Filip Geltz, Ioan Vărsăndan, Kvit Francisc, Ilie Dihel, Petru Mataisz, Mihai Balica, Merfi Iosif, Mihai Drecin, Klein Ștefan, Iosif Șiclovan ș.a.⁶⁶. Acest comitet județean, în pofida unor căderi care l-au afectat de cîteva ori, a asigurat, aproape fără întreruperi, conducerea celulelor de partid din orașul și județul Arad⁶⁷. Este explicabil de ce, în septembrie 1940, chestura poliției raporta : „Deși în trecutul apropiat se părea că mișcarea comunistă și-a încetat orice activitate, abținîndu-se de la acțiuni dăunătoare siguranței statului sau răs-pîndirii de manifeste... s-a constatat că elemente neidentificate pînă în prezent, după toate probabilitățile din vechea organizație comunistă, în prezent și-au reînceput activitatea de instigare. Astfel, în noaptea de 18/19 septembrie 1940... s-au găsit de organele noastre patru manifeste scrise în limba română și maghiară și semnate de Comitetul Județului Arad al Partidului Comunist, prin care manifeste se ațîță populația împotriva actualului guvern (legionar — n.n.)⁶⁸. Aceleași autorități raporta : „în prezent suntem în urmărirea conducătorilor comuniști precum și a colportorilor acestor manifeste care intenționează să răstoarne actuala liniște care domnește în țară. Sistemul de activitate a mișcării comuniste este similar cu cel din trecut, întreaga propagandă făcîndu-se prin sistemul celular și de la om la om...⁶⁹. Deși se autolinișteau declarînd că activitatea comunistă nu mai poate prinde rădăcini, teama i-a determinat pe teroriștii din poliția legionară ca, după ce au arestat-o, s-o schingiuiască pe Ocsko Terezia, delegata Comitetului Regional Banat al P.C.R. După ce au ucis-o, în noaptea de 16/17 octombrie 1940, asasinii au aruncat-o în Mureș, undeva între Pecica și Semlac⁷⁰”.

În cursul lunii ianuarie 1941, rapoartele poliției din Arad evidențiau : „... Ideologia comunistă ...nu a dispărut ... din contră, datorită evenimentelor internaționale, această ideologie se propa⁷¹ă într-un mod mai accentuat în prezent, în raport cu anii trecuți...⁷¹. Datorită terorii legionare, care depășise orice limită în această perioadă, vom asista la un re-

⁶⁴ *Ibidem*, p. 173.

⁶⁵ *Ibidem*; *Scînteia*, 17 sept. 1940.

⁶⁶ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 215.

⁶⁷ *Ibidem*, — în Arad funcționau celule P.C.R. la Uzinele Astra, trei celule la C.F.R., o celulă la ITA, o celulă la Uzina electrică, o celulă la Fabrica de zahăr și patru celule de cartier; în județ activau celule P.C.R. la Pecica, Chișineu Criș, Șiculca, Curtici, Glogovăț, Aradul Nou, Șiria, Lipova, Macea, Nădlac ș.a.

⁶⁸ Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 43/1940, fila 9.

⁶⁹ *Ibidem*, fila 11.

⁷⁰ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 215; A. Simion, *Regimul politic...*, p. 102.

⁷¹ Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 213/1941, fila 4.

flux al acțiunilor muncitorești deschise, organizate de P.C.R. Activitatea Partidului s-a făcut însă cunoscută prin manifestele și fluturașii lansați în Arad, Aradul Nou și Mureșel în perioada octombrie-decembrie 1940. Ele constituiau chemări la luptă împotriva terorii legionare: „Luptați împotriva bandelor teroriste legionare. Apărați libertatea voastră cetățenească“, „Jos Gardiștii de fier trădători de țară“, „Muncitori, țărani și funcționari ieșiți în ziua de 7 noiembrie la luptă în frunte cu Partidul Comunist pentru alungarea armatelor de ocupație germană și a guvernului trădător Antonescu-Sima“⁷². Chemările P.C.R. se adresau deopotrivă, muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, indiferent de orientarea lor politică. Folosind starea de spirit antilegionară, P.C.R. urmărea să realizeze Frontul Popular al celor ce muncesc, pentru doborârea tiraniei antonesciano-gardiște⁷³. Platforma de luptă, elaborată de partid, intitulată **PENTRU PACE ȘI INDEPENDENȚĂ NAȚIONALĂ A POPORULUI ROMÂN**, avea în vedere salvarea patriei de pe făgașul în care era ținută de guvernanți și de Reichul hitlerist⁷⁴.

Paralel, acțiunile P.N.Ț. și P.N.L. s-au materializat prin memoriile de protest trimise în 1 septembrie și 28 decembrie 1940 lui Hitler și Mussolini, respectiv lui Antonescu, cerînd retrocedarea nordului Transilvaniei⁷⁵. Conducătorii țărăniști și liberali se rezumau la memorii și scrisori adresate generalului Antonescu, dar le lipsea hotărîrea de a înlătura guvernul legionar-antonescian, ba mai mult, vedeau în Antonescu cea mai potrivită persoană pentru conducerea țării și reprezentarea ei în fața Germaniei și Italiei⁷⁶.

Excesele legionarilor, guvernarea falimentară, dualitatea puterii, poziția lui Antonescu față de Legiune, amestecul tot mai pronunțat al Germaniei apropiau momentul unui conflict intern iminent. În cursul lunii noiembrie conflictul se agravează, mai ales că Antonescu, căruia după vizita în Germania Hitler îi acordase o încredere fără limite⁷⁷, pare decis să nu mai admită abuzurile și violențele legionarilor⁷⁸. Întors dintr-o nouă vizită efectuată în ianuarie 1941 în Germania, Antonescu primește mîna liberă de a restabili „ordinea și liniștea“⁷⁹ în schimbul hotărîrii de a colabora strîns în toate domeniile cu Reichul.

După scrisoarea în termeni foarte duri adresată în 15 ianuarie 1941, lui Horia Sima, în care legionarii erau acuzați de crimele, jafurile și tulburările săvîrșite, Garda pregătește rebeliunea armată prin care să preia puterea și să transforme România în stat legionar totalitar. Sub pretextul unor conferințe privind „Lupta Germaniei național-socialiste și a Italiei fasciste pentru instaurarea unei noi ordini europene“, legio-

⁷² *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 292.

⁷³ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 173.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 174, 182.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 194.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 195.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 215-216.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 216-236.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 241.

narii țin o serie de întruniri în întreaga țară, transmițând organizațiilor locale ordinele de la centru și verificând stadiul pregătirii pentru rebeliune⁸⁰.

Din partea centrului, la Arad este trimis comandantul legionar Constantin Stoicănescu, care ține o conferință în sala Palatului Cultural, avînd un auditoriu format din legionari, reprezentanți ai grupului etnic german și ai comunității italiene⁸¹. Elogiînd mișcarea legionară, declarînd „vom învinge sau vom muri alături de Germania și Italia”⁸², conferențiarul evidențiază așa-zisul rol hotărîtor al legionarilor în salvarea României de pe panta prăbușirii.

Ceea ce i-a nemulțumit mai mult pe legionari a fost demiterea, la 20 ianuarie 1941, a ministrului de interne legionar, generalul Petrovițescu. Actul demiterii este prezentat de presa arădeană ca avînd drept scop întărirea ordinii interne, măsuri hotărîte de liniște și autoritate, curmarea actelor de anarhie, lichidarea jafului și a dezordinii economice⁸³. Numindu-l ministru de interne pe Dumitru Popescu, fostul comandant militar al capitalei, generalul Antonescu cerea tuturor „ordine și liniște”, arătînd că „țara este la o răsăpintie dintre cele mai periculoase”, iar „oameni neînțelecători caută să tulbure ordinea internă, periclitînd ființa statului”⁸⁴. În aceste condiții, el chema la solidaritate națională declarînd „să nu pășim pe căile răzvrătirii și a luptelor între frați, căci lupta dintre frați înseamnă prăpastie...”⁸⁵.

Noile măsuri luate pe plan central sînt reflectate la Arad prin numirea în funcția de prefect al județului a colonelului Adrian Teodorescu și a maiorului Mateescu în aceea de chestor⁸⁶.

Prezentînd faptul că generalul Antonescu primise mîină liberă din partea lui Hitler pentru a restabili ordinea internă, presa arădeană reproduce cuvintele generalului din care reiese clar poziția acestuia față de Reich : „... situația internațională a României și onoarea angajamentelor luate îmi comandă să nu am nici o slăbiciune și nici o îngăduință pentru cei care își înțeleg greșit datoria de români...”⁸⁷.

Ordinul lui Antonescu către armată și jandarmerie pentru a lua sub control clădirile instituțiilor publice, marile întreprinderi și gările⁸⁸, îl determină pe Horia Sima să ordone legionarilor începerea rebeliunii. Pînă în seara zilei de 21 ianuarie 1941, înainte ca armata să fi intervenit, rebeliunea se generalizase în întreaga țară. În zilele rebeliunii legionarii au comis jafuri, asasinate, schingiuri, incendieri, s-au purtat cu o bes-

⁸⁰ *Ibidem*, p. 244-245.

⁸¹ *Știrea*, an XI, nr. 2559, 22 ian. 1941, p. 3.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, nr. 2560, p. 1.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ A. Simion, *Regimul politic...*, p. 249.

tialitate și o cruzime fără seamăn față de soldații prinși, cărora le dădeau foc cu benzină⁸⁹.

Faptul că armata încă nu intervenise, că Antonescu dădea impresia de teamă și slăbiciune, îi determină pe legionarii să ceară înlăturarea generalului de la președinția Consiliului de Miniștri, vizînd preluarea integrală a puterii. Ambele tabere se pregăteau pentru bătălia decisivă, legionarii contînd pe sprijinul și intervenția armatei germane cantonată în capitală și în multe orașe din țară⁹⁰. Hitler dorea însă restabilirea ordinii prin măsuri radicale, acordîndu-i lui Antonescu tot creditul, cerîndu-i ca, la nevoie, să facă uz chiar și de armata germană.

Începînd din după-amiaza zilei de 22 ianuarie armata primește ordinul să treacă la reprimarea în forță a rebeliunii. A doua zi și în cele care au urmat, legionarii, intrați în panică, lipsiți de orice perspectivă, părăsesc țara cu sprijin german. Reichul voia să păstreze Garda ca o piesă de rezervă în caz că Antonescu ar fi adoptat o poziție potrivnică intereselor Germaniei⁹¹.

Sintetic, situația în municipiul și județul Arad se prezenta astfel : în orașul Arad legionarii, avîndu-l în frunte pe fostul prefect Ilie Rotea și pe chestorul poliției Cornel Preda., au ocupat Prefectura, Chestura, Telefoanele, Administrația Financiară, Administrația C.F.R., filiala Băncii Naționale, Poșta, Uzina electrică și Gara⁹², iar în județ într-o serie de comune au fost atacate și ocupate posturile de jandarmi și instituțiile comunale⁹³.

În urma cercetărilor ulterioare efectuate de autorități, legionarii au fost găsiți vinovați de următoarele delictе : au atacat și dezarmat posturile de jandarmi și instituțiile publice, au ocupat gările, au sechestrat și maltratată persoane, au jefuit bunuri materiale, au atacat depozitele de subzistență și, în final, au trecut fraudulos frontiera, continuîndu-și opera de trădare a patriei⁹⁴.

Documentele autorităților din orașul Arad arătau că „toate acțiunile gloatelor legionare, fanatizate pînă la paroxim au izbucnit în starea naturală, iresponsabilă și sîngeroasă“, căutînd în același timp să dezorienteze opinia publică⁹⁵.

În timpul rebeliunii starea de spirit a populației din Arad și județ era dominată de incertitudine și teamă, deoarece circula zvonul că legionarii au format o listă neagră, de aproape două sute de persoane,

---

⁸⁹ *Ibidem*, p. 252.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 260.

⁹¹ *Ibidem*, p. 260-272.

⁹² Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 46/1941, fila 46, 50.

⁹³ Asemenea acțiuni au avut loc la Bîrsa, Comlăuș, Covăsinț, Curtici, Cil, Dieci, Gașa, Ghioroc, Glogovăț (Vladimirescu), Gurahonț, Hălmațiu, Hălmațel, Iosășel, Leasa, Macea, Măderat, Nădlac, Păuliș, Pleșcuța, Pîncota, Radna, Secaș, Simbăteni, Sinmartin, Sinpetru German, Sebiș, Șofronea, Tirnova, Turnu, Vărădia, Virfuri, Zimbru — vezi Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 46/1941, filele 47, 46 și 56.

⁹⁴ *Ibidem*, fila 56.

⁹⁵ *Ibidem*, fila 58.

care urmau să fie executate fără nici o judecată prealabilă. Rolul terorist de executanți revenea agenților legionari, împărțiți pe sectoare, cu indicații precise privind persoanele respective⁹⁶.

Justificată ni se pare atitudinea populației rurale care, văzînd actele legionarilor, au condamnat rebeliunea. Pînă și cei care inițial se alăturaseră mișcării au părăsit Garda de Fier, deoarece vedeau în legionarii satelor pe „toți neisprăviții, trîntorii și detractații”⁹⁷ care se dedaseră la o serie de abuzuri dintre cele mai grosolane.

Populația municipiului și județului Arad privea cu încredere acțiunile armatei pentru restabilirea ordinii publice grav deteriorată de rebeliune. Presa a publicat seria de ordine emise de Antonescu privind lichidarea rebeliunii, din care cităm : „1. Elementele mișcării legionare care au pregătit și au comis acte de rebeliune în zilele de 21-22-23 ianuarie au capitulat și ordinea a fost restabilită în țară. Întrucît mai sunt dezordini locale neînsemnate, restabilirea ordinii se va face cu desăvîrșire făcînd uz... de ajutorul armatei. Autoritățile militare și civile vor proceda cu tact și omenie. Elementele care încă se găsesc pe drumul rătăcirii vor fi combătute cu toată energia; 2. În termen de 48 de ore vor fi numiți în comunele rurale primari noi care s-au dovedit pînă acum buni gospodari și se bucură de încrederea populației... Cine nu ia act de acest ultim cuvînt de ordine va fi considerat dușmanul patriei și tratat ca atare”⁹⁸.

Un alt comunicat, menit să liniștească populația, preciza : „Orice cuib de rezistență... va fi înfrînt. Oricine va mai trage împotriva forței armate va fi împușcat pe locul unde va fi prins. Aceeași soartă o vor avea cei care se dedau la devastări”⁹⁹. Din cele două comunicate reiese clar atitudinea care trebuia luată față de rebeli, mai ales că „orice limită” fusese depășită și armata țării funcționa fără greș. Din apelul adresat țării reieșea că „crima se unește cu prădăciunea” și „case sînt prădate fără milă”. Tocmai de aceea, fiecare cetățean era chemat să ajute aparatul de stat și să-și apere căminul fără șovăire¹⁰⁰.

Însuși Antonescu, „îngăduitorul dictator”, caracteriza mișcarea legionară care îl adusese la putere : „... Nu cred că există în paginile istoriei noastre încă o asemenea ingratură”, cînd „cete de netrebnici, vagabonzi și lepădături ale societății, precum și tineri seduși... s-au organizat... ca să ucidă”. Tot el le recomanda : „... dacă sînteți de fapt legionari, atunci vă aplicați însăși pedeapsa legionară (moartea — n.n.), căci altfel o voi face eu”¹⁰¹.

Unitățile militare și legiunea de jandarmi din Arad primiseră ordine categorice de la M.St.M., Corpul 7 armată și de la Divizia I — infanterie Timișoara ca atunci „cînd un ostaș este sechestrat sau se în-

⁹⁶ Ibidem, fila 48.

⁹⁷ Ibidem, fila 60.

⁹⁸ Ibidem, fila 17; *Știrea*, an XI, nr. 2562, 25 ian. 1941, p. 1.

⁹⁹ *Știrea*, nr. 2563, 26 ian. 1941, p. 1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 3.

¹⁰¹ *Idem*, nr. 2564, 27 ian. 1941, p. 1.

cearcă să se dezarmeze, vor riposta cu toată energia făcînd uz de armă sau luptînd pînă la sfîrșit¹⁰². Autorităților militare și civile din Arad li se cerea să ia măsuri pentru prinderea tuturor foștilor demnitari legionari, a membrilor mișcării care ar fi încercat să fugă peste frontieră¹⁰³. Măsurile energice luate, intervenția în forță a armatei au readus liniștea în rîndurile populației Aradului¹⁰⁴, aprecierile unanime arătînd că armata „a făcut dovada că stă neclintită spre a apăra ordinea internă¹⁰⁵”. Tot ca urmare a măsurilor energice luate, la Arad a fost instalată noua conducere militară a municipiului și județului. Presa locală arăta că „schimbările politice din ultimele zile au ferit Aradul de scene sîngeroase, cum s-au petrecut în alte părți...”, lucru datorat tradițiilor orașului și energiei comandanților militari din garnizoană, care au știut să evite momentul critic¹⁰⁶. Preluarea conducerii orașului, conform aceluiași aprecieri, s-a făcut în liniște, fără vărsări de sînge, colonelul Vasile Mihăilescu (comandantul militar al Aradului), militar integru și om cu experiență, fiind numit prefect al județului. Alți doi ofițeri, lt. col. Mironescu și maiorul Mateescu, au fost numiți primar general al Aradului și, respectiv, chestor al poliției municipiului¹⁰⁷.

După liniștirea spiritelor se revine la conducerea civilă a municipiului. În baza dispozițiilor Ministerului de interne, ca primar al municipiului Arad a fost numit dr. Cornel Radu, iar în funcțiile de ajutoari de primari dr. Octavian Lupaș și ing. Gh. Șincai, toți trei caracterizați prin demnitate, energie și atașament față de Arad, fapt pentru care aveau asentimentul unanim al opiniei publice a orașului¹⁰⁸.

Rebeliunea a fost înfrîntă, Antonescu a obținut victoria, o victorie care îl obliga să țină seama de cei care-i dăduseră mină liberă, în special de Reichul german ale cărui trupe erau prezente în țară. Cu toate că se ordonase prinderea capilor legionari, totuși, autoritățile locale primeau ordinul să nu oprească mașinile militare și particulare germane sau ale Corpului diplomatic german, deși se știa bine că acestea transportau legionari, pe care-i scoteau din țară pentru a li se asigura protecția în Germania¹⁰⁹. Mai mult, schimbul de telegrame Antonescu-Hitler dovedea faptul că generalul, în schimbul „mîinii libere” primite, angaja total țara în politica Axei. În telegrama de mulțumire trimisă lui Hitler, Antonescu arăta: „Îmi fac o datorie de onoare să mărturisesc întregii națiuni că în aceste zile de zbucium sfîșietor am simțit în spatele meu umbra marelui Führer și onoarea Reichului german, care ne-a garantat frontierele, loiala înțelegere a unui mare aliat... De aceea în ostaș întreg și în român curat, nu pot decît să spun națiunii noastre că trebuie să fie

¹⁰² Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 46/1941, fila 21.

¹⁰³ Ibidem, fila 28.

¹⁰⁴ Ibidem, fila 48.

¹⁰⁵ Știrea, an XI, nr. 2562, 25 ian. 1941, p. 1 și nr. 2562, 26 ian., p. 1.

¹⁰⁶ Ibidem, nr. 2563, p. 1.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Știrea, an XI, nr. 2565, 29 ian. 1941, p. 3.

¹⁰⁹ Arhivele statului Arad, fond MM, dos. 46/1941, fila 35.

mîndră și sigură de alipirea ei la Axă și să cer tuturor să simtă ca mine, făgăduind că mîine vom ști să facem din destinul nostru național, ceea ce ne învață marele său exemplu...¹¹⁰. Apreciind loialitatea lui Antonescu, Hitler îi răspundea : „Vă mulțumesc pentru telegrama dumneavoastră ... și reinnoita Dv. mărturie pentru Axa Berlin-Roma cuprinsă într-însa...¹¹¹. Telegramele vădeau clar intențiile și atitudinile celor doi dictatori, fapt ilustrat și de presa germană prin ziarul „Diens aus Deutschland“, care își exprima convingerea și încrederea în prietenia româno-germană¹¹².

În telegrama trimisă lui Antonescu, Mussolini aproba „călduros“ atitudinea fermă a conducătorului statului român, care confirma, fără cel mai mic echivoc, solidaritatea României cu Axa¹¹³.

Partidul Comunist Român, în documentul elaborat în 26 februarie 1941, intitulat **De la regimul legionar la dictatura militară**, arăta că „marii capitaliști și moșieri au instaurat dictatura militară ca să înnece în sînge orice rezistență a poporului trudit, împotriva planurilor lor criminale războinice... Ei vor încerca să înnece în sînge orice rezistență a maselor împotriva politicii de război și de trădare națională...¹¹⁴. De altfel, decretul emis după înăbușirea rebeliunii îndreptau ascuțișul lor împotriva mișcării antifasciste și antirăzboinice, împotriva P.C.R. și a mișcării muncitorești, fiind „foarte omenoase“ cu deținuții legionari din țară, dar aplicînd pedepse foarte aspre, variînd între muncă silnică pe viață și condamnarea la moarte, pentru cei fugiți în Germania, pe care oricum nu-i mai puteau atinge.

Lichidarea rebeliunii și înlăturarea Gărzii de Fier de la conducerea țării au produs o vie satisfacție în cele mai diferite cercuri ale opiniei publice românești. Evenimentele succedate după septembrie 1940 fuseseră de natură să demonstreze pe viu pericolul social și național pe care-l reprezentau legionarii. Rebeliunea a reprezentat punctul culminant al agresivității și terorismului acestei organizații, dezagreșînd simbioza legionari-Antonescu. Ion Antonescu a profitat din plin de starea de spirit a opiniei publice, care încă nu putea cunoaște urmările catastrofale ale dictaturii militare antonesciene, consecință a politicii de angajare a României alături de Axă în războiul hitlerist împotriva Uniunii Sovietice¹¹⁵.

Insurecția națională armată, antifascistă și antiimperialistă organizată și condusă de P.C.R. avea să dovedească verdictul necruțător al poporului față de cei care nu au ținut cont de legile dezvoltării sociale, încercînd să se opună evoluției firești a societății românești.

---

¹¹⁰ Știrea, an XI, nr. 2567, 31 ian. 1941, p. 3.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Idem*, nr. 2568, 1 febr. 1941, p. 3.

¹¹³ *Idem*, nr. 2590, 27 febr. 1941, p. 1.

¹¹⁴ M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 385.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 380-381.

ASPECTS DE L'ATTITUDE DE L'OPINION PUBLIQUE D'ARAD FACE À LA DICTATURE LÉGIONAIRE-ANTONESCIENNE

(Résumé)

L'ouvrage essaie présenter la façon dont les légionnaires se sont emparés du pouvoir en Roumanie. On met en évidence l'intervention allemandes dans les affaires internes de notre pays de même que le terrorisme des légionnaires arrivés au pouvoir.

Du moment que la dictature légionnaire-antonescienne s'est emparée du pouvoir, le P.C.R., faisant une analyse lucide de la situation du pays et soulignant le péril qui la menaçait d'être engagée dans les actions agressives de l'Axe fasciste, a fait un appel aux masses populaires de lutter contre le terrorisme, le pillage, les persécutions et la guerre.

Les documents du parti qu'on a diffusés dans le pays entier, à Arad aussi, ont stimulé l'attitude de l'opinion publique face à la dictature légionnaire-fasciste, face au fascisme en général.

Au moment du déclenchement de la rébellion légionnaire on a vu clairement la façon dont les légionnaire voyaient le pouvoir et surtout on a vu l'attitude du peuple roumain.

L'opinion publique d'Arad, les forces démocratiques et antifascistes ont soutenu les actions de l'armée au moment où elle commence à liquider la rébellion. L'acte historique du 23 Août, organisé et conduit par le P.C.R. a prouvé qu'aucune dictature et d'autant plus l'intervention étrangère, ne peuvent pas arrêter l'aspiration du peuple à la liberté.

LUPTA CLASEI MUNCITOARE ȘI A FORȚELOR PROGRESISTE ȘI DEMOCRATICE DIN PĂRȚILE ARADULUI PENTRU VICTORIA INSURECȚIEI NAȚIONALE ARMATE ANTIFASCISTE ȘI ANTIIMPERIALISTE DE LA 23 AUGUST 1944

ALEXANDRU ROZ

Între momentele memorabile din istoria patriei noastre, locul cel mai de seamă îl ocupă insurecția națională antifascistă armată din august 1944, act epocal care a răspuns aspirațiilor uriașei majorități a națiunii și a dat un curs nou dezvoltării țării, marcînd începutul revoluției populare în România, revoluție ce a permis trecerea la edificarea celei mai drepte societăți — societatea socialistă. Totodată, insurecția a constituit o strălucită încununare a luptei multisekulare dusă de poporul român pentru libertate și dreptate socială, pentru unitate și independență națională, o remarcabilă sinteză a eroismului maselor populare și a devotamentului față de patrie a clasei muncitoare.

Începută la București, capitala țării, în după-amiaza zilei de 23 August 1944, insurecția națională, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, s-a desfășurat cu intensitate încă din noaptea de 23 august și zilele următoare în Valea Prahovei¹, în diferite zone și localități din Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Banat și sudul Transilvaniei (la Cernavodă, Constanța, Călărași, Giurgiu, Oltenița, Zimnicea, Turnu-Măgurele, Turnu Severin, Șimian, Cerneț, Orșova, Virciorova, Gura Văii, Brașov, Alba Iulia, Sebeș, Alba, Sighișoara, Lugoj, Caransebeș, Reșița, Anina, Arad etc.².

Vestea declanșării insurecției armate a doborîrii dictaturii militarofasciste și a întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste a fost primită cu entuziastă bucurie de către masele populare din întreaga țară, stîrnind un puternic avînt de luptă datorită situației social-politice și economice a țării, care se agravase în mod deosebit în perioada premergătoare insurecției, mai ales datorită politicii duse de către dictatura militarofascistă, consecințelor războiului și înfeudării politice și militare a României de către Germania fascistă³.

În părțile Aradului ca și în restul țării, întreprinderile industriale

---

¹ Ion Popescu Puțuri, *Insemnătatea istorică a insurecției din România*, în „August 44”, culegere de studii, Editura Bibliotecii de istorie, București, 1971, p. 202.

² Aurică Simion, Maria Covaci, *Insurecția națională antifascistă armată din August 1944*, Editura politică, București, 1973, p. 70-73.

³ *Ibidem*, p. 7-10.

își restrînge activitatea, paralel cu transformarea celor mai multe în întreprinderi care produc în raport de nevoile frontului. Bunăoară, în 1939 „Teba“ și „Fabrica de tricotaje“ reduc numărul zilelor de lucru cu 2-3 pe săptămîină din lipsă de materii prime. Din același motiv își restrînge activitatea în anii următori I.T.A., precum și alte întreprinderi. Consecința a fost și concedierea unui „...număr considerabil de muncitori“, care au rămas astfel lipsiți „...de sprijin material și neavînd asigurarea existenței lor“⁴. „Astra“ este transformată în fabrică de armament și muniții⁵ la fel ca și mai multe întreprinderi metalurgice mici și mijlocii din municipiu⁶. La I.T.A., Indagrara, „Astra“ ș.a. întreprinderi din Arad, sînt numiți comandanți militari⁷, care urmăreau nu numai activitatea fabricilor ci și pe cea a muncitorilor, mai ales acțiunile cu caracter antifascist ale acestora⁸. În același timp este prelungit timpul de lucru și sînt luate măsuri pentru intensificarea muncii, deși salariile erau foarte mici și rămîneau mult în urma prețurilor. Într-o scrisoare a unui muncitor de la I.T.A., arătîndu-se condițiile grele de lucru, se subliniază totodată că în fabrică lucrează și copii, că se lucrează și noaptea, că sistemul Bedeaux extenuază muncitorii și că în cazul în care nu reușesc să facă față sînt pedepsiți „...în modul cel mai sever pentru orice greșală“, adesea cu amenzi săptămînale de 70-80 lei, deși salariile sînt foarte mici⁹.

În privința salariilor însăși oficialitățile vremii sînt nevoite să recunoască realitatea. Într-un raport înaintat Ministerului de interne de către prefectul județului, în 4 iunie 1941, se arată că muncitorii sînt nemulțumiți mai ales din cauza salariilor care sînt prea mici, deoarece în timp ce viața „s-a scumpit cu peste 200% față de acum 2-3 ani, cîștigul a rămas neschimbat, sau în cel mai bun caz s-a majorat cu 20%. Sînt muncitori cu greutăți familiale care din cei ...100 lei ce primesc la mîină pe zi, nu pot trăi omenește“¹⁰.

Politica dictaturii militarofasciste și războiul hitlerist au avut grave urmări și pentru masele largi ale țărănimii. Concentrările, rechizițiile, slaba înzestrare a gospodăriilor țărănești și lipsa brațelor de muncă din cauza războiului, legile care au dus la intensificarea exploatarei țărănimii, jaful săvîrșit de hitleriști toate au făcut ca agricultura să decadă foarte mult, iar situația țărănimii să se agraveze în mod deosebit¹¹. La Semeș, în toamna anului 1943, nu se însămințează cît era necesar da-

---

⁴ Arhivele statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 39, f. 36; nr. 42, f. 2; nr. 43, f. 2; nr. 47, f. 1.

⁵ Ibidem, dos. nr. 46, f. 119.

⁶ Arhiva Comitetului Județean Timiș al PCR, fond 4, dos. nr. 957, f. 56.

⁷ Arhiva Ministerului Sănătății, fond Ministerul Muncii, dos. nr. 1301/1941, f. 53, nr. 1283/1941, f. 28.

⁸ Ibidem, dos, nr. 1283/1941, f. 100.

⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918-1944*, Arad, 1972, p. 283.

¹⁰ Arhivele statului Arad, fond Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 47, f. 27-31.

¹¹ M. Covaci, *Acțiuni ale țărănimii din România împotriva dictaturii militare-fasciste (1941-1944)*, în „Anale“, nr. 4/1963, p. 90-91.

torită lipsei animalelor de tracțiune și a brațelor de muncă¹². La fel se prezenta situația și în alte părți, în rapoartele oficiale ale vremii consemnându-se că populația județului este nemulțumită din cauza mobilizărilor și a rechizițiilor și astfel nu se pot face semănăturile, în cele mai multe cazuri exprimându-și deschis această nemulțumire, cum au procedat de exemplu țărani din Șiclău¹³, cei din 37 localități aparținând plășii Hălmagiu, 36 aparținând plășii Radna, 36 plășii Sebiș, 14 plășii Tîrnova etc.¹⁴. Țărănimea nici nu putea să nu fie nemulțumită, dacă avem în vedere că numai pînă în 1940 din județul Arad se rechiziționaseră de exemplu 13.567 cai, 2.333 boi și 6238 căruțe pentru cai¹⁵, și că pînă în 1942 erau concentrați și mobilizați un număr de 94.134 cetățeni¹⁶. În aceste condiții, cînd rămîneau pentru muncă doar femeii, bătrîni și copii, s-a ajuns ca la 10 iunie 1942, de exemplu, din totalul de 280.661 ha cît era suprafața arabilă a județului, 40.617 ha să rămînă neînsămîntate¹⁷. Războiul a provocat în rîndul țărănimii și mari pierderi de vieți omenești. Astfel, în plasa Șiria existau, pînă la 22 martie 1944, un număr de 123 văduve și 143 orfani de război, pînă la 13 aprilie 1944 în plasa Hălmagiu 131 văduve și 168 orfani, pînă la 15 mai 1944 în plasa Tîrnova 136 văduve și 121 orfani¹⁸.

Nemulțumirea maselor populare și a altor categorii sociale a fost determinată și de lipsa frecventă a unor articole și bunuri de strictă necesitate. Raportul pe luna iulie 1944 al Inspectoratului general administrativ regional Timiș consemnează că în județul Arad este o mare lipsă între altele de petrol, motorină, piele, articole de îmbrăcăminte¹⁹. Deasemenea, în multe comune, mai ales în cele din zona muntoasă, în special în plasa Hălmagiu și Sebiș, se simțea continuu lipsa cerealelor²⁰.

Războiul a avut consecințe grave pentru toate categoriile sociale și ca urmare a bombardamentelor ce se efectuau. Unul dintre cele mai dezastruoase bombardamente la Arad a fost cel din 3 iulie 1944, cînd între orele 11,40-12,15 avioane anglo-americane, în patru valuri, la fiecare val participînd 20-25 bombardiere cu 4 motoare, au aruncat 200 bombe explozive și 3.000 bombe incendiare. Au fost lovite între altele „Astra“, Fabrica de tricotațe, Gara C.F.R., Inspecția C.F.R., căminul de ucenici, Cazarma Regimentului 1 roșiori, depozitul de fermentare a tutunului, atelierele I.C.A. de autobuze etc. Victimele omenești, cele mai

¹² Arhivele statului Arad, fond Prefectura județului Arad, acte administrative, dos. nr. 100/1944, f. 107.

¹³ Loc., cit., fond Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 38, f. 151, 265.

¹⁴ Loc., cit., fond Camera agricolă a județului Arad, dos. nr. 31/1940, f. 95-104, 431.

¹⁵ Ibidem, f. 68.

¹⁶ Ibidem, dos. nr. 6/1941, f. 117, nr. 32/1942., nepag.

¹⁷ Ibidem, dos. nr. 43/1942, f. 24, 120, 151.

¹⁸ Loc. cit., fond Prefectura județului Arad, acte administrative, dos. nr. 100/1944, f. 189, 238, 306.

¹⁹ Arhivele statului Timișoara, fond Inspectoratul general administrativ regional Timiș, dos. nr. 21/1944, f. 75.

²⁰ Arhivele statului Arad, fond Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 38, f. 15, 26.

multe, datorită dezastrului produs în adăposturile din Pădurice, găsite pînă în seara zilei de 21 iulie, totalizau 190 morți și 677 răniți. Bombardamentul a lăsat fără adăpost 520 familii cu circa 1380-1400 persoane, pagubele provocate în urma lui cifrindu-se la circa 6 miliarde lei²¹.

Față de această situație care afecta grav interesele întregii țări, forțele sociale și politice ale poporului român au luat poziție, din diverse motive și cu intensități diferite, contra dictaturii antonesciene, aservirii țării de către Germania hitleristă și continuării războiului antisovietic. În această luptă masele populare și forțele patriotice au fost organizate și conduse de către P.C.R., mișcarea înscriindu-se alături de rezistența antifascistă din diferite țări, în acțiunea de luptă a tuturor popoarelor pentru libertate, pentru apărarea civilizației și culturii umane²².

Activitatea și lupta proletariatului arădean și a celorlalte pături de oameni ai muncii și forțe antifasciste, au fost organizate, îndrumate și conduse de P.C.R., care a antrenat în acțiune o serie de organizații revoluționare și de masă, ce activau în județul Arad. Tocmai datorită rolului hotărîtor al P.C.R., s-a izbutit ca în această luptă să se organizeze acțiuni atît de variate și pe căi atît de multiple, unele de amploare deosebită și cu rezultate conform cu cerințele clasei muncitoare, (încît Aradul a constituit și în perioada premergătoare insurecției un centru activ al mișcării muncitorești din România), și să se obțină în cadrul actului de la 23 August 1944, o participare efectivă din partea maselor populare.

În perioada premergătoare insurecției, în fruntea comitetului regional Banat al P.C.R. s-a aflat un timp (1940-1943) arădeanul Ioan Kali²³. În Arad activa Comitetul județean al P.C.R., Arad, care coordona activitatea din oraș și județ²⁴. Existau celule de partid. În 1943 bunăoară în oraș activau 11 celule de fabrică, 5 la „Astra“, 3 la C.F.R., cite 1 la I.T.A., Uzina electrică și Fabrica de zahăr și 4 de cartier²⁵. La sate existau celule de partid în localitățile Lipova, Pecica, Chișineu Criș, Aradul Nou, Frumușeni, Bîrzava, Glogovăț, Tîrnova, Șicula, Șiria, Pereg, Macea, Nădlac și o puternică celulă la Curtici²⁶.

Alături de P.C.R. și sub îndrumarea acestuia, o importantă activitate a desfășurat în județul Arad Uniunea Tineretului Comunist. În perioada premergătoare insurecției exista la Arad un comitet local U.T.C., care coordona activitatea celulelor U.T.C. de fabrică existente la „Astra“,

²¹ Ibidem, dos. nr. 49/1944, f. 33-34.

²² Aurică Simion, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 9-10.

²³ W. Marin, Gh. I. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat, Timișoara*, p. 213.

²⁴ Arhiva C. C. al P.C.R., dos. nr. 286, f. 11-16, 35-36, 61, 66-67. Conf. W. Marin, V. Petrișor, *Lupta organizației P.C.R., din Banat în fruntea maselor populare, împotriva dictaturii militare fasciste, pentru zdrobirea invadatorilor hitleriști, în „Anale“ nr. 4/1962*, p. 57.

²⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 34 și W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 215.

²⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 181; Arhivele statului Arad, fond Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 52, f. 10.

I.T.A., Atelierele C.F.R., Fabrica de zahăr, „Teba“, Fabrica de mobilă „Lengyel“ și în cartierele Grădiște, Pırneava, Bujac, Gai și Cadaș²⁷.

↪ La mobilizarea maselor populare în lupta pentru o viață mai bună o contribuție însemnată au adus și organizațiile democratice și de masă, îndrumate de P.C.R. Între cele care au activat în perioada premergătoare insurecției în părțile Aradului se numără: Ajutorul Roșu, Apărarea, Frontul patriotic antifascist, Frontul Plugarilor, Madosz-ul²⁸.

O intensă muncă politică s-a desfășurat de către organizațiile P.C.R., în unitățile militare existente pe raza județului Arad și în rîndurile populației din județ care urma să plece în armată sau avea legături cu aceasta. În 1941 se constituie un colectiv militar care se ocupa cu organizarea muncii politice în armată, acționînd în legătură cu Comitetul regional Banat al P.C.R. În vederea formării grupelor de partizani, organele P.C.R. au desfășurat o muncă intensă în rîndul unităților militare ce staționau la Arad și Lipova²⁹. Au fost stabilite legături cu militari antifasciști din unitățile militare de la Arad și Lipova. Unii militari patrioți din aceste unități au sustras armament din magaziiile unităților pe care l-au predat reprezentanților P.C.R. Au fost răspîndite manifeste și organizate acțiuni care îndemneau pe militari să refuze a pleca pe frontul antisovietic, să dezerteze, iar pe cei ajunși pe front să treacă de partea armatei sovietice sau a partizanilor.

Activitatea politică desfășurată de comuniști în rîndurile armatei și a populației civile a dus la creșterea și intensificarea dezertărilor. Zilnic aveau loc procese prin care se judecau cazuri de neprezentare la recrutare, încorporare sau mobilizare și de dezertări. Numai în luna mai 1942, Curtea Marțială din Timișoara, care judeca și procesele militare de pe raza județului Arad a avut de judecat 193 cazuri de dezertări sau neprezentări la armată³⁰. Cu toate acestea numărul dezertărilor crește foarte mult, în 1943 avînd loc dezertări în masă din rîndurile soldaților originari din județul Arad³¹. În 1943, pe raza Legiunii de jandarmi Timiș, care cuprindea și sate din actualul județ Arad, au fost 1061 dezertori, din care n-au fost prinși decît 320. Atît de numeroase au fost cazurile încît printr-o serie de ordine circulare (nr. 324 din 3 februarie 1944, nr. 599 din 25 februarie 1944, nr. 701 din 18 martie 1944 ș.a.) date fiecărui post de jandarmi, se cerea să se „ia cele mai severe măsuri pentru urmărirea și prinderea tuturor dezertorilor“. Să se organizeze în acest sens razii, să existe registre cu evidența precisă a lor etc.³². În 1944, însăși Marele Stat Major intervine dispunînd organelor din județul Arad să ia măsuri, deoarece numeroși tineri nu se prezintă la concentrare³³.

²⁷ W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 139.

²⁸ *Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R.*, vol. I, București, 1970, p. 487.

²⁹ W. Marin, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 69.

³⁰ *Timișoara 700*, Timișoara, 1969, p. 200-201.

³¹ Arhivele C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 234.

³² Arhivele statului Timișoara, fond 161, inventar 216, dos. nr. 378, f. 261, 301.

³³ *Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și de Industrie*, Arad, anul 2, nr. 1, din 1 ianuarie 1944.

Pentru a avea o influență din ce în ce mai mare în rîndurile maselor populare, pentru a lămuri oamenii muncii asupra realităților din țară și de pe front, pentru a intensifica lupta acestora împotriva exploatării, comuniștii au desfășurat zi de zi o neobosită muncă politică sub cele mai diferite forme; răspîndirea presei ilegale și a celei legale aflată sub influența partidului comunist, imprimarea și difuzarea de manifeste, chemări, fluturași etc. În acest scop la Arad au fost activizate tipografiile ilegale care imprimau manifeste și fluturași și luate măsurile necesare pentru răspîndirea acestora și a presei muncitorești³⁴.

Dintre ziarele comuniste și muncitorești au fost răspîndite în primul rînd ziarul „Scînteia“ și încă cel puțin 10 ziare ilegale, editate sau îndrumate de partidul comunist. cum au fost : „Presa Liberă“ (1941), „România Liberă“ (Banat, 1942—1944), „Apărarea“ (1942—1944), „Lupta patriotică“ (1944), „Libertatea poporului“, „Ellenálás“ (Rezistența) (1942—1944), „Nepszabadsag“ (Libertatea poporului) 1942—1943), „Szabad Szó“ (Cuvîntul Liber) (1941) etc.³⁵.

Alături de presă, răspîndirea de manifeste, chemări, fluturași a constituit de asemenea un mijloc prin care comuniștii au ținut trează conștiința de clasă a proletariatului și au indicat maselor populare căile pentru obținerea victoriei în lupta împotriva exploatării.

Asemenea manifeste antirăzboinice sînt răspîndite în orașul Arad în august 1943³⁶ și în septembrie același an³⁷, chestura poliției din Arad, care descoperise în repetate rînduri asemenea manifeste, trăgînd concluzia că ele „provin de la același sau aceiași autori“, a căror activitate e coordonată de comuniști³⁸. Sînt răspîndiți de asemenea o serie de fluturași, în 1943, prin care masele populare sînt îndemnate la lupta pentru pace, pentru încetarea războiului, pentru scoaterea armatelor germane din țară, pentru „independența noastră națională“ și pentru „O Românie liberă“³⁹. În 1944 sînt răspîndite manifeste cu caracter antirăzboinic, în cartierul Grădiște în 18 mai 1944⁴⁰, în oraș, prin care se arăta că „a sunat ceasul (ca) prin lupta noastră hotărîtă... să putem alunga hoardele hitleriste din țară“⁴¹ și se popularizau succesele de pe frontul de răsărit și de apus ale armatelor ce luptau împotriva Germaniei hitleriste, subliniindu-se că în aceste condiții este clar pentru „fiecare cetățean, tineri și bătrîni... că Germania a pierdut războiul“⁴².

³⁴ Arhiva I.S.I.S.P., cota XXIX — 7, inv. 1075.

³⁵ T. Georgescu, M. Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921-1944*, București, 1960, p. 225.

³⁶ Arhivele statului Timișoara, fond Inspectoratul general administrativ, dos. nr. 33/1943, f. 140.

³⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, 1918-1944*, Arad, 1972, p. 326.

³⁸ Arhivele statului Timișoara, fond Inspectoratul general administrativ, dos. 38/1943, f. 147-148.

³⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa nr. 223, 226, 239.

⁴⁰ Arhiva I.S.I.S.P., fototeca, nr. 5384.

⁴¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918-1944*, Arad, 1972, p. 337-338.

⁴² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 249.

Toate aceste căi și mijloace, folosite de P.C.R. pentru mobilizarea oamenilor muncii la luptă și-au dovedit eficiența în practică, deoarece proletariatul arădean, țărănimea, forțele patriotice din această parte a țării au organizat în perioada premergătoare insurecției o serie întreagă de acțiuni împotriva exploatării și pentru o Românie liberă, independentă și democratică. Într-o notă din 6 august 1943 a Inspectoratului poliției din Timișoara, se arată că la Uzinele „Astra” din Arad. muncitorii comuniști activează în mod regulat „... se adună în grupuri și discută mersul operațiilor de pe front, făcând propagandă și arătând că totul merge în favoarea U.R.S.S. și că, în curînd, Germania va pierde războiul... Tot printre aceștia se comentează că nu peste mult timp va veni timpul și în România ca să se instaureze proletarii la conducerea țării”⁴³.

Asemenea adunări cu caracter politic organizate de comuniști și de alți militanți antifasciști au mai fost organizate la Atelierele C.F.R. din Arad, I.T.A., ș.a.⁴⁴.

Împotriva războiului și a regimului antonescian, care devenise din ce în ce mai de nesuportat, o cale deosebită de luptă a constituit-o sabotajul.

O intensă activitate de sabotare s-a desfășurat la „Astra” din Arad, unde între altele, se produceau pentru război vagoane cisterne, chesoane, aruncătoare de mine, diferit armament. Acțiunile de sabotaj s-au desfășurat în toate sectoarele uzinei, fiind organizate de către celulele P.C.R., cele U.T.C., membrii Madosz-ului și ai altor organizații democratice de masă din uzină. Dintre acțiunile organizate pot fi amintite, la sectorul I, nerespectarea normelor tehnologice indicate la călirea buloanelor, ceea ce ducea la distrugerea acestora. La acest sector au fost de asemenea distruse burghiuri de mare dimensiune, care se foloseau la găurirea unor piese importante de la aruncătoarele de mine⁴⁵.

Importante și numeroase acțiuni de sabotaj au fost organizate la I.T.A., care produceau pentru armată cearșafuri, doc militar, foi de cort și altele. Una din modalitățile de sabotare o constituiau incendiile de la curățătoria de bumbac. Cel mai mare incendiu a avut loc în 1943, din cauza lui arzînd 3 vagoane de bumbac destrămat în camerele de amestec⁴⁶.

O activitate deosebit de intensă pe linia sabotajelor au desfășurat muncitorii cefești din Arad, în frunte cu comuniștii. La atelierele C.F.R. din Arad, muncitorii care lucrau la repararea vagoanelor, tăiau tuburile de cauciuc de la westing, puneau nisip și talaj de fontă mărunță, culeasă de la strunguri, în cutia de ungere ș.a. Muncitorii cefești din stație inițiau tamponarea vagoanelor spărgînd frontalele, la tre-

⁴³ Arhiva C.C. al P.C.R., dos. nr. 8768, f. 29. Conf. W. Marin, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁴ W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 221.

⁴⁵ Arhiva I.S.I.S.P., fond nr. 9 dos. nr. 35, f. 74—75, 83, 97, 109. Conf. W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 233.

⁴⁶ Ibidem, f. 133—134, Conf. W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 233.

nurile cu frînă automată tăiau tuburile cu aer comprimat etc.⁴⁷. În 8 iulie 1944, orele 16,40, ceferiștii au tăiat legăturile telefonice între cablu și distribuitor la clădirea C.F.R. din Arad⁴⁸.

Sabotajele s-au organizat și în alte întreprinderi și unități productive care aveau legătură cu cele necesare războiului. Astfel, în 1943 la fabrica de uleiuri vegetale aparținătoare industriei agricole S.A. Arad, a avut loc un mare incendiu care a dus la distrugerea fabricii, producînd o pa ubă de 25-30.000.000 lei⁴⁹.

La lupta antirăzboinică și antifascistă pe calea sabotajelor, P.C.R., a mobilizat și țărănimea. Sînt cunoscute în acest sens acțiunile organizate la Curtici, unde activa o celulă P.C.R. și unde țărănii sabotează rechiziționarea cerealelor și împreună cu muncitorii ceferiști au atacat vagoanele unui tren cu alimente și grîu ce urmau să plece în Germania, go-lind conținutul acestora⁵⁰.

Prin toate aceste căi și mijloace, masele populare și forțele patriotice din județul Arad au adus o contribuție deosebită la lupta împotriva dicitaturii militarofasciste și a războiului antisovietic, alăturîndu-se luptei întregului popor pentru salvarea țării. Totodată, aceste acțiuni au contribuit la pregătirea condițiilor în vederea desfășurării victorioase și în aceste părți a insurecției naționale antifasciste din august 1944 și au făcut ca masele populare, forțele progresiste și patriotice din aceste părți, să se angajeze la luptă cu tot elanul și să participe efectiv de la început la victoria insurecției, să urmeze ca și pînă atunci cu încredere și devotament linia Partidului Comunist Român, Aradul devenind unul din principalele centre insurecționale ale țării și cel mai important centru din sudul Crișanei⁵¹. Aceasta avînd în vedere amploarea, intensitatea și importanța acțiunilor desfășurate aici în perioada insurecției, numărul ofițerilor și soldaților fasciști existenți în zonă, precum și faptul că, concomitent cu acțiunile din capitală și din alte regiuni ale țării, forțele patriotice din Arad, mobilizate și conduse de către organizația P.C.R. a județului⁵², aveau pe de o parte misiunea nimicirii și curățirii teritoriului de trupele hitleriste și asigurarea în timpul luptelor a securității resurselor economice, liniilor economice, liniilor de transport și telecomunicații, pe care să le păstreze pe cît posibil intacte în vederea noilor lupte și, pe de altă parte, de a nu permite pătrunderea unor trupe fasciste din afară⁵³. Acțiunea se încadra în operația de apărare pe care o

47 Ibidem, f. 73, 117, 120. Conf. W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 234.

48 P. Poliu, *Din acțiunile de sabotaj ale maselor populare împotriva mașinii de război fasciste*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1/1964, p. 81.

49 Arhivele statului Arad, fond colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. nr. 52, f. 5.

50 *Apărarea*, Timișoara, august 1942, p. 2-3, 6.

51 Eugen Bantea, Constantin Nicolae, Gheorghe Zaharia, *August 1944 — Mai 1945*, Editura militară, București, 1969, p. 96.

52 Gh. Zaharia, Aurică Simion, *Politica de alianță a Partidului Comunist Român în pregătirea și înfăptuirea insurecției din august 1944*, în „P.C.R. în viața social-politică a României 1921-1944”, Editura militară, București, 1971, p. 386.

53 Arhiva I.S.I.S.P. București, fototecă, nr. 11.023.

desfășurau unitățile militare din podișul Transilvaniei și cele de pe frontierele de vest și sud menită să păstreze la nordul Carpaților Meridionali și la vestul celor Orientali un cap de pod, care să permită concentrarea de trupe românești și sovietice în Transilvania și Banat, capabile să treacă apoi la acțiuni ofensive de mari proporții⁵⁴.

Până spre sfârșitul lunii august, luptele s-au polarizat în primul rând în municipiul Arad și în teritoriul fostului raion Arad, dar și în zonele vecine întrucât și armata germană existentă în județ era concentrată mai ales în această parte a județului. Din cei circa 2000 militari germani ciți se găseau în județul Arad în momentul declanșării insurecției⁵⁵, numai pe aeroportul de la marginea orașului se afla 700 de ofițeri și soldați hitleriști⁵⁶.

Acțiunile au fost conduse de P.C.R. Ca și în restul țării, Comitetul județean Arad a ieșit din ilegalitate și a trecut la organizarea activității și la întărirea rîndurilor sale corespunzător noilor condiții, devenind adevăratul stat major al luptei antifasciste. Pe strada Barițiu la nr. 26 în casa folosită în anii ilegalității de către organizația locală a P.C.R., are loc în ziua de 23 August 1944 ședința de organizare a Comitetului județean Arad al P.C.R., corespunzător noilor condiții, în cadrul căreia se iau și măsurile necesare pentru desfășurarea luptei⁵⁷.

Între primele acțiuni organizate de către Comitetul județean Arad al P.C.R. a fost și eliberarea, în colaborare cu organizația locală a Apărării Patriotice, printre primii din țară a deținuților politici de la penitenciarul din localitate care s-au încadrat imediat în luptă⁵⁸. Acțiunile se desfășurau corespunzător liniei Frontului Unic Muncitoresc, la Arad în august 1944 F.U.M. fiind deja format și consolidat, iar platforma F.U.M. prelucrată în organizațiile P.C.R. și P.S.D. și popularizată în rîndurile maselor populare⁵⁹. Pe baza platformei F.U.M., reprezentanții P.C.R. și ai P.S.D. din localitate s-au întâlnit în noile condiții, formînd un comitet de 6 persoane (trei de fiecare parte), căzîndu-se de acord asupra tuturor problemelor și hotărîndu-se între altele scoaterea unor manifeste și desfășurarea unei activități intense pentru organizarea muncitorimii în sindicate în raport de situația nou creată⁶⁰.

---

⁵⁴ Haralambie Florescu, Alexandru Niculescu, *Acțiunile de luptă desfășurate de armata română în cooperare cu armata sovietică pentru eliberarea întregului teritoriu al țării*, în „9 mai 1945-1947”. Comunicările prezentate la sesiunea științifică consacrată aniversării a 25 de ani de la Victoria asupra fascismului, București, 29-30 aprilie 1970, Editura militară, București, 1970, p. 66.

* În capitală la acea dată se găseau 8000 de militari germani. Conf. Aurică Simion, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁵ *Pentru apărarea patriei*, Editura militară, 1972, p. 453-455.

⁵⁶ Arhivele statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, act nr. 14.595/31 august 1944.

⁵⁷ Conform plăcii comemorative de pe edificiul din str. Barițiu nr. 26.

⁵⁸ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond nr. 4, dos. nr. 951, f. 1-3, dos. nr. 922, f. 9.

⁵⁹ Ibidem, dos, 922, f. 3.

⁶⁰ Ibidem, dos. nr. 951, f. 3-5.

Sub îndrumarea organizației regionale Banat a P.C.R. sînt răs-pîndite de la început manifeste atît la oraș, cît și la sate, care arătau semnificația deosebită a evenimentului⁶¹. De asemenea, la Arad au fost scoase manifeste în numele Blocului Național Democrat, primele în 25 august 1944 și urmate de altele în 26 și în 28 august. Apărute în numele B.N.D., dar ca urmare a activității și sub îndrumarea organizației județene a P.C.R., ele chemau masele la luptă pentru dezarmarea armatelor germane, pentru victoria insurecției⁶².

Între organizațiile care au desfășurat o importantă activitate în vederea victoriei insurecției, au fost și organizațiile U.T.C. din întreprinderile arădene, ceea ce a făcut ca tineretul arădean să se încadreze de la început și cu toată energia la luptă⁶³. Mobilizate de organizația locală a P.C.R., ele au adus o contribuție însemnată la luptele victorioase din perioada insurecției desfășurate în județul Arad alături de Sindicate, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, comitetele antifasciste ale naționalităților conlocuitoare etc.⁶⁴.

Un rol deosebit de important a avut armata română aflată în această zonă.

În părțile Aradului insurecția a început în noaptea de 23 spre 24 august, cînd au fost arestați ofițerii și soldații germani din detașamentul de legătură de la Școala de Subofițeri de infanterie Radna, de către elevii acestei școli. În aceeași noapte, în gara Radna ceferiștii din stație, în frunte cu șeful stației C.F.R., Apostol Filimon, ajutați de două plutoane de elevi conduse de sublocotenentul Virgil Andronescu, capturează un tren militar german, venind din Ungaria, compus din 60 de vagoane sigilate și camuflate cu prelate, și arestează ostașii și ofițerul german, care însoțeau trenul⁶⁵.

În municipiu au avut loc acțiuni de dezarmare a celor aproximativ 50 de soldați și cîțiva ofițeri germani de la comandamentul garnizoanei hitleriste care se găsea în clădirea din B-dul Republicii, colț cu str. Miron Constantinescu, deasupra actualului Magazin Universal, ceea ce a dat naștere și la lupte de stradă, din cazarma de cavalerie, actualmente Fabrica „Libertatea“, aproximativ 60 soldați aflați la Școala germană de pe str. Vincențiu Babeș nr. 11/13 transformată în spital, de la gara C.F.R. Arad, de la gara C.F.R. din Aradul Nou, din Cetate, din Clădirea Grupului școlar Comercial, care atunci era transformată în depozit și spital, din depozitele germane, actualmente depozitele O.C.L. de pe str. Unirii, din sediul Gestapoului de pe str. Eugen Potier, de la

⁶¹ Arhiva Sfatului Popular Raional Pecica, fond Pretura Pecica, dosar secret 1944-1945, nr. 123.

⁶² Arhiva Comitetului Județean Timiș al P.C.R., fond nr. 4, dos. 992, f. 1-2.

⁶³ *Scînteia* din 16 septembrie 1961, „Cuvîntarea tov. Ion Vințe la Plenara C.C. al P.C.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1971“.

⁶⁴ Al. Roz, *Contribuția tineretului arădean la victoria insurecției armate din August 1944 și la războiul antihitlerist*, în „Din tradițiile mișcărilor revoluționare ale tineretului arădean“, Arad, 1972, p. 65-66.

⁶⁵ Al. Roz, *Contribuția tineretului arădean la înăptuirea insurecției armate din August 1944 și la războiul antihitlerist*, p. 70.

poșta centrală, de la telefoane cît și din alte părți⁶⁶. Pînă la sfîrșitul zilei de 26 august 1944 au fost dezarmate toate unitățile germane și serviciile lor de pe teritoriul orașului⁶⁷.

Cele mai importante acțiuni s-au desfășurat însă împotriva trupelor hitleriste aflate pe aeroportul de lingă oraș, unde cei 700 de hitleriști se organizează pentru apărarea aeroportului, cu scopul de a se opune dezarmării, dispunînd de zeci de mitraliere, numeroase avioane și alte mijloace de luptă, la 25 august organizîndu-se pentru apărare pe aeroport și în mai multe centre din interiorul orașului. În 26 august, după ce primiseră întăriri de la unitatea motorizată de pe teritoriul Ungariei, încearcă să pătrundă în Arad dinspre vest. Intenția hitleriștilor era să pătrundă în Arad, să pună stăpînire pe oraș și să înăbușe în sînge lupta forțelor patriotice. În acest scop, în seara zilei de 25 august, alte trupe hitleriste transportate în 80—100 camioane de peste frontieră, atacă pichetele de grăniceri din zona Turnu, la nord-vest de Arad, dirijîndu-și forțele principale spre Arad⁶⁸. Odată cu atacurile trupelor, aviația fascistă a aruncat bombe asupra orașului și a mitraliat populația, făcînd multe victime și distrugînd bunuri materiale. De exemplu, în 27 august, orele 20, avioane germane au bombardat orașul, producînd grave pagube materiale populației civile⁶⁹. În 27 și 28 august mai multe avioane germane au mitraliat populația civilă din sectorul Gai-Bujac, căzînd mulți morți și mulți cetățeni fiind răniți⁷⁰. Asemenea acțiuni au avut loc și în afara orașului. Astfel, în 27 august 1944, înspre Șag și Vinga, trei avioane germane de vînătoare au mitraliat trenul de persoane Arad-Tișișoara, acest atac pirateresc soldîndu-se cu un număr mare de morți și răniți, între victime fiind multe femei și copii. Tot în 27 august, între orele 14,30 și 15, patru avioane germane au aruncat asupra localității Vinga nouă bombe de 226 kg., pe lingă alte pagube, fiind 42 răniți și 10 morți⁷¹.

Încercarea hitleriștilor a fost însă oprită în special de rezistența îndîrjită a ostașilor batalionului 2 din Regimentul 4 grăniceri, cu sediul în cartierul Gai. Nici noile atacuri dușmane din noaptea de 26 spre 27 august nu reușesc, iar în dimineața zilei de 27 august, gruparea hitleristo-hortistă este atacată cu hotărîre și respinsă peste frontieră tot în zona Turnu⁷², acțiunea soldîndu-se și cu capturarea în aceeași zi a 100 prizonieri⁷³.

66 Alexandru Petrescu, *Detășamentul Păuliș*, Editura militară, 1965, p. 26-28.

67 *Patriotul*, din 24 august 1946.

68 *Armata română în războiul antihitlerist*, Editura politică, București, 1965, p. 199-200.

69 Arhivele statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, act. nr. 14595 — 31 august 1944; Arhivele statului Arad, Colecția mișcarea muncitorească, dosar 54, f. 110.

70 W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 271.

71 Arhivele statului Tișișoara, fond inspectoratul general administrativ regional Tișiș, dos. nr. 49/1944, f. 39.

72 Arhivele Sfatului Popular Pecica, Fond Pretura Pecica, dosar secret 1944-1945, nr. 1691/1944.

73 *Armata română în războiul antihitlerist*, București, Editura politică, 1965, p. 200.

Totodată, au fost lichidate și celelalte centre de rezistență din oraș și din jurul lui, încît pînă la 31 august 1944 grupările și formațiunile dușmane au fost complet reduse la tăcere, luîndu-se un apreciabil număr de prizonieri, capturînd 34 avioane și mai ales numeroase alte materiale de război⁷⁴.

Luptele au fost deosebit de intense, în primul rînd cele din zona aeroportului, producînd un număr mare de morți și răniți și mari pagube materiale. Bunăoară Fabrica de cărămidă „Vulcan“ din Arad, strada Văcărești nr. 1-3, formată din 8 clădiri cu una și două etaje și din 22 șoproane, a fost distrusă complet ca urmare a luptelor și a bombelor căzute. Școala primară din cartitul Bujac, datorită atacurilor aeriene, a fost distrusă în mare parte, ajungînd în stare de nefuncționare⁷⁵.

La aceste operații de luptă, conform hotărîrii luate de către conducerea centrală a partidului și de Comitetul militar ca unitățile militare să treacă la acțiune în zona în care se află pentru a putea acționa cît mai rapid⁷⁶, alături de formațiunile patriotice de luptă⁷⁷, de unitățile de grăniceri amintite, au participat la toate operațiunile Diviziei întii cavalerie-instrucție din Corpul 7 teritorial al armatei I⁷⁸ și două batalioane de elevi ai Școlii de subofițeri Radna, la operațiunile începînd cu 26 august, două plutoane de armament greu ale Școlii de ofițeri de rezervă de infanterie Arad⁷⁹. Au mai participat la lupte, de la început sau în parte, militarii români de la cercul teritorial, depozitele de armament, spitalele militare, depozitele de alimente, gărzile obiectivelor militare și publice, formațiuni militare care devin și ele trupe combătante⁸⁰.

O contribuție de seamă și dintre cele mai meritorii, la reușita insurrecției pe meleagurile Aradului, au adus masele populare din aceste părți, populația civilă, muncitorii și alți cetățeni din oraș și județ.

Astfel, în cartierul Sînicolaul Mic, un grup de patrioți între care Sava Oprin, Ștefan Militar, Ilie Crișan, Constantin Chevereșan și alții, au participat cu arma în mîină, alături de militarii români, la dezarmarea trupelor germane de pe aerodromul și de la spitalul din localitate. Tot ei au organizat un punct de rezistență la podul de peste Mureș, pe calea de acces dintre Arad și Aradul Nou.

La eliberarea aeroportului, un mare număr de muncitori și țărani patrioți din cartierul Pîrneava, între care muncitorii Iosif Jivoi, Romulus Topor și țăranul Dumitru Muscan, au pus mîna pe armă și au tras în dușman, ori au aprovizionat armata cu muniții.

---

⁷⁴ *August '44*, culegere de studii, București, 1971, p. 192.

⁷⁵ Arhivele statului Arad, fond Inspectoratul industrial Arad, dosar nr. 26/1944, f. 38.

⁷⁶ *Contribuția Românicilor la războiul antihitlerist*, Editura militară, București, 1958, p. 54.

⁷⁷ Arhiva Centrului Militar Județean Arad, Registrul cu evidența insinelor înmîinate veteranelor din războiul antihitlerist, volum raion și oraș Arad, litera P nepag.

⁷⁸ *Contribuția României la războiul antihitlerist*, p. 207.

⁷⁹ *August 1944 — Mai 1945*, p. 97.

⁸⁰ *August '44*, p. 154.

La Șofronea, muncitorii feroviari și țăranii au ajutat grănicerii români să oprească și să dezarmeze garda unui tren mobil german.

La Gai unde lupta batalionul 2 din Regimentul 4 Grăniceri în 26 august cu ocazia luptelor duse împotriva trupelor hitleriste și hortiste, alături de grăniceri au luptat pentru a opri pătrunderea trupelor inamice voluntari din rîndul populației civile a Gaiului, între care Titus Pănaiot — pe atunci elev la Liceul Industrial din Arad, Dinu Păcurar și Radomir Mihailovici și ei pe atunci tineri luptători, precum și alți cetățeni. Cetățenii s-au încadrat în luptă cu tot devotamentul, alături de grăniceri, de la care primiseră arme. Armele erau primite din depozitele de armament ale grănicerilor, organizate de unitățile militare în afara cazărmilor, pentru a fi ferite de bombardamentele aeriene. Unul din aceste depozite funcționa în casa lui Radomir Mihailovici de pe strada Bisericii — azi strada Dunării. Șeful depozitului, un sergent, a distribuit cetățenilor arme, muniție, grenade. La fel s-a întîmplat și la alte depozite. Oamenii fără o organizare prealabilă, au venit și au primit arme și cartușe, români, sîrbi, indiferent de naționalitate, fără deosebiri, fără selecție.* Toți cu un singur scop: să oprească înaintarea trupelor inamice. Se poate deci vorbi de o acțiune din cele mai unitare și mai voluntare a maselor populare. S-au încadrat imediat în acțiune întărind rîndurile grănicerilor și luptînd mai întii afară pe cîmp, apoi în comună, pe străzi și în curțile caselor, fiind coordonați din observatorul de artilerie care era instalat pe moara Neumann, menit să coordoneze în special acțiunile bateriei de tunuri instalată pe stadionul „Vulturul“.

Tot în această zonă, pe șoseaua dinspre Pecica, acționa un pluton de aruncătoare de 120 mm, comandat de sublocotenentul Ionel Popa. Lupta era inversunată, inamicul căutînd și pe aici să pătrundă în oraș, dar nu și-a putut atinge scopul. În timpul luptei ofițerul a fost rănit, fiind transportat imediat la spital, de către populația civilă, populație care de fapt a transportat ea în primul rînd răniții din această zonă. În acest moment greu, populația civilă a venit în ajutor. Astfel, învățătorul din Gai, Neverca Popian, văzînd că un grup de luptători este gata să fie încercuit, aleargă la comandantul aceluia grup, prin ploaia de gloanțe și dă alarma contribuind la luarea măsurilor necesare.

Dintre participanții la luptă, mulți și-au sacrificat viața pentru victorie. Astfel a atras atenția prin destoinicia și curajul ei, o tînără femeie, Maria Dehelean, care în plin foc al luptei, a indicat ofițerilor noștri amplasamentul armamentului greu inamic din zona aeroportului, identificat de ea în prealabil, și a însoțit unitățile la asalt, aducînd muniție pînă la lanțul trăgătorilor. Fapta ei vitejească a fost plătită cu viața, căzînd în plin iureș al luptei, fulgerată de un glonte dușman⁸¹.

* Se semna un tabel, pe care era trecută seria și nr. armei și se primea de obicei o armă și 100 de cartușe.

⁸¹ Al. Roz, *Contribuția maselor populare din județul Arad la victoria insurecției armate din August 1944*, în „Județul Arad pe coordonatele țării în anii republicii”, culegere de comunicări și referate, Arad, 1973, p. 308-309.

Mulți cetățeni, originari din Arad, au luat parte activă la insurecție în alte zone ale țării. Bunăoară, Iosif Rangheț a avut un rol important în luarea măsurilor din toamna anului 1943 privind insurecția în conducerea provizorie a partidului, aleasă în 4 aprilie 1944, și apoi în cadrul insurecției, odată cu izbucnirea acesteia⁸².

Miron Constantinescu și Ioan Vințe (originar din Lipova) care au fost eliberați odată cu alți comuniști din închisorile de la Caransebeș și Lugoj au luat parte activă la luptă. Profesorul Miron Constantinescu face parte, ca reprezentant al P.C.R. din Comitetul de coordonare al B.N.Ț., constituit în 28 august la Lugoj, iar în 31 august, când se constituie comitetul bănățean al B.N.Ț. semnează din partea P.C.R. manifestul lansat cu acest prilej⁸³. Tinărul sublocotenent în vîrstă de 22 de ani, Mircea Miloș, originar din Arad, cade eroic la Turnu Severin în luptele din timpul insurecției etc.⁸⁴.

Victoria insurecției armate și zdrobirea trupelor germane din părțile centrale, de sud-vest și sud-est ale țării, au dat o puternică lovitură Germaniei fasciste, schimbînd configurația frontului total în defavoarea trupelor hitleriste, deoarece pierduseră un aliniament natural deosebit de important, cum era lanțul Carpaților Meridionali, și în plus exista un cap de pod peste Carpați, de unde trupele române și sovietice puteau trece la ofensivă pe direcția Budapesta, Viena⁸⁵.

Acest lucru a fost recunoscut și de către generalul hitlerist Hans Friessner, fost comandant al Grupului de armate germane „Ucraina-sud“ care acționa în România, în lucrarea sa „Bătălii trădate“, publicată la Hamburg în 1956. Regretînd că în urma insurecției armatele germane nu au putut stăpîni trecătorile Carpaților Meridionali, scrie: „Aceasta a fost un lucru funest, căci munții erau cei mai buni aliați ai noștri. Inamicul putea fi oprit aici cu trupe speciale relativ slabe, cu mult mai bine decît în spațiul situat la nord de aceste trecători⁸⁶.”

De aceea, Înaltul comandament german aduce în grabă spre noul front noi forțe, în septembrie aflîndu-se între Carpații Orientali și Dunăre aproximativ 15 divizii hitleriste și hortiste. Intenția acestora era cucerirea trecătorilor din Carpații Meridionali, a împinge aici linia frontului și a o lega de frontul german din Carpații Occidentali⁸⁷.

În aceste condiții, spre Transilvania se vor îndrepta din Ungaria coloane numeroase de tancuri și blindate. În Crișana și Banat, ofensiva inamică, precedată de o serie de acțiuni locale, între 5 și 10 septembrie, va începe în 11 septembrie în sudul Banatului, extinzîndu-se spre nord în timp ce creștea în intensitate. În orașul Arad inamicul a pătruns în

⁸² Aurică Simion, Maria Covaci, *op. cit.*, p. 33.

⁸³ W. Marin, Gh. I. Oancea, *op. cit.*, p. 266.

⁸⁴ V. Birza, C. Bărbulescu, *Participarea tineretului patriotic, în frunte cu uteciștii, la lupta pentru înfrîntarea insurecției armate și sprijinirea războiului antihitlerist*, în „Anale” nr. 2/1962, p. 107.

⁸⁵ *August'44*, p. 214.

⁸⁶ Hans Friessner, *Verratene Schlachten* (Bătălii trădate) Hosten-Verlag, Hamburg 1956, p. 177. Cf. *August'44*, p. 215.

⁸⁷ *August 1944 — Mai 1945*, p. 129-131.

dupăamiaza zilei de 13 septembrie, îndreptându-se apoi spre Păuliș pe Valea Mureșului și înspre Ineu—Sebiș—Gurahonț, pe Valea Crișului Alb. Atacau două divizii hortiste (Divizia 6 infanterie rezervă din corpul 4 armată și Divizia 1 blindată „Budapesta“) pe direcția Arad—Păuliș și una (Divizia 10 Infanterie hortistă) ce pătrunsesse prin zona Curtici și Chișineu-Criș, pe direcțiile Chișineu-Criș—Ineu și Curtici—Pincota.

Trupele române care luptau pe teritoriul județului Arad, deși inferioare ca număr și înzestrare tehnică (bunăoară în zona Păuliș, raportul de forțe a fost de 8 la 1), prin vitejia cu care au luptat, prin eroismul de care au dat dovadă, prin înaltul patriotism pe care l-au arătat, au reușit să oprească înaintarea inamică pe valea Mureșului, în zona Păuliș, iar pe valea Crișului Alb în zona Sebiș—Prunișor, pînă la sosirea dinspre sud a armatelor sovietice și române. Apoi, împreună cu acestea trupele românești care luptaseră în zona județului Arad, obligă inamicul să se retragă, în noaptea de 21/22 septembrie trupele hortiste fiind scoase complet din oraș și aruncate peste graniță la vest de Arad, în mare debandadă, restabilindu-se frontiera de stat a României⁸⁸.

În acest fel, clasa muncitoare, toate forțele progresiste, democratice și patriotice din părțile Aradului, organizate și conduse de P.C.R. au adus o contribuție importantă la realizarea victoriei insurecției naționale antifasciste armate din August 1944, situîndu-se din nou în primele rînduri la chemarea partidului nostru, și prin aceasta au dovedit că sînt atașate profund ideilor de libertate și independență națională, că înțeleg să-și pună în slujba patriei toate forțele pentru a se crea drum larg în vederea afirmării noii orînduiri sociale în țara noastră, că nu precupețesc nici un efort și sînt gata la orice sacrificiu pentru triumful idealurilor patriei și ale poporului român.

THE STRUGGLE OF THE CLASS AND THE PATRIOTIC FORCES IN THE SURROUNDING OF ARAD IN THE PERIOD OF THE MILITARY-FASCIST DICTATORSHIPS AN THE MILITARY INSURECTION OF AUGUST 1944

(Summary)

The present paper presents essential aspects regarding the struggle of the working class and the patriotic forces in the surroundings of Arad in the period of the military-fascist dictatorship and the military insurrection of August 1944.

The consequences are shown by concrete examples of the military-fascist dictatorship in the economy of the county of Arad („Teba“, I.T.A., „Astra“, in the county's agriculture), the needs of the masses, of people the consequences of air-raids etc.

The attitude is presented of the masses in this county towards the situation

---

⁸⁸ Al. Roz, *Contribuția tineretului arădean la înfăptuirea insurecției armate din August 1944 și la războiul antihitlerist*, p. 74-88.

above mentioned, and their struggle under the leadership of the R.C.P. against the military-fascist dictatorship (propaganda activities, sabotage, desertions from the army, etc.).

An important place is devoted to the struggle of the patriotic guards, the army and other patriotic forces in the county of Arad in the period of the August 1944 insurrection. Having begun during the night of the 23rd to the 24th of August 1944 by the actions organized by the School of Non-Commissioned Officers of Infantry at Radna and Radna station, the progress of the insurrection is then followed in the municipality of Arad and the rest of the county, to the moment of the complete immobilization of the German troops and the taking over of the principal economic objectives.

In its last part the work presents in a concise way the events in the period from the 13th to the 22nd of September 1944, taking place on the territory of the county of Arad, and the heroic efforts of the army and the masses up to the moment of driving away the enemy off the bounds of the Romanian state.

Luptători arădeni pentru libertate și independență

ATANASIE MARIAN MARIENESCU

(1830—1914)

DOINA RADU

Există în istoria fiecărei națiuni fii iubitori care ostensesc o viață pentru binele și folosul acesteia, valoarea operei lor fiind dată de sinceritatea sentimentelor ce o animă și de credința neștrămutată în împlinirea năzuințelor neamului.

Istoria zbuciumată a Ardealului veacului trecut înscrie printre cei mai asidui luptători cu arma scrisului pentru Unire pe Atanasie Marian Marienescu, care prin preocupările sale folcloristice, istorice, filologice și literare a făcut dovada unei stăruitoare munci pe ogorul culturii românești, însuflețite de o mare iubire de patrie. Această generoasă și pilduitoare ardere pentru convingeri care au păstrat de-a lungul timpului luminozitatea chipului său, a fost apreciată la vremea aceea de contemporani. Aron Pumnul, cărturarul și dascălul atîtor învățăcei de renume, transcriind în *Lepturariul* său două balade culese de Marienescu și o poezie originală de cald suflu patriotic, făcea următoarea apreciere la adresa tînărului arădean : „Este unul din cei mai talentați și mai de folos fii ai națiunii române, care ar dori să-și vadă națiunea cît mai curînd inzestrată cu toate drepturile cuvenite și cu toate așezămintele mici și înalte, și pentru aceea jertfește din parte-și tot ce-i stă în ființă spre ajungerea acestui scop”¹.

Conturarea personalității lui Marienescu la aproape un secol și jumătate de la nașterea sa este facilitată de raportarea la epoca în contextul căreia acest luminist de înaltă ținută culturală și etică, cu preocupări multilaterale, continuă drumul străbătut de Șincai și Bariț, deplin conștient de unitatea românilor de pretutindeni și mîndru de istoria glorioasă a neamului său.

Bănățean după tată și crișan după mamă, Atanasie Marian Marienescu se naște la Lipova la 21 martie 1830². Tatăl său, comerciantul Ion Marian din Lipova, îl sprijină în desăvîrșirea educației sale. Prin mama sa, Persida, din Nădlac, comitatul Aradului, se înrudea cu profesorul Atanasie Șandor de la Preparandia arădeană și cu familia luptătorului memorandist I.D. Barcianu.

Școala primară o absolvă la Lipova, pe atunci important punct

---

¹ A. Pumnul, *Lepturariu românesc*, tom. IV, partea I, Ed. cărților școlastice, Viena, 1868, p. 253.

² At. M. Marienescu, *Jurnal*, (mss. aflat la Bibl. jud. Arad), p. 1.

comercial de comunicare a Ardealului cu Ungaria și Banatul și cunoscut centru cultural românesc, dovadă că în prefața „Diregătorului buneii creșteri“ a lui Damaschin Bojincă, tipărită la Buda, Marienescu închina Lipovei o odă de 21 versuri. În 1842 își continuă învățătura la gimnaziul minoriților Arad, absolvind în 1848 clasa a VI-a, dar tumultul revoluției îl obligă să întrerupă un an. Clasa a VII-a o face la Timișoara, apoi ultima clasă la Pesta unde se înscrie la facultatea de drept. Jurnalul redactat în perioada studenției, între anii 1853-1857, consemnează, la început cu regularitate zilnică, lecturile sale predilecte: lucrări de istorie a românilor și maghiarilor, lucrări de drept și filozofie. Menționează strădania de a se iniția în cunoașterea francezei, căci stăpînea latina, germana și maghiara, dar greutățile materiale grevează asupra dorinței sale de instruire. În epistola adresată unchiului său Atanasie Șandor³ îi solicită sprijin material arătînd programul încărcat pentru un tînăr care a venit nu numai să învețe, dar să se și susțină. Însemnările studentului Marienescu dezvăluie situația tinerilor ardeleni aflați la studii, la Universitatea peștană: din totalul de 23 de studenți (din care 14 urmează teologia, 1 medicina, 1 filozofia, 7 științele juridice) nici unul nu beneficiază de bursă și abia 1/6 au puțin ajutor din partea părinților, de aceea majoritatea se susțin prin scris (trăiesc din scrietură). Cheltuielile școlari-zării sînt mari, pe lingă hrană, veșminte și cărți, de altfel scumpe, trebuie plătite diferite taxe; numai pentru examene sau doctorat trebuie depuși 350-400 de forinți de argint. Dintr-un articol trimis în această perioadă la Brașov „Gazetei de Transilvania“ se desprinde convingerea sa iluministă că prin cultură se va putea asigura propășirea națiunii române, precum și mîndria de a aparține tinerimii școlare — luminătorii neamului — prin care românul va demonstra altor națiuni gradul civilizației și culturii lui: „Numărul tinerilor școlari, și mai cu seamă universitari, stă în proporție cu inteligența națională și e barometrul pentru cultura unei națiuni. Așadar, tinerimea pentru o națiune care năzuiește a scăpa de întunecimea trecutului și a propăși cu civilizația și cultura secolului de față e demnă de luare aminte“⁴.

Din perioada studenției aflată sub semnul educației naționale datează multiplele sale preocupări pentru istoria și folclorul neamului, precum și primele încercări literare. Relațiile sale de corespondență cu personalitățile vieții politice și culturale arădene, în primul rînd cu familia protectoare și prietenă Mocioni din Foeni-Banat, cu intelectualii uniți în frontul luptei de eliberare de sub dominația habsburgică, cu redactorii ai ziarelor, în special cu Iacob Mureșanu, editorul „Gezetei de Transilvania“, căruia îi trimite spre publicare pagini de evocare a istoriei locurilor natale, sînt grăitoare pentru profilul moral al studentului Marienescu și ancorarea sa în epocă. Îi sînt definatorii participarea afectivă la suferința neamului, conștiința combativă, dorința însuflețitoare de a servi la dezrobirea acestuia. Sînt frecvente chemările tribu-

³ At. M. Marienescu, *Jurnal* (29 ian. 1854), p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 44.

niste la redeşeptarea națională pătrunse de sentimentul patriotismului : „Românilor ! Voi sînteți acei întreprizi strănepoți ai Romei pe care nici incursiunile barbarilor, nici consumarea timpului, nici fatalitatea secolelor nu v-au putut cutremura de la datinele voastre străbune“⁵. Alcătuint o istorie detaliată a Lipovei, nu-și poate reține o anumită efuziune lirică pornită din dragostea față de locurile natale : „Famos era odată orașul nostru și se zice că și frumos, dar într-adevăr acum se face și frumos“. Din primul an al șederii sale la Pesta compune balade cu subiecte istorice sau legate de datinile vechi, mai întii „cioplitura“ apoi o finisează stilistic pînă la forma dorită.

Ultimul an de studii universitare îl face la Viena unde, în 1856, trece examenul „judicial“, iar în 1857 examenul administrativ de stat, necesar pentru a intra în administrația statului. La propunerea partidei naționale din Lipova, fiind cunoscut ca „luptător zelos pentru principiile naționale“, candidează ca deputat în dieta țării, dar alegerea nu are succes. În 1861 își ia doctoratul (doctor utriusque juris) și este numit vicenotar al județului Caraș pe vremea cînd comite suprem al județului era Emanoil Gojdu, fruntaș al mișcării politice din Ardeal, de care îl va lega o frumoasă prietenie. Începe cariera de magistrat a lui Marienescu, desfășurată cu probitate și înaltă exigență pînă la pensionare. Între anii 1862-1869 este asesor la Tribunalul din Lugoj, la „sedria orfanală“ — secția tutelară din Austro-Ungaria, atașată administrației. Despre căsătoria sa cu Ana Brote, unul din cei 11 copii ai lui Ioan Brote din Rășinari — familie care a dat numeroși luptători pentru libertatea Ardealului — găsim detalii în însemnările lui Marienescu publicate în revista arădeană „Înnoirea“⁶. Sosirea la Rășinari este un bun prilej de întîlnire cu intelectualii confrăți ardeleni, cu Vissarion Roman, dr. Nicolae Stoianu, iar în casa socrului său îl întîlnește pe Andrei Șaguna, față de care a nutrit o vie admirație căci l-a sprijinit în acțiunea de culegere a folclorului. Acesta îi face onoarea de a se oferi drept gazdă a ospățului nupțial, dar „nici socrul meu, nici eu nu am vrut a primi atîta bunăvoință“. Cununia este oficiată în 3/15 octombrie 1865 la Sibiu, puternicul centru cultural al Transilvaniei veacului trecut, urmată de un prînz de 60 de oaspeți, printre care vor fi fost prietenii de idei și simțire ai tînărului intelectual. Mirele era îmbrăcat în haine albe românești, căci Marienescu a manifestat preocuparea pentru introducerea unui port național al intelectualității ardeleni, socotind portul — alături de limbă — un element definitoriu al specificului național⁷.

Portretul lui Marienescu publicat în revista „Familia“⁸ — cinste acordată personalităților vremii — împreună cu o schiță biografică și aprecieri la adresa zelului cu care a scos la lumină „cîteva floricele prea interesante din marea și strălucita cunună a poeziei populare“, arată în-

⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶ O căsătorie românească din veacul al XIX-lea, în „Înnoirea“, an. III (1940), nr. 6-7, p. 3.

⁷ În *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1861, nr. 1, p. 4.

⁸ *Familia*, 1867, nr. 3.

fățișarea simpatică a tînărului de 37 de ani, accentuată de acel barbișon pașoptist care-i conferă multă asemănare cu moldoveanul Russo. Din documentele vremii rezultă că Marienescu era o fire robustă, dotată cu o mare putere de muncă, pe care și-a păstrat-o pînă la sfîrșitul vieții, mereu la masa de lucru, împletind preocupările de jurist cu marea pasiune pentru știință.

În continuarea biografiei sale îl găsim asesor la Tribunalul din Orașuța, iar începînd cu anul 1876 funcționează în aceeași calitate la Timișoara. Fiind un om de o înaltă valoare morală și probitate, posesorul unor întinse cunoștințe în domeniul juridic, la 4 decembrie 1880 este numit judecător la tabla regească (tribunalul suprem din Budapesta), iar în 1885 avansat la gradul de judecător „ordinar“ al acelei instanțe.

Cunoscut ca unul din fruntașii mișcării de emancipare națională, Marienescu este ales deputat în dieceza Aradului pentru cercul mirenesc al Lipovei⁹ (1882-1884), fapt semnificativ într-o perioadă cînd lupta națională îmbrăca forma confesională. Rămînînd un loc vacant prin moartea dr. Paul Vasiciu, în cadrul „comisiei scolastice anchetatorii“¹⁰, înființată de sinodul arădean pentru compunerea, cenzurarea, procurarea și împărțirea cărților la școlile confesionale, este ales deputatul dr. Atanasie Marienescu, autorul unui manual răspîndit în părțile Ardealului.

Făcîndu-se descentralizarea tablei regești din Budapesta, Marienescu se mută jude la tabla regească din Oradea, unde va sta pînă la pensionare. Este reales deputat mirean la Sinodul eparhial din Arad, din partea cercului electoral Lipova, în perioada 1892-93¹¹ și din partea cercului electoral Beiuș, alături de avocatul Paul Papp, între 1894-97¹². Etapa arădeană a biografiei lui Marienescu este revelatoare pentru rolul și contribuția sa în frontul intelectualității promotoare a luptei de eliberare națională.

După pensionare se retrage la Sibiu în casa Anei Brote de pe strada Tipografilor nr. 22, unde locuiește azi nepoata sa¹³, continuînd activitatea socială și publicistică pînă în anul 1914 cînd, la 7/20 ianuarie, octogenarul Marienescu se stinge din viață, regretat ca unul din harnicii lucrători pe cîmpul culturii românești.

Dr. Atanasie Marian Marienescu își va depăși cu mult obligațiile oficiale de magistrat cezaro-crăiesc, dedicîndu-se științei și literaturii. A abordat aproape toate ramurile umanisticii: literatură, istorie, etnografie, folclor, economie politică, a fost un activ publicist și a compus în toate cele trei genuri literare. Ceea ce l-a consacrat definitiv este activitatea sa de folclorist. Meritele pe acest tărîm, unde a întreprins și operă de pionerat, îi atrag în 13 septembrie 1877 alegerea de membru co-

⁹ Arhiva episcopiei Arad, nr. act. 780, II, 4/1882.

¹⁰ Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în anul 1881, Arad, Tip. diecezană, 1881, p. 78.

¹¹ Arhiva episcopiei Arad, nr. act. 1358, III, 3/1891.

¹² Arhiva episcopiei Arad, nr. act. 2037, II, 5/1894.

¹³ Prof. pensionară Octavia Drăgulescu, fiica unuia din cei doi copii ai soților Marienescu.

respondent al Academiei. Cinci ani mai târziu, la 24 martie 1881, în timpul președinției lui Ion Ghica, dr. Marienescu este ales cu majoritate reglementară ca membru activ la secțiunea istorică a acestui prestigios for¹⁴. Intrarea în areopagul științei românești i-a fost însoțită de discursul de recepție despre **Viața și operele lui Petru Maior**¹⁵. Nu întâmplător, Marienescu, el însuși un adept al ideologiei Școlii ardelenene, își alege ca obiect de cercetare figura unuia dintre cei mai învățați luminători ai poporului român. Rigorii informației în ampla descriere a epocii istorice, a realităților culturale și bisericești în care a trăit corifeul iluminismului românesc, i se asociază afinitatea lui Marienescu față de acest bărbat al culturii naționale și luptător de frunte al redșteptării neamului. În răspunsul istoricului V.A. Urechia¹⁶, secretarul Academiei, la discursul de recepție al proaspătului laureat, este relevată contribuția folclorică a celui care a înțeles importanța studierii datinilor, obiceiurilor, deprinderilor chiar și a eresurilor și prejudecăților poporului român, At. M. Marienescu este așezat alături de Alecsandri pentru preocupările sale în domeniul culegerii producțiilor populare. După strădania celor 23 de ani în spațiul întins al culturii naționale, Academia îi deschide porțile, primindu-l pe reprezentantul doinei și baladei ardelenene cu urarea: „recolta dumitale este cunoscută, ea este frumoasă, ea face titlurile dumitale de primă mână la onorurile zilei de azi“.

Ca membru al Academiei, dr. Atanasie Marienescu a prezentat adeseori comunicări istorice și filozofice și a apărat cu stăruință locurile ardelenilor în acest prestigios for al științei și culturii românești. El propune și susține candidatura luptătorului arădean Vasile Mangra în Academie. Întreține cu acesta o vie corespondență, felicitându-l pentru lucrarea „Sava II Brancovici“ și recomandându-i o listă de personalități cărora să li se expedieze volumul¹⁷. Ca membru în comisiile de premiere a lucrărilor înaintate la Academie, Marienescu face rapoarte amănunțite sprijinind cu generozitate pe solicitanți și dă îndemnuri de bun-simț confrăților: „lucrează mai departe, dar să nu te grăbești numaidecît a le tipări...“¹⁸.

Cunoscut pentru laborioasele sale studii de onomastică și toponimie, academicianul At. Marienescu este solicitat să refere monografiile unor sate bănățene¹⁹ sau moldovenești întocmite de harnici învățători ai vremii, pe care le completează prin prezentări ample ce însumează „re-

¹⁴ *Analele Academiei Române*, seria II, tom. III, Secțiunea I, București, Tip. Academiei Române, 1882, p. 168.

¹⁵ *Analele Academiei Române*, seria II, tom. VII, 1882-1883, Secțiunea II, p. 31-77.

¹⁶ *Analele Academiei Române*, seria II, tom. V, 1882-1883, Secțiunea II, p. 139-152.

¹⁷ *Marienescu către Mangra*, 1907, Arhiva mitropoliei din Sibiu, Fond Mangra, nr. 374, 376, 377.

¹⁸ *Marienescu către Ion Ciocîrlan*, 29 februarie, 1904, în Biblioteca Academiei R.S.R.

¹⁹ At. Marienescu, *Studii despre celți și numele de localități*, în „Tipografia satului și hotarului Maidan“, de Șofronie Liuba și Aurelia Iana, Caransebeș, Tip. Diecezană, 1895.

zultatele cercetărilor unui învățat român de peste Carpați, care și-a închinat viața studiului filologic²⁰.

În a doua jumătate a veacului trecut, preocupările pentru adunarea și cercetarea folclorului cunosc doi pasionați emuli, adevărați șefi de școală. Primul este B.P. Hașdeu, devenit în 1877 membru al Academiei, care stăruie mult pentru îndrumarea și dirijarea cercetărilor folclorice în ședințele de lucru prezidate de el, prin instituirea de premii pentru

Atanasie Marian Marienescu (1830—1914)

tratarea unor subiecte fixate dinainte și prin întocmirea de chestionare care să servească la adunarea materialului folcloric; celălalt este poetul V. Alecsandri, autorul primei antologii de poezie populară românească

---

²⁰ *Memoriu de At. M. Marienescu*, la „Istoria comunei Bogdana, Plasa Simila, jud. Tutova”, de Ioan Antonovici, Birlad, Tip. George Munteanu, 1906, p. 434.

apărută în 1852. At. M. Marienescu prezintă Academiei, în 1879, spre cercetare și publicare, un caiet cu balade populare despre Novac „corese“ adică corectate, căci din 93 de exemplare reține 23 și le însoțește cu multe notițe explicative. Hașdeu, pe care-l interesa figura lui Novac, propune să fie publicate notînd că „deși remaniate, ele sînt poporane“, dar Alecsandri etichetînd culegerea „lucrări de fantezie“, se opune. Avatururile acestei întîmplări sînt istorisite de Marienescu în lucrarea sa polemică **Novăceștii. Cinci ani înaintea Academiei Române**²¹. Baladele din ciclul Novăceștilor, subintitulat sugestiv „fragment de epopee națională“, cuprinzînd istoria vieții acestor eroi antiotomani, se constituie ca exemplu de vitejie, de simț al dreptății și omeniei, de dragoste fierbinte pentru pămîntul străbun, și vor fi puse în circulație abia la un secol de la pregătirea lor pentru tipar²².

În urma conflictului izbucnit între el și Academie, Marienescu aproape părăsește domeniul folcloric — după ce dăduse culegerile de **Balade și Colinde**, care-l consacră drept primul culegător de poezie populară din Ardeal — și se dedică exclusiv istoriei și lingvisticii, unde contribuția sa rămîne totuși de importanță secundară. Aspirînd la exemplul oferit de activitatea enciclopedică a savantului Hașdeu, a fost tentat de domenii numeroase. Bibliografia operei sale este întinsă ca număr de titluri²³, dar lipsindu-i puterea de pătrundere și poate pregătirea de specialitate a confratelui său, precum și mulțimea obligațiilor sociale, multe din lucrări prezintă o valoare strict documentară. Nu poate fi însă contestată strădania și consecvența cu care, pînă la sfîrșitul vieții, s-a dedicat științei, precum și remarcabila contribuție în domeniul folcloristicii. Apoi, exemplul unei vieți închinată cauzei poporului său și marea iubire de neam îl așează pe ardeleanul At. M. Marienescu în galeria intelectualilor de formație iluministă, de o înaltă ținută culturală și etică.

Prin prezența sa activă în epocă — o dovedesc legăturile strînse cu fruntașii mișcării de emancipare națională — prin activitatea neobosită în scopul ridicării prin cultură a poporului, At. Marienescu, fiu al meilegurilor arădene, se încadrează cu multă prestanță în rîndul celor care, înainte de 1900, au lucrat neconținut la realizarea idealului de independență națională, dovedind un suprem sacrificiu de sine.

Activitatea ziaristică a fost de cea mai întinsă durată. Încă din tinerețe se avîntă în discuții de ordin politic, adresînd scrisori deschise unuia dintre cei mai vestiți publiciști maghiari, baronul Sigismund Kemény, redactor la „Pesti-Napló“, căruia îi spune că „numai sinceritatea e frînghia ce ține curaver laolaltă diferite popoare ale patriei“²⁴. În perioada fră-

²¹ At. M. Marienescu, *Novăceștii. Cinci ani înaintea Academiei Române*, Timișoara, Tip. diecezană, 1886, p. 63.

²² At. Marienescu, *Novăceștii*, 13 balade, 1969, p. 197, prefață de E. Blăjan.

²³ *** *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, I, (1800-1891), redactor A. Fochi, E.P.L., București, 1968.

²⁴ Cf. I. Lupaș, *Luptători pentru lumină*, Bibl. „Semănătorul“, Ed. Librăriei diecezane, Arad, 1916, p. 78.

mîntată a trecerii de la orînduirea feudală la cea capitalistă, Marienescu, sensibil la chemările revoluționare ale epocii, a militat pentru sfărîmarea privilegiilor feudale și pentru egala îndreptățire a românilor cu celelalte națiuni din Transilvania. Ansamblul părerilor sale se încadrează în școala latinistă din Transilvania care, sub flamura latinismului, lupta pentru drepturile politice și sociale ale românilor. A colaborat la aproape toate ziarele și revistele transilvănene: „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, „Familia“, „Albina“, „Telegraful român“, „Aurora română“, „Gazeta de Transilvania“.

Din rîndul numeroaselor prietenii legate cu personalitățile vremii se desprinde în primul rînd legătura statornică cu familia Mocioni, care a jucat un rol de seamă în viața românilor acestor locuri, avînd reprezentanți în conducerea vieții publice românești. Unul dintre aceștia, juristul Andrei Mocioni (1812-1880), reprezentantul românilor în senatul imperial din Viena la 1860, a militat pentru eliberarea Banatului din Imperiul austro-ungar, pentru desfacerea bisericii române de sirbi și pentru înființarea mitropoliei române. Ca deputat, a cerut convocarea unui congres național de constituire a tuturor românilor într-un unic corp politic, „o țară coronată cu tip și caracter român“. Pentru meritele sale în lupta națională, Mocioni a fost ales membru al Academiei în 1866. La moartea acestuia, îndureratul său prieten, eternizîndu-i amintirea, dedică o poezie²⁵ „mărețului stejar“ care a stat în fruntea poporului de veacuri obidit. Marienescu a fost în studenție perceptorul fraților Alexandru și Eugen Mocioni. Mai tîrziu l-a sprijinit pe Alexandru, acest lider al luptelor din Dieta transilvană, viitor președinte al Astrei, în alegerile din 1869. Însuflețirea alegătorilor români din ținutul Lugojului pentru cauza națională și candidatul lor capătă expresie artistică într-un cîntec electoral, semnat de Marienescu, ce confirmă adîncă sa simțire patriotică, chiar dacă stingăciile versificației diminuează valoarea artistică a poeziei :

„Cîți români ni-s d-omenie,
Aid la steag cu bucurie,
Pentru cauza națională

Un moment important din biografia lui Marienescu este legat de prietenia sa cu Andrei Șaguna, una din marile personalități ale Ardealului veacului al XIX-lea. Prima întîlnire are loc la Pesta în perioada studiilor, urmată de colaborarea tînărului jurist la „Telegraful român“, bi-săptămînal sibian, apărut prin grija lui Șaguna începînd cu anul 1852.

Apreciată de Eminescu drept „foaia cea mai modernă de peste Carpați“²⁷, această gazetă politică, industrială, comercială și literară își formulase în programul său dezideratul de a informa publicul despre în-

²⁵ At. M. Marienescu, *La moartea lui Andrei Mocioni de Fojeni*, în „Luminătorul“, Timișoara, 1880, nr. 26.

²⁶ *Albina*, 1869, nr. 23.

²⁷ Eminescu, *Scrieri politice și literare*, Buc. Ed. „Minerva“, 1905, p. 158.

timplările curente în forma lor rapsodică, după cum le prezintă realitatea. Aici tipărește Marienescu apelul adresat intelectualității ardelenene de a aduna creațiile folclorice. Acțiunea e sprijinită de Șaguna, care, prin circulara din 1859, îndemna pe toți cărturarii, dascălii, preoții ca „unde vor ști vreo familie română nobilă să o poștească a le în adui descrierea diplomei lor de nobilitate și a mi-o trimite“, „apoi să adune povești, cîntece populare și colinde cu scopul de a fi tipărite“. „Iar colindele ce mi se vor trimite le voi împărtași cu literatul nostru dl. Marienescu carele se ocupă cu tipărirea colindelor“²⁸. Tot Șaguna este cel care recomandă lucrarea lui Marienescu, **Învățătorul și poporul**, drept carte de citire în școală în anul 1858.

Cu ocazia adunării generale de constituire a Astreii (1861), Marienescu este delegatul lugojenilor și participă la festivitatea de la Sibiu. Costumul său național de culoare albă impresionează și determină îndemnul lui Șaguna de a se fotografia „pe spesele“ acestuia²⁹, pentru a oferi candidaților un model de port transilvănean. La închiderea adunării, Șaguna îndreaptă pe români spre lecturarea broșurii „Învățătorul și poporul“ și adresează tinerimii îndemnul de a urma studii universitare. Dar și cei cu 4-6 clase sînt chemați a servi poporul ca notari comunali, Șaguna referindu-se în discursul său la articolul lui Marienescu „Notari comunali“. Deși poate l-ar fi vrut îmbrăcat cu haina preoțească, Șaguna îi dă tînărului aflat în pragul alegerii viitoare profesioni, sfatul unui adevărat pedagog : „fă așa cum ai înclinare“. La rîndul său, Marienescu își exprimă în versuri bucuria la alegerea lui Șaguna ca mitropolit al Ardealului (24 dec. 1864), căci obținerea libertății cultului era un pas în lupta pentru independența națională. În alte versuri, Marienescu elogiază personalitatea coplesitoare a acestui Mecena al poporului român³⁰, sau exprimă regretul la pierderea celui ce și-a ajutat națiunea prin reforme culturale și prin sprijinirea tineretului la învățătură :

„De atîtea instituții întiul fondator,
De atîta inteligență părinte creator“³¹.

Activitatea literară a lui Atanasie Marienescu cuprinde încercări în toate genurile literare, în versuri, în proză și în teatru. Deși prin creația sa poetică n-a reușit să-și înscrie numele în istoria literaturii române datorită stingăciei și imperfecțiunii versurilor sau naivității sentimentului exprimat, merită a fi menționat acest aspect al activității, relevant pentru cunoașterea epocii, întrucît majoritatea poeziilor sînt ocazionate de anumite evenimente și au un caracter omagial. Prima încercare poetică datează din timpul liceului, **Mila păcii**, fiind publicată în anul 1848 în „Amicul poporului“. Paginile revistelor de dincoace de Carpați conțin numeroase poezii semnate de Marienescu. Ele au fost judecate cu

²⁸ Fondul arhiepiscopesc Sibiu, nr. cons. 1010/1859.

²⁹ *Innoirea*, Arad, an III/1939, nr. 2—3, p. 10.

³⁰ *Telegraful român*, an. V, 1857, nr. 96, p. 381.

³¹ Oravița, 17/19 iunie 1873.

destulă severitate de unii autori de manuale, care sesizează între altele „limba greoaie și stricată prin latinomania de care sufăr mai toți scriitorii de peste Carpați”³². Dacă ne gândim însă la evoluția poeziei lirice în această parte a țării, unde marii creatori Coșbuc și Goga apar abia la sfârșitul secolului, ne mișcă eforturile acestor pionieri ai versului de a-l mlădia pe fondul unor idei înălțătoare și a pune temeiurile unei poezii cetățenești, militante. Elevul din clasa a VII-a a gimnaziului timișorean exprimă în efluviile lirice ale poeziei **Spiritu României**³³ entuziasmul juvenil al celui care, mîndru de descendența română, se bucură că va gusta din roadele binefăcătoare ale cunoașterii prin studiul literaturii române. Poezia alcătuită din 24 de strofe e prilejuită de audierea cursului de literatură română, autorul ei sesizează valoarea educativă a acestui obiect de studiu și exaltă nevoia de cultură a tineretului de la care societatea așteaptă sîrguință și un viitor mai bun.

Cînd în 1859 apărea la Arad primul almanah literar „Muguri” cu colaborarea elevilor Preparandiei, Marienescu trimitea spre publicare trei poezii care, deși naive, sînt singurele apreciate de recenzentul volumului, Zaharia Boiu, drept „trei fire de măgheran printre urzici”³⁴. Alte încercări de a versifica suferințele iubirii ca **Năluca în vis**³⁵, reprodusă de „Familia” cu prilejul publicării portretului său, sau suita de poezii intitulată **Florile amorului**³⁶ sînt artificioase și neconvingătoare, lipsite de har poetic. Merită a fi menționate, pentru suflul autentic și sincer, poeziile străbătute de marea iubire de neam a celui ce redeștepta în inimile contemporanilor săi ideea libertății naționale. Poezia **Românul**³⁷, scrisă în metrică populară, dar păstrînd gruparea versurilor în strofe, exaltă simplu și convingător sentimentul mîndriei că aparținem unei țări bogate și frumoase, unui popor viteaz și de viță strălucită. Profesiunea de credință a acestui fiu al neamului cuprinde înalta prețuire a limbii românești, cu armonia ei inegalabilă, în versuri de concentrată vibrație patriotică :

„Limbă dulce și duioasă,
Sunet îngeresc
    Și cu haină măiestuoasă
Ce-i dar strămoșesc,
Toată lumea de-ai cerca
Limbă c-asta n-ai afla“.

Simetria versurilor care încheie fiecare strofă conferă muzicalitate poeziei și încrustează ca într-o efigie unicitatea elementelor ce compun

³² Vasile Gr. Popu, *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică*, București, Tip. naț., 1886, p. 184.

³³ At. Marienescu, *Spiritul României*, 12 mai 1851, Timișoara, Tip. J. Beichel.

³⁴ *Telegraful român*, 1860, nr. 8, 9.

³⁵ *Familia*, 1867, nr. 3, p. 470.

³⁶ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1858, nr. 16, 1859, nr. 29.

³⁷ Cf. Vasile Gr. Popu, *op. cit.*, p. II, p. 359.

marea iubire de țară, neam și limbă a poetului, potențată de ideea sacrificiului în numele ei :

„Pentru limbă și națiune
Gata sînt eu ca să mor“.

Stăruitor revine laitmotivul suferinței acestui popor, chiar și poeziile erotice conțin idei politice și speranța celui ce năzuiește la prosperitate națională :

„Cînd dulcea națiune demonstrează un proțres
Și-o mîngîie speranța de-o grandă reînviere
Românii să mai fie, c-odată nume-ales“³⁸.

Considerat la vremea sa drept unul din cei mai apreciați poeți de dincoace de munți, aproape toate publicațiile ardeleno : „Familia“, „Telegraful român“³⁹, „Aurora română“ din Pesta se socoteau onorate de publicarea versurilor sale⁴⁰. Se pare că însuși autorul lor era mai puțin încrezător în valoarea poetică a creațiilor sale în versuri, rămase multe în manuscris.

Creația originală a lui At. M. Marienescu mai cuprinde poezii dedicate personalităților politice și culturale ale epocii, cu ocazia aniversării lor : T. Cipariu, Șaguna, Mocioni sau la momentul greu al pierderii lor, cum sînt cele închinete lui Andrei Mureșanu, Șaguna, Ecaterina și Andrei Mocioni. În proză a încercat genul nuvelistic pe teme istorice în **Maurii pe ruinele Cartaginei**⁴¹, cu eroi din lumea antichității, sau din trecutul zbuciumat al țărilor române în **Petru Rareș**⁴² și romanul **Domnița Rucsandra**. În genul dramatic a lăsat piesa **Peștorii**⁴³, comedie în versuri cu personaje, din lumea satului ardelen, localizat în podgoria Aradului, căci replica birtășului îmbie cu :

„Vinuri roșii, albe bune,
De la Ghioroc și Păuliș
Vinuri dulci — și vă pot spune,
Poți tot bea fără-de-amețiș“ (p. 23).

Piesa **Peștorii** a fost semnată cu pseudonim. At. Marienescu a mai conceput și o tragedie **Risipirea Sarmisegetuzei**⁴⁴.

³⁸ At. M. Marienescu, *Domnișoarei Constanța Dunca*, în „Foaie...“, 1862, nr. 45, p. 335.

³⁹ *Ideea perzecutoare, Petre Misciu, Fata și porumbița* în „Telegraful român“, 1857, nr. 101, 102, 95.

⁴⁰ Mss. 254, în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu.

⁴¹ Marienescu, *Jurnal*.

⁴² Dr. At. Marienescu, *Petru Rareș, (Principele Moldaviei)*, nuvelă istorică, originală, Sibiu, Tip. S. Filtsch, 1862.

⁴³ A.L. Ipan, *Peștorii*, comedie populară în 3 acte, Tip. arhidiecezană, Sibiu, 1905, p. 42.

⁴⁴ *Familia*, 1867, nr. 3, 470.

În nuvela **Petru Rareș** autorul se oprește la acel zbuțuitat veac XVI prezent în creațiile romanticilor Negruzzi și Alecsandri. Dedicată sexului frumos, lucrarea trebuia — în intenția autorului — să corespundă genului literar, fiind destinată „pentru petrecerea și cultivarea genului feminin“, dar să întrunească și cerințele genului științific, „să anime totodată la cunoașterea istoriei naționale“. Reconstituirea domniei lui Rareș, cu dese sale războaie împotriva leșilor, pînă la moartea acestuia, e făcută în chip arid, fără vigoare artistică. Fiica lui Rareș (Ruxandra) se va căsători în finalul nuvelei cu Joldea, unul din eroii români în lupta pentru neam. Din punct de vedere compozițional i s-ar putea reproșa un conflict mai puțin conturat, întinderea subiectului peste marginile îngăduite speciei de nuvelă.

Chiar dacă valoarea artistică a creațiilor originale e modestă, această parte a activității lui Marienescu dovedește multiplele preocupări culturale ale autorului. În calitatea lor de documente de istorie literară, scrierile își vor fi avut atunci, desigur, rolul lor de a reaminti contemporanilor vremi de măreție din trecutul îndepărtat.

Trecînd la **activitatea didactică** a lui Atanasie Marian Marienescu, se poate remarca faptul că, asemenea înaintașilor și contemporanilor săi, a fost un dascăl al neamului, dînd sfaturi pentru dorita propășire națională a poporului român, militînd pentru ridicarea țărânimii și muncitorimii conform orientării sale progresiste, concordante cu legile dezvoltării istorice și sociale. Tînărul de 27 de ani publica în „Telegraful român“, împărțită pe capitole, lucrarea **Învățătorul și poporul. Despre bunăstarea materială și propășirea spirituală a poporului român**⁴⁵, un fel de mic tratat de economie politică pe înțelesul omului de rînd. În prefața adresată „fratelui român“. At. Marienescu arată scopul lucrării: „ca poporul nostru să cunoască lipsele, pentru ca să le învingă și ca să-și cunoască datorințele pentru ca să le îplinească spre îmbunătățirea sortii sale“. Dorind să răzbată la inima cititorului său și astfel să asigure valoarea lucrativă și educativă a cărții, autorul ei n-a ales calea pur științifică ci a optat pentru forma dialogată. Învățămintele sînt transmise accesibil și convingător de către învățătorul care stă de vorbă cu oamenii satului.

În răspunsul său de la Academie, V.A. Urechia arată că prin această lucrare, Marienescu s-a ocupat de cultura viitoare a poporului român, învățîndu-l să aștepte salvarea din continuarea meseriei plugăriei, din practicarea comerțului și a industriei. Pe lîngă valoarea utilitară, lucrarea aduce o vădită depășire a vederilor iluministe care socoteau drept unicul remediu al situației precare a poporului, izgonirea ignoranței. Marienescu înțelege fenomenele sociale în cauzalitatea lor, pornind de la baza economică a societății. Soluționarea condiției grele a poporului o vede în înlăturarea pauperizării și proletarizării acestuia, idee concreți-

⁴⁵ At. M. Marienescu, *Învățătorul și poporul*, Tip. Diecezană, Sibiu, 1858, p. 123.

zată în afirmația: „fericirea unui popor e bunăstarea lui... bunăstarea materială și cultura generală ce sînt neapărat de lipsă în timpul de azi”⁴⁶.

Cartea **Învățătorul și poporul** tratează: De fericirea unui popor (bunăstarea și cultura peste tot); Bunăstarea materială (industria, meseriile și fabricile); Economia de cîmp; Neguțătoria dinlăuntru și dinafară, și despre Inteligență sau oamenii învățați. Problemele sînt tratate — după cum apreciază și profesorul O. Ghibu⁴⁷ — în legătură cu starea de lucruri existentă pe atunci în Transilvania, sînt reliefate ororile iobăgiei, căci „deși sîntem poporul cel mai vechi pe pămîntul acesta, abia am avut loc și pentru mormînt”⁴⁸.

Autorul recompensat pentru lucrare cu modesta sumă de 50 florini are în schimb satisfacția a o vedea introdusă în școală ca manual, prin grija lui Șaguna, și recomandată drept premiu elevilor fruntași⁴⁸. Recunoscînd valoarea cărții în **ideile active și tendințele folositoare propagate**, mitropolitul A. Șaguna, prin circulara consistorială nr. 337 din 1857, o recomandă cu căldură și convingere drept manual pentru școlile confessionale, „ca nu numai în clasa a treia să se predea și să fie cercetată de toți, pentru că această carte poate desrădăcina unele prejudețe, care pînă acum au înstrăinat poporul nostru de la îmbrățișarea măiestriilor meseriilor, spre cea mai mare pagubă a sa”⁴⁹. Astfel, prin intermediul manualului, învățătorul poate redestepta atențiunea, plecarea și predilecțiunea elevilor spre meserii, poate contribui la orientarea tineretului spre practica vieții. Iată deci cum Marienescu are o poziție progresistă și o atitudine activă în interpretarea fenomenelor sociale, împotriva-vizii idilice de concepere a dezvoltării în limitele satului patriarhal, izolat de prefacerile impuse de progresul în domeniul, tehnic și industrial. Sfaturile sale sînt pornite din buna intenție de a obișnui poporul cu preocupări de economie, condiția bunăstării materiale cu atît mai mult cu cît e convins că numai o chibzuită organizare a economiei naționale a poporului român este propice creării și dezvoltării unei stări culturale înaintate. Scrierea acestei lucrări a avut loc în împrejurări foarte grele, atît sub raport politic cît și economic și cultural și dovedește implicarea lui Marienescu în epocă, militantismul și patriotismul care i-au caracterizat acțiunile.

Zece ani mai tîrziu, în broșura **Datorințele noastre** — discurs popular închinat preoților și învățătorilor români⁵⁰ — Marienescu adaptează ideile din „Învățătorul și poporul” la vîltoarea luptelor de afirmare națională în condițiile dualismului austro-ungar, acordînd primatul, de data aceasta, moralei religioase și științei de carte. Mobilizînd la luptă, „dacă voim ca să mai trăim sub nume de români în lume”, lucrarea evo-

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, (ed. îngrijită de O. Păun, note, studii de V. Popeangă), E.D.P., București, 1975, p. 193.

⁴⁸ Cf. V. Popeangă, în O. Ghibu, *op. cit.*, p. 192.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 193.

⁵⁰ Dr. At. Marienescu, *Datorințele noastre*, (retipărit în foișoara „Albinei”), Tip. P.P. Mechitaristi, Viena, 1868, p. 46.

că exemplul strămoșilor români care și-au apărat țara și limba. În argumentarea ideii centrale, necesitatea păstrării etnicului și limbii românești, autorul conchide: „sînt exemple de popoare care au pierit fiindcă nu s-au îngrijit bine de soarta lor“. În spirit iluminist se proclamă: „învățătura e ca lumina și neștiința ca întunericul“ (p. 7), iar înălțarea prin cultură devine o datorie națională: „să trudem dară de a aduce această lumină în mijlocul poporului, să nu umble tot rătăcind întru întuneric!“ (p. 41). Este lansat îndemnul ca toți copiii să umble la școală și cu timpul să se înlăture analfabetismul fără să se uite că învățătura este un proces îndelungat în care individul este angajat pînă în clipa morții. Copiii trebuie să se orienteze spre meserii practice: „ii faceți rotari, fauri, mesari, cojocari și tot felul de meserii de care aveți lipsă în sat și unii călătorind în lumea mai luminată vor lăți lumina și în popor“. Rolul intelectualității ardelenice este acela de a cunoaște suferințele poporului și de a-l ajuta să lupte, „să-i fie spre îndreptare și ajutor“. Între principiile de conduită ale poporului este fixată datoria fiecăruia de a apăra averea națională — idee generoasă ce depășește contextul epocii.

Datorințele noastre mai cuprinde, alături de precepte ale vieții naționale, și considerații etnografice. În capitolul IV, vorbind de pomenile și oaspețele cu prilejul înmormintărilor și a sărbătorilor, este condamnată risipa inutilă ca și obiceiul nefast de a-l răpi pe om de la lucru. Mulțimea sărbătorilor ca și ținerea lor (peste 50-60 pe an) este păgubitoare, autorul numindu-le metaforic „zile de lene“. O altă idee pozitivă este condamnarea superstițiilor: „Vedeți, fraților, în ce rătăcire sînteți și voi dați mai mult pe vorbele babelor proaste, decît pe sfaturile celor care vă voiesc binele“ (p. 25).

Un alt sector al preocupărilor lui At. M. Marienescu îl constituie **activitatea istorică și lingvistică**. Bun cunoscător al istoriei și un iubitor al acestei științe, el a desfășurat în cadrul secției de istorie a Academiei o fructuoasă activitate în această direcție.

Încă din perioada studiilor universitare datează interesul său pentru problemele legate de trecutul poporului român: „de mult doream să pot citi Antichitățile Transilvaniei și astăzi în biblioteca universitară am început a face extracții“, nota Marienescu la 19 aprilie 1853 în jurnalul redactat la Pesta. De pe atunci avea proiectul unei lucrări de istorie⁵¹ în două tomuri: partea I Dacia și partea a II-a Moesia, în scopul dovedirii unor adevăruri legate de originea poporului român. Conștient de rolul intelectualității în lupta de eliberare națională, apreciază, într-o scrisoare trimisă protopopului din Belinț, că a sosit momentul redeșteptării unui popor care a avut întotdeauna conștiința unității de neam și origine: „timpul în care ne găsim e mai fericit decît în trecut, căci românii încep a se cunoaște pe sine singuri și pe bărbații săi cei vrednici“⁵². Trimite din Pesta, în 1855, redactorului „Gazetei de Transilvania“, Iacob Mure-

⁵¹ At. M. Marienescu, *Jurnal*, p. 10.

⁵² *Ibidem*, p. 47.

șanu, un articol intitulat **Memorii din viața națională**, însoțit de precizarea scopului cu care a fost scris: nu dintr-o ambiție deșartă de a-și vedea numele tipărit, ci pentru că-l consideră interesant, fiind ajustat cu date adevărate din viața românului. În timpul cît a fost instructorul fraților Mocioni, i-a instruit cu ajutorul istoriei naționale în spiritul nevoilor, a suferințelor morale și materiale ale poporului, nădăjduind că vor fi remediate prin acțiunea colectivă și patriotică în folosul neamului.

Convins de însemnătatea istoriei naționale, adevărat „nutriment“ în educarea tinerei generații, At. M. Marienescu publică în „Amicul școlii“, a lui Vissarion Roman, o serie de articole istorice retipărite în broșură sub titlul **Istoria română națională**⁵³, dedicată elevilor săi pe care-i îndeamnă în sensul imperativelor epocii: „lucrați cînd veți fi bărbați pentru națiunea română“. Lipsa unui manual de istorie pentru tinerețea română l-a îndemnat să scrie această lucrare al cărei scop este relevarea adevărului, întrucît istoria nu poate exista în afara lui. Ideea direguitoare a lucrării e desprinsă de autor „a nobiliza sentimentele naționale și a consolida înfrățirea românilor“. Broșura se răspîndește și în scurt timp învățătorii o utilizează în școlile populare. Dar stăpînirea politică maghiară o interzice împreună cu alte manuale începînd cu anul 1876⁵⁴, sub pretext că lezează interesele statului. Deși e scrierea unui autodidact, lucrarea și-a dobîndit valoarea pe ogorul culturii naționale române. Academia e informată, iar Urechia, în răspunsul la discursul de recepție ținut de Marienescu, îi menționează meritele: „L-ai învățat pe acest popor să știe și istoria trecutului prin acel bun manual scolastic...“. O monografie despre **Țara Severinului sau Oltenia**⁵⁵ conține o descriere amănunțită a istoriei acestui ținut din timpurile romane ilustrînd continuitatea vieții pe teritoriul Daciei.

În scrierea studiilor istorice ca și a celor lingvistice și folclorice, Marienescu a fost condus de principiile iluministe, scopul cercetărilor sale fiind acela de a dovedi cu argumente romanitatea neamului și latinitatea limbii. Cercetările sale explorează partea de început a istoriei poporului nostru: **Ilirii, Macedo-Românilor și Albanezilor**⁵⁶, **Luteranismul, calvanismul și introducerea limbii române în bisericile din Ardeal**⁵⁷, și ele cuprind probleme ale vieții politice, culturale și religioase pe teritoriul patriei. Vorbînd de înrudirea românilor cu frații lor din Macedonia, „de-un sînge, de-un cuget și de-o simțire“, sînt evocate trei personalități politice din aceste locuri, remarcate în lupta națională a ardelenilor: Andrei Șaguna, Mocioni și E. Gojdu, despre care afirmă cu entuziasm: „Salutare, dar, vouă fraților din Macedonia, ați reînviat în noi iubirea

⁵³ At. M. Marienescu, *Istoria română națională*, Tip. S. Filtsch, Sibiu, 1861.

⁵⁴ Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe române, Sibiu, nr. 199, dosar VII, 6.1875.

⁵⁵ Citită în Academie la 21 mai, 1910.

⁵⁶ În *Analele Acad. Române*, seria II, tom. XXIX, „Memoriile secției istorice“, București, 1904.

⁵⁷ În *Analele Acad. Române*, seria II, tom. XXIV, „Memoriile sec. ist.“, București, 1902.

frățească și acea memorie dulce și sfântă că purcedem de la aceeași mamă comună, de la Roma, gloria lumii⁵⁸.

Numeroase articole publică Marienescu în **Transilvania**, organul „Astrei”, care, sub conducerea de două decenii a lui G. Bariț și apoi Z. Boiu, devenise o revistă istorică, de specialitate. Sînt vădite preocupările sale pentru istoria română de pe aceste teritorii: „Crăișori romani în Dacia pe timpul stăpînirii sarmaților” (1890, nr. 12); „Aurelian împăratul și retragerea sa din Dacia” (1890, nr. 10); „Din ce părți ale imperiului roman s-au adus coloniile romane așezate în Dacia” (nr. 12 din 1891). Această cantonare în istoria poporului român este motivată de Marienescu, în studiul **Istoria** publicat în revista sibiană „Amicul școlii”, în lumina concepțiilor iluministe: „ca să putem înțelege istoria românilor de azi, pentru că romanii vechi au fost strămoșii noștri⁵⁹”.

Dacă, privite în ansamblu, studiile de istorie dovedesc insuficiența capacității de sintetizare a autorului, de formație jurist, iar unele afirmații nu sînt verificate de adevărul istoric⁶⁰ (ex. data descălecării Țării Românești⁶¹), în schimb pot fi reținute ca meritorii și pornite dintr-un sentiment de adîncă înțelegere a importanței istoriei, afirmațiile despre necesitatea cunoașterii istoriei unui popor ca mijloc de luptă pentru revendicări naționale: „Istoria e o știință care ne arată adevărul întîmplărilor trecute ce avură influență asupra sorții poporului român. Pentru aceasta, istoria ne propune despre faptele și luptele strămoșilor noștri și despre cauzele dezvelirii și căderii gloriei lor⁶² sau „Citirea istoriei naționale fiecărui român îi va fi de folos, căci prin istorie va fi condus să iubească patria unde trăiește⁶³”. Regăsim la Marienescu concepția umanistă specifică cronicarilor români din secolul al XVII-lea, de interpretare și înțelegere a valorii educative a studiului istoric: „Scopul istoriei este a învăța a face bine și a ne feri a face rău... Folosul istoriei e dezvelirea minții și fundarea existenței naționale, adică a fi înțelepți ca să cunoaștem starea noastră și lipsurile ei și a fi energici ca să lucrăm pentru viitorul poporului român”. Indemnul la cunoașterea istoriei poporului său este prezent ca o idee centrală a scrierilor sale și motivat prin aceea că: „de la conștiința de sine atîrnă viitorul și binele poporului⁶⁴”.

Admirația și prețuirea lui Marienescu față de acei mari bărbați ai neamului: Emanoil Gojdu⁶⁵, Iosif Vulcan⁶⁶ sau George Barițiu⁶⁷, care

58 A. Marienescu, *Macedoromânii din Ungaria*, în „Albumul macedo-român”, 1880.

59 *Amicul școlii*, anul 50.

60 At. Marienescu, *Dinastia lui Negru-Vodă*, Ed. Enciclop. Minerva, Cluj, 1929.

61 At. Marienescu, *Negru-Vodă și epoca lui*, în ședința Academiei din 8 mai 1909.

62 At. M. Marienescu, *Istoria română națională*, p. VII.

63 În *Amicul poporului*, an. 50.

64 Dr. M. Marienescu, *Izvoare pentru istoria bisericească ortodoxă*, Tip. arhidie. Sibiu, 1911, p. 34.

65 At. M. Marienescu, *Date la biografia lui Gojdu*, în „Albina”, 1870, nr. 41, p. 2.

66 At. M. Marienescu, *Cuvîntarea tenebră ristită la înmormîntarea lui Iosif Vulcan*, 10 sept. 1907, Sibiu.

67 Dr. M. Marienescu, *Întru memoria lui George Barițiu*, Sibiu, 1904.

s-au dedicat luptei pentru cauza ardelenilor, sînt exprimate nu o dată. La mormîntul ultimilor a ținut impresionante discursuri funerare ca delegat din partea Academiei. Elogiază exemplul lui G. Barițiu, personalitate încununată de mari virtuți ca munca, lupta și onestitatea, care i-au cîștigat iubirea și stima unui popor întreg sau pe I. Vulcan, cel care a adus pentru ardeleni lumina deșteptării, a priceperii, a civilizației și a culturii române.

Dr. At. Marian Marienescu s-a preocupat și de chestiuni de filologie, în strînsă legătură cu studiul istoriei, condus de aceeași idee iluministă: dovedirea latinității limbii românești. O pedantă dizertație, **Despre articol și declinațiune**⁶⁸, conține justificarea necesității de a se scrie studii de gramatică pentru argumentarea pe cale științifică a originii neamului; „legile limbii trebuie cercetate, descoperite și trebuie utilizate cu știință și cunoștință“. Studiile de limbă, așa cum procedase și în cele de istorie, adîncesc investigația la aspectele legate de poporul roman și limba latină clasică, ceea ce încarcă inutil cercetarea. Concluziile lui Marienescu sînt apropiate celor formulate de reprezentanții Școlii ardene, pe alocuri păstrînd exagerările latiniste: „Gramatica românească în mii de puncte este latină. Gramatica e steagul de glorie al latinității noastre“⁶⁹.

Un domeniu îndrăgit de At. M. Marienescu este cercetarea toponimică. Sesizează însemnătatea unor lucrări despre „purcederea etimologică și înțelesul numelor de dealuri, de pîraie și de alte localități“⁷⁰ și socotește drept o datorie a românilor și o necesitate, în interesul națiunii, culegerea și cercetarea acestor toponimice. Cu atît mai mult cu cît locurile sînt legate de anumite tradiții istorice, mituri, legende, de povești despre starea familiei sau a individului, explicarea denumirii lor prezintă importanță. Marienescu sesizează unele explicații eronate în lucrările cercetătorilor străini despre toponimicele românești. El împărtășește opinia germanului Wilhelm Obermüller⁷¹ potrivit căreia celții au fost primul popor de cultură, de la aceștia, trecînd pe la greci și romani, au fost preluate numeroase denumiri de către români. Desigur, se exagera ă în explicarea numelor geografice ale Daciei vechi prin limbile celtice.

În probleme de toponimie, Marienescu îi are ca predecesori pe Gr. Tocilescu și B.P. Hașdeu, autorul unor opere de bază precum **Cuvenete den bătrâni, Istoria critică a românilor și Magnum etymologicum Romaniae**, în care se explicau toponimicele românești prin derivarea lor din limba slavonă. Și pe acest teren, al explicării etimonurilor, Marienescu a suferit contraziceri, căci în buna intenție de a argumenta teza vechimii noastre și a originii latine a limbii, a fost condus de subiectivism. Con-

⁶⁸ *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXV, 1903, p. 15.

⁶⁹ At. M. Marienescu, *Despre articol și declinațiune*, p. 9.

⁷⁰ At. Marienescu, *Studiu despre celți și numele de localități*, Caransebeș, Tip. Diecez., 1895.

⁷¹ W. Obermüller, *Deutsches Wörterbuch*, Berlin, 1872.

temporanul său, folcloristul G. Dem. Teodorescu⁷² argumentează originea grecească a cuvântului colindă, pe care Marienescu în culegerea sa îl derivase greșit din latină.

Alte studii ale fecundului cercetător conțin probleme de onomastică. În perioada cît este judecător la Oravița, întreprinde cercetări ale numelor culese din cărțile funduare. Ca în cazul majorității studiilor sale filologice, autorul utilizează metoda comparativă, dovedind erudiție în comentarea termenilor din limba sanscrită, latină, greacă, limbile germanice și celtice⁷³. O altă caracteristică a studiilor sale de onomastică constă în aceea că Marienescu nu se limitează la explicații de ordin lingvistic, ci recurge la considerații de natură istorică. Aceste divagații se fac în dauna rigurozității științifice. Astfel, în explicarea numelui de Mețianu — personalitate a Aradului secolului trecut — se face apel la o personalitate a antichității Metius Curtius, conducătorul sabinilor în războiul contra romanilor din timpul lui Romulus, primul rege al Romei⁷⁴. Un studiu de dialectologie, **Dialectul român, bănățean**⁷⁵, e ocazionat de apariția poeziilor lui Victor Vlad Delamariana și stabilește în chip forțat antologiile acestui grai cu limba italiană. Alte studii de lingvistică se referă la etimologia și înțelesul cuvântului iobag și au fost publicate în limba maghiară⁷⁶.

Activitatea de folclorist desfășurată de Marienescu este, fără îndoială, cea mai importantă din ansamblul preocupărilor sale, înscriindu-i definitiv numele între pionierii culegerilor de poezie populară din țara noastră. Dacă Vasile Alecsandri deține primatul în ce privește întocmirea unei antologii de poezie populară, culegînd doine și balade din ținutul Moldovei, Marienescu este primul culegător de folclor din Transilvania. Ideile curentului romantic care a dat o atenție deosebită literaturii populare ca tezaur de valori istorice, etice și poetice, precum și convingerile reprezentanților Școlii ardelenne, care căutau în materialul folcloric dovezi despre latinitatea noastră, l-au animat și pe Marienescu atunci cînd întreprinde dificila muncă de culegător. Din această cauză, în timpul vieții a fost contestat de anumiți confrăți, făcîndu-i-se o mare nedreptate prin verdictul de a fi fost latinist dîrz, care a recurs la îndreptări ale materialului adunat⁷⁷.

Analizînd culegerile existente în vremea sa, Gr. Tocilescu aprecia că A. Pann a urmărit mai mult comicul, Alecsandri esteticul, iar At. Mari-

⁷² G. Dem. Teodorescu, *Noțiuni despre colindele române*, Tip. Tribunei române, București, 1879.

⁷³ Marienescu, *Învățare* (studiu filologic), în „Transilvania”, 1890, nr. 7, p. 193.

⁷⁴ *Transilvania*, 1892, nr. 9, p. 292.

⁷⁵ Dr. At. Marienescu, *Dialectul român-bănățean, Lugoș*, Imprimeria C. Traunfellner, 1902, p. 28.

⁷⁶ Marienescu, A.M., *A jobbagy szonak eredete és értelme külön lenyomat a Szabadtság 1892 évi 13 számából, Nagyvárad, Laszku Armin nyomása; Marienescu, A.M.A., A magyar népnév philologiai eredete és értelme és a kaukázusi Magyarország, Nagyvárad, 1858.*

⁷⁷ M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 473.

enescu a urmărit latinitatea, introducînd adoase în acest sens⁷⁸. Alte aprecieri la adresa folcloristului Marienescu sînt unilaterale: D. Caracostea⁷⁹ lauda numai inițiativa lui Marienescu de a publica portrete ale creatorilor și păstrătorilor de folclor⁸⁰. Istoricul literar I. Breazu⁸¹, mai obiectiv, a înțeles că Marienescu a urmat direcția istorică și mitologică inaugurată de frații Grimm, spre care alunecaseră cercetările din folclorul european în secolul al XIX-lea: „Doi cercetători entuziaști, A. Marienescu și Gr. Silași propagau cu o rîvnă neostoită cultul pentru folclor, atrași mai mult de valoarea lui istorică, filologică decît literară”⁸². În sfîrșit, în timpul vieții i s-au închinat versuri admirative, asemuit, pentru trudnica-i muncă cu „albina bărbată”⁸³. În zilele noastre, o monografie substanțială și documentată a activității folcloristului Marienescu este alcătuită de O. Bîrlea⁸⁴, punînd în lumină meritele celui care rămîne un deschizător de drumuri în folcloristica noastră.

În rezumat, meritele lui Marienescu în acest domeniu ar fi încercarea de a stabili relații între creația folclorică și mediul social în care aceasta se naște și circulă. Marienescu a inițiat pentru prima dată — și prin aceasta depășindu-l pe Alecsandri — o culegere științifică a materialului, indicînd locul de unde s-a cules și numele informatorului. Prin studiul folclorului și etnografiei înțelegea să contribuie la combaterea obscurantismului maselor. Materialul folcloric a fost cules fie personal, fie prin relații de corespondență, Marienescu trimițînd chestionare și circulare unor cărturari, sau publicînd apeluri prin periodice. A tipărit în presa vremii numeroase studii despre obiceiurile românilor, studii de mitologie, de interpretare a unor basme; a îmbrățișat în toată varietatea și bogăția lui documentul folcloric, culegînd și studiînd uneori balade, colinde (este primul culegător al lor), cîntece propriu-zise, bocete, basme, jocuri de copii, descîntece, obiceiuri și datini.

Și în domeniul folcloristicii preocupările sale se manifestă de timpuriu. Încă din perioada studiilor universitare, conspectează informații despre obiceiuri și tradiții românești, cum este „Serbarea Nedeei”⁸⁵, pe care o socotește moștenită de la fiii lui Romul și răspîdită ca „sărbătoare cîmpenească a bucuriei primăverii”. Scriînd despre hora românească conchide că muzica românului e fermecătoare, iar poezia muzicii plină de genialitate și lansează îndemnul „e timpul, fraților români, să ne cultivăm și în arta muzicală și în arta vocală”⁸⁶.

Pe cînd își trecea ultimele examene la drept are revelația poeziei populare, citînd pentru prima dată colecția întocmită de V. Alecsandri:

⁷⁸ Gr. Tocilescu, *Materiale folkloristice*, vol. II, p. 1, Buc., 1900, p. 5.

⁷⁹ D. Caracostea, *Balada zisă istorică*, în „Revista Fundațiilor”, 1943, X.

⁸⁰ At. Marienescu, *Mărcea Guica*, în „Familia”, 1866, nr. 41, p. 481.

⁸¹ I. Breazu, *Folclorul revistelor Familia și Șezătoarea*, Sibiu, „Cartea românească”, 1945, p. XXI.

⁸² *Ibidem*, p. 244.

⁸³ Z. Boiu, *Lui At. M. Marienescu*, în „Telegraful român”, 1857, nr. 91.

⁸⁴ Ov. Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Ed. Enciclopedică, București, 1974.

⁸⁵ Marienescu, *Jurnal*, p. 24.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 29.

„Plăcerea ce m-a cuprins la citirea lor, aducerea aminte că acasă, la Lipova, am auzit asemenea cîntece populare despre vitejii români, mă îndeamnă ca să culeg poezii populare din părțile de dincoace de Carpați”⁸⁷.

Imaginand un vast plan de culegere a folclorului după modelul emulului său, Alecsandri, savantul ardelean va apela la ajutorul cărturarilor sătești. Primul apel, **Ceva de luare aminte**, este difuzat prin „Telegraful român” din 1857, numerele 89 și 90. Marienescu, atrăgînd atenția asupra importanței cunoașterii muzei folclorice pentru dovedirea latinității românilor, menționa intenția de a întreprinde culegerea poeziilor populare din Transilvania, Ungaria, Banat și Bucovina spre a fi înfățișate poporului român. Cerînd sprijinul conaționalilor săi, le recomandă să-i trimită „toate poeziile populare ce se cîntă”, „tradiții din viața poporului” și mai cu seamă cîntecele strămoșești, adică baladele, „tradițiuni despre bărbații poporului ori din ce clasă ar fi... cîntece de inimă amoroasă, cîntece despre natură... și altele ce ușor se pot culege pe la șezători, danțuri, seceriș și alte ocaziuni”. Despre felul cum trebuie realizată culegerea se indică ca principiu păstrarea originalității, „să nu adauge de la sine nimic, nici să le schimonosească”, culegătorul „să însemne provincia, districtul și comunitatea pe unde s-a cules atare cîntec și să-și scrie bine numele său”. E adevărat că, publicîndu-le, editorul le îndreaptă și corectează „chitînd” metrul adică, modificînd versificația. ceea ce i-a adus numeroase acuze.

Redacția „Telegrafului” salută inițiativa lui Marienescu cu entuziasm, rugînd pe cititori să trimită poeziile și basmele culese: „Bine că în sfîrșit s-a găsit între fiii neamului nostru și acela care să facă această întreprindere salutară. Și de așa folos nespus, și cu atît mai bine cu cît sîntem norocoși a saluta pe unul ca acela în persoana unui bărbat energic ca Dl. Marienescu, carele ne dă atîta speranță în viitor. Noi îi dorim ca întreprinderea să fie coronată cu succesul cel mai dorit și avem deplina speranță că publicul va sprijini din puteri”⁸⁸. Peste o jumătate de an⁸⁹, Marienescu anunță că a primit 240 de poezii populare, cea mai mare parte fiind doine, apoi colinde și balade din Transilvania și Banat. Parte din acestea sînt publicate în cele trei broșuri de balade și colinde. Primul volum de **Poesie populară. Balade**⁹⁰, culese și corese de Marienescu, apărut în 1859 cu cheltuiala lui Andrei Mocioni, conține 18 balade și e prefătat de cuvîntul adresat „Fraților români” în care se motivează întreprinderea de a se culege această specie deoarece cuprinde cît mai multe urme ale originii noastre romane. Veniturile din vinderea cărților le donează, ca un fiu al Lipovei, fundației școlii române, pentru ajutoarea copiilor săraci. Apariția volumului, „acest odor național”, este salutată de o altă publicație arădeană „Foaie pentru minte, inimă și literatură”: „ediție elegantă, cu litere străbune, prețul 1 florin și 15 crei-

⁸⁷ Ov. Birlea, *op. cit.*, p. 134.

⁸⁸ *Telegraful român*, 1857, nr. 90, p. 353.

⁸⁹ *Telegraful român*, 1858, nr. 26.

⁹⁰ *Poesie populară, Balade*, Pesta, Tip. J. Herz, 1859, p. 42.

țari... merită a fi îmbrățoșat cu multă căldură, căci el cuprinde un suvenir scump din poeziile conservate în sînul lui⁹¹.

În același an apare volumul de **Colinde**⁹², în bună parte laice, primul de acest fel la noi. Culegerea colindelor este justificată aceleași intenții de conservare a produselor spiritualității românești, căci „poporul nostru trebuie să ajungă odată la conștiința sa națională“. Colindele lumesti, asemănătoare în privința conținutului baladelor, prezintă întâmplări din viața eroilor naționali, „perpetuînd scene istorice și datinile străbunilor noștri“.

Intenționînd la rîndul său să publice colinde, folcloristul G. Dem. Teodorescu⁹³, fără a intra în analiza celor culese de Marienescu, critică introducerea în poezii a unor referiri despre străbuna Romă, cum e în colinda „Jocul“, în care se vorbește despre „fetișoare sabinioare“ răpite de romani. Acuzația de a fi redus valoarea culegerilor prin introducerea unor cuvinte străine limbii poporului e întemeiată dacă judecăm culegerea în lumina împrejurărilor de azi. Dar Marienescu, prin geneza culturii sale a fost un produs al mișcării culturale din Transilvania, unde principiul etimologic în ce privește scrierea limbii era aproape general.

Studiile introductive care însoțesc culegerile de balade și colinde prezintă importanță prin încercările lui Marienescu de a teoretiza probleme de folclor. Astfel, el stabilește o periodizare a poeziei călăuzindu-se după concepția lui Giambatista Vico care distingea trei stadii în istoria fiecărui popor: divin, eroic și uman cărora le-ar corespunde poezia lirică, poezia epică și epopeea. Periodizarea nu corespunde realităților istorice, dar îi oferă lui Marienescu cheia de a pune în conexiune folclorul românesc cu antichitatea romană. Incercînd o clasificare a poeziei populare, el constată trei genuri care corespund celor trei stadii de dezvoltare: baladele (împreună cu legendele și tradițiunile); colindele (religioase și lumesti) și doinele (împreună cu descîntăturile), adică lirica populară.

În activitatea de culegere el dă întâietate baladelor „cîntece strămoșești care emană fapte. Faptele acestea sînt naționale, religioase și pentru aceasta și baladele noastre se pot numi după împărțirea aceasta“⁹⁴.

Luînd drept criteriu conținutul lor, Marienescu încearcă o clasificare a baladelor în naționale sau istorice, religioase și eroice. Pentru a stimula acțiunea de culegere a baladelor originale, Marienescu instituie un premiu de 10 galbeni în vederea publicării unei noi broșuri. Găsind în această parte a țării mai puține balade istorice decît confratele Alecsandri, fixează explicația în soarta românilor transilvăneni, vitregiți de istorie.

Comparînd repertoriul din Transilvania cu cel din țările române și constatînd marea asemănare dintre variantele diferitelor balade, Marie-

⁹¹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1859, nr. 7, p. 56.

⁹² *Poesie populară. Colinde, culese și corese de At. M. Marienescu*, Pesta, 1859.

⁹³ G. Dem. Teodorescu, *Noțiuni despre colindele române*, București, Tip. Tribunei române, 1879, p. 27.

⁹⁴ *Raport în interesul poeziei populare*, în „Telegraful român“, 1859, nr. 7, p. 25.

nescu exprimă bucuria de a dovedi „comunicația spirituală a poporului nostru de aci, cu poporul român de peste Carpați, prin poezia populară, deși există granițe fizice prin munți și politice, prin marginile pământului“. Aceeași asemănare se poate stabili și la alte specii ale poeziei populare, fiindcă „românii toți au numai o limbă dulce, un singur dialect universal“⁹⁵. Strădania culegătorului care a sesizat importanța deosebită a poeziei populare în păstrarea acestei comuniuni sufletești și de limbă ne apare astăzi de mare utilitate, iar însuflețirea cu care a lucrat — semnul iubirii sale față de națiune. Convingerea sa în realizarea unității acestui neam, măreț prin trecutul său, este mărturisită în termenii unui cald elan patriotic: „nici ziduri înălțate pînă la cer n-ar putea împiedica unitatea acestui popor“, sau: „un așa popor nu poate să piardă oricum să fie duminic — spiritul lui național leagă pe fiii lui într-un trup moral tare și de viață, și el seculi are să vieze“.

Printr-un nou apel adresat confrăților intelectuali, **Epistolie deschisă către dnii protopopi, preoți, profesori, învățători și către literații români**⁹⁶, îi solicita să culegă datinile românilor, la fel de importante în dovedirea naționalității ca și istoria sau limba unui popor. Mai mult chiar, preluînd părerea lui Damaschin Bojincă, Marienescu crede că datinile singure pot asigura supraviețuirea unui popor mii de ani. Prin adunarea lor, intenționa să răspundă cercetătorului sibian Wilhelm Schmidt⁹⁷ care contenstase originea latină a datinilor noastre.

Rămîne un merit de seamă al lui Marienescu munca de culegere și explicare a datinilor românilor, chiar dacă, și în acest caz, exagerează, afirmînd că s-au menținut la noi flințe mitologice, cultul religios și datini din Italia, care provin de la strămoși, locuitorii coloniilor romane din Dacia. Fiindcă toate popoarele mari și culte și-au alcătuit mitologia prin datinile și cultul specific, a proiectat o lucrare de proporții despre mitologia română⁹⁸, dar n-a primit girul Academiei spre a fi publicată.

Din cele 300 de articole tratînd despre mitologie, unele se referă la cea străină: romană, greacă, slavă, celtică, egipteană, feniciană, mongolă nordică, preluate după textul unor enciclopedii sau mitologii germane. Excepție fac doar unele articole referitoare la mitologia greco-romană, în care caută să stabilească apropieri cu credințele poporului nostru; de exemplu, bradul folosit la înmormîntările junilor sau iedera la mormîntul tinerei fete ar înlocui cipresele, întodeauna verzi, întîlnite la ritualul roman. Marienescu a pledat în favoarea mitologiei naționale ca sursă de inspirație pentru literatura cultă, cu rolul de a o scoate din haosul cosmopolit⁹⁹. Un deschizător de drumuri se dovedește Marienescu atunci cînd imaginează un prim chestionar după care să se efectueze culegerea obi-

⁹⁵ *Raport în interesul poeziei populare*, în „Telegraful român“, 1859, nr. 8, p. 30.

⁹⁶ În *Albina*, 1870, nr. 8, p. 1-3.

⁹⁷ W. Schmidt, *Das Jahr und seine in Meinung und Brauch der Romänen Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1866.

⁹⁸ Sărbătorile mitologice române vechi.

⁹⁹ At. M. Marienescu, *De însemnătatea datinelor populare pentru literatura dramatică*, în „Familia“, 1873, nr. 17, p. 213-214.

ceiurilor, tinzînd spre cuprinderea exhaustivă a formei lor de manifestare și anume: descrierea pe larg a ființei mitologice, a zilei de sărbătorire a acesteia, descrierea datinilor, sărbătorilor, jocurilor și a locului unde se petrec, a versurilor sau poveștii care se spune și a jertfei care se aduce. Metoda preconizată de Marienescu reprezintă o nouă etapă în folcloristica românească, stîrnește aprecierea lui Hașdeu, iar un corespondent al revistei sibiene „Albina“, admiră exactitatea cu care cercetătorul purcesse la culegere, depășind faza Alecsandri.

Apelul de a culege datinele și tradițiile este reînnoit în același an, în *Albina*¹⁰⁰, și reluat în alte publicații precum „Familia“¹⁰¹, căci „poezia populară e încă ascunsă și acela care trăiește tot în mijlocul poporului are ocaziuni mai bune de a culege de la ei“.

Materialul adunat cu concursul intelectualilor avea să formeze conținutul unei vaste lucrări în 4 tomuri intitulată **Cultul păgîn și creștin**¹⁰², cuprinzînd : tom I — datini romane vechi; tom II sărbători creștine vechi; tom III — sărbători române păgîne; tom IV — elemente de mitologie daco-romană, din care n-a văzut lumina tiparului decît primul tom. Izvoarele lucrării au fost basmele, tradițiile, poeziile, descîntecele și superstițiile poporului. Menționînd noutatea unei astfel de lucrări, în prefață¹⁰³, este fixată geneza și importanța ei. Autorul pornește de la premisa că un popor ce-și cunoaște istoria, religia, datinile e capabil de o cultură națională și prin asta-și face un viitor mai bun. Ținta supremă spre care tindea Marienescu era să demonstreze ce element e curat roman vechi, care creștin etc., dar conceperea lucrării în planuri atît de vaste a limitat apariția doar la mitologia strămoșilor romani în locul celei dacice, de interes real.

În paginile publicațiilor ardeleni, Marienescu semnează neobosit articole și studii despre datinile poporului român : **Baba Dochia și Babele, Cinstele, Vînturile, Palia, Alcsul, Saturnalia, Ielele, Pricolicii**¹⁰⁴, lărgind sfera etnografiei nu numai cu obiceiuri din ciclul calendaristic și familial, dar și cu descrierea ființelor fantastice din credințele populare. În 1871, Marienescu va solicita în chip deosebit culegerea botanicii populare în articolul **Sărbătorile florilor**¹⁰⁵ potrivit chestionarului : numele florii sau buruienii, un exemplar din acestea, denumirea în altă limbă, însemnări despre plantă (cînd se culege, pentru ce boală, cu ce scop se întrebuințează și în ce mod). Importanța acestei întreprinderi e nu numai strict lingvistică, alcătuiindu-se dicționarul florei dacice, ci și științifică, realizîndu-se ierbarul de mari proporții al Transilvaniei, precum și cunoașterea medicinei empirice — aspecte primordiale pentru un popor care vrea să propășească pe toate terenurile.

¹⁰⁰ *Către dnii protopopi, preoți, profesori și învățători*, în „Albina“, 1870, nr. 98.

¹⁰¹ *Familia*, 1873.

¹⁰² Dr. At. Marienescu, *Cultul păgîn și creștin*, București, Tip. Academiei Române, 1884, p. 450.

¹⁰³ At. M. Marienescu, *op. cit.*, tom. I — *Sărbătorile și datinele române vechi*, p. IV.

¹⁰⁴ *Familia*, 1872-1874.

¹⁰⁵ În *Telegraful român*, 1871, nr. 20, p. 78.

Marienescu întrevade și contribuția marilor creatori și interpreți populari, idee subliniată în articolul **Schiță istorică despre poezia populară și cîntăreții populari la maghiari, germani și în parte francezi**¹⁰⁶. În 1866, fiind judecător la Oravița, îl cunoaște pe rapsodul bănățean Martin Giuca, deținător a numeroase balade (numai despre Novăcești știa 14 creații), moment de seamă în orientarea lui Marienescu pe terenul atât de prolific al poeziei populare. El va publica în „Familia”¹⁰⁷ biografia și portretul vestitului cîntăreț, și în acest caz Marienescu deținând prioritate prin interesul pentru „acei cîntăreți care cîntă faptele vitejilor noștri, care cu memoria lor cea ageră susținură o mulțime de poezii istorice naționale și de veacuri multe”. Ca și Alecu Russo apreciază că melodiile baladelor sînt triste, poate pentru că au sfîrșit trist, în realitate tonalitatea baladelor consonînd cu mișcarea sufletească a personajelor evocate. Totodată Marienescu constată asemănarea dintre melodia cîntată în împrejurimile Oraviței cu muzica din preajma Lugojului, Aradului, Lipovei, și Timișoarei și chiar cu muzica din România.

A doua recoltă de balade¹⁰⁸, o publică la 8 ani de la apariția primei broșuri, în 1867, ea fiind facilitată de fundația ziarului „Albina”. În cuvîntul „Către popor” anunță o a treia broșură, care n-a mai apărut, și intenția de a continua cu adunarea colindelor, legendelor, nedeilor și horelor, ceea ce dovedește că folclorul în concepția lui Marienescu are o sferă foarte cuprinzătoare în comparație cu scriitorii moldoveni. Cele 24 de balade istorice bănățene și ardelenesti narează întîmplări din vremea lui Mihai Viteazul, Constantin Brîncoveanu, Negru Vodă etc. Marienescu preferă termenului de baladă, încetățenit de V. Alecsandri, denumirea de „horă voinicească” socotind-o mai potrivită pentru caracterul epic al poeziilor culese. În studiul prefațator **Ceva despre balade**, stabilește că țările române „sînt izvorul mare al acestor poezii” și de aici ele s-au răspîndit pe de o parte prin oierii din Ardeal care trec pe timp lung în România, pe de alta prin românii din Muntenia și Oltenia așezați în Banat. Notele care însoțesc volumul sînt ample, căci tendința istoricizantă îl face să caute un suport istoric tuturor baladelor naționale, răsfoind în acest scop cronicile, istoriile, iar cînd acestea lipsesc, trece la interpretări de domeniul fabulosului, de exemplu în balada **Iancu-vodă** ar fi vorba de Ion cel Cumplit, iar în **Coconul Răducanu și Iancu sibian** despre Bogdan, fiul lui Ștefan etc.

Privită în ansamblu, acțiunea de culegere a baladelor din Transilvania a contribuit la sporirea zestrei naționale cu peste 100 de tipuri. Marienescu a realizat cea mai mare colecție de balade bănățene și ardelenene, după cum e și cea mai veche, oglîndind repertoriul popular de la jumătatea secolului trecut. Ea cuprinde numeroase rarități / **Vizercan și norumbul, Ștefan cel Mare și Vlădica Ion, Vintilă-vodă, Inelul și corbul, Ileana din Ardeal, Ianoș-crai etc.**, la care se adaugă ciclul Novăceștilor

¹⁰⁶ În *Familia*, 1866, nr. 35, p. 415.

¹⁰⁷ At. M. Marienescu, *Mărcea Giuca*, în „Familia”, 1866, nr. 41, p. 481-482.

¹⁰⁸ *Poesia populară. Balade*, culese și corese de At. M. Marienescu, broșura II, Viena, 1867, cu tiparul P.P. Mechitaristi, p. 146.

unde Marienescu a relevat aproape jumătate din tipurile de baladă ce se cunosc despre acest viteaz al luptelor antiomane. Marienescu publică pentru prima oară cîntecul Gerului sub numele de **Împăratul Salabegu**, un motiv deosebit de interesant, apoi balada **Aga Topală**. În revista orădeană „Familia“, care a sprijinit fervent acțiunea de culegere a folclorului, publică **Iovan Iorgovan**, **Jicmon Craiu**, balade de mare frecvență în spațiul carpato-dunărean. Lăsînd la o parte interpretările istoricizante și mitologizante, se cuvin a fi relevate asemănările pe care le găsea Marienescu între repertoriul transilvănean și cel ciscarpartic. Ele dovedeau unitatea ancestrală a poporului român de pretutindeni, folclorul îndeplinind un rol de seamă în cimentarea acestei comuniuni spirituale. Principiile sale călăuzitoare în problemele de folclor vor fi o îmbinare a cercetărilor pur teoretice, de o rigurozitate academică și a aplicărilor practice a acestor cuceriri teoretice la realitățile poporului său în lumina tendințelor epocii. Scrutînd folclorul mai puțin prin prisma filologică și mai mult prin cea istorică, documentară, Marienescu a încercat să realizeze în aceste domenii postulatele latiniste ale înaintașilor, mistuit de dorința de a contribui la unitatea de fapt a românilor. A perfecționat metoda epocii de culegere a folclorului prin rigurozitatea științifică cu care a notat locul culegerii și datele informatorului. Dintre colaboratorii săi din ținutul Aradului sînt menționați: Vasile M. Marienescu, învățător în Radna, Dr. Atanasie Sandor, profesorul Preparandiei arădene, Vasile M. Stănescu, avocat și Dumitru Munerescu, funcționar în Nădlac; alți culegători sînt recrutați din Banat — ținutul Carașului. Operația de culegere era urmată de corectarea materialului — ceea ce i-a adus cele mai multe și severe critici, deși obiceiul de a îndrepta versurile a fost utilizat și de Alecsandri. Marienescu specificase că intervențiile sale se referă la versificație și pornesc din dorința de a spori valoarea estetică a creațiilor. El prețuia autenticitatea în folclor și pretindea ca cei ce culeg și-i trimit poezii să păstreze originalitatea „adică ideile și expresiile, limba populară și forma versului, și iertîndu-i-se a sluți numai metrul, cadența, și-a suplini versul fără pereche, așa a înzestra cîntecul și frumusețea poetică — fără a pierde cel mai puțin din esența lui“¹⁰⁹. Un alt procedeu la care a recurs Marienescu fără a obține acordul contemporanilor și infirmat de dezvoltarea ulterioară a folcloristicii a fost reconstituirea produsului folcloric pe baza mai multor variante, reduse la un singur tip care ar reprezenta forma ideală, pe deplin realizată a aceluși produs. Astfel, baladele au fost prelucrate din 2—3 exemplare, colindele din 2—6 exemplare, dar ciclul Novăceștilor are la bază 101 de balade culese din care Marienescu prelucrează un număr de 23 pe care le publică în această formă remaniată, ceea ce stîrnește cunoscuta polemică cu Hașdeu și Alecsandri. Chiar dacă introducerea versurilor din alte variante prin colajonare nu afecta prea mult autenticitatea textelor, în schimb se sacrificau interpretările felurite ale temei pe care le ofereau variantele.

¹⁰⁹ Raport în interesul poeziei populare, în „Telegraful român“, 1859, nr. 6, p. 22.

În privința culegerii colindelor, deși n-a publicat decît 60 de exemplare din cele peste 100 culese, ca bogăție n-a fost întrecută decît de colecția lui Bartok Bella. Este primul care a clasificat colindele potrivit conținutului lor și a arătat asemănarea dintre colindele lumești și balade. Marienescu schițează funcția de felicitare a colindatului, funcție ilustrată de colinde profane. Asimilate ca valoare și straturi istorice cu baladele, el crede că „timpul creării lor e mai aproape de antichitate“, fiind „continuare a ideilor din mitologia păgînă“¹¹⁰.

Cu intenția de popularizare a publicat în 1875 broșura **Steaua magilor**. În notele însoțitoare Marienescu situează în mod arbitrar obîrșia tradițiilor, ca de altfel și a colindelor, în epoca romană imperială. O lucrare în versuri de inspirație populară, **Sara, miază-noapte și zorile**¹¹¹, subintitulată obiect de compozițiune de cîntare și muzică pentru concert ori teatru, prelucrează pe baza astronomiei și mitologiei populare motivul apariției zorilor prin povestea alegorică a răpirii și eliberării Ilenei Cosînzene. Personajele Gerilă, Zorilă, Miază-noapte par desprinse dintr-o mitologie națională, autorul încercînd să mlădieze muza poeziei pe o structură narativă, ca în descrierea înserării :

„O roșie lucire, pe cer se mai întinde
Și soarele în purpur se vede îmbrăcat
Frumusețea rară apusul îl cuprinde
Dar soarele, pe mare de foc s-a-ndepărtat“.

At. M. Marienescu a întreprins și culegerea descîntecelor, în cea mai mare parte rămase necunoscute, căci din 50 culese a publicat în „Familia“ un număr de 9 exemplare. Cercetarea lor se înscrie în crezul său iluminist de a dezbăra poporul de practicile obscurantiste, de aici necesitatea cunoașterii lor. Mai tîrziu va releva și aspectele pozitive privind această specie : ca poezia populară, descîntecelor sînt un product al geniului poporului român, ele cuprind elemente de mitologie daco-romană și cuvinte latine ce nu se aud în limbajul uzual, iar anumite descîntece sînt legate, în medicina empirică, de vindecarea bolilor. Scăderile de căpetenie stau în aceea că „multe sînt în legătură cu niște fapte superstițioase“. Marienescu utilizează un procedeu metodologic de valoare în culegerea lor : nu separă practicile de texte, ci le culege în înlanțuirea lor firească (**Vraja de uriciune; Descîntec de mușcătura șarpe-lui etc**).¹¹² În articolul **Vrăji, farmece, descîntece**¹¹³ schițează un bilanț al părților pozitive și negative al acestor capitole de etnografie și folclor.

Din acest vast plan de culegere și cercetare a folclorului transilvănean nu putea lipsi, firește, basmul, specie atît de bogată în urme doveditoare de latinitate. O suită de articole despre basmul românesc, in-

¹¹⁰ *Poezia populară, Colinde*, Pesta, 1859, p. IX-X.

¹¹¹ Dr. At. M. Marienescu, *Sara, miază-noapte și zorile*, Sibiu, Tip. arhidiec., 1908, p. 12.

¹¹² At. M. Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, Ed. Minerva, 1971.

¹¹³ *Familia*, 1870, p. 553-554.

titulată **Descoperiri mari**, a fost publicată în „Albina”¹¹⁴ și apoi, separat, în broșură. Marienescu cunoștea basmele din colecția lui I.C. Fundescu (**Basme, poezii, păcălituri, 1867**) și i se strîngea inima la gîndul că prima antologie de basme ale românilor bănățeni a fost publicată într-o traducere germană de frații Albert și Arthur Schott¹¹⁵. De aceea, apreciază inițiativa redactorului „Albinei”, Vincențiu Babeș, de a tipări povești populare. Marienescu le însoțește cu note explicative prin care dovedea că „basmelor constituie veritabila fîntînă pentru mitologia daco-romană”. Cele 12 basme (**Fata din dafin, Făt-Frumos ca părul de aur, Delia Damian, Arghir și Ileana Cosandina, Doi feți-logofeți etc.**) sînt însoțite de interpretările lui Marienescu, care urmează cu fidelitate linia mitologizantă preconizată de frații Grimm¹¹⁶. Notele sale nu pot fi luate în considerare datorită unor deducții forțate, neconforme realității, avînd drept scop identificarea în basmele românilor de urme ale mitologiei greco-romane. Astfel, stabilește similitudini între personajele basmelor și eroii mitologici: Dafin-Apolo, Împărăteasa-Leto, feții-logofeți — dioscureii etc. El susține că împărații și feciorii lor sînt de regulă zei păgîni, asimilați fenomenelor din natură.

Asemenea aspecte sînt proprii nu numai lui Marienescu ci unei epoci de înverșunată luptă națională, cînd creația populară servea drept document istoric și armă de luptă pentru afirmarea specificului etnic. Celor care contestau poporului român continuitatea în părțile carpatice și puneau sub semnul întrebării originea lui, Marienescu le răspundea plin de revoltă: „Inamicii istoriei noastre aliate vor fi trîniți, căci nu avem nimica cu mitologia slavonă sau nemțească, ci mitologia noastră de azi e mai aproape de cea grecească veche, iar datinele ni sînt, în genere, copie bună a datinilor romane”¹¹⁷.

Desprindem deci că materialul folcloric prezintă pentru Marienescu interes teoretic, ca izvor de argumente pentru dovedirea latinității noastre, ca mijloc de educare a poporului prin alungarea obscurantismului și o sursă de căpetenie pentru poezia cultă.

În ciuda dîrzeniei cu care și-a apărat vederile și a persistenței cu care a solicitat concursul intelectualilor, opera folclorică a lui At. Marienescu a rămas neterminată. Deși a publicat mult în timpul vieții, acest lucru nu reprezintă decît jumătate din cantitatea materialului adunat de harnicul folclorist. La un secol de la realizarea culegerilor sale, Marienescu ne apare un deschizător de drumuri în folcloristica românească, un spirit progresist, și dacă contemporanii l-au tratat cu anumite rezerve, posteritatea îl așează la loc de cinste printre reprezentanții acestui generos domeniu.

Prin ansamblul preocupărilor sale istorice, lingvistice, culturale, folclorice și literare puse în slujba ridicării conștiinței naționale a po-

¹¹⁴ At. M. Marienescu, *Descoperiri mari în poveștile românilor*, „Albina”, 1871, nr. 16.

¹¹⁵ Albert și Arthur Schott, *Walachische Märchen*, Stuttgart, 1845.

¹¹⁶ Jacob Grimm, *Deutsche Mythologie*, 1835.

¹¹⁷ Gh. Vrabie, *Folcloristica română*, E.P.L., 1968, p. 119.

porului său, dr. Atanasie Marienescu rămîne una din luminoasele figuri ale Ardealului veacului trecut și totodată o remarcabilă personalitate a ținutului arădean, care a înscris cu cinste o pagină de seamă în cultura românească.

ATANASIE MARIAN MARIENESCU

(Résumé)

L'ouvrage „Atanasie Marian Marienescu“ se fait remarquer par la présentation faite à ce grand homme de culture.

A côté de l'aspect biographique, l'ouvrage traite aussi les préoccupations de Atanasie Marian Marienescu comme : journaliste, historien, homme de lettre, linguiste, et surtout folkloriste.

Etant présenté dans le contexte de son époque, de ses relations avec les gens politiques, de la culture, Atanasie Marian Marienescu apparaît comme un militant constient du peuple roumain.

MIHAI VELICIU — LUPTĂTOR PENTRU LIBERTATE NAȚIONALĂ ȘI SOCIALĂ (1841-1921)

NICOLAE ROȘUȚ

În lupta de eliberare socială și națională, purtată de masele populare din părțile Aradului, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, personalitatea lui Mihai Veliciu se distinge în mod deosebit. „Cine vrea să studieze luptele noastre naționale — spunea despre el prof. Ioan Lupaș în 1934 la inaugurarea monumentului ce i s-a ridicat la Chișineu Criș — va întâlni la locul de cinste numele acelui mare caracter¹. Meritele lui Mihai Veliciu au fost recunoscute și apreciate și de contemporanii săi, de cei care s-au distins, alături de el, în lupta dusă de poporul nostru împotriva asupririi sociale și naționale. În anul 1927, cu prilejul dezvelirii monumentului de la cimitirul din Chișineu Criș, dr. Ioan Suciș — organizatorul adunării de la Alba Iulia — în cuvântul său, îl consideră pe Veliciu cea mai populară personalitate arădeană la sfârșitul secolului al XIX-lea care prin muncă, jertfă și modestie s-a impus în viața politică a vremii. Deși era cunoscut, iubit și înzestrat, mai ales de țărani, „cu aureolă de martir al neamului — spunea dr. Ioan Suciș — el nu s-a lăsat nici cînd a fi sărbătorit, nu s-a scaldat în plăcerile popularității².”

Cu toate meritele pe care le-a avut, cu toată recunoștința pe care i-au purtat-o sătenii din părțile Chișineu Crișului, asupra acestei personalități s-au aplecat prea puțini istorici. În 1944, la a 50-a aniversare a procesului memorandist, prof. Ioan Lupaș, de la universitatea din Cluj, i-a dedidact un studiu³ care astăzi, în urma îmbogățirii informației de arhivă, ale noilor orientări din istoriografie, este depășit.

Mihai Veliciu s-a născut la 26 mai 1846 la Șepreș (jud. Arad). Tatăl său, Gheorghe, și mama sa, Maria, i-au asigurat, cu toate greutățile pe care au trebuit să le îndure, o pregătire școlară deosebită pentru vremurile acelea. După ce termină școala primară în satul natal, avînd ca învățător pe Melente Suciș⁴, la vîrsta de 13 ani, se duce la Beiuș unde urmează cursurile liceului. Începînd din clasa a III-a este nevoit să se întrețină singur, deoarece părinții, prea săraci, nu puteau să-i asigure

¹ *Universul*, nr. 292, din 25 octombrie 1934.

² *Românul* (Arad), din 1 mai 1927, p. 2.

³ Ioan Lupaș, *Memorandistul Mihai Veliciu (1864-1921)*, în „Gazeta Juridică a Transilvaniei”, nr. 5-10, 1944.

⁴ *Ibidem*, p. 300.

cei 20 de florini anual pentru școlarizare. Intră ca meditator al copiilor administratorului averilor episcopiei greco-catolice, pe nume Drăgan⁵. Dorința de a învăța carte, născută pe fondul privațiunilor de tot felul, i-a șlefuit caracterul, pregătindu-l pentru tot felul de greutăți pe care, de-a lungul vieții, le va învinge cu stoicism. La Beiuș a avut colegi de școală pe Mihai Sturza — viitorul preot din Șepreuş, tatăl medicului de mai târziu dr. Marius Sturza — pe Vasile Mangra, Ignatie Papp — viitorul episcop al Aradului, pe Ioan Hozanu — viitorul balneolog și pe Nicolae Oncu⁶. Când era elev în ultima clasă de liceu se remarcă printr-o cuvîntare comemorativă închinată lui Samuil Vulcan, menționată de revista „Familia“ din Budapesta⁷.

După terminarea liceului, în 1870, el se înscrie la Facultatea de drept din Oradea, unde continuă să se întrețină tot prin meditații. Era prea hotărît ca prin studiile sale să dobîndească dreptul de a apăra pe țărani asuprași, ca să se împiedice de greutățile vieții.

Cu studiile de drept încheiate parțial — le va termina mai târziu la Budapesta, după 1876 —, el se întoarce în satul său natal unde va funcționa ca notar între anii 1873-1876. În această perioadă începe și activitatea sa politică⁸. Atunci când Mircea Stănescu — reprezentantul românilor în alegerile dietale — va candida, alături de reprezentantul autorităților, Mihai Veliciu îndeamnă pe săteni să susțină pe avocatul român din Arad. „Nu-l ascultați pe domnul fibirău — spunea Mihai Veliciu în prezența autorităților comunale — eu sunt din satul vostru, voi aveți să ascultați de mine, votînd cu toții pe candidatul nostru național Mircea Stănescu“⁹. Rezultatul acestei campanii — care a depins în mare măsură și de lupta depusă de tinărul notar din Șepreuş — a fost impresionant: din 83 de alegători, 81 au votat cu Mircea Stănescu¹⁰.

După instalarea regimului reacționar dualist, în anul 1867, autoritățile au luat măsuri de îndepărtare a drepturilor și libertăților dobîndite de naționalități în perioada regimului liberal. Căile de asuprașire au fost multiple. Una din cele mai des practicate este cea a abuzurilor, a nerespectării legilor. Legea cea mai des încălcată a fost legea naționalităților (1868), care permitea naționalităților din Austro-Ungaria să folosească limba maternă în administrație, școli și biserică. În virtutea acestei legi, și chiar înainte de 1868, de pe timpul cînd comite de Arad a fost Gheorghe Popa de Teiuș, în majoritatea comunelor din zona Chișineu Criș se folosea limba română în administrație. În anul 1873 vicecomitele comitatului Arad, prin adresa 1801 din 4 februarie, cere introducerea limbii maghiare în administrație. Notarul din Șepreuş se împotrivește acestei măsuri abuzive, fapt ce provoacă o anchetă — la care Mihai

⁵ *Românul*, an X, nr. 91, din 28 aprilie 1921, p. 1.

⁶ Mihai Veliciu — fiul, *Amintiri despre memorandistul Mihai Veliciu*, lucrare în mss., p. 2.

⁷ Ioan Lupaș, *Op. cit.*, p. 302.

⁸ *Românul*, an X, nr. 91, din 28 aprilie 1921, p. 1.

⁹ Apud. Ioan Lupaș, *Op. cit.*, p. 302.

¹⁰ *Ibidem*.

Veliciu se apără în limba română — în urma căreia este destituit în 1876. Sepreuşul a pierdut prin destituirea lui Veliciu un notar drept, dar va câştiga prin integrarea lui într-o mişcare mult mai amplă decât o putea face într-un singur sat. Amintindu-şi de acest moment, Valeriu Branişte nota în 1894: „Sepreuşenii pierd un notar iubit, dar neamul românesc câştigă un apostol înflăcărat, cercul Chişineului un vestit avocat, căruia i se închină şi străinii pentru onestitatea vrednică, agerimea condeifului şi a cuvîntului său în faţa baroului”¹¹.

După ce îşi încheie studiile de drept, la Budapesta, se stabileşte la Chişineu Criş ca avocat. El îşi pune toată capacitatea în slujba cauzei naţionale, în apărarea ţăranilor asupriţi. Spiritul său de dreptate a devenit proverbial. Se spunea în partea locului că atunci cînd un ţăran se simţea nedreptăţit şi urmărit — îşi va aminti dr. Marius Sturza, mai tîrziu — ameninţarea lui cea mai cu efect era: „Lasă că ajungi tu pe brîncă lui Veliciu!”¹².

În anul 1884 Mihai Veliciu conduce, în calitate de preşedinte, adunarea electorală din Chişineu Criş, care la 13 mai îl alege pe Mircea Stănescu, avocat din Arad, delegat la conferinţa generală electorală de la Sibiu¹³. Are strînse legături cu conducătorii politici din Arad, Vasile Mangra, Nicolae Oncu şi Roman Ciorogaru.

Cea mai frumoasă pagină din viaţa şi activitatea lui Mihai Veliciu se leagă de mişcarea memorandistă.

Între anii 1884-1894, lupta românilor din Transilvania avea ca obiect principal redactarea unui memoriu care să cuprindă toate nedreptăţile şi fărădelegile comise în Transilvania împotriva poporului român. În 1892 s-a convocat conferinţa naţională de la Sibiu, în 20-21 ianuarie, care urma să decidă — în condiţiile unor opinii contradictorii privind oportunitatea redactării şi prezentării memorialului Coroanei — atît asupra conţinutului acestui important act istoric, cît şi asupra modului de prezentare în faţa autorităţilor şi difuzării lui în rîndul opiniei publice. Arădenii, cu unele excepţii, au militat pentru memorandum. La Sibiu, la conferinţa din 20—21 ianuarie, Mihai Veliciu, alături de dr. Aurel Lazăr (avocat în Arad) şi dr. Iuliu Tr. Mera (medic în Şiria), a făcut parte din „comitetul de 25” însărcinat cu elaborarea memoriului¹⁴. Atitudinea sa a fost condamnată de episcopul Aradului, Meţianu, într-o scrisoare trimisă lui Vincenţiu Babeş: „Nu înţeleg însă pe Veliciu şi pe preta Popovici — scria Ioan Meţianu — pe care eu îi ţineam oameni de bine, cum au putut fi seduşi, mai trăgînd şi pe alţii după sine”¹⁵.

Dintre arădeni, cu **Memorandumul** la Viena au plecat mai multe per-

11 Apud. Eugen Glück, Nicolae Roşuţ, *Aradul şi mişcarea memorandistă*, vol. II, Arad, 1976, p. 116.

12 *Universul*, nr. 292, din 25 octombrie 1934.

13 Eugen Glück, Andrei Caciora, *Aradul şi mişcarea memorandistă*, vol. III, 1976, p. 29.

14 Biblioteca Academiei R.S.R., Bucureşti, Cabinetul de manuscrise, nr. 5338, p. 8.

15 Apud S. Polverejan, N. Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Editura Dacia, Cluj 1973, p. 191.

soane — dr. Iuliu Tr. Mera, dr. Aurel Suci, Vasile Mangra, Ștefan Cicio Pop ș.a. Mihai Veliciu nu a făcut parte din delegația plecată la Viena, deoarece a fost împiedicat, după cum îi telegrafia lui Eugen Brote, din motive obiective¹⁶.

Este cunoscută istoria acestei intervenții la Împărat¹⁷. Urmează marele proces de la Cluj din anul 1894. Dintre arădeni — alături de frunțașii Partidului Național Român — sînt judecați Mihai Veliciu și dr. Aurel Suci, fiind condamnați la 2 ani și respectiv 1 1/2 ani închisoare¹⁸. Înainte de proces inculpaților li se iau interogatorii. Mihai Veliciu recunoaște faptul că a participat la conferința de la Sibiu, că a făcut parte din „comitetul de 25“ și că a aderat la toate hotărârile conferinței de la Sibiu¹⁹. A dat dovadă și de această dată de aceeași corectitudine ce i-a caracterizat viața și de același curaj ce l-a călăuzit în lupta sa. Este adevărat că toate acestea aveau ca suport material și moral sprijinul direct al maselor populare care în tot timpul procesului — la care au participat în număr impresionant — au fost alături de acuzați. Din acest punct de vedere, este impresionantă telegrama mamelor din Șimand (jud. Arad), din 7 mai 1894, adresată președintelui Partidului Național Român, dr. Ioan Rățiu. „Sus inimile! — se spune în telegrama respectivă — căci fără luptă cauza e pierdută“²⁰.

Aceeași atitudine demnă a avut-o Mihai Veliciu și în timpul procesului. În dispoziția din 19 mai 1894 el declara : „Prin declarația aceasta nu voiesc nicidecum să mă sustrag de la responsabilitate, căci eu sînt om de omenie și voi să se controleze adevărul, și pe baza lui să se aducă judecata în acest proces“²¹. În baza acestei declarații el nu numai că recunoaște cu mîndrie și curaj participarea sa la elaborarea Memorandumului, ci își ia, în încheiere, toată răspunderea pentru acest act.

Procesul de la Cluj s-a încheiat cu condamnările cunoscute. Mihai Veliciu și dr. Aurel Suci s-au întors la Arad unde li s-a făcut o primire demnă de adevărați martiri ai cauzei naționale. De la Arad, Mihai Veliciu a plecat la Chișineu împreună cu Vasile Mangra. La Șimand locuitorii satului l-au întîmpinat cu entuziasm. I s-au înmînat buchete cu flori avînd panglici pe care scria „Totul pentru națiune“²².

Memorandumul, și mai ales procesul lui, a avut un mare ecou în țara noastră și peste hotare²³. Un puternic ecou l-a avut în Franța și Italia. Prin atitudinea lor, bărbații politici, presa au încurajat luptele și jertfele românilor din Transilvania. Un apărător al românilor a fost senatorul italian Imbriani, căruia arădenii — în frunte cu Veliciu — îi trimit

¹⁶ Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, 1974, p. 15-16.

¹⁷ Vasile Netea, *Istoria Memorandumului*, București, 1947.

¹⁸ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 670.

¹⁹ *Procesul Memorandumului românilor din Transilvania, Acte și date*, Cluj, p. 167-168.

²⁰ *Tribuna* (Sibiu), an. XI, nr. 85, din 27 aprilie (9 mai) 1894, p. 1.

²¹ *Gazeta Transilvaniei*, anul 57, nr. 103, din 10/20 mai, 1894, p. 1.

²² *Tribuna* (Sibiu), an. XI, nr. 107, din 24 mai (5 mai) 1894, p. 1.

²³ Șt. Pascu, *Din ecoul mișcării memorandiste în masele populare*, Sibiu, 1934.

S. Moroianu, *Les luttes des Roumains de Transylvanie pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933.

o scrisoare de mulțumire în iunie 1894. Din aceasta rezultă optimismul, convingerea că lupta nu numai că nu este zadarnică, ci ea va avea sorți de izbândă. „De astăzi Italia e liberă și națională — scriau bărbații politici din Arad senatorului italian — și noi sîntem convinși că poate a sunat oara de legitimare în toate aspirațiile noastre drepte”²⁴

Înainte de a intra în închisoare gîndurile sale se îndreaptă către prietenii săi, cărora le cere sprijin pentru familia sa. Pe timpul detențiunii, Cancelaria sa a fost încredințată tinărului avocat dr. Lazăr Gh. Beleş, ajutat de Emanoil Misici și Nicolae Oncu. Rămînea însă familia lipsită de mijloace materiale. „Amicii mei știu — preciza el în cererea adresată prietenilor — că am trăit din rodul muncii mele, și tot din rodul muncii mele mi-am acoperit spesele umblînd pe la consultări și conferințe naționale”²⁵.

La începutul lunii august 1894, Mihai Veliciu și dr. Aurel Suciuc s-au dus la Vaț să execute condamnarea. Au fost conduși la gară de țărani, soldați și intelectuali din Arad care la plecarea trenului au cîntat „Deșteptă-te române”²⁶.

Inchisoarea, cu toate severitățile ei, a suportat-o cu stoicism. La Arhivele statului din Arad se găsesc mai multe scrisori ale sale trimise din închisoare lui Roman Ciorogariu. În 2 august el scria din Vaț despre Memorand : „S-a săvîrșit un act, poate nu cel din urmă, din «hărniciile» celor mari care va merita să fie amintit și care nu va deveni uitat, căci va rămîne tipărit acolo, unde trebuie, pentru ca să știe și nepoții să-ți țină minte”²⁷.

În anul 1895, în urma intervențiilor României, memorandiștii sînt eliberați în 15 septembrie. La cîteva zile, cei eliberați adresează Împăratului o scrisoare de mulțumire. Mihai Veliciu a fost singurul care a refuzat să iscălească adresa, declarînd că după 1 an și mai bine de închisoare n-are pentru ce mulțumi Împăratului²⁸. Era în acest gest încă o dovadă a demnității la care Mihai Veliciu ținea atît de mult.

Mihai Veliciu se întoarce de la Vaț cu aureolă de martir. Este așteptat cu toată dragostea de familie, de săteni, de toți aceia care doreau să scape de jugul asupririi sociale și naționale. Imediat după eliberare este vizitat la Chișineu Criș de V.A. Urechia, președintele Ligii culturale. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, legăturile cu România devin tot mai strînse ca expresie a tradițiilor de unitate politică. Întîlnirile dintre Mihai Veliciu și V.A. Urechia se înscriu în aceste contacte personale dintre oamenii politici de pe cele două versante ale Carpaților. Așa se explică primirea ce i s-a făcut lui V. A. Urechia la Arad. „Deci — românii din Arad — scria un ziar — de aseme-

²⁴ Dreptatea, anul I, nr. 131, din 16/28 iulie 1894, p. 3.

²⁵ Ed. I. Găvănescu, *Scrisori inedite. Material documentar pentru biografia lui M. Veliciu și a altora*, în „Hotarul”, an II, nr. 1, octombrie 1934, p. 3.

²⁶ Dreptatea (Timișoara), an I, nr. 159, 22 iulie (3 august) 1894; p. 3.

²⁷ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 21, f. 306/7.

²⁸ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, nr. 68, p. 203.

nea, îla șteaptă cu mare însuflețire²⁹ pe V.A. Urechea. Era o dovadă că lupta de eliberare națională nu se poate concepe izolat, că ea făcea parte din lupta poporului român pentru unitate politică.

După anul 1895 activitatea politică a lui Mihai Veliciu se concentrează în lupta pentru reluarea activității parlamentare. Această luptă se desfășoară prin adunări populare organizate mai ales la Chișineu Criș, în cadrul clubului Partidului Național Român și în cadrul congregației comitatense.

În urma mișcării memorandiste, autoritățile au scos Partidul Național Român în afara legii, prin ordinul ministrului Hieronynei nr. 321 din 16 iunie 1894. Dar cu toate acestea el va continua să activeze, împotriva măsurilor de suspendare a lui. La Arad, conferința alegătorilor români — formată din membrii congregației — se constituie în decembrie 1895 în club central, iar în tot comitatul se formează cluburi cercuale³⁰. În anul 1897, membrii congregației formează partidul național în frunte cu un comitet central. Președinte al partidului din părțile Aradului a fost ales Mihai Veliciu, iar ca vicepreședinte dr. Ștefan Cicio Pop și dr. Ioan Suci³¹. În această calitate, Mihai Veliciu va conduce, de la Chișineu Criș, întreaga luptă ce se purta în acest colț de țară în condițiile în care Aradul va deveni centru al mișcării politice de eliberare națională din Transilvania. Majoritatea colaboratorilor săi — dr. Nicolae Oncu, dr. Ștefan Cicio Pop, dr. Ioan Suci, Ioan Russu Șirianu, Roman Ciorogariu, Vasile Manșra ș.a. — vor ajunge să dețină funcții importante în cadrul partidului sau în aparatul de stat — deputați dietali, membri ai Comitetului Executiv al Partidului. Mihai Veliciu n-a aspirat la asemenea funcții, el s-a mulțumit, cu aceeași modestie ce l-a caracterizat mereu, să conducă lupta din anonim, fapt ce nu-i micșorează, ci dimpotrivă, îi sporește meritele care cu cît vor fi mai cunoscute cu atît vor fi mai mult apreciate. Pentru activitatea sa el a avut mult de suferit. An de an la jumătatea lunii martie manifestările șovine se dezlănțuiau pînă și asupra casei sale din Chișineu Criș, ale cărei ferestre erau sistematic sparte. El cere autorităților să pună capăt acestor stări de lucruri pentru a preveni ciocniri violente. „Fereștile mele — îi scria el protopretorului din Chișineu Criș la 14 martie 1900 — nu sînt lucru mare, dar este destul de important pentru mine liniștea familiei mele, însă pentru noi toți, cred eu, asigurarea publică și dreptul sfînt al proprietății³²”.

A fost ales, ani în șir, deputat în congregația comitatensă. De fiecare dată, cînd a luat cuvîntul în congregație s-a remarcat prin curajul opiniilor sale, prin modul cum argumenta drepturile pe care le cerea pentru poporul din mijlocul căruia s-a ridicat și pe care l-a slujit cu credință și devotament.

²⁹ *Arad és Vidéke*, anul XV, nr. 215, din 20 septembrie 1895, p. 3.

³⁰ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 7, f. 6.

³¹ *Ibidem*, f. 19.

³² Apud Ioan Lupas, *op. cit.*, p. 308.

În toamna anului 1900, cu prilejul instalării lui Urbán Iván ca și comite suprem de Arad, Mihai Veliciu arată, în prima parte a intervenției sale, că în comitatul Arad românii formează majoritatea populației — din 343.597 locuitori 208.957 sînt români — fapt ce ar justifica acordarea drepturilor care să le asigure condiții pentru păstrarea naționalității. „Ne-am născut români — spunea el — români vrem să și rămînem; ca români vrem să ne dezvoltăm și afirmăm în patria noastră”³³. Pentru a asigura libera dezvoltare a națiunii române el va cere deocamdată respectarea legilor și instaurarea unui regim de dreptate.

În anul 1901, în viața Partidului Național din Arad, are loc un eveniment deosebit de important realizat și prin contribuția lui Mihai Veliciu. La 21 septembrie 1901 conferința partidului hotărăște să renunțe la politica de pasivitate, considerată ca rigidă și neavenită. La această conferință Mihai Veliciu, adept al „noului activism”, anunță că el a demisionat mai demult din Comitetul Partidului „cînd a aflat — spunea el motivîndu-și demisia — că consoții săi nu se însuflețesc pentru cauzele de care el însuși era însuflețit”³⁴. Prin hotăririle acestei conferințe — la care Mihai Veliciu a contribuit direct prin atitudine fermă — Aradul a cîștigat un rol deosebit de important în lupta pentru reluarea activității parlamentare care, oficial, va fi inaugurată la Sibiu abia în anul 1905.

Toate consfăturile Partidului Național Român din Arad s-au desfășurat, sub conducerea lui Mihai Veliciu, într-un spirit democratic. În ianuarie 1901, cînd s-a dezbătut atitudinea ce urmează să se ia în congregație, membrii partidului au cerut, avînd în vedere importanța problemei ce urmează să fie dezbătută, ca în congregație să intervină Mihai Veliciu, dr. Ioan Suciu, Ioan Russu Șirianu, C-tin Gursan³⁵. Președintele organizației locale a partidului s-a supus hotărîrii, asumîndu-și toate riscurile intervenției respective.

Intervenția cea mai importantă a lui Mihai Veliciu în congregația Aradului a avut loc în toamna anului 1903, în legătură cu măcelul de la Sepreuș din 7 mai același an. La Sepreuș, cu prilejul alegerii primarului, pe motiv că poporul dorea în fruntea comunei pe Iosif Mate iar autoritățile l-au împus prin falsuri și abuzuri pe Pîrv Florea Lica, destituit cu ani în urmă ca necorespunzător, jandarmii au ucis 6 țărani nevinovați, iar alți 11 au fost răniți. Deși trecuseră de la măcelul din mai 180 de zile, autoritățile n-au luat nici o măsură de pedepsire a vinovaților. La ședința congregației, care a durat două zile, au participat toți deputații români, între care „încercatul luptător Mihai Veliciu — nota »Tribuna poporului» — cu tinerii săi adjutanți dr. Ioan Suciu, Russu Șirianu și dr. Ștefan Cicio Pop”³⁶. Din această precizare a ziarului arădean rezultă clar rolul de conducător al lui Veliciu și faptul că ceilalți oameni politici îi erau subordonați.

Nu intenționăm să prezentăm evenimentele de la 7 mai 1903 din

³³ *Tribuna poporului*, anul IV, nr. 201, din 25 octombrie (10 noiembrie) 1900, p. 2.

³⁴ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 7, f. 23.

³⁵ *Ibidem*, f. 274.

³⁶ *Tribuna poporului*, an VII, nr. 195, din 25 octombrie/7 noiembrie 1903, p. 1.

Sepreuş — deşi ele sînt puţin cunoscute şi în mod greşit trecute în rîndul revoltelor ţărăneşti — nici asupra dezbaterilor din congregaţie — pe care „Tribuna poşorului“ le-a prezentat detaliat, cu toate intervenţiile deputaţilor români, cu scandalul ce s-a dezlăntuit, ci vom insista asupra intervenţiei lui Mihai Veliciu, în care se poate descifra atît gîndirea sa democratică şi umanitară, cît şi talentul său de avocat şi om poli-

Mihai Veliciu (1841—1921)

tic. Cuvîntul său din congregaţie în apărarea şepreuşenilor reprezenta unul din cele mai frumoase discursuri politice rostite de deputaţii români în congregaţia Aradului — riguros din punct de vedere al gîndirii, cald ca formă de prezentare a faptelor şi patetic ca mod de expunere. În prima parte a intervenţiei sale, Mihai Veliciu se mulţumeşte să rela-

teze cu siguranță și calm evenimentele din 7 mai. Urmează apoi stabilirea acuzațiilor: „În ce măsură este vinovat — spunea Mihai Veliciu despre protopretorul prezent la alegeri — în ce măsură o să se uște pe sufletul conducătorilor alegerii singele nevinovat vărsat la alegerea de jude în Sepreuş întâmplată la 7 mai, va deveni o cercetare disciplinară, care trebuie nesmintit să se ordoneze și să se efectueze prin o comisie, exmisă chiar de aici din sinul congregației”³⁷. Ca să provoace o înțelegere profundă a evenimentelor și o luare de atitudine, dînd dovadă de un remarcabil talent oratoric, M. Veliciu imaginează prezența victimelor de la Sepreuş în sala congregației. „Parcă văd și acum — spunea el — curgînd singele nevinovat, morții acoperiți cu paie, ca porcii, iar orfanii și văduvele plîngînd de țî se sfîșia inima.

Uitați-vă la ei și lăudați era, cînd sub stăpînirea lui Szell ministru președinte și de interne, a fișpanului Urbán Iván, a vicecomitetului Dalnoky Nagy Lajos și a protopretorului Csukay — se poate așa ceva întâmpla în anul Domnului 1903”³⁸.

El trece apoi și din cazul particular de la Sepreuş face generalizările cuvenite. În întreaga țară erau cazuri de abuzuri și samavolnicii. „Exercitarea drepturilor civile și cetățenești — spunea Mihai Veliciu, în continuare — dacă cetățeanul vrea să se folosească de ele după bunul său plac trag după sine temniță și plîns. Va să zică libertățile noastre publice, cetățenești le-ați atîrnat de țevile puștilor jandarmilor. Constatez aceasta spre cea mai mare glorie a administrației de azi din comitatul Aradului”³⁹.

Mihai Veliciu își încheie intervenția sa, din prima zi a dezbaterilor din congregație, cu o mărturisire pe cît de simplă pe atît de impresionantă. Relatează faptul cum unii dușmani politici regretă că el n-a fost ucis la 7 mai în Sepreuş, el, Veliciu, „cel adevărat”. Mihai Veliciu folosește acest prilej că să arate că lipsa lui „din sinul combatanților, fi-rește — spunea el în cazul în care ar fi ucis — dacă ar urma, ar simți-o foarte mica mea familie care și-ar pierde pe ocrotitorul și agonisitorul piinei de toate zilele, dar poporului românesc n-ar simți-o niciodată, căci Veliciu este numai un nume care se valorează cum știe și poate, se stinge și se duce, dar poporul românesc aproape de două mii de ani trăiește pe aceste plaiuri, șesuri și cîmpii și va trăi în veci”⁴⁰. Și la toate aceste argumente, de drept istoric, adaugă, în încheiere, datele dreptului natural. „În punctul ieșirii de neam — continuă el — al realizării postulatelor legale ale neamului nostru, în punctul doririi de a ne conserva, a trăi și muri aici ca români, simțesc ca și mine trei milioane, simte ca mine tot sufletul românesc...”⁴¹. Toate acestea îi dădeau lui certitudinea cauzei drepte pentru care luptă și biruința finală.

Pe marginea măcelului de la Șepreuş au luat apoi cuvîntul dr. Ioan

---

³⁷ *Ibidem*, p. 3.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

Suciu, dr. Ștefan Cicio Pop și Russu Șirianu. Fiecare a vorbit frumos, a adus acte de acuzație, a făcut propuneri de măsuri menite să înlăture repetarea unor asemenea acte. Nici unul, însă, nu s-a ridicat la nivelul celui care a apărat nu numai țărani nevinovați, ci și pe consătenii săi din mijlocul cărora a plecat fără voia lui, dar, fără să uite viața grea a acestora. Tocmai de aceea, nu este deloc întimplător faptul că el și-a validat tot talentul și capacitatea sa apărînd oameni nevinovați din satul său natal.

În lupta pe care a condus-o, Mihai Veliciu, s-a remarcat și prin organizarea unor adunări populare, care înainte de reluarea activității parlamentare aveau un caracter de protest împotriva măsurilor de asuprire luate de autorități. Printre cele mai importante adunări, din această perioadă, este cea de la Chișineu Criș din 8 decembrie 1904, îndreptată împotriva proiectului de lege a lui Berzeviczy, privind organizarea învățămîntului. Adunarea, așa cum rezultă din scrisoarea trimisă lui Roman Ciorogariu, a fost pregătită de Mihai Veliciu și hotărîtă la o consfătuire de la Chișineu Criș din 22 noiembrie⁴². Din aceeași scrisoare rezultă că Mihai Veliciu era preocupat să atragă în luptă și cele două biserici — ortodoxă și catolică — dezbinată, uneori, în lupta de eliberare națională. El îi cere lui Roman Ciorogariu să-i elaboreze un proiect de adresă pe care adunarea de la Chișineu Criș să-l trimită celor doi episcopi, care, spunea el, nu vîd cu ochi buni „adunările de protestare, dar nu avem ce le face, căci ei nu sînt și nu este iertat să fie uneltele guvernului, ci episcopi români”⁴³.

La adunare au participat sute de oameni veniți din cercul electoral Chișineu Criș și Sintana. La mobilizarea lor o contribuție de seamă a avut „Tribuna” din Arad, care a publicat convocarea și a îndemnat poporul să continue tradiția adunărilor populare. Ziarul arădean are cuvinte de laudă la adresa oamenilor din aceste părți: „Mai mult săraci decît bogați; căci moșiile întinse sînt proprietatea domeniilor, frații noștri de la Crișuri sînt înzestrați cu o virtute națională: dragostea pentru neam și dorința vie de a fi stăpîni pe soarta lor”⁴⁴. Aceștia au fost oamenii pe care s-au bazat conducătorii politici, în ei a avut Mihai Veliciu încredere, pe ei i-a călăuzit în luptă. Fără ei, nimeni n-ar fi putut realiza izbînzile de mai tirziu.

La adunare au vorbit Mihai Veliciu, G. Turic (Otlaca), Ioan Iercan (Șiclău) și Ioan Russu Șirianu.

Mihai Veliciu a arătat în cuvîntarea sa că adunarea are ca scop să protesteze împotriva proiectului de lege care vrea, prin școală, să de-naționalizeze pe români, să le ia limba. „Așa-dară, fraților — a spus Veliciu — ne-am adunat aici sub cerul liber, să ne apărăm limba și drepturile ei, pentru că dacă este adevărat că fie-care popor în limba sa trăiește, atunci acel adevăr stă și la noi românii, că pînă atunci vom trăi

⁴² A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 21, f. 324.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ *Tribuna*, anul VIII, nr. 222, din 24 noiembrie/7 decembrie 1904, p. 1.

ca români, pînă cînd vom vorbi limba românească... de acea declarăm sus și tare că limba noastră românească numai morți ne-o dăm⁴⁵.

Concepției politice a lui Mihai Veliciu îi erau străine orientările șoviniste. El, în timp ce era patriot, era și un spirit democratic și umanitar. N-a vorbit niciodată împotriva altei națiuni și n-a condamnat poporul maghiar, ci numai autoritățile statului austro-ungar. „Nu agităm — a spus Mihai Veliciu la Chișineu Criș în 1904 — contra nici unei naționalități, cu atît mai puțin în contra ungarilor din patrie; iubim toate naționalitățile, iubim poporul unguresc căci, încît e vorba de greutateji acele le purtăm împreună⁴⁶.

Adunarea s-a încheiat cu citirea unei adrese trimise episcopului din Arad și celui catolic din Oradea, cărora li se cerea să intervină, cu toată autoritatea lor, pentru apărarea drepturilor naționale ale poporului nostru.

În reluarea activității parlamentare decretate în ianuarie 1905, la Conferința de la Sibiu, un rol important l-a avut și Mihai Veliciu vechi militant pentru „noul activism“. El a participat la Conferința de la Sibiu alături de dr. Ștefan Cicio Pop, dr. Ioan Suci, Ioan Russu Șirianu și a făcut parte din comisia de 40 care a întocmit propunerea privind reluarea activității parlamentare⁴⁷.

Mihai Veliciu n-a participat la alegerile parlamentare din anul 1905. A preferat să cedeze locul, ce i s-ar fi cuvenit, lui Ioan Russu Șirianu pe care l-a sprijinit în campania electorală, asigurându-i victoria în alegeri și obținerea calității de deputat în dieta din Budapesta. Și în anii următori el va sprijini activitatea deputaților români din dieta de la Budapesta, mai ales cînd această activitate se desfășura prin adunări populare.

În calitate de președinte al organizației locale a Partidului Național a inițiat și condus mai multe adunări populare de protest. În anul 1907, la 19 martie (1 aprilie) a organizat la Arad o adunare populară a cetățenilor români din cercul Arad, Pecica, Sintana, Iosășel, Ineu, Chișineu Criș, Șiria, Radna. Adunarea avea menirea să protesteze împotriva legilor școlare al lui Apponyi, ce urmăreau deznaționalizarea prin școală. În cuvîntul său Mihai Veliciu arată că, orice măsură represivă se va lua, poporul nostru nu va pieri. „Au trecut grele zile asupra capului nostru — a spus Mihai Veliciu — dar noi am rămas. Am rămas pentru că greutatea vremurilor nu poate dezrădăcina un stîlp puternic⁴⁸.

El și-a încheiat cuvîntarea, condamînd cu mult curaj, guvernul dispus să aplice o astfel de lege ce ar atenta la viața unui popor. „E o tiranie — spunea Mihai Veliciu, indignat — ca guvernul să se facă stăpîn pe voința părinților noștri, e o tiranie făcută sub scutul legilor, o tiranie pe care noi nu o putem suferi⁴⁹.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1-2.

⁴⁷ Nicolae Roșuț, *Aradul și noul activism*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 215.

⁴⁸ *Tribuna*, anul XI, nr. 64, din 2 aprilie (20 martie), 1907, p. 2.

⁴⁹ *Ibidem*.

Adunarea de la Arad s-a încheiat cu o rezoluție ce va respinge proiectul de lege a lui Apponyi și a cerut un congres național. Rezoluția adunării a fost semnată de Mihai Veliciu care a fost ales președintele ei.

O altă adunare importantă, nu numai prin proporția ei cât și prin hotărârile luate, în care, de asemenea, Mihai Veliciu, a avut un rol deosebit, a fost cea din 15 noiembrie 1908. Apelul de participare la adunare a fost semnat de Mihai Veliciu, Vasile Goldiș, dr. Ioan Suciu, dr. Șt. Cicio Pop⁵⁰. Adunarea și-a propus ca obiectiv condamnarea proiectului legii electorale a lui Andrassy. Ea este deosebit de importantă în istoria luptelor de eliberare națională pentru că marchează încheierea unei tovărășii de luptă între Partidul Național și socialiști, și pentru faptul că a avut un pronunțat caracter antimonarhic, marcat de telegrama trimisă împăratului.

După deschiderea adunării de către Vasile Goldiș, a luat cuvîntul Mihai Veliciu care a precizat că scopul adunării este de a „arăta lumii că nu se poate hotări de soarta noastră împotriva voinței noastre”⁵¹. El a atras atenția, în încheiere, că tovărășia cu socialiștii nu poate fi decît de bun augur. „Mai ușoară ne va fi lupta — afirma el — știindu-ne sprijiniți de un aliat puternic. Din tovărășia de arme o să rezulte foloase atît pentru noi cît și pentru socialiști”⁵². Așa s-au pus, aici la Arad, bazele luptei comune care în anul 1918 va primi dimensiuni și forme noi în cadrul Consiliului Național Român Central, în Adunarea Națională de la Alba Iulia.

În anul 1908 conducătorii politici arădeni, între care și Mihai Veliciu, au încercat să reorganizeze Partidul Național la Arad. Încercările lor au fost zădărnice de autorități, care au condamnat pe participanții la acțiunea ce a avut loc la 16 februarie în prezența a 50-60 de persoane⁵³.

În anii 1911-1912, la Arad se desfășoară o amplă luptă de opinii, purtate prin intermediul „Tribunei” și a „Românului”, care va ajunge, la un moment dat, să devină un real pericol pentru mișcarea de eliberare națională și pentru prestigiul Partidului Național. Ea s-a încheiat la începutul anului 1912 prin intervenția lui C. Stere. El a mediat „pacea” care a dus la fuziunea „Tribunei” cu „Românul”. În această situație grea, C. Stere apelează la prestigiul și chibzuința lui Mihai Veliciu pe care îl vizitează la Chișineu Criș unde acesta era bolnav. Într-o scrisoare din 12 februarie 1912 trimisă lui Roman Ciorogariu, din Chișineu Criș, Mihai Veliciu îi mărturisește că a fost vizitat de Stere „care m-a rugat — scrie Mihai Veliciu — să vă scriu să mijlociți pacea între învrăjbiții din Arad căci pacea atîrnă de la Oncu și de la Tine”⁵⁴. Într-o altă scrisoare, din 12 martie, Mihai Veliciu îi cere insistent lui Cioroga-

⁵⁰ *Tibruna*, anul XII, nr. 239, 26 octombrie/8 noiembrie, 1908, p. 3.

⁵¹ *Tribuna*, anul XI, nr. 246, 4/17 noiembrie 1908, p. 2.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

⁵³ A.S.A., Fond Octavian Lupaș, Dosar 28, f. 1-2.

⁵⁴ A.S.A., Fond Roman Ciorogariu, Dosar 19, f. 111.

riu să facă tot posibilul pentru a încheia pacea și pentru a pune capăt situației ce „ne-a adus pe cap mare dezastru”⁵⁵.

Între timp boala se agravase. Mihai Veliciu este ținut la pat. Va continua să fie prezent în lupte în condițiile în care s-a ridicat o nouă generație de luptători. Vîrsta îl va împiedica și ea să fie în fruntea luptătorilor. Bolnav și bătrîn, rămâne totuși pe baricade. În anul 1916, cînd V. Mangra ajunge mitropolit, îi scrie o scrisoare prin care condamnă gestul lui din anul 1910 : „Mă doare inima și azi cînd văd — îi scrie el lui V. Mangra — că fostul meu prieten de odinioară în ce abis mare moral a ajuns. Ia la cunoștință, că de atunci și pînă astăzi nu-ți mai sînt prieten, dară — nu-ți sînt nici dușman căci n-am dușmănit, și nu dușmănesc, pe nimeni în viața mea”⁵⁶.

În anul 1918 s-au împlinit năzuințele de veacuri ale poporului român. Deși grav bolnav — între timp fiul său Romul Veliciu a intrat în primele rînduri ale luptătorilor —, el continuă să fie prezent în marile frămîntări politice din Transilvania. Se pare că la sugestia lui — făcută printr-o scrisoare⁵⁷ — Vasile Goldiș va redacta declarația de la Oradea pe care Alexandru Vaida o va aduce la cunoștință la 18 octombrie parlamentului de la Budapesta⁵⁸. De asemenea, în octombrie 1918 a fost proclamat președintele Consiliului Național Român din Arad. N-a putut participa la Adunarea de la Alba Iulia. A avut toată posibilitatea să se bucure de realizarea aspirațiilor poporului, de actul de dreptate ce s-a făcut poporului român.

În anul 1921, la 26 martie se stinge din viață la Chișineu Criș unde va fi înmormîntat.

Urmașii l-au iubit ca și contemporanii săi. În anul 1927, cu prilejul dezvelirii monumentului din cimitirul din Chișineu Criș au venit mii de țărani, care alături de dr. Șt. C. Pop, dr. Ioan Suciu, Al. Vaida Voievod i-au cinstit memoria așa cum se cuvine.

În anul 1934 i s-a ridicat monumentul din fața casei. Au fost prezenți Alex. Lepădatu — reprezentantul guvernului, dr. Ioan Suciu, dr. I. Lupaș — reprezentantul Academiei Române, dr. Marius Sturza — reprezentantul Universității din Cluj, dr. Nichi Lazăr — din partea Palatului Cultural din Arad și mii și mii de oameni⁵⁹. Cu acest prilej tovarășul său de luptă, dr. Ioan Suciu, a ținut o cuvîntare în care l-a caracterizat cum nu se putea mai bine. „Vreme de un pătrar de veac — spunea dr. Ioan Suciu — el ne-a fost conducătorul nostru înțelept, de-o energie neinvincibilă, în jurul căruia cu dragoste și încredere s-a grupat toată suflarea românească din acest județ. Nimeni ca el n-a știut răscoli în sufletul țaranului român din acest județ, conștiința națională și sim-

⁵⁵ Ibidem, f. 116.

⁵⁶ Apud Ioan Lupaș, *Op. cit.*, p. 315.

⁵⁷ Mihai Veliciu — fiul, *Op. cit.*, p. 17-18.

⁵⁸ Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1936, p. 15.

⁵⁹ *Universul*, din 25 octombrie 1934.

țul de demnitate a neamului nostru, pînă la acel grad de extaz pînă la forma de delir, ca Mihai Veliciu⁶⁰.

În condițiile de astăzi, cînd asuprirea socială și națională împotriva căreia a luptat Mihai Veliciu a fost înlăturată, datoria noastră este să cinstim memoria aceluia care și-a pus amprenta personalității sale pe o epocă întreagă din acest colț de țară. Cunoscîndu-i și apreciîndu-i faptele noi nu vom face decît un act de dreptate pentru care de asemenea s-a luptat el o viață de om.

MIHAI VELICIU, COMBATTANT POUR LA LIBERTÉ NATIONALE ET SOCIALE

(Résumé)

Personnalité moins connue, malgré sa grande contribution dans la lutte pour la libération de sous la domination autrichienne-hongroise Mihai Veliciu s'est fait remarquer dans la lutte livrée par les auteurs du Mémorandum, dans la lutte pour la reprise de l'activité parlementaire et dans l'organisation du Parti National Roumain aux environs d'Arad.

Il a eu d'étroites liaisons avec la Roumanie, étant visité par V. A. Urechia et C-tin Stere à Chișineu-Criș, où il a déployé la majeure partie de son activité. En tant qu'avocat il s'est fait connaître surtout par la défense des paysans révoltés en 1903 à Șepreuș.

Après 1910, quand il est tombé malade, il a dirigé le combat en donnant des indications et en suggérant des solutions dans les moments les plus difficiles.

---

⁶⁰ Știrea (Arad), an IV, nr. 766, p. 2.

GENERALUL ȘTEFAN ȘT. STOIKA — LUPTĂTOR PENTRU INDEPENDENȚĂ ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

RADU PĂIUȘAN

Printre personalitățile date de către aceste meleaguri istoriei naționale, se numără și generalul Ștefan Șt. Stoika, fiul colonelului Ștefan Stoika originar din Lipova.

Cel de al treilea fiu al colonelului Ștefan Stoika s-a născut la 25 martie 1848 în București, capitala Țării Românești, unde tatăl său deținea importanta funcție de șef al statului major al armatei române¹. Copilăria și-a petrecut-o în capitala României, unde, de când era foarte tânăr, participă ca martor ocular la diferite evenimente din viața acestui oraș și implicit din viața națională. De altfel, întreaga sa copilărie este strâns legată de activitatea tatălui său pe care o evocă cu mândrie și duioșie în amintirile sale, scrise mult mai târziu, în anul 1924².

Prima impresie mai puternică pe care i-o procură viitoarea carieră pe care și-o va alege, continuînd tradiția existentă deja în familie, cea militară, datează din anul 1854, an cu adînci semnificații pentru istoria noastră națională. În acest an trece prin București armata rusă care, implicată în războiul Crimeii, atacase Turcia și se îndrepta spre sudul Dunării. Asupra copilului de 6 ani această „primă încîntătoare vedenie“ a făcut o impresie deosebită, impresie grefată pe educația patriotică pe care a primit-o în casa colonelului Ștefan Stoika, la care au contribuit după mărturisirea sa și poveștile eroice și războinice istorisite de guvernanta sa, de origine suedeză. Această guvernantă era o sinceră admiratoare a lui Napoleon I, pe care-l numea „fiu al zeului războaielor și al tuturor acțiunilor mari“ și în același timp o admiratoare a gloriei militare în general, implantînd și elevului ei o sinceră dragoste și admirație pentru armată³.

Ocuparea Principatelor de către Austria în timpul războiului Crimeii, sub pretextul menținerii neutralității lor, se păstrează și ea vie în amintirile generalului Stoika. În casa lor, avînd în vedere înalta funcție

---

¹ General Nicolae Stoika, *Notițe din viața unui ostaș. Polcovnicul Ștefan Stoika*, București, 1911.

² General Ștefan Stoika, *Amintirile mele. 1854-1924*, dos. III (Din Amintirile mele), doc. 1, f. 1. Toate documentele despre viața și activitatea generalului Ștefan Șt. Stoika le-am primit spre publicare de la nepotul său de frate, avocatul și inginerul Titus T. Stoika, căruia îi aducem și pe această cale cele mai calde mulțumiri.

³ *Ibidem*, f. 2.

militară pe care o deținea tatăl său, veneau ofițeri români din armata austriacă, ca de exemplu : colonelul Popovici și căpitanul Batorin, amîndoi bănățeni, și chiar guvernatorul austriac al Principatelor, generalul Coronini. Rolul avut de tatăl său, colonelul Ștefan Stoika din Lipova, este de cea mai mare importanță. Astfel, domnitorul Barbu Știrbey, considerîndu-l unul dintre colaboratorii lui apropiați, îi cere părerea asupra propunerii avansate de către Austria prin generalul Coronini ca Țările Române să ceară marilor puteri să fie anexate la Austria, la care colonelul lipovean, bun patriot și spirit clarvăzător, ripostează : „Viitorul românilor este altul, nu să devie o țară în care Austria să-și verse toate scursorile cum a făcut cu Banatul, Ardealul și Bucovina“. Acest lucru îl derutează pe domnitor, care-l credea pe colonelul Stoika ca un partizan al Austriei, ca fost supus austriac, determinîndu-l în ultimă instanță să respingă propunerile austriece referitoare la soarta Țărilor Române.

Impresiile lăsate de către armata austriacă, care deținea sub ocupație Principatele, sînt și ele consemnate în amintirile generalului Stoika. În aceste amintiri se arată ostilitatea cu care erau întîmpinați acești ocupanți, disprețul care li se arăta fățiș din partea românilor și ridiculizarea și satirizarea lor la care participau pînă și copiii. „Chiar noi copiii, cînd soldații dușmani mergeau sau se întorceau de la exerciții, le cîntam pe melodia marșurilor lor :

Douăzeci de nemți voinici
S-au bătut cu doi arici
Dar aricii mai voinici
I-au gonit pe nemți de-aici,

ceea ce îi infuria și-i făcea să ne alunge pe uliță și chiar să ne bată“⁴.

Următorul moment important evocat de către generalul Stoika în amintirile sale se leagă de marele eveniment din viața poporului român — **Unirea Principatelor**. Colonelul Ștefan Stoika, tatăl său, unionist consecvent, fusese și deputat în Adunările Ad-hoc⁵, crescuse și educase copiii săi într-un spirit patriotic și național, educație ce se va repercuta pozitiv asupra întregii vieți și activități a generalului Ștefan Stoika. Amintirile sale legate de acest moment ne redau, într-un mod foarte viu, atmosfera care domnea în București în preajma acestui mare eveniment. Căimăcămia de trei, în frunte cu marele boier Iancu Manu, era foarte impopulară, fiind conservatoare și împotrivindu-se marelui flux popular care voia Unirea și concomitent adînci prefaceri democratice în societatea românească a timpului. În acest sens, generalul Stoika remarcă în amintirile sale disprețul cu care era privită căimăcămia și ridicolul de care s-a acoperit, discreditîndu-se, la care discreditare a contribuit și „tînărul Nae Orășanu (N. T. Orășanu—n.n.), care puse pe un om de al său de încredere să zvirle în casa lui Iancu Manu o călimară de cerneală

⁴ *Ibidem*, f. 3.

⁵ General Nicolae Stoika, *op. cit.*

umplută cu iarbă de pușcă și cu un fitil. Pretinsa bombă făcu o mică explozie al cărei singur rezultat a fost ridiculizarea căimăcămiei căci, după cum observa și Stoika, i se stîrni o satiră care începea așa :

Ce făcuși măi frate Mane,
Ce făcuși măi gogomane
Căimacami mai sîntem noi
Ori otrepte din gunoi,

iar „unioniștii jubilau și erau siguri de izbîndă”⁶.

Ziua de 24 ianuarie 1859 a produs asupra lui Ștefan Stoika o impresie de neuitat. „Îmi amintesc că în ziua de 24 ianuarie 1859 tata și fratele meu Nicolai (viitorul general Nicolae Șt. Stoika — n.n.) spuse mamei că ne va lua la Mitropolie, să vedem și noi cum se alege domnul (fratele meu avea atunci 14 ani, iar eu 11)... Alegerea a durat pînă seara tîrziu. În partea de jos a Mitropoliei și în fața palatului lui Bibescu era un regiment de infanterie, dar împotriva dorinței caimacamului, veniseră fără cartușe, (patroane). Colonelul Bobu, părintele actualului general, comanda trupa și căuta să nu jignească nici un cetățean. Era o dovadă că însăși armata participa la primul act al marei epepei care apoi prin luarea Plevnei, și bătăliile de la Mărășești, Mărăști și Oituz, desăvîrșeau mărrețul vis al tuturor românilor : reconstruirea Daciei-Traiane. Noi intrarăm oboșiți cu tata acasă. Nae Orășanu care adora pe tata ne însoți. Parcă-l văd cu o cușmă neagră pe cap, cu o lentă tricoloră. Răgușit ne înveseli, istorisindu-ne cum a sărit porțile din dosul Mitropoliei, cum apoi Ceata lui Baboi, așa numea el pe cei o mie care îl însoțeau, au dat iureș, și cum au început să ascuță cuțitele ca să arate lui conu Iancu Manu ce-l așteaptă. Tot cu această ceată peste cîteva zile Nae Orășeanu ieși întru întîmpinarea prințului Țărilor Românești”⁷.

O impresie puternică asupra tinărului Stoika a făcut și intrarea fastuoasă, cîteva zile mai tîrziu, a primului domn al Principatelor Unite — Alexandru Ioan Cuza. „Cu ocazia intrării voievodului Cuza în București, eu care aveam capul plin de biruințele marelui Ștefan în numeroasele războaie împotriva : sașilor, ungurilor, leșilor, turcilor și tătarilor mă așteptam să văd pe domnitorul Moldovei însoțit de arcașii și răzeșii lui Ștefan. Fantezia mea rămăsese împietrită tot în veacul al XVI-lea; mare îmi fu mirarea cînd văzui intrînd un stat major strălucit, compus din generali, colonei etc., toți în uniforme franceze, precum și două regimente de infanterie (unul de grenadiri și altul de vînători)... Vodă Cuza, ne spunea atît tata, care ca șef al statului major al oștirii muntenesti îl întîmpină, făcuse o admirabilă impresie asupra bucureștenilor, încît cîștigase cu iuțeala fulgerului toate inimile românilor cu dorul de țară... După Te Deum-ul oficial ținut la Mitropolie, unde mitropolitul Trifon oficiase, și după prezentările oficiale merse la palatul

⁶ General Ștefan Stoika, *op. cit.*, f. 9.

⁷ *Ibidem*, f. 10.

azi regal, unde avea reședința sa pînă la 11 februarie 1866, data părăsirii tronului⁸.

Amintirile lui Ștefan Stoika se leagă permanent de atmosfera patriotică și națională care exista în casa tatălui său, colonelul Ștefan Stoika, o minte luminată și un spirit progresist care și-a dedicat întreaga viață și activitate luptei pentru independență și unitate națională. Atmosfera patriotică din casa colonelului Stoika este frecvent evocată de către generalul Stoika într-un limbaj foarte viu, documentul însuși transmițându-ne o permanentă vibrație patriotică. Vorbind despre un lăutar vestit generalul Stoika își amintește că : „la 28 decembrie 1858 l-am auzit la un ospăț cîntînd pentru prima oară patrioticul cîntec Stindardul român, care începe astfel :

Mîndră-ți e culoarea frumos curcubeu
Dar ar fi mai mîndră dac-ar fi al meu.

Un cîntec oprit pe acele triste vremuri cînd vestita căimăcămie de trei, compusă din cei mai retrograzi boieri : Iancu Manu, Manolache Băleanu și Filipescu, sub scutul consulatului nemțesc (austriac — n.n.), teroriza lumea. Ei bine, acest cîntec s-a cîntat chiar în fața autorității reprezentată aici prin Zăpeni Apostol Bolintineanu, care era și dînsul printre numeroșii comeseni poftiți la masa, dată de părinții mei cu ocazia sfîntului Ștefan patronul regretatului meu tată⁹.

Ajutorul dat de către tinărul stat român, aflat încă în dependență otomană, mișcării de eliberare bulgare este evocat de către generalul Stoika, fiind în directă legătură și cu familia sa. „Îmi amintesc cum în copilăria mea între anii 1860-1865 repausații patrioți bulgari Rokosovtchi, Balkanschi, Hagi Dimităr și alții veneau la Urziceni, moșia tatălui meu care era arendată în acea vreme lui Nicolai Balkanschi, unde se adunau sub pretext de petrecere, dar în realitate conspirau contra Turciei, asupritoarea lor; mai tîrziu, la finele anului 1868 fiind în garnizoana Giurgiu, noi ofițerii am primit ordine confidentiale să ocrotim pe insurgenții bulgari care treceau în Turcia, unde începură lupta pentru eliberarea patriei lor¹⁰.

Educația patriotică primită în familie este completată de cursurile pe care le-a urmat la Institutul de băieți Schewitz din capitală, institut pe care l-a urmat pînă în anul 1866, cînd se înscrie la examenul de admitere la Școala Militară din București, unde este admis al treilea din 154 de concurenți, școală pe care o va absolvi după 2 ani, în 1868, cu gradul de sublocotenent¹¹.

Avînd o înclinație deosebită spre cariera armelor, sublocotenentul

⁸ *Ibidem*, f. 11.

⁹ General Ștefan Stoika, *Amintiri scrise în 1906*, dos. II, doc. 13, f. 2.

¹⁰ Ivan Ungiev, Tsveta Ungieva, *Hristo Botev, Jivot i deio*, Sofia, 1975, Editura Nauka i Iskustva, apud Constantin N. Velichi, în „Revista de istorie” nr. 5/1977, p. 974-979.

¹¹ General Ștefan Stoika, *Scrisoarea din 14 ianuarie 1903*, dos. I, doc. 11, f. 1; vezi și *Anuarul armatei române pe anul 1880*, București, 1880, p. 438.

Stoika se evidentiază, și în 1871 este trimis la Berlin, ca atașat pe termen de un an de zile la bateria a III-a călăreață, comandată de căpitanul von Anker, din regimentul de artilerie al gărzii imperiale comandat de către colonelul von Halden-Zarnovsky¹². Tot aici primește aprobarea ministrului de război de a urma cursurile „Școlii de tragere a artileriei“ din Berlin, condusă de către maiorul Baron von Eynatten, după care face și un stagiul la fonderia din Spandau¹³. După terminarea studiilor militare în Germania, Ștefan Stoika este înaintat la data de 1 ianuarie 1874 locotenent, grad cu care va face și războiul de independență.

În perioada premergătoare războiului pentru independență, două au fost coordonatele pe care s-a axat activitatea lui Ștefan Șt. Stoika. Prima și cea mai importantă, cea de luptător fervent pentru independență și unitate națională și în același timp, a doua întrepătrunzându-se cu prima, cea de mentor cultural, de luptător pentru ridicarea prin cultură a poporului român¹⁴. Activitatea de mentor cultural constituie o permanentă pe parcursul întregii sale vieți și ea se afirmă încă din perioada imediat posterioară terminării primelor studii militare și se manifestă mai ales prin donarea de cărți și fonduri pecuniare pentru diferite școli și biblioteci. Astfel, încă din anul 1870, când era cu serviciul în garnizoana Giurgiu, sublocotenentul Stoika donează gimnaziului din această localitate „un numărul a 18 volume, diferite cărți utile“, pentru care primarul orașului îi exprimă „deplina mulțumire și recunoștința consiliului“¹⁵. De activitatea sa culturală beneficiază și Biblioteca Centrală din Iași, care în 1874 primește cu titlul de donație de la locotenentul Ștefan Stoika 23 de cărți, pentru care donație directorul acesteia Samson Bodnărescu, personalitate marcantă a Iașului și a culturii naționale „aduce cele mai distinse mulțumiri pentru această frumoasă oferire care înmulțește averea bibliotecii noastre“¹⁶. Toate cărțile donate, cărți a căror listă s-a păstrat, sînt în limba franceză, limbă pe care Ștefan Stoika o cunoștea și ele se referă la istoria universală, cu precădere la cea modernă, aparținînd unor cunoscute personalități culturale internaționale¹⁷. Școala primară din Urziceni, locul unde era situată casa tatălui său, și apoi a sa, primește în fiecare an cărți cu titlu de donație din partea lui Ștefan Stoika, cu scopul de a fi distribuite ca premii elevilor silitori și pentru a se constitui o bibliotecă a școlii. Au ajuns pînă la noi, provenind din ani diferiți, cîteva scrisori de mulțumire adresate donatorului de către învățătorii acestei școli, scrisori în care ei își exprimă entuziasmul față de asemenea faptă devenită permanentă. Printre cărțile donate de-a lungul anilor de către Ștefan Stoika

¹² *Ibidem*, doc. 11 bis, f. 1.

¹³ Răspunsul Ministerului de război din 21 aprilie 1871, *idem*, doc. 2.

¹⁴ General Ștefan Stoika, Scrisoare din 14 iunie 1903, *idem*, f. 2.

¹⁵ Scrisoare de mulțumire a primarului „Urbii“ Giurgiu către sublocotenentul Ștefan Stoika, din 8 aprilie 1870, dos. II, doc. 1.

¹⁶ Scrisoarea lui Samson Bodnărescu către locotenentul Ștefan Stoika, din 10 aprilie 1874, dos. II, doc. 2.

¹⁷ Lista cărților dăruite Bibliotecii Centrale din Iași de către locotenentul Stoika, dos. II, doc. 2, f. 2.

scolii respective figurează la loc de cinste volumul de poezii „Ostași noștri“, al bardului independenței, Vasile Alecsandri, poezii apărute imediat după marele eveniment din 1877. Aceste donații învederează concepția lui Ștefan Stoika despre educație, care trebuie să fie patriotică, națională și în spiritul independenței, comandamente primordiale în formarea tinerilor¹⁸.

Lupta pentru independență, permanentă în istoria poporului român¹⁹ este o cauză la care aderă și Ștefan Șt. Stoika și la care participă în mod direct, prin prezența sa în primele rânduri ale războiului pentru cucerirea independenței de stat a României. În acest război, Ștefan Stoika participă cu gradul de locotenent și este detașat din cadrul regimentului II artilerie de câmp, la divizionul II artilerie de coastă de la Calafat. Aici locotenentul Stoika face parte la început din bateria „Independența“ de tunuri de 15 cm de sub comanda căpitanului C. Hozețianu și apoi de sub comanda sa, iar mai târziu comandă bateria Carol tot de tunuri de 15 cm cu care apără malul românesc al Dunării²⁰. În tot acest timp, bateria sa susține trecerea Dunării de către armatele româno-ruse și bombardează malul turcesc al Dunării, cu importanta cetate Vidin, pe toată perioada războiului. Din această perioadă se păstrează corespondența sa militară, fiind comandant al bateriei „Independența“, unde luptă cu succes împotriva inamicului și de unde trimite un raport comandantului artileriei de coastă, maiorul Fotino, raport semnificativ pentru felul în care locotenentul Stoika înțelegea să conducă o baterie. Raportul din 18/30 septembrie dă date detaliate despre obiectivul asupra căruia se concentra tirul acestei baterii: „tirul a fost îndreptat asupra cavaleriei și a bateriei din fața castelului“; asupra eficacității bateriei: „focurile au fost bune un singur obuz n-a eclatat“; asupra bateriilor care au ripostat la bombardamentul artileriei române: „bateriile turce care au tras asupra-ne au fost: Fortu Mare, Bastionul Nord, Castelul Bulgar și din Portu“; asupra consumului de muniție: „S-au consumat 22 de obuze și s-au tras asupra noastră 65, din care 12 au lovit în raionul bateriei după cum se vede și pe alăturatul crochiu“ și asupra pierderilor: „trupa n-a avut pierderi, moralul trupelor a fost exce-

---

¹⁸ Vezi scrisorile de mulțumire trimise de către învățătorul gimnaziului de băieți din Urziceni din: 15 iunie 1888, 1 iulie 1889, 4 iulie 1890 și 6 iulie 1898, dos. 2, doc. III, IV, V, VI.

¹⁹ Ștefan Pascu, *Independența — caracteristică permanentă a istoriei poporului român*, în „Independența României“, București, Ed. Acad., 1977, p. 9-23 și N. Adăniloae, *Cucerirea independenței naționale — încununare a aspirațiilor seculare de libertate a poporului român*, în „Revista de istorie“, nr. 4/1977, p. 569-597.

²⁰ Colonel Ștefan Șt. Stoika, Scrisoare din 1903, dos. 1, doc. XI, f. 1. Pentru activitatea bateriilor de coastă „Independența“ și „Carol“ comandate de către locotenentul Ștefan Stoika, vezi *România în războiul de independență. 1877-1878*, București, Ed. Militară, 1977, p. 135; *Cronica participării armatei române la războiul pentru independență. 1877-1878*, București, Ed. Militară, 1977, p. 136, 142 și 145; Nichita Adăniloae, *Noi documente privitoare la războiul pentru independență (1877-1878)*, în „Revista de istorie“, nr. 5, 1977, p. 869 și Constantin Corbu, *Operațiunile armatei române în prima parte a războiului de independență (aprilie-august 1876)*, în „Revista de istorie“, nr. 4, 1977, p. 597-625.

lent". Raportul însă i se înapoiază de către maiorul Fotino cu mențiunea „spre a face altulu unde nu veți mai pune aliniatulu cellu subliniatu“. În acest aliniat locotenentul Stoika declara că nu evidențiază nici un membru al bateriei sale dintr-o cauză a cărei efect negativ o observase. „Nu recomand însă nici un soldat deoarece recomandățiile ce s-au făcut în trecut au dezamăgit trupa văzîndu-se nerecompensată“²¹. Tot din această perioadă datează și telegrama din 13 martie 1877, adresată bateriei Carol, telegramă care cuprindea ordinul de a deschide focul asupra monitorului turc „ce are a trece astă noapte sau mîine dimineață“²².

Pentru activitatea sa exemplară, pe tot parcursul campaniei, locotenentului Ștefan Stoika i se acordă cea mai înaltă distincție a statului român „Steaua României“ clasa a V-a cu spade în rangul de cavaler pentru merite în timp de război. „Steaua României“ clasa a V-a în gradul de ofițer în timp de pace și apoi „Medalia Independenței“²³, iar în anul imediat următor terminării războiului este avansat la gradul de căpitan²⁴. Astfel, locotenentul Stoika, împreună cu fratele său căpitanul Nicolae Stoika, viitor general și el²⁵, au luptat cu arma în mînă pentru independența României.

Dacă în perioada anterioară cuceririi independenței naționale, activitatea lui Ștefan Stoika este îndreptată cu precădere spre lupta pentru obținerea acesteia, în perioada ulterioară acestui eveniment componenta principală a activității sale este lupta pentru dobîndirea unității naționale, pentru unirea teritoriilor de peste munți cu patria mamă. Contribuția sa la lupta pentru unitatea națională se concretizează pe mai multe planuri, cărora le corespund mai multe căi de punere în aplicare, procedee necesare atunci avînd în vedere condițiile specifice ale luptei pe care o desfășurau.

Una din aceste căi este cea a donațiilor directe și a lansărilor de liste de subscripție în favoarea unor instituții culturale din teritoriile ocupate.

Ajutorul financiar acordat unor studenți români de la universitățile din Austro-Ungaria și unor ziare românești constituie o altă cale de concretizare a luptei sale naționale.

Sfaturile date conducătorilor politici ai populației române din teritoriile ocupate, unele din ele date și cu ocazia călătoriilor făcute de către Ștefan Stoika în aceste teritorii, se subsumează și ele aceluiași unic obiectiv — **unitatea națională**.

21 Telegrama cu nr. 40 către postul „Carol“ din iulie 1877, semnată de către colonelul Dunca, dos. I, doc. 3.

22 Raportul locotenentului Ștefan Stoika, comandantul bateriei „Independența“, din 18/30 septembrie, 1877, către maiorul Fotino, comandantul artileriei de coastă, dos. I, doc. 1.

23 General Ștefan Stoika — Scrisoare din 14 ianuarie 1903, dos. I, doc. 11, f. 2.

24 *Anuarul Armatei Române pe anul 1880*, București, 1880, p. 438.

25 *Vezi General Nicolae Stoika, Amintiri din războiul Independenței 1877-1878*, București, 1911.

Din prima categorie, cea a ajutoarelor directe prin donații și lansare de liste de subscripție, se numără și cele cerute prin scrisoarea din 5 aprilie 1912 trimisă generalului Stoika, acum și președinte al Ligii Culturale, secția Urziceni, de către comitetul școlar al școlii românești din comuna Marcovețiu din județul Timiș. În această scrisoare personală, spre deosebire de formularul tipizat trimis de școala amintită și altor persoane particulare și instituții din România²⁶, se arăta situația

Colonelul Ștefan Stoika.

grea a românilor din monarhia austro-ungară, care duceau o luptă „pe moarte și pe viață pentru existența noastră ca români adevărați“. Încercările de deznaționalizare erau tot mai insistente, mai ales ca urmare a legii învățământului a lui Appony, din 1907, lege prin care se instituia limba maghiară ca limbă obligatorie de predare în școlile de stat, limbile materne putând fi folosite de către diferitele popoare din monarhie doar în școlile lor confesionale. Unul din pretextele folosite de autoritățile maghiare de a lovi în învățământul confesional românesc era prevăzut în legea Appony, care editase normele pe care trebuie să le îndeplinească o școală pentru a mai putea funcționa. Aceste norme erau însă astfel concepute încât să nu poată fi îndeplinite decât de către puține școli, iar cele care nu mai corespundeau, cum este și cea din co-

²⁶ Exemplar tipizat, trimis de comitetul școlar al comunei Marcovețiu la data de 5 aprilie 1912, cu sampila și semnat de: Adam Blagoie, președintele comitetului școlar, Constantin Boernescu, vicepreședinte și Iosif Ioan, notar, dos. II, doc. 50.

muna Marcovețiu, din Banat, trebuiau să fie desființate și copiii românilor să învețe la școlile de stat cu predare în limba maghiară, școli care erau, după expresia scrisorii, „cu totul străine de limba noastră“. În acest context generalul Stoika este solicitat de către conducerea școlii confesionale românești susamintite să lanseze o listă de subscripție prin care să roage pe „frații de un sînge să ajute această școală după puterile lor“²⁷.

De ajutorul său dezinteresat beneficiază și sinistrații din comuna Teiuș din Transilvania, sinistrați cărora generalul Stoika le trimite prin parohul român din această localitate, Petre Suci, ajutoare bănești trimise după ce mai întii trimisese o scrisoare de încurajare și ceruse parohului să i se trimită o listă cu numele și adresa sinistraților²⁸.

Tot în legătură cu lupta națională a românilor din Transilvania este luarea de poziție și propunerile pe care le face referitor la incidentele petrecute în unele comune de aici cu ocazia alegerilor din anul 1910. În acest sens, într-o scrisoare din 14 mai 1910 adresată savantului român Nicolae Iorga, cu care era într-o corespondență permanentă²⁹, el propunea să se ia următoarele măsuri vis-à-vis de incidentele de la Mărgineni, unde alegătorii români au fost uciși de către organele de represiune maghiară în cadrul manifestațiilor care au avut loc cu ocazia alegerilor. „1. «Neamul românesc» să deschidă liste de subscripție pentru văduvele și orfanii rămași după cei uciși. 2. Pentru ridicarea de monumente funerare. 3. Pentru a se aduce la cunoștința Europei aceste cruzimi. Totodată Liga Culturală să îndrepteze un apel doamnelor de la Crucea Roșie care au trimis mii de lei inundațiilor din Paris să vină și în ajutorul celor care au inundat cu sîngele lor nevinovat cîmpiile Transilvaniei“ și conchide „Numai astfel vom putea da dovadă de solidaritate de neam vom consola și îmbărbăta pe frații oropsiți, vom viri dacă nu spaima cel puțin grija în mișeii ce stăpînesc Ardealul și Bucovina“³⁰. Președinte al secției Urziceni a Ligii Culturale, el o susține nu numai prin activitatea sa, ci chiar și prin bunurile sale după cum reiese dintr-o scrisoare din 30 aprilie 1912, trimisă de către Nicolae Iorga, secretar al Ligii Culturale, generalului Stoika. În această scrisoare secretarul Ligii Culturale declară : „Primim cu deosebită recunoștință tot ce binevoiiți a oferi gratuit pentru expoziția noastră și le așteptăm“ și trans-

²⁷ Scrisoarea autografă din 5 aprilie 1912 trimisă de către comitetul școlar al comunei Marcovețiu, județul Timiș, generalului Ștefan Stoika, căruia i se adresează în calitate de președinte al secției Urziceni a „Ligii Culturale“, dos. II, doc. 51.

²⁸ Scrisoarea parohului român din Teiuș, din 8 august 1909, dos. II, corespondență, doc. 8, f. 1-2.

²⁹ Vezi scrisorile generalului Ștefan Stoika către Nicolae Iorga, din 10 iunie 1910, din 24 iunie 1910, din 12-25 august 1910 și 30 iunie 1912, în I.E. Tourouțiu, *Scrisori către Nicolae Iorga*, în „Studii și documente literare“, București, p. 254.

³⁰ Scrisoarea din 14 mai 1910, *idem*, p. 254.

miîndu-i mulțumiri îl roagă „a primi încredințarea considerației noastre a tuturor”³¹.

Dar nu numai Transilvania și lupta fraților de aici va fi în atenția sa, ci și problemele Bucovinei, cealaltă provincie românească aflată sub stăpînire străină. Ca și în Transilvania, în Bucovina exista aceeași tendință de deznaționalizare din partea Austriei, care încerca să-și perpetueze stăpînirea asupra acestei provincii, mai ales prin învrăjbirea naționalităților negermane de aici, dintre care românii formau marea majoritate. Și aici începuse o ofensivă puternică împotriva limbii române, ofensivă la care conducătorii politici ai românilor de aici au răspuns prin crearea de școli particulare, îndemnînd copiii să le frecventeze pe acestea și nu pe cele de stat, care aveau ca limbă de predare limba germană. Crearea și apoi susținerea acestor școli particulare necesita însă mari fonduri bănești, fonduri care se puteau cu greu procura de la populația românească de aici, săracă și cu o burghezie națională nu prea dezvoltată și atunci se recurgea la solicitarea ajutorului fraților din România, ajutor dat prin donații și mai ales prin lansarea de liste de subscripții. Ștefan Stoika este unul dintre cei mai frecvenți susținători ai învățămîntului în limba română în această provincie și ajută de foarte multe ori prin donații directe în bani și rechizite școlare și prin lansarea de liste de subscripție întemeierea și continuarea activității școlilor românești de aici. Astfel, el este în corespondență cu învățatori și profesori de la școlile din Bucovina, cadre didactice care îi solicită frecvent ajutorul moral, dar și mai ales material în lupta pentru promovarea învățămîntului românesc aici. Profesorul Iancu Cuparenco de la Liceul de stat românesc din Cernăuți este unul dintre oamenii de legătură ai lui Ștefan Stoika cu lumea românească din Bucovina. Astfel, Cuparenco îi declară într-o scrisoare din 6 iunie 1912 că a primit banii trimiși de către el cu scopul de a fi distribuiți școlilor cele mai amenințate. „Paralel le-am distribuit în înțelegerea cu președintele școlilor celor mai periclitate” și declară cu satisfacție că „toate școlile noastre particulare înfloresc de minune”³². În același scop al informării generalului Stoika asupra destinației fondurilor donate de către acesta, profesorul Iancu Cuparenco îi anexează la scrisoarea sa trei chitanțe eliberate de către învățătorii a trei școli românești din Bucovina, chitanțe în care erau specificate sumele de la „Societatea Școalei române din Bucovina”, sume trimise acestea de către generalul Stoika³³.

Același profesor, Iancu Cuparenco, îl informează pe generalul Stoika într-o altă scrisoare, din 21 februarie 1912, despre demarajul pu-

³¹ Scrisoarea lui Nicolae Iorga trimisă în calitate de secretar al „Ligii Culturale” din 30 aprilie 1912 către generalul Ștefan Stoika, dos. II, doc. 39. Vezi și V. Curticăpeanu, *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor (1891-1919)*, în „Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918”, București, Ed. Științifică, 1968, p. 209-218.

³² Scrisoarea profesorului Iancu Cuparenco de la Liceul românesc de stat din Cernăuți, din 5 iunie 1912, către generalul Ștefan Șt. Stoika, dos. II, doc. 47.

³³ Vezi chitanțele prin care se adeverește primirea sumelor de bani de către trei învățatori de la trei școli românești din Bucovina, dos. II, doc. 48, 40, 49.

ternic al mișcării de înființare de școli românești în Bucovina, arătându-i că „acuma e curentul foarte potrivit pentru mișcarea românească și toate satele se trezesc acum și se alipesc la sinul națiunii române“³⁴.

Dar nu numai ajutor financiar trimite generalul Stoika școlilor din Bucovina, ci și cărți și rechizite școlare de care erau lipsite aceste școli³⁵. De aceste lipsuri se plînge și Gheorghe Forgaci, „conducătorul școlii private din Hliboca“, care îl informa pe generalul Stoika că deși ideea întemeierii de școli particulare românești în această provincie, prinde tot mai mult teren în rîndul populației românești, totuși greutățile de care se lovesc cei care conduc aceste școli sînt foarte mari. Astfel, condițiile de care dispuneau școlile de aici erau destul de precare, iar elevii erau foarte săraci încît învățătorul observă că „cei mai mulți îs goi, lipsindu-le hainele necesare“, iar singura soluție este ca școala să pună la dispoziția elevilor toate rechizitele necesare și chiar haine pentru ca aceștia să poată frecventa școala. Învățătorul din Hliboca salută cu entuziasm ideea lui Stoika de a se înființa pe lîngă școala din comună, o bibliotecă pentru copii și chiar pentru adulți „căci — după expresia învățătorului — în ăst chip s-ar deștepta simțul național cu mare succes“. În aceeași scrisoare, învățătorul apelează la „bunăvoința a d-voastră și la simțul național al românilor binevoitori din regatul României ca să binevoiască a ne sprijini în lupta începută și mulțămita o vor primi fără îndoială de la cei ajuorați și scăpați din ghearele străinismului“ și roagă în continuare pe generalul Stoika „a colecta cărți și tablouri de ai domnitorilor și ai oamenilor însemnați precum și bani de care avem mare nevoie“³⁶.

De ajutorul dezinteresat al generalului Stoika beneficiază însă nu numai școlile românești din Bucovina, ci toți acei care slujesc cu devotament idealul unității naționale. Printre aceștia se numără și studenții bucovineni grupați în „Societatea Academică Română Dacia“, din Cernăuți, care duc o luptă consecventă în vederea realizării unității naționale, luptă dusă cu mijloace specifice, dar mai ales prin „cursurile și conferințele naționale în satele periclitare. Această societate își desfășura activitatea în condiții din cele mai grele datorită lipsei fondurilor pecuniare, înțelese de generalul Stoika care le acordă sprijinul său material și moral. Pentru acordarea acestui sprijin conducerea societății îi trimite în data de 21 noiembrie 1911 o scrisoare de mulțumire, în care sînt exprimate „cele mai vii și călduroase mulțumiri pentru devotamentul ce l-ați arătat în orișice timp față de dînsa“. În aceeași scrisoare se declara că generalul Stoika „și-a cucerit un loc de frunte în sufletul societății noastre și noi ce am fost în societate în timpul cînd d-voastră ați bine-

³⁴ Scrisoarea lui Iancu Cuparenco către generalul Ștefan Stoika, din 21 februarie 1912, idem, doc. 33, f. 1-4.

³⁵ Scrisoarea lui Iancu Cuparenco din 4 martie 1912, idem doc. 35, f. 1.

³⁶ Scrisoarea lui Gheorghe Forgaci către generalul Stoika, din 11 nov. 1911, idem. doc. 23, f. 1-5.

voit a ne face mărնimoasele donațiuni vom lăsa urmașilor noștri numele d-voastră scris cu slove de aur în istoria societății noastre³⁷. Declararea sa ca membru de onoare al „Societății Academice Române Dacia“ din Cernăuți va produce generalului Stoika o mare bucurie, socotind această declarație ca o mare distincție, comparabilă cu distincția obținută pentru croismul de care a dat dovadă în războiul de independență. În scrisoarea trimisă președintelui acestei societăți, scrisoarea a cărei ciornă generalul Stoika a păstrat-o, el declară cu entuziasm — proclamându-și în același timp profesiunea sa de credință — că „din numeroasele onori ce am dobândit în lunga mea carieră de 45 ani, de cînd servesc statului, numai două distincții au făcut să vibreze tot eul meu : Steaua României de război, dobândită pentru că am avut fericirea să iau parte la războiul din 1877-78 pentru neatîrnarea țării și proclamarea de membru al Societății Dacia, care proclamare o consider tot ca o răsplată de război, deoarece lupta fiecărui român, fie pe cîmpul de bătăie, fie în pace pentru pregătirea realizării marelui nostru Ideal, este tot o luptă și poate mai grea, căci deși nu ne riscăm viața (care este un ce trecător), dar zi cu zi și ceas cu ceas face jertfe, adesea dureroase“³⁸.

Bursele acordate unor studenți români din Bucovina constituie o altă latură a activității sale patriotice și naționale. Aceste burse au fost acordate studenților săraci, dar silitori și cu o înclinație vădită spre învățătură. Li se cere acestora să aducă contribuția lor la ridicarea culturală și națională a poporului român de pretutîndeni în vederea realizării unității naționale a tuturor românilor. Cu unii din acești studenți el este într-o corespondență permanentă, ca de exemplu cu Petre Cârstean din Vicovul de sus, din ținutul Cîmpulungului Moldovenesc, căruia timp de doi ani, 1910-1912, îi trimite o bursă lunară și diferite manuale și cărți pentru studiu. Într-o scrisoare de mulțumire a studentului bucovinean adresată generalului Stoika se exprimă deplinul acord al acestuia cu ideile naționale ale generalului, care l-a îndemnat și pe el „să lucrez din răsputeri la timpul convenit pentru propășirea națiunii mele“. Referindu-se la activitatea patriotică și națională a generalului Stoika, studentul bucovinean afirmă: „unul dintre acele focare binefăcătoare sînteți și d-voastră domnule general, al cărui nume e cunoscut la mulți români de bine. D-voastră permiteți-mi să vă iau ca exemplu, căci cu arma în mînă ați apărat națiunea contra dușmanilor externi, iar cu sfatul și banul contra dușmanilor interni“³⁹.

Studenții români din Bucovina — afirmă Petre Cârstean — cutreieră satele pentru a trezi sentimentele naționale ale populației românești majoritare de aici și contribuie la realizarea recensămîntului din Bucovina

³⁷ Scrisoare oficială cu nr. 114 a comitetului de conducere a „Societății Academice române Dacia“ din Cernăuți, către generalul Stoika, din 13 decembrie 1911, idem, doc. 29, f. 1-2.

³⁸ Ciorna scrisorii generalului Ștefan Stoika către președintele „Societății Academice Dacia“ din Cernăuți, nedatăată, dos. I, doc. 12.

³⁹ Scrisoarea lui Petre Cârstean, student la Cernăuți, către generalul Stoika, din 3 decembrie 1910, dos. II, doc. 18, f. 1-44.

vina din anul 1910⁴⁰, spre a-și îndeplini „misiunea“ și punînd satele românești în fierbere. „E o adevărată fierbere în aceste sate. Studenții au plecat toți pe la sate... flămînzi și chinuiți cutreieră cele sate cu viața în mină continuînd de a-și împlini datoria“⁴¹. Dorința studenților români din Bucovina, exprimată într-o scrisoare trimisă generalului Stoika de către același Petre Cârstean, este „să meargă în mijlocul aceluia popor necăjit și oropsit, luminîndu-l și dîndu-i o direcție nouă prin care să poată ajunge la limanul dorit“. În aceeași scrisoare este exprimată profesiunea de credință a studenților români de aici prin condeiul bursierului lui Stoika. „Ce fericire ar fi pentru mine, a pune puterile mele pe altarul de jertfă al națiunii și a lucra pentru acei de cari atîrnă viitorul neamului. Cu puteri îndoite trebuie să pășim înainte și să îndepărtăm întunecul care acoperă atît trecutul nostru glorioș cît și prezentul dureros. Cred — spunea studentul bucovinean — că și pentru d-voastră ar fi asta o mulțămîtă“⁴².

Om de cultură, iubitor al artelor, Ștefan Stoika se interesează frecvent de viața culturală a Bucovinei și Banatului, provincii românești sub ocupație austriacă, cerînd corespondenților săi să i se trimită lucrările marilor noștri muzicieni din teritoriile subjugate — Ciprian Porumbescu și Ion Vidu — muzicieni pe care îi aprecia în mod deosebit⁴³.

Corespondenții lui Ștefan Stoika îi aduceau permanent la cunoștință evenimentele mai importante din cadrul luptelor politice ale românilor bucovineni, starea incipientă de organizare a luptei naționale, activitatea partidului lor politic, greutățile pe care le întîmpinau conducătorii politici ai populației românești din această provincie și lipsa de unitate care exista în cadrul mișcării naționale românești de aici. „Pe la noi — se spunea într-o scrisoare trimisă lui Ștefan Stoika — domnesc încă lucrurile cele vechi. Certile n-au încetat. Aici pe plaiurile Bucovinei nu s-au înfrățit sufletele românești ca în Ardeal“, dar în aceleași timp se exprima credința în avîntul național al tinerei generații. „Se ridică însă acu o generație tînără care va duce o luptă nemaipomenită împotriva palavragiilor“⁴⁴. Într-o altă scrisoare generalul Stoika este informat de luptele politice din cadrul asociațiilor românilor bucovineni, lupte deplîns de populația românească de aici conștientă de urmările negative pe care le au acestea asupra realizării idealului unității naționale. „Se vor lupta (în cadrul alegerilor din 1912-n.n.) frați între frați, dînd

⁴⁰ Date despre recensămîntul din 1910 din Bucovina, la Ion Negură, *Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina*, în „Suceava, Anuarul Muzeului județean“, nr. 4, 1977, p. 189.

⁴¹ Scrisoare din 29 dec. 1912 către generalul Stoika, dos. II, doc. 20, f. 3.

⁴² Scrisoarea studentului Petre Cârstean, din 20 iunie 1911, către generalul Stoika, idem, doc. 26, f. 1-4.

⁴³ Scrisoarea lui Petre Cârstean către generalul Stoika, din 28 septembrie 1910, idem, doc. 12, f. 3.

⁴⁴ Scrisoarea din 18 martie 1912 către generalul Stoika, idem, doc. 43, f. 2.

exemplu rău poporului inconștient. Deputați ocazionali răsar ca ciupercile după ploaie⁴⁵.

Viața politică a Bucovinei, lupta națională de aici se situau permanent în atenția generalului Stoika. El era în corespondență cu frunțașii politici ai românilor de aici, cu unii dintre deputații români în parlamentul din Viena și cu diferite personalități ale vieții politice bucovinene. Asupra unora dintre aceste personalități generalul Stoika avea o influență vădită, atât prin ajutorarea lor materială cât și prin sfaturile sale politice, sfaturi ca erau apreciate și urmate de românii bucovineni. În acest sens pledează și o scrisoare din 23 ianuarie 1912, expediată din Viena de către deputatul român bucovinean, Aurel Onciul. În această scrisoare, deputatul bucovinean își exprimă mulțumirea care i-a produs-o aprobarea de către generalul Stoika a liniei sale de conduită politică. „Totuși cuvintele de laudă și de aderență din partea unui bărbat nepărtinitor și înțelept, unui român cu inima caldă precum ești d-ta domnule general mă întăresc și mă însuflețesc⁴⁶.

Asupra neînțelegerilor care domneau în cadrul mișcării naționale românești din Bucovina, neînțelegeri soldate cu demisia unor conducători ai Partidului Național Român din Bucovina și cu încetarea apariției unor ziare, generalul Stoika era bine informat, chiar de către conducătorii politici ai românilor de aici, conducători cu care Stoika era într-o continuă corespondență politică. Ca urmare a neînțelegerilor din sinul partidului românesc din Bucovina, conducerea acestuia demisionează în 1910, în frunte cu președintele acestuia Iancu Flondor⁴⁷ și preotul Atanase Gherman, binecunoscuți oameni politici bucovineni, iar ziarul oficial al partidului, „Patria“, și-a încetat temporar apariția. Preotul Atanase Gherman cu care Stoika era în corespondență deplînge această situație și declară că dacă nu se vor împăca conducătorii politici ai românilor bucovineni, „se va ajunge la un haos și din nou va începe lupta cea mai inverșunată între frați⁴⁸.

O caracterizare a situației politice a românilor din Bucovina, a luptelor naționale este magistral realizată de către frunțașul român din Cîmpulung Ion Ștefureac, marele etnograf bucovinean⁴⁹, într-o scrisoare din 28 aprilie 1910, scrisoare adresată generalului Stoika cu care frunțașul bucovinean întreținea o corespondență regulată. Caracterizarea făcută de către Ion Ștefureac este foarte realistă și optimistă în același timp, optimism provocat de pătrunderea ideilor naționale române în ma-

45 Scrisoarea lui Petre Cârștean din 24 febr. 1911 către generalul Stoika, idem doc. 28, f. 1-2.

46 Scrisoarea deputatului Aurel Onciul, din 23 iunie 1912, către generalul Stoika, idem, doc. 44, f. 1-2.

47 Vezi și Ion Negură, *op. cit.*, p. 184.

48 Scrisoarea deputatului Atanase Gherman, din 12 iunie 1911, către generalul Stoika, dos. II, doc. 13.

49 Despre viața și activitatea marelui etnograf și animator cultural bucovinean vezi și Grațian Jucan — Ion Ștefureac, în „Revista Muzeelor”, nr. 6, din 1967, p. 518 și idem, *Simpozionul Ion Ștefureac 1871—1971*, în „Revista Muzeelor”, nr. 6, din 1971, p. 562—563.

sa poporului bucovinean. „În adevăr ideea națională românească a început a se manifesta și la noi cu o putere încă necunoscută pînă acum — scria etnograful bucovinean — întreaga soarte a românismului din Bucovina depindea de puținii cărturari, care mai toți fiind funcționari dependenți și orășeni crescuți într-un spirit cosmopolit austriacesc, nu aveau tăria necesară a reprezenta ideea românească, în unicul sens ce trebuia să-l aibă în această țară ideea românească“. Situația aceasta s-a schimbat însă în bine odată cu pătrunderea ideilor naționale în poporul român de aici, popor față de care fruntașul bucovinean își manifesta deplina sa încredere. „Poporul care pînă mai ieri era o masă inertă, încătușată de guvernele dușmane nouă, a devenit un factor politic conștient și a arătat că voiește și are puterea să-și croiască singur drumul spre vremuri mari“. Tot aici Ion Ștefureac constată cu mîndrie tendința generală de a înlătura limba germană din administrație și a o înlocui cu cea română. „Azi nu mai sîntem, spre cea mai mare bucurie a noastră, noi cîmpulungenii, singurii care au izgonit din oficiul municipal limba stăpînitorilor. Aproape în fiecare săptămînă ne sosește vestea că în cutare comună românească s-a întîmplat același lucru frumos“⁵⁰.

Pătrunderea ideilor naționale în rîndul populației românești din Bucovina se făcea și pe cale organizată, mai ales prin intermediul recent înființatei „Societăți a mazililor și răzeșilor bucovineni“ și prin publicația acestuia „Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni“ și, totodată, și prin propaganda directă a membrilor societății susnumite care cutreierau toate satele românești din Bucovina. Despre această cauză răzeșească „care este o cauză eminamente națională“ și care „a înrolat mii de suflete la sînul națiunii“ este perfect inițiat și consulul general al României la Cernăuți, Dimitrie Georgescu⁵¹, „care arată mare interes și urmărește cu mare atenție mișcarea noastră“⁵².

Deși mișcarea de redeșteptare națională demarase cu succes atrăgînd și masele populare „acuma văd românii noștri — se afirma într-o scrisoare trimisă generalului Stoika — ce greșeală au comis că au lăsat răzeșimea în seama ei fără să o trezească și să-i deștepte sentimentul național“⁵³, mai existau destule greutăți care împiedicau propaganda națională românească. Aceste greutăți pe care le sufereau mai ales organizatorii politici ai luptei naționale a românilor bucovineni, erau fie lipsa de tipografii, „nu avem tipografii bune românești“⁵⁴ — se afirma într-o scrisoare către generalul Stoika —, fie confiscarea de către au-

⁵⁰ Scrisoarea lui Ion Ștefureac din 28 aprilie 1910 către generalul Stoika, dos. II, doc. 10, f. 1-4.

⁵¹ Scrisoarea lui Iancu Cuparencu, vicepreședintele „Societății Răzeșilor și Mazililor bucovineni“, către generalul Stoika, din 21 febr. 1912, idem, doc. 33, f. 3-4.

⁵² Același Iancu Cuparencu către generalul Stoika, din Cernăuți la 6 martie 1912, idem, doc. 35, f. 3.

⁵³ Ibidem, doc. 35, f. 4.

⁵⁴ Scrisoarea administratorului silvic din Vicovul de Sus, din 5 iunie 1911, către generalul Stoika, idem, doc. 30, f. 3.

toritățile austriece a materialelor de propagandă națională venite din România⁵⁵.

Activitatea de mentor cultural și sprijinitor al luptei naționale a românilor din provinciile de peste munți — depusă de către generalul Stoika — este apreciată de către conducătorii românilor din aceste pro-

Generalu' Șt. Stoika

vincii, aprecieri aduse la cunoștința generalului Stoika prin frecvențele scrisori de mulțumire primite de la românii de aici. Într-o scrisoare din 15 octombrie 1910 se afirmă că „sacrificiile ce le-ați făcut numai pentru noi bucovinenii, dând parale în toate părțile, vor cere răsplata de la si-

---

⁵⁵ Scrisoarea lui Atanasie Gherman, din 28 sept.—11 oct. 1913, către generalul Ștefan Stoika, idem, doc. 53, f. 3.

ne⁵⁶. Tot în același sens pledează și scrisoarea din 26 iulie 1910 prin care i se caracterizează și activitatea sa dezinteresată în slujba ideii unității naționale. „Într-o țară ca a noastră și în împrejurări ca acele, în care se găsește neamul nostru întreg, dator este fiecare român să muncească cât mai mult dară cât mai puțin cunoscut, căci onorurile nasc vanitățile și vai de un neam când progresul acestuia depinde de satisfacerea vanităților și ambițiilor:”⁵⁷.

Pentru încurajarea activității naționale a românilor din Bucovina, generalul Stoika a vizitat în câteva rânduri această provincie, luînd contact direct cu conducătorii mișcării naționale de aici, documentîndu-se asupra situației existente și asupra posibilităților pe care le oferă această provincie pentru o luptă națională susținută. Deplasările sale în Bucovina constituiau adevărate evenimente în viața patrioților români de aici, care îi așteptau sosirea cu nerăbdare, îl ajutau în stabilirea unui itinerar și îl rugau să revină cât mai curînd în mijlocul lor. Aceste vizite erau adevărate turnee de propagandă națională, așteptate cu viu interes de românii de aici⁵⁸.

Filoitalian convins, Ștefan Stoika desfășoară o vie activitate pe linia întăririi tradiționalei legături de prietenie între poporul român și cel italian. Astfel, el este în corespondență cu președintele filialei din București a Societății **Di M.S.E. Beneficenza fra italiani** și publică articole în diferite gazete din Italia, printre care și „La Patria del Frùli”⁵⁹. Președintele filialei bucureștene a acestei societăți, Luigi Bosero, îl invită pe generalul Ștefan Stoika la banchetul din 20 mai 1912, banchet dat cu ocazia aniversării proclamării regatului italian. La acest banchet aniversativ care era prezidat de către baronul Fasciotti, ministrul italian la București, și care constituia un prilej pentru manifestarea prieteniei tradiționale româno-italiene, generalul Stoika este printre invitații de onoare ai conducerii filialei societății italiene: „cunoscînd sentimentele d-voastră filoitaliene, ne permitem a ve ruga să luați parte la această serbare, procurîndu-ne prezența d-voastră o mare plăcere”⁶⁰.

Dacă în perioada care a urmat cuceririi independenței de stat a României, activitatea lui Șt. Stoika vizează înfăptuirea dezideratului unității naturale în perioada următoare desăvîrșirii Statului național unitar activitatea sa se axează pe două principale coordonate. Una din aceste coordonate este strîns legată de funcțiile pe care le deținea în armată, funcții care îi provoacă și o activitate de teoretician militar și celaltă

⁵⁶ Scrisoarea lui Petre Cârstean, din 15 dec. 1910, către generalul Stoika, idem, doc. 14, f. 1-2.

⁵⁷ Scrisoarea lui Ion Ștefureac, din 26 iulie 1912, către generalul Stoika, idem, doc. 11, f. 2-3.

⁵⁸ Vezi și scrisoarea lui Ion Ștefureac, din 15 septembrie 1910, către generalul Stoika, idem, doc. 13, f. 1-4.

⁵⁹ Scrisoare personală a lui Luigi Bosero, 5/18 martie 1912, către generalul Stoika, idem, doc. 52.

⁶⁰ Scrisoare oficială trimisă de către Luigi Bosero, președinte al asociației „Societa M.S.E. Beneficenza fra Italiani Bucarest”, către generalul Stoika, nedatată, idem, doc. 32.

coordonată este concretizată prin activitatea sa pe tărîm public, activitate exprimată prin luări de poziții față de anumite probleme ale societății românești contemporane lui.

Militar de carieră și un mare admirator al armatei despre care ca instituție de stat vorbește numai la superlativ — „armata acest minunat aparat menit să apere independența și integritatea țării și să mențină ordinea în stat”⁶¹, Ștefan Stoika parcurge toate treptele ierarhiei militare pînă la gradul de general. Astfel, fiind un element dotat și posedînd temeinice cunoștințe de specialitate, aplicate în mod strălucit în timpul războiului de independență, este înaintat la gradul de maior la 10 mai 1885, reușind al doilea la examenul de capacitate care consfințește trecerea din corpul ofițeresc inferior în acel superior. Mergînd pe aceeași linie ascendentă a ierarhiei militare, în 1892 este înaintat locotentnt colonel la alegere și numit comandant al regimentelor 3 și 7 de cîmp, pentru ca în 15 decembrie 1894 să fie numit Șef de stat major la divizia a II-a din Roman. Din anul 1895 este comandant al regimentului 11 artilerie, cu garnizoana la Focșani, funcție ce o deține pînă la pensionare iar în 1900 este înaintat la gradul de colonel la alegere⁶². Pe data de 1 aprilie 1907 este pensionat și trecut în rezervă cu gradul de general de brigadă, după ce 38 de ani servise cu devotament o instituție pe care a iubit-o și căreia i s-a dedicat cu totul — armata⁶³.

Lupta pentru independență și unitate națională constituie însă o permanență în întreaga lui viață și activitate. Astfel, în anul 1914, în perioada cînd războiul devenise iminent și România declarase mobilizare generală, generalul în rezervă Ștefan Stoika solicita printr-o scrisoare adresată generalului Alexandru Averescu, pe atunci comandantul „Corpului I de armată Craiova”, să i se repartizeze un comandament în caz că România va intra în război. Nesatisfăcut de răspunsul primit, răspuns în care i se comunica că nu mai există comandamente libere, lucrările de mobilizare fiind încheiate, generalul Ștefan Stoika insistă printr-un memoriu trimis ministrului de război, generalul Iliescu. Prin acest memoriu el cerea să i se „acorde dreptul de a forma un corp de voluntari în cazul cînd vom merge contra Austro-Ungariei, cu care va face lupte de guerilă, atît în Bucovina cît și în Transilvania, teritorii ce

⁶¹ General Ștefan Șt. Stoika — Armata constructoare, dos. IV. Articole, doc. 7.

⁶² Scrisoarea generalului Stoika, din 14 ianuarie 1903, către un căpitan al cărui nume nu este menționat, care îi ceruse o autobiografie pentru a o introduce într-o proiectată istorie a armatei române, pe care acest căpitan și-a propus să o scrie. Dos. I, doc. 11. Referitor la proiectata istorie a armatei române moderne, colonelul Stoika propune următoarea delimitare cronologică: prima parte — 1830-1859, în care după spusele sale „Sintem datori recunoștință tuturor predecesorilor noștri care de la 1830, data reînființării oștrei noastre, au conlucrat la întemeierea acelor polcuri (regimente) care au dat naștere: pompierilor de la 1848, tunarilor care au tras primul foc asupra Silistrei la 1854, și eroilor din războiul de neatîrnare”; partea a doua — 1859—1866 deci cea a prefacerilor innoitoare din timpul domnitorului Unirii — Alexandru Ioan Cuza; și ultima perioadă cea mai apropiată, din 1866, data detronării lui Cuza și pînă la data scrisorii în 1903.

⁶³ Generalul Ștefan Stoika — „O lămurire”, dos. IV, doc. 16.

imi sînt cunoscute⁶⁴. În același memoriu el conchide : „Cred că nu este drept ca energiile națiunii să nu fie întrebuințate toate cînd Țara va face apel la dînsule⁶⁴.

Pentru sentimentele sale proantantiste și ostile Puterilor Centrale, în perioada ocupației germane a Bucureștiului generalul Ștefan Stoika, rămas în capitală, este deținut ca ostatec la hotelul „Imperial din București, faptul în sine nefăcînd decît să confirme poziția profund patriotică a generalului Stoika⁶⁵.

Pe lîngă activitatea desfășurată nemijlocit în slujba armatei, Ștefan Stoika a desfășurat și o bogată activitate de teoretician militar, activitate pusă în slujba țării, a întăririi armatei și creșterii eficienței acesteia. Încă din perioada anterioară primului război mondial, preocupările de teorie militară, de tactică și strategie se situează permanent în activitatea sa. Colonelul Ștefan Stoika este autorul primei traduceri în limba română a manualului de strategie și tactică militară a generalului prusian Clausewitz, manual intitulat „Principii esențiale pentru conducerea rezelului“, apărut la Focșani în anul 1897. Traducerea este dedicată „Memoriei iubitului meu părinte, repausatului colonel Stoika⁶⁶ și avea ca scop să servească drept călăuză, oricărui ofițer care iubindu-și frumoasa carieră ce a îmbrățișat-o „dorește să pătrundă în tainele științei artei rezelului“. Această traducere este făcută — după mărturisirea autorului — din „dorința de a fi folositor și eu ca și Părintele meu, armatei pentru care am avut un cult deosebit și sub drapelul căreia am trăit cei mai frumoși ani ai vieții mele⁶⁷. Deși încă din prefață, traducătorul își propunea să fie fidel textului, lucru pe care de altfel îl și respectă, acolo însă unde anumite chestiuni sînt deja depășite sau îi provoacă îndoiala, Ștefan Stoika, își exprimă părerea proprie în notele de subsol ale cărții. Astfel, referitor la teza susținută de Clausewitz în acest manual, cu privire la necesitatea ca artileria să nu se deplaseze pe timpul luptei, ci ea să fie bine amplasată încă din perioada premergătoare luptei, Ștefan Stoika își exprimă îndoiala că acest principiu mai era valabil încă pe timpul lui Clausewitz. „Aceasta este prea absolut — spunea traducătorul. Chiar pe timpul lui Clausewitz artileria era destul de mobilă ca să poată forma baterii mari în timpul acțiunii⁶⁸. Ofițer de artilerie, arma cea mai modernă și cea mai eficientă atunci, Ștefan Stoika susține marea superioritate a acesteia față de infanterie, exemplificînd cu rezultatele războiului franco-prusian din 1870—1871 și exprimîndu-și în același timp încrederea în viitorul artileriei în cadrul armatei moderne. „După releveul pierderilor suferite de francezi în 1871,

⁶⁴ Scrisoare și memoriu a generalului Ștefan Stoika către general. Al. Averescu și Iliescu, din 27 iulie 1914, dos. I, doc. 16, f. 1-3.

⁶⁵ Necrologiul generalului Ștefan Stoika, dos. I, doc. 11.

⁶⁶ Clausewitz, *Principii esențiale pentru conducerea rezelului*, tradusă de locotenent colonelul Ștefan Stoika, din artileria Focșani, 1897, p. 1.

⁶⁷ Idem, *Pentru domnii militari*, p. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 36 în notă; referitor la această problemă vezi și general maior Eugen Bantea — *Experiența războiului de independență și dezvoltarea puterii armate în România pînă la primul război mondial*, în „Revista de istorie“, nr. 3/1977, p. 384.

efectul de distrugere a 8 tunuri prusiene în această campanie a fost echivalent cu cel produs de 100 puști, fără a mai vorbi — afirmă colonelul Stoika — de acțiunea artileriei asupra obstacolelor materiale și mai ales de efectul moral al focurilor sale. Oricare ar fi schimbarea armamentului, este probabil că aceste două avantaje vor rămâne artileriei⁶⁹.

Notele colonelului Stoika la cartea lui Clausewitz sînt concepute ca un fel de dialog cu autorul, dialog provocat de diferitele probleme ale doctrinei militare. De exemplu, privitor la necesitatea atacului la baionetă — atac pe care armata română îl va practica cu succes și în timpul luptelor de la Mărăști, Mărășești și Oituz și de a cărei importanță colonelul Stoika este deplin conștient —, el nu este de acord cu afirmațiile lui Clausewitz după care nu este neapărat necesar ca atacul să fie folosit la mică distanță și îi reproșează generalului prusian că acest principiu ofensiv nu este conceput în funcție de necesitățile armatei moderne, ci în funcție de necesitățile armatei din sec. XVIII, de pe timpul regelui Prusiei Friederich al II-lea. „Acesta s-a schimbat cu totul — spune colonelul Stoika — căci la această distanță azi nu se mai poate întrebuița decît atacul cu baioneta. Dară nici în epoca lui Napoleon, acest principiu nu mai era aplicabil: era propriu cel mult timpului lui Friederich⁷⁰.

Rolul ofițerului în timpul luptei, rol conceput ca fiind determinat de o relativă independență în mișcare — independență bazată pe cunoștințele militare și pe suplețea inteligenței sale în funcție de situația dată — este o temă predilectă a teoreticianului nostru și ea va ocupa mult spațiu în toate scrierile sale militare. În contradicție cu principiile lui Clausewitz, care promovau existența unei ordine de lupte stricte — elaborată de sus și de la care nimeni nu s-ar fi putut abate, absolutizînd deci aspectul formal al luptei și limitînd inițiativa ofițerilor —, colonelul Stoika se ridică cu vehemență. „Nici o formă nu poate înlocui activitatea mintală, nu numai a șefilor, dară chiar a soldaților, mai mult încă, forma exclude spiritul, cum a probat-o epoca care a urmat războaielor lui Napoleon, mai cu seamă, în armatele care s-au lăsat prea mult seduse de către înșelătoarea idee, de a înlocui odată pentru toate, necesitățile dispozițiilor speciale printr-o formă normală a ordinei de bătaie⁷¹. Tot în acest sens pledează și citatele din diferiți generali și comandanți de armată celebri și mai ales citatele din Napoleon, ca de exemplu cel referitor la tatonarea inamicului chiar în timpul bătăliei pentru a putea descoperi punctele lui slabe. „Ne încăierăm pretutindenea și apoi vedem⁷².

În toate scrierile sale de teorie militară își exprimă deplina sa încredere în posibilitățile de edificare a unei armate române moderne, o-

⁶⁹ *Ibidem*, nota de la p. 35.

⁷⁰ *Ibidem*, nota de la p. 38; pentru aceeași problemă vezi și E. Bantea, *op. cit.*, p. 392.

⁷¹ *Ibidem*, nota de la p. 40.

⁷² *Ibidem*, nota de la p. 37.

peră națională la care înțelege să-și aducă și el contribuția prin toată capacitatea și cunoștințele sale militare⁷³.

Critic vehement al politicianismului, nepotismului și favoritismului din armată, realități care după părerea sa, au dus la înfrângerea armatei române în prima parte a primului război mondial, el preconizează o armată modernă bine instruită și educată, bine organizată și condusă de ofițeri capabili, ofițeri care să fie promovați numai după criteriul meritului și nu după alte criterii. „Numai cu măsuri drepte și energice vom parveni de a curăți armata de tot ce este rău și de a arăta celor buni că drumul la onoruri este deschis, numai aceluia care au merite și că vechiul și nenorocitul sistem a încetat să mai existe, sistem care ne-a adus la pieire”⁷⁴.

Spirit deschis, receptiv la tot ce este nou în domeniul militar, și în special în cel al artileriei, Ștefan Șt. Stoika, vrednic urmaș al tatălui său, colonelul lipovan Ștefan Stoika, este împreună cu fratele său generalul Nicolae Șt. Stoika, membru fondator al „Revistei Artileriei” revistă care-și propunea încă prin articolul prim al statutelor sale „a răspîndi în armată cunoștințele folositoare ei, ținînd-o la curent cu progresele științelor militare din țară și străinătate”⁷⁵.

După cum afirmam mai sus, referindu-ne la rolul ofițerului în concepția generalului Stoika, corpul ofițeresc în general, începînd de la formarea lui prin școlile militare și pînă la pensionare s-a bucurat din partea generalului Stoika de o atenție deosebită. Acestui corp ofițeresc în care Stoika vede „oglindea corpului ce încadrează” trebuie să i se facă o educație aleasă, și aceasta mai ales în școlile militare, instituții care se situează permanent în preocupările sale. Într-un studiu rămas în manuscris, intitulat semnificativ „Școlile militare. Pepiniera corpului ofițeresc”, se reflectă concepția modernă a generalului Stoika referitoare la această problemă. Aceste școli — scrie fiul întemeietorului primei școli militare din Principate, cea de a Dudești din 1838⁷⁶ — trebuie să se îngrijească „cu multă seriozitate să dea pe lîngă o cultură intelectuală și o creștere sufletească și socială”⁷⁷. În acest sens, el propune unele modificări în funcționarea acestor instituții, și anume : să fie puse sub patronajul regimentelor spre care se vor îndrepta viitorii ofițeri, degrevînd astfel și bugetul statului de întreținerea lor. În vederea realizării deziideratului educației în spirit patriotic și moral al viitorilor ofițeri, generalul Stoika propune ca „zilnic în școlile militare să fie ținute conferințe asupra rolului ofițerului în pace și în război, în viața ostășească și în

⁷³ Colonelul Ștefan Stoika, Comandantul regimentului 11 de artilerie regală de cîmp, *O privire asupra instituțiilor noastre militare*, Focșani, 1905.

⁷⁴ General Ștefan Stoika, *Cauzele înfrîngerii noastre*, București, 1918, p. 15.

⁷⁵ *Vezi Revista artileriei*, nr. 12 din 1909, p. 931-934, capitolul referitor la statut și la membrii fondatori.

⁷⁶ *Vezi Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, Primele școli ostășești din Țara Românească. Activitatea lui Nicolae Bălcescu ca iunkăr, învățător 1830—1840, în „Studii și articole de istorie”, nr. 8, 1966, p. 108.*

⁷⁷ Generalul Ștefan Stoika, *Școalele militare. Pepiniera corpului ofițeresc*, nedatată, dos. IV, doc. 14, f. 1-3.

societate, în viața publică și privată“. Ca și conferențiar, generalul Stoika propune să fie aleși „bărbați luminați și cultivați, bărbați cu ascendent moral, care să țină aceste conferințe atît în fața elevilor din școlile militare cît și a corpului subofițerilor din garnizoane“. Dorința sa exprimată în acest studiu, este ca „să văd corpul nostru ofițeresc format din ofițeri mindri, viteji, inimoși și plini de umanitate“, văzînd într-un asemenea corp „o garanție pentru stat“⁷⁸. Aceeași problemă a corpului ofițeresc este reluată în articolul său intitulat „Pro Patria“, cu subtitlul „Pentru cadrele armatei“ — aflat și el în manuscris — articol în care propune ca ofițerii să fie mai bine retribuiți, ei fiind apărătorii țării, și avînd în vedere marele rol pe care l-a avut corpul ofițeresc în timpul primului război mondial, război soldat cu desăvîrșirea statului național unitar român. „Căci la ce bun — scria generalul Stoika — bărbații noștri de stat au lucrat și au pregătit întregirea Neamului și a Țării, dacă n-am fi avut acolo piepturi de bronz și acele suflete, care au luptat și au învins pe dușmani și dintre care o parte zac între vitejii lor soldați, iar alții străbat țara cu mîndrie, dar lipsiți de o mîină sau de un picior“⁷⁹.

Rolul ofițerilor din statul major regal a preocupat în aceeași măsură pe teoreticianul militar Stoika. Luînd în discuție problema acestor ofițeri, deplîngea organizarea acestui corp în care erau aduși ofițeri de elită care erau scoși din cadrele active ale armatei, pierzînd astfel contactul cu aceasta și fiind ținuți exclusiv la dispoziția regelui. Rezolvarea acestei probleme, generalul Stoika o vede în, principiul efectuării unui stagiului de numai 2 ani în acest stat major, stagiul efectuat de ofițerii cei mai buni, atingîndu-se astfel un dublu scop. „M. S. Regele ar putea cunoaște un număr mai mare de ofițeri chemați a fi în imediat contact cu tronul, ofițeri care mai tîrziu vor fi comandanții armatei și ofițerul nu și-ar pierde contactul cu șefii, camarazii și trupa, putînd prin aceasta aduce reale servicii armatei și implicit țării și tronului, armata fiind sprijinul acestora în zilele de nevoie“⁸⁰.

Problemele de teorie și practică militară generalul Stoika le dedică în perioada de după desăvîrșirea statului național unitar multe pagini. În concepția sa, în perioada postbelică România trebuia să aibe o nouă organizare corespunzătoare noilor realități⁸¹.

Corespunzător noii situații, propusă de el, a împărțirii teritoriului național, generalul Stoika își exprimă părerea (în două studii din perioada postbelică) de a se urma exemplul prusian — generalul Stoika făcîndu-și specializarea între 1871—1874 la Berlin — să împartă țara în 15 unități teritoriale, administrativo-militare, după modelul Prusiei, iar

⁷⁸ *Ibidem*, f. 2.

⁷⁹ *Idem*, *Pro Patria. Pentru cadrele armatei*, cu dedicația „Vouă vitejilor camarazi, cărora vă datorim mărirea țării, vă dedic aceste rinduri“, 12 iunie 1922, *idem*, doc. 13, f. 1—3.

⁸⁰ *Idem*, Statul major regal, *idem*, doc. 11. Pentru problema aceasta vezi și E. Bantea, *op. cit.*, p. 3, 8, 5.

⁸¹ *Idem*, *Capitala militară a României Mari*, 5 oct. 1920, doc. 19, f. 1—2.

armata să fie împărțită și ea în 15 divizii, astfel ca acestea să corespundă împărțirii administrativ-teritoriale preconizate. Această organizare preconizată a armatei trebuia să degreveze bugetul central al statului, obligațiile întreținerii diviziilor revenind autorităților locale a teritoriului unde erau amplasate aceste unități militare⁸². În concepția generalului Stoika, pe lângă avantajele strategice și financiare, această nouă organizare teritorială a armatei oferea și avantajul „cele mai grabnice cimentări a unirii tuturor provinciilor“, acest lucru fiind realizabil prin satisfacerea necesității ca „regimentele din vechiul regat să fie dizlocate în provinciile nou alipite, iar regimentele din acele provincii în vechiul regat“⁸³.

Spirit progresist, în permanență receptiv la nou, generalul Stoika salută cu entuziasm hotărârea conducerii superioare a armatei de a întrebuința armata în timp de pace pentru a construi nu numai obiective strategice, ci și obiective civile: șosele, poduri, căi ferate⁸⁴. În acelaș timp, prin veniturile pe care le aduce țării prin munca în construcțiile publice se realizează și degrevarea bugetului țării de o parte din cheltuielile militare, preconizată de către generalul Stoika și prin „suprimarea funcțiilor inutile care sunt“⁸⁵.

De această încercare de degrevare a bugetului statului se leagă și propunerile generalului Stoika referitoare la pensiile militare. După ce afirmă că pensiile militarilor sînt acordate de deplin merit pentru activitatea lor de apărare a patriei, și pentru luptele la care au participat cu ocazia diferitelor campanii, el salută măsura ministrului de război, generalul Rășcanu de a „unifica pensiile pentru toți ostașii care au luat parte la o campanie și și-au jertfit viața, și și-au adus astfel obolul pe altarul Patriei“⁸⁶. Tot în acest sens, generalul Stoika propune întărirea activității „Casei de economii credit și ajutor“ existentă, întărire preconizată prin ridicarea cotizației fiecărui membru, astfel ca la părăsirea serviciului militar sau la moartea sa să i se restituie lui sau moștenitorilor, periodic, un anumit procent din suma depusă. Astfel, în concepția generalului Stoika — se putea mări ponderea acestei instituții pînă a se substitui prin acordarea de procente periodice sistemului de pensionare, ușurînd astfel și situația financiară a statului⁸⁷.

Tot pentru îmbunătățirea condițiilor de trai ale membrilor corpului ofițeresc și ale familiilor lor, generalul Stoika crede că ar fi necesar să se constituie o societate de consum pe care el propunerea să fie intitulată după numele zeiței războiului la romani — zeița Bellona. Această societate trebuia să cuprindă tot personalul militar sau cel auxiliar ar-

⁸² Idem, *Memoria asupra organizației armatei noastre de cîmp*, doc. 12; asupra influenței gîndirii militare germane și asupra organizării armatei române în divizii și în unități mai mari vezi și E. Bantea, *op. cit.*, p. 383.

⁸³ Idem, *Cîteva cuvinte asupra organizației armatei noastre*, 7 iulie 1920, doc. 9; aceeași problemă o tratează și în *Armata și româhizarea*, doc. 2, nedatat.

⁸⁴ Idem, *Armata constructoare*, nedatat, doc. 7.

⁸⁵ Idem, *Armata și reducerile bugetare*, dos. IV, loc. 17.

⁸⁶ Idem, *Ofițerii veterani și legea pensiilor*, idem, doc. 17 bis.

⁸⁷ Idem, *Cîteva chestii militare. Pensiile*, doc. 4, nedatat.

matei. Toate problemele legate de administrația și gestiunea acestei societăți trebuiau, în concepția lui Stoika, să fie subordonate Ministerului de Război, această subordonare conferind societății și o notă oficială⁸⁸.

Pensionarilor armatei și celor trecuți în rezervă ar fi trebuit — scria generalul Stoika — să li se ofere condiții de a deveni și ei proprietari de pământ prin reforma agrară din 1921. El își exprimă încrederea că fostele cadre ale armatei vor impune respect și disciplină în ocupațiile agricole și vor fi exemple de concepții înaintate și eficiente în cultivarea pământului. Această propunere deși nu oferea o rezolvare a problemei agrare — soluția realistă este dată în 1945 prin desființarea moșierimii ca și clasă — demonstrează spiritul progresist al generalului Stoika⁸⁹.

Pentru ofițerii care au participat la cel puțin o campanie — cei pe care generalul Stoika îi respecta cel mai mult — el propune să li se acorde „privilegiul“ de a purta uniforma militară și după data trecerii lor în rezervă. Ceea ce le conferă dreptul la acest „privilegiu“ ofițerilor trecuți în rezervă sînt campaniile la care au luat parte. „Dacă acest ales al neamului, scrie generalul Stoika, a avut privilegiul de a-și expune viața pentru Neam, Tron și Țară, este logic să i se acorde și lui acest privilegiu care nu jigneste pe nimeni“. Măsura preconizată nu va putea să aducă decît avantaje tuturor părților. „Prin aceasta ofițerul va fi răsplătit, prestigiul armatei va cîștiga, statul nu va pierde nimic, iar această favoare va face să fie și mai atrăgătoare, mîndra și frumoasa carieră a armelor“⁹⁰.

În preocupările generalului Stoika se situează și permanenta grijă pentru militarii care au rămas invalizi pe cîmpul de luptă, participînd la diferite campanii, învederînd astfel umanismul său consecvent. Rezolvarea problemei invalizilor militari, generalul Stoika o întrevede în înființarea de aziluri pentru militarii care au rămas fără familii. Aceste aziluri, generalul Stoika propunea să fie instalate, pentru a nu cauza noi cheltuieli statului cu construcția lor, în mănăstirile de călugări care sînt părăsite sau în curs de părăsire și să fie conduse tot de către un militar „un ofițer invalid din aceia carei au dat probe că : iubesc soldații, sunt activi, inteligenți și cinstiți“. Aceste aziluri în concepția generalului Stoika vor avea și un scop lucrativ. „Invalizii vor avea drept ocupație: cultura arborilor fructiferi, a zarzavaturilor, a plantelor de melisă (melifere n.n.) și mentă, fabricarea spirtului, creșterea albinelor, toate produse căutate în comerț, precum și creșterea de animale domestice“⁹¹. Această idee este foarte modernă și în același timp plină de un profund umanism.

De același spirit umanist este călăuzită și propunerea sa privind întemeierea unui azil pentru fiicele militarilor, azil care să fie construit

⁸⁸ Idem, *Societatea de consum Bellona*, doc. 5, nedatat.

⁸⁹ Idem, *Legea agrară și cadrele armatei*, cu motto-ul „Nici ofițerii, nici soldații, toți ofițeri ai țării“, doc. 8.

⁹⁰ Idem, *Privilegiul ofițerilor*, dos. IV, doc. 6, resemnat și nedatat.

⁹¹ Idem, *Invalizii militari*, doc. 3.

pe dealul Cetățuiei din Iași. El motivează alegerea Iașului ca sediu al acestei instituții ca o răsplată pentru „eroica sa resemnare în restriștele noastre : pentru româneasca și inimoasa ospitalitate ce a acordat grațioșilor noștri suverani“, în toamna anilor 1917—1918. La acest azil, proiectat mai mult ca un institut, fetele militarilor au posibilitatea să studieze și să devină învățătoare sau chiar profesoare, iar la terminarea lui, generalul Stoika propune să li se dea „un trusou complet și o sumă oarecare de instalație, așa ca, copila să poată fără grijă să-și înceapă apostolatul său“⁹². Scopul acestui așezământ este asigurarea unei bune educații, educație care în concepția generalului Stoika trebuie să fie în principal patriotică și națională. „Noi am arătat că cerem sine qua non, pe lângă cultura intelectuală și creșterea sufletească și socială, de aceea să ne gândim ca din fiicele noastre ale militarilor, să facem soții demne, mame duioase și patriote fără seamăn“⁹³.

Spirit umanist, iubindu-și patria și poporul, fiind în același timp în permanență conștient de importanța unei bune educații, date fiilor acestuia, Ștefan Stoika sprijină activitatea acelor care au grijă de copiii orfani. Printre aceștia se numără și marele savant de reputație internațională, Victor Babeș. Într-o scrisoare oficială din 1 iulie 1910, Victor Babeș îi scrie printre altele generalului Stoika : „Regret că nu am avut onoarea a vă vedea, nu mă îndoiesc însă că poate curînd ne vom întîlni. Biroul comitetului (pentru ajutorarea orfanilor—n.n.) se întrunește joi la orele 6 și atunci voi comunica și propunerile d-voastre, care mi se par foarte utile pentru atingerea scopului nostru“, iar în finalul scrisorii marele savant spunea : „Sper că vom putea conta și pe sprijinul personal al d-voastră“⁹⁴.

Pedagogia militară a ocupat în preocupările generalului Stoika un loc de prim rang. El insistă în toate scrierile sale asupra necesității unei bune educații făcute ofițerilor și soldaților, dintre care cea a exemplului personal și a conferințelor și expunerilor patriotice ocupă un loc de frunte. Corpul ofițeresc trebuie astfel educat încît să facă față oricărei situații, citînd în sprijinul acestei afirmații pe Clausewitz, ale cărui principii despre conducerea războiului le tradusese, și cerînd ofițerilor să nu se „reazeme“ numai pe regulamente. Inconvenientul lipsei inițiativei personale a ofițerului îl ilustrează cu greșelile care s-au făcut de către unii ofițeri superiori români în luptele de pe văile Jiului și Oltului din timpul primului război mondial⁹⁵.

Militant pentru adînci prefaceri democratice — lupta pentru democrație fiind o altă latură a activității sale — generalul Stoika solută cu entuziasm reforma agrară din 1921 și chiar propune unele aprofundări ale ei în sens democratic. El se declară un adept al egalizării averilor,

⁹² Ibidem, *Azilul pentru fiicele militarilor*, doc. 10, nesemnat și nedatat, f. 1.

⁹³ Ibidem, f. 2.

⁹⁴ Scrisoare oficială trimisă de prof. dr. Victor Babeș, directorul „Institutului de Patologie și Bacteriologie“, București, din 1 iulie 1910, către generalul Stoika, dos. II, doc. 21.

⁹⁵ Generalul Ștefan Stoika, *Clipe trăite*, dos. III, doc. 4.

egalizare concepută în sensul confiscării a 2/3 din averile făcute pe căi necistite în timpul războiului. Această egalizare trebuia să lovească în averea „miniștrilor parvenizatori, a prefectilor contrabandiști, a înalților demnitari care s-au îndeletnicit cu traficul de furnituri, a îmbogățiților de război... care făceau aceste criminale fapte, fără nici o teamă, fiind acoperiți de înaltele funcții ce ocupau”⁹⁶.

Preocupările generalului Stoika pentru adîncirea democrației prin constituția din 1923 sînt ilustrate și prin propunerile sale privitoare la modificarea legii electorale. În primul rînd, pentru instaurarea unui sistem electoral cu adevărat democratic este necesar — după părerea generalului Stoika — ca în viața noastră politică să fie instalată o deplină moralitate. Experiența ultimelor alegeri, spunea generalul Stoika, a dovedit că legea electorală din 1919 „este departe de a asigura cetățeanului libertatea de a cugeta”. Pentru aceasta el propune ca „legiuitorii înainte de a vota legea, să ia măsuri aspre, coercitive contra acelor indivizi, care în calitate de miniștri falsifică voința alegătorilor, trimițîndu-i nu înaintea casei ci înaintea juraților, numai astfel — conchide generalul Stoika — miniștrii se vor păzi pe viitor a comite astfel de nelegiuiri”. După părerea autorului acestor propuneri, „legea electorală pentru a fi folositoare trebuie să fie echitabilă, dar trebuie să servească și de stimulent cetățeanului”⁹⁷.

Problema căsătoriei, care era unul din stimulentele dreptului de a deveni alegător, este abordată în multe dintre scrierile generalului Stoika. Astfel, spune acesta, țara a pierdut foarte mulți bărbați în timpul războiului și „este în interesul țării ca tot românul să devină folositor țării” și propune, în consecință, măsuri pentru instituirea quasi-obligatorie a căsătoriei după vîrsta de 21 de ani iar celor care nu se supun acestui comandament să le fie ridicate anumite drepturi, ca de ex. cel de a fi alegător și să li se perceapă impozitele îndoite. Tot pe aceeași linie a unei mai bune repartizări a funcțiilor în stat, repartizare făcută în interesul statului și nu a diferitelor persoane care dispun de protecție politică, era necesar, în concepția generalului Stoika „să facem oameni pentru funcții. Nu funcții pentru oameni. Fiecare funcționar să știe că este al țării, nu al celui care l-a numit. Să știe că nimeni nu este indispensabil. Funcțiile fiind ale țării, nu se pot da decît celor mai destoinici și mai demni”. O datorie de prim rang a funcționarilor publici este, după părerea generalului Stoika, cinstea în toate împrejurările. „Cinstea este o datorie civică nu un merit”. Nici pătura celor care nu produceau nimic, a „stîlpilor de cafenele”, nu scapă pamfletului virulent al generalului Stoika, care demască mentalitatea existentă atunci de a considera munca, producerea bunurilor materiale ca ceva josnic și nedemn. Vederile sale cereau ca toate clasele sociale, toți cetățenii să fie producători de bunuri materiale prin mijloacele lor spe-

---

⁹⁶ Idem, Scrisoare deschisă către onorabili perceptorii din România Mare, din 21 august 1921, dos. II, doc. 55, f. 1-3.

⁹⁷ Idem, *Modificarea constituției*, dos. IV, doc. 15, nedatat, nesem.

cifice. „Cel ce consumă, trebuie să și producă ! Să lucreze dar, tot consumatorul“⁹⁸. Critic virulent al unor aspecte negative ale societății burgheze contemporane lui, generalul Stoika se ridică cu vehemență împotriva mentalității așa-zise aristocratice, ca marii proprietari să trăiască mai mult în străinătate, făcînd astfel să existe un permanent transfer de capital dinspre România spre alte state, transfer dăunător economiei românești. Pe acești înstrăinați, care denigrează patria lor, România, îi pune în antiteză cu revoluționarii exilați după înfrîngerea revoluției din 1848 din Țările Române, care „au început o campanie de presă și prin întruniri, campanie care a luminat Europa asupra românilor“. El își exprimă indignarea față de faptele acelor care „nu practică limba țării, care își schimbă religia, dar care primesc din șase în șase luni veniturile domeniilor ce au în țară“ și care „petrec cu străinii, rîd de noi cu străinii și ceea ce este mai odios tăgăduiesc chiar că sînt români“. Împotriva unor astfel de indivizi complet nefolositori țării, uneori chiar dăunători acesteia, generalul Stoika propune măsuri drastice. „Cui nu-i place Țara Românească, să o părăsească ! Să-și vîndă tot și să se deștăreze ! Liliaci nu ne trebuie ! Ne trebuie români !“⁹⁹.

Destinele țării sale — ale României — îl preocupă pe generalul Stoika și în alte scrieri, aceste scrieri avînd ca numitor comun spiritul constructiv care le animă. Problema organizării României potbelice este și ea în preocupările constante ale lui Stoika. Organizarea „României Mari“ a bugetului ei în condițiile imediat posteroare conflagrației se înscrie și este descentralizată, diviziunile teritoriale avînd o largă autonomie, iar organele supreme ale administrației de stat, ministerele, fiind bine specializate pe ramuri de activitate¹⁰⁰. Bugetul, deși va trebui sporit în urma războiului, va trebui — după părerea sa — să asigure sarcina susținerii statului de către toți contribuabilii în mod echitabil, astfel încît să fie suportabil pentru toți cetățenii¹⁰¹.

Om de vastă cultură, generalul Stoika este și un iubitor al istoriei naționale, al trecutului eroic și de luptă al poporului nostru, trecut pe care-l evocă în numeroase conferințe și expuneri ținute în diferite ocazii cu caracter aniversativ. Legendara figură a domnului primei uniri a celor trei țări române — Mihai Viteazul —, la fel ca figura domnului unirii definitive — Alexandru Ioan Cuza —, exercită asupra generalului Stoika o influență profundă. Figura domnitorului primei uniri, Mihai Viteazul este magistral evocată de către generalul Stoika într-o conferință cu tema „Viața lui Mihai Vodă Viteazul și opera lui politică“, conferință ținută la societatea „Cultura“ din Urziceni. Figura eroicului domnitor, cel care „a întrupat visul românilor“ este prezentată cu multă

⁹⁸ Idem, *Cîteva cuvinte asupra organizației României Mari*, doc. 1, f. 2.

⁹⁹ Idem, *Scrisoare către redactorul unei reviste nenominalizate*, dos. II, doc. 31.

¹⁰⁰ Idem, *Cîteva cuvinte asupra organizației României Mari*, dos. IV, doc. 1, f. 1 și 3.

¹⁰¹ Idem, *Memoriu privitor la sponirea veniturilor statului nostru*, doc. 18, nesemnat și nedatat.

măiestrie de către conferențiar, sincer admirator al lui Mihai Viteazul¹⁰².

Figura domnitorului unirii definitive, Alexandru Ioan Cuza — cu care Ștefan Stoika a fost contemporan — a produs o impresie profundă asupra tânărului Stoika, determinându-l să aleagă ca profesiune cariera militară. Este magistral evocată de către Ștefan Stoika trecerea în revistă a armatei celor două Principate unite, de către domnitor, în 1862, pe Cîmpia Cotrocenilor, moment cu o influență decisivă asupra viitorului său. „Eram de vreo oră în așteptarea sosirii lui Vodă, platoul Cotrocenilor era plin de lume, în echipaje elegante, în trăsurile de oraș, călări și pe jos, zeci de mii de curioși asistau la această paradă, care era ordonată pentru a onora și mai mult pe tinerii ofițeri care după cinci ani de școală și de studii încordate, în loc să-și aleagă o carieră lucrativă și mai bogată, îmbrățișau cariera armelor, bogată în virtuți, în jertfe și glorii! Semnalul îl date Vodă, șeful oștirii, falnic și frumos apărură călare pe un ager cal, însoțit de ministrul de război, regretatul general I. Florescu care a făcut mult pentru armată, și urmat de un strălucit stat major se îndreptă spre trupă. Un tunet de strigăte și de urale! Publicul era entuziasmat! Iar eu am fost așa de adânc impresionat încît peste un an, fără consimțămîntul tatei, dar armat cu un consimțămînt apocrif, fui primit între candidații pentru școala militară și din 154 concurenți izbutii al treilea la clasificare¹⁰³.

În preocupările sale istorice nu intră numai evenimentele contemporane lui, ci și evocări în cadrul expunerilor și a conferințelor despre istoria poporului român, oprindu-se cu precădere asupra perioadei domniilor fanariote, perioadă pe care o supune unei critici vehemente, punînd-o în antiteză cu eroica istorie medievală a românilor și cu luminoasa perioadă modernă¹⁰⁴. Studiile sale istorice și gîndirea sa îndreptată în permanență spre apărarea țării și cariera armelor, îl determină să consemneze și diferite maxime și cugetări proprii, cugetări legate mai ales de armată și corpul ofițeresc, de comportarea și înaltele calități pe care acesta trebuie să le îndeplinească. „Cînd Virtutea, Onoarea și Cavalerismul ar dispărea din o societate, căutați-le în sufletul corpului ofițeresc, căci acolo vor fi adăpostite! Numai cei care jertfesc totul pentru un ideal mare — scria generalul Stoika — ca ostașul, înțeleg strălucirea acestei trinități¹⁰⁵.

Preocupările sale culturale nu s-au limitat însă la cunoașterea și evocarea istoriei patriei, generalul Stoika fiind în același timp și un iubitor și admirator al literaturii. Dragostea pentru literatură este și ea tradițională în familia lipovană Stoika, tatăl său, colonelul Ștefan Stoika, fiind unul dintre scriitorii din prima jumătate a secolului al

¹⁰² Idem, *O școală proberiană în Urziceni*, doc. 22, f. 15.

¹⁰³ Idem, *1 Decembrie 1920. O vizită interesantă*, doc. 28, f. 2-3.

¹⁰⁴ Idem, *Clipe trăite*, dos. III, doc. 4, f. 1-3. *Amintiri 13 sept. 1848-13 sept. 1923*, dos. IV, doc. 21, f. 1-3. *Clipe trăite. Amintiri 25 august 1927*, dos. III, doc. 3 și *Amintirile mele 1854-1922*, dos. IV, doc. 28, f. 2.

¹⁰⁵ Idem, *Cugetări*, dos. III, doc. 5 și *Femeia*, dos. IV, doc. 28.

XIX-lea, influențat de curentul romantic atunci la modă¹⁰⁶. Pe linia acestei tradiții, generalul Stoika are și el câteva încercări literare în versuri și în proză, încercări însă necontinue, astfel că literatura rămîne pentru el un subiect mai mult de admirație decît de creație¹⁰⁷.

După o viață bogată în realizări, toate puse în slujba patriei și poporului său, și după ce fusese participant activ la unele din cele mai importante momente din istoria modernă a României, generalul Ștefan St. Stoika se stinge din viață în 1928 la București, în vîrstă de 80 de ani.

Luptător entuziast, mentor cultural, participant direct la războiul pentru cucerirea independenței și la lupta pentru realizarea unității naționale, teoretician militar de primă mîna și vajnic apărător al democrației, generalul Ștefan St. Stoika originar din Lipova, rămîne ca o figură luminoasă în istoria noastră modernă. Și astfel, prin viața și activitatea sa, un alt membru al familiei românești Stoika, originar din Lipova, continuă tradiția de luptă pentru independență și unitate națională, tradiție care este o permanență în viața tuturor membrilor acestei familii lipovene.

GENERAL STEFAN STOIKA — KAMPFER FÜR FREIHEIT UND NATIONALE EINHEIT

(Zusammenfassung)

Der Held des vorliegenden Studiums ist general Stefan Stoika einer der konsequenten Kämpfer für Freiheit und nationale Einheit, aus der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts und des erste Drittels des 20. Jahrhunderts. 1848, als Sohn der Oberst Stefan Soika aus Lipova geboren kennt er ierarhisch alle militärischen Stufen bis zum grad des General. Seine Aktivität ist sehr umfangreich und manigfaltig. Als ersten Punkt könnte seine Tätigkeit des kultureller Mentor gebracht werden der es sein ganzes Leben hindurch gewidmet war. Mit der Waffe in der Hand nimmt er direkt am Freiheitskampf aus den Jahren 1877—1878 Teil. Das wäre ein zweiter Plan seinen merfachen Eigenschaften. Eine andere Seite seiner bekantem Persönlichkeit ist die Tätigkeit an der Idee der nationalen Einheit, die er durch seine morale und materielle Teilnahme an den nationalen Kampf der Rumänien in den von fremden Feiden unterdrückten Kreisen brachte: Siebenbürgen, Banat und Bukowina-ist eine andere seite seiner bekanten Persönlichkeit. Sein theoretisches Bescheftigen und sein militärisches Praktikum, die er in den Dienst der Stärkung des Kampferkapazität des rumänischen Volkes stellt, seine Entschliesung sich ganz der Freiheit zu Widmen bildem auch einen grosen Teil der Tätigkeit generals Stoika. Nach so einer vielfältigen Tätigkeit ist general Stefan Stoika im Jahre 1928 im alten von 80 Jahren aus dem Leben geschieden.

¹⁰⁶ Vezi Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 428.

¹⁰⁷ Vezi poeziile, *Cannais tu le pays*, dos. IV, doc. 5, poeziile dedicate soției sale (Zinettei mele), 29 iunie 1905, *Improvizație*, în albumul Zinettei și legenda povestită cu un real talent literar *Ucigă-l toaca*, dos. IV, doc. 23.

MELENTE NICA

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, lupta pentru dezvoltarea conștiinței naționale a românilor de la marginea de vest a Transilvaniei cuprinde vertiginos lumea satelor, datorită entuziasmului în muncă al zecilor de serii de absolvenți ai Preparandiei arădene, impunătoare cetate de lumină și de apărare a limbii, a culturii și demnității noastre naționale încă de la începutul aceluși atît de frămîntat veac. Eminentii profesori ai Preparandiei afirmă prezența noastră națională în viața școlară, culturală, socială și politică a vremii, factor determinant în evoluția noastră spre realizarea unității naționale.

Cînd se va scrie marea monografie a acestor ținuturi, cercetătorii vor fixa pe coordonate istorice și geografice figuri de dascăli ce s-au profilat în zarea vremurilor ca militanți dirji și hotărîți în lupta pentru dezvoltarea conștiinței naționale și realizarea unității naționale a poporului român. Printre aceștia, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, prin activitatea de autor de manuale școlare și lucrări didactice, ziarist sau redactor la foi literare, dirijor de coruri sau organizator de manifestări culturale, Nicolae Ștefu, cunoscut și prin pseudonimul său literar de Nicu Stejărel, ne apare ca personalitatea reprezentativă a intelectualului ce-și identifică idealurile și aspirațiile cu ale poporului său. Prin activitatea sa muzicală cultivă vraja cîntecului nostru strămoșesc ca și marele său prieten Ciprian Porumbescu, iar prin activitatea didactică și literară aduce cristale din înțelepciunea poporului într-o limbă atrăgătoare și frumos meșteșugită, sau umorul sănătos ca și jovialul I. Creangă.

Copilăria și studiile. Nicolae Ștefu s-a născut la 4 decembrie 1855 în pitorescul sat Cladova, ascuns de dealuri în valea cea mai încîntătoare a promontoriului arădean dinspre Lipova. Tatăl său Georgiu Ștefu și mama sa, Vinca, au fost țărani gospodari, harnici, respectați pentru omnia lor, bucurîndu-se de multă simpatie în rîndurile consătenilor, simpatie concretizată în alegerea lui ca primar pe o perioadă de mai mulți ani, pînă în 1888 cînd moare¹.

Clasele primare le-a urmat la școala din satul natal, distingîndu-se încă de pe băncile școlii ca un element excepțional, fapt ce atrage aten-

---

¹ Arhivele, statului Arad (A.S.A.) Fond stare civilă 163. Protocolul botezărilor al sf. biserici din satul Cladova al cărei hram este Buna Vestire, nr. crt. 43/1855. Arhiva Episcopiei ortodoxe Arad (A.E.A.) V-276 — 1897 nr. 6536.

ția notarului din Ghioroc, Buțurcă, care, neavînd copii, cu toată împotrivirea tatălui micului Nicu, care dorea să-și vadă feciorul „birău“ (primar) în locul lui, îl înscrie la Școala civilă din Lipova, luîndu-l în întreținerea sa². Deși protectorul său moare cînd Nicu termină clasa a V-a civilă, prin grija tatălui său termină și clasa a VI-a civilă. În toamna anului 1874 se înscrie la Institutul pedagogic și preparandial din Arad pe care-l termină în 1876, depunînd „examenul de calificățiune“ în august 1877³.

Activitatea didactică și cultural-obștească. În vara anului 1876, Nicolae Ștefu este ales și confirmat, începînd cu 1 septembrie 1876, de către Consistoriul eparhial Arad ca învățător interimar la școala din frunțașă comună Șiria, iar la 29 august 1877, sinodul comunal îl alege „cu aclamațiune“ ca învățător „definitiv“ la „Școala de lingă biserică“, alegere confirmată de către Consistoriul eparhial la 15 septembrie 1877⁴. Așa cum confirmă atestatele sale de funcționare de la Șiria, N. Ștefu a dovedit „o dexteritate extraordinară întru învățarea elevilor umblători la școală și întru propunerea cîntului pe note cu tineretul cel mai înaintat în etate“. Exceptional organizator, știe să impună problemele școlii în fața autorităților locale⁵, reușind să organizeze primul cor de țărani din Șiria.

În ianuarie 1880 este ales învățător la Școala primară din comuna Mercina, jud. Caraș, dar renunță la post. La începutul activității sale se face cunoscut îndeosebi prin talentul său muzical și organizarea de coruri, astfel că „satele vecine Șiriei — se întreceau pentru a-l dobîndi fiecare pe seama sa“⁶. Mînat de dorința de a organiza un nou cor, la 5 august 1883 candidează la postul de învățător din satul Cuvin, fiind ales cu 31 de voturi din cele 39 exprimate, în concurență cu alți 5 candidați. La 13 septembrie 1883, Consistoriul eparhial confirmă numirea lui N. Ștefu în post. La mutarea lui la Cuvin a contribuit și situația lui materială mai grea, familia mai numeroasă etc. În 1878 s-a căsătorit cu Ana Corber cu care va avea șase copii. La Cuvin se distinge prin activitatea școlară, înființează „un cor vocal popular“, este delegat de Consistoriul eparhial să îndrume activitatea loturilor școlare de la celelalte școli din

---

² După relatările nepoților Georgina și Vasile Homescu în păstrarea cărora se află o parte din arhiva familiei ce mi-a fost pusă la dispoziție. Le aduc și pe această cale mulțumiri.

Faptele sînt consemnate și de eminentul învățător pensionar I.D. Ungureanu în studiul său monografic: *Învățătorul Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855-1914*, Arad, 1947, „Știrea“, Institut de Arte Grafice și Editură, p. 11—12.

³ A.E.A. — 1874 — IV-2171, 179, nr. 10/1875, 208/63 și IV — 1877 — 92 și nr. 1892, Atestatul nr. 78/1879 eliberat de protopopul inspector școlar din Șiria și atestatul oficios nr. 416 1883 eliberat de același organ administrativ. Documente originale în păstrarea familiei Homescu.

⁴ A.E.A. — IV — 1877 — 102.

⁵ Atestatul nr. 78/1879, citat mai sus, A.E.A. — IV-1880-4. Nicu Ștefu este acuzat de ponegrirea antistiei comunale în foaia „Alföld“ din 9 ianuarie 1880.

⁶ A.E.A. — IV-10-1880; *Moartea unui harnic dascăl român* (articol pe prima pagină) Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) în *Foaia poporului român*, (anul IV, nr. 51, din 13 decembrie 1914, Budapesta).

ținut și activează în calitate de comisar învățătoresc la examenele de sfârșit de an la școlile din Inspectoratul școlar⁷.

Activitatea lui devine cunoscută și apreciată. I. Russu-Șirianu publică în **Românul** din București, numărul din 6 octombrie 1890 articolul: **Ciprian Porumbescu și Nicu Ștefu** și reprodus, în semn de omagiu cu ocazia încetării din viață a lui N. Ștefu, în **Românul**, IV, nr. 255, din 19 2 decembrie 1914, Arad, pag. 3, în care face o paralelă între compozitorul și muzicantul genial — C. Porumbescu — cunoscut prin piese muzicale și „cîntece naționale mai ales, care vor trăi cît vor trăi românii“ și activitatea muzicală a învățătorului Nicu Ștefu care face „... pe colegii săi să înțeleagă ceea ce a compus C. Porumbescu și alții“. Articolul relevă în continuare prietenia dintre C. Porumbescu și N. Ștefu: „Va fi avut Porumbescu, desigur, mulți prieteni și admiratori, dar nici unul mai sincer decît Ștefu. Scrisorile ce le are de la Porumbescu sînt o avere pentru el — pe unele le-a trimis părintelui lui Porumbescu... Notele, compunerile originale ale lui Porumbescu, scrise anume pentru corurile ce Ștefu le organiza, sînt un patrimoniu sacru pentru Ștefu. Din nimic nu reiese mai bine admirația și iubirea ce o are Ștefu pentru Porumbescu ca din faptul că a făcut ca compozițiile acestuia să fie cunoscute, cîntate pretutindeni unde se închide sfera lui de activitate“. Prin prezentarea activității lui N. Ștefu, articolul e o pledoarie indirectă pentru alegerea acestuia ca învățător în Arad. În adevăr, în toamna anului 1880 se dă în funcțiune un nou edificiu școlar în cartierul Pîrneava. La concursul ținut la 14 octombrie 1890, N. Ștefu este ales învățător cu 141 de voturi din cele 221 exprimate și confirmat ca învățător definitiv de Senatul școlar al Consistoriului arădean la 16 noiembrie 1890. Aici își va desfășura în larg, pe măsura posibilităților sale creatoare, în anii ce vor urma, activitatea didactică și cea cultural-obștească deosebit de bogată și fructuoasă. Este cunoscut îndeosebi prin manifestările culturale organizate cu cele trei coruri pe care le conduce: al școlarilor, al meseriașilor și al țăranilor, prin îngrijirea grădinii pomicele școlare și prin activitatea de bibliotecar la Casa națională. Firea lui boemă cu fața surizătoare din care iradia umorul desfătător și ironia nevinovată este greu încercată prin moartea soției în 1892. Rămas văduv cu 6 copii, în același an se recăsătorește cu Emilia Teșici cu care va mai avea încă 3 copii⁸. Conștient de importanța cărții în educația co-

⁷ A.E.A. — IV-11-III-1883 și nr. 2297, 2449; Informațiune despre familia lui N. Ștefu, învățător gr. ort. în Arad, strada Securii nr. 32 — cu nr. 117/1902 — act original, arhiva familiei; Atestatele nr. 130/1883 și 1900/1890, eliberate de parohia și primăria din Cuvin (original). A.E.A.-IV-12-1888, IV-12-1888 din 7 VII — nr. 2369, 3201 din 14 august 1888 și Adeverință nr. 105/1890 semnată în Șoimoș la 1 X. 1890 de Iosif Vuculescu, inspector școlar (arhiva familiei).

⁸ *Biserica și școala* nr. 37, 38, 39-1890; Conspcetul recurenților pe stațiunea învățătorescă la școala nou înființată în suburbiul Pîrneava (original); Procesul-verbal din 14 oct. 1890 despre alegerea de învățător pentru școala nouă din Pîrneava (original); Decretul nr. 5000/1890 al Consistoriului... referitor la definitivarea pe post a lui N. Ștefu (original); Informațiune despre familia lui N. Ștefu nr.

piilor și a tinerilor, solicită Consistoriului arădean, în repetate rînduri, ajutoare financiare sau „a prenumera un număr mai însemnat de exemplare“, în vederea tipăririi lucrărilor lui. Se angajează în timpul vacanțelor „cancelist“ la Consistoriul arădean pentru „decopiarea actelor“ sau i se acordă ajutoare bănești pentru instruirea corului de la catedrală, pentru a-și acoperi datoriile față de tipografie⁹.

La începutul lunii martie 1902 se îmbolnăvește de reumatism, fiind suplinat pe perioade mai mici sau mai mari de timp de preparanți sau de fiul său Ștefan Ștefu. Starea sănătății i se agravează din an în an, dar, îndrăgostit de frumosul vieții cu toată pasiunea artistului, caută să-și salveze viața îngrijindu-se în clinica din Budapesta sau la medici bucureșteni „pe care îi credea atotputernici“. După multe tergiversări și amînări se desparte cu greu de școală la 1 septembrie 1909 cînd se pensionează după 23 de ani și 8 luni de activitate la catedră. Spirit harnic, deși bolnav, continuă să colaboreze la presa vremii rămînînd același ostos vrednic și credincios al școlii și culturii românești în lupta pentru realizarea marilor idealuri naționale sau biciuind prin glumele, snoavele și satirele sale, la modul impersonal, orice alterează caracterul uman, orice umbrește eternul uman și demnitatea omului. Se stinge în vremuri de grele încercări ca un ultim acord al unei grave melodii dominate de rezonanța aceluia moment istoric al poporului său exclamînd dureros în ultimele sale clipe : „Nu-mi pare rău că mor, dar mor neliniștit, pentru că nu știu ce va fi cu România“¹⁰. La 1 decembrie 1914, Nicolae Ștefu, „învățător pensionar și fost prim-secretar al Reuniunii învățătoarești arădene“ — așa cum precizează necrologul — nu mai era printre cei vii. Ultimul cuvînt omagial în fața mormîntului deschis i-l aduce vechiul său prieten Iosif Moldovan, directorul școlilor populare din Arad. Presa vremii, în coloanele căreia peana sa a adus scripuri ale minții și desfătări ale inimii, ca **Românul**, **Foaia poporului român**, **Biserica și școala și Reuniunea învățătorilor** evocă emoționant personalitatea defunctului¹¹.

În lumina documentelor vremii, Nicolae Ștefu ne apare ca un neobosit dascăl, autor de manuale școlare și lucrări pentru copii și pentru

---

117/1902 (doc. cit.), în arhiva familiei și tipărite de I. D. Ungureanu în, *op. cit.*, p. 22-31; A.S.A. Fondul parohiei centrale nr. 316, datat 25 oct. 1905.

⁹ A.E.A. — IV-40-1891, nr. 3527; III — 119 — 1891, nr. 2365; 5158, 7026, 3478; IV-41-1892 nr. 750; IV-231-1889 nr. 4265; V-283-1900 nr. 6862; II-23-901 nr. 3831 din iulie 1901; IV-566-1900 nr. 10.755.

¹⁰ A.E.A. — IV-94-102 nr. 2518; IV-411-903 nr. 7618; IV-9-1906; Extras din protocolul ședinței din 29 dec. 1905; IV-9-1906 nr. 716 și nr. 3472 din 15 IV-1906; Colegul: Nicolae Ștefu în „Românul“ nr. 255 din 2. XII-1914; Adresa nr. 2677/1909 a Revizoratului școlar Arad, și ordonanța nr. 62.516 din 17 iunie 1909 — original în limba română și maghiară (arhiva familiei); Moldovan Iosif, *Școalele românilor din Arad*, Tipografia Gheorghe Ienci, Arad, 1935, p. 33.

¹¹ Necrologul lui Nicolae Ștefu — original în păstrarea familiei; *Românul* nr. 255/1914 (Colegul: Nicolae Ștefu); *Foaia poporului român*, anul IV, nr. 51, 1914. (articol citat). *Biserica și școala*, nr. 47, din 6.XII.1914, p. 368 (Colegul: Nicolae Ștefu); *Reuniunea învățătorilor*, anul IX, nr. 11/12 noiembrie—decembrie 1914, p. 288-291 (Colegul: Nicolae Ștefu). D. p.: *Înmormîntarea dascălului N. Ștefu*, în „Românul“, nr. 257/4 dec. 1914.

țărani, prim-secretar al **Reuniunii învățătorilor**, membru al **Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român**, membru al comitetului de conducere și dirijor al **Secțiunii meseriașilor români de la Asociația arădană pentru cultura poporului român**, organizator de manifestări culturale cu reprezentări corale și teatrale, compozitor muzical, poet, prozator și ziarist.

Activitatea didactică a lui N. Ștefu este umbrită de cea cultural-obștească în care a excelat. Atestatele sale oficiale califică însă ca eminent activitatea sa la clasă atît la Șiria, cît și la Cuvin sau la Arad. **Foaia poporului român**, al cărei colaborator credincios a fost, surprinde — în articolul omagial — trăsăturile personalității profesionale a lui N. Ștefu în reflexe interferente : „Era un dascăl înflăcărat și însuflețit de chemarea sa; temperamentul său voios parcă l-a predestinat pentru cariera dascălească, unde nu-i permis să intri cu sufletul turburat în școală”¹². În predare acordă o deosebită importanță intuiției, principiului concentric și stărilor afective oferite de cîntec. În lucrarea sa pentru examenul „de calificățiune” ca învățător : **Despre metoda intuitivă**¹³ relevă importanța perioadei preabecedare în care învățătorul va consolida noțiunile de familie, vecini, școală, familiarizînd astfel elevii cu obiectele din clasă și utilitatea lor. Lecția se desfășoară sub forma unui dialog cu elevii, apropiat, familiar, reținut de sublinieri estetice generatoare de încredere și optimism : „Învățătorul, cînd intră în școală, prima dorință are să converseze cu băieții și anume : pe fiecare să-l întrebe : — Cum te cheamă pe tine, fiule? El va zice : — Petru. Vezi ce nume frumos ai tu! Spune-mi de unde ai venit?”. După conversația din clasă, elevii vor fi scoși în curte și familiarizați cu lucrurile din jur. În discuțiile purtate, pentru a reține esențialul, face sinteze parțiale (felul gardurilor, animalele domestice, animalele sălbatice etc.).

Ca învățător, N. Ștefu militează pentru un învățămînt legat de practică. Tendința de a ridica starea economică a țărănimii preocupă în mod deosebit, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și forurile școlare. În acest scop, școlile au fost dotate cu terenuri pentru practica agricolă, cerînd ca un lot să fie destinat grădinii de legume. Învățătorul N. Ștefu este printre primii care obține rezultate remarcabile pe lotul școlar din comuna Cuvin, fapt pentru care Consistoriul arădean îl delegă „pentru a cerceta grădinile școlare și a lua măsuri”. Din rapoartele lui N. Ștefu către Consistoriul arădean reiese competența sa de practician și spiritul său organizatoric¹⁴. Astfel, în raportul prezentat, în urma vizitării școlilor din partea Butenilor și Hălmagiului, reiese că, la multe din școlile vizitate, autoritățile (antistiile) comunale folosesc loturile școlare în alte scopuri. Propune să se sădească „pădureți” pe loturile din aceste părți deluroase, ca apoi să fie aduși la cîmpie, pentru că „pădureții produși la dealuri, în pămînt mai pădureț, devin la cîmpie — în pămînt mai

¹² Vezi atestatele citate la nr. 3 și 7; *Foaia poporului român*, nr. 51 din 1914, art. cit.

¹³ A.E.A. — IV — 92 — 1877 nr. 1892.

¹⁴ A.E.A. — 4-12-1888 și adresa nr. 1905 din 22.IV.1893; 4.IV.1888, nr. 2369 din 7.VII.1888, nr. 3201 din 11.VIII.1888, raportul din 11.IV.1889 și 22.VII.1889.

gras, cei mai sănătoși și trainici pomi“. Pentru a asigura eficiența indicațiilor date cu ocazia inspecțiilor, redactează instrucțiuni referitoare la împărțirea grădinii, pregătirea terenului, sădirea și îngrijirea pomilor etc., pe care le dă învățătorilor să le copieze, iar apoi le va arăta „în praxă, în grădina proprie“. În celelalte rapoarte, arată situația grădinilor școlare din comunele Șiria, Covăsint, Mîndruloc, Gașa, Măderat, Agriș, Păuliș, Pincota, Seleuș, Zărand, Sinteia, Vârșand, Comlăuș, Miniș și Cladova. Remarcă loturile bine organizate și cu frumoase rezultate din comunele : Măderat, Păuliș, Vârșand, Comlăuș, Miniș. În ședințele Asociației învățătorilor, el va milita alături de Teodor Ceantea pentru înființarea unei societăți pe acțiuni (10 coroane), pentru procurarea în condiții favorabile a coșnițelor de stup sistem „Dzirzon“ cu scopul de a răspîndi practicarea sistematică a apiculturii, sau construirea la Arad a unei „magazii de bucate“ unde să-și valorifice țăraniile produsele cerealiere. Este insistentă preocuparea sa de a organiza bănci populare la sate cu scopul de a ajuta pe țărani să organizeze comerțul¹⁵.

Autor de manuale școlare și de lucrări pentru copii și pentru țărani

Manualul școlar a constituit întotdeauna un prim instrument de muncă în mîna elevului. Ca expresie a nivelului psiho-pedagogic al epocii, cele patru cărți de citire pentru elevii claselor primare, de Iosif Moldovan, Iuliu Groșoreanu, Nicolae Ștefu, Nicolae Boșcai și Petru Vancu, au fost elaborate, în urma unei practici îndelungate, cu seriozitate științifică, într-o redactare plăcută și accesibilă, cu o vădită nuanță practic-aplicativă, dar tributare limitelor ideologice ale vremii. Utilizate la primele ediții, aproape în exclusivitate, în școlile din ținutul Aradului, cu ocazia lecțiilor deschise din cadrul cercurilor **Reuniunii învățătorilor**, autorii, conducătorii acestei asociații, au beneficiat, la fiecare nouă ediție, de observațiile făcute, îmbunătățindu-le. Larga publicitate de care se bucură în presa locală : **Tribuna poporului, Biserica și școala, Reuniunea învățătorilor**, le face cunoscute și peste munți, confruntîndu-se și rivalizînd cu cele mai bune manuale pentru clasele primare din România. Recenziile, aprecierile și prezentările, făcute în presă acestor manuale, subliniază valoarea lor instructivă și educativă. Astfel, **ABC-dar prima carte de citire pentru elevii școalelor populare** apărută pentru prima dată în 1897 și ajunsă la a șaptea ediție în 1908 — fiecare ediție a cîte 10.000 de exemplare — este considerată a fi compusă — potrivit recenziilor „după un sistem cu totul nou și acomodat întru totul micului școlar care se împrietenește foarte ușor cu ea și învață scrisul și cititul cu multă ușurință“, se insistă în perioada preabecedară asupra figurilor : ferestre, mese, scaune, case, linii curbe“ așa că pe cînd se ajunge la prima literă (cea mai ușoară de executat „i“), ei au deja for-

¹⁵ *Tribuna poporului*, nr. 94, 17 mai 1897, p. 451; nr. 31, 16.II.1897, p. 143-144; nr. 26/9. II. 1897.

mată capacitatea de a lega o anume noțiune de figura respectivă. Bucățile sînt scurte, clare și accesibile copiilor. **A doua carte de citire pentru elevii școalelor populare române** continuă abecedarul. Prima parte face trecerea de la abecedar la cartea de citire, element nou în elaborarea acestui tip de manual pînă la această dată, pentru a veni în ajutorul elevilor care n-au deprins „arta cititului“ în cl. I. **La a treia carte de citire pentru elevii școalelor populare române** însuși recenzentul ministerial consideră că „materialul cărților... este bine ales și aranjat sistematic“. Destinată pentru cl. a III-a, și a IV-a se remarcă prin limba literară în care a fost redactată, selectarea bucăților după scopuri instructiv-educative evidente, superioară atît ca formă cît și ca fond cu altele de felul ei. **A patra carte de citire pentru elevii școalelor populare române** are unele lacune în prezentarea materialului de geografie, de istorie și de constituția patriei, prevăzute de programa școlară de stat¹⁶.

Serbările școlare sînt un bun prilej la care elevul este pus în contact mai direct cu viața, cu ocazia căroră se cultivă și se exersează trăsături umane necesare integrării lui mai rapide în viața socială. Nevoia unor culegeri de materiale pentru serbările școlare s-a făcut simțită întotdeauna, varietatea și noutatea repertoriului asigurînd succesul acestora. Învățătorul N. Ștefu, excepțional organizator de manifestări culturale cu piese corale și teatrale, este conștient că această muncă începe în școală cu declamarea poeziilor. Lucrarea lui, **Școlarul declamator**¹⁷, printre primele publicații de acest gen cunoscute pînă acum în țara noastră, este importantă, în primul rînd, pentru valoarea etică și înalta temperatură patriotică, ce se desprind din poeziile selectate. Apărută în 1902, s-a bucurat de un succes deosebit și în edițiile următoare. În prefață, autorul arată că „lipsa unei broșuri, care să conțină versuri, atît de iubite de tinerimea școlară și adultă, m-a îndemnat să scriu și să adun aceste versuri“.

Placheta cuprinde 28 de poezii dintre care 20 de poezii scrise de Nicu Stejărel, iar 8 poezii scrise de alți autori, toate accesibile copiilor, realizate la o înaltă tonalitate afectivă și educativă. Remarcăm astfel poeziile cunoscute ale lui G. Coșbuc : **Armingenii, Rugămintea din urmă, Trei, Doamne, și toți trei, și Mama**, încercările modeste, dar de o caldă duioșie ale lui Iosif Moldovan : **La onomastica bunicului și La ziua învățătorului**, unda de umor cu pronunțată nuanță moralizatoare în poezia **Moș Martin** a lui Iulian Grozescu și poezia **Călugărenii**, de C. Sanda, scrisă în manieră și factură artistică coșbuciană, menținîndu-se pe aceleași coordonate ale bravurei în luptă a domnitorului Mihai, exemplu de înalt patriotism peste veacuri.

¹⁶ *Tribuna poporului*, nr. 72/18. IV. 1898, p. 354 și nr. 35, din 25 aug. 1901; *Reuniunea învățătorilor*, nr. 3/1.III.1907, nr. 6-7 din 14.VII.1907, p. 161; nr. 9 din sept. 1908; nr. 10 din oct. 1908, p. 252. *Tribuna poporului*, nr. 153/13 aug. 1897, p. 737; 174/13 sept. 1897; nr. 241 din 29.XII.1905, p. 4-5.

¹⁷ Nicu Stejărel, *Școlarul declamator* — versuri scrise și alese pentru școlarii și tinerii, care declamează la examene, zile onomastice, la concerte etc. Ediția a II-a Arad, 1909, Tiparul Tipografiei Diecezane; *Tribuna poporului*, nr. 71/14 aprilie 1902.

Poeziile lui N. Stejărel sînt creații cu destinație, adică se adresează elevilor dintr-o anumită clasă; prin tonalitatea lor limpede, caldă și apropiată cucerește pe micul declamator, îl investește cu drepturi conștiente de rolul său. Fără o realizare artistică deosebită care să le impună, ele se remarcă prin scopul instructiv și educativ pentru care sînt scrise. În **Copilul bun**, scrisă pentru cl. I, N. Stejărel surprinde momentul validării personalității copilului în colectiv :

„Eu sînt mic, dar sînt voinic
Și nu mă las nici un pic
Să mă-ntreacă învățînd
Cei ce stau cu mine-n rînd“

„Dacă răspundeți voi tare
Eu fac gură și mai mare
Și mă țin mereu de voi,
Ca să nu dau înapoi“

Finalul dă o concluzie hazlie poeziei, declanșînd o simpatie plină de înțelegere pentru micul declamator :

Eu sînt mic, dar sînt voinic
Și n-am să mai zic nimic !

Poeziile lui au uneori caracter mobilizator (**Copilul și tăblița**), exprimă dragostea și îndemnul pentru învățatură (**Școlărița bună**) sau dragostea față de carte (**Cartea nouă**), combat lenea (**Doi școlari și Nu fiți leneși**), condamnă furtul (**Copilul și prunele**) sau neascultarea (**Nu fi neascultător**), iar altele au caracter ocazional (**O școlăriță mică la ziua onomastică a învățătoarei sale**, **O copilă și un copil**, **La ziua onomastică a mamei și Un școlar la ziua tatălui său**).

Poezia cea mai reușită a lui N. Ștefu, nelipsită din programul manifestărilor culturale ale Asociației învățătorilor și de la serbările școlare¹⁰ este **Limba mea**. Ea exprimă un îndemn cald pentru păstrarea și cinstirea limbii românești cu accente pe care le întîlnim în poezia-program **Testament** a lui I. Văcărescu. N. Ștefu reliefind și armonia și vraja limbii noastre :

N-auziți... în depărtare...
Ce se aude? O cîntare !
Un cîntec de veselie
De la — o mîndră ciocîrlie
Doamne ! fericită-i ea —
Cîntă în dulce limba sa.

sau mîndria originii sale nobile latine :

Eu sînt copilă română
Și am limba mea străbună
De la Traian cel bătrîn
Păstrată la maica-n sîn

¹⁰ *Tribuna poporului*, nr. 110/11.VI.1897, p. 258; nr. 112/14.VI.1897.

Prin limbă ne-am păstrat ființa națională și o cinstim ca pe cel mai scump tezaur :

**„Să mă faci împărăteasă
Nu las limba mea de-acasă“**

Teatrul popular românesc nu are caracter tragic, pentru că fastuosul se realizează la nivelul dramei cu prezența elementelor comice care îi dau gust, savoare, imprimându-i veridicul vieții. Conținutul e dramatic, festiv, apologetic, dar în realizarea artistică mijloacele comediei se impun firesc aducând naturalețea reconfortantă din sfera laicului. Explicarea miturilor, păstrarea unor datini și obiceiuri constituie filoanele sale tematice centrale : În **Colindele Crăciunului**¹⁹, plachetă ce cuprinde 16 pagini, N. Ștefu prezintă dramatizarea obiceiului, practicat în epocă, de a umbla cu „Steaua“, cunoscut și din alte culegeri folclorice, dar cu elemente specifice din zona Aradului. După o scurtă prezentare sub formă dramatizată a evenimentului sărbătorit versiunea continuă cu două ovații care abordează realități cotidiene învelite în umor și desfătare. Orația I este centrată în jurul ideii necesității de a învăța :

Să trăiți boieri d-voastră,
S-ascultați rugarea noastră;
Că noi nu sîntem crai avuți,
Ci niște diecuți sărăcuți,
Tunși la capuț;
Umblăm la școală
Și mîncăm piinea goală;

Mai de aici, mai de departe
Șă învățăm puțină carte
**Că cine nu știe carte
Nu mai are în lume parte !**
Dar apoi știți d-voastră
Că la-nvățătură
Trebuie să ne-ngrijim și de gură :

Deci am venit la d-voastră
Să ne dați barem o coastă,
Să ne cinstiți cu niște bani,
Ca să trăiți la mulți, fericiți ani !

Că mie-mi trebuie o carte
Ca să-nvăț și mai departe;
Acestuia stil și pană;

Să scrie cu bună seamă;
Iar acelora cerneală și hîrtie
Ca să învețe și ei să scrie!

Orația a II-a e o replică hazlie la prima, realizînd unde de umor și bună dispoziție :

Să trăiți boieri cu bine !
Să m-ascultați și pe mine,
C-acesta știe cam multe,
Dar a lui nu-s toate șute;
Le mai spune și el cu coarne,
Să scrie cu bună seamă;
Iar acelora cerneală și hîrtie

Ca să învețe și ei să scrie!
Numai să-i treacă de foame !
Eu, mă credeți, nu-s flămînd :
Numai tot piinea mi-e-n gînd !
Dar cînd mă gîndesc la cîrnați...
Toți strigă : Cîrnați, cîrnați...
(Oratorul întorcîndu-se către ei) :

¹⁹ Nicolae Ștefu, învățător în Arad, *Colindele Crăciunului întocmite pentru școlarii care umblă a colinda la „Crăciun“ cu „Steaua“*, Arad, 1895, Tiparul Tipografiei Diecezane, Placheta a ajuns pînă la a III-a ediție în 1908.

Tăceți că și voi căpătați !
 Apoi mi se suie pofta-n cap
 (Către public) De nu-ncap-n comănac !
 De-o pereche de cardaboși
 Ne-am face tare voioși;
 Iar de-un dărab de clisă moale...
 Toți : Vai, cum ne-am tocmi la foale !
 (Oratorul) : Dar ce zic — că eu sînt împărat —
 De cei ce umblă prin sat !...
 Haideți frați deci mai departe,
 Să vestim și-n altă parte;

În încheiere urare obișnuită de sărbători.

O altă colecție destinată copiilor este : **Rugăciunile școlarilor și cîntări bisericești**, ajunsă la a treia ediție în 1904²⁰.

Lucrărilor sale pentru copii — utilizate la manifestările culturale și de către tineretul sătesc — li se adaugă lucrarea **Pentru țărani**²¹, care conține 150 de pagini de învățătură, sfaturi morale și economice, proză și versuri cu caracter patriotic, presărate cu glume nevinovate, însoțite de 30 ilustrații. Relevăm valoarea educativă a unor nuvele ca : **Gura satului**, **Risipitorul**, **Bețivul îndreptat**, schițe ca : **Nu cîrți asupra altuia**, **Popa Plasa**; anecdote, snoave : **Păcală la drum**; basmul localizat **Grădina cu șapte fîntîni** și binecunoscuta poezie **Limba mea**.

În **O vorbă înainte**, un fel de cuvînt înainte cu caracter programatic, arată că lucrarea se adresează țărănimii : „... Celor ce au poftă de a citi această carte le spun înainte, că am scris-o numai și numai pe înțelesul țărănimii, din sînul căreia m-am trezit și eu la viață“. În cuvinte adînc simțite, elogiază, în continuare, țărănimea căreia îi oferă, prin lucrarea sa, momente de luminare a minții și de desfătare spirituală.

N. Ștefu a fost un excepțional dirijor, organizator de coruri și de manifestări culturale, cu lucrări compoziționale proprii pentru corurile de școlari sau cele sătești. Compozițiile sale muzicale oferă celor săi învățători cîntece armonizate pe două sau patru voci. Și prin această activitate artistică, N. Ștefu determină promovarea unei mișcări muzicale cu puternice rezonanțe în viața culturală de la marginea de vest a țării. Cele mai multe din compozițiile sale au fost utilizate la diferite manifestări culturale. N. Ștefu rămîne și pe tărîmul creației muzicale un caracter ce nu uită că misiunea învățătorului este, în primul rînd, de a educa. Compozițiile lui N. Ștefu nu izbesc prin originalitate, ci prin adaptarea cîntecelor la posibilitățile de interpretare ale începătorilor în arta corală.

Din coperta primei ediții a lucrării : **Liturghia sfîntului Ioan Crisostom**²² deducem că a fost tipărită la Leipzig, în condiții financiare mai

²⁰ *Tribuna poporului*, nr. 67/6.IV.1904.

²¹ Nicu Stejărel, *Pentru țărani*, Arad, 1906, Tipografia Diecezană.

²² Nicolae Ștefu, *Liturghia Sfîntului Ioan Crisostom* — culeasă, aleasă și întocmită — pe baza melodiilor bisericești — pentru corul școlarilor pe două voci: sopran și

grele, ceea ce explică insistențele autorului pe lângă forurile conducătoare de a-i acorda ajutoare sau „prenumerări“, deși recomandările profesorilor de muzică Valeriu Magdu și Trifan Lugojan sînt deosebit de favorabile²³. Lucrarea conține cîntece bisericești de cult pe 13 pagini. Ediția a doua apare în 1899, cu mențiunea „pentru corul mixt pe patru voci“, îmbogățită, întrucît apare ca o colecție care are la sfîrșit și un : **Adaos (de) cîntări naționale și populare** ca : **Imnul studenților români** de Kiriac, **Imnul Coroanei**, de G. Ștefănescu, **Hora Curcanilor** — text de V. Alecsandri și muzică de N. Ștefu, **Uite mamă !** — text de Ion Tripa și muzică de N. Ștefu și **Hora Nouă** — cuvinte și muzica de Nicolae Ștefu. **Adaos-ul de cîntări naționale și populare** s-a bucurat de o caldă primire datorită cîntecelor patriotice ce popularizau faptele de vitejie ale românilor în războiul pentru independență sau prin cîntecele de exaltare a sentimentului național. Astfel, **Hora Nouă**, de N. Ștefu, este o chemare la unire a românilor din Imperiul habsburgic :

„Ardelean, bucovinean,
Ungurean și bănățean
Hai cu toți mină să dăm
Hora nouă s-o jucăm“

Poezia are opt strofe și se situează pe linia tematică a **Horei Unirii** a lui V. Alecsandri, titlul sugerînd însă ideea unirii tuturor românilor.

Lucrările sale corale pentru școlari urmăreau și familiarizarea acestora cu noțiuni muzicale. În 1904 adresează un **Aviz domnilor învățători** anunțînd intenția sa de a tipări **Liturghia pentru corul școlarilor**, îmbogățind-o față de cea anterioară prin închiderea la începutul broșurii a cîtorva : „lecțiuni pentru cunoașterea notelor, ca elevii să o cunoască și să se știe orienta în noul sistem al cîntărilor“. Cere să i se comunice observațiile la ediția anterioară²⁴.

O altă lucrare care cuprinde cîntece la înmormîntare, pe o întindere de 8 pagini, este **Cîntări funebreale**, apărută în anul morții sale, 1914²⁵.

N. Ștefu a utilizat cîntecul și poezia ca mijloace de educare a maselor populare în spiritul ideii de unitate națională a românilor.

Activitatea corală. N. Ștefu este, înainte de toate, un artist care a trăit prin cîntare. La Preparandia arădeană își însușește o temeinică educație muzicală și simte primii fiori de chemare ai muzei Euterpe. În articolul : **Corurile noastre de plugari**²⁶ își amintește cu nostalgie de

---

alt, de Nicolae Ștefu, învățător în Arad, 1896. Se poate comanda de la autor și librăria M. Muskat — Arad, Inst. Lith. de G. Räder, Leipzig, în A.E.A. — III — 119 — 1891.

²³ A.E.A.-IV-40-1891 nr. 3523; III-119-1891 nr. 2365, nr. 5168 și nr. 7026; III-119-1891 nr. 3478 și referatul din 18-XI. 1897.

²⁴ *Tribuna poporului*, nr. 31/16.II.1897, p. 144 publică integral textul poeziei *Hora Nouă*; nr. 43/28.II.1904, p. 7. — N. Ștefu, *Aviz d-lor învățători*.

²⁵ Nicolae Ștefu, *Cîntări funebreale*, Arad, 1914.

²⁶ Nicolae Ștefu, *Corurile noastre de plugari*, în „*Tribuna poporului*“, anul I, nr. 3/5, ian. 1897.

audierea concertului dat de primul cor de plugari înființat la Chizătău de Popa Trif, care concertase la Arad în anul școlar 1875/76. N. Ștefu, preparand în anul al III-lea, merge la Chizătău să-l mai asculte. Sentimentele de care a fost cuprins tînărul din Valea Cladovei și le va exprima mai tîrziu în acest articol din care cităm : „... cel mai mare dor ce mă muncea, ca unde voi fi dascăl să fac și eu cor de plugari. Am ajuns învățator la Șiria, unde am înființat primul cor de plugari“. În continuarea articolului, își exprimă concepția progresistă asupra raportului dintre știință și artă. Prin înființarea corurilor — afirmă el — „... vrem să înaintăm cu lumea, avem să ținem pas cu popoarele de cultură, căci știința e azi «Doamna Lumii». Azi întunericul se ascunde, căci «omul» a prins «fulgerul din nori», l-a botezat «lumină electrică» și l-a pus în lampă“. Cultivarea artelor și îndeosebi a muzicii este corelată de autor cu starea de libertate a poporului român, care se începe abia cu ziua 3/15 mai 1848, numită de poet „Sfînta zi de libertate“. Funcția educativă și estetică a muzicii devine mobilizatoare la scara națională. „Prin muzica vocală mai ales — scrie el în continuare — se nobilează inima, se dezvoltă gustul estetic și se promovează simțul național...“. Cîntecul, doina îndeosebi, exprimă întreaga gamă de sentimente ale românului. „Românul de e voios, afirmă el, cîntă, cîntarea-i desfătează sufletul; de e trist, cîntă, cîntarea-l mîngăie; de merge la război, cîntă, cîntarea-l încurajează spre biruință, de la lucru, cîntă;... la nuntă se cîntă, la mort se cîntă, vasăzică românul e nedreptățit de cîntarea sa, de doinele sale“. Datoria învățătorilor este de a organiza coruri la sate, pentru că prin ele sătenii sînt atrași de la „ocupații periculoase“, petreceri nefolositoare și vătămătoare. După o activitate de mai bine de două decenii ca dirijor de cor își permite să dea indicații de comportare cu coriștii : dirijorul să nu fie nici prea aspru, nici prea prietenos cu tinerii, pentru că devin neascultători. Făcînd un bilanț al realizărilor corale pînă în această dată (1897) arată că la adunarea „Astrei“ de la Lugoj s-au prezentat 20 de coruri de plugari care „au cîntat deodată și fără greșală“ : Deșteaptă-te, române ! Progresul cultural realizat și prin coruri în satele românești va lărgi frontul de luptă pentru apărarea ființei naționale.

Ajuns învățator în Șiria, în toamna anului 1876, organizează primul cor de săteni în această frunțășă comună din Podgoria Aradului. Faptul este atestat și de I. Russu Șirianu în articolul publicat în **Românul** (ce a apărut la București) la 6 octombrie 1896 în articolul amintit de noi : **Ciprian Porumbescu și Nicu Ștefu**, din care mai cităm : „Mi s-a întîmplat să aud cum țărani — lucrînd în deal — (e vorba de șirieni) cîntau «Trei culori»... Dar și Porumbescu îl iubea pe Ștefu. **Acum 13 sau 14 ani, pe cînd Ștefu organiza corul din Șiria (s.n.)**, Porumbescu i-a compus un marș intitulat «Plugarilor (țăranilor) din Șiria». În semn de admirație, Ciprian Porumbescu îi trimite lui N. Ștefu un marș pentru corul său intitulat : **Plugarilor (Țăranilor) din Șiria** și apoi alte compoziții muzicale scrise anume pentru corurile lui N. Ștefu, purtînd o corespondență bogată cu acesta pînă la moartea lui. Prietenia dintre C.

Porumbescu și N. Ștefu se revarsă în cîntece de deșteptare a conștiinței și demnității naționale : „Și dacă Porumbescu și-a cîștigat un nume și merite pentru doinele sale naționale, Nicu Ștefu nu mai puțin merită laude pentru focul și iubirea cu care el propagă, prin coruri, prin instruirea învățătorilor simțul național”²⁷.

După o muncă neobosită de 5 ani, N. Ștefu reușește să dea corului o formă organizatorică statutară, impunînd constituirea „Societății corului român al plugarilor gr. or. din Șiria”. „Societatea aceasta sub conducerea învățătorului N. Ștefu face progrese frumoase în executarea cîntărilor bisericești și naționale”, precizează raportul organelor locale din 10 august 1881 către Consistoriul eparhial prin care se solicită aprobarea de constituire. Consistoriul, în ședința din 17 august 1881, aprobă solicitarea șirienilor de a înființa o societate corală sub denumirea de „Corul plugarilor români din Șiria”, pentru înaintarea cîntului bisericesc și național, potrivit Statutului Organic, adică avînd ca patron Comitetul parohial²⁸.

Prin concertele și serbările organizate cu corul și formația de teatru la Șiria își atrage simpatia satelor din jur. Mutat la Cuvin în 1883, organizează și aici corul de săteni. Prin această activitate a sa, determină o **mișcare corală** în părțile arădene care se înscrie într-o mișcare mai largă, cu pronunțat caracter național, de culturalizare a sătenilor. N. Ștefu organizează societățile corale după reguli statutare definitive în statute sau în regulamente. Spicuim cîteva norme statutare din **Regulamentul societății „Corului vocal” al plugarilor români gr. or. din comuna Cuvin**²⁹ cu intenția de a reliefa : scopul urmărit, mijloacele de realizare și principiile democratice de organizare. Regulamentul are X capitole și 35 de paragrafe. Scopul societății „Corului vocal” e de a contribui la înaintarea cîntului bisericesc și național — și pentru adunarea tineretului în o societate unde să poată învăța tot ce e frumos, bun și folositor,... cultivarea pe terenul tuturor învățăturilor folositoare — cu deosebire însă pe cel economic. Relevăm, alătura de scopul pur muzical, preocuparea de a nu se întrerupe educația tineretului și necesitatea lărgirii cunoștințelor din domeniul economic.

Mijloacele de realizare erau :

a) prelegeri de instrucțiune regulată în cîntarea bisericească și lumească;

b) prelegeri de învățătură — mai ales în scriere și citire;

c) organizarea unei biblioteci corespunzătoare cerințelor societății.

Prin mijloacele de realizare formulate se urmărea școlarizarea analfabeților și continuarea procesului instructiv-educativ, îndeosebi cu tineretul.

²⁷ Idem; *Românul* din 2 dec. 1914, (C. Porumbescu și N. Ștefu), *art. cit.*

²⁸ A.E.A. IV-132-1881 nr. 644, 10 aug. 1881 și nr. 1797 din 17 aug. 1881.

²⁹ A.E.A. IV-279-1883 din 15.XI.1883, nr. 1363 și Statutele corului vocal din Cuvin -IV-279-1883 nr. 3472 și nr. 3472/24.II.1884.

Din punct de vedere organizatoric, membrii societății pot fi de 5 categorii :

Membrii activi sau ordinari sînt aceia care au trecut de 16 ani, știu bine citi și scrie și cîntă în cor. Ei sînt scutiți de orice taxă;

Membrii ascultători depășesc și ei vîrsta de 16 ani, dar neștiind citi bine și scrie (sau au auz muzical nedezvoltat) iau parte la prelegerile de învățatură și de ascultare ale societății cu scopul de a învăța să scrie și să citească, ascultînd li se va dezvolta auzul și din ei se vor recruta membrii activi; ei vor solvi 30 de cr. anual;

Membrii fondatori sînt acei care vor solvi în fondul societății, la înscrierea lor, cel puțin 5 fl;

Membrii ajutători solvesc în fondul societății cel puțin 1 fl. anual;

Membrii onorari sînt aceia care au merite deosebite față de Societate.

Tuturor membrilor li se cere să fie oameni de omenie, cu caracter și purtare morală nepătată.

Se precizează în statute normele de primire în societate, drepturile și datoriile membrilor, componența biroului și datoriile sale. Caracterul democratic al Societății reiese din faptul că hotărîrile erau luate numai de adunarea generală a tuturor membrilor, adunarea generală a membrilor activi și de comitetul societății. Un rol important în Societatea „Corului vocal“ îl are dirijorul corului, care are obligația de a ține „ore de instrucțiune în toate serile începînd cu toamna (15 octombrie) pînă primăvara (15 martie) cu cîte o clasă-două. Duminica convîn toate clasele la proba generală. Peste vară prelegerile regulate înceată“. În capitolul X se precizează cîteva dispoziții finale. Se fixează amenzi de 5—20 cr. sau chiar eliminarea pentru absențe nemotivate. În caz de desființare a societății, averea ei trece în proprietatea fondului școlar. Ultima clauză atestă scopul urmărit prin aceste asociații corale pe lîngă cel muzical : culturalizarea sătenilor. Documentul original este semnat de Teodosiu Moțiu, ca președinte și de N. Ștefu ca notar, ultimul fiind, de fapt, inițiatorul și organizatorul Societății și autorul Regulamentului, pe care l-a scris textual în original.

Peste 20 de ani, la 26 decembrie 1903, se va aproba : **Regulamentul afacerilor interne ale Secțiunii meseriașilor români de la Asociația națională pentru cultura poporului român**³⁰ al cărui cor îl conduce din 1890-1891, elaborat de N. Ștefu pe liniile directoare ale Regulamentului **Corului vocal** din Cuvin, în care se precizează, între altele : organizarea de consfătuiri și lecturi în cabinetul de lectură al Asociațiunii, „unde, cu asemenea ocazii, sînt interzise și strict oprite jocurile de cărți și beuturile spirtoase“; organizarea unui cor și a unei „trupe de diletanți“, respectiv teatrale; aranjarea de „prelegeri publice“ cu concursul intelectualilor, aranjarea de „petreceri sociale împreunate cu concerturi și

---

³⁰ A.S.A. nr. 209/1904. Regulamentul afacerilor interne ale „Secțiunii meseriașilor români“ de la Asociația națională arădeană..., votat în adunarea generală din 26 dec. 1903 avînd ca președinte interimar pe Iosif Moldovan.

reprezentațiuni teatrale“; „va mijloci ocaziuni pentru învățarea jocurilor naționale și conversațiuni sociale“; organizarea de expozițiuni industriale, precum și scopuri cu caracter moral. Se precizează drepturile adunării generale și ale comitetului precum și ale funcționării Secțiunii. Potrivit articolului 19 : „Directorul corului (respectiv dirijorul — n.n.) conduce prelegerile de cîntări, califică membrii corului secțiunii și alege piesele de cîntare ce se vor propune“. Sînt precizate apoi drepturile și îndatoririle membrilor. Deci activitatea culturală a **Secțiunii meseriașilor români** ne apare organizată sub forma unor cursuri serale pentru adulți, în jurul activității corale, care era nucleul coagulant al întregii activități. Și aceasta dovedește că N. Ștefu milita pentru înființarea de organizații ale căror acțiuni să se poată finaliza eficient, determinînd o mișcare cît mai largă și unitară în scopul culturalizării maselor.

N. Ștefu a organizat coruri cu elevii școlilor la care a funcționat. Elevii veneau la școală de dragul de-a învăța să cînte frumos. După ce la școala condusă de Iosif Moldovan se înființează, începînd cu anul școlar 1895—1896, cl. a IV-a — a VI-a, numită „superioară“, elevii de la școlile conduse de Vancu, Olteanu și Ștefu — la care se făceau numai trei clase — unii erau recrutați pentru școala „superioară“, „rămînînd la d-l Ștefu cu cîntarea o dată pe săptămînă“³¹. Școala lui N. Ștefu era privită între școlile românești arădene ca o școală populară de artă, un mic conservator pentru copiii școlari. El desfășoară o intensă activitate, în această direcție, și în rîndurile învățătorilor. „Vara, în vacanță, casa lui Ștefu e școală, un fel de conservator : învățătorii care nu știu notele vin să învețe muzică după note, cei care știu ceva vin să se fortifice. Iar țaranii de prin comunele pe unde a trecut Ștefu — toți sînt coriști. L-au chemat pînă și în Ungaria să le facă cor“. În adevăr, familia păstrează fotografia corului meseriașilor români din Budapesta — 21 de inși — în mijlocul lor avînd pe N. Ștefu — după spectacolul dat și cu piesa **Sărăcie lucie** a lui Iosif Vulcan, regizată de N. Ștefu³².

N. Ștefu a imprimat mișcării corale pe care a inițiat-o atît la Șiria cît și la Cuvin înflăcărarea acțiunilor culturale cu caracter popular. După plecarea lui din Cuvin la Arad, se cere ca cel ce-i va ocupa postul să fie „în stare să conducă corul vocal deja înființat“³³, iar tradiția corală de la Șiria, inițiată de N. Ștefu, va fi ridicată pe noi culmi de cunoscutul compozitor și dirijor Emil Monția, tradiție ce se menține pînă în zilele noastre.

Activitatea în cadrul Asociației naționale române din Arad. Asociația națională arădană pentru cultura poporului român a fost înființată în 1862, iar în Statutele „aprobate cu prea înalta rezoluțiune din 15 martie 1867 (Emisului Ministerului regescu ungaricu de interne de datulu

³¹ Iosif Moldovan, *op. cit.*, p. 42; A.S.A. Fondul parohiei de centru, nr. 201. Raport datat 14.IX.1895.

³² *Românul* din 2.XII.1914 (C. Porumbescu și N. Ștefu), *art. cit.*, Fotografia corului meseriașilor din Budapesta se află în păstrarea inv. pensionare Letiția Popescu — strănepoata lui N. Ștefu.

³³ A.E.A.-IV-258-1890 nr. 4226 din 4 sept. 1891.

15 septembrie 1868 Nr. 3288/R)“ se prevede ca „Scopul societății peste tot e cultura națională a poporului român; iar mai ales înaintarea literaturii române și a culturii sociale, prin citire și conversare, cu delatizarea tuturor disputelor politice...“. Inițiatorii ei au fost episcopul Miron Românul și profesorul George Popa. **Asociația națională arădană pentru cultura poporului român** a dat burse studenților români și meseriașilor români din împrejurimile Aradului. În jurul anului 1890, când N. Ștefu vine la Arad ca învățător, **Asociația națională română din Arad** desfășura o intensă activitate de culturalizare. N. Ștefu se înrolează în cadrul **Asociației** minat de marea lui pasiune pentru culturalizarea țăranilor și muncitorilor. Astfel, la 1 ianuarie 1893 este primit membru ajutor, apoi membru ordinar susținător la Cabinetul de lectură, membru al direcțiunii (1894) și membru al comitetului (1896) Asociației naționale române din Arad³⁴.

Un rol important a avut N. Ștefu în 1899 pentru afilierea la **Asociația națională română din Arad a Societății meseriașilor români „Progresul“ din Arad**, al cărei influent conducător a fost. În cadrul **Societății**, organizează, în 1890, corul meseriașilor români, al cărui dirijor rămîne pînă la moartea sa, reușind să inițieze o adevărată mișcare cultural-artistică în rindurile muncitorimii române arădene. Semnează protocoalele adunărilor generale ale Societății în calitate de notar, funcție ce-l ridică alături de președinte, ca factor de conducere în viața **Asociației**, sau procură materiale necesare pentru cor și pentru serbările organizate³⁵.

N. Ștefu nu este însă numai un excepțional organizator și dirijor de coruri, așa cum am remarcat, ci manifestările culturale-artistice organizate le completează cu piese de teatru, jocuri populare etc. În concepția lui, teatrul e factor de cultură cu valori educative, estetice și instructive. În epocă, formația teatrală era recrutată dintre coriști. Iosif Vulcan mărturisește că povestindu-i lui V. Alecsandri de mișcarea corală din Banat, acesta i-a cerut să scrie piese pentru aceste coruri³⁶. Urmind acest îndemn, I. Vulcan scrie prima lui piesă populară **Ruga de la Chizătău**³⁷, jucată pentru prima dată de formația corală sătească din Chizătău în 1889, apoi la Caransebeș și în 1893 la Arad, în regia lui N. Ștefu, de către corul **Societății meseriașilor români „Progresul“**. La cerea tinerimii acestei **Societăți**, scrie I. Vulcan piesa **Sărăcie lucie**³⁸. „Eu

³⁴ *Statutele Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român*, Tipografia română gr. or. a diecezei Aradului — 1867 — A.S.A. nr. 183/1893. Protocolul din 1 ian. 1893 și cel din 14.III.1893; 185/1894; și 189/1895 — Cuvin — din 7 ian. 1896.

³⁵ A.S.A. nr. 200-1898; 203-1898; 200-1900.

³⁶ Iosif Vulcan. *O seară în Arad*, în „Familia“, nr. 24/12.VI.1894, p. 287; *Reuniunea învățătorilor*, în „Familia“ nr. 12/1914, p. 288-291, (art. cit.).

³⁷ *Idem*, *Ruga de la Chizătău* — apare în *Familia* începînd cu nr. 49 din 3. XII. 1889.

³⁸ *Idem*, *Sărăcie lucie* — comedie populară cu cîntece într-un act, prima oară reprezentată în Arad în 6/18 iunie 1894, a doua zi de Rusalii, de tinerimea meseriașă română, sub conducerea învățătorului Nicolae Ștefu, în sala din pădurița orașului, Oradea-Mare cu tiparul lui Iosif Lang, 1894; publicată și în „Familia“, nr. 24, din 12 iunie 1894.

am împlinit cu cea mai mare plăcere invitația de a scrie o piesă nouă“ — precizează I. Vulcan — la a cărei primă reprezentare la Arad a participat. „În piesă — scrie autorul — batjocoresc luxul țăranilor“ care duce acasă la „sărăcie lucie“. La realizarea scenică a piesei, corul are un rol hotărîtor, textul fiind intercalat cu cîntece și cuplete, N. Ștefu dovedindu-se un adevărat maestru: „În sfîrșit trebuie să constatez — scrie I. Vulcan — succesul deplin al corurilor bine instruite și conduse și să felicitiez din inimă pe d-l N. Ștefu, care cu un zel neobosit, pe care îl cunoaștem încă din anii trecuți, a condus toate repetițiile, a aplicat metodele doinelor și a condus instruirea atît de precisă a corurilor“.

Educația și instrucția tineretului formează o constantă a activității sale. Nu numai prin teatru, dar și prin activitatea din presă se dovedește a fi un militant constant în această direcție. În articolul: **Pentru popor**³⁹ îndeamnă învățătorii să aducă tineretul în apropierea școlii, „să scoatem tinerimea din birturi“. În școli „să se țină prelegeri publice pentru popor, concertele corurilor și jocul tinerimii în duminici și sărbători“. Laudă inițiativa comunelor Pecica și Nădlac, care au frumoase săli de joc pentru tineret. Și în încercările lui literare — schița **Răsplată**⁴⁰ — abordează tema consecințelor nefaste ale beției și viața de familie. De aceea, activitatea sa din cadrul „Asociației meseriașilor“ nu se limitează numai la instruirea corală, ci urmărea educarea coriștilor, școlarizarea lor, cultivarea limbii române, țeluri ce caracterizează activitatea sa desfășurată și la asociațiile corale din Șiria și Cuvin. Într-o cerere către **Asociația națională arădană**, N. Ștefu arată că în afară de instruirea corului i-a animat pe tineri „să converseze românește. Am stat la instrucție cite 2-3 seri pe săptămînă neîntrerupt fără vreo remunerație“⁴¹.

Cu timpul, manifestările cultural-artistice ale **Societății meseriașilor români** vor avea un pronunțat caracter politic. Muncitorii înțeleg spiritul vremii, manifestările lor cultural-artistice devin pretexte pentru popularizarea doctrinei socialiste. N. Ștefu rămîne pe mai departe alături de ei, organizînd programe artistice în cadrul seratelor muncitorilor români din Arad⁴², din care nu lipseau versurile poezilor muncitori D. Th. Neculuță și I. Păun-Pincio și poezii cu caracter social ale lui Eminescu, Coșbuc și Vlăhuță. Programele artistice sînt precedate de conferințe cu titluri ca: „Personalitatea lui D. Th. Neculuță — 7 ani de la moartea poetului“ — (comemorat la 15 oct. 1911); „M. Eminescu“; „Despre bunul simț“; „Social-democrația“; „Despre trecerea omului în viață“ etc. (Ziarul **Românul**⁴³ prezintă cu simpatie activitatea culturală a **Societății meseriașilor români**, arătînd că au organizat o frumoasă manifestare „de suflet românesc“). La aceste manifestări, N. Ștefu participă

³⁹ Nicu Stejărel, *Pentru popor*, în „Tribuna poporului“ nr. 64/4.IV.1898.

⁴⁰ *Ibidem*, *Răsplată*, în „Familia“, nr. 29/27 iulie 1894, p. 344.

⁴¹ A.S.A. nr. 207/1900.

⁴² *Românul*, nr. 213/29.IX.1911, p. 8; nr. 229/19.X.1911; nr. 239/1.XI.1911; nr. 276/17.XII.1911; nr. 5/6.I.1912.

⁴³ *De la serata muncitorilor români din Arad*, în *Românul*, nr. 65/20. II. III-1912.

nu numai ca îndrumător al formațiilor artistice, ci constituie, uneori, unul din punctele atractive ale programului. „S-a mai produs... și d-l N. Ștefu, care, fiind rugat, a zis de asemenea frumos din vioară“. Prin activitatea sa artistică, N. Ștefu a ajutat muncitorimea arădeană în activitatea sa socială și culturală. Și acesta e un merit al lui pe care sîntem datori să-l reținem.

Nicolae Ștefu (1855—1914)

Activitatea în cadrul Reuniunii învățătorilor. Conștienți de importanța unei asociații profesionale, începînd cu anul 1872 învățătorii români din părțile Aradului își strîng și mai mult rîndurile în cadrul

Reuniunii învățătorilor cu scopul de a aduce, prin schimburi de experiență, îmbunătățiri predării metodice a disciplinelor școlare, de a ridica nivelul cultural al satelor, de a promova prin adunările generale anuale un spirit novator în învățămînt și cultură, publicînd apoi dezbaterile și lucrările acestor adunări. Primul document al Reuniunii, accesibil nouă, semnat de N. Ștefu este Protocolul Adunării generale a XIII-a a Reuniunii învățătorilor români din 8-9 august 1903⁴⁴. N. Ștefu semnează alături de Marioara Precupaș și Georgiu Popa după formula : „Acest protocol s-a citit și autentificat, la Arad, la 26 august 1903“. La 18 septembrie 1904 apare primul număr al **Reuniunii învățătorilor români** de la școlile populare confesionale ortodoxe din protopresbiteratele Arad, Chișineu, Șiria, Boroșineu, Buteni, Radna și Hălmagiu, organ periodic oficios, elaborat din încredințarea Comitetului reuniunii de Iosif Moldovan, vice-președinte. Presa vremii consemnează rolul militant al lui N. Ștefu pentru înființarea Reuniunii „chiar pe timpul redeșteptării și reînființării ei“. El va semna alături de colega sa Maria Precupaș și I. Vancu lucrările adunărilor generale din 1904, 1905 și 1906⁴⁵.

N. Ștefu n-a fost numai un colaborator activ al publicației **Reuniunii învățătorilor români**, care publica cu prioritate lucrări cu caracter metodic, dar a fost și un îndrumător al activității culturale, organizînd concerte și reprezentații de teatru model la Casa națională din Pîrneava cu secția meseriașilor români de la **Asociația națională**, donînd Reuniunii sute de exemplare din lucrările sale, pentru a fi distribuite la bibliotecile școlare și sătești sau ținînd dizertațiuni ca cea de la conferința învățătorescă de la Nădlac din 1 XI. 1897 cu titlul : **Venirea sîrbilor și bulgarilor**. În calitate de vicepreședinte al Biroului central al **Reuniunii** participă, alături de secretarul Iosif Moldovan, la ședința Reuniunii cerculare din Buteni ținută la începutul lui septembrie 1897, sau la adunarea generală de la Lugoj a **Reuniunii învățătorilor caransebeșeni** din septembrie 1897 terminîndu-și salutul reprezentanților Reuniunii arădene prin versurile :

„Cu abecedaru-n mîină
Cultivați limbă română
Și din micul legendar
Faceți-i falnic Altar“⁴⁶.

⁴⁴ *Protocolul Adunării generale a XIII-a a Reuniunii învățătorilor români de la școlile populare confesionale ortodoxe din protopopiatele Arad, Boroșineu, Buteni, Chișineu, Hălmagiu, Maria Radna, Șiria*, ținută la 8—9 aug. 1903. care s-a tipărit în Arad, 1904 în Tiparul Tipografiei Diecezane române. Semnează convocarea pentru adunarea generală în calitate de secretar, alături de T. Ciontea, președinte — „Tribuna poporului“, nr. 162/7, 1897.

⁴⁵ *Românul*, nr. 255/9.XI.1914 — (art. cit.); *Reuniunea învățătorilor români* (R.I.R.), anul I, nr. 1-2, din 18 sept. 1904, *Protocolul adunării generale a Reuniunii de la Pecica*, din 16/17.VII.1906, p. 25.

⁴⁶ *R.I.R.*, nr. 9-10/10 oct. 1907, p. 232; nr. 8/1 aug. 1907, p. 172; nr. 8/aug. 1908, p. 177 și 185; „Tribuna poporului“, nr. 208/1.XI.1897 (*De la învățătorii noștri*), nr. 174/13 sept. 1897 — N. Stejărel, *De la învățătorii noștri*, nr. 184/27 sept. 1897, p. 887 — Nicu Stejărel, *De la „Reuniunea învățătorilor caransebeșeni“*.

Așa se explică atenția cu care era înconjurat N. Ștefu în cercul **Reuniunii**, fiind ales în comitetul de redacție al **Reuniunii învățătorilor români** alături de Petru Vancu și alți 6 învățători începînd cu 1 ianuarie 1908 și pînă la sfîrșitul anului 1909, dată după care apare ca pensionar în listele Reuniunii. El se remarcă însă în coloanele revistei cu glas de tribun, interpretînd legi și combătînd cu o logică impecabilă pretențiile autorităților de stat de a realiza în școala poporală, la un nivel optim învățarea limbii statului⁴⁷. **Răspunsul** — său — la proiectul de lege referitor la modificarea articolelor **XXXVIII din 1866, XLII, din 1879 și XXVI, din 1893** — pentru propunerea limbii maghiare prezentat în adunarea generală a XIV-a din 1904 este adoptat în unanimitate și trimis forului școlar în drept, pentru intervenție. El precizează că limba maghiară s-a introdus ca studiu obligator în școlile populare din 1879, fiind predată cu frumoase rezultate, fapt apreciat de inspectorii școlari de stat. A respecta litera legii XVIII din 1879 ca elevii să expună „liber și curat, mai departe să știe citi ungurește fluid, scrie corect și calcula” este imposibil, întrucît posibilitățile intelectuale ale copilului nu permit aceasta, neputîndu-se realiza această pretenție nici la limba maternă (limba română), iar în cazul școlilor maghiare, profesorii universitari au constatat lipsuri serioase chiar și la studenți. Subliniem concepția democratică și progresistă a lui N. Ștefu referitoare la limba statului ca organ de comunicare obligatoriu pentru toți cetățenii, indiferent de naționalitate.

Cuvinte adînc simțite, un respectuos omagiu, aduce în poezia : **La sicriul profesorului preparandial Teodor Ceontea**⁴⁸, președintele **Reuniunii învățătorilor**, mort la 15 decembrie 1906 din care desprindem versurile :

Și nici cînd nu m-am odihnit,
Pin'a nu se face ce-am dorit :

Să las în urma mea o ceată
De dascăli, bine-încegată.

O intensă activitate desfășoară pentru școlarizarea analfabeților. Cursurile cu analfabeții le ținea de trei ori pe săptămîină la Casa națională din Pirneava. Adunarea generală a XIX-a a Reuniunii învățătorilor îi acordă în 1909 un premiu de 50 de cor., din cei 200 de cor. votați de **Asociațiunea națională** pentru instruirea analfabeților pe anul școlar 1908 1909⁴⁹.

Nicolae Ștefu — ziarist și publicist. În ziaristică și publicistică, N. Ștefu se manifestă ca un reprezentant al intelectualului român ce-și

⁴⁷ R.I.R., nr. 1/1.1.1908; nr. 12/dec. 1908 și nr. 8/aug. 1910, p. 181; nr. 1-2/1904, p. 96-103 — N. Ștefu, *Răspuns la proiectul de lege referitor la modificarea articolelor XXXVIII din 1866, XLII din 1879 și XXVI din 1893 — pentru propunerea limbii maghiare.*

⁴⁸ R.I.R., nr. 3/1906, p. 101-102 — N. Stejărel, *La sicriul profesorului preparandial Teodor Ceontea.*

⁴⁹ A.S.A., Fondul parohiei de centru, nr. 383. Raport din 31 dec. 1908; *Protocolul adunării generale a XIX-a a Reuniunii învățătorilor ținută la Curtici la 29-30 aug. 1909, Ședința a III-a, Punctul XX, p. 265.*

pune condeiul în slujba ridicării materiale și spirituale a satelor, adresându-se, în primul rând, țăranilor și intelectualilor satelor, interesat întotdeauna în emanciparea culturală, socială și națională a poporului român. El nu se remarcă printre figurile politice ale vremii, dar, prin activitatea sa, participă la marile dezbateri și frământări ale epocii, dînd faptului cotidian dimensiune, expresivitate și tonalitate afectivă. În 1894 are loc „Procesul Memorandiștilor“ urmat de amnistia din 1895. Iată cum surprinde prof. univ. I. Lupaș prezența la acest eveniment a lui N. Ștefu : „Această amnestie a Memorandiștilor a fost un prilej de bucurie și de destindere politică, în lumea românească din Transilvania. N-au lipsit nici versuri ca acestea :

„Un an greu s-a împlinit,
De cînd legea v-a răpit,
Și v-a pus la închisoare,

Să n-aveți zile cu soare!
Monarhul v-a slobozit :
Dragi martiri, bine-ați venit“.

Versurile acestea publicate în „Tribuna“ din Sibiu (Nr. 204 din 24 IX. 1895) erau semnate de Nicu Stejărel, și, în simplitatea lor, exprimau „bucuria poporului“⁵⁰. Aceasta va fi, de altfel, tonalitatea scrisului lui N. Ștefu. El se adresează mai mult inimii, de aceea, cuvîntul său e simplu, direct, cald, înmuiat de multe ori în umor, pentru a descreți frunțile sau pentru a înălța inimile.

A făcut parte din redacția ziarului **Tribuna poporului**, încă de la înființarea ei, iar din 1904 a **Tribunei**, ce apărea la Arad, a **Foii poporului român**, ce apărea la Budapesta, a **Românului**, ce apărea la Arad, a întemeiat și redactat foaia umoristică **Cucu** și, în tovărășie cu dr. Ioan Suciuc a reînviat **Gura satului** din Arad a lui Mircea V. Stănescu⁵¹.

Primul lui articol, publicat în **Tribuna poporului**, „Toate la vreme“⁵², are caracter programatic, exprimînd lapidar încrederea în viitorul neamului românesc cu gîndul la lupta lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, apărînd și noi ca și ei — scrie el — „legea, limba și neamul românesc“. Pe parcursul anilor redactează diferite părți ale ziarului ca : Noutăți, Ultimele știri, Felurimi, Bibliografie, Haz, Glume, Poșta redacției, Poșta administrației. În articolele publicate găsim o gamă variată de preocupări. Înfierează atitudinea politică a unor intelectuali români, nesuținerea în alegeri a deputaților români, critica administrației de stat, prezintă dări de seamă asupra activității societății academiei de lectură **Petru Maior** din Budapesta, probleme ale vieții culturale românești în rezolvarea autorităților de stat din Budapesta, Brașov și Năsăud, recenzează lucrări apărute în România sau prezintă unii scriitori

⁵⁰ I.D. Ungureanu, *op. cit.*, p. 55-56.

⁵¹ Fotografia cu redactorii „Tribunei poporului“ se păstrează în arhiva familiei și e reprodusă de I.D. Ungureanu, *op. cit.*, p. 55; Din 1904 „Tribuna poporului“ se numește „Tribuna“, în urma încetării apariției „Tribunei“ de la Sibiu. „Tribuna“, nr. 5/3.I.1904; N. Stejărel, *Bună înțelegere între irați*, în „Tribuna“ nr. 1 din 1.I.1904, p. 9; „Românul“, nr. 255/19.XI.1914 și „Foaia poporului român“, nr. 51/13.XII.1914, art. cit.

⁵² Nicu Stejărel, *Toate la vreme*, în „Tribuna poporului“ nr. 11/19.I.1897, p. 49.

de seamă ai naționalităților din fostul Imperiu habsburgic⁵³. N. Ștefu e însă un competent cronicar al vieții muzicale românești din această parte a țării. Prezintă activitatea corurilor țărănești — marea sa pasiune — sau concertele corale din Lugoj, Năsăud și Hunedoara, face aprecieri pertinente îndeosebi asupra programelor prezentate, cu scopul de a le oferi ca modele.

Incercările de creație literară din această perioadă exersează un condei ce se va desfășura larg, mai târziu, în umoristică. Astfel, în schița : **Un vis realitate** surprinde magistral câteva trăsături din psihologia femeii. Din întâmplări cotidiene sau tragice din lumea satelor știe să reliefeze elemente educative sau moralizatoare. Specia preferată e anecdota populară în care elementul rizibil e realizat la scara faptelor reale, dar cu savoare antonpannescă⁵⁴.

Unele poezii au caracter simplist, hazliu totuși, stors din fapte banale. Uneori imitația e evidentă ca în epigrama **Antispiritistului David**, în care redă concluzia eminesciană din **Glosă** :

„Ție numai atita-ți spun : (Tu-i vedea ce vei petrece...) „Ce e val ca valul trece» «Eu rămîn la toate-rece»“.

Legende publicate de N. Stejărel rețin explicația populară a originii denumirii unor localități : **Legenda Virșețului, Cheia Turzii, (Cheile Turzii)**. Caracterul de odă al unor poezii cu ocazia morții unor personalități de vază ale vremii sau cu ocazia unor evenimente mai importante din viața acestora au, uneori, o nuanță mai mult de evocare cu aspect militant, decît de preamărire, ca în poeziile : **La moartea dr. G. Vuia și Cunună de jale la mormîntul dr. Georgiu Popa**⁵⁵.

În lirica erotică, net superioară ca realizare artistică celorlalte genuri și specii abordate, surprindem vraja versului eminescian sau coșbucian, răscolind delicate sentimente umane în bătaia inimii unui mare artist. Ca și la Coșbuc, dragostea nu se lasă înșelată. În poezia : **L-a prins**, N. Stejărel surprinde gelozia fetei care și-a văzut iubitul sărutînd o altă fată, care pretinde că îi este acestuia vară. Zbuciumată, gîndurile grele o macină :

„Sau îi stau seara în drum
Și-o străpung, ori o sugrum“.

⁵³ „Tribuna poporului“, nr. 2/17.I.1901, p. 3 — Rubrica *Noutăți*, este semnată N; nr. 208/1.XI.1897; nr. 198 din 20.X.1898; nr. 218/14.XI.1899; 151/7 aug. 1899; 130/23.VIII.1898; 189/4.X.1897; 201/22.X.1897; 144/30.VIII.1898; 50/14.III.1898; 92/18.IV.1898; 45/7.III.1898; 196/23.X.1902; 13/19.I.1898; 128/4.VII.1899; 227 din 1.XII.1904; 208/7.XI.1900; 207/6.XI.1901.

⁵⁴ „Tribuna poporului“, nr. 26/9.II.1897; 184/27.IX.1897; 122/28.VI.1898; 44/4.III.1899; 164/6.IV.193, Supliment, p. 10; 4/2.III.1901 — *Sîrbul și ursul din Mănăstur*; 174/13.IX.1897 — *Ispita deavolului*; 179/20.IX.1879; 191/10.X.1898; 50/15.III.1897; 60/20.III.1897; 131/12.VII.1897.

⁵⁵ „Tribuna poporului“, nr. 217/15.XI.1897 — N. Stejărel, (S.N.), *S-a păcălit*; 74/15.IV.1899 — N.N., *Antispiritistul David*, 181/26.X.1898; 45/8.III.1901; 2/3.I.1899; 167/6.IX.1898; 137/17.VII.1899; 45/2.III.1904; 233/16.III.1900, N. S. *La moartea dr. G. Vuia*; 121/28.VI.1897 — *Cunună de jale pe mormîntul dr. Georgiu Popa*.

Despărțirea, mai ales în dragoste, e o povară sfișietoare, iar dragostea — o chemare. Nota melancolică, eminesciană, vibrează sub apăsarea aducerilor-ămite, pe care le vrea concretizate în poezia : **Departe**, printr-o scrisoare :

„De mult îmi pare o poveste
De cînd nu te-am văzut,
Iubirea mea să se despărță
N-aș fi crezut.

Și ca iubirea să n-o uiți
Mai scrie-mi cîte-o carte,
Gîndește-te că te iubesc
Și de departe“.

Eminescu moare în 1889. Influența lui asupra poeților contemporani a fost covârșitoare. Pe drept cuvînt se spunea că în epocă se iubea, se gîdea și se plîngea ca în versurile lui Eminescu. Factura eminesciană a unor versuri amintesc de poeziile : **Pe lângă plopii fără soț, Și dacă...** sau de **Luceafărul**, cum o întîlnim și în poezia : **Și astăzi...** din care cităm pentru atestare versurile :

„Și astăzi încă tot mai trec
Pe sub al tău geam,
Îmi place-n minte să te port
Și-n gînduri să te am.

Ca amîndoi să ne alintăm
În sfere mai înalte,
Căci doar acolo vom afla
A fericirii parte !

De multe ori rătăcitor
Îți caut a ta urmă,
Ș-aștept cu dor să te-ntîlnesc
La farmecele de lună

Din acel haos fericit
Vom mai privi o rază,
Eu al tău mire o să fiu
Tu îngeru-mi de pază !“

sau poezia : **De mult...** din care reținem versurile :

„De mult nu te-am văzut la geam,
Dar astăzi te-am văzut,

Așa de palidă erai
De-abia te-am cunoscut“

Totuși considerăm că cele mai reușite versuri, sub raportul realizării artistice, poartă amprenta geniului eminescian, deși uneori abundă expresiile acestuia ca în versurile :

„Să mai privesc în ochii tăi
Ca-n raze dulci cerești,

Să mă îmbăt privind la tine
Crăiasă din povești
(Din poezia : **Aș vrea**)

sau :

„Și bine-ar fi e-amorul nostru
Să mai răsară iar

Cînd codrul des ne va răspunde
Primăvara !
(Din poezia : **Din primăvară**)

În constelația lui V. Alecsandri, N. Stejărel se înscrie cu poezia naturii (**Din natură**) sau de evocare a faptelor de umanitarism ca în poeziile : **Îmbrăcarea școlarilor sărați** sau, mai ales, în poezia : **Pruncii sărați** din care cităm versurile :

„Sub streșină într-un cuibușor
Așteaptă bieții pui cu dor,
Să vie maica mai cu zor

S-aline-n cîțva foamea lor;
Și să-i acopere puțin,
Să se-ncălzească la al ei sîn⁵⁶.

Am menționat colaborarea lui N. Stejărel la **Foaia poporului român**, al cărei redactor a fost din ianuarie-iulie 1906, în timp ce-și căuta de sănătate la Budapesta și colabora la **Gura satului**⁵⁷.

Deși pensionat din motive de boală, în 1911 cînd **Românul** de la Sibiu își mută redacția și administrația de la Sibiu la Arad, N. Ștefu lucrează în comitetul de redacție, alături de : dr. Cornel Iancu, dr. Iustin Marșieu, Gh. Birăescu, R. Veliciu, C. Lazăr, dr. Al. Stoenescu, R. Cioflec, C. Noe, C. Savu, Victor Cioflec și I. Berescu⁵⁸. El se recunoaște și aici ușor prin glumele, satirile și, în general, prin partea umoristică pe care o susține.

Cele mai multe din colaborările la presă ale lui N. Stejărel se disting prin jovialitate, bună dispoziție, reliefînd pregnant cotidianul, înțepînd la modul impersonal, dar evitînd umorul spumos, gratuit sau intrigant. El e un realist, păstrînd nota moralizatoare caracteristică lui I. Slavici. Nicu Ștefu „este veselia întrupată, el omoară totul în glume⁵⁹”. Pentru Ștefu, umorul e o atitudine, un fel de a vedea viața. El știe să istorisească serios, ascunzînd gluma și lăsînd impresia că nu mai e nimic serios în ce spune.

Proza umoristică și satirică românească cunoaște în jurul anului 1860 o dezvoltare notabilă. În Transilvania ea are, pe lingă nota umoristică și satirică, caracter militant, larg popular, agitatoric și mobilizator, contribuînd la promovarea culturii și limbii noastre literare. La București apare în 1859 **Țîntarul** lui C.A. Rosetti și N.T. Orășanu și **Spiridușul** și **Nichipercea** ale celui din urmă. La Pesta apare în 1861 publicația satirică **Tutti Frutti**, care reia linia altor două publicații umoristice : **Păcălitura Aurorei române** și **Umorescul Speranței**. Revista umoristică care se impune în Transilvania, în această perioadă, e **Umoristul** (1863-1867) fondată de Iosif Vulcan și avocatul George Ardeleanu (condusă ulterior numai de Iosif Vulcan). La București, concomitent cu **Umoristul**, apare sub conducerea lui Hașdeu revista **Aghiuță**, iar în 1866 **Satyrul**. În martie 1871, tot Orășanu scoate revista **Asmodeu**. O celebritate aparte și-a asigurat noua revistă a lui Orășanu **Ghimpele**, de care se leagă începuturile publiciste ale lui I.L. Caragiale, care va edita mai

⁵⁶ N. Stejărel, *L-a prins*, în „Tribuna poporului” nr. 193/11.X.1897; *Idem*, *Departe*, în „Tribuna poporului”, nr. 210/2.XI.1898; *Idem*, *Și astăzi*, în „Tribuna poporului”, 160/25.VIII.1898; *Idem*, *De mult*, în „Tribuna poporului”, nr. 244/26.XII.1898; *Idem*, *Aș vrea*, în „Tribuna poporului” nr. 16/23.I.1899; *Idem*, *Din pimăvară* în „Tribuna poporului”, nr. 30/13.II.1899; *Idem*, *Din natură*, în „Tribuna poporului” nr. 166/28.VIII.1899; *Idem*, *Imbrăcarea școlarilor săraci și Pruncii săraci* în „Tribuna poporului”, nr. 244/2.XII.1898.

⁵⁷ Menționăm că n-am avut posibilitatea să cercetăm decît numere răzlețe din aceste publicații. „Poporul român” a apărut la Budapesta și a avut ca proprietar și editor pe Dimitrie Birăuțiu (Cucu nr. 52/19.XII.1910).

⁵⁸ „Românul”, anul al II-lea, nr. 1/1.I.1912, p. 10.

⁵⁹ „Românul” din 2.XII.1914, *art. cit.*

tirziu Claponul (1877), **Calendarul Claponului** (1877) și **Moftul român**⁶⁰. Menționăm, de asemenea, colaborarea, pe această linie, a lui C. Mille și A. Bacalbașa la **Contemporanul**, apariția revistei **Tarara** a lui Macedonski etc.

Activitatea umoristică și satirică a lui N. Ștefu se integrează în preocupările înaintașilor, înscriindu-se pe linia filiației marelui său prieten Iosif Vulcan (mort în 1907), reținând sensul etic ce se desprinde din nuvelele **Popa Tanda și Budulea Taichii** ale lui I. Slavici, potrivit cu „realismul poporal“ al acestuia. N. Ștefu cultivă umorul popular cu trăsăturile lui caracteristice: veselie, haz, spirit, naivitate, glumă, melancolie, sensibilitate, bruschețe sau cu nuanțe generale: amuzant, ironic, mișcător. Umorul său revendică un timbru și o intensitate specifică. Noțiunea estetică de umoristic configurează o modalitate existențială și artistică a comicului. El „are un caracter spontan, inofensiv, semnalînd contrastul ori contradicția neantagonică, fără să le anihileze“. „Umoristicul este și el o demascare, dar una care ajunge să descopere o valoare înaltă sub aparențele umile, mai stingace care o ascund“ (T. Vianu)⁶¹. În această optică se circumscrie activitatea de scriitor umoristic desfășurată de Nicu Stejărel în presa vremii, activitate care va culmina în coloanele revistei **Cucu**, al cărei „spiritus rector“ a fost:

Cucu — foaie umoristică populară — apare în 1905 ca supliment la ziarul **Foia poporului român**, avînd ca prim-redactor pe Nicu Stejărel, iar ca redactor responsabil pe Făgure⁶². **Cucu** apare ca o revistă independentă, dar greutățile formale impuse de apariție, cit și cele financiare i-au obligat pe redactori să recurgă la o formulă de patronaj. Umorul învâluie întreaga arie tematică a revistei. Personajele cele mai des întîlnite sînt: popa și țiganul, ca în snoavele și anecdotele populare. Găsim, de asemenea, chiuituri de joc, ghicitori, anecdote (**Pieptarul parfumat** — anecdotă din Banat — nr. 7 (19.IV.1906), obiceiuri (**Obiceiuri de la nunțile țărănești de prin ținutul Nermeșului (Biharea)** — nr. 3/12. II.1906), legende (**Legenda cucului** — nr. 5/19.III.1906), povești adevărate (**Hoțul isteț și țaranul** — nr. 5/19.III.1906), povești din popor (**Ileana Cosînzeana**). Unele snoave și poezii satirice sînt îndreptate către personalități politice de la centru sau locale (**Despre cîntecul jupînului Iohan Filip, ablegatul Aradului Nou** — nr. 7/29.IV.1906) sau se urmărește precizarea unor caracteristici sociale ale limbajului feminin ca în **Cum**

vorbește femeia?

Prunca — guguiește;

Fata — pâlăvrăjește;

Tinăra — șoptește;

Soția — cîrtește;

Mama — convorbește;

Văduva — tăifăsuiește;

Fata bătrînă — gîgîiește;

Bătrîna — trîncănește;

(nr. 8-9/10.VIII.1906, p. 12).

⁶⁰ Acad. R.S.R. și Acad. S.S.P.; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1973, Edit Acad. R.S.R. pp. 147-553.

⁶¹ *Dicționar de estetică generală*, Editura politică, București, 1972, p. 359.

⁶² În cercetarea noastră n-am avut la dispoziție o colecție întreagă a revistei, ci numai 3 seturi de numere, aflate în Biblioteca județeană Arad, donate de I. D. Ungureanu, primul biograf al lui N. Ștefu.

Unoeri, sub formă de suită, de la un număr la altul, se continuă titluri ca : **Din snoavele lui Amfilochie Ciobota calțunar în Cizmești, Din înțelepciunile lui Budulea Taichii — citire, Budulea Taichii, Moșul și nepotul, Popa Uscătură și popa Untură, Dascălul Fridolin din Șeitin** etc. Rareori se depășește linia ironiei și a umorului, dar și atunci se păstrează totuși umorul, pentru a exprima simpatia ca într-unul din comentariile **Dascălului Fridolin din Șeitin** : „Ioșca (Iosif, n.n.) Moldovan din Arad stă să sară din piele de bucurie c-a ajuns președinte la Reuniunea noastră. Și cinstea astea numai mie are să mi-o mulțumească. Și anume din motivul că n-am fost acolo. Că de eram, de bună seamă făceam și eu ca ceilalți : Votam cu el“ (nr. 13/5.X.1906, p. 3). În această perioadă (1905-1907), **Cucu** numără peste 20 de colaboratori, dovadă a simpatiei și sprinului de care se bucura.

Începînd cu 1 ianuarie 1908, revista apare cu titlul **Cucu din Ardeal — Foaie umoristică și de literatură poporală cu ilustrații**. Redactor responsabil e tot Nicu Stejărel din Arad, — Fagure nu mai apare — administrația se mută la Deva, proprietar și editor fiind banca **Industria** din Deva. Nu cunoaștem cauzele acestei schimbări, probabil ele au fost de natură financiară. În noua variantă, **Cucu** își lărgeste și își precizează aria de preocupări, pentru care militează în **Programul nostru**, de fapt, noul articol program : Glumele nevinovate / Sînt ca sarea în bucate. Cine n-a ris niciodată / E ca frunza cea uscată (Cîntec poporal). Scopul este astfel fixat : „Foaia noastră, **Cucu din Ardeal**, fiind curat poporală, scopul ei este dezvoltarea gustului de citire la poporul nostru, prin scrieri umoristice și petrecătoare. În scopul acesta vom publica : năvele din popor, povești, legende, anecdote, poezii populare și tot felul de glume alese și potrivite, fie vechi satul noi“. Ei își propun să facă cunoscută literatura poporală (nr. 1/II.1908, p. 1). Poezia care urmează după **Programul nostru** explică scopul revistei : dragostea față de trecutul poporului :

„Cîntă Cucu din Ardeal
De pe-a(l) Mureșului mal;
Și cîntă cu veselie
C-a ajuns acum să fie
Pe plaiurile străbune,
Rămase nouă anume
De la vechii-naihtași
Strămoșii noștri ostași !

Cîntă Cucu-n libertate
Sus la Deva, pe cetate,
Pe cetatea lui Corvin

Șoim de viță de român;
Pe cetatea lui Huniade
Cîntat de noi în balade;
Unde regele Mateia
Își formulase idăea :
De-a face drăpătate-n țară
Orice stinge-n foc și pară
Dar Mateia a mûrit,
Și dreptatea a pierit !“.

Pornind de la fapte autentice de istorie, autorul relevă în final aspecte ale realității contemporane : scîndarea colectivității sociale în domni și gloată, pentru care dreptatea socială dispăruse :

„C-au păpat-o «Domnii» toată
N-au lăsat nimic la gloată !...“

Se adresează apoi muncitorilor cu aceeași atitudine de dispreț față de domni :

„Cucu ! Vouă, muncitori
Și plugari mult jertfitori
Nu căutați că-i rău în țară
Că s-a-ntoarce roata iară,

Numai să dea ploile,
Să pornească morile;
Să dea Domnu roadă-n pomi,
Și mai multă boală-n «Domni»“.
(Cucu, nr. 1/1.I.1907)

Foarte subtil și inteligent evocă situația anului 1907, anul care „întru fărădelegi s-a zămislit, întru păcate s-a născut... și pe mîna păcătoșilor ne-a lăsat“... „Ci mă rog, închipuiți-vă, D-voastră, era atît de slăbănog la naștere, că pe cînd alții jucau cu Sora Fauroaie **Halarippi** și **Csárdás**, iar cu fratele Mărțișor : **Călușerii** și **Bătuta** — bietul 1907 abia își dezvăluie lăbuțele din fășie și le întindea spre mîndrul soare, în ziua de sfînta răstignire a Vinerii Patimilor, după calendarul înapoimergătorului gr. ort.“. Aluziile la răscoalele țărănești din martie 1907 sînt evidente. În final, arată sărăcia din 1907 — cauza imediată a răscoalelor — : „În colo sîntem gazde : avem în ocol — un stobor; în grădină — o prăjină; în poiată — o lopată; în loc de griu — polomidă pînă-n briu; în coteț — un hîrleț; în cămară — ca afară; în podrom — ca-n drum; pe poliță — ca-n uliță; punga-i goală ca o oală; advocații n-au procese — nici timbrele să le iese; cei fugiți în America fug de frică pe nimica... Asta-i lumea, mînce-o focu, peste noi vine norocu ! (Cucu, nr. 1/1 ianuarie 1908, p. 6).

Elementele de critică socială și de condamnare a nelegiuirilor autorităților sînt mai îndrăznețe, dar mascate de particularitățile graiurilor locale ca în suita de articole : **Dr. Trăznilă din Bihor**, din care redăm discursul acestuia : **La deschiderea clubului național din Arad** :

„Onorați Domni Deputați !
Iubiților mei frați !
Cinstiți meseni și oameni cu procopseală !
Iată-mă !

Vedeți că și eu am venit aicea, tocmai din fundul Bihorului, de acolo, de unde și dracu zice noapte bună și fuge de să ascunde în fundul iadului, de groaza jandarmilor. Trăzni-i-ar Dumnezeu să-i trăznească, că știți bine, că pe mine cum mă trăzneau ei, și era p'aici — să mă mînce din gata, mai anul trecut.

Dar știți bine și aceea, că nu m-am lăsat, ci trăzneau și eu în ei, și în fișpanul lor, de se cutremura Bihorul.

Așa zău, iubiților frați“ (Cucu din Ardeal, nr. 2/1.II.1908).

Altă dată reproduce fațada închisorii din Seghedin păzită de doi jandarmi, cu mențiunea : „Hotel gratuit pentru conducătorii și ziariștii naționalităților din Ungaria (Cucu, nr. 2/1.III.1908). Numerele următoare

cuprind și povești (**Muiere credincioasă**), snoave (**Bani-aflați**), monoloage (**Ciobanul**) (nr. 4/15.II.1908), prezintă eroi ca **Moș Toader — Gurăspartă — din Lărnuiești** sau redă episoade din războiul pentru independență (Din Războiul pentru neatarnare — de I. de la Buceci — nr. 1/1908).

Nu cunoaștem motivele pentru care începînd cu nr. 1 din 1910, **Cucu** va reapare ca supliment la ziarul **Foaia poporului român** din Buda-pesta. Redacția se va muta de la Deva la Arad, avînd ca redactor responsabil pe George Bucurescu, iar începînd cu nr. 30/1910 reapărînd iarăși Fagure, rămînînd însă la postul său de prim-redactor, pe întreaga perioadă a apariției, Nicu Stejărel. **Cucu** își lărgește aria de preocupări devenind o adevărată revistă umoristică. Apare **Partea literară** la care publică cunoscutul și apreciatul ziarist Ioan Russu Șirianu nuvela **Olga**, George Cătană publică comedia într-un act **Muiere vicleană** (nr. 6 și 10/1910), Emanuil Suciuc, învățător, publică dialogul cu cîntece : **Românul și țiganul** (nr. 9/1910), apar monoloage comice cu cîntece ca **Ciobanul** (nr. 14 și 15/1910), **Ce avem și ce nu avem** (nr. 33/1910), publică cunoscutul umorist Th. Speranță : **Cuvîntul lui Dumnezeu** și **Mocanul la Viena**, monolog, anecdote ca **Țiganul căpitan** (nr. 11/1910), **Cîntare cătănească** (nr. 42 și 45/1910), lucrări ce au fost incluse în programa manifestărilor cultural-artistice din epocă. Criticînd relele deprinderi prin glumă și ironii fine, prin umor și chiar prin satiră ascuțită apar rubrici ca : **În crîsmă**, **În școală** (nr. 1, 3, 47, 50/1910) sau **Amfilochie Ciobota, calțunar în Cizmești** (nr. 14, 27, 1910), uneori critica lua forma chiuiturilor (6 și 9/1910) sau a anecdotelor, snoavelor și glumelor (nr. 8, 28, 34, 37, 39, 50/1910).

Legenda explică sau descoperă, pe baza unei interpretări populare, originea unor denumiri geografice, a faunei sau a florei, retrăgîndu-se la un singur element, interferîndu-se elementul real cu cel de ficțiune, ultimul fiind învelit într-o aureolă de mit de cele mai multe ori. Dintre legende remarcăm : **De ce albinele sînt negre și nu au sărbătoare**, de Romul Busuioc (nr. 30/1910) și **Cucu — de ce nu clocește?** -- legendă originală de N. Stejărel (nr. 5/1910).

Remarcabilă este preocuparea de a prezenta viața țăranilor în : **Hora țăranilor** (nr. 12 și 14/1910). Ultima este semnată de folcloristul Vasile Sala (cunoscut sub pseudonimul Tiliță din Vașcău), în care elementul social e bine conturat, arătînd sărăcia în care trăiau țăranii :

„Am o vacă și doi junci
Și casa plină de prunci,
Pruncii-s goi, golași ca napii

Săr prin casă, cum sar țapii,
Ca țapii ne-mpiedecați
De mălai nesăturați“.

Reținem grija de a publica datinile poporului (Datinele noastre la naștere — nr. 24/1910), recenzia unor lucrări ca **Țăranii**, de Cehov (nr. 13/1910), **Prima dragoste** de Turghenieff (nr. 41/1910), **Mănăstirea la asinul sfînt** — legendă turcească de Eduard Mygand (în traducere — nr. 36/1910) sau a unor aforisme: **Din scînteile poetului Fometescu** (nr. 12/1910) din care reproducem pentru exemplificare: „Cine nu vorbește de scăderile altora acela se cunoaște pe sine“, „Nepăsarea este somnul

inimii“. În **Cucu** a apărut și o rubrică : **Telegrame**, în care sînt prezentate evenimente politice mai importante pe plan mondial, caricaturi cu sensuri politice, articole cu caracter de propagandă electorală pentru deputații români sau propagandă antirăzboinică.

Nu cunoaștem cauza relațiilor încordate ce au survenit între el și colegii de la **Tribuna**. În articolul: **Din mizeriile vieții de gazetar — „Coliba“ lui Nicu Stejărel și palatul „Tribunei“**, (nr. 19/1910) își exprimă indignarea față de atitudinea colegilor contemporani instalați în palatul **Tribunei** care au uitat de Nicu Stejărel, rămas tot în **Coliba** lui. Așa cum își conturează — în acest articol autoportretul: „Nicu Stejărel“ e un spirit, un duh plin de viață națională, pururea tînăr și vesel.

N. Stejărel a fost un neobosit îndrumător al țărănimii. În calendare, tipărituri cu cea mai largă circulație în rîndurile țaranilor, publică povestiri cu caracter instructiv sau moralizator. Astfel popularizarea folioaselor grădinăritului o face N. Ștefu în nuvele din popor — cum le numește el — ca **Grădina cu 7 fîntîni**⁶³, cu scopul de a determina pe țărani să se ocupe cu această rentabilă îndeletnicire. În alte „nuvele din popor“ combate beția — **Bețivul îndreptat**⁶⁴, risipa — **Risipitorul**⁶⁵ sau face elogiul hărniciei — **Din sărac lipit — bogat cinstit**⁶⁶. Tot în calendare strecoară el bucăți cu caracter patriotic ca **Trăinicia românului**⁶⁷ sau binecunoscuta poezie **Limba mea**⁶⁸.

În configurația culturală a Aradului, el a fost un spirit activ, care a militat pentru progresul cultural al poporului și dezvoltarea instituțiilor sale culturale, pregătind conștiințe în lupta pentru realizarea unității naționale. Semnificativă pentru receptivitatea sa culturală și pentru atitudinea sa democratică este sprijinul cultural pe care l-a acordat meseriașilor arădeni și societății culturale „Progresul“.

La o cercetare mai atentă însă a raporturilor lui cu mișcarea muncitorească se reține faptul că, deși a activat pe tărîm cultural în rîndurile muncitorilor, a rămas distant față de idealurile lor politice. Tributar spiritului epocii, s-a aplecat cu predilecție spre cultivarea cîntării bisericești și naționale românești. Vrajit de farmecul cîntecului n-a distins din vuietul vremii primele acorduri de luptă pentru o viață mai bună, pentru demnitate umană, pentru o lume fără exploatați și exploataitori — acorduri care se înfiripau și la Arad sub semnul de luptă al unității muncitorești, al socialismului.

⁶³ N. Ștefu, *Grădina cu 7 fîntîni*, Calendar pe 1896, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 86-93.

⁶⁴ N. Ștefu, *Bețivul îndreptat*, Calendar pe 1897, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 80—85.

⁶⁵ N. Ștefu, *Risipitorul*, Calendar pe 1892, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 42-70.

⁶⁶ N. Ștefu, *Din sărac lipsit—bogat cinstit*, Calendar pe 1893, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 72-85.

⁶⁷ N. Ștefu, *Trăinicia românului*, Calendar pe 1901, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 118-119.

⁶⁸ N. Ștefu, *Limba mea*, Calendar pe 1897, Arad, Editura Tipografiei diecezei gr. or. române a Aradului, p. 92-94.

În zarea vremurilor N. Ștefu se profilează ca un militant dirz și hotărît în lupta pentru realizarea conștiinței și desăvîrșirea unității naționale a poporului român de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

Ca un omagiu, prin grija organelor locale de partid și de stat arădene, răspunzînd dorinței locuitorilor din Șiria, s-a ridicat aici, în fața căminului cultural, un bust vrednicului luptător pentru Unire — Nicolae Ștefu.

NICOLAE ȘTEFU (Nicu Stejărel)

Résumé

Cette étude met en lumière l'activité multilatérale de l'instituteur d'Arad — Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855—1914.

Y sont présentées ses principales réalisations d'enseignant, de compositeur et de publiciste, font en mettant en évidence le rôle important déteñu par N. Ștefu dans la ville d'Arad et les environs, en tant qu'animateur culturel actif et enthousiaste.

L'auteur fait connaître les contributions sur le plan culturel de N. Ștefu, ayant eu pour resultat d'éveiller, à cette époque, la conscience roumaine.

JULIU TRAIAN MERA (1861—1909)

RADU HOMESCU

Medicul Iuliu Traian Mera a fost o personalitate marcantă a vieții culturale și politice din Transilvania ultimelor două decenii ale secolului trecut și primului deceniu al veacului nostru. Alături de Ioan Slavici și Ioan Russu Șirianu, el face parte din galeria oamenilor de seamă pe care i-a dat Șiria — această vatră străveche de viațuire și cultură românească. El s-a remarcat în lupta pentru unitatea culturală și drepturile politice ale românilor din monarhia dualistă, factor de seamă în pregătirea spirituală a desăvîșirii unificării statului român.

Bibliografia de specialitate a rezervat, de-a lungul anilor, un spațiu relativ restrîns personalității lui Iuliu Traian Mera. Relevăm, totuși, meritul cercetătorului Ion Negru¹, primul care a închinat un studiu întins și bine documentat medicului șirian. Pornind de la acest studiu, dorim să aducem la lumină noi date și fapte, pentru a întregi portretul celui care, alături de alții, a avut o contribuție însemnată la înfăptuirea unității culturale a tuturor românilor.

Iuliu Traian Mera s-a născut la 13 octombrie 1861, la Șiria, în casa preotului Atanasiu Mera (1834—1893) — „administrator protopopial și inspector cercual de școale“ — cunoscut pe plan local ca militant activ pentru drepturile românilor, ca animator și stimulator al vieții culturale românești din „opidul Șiria“, fiind, o vreme, corespondent voluntar al „Tribunei“ din Sibiu. Școala primară a terminat-o în sat, urmînd, apoi, liceul la Timișoara și Brașov, iar studiile medicale la Viena. După terminarea facultății a practicat medicina la Karlsbad, devenind unul dintre cei mai renumiți balneologi din Imperiul austro-ungar.

Din perioada studiilor sale — liceale și universitare — sînt cunoscute o serie de date privind activitatea culturală pe care Mera a desfășurat-o în satul natal. Din anul 1876, Șiria cunoștea o viață artistică înfloritoare: luase ființă primul „cor al plugarilor“, înjghebat și dirijat de cunoscutul învățător Nicolae Ștefu², sub imboldul căruia s-a organizat

¹ I. Negru, *Un medic ardelean pionier cultural: Iuliu Traian Mera (1861—1909)*, în „Munca sînzitară“, nr. 12/1969, p. 737-744.

² R. Homescu, *Învățătorul, compozitorul și publicistul ardean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărei — 1855-1914)*, în „Ziridava“, nr. 3-4, Arad, 1974, p. 273; vezi și Cosma Viorel, *Nicolae Ștefu*, în „Îndrumătorul cultural“, nr. 2, 1976, p. 27.

și o lungă serie de „concerte vocale împreunate cu teatru“. Alături de cei ce formau „Junimea română din Șiria“ — intelectuali și țărani — I. T. Mera a participat activ la viața culturală a satului, fiind „membru al comitetului arangiatoriu“, iar împreună cu N. Ștefu, întemeitor al formației de „diletanți teatrali“³.

Iuliu Traian Mera (1861—1909)

Receptivi la evenimentele anilor 1877—1878, tinerii „comitetului arangiatoriu“ au proiectat „baluri cărora le vor premerge concertele“. Pregătirea acestora, pe lângă măsurile de precauție ce trebuiau luate spre a abate vigilența autorităților, necesita și eforturi în ceea ce pri-

---

³ R. Homescu, *Corespondența medicului șirian I. T. Mera cu I. Slavici, I. Negruzzi și G. Coșbuc*, comunicare la sesiunea „Șiria — pagini de istorie“, organizată de Muzeul județean Arad, 18 decembrie 1976.

vește procurarea partiturilor de muzică corală compusă pentru cinstirea cuceririi independenței absolute de stat a României. În vara anului 1878, de pildă, au fost îndreptate către organizarea unui astfel de concert, cu un interesant program de poezie și muzică națională. Includerea în repertoriul corului plugarilor din Șiria a „Cîntecului gîntei latine“, compoziția lui Filippo Marchetti, pe versurile lui V. Alecsandri, a constituit încă o dovadă a participării plene pe plan sufletesc a tuturor românilor la sărbătorirea victoriei României pentru independență. Însărcinat de comitet cu procurarea partiturii, Mera îi scria, în luna iulie 1878, lui G. Dima⁴: „Noi, tinerii de aici, ca români, ca unii dintre fiii iubitei noastre națiuni, încă voim a urma după puterile noastre [...] mai puternicilor iluștrilor bărbați ai noștri, ca barem în cituva să putem merita și noi frumosul nume, ce-l portăm: voim a ținea un concert, care va consta din executarea mai multor cînturi, monologuri, dialoguri ș.a. Cel mai mare merit al nostru ar fi astăzi, dacă am putea [face a] resuna [răsuna — n.n.] și noi în părțile noastre, pe ruinele cetății lui Corvin, tonul melodios și încîntător al privighetoarei din Moldavia: «Cîntecul gîntei latine» a marelui nostru liric Alecsandri... Am, deci, acea cutezare oarbă a roga umilit pe D-nia Ta, de te-oi îndura a mijloci ca quartetul pe note a «Cîntecului gîntei latine», compus pentru cor de Marchetti [...], să ni se trimită, ca și noi să-l putem executa în concertul nostru...»⁵.

La 13/25 august 1878 s-au ținut „concertul și balul“ din Șiria, organizat în „favoarea fondului școlar“; a avut următorul program: „1) «Diorile», quartet esec. de cor. voc. [executat de coriștii vocali — n.n.] sub conducerea lui N. Ștefu; 2) «O schiță despre viața omului», disertațiune de E.N.T. Pucea; 3) «Blestemul lui Alexandru», poezia de I. de la Bucegi, declamată de T. Bulcu; 4) «Cunoaște-ți țara cea romană...» de d'Albon — quartet de C. Porumbescu esec. de cor. voc.; 5) «Sentinela română» — poema lui V. Alecsandri, decl. de I.T. Mera; 6) «Cioabanul» cu trio «Bir-oiță», hora populară în quart. esec. de cor. voc.; 7) «Fericirea reală și ideală» — dialog rostit de N. Ștefu și I.T. Mera; 8) «Luna lui Maiu» — de V. Alecsandri, quart. de C. Porumbescu, esec. de cor. voc.; 9) «Peneș Curcanul» — poezia de V. Alecsandri, decl. de E.N.T. Pucea; 10) «Imnul Domnului», de I. Grozescu, duet pentru tenor I și basso II, esec. de I. Vancu și N. Ștefu; 11) «Femeia, istoria și caracterul ei» — disertațiune de I.T. Mera; și, în fine, 12) «Cîntecul gîntei latine» de V. Alecsandri, muzica de F. Marchetti esec. de cor. voc.»⁶.

Fără îndoială, conținutul spectacolului, bine mascat de altfel, viza istoricul eveniment al independenței. Ideea lui Mera de a aborda subiectul feminist în disertația sa la nivelul anului 1878, poate fi considerată avangardistă în lupta pentru emanciparea femeii. Acest lucru, desigur, este cu atît mai elocvent, cu cît tînărul studios, care avea doar 17 ani,

⁴ În 1878 G. Dima era dirijorul corului „Reuniunii române de gimnastică și cîntări“ din Brașov.

⁵ B.A.R.S.R., Corespondența lui I. T. Mera, mss. S 3/CLXXXIV.

⁶ *Familia*, nr. 56, 30 iulie/11 august 1878, p. 367.

a știut să dea curs unei asemenea tematici extrem de timid abordate în acea perioadă, revista „Familia“ reprezentând acea făclie culturală din Transilvania care a adus importante și valoroase raze de lumină în această direcție. Totodată, trebuie remarcat faptul că, în cadrul acțiunii de solidarizare a românilor din teritoriile subjugate cu lupta fraților lor „din Țară“ pentru cucerirea independenței, relevăse numeroase inițiative în cadrul cărora femeile jucaseră un rol foarte important.

În vara anului 1880, Mera — încă student — se afla din nou în fruntea „Junimii române din Țiria“. Îl găsim, împreună cu alți „diletanți teatrali“, interpretând unul din rolurile comediiei „Balul mortului, sau mortul și dansul“ de V.A. Urechia⁷. Anunțat din vreme în presă, spectacolul s-a bucurat de participarea unui însemnat număr de persoane din peste 15 localități, prezent fiind și Iosif Vulcan.

De-a lungul întregii sale vieți, întocmai ca și I. Slavici, I.T. Mera a rămas legat de viața culturală a Țiriei și va purta un deosebit interes școlii din satul natal. Mai mult, Slavici și Mera au sprijinit împreună dezvoltarea școlii din Țiria, corespondența lor din pragul anului 1887, fiind edificatoare în direcția eforturilor depuse de ei, în „interesul bunului nume al Țiriei“⁸, pentru reînființarea școlii de fete, care „închisă a stat vreo 7 ani de zile, iar ordinațiunile consistoriale prin care se urgea (urgenta) deschiderea de concurs (pentru ocuparea postului de învățătoare rămas vacant — n.n.) se puneau în arhiv“⁹.

Pentru Mera, Țiria natală a însemnat și un izvor nesecat de inspirație pentru creația sa literară. Satul de la poalele cetății era locul de tihnă, dar și motivul unor lăuntrice nostalgii, consemnate sub forma literei de plumb, în paginile prestigioasei reviste „Familia“ : „Podgorie frumoasă, leagănul vieții mele, Țirie iubită, fii binecuvîntată acum și întotdeauna ! Pe pămîntul tău au văzut ochii mei razele soarelui, pe pămîntul tău am petrecut frumoasa și nevinovata mea copilărie, tu ai fost martora zilelor mele de adevărată fericire și de tine sînt legate cele mai frumoase amintiri ale tinereții mele. Și frumoasă, ca acele amintiri ești și tu scumpa mea podgorie ! Cel puțin mie unuia îmi ești mai frumoasă decît poeticele regiuni ale Elveției și decît primăvăraticile cîmpuri ale Andaluziei...“¹⁰.

Anii studenției, petrecuți la Viena, și-au lăsat o puternică amprentă asupra formației sale intelectuale și patriotice, i-au oferit cele mai de seamă posibilități de afirmare, de luptă și biruință. Ca și a altor cărturari transilvăneni, formația sa intelectuală a fost indisolubil legată de Societatea „România jună“. Această societate „academică literară“ studențească a luat ființă în anul 1871, prin contopirea altor două societăți : „Societatea literară și științifică a românilor din Viena“ și „Societatea literară-socială «România»“. Deși, inițial, între acestea au existat unele

⁷ *Familia*, nr. 64, 24 august/5 septembrie 1880, p. 407 și *Biserica și școala*, nr. 33, 10/22 august 1880, p. 261.

⁸ B.Ă.R.S.R., *Correspondența lui I.T. Mera (Mera către Slavici)*, mss. S 47/XXXII.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Familia*, nr. 28, 15/27 iulie 1890, p. 336-337.

neînțelegeri, ideea organizării pentru anul 1870 a unei serbări la mormântul lui Ștefan cel Mare, prilejuită de împlinirea a 400 de ani de la ridicarea mănăstirii Putna, a devenit obiectivul lor comun și principal, pregătirea serbării amintite fiind determinantă în unificarea lor. La 8 aprilie 1871 a avut loc întrunirea, într-o ședință comună, a tuturor membrilor celor două societăți. Prezidată de Teodosiu Filipescu și Nicolae Onțu, ședința a ales un nou comitet, avînd ca președinte pe Ioan Slavici, iar ca bibliotecar, pe Mihai Eminescu — societatea astfel constituită reprezentînd o generație nouă, o „România jună”. Scopul ei: „cultivarea reciprocă a membrilor pe terenul literar și național, dezvoltarea spiritului social și ajutorarea membrilor ordinari lipsiți de mijloace”¹¹, deviza ei: „Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri!”, iar ca însemn, membrii societății purtau o panglică „roș-galbăn-albastră” cu inscripția „România jună”¹².

Datorită acțiunilor sale culturale și naționale, de largă întindere și influență, „România jună” s-a impus ca un veritabil for de cultură românească¹³.

În anii următori înființării, în cadrul societății au început să activeze noi elemente valoroase, printre care Victor Babeș, Teodor Ceonțea, Dimitrie Onciul, Andrei Bârseanu, Ciprian Porumbescu, I.T. Mera, iar ceva mai târziu, Vasile Goldiș și Virgil Onițiu¹⁴, nume care s-au impus pe tărîmul științei, literaturii și muzicii. „România jună” și-a intensificat activitatea, organizînd o serie de manifestații culturale: prelegeri („disertațiuni”) pe teme literare și istorice, festivaluri, concerte corale și orchestrale (C. Porumbescu a fost inițiatorul acestora). Tot acum s-a reorganizat biblioteca, prin întregirea colecției existente cu cele mai valoroase tomuri și s-au pus bazele publicațiilor societății: revistele satirice „Urzica” și „Pipărușa”, iar ceva mai târziu „Almanahul” (1883), la a cărui apariție, I.T. Mera și-a adus un aport deosebit.

Rod al preocupărilor intense pe tărîmul limbii și ortografiei, Societatea a contribuit substanțial la conservarea și dezvoltarea limbii române literare periclitată în acea vreme de curentul latinistilor, al „etimologistilor”, al cărui exponent era Timotei Cipariu. Alte direcții în care „România jună” s-a impus ca for de cultură românească au fost contribuția membrilor săi la înființarea și redactarea „Tribunei” din Sibiu (1884), iar pe plan politic, la redactarea și difuzarea cunoscutului document intitulat „Replica” (1892) — care s-a pronunțat cu hotărîre în favoarea drepturilor naționalității române din Imperiul austro-ungar. Redactat în limbile română, franceză, engleză, maghiară și germană, „Replica” a fost primul document care a atras, pe scară largă, simpatia

¹¹ Statutele Societății academice social-literare „România Jună”, din Viena, Tipografia Societății „Școala Română”, Suceava, 1910.

¹² V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Editura științifică, București, 1968, p. 151.

¹³ I. Negru, *op. cit.*, p. 738.

¹⁴ V. Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, Editura Științifică, București, 1974, p. 288-292.

diferitelor cercuri politice europene pentru cauza românilor. O activitate bogată a desfășurat societatea în vederea susținerii mișcării memorandiste, organizînd un miting la Viena în onoarea delegației românilor memorandiști (1892); unii foști membri ai societății au luat poziție în celebrul proces al memorandiștilor (1894).

În toate aceste direcții importante în care „România jună“ a acționat, Iuliu Traian Mera și-a adus o contribuție valoroasă în calitatea sa de membru, secretar și președinte al societății, iar mai tîrziu, după terminarea studiilor universitare, ca susținător activ al acesteia.

Înainte de sosirea sa la Viena, problemele limbii și ortografiei românești incitaseră spiritele studenților, semnificativ fiind chiar faptul că în 1874 „Statutele societății“ au fost publicate, de către președintele ei, Dan Pamfil, cu ortografie fonetică. Literatura realistă, al cărei reprezentant de seamă era T. Maiorescu, spre deosebire de cea idilică, întîmpina împotrivirea latinistilor¹⁵. Această împotrivire nu s-a manifestat atît pe terenul conținutului, ci mai ales pe terenul lingvistic, al adopțării scrierii fonetice. „Fonetiștii“, în fruntea cărora era I.T. Mera, luînd exemplul lui I. Slavici, au întreprins acțiuni numeroase în sprijinul răspîndirii și cunoașterii literaturii realiste, literaturii „noi“, înființarea Clubului „Arborele“ fiind exemplificatoare în acest sens. Susținătorii „noii direcții“ literare se întruneau, săptămînal, la acest club, pentru ținerea unor ședințe sau pentru citirea unor lucrări, membrii clubului purtînd fiecare cîte un nume de împrumut: — Creangă (I.T. Mera), Măduvă (I. Moisil), Mugur (S. Albini), Frunză (I.C. Panțu)¹⁶.

În noiembrie 1881 s-au făcut noi alegeri, în urma cărora comitetul de conducere al „României june“ a fost format din susținătorii „direcției noi“, orientare impusă de T. Maiorescu și Societatea „Junimea“. Președinte al noului comitet a fost ales C. Popasu, iar casier — C. Vulcan. Ca urmare a aprigelor dispute, noul comitet a organizat, pentru anul 1882, o sărbătoare în onoarea „Junimii“ din Iași; acțiunea a fost gîndită și ca replică la adresa elementelor conservatoare, „latiniste“. La 1 iunie 1882 a avut loc ședința festivă a „României june“, în cinstea scriitorilor grupați în societatea „Junimea“. Serbarea s-a deschis prin „Cuvîntul festiv“ rostit de președintele C. Popasu. Cu această ocazie, S. Pop a recitat poezia lui V. Alecsandri, „Înșiră-te mărgărite“, N. Popovici a declamat „Scrisoarea a III-a“, de M. Eminescu, S. Haliță a citit „disertațiunea“: Literatura română înainte de 1868; „T. Maiorescu și direcția nouă critică în literatura română“, S. Albini: „T. Maiorescu și poezia română“, iar I.T. Mera (secretar al societății): „Scriitori de la «Junimea» (Caracteristică)“. Disertația lui Mera a avut o profundă rezonanță, plasîndu-se în centrul atenției gazetelor transilvănene „Familia“ și „Telegraful român“¹⁷. Ea a fost elogios apreciată de cercul scrii-

¹⁵ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Academiei R.S.R., 1967, p. 237-239.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Familia*, nr. 25; 20 iunie/2 iulie 1882, p. 302-304 și *Telegraful român*, nr. 72, 24 iunie/6 iulie și nr. 73, 26 iunie/8 iulie, 1882.

torilor de la „Junimea“ din Iași, „cerc care îl va adopta drept colaborator, bucurându-se apoi în tot restul vieții de prețuirea lui Titu Maiorescu“¹⁸. Criticii literari de mai târziu au văzut în Mera pe „cel mai veritabil maiorescian“¹⁹, pe acel clarvăzător care a știut să exprime în disertația sa din 1882 adevăratele dimensiuni ale marilor noștri creatori: Eminescu, Slavici și Creangă.

Ședința festivă din iunie 1882, în care I.T. Mera îl aprecia pe Eminescu ca mare poet, s-a înscris „printre cele dintâi manifestații importante prin care i se recunosc meritele cu totul excepționale (ale poetului) în dezvoltarea poeziei române“²⁰. La Eminescu, Mera remarcă acea „puternică zguduire sufletească“ și acele „cugetări adinci“, apărute pentru prima dată în poezia noastră. În dezvoltarea prozei, I. T. Mera rezerva lui Slavici un loc asemănător celui ocupat de Eminescu în poezie. După el, meritul deosebit al prozatorului sirian era acela că în nuvelele sale „se ocupă fără deosebire cu viața poporului românesc și ne-o înfățișează cu fidelitate vrednică de admirat“. El nu omitea, însă, nici latura politică a prozei lui Slavici, căci ocupându-se „cu viața poporului românesc și înfățișând-o d-sa cu atîta fidelitate, novelele sale mai au și meritul de a da ocasiunea străinilor, cari nu prea cunosc încă bine neamul românesc, să pătrundă în adîncimea spiritului poporal și să cunoască bogata comoară ce zace într-însul“²¹. În Creangă, tinărul Mera vedea pe „părintele poveștilor române“, care a adunat din graiul poporului „un tezaur neprețuit de povești și le-a scris așa cum numai d-sa scrie“²².

Referindu-se, în continuare, la problemele literaturii și limbii române, Mera observa cu adîncă înțelegere: „Nu este neam mai nenorocit decît acela care apucă pe o cale de înaintare străină firii sale înăscute și această precum în viața politică și socială tot așa și în literatură, unde mai cu seamă are să se manifeste puterea sufletească a unui neam. O literatură adevărată și sănătoasă trebuie să se bazeze pe firea și geniul poporului, întocmai precum dînsa trebuie să fie oglinda fidelă a firii și a însușirilor lui sufletești, în caz contrar, literatura va fi o învălmășeală de idei, rupte din trecut și din prezent, din apropiere și din depărtare, străine de locul și pătura pentru care sunt create [...]. Ca prin minune se ridică însă, o pleiadă de bărbați, care sînt meniți [...] a o rupe cu trecutul și a sădi în sufletul poporului lor un viitor măreț și glorios [...]. Partea cea mai însemnată din acei bine meritați bărbați sînt scriitorii de la «Junimea» [...]. Scriitorii de la «Convorbiri literare» scriu într-o limbă curată și neaoșă, așa ca să fie înțeleși de toată clasa românilor pentru care e scrisă“²³.

¹⁸ I. Negru, *op. cit.*, p. 739.

¹⁹ I. Moisiș, *Viața studenților români din Viena în a doua jumătate a secolului XIX-a (Amintiri)*, în: „Arhiva Someșană“, nr. 18, 1935, Năsăud.

²⁰ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 239.

²¹ Familia, nr. 25, 20 iunie/2 iulie 1882, p. 302-304; *Telegraful român*, nr. 72, 26 iunie/8 iulie 1882 și nr. 73, 26 iunie/8 iulie 1882, p. 2.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

Prin întruniri repetate, prin cuvântările și articolele lor publicate în cele mai circulat și prestigioase gazete ale vremii, tinerii grupați în societatea „România jună”, în frunte cu I.T. Mera au acționat cu energie pentru a înlătura consecințele curentului latinist. Recunoscînd meritele latinistilor în lupta pe care au dus-o cu vehemență împotriva adversarilor autohtoniei și latinității poporului român, precum și meritele lor în trezirea conștiinței naționale, Septimiu Albini atrăgea atenția asupra primejdiei curentului latinist: „Printre anii 1860—1880 cipurismul amenința să devină o primejdie reală pentru românii de peste munți. Primejdie în două direcții: întâi, pentru că prin limba lui (T. Cipariu) artificială și neînțeleasă de popor desparte pe românii știutori de carte de masele mari ale acestuia și a doua, pentru că producea o sciziune între activitatea literară a scriitorilor din România liberă și a acelor de peste munți, amenințînd să-i izoleze pe aceștia din urmă de cei dinții și să îndrumeze astfel dezvoltarea noastră literară și culturală în două direcții opuse. Unitatea noastră de limbă, unitatea culturală și chiar unitatea noastră națională ar fi ajuns în primejdie, dacă sciziunea aceasta ar fi persistat”⁴²⁴.

Sedința festivă organizată în cinstea scriitorilor de la „Junimea” a provocat via nemulțumire a latinistilor. Unul dintre susținătorii activi ai acestora, Gr. Silași, a publicat un articol în mai multe numere din „Familia”, intitulat „Dl. Slavici și serbarea «României June»”, întru onoarea «Convorbirilor literare». Persiflîndu-i pe adversarii săi, pe care-i numește „frățiori”, „copii teribili”, „cefe egiptene” ș.a., Silași se împotriva introducerii în scrierile literare a „gergurilor noastre poporali”⁴²⁵. Iuliu Traian Mera i-a răspuns, luînd apărarea limbii vorbite de popor și împotrivîndu-se celei construite „științific” de latinisti: „A schimba deci limba poporală ar însemna a trage dungă peste viața noastră națională de atîtea veacuri”⁴²⁶. El declara, în continuare, că „tinerii” vor lucra la „opera mare” care le stă înainte — „cultivarea și ridicarea poporului românesc”⁴²⁷. Latinistii au suferit, cum era și firesc, un eșec fatal, anul 1882 marcînd un punct de inflexiune, momentul renunțării — prin forța lucrurilor — la teoriile lor „etimologice”.

Membrii societății studențești „România jună” și-au menținut cu consecvență și simț realist ideile în problemele limbii, ortografiei și literaturii, sprijinînd, în continuare, cu articole, nuvele etc. „foișoara” „Telegraful român”, tipărînd în 1883 un valoros Almanah și participînd la înființarea „Tribunei” din Sibiu, în 1884. Toate aceste publicații aveau să fie scrise cu ortografie fonetică și într-o limbă pe înțelesul tuturor. În toate aceste acțiuni I.T. Mera s-a dovedit — alături de alți membri

²⁴ S. Albini, *Direcțiunea nouă în Ardeal*, în vol. lui Ion Bianu — „Amintire”, București, 1916, p. 3-37.

²⁵ Cf. D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 240; vezi, de asemenea, G. Silași, *Limbă poporală și limbă literară. Răspuns d-lui I.T. Mera*, în: „Familia”, 1883, p. 4-7 și 16-19.

²⁶ I.T. Mera, *Serbarea «României June» în onoarea Junimii din Iași. Răspuns d-lui dr. Silași*, în: „Familia”, nr. 40, 3/5 octombrie 1882.

²⁷ *Ibidem*.

ai societății (E. Brote, I. Bechnitz, D. Comșa, S. Albini și alții) — a fi o puternică și hotărîtă personalitate în lupta împotriva latiniștilor, urmînd pilda dată, în cadrul „României june“, de Eminescu și Slavici²⁸.

Apariția Almanahului în 1883 — urmare firească a luptei membrilor societății pentru propășirea literaturii „noi“ — reprezintă în mare măsură succesul inițiativei lui I.T. Mera. Ideea apariției unei astfel de publicații, „care să cuprindă scrierile mai de seamă ale autorilor români, putîndu-se înlesni cumpărarea lor și de către cei cu mijloace materiale modeste“²⁹, era veche, „căci editarea lui era prevăzută în art. 3. alin. b. din statute“³⁰. În 6 decembrie 1882, președintele „României june“, C. Popasu, și secretarul societății, I.T. Mera, anunțau apariția în curînd a Almanahului, cerînd publicului sprijinul pentru publicare³¹. Comitetul de conducere al „României june“, împreună cu ceilalți studenți, au purtat o susținută corespondență cu cei mai cunoscuți scriitori români, solicitîndu-le colaborarea. Chiar înainte de anunțarea publică a apariției Almanahului, pe adresa președintelui și a secretarului societății au sosit colaborări de la V. Alecsandri, I. Creangă, I. Negruzzi și N. Gane. La 7 decembrie 1882, în cadrul unei adunări generale, I. Creangă, N. Gane și A.D. Xenopol au fost proclamați „membri onorari“ ai „României june“ pentru „merite deosebite“ față de societate³². Într-o scrisoare expediată din Iași, în 8 ianuarie 1883, N. Gane îi scria lui Mera :

„Vă rog să binevoiți a fi interpretul sincerelor mele mulțumiri pe lîngă stimabili D-voastră colegi pentru onoarea ce me-au făcut de a mă numi membru onorar al Societății academice «România Jună» [...]. Sunt incredințat că de acum înainte vor rămîne neîntrerupte relațiunile de amiciție între D-voastră și noi și se va putea astfel cimentă marea «Unire literară» menită a da roadele cele mai folositoare gîntei noastre române“³³.

Sub îndemnul „Unirii literare“ s-a desfășurat, de altfel, întreaga colaborare dintre „România Jună“ și „Junimea“ din Iași și, desigur, și apariția Almanahului.

În anul 1883 Iuliu Traian Mera a fost ales președinte al Societății „România Jună“ și în această calitate a participat la finalizarea apariției mult-așteptatei publicații. În luna aprilie 1883 a ieșit de sub teascurile uneia din tipografiile vieneze „Almanachulu Societății Academice Social-Literare «România jună»“. „Dorința noastră este — se spunea în prefață — ca »Almanachulu« să întrunească în fiecare anu pe cei mai de frunte reprezentanți ai literaturii române; astfel din anu în anu se va

²⁸ I. Grămadă, *Societatea Academică Socială literară «România Jună», din Viena (1871-1911)*, Tip. Concordia, Arad, 1912.

²⁹ G. Moisescu, *Centenarul societății academice literare «România Jună», din Viena, 1871-1971*, Viena, 1971, p. 52.

³⁰ *Ibidem*, p. 87-88.

³¹ *Familia*, nr. 48, 28 noiembrie/10 decembrie 1882.

³² *Raportul anual al Societății academice social-literare «România Jună», Viena, 1883*, p. 5.

³³ I. Grămadă, *op. cit.*, p. 139 (Actul „României June“ nr. 1264).

pute și în acest mod observa mișcarea noastră literară, ceea ce încă este o condiție de progres³⁴. Deși din „Almanah“ lipseau „multe petricele prețioase din mosaicul literaturii române“ — se arată tot în prefață — publicația cuprindea cele mai valoroase „scrieri ieșite din distinse pene“: V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Slavici, I. Creangă, T. Maiorescu, I. Negruzzi, N. Gane, I. Nenițescu, A. D. Xenopol, P.S. Aurelian, I.G. Sbiera, Nic. Teclu.

Se preconizase ca în „Almanah“ să fie cuprinse lucrări sosite din toate provinciile locuite de români, dar acest deziderat n-a fost în întregime realizat, întrucît nu toți scriitorii solicitați au putut trimite colaborări.

Se cuvine subliniat, totodată, că în „Almanah“ a apărut, pentru prima oară, poemul filozofic „Luceafărul“ de M. Eminescu. Eforturile membrilor Societății „România jună“ de a scoate de sub tipar o astfel de publicație, care să întrunească cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii române, n-au fost zadarnice. „Almanahul «României June»“. așa cum este astăzi considerat, reprezintă „una dintre cele mai valoroase publicații ale literaturii române“³⁵, la apariția căreia Iuliu Traian Mera și-a adus o însemnată contribuție.

Ecoul acestui „Almanah“ în rîndurile mășelor de cititori și hotărîrea „României june“ de a continua publicarea anuală a acestuia, le aflăm din scrisoarea lui Mera către Iacob Negruzzi, redactată la 29 iunie 1883 : „Vă rog, Stimate Domnule, de un sfat pentru Soc.[ietatea] «România Jună» al cărei president sunt. Întreprinderea «Almanachului» la a cărei realizare ați binevoit și D-voastră a lucra în măsură însemnată au avut un rezultat, ce a trecut peste toate așteptările noastre. Publicul a primit interesanta publicație cu cea mai mare căldură și pentru Societate am scos un venit curat însemnat. Dorința noastră este de a edita în fiecare an cîte un nou număr din «Almanach» și a da prin aceasta literaturii românești în fiecare an cîte-o publicație de valoare, ear «României june» a-i asigura existența. Realizarea acestei dorințe a noastre depinde de la împrejurarea, dacă distinșii scriitori români ne vor da și pe viitor concursul, fiindcă din partea publicului ne place a crede că vom întîmpina aceeaș căldură. Aceasta este întrebarea la care Vă rog foarte mult să-mi răspundeți și în privința căreia am scris și D-lui Maiorescu. Putea-vom avea adecă și pe viitor sprijinul lîterăților români și cu deosebire dacă ne promiteți D-voastră distinșul concurs? Pașii ce vom face vor depinde de la răspunsul D-voastră și a D-lui Maiorescu; la tot cazul, însă, înainte de a pleca pe ferii din Viena voim a lua o hotărîre definitivă, pentru că în cas de a scoate «Almanachul» II să putem da On[orațiilor] Autori vremea de lipsă pentru scrieri“³⁶.

Nu se cunosc îndeajuns motivele pentru care „Almanahul“ nu a mai văzuț lumina tiparului anî în șir. Abia în anul 1888, pe vremea cînd

³⁴ *Almanachulu Societății Academice Social-literare «România Jună»*, Viena, Editura Societății „România Jună”, 1883.

³⁵ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 243.

³⁶ B.A.R.S.R., *Correspondența lui I.T. Mera*, mss. S 47/LI.

președinte al societății era A. Grigorovici, a apărut cel de al doilea număr — acesta fiind și ultimul.

Iuliu T. Mera, în toți anii petrecuți în sânul Societății „România jună” s-a dovedit nu numai un excelent organizator și inițiator, ci și un stimulator deosebit de activ al editării publicațiilor Societății și — pe lângă toate acestea — un priceput redactor. Încă din 7 februarie 1874, Societatea scotea foaia umoristică „Urzica”, redactată, de obicei, de către noii membri. În anii 1884 și 1885 redactorul acestei foi a fost I. T. Mera. Și această publicație a jucat un rol de seamă de-a lungul existenței sale, mai ales, în momentele de importanță vitală pentru poporul român. În 1877, de pildă, glumele din „Urzica” au făcut loc odelor și poeziilor patriotice dedicate vitejilor ostași români care luptau pentru independența țării la Plevna, Grivița, Smîrdan și Rahova³⁷.

Încă de pe băncile facultății, Iuliu Traian Mera s-a remarcat ca un vrednic minuiitor de condei. El a publicat în coloanele revistei „Familia”³⁸ numeroase poezii cu un profund caracter patriotic. Dar genul literar, care mai târziu i-a adus recunoașterea unanimă, a fost proza. De la început s-a remarcat talentul său de povestitor. El a îmbrățișat cu căldură basmul de factură populară care ocupă o pondere însemnată în publicațiile sale. Nuvelă, schița, notele de călătorie, critica literară, cronică de artă plastică, precum și articolele științifice din domeniul medicinei și fizicii — toate abordate cu talent și pricepere — sînt convingătoare în privința calităților sale creatoare, asupra vastei sale culturi.

Lucrările de debut i-au apărut în „Familia” și „Telegraful român”, publicații cărora aproape două decenii, le-a fost un activ colaborator. Basmele sale, începînd cu anul 1882, le-a publicat în „Convorbiri literare”, la Iași.

În aprilie 1884, alături de I. Slavici, I. Bechnitz, I. Russu Șirianu, V. Onițiu, D. Comșa și alții, Mera a făcut parte din grupul celor care au înființat prestigiosul ziar „Tribuna” din Sibiu. Ani de-a rîndul, i-au apărut aici frumoasele povești. A mai colaborat la „Foaia ilustrată” (Sibiu, în 1891) și la „Tribuna poporului” (Arad) devenită, în 1903 „Tribuna”. Tot la Sibiu, între 1884-1887, în „Biblioteca populară a Tribunei” și-a publicat basmele.

Debutul său în presă a fost marcat de apariția, în „Familia”, a articolului intitulat „Despre electricitatea atmosferică”³⁹ care a stîrnit un viu interes în public și care a fost „criticat” de Vasile Dumbravă, semnatarul „Observațiunii la articolul d-lui I. T. Mera «Despre electricitatea atmosferică»”⁴⁰. Documentat și cu o bună înțelegere a fenomenului fizic, Mera a dezvoltat subiectul de pe pozițiile omului de știință, aducînd clare argumente pentru a lumina mințile celor care își explicau fenomenele naturii prin existența unor „forțe divine”. De aceea, V. Dumbravă,

³⁷ G. Moiescu, *op. cit.*, p. 63 și 85.

³⁸ *Familia*, nr. 69, 13/25 septembrie 1881, p. 442.

³⁹ *Familia*, nr. 18, 1/13 martie 1881, p. 107 și nr. 20, 8/20 martie 1881, p. 118-119.

⁴⁰ *Familia*, nr. 26, 29 martie/10 aprilie 1884, p. 155 și nr. 27, 2/14 aprilie 1881, p. 162.

deși declara „că nu am intențiunea a face critice scrierei d-lui Mera”⁴¹, nu putea fi de acord cu „aventura d-sale, de un miros raționalistic în care atacă misiunea și puterea deșca [zeiască] — a preoților din testamentul nou”⁴². Cu toate acestea, autorul amintit nu se poate abține să nu aprecieze că articolul lui Mera era „scris într-un limbajiu limpede și stil ușor, frumos și curat românesc, care ar face onoare manualelor noastre scolastice atît de defectuoase în această privință”⁴³.

La 26 martie 1881 i-a apărut prima nuvelă, „Ion Covrig”, în „Telegraful român”⁴⁴, iar în ședința „României June” din 11 iunie 1881 a citit lucrarea „Simion Crisnicul”⁴⁵, pe care a publicat-o tot în amintitul ziar sibian⁴⁶.

În 1882, pe lângă articolele sale din „Familia”, în care aducea o strălucită apreciere scriitorilor de la „Junimea”, s-a distins prin nuvela „Mitru Dascălul”⁴⁷ și prin basmul „Crăisorul șerpilor”⁴⁸, această din urmă lucrare văzînd lumina tiparului la Iași. În 1883 I. T. Mera a publicat trei lucrări: nuvela „În pension. Copie de pe natură”⁴⁹ și poveștile „Pădurețul”⁵⁰ și „Împărăteasa furată”⁵¹, ultima fiind citită înainte de publicare în cadrul ședinței „României June”, din 21 iunie 1883 și comentată de către Simion Pop⁵². La nu mai mult de o lună de zile de la apariția, la Sibiu, a „Tribunei”, I.T. Mera a publicat în acest ziar „Ce n-a fost și nu va fi”⁵³ și „Pipăruș Petru”⁵⁴, povești tipărite ulterior și în „Biblioteca populară a Tribunei”⁵⁵. Tot la Sibiu a publicat în 1885, „Cenușotca”⁵⁶, care i-a apărut și în „Convorbiri literare”. Această poveste scrisă cu ani în urmă, a fost lecturată de către Mera în ședința din 28 aprilie 1883 a „României June”⁵⁷.

Diametral opus latiniștilor și consecvent ideilor sale, Mera a cultivat intens în scrierile sale limba și creația populară, a prelucrat basmul, îmbrăcîndu-l într-o haină literară accesibilă publicului larg. Succesul

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Telegraful român*, nr. 36, 26 martie 1881 și următoarele.

⁴⁵ I. Grămadă, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁶ *Telegraful român*, nr. 90, 4 august 1881 și următoarele.

⁴⁷ *Familia*, nr. 33, 15/27 august 1882.

⁴⁸ *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1882.

⁴⁹ *Familia*, 1883, p. 14, 26-28, 39-42.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 285-287, 297-299.

⁵¹ *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 august 1883, p. 1.

⁵² I. Grămadă, *op. cit.*, p. 155.

⁵³ *Tribuna*, nr. 13, 1/13 mai 1884; Biblioteca populară a «Tribunei», nr. 3, 1884 (ediția I) și nr. 3, 1885 (ediția a II-a).

⁵⁴ *Tribuna*, nr. 100, 17/29 august 1884 și următoarele; „Biblioteca populară a «Tribunei», nr. 4, 1884 (ediția I) și nr. 4, 1885 (ediția a II-a).

⁵⁵ I. Breazu, *Povestitori ardeleni și bănățeni pînă la Unire*, Tipografia Cartea Românească, Cluj, 1937, p. 74.

⁵⁶ *Convorbiri literare* nr. 5, 1 august 1883; *Tribuna*, nr. 296, 29 decembrie/10 ianuarie 1885 și următoarele; Biblioteca populară a «Tribunei», nr. 19, 1885 (ediția I) și nr. 19, 1887 (ediția a II-a).

⁵⁷ I. Grămadă, *op. cit.*, p. 155.

poveștilor sale redactate în anii studenției, l-a îndemnat pe Mera să nu abandoneze acest gen și să continue publicarea altor bucăți noi. În 1886 „Convorbiri literare” i-au publicat povestea „Fata de împărat cu stea în frunte”⁵⁸, reprodusă și în „Tribuna”. În 1887 și 1889, în coloanele „Tribunei” au apărut „Ducipal și Răitărică”⁵⁹ și „Ginerele dracului”⁶⁰.

Începînd cu anul 1890 Iuliu Traian Mera și-a îndreptat din nou atenția spre Iosif Vulcan, căruia i-a încredințat publicarea unor nuvele și schițe în prestigioasa revistă „Familia”. Astfel, din luna iunie și pînă în decembrie 1890, i-au apărut nu mai puțin de 11 lucrări: „Unei femei”⁶¹, „Poezii în proză”⁶² (cuprinzînd: „În disperare”, „Întrebare”, „Iubește!”, „Zi de ploaie”, „Comoara mea”, „Ardeal”, „La anul nou” și „Către Podgoria Șiria”), apoi schița „Lumea albă”⁶³ și, în fine, articolul de interes medical, „Gräfenberg”⁶⁴, în care vorbește despre hidroterapia Priessnitz și, pe scurt, despre reputatul doctor Ion Hozanu — primul balneolog român din Imperiul austro-ungar — la care Mera își începuse ucenicia de medic. Un an mai târziu, tot în „Familia”, i-au apărut nuvela „Gura satului”⁶⁵, iar la Sibiu, în „Foaia ilustrată”, nuvela „Limfa lui Koch”⁶⁶.

Deși era un medic de „reputațiune europeană”⁶⁷, I. T. Mera nu s-a preocupat, în mod deosebit, de publicarea unor articole de specialitate. Pe lângă lucrările amintite, cu caracter medical, i se cunosc „studiile igienice”⁶⁸ (apărute la Arad, în „Tribuna poporului” și „Tribuna”) și „Liti-aza biliară și apele de Karlsbad”⁶⁹. Presa arădeană i-a rezervat mult spațiu pentru a publica, între 1897-1909, valoroasele sale note de călătorie și impresiile despre arta plastică, precum și pentru a-i reproduce lucrările anterior publicate.

Analizînd poveștile lui Mera, constatăm că el, de fapt, nu a făcut altceva decît să prelucreze basmele populare în care a găsit inestimabile comori de frumusețe. El a respectat cît mai credincios, structura și caracteristica acestui gen de creație folclorică, folosind o limbă simplă, la îndemîna oricărui cititor de pe întregul pămînt românesc. Basmele sale se desfășoară în atmosfera de cîmpie, „frumoasă ca o minune”, pe care a îndrăgit-o atît de mult Mera, iar personajele centrale ale poveștilor sale „întruchipează suflute puternice, inimi eroice, gata să înfrunte și să treacă peste orice primejdii”⁷⁰.

58 *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 august 1886; *Tribuna*, nr. 184, 12/24 august 1886 și următoarele.

59 *Tribuna*, nr. 298, 30 decembrie/11 ianuarie 1887.

60 *Tribuna*, nr. 249, 31 octombrie/12 noiembrie 1889 și următoarele.

61 *Familia*, nr. 23, 10/22 iunie 1890, p. 280.

62 *Familia*, nr. 28, 15/27 iulie 1890, p. 336-337.

63 *Familia*, nr. 47, 25 noiembrie/7 decembrie 1890, p. 564-565.

64 *Familia*, nr. 36, 9/21 septembrie 1890, p. 431-432.

65 *Familia*, nr. 27, p. 325-327; nr. 28, p. 337-338.

66 *Foaia ilustrată*, nr. 13, 31 martie/12 aprilie 1891 și următoarele.

67 *Tribuna poporului*, nr. 57, 24 mai/6 aprilie 1902, p. 3.

68 R.R. Ciorogaru, prefață la vol. *Din țări străine* de I.T. Mera, Ed. „Tribuna”, Arad, 1911.

69 I. Negru, *op. cit.*, p. 738.

70 *Ibidem*, p. 740.

La începutul anului 1903 Mera s-a decis să-și strângă poveștile într-un volum, solicitând, pentru publicarea lor, sprijinul lui G. Coșbuc⁷¹. În mai 1903 a expediat acestuia, la București, manuscrisele poveștilor, rugându-l ca „tiparul să fie foarte legibil, literele mari, ca în toate cărțile menite pentru popor“, precizându-i, totodată, că „nu voiesc să am nici un profit și doresc numai să aibă cartea o înfățișare prezentabilă“⁷². Au trecut, însă, încă trei ani pînă la apariția tomului proiectat. În 1906 mult așteptatul volum ilustrat și intitulat „Din lumea basmelor“⁷³, vedea lumina tiparului în Editura Minerva din București. Volumul includea bucățile „Crăișorul șerpilor“, „Împărăteasa furată“, „Cenușotca“, „Ce n-a fost și nu va fi“, „Pipăruș Petru“, „Pădurețul“, „Fata de împărat cu stea în frunte“, „Ducipal și Răitărică“, „Ginerele dracului“ și, în fine, „Făt Frumos și Mîndra Lumii“. Bucurîndu-se de o largă răspîndire în toate regiunile locuite de români, cartea lui Mera a fost distinsă, în anul următor, de Academia Română cu premiul „Năsturel“. În ședința Academiei din 24 noiembrie 1906, I. Caragiani a prezentat „această carte care cuprindea zece basme românești cu 87 ilustrațiuni originale“, subliniind că ea „se distinge de toate colecțiunile și reproducerile de basme românești [...] prin talentul autorului de a povesti într-un mod fermecător, într-o limbă aleasă, cu totul populară, fără pretențiuni de a îndrepta limba poporului prin neologisme, precum au făcut cei mai mulți din autori, cari s-au ocupat cu redarea basmelor culese din gura poporului și cari s-au îndepărtat atît de felul simplu și naiv, în care povestește poporul, cît și de limba în care vorbește. Autorul cărții «Din lumea basmelor» captivează pe cetitor, chiar pe cel care cunoaște basmele cuprinse în cartea sa, pînă la fine, dar mai deșteaptă și dorința de a le citi pe toate, și aceasta din cauză că d-sa întrunește într-un grad superior calitățile povestitorilor populari de basme“⁷⁴. În 2 aprilie 1907 a avut loc ședința Academiei, condusă de D. C. Ollănescu — vicepreședintele acesteia —, care a dat citire „rapoartelor cu conclusiuni de premiare asupra cărților intrate în concurs“ arătînd că „povestirea acestei scrieri este fermecătoare [...], iar limba ei aleasă și în adevăr populară, fără neologisme“⁷⁵.

La sfîrșitul anului 1906, prestigioasa revistă bucureșteană „Viața literară“ a publicat, după apariția cărții lui Mera, unul dintre cele mai frumoase foiletoane ale sale, la sugestia lui G. Coșbuc și Ilarie Chendi⁷⁶.

Autorul foiletonului, Gh. Dumbravă, referindu-se la basmul popular și arătînd „ce comoară națională, orbitor de frumoasă și prețioasă, avem îngropată în pădurea noastră străbună“, preciza că „s-au găsit feți-лого-

⁷¹ B.A.R.S.R., *Correspondența lui I.T. Mera*, mss. S 38 (1)CLXXIX.

⁷² *Ibidem*, S 38 (2)/CLXXIX.

⁷³ I.T. Mera, *Din lumea basmelor*, Ed. Minerva, 1906.

⁷⁴ *Analele Academiei Române*, Seria a II-a, Tomul XXIX, 1906—1907, Partea administrativă și dezbaterile, Institut de Arte Grafice „Carol Göbl“, București, 1907, p. 290.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 259.

⁷⁶ M. Popa, *Vezi Ilarie Chendi*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 220.

feți cari au ridicat bucăți din aurul îngropat“ și că „pe lângă aur s-a scos și aramă și zgură“. Dar „sînt însă nume scumpe, cu merit pentru zmulgerea basmelor din ghilarele uitărei: Creangă, Eminescu, Slavici, Mera și Miron Pompiliu [...]. Unul dintre ei, d-l I. T. Mera, un vechi colaborator al «Convorbirilor», un bun și spiritual prozator, și le-a adunat abia acum în volum și ni le oferă ca dar [...] sub sugestivul titlu «Din lumea basmelor»⁷⁷. Volumul său — recunoștea mai tîrziu o altă prestigioasă revistă literară — „Luceafărul“ — „i-a cîștigat un loc de cinste în literatura românească“⁷⁸.

Judecate în spiritul timpului și „ținînd seama de funcția îndeplinită în mlădierea limbii literare din Ardeal, schimonosită un timp de aberațiile latiniste, basmele doctorului Mera prezintă un urcuș, o treaptă superioară în istoria producției literare ardelenene, care merită să fie înregistrată și în istoria medicilor, a medicilor care s-au dăruit și în alte domenii, în speță în domeniul scump unui popor, al dezvoltării și innobilării graiului său literar“⁷⁹.

Cunoscător a numeroase limbi străine (vorbea în mod curent: germana, franceza, engleza, italiana, maghiara și limba sîrbă), om de vastă cultură artistică și mînat de pasiunea cunoașterii marilor opere de artă, Iuliu Traian Mera a întreprins numeroase călătorii în Italia, Germania, Franța, Belgia, Elveția, Olanda, Suedia, Serbia, Bulgaria și Turcia pentru a zăbovi îndelung în fața tablourilor și sculpturilor din cele mai renumite muzee, pentru a-și potoli setea lui nestăpînită pentru frumos. Călătoriile, impresiile produse de marile opere de artă au fost expuse de Mera în note de călătorie și studii despre capodoperele creatorilor de frumos. Apărute, o parte, în presa vremii⁸⁰, aceste scrieri despre artă, — adevărate lecții de inițiere în tainele marilor valori ale artei plastice — poartă în ele nesecata dorință a autorului lor de a contribui la îmbogățirea cunoștințelor românilor transilvăneni, la lărgirea orizontului lor de cultură, căci, după cum mai tîrziu se va scrie despre el, „Mera s-a cîștigat cu gîndul la cultura națională a neamului său“⁸¹.

La doi ani după dispariția medicului șirian, R.R. Ciorogariu i-a publicat toate notele și studiile într-un volum intitulat „Din țări străine“⁸². Frumoasele pagini, scrise cu multă sensibilitate, despre istoria artei și despre meleagurile străine vizitate, sînt o grăitoare dovadă că Mera a fost un pasionat călător, un mare iubitor și cunoscător al artelor plastice. „Văzusem aproape toate capodoperele de care dispune astăzi omenirea — declara el. Am admirat desenul fără seamăn și concepțiunile uriașe ale lui Michelangelo, m-am încîntat de neprihănitul idealism al madonelor lui Rafael, m-am îndulcit de gingășia figurilor lui Correggio,

⁷⁷ *Viața literară*, nr. 51, 17 decembrie 1906, p. 1.

⁷⁸ *Luceafărul*, nr. 18, 15 septembrie 1909, p. 420.

⁷⁹ I. Negru, *op. cit.*, p. 741.

⁸⁰ I. Breazu, *op. cit.*, p. 74; Mera își publică impresiile de călătorie și despre artă în *Tribuna* (Arad).

⁸¹ R. R. Ciorogaru, *op. cit.*

⁸² I.T. Mera, *Din țări străine*, Ed. „Tribuna“, Arad, 1911.

m-am îmbătat de armonia culorilor lui Tiziano și a întregii școli venețiene, am stat uimit văzînd vigurozitatea artistică a lui Velasquez și realismul idealizat al lui Murillo, am stat extaziat înaintea Venerei din Millo, a celei mai perfecte creațiuni de artă, ce ne-a rămas din vechime [...] și în fața lui Rembrandt simțeam că toate figurile se mișcă și trăiesc⁸³.

Din lectura notelor sale de călătorie se observă și predilecția lui Mera, marea sa admirație, pentru iluștrii scrisului italian, Dante și Leopardi. Avînd și păreri proprii despre arta marilor maeștri — în ceea ce privește tehnica și geneza operelor lor —, Mera a recurs, totuși, la opiniile unor consacrați, utilizîndu-i pe G. Vasari, J. Burckhardt, E. M. Falconet ș.a. Este interesant, însă, modul în care medicul român filtra prin propriile sale concepții, solid cristalizate, părerile acestor mari istorici ai artei.

Opiniile sale personale despre titanii Renașterii italiene, le găsim și în corespondența sa purtată în timpul călătoriilor întreprinse. În noiembrie 1899, cînd se afla la Florența, îi scria prietenului său, Titu Maiorescu, despre Michelangelo, acest „uriaș“ și „cel mai mare sculptor al tuturor vremurilor“, a cărui „viețuire [...] pe acest pămînt era o sarcină⁸⁴. Vorbînd despre David — marea și impunătoarea sculptură — I. T. Mera îi împărtășea lui Maiorescu: „Buonarroti a scos o capodoperă care a pus și va pune în uimire pe oamenii tuturor timpurilor [...]. Pentru a putea gusta un astfel de obiect de artă nu trebuie să fie cunoscător; geniul artistului vorbește dintr-însul în limba comună a emoțiilor omenești⁸⁵.

Nivelul culturii sale artistice, vastele cunoștințe de istoria artei, îl îndreptățeau pe Iuliu T. Mera să poată fi comparat cu Ioan Slavici, consăteanul său, care a fost, la rîndu-i, autorul unor splendide note de călătorie din Italia (1882). „Din această comparație, rezultă superioritatea culturii artistice, a cunoștințelor de istoria artei, mult mai solide la Mera decît la Slavici⁸⁶ — ne asigură cercetătorul I. Negru. Desigur, la Slavici, calitățile literare, coloritul viu al descrierilor, sînt de o factură diferită, au plusuri de valoare. Cu toate acestea, scrisul lui Mera nu este de loc pus într-o lumină defavorabilă.

Bogata și apreciată sa activitate publicistică n-a rămas singura direcție de afirmare a doctorului șirian. În contextul epocii lui, de mari frămîntări social-politice și naționale, I.T. Mera s-a impus ca un activ militant pentru cucerirea drepturilor legitime ale românilor din monarhia dualistă, împotriva asupririi sociale și naționale, împletind permanent și armonios activitatea sa de om de cultură, cu cea de om politic, faptele sale rămînînd înscrise în șirul celor mai grele și importante evenimente istorice ale poporului nostru. Activitatea sa pe plan politic începe încă de pe vremea studenției, cînd era membru al Societății „Româ-

⁸³ *Ibidem*, p. 51.

⁸⁴ *** *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, Stabilimentul grafic J.V. Socecu, București, 1990, p. 262-270.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ I. Negru, *op. cit.*, p. 742.

nia jună“, una din contribuțiile sale fiind legată de înființarea „Tribunei“ — organ care, încă de la început, definea noua platformă de luptă politică a românilor din Imperiul austro-ungar.

Numele lui Iuliu Traian Mera este strâns legat de mișcarea memorandistă, care, prin amploarea acțiunilor ei, a jucat un rol de seamă în lupta de eliberare națională și de unire cu România. Între 21 și 22 ianuarie 1892, la Sibiu a avut loc Conferința Partidului Național Român (P.N.R.), cu care prilej s-a hotărât întocmirea Memorandumului și înaintarea acestuia la împărat, la data de 28 mai 1892. Conferința a ales un nou Comitet Central al P.N.R., din care făcea parte și I. T. Mera, însărcinat cu ducerea la îndeplinire a acțiunilor stabilite.

După aprobarea textului Memorandumului, în cadrul Consfătuirii naționale a P.N.R. din 25-26 martie 1892, s-a hotărât constituirea unei delegații de 300 români, care să plece la Viena pentru a înainta împăratului Franz Iosif I acest document. Din delegație făcea parte și I. T. Mera, alături de alți 35 arădeni⁸⁷.

Respingerea acestei delegații a atras, însă, puternice proteste în rândurile românilor transilvăneni. Ca urmare a înaintării la împărat a istoricului document, precum și a răspîndirii lui în rîndul populației române, guvernul ungar, considerînd aceste fapte foarte grave a dispus anchetarea „vinovaților“ și trimiterea lor în fața justiției. Iuliu T. Mera a fost anchetat la Karlsbad. Sînt semnificative cuvintele de răspuns rostite de el la interogatoriul „judelui de instrucție“ austriac privind „facerea Memorandumului“: „Eu am participat la conferința delegaților români din 21-22 ianuarie 1892, în care s-a decis cu unanimitate așternerea fără amîinare a unui Memorand către tron, despre gravimintele [cerințele] poporului român și că am fost ales și eu de către acea conferință în comitetul central însărcinat cu executarea numitului concludus“⁸⁸. La întrebarea dacă răspîndirea Memorandumului a fost decisă de Conferință sau de către Comitetul Central al P.N.R., I.T. Mera a răspuns că acest fapt era un „lucru secundar“, respingînd astfel, intenția autorităților de a atribui întocmirea și răspîndirea istoricului document unui cerc anume de persoane și demonstrînd, totodată, că ideile cuprinse în Memorandum reprezentau voința românilor transilvăneni, sinteza drepturilor și aspirațiilor lor. Întrebat dacă a fost sau nu consultat în privința răspîndirii acestuia, Mera, care lipsise de la ședința din 25-26 martie, bolnav fiind, preciza cu demnitate: „După toate legile parlamentare, acela care lipsește de la ședințele unei corporațiuni din care face parte și nu află trebuință a protesta contra concluduselor aduse, se privește de înțeles cu ele“⁸⁹. În urma extinderii anchetei și a trimiterii în judecată a celor 25 membri ai Comitetului Central al P.N.R., s-a luat hotărîrea plecării unei delegații la București pentru a discuta problema organizării apărării în procesul memorandist. La București s-a pus și problema trimiterii unor

⁸⁷ Andrei Cervencovici, *Aradul — carte de istorie românească multimilenară*, în: „Anale de istorie“, nr. 5-6, 1976, p. 29-30.

⁸⁸ *Tribuna* (Sibiu) nr. 115, 27 mai/8 iunie 1893, p. 1.

⁸⁹ *Ibidem*.

„ambasadori ai emigrației transilvănene în principalele capitale europene [...], unde să se pună în legătură cu oamenii care ar putea să intervină în folosul cauzei românești”⁹⁰. Alături de I. Rațiu, S. Albini, D. P. Barcianu, A. Suci, V. Lucaciu, I. Coroianu, A. P. Popovici și E. Brote, pe lista celor propuși figura și I. T. Mera.

La 7 mai 1894, dată rămasă „pururea înscrisă cu litere de aur în paginile istoriei poporului român, ca o zi epocală, ca o zi de triumf a conștiinței naționale, ca o zi de izbândă a civilizației europene”⁹¹, după cum scria ziarul „Tribuna”, a început vestitul proces al memorandiștilor.

Pe banca „inculpaților” se afla și Iuliu Traian Mera, avându-l ca avocat al apărării pe G. Dobrin⁹².

Anterior procesului, ca și în timpul acestuia, s-au organizat ample manifestații de solidaritate cu cei trimiși în judecată, au fost redactate apeluri și manifeste pentru a zădărnici planurile justiției claselor dominante, pentru a arăta în fața poporului adevărata semnificație a evenimentelor și a face cunoscute numele martirilor. „Cuvîntul poporului român din Transilvania” — document lansat cu prilejul unor manifestații de solidaritate cu memorandiștii, sublinia: „Toți membrii Comitetului nostru național și patru prieteni de aproape ai lor, sînt puși pe banca acuzaților ca niște răufăcători, nu ca dreptate să li se facă, ci să fie osîndiți, pentru că au lucrat spre binele poporului românesc. Scriem aici numele acestor acuzați, ca să-i aveți pururea înaintea ochilor voștri, să știți pe cine aveți să-i iubiți pe nume [...], să știți, cu fiii și nepoții voștri, cine au stat zilele acestea în focul luptei, pentru dragostea neamului românesc”⁹³. Documentul continuă cu lista celor 25 acuzați, printre care și Dr. Iuliu Traian Mera⁹⁴. Evenimentele aveau să facă din numele acestor martiri — așa cum astăzi istoricii consideră — „cea mai reprezentativă și mai cunoscută formație care s-a aflat la cirna Partidului Național”⁹⁵.

Iuliu Traian Mera rămîne, așadar, înscris în paginile istoriei noastre ca un înflăcărat patriot, iubitor de dreptate socială și națională, ca un luminător cultural al poporului său.

Suferind de cancer, s-a stins din viață, la Viena, în vîrstă de numai 48 ani, la data de 24 august 1909. A fost adus și înmormîntat la Șiria (la 28 august). „Cit de cald a bătut inima adînc regretatului defunct pentru nevoile neamului său”, ne-o dovedește și „cea din urmă faptă a sa, prin care și-a trecut numele în galeria celor încinși cu gloria de

⁹⁰ N. Cordoș, *Organizarea apărării în procesul memorandist*, în: „Banatica”, Reșița, 1975.

⁹¹ Cf. Popescu-Puțuri și A. Deac, *Unirea Transilvaniei cu România — 1 Decembrie 1918*, Ediția a II-a, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, p. 225.

⁹² S. Pălverejan și N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 269.

⁹³ *Ibidem*, p. 304-310.

⁹⁴ În documentul original, în locul prenumelui Traian, apare Terentiu.

⁹⁵ L. Ecia, *Eugen Brote (1850—1912)*, Ed. Litera, București, 1974, p. 84.

binefăcători ai neamului⁹⁶ — scria cu acel prilej ziarul arădean „Tribuna“. Dr. I. T. Mera, înainte de moarte, lăsase o fundație de 90.000 coroane, pentru „scopuri culturale românești“⁹⁷. Disparația sa în plină maturitate creatoare a însemnat pierderea unei valoroase personalități, care a luptat pentru unitatea culturală, pentru pregătirea materială și spirituală a Unirii din 1918.

IULIU TRAIAN MERA — A FORERUNNER IN CULTURAL UNITY BEFORE
THE UNION IN 1918

(Summary)

The author presents a comprehensive portrait of physician Iuliu Traian Mera (1861—1909), an outstanding personality in the political and cultural life of Transylvania.

Unpublished information is given on his life and activity by bringing to light his correspondence with I. Slavici, G. Coșbuc, I. Negruzzi and G. Dima.

His rich cultural activity is rendered by his being a fervent upholder of preserving and flourishing of the Romanian language, as well as a writer and a critic on arts.

All his many-sided talents followed the path of cultural unity in the epoch preceding the important event of the Union in 1918.

His prominent political activity is also revealed in the well-known Memorandum trial.

---

⁹⁶ *Tribuna*, nr. 175, 14/27 august 1909, p. 5.

⁹⁷ *Luceafărul*, nr. 18, 15 septembrie 1909, p. 420.

ISTORIA CULTURII

CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ ÎN PĂRȚILE ARADULUI — EXPRESIE A UNITĂȚII NAȚIONALE

ELENA COLTA

În urma cercetării cărților vechi românești, aparținând bisericilor din diferitele localități ale județului Arad, am constatat prezența unui mare număr de exemplare tipărite în Țara Românească și Moldova, în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, într-o perioadă de plină ofensivă a catolicismului în Transilvania. Aduse în ciuda restricțiilor administrative ale Imperiului austriac, ele dovedesc existența unui imbold mult mai adânc decât simpla cerință de cărți a bisericii.

În condițiile de oprimare națională și confesională din acea vreme, cărțile venite de peste munți au constituit un important element de susținere a vieții spirituale a românilor ardeleni, o formă de manifestare a legăturii puternice între românii de pe ambele versante ale Carpaților, legătură despre care patriarhul Chiril Lucaris îi atrăsese atenția principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen: „Pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei (schimbări de religie) ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge și simțire care svicnește în taină dar cu multă putere, între românii din Țara Transilvaniei și locuitorii din Țările Munteniei și Moldovei. Negreșit domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele cel puțin cu indemnuri tainice”¹.

Această legătură a continuat să existe și după ce se înfăptuise Unirea cu Roma, ortodoxia fiind considerată, de către români, ca o notă distinctivă, etnică.

În acest context se explică prezența, în părțile Aradului a unor cărți rare² provenind din centre tipografice situate la mare distanță de zona la care ne referim sau din centre cu activitate tipografică scurtă. Procurarea lor n-ar fi fost posibilă fără o legătură strânsă cu locuitorii de dincolo de munți, dată fiind solicitarea și concurența mare pentru obținerea cărților în epocă.

Raporturile ce se stabilesc, de-a lungul timpului, între cărți și cititori, devin definitorii pentru conturarea orizontului spiritual românesc.

¹ Apud Mircea Păcurariu, *Ajutoarele acordate de Țara Românească Bisericii ortodoxe din Ardeal*, în „Mitropolia Olteniei”, 1960, nr. 9—12, p. 602—603.

² *Molitvelnic, Cîmpulung*, 1635 (Arad), *Antologhion, Cîmpulung*, 1643 (Felnac, Mănăstur), *Penticostar, Tîrgoviște*, 1649 (Satu Nou), *Evanghelia învățătoare, Mănăstirea Deal*, 1644 (Arad), *Apostol, Buzău*, 1704, (Lipova).

În acest sens, aria largă de răspîndire a cărților venite de peste munți, pătrunderea lor pînă în localitățile cele mai izolate ale județului, dovedesc existența, la românii din părțile acestea, a conștiinței de neam, manifestată prin folosirea izvorului comun de limbă și credință.

Pe cele două văi săpate în Munții Apuseni : Valea Crișului și Valea Mureșului, sînt aduse, în anii imediat următori ieșirii din tiparniță, cărțile tipărite la Tîrgoviște, la începutul sec. al XVIII-lea, pe cînd era mitropolit „smeritul Antim“. Și nu ni se pare deloc întîmplătoare împleti-

Antologhion, Cimpulung — 1643

rea destinului acestor cărți cu cel al bisericilor de lemn. Ele constituie, în desfășurarea istoriei, un semn al manifestării puternice, etnice, a românilor din Munții Apuseni.

În biserica din Oci³ ajunge, în 1719, un Catavasier din 1714⁴, după

³ Localitatea se află în județul Hunedoara.

⁴ Exemplarul aparține bisericii din com. Honțișor.

cum ne anunță însemnarea înscrisă pe el : „Această carte iou luat Crișan Ioan din Ociu... să fie urmașilor lui și a pruncilor lui și cine va lua-o să fie anatema de el și de la pruncii lui. Scris-am eu popa Adam 1719“ (f.5-9, caractere chirilice).

La biserica din Iercoșeni găsim un Liturghier din 1713. Un alt exemplar din aceeași carte, păstrată în Colecția de obiecte de artă a Mănăstirii „Sf. Simion Stîlpanicul“ din Arad-Gai, aparține, aflăm din cuvintele scrise pe el, popii din Băsarăbasa, încă din anul 1717 : „Această sintă carte anume litur hie este a me anume a lui popa Adam ot Băsarăbasa feciorul lui popa Toma din Tebe și am cumpărat eu pă banii mei și am dat pă ea 5 zloți să fie a me și a pruncilor mei și cine va umbla să u ieie de la mine și de la pruncii mei și cine va lua-o să fie anatemi 1717“ (f:1-11 p., caractere chirilice).

Numărul mare al cărților de Tîrgoviște, descoperite pe teritoriul județului⁵ confirmă ideea unor înțelegeri cu acest centru tipografic, chiar în acea vreme, în vederea livrării de cărți.

Deși nu există în sprijinul ipotezei decât prezența cărților, socotim că cele mai multe au fost procurate înainte de începerea activității celorlalte centre tipografice din Țara Românească, deoarece e mai greu să ne închipuim că, față de frumusețea grafică a cărților rîmnice, odată acestea apărute, ar mai fi putut fi preferate modestele cărți ale lui Antim.

Scrise în limba începutului de secol, cînd traducerea însemna o mare trudă, din lipsa de cuvinte, aceste cărți au constituit, la data apariției, o piatră de hotar în cultură poporului român. Prezența lor, în Transilvania, la începutul sec. al XVIII-lea, este semnificativă : ele răspund, la acea dată, nevoii românilor ardeleni de a citi românește.

Odată cu începerea activității tipografiei de la Blaj, în anul 1747, se interzicea trecerea cărților de peste munți. Aproximativ zona la care ne referim de acest centru tipografic ar fi justificat cumpărarea cărților blăjene, mai ales după ce fuseseră angajați tipografii rîmnicești din cunoscuta familie Papavici, în vederea îmbunătățirii grafice a cărților.

Cu toate acestea, cărțile de Rîmnic și București le concurează în majoritatea bisericilor.

Prezentăm aria de răspîndire a cîtorva din cărțile identificate : **Antologhion, Rîmnic, 1705** (Bata, Felnac, Semlac, Turnu); **Evanghelie, București, 1723** (Agrîșul Mic, Apateu, Arad 2 ex., Chișineu Criș, Comlăuș, Cuvin, Drauți, Gașa, Mileva, Misca, Pîncota, Sîntea Mare, Socodor, Sînteani, Șiclău); **Triodion, Rîmnic, 1731** (Arad, Bocsig, Budești, Cuvin, Julița, Lipova, Mănăstur, Pîncota, Semlac 2ex., Sîntea Mică, Socodor); **Chiriadromion, București, 1732** (Arad 3 ex., Hodoș Bodrog, Chelmac, Covăsinț, Fiscuț, Lipova, Seliște, Socodor, Șimand, Țela); **Antologhion, Rîmnic, 1737** (Arad 3 ex., Cîntei, Hălmăgiu, Nădab, Ostrov, Pîncota,

⁵ Au fost identificate 22 de cărți tipărite la Tîrgoviște : Octoih, 1712 (Arad 2 ex., Comlăuș, Lipova; Ūsusău 2 ex.); Liturghii 1713 (Arad 4 ex., Iercoșeni), Euhologhion, 1713 (Arad, 2 ex., Șimand, Țela), Catavasier, 1714 (Cîntei, Hontîșor), Ceaslov, 1715 (Arad, Gașa, Julița, Semlac).

Șiclău, Socodor, Tîrnova, Țela 1 ex.); **Evanghelie, București, 1760** (Arad 5 ex., Hodiș, Iermata, Sebiș, Seleuș, Zimbru, Vârșand); **Cazanie, București, 1768** (Arad, 2 ex., Bodești, Conop, Iermata, Hălmăgel, Hontîșor, Laz, Sîrbi, Tîrnăvița).

Stema lui Matei Basarab din Antologhionul
tipărit la Cîmpulung — 1643.

Numărul mare și răspindirea lor dovedesc preferința pentru aceste centre tipografice, de care erau legați ca ortodocși, preferință ce persistă pe tot parcursul secolului al XVIII-lea.

Importante în sprijinul ideii de neam, care îi lega pe românii din cele trei țări, sînt și cărțile venite, în aceeași perioadă, de la Iași : *Evanghelia*, 1762 (Boesig), *Liturghier*, 1759 (Arad 2 ex.), *Sinopsis*, 1757 (Liddecemvre au dat Cărstian Gavrilă cu frate.seu un ferdel de grău, Cărstian rea Neamț : *Checragarion*, 1814 (Arad), *Chiriacodromion*, 1811 (Arad).

Urmărind cărțile și cititorii ce înțelegeau să transmită urmașilor știri despre truda procurării lor, ca fapt deosebit pentru viața unui om, descoperim punctele pe harta județului centre ortodoxe cum sînt : Comlăuș, Cuvin, Lipova, Hălmagiu, Seleuș, Sendlac. Bisericile lor, posedînd un mare număr de cărți de dincolo de Carpați, au o puternică forță de iradiere culturală.

O altă împrejurare pe care trebuie s-o luăm în considerare, este rezezierea cu care se deplasau cărțile dintr-o țară românească în alta, promptitudinea cu care ajung, de la data ieșirii din tiparniță, pînă în locurile cele mai depărtate. Despre drumul lor aflăm din însemnările înscrise pe marginea filelor.

În felul acesta ni se comunică despre cumpărarea de către satul întreg, chiar în anul apariției, a unei Evanghelii tipărite la București, în 1760⁶ : „Să se știe cine au dat pă evanghelie la ani 1760 luna decembrie au dat Cărstian Gavrilă cu frateseu un ferdel de grău, Cărstian Sav un ferdel grău, Igna Avram un ferdel de grău, Igna Gligor un ferdel de grău, Bade Filimon un horgoș, jupîneasa lui Iuzi un petac, Ion a lui Alexandru un petac, frate seu Toma un petac, Moise Măiuș, au dat un horgoș, Trifu Pavel o cupe de grău, Tusle Iosif cu Floru Iosif un ferdel grău“ (copertă caractere chirilice).

Tot în anul apariției, găsim un Octoih tipărit la Tîrgoviște în 1712, în proprietatea popii Crăciun din Lăpugiul de Sus. O altă însemnare înscrisă pe el, în anul 1726, îl înfățișează ca proprietar pe „protopopolul Grigorie Ot Hunedoră“. De la acesta a trecut în posesia lui „Ghioeghie din Coșteiu“, ca să ajungă în cele din urmă la Lipova.

La biserica din Hășmaș găsim, după 3 ani de la apariție, un Antologhion tipărit la Rîmnice în 1766⁷, cum ne spune o altă însemnare : „Această sîntă carte anume Minei o am cumpărat eu Dușa Pascu din Hășmaș de pomană pentru sufletul meu și a părinților miei și a tot neamul meu ca să să pomenească de veci. Novembrie, 20 1769“.

Antologhionul, apărut la Rîmnice în 1705, aparținînd bisericii din Felnac, se afla, în 1732, în posesia popii Estratie din Tămașda : „Eu popa Estratie din Tămașda cu bani florinți donată 32 die mine și cine să va întîmpla să lă fure să fie afurisită de preuți sfinți 318 de părunți sfinți de la Necheia. Această scrisoare eu Estratie din Tămașda 1732“.

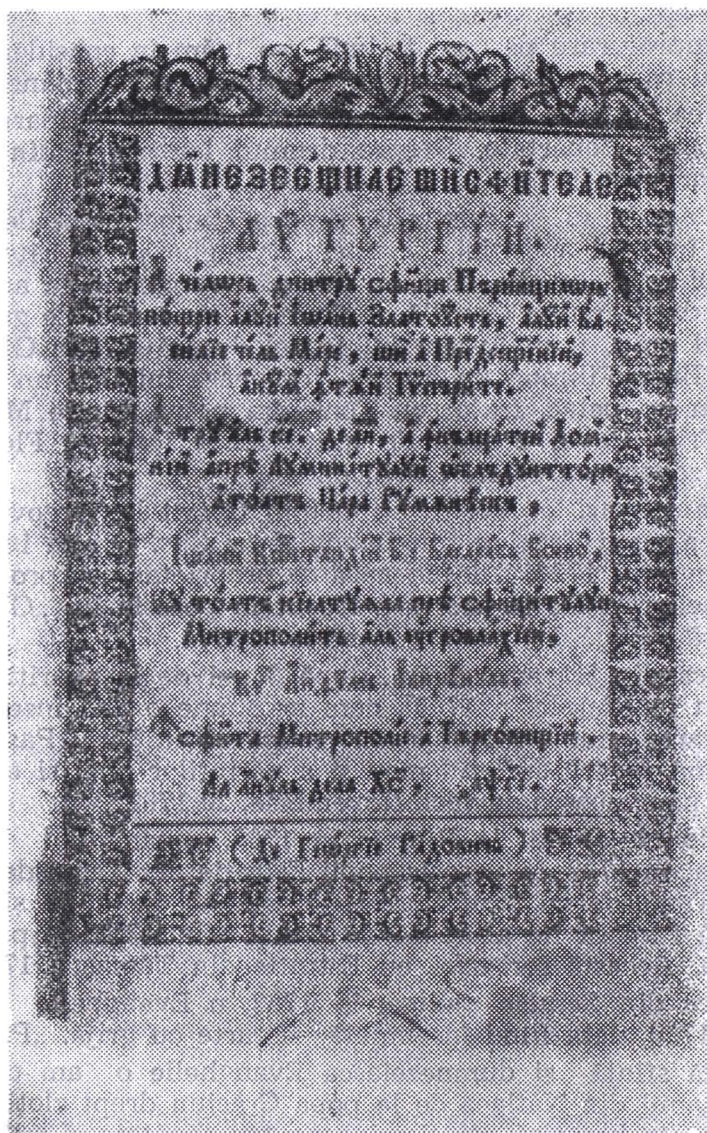
În biserica din Sendlac ajunge, în 1762, o Evanghelie tipărită la București în 1750, data fiind însemnată pe carte cu grijă. „Precum să să știe că această sfîntă și dumnezeiască Evanghelie o am cumpărat eu Luca Chioreanul din Nătlacă de la popa Crăciun drept zloți 13 și o am dat danie în sînta beserică din Sendlac pentru sănătate și spăsenia noastră și părinților noștri anume Ioan, Ioana, Luca, Maria, Petca, Damian, morți, Marinca, Ghioeghie, Nedca, și nime să nu aibă voie a o lua sau

⁶ Exemplarul aparține Colecției de carte veche românească a Episcopiei Aradului.

⁷ *Ibidem*.

muta la altă biserică. 1762 septembrie 9 zile scrisam eu ieromonah Chiril cu zisa dumnealui". (f: 1-21, caractere chirilice).

Însemnările ne transmit de fiecare dată și grija oamenilor de a nu

Liturgie, Tîrgoviște — 1713

se pierde cărțile, de a fi transmise urmașilor, ca o moștenire de preț. Se încearcă prin urmare, pe marginea filelor, legarea cărții de biserică și de oamenii ce o slujesc, spre folosul satului prin cuvinte testamen-

tare, însoțite, de cele mai multe ori, de blesteme pentru cel ce n-ar ține seama de dorința scrisorii.

Pe Evanghelia tipărită la București în 1760, aparținând Colecției de carte veche românească a Episcopiei Aradului, citim : „Facem înștiințare pntu această sfântă Evangheliie cum că o au cumpărat Hiriș Ion cu fomeia lui pă sama bisericii din Folt și nimene să nu cerce au înștrăina întraltă mână că va reține sar ispiti a o înștrăina de la sfinta biserică din Folt să fie afurișit de 300 părinți sfînți care le au fost în sobor în Nichie. Scrisam eu popa Constantin ani de la Hs. 1769 mesiță aprilie 12 zile“ (f : 4, caractere chirilice).

Cărțile trec dintr-o mână în alta, uneori sînt însemnate pe ele mai multe generații. Octoihul, tipărit la Tîrgoviște în 1712⁸, cumpărat pentru biserica din Trestia, rămîne în grija fiilor celui ce l-a dăruit : „Să să știe că această carte o au cumpărat Pușa Pătru din Trestia și o au dat bisericii din Trestia pentru sufletul dumnealui și a tot nemzatului dumnealui ca să fie de pomenire și că de sar deslega această carte adică Octoih noi să legăm cu Pușa Toader și Pușa Ghiorghie feciorul lui Pușa Pătru și au scris eu Ioan dascălul ot Sad. Văleat 1747“ (f : 2, caractere chirilice).

O Evangheliie din 1723, tipărită la București, se găsește, în anul 1737 la Chișineu Criș. Cumpărată de Guleș Ion, ea este lăsată bisericii, în grija popii Mihai. În anul 1764 scrie pe ea popa David, fratele popii Mihai, lăsînd-o la rîndul lui preoților ce-i vor urma : „care preoți vor fi să fie datori a pomeni acele nume ces însămnate și mai înapoi și cași alor său grijească și să naibă nime a o lua de aici pînă la hătul cărții aceștie“ (f : 12—17, caractere chirilice). În 1885 se semnează Ioan Popovici ca administrator parohial.

Un exemplar din aceeași Evangheliie se afla, în 1787, în localitatea Comlăuș, la a doua generație : „Această luminată Evangheliie adică cuvintele Măntuitorului nostru Isus fiind a me alui popa Teodor Popovici dela Comlăuș rămînîndumi zestre dela socrul meu popa Ghiorghie Apostolovici dela Comlăuș fiind deci eu popa Teodor Popovici am dat această luminată Evangheliie pe seama sfintei biserici a Comlăușului de lângă Suntana unde este hramul Înălțării Domnului Nostru Isus Hristos și o am dat sau închinat sfintei biserici de pomană pentru sufletul părintelui Gheorghie și a Rocsi și a părintelui Teodor și Iovanca și a pruncilor lor deci cine sar afla să o iae sau să o ducă din biserică zicîndu căi a lui și să o vînză sau întraltă chip să o potopească de la biserica Comlăușului afurișit să fie unul ca acela de 300 de părinți sfînți care au întărit cu duhul sfînt lege cerstinească și anatema să fie unul ca acela. Sfînta cruce cu mîntuință să ne agiute amin. Cu plecare dat această minunată Evangheliie în luna decemvrie 13, 1787“ (f : 52—56, caractere chirilice).

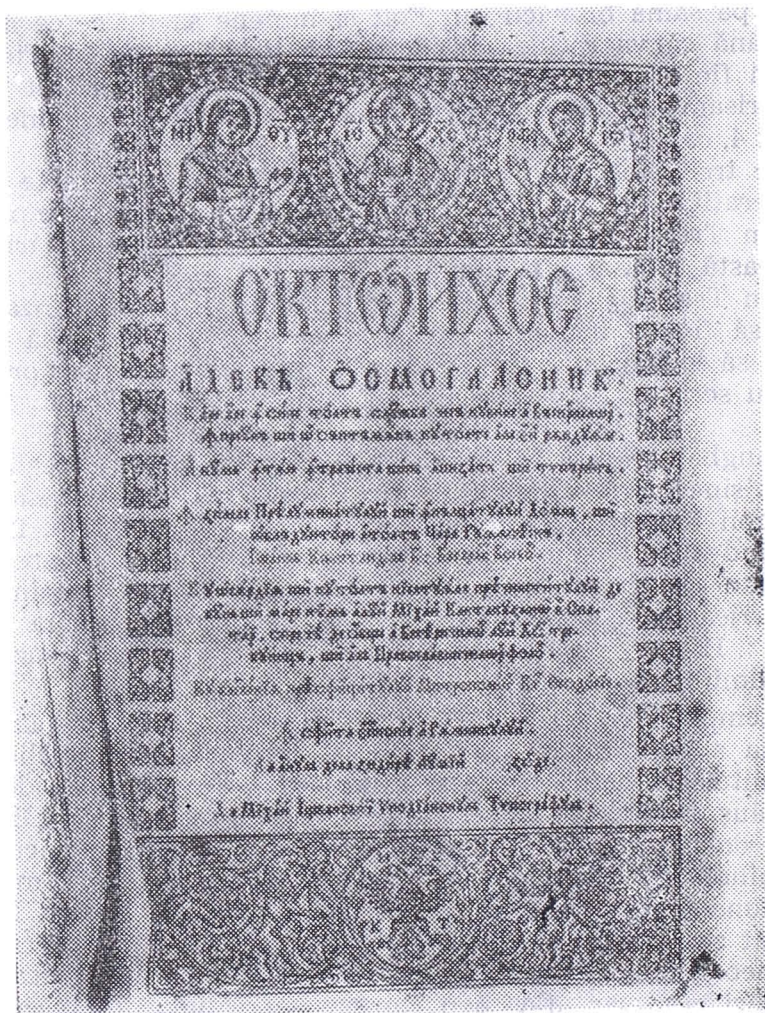
Unele cărți pînă s-ajungă în părțile Aradului au străbătut drumuri lungi trecînd prin Moldova și Țara Românească de unde aduc, asemeni

---

⁸ *Ibidem.*

unor scrisori închise în file, gândurile oamenilor de acolo. Se întilnesc, astfel, oameni și locuri presărați pe întreaga hartă a romanității, mărturie concretă a legăturii dintre români, avînd ca substrat o unitate de gîndire și simțire, ce n-a ținut seama de hotar.

Octoib, Rimnic — 1706.

Așa este cazul unui exemplar din „Emitomi ton teion dogmaton adecă Arătare sau aducere pre scurt a dumnezeeștilor docme ale credinți“, aparținînd Colecției Episcopiei. Tipărită în anul 1814, la Mănăstirea Neamț, cartea ajunge peste 20 de ani în satul Ruminești : „Această sintă și dumnezeiască carte ce să numește docmele credinții iaste a părintelui neunit de la satul Rumânești județul Prahova și cine saru ispiti să o fure și să o înstrăineze dela mine fără blagoslovenia me să fie ana-

tema și afurisit de soboarăle sfinților părinți 318 dela Nichia și să i să varsă mațale ale aceluia casi lui Arie necredinciosul și să fie întru loc cu iuda necredinciosul și vinzătorul de Isus și am scris acest zăpis și aceste cuvinte la leatul 1832“ (f : 1—5, caractere chirilice). Tăcerea și timpul se aștern peste cuvinte. Nu știm ce s-a întâmplat cu cartea. O regăsim, printr-o altă însemnare, la început de secol, la biserica „Maica Precesta“ din Ploiești. Ion Dumitrescu cîntărețul o dăruiește la 13 august 1910 „Domnului Badea Cîrțan“. Felul cum a ajuns la Arad, din miinile lui Badea Cîrțan, rămîne deocamdată o întrebare.

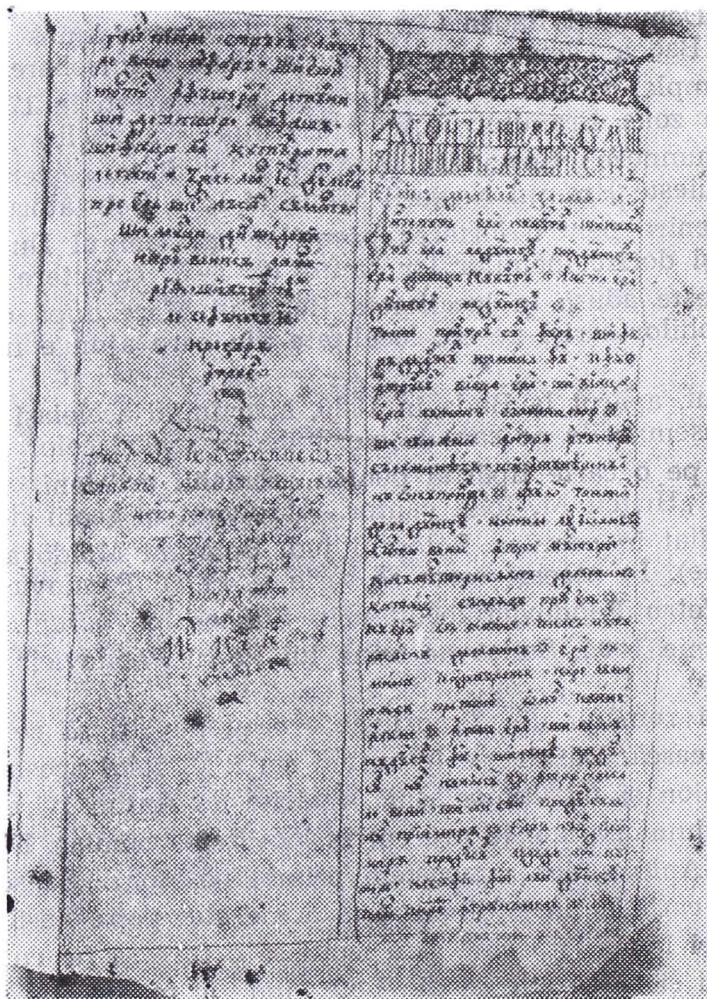
Un exemplar al Evangheliei tipărită la București în 1742 îl întilnim mai întii în zona Branului : „Această sfîntă Evanghelie iastă dată de robul lui Dumnezeu Costandin și Ancuța la sfînta peșteră a Branului ce să prăznuiește Hramul Nașterii Sfîntului Ioan Botezătorul ca să le fie lor dă pomenire pentru iertarea păcatelor ca Domnul Dumnezeu să le dea cerere și dorire inemilor lor amin“ (f : 3—7, caractere chirilice). De aici cartea este adusă în localitatea Rapoltul Mare după cum ne arată numele parohilor scriși pe ea, localitate din care ajunge în Colecția Episcopiei.

Tipiconul, apărut la Buda în 1826, aparținînd aceleiași colecții, vine și el prin însemnările pe care le cuprinde, în sensul celor afirmate. Găsim astfel, pe o carte tipărită pentru românii ardeleni, numele unui moldovean : „Hrițcu M. Ioan cantor. Absolvent al școlii de cantori din Iași. Domiciliat în comuna Botoșani jud. Botoșani Moldova“ (f : 16, caractere latine). În aceeași carte se scrie și Petru Pandovici, locuitor în Șimand : „Petru Pandovici locuitor în Șimand pe 7 luni. 6 noiembrie 1894 și 6 iunie 1895. Scrisă de mîna lui Petru Pandovici“ (copertă, caractere latine).

Adeseori românii din Transilvania erau nevoiți să se refugieze în Țara Românească. De aici se întorc cu cărți. În felul acesta trec munții un Antologhion și un Osmoglasnic, tipărite de Antim Ivireanu, în 1905 și 1706, la Rîmnic, aflate în prezent în localitatea Semeac. Dintr-o însemnare de pe Antologhion cunoaștem primul posesor : „Să se știe că această sintă carte anume Mineiu estă a me alui popa Vasile ot Bălgrad nepotul popei Ianăș iară cine sară ispiti să o fure să fie cu totul, cu totul al satanii și să să știe că din botez îmi zic toți că mă știu Ianăș ca pre unchie mieu și nume bun este Văsiu“. (f : 1, caractere chirilice). La sfîrșitul Osmoglasnicului aflăm și celelalte date : „Coneț. Pisah az ierei Vasile ot Silvașu ot Țara Hațegului nepot popei Ianăș celuia bătrîn din Bălgrad. Cînd am fost fugiți în Țara Muntenească mes. mai când văleat 7216“. (f : 13 manus., caractere chirilice).

Alte ori drumul este invers, găsim scriși pe cărți români fugiți în Ardeal. Pe un Chiriadromion dăruit, după cum arată însemnarea, de

Pater Ianăș⁹ din Bălgrad, Mănăstirii Prislop : „Datam această carte poucenie de pomeană sfintei mănăstiri și bisearici dela Prislop care mai nainte vreme au fost mitropolie prin dumnealui jupinul Pater Ianoș iar care om sau preot sar ispiti a o fura să fie afurisit de noi și Domnul Hs. și de doisprezece apostoli și de alți părinți sfinți. Scris Bălgrad iulie zile 18 văleat 1701“. (f : 1—5, caractere chirilice). Găsim o însemnare făcută

**Filă manuscrisă din Octoih, Rîmnic — 1706,
cu însemnarea popii Vasile de la Silvaș.**

⁹ Ar putea fi vorba despre același popă Ianăș din Bălgrad, despre care pomenesc însemnările scrise de Antologhion, Rîmnic, 1705 și Osmoglasnic, Rîmnic, 1706, de la biserica din Semlac. Cărțile au aparținut inițial popii Vasile din Silvaș, locație în care se găsește Mănăstirea Prislop, iar intervalul de timp, între însemnări este doar de 7 ani.

de un călugăr de la Tismana : „... din Tismana cînd am șezutu la Silvașu... dă am fugit de răsmeșiță din Țara Românească“ (f. titlu v., caractere chirilice).

Întîlnim pe cărți și nume de preoți veniți din Țara Românească pentru a-i ajuta pe românii de aici. Așa este cazul popii Avram ce se semnează pe Psaltirea de la Bălgrad din 1651, aparținînd colecției episcopiei : „Scrisam eu popa Ioan Avram, ce am venit acum din Țara Românească la anul de la nașterea lui Isus 1774 noiembrie 14 zile“ (f : 300, caractere chirilice).

Menționăm în încheiere existența unor însemnări din care se desprinde ideea de asuprire națională și de împotrivire conștientă a românilor din aceste părți la diversele acțiuni de deznaționalizare. Așa este însemnarea făcută de învățătorul din Brusturi pe o carte aparținînd bisericii locului : „Scriu ca să se știe că pe comuna aceasta nu o au chemato Pafranyoș cum o au hotărît cei de la cîrmă ci o au chemată Brusturi. Am scris ca să să știe și spre aducere aminte. Brusturi la 13 mai 1913“ (copertă, caractere latine). Cu 5 ani înainte de Unire.

Circulația cărților vechi românești în județul Arad, în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, a însemnat o cale de manifestare a populației românești din acest teritoriu, în procesul unic de constituire a conștiinței naționale, a cărei afirmare supremă a marcat actul solemn de la 1 Decembrie 1918, act la care românii din părțile Aradului au avut o contribuție atît din importantă.

L'ANCIEN LIVRE ROUMAIN DANS LE DÉPARTAMENT D'ARAD — EXPRESSION DE L'UNITÉ NATIONALE

(Résumé)

Dans les conditions nationales et confessionnelles des Roumains de Transylvanie au XVII-ème et XVIII-ème siècle les livres parvenus d'au-delà des montagnes pour constituer un appui spirituel, se révèlent être une forme de manifestation de la conscience nationale des Roumains des deux versants des Carpates.

Pour soutenir cette idée, l'auteur signale la circulation des livres sur tout l'espace de l'humanité, la préférence des habitants de l'ouest du pays pour les livres imprimés (édités) au-delà des montagnes de même que l'existence des annotations en marge des feuilles qui font la preuve des liens entre les Roumains des trois pays ou de certaines notes dans lesquelles on affirme directement l'attitude des Roumains d'Arad face à l'idée de peuple (nation).

TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI VECHI, NOU INTRATE ÎN „FONDUL PREȚIOS“ AL BIBLIOTECII JUDEȚENE ARAD

TITUS FURDUI

Prezentele considerații sînt o completare la comunicarea făcută în cadrul Sesiunii științifice, ținută în 1973, cu prilejul sărbătoririi festive, închinată împlinirii a 6 decenii de la înființarea celei dintii biblioteci publice din Arad, desfășurate între 1 și 2 decembrie, în incinta acestui așezămînt de mare prestigiu al culturii românești din Transilvania.

Lucrarea a fost publicată în revista „Ziridava“ (1974)¹, sub titlul **Aspecte istoriografice privitoare la tipăriturile vechi din fondul prețios de la Biblioteca județeană din Arad.**

Apreciind importanța, cu valoare de tezaur, a celor 4 tipărituri românești vechi, — nou intrate în patrimoniul Bibliotecii Municipale arădene — subliniem că, în pofida numărului extrem de redus, ele ocupă un prim loc în ierarhia comorilor de informații documentare și științifice. Nu numai tipăriturile în sine, dar și inscripțiile olografice, aflate pe filele lor, se constituie ca noi dovezi, ce întăresc simțitor argumentele istorice ale originii, statorniciei și continuității pe teritoriul ținuturilor arădene ale poporului român, precum și strinsele legături neîntrerupte, ale românilor transilvăneni cu frații lor de dincolo de Carpați².

Din motive ușor de înțeles, ne vom mărgini la prezentarea strictă a elementelor bibliografice ale acestor exemplare de carte românească veche, în ordinea cronologică, a apariției lor calendaristice. Înainte însă de a trece la alte detalii, menționăm că ele au văzut lumina tiparului în trei tipografii românești, una la Bălgrad (Alba Iulia), alta la București, și două la Blaj.

Prima tipăritură datează din a doua jumătate a secolului al

---

¹ Titus Furdai, *Aspecte istoriografice privitoare la tipăriturile românești din fondul prețios de la Biblioteca județeană Arad*, în „Ziridava“, Arad, V/1974, p. 133—153.

² Ion Ranca, *Circulația cărții românești vechi din Țara Românească și Moldova în secolele XVII-XIX*, în „Studii Mat. ist. Tg. Mureș, 3-4/1972, p. 259-266; Eugen Glück, Alexandru Roz, Mihail Toacsen, *Arad — ghid turistic al județului*, București, 1974, p. 45; Ioana Cristache — Panait, *Tipăritura bucureșteană din al XVIII-lea veac în satele transilvănene*, în „Mat. ist. Muz.“, București, 9/1972, p. 157-162; Idem, în „Glasul Bisericii“, București, 11-12/1972, p. 1231-1238; Gheorghe Cunescu, *Cărți vechi românești pe valea Superioară a Mureșului: Deda-Reghin*, în „Mitropolia Ardealului, Sibiu, 1-2/1973, p. (102); Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească în secolele XVI-XVIII*, în „Mitropolia Ardealului“, Sibiu, 1-3/1968.

XVII-lea : **Ceaslovetul**³, tipărit de Popa Ioan din Vinț, în 1685, descris în **Bibliografia românească veche**, vol. I, p. 279, 537, — cel descris în vol. IV, la p. 206, — deși între aceste două tipăriri sînt numeroase „similitudini“. Dar, acest aspect va fi stabilit abia atunci cînd exemplarul arădean va fi confruntat cu copia, aflată la Biblioteca Academiei din București, unde se găsește ca **unicat**.

A doua tipăritură este din prima jumătate a secolului al XVIII-lea : **Chiriadromionul**⁴, tipărit „cu slove-nprejur scrise-n limbă rimlenească“, în 1732, la București, de către tipograful Popa Stoica Iacovici, „carele“, — așa cum se spune în **predoslovie**, s-a osîrdit, să tilcuiască evangheliile cuprinse în carte. „spre înțelesul limbii rumînești“.

A treia tipăritură, datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea : **Catavasierul**⁵ din Blaj, 1777, — ediția a III-a, — sau, cum o spune însuși tipograful de la Rîmnic, care l-a imprimat „Acum a treia oară tipărit“.

A patra tipăritură este **Teologhiia dogmatică(?)**, cartea a doua, care cuprinde **Tractatul de taine preste tot**⁶, apărută tot la Blaj, în 1811, adică la începutul secolului al XIX-lea, al cărui text a fost redactat de Ioan Bobb.

Cu toate că aceste tipăriri au fost descrise în **Bibliografia românească veche**, bibliografierea descriptivă întocmită aici, privește în mod expres situația actuală a acestor exemplare.

I

1. **CEASLOVEȚIU**, tipărit de Popa Ioan din Vinț, Bălgrad, 1685. **CEASLOVEȚIU** carele are întru sine slujbele de noapte și de zi scoase pre Românie de pre slavonește și tipărit în Mitropolia Belgradului în zilele prealuminatului Domn Apași Mihai Craiul Ardealului. La sfîrșitul textului cărții se găsește următoarea remarcă: „Ispravnicii și nevoitorii Acestui lucru Dumnezeiesc, Popa Ioanu dinu Vințu și protopop Gheo(r)ghe din Daia Smerenii Ieromonahu Iosifu Tipograf Rus“.

„Bibliografia românească veche“, I, 84.

a) Cota : (nu are încă), (nr. inv. 271405).

32174; (f. 176 fragment); 178 (fragm. —/184); 188—191, 194; 195—200; 204(203—/205), (132x90).

Exemplar gray deteriorat, fără scoarțe, lipsă cele 4 f. liniare, ne-numerotate, și 1—31, 177;

Coligat cu un manuscris din sec. XVII în chirilice, pe care îl a-

³ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simoșescu, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 279-537; vol. IV, București, 1944, p. 206.

⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simoșescu, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 45.

⁵ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simoșescu, *op. cit.*, II, București, 1910, p. 220; (BRV 404); vol. IV, (BRV 162 (I)), la *Adnotări*.

⁶ Tipăritura nu este cuprinsă în *Bibliografia românească veche*.

tribuim, după conținut lui Popa Ioan din Vinț, și copiat în 1720 de Erei Adam ot Cinciu. (? Chinchiș-Brașov).

Inscripții

1. Pe f. 205^v :

a) 1698

(cu litere chirilice)

„Tatăl și Fiul și D/u/h/ul/u S/fin/tu. Scrisam eu Ghiorghie (...) 1698“ 7 (...) iar de la nașteré la XC ax

b) 1723, iunie 4

(cu litere chirilice)

„Această carte mioau legatu popa Ioanu din Beiuș și ie a lui Popa Adamu din /A/nii dom/nului/ 1723“, iunie 4 zile.

II

2. CHIRIACODROMION, București, 1732

KIRIAKODROMION SAU EV/AN/GH/E/LIE ÎNVĂȚĂTOARE Care are întru ia Cazanii la toate Dumnicile preste ani și la Praznicile Domnești și la Sfinții cei numiți. Acum într-acesta chip Tipărită și Diortăsită mai luminată în limba rumânească.

București, 7240.

„Bibliografia românească veche“, II, 205.

a) Cota : 260698 D

4 f. nen. + 413 f.

(290 x 196)

Legătură în scoarțe de lemn, acoperite în piele ornamentată. Exemplar deteriorat. Lipsă chioturile. Cu erori de numerotare de la f. 195(194—413). Filele 394—397 se află legate între f. 400—401.

Inscripții

1. Pe fața interioară a primei coperti

a) 1857/8, august 15

(cu litere latine)

„Cișmaș Ioan Detenatamaș (sic) Daughi 1857/8 August 15“.

b) /sec. XIX/

(cu litere latine)

„Aaj (...) Oros Marie“. (sec. XIX).

c) /sec. XIX/

(cu litere latine)

„Aaj Oros Maria“. (sec. XIX).

2. Pe f. 1^r de protecție

a) /sec. XIX/

(cu litere latine)

„Csismaș Joan. //Cișmaș Ioan//“. (sec. XIX).

b) 1930, iunie 29

(cu litere latine)

- „Farcaș Petru alui (Vasile) în comuna Merișor Anul 1930 Junie 29. Sînt Făt din Anul 1913“.
3. Pe f. 1^v de protecție
- a) /sec. XIX/
(cu litere latine)
„Csismaș Ioan“. (sec. XIX).
- b) /sec. XIX/
(cu litere latine)
„Demetriu Popa m.p. Dochente“ (sec. XIX)
(Dochente, scris cu cerneală, iar numele cu creionul).
- c) 1887, martie 25
(cu litere latine)
„Fărcaș Lazăr cantor în comuna Almaș : p. anu 1887 marcișor 25. Această sîntă carte e cumpărată pe sama Sîntii //Sânti// Beserici(i) din Almaș“.
4. Pe f. 1^r nen.—2^r :
- a) /1799/
(cu litere chirilice)
(Textul începe pe foaia de titlu, dar ea lipsește) „eu Petre Pașcu (am dat? această noucenie cu 13 vonaști la Petre Diacu de la erezi așa cine (... ..) și așa o am și dat să nu o poată (vinde?) nici să fie (... ..) eu sau copiii (sic) miei“... „1799“.
5. Pe f. 3^r—7^r :
- a) 1793
(cu litere chirilice)
„Eu Gorgie Măeru de la popa (din?) Cristur am ridicat această carte de la Grigorie (... ..) fiindu și popa de față popa Ionu de la erezi altu nime să nu o scótez (de?) aici numa Petre care o au (... ..) anu 1793“.
- b) 1796
(cu litere latine)
„Ano 1796^{ban}“ :
6. Pe f. 7^v—13^r :
- a) 1799
(cu litere chirilice)
„în Anul 1779 am răscumpărato eu Dumitru Major m.p. această carte de la popa Gheorghie din Tolda (?) și atuncia au fostu nelefată și o amu legato eu Dumitru cu șase Husoși și (cîndu) amu răscumpărato au fostu de față Simion Diacu din Toha (Tohat, n.n.) și muiere mé Anișca și așa miau dat cum că rămânea lui ne o a mai lua nici în (... ..) și Cine o ar fura de la mine să fie afurisit de 318 de S(inți) Părinți. Scrisamu eu Maieru Dumitru în anu 1799“. (Referitor la satul Tohat, putem aminti aici, că aici s-a născut Petre Dulfu (în 1856), autorul „epopeii populare“ cum o socoteau Hașdeu și Coșbuc. „Isprăvile lui Păcală“ — în 24 de cînturi, eroul povestirilor lui Ion Creangă, ai căror strămoși erau de pe meleagurile transilvănene, apropiate zonei tîrgmurășene. (vezi

Petre Pușcașu : Literatura pentru elevi a lui Petre Dulfu în atenția bibliotecilor în „Biblioteca și școala“, Oradea, 1969, p. 198).

7. Pe f. 231(230^r) :
  - a) 1803, mai 17
(cu litere latine)
„Inscripția Cathalogo Librorum Demetrii Major m.p. Ano 803 17^a Maj.“
8. Pe f. 246(245^r) :
  - a) /sec. XIX/
(cu litere latine, un text în limba maghiară indescifrabil, scris de Demetrius Major), (sec. XIX).
9. Pe f. 271(270^r) :
  - a) 1796
(cu litere latine)
„Hic Liber ego (... ..) ego Demetrii illum quo exit Nomen hic (...) Demetrii Majoru Ano 1796 die (...)“.
10. Pe f. 297(296^r) :
  - a) 1879, noiembrie 16
(cu litere latine)
„Scrisam eu Manu Filon din Oroiu de Cîmpie. 16/11 1879“.
11. Pe f. 341(340^r) :
  - a) 1878, mai 3
(cu litere latine)
„Ez a könyv Sztan Sandor(e) en 1878 M. Vilmos Majus 3-ik napján“
12. Pe f. 343(342^r):
  - a) 1796
(cu litere latine)
„Sub Cura Demetrii Major Ano 1796“
13. Pe f. 1^v de protecție, de la sfîrșitul cărții
  - a) /sec. XIX/
(cu litere latine)
„Csimaș Ioan cantoru Din Almaș. Popa din Almaș Meja Simion“.
(sec. XIX).
  - b) 1882, aprilie 11
(cu litere latine)
„Demetriu Popu m.p. învetetioriu“ „11 aprilie 1882“.
  - c) 1895, aprilie 21
(cu litere latine)
„David Fărcașiu învetetioriu 1895 Dumineca Tomii 21/IV“.

III

1. CATAVASIER, tipărit de Popa Vici Rîmniceanul, Ediția a III-a Blaj, 1777
CATAVASIARIU ACUM A TREIA OARĂ TIPĂRIT, Blaj, 1777

„Bibliografia românească veche“, II, 404

a) Cota: 260697 D

1—294, 299—463 p.

(170x100)

Exemplar deteriorat. Legătură în piele ornamentată pe scoarțe de lemn, chioturile metalice lipsă. Lipsă f. 295-298.

Inscripții

1. Pe partea interioară a primei coperti
  - a) /sec. XIX/
(cu litere chirilice)
„această carte ieste alui Suc Ioan“ (sec. XIX).
2. Pe f. 1^r de protecție
  - a) /sec. XVII/
(cu litere chirilice)
„La anul 1791 sau născut Toader, septembrie 21, la anul 1793, (...) cu preotul (...) botezat naș fiind Perja Filimon cu soțul lui Marie sub mîna (...) (...) Gorii din Falfalău Septembrie 21 de zile“.
  - b) /sec. XIX/
(cu litere chirilice)
„(... ..) Thodor Rabitz (?)“. /sec. XIX/.
3. Pe f. 1^v
  - a) /sec. XIX/
(cu litere latine)
„Sau cumpărat prin Ioan Butnaru cu 2 florinți v(alută) austriacă Abel Buta“ (sec. XIX).
4. Pe f. 463^v
  - a) 1862, aprilie 25
(cu litere latine)
„În annulu 1862 a fostu o iarnă forte gré care sa începutu deinu luna lui decembrie și a ținutu pana în luna lui Aprilie una Zapada fórte mare de care nu sa mai pomenitu pe aici pre la noi înse cum se întimple că cum sa dus Zapada cea groaznică îndată începură tóte a înverdi ierbile, padurile așa catu în 2 septemeni pre alte locuri se poate cosi mai alesu prin grădini. Alexandru Butnaru studente în a VII-a clasă și a Gimnaziului Blasiului. Felfalău în 25 Aprilie 1862“. (Felfalău = Suseni. Reghin; Coriolan Suci, **Dicționar istoric...** I, p. 229, II, p. 153).

IV

4. BOBB, IOAN: „THEOLOGHIA DOGMATICĂ“. Cartea a doua, Blaj, 1811.
Necuprinsă în „Bibliografia românească veche“.
- a) Cota: 235331 D
1 f. + 1—12, 15—478 p.
(170x104)

Legătură originală în carton, și cotor din piele.

Inscripții

1. Pe f. 1^r de protecție

a) /sec. XIX/

(cu litere chirilice)

„Acestu Tractatu de taine preste totu începandul naintea rusali-
loru enu septeena isprevindul pe Sînpetru. (?La) Examenul agutoriu
(sic) finis și lui D/mne/deu mărire în (veci)“. (sec. XIX).

*

O privire de ansamblu, asupra circulației acestor exemplare merită a fi făcută. Din inscripțiile olografice, reiese varietatea aspectelor pe care le poate încorpora suma acestora, începînd de la semnătura simplă a numelui, la informațiile meteorologice, de la compactarea lor, pînă la cumpărarea sau donația acestora.

O însemnare vrednică de reținut, este aceea făcută de Popa Adam în 1723, care spunea, că exemplarul CEASLOVEȚIULUI (Bălgrad, 1685) a fost „legat“ de „popa Ioan din Beiuș“. Din însemnare, reiese, că exemplarul a ajuns și la Beiuș, la Popa Ioan, — probabil, paroh în această localitate, care, se îndeletnicea și cu meșteșugul compactării de carte.

Nu excludem însă nici posibilitatea, ca el, să fi fost numai un intermediar între posesorul cărții și un legător de cărți, din Beiuș. Cert este, că aici, a existat, — oricît de modest, — un atelier de legătorie.

Nu scăpăm din vedere, textul de la începutul tipăriturii, în care, se vorbește de Mitropolia Bălgradului, confirmîndu-se adevărul, că la Alba Iulia, a existat o Mitropolie românească⁷. Unele afirmații ale lui Augustin Bunea în acest sens, — care o neagă, — se dovedesc a fi neîntemeiate⁸.

Din inscripțiile, aflate pe **CHIRIACODROMIONUL** bucureștean, desprindem că exemplarul a circulat, încă în secolul al XVIII-lea, pe teritoriul județului Mureș. În 1799, Dumitru Major, l-a primit de la „popa Ghiorghia“ din Tolda (?) (Toldal)⁹; în 1793, George Maier (Maior) — probabil, unul dintre rudele apropiate ale lui Petru Maior, — l-a primit de

⁷ Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhiilor bisericii ortodoxe române*, București, 1975, p. 24; idem, *Istoria Bisericii ortodoxe române. Manual pentru Seminariile teologice*, Sibiu, 1972; Ștefan Metes, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, I, Arad, 1918; idem, *Contribuții la istoria bisericii românești transilvănene din veacul al XVIII-lea*, în „*Mitropolia Ardealului*“ Sibiu, 7-8/1972, p. 518-528; Nicolae Mladin, *Biserica Ortodoxă, una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968, 72-79, 84-146, etc.

⁸ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiuului, Silvașului și Belgradului*, Blaj, 1902; idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904; idem, *Încercare de istorie a românilor pînă la 1382*, București, 1912; Titus Furdul, *Tipăriturile românești vechi blăjene în fondul de carte românească che, aflate în Biblioteca Academiei R.S.R. — Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 1976. Comunicare ținută la Sesiunea științifică din 1976, la Blaj.

⁹ Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 199.

la „popa (din) Cristur“; în 1796, a ajuns din nou în mina lui Dumitru Maior; în 1799, și-a semnat pe el numele, Petru Pascu; în 1857, cantorul Ioan Cișmaș din Almaș, iar în 1817, Alexandru Stan (alias Sztan Sandor). În 1879, și-a pus semnătura, și dascălul Filon Manu, din Oroiu de Cîmpie; în 1887, cantorul Lazăr Fărcaș din Almaș; în 1895, învățătorul David Fărcaș, iar în 1930, Petre Fărcaș din Merișor (Almașul Desert)¹⁰.

Între timp, exemplarul, a mai fost, încă odată, — în 1802 — în posesia lui Dumitru Maior, — care, se semna și **Maieru**. Demn de reținut, este, că acest intelectual român, dă de înțeles, că exemplarul, face parte din cărțile sale, trecut în lista celor din biblioteca sa personală: „În scripsit Cathalogo Librorum Demetrii Major“¹¹. Prin urmare, el și-a întocmit o evidență, — procedură întilnită la cărturarii vremii, — într-un **Catalog** anume. Presupunerea noastră, este întărită și de faptul că, pe exemplar, în afara unor însemnări în limba maghiară, el cunoștea și limba latină¹². Concluzia ce se cere a fi trasă, este că Dumitru Maior, a fost un intelectual de seamă al localității sale.

Faptul că, pe acest exemplar, se află numele unor învățători români din Județul Mureș, (Dumitru Pop și David Fărcașiu, — probabil și Dumitru Major), — neatestați în lucrările lui Nicolae Albu¹³, Ioan Bota¹⁴,

¹⁰ Coriolan Suci, *op. cit.*, I, București, 1966), p. 391.

¹¹ Vezi inscripția de la p. 5-a lucrării de față. Catalogul de cărți a lui Petru Maior: *Provisoriales articuli de anno 1792*, (azi pierdut), a fost cunoscut desigur, de către intelectualitatea românească încă atunci când Petru Maior era la Reghin, lângă Tg. Mureș. Vezi și Maria Protase, *Petru Maior ctitor de conștiințe*, București, 1973, p. 174.

¹² În școlile „humanioare“ și în „preparandii“, în sec. al XVIII-lea în Transilvania, limba latină, era o materie obligatorie; *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, București, 1964, p. 39; Ion Iliescu, *Geneza ideilor estetice din cultura românească*, Timișoara, 1972, p. 51; vezi și Antal Sandor Pal, *Arhiva Scaunului Mureș în „Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România și a înfrățirii cu națiunea română — Naționalitatea maghiară“*, I, Extras, București, 1976, p. 28-32.

¹³ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971, p. 136-147.

¹⁴ Ioan Bota, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania între 1800—1848*, Cluj-Napoca, Florești, 1976—1977. Teză de doctorat susținută în 1977, la București. Vezi și Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, București 1966; Virgil Maxim, în articolul *Biblioteca lui Samuil Vulcan și cititorii săi*, în vol. „*Biblioteca și școala*“, Oradea, 1969, p. 221-222, arată că în lipsa învățătorilor, șteții — sau Fătul satului — erau obligați să predea lecțiile în școlile românești în această epocă (vezi însemnarea: „_____“), care erau știutori de carte și fruntași în localitățile respective. Cît de important este acest personaj al satelor românești reiese din poveștile și basmele românilor, căruia tradiția i-a adaos și atributul de „Frumos“, de unde și eroul popular „Făt-Frumos“. Nu întimplător, Mihail Eminescu, își va intitula unul din basmele sale „*Făt-Frumos din lacrimă*“. În ce privește „lacrimile“ poporului român, poeziile „La noi“, a lui Octavian Goga și „9 mai 1895“ a lui Lucian Blaga, sînt ele însăși grăitoare. Intimatul Consiliului Regal Locotențial din 2 august 1784, a dat o dispoziție privitoare la învățămîntul românesc din Transilvania, „să fie oprite din școli cărțile școlare în limba valahă și ruteană“. (Virgil Maxim, *Biblioteca lui Samuil Vulcan și cititorii săi*, în vol. „*Biblioteca și școala*“, Oradea, 1976, p. 137).

Ioan Chiorean, Ladislau Kocziany, Valeriu Nițu și Grigorie Ploeșteanu¹⁵ — care, n-au avut la îndemână aceste izvoare, — merită arătat că, inscripțiile, aduc un plus de informații prețioase, privitoare la istoria învățămîntului românesc din Transilvania, recte, din zona cursului mijlociu al Mureșului, în secolele XVII-XIX.

O atenție deosebită, o dăm faptului, că această tipăritură bucu-reșteană, a circulat pe teritoriul județului Mureș, încă la puțin timp după tipărirea ei, ceea ce, nu poate fi socotită o întîmplare. Era atunci, o epocă de grea oprimare națională pentru românii transilvăneni¹⁶, care în pofida vicisitudinilor istorice, — ne-o confirmă și inscripțiile, — nu numai prezența acestui exemplar întrețineau strînse legături cu românii de peste Carpați. Ulterior, exemplarul a ajuns în părțile arădene.

Însemnarea lui Alexandru Butnaru „studente în a VII-a clasă“ a Gimnaziului din Blaj, — scrisă în 1862 pe CATAVASIERUL blăjan, — este și ea semnificativă. Neîndoielnic că elevul a avut numeroase ocazii, de a citi asemenea însemnări pe alte tipăriri românești vechi, avute la îndemână. Folosind prilejul, — însemnarea, cu totul laică, — a continuat o tradiție, etalîndu-și totodată și talentul de a descrie unele fenomene ale naturii, care prezentau particularități mai rar întîlnite.

În ce privește notarea aflată pe exemplarul TRACTATUL DE TAINÉ PRESTE TOT, — deși anonimă, — ea, se referă la faptul, că, această tipăritură, a fost folosită la școlile din Blaj, — dacă nu ca „manual“, cel puțin ca o carte de referință obligatorie pentru susținerea unui examen. Evident, este perioada influenței lui Ioan Bobb, cînd Petru Maior, își pregătise pentru tipar **Istoria pentru începutul românilor în Dachia**¹⁷ și **Istoria bisericii românilor**¹⁸, încriminate apoi de episcopul Blajului, — și nu mult, — după ce, Gheorghe Șincai, fusese înlăturat din învățămîntul românesc din Transilvania¹⁹.

---

¹⁵ Ioan Chiorean, Ladislau Kocziany, Valeriu Nițu, Grigorie Ploeșteanu, *Propilce mararășene*, Tg. Mureș, 1971.

¹⁶ Virgil Șotropa, *Revolta Districtului Năsăudean*, în „Arhiva Someșeană“ Năsăud, 22/1937, p. 1-177; 23/1938, p. 264-444. Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XVIII-XX*, București, 1971, p. 142-258.

¹⁷ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812; Iosif Per-vain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 118, 328-329, 332-340.

¹⁸ Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, Buda, 1813, p. 49, 59-60, 66, 81, 330, 332.

¹⁹ Chișe Dumitru și Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 128; Zenovie Picișanu, *Luptele politice ale românilor din anii 1790—1792*, București, 1923, p. 1-77; idem, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni*. Teologul Vlădicilor uniți, în „Analele Academiei“ (Mem. Sec. ist. S. III, t. 1, București, 1923; Ioan Moga, *Despre semnificația luptelor religioase din secolul al XVIII-lea*, Cluj, 1940; Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 42, 125; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Ediție nouă, relăcută, București, 1972, p. 215, 219, 231-238.

VIEUX LIVRES ROUMAINS ENTRÉS DANS LE „FOND PRÉCIEUX“
DE LA BIBLIOTHÈQUE DÉPARTEMENTALE D'ARAD

(Résumé)

L'ouvrage „*Vieux livres (impressions) roumains entrés dans le fond précieux de la Bibliothèque départementale d'Arad*“ est une continuation de la communication „*Aspects historiographiques concernant les impressions roumaines anciennes du fond précieux de la Bibliothèque départementale d'Arad; soutenue en 1973 à l'occasion de la Session scientifique d'Arad.*“

Aux 4 exemplaires de livre roumain ancien *Ceaslovețul* (Bălgrad 1685), *Chiriacodromionul* (București, 1732), *Catavasierul* III-ème édition (Blaj, 1777), et le *Traité de mystères partout*“ (Blaj, 1811) on a réalisé, pour chacun d'eux, une fiche descriptive, auxquelles on a ajouté encore, exemplifiées, les annotations, les notes et les inscriptions olographiques qui se trouvaient sur leurs feuilles.

En partant des inscriptions on a pu reconstitué une partie de l'itinéraire parcouru par ces exemplaires, en signalant parfois, la période et les possesseurs dont deux intituteurs qui n'étaient pas attestés (ils ne possédaient pas de diplôme) dans des travaux de spécialité.

De même que les localités du département Tg. Mureș qui n'apparaissent dans aucun ouvrage çomme ayant au XVII—XVIII-è me siècle des écoles roumaines. Ces éléments nouveaux constituent des sources pour les prochaines références concernant l'histoire de l'enseignement roumain en Transylvanie.

„BIBLIOTECA SEMĂNĂTORUL“ — PAGINĂ LUMINOASĂ A CULTURII MELEAGURILOR ARĂDENE

CĂTĂLIN IONUȚAȘ

În numărul pe luna mai 1916 al proaspetei reviste arădene „Pagini literare“ se însera un anunț care vestea apariția la Arad a colecției „Biblioteca Semănătorul“, în editura librăriei diecezane, „colecție de popularizare literară și științifică care va cuprinde în volume de 5-6 coale de tipar articole cari s-ar pierde în vraful ziarelor și revistelor, deși prin conținutul lor ar fi vrednice să fie totdeauna la îndemina cetitorilor“¹. Intențiile mărturisite — sună clar — par modeste, deși pentru apostolatul cultural al unor intelectuali inimoși din vremea aceea, puteau fi socotite un succes de proporții al misiunii ce și-o asumaseră conștient și înflăcărat, într-o monarhie cunoscută și recunoscută drept „jandarm al Europei“. De altfel, modestia aceasta se va metamorfoza destul de repede într-un succes cultural, ale cărui proporții pot fi apreciate just abia acum. Dar înainte de toate e bine să știm — și astăzi o putem ști cu exactitate — că germinația unei astfel de idei frumoase și necesare pentru ridicarea culturală a maselor a fost de dată mai veche la Arad, momentul inițial coborîndu-se cu câteva decenii în trecut. Într-adevăr, profesorul Alexandru Gavra, cunoscutul director al Preparandiei proiecta la Arad încă în 1832/33 un „Institut bibliograficesc“ sau „Cabinetul muzelor romane“ ce urma să scoată la iveală anual două volume de cărți în românește². Nu exagerăm cu nimic dacă în acest plan vedem prefigurată prima instituție de editură românească în înțelesul modern al noțiunii, animată în resorturile ei intime de sentimente patriotice nobile: „a tipări cărți romînilor spre folos, a lăți lumina cunoștinței, a îndemna pe cei învățați spre ascultarea și spre tălmăcirea cărților“³.

Influența iluministă a epocii, iluminism îmbrățișat de mulți intelectuali români și care a produs personalități eminente — Șincai, Micu, Maior — se sezisează lesne. Ea se accentuează cu atât mai mult cu cât lista lui Gavra despre „Manuscriptele care se află la iscălitul, gătite pentru tipariu“ aflăm: „Istoria bisericească a lui Samuil Klain de Sad“, „Cro-

¹ *** *Pagini literare*, Arad, anul I, 1916, nr. 6 (15/28 mai), p. 128.

² C. Cornelia Bodea, *Acum o sută de ani: M. Nicoară și Alex. Gavra și planul unui institut bibliografic român*, în „Hotarul“, Arad, an IV, nr. 9-10-11, noiembrie 1937, p. 201-204 și nr. 6-7-8, iunie-august 1938, p. 255-267.

³ *Vezi Hotarul*, Arad, an V, nr. 6-7-8, 1938, p. 255.

nica românilor și a mai multor neamuri, în 3 tomuri de Șincai, în 34 de ani lucrată“, „Istoria și lucrurile și întâmplările românilor acum întru acest chip așezată de Samuil Klain în 4 tomuri“, „Loretti de la Marmon-tel“, „Nește fragmenturi de la Ovidie“, „Geografia matematică, fizică și politică“, „Arătarea nașterii lui Huniade“, „Aritmetică memorială“ etc. în total 29 de titluri care vorbesc concludent despre orientarea ideatică a lui Gavra⁴.

Cu toate demersurile perseverentului și energicului profesor, făcute pe parcursul mai multor ani la autoritățile austriece competente, cu toate cererile de ajutor adresate în provinciile românești — în Țara Românească chiar domnitorului de atunci Ghica Vodă — cu toate cele 62 de subscripții în numerar existente pînă în 1837, planul lui Gavra nu se materializează. Printre alte condiții care i se impuneau era și aceea de a tipări în caractere latine, fapte ce ar fi îngreunat foarte mult răspîndirea și în ultimă instanță accesul la public al tipăriturilor, dat fiind momentul istoric în care marea masă a cititorilor nu era pregătită pentru alfabetul latin, iar în privința ortografiei se purtau discuții contradictorii înverșunate.

Succintul istoric al proiectatului „Institut bibliograficesc“ are în contextul investigației noastre un dublu aspect. Pe de o parte el pune în lumină viziunea iluministă a lui Gavra în privința locului și rolului crății în procesul de ridicare culturală a românilor, indicînd dimensiunile lor covîrșitoare în cadrul acestui proces, iar pe de alta mijloacele stabilirea evidentă a continuității dintre ceea ce a preconizat el cu atîta ardore și ceea ce au realizat generațiile de mai tîrziu.

Excluzînd planul strict formal, se poate concluziona că ideatic, conceptual „Biblioteca Semănătorul“ este, cel puțin pentru început, o rezultantă — destul de tirzie, e drept — a intențiilor neobositului cărturar arădean. Astfel, în numărul 8 al colecției deja apărute, ce cuprindea lucrarea lui Ion Barac „Pipelea Gîscariul“, sub semnătura lui V. Șt. — care nu e altul decît directorul colecției, profesorul Victor Stanciu — se mărturisea: „E bine ca să spui la timpul său ceea ce ai de spus (...) Biblioteca Semănătorul, deși nu este nici ortăcia nici negustoria foarte roditoare visată de Gavra, împlinește dorința acestuia“⁵.

Pînă acum, toate investigațiile noastre nu ne-au dus la depistarea unui plan concret formulat în legătură cu apariția „Bibliotecii Semănătorul“. Se pare că așa ceva n-a făcut obiectul premeditat al inițiatorilor, nici măcar în limitele unei schițe sumare. Totuși, se pot deduce cîteva idei directe ce i-au inspirat și care au fost transpuse pe urmă în aparițiile „de facto“. Dacă în general aceste direcții aparțin cîmpului de influență exercitat de ASTRA, ele mai pot fi puse însă în relație și cu gruparea constituită în jurul revistei „Lucefărul“ condusă de Oct. C. Tăslăuanu, al cărei ecou în epocă era prea aproape în timp și prea pu-

⁴ *Ibidem*, n. 261-262.

⁵ St. V., *Epilog. Cîteva lămuriri de (...)*, în Ion Barac „Pipelea Gîscariul“, „Biblioteca Semănătorul“, nr. 8, Editura Librăriei diecezane, Arad, 1916, p. 51.

ternic în conștiințe pentru ca linia de conduită a revistei să nu-și fi pus amprenta pe gândirea și concepțiile celor care dirijau destinele proaspetei colecții. Există și unele indicii în acest sens. În revista arădeană „Biserica și școala“, cu două luni înainte de lansarea colecției „Bibliotecii Semănătorul“, patronată material și nu numai material dimpreună cu revista de același Consistoriu eparhial arădean, se apreciau binefacerile ce s-ar face dacă s-ar stăruie în „răspîndirea sistematică a cărților de literatură frumoasă și de știință“ ca mai departe autorul să conchidă : „Piatra unghiulară a eforturilor noastre ar trebui să fie de a eși din inferioritatea culturală în care zăcem și atunci toate ar merge pe calea cea bună“⁶.

În sensul acestei idei sînt făcute insistente accentuări și cu alte prilejuri. Imediat după apariția colecției, în aceeași revistă, după ce se invocă parabola semănătorului se preciza foarte critic : „De fapt la noi s-a făcut prea puțin ca să străbată cartea și știința în popor. Mulțimea satelor a rămas necultivată nu pentru că ar fi respins slova aducătoare de cunoștințe, ci fiindcă nu i-a dat-o nimeni“⁷. În sfîrșit, tot în acest context amintim și articolul lui Victor Stanciu „Poezia populară și școala“. Un apel prin care intelectualii satelor, învățătorii, în primul rînd, erau îndemnați „să colecteze poeziile populare, să mi le trimită, să le putem publica în Biblioteca Semănătorul“⁸.

Fără îndoială, aceste cîteva idei își au sorginea în ideologia de coloratură poporanistă a revistei „Luceafărul“ și se pot face cu ușurință asocieri cu ideile susținute acolo cu dibăcie și forță, pînătr-atît încît astăzi este recunoscută orientarea ardelenescă în poporanismul românesc⁹. În sfîrșit, cu unii dintre colaboratorii de prestigiu ai revistei cum este Octavian Goga — personalitate puternic afirmată în această perioadă — sau Ion Agârbiceanu și Al. Ciura — cercurile intelectuale arădene erau de altfel în strînse contacte, o influență fecundă și benefică incontestabil exercitîndu-se și în acest mod.

Înainte de toate acestea, există suficiente motive să punem apariția „Bibliotecii Semănătorul“ sub auspiciile politicii culturale promovate la Arad de P.N.R. și mai cu seamă sub semnul înaltului patronaj spiritual și patriotic al lui Vasile Goldiș. Mai întîi, trebuie observat faptul că acest intelectual arădean era încă din 1905 directorul ales al „Asociației naționale arădene“, asociație culturală de prestigiu, cu multe ambiții și foarte activă, între membrii ei numărîndu-se desigur și profesorul Victor Stanciu, directorul de mai tîrziu al colecției. În al doilea rînd ideile analizate în legătură cu un posibil program ideologic al co-

⁶ N. Găză, *Foloasele lecturi*, în „Biserica și școala“, an XI, Arad, 1916, nr. 10, 6/19 martie, p. 2.

⁷ Idem, *Bibliotecă de popularizare. Biblioteca Semănătorul*, în „Biserica și școala“, an XL, Arad, 1916, 22 mai (4 iunie), nr. 21, p. 1.

⁸ V. Stanciu, *Poezia populară. Un apel*, în „Biserica și școala“, an XLI, Arad, 1/14 ianuarie 1917, nr. 1, p. 9.

⁹ cf. D. Micu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura didactică și pedagogică, București, p. 196.

lecției sînt regăsite în esența lor în unele articole ale lui Vasile Goldiș, publicate fie în „Luceafărul” — „Literatura noastră” — fie în „Românul” care apăruse la Arad în 1911. Mai mult, se pare că apariția „Bibliotecii Semănătorul” la Arad și, poate și a revistei „Pagini literare”, era o continuare deghizată, dar promptă, a luptei naționale — care cuprindea și lupta de emancipare culturală a românilor — dacă avem în vedere că ziarul „Românul”, principalul organ de luptă al P.N.R. fusese suspendat din ordinul autorităților în martie 1916.

Arătînd că „într-adevăr literatura e lucru mare pentru un popor”, iar inexistența ei „ar trebui să zguduie credința în puterea de viață a poporului nostru de aici” (din Transilvania — n.n.) Vasile Goldiș deplîngea acele producții literare care nu răspundeau necesităților sufletești reale ale poporului și afirma cu convingere: „Literatura noastră trebuie să se nască, să crească, să se întărească și numai trecînd prin toate fazele dezvoltării firești, poate să ajungă alături cu gradul de dezvoltare de astăzi al literaturilor care stau în fruntea civilizațiunii omenеști”¹⁰.

Aparițiile dintre 1916—1919, foarte numeroase de altfel, însumînd 37 de titluri, reflectă cu prisosință această cerință formulată de Vasile Goldiș cu mai bine de un deceniu în urmă. O simplă enumerare a cîtorva titluri este edificatoare: nr. 1 al colecției cuprinde „Frații, schițe din război” de Al. Ciura, nr. 2 „Cuib de rîndunică și alte schițe de popularizare științifică” de Victor Stanciu, nr. 16 „Din lumea plantelor” de dr. Alexandru Borza, care nu e altul decît rețetatul academician al Universității din Cluj-Napoca, fost director al Grădinii botanice și altele. În această colecție au mai apărut: „Blăstăm de mamă” și „Domnișoara Marta” de Mihail Gașpar. „Ardealule, Ardealule bătrîn” de Emil Isac, „Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace” (10 numere) de Ion Clopoșel, foarte utilă în epocă într-o provincie romîneasă ce se lupta din răzputeri să se unească cu țara și în consecință să asimileze valorile culturii naționale. Tipărirea poeziilor lui Eminescu în numerele 23—25 (un singur volum) s-a făcut cu siguranță din aceste considerente și a servit prin masivitatea tirajului la pătrunderea pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale Ardealului a operei celui mai de seamă poet român.

După 1919 colecția „Bibliotecii Semănătorul” cunoaște o scădere vertiginoasă a aparițiilor sale originale. În schimb se retipărește masiv aproape tot ce a apărut pînă atunci. În vîrtejul luptelor politice ce au urmat unirii Ardealului cu țara, în situația politică de luptă acerbă dintre partidele burgheze din România interbelică au fost abandonate multe din ideile democratice ale P.N.R., ceea ce explică într-un fel și situația colecției. Anul de cotitură de după război va fi 1925, cînd colecția revine în atenția publicului, hotărît. Criteriile după care-și selectează tipăriurile devin și ele altele și sînt în plan valoric superioare începutului. Nu începe îndoială că la fixarea lor a contribuit în mare măsură activitatea depusă la Arad de Perpesicius și Al.T. Stamatiad,

¹⁰ Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Editura Facla, 1976, p. 301.

ultimul conducînd aici revista „Salonul literar“. Încet dar sigur, opinia culturală a fost condusă spre depășirea apetențelor filologice ardelenesti și a cantonării literaturii numai în intenții moralizatoare. În acești ani văd lumina tiparului în colecția arădeană a „Bibliotecii Semănătorul“, „Ferestre colorate“ și „Fetele unui veac“ ale lui Lucian Blaga, „Reper-toriu critic“ a lui Perpesicius, „Cartea unui om“ și „Notițele mele“ ale lui Emil Isac, „Sub nimbul familiar“ al lui Eugeniu Spertia, „Litera-tura română“ a lui Sextil Pușcariu, „Masca timpului“ a lui Tudor Vianu. Aron Cotruș, activînd intens în acești ani la Arad, impus ca poet pe plan național, a publicat și el în „Biblioteca Semănătorul“, destinele acestei colecții nefiindu-i străine, ba mai mult, orientarea ei spre valori literare autentice datorîndu-i-se în bună parte. Nu întîmplător colecția va dis-pare de pe scena literară tocmai în anul 1927, an în care poetul Cotruș părăsește Aradul.

Apărînd mai mult de un deceniu, „Biblioteca Semănătorul“ a fost un focar puternic de răspîndire a literaturii în Transilvania, înscriind o pagină luminoasă de cultură în anele acestor meleaguri arădene care au contribuit decisiv la transformarea în realitate a visului strămoșesc al unirii tuturor românilor în fruntariile pămîntului dacic. Reamintire succintă a apariției sale, despre care cercetători literari ca Ion Breazu sau Ion Mușlea afirmă că este „...cea mai importantă și cea mai bo-gată bibliotecă ardeleană“¹¹ de genul celei „pentru toți“, este cu atît mai îndreptățită cu cît într-adevăr reprezintă un act de cultură autentică, profund ancorată în conștiința vremii.

LA „BIBLIOTHÈQUE SEMĂNĂTORUL“ — PAGE LUMINEUSE DE LA CULTURE
DE LA RÉGION D'ARAD

(Résumé)

Ce étude essaie de mettre en évidence quelques aspects liés à l'historique de apparition de cette bibliothèque que quelques unes des directions de son activité.

La genèse de la bibliothèque est cherchée dans le plan de Al. Gavra de 1832/1833. Eu ce qui concerne son activité l'auteur affirme qu'elle a porté l'influence de „Astra“ de même que celle du groupe constitué autour de la revue „Lucefărul“.

---

¹¹ Ion Mușlea, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal* (1830—1918), în „Gînd românesc“, an VII, nr. 10—12, 1939, p. 415—423.

VIAȚA CULTURALĂ A JUDEȚULUI ARAD ÎNTRE ANII 1919—1944

MIRCEA TIMBUS, ANDREI CACIORA

Viața culturală a Aradului după înfăptuirea statului național unitar, cunoaște o deosebită dezvoltare. Dezideratul românilor de a se manifesta în mod liber fiind împlinit, asistăm la rodnice eforturi de răspândire a tezaurului culturii românești și universale în școli, prin mijlocirea cuvântului tipărit, cât și la afirmarea creației originale în literatură și artă. Bogata tradiție în înfăptuirea „inteligenței” românești din Arad, a încununat orașul cu un prestigiu cultural, pe care atât vechea, cât și noua generație de intelectuali îl voiau reeditat și dezvoltat.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL

În condițiile create prin făurirea statului național unitar român se deschid largi perspective spre învățatură tuturor copiilor, indiferent de naționalitate. Organizat pe baza principiilor progresiste ce au călăuzit Resortul cultelor și instrucțiunii publice din cadrul Consiliului Dirigent, învățămîntul de după Unire poartă amprenta vederilor înaintate ale lui Vasile Goldiș, conducătorul amintitului resort. Clarviziunea sa în problema națională s-a făcut simțită în toate hotărârile luate de Consiliul Dirigent. Învățătorii și profesorii erau chemați să uite umilințele îndurate de poporul român în vremea stăpînirilor străine, să acorde respectul cuvenit fiecărei naționalități, să evite învrăjbirea între elevi pe motive naționale. Școlile românești confesionale au fost reintegrate în drepturile lor, continuîndu-și în același timp, neștirbit, activitatea școlile cu limba de predare a naționalităților conlocuitoare.

La 1 noiembrie 1921, prin scoaterea școlii de sub tutela confesionalismului, cu toată opoziția manifestată de autoritățile bisericești, s-a trecut la etatizarea învățămîntului, măsură hotărîtoare dictată de nevoia realizării unui învățămînt unitar pe întregul cuprins al patriei întregite. Unificarea propriu-zisă sub raport structural și funcțional a învățămîntului din Transilvania cu cel din vechea Românie s-a realizat însă cîțiva ani mai tîrziu, în 1924, prin legea dr. C. Angelescu.

Învățămîntul primar cuprinzînd pînă în 1924 școlile primare cu șase clase, capătă prin legea Angelescu o altă structură, în care se includ șco-

---

* Datele privind învățămîntul sînt extrase din lucrarea prof. Pascu Ursu, intitulată: „Dezvoltarea învățămîntului în județul Arad în perioada dintre cele două războaie mondiale” (lucrare nepublicată).

lile de copii mici (grădinițele de copii), școlile primare (cu un curs inferior de 4 clase și unul complementar de 3 clase), școlile sau cursurile de adulți și școlile speciale (pentru copiii cu anumite infirmități). Județul Arad dispunea de o extrem de fragilă bază materială a învățămîntului primar. În peste 30 localități românești școlile lipseau cu desăvîrșire, iar în alte 100 de sate localurile de școală erau total necorespunzătoare. Existau comune cu o singură sală de clasă la 100—300 copii. În toamna lui 1920 în comunele Roșia, Tîrnăvița, Obîrșia, Ionești, Țărmure, Valea Mare, Dulcele, Gura Văii, Brusture, Corbești, Hălăliș, Pîrnești ș.a. copiii au rămas neșcolarizați din cauza lipsei edificiilor școlare¹. Din aceleași motive, în anul școlar 1922/1923 n-au putut fi cuprinși în școli peste 18.000 copii din județul Arad. Pentru școlarizarea acestora ar fi fost necesare cel puțin 200 săli de clasă și tot atîtea cadre didactice. De aceea, salutare pentru destinele învățămîntului arădean au fost acțiunile întreprinse de autoritățile administrative locale, începînd cu anul 1922, pentru construcția de noi localuri școlare. Pînă în anul 1940 s-au construit în județul Arad 135 școli și au fost reparate altele 80, putîndu-se afirma astfel că, în perioada interbelică, toate comunele din județ au fost înzestrate cu școli. Urmarea firească s-a concretizat în creșterea neconținută a populației școlare și a numărului de învățători. De la 540 învățători titulari și 112 suplinitori în anul 1923, s-a ajuns la 641 titulari și 237 suplinitori în 1942. De precizat însă că școlile vremii, cu cele 1—2 încăperi pe care le cuprindeau în mediul rural, nu au rezolvat, decît în parte, nevoile învățămîntului, ele reușind abia să acopere cerințele minimale în acest domeniu. Mii de copii de vîrstă școlară au continuat să rămînă necuprinși în școli. Recensămîntul din 1930 semnalează existența în județul nostru a 172.713 analfabeți, cifră ce reprezintă 34,2% din populația în vîrstă de peste 7 ani. Dacă statisticile anului 1923 consemnau un număr de 35.762 elevi înscriși la școlile primare din județ, din totalul de 57.162 copii de vîrstă școlară, în anul școlar 1942/1943 din cauza războiului, numărul celor înscriși a scăzut la 31.649, paralel cu creșterea procentului analfabeților.

În satele județului, cu o populație eterogenă din punct de vedere național, funcționau, alături de școlile primare românești și școli cu limbile de predare germană, maghiară și slovacă. Astfel, în anul școlar 1942/1943 se întîlneau 43 asemenea școli cu limba de predare germană, 18 cu limba de predare maghiară, 7 școli mixte româno-maghiare, 3 școli slovace, 2 școli româno-slovace și 1 școală româno-slovacă-maghiară.

Învățămîntul gimnazial, cu o programă identică cu cea a cursurilor inferioare de liceu și o durată de studiu de 4 ani, punea bazele orientării teoretico-culturale, a celor ce aveau să devină mici funcționari, comercianți și meseriași. În județ funcționau Gimnaziul „Iosif Vulcan” din Arad, gimnaziul din Aradul Nou (cu limba de predare germană), Gimnaziul „Sava Brancovici” din Ineu, gimnaziile din Lipova (atît în limba

---

¹ V. Popeangă, *Învățămîntul din județul Arad între 1919—1924*, în „Anuarul Liceului pedagogic Arad”, 1970, p. 124.

de predare română, cît și maghiară), gimnaziul din Sintana și gimnaziul romano-catolic de fete Arad. Din punct de vedere organizatoric, gimnaziile au cunoscut o seamă de modificări. Unele au fuzionat cu liceele, devenind cursuri inferioare ale acestora (cazul Gimnaziului „Iosif Vulcan“ comasat cu Liceul comercial Arad, a gimnaziului mixt Lipova comasat cu Liceul comercial din Lipova), altele, din lipsă de elevi, s-au desființat.

Învățămîntul pedagogic², singurul învățămînt românesc cu vechi și valoroase tradiții în Arad, a fost continuat din toamna lui 1918 de Școala normală (confesională) cu 8 clase, urmașă a cunoscutei Preparandii. Ea păstra la început legătura cu Institutul teologic, cu care era unită încă din 1876, prin persoana directorului comun, dr. Teodor Botiș. În anul 1923 s-a înființat la Arad și o școală normală de stat, care, cîțiva ani mai tîrziu — în 1927 — a fuzionat cu Școala normală confesională, devenind Școala normală „Dimitrie Țichindeal“. Organizată la început conform legii pentru școlile normale de stat, aceasta, în urma modificării unor dispoziții din legea învățămîntului primar-normal, din august 1938, a fost din nou transformată în școală confesională ortodoxă română.

Învățămîntul secundar în limba română, inexistent la Arad pînă la unire, cu toată preponderența numerică a populației românești din județ, înregistrează acum dezvoltarea atît de îndelung și leîtim așteptată. În anul 1919 au luat ființă aici un liceu de băieți și unul de fete cu limba de predare română, cît și un liceu cu limba de predare maghiară. Liceului de băieți i s-a dat încă de la înființare numele lui Moise Nicoară, fruntaș al luptei românilor arădeni pentru drepturi naționale și culturale, din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Liceul de fete a adoptat din anul școlar 1920/1921 numele Elenei Ghiba Birta, care prin dispozițiile sale testamentare a contribuit la afirmarea elementului românesc pe plan cultural în condițiile opresiunii naționale în Transilvania. Inaugurarea la Arad a învățămîntului secundar în limba română, a atras spre licee un mare număr de elevi din satele românești înconjurătoare. În toamna anului 1919 în primele clase de la liceele „Moise Nicoară“ și „Ghiba Birta“ au fost cuprinși 173 și, respectiv, 154 elevi. În întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale continuă să crească numărul elevilor de liceu, consecință a descătușării românilor, a înlăturării principalelor obstacole ce barau calea lor spre învățatură. Liceele din Arad, beneficiind de aportul unor profesori de prestigiu, unii veniți din vechea Românie, au reușit să formeze generații cu o solidă pregătire teoretică, care au făcut cinste școlii arădene. La liceul „Moise Nicoară“, bunăoară, funcționau o societate literară și una de matematică a elevilor, îndrumate, prima de profesorii Dimitrie Panaitescu-Perpessicius, Al. I. Stamatiad, Inocențiu Langa, iar cea de a doua de profesorii I. Dimitriu și Ascaniu Crișan, care au atras și orientat elevii înzestrați spre activitatea de creație. În paginile revistei literar-artistice a acestui liceu, nu-

---

² „Anuarul învățămîntului primar — normal, 1942—1943“, Ed. Vrerea, Timișoara, 1943, p. 355—356.

mită „Laboremus“, apărută în 1926, și-a publicat primele creații poetul Mihai Beniuc, pe atunci elev al liceului. De la acest liceu s-au ridicat personalități marcante ale culturii și științei românești ca Aurel Avramescu, Tiberiu Popovici, Valeriu Novac, Caius Iacob, Miron Constantinescu, Paul Everac ș.a.

În afara amintitelor licee, la Arad mai funcționau și două licee industriale, unul de băieți și unul de fete. Liceul industrial de băieți, numit astfel prin legea de organizare și funcționare a învățământului industrial din 1936, continua activitatea Școlii superioare de arte și meserii din Arad, care, la rîndul ei, era o continuare a vechii Școli de arte și meserii.

Liceul industrial (profesional) de fete a fost înființat în februarie 1920, avîndu-și sediul în localul ce adăpostește azi Liceul pedagogic din str. Miron Constantinescu nr. 9.

Elevii liceelor industriale arădene erau pregătiți să devină maiștri în ramurile mașini-unelte, lăcătușerie, forjă, electrotehnică, tîmplărie, sculptură în lemn și ipsos, iar în cazul fetelor, croitorie, lenjerie și gospodărie.

În sfîrșit, județul Arad mai dispunea de 2 licee comerciale, de băieți, unul la Arad și altul la Lipova, și de 1 liceu de fete la Arad. Pînă în anul 1936 acestea s-au numit școli superioare de comerț, durata lor de școlarizare fiind de 3, apoi de 4 ani. Începînd cu anul școlar 1937/1938 prin comasarea cu Gimnaziul „Iosif Vulcan“, Liceul comercial din Arad și-a adăugat și un curs inferior de 4 clase. Același lucru s-a întîmplat un an mai tîrziu cu Liceul comercial din Lipova, care a fuzionat cu Gimnaziul mixt de acolo, durata de școlarizare a acestor licee sporind în acest fel la 8 ani (4 ani cursul inferior și 4 ani cursul superior). Liceele comerciale pregăteau, în cea mai mare parte, viitoarele cadre funcționărești ale unităților bancare și comerciale, cît și contabilii întreprinderilor din județ.

Știut fiind că învățămîntul liceal nu era gratuit, că s-au menținut taxe școlare ridicate — mai ales în cursul superior — că întreținerea în oraș a elevilor din mediul rural era o povară greu de suportat de către numeroși părinți, trebuie să conchidem că, cu toate înlesnirile aduse învățămîntului după unire, îndeosebi prin punerea lui la dispoziția tinerilor fără deosebire de naționalitate, accesul la licee al elevilor proveniți din rîndul populației sărace de la orașe și sate, al muncitorilor și țărănilor, a rămas limitat în întreaga perioadă la care ne referim.

Învățămîntul profesional — de ucenici — a încetat, după unire, să mai constituie un domeniu de afirmare aproape exclusivă a tinerilor maghiari și germani, deschizîndu-și larg porțile și tineretului român. Aceasta și pentru că dezvoltarea industriei și comerțului nu puteau fi concepute fără creșterea neconținută a forței de muncă corespunzător calificată.

La Arad a funcționat o școală de ucenici industriali și comerciali cu mai multe secții : metalurgie, tîmplărie, pantofărie, croitorie, frizerie, zidărie, dulgherie, măcelărie. La început pregătirea practică a elevilor,

diferențiată pe specialități, se făcea nu în școală, ci în ateliere, fabrici sau, după caz, la firmele comerciale. Abia din 1929 s-a trecut la pregătirea diferențiată în școală a ucenicilor.

La Arad au mai funcționat o școală specială de meserii de pe lângă Depoul de locomotive C.F.R., care pregătea muncitori calificați în reparații locomotive, motoare, cazane, mașini-unelte, turnătorie, fierărie etc., o școală de industrie casnică pentru fete (situată în str. Căpitan Ignat nr. 10), o școală de stat pentru ucenice ș.a.

Lărgirea considerabilă a bazei materiale a învățămîntului, atragerea spre școlile de toate gradele a unui număr mare de elevi, fără deosebire de naționalitate, instruirea teoretică și practică a acestora, cu toate limitele determinate de conținutul de idei al învățămîntului epocii, apariția în consecință a unor generații noi și tot mai numeroase de absolvenți ai acestor școli, cu orizonturi de cunoaștere mai cuprinzătoare, au asigurat Aradului climatul propice pentru noul puls al vieții culturale ce se plămădea aici între cele două războaie mondiale.

LITERATURA ȘI PRESA

În difuzarea culturii, a științei și literaturii, Aradul beneficia de aportul uriaș al „Bibliotecii Semănătorul“, ce-și continua activitatea începută încă în anul 1916³. Această colecție, cea mai fertilă din Transilvania, ce a publicat și republicat, fie în volume aparte, fie în paginile „Antologiei scriitorilor români“ a lui Ion Clopoțel, operele marilor clasici ai literaturii române, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Grigore Alexandrescu, I.L. Caragiale, George Coșbuc⁴, a fost orientată, indeosebi după 1925, prin aportul hotărîtor al poetului Aron Cotruș, care a activat în acea vreme la Arad, spre cultivarea valorilor literare autentice. Nu întîmplător „Biblioteca Semănătorul“ dovedindu-se la înălțimea imperativelor epocii, a început publicarea operelor noilor personalități ale vieții culturale românești. În 1925 Lucian Blaga și-a publicat aici „Ferestre colorate“ și „Fețele unui veac“. Tot atunci au apărut „Cartea unui om“ și „Notițele mele“ aparținînd lui Emil Isac, „Repertoriu critic“ de Perpessicius, „Literatura română“ a lui Sextil Pușcariu, „Sub nimbul familiar“ de Eugen Speranția, „Masca timpului“ a lui T. Vianu⁵ ș.a.

După mai bine de un deceniu de fructuoasă contribuție la răspîndirea valorilor spirituale românești în Transilvania, colecția și-a încetat apariția cu numărul 183, în anul 1927.

Creația originală contemporană era frecvent prezentată și în coloanele presei arădene, a revistelor de profil cultural, literar și artistic.

³ Arh. St. Arad, fond Primăria municipiului Arad (prescurtat P.M.A.), dos. 821/1945, f. 5—12.

⁴ B. Farkas—E. Glück, *Colaborarea literară a scriitorilor români de seamă la publicațiile arădene (1919—1944)*. Bibliografie, Biblioteca municipală Arad, 1969.

⁵ C. Ionuș, *Locul Bibliotecii Semănătorul în cultura arădeană*, în „Cariatide“, supliment politic, social-cultural al ziarului „Flacăra roșie“ Arad, mai, 1977.

În Aradul de după 1918 își continuă apariția organul „Biserica și școala“, cu cei 42 de ani de viață de pînă atunci, la care s-au adăugat aproximativ 80 jurnale, reviste și calendare românești și ale naționalităților conlocuitoare, cu o existență cel mai adesea efemeră⁶. Înființate din rațiuni politice sau de altă natură, susținînd interesele unor partide ori grupări politice, cît și ale bisericii, multe dintre ele s-au stins, după încercări zadarnice de supraviețuire, lipsite de aportul unor condeie inspirate. În această situație au fost „Apărarea națională“ — organ săptămînal al Ligii apărării naționale creștine, Arad (1928—1930), „Aradul“, organ al Asociației „Înfrățirea“, Arad (1930—1932), „Calendarul tinerețului și al oastei domnului“, Arad (1935), „Cionvica“, revistă umoristică săptămînală, Lipova (1935—1936) și multe altele. Excepție a făcut „Românul“, organ al Partidului Național Român — seria nouă de după unire — care a continuat să apară vreme de 17 ani (1920—1936), „Ecoul“, organ „independent“ săptămînal, rămas în ființă 16 ani (1925—1940), „Știrea“, ziar politic, social, economic, cu o apariție de 14 ani (1931—1944) ș.a.⁷

Printre periodicele arădene de profil cultural, chiar și în condițiile unei apariții nu întotdeauna prelungite, s-au impus „Salonul literar“, „Genius“, „Hotarul“, „Periskop“, „Înnoirea“, „Școala vieții“ ș.a.

„Salonul literar“, cu toată viața sa scurtă (cuprinde 12 numere apărute din martie 1925 pînă în mai 1926)⁸, a publicat valoroase creații literare originale sau traduceri și cronici literare. Revista aparține poetului Al. T. Stamatiad, venit la Arad în anul 1919, pentru a funcționa ca profesor de limba română la noul liceu „Moise Nicoară“. Între colaboratorii săi de seamă amintim pe Aron Cotruș, Eugen Lovinescu, Ion Minulescu, Perpessicius, Tudor Vianu, Al. Popescu-Negură, Constantin Șăineanu ș.a. Revista cultiva o poezie modernă cu o preferință aparte pentru simbolism⁹. Apariția ei a fost salutată de multe publicații de specialitate, ea răspunzînd unei necesități spirituale stringente a intelectualității române de la granița de vest a țării, aceea de a-și ridica provincia rămasă în urmă, la nivelul general al mișcării culturale din vechea Românie¹⁰.

Noile forțe artistice ale Aradului de după unire s-au grupat, încă din 1924, în jurul cenaclului denumit „Salonul literar și artistic“¹¹, care asigura ambianța propice creației literare originale și activității artistice

---

⁶ Dr. Gh. Ciuhandu, *Congresul cultural a Aradului*, în „Hotarul“, anul V, nr. 1—2, Arad, ian.—febr. 1938, p. 53—55. În acest articol se amintește despre 55 periodice arădene (pînă la 1938). Pe lungă listă a acestora s-au mai adăugat aprox. 25 periodice din perioada ulterioară, pînă în 1944. (Vezi B. Farkas și E. Glück, lucrarea citată și Arh. St., fond Tribunalul jud. Arad, secția a III-a, dos. 14, f.2—45).

⁷ B. Farkas—E. Glück, *lucrarea citată*.

⁸ *Salonul literar*, Arad, an I, nr. 1, martie 1925; an I, nr. 12, mai 1926.

⁹ H. Medeleanu, *Artiști plastici arădeni*, Muzeul jud. Arad, Arad, 1973, p. 6.

¹⁰ O. Cornea, *Salonul literar*, Arad, Cercetare bibliografică. Biblioteca municip. Arad, 1969.

¹¹ H. Medeleanu, *op. cit.*, p. 6.

în general. Aici se plămădeau adesea poeziile simboliste ale lui Al. T. Stamatiad, cele moderne și dinamice aparținând lui Aron Cotruș sau Al. Popescu-Negură, cenaclul prilejuind nu o dată confruntări tumultuoase între autori, într-un climat de emulație spirituală, înaintea publicării creației acestora.

Revistele maghiare „Genius“ (editată de Franyo Zoltan în anii 1924-1925¹² și „Periszkop“ (apărută paralel cu „Salonul literar“, sub redacția arhitectului Szanto György)¹³, s-au făcut remarcate prin promovarea ideilor înaintate ale vremii. „Periszkop“ popularizează întreaga mișcare artistică modernă europeană și literatura epocii, constituind o interesantă contribuție transilvăneană la publicistica de avangardă din România.

Cu o mai îndelungată apariție, „Hotarul“ (1933—1940)¹⁴, revistă literară, culturală și artistică, față de momentul ilustrat de gruparea din jurul „Salonului literar“, care pleda pentru o estetică modernă, combătând unele îngustimi regionaliste în literatură și artă, marchează întoarcerea la un regionalism cultural, bazat pe punerea în valoare a trecutului Aradului și a figurilor sale reprezentative. Își datorează apariția Ateului popular din Arad a cărui creație este și în jurul căruia s-au grupat intelectualii tineri și vîrstnici, cu preocupări de istorie locală: Gheorghe Ciuhandu, Eduard Găvănescu, Octavian Lupaș, publiciștii Al. Popescu-Negură, Isaia Tolan, Tiberiu Vuia, Al. Constantinescu, iar dintre artiștii plastici Marcel Olinescu. Revista publica și pagini de literatură, semnate de tinerii Petre Pascu, V. Copilu-Cheatră, Ion Th. Ilea, Gh. Moțiu, M. Olinescu ș.a.¹⁵.

Între periodicele arădene cu conținut literar, poate fi citată și „Înnoirea“ (1937—1940)¹⁶, care deși se intitula „revistă politică, socială și artistică“, acorda spații întinse creației literare (poezii, schițe, nuvele, originale sau traduceri) și informațiilor culturale, militînd îndeosebi pentru un teatru românesc permanent la Arad.

Conținutul, calitatea și orientarea publicațiilor apărute la Arad erau foarte variate. După pătrunderea în presă a ideologiei fasciste, aceasta a început să propage zgomotos concepțiile reacționare, șovine sau mistice ale promotorilor respectivei ideologii, să dezvăluie scopurile războinice, expansioniste ale Germaniei hitleriste. Publicistica arădeană, ca de altfel toate domeniile vieții social-culturale, s-au resimțit de pe urma fascizării țării, a subordonării politice și economice a României intereselor Germaniei, cît și mai ales din pricina războiului propriu-zis. Rînd

---

¹² A. Lillin, *Zoltán Franyó traducătorul-artist*, în „Orizont“, seria nouă, anul XXIII, nr. 2, 217, Timișoara, 1972, mai 11 și Șt. Mozer *Az újratalálkozás Öróme-vendégünk volt Franyó Zoltán és Kovacs Iános* (Bucuria reîntîlnirii. Oaspeții noștri au fost Franyó Zoltán și Kovacs Iános), în *Vörös lobogó* (Drapelul roșu), anul XXXII, nr. 9148, Arad, 1976, ianuarie 24.

¹³ H. Medeleanu, *op. cit.*, p. 7-8.

¹⁴ B. Farkas — É. Glück, *lucrarea citată*.

¹⁵ H. Medeleanu, *op. cit.*, p. 6, 14.

¹⁶ Revista *Înnoirea*, Arad, anul I, nr. 1, 15 sept. 1937; anul III, 1 iunie 1940.

pe rînd, ziarele locale și-au încetat apariția, prea puține reușind să înfrunte urgia războiului („Știrea“, „A Hir“ ș.a.)¹⁷.

În circumstanțele istorice ale perioadei interbelice, singura care a cultivat tradițiile presei democratice, muncitorești din Arad, ridicîndu-se pe o treaptă superioară, a fost presa comunistă. Editată în condiții deosebit de grele, presa legală și ilegală îndrumată de P.C.R. s-a situat constant în avangarda luptelor sociale și politice din țara noastră. Printre publicațiile muncitorești arădene de limbă română și maghiară, apărute în perioada interbelică, amintim „Buletinul comitetului fabricii «Astra»“, „Buletinul sindicatelor muncitorești“, „Virradat“ (Zorile), „Munc-kás“ (Muncitorul), „Tribuna nouă“, „Muncitorul de «Astra»“ ș.a.¹⁸

Presa arădeană interbelică, privită în general, cu toate reușitele și îngustimile sale, a înregistrat o densitate fără precedent. Dacă ținem seama de faptul că în numai 25 de ani după unire, la o singură tipografie din Arad, Diecezana, s-au imprimat 189.610 publicații periodice și 683 cărți cu conținut literar, științific și religios, într-un tiraj total de 2.641.845 exemplare față de numai 638 cărți cîte s-au tipărit la Arad în 300 de ani anteriori¹⁹, avem dovada proporțiilor progresului declanșat prin libertatea de manifestare a intelectualității românești descătuseate, chemate la o nouă viață spirituală.

Societăți culturale.

În Aradul de după unire și-a continuat activitatea cunoscuta Asociație națională arădeană pentru cultura poporului român, cît și alte societăți cu profil cultural, cele mai multe ivindu-se însă în circumstanțele favorabile create de statul național român unitar. Ele au grupat în jurul lor intelectuali, studenți, funcționari, învățători și nu de puține ori țărani sau muncitori, atrași de dorința de a contribui la răspîndirea științei și culturii sau de a se împărtăși ei înșiși din binefacerile acestora. Societățile culturale arădene nu impuneau condiții care să limiteze accesul membrilor ei, dimpotrivă, erau deschise pentru toți simpatizanții ideii de ridicare culturală a poporului nostru, căruia atîta vreme i-a lipsit dreptul liberei manifestări în acest domeniu.

Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român a fuzionat, în noiembrie 1924, cu „Astra“ din Sibiu, activînd în continuare ca un despărțămînt al acesteia²⁰, cu o competență teritorială mai restrînsă. În același timp au luat ființă despărțăminte „Astra“ în plășile Hălmgau și Ineu²¹, ca apoi, an de an, pînă în 1944 despărțămintele și cercurile culturale „Astra“ să cuprindă cea mai mare parte din județul Arad²².

¹⁷ Arh. St. Arad, fond Tribunalul jud. Arad, Secția a III-a, dos. 14, f. 18, 30.

¹⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene, 1918—1944*, Arad, 1972, f. VI, VII și Alexandru Roz, *Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa comunistă și muncitorească (1934—1944)*, în „Ziridava“, nr. III-IV, Arad, 1974, p. 223-236.

¹⁹ Arh. St. Arad, fond P.M.A., dos. 821/1945, f. 5-12.

²⁰ Ibidem, fond „Astra“ — despărțămîntul cultural al jud. Arad, dos. 215/1924, f. 2, 5.

²¹ Ibidem, dos. 227/1925, f. 53.

²² Ibidem, dos. 216/1924, I, 3; dos 237/1927, f. 3-10, 14; dos. 290/1936, f. 2-13; dos. 315/1939, f. 6 și dos. 340/1944, f. 1-4.

Între despărțămîntul arădean al „Astrei“ și celelalte despărțăminte ori cercuri culturale „Astra“ din județ (9 despărțăminte și 29 cercuri culturale²³), cît și între acestea și căminele culturale existente (23 cămine), s-a instituit o bună colaborare, în măsură să asigure desfășurarea cu succes a activității lor culturale. Programul cultural al despărțămîntelor „Astra“ cuprindea organizarea de conferințe cu o tematică variată, serbări, concursuri de cîntece, costume și dansuri românești, șezători, cursuri de instruire a țăranilor etc.

Un rol important în răspîndirea prin conferințe a științei și culturii în rîndurile populației din oraș și județ l-au avut profesorii localnici, membri ai Asociației profesorilor secundari, cadrele universitare din Cluj, constituite în organizația „Extensiunea universitară“ (înființată în anul 1924), cît și cele din București, de pe lîngă „Universitatea liberă“, care au colaborat constant cu despărțămîntul „Astra“ Arad. Sala Palatului cultural a cunoscut întotdeauna o impresionantă afluență la conferințele cărțurilor vremii, dintre care nu au lipsit personalități ale vieții culturale românești ca Nicolae Iorga, Silviu Dragomir, Coriolan Petran, Ștefănescu Goangă, Onisifor Ghibu, Bogdan Duică, Sextil Pușcariu²⁴ ș.a.

Medicii arădeni și-au adus și ei contribuția la popularizarea științei (îndeosebi a cunoștințelor medicale), tot prin intermediul conferințelor, grupîndu-se în acest scop într-un cerc cultural medical, afiliat despărțămîntului „Astra“ Arad²⁵.

Urmărind obiective asemănătoare cu ale Astrei, în municipiul și județul Arad mai funcționau numeroase societăți culturale.

Societatea „Concordia“ din Arad, înființată înainte de unire (în 1911-1912) are meritul de a se fi preocupat în anii 1934—1936, de înființarea și dotarea bibliotecilor populare sătęști²⁶.

Ateneul popular arădean, a luat ființă din inițiativa gazetarilor locali, la 16 septembrie 1931, urmărind să facă cunoscută istoria de fapte românești în ținuturile Crișanei și Aradului. A inaugurat, în octombrie 1931 un ciclu de conferințe care tratau despre locul și rolul Aradului și al personalităților sale politice și culturale în lupta pentru drepturi și libertăți naționale, pentru desăvîrșirea unității de stat a României²⁷.

Institutul social Banat-Crișana — secția culturală din Arad, și-a început activitatea în anul 1933, avînd ca scop cercetarea realităților sociale din Banat și Crișana, elaborarea de monografii pentru localitățile

---

²³ Ibidem, dos. 340/1944, f. 1-4 și Prefectura județului Arad (prescurtat P.J.A.), acte administrative dos. 15600/1933, f. 2-3.

²⁴ Ibidem, dos. 216/1924, f. 3, dos. 220/1924, f. 9, dos. 242/1928, f. 1-6, dos. 261/1931, f. 26 și *Îndrumător în Arhivele statului, județul Arad*, vol. 1, București, 1974, p. 175.

²⁵ Ibidem, fond „Astra“ — despărțămîntul cultural al jud. Arad, dos. 216/1924, f. 5.

²⁶ Ibidem, fond Tribunalul jud. Arad, Secția a III-a, dos. 812.

²⁷ Ed. I. Găvănescu, *Ioan Popovici — Desseanu, viața și activitatea sa*, în „Biblioteca Ateneului popular“, nr. 1, Arad, 1932, p. 3.

județului Arad²⁸. A patronat și editarea monografiei ținutului Hălmagiu, scrisă de Traian Mager²⁹.

În perioada interbelică rețeaua de societăți culturale din județul Arad și-a sporit mult densitatea. Sunt înregistrate aici aproximativ 70 asemenea societăți, cele mai multe fiind reuniuni de lectură sau corale, constituite adeseori de muncitori și meseriași, ca Societatea de lectură și ajutorare a mecanicilor conducători de locomotive și automotoare C.F.R. cu sediul în Arad (înființată în anul 1921)³⁰, Asociația culturală a meseriașilor, comercianților și muncitorilor români din Arad și jur (datînd din iulie 1944)³¹ ș.a.

Alături de societățile culturale românești, colaborînd nu o dată cu ele, își desfășoară activitatea societățile cu profil cultural aparținînd naționalităților conlocuitoare. Societatea „Kölcsey” bunăoară, pentru populația maghiară, a funcționat paralel cu „Astra” arădeană, organizînd anual mai multe șezători culturale, în aceeași sală a Palatului cultural destinată și manifestărilor culturale românești³². Societatea literară „Ady Endre” din Arad, înființată în 1926, s-a situat pe o poziție avansată față de problema națională, urmărind, pe lângă propagarea moștenirii spirituale a marelui scriitor, care a fost Ady, să facă cunoscută producția literară maghiară din România, dar și creația literară română și universală, prin intermediul unor traduceri cît mai fidele. Printre fondatorii săi figurau Franyó Zoltán, prestigios om de cultură maghiar, cu vederi largi, progresiste, Fáskertti Tiberiu ș.a. Societatea și-a propus editarea de cărți, periodice, reviste, organizarea de serate literare, reprezentății teatrale, concerte, conferințe, expoziții de artă etc.³³.

Și populațiile de naționalitate germană și slovacă își aveau propriile lor societăți culturale. Sunt consemnate în documentele vremii Societatea culturală germană din Banat — filiala Arad, Uniunea culturală germano-șvăbească din Șiria, a cărei activitate poate fi urmărită între anii 1933-1944, Societatea culturală slovacă din Nădlac (1924-1940)³⁴ ș.a.

Existența materială a acestor societăți se întemeia pe fondurile rezultate din cotizațiile membrilor și pe subvențiile autorităților județene și comunale. „Astra”, despărțămîntul cultural județean Arad, beneficia de un ajutor anual de 110 000 lei din partea Prefecturii județului Arad și a Primăriei municipiului Arad³⁵. Bugetele societăților culturale erau însă, în general, prea mici pentru asigurarea realizării unor programe culturale complexe, iar în anii crizei economice, 1929—1933, ele au fost diminuate considerabil, prin sistarea subvențiilor autorităților administrative. Aceasta a pus existența lor sub semnul incertitudinii, sau, fo-

²⁸ Arh. St. Arad, fond „Astra” — despărțămîntul cultural jud. Arad, dos. 276/1934, f. 1, dos. 300/1936, f. 2 și fond P.J.A. acte adm. dos. 11790/1933, f. 1.

²⁹ Ibidem, fond personal Roman Ciorogariu, dos. 16, f. 130.

³⁰ Ibidem, fond Tribunalul jud. Arad, Secția a III-a, dos. 427.

³¹ Ibidem, dos. 935.

³² Ibidem, fond „Astra” — despărțămîntul cultural jud. Arad, 227/1925, f. 29.

³³ Ibidem, fond Tribunalul jud. Arad, secția a III-a, dos. 433.

³⁴ Ibidem, dos. 630.

³⁵ Ibidem, fond „Astra” — despărțămîntul cultural jud. Arad, dos. 256/1930, f. 61.

losind limbajul documentelor, le-a adus în situația de a „...sucomba... spre rușinea arădanilor și spre marea pagubă a intereselor noastre culturale românești”³⁶.

Ieșind slăbite din criză, „Astra”, despărțământul cultural județean Arad, la fel ca și „Concordia”, „Ateneul popular” și „Institutul social Banat-Crișana”, filiala Arad, s-au constituit, în martie 1936, în Federația societăților culturale din Arad³⁷, cu scopul consolidării mijloacelor lor materiale și al coordonării programelor lor, în vederea unei cât mai rodnice activități culturale. În federație au intrat ulterior și Reuniunea corală „Lyra” din Chișineu Criș (constituită în anul 1931), cu cele patru secțiuni ale sale : literară, țesătorie românească, filantropică și educație fizică³⁸, cât și corul „Armonia” din Arad, toate societățile membre ale federației păstrându-și organizarea statutară proprie, dar avînd un obiectiv comun : transformarea Aradului într-un focar de cultură și spiritualitate, demn de măreția trecutului său.

Sub eșida federației s-au desfășurat, la 30 ianuarie 1938, în sala festivă a Liceului „Moise Nicoară”, lucrările primului congres cultural al Aradului, la care s-au dezbătut multiplele fațete ale vieții culturale din acest colț de țară³⁹.

Societățile culturale arădene, atît cele federalizate, cât și cele rămase în afara federației, și-au continuat variatele lor manifestări, depășind tot mai anevoie condițiile materiale foarte grele ce le-au fost impuse în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial. Cu toate acestea, ele au reușit să păstreze și valorifice tradițiile inaugurate de înaintașii culturii românești din această parte a țării, să atragă un număr mare de oameni la viața culturală organizată, să țină treaz interesul pentru cultură, contribuind în acest mod la ridicarea nivelului general de cunoaștere, premisă a realizării revoluției culturale din țara noastră, ce avea să se desfășoare în anii făuririi socialismului.

BIBLIOTECI, MUZEE, ARHIVE

Printre valorile ce confereau prestigiu cultural Aradului perioadei interbelice, se înscriu, fără îndoială, și **bibliotecile** sale, care concentră un deosebit de prețios fond de carte. Biblioteca Palatului cultural din Arad, cu funcție de bibliotecă centrală, însuma aproape 100 000 volume⁴⁰. Ea s-a îmbogățit, în 1921, prin substanțiala infuzie de carte românească, realizată ca urmare a generoasei donații pe seama orașului a unui număr de 2203 volume din biblioteca marelui nostru istoric A.D. Xenopol⁴¹. Meritul orientării acestei biblioteci spre Arad, îi revine lui Vasile Goldiș,

³⁶ Ibidem, dos. 261/1931, f. 13, și dos. 256/1930, f. 61.

³⁷ Ibidem, dos. 300/1936, f. 2.

³⁸ Ibidem, dos. 294/1936, f. 1.

³⁹ *Hotarul*, anul V, nr. 1—2, Arad, ian.—febr., 1938.

⁴⁰ Arh. St. Arad, fond P.M.A., dos. 821/1945, f. 5—12.

⁴¹ B. Farkas și A. Lazăr, *Biblioteca A.D. Xenopol*, în „A.D. Xenopol 1847—1920”, Omașiu, Arad, 1970, f. 29—30.

el fiind acela care și-a sfătuit prietenul — aflat pe patul de suferință — să-și dăruiască Aradului biblioteca⁴².

O altă mare bibliotecă era cea a Liceului „Moise Nicoară“, ce cuprindea 35 000 volume, din care peste 15 000 provenite din valoroasele donații ale familiilor Orczy și Vásárhelyi făcute în anii 1870 și respectiv 1873⁴³. Principalul organizator al acestei biblioteci, în perioada de care ne ocupăm, a fost directorul liceului, Ascaniu Crișan, care a făcut primii pași pentru completarea patrimoniului instituției cu publicații în limba română (atît de puțin numeroase înainte de unire).

La formarea unor numeroase serii de intelectuali români, proveniți din satele județului și reîntorși acolo spre a le ridica prin lumina învățaturii, au contribuit și biblioteca Institutului pedagogic-teologic din Arad (cu 15 000 de volume), biblioteca „Astrei“, despărțămîntul cultural județean Arad, cît și alte biblioteci școlare și particulare. În județul Arad se găseau 245 biblioteci școlare și 52 biblioteci populare, cu zeci de mii de cărți⁴⁴, iar dintre bibliotecile particulare, cea a dr. Gh. Ciuhandu, numărînd cîteva mii de volume, cu destule incunabule și cărți vechi de o mare valoare era bine cunoscută⁴⁵.

Palatul cultural, de atîtea ori pomenit, adăpostea și primul **muzeu** de istorie al Aradului, cu o pinacotecă, însumînd 372 tablouri⁴⁶, în mare parte creație a unor școli de pictură străine, o secție arheologică și una de „relicve“ din timpul revoluției de la 1848/1849.

Cultul istoriei, prețuirea urmelor materiale rămase de la înaintași, s-a vădit și în organizarea de muzee școlare, la 34 școli din județ⁴⁷, rod al dăruirii și pasiunii multor generații de dascăli rămași anonimi.

Între comorile culturale ale Aradului se cer amintite și vechile sale **arhive**, izvoare de mare preț pentru cunoașterea nealterată a trecutului acestui ținut de la hotarul de vest al țării. Bogate în conținut și impresionante ca dimensiuni erau arhivele Prefecturii județului Arad, Primăriei municipiului Arad, Episcopiei ortodoxe române a Aradului, toate avîndu-și începuturile în secolul al XVIII-lea, arhiva Tribunalului Arad, cît și alte arhive aparținînd autorităților administrative și judecătorești din județ⁴⁸. Ele au început să fie asiduu cercetate de către istoricii arădeni T. Botiș, Gh. Ciuhandu, Ed. I. Găvănescu, Oct. Lupaș, Traian Mager, Isaia Tolan, dr. Cornelia Bodea ș.a., cu scopul dezvăluirii advărului istoric despre trecutul românilor de aici, prea puțin înfățișat în monografiile istoricilor burghezi maghiari.

---

⁴² Arh. St. Arad, fond P.M.A., dos. 821/1945, f. 5—12.

⁴³ Lizica Timbus, *Biblioteca Liceului „Ioan Slavici“ din Arad la aniversarea a 100 ani de existență*, în „Revista Bibliotecilor“, anul XXIV, nr. 9, București, 1971, p. 557—559.

⁴⁴ Arh. St. Arad, fond P.J.A. — acte adm. dos. 15600/1933, f. 2—3 și dos. 25259/1933, f. 125.

⁴⁵ Ibidem, fond P.M.A., dos. 821/1945, f. 5—12.

⁴⁶ Ibidem, dos. 1933/1947, f. 2—11.

⁴⁷ Ibidem, fond P.J.A., acte adm., dos. 15600/1933, f. 2—3.

⁴⁸ Dr. Gh. Ciuhandu, *Arhivele arădene*, în „Hotarul“, anul V, nr. 1—2 Arad, ian febr. 1938, p. 27—31.

Din aceste strădanii s-au născut lucrări valoroase, bine fundamentate științific privind istoria românească a meleagurilor arădene. Amintim „Istoria școlii normale (preparandiei) și a institutului teologic ortodox-român Arad“, autor dr. Teodor Botiș, publicată în 1922, „Românii din cîmpia Aradului“, de dr. Gh. Ciuhandu, apărută în 1940, ambele premiate de Academia Română, „Ținutul Hălmaგიului“ — monografie a profesorului Traian Mager, publicată în 1937, „Moise Nicoară“ (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana“ de dr. Cornelia C. Bodea, lucrare publicată în 1943, ș.a. nu mai puțin apreciate⁴⁹.

ARTELE

Arhitectura Aradului se exprimă în această epocă mai puțin reprezentativ, în ciuda întinderii exagerate pe care o dobîndește orașul prin efectul legii de reformă agrară (1921) și a edificărilor de case ce i-au urmat.

Între construcțiile din anii 1919—1944 predominau casele muncitorești, familiale, modeste, economice, cu un singur nivel, executate cel mai adesea fără aportul arhitectului. În contrast cu periferiile întinse, de aspect rural, în centrul orașului s-au înălțat cîteva clădiri într-o ținută arhitecturală modernă, proprie perioadei dintre cele două războaie mondiale⁵⁰, cum sînt clădirea telefoanelor (din str. Tirnavelor, colț cu Armata Poporului), cea a Casei asigurărilor sociale — azi policlinică — (din B-dul Republicii), blocul de locuințe din B-dul Republicii nr. 84, clădirea aerogării din Arad. Paralel, se materializează încercările de a prelucra arhitectural elementele tradiționale. În această categorie intră clădirea căminului de ucenici din Piața Vasile Roaită, casa Moga din Piața Mihai Viteazul, biserica ort. rom. din Calea Aurel Vlaicu ș.a.⁵¹. În domeniul locuinței, preferințele arhitecților s-au îndreptat spre casele de tip vilă, bazate pe combinații stilistice eclecticice, izvorîte din gustul eterogen al proprietarilor, la comanda cărora se executau⁵². Este cazul vilelor construite în zona centrală a orașului (străzile Lenin, Barbusse, Grigorescu ș.a.).

Pictura* arădeană la începutul perioadei interbelice a rămas în continuare tributară academismului münchenez și budapestan, activitatea artiștilor de veche formație Carol Wolf, Iuliu Stern, Carol Kiss și Adalbert Balla fiind definitiv marcată de maniera și practica academistă. Dintre pictorii arădeni de veche formație care au reușit o tratare artistică

⁴⁹ Arh. St. Arad, fond P.M.A., dos. 821/1945, f. 5—12.

⁵⁰ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, ediția a II-a, Ed. Acad. R.S.R., București, 1965, p. 461—501.

⁵¹ Ujj Eug., „Dezvoltarea urbanistică și arhitectura orașului Arad“ (studiu nepublicat).

⁵² Grigore Ionescu, *op. cit.*

* Datele privitoare la pictură și sculptură le datorăm lui Horia Medeleanu din lucrarea căruia au fost extrase (vezi trimiterea nr 9).

mai liberă, eliberându-se treptat de practicile academiste, amintim pe Iulian Toader (senior), Cornel Minișan, Alexandru Pataky și Viola Anyos.

Tendințele moderne în artă au fost promovate în deceniile 3—4 de puținii artiști tineri din Arad, avându-l în frunte pe Marcel Olinescu. El se afla printre inițiatorii și animatorii grupării „Pro arte” (înființată în 1936), care a strins în jurul ei toate energiile creatoare din Arad, constituind cadrul de afirmare pentru o nouă generație de artiști plastici (Marcel Olinescu, Petre Feier, Nicolae Chirilovici, Emeric Hajos, Iulian Toader junior, Andrei Viranyi ș.a.). Gruparea a organizat în ianuarie 1937 o reprezentativă expoziție de pictură și sculptură cu o notă de ansamblu îndreptată spre modernism, expresie a triumfului noului în mișcarea artistică arădeană. Talentele tinere din noua generație, nesprijinite oficial și lipsite, începând din toamna lui 1937, de aportul animatorului lor Marcel Olinescu, plecat la București, nu vor ajunge însă la împlinire. Firul creației lor va fi brutal întrerupt, cițiva ani mai târziu, de război, care a frînat de altfel activitatea în toate domeniile vieții culturale.

Sculptura cunoaște o dezvoltare deosebită în Aradul de după primul război mondial, beneficiind de aportul prestigios al sculptorilor Romul Ladea și Gheorghe Groza. Perioada arădeană a vieții și activității lui Romul Ladea (1922—1927), contribuie la formarea personalității sale artistice. În colecția Muzeului județean Arad se păstrează cîteva din lucrările sale (portretul mamei artistului, caș de copilă, portretul lui Al. Popescu-Negură ș.a.). În anul 1923, 1925 și 1926, Romul Ladea participă la expozițiile artiștilor locali, organizate de Palatul cultural. Se impun atenției portretele reprezentîndu-i pe Ștefan Beleznay, Teodor Botiș și dr. Albu. Într-o manieră monumentală a conceput bustul istoricului A.D. Xenopol, realizînd un chip de expresie titanică. Tot lui Romul Ladea îi aparține bustul lui Avram Iancu, dezvelit la Baia de Criș, în anul 1924, cu ocazia festivităților prilejuite de centenarul nașterii eroului. Talentul său robust, excepțional, a contribuit în mare măsură la afirmarea sculpturii românești din această perioadă.

Gheorghe Groza (1899—1930) originar din Moneasa, județul Arad, face parte din generația lui Romul Ladea, Catul Bogdan, Aurel Ciupe și Anatase Demian, artiști ridicați din Transilvania epocii postbelice. Activitatea sa de sculptor monumentalist este legată de Arad, căruia îi dăruiește busturile lui A.D. Xenopol și George Coșbuc, comandate de Palatul cultural și postate în fața acestuia. Ambele busturi au fost dezvelite în anul 1929.

În semn de cinstire a memoriei bărbaților de seamă ai vieții politice, sociale și culturale românești din Arad, Petre Pipoș (1859—1913), Ioan Russu Șirianu (1864—1909), Mircea V. Stănescu (1841—1888) și Gheorghe Popa de Teiuș (1824—1867), municipalitatea arădeană le-a așezat busturile în fața aceluiași Palat cultural. Operele, în bronz, aparțin sculp-

‘orilor Mircea Olinescu (bustul lui Petre Pipoș) și Radu Moga, fiind dezvelite în anii 1937, respectiv 1938⁵³.

În viața artistică a Aradului, **teatrul** își face mereu mai simțită înriurirea, îndeosebi prin organizarea turneelor unor valoroase companii dramatice bucureștene (Teatrul Național, Teatrul I.L. Caragiale, Teatrul de revistă ș.a.). Primul turneu oficial al Naționalului din București cu piesa „Hamlet“ de Shakespeare, a avut loc în anul 1920⁵⁴. De atunci, teatrul local își oferea cu regularitate scena formațiilor artistice de prestigiu din țară, asigurînd pe această cale continuitatea spectacolelor și un repertoriu bogat, selecționat cu grijă din dramaturgia românească și universală. Publicului arădean i-a fost prilejuită întîlnirea cu arta autentică a marilor interpreți ai scenei românești, Tony Bulandra, Maria Filotti, Constantin Nottara, Constantin Tănase, George Vraca, Elvira Godeanu, Ion Brezeanu ș.a.⁵⁵.

În toamna anului 1936 a început acțiunea de organizare a unui teatru românesc permanent la Arad, susținută de autoritățile administrative, societățile culturale și de intelectualitatea locală, în frunte cu Ascaniu Crișan, Anton Mocioni, Elena Goldiș, Eugenia Ștefan Cicio-Pop, dr. Gh. Ciuhandu, dr. Iustin Marșieu ș.a. Asociația ziaristilor și publiciștilor români din Arad, concesionînd scena teatrului orașenesc pentru o stagiune întregă, 1936/1937, are meritul de a fi inițiatoarea primei stagiuni de teatru românesc permanent la Arad. Pe aceeași scenă, ansamblul local de teatru maghiar continua să-și prezinte spectacolele sale⁵⁶, orientate de predilecție spre genurile revistă și operetă.

Formația de teatru locală, după constituirea sa într-un ansamblu de sine stătător, a menținut raporturile de colaborare cu Teatrul Național din București, cu cel din Cluj și cu Opera română din Cluj, oferind publicului un repertoriu cît mai atrăgător, cu spectacole de înaltă ținută artistică. Paralel se desfășurau manifestările culturale și la Căminul muncitorilor din Arad, care patrona pe lîngă acțiunile politice ale muncitorimii și destul de frecventele reprezentații artistice ale acesteia, antrenînd astfel muncitorimea la viața culturală a orașului⁵⁷.

În privința **artei muzicale**, aceasta a evoluat în climatul favorabil creat prin îndelungata activitate a vechiului Conservator arădean⁵⁸, a Societății filarmonice din Arad, cît și a formațiilor corale răspîndite în mai toate satele județului, mesagere ale simțului artistic, ale sentimentelor și aspirațiilor către frumos ale poporului român.

⁵³ Nicolae Kiss, *Repertoriul monumentelor din municipiul Arad*. în „Ziridava”, revista Muzeului județean Arad, nr. VI, 1976, p. 468—469.

⁵⁴ Vezi programul turneului în Muzeul teatrului arădean.

⁵⁵ Vezi afisele spectacolelor în Muzeul teatrului arădean.

⁵⁶ Arh. Sț. Arad, fond P.M.A., dos. 394/1947, f. 1, 11, 23 și *Innoirea*, revistă politică-socială și artistică, anul I, nr. 3, Arad, 15 oct. 1937.

⁵⁷ Grupa muncitorilor lemnari și a muncitorilor metalurgiști din Arad, au organizat, în 1924, serate culturale, avînd în program scurte piese de teatru (vezi afisele și programele acestor spectacole, în Muzeul teatrului arădean).

⁵⁸ *Lucrarea omagială 125 de ani de la înființarea Școlii populare de artă din Arad*. Arad 1958.

Pe afișele Societății filarmonice din Arad se succedau cu regularitate cele mai cunoscute creații ale marilor muzicieni (Beethoven, Ceikovski, Enescu, Mozart, Smetana, Schubert, Brahms, Weber, Wagner, Haendel, Rachmaninov, Dvorak, Mendelssohn-Bartholdy, Chopin, Rimski-Korsakow, Liszt ș.a.⁵⁹. Concertele prezentate în sala mare a Palatului cultural se bucurau adesea de aportul unor virtuozii ai artei interpretative, artiști de renume, aflați în turneu. Au fost aclamați aici violonistul Socrate Barossi, acompaniat la pian de Alfred Alessandrescu, cunoscutul dirijor de mai târziu, violonistul Jean Proșteanu, renumitul compozitor și interpret maghiar Bela Bartok, cit și marele nostru Enescu⁶⁰.

Dar regiunea Aradului a fost întotdeauna și leagănul unei valoroase creații populare, transmise și îmbogățite de-a lungul secolelor, din seva căreia s-a format și hrănit sensibilitatea artistică românească. Nepieritoarele comori ale folclorului arădean vor dăinui în culegerile de melodii populare ale cunoscuților compozitori și folcloriști români Sabin Drăgoi (originar din Seliște-Arad) și Emil Monția (originar din Șicula-Arad). Dacă primul s-a desprins curînd de meleagurile natale, purtat de prestigioasa-i carieră muzicală⁶¹, cel de-al doilea va rămîne legat de Arad, unde putea fi adesea văzut, domiciliul său fiind în apropiere, la Șiria⁶². Formația muzicală a lui Emil Monția, ajunsă la maturitate între cele două războaie mondiale, se vedește în prelucrările pentru voce, pian sau cor ale frumoaselor cîntece populare, colinde și doine culese din zona folclorică a Aradului, cit și în activitatea componistică, puternic atașată de muzica populară românească. Dintre cele mai cunoscute cîntece culese și armonizate de el, amintim „Murăș, Murăș apă lină“, „Crești pădure și te-ndeasă“, „Zis-a mama către mine“, „Duce-m-aș și tot m-aș duce“, „Ți-am adus mîndro cercei“ ș.a.

Suitele de colinde, bucățile corale sau compozițiile lui Emil Monția au pătruns în repertoriul mai tuturor corurilor din țară. În județul nostru ele au fost răspîndite de Reuniunea de cîntări „Armonia“ (înființată în anul 1919 de către profesorul Atanasie Lipovan⁶³, Societatea muzicală „Lyra“ din Chișineu Criș, corurile din Buteni, Șiria, Hălmațiu, Săvirșin, Sintana ș.a.⁶⁴. Înființarea de noi coruri și fanfare, dotarea acestora cu instrumentele și piesele muzicale necesare în vederea popularizării creației populare, constituia de altfel preocuparea unei Asociații

⁵⁹ Filarmonica de stat Arad, mapa cu afișele concertelor.

⁶⁰ Filarmonica de stat Arad la 25 de ani de activitate, Arad, 1973, f. 21—71.

⁶¹ Sabin Drăgoi (1894—1968), unul dintre promotorii școlii naționale de muzică contemporană, bazată pe folclorul țărănesc; după studiile de specialitate la Iași, Cluj și Praga, a fost un timp director al Conservatorului din Timișoara, apoi profesor la cel din București. Vezi *Mic dicționar enciclopedic*, Ed. enciclopedică română, București, 1972, și Jack Bratin, *Calendarul muzicii universale*, Ed. muzicală, București, 1966, p. 158.

⁶² Lucian Emandi, *Emil Monția, compozitor popular*, în „Ziridava“ V, Arad, 1975, p. 245—253.

⁶³ Arh. St. Arad, fond P.M.A., dos. 8321/1947, f. 1.

⁶⁴ Ibidem, fond P.J.A., acte adm., dos. 21530/1933, f. 61—182.

a corurilor și fanfarelor din județul Arad, ce-și desfășura activitatea între anii 1929—1934⁶⁵.

Publicul arădean al acestei epoci începe să fie atras de o nouă artă, ce avea să influențeze atât de mult viața culturală în general. Este vorba despre **cinematografie**. Evident, Aradul se limita la a oferi spectatorilor săi creațiile în acest domeniu ale studiourilor străine, îndeosebi, producția românească de filme aflându-se la începuturile sale. Se deschid noi săli de spectacole, publicul, tot mai numeros, arătându-și preferința pentru acest gen de artă. În municipiul Arad erau în funcțiune 6 săli de cinematografe⁶⁶, iar în județ 13 (Sînicolaul Mic — 2 săli Rovine, Pecica, Semeac, Nădlac, Radna, Săvirșin, Chișineu Criș, Ineu, Ghioroc, Șiria, Pîncota)⁶⁷, numărul acestora continuând să sporească, spectacolul cinematografic înscriindu-se printre manifestările artistice cele mai accesibile maselor.

Din cele arătate mai sus, se confirmă că în Aradul perioadei interbelice s-au făcut pași hotărâtori pe calea atragerii maselor, indiferent de naționalitate, la o cât mai activă viață culturală. Multitudinea publicațiilor, a societăților și instituțiilor culturale create în această perioadă, cu toată fragilitatea lor (determinată de lipsa unor subvenții sigure și mai ales de absența unui program cultural ferm, unitar, realist), au fost totuși în măsură să asigure continuarea la un nivel superior, a tradițiilor inaugurate de înaintașii culturii românești să surprindă și să sugereze direcțiile dezvoltării culturale a Aradului. Fondul de acumulări spirituale din acești ani, va ajunge la desăvîrșire însă mai târziu, în procesul revoluției culturale din țara noastră, parte integrantă a transformărilor politice, economice și sociale ale României pe drumul făuririi societății socialiste.

LA VIE CULTURELLE D'ARAD ENTRE 1918—1944

(Résumé)

Réalisé conformément à un vaste matériel inédit d'archive et conformément à une riche littérature de spécialité, l'ouvrage met en évidence le développement culturel de la ville d'Arad entre 1919—1944. On a surpris tous les aspects de la vie culturelle d'Arad en commençant par la littérature et la presse, continuant avec les sociétés culturelles, les bibliothèques, les musées et les archives et terminant par les beaux-arts. Ainsi, les auteurs réussissent-ils à réaliser une image générale du phénomène culturel d'Arad entre 1919—1944.

⁶⁵ Ibidem, fond Tribunalul jud. Arad, secția a III-a, dos. 584.

⁶⁶ Ibidem, fond P.M.A., dos. 3125/1945, f. 1—2.

⁶⁷ Ibidem, fond. P.J.A., acte adm., dos. 4656/1932, f. 4.

TREI LUCRĂRI DE NICOLAE GRIGORESCU ÎN COLECȚII PARTICULARE ARĂDENE

ALEXANDRU BRAICA

Activitatea Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național a prilejuit contactul cu o serie de lucrări aflate în colecții particulare arădene, aparținând unor artiști plastici a căror creație a marcat, într-o măsură mai modestă sau mai pregnantă, dezvoltarea artelor plastice din țara noastră.

Lucrarea de față își propune să întreprindă un prim pas în valorificarea acestui patrimoniu cultural încă prea puțin explorat, prin introducerea în circuitul cunoașterii publice, a trei opere necunoscute ale pictorului Nicolae Grigorescu.

Comentariile care însoțesc lucrările caută să surprindă elementele de limbaj plastic și de compoziție, încercând totodată situarea operelor în contextul creației artistului. Alteori, aceste comentarii urmăresc inventarierea acelor date care pledează în favoarea autenticității și atribuirii lucrărilor respective.

Marele clasic al picturii românești, Nicolae Grigorescu este prezent în colecțiile particulare arădene cu câteva lucrări de mici dimensiuni, deosebite ca sursă de inspirație și ca modalități de exprimare plastică :

1. **Peisaj din pădurea Barbizon** (creion și cretă pe hîrtie; 0,160x0,225; nesemnat, nedatat; colecția A.H.).

Lucrarea ne apare cu totul remarcabilă, în ceea ce privește ilustrarea calităților de desenator ale marelui artist, preocupat încă de timpuriu de exprimarea prin linie, umbre și lumini. Într-un prim-plan, ușor accidentat, redat în hașuri, se înalță siluetele unor arbori subțiri, proiectate pe un cer gri-alburiu. Frunzișul arborilor este abia evocat în câteva linii. Alburile din fundal, realizate cu ajutorul cretei și estompei, deschid perspectiva, sugerînd magistral adîncimea.

Titlul desenului, formulat probabil de Gh. N. Grigorescu, fiul artistului, ne determină să-l plasăm (imediat) după 1861, cînd pictorul se alătură grupului de plein-air-iști ce lucra în pădurea Fontainebleau, în satul Barbizon, asiduu preocupat de problemele desenului și ecleraajului.

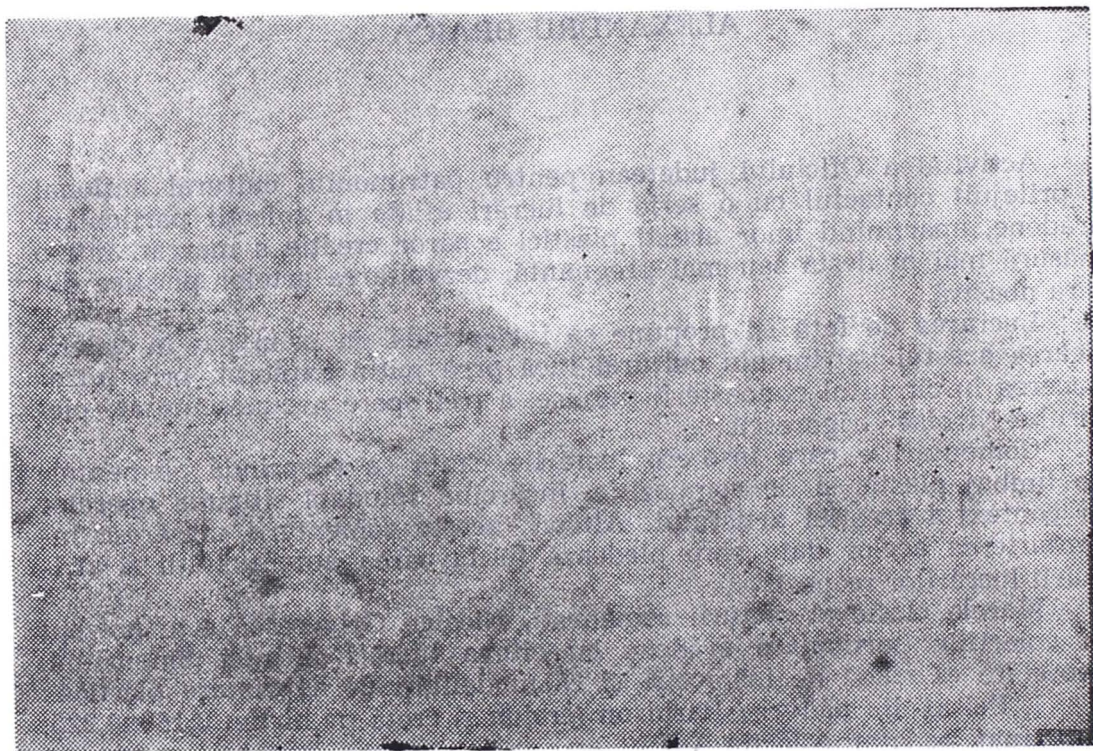
Numărul scăzut al peisajelor din această perioadă care să ne informeze asupra achizițiilor tehnice ale artistului în acest domeniu, conferă lucrării un interes sporit.

Referitor la grafica din această perioadă de creație, G. Oprescu, remarca faptul că, cu excepția a două lucrări, peisajul „din primii ani de la Barbizon, este absent sau, cel puțin, n-a ajuns pînă la noi, deși sîn-

tem departe de a poseda sau măcar de a cunoaște în întregime, fie și prin reproduceri, toată opera din tinerețe a lui Grigorescu¹.

Examinarea catalogului „Expoziția Nicolae Grigorescu“, întocmit de Remus Niculescu în 1957, confirmă de asemenea existența lacunelor de informație privind peisajul din această perioadă, de creație a artistului.

NICOLAE GRIGORESCU: Peisaj din Pădurea Barbizon

În ceea ce privește elementele care vin în sprijinul confirmării autenticității piesei și oferă unele informații cu privire la circulația acesteia amintim următoarele :

a) Ștampila pictorului, aplicată în colțul dreapta jos a desenului care înscrie într-un chenar dreptunghiular textul : „Atelierul pictorului N. Grigorescu“.

b) Pe hîrtia de protecție din spatele tabloului apare în dreapta sus, cu cerneală neagră, notația : „Peisaj din pădurea Barbizon“ desen de pictorul N. Grigorescu primit de ziua mea ca dar din partea fiului pictorului. 21 mai 1936. Conemy“.

Semnătura se referă la un ziarist și publicist din orașul Cîmpina,

¹ G. Oprescu, *N. Grigorescu*, II, Buc., Ed. Meridiane, 1962, p. 13.

C. N. Mihăilescu-Conemy, stabilit ulterior în Arad, pînă la sfîrșitul vieții.

Siguranța execuției, nervul cu care este trasată linia, precum și începerea cu care e sugerată adîncimea ne determină să afirmăm în concluzie că, deși aflat într-o fază incipientă de căutări și experimentări pictorul a ajuns încă la Barbizon la o mare măiestrie, în ceea ce privește rezolvarea unor probleme tehnice pe care le puneă desenul după natură, cum ar fi : redarea luminii, perspectivei precum și a atmosferei locului.

2. Colibă în pădure (ulei pe pînză trasă pe carton; 0,210x0,325; semnat dreapta jos, cu roșu : Grigorescu; colecția B.P.).

Lucrarea înfățișează în prim plan ierburi înalte, fregede, pictate cu multă vervă, printre care se zăresc ici-colo flori roșii de mac. Un drum de pădure trece pe lîngă o colibă care se vede în stînga tabloului, acoperită cu paie, pictată în nuanțe de griuri și brunuri mohorîte. Din colibă iese un burlan strîmb, susținut de o împletitură de nuiele. Ușa colibeii, este pictată cu o pastă densă, cu mult negru. În partea dreaptă, coliba e sprijinită cu o birnă avînd două bețe pentru atîrnat oale. Deasupra colibeii se apleacă protector crengile puternice, cu frunziș bogat ale unui stejar. Masa verde a frunzișului este redată în tușe mici, repezi, într-o alternanță a tonurilor reci și calde; ici-colo cîte o pată alburie, sugerează adîncimea, cerul care se întrevește printre ramuri.

Într-un plan mai îndepărtat se zărește o cabină din scînduri acoperită cu paie. În dreapta, silueta unui arbore mai mic, în coroana căruia cîteva pete gri-alburii dau aceeași impresie de aer care circulă printre frunze, lăsînd privirea să alunece mai departe, spre orizont.

În stînga colibeii, delimitată de crengile copacului se zărește o mică porțiune de cer, pictată în tușe oblice gri-albăstrui, alburii către linia orizontului, vădînd aceeași uimitoare capacitate a artistului în redarea impresiei de adîncime, chiar în lucrările de mici dimensiuni.

Pînza, nedatată, pare a fi ulterioară primei întoarceri de la Paris (1864) cînd artistul în pelegrinările sale pe Valea Prahovei, era atras mai ales de frumusețile naturii, dar receptiv adesea și la aspectele mai sumbre ale vieții. „În mai toate pînzele de atunci — observă Virgil Cioflec —, pictorul e impresionat de casele sărace din marginea satelor. N-a fost expoziție în care să nu figureze cel puțin o casă de om sărac. Se vede urîtul în care trăiau oamenii aceștia necăjiți. Coloritul închis nu poate exprima voioșie”⁴².

Într-adevăr, în această lucrare nu mai avem de-a face cu acel colorit sărbătoresc, merit să arunce un vâl de poezie asupra subiectului tratat, caracteristic viziunii optimiste a lui Grigorescu.

În ceea ce privește atribuirea tabloului este necesar să mai luăm în considerare următoarele elemente :

a) În colțul din dreapta jos al lucrării apare semnătura caracteristică artistului, cu roșu, dar foarte ștearsă, vizibilă însă prin lupă.

⁴² V. Cioflec, *Grigorescu*, Buc., Ed. Cultura Națională, 1925, p. 22.

b) Este posibil ca inițial artistul să nu fi acordat o importanță prea mare lucrării întrucât pînza este întinsă oarecum neglijent pe carton, lăsînd o fâșie îngustă neacoperită în partea de jos precum și în marginea dreaptă a tabloului. De asemenea, în partea dreaptă sus apare o mică zonă în care, de sub stratul de culoare, se văd fragmentar cîteva litere scrise cu negru.

c) Pe spatele tabloului, în dreapta sus, scris de mînă cu tuș, apare următorul text : „Certific că acest tablou este de Grigorescu. Pan Ioanid“.

d) Rama tabloului este caracteristică modului propriu în care Grigorescu obișnuia să înrămeze tablourile de mici dimensiuni : marginea ramei alcătuită dintr-o scîndură plată, presărat cu nisip, după care urmează o șhirlandă cu motive vegetale stilizate, realizate în alto-relief.

e) Referitor la circulația piesei știm cu certitudine că ea provine de la familia Perțache care se deplasa periodic la Timișoara cu ocazia unor expoziții organizate de artiști amatori și profesioniști din Capitală. De altfel colecționarul posedă mai multe tablouri ale pictorilor Perțache Nicolae și Pan Ioanid, cumpărate tot în aceeași perioadă (1946), la Timișoara.

În concluzie, credem că, coroborarea tuturor considerațiilor estetice și extraestetice legate de acest tablou, pledează destul de convingător în favoarea ideii că avem de-a face cu o lucrare autentică a lui Grigorescu.

3. Pe valea Cîmpiniței (ulei pe carton; 0,240x0,330; nesemnat, nedat; colecția A.H.).

Tabloul înfățișează în prim plan un cîmp pictat în tușe line, într-o gamă caldă, roz cu alburi și cîteva tușe de verde. Pe cîmp se profilează vag în depărtare cîteva siluete umane și un car. Peisajul este închis de linia unor dealuri domoale, pictate într-un joc de tușe aparente, în griuri colorate. Jumătatea de sus a tabloului, ocupată de cer este pictată în tușe calme, într-un albastru siniliu, cu foarte ușoară valoratie, încît culoarea pare așternută aproape în tentă plată.

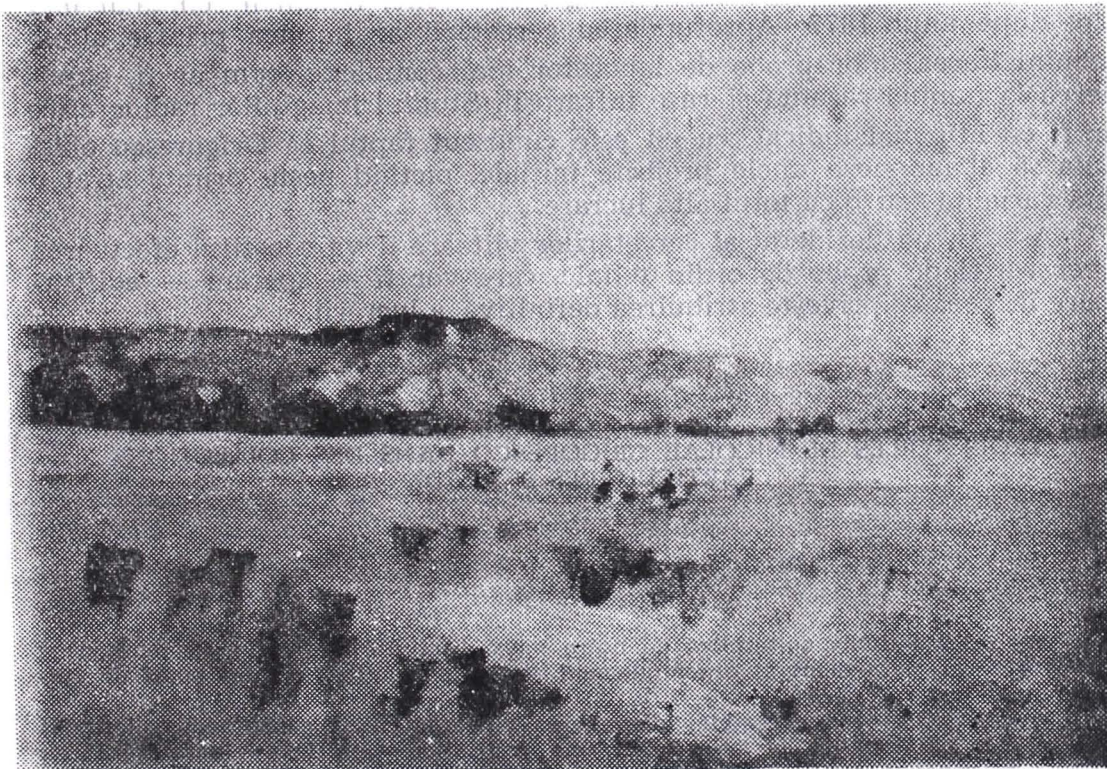
Întrucît lucrarea este nesemnată și are o factură aparte, ea oferă cîmp deschis unor argumente contradictorii, în ceea ce privește circumscrierea împrejurărilor, a perioadei de creație și chiar autenticitatea ei.

a) Faptul că Grigorescu a pictat pe valea Cîmpiniței, reiese cu certitudine și este consemnat atît de către G. Oprescu, cît și de către V. Cioflec. Acesta din urmă se referea sugestiv și la starea de spirit de care era animat pictorul pe atunci : „Cît a trăit n-a pierdut o singură zi fără să o închine muncii. Cînd zorile îmboboceau ferestrele, Grigorescu sprinten era în mijlocul ogrăzii înverzite de troscot. Cu mîna întinsă, cum încerci cu palma deschisă să vezi lacă plouă, îngina : «Frumos mă plătești tu Doamne azi pe mine». Grăbit, cu sculele adunate de cu seară, ieșea pe poartă. Mărunțel, strîngînd din umeri, așa cum umblă oamenii de la munte, o lua în sus pe apa Cîmpiniții“³.

b) Examinarea sistemului de tușe și a caracterului lor aparte ne pune însă în fața unor alternative. Este vorba de accentele de verde din

³ *Ibidem*, p. 35.

prim-plan, puse în tușe largi, verticale și paralele, cu mult nerv, încadrând o pată oblică, pictată în griuri calde. Se pune problema dacă această pensulație mai liberă și mai capricioasă trebuie înțeleasă ca fiind transmiterea unor efecte scontate, adică a unor necesități de ordin plastic resimțite de artist în rezolvarea prim-planului sau ea trebuie pusă mai degrabă în legătură cu alterarea câmpului vizual și a simțului său pentru culoare.

NICOLAE GRIGORESCU: Pe valea Cîmpiniței.

În ceea ce ne privește, considerăm că cea de a doua ipoteză este mai plauzibilă, întrucît, pe de o parte G. Oprescu semnalează în 1887 prezența lui Grigorescu la Cîmpinița⁴, iar pe de altă parte este cunoscut că în acest an încep să apară crizele acute ale bolii sale de ochi. Această împrejurare dramatică a determinat, după cum se știe, o readaptare a mijloacelor de exprimare artistică a pictorului la afecțiunea sa, o modificare simțitoare în modul său de a picta, caracteristică așa-numitei „maniere albe“.

c) Privite în ansamblu, spiritul lucrării, prezența vagă dar sugestiv

---

⁴ G. Oprescu, *op. cit.*, p. 273.

indicată a omului în peisaj, un anumit calm în registrul de sus al tabloului, sînt grigoresciene.

d) în sprijinul aceleiași ipoteze este adevărîța din care rezultă că tabloul a fost donat de către Gh. N. Grigorescu, fiul pictorului, aceluiași C. N. Mihăilescu, ziarist din Cîmpina. Adevărîța de vînzare către actualul posesor, este întocmită de susnumitul ziarist, în Arad și datată 19 februarie 1956.

Oricum, rezervele menționate, ne determină să nu excludem cu totul și ipoteza unei imitații a manierei grigoresciene, fenomen semnalat mai ales după anul 1877. Aprofundarea cercetării ar implica printre altele administrarea unor probe de laborator mai complexe, cum ar fi, expunerea la lumină razantă și raze infraroșii. Studiul imaginilor radiografice ar fi cu atît mai indicat, cu cît este cunoscut faptul că Grigorescu obișnuia să abandoneze unele proiecte inițiale, pictînd peste primul strat o altă variantă sau o cu totul altă lucrare.

Așadar, un deziderat al cercetărilor viitoare îl va constitui efectuarea unor astfel de probe de ordin tehnic, care vor fi — sperăm — edificatoare în ceea ce privește atribuirea definitivă a lucrării.

TROIS TOILES DE NICOLAE GRIGORESCO DANS DES COLLECTIONS PARTICULIÈRES D' ARAD

(Résumé)

Dans les traditions culturelles de notre pays, l'activité des collectionneurs d'art s'intègre harmonieusement et organiquement ayant la signification des actes de culture authentiques et nécessaire.

Les collections ces ensembles d'oeuvres représentatives constituées selon des préférences individuelles et aussi selon une institution sûre des valeurs, sont en mesure de contribuer à la formation d'un climat favorable à la promotion d'un goût artistique élevé.

L'activité de l'Office départemental pour le patrimoine culturel national, a occasionné le contact avec une série d'ouvrages qui se trouve dans les collections particulières d'Arad, appartenant à des artistes plastiques dont la création a contribué dans une mesure plus ou moins remarquable au développement des arts dans notre pays.

Cet ouvrage se propose à entreprendre un premier pas dans la mise en valeur de ce patrimoine national qui n'a pas encore été exploré, par l'introduction dans le circuit de la connaissance scientifique de trois oeuvres du peintre Nicolae Grigoresco.

Des commentaires qui accompagnent les ouvrages essaient de surprendre dans leur spécifique les éléments de langage plastique et de composition, en essayant en même temps de situer les oeuvres dans le contexte de la création de l'artiste. D'autre fois, ces commentaires poursuivent la réalisation d'un inventaire de ces dates qui plaident en faveur de l'authenticité de ces ouvrages.

FIGURA ȚĂRANULUI ÎN COLECȚIA DE ARTĂ ROMÂNEASCĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN DIN ARAD

TRISTAN MIHUȚA

„Eu cred că veșnicia s-a născut la sat.
Aici orice gând e mai încet,
și inima-ți zvicnește mai rar,
ca și cum nu ți-ar bate în piept
ci adânc în pământ undeva“.

Lucian Blaga

Satul românesc este, indiscutabil, un univers în care scriitorii și artiștii noștri au căutat mereu teme de meditație. Rolul satului, al valorilor sale materiale și spirituale a fost fundamental pentru evoluția întregii civilizații românești. El a fost cel care a contribuit la conservarea și îmbogățirea limbii, iar creația artistică populară „a cizelat continuu graiul strămoșesc, a cultivat virtuțile poporului, tradițiile înaintate și obiceiurile sale, i-au lărgit permanent orizontul de cultură. Baladele, doinele, cîntecele haiducești, poezia și basmul, arta ceramică, sculptura în lemn și piatră, țesăturile și portul național alcătuiesc un inestimabil patrimoniu spiritual care oglindește în modul cel mai elocvent forța creatoare și geniul poporului nostru, nestinsa sa dragoste de frumos, spiritul umanist, setea lui de adevăr și dreptate“¹.

Dezvoltarea pe care o cunoaște arta românească începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea se datorește, în mare măsură, densității valorice și ideatice a artei noastre populare. „Este semnificativ în această privință faptul că înflorirea poeziei, artelor plastice și muzicii române moderne a coincis cu o amplă activitate de culegere și prelucrare a tezaurului folcloric“². Determinarea nu este însă univocă. La rîndul ei, arta cultă participă nemijlocit la îmbogățirea vieții spirituale a satului, dă noi dimensiuni artei populare. Bidimensionalitatea acestui raport conduce, în ultimă instanță, la fortificarea spiritualității naționale, la o dezvoltare polivalentă a culturii.

Avîntul picturii românești în a doua jumătate a veacului trecut,

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura Politică, București, 1976, p. 15.

² *Ibidem*, p. 16.

moment ce coincide cu dezvoltarea artei în genere, nu constă numai într-o diversificare a tehnicilor și modalităților de expresie, ci și în lărgirea ariei tematice. Timid la început, dar pe măsură ce înaintază în timp tot mai frecvent, satul, cu viața sa de zi cu zi, cu bucuriile și suferințele sale, devine o inepuizabilă sursă de inspirație pentru pictori. De la primii pași făcuți de Ion Negulici cu **Întoarcerea țăranilor de la cîmp**, lucrare ce constituie „una dintre primele lucrări din pictura românească pe o temă ce va deveni foarte populară, așa cum devenise în literatură, fiind o reflectare a trezirii conștiinței naționale și, în consecință, a tendințelor demofile de a vedea în țăranime un uriaș rezervor de forțe și valori morale”³. Țăranul își cucerește treptat locul meritat în reflectarea artistică cu mijloacele picturii.

Printre lucrările de pictură prezente în patrimoniul Muzeului județean din Arad, o bună parte au ca sursă de inspirație aspecte din viața satului, a țăranului. O analiză succintă ne va permite să facem câteva considerații pe marginea acestor lucrări, insistînd mai mult acolo unde este cazul și urmărind, totodată, particularitățile unei viziuni sau alteia în abordarea subiectelor.

Unul dintre primii mari pictori români, fără de care „n-ar fi existat la momentul potrivit terenul necesar afirmării lui Grigorescu și Andreescu”⁴, THEODOR AMAN (1831—1891), a purtat un viu interes țăranului român, mai cu seamă în ultima perioadă a activității sale. Dovadă și cele două lucrări, **Car cu boi în peisaj** și **Idilă rustică**, aflate în colecția de artă a Muzeului din Arad. Este de domeniul evidenței faptul că în aceste tablouri accentul cade asupra detaliilor pitorești, viziunea sa fiind, în mare măsură, idealizată, mai ales în **Car cu boi în peisaj**. Țăranca, îmbrăcată în sărbătoare, contrastează cu atmosfera de muncă sugerată de veșmintele bărbatului și ale copilului, precum și de prezența carului. Ea pozează, în impecabilul său costum național, avînd o atitudine mai puțin firească decît a celorlalte două personaje. Desigur, Aman insistă aici cu bună știință asupra frumuseții costumului popular, a coloritului său, dar acest fapt contribuie, și el, la accentuarea notelor idealizate. De altfel, în general, Aman este un interpret al „momentelor de voieșie, ocolind aspectele grave”; el „își cercetează eroul mai mult sub unghiul permanențelor sale: demnitate, frumusețe fizică și morală, calitatea de depozitar al unor pitorești obiceiuri”⁵.

Dincolo însă de aceste limite, trebuie relevat faptul că Aman își depășește din multe puncte de vedere precursorii. Există în opera sa „un anumit progres față de etnografismul unor Preziosi, Trenc sau chiar Szathmary, de care se distanțează prin renunțarea, pînă la un punct, la amănunțele de interes pur documentar”⁶. De asemenea, lăsînd la o parte

³ Vasile Florea, *Pictura în secolul al XIX-lea*, în „Pictura românească în imagini”, Ediția a II-a revăzută, Editura Meridiane, București, 1976, p. 149.

⁴ Radu Bogdan, *Reverii lucide*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 251.

⁵ Vasile Florea, *op. cit.*, p. 177.

⁶ *Ibidem*, p. 177—178.

imitele amintite, cele două lucrări dovedesc o anumită virtuozitate, dezvoltură în execuție și acorduri cromatice alese.

Mai natural, mai firesc se comportă țaranul în creația plastică a lui NICOLAE GRIGORESCU (1831—1907). În general, la Grigorescu se face simțită o adâncă trăire în tratarea temelor rurale. Cele trei lucrări, **Car cu boi**, **Casă țărănească** și, din nou, **Car cu boi**, nu confirmă afirmația potrivit căreia, în tratarea acestor teme, Grigorescu ar fi eminent idilic. Foarte sugestive, tablourile amintite fac dovada geniului lui Grigorescu în surprinderea momentelor de viață. Ca și în multe alte lucrări, peisajul este elementul în care personajele se integrează organic. Im-

N. GRIGORESCU : Car cu boi.

ginea ne sugerează o viață nu numai îndestulată, casa țărănească este acoperită cu stuf, iar personajele sînt îmbrăcate destul de modest. Tonerile cromatice, alese cu pricepere, contribuie și ele la sugerarea acestei atmosfere.

Carele cu boi întregesc și ele observațiile de mai sus. Nici în ele nu găsim nimic idilic, dimpotrivă, totul se petrece cît se poate de firesc. Nimic nu alterează nici emoția și nici impresia de autentic a imaginilor. Mai remarcăm faptul că, deși sînt surprinse în numeroase variante, ca-

rele lui Grigorescu sînt lipsite de monotonie, sînt mereu altele, „se duc și vin ca dintr-un fund de poveste”⁷.

Dacă am negat caracterul idilic al acestor lucrări, lucru evident, aceasta nu înseamnă că afirmația este validă pentru întreaga creație a lui Grigorescu. Desigur, așa cum au remarcat criticii, la Grigorescu „țăranul nu e pus față în față cu truda grea și istovitoare”⁸, el manifestînd, în majoritatea cazurilor, optimism, voieșie. Dar chiar și aceste „limite”, puțin semnificative în ultimă instanță, dovedesc „... darul remarcabil al lui Grigorescu de a încărca de poezie chiar și motivele cele mai nepretențioase alese din viața de la țară”⁹. Nimeni pînă la el — așa cum arăta Nicolae Iorga — „n-a fost în stare să ni spuie ... că țara noastră, țara neamului nostru are acest cer, această lumină, aceste perspective și că fiii ei cei mai adevărați, sub pînzăturile lor aspre, au, cînd sînt veseli, acest zîmbet și acest înțeles în ochii adînci atunci cînd îi fură taina vieții sau firii”¹⁰.

Din creația celui alt mare pictor român contemporan lui Grigorescu, ION ANDREESCU (1850—1882), la Muzeul din Arad există o singură lucrare în care imaginea țăranului este prezentă: **Ecoul**. Acest tablou, datat din perioada debutului, are o istorie destul de interesantă. Inițial el reprezenta un interior de pădure¹¹. Deținătorul tabloului, Scarlat Yarca, magistrat cu întinse relații la București, își exprimă față de Andreescu dorința de a introduce în peisaj o ființă omenească, lucru pe care Andreescu îl refuză inițial. În cele din urmă însă, el cedează și pictează, în dreapta tabloului, un copil, îmbrăcat sumar, în portul de la țară, cu cămașă lungă, peste izmenele largi, încins la mijloc cu un briu maroniu. Palmele sînt duse pilnie la gură, de unde, probabil, și denumirea tabloului. Așa cum s-a remarcat, este evident că „străin de concepția inițială a lucrării acest adaos îi strică: figura e defectuos desenată și pare să plutească în aer”¹². Pictorul a fost nemulțumit de rezultat și, de nenumărate ori, a cerut lucrarea pentru a șterge acest adaos, dar proprietarul și-a manifestat dorința de a rămîne în această formă, din mai multe considerente. În rest, lucrarea vădește vigoare de execuție și simț al construcției, elemente caracteristice pentru opera lui Andreescu.

În **La odihnă**, un alt pictor al celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, SAVA HENȚIA (1848—1904), dovedește o viziune cu tente destul de realiste. Lucrarea datează din ultima perioadă de creație, mai precis din 1882, perioadă în care „înscriindu-se cu portretele și schițele de bătrîni, cerșetori, în acea stare de spirit, denumită, la vremea ei, decepționistă, Sava Henția a atins, prin caracterul cîtorva din preocupările sale, chiar dacă nu a realizat pînă la capăt, unul din centrele de interes ale generației următoare de pictori, a celor de la începutul secolului al

⁷ Virgil Ciolfec, *Grigorescu*, Cultura Națională, 1925, p. 34.

⁸ *Ibidem*

⁹ George Oprescu, *N. Grigorescu*, Editura Meridiane, București, 1962, vol. II, p. 253.

¹⁰ Citat după Vasile Florea, *op. cit.*, p. 189.

¹¹ Radu Bogdan, *Andreescu*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 88.

¹² *Ibidem*.

XIX-lea¹³. Pînza, față de altele din prima perioadă de creație, dovedește un plus de picturalitate, încearcă sugerarea umbrei prin tonuri de culoare, atribute ale viziunii în plein-air. Aceste cîștiguri contribuie, și ele, la accentuarea tentei realiste.

Dacă la ARTHUR VERONA (1868—1946), în lucrarea **Țărancă în grădină**, predomină încă idilicul, la LUDOVIC BASARAB, **Care cu boi**, și la NICOLAE VERMONT, (1866—1932), **Țărancă cu luminare**, cuceririle picturii realiste în tratarea diferitelor teme cu caracter rural sînt prezente în mai mare măsură. Desigur, aceste considerații sînt valabile mai ales pentru lucrările amintite, dar, în linii generale, ele se răsfrîng și asupra întregii lor opere.

Cosașii lui OCTAV BÂNCILĂ (1871—1944), se înscrie în perimetrul unei opere care reprezintă un salt indiscutabil în direcțiile amintite mai sus. Adept al concepției estetice potrivit căreia „arta are obligația de a participa nemijlocit la marile probleme ale vremii”¹⁴, concepție ce l-a

OCTAV BÂNCILĂ : Cosașii.

¹³ Amelia Pavel, *Sava Henția*, în „România literară”, anul VI, nr. 6, din 8 februarie 1973, p. 25.

¹⁴ Dan Grigorescu, *Pictura în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în „Pictura românească în imagini”, Editura Meridiane, București, 1976, p. 268.

călăuzit în cea mai mare parte a activității, Băncilă a acordat o deosebită atenție aspectelor din viața țărănimii. În tabloul amintit, pictorul a plasat în prim plan un țăran aplecat cu trudă peste unealta sa de muncă, el detașându-se puternic, umplînd o mare parte din spațiul lucrării. Culoarea, inteligent aleasă, realizează o excelentă fuziune ideatică între peisaj, care pare a participa la starea de spirit a personajelor, și cei doi coșai. Deși este vorba doar de o scenă de muncă, o anumită tristețe se degajă din întreaga atmosferă a picturii, obiectivînd, astfel, prin mijloacele caracteristice artei plastice, intențiile autorului.

Un alt mare pictor care abordează tematica țărănească este CAMIL RESSU (1880—1962). Ca și în cazul lui Băncilă, pictura lui Ressu impune principiile estetice ale unei arte realiste, fapt dovedit și de unele mărturii scrise ce datează încă din perioada debutului. Promotor al unei arte naționale, Camil Ressu se arată a fi net împotriva oricărei idealizări, împotriva oricărei prezentări idilice și, în consecință, denaturate, a vieții satului. La 4 octombrie 1910, pictorul scria în **Viața socială**: „Prin a face o operă izvorită din arta poporului românesc nu înțelegem a face o artă națională și poporanistă, așa cum poporanismul a început să fie la modă în literatură. Înțeleg că luînd subiectele de la țară, ori de la oraș să le redăm prin prisma concepției de seamă, care trebuie să fie concepția artistică a poporului din care face parte artistul și căruia îi datorește individualitatea sa”¹⁵. Prin întreaga sa creație, Ressu a tradus în practică principiile afirmate mai sus, reușind, totodată, să prezinte, pe măsura talentului său, cele mai diverse aspecte și momente din viața țaranu lui român.

Dintre lucrările lui Ressu pe această temă muzeul posedă trei: **Familie de țărani la cîmp**, **Semănătorii** și **Țărancă cu furcă**. Toate trei lucrările pun pe prim plan omul, care domină natura, în sensul că el constituie centrul de greutate al lucrărilor respective. Remarcăm rigurozitatea desenului, element ce dă o notă particulară operei lui Ressu. Compozițiile sînt monumentale, iar culoarea este sobră. Spre deosebire de unii artiști care s-au impus prin diferitele combinații de culoare „pe Ressu culoarea îl preocupă numai în măsura în care poate ajuta desenului și conținutului”¹⁶. Cu aceste mijloace artistul a obținut o puternică individualizare a personajelor. Sintetizînd, putem afirma că Ressu este, pe de o parte, un excelent desenator și, pe de altă parte, un pictor plin de originalitate. Frecvența temelor de inspirație rustică, modalitatea în care el transfigurează o realitate obiectivă într-una picturală poartă „semnificația încrederii lucide în valorile umane cuprinse de această lume a oamenilor simpli, dar și caracterul polemic al opoziției față de imaginea edulcorată oferită de arta post-grigoresciană”¹⁷.

Debutînd, ca și Ressu, sub influența ideilor socialiste, IOSIF ISER (1881—1958) consacră o parte a activității și creației sale zugrăvirii e-

¹⁵ Citat după Mircea Deac, *Camil Ressu*, ESPLA, București, 1956, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*, p. 24.

¹⁷ Dan Grigorescu, *op. cit.*, p. 262.

xistenței celor umili. Debutant ca și grafician, Iser va aduce în pictură vigoarea și expresivitatea ce caracterizează opera sa grafică. Tabloul **Țărăncă torcînd** este semnificativ în acest sens. Observația lui Gh. Oprescu, făcută asupra operei lui Iser în general, este valabilă și în cazul lucrării de față : „Ceva din metoda sintetică, **disprețuitoare de detaliu ne-semnificativ** — subl. noastră —, neexpresiv, de care se servise în dese

IOSIF ISER : Țărăncă torcînd.

nele sale satirice, îi rămîne multă vreme și în pictură¹⁸. De aici se trage și nota de simplitate a țărăncii, pictorul reușind să pătrundă sensul unei atitudini, să exprime semnificația unor gesturi fără să cadă într-un banal descriptivism. Atitudinea femeii concentrate asupra lucrului este

¹⁸ Gh. Oprescu, *Iosif Iser*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Editura Academiei R.S.R., București, ar 5, 1/1958, p. 12.

firească, degajată, Iser ferindu-și personajele de poze ostentative. Nici o urmă de regie nu se observă în redarea subiectului, nici un aranjament premeditat. O sensibilitate aparte se impune de la prima privire, rod al expresivității feței și a coloritului, al acordului perfect realizat între mijloacele de expresie, starea de spirit și subiectul lucrării.

Frecvent întâlnită în tematica unor lucrări de pictură este viața țărilor. Acesta este și cazul picturii lui RUDOLF SCHWEITZER-CUMPĂNA (1886—1975), inspirată statornic din universul preocupărilor și activităților celor de la țară. **Tîrg din Rodna**, lucrare datată, conform unor surse, cu anul 1932, deci din perioada de maturitate a artistului, demonstrează că ne aflăm în fața unei tehnici plastice deosebite, particulare. Astfel, remarcăm o pensulație personală, care materializează o pastă bogată. Ca și în majoritatea tablourilor sale „clădirea cromatică redă obiectul prin ingenioase acumulări de valori, prin puternice efecte de lumină. Strălucirea coloritului e întregită de dinamismul reliefat al pastei... Fără a amesteca prea mult culorile pe paletă, le face să vibreze consistent pe pînză. Plinătatea tonurilor materializează lumina¹⁹. Rezultatul acestei tehnici originale este, așa cum demonstrează și lucrarea amintită, crearea unei atmosfere pline de animație. Bun realizator al scenelor de grup. Schweitzer-Cumpăna surprinde scene care atestă o profundă detașare a pictorului de reflexul idilismului. Compoziția respiră aerul unei atmosfere veridice. Să mai remarcăm deosebita vigoare cu care este înfățișat peisajul acesta de munte.

Din atmosfera tirgurilor își trag seva și câteva dintre lucrările pictorului DUMITRU GHIAȚĂ (1888—1972). Fiu de țăran, Ghiață rămîne legat de imaginea satului, de obiceiurile strămoșești reprezentate în picturile sale sub cele mai felurite aspecte, încît „țăranul, satul, dealurile și munții, ogorul și pădurea sînt limitele în care pendulează existența lui plastică²⁰. **Zi de tîrg la munte**, se încadrează tocmai între aceste limite, ea constituind o subtilă interpretare a legăturii firești dintre om și lume.

Strînsele relații ale pictorului cu arta populară își pun amprenta asupra tabloului, dînd viață unei viziuni artistice în care una dintre coordonatele esențiale este simplitatea. La această simplitate contribuie și specificul cromatic al lucrării. Culoarea pe care o întrebunțează artistul este „grea, opacă și fără rafinament. Nu are transparență de jocuri de lumină... este în schimb puternică și sănătoasă... este culoarea lucrurilor și ființelor în contact cu cerul, cu lumina, cu frigul și căldura... Culoarea are vîrstă, după cum lucrul sau ființa au trecut mai mult sau mai puțin prin viață²¹. Legătura cu arta populară este revelatorie și în ceea ce privește cromatică și, simplitatea desenului. Este interesant faptul că din această simplitate a mijloacelor de expresie rezultă, în cele din urmă, o altă dimensiune caracteristică lucrărilor lui Ghiață, într-un

¹⁹ Catalogul *Expoziției retrospective Schweitzer-Cumpăna*. Sala Dalles, februarie 1957, p. 5.

²⁰ V. Beneș, *D. Ghiață*, ESPLA, București, 1957, p. 13.

²¹ *Ibidem*, p. 24.

fel neașteptată, dar certă : monumentalitatea. În sfârșit, indisolubila legătură cu forțele vii ale satului românesc dac picturii lui Ghiață un caracter național.

Cele două tablouri semnate de CORNELIU BABA (n. 1906), **Cap de țaran** și **1907** (studiu), ne introduc în sfera unor modalități de investigație psihologică a expresiei figurii umane caracteristice acestui pictor.

CORNELIU BABA : 1907

Corneliu Baba s-a impus ca unul dintre cei mai mari portretiști pe care i-a dat pictura românească. Forța de pătrundere în psihologia personajului, capacitatea de a reda plastic o stare sufletească sînt fapte notorii. Relevant este acest **Cap de țaran**. Întrucît pictorul a făcut referiri la cele două tablouri de care ne ocupăm, considerăm că nu este lipsit de

interes să le evocăm : Iată cuvintele sale despre portretul **Cap de țăran** : „Portretul acesta face parte dintr-o compoziție neterminată, se pare un **Popas**, pictată în ultimul an de ședere la Iași — 1950, n.n. Într-o zi cuțitul spintecă pînza din care s-a păstrat acest fragment. **Este unul dintre cele mai caracteristice portrete ale mele din acea vreme.** (subl. noastră). Se pare că am putut transmite oarecare forță caracterului acestui anonim. Lumina și umbra își împart ceea ce li se cuvine foarte categoric. Paleta se cerea gravă, vibrînd în acorduri cromatice de orgă întîlnite de altfel și mai tîrziu²². Despre cealaltă lucrare, **1907** : „Retras la Iași în vara lui 1954 mi-am pregătit aici un material pentru 1907 — lucrare ce mă preocupa de mult... Dintre studiile pentru 1907, acest mic carton este de fapt o simplă schițare a unei idei în tuga citorva trăsături de pensulă. Coloritul încearcă să susțină dinamismul compozițional prin două dominante ce marchează dramatica mișcare a grupului²³. Prea multe comentarii în plus ar deveni inutile. Să reținem totuși excepționala exteriorizare a caracterului țăranului din portret, pe fața căruia se poate citi ca într-o carte. De fapt, așa cum spuneam anterior, majoritatea portretelor sale ne pun în fața unui pictor-psihiolog desăvîrșit. Cum remarca Tudor Vianu „puțini alți pictori români au manifestat o cunoaștere la fel de profundă, ca aceea a lui Baba, în legătură cu felul de a fi, de a se grupa al sătenilor din epoca mai veche, cu natura sentimentelor și a gândurilor ce îi stăpînesc²⁴”.

Țăranii lui Corneliu Baba ne sugerează dirzenia, o anumită încăpăținare, dar nu în sensul peiorativ al termenului, asemănătoare cu cea a țăranilor din proza lui Marin Preda.

„Dramatica mișcare a grupului“ din **1907**, reprezentare în grup a unor țărani revoltați, cu chipuri vîguroase, supte dar aspre, încărcate de durere, intens dramatice, zugrăviți cu o caldă înțelegere, se impune, în ciuda faptului că lucrarea este o simplă schițare a unei idei, cu o forță pe care numai un artist de talia lui Baba era capabil s-o realizeze.

Desigur, nu ne-am ocupat aici de toate lucrările din colecția de artă românească a Muzeului județean din Arad, care, într-un fel sau altul, zugrăvesc țăranul, aspecte din viața lui de zi cu zi. Am selecționat cele mai semnificative lucrări, atît din punct de vedere al tematicii pe care o abordează, cît și prin maniera cu care, un pictor sau altul, duce o idee de la virtualul inițial la actualul sensibil, concret și obiectivat în și prin imaginea plastică.

Alături de aspectele amintite, am încercat să aruncăm asupra lucrărilor o privire cît de cît sintetică, să le încadrăm atît în contextul ge-

---

²² Vezi *Corneliu Baba*, Editura Meridiane, București, 1964.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Tudor Vianu, Prefață la *Corneliu Baba*, Editura Meridiane, București, 1964, p. 7.

neral al operei pictorilor respectivi, cât și în cadrul celor două tendințe, contradictorii, de înțelegere și reprezentare a țăranului, a satului românesc și a problematicii specifice acestei lumi : viziunea realistă și cea idealizată, idilică.

LE PAYSAN DANS LA COLLECTION D'ART ROUMAIN DU MUSÉE
DÉPARTAMENTAL D'ARAD

(Résumé)

L'ouvrage est une analyse de quelques unes des plus représentatives toiles, de la collection du Musée, qui ont comme source d'inspiration aspects de la vie du paysan et du village. On passe en revue les ouvrages de Th. Aman, N. Grigorescu, I. Andreescu, O. Băncilă, C. Ressu, I. Iser, D. Ghiță, C. Baba etc.

Les peintures sont considérées tant dans leur individualité que dans le contexte général de la création des peintres dont on parle, en essayant en même temps, leur emplacement dans la sphère de la dispute entre l'idéalisme et le réalisme.

UN MONUMENT ÎN STIL NEORENAȘTERE DIN ARAD — „PALATUL CENAD“

GHEORGHE LANEVSCHI

Transformările social-politice caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea atrag după sine organizarea tot mai complexă a societății. Aceasta duce la crearea unui aparat administrativ și a unor funcțiuni publice pe măsura noilor transformări intervenite. Pentru a face posibilă desfășurarea acestora se accentuează și activitatea din domeniul construcțiilor. Astfel, în centrul Aradului apar o serie de clădiri cu caracter administrativ, printre care se numără și palatul Cenad.

Construit din fondul societății de căi ferate Arad—Cenad după planurile lui Ybl-Jiraszek¹, edificiul se află în partea de nord a primăriei, ocupînd un lot de teren lung și relativ îngust.

Laturile înguste se desfășoară pe B-dul Lenin, nr. 1 (fațada de est), și B-dul Republicii, nr. 73 (fațada de vest), iar la latura lungă, respectiv fațada de sud, ocupă în întregime str. Parîngului, în timp ce latura de nord este adosată de clădirile vecine.

Prezentînd un plan aproape dreptunghiular, cu o curte interioară, clădirea are subsol, parter și două nivele.

Intrarea în clădire se face la fațadele de est și vest, printr-o trecere carosabilă, boltită, deasupra căreia se continuă etajul, în timp ce fațada de sud prezintă două intrări numai pentru pietoni.

În urma unei priviri de ansamblu a interiorului clădirii, constatăm că încăperile subsolului, parterului și celor două nivele sînt dispuse de o parte și alta a unui coridor ce urmează planul clădirii. Această dispunere face ca o parte din încăperi să fie dispuse către stradă, iar o parte către curtea interioară.

Coridoarele sînt iluminate prin porțiuni de sticlă cărora le corespunde pe acoperiș o învelitoare tot de sticlă. Această iluminare a coridoarelor asigură întregului edificiu o transparență neobișnuită și un caracter funcțional.

Intrarea în încăperile tuturor nivelelor se face din aceste coridoare spre care duc scările, la care există acces la fațada de est și vest din intrarea carosabilă, iar la cea de sud din cele două intrări pentru pietoni.

---

¹ Somogyi Gyula, *Arad szab. kir. város leirása*, Arad, 1913, p. 80.

Scara de acces către pivnițe pornește tot din aceste patru case ale scărilor.

Încăperile subsolului sînt boltite cu cărămidă, avînd formă semi-cilindrică, în timp ce încăperile parterului și ale celor două nivele sînt tăvănite.

„Palatul Cenad” — fațadele dinspre sud și vest.

Aspectul interioarelor este determinat de proporțiile înalte ale încăperilor și golurile mari ale ușilor și ferestrelor. Sobele de teracotă, în genere de secțiune pătrată și foarte înalte, vin să completeze partea construită a interioarelor care au pardoseli de parchet, în camere, ciment, și dale mozaicate în coridoare, bucătării și băi.

O notă aparte prezintă tavanul casei scărilor de la fațada de vest. Acest tavan este pictat. Pictura reprezintă o cale ferată pe care înaintază un balaur cu trei capete, ce varsă foc pe nări. Balaurul trage după sine un tren de persoane, fiind ținut în hățuri de un bărbat ce stă în picioare pe gîtul și pe spatele balaurului.

Exterioarele clădirii sînt identice, atît cele ce dau spre stradă, cît și cele ce dau spre curte. Deosebirea constă doar în numărul mai mare de travee la fațada de sud, deci, și a elementelor decorative ce cuprind fiecare travee.

Dominante la fațadele dinspre stradă sînt decroșurile, în număr de două la fațada de vest și est și patru la fațada de sud.

La decroșurile centrale ale tuturor fațadelor accentul cade pe golul trecerii carosabile și de pietoni, pe balcoanele de la etajul întii și

**Scenă alegorică. Pictură murală pe tavanul
casei scărilor, aripa de vest.**

colonada încadrată de pilaștri ce se desfășoară pe înălțimea a două nivele și pe învelitoarea mansardată ce încununează decroșul.

Spre deosebire de decroșurile centrale, decroșurile laterale ale fațadelor atrag mai mult prin turnurile de secțiune pătrată decît prin celelalte elemente ce le-am întilnit la decroșurile centrale.

Aceste turnuri cu două nivele și învelitoare din ardezie constituie

o notă aparte, dar prin elementele decorative identice cu ale întregii clădiri formează în ansamblu un tot unitar.

Analizând fațadele edificiului pe verticală constatăm împărțirea acestora în mai multe registre, delimitarea fiind făcută de cornișe sau briie decorative, fiecare registru prezentînd diferite elemente arhitectonice și de decor.

În timp ce registrul subsolului prezintă goluri mici în arc, în mîner de coș, registrul parterului are numai goluri mari în arc în plin centru și pe cheia fiecărui arc se află un cap de femeie în relief.

Rustica întregește aspectul decorativ al registrului de la parter.

Registrele etajelor unu și doi prezintă deschideri dreptunghiulare cu ancadrame profilate în retrageri. Deasupra golurilor etajului întii se găsesc frontoane arcuite, frontoane triunghiulare și sprîncene, toate fiind puternic profilate, iar deschiderile etajului doi au numai sprîncene.

La nivelul etajului întii, în zona decroșurilor, se găsesc balcoane sprijinite pe console frumos lucrate. Balcoanele sînt prevăzute cu balustradă din cărămidă, care au pe colțuri urne decorative iar deasupra sprîncenei golului ce dă spre balconul decroșului central se află un mascaron într-o scoică încadrată de falduri, ghirlande și rozete.

Registrul intermediar prezintă în dreptul fiecărei coloane și fiecărui pilastru cîte o rozetă, iar partea superioară a registrului este evidențiată de un rînd de denticuli.

Decorația fațadelor este îmbogățită de console decorative intercalate de rozete și console cu rol de susținere.

Invelitoarea edificiului prezintă lucarne în arc în plin centru terminate într-o mică cupolă.

La fațada de sud invelitoarea mansardată a celor două decroșuri centrale este prevăzută cu un atic ce are la margini urne decorative, iar central o emblemă cu o roată de tren prevăzută cu aripi.

Spre deosebire de fațadele ce dau spre stradă, fațadele spre curte sînt mult mai modeste dar elementele ce le caracterizează sînt ritmic și simetric dispuse. Aceste fațade au numai deschideri dreptunghiulare, cu excepția deschiderilor trecerilor carosabile ce sînt în arc în plin centru. La toate nivelele prezintă rustica în grosimea tencuielii, iar ancadramele deschiderilor sînt ușor profilate.

Pe colțuri, la parter și cele două nivele, fațadele ce dau spre curte sînt prevăzute cu balconașe, ce au balustradă din fier forjat și se sprijină pe console simplu tratate.

Analizînd edificiul în ansamblu, constatăm că registrele fațadelor sînt armonios proporționate, iar elementele de decor (coloane, pilaștri, ghirlande, briie, ciubuce, cornișe, frontoane) se desfășoară într-o ritmicitate și simetrie perfectă, fapt care concură la impresia estetică generală.

Aplicarea principiului renașcentist al autonomiei fiecărui element din plan vine să întregească factura neorenascentistă a clădirii, care degajă prin proporțiile elementelor sale echilibru, armonie și calm.

(Résumé)

Le palais Cenad, fondation de l'association du voie ferée, a été construi après les plans du Ybl Jiraszek dans la deusième moitiéé du XIX siècle.

Prevu d'une cour interieure vers la quelle conduit deux passages, carosable. l'édifice du forme rectanguler occupe un terrain étroit et long deroule au long des trois rues; Bd. Republicii no. 73, Bd. Lenin no. 1 et Paringului. La quatrieme partie est recollée de l'edifice ci foint.

La palais Cenad apartient au style du néorenaissance.

ETNOGRAFIE

LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ ÎN CREAȚILE PICTORILOR NAIVI ȘI POETILOR ȚĂRANI ARĂDENI

GEORGE MANEA

Mărturii directe despre felul cum a fost înțeles războiul de independență din 1877—1878, despre lupta dusă de soldatul plecat „din câmp, de-acasă, de la plug“, au circulat oral printre cei de pe front și printre cei de acasă, fie sub forma cîntecului, fie sub aceea a simplei povestiri, devenită apoi legendă. S-a realizat astfel o emoționantă istorie orală a războiului, cunoscută mai mult în lumea din care venea marele necunoscut, istorie care a înfățișat și a cinstit cum se cuvine faptele de arme ale ostașilor români.

Iată de ce ne-am oprit în lucrarea de față asupra reprezentanților mediului rural, pictorii naivi și poeții țărani, asupra felului cum ilustrează simțirile, trăirile aceluși moment înălțător din istoria poporului nostru.

Prin penelul pictorilor naivi din zona Hălmagiului, dintre care se remarcă cu deosebire Ion Niță Nicodim, a cărui faimă a depășit de mult granițele țării, trăim cîteva imagini ale războiului din 1877—1878, așa cum le-au văzut și interpretat ei.

Pornind de la poveștile sau legendele păstrate în Brusturi, Ion Niță Nicodim reînvie elanul transilvănenilor, și implicit și al brusturenilor, în acel an memorabil. Voluntarii Budugan Nucu, Pasc Ion, Acalarie, Nicodim Tiron din Brusturi, participanți la războiul de independență, au lăsat urmașilor descrieri de pe cîmpurile de luptă. Ion Niță Nicodim ne relatează cu haz din cele aflate de la bătrînii satului : „Îmi povestea feciorul lui Pasc Ion, care a fost la Plevna, că n-o ajuns să puște numai o dată, deoarece nu aveam puști, nu aveam atîtea puști cîți oameni“¹. Pe lîngă scene din război, Ion Niță Nicodim apelează la un luptător al neațîrării, la eroul cu cea mai mare popularitate în împrejurimile Hălmagiului, la Craiul munților. Avram Iancu este înfățișat în numeroase tablouri atît de Ion Niță Nicodim cît și de ceilalți pictori naivi din zona Hălmagiului.

Din războiul de independență baciul Niță a reținut scena plecării voluntarilor în tabloul „Trecerea voluntarilor din Ardeal peste munți“. Pe timp de iarnă, oamenii treceau peste munți, pe crestele lor, și se coborau de pe stînci cu ajutorul unor „pălămare“. În același timp se trans-

¹ Informator Ion Niță Nicodim, satul Brusturi, com. Hălmagiu.

portau ofrande, ajutoare pentru cei de pe frontul de luptă, în căruțe cu coviltir, care au fost oprite la graniță, apoi descărcate. Profitînd de această împrejurare, că grănicerii erau ocupați cu căruțele, voluntarii transilvăneni au trecut nestingheriți peste graniță, îndreptîndu-se spre cîmpurile de luptă din Bulgaria.

În memoria localnicilor din Brusturi, ca și din întreaga zonă a Hăl-magiului, legendele, poveștile, amintirile sînt legate în cea mai mare măsură de Craiul munților, de Avram Iancu. Firesc și în pictura lui Ion Niță Nicodim, Avram Iancu ocupă un loc central. Tabloul „Avram Iancu la Hăl-magiu“ este exemplu în acest sens. Iată cum povestește baci

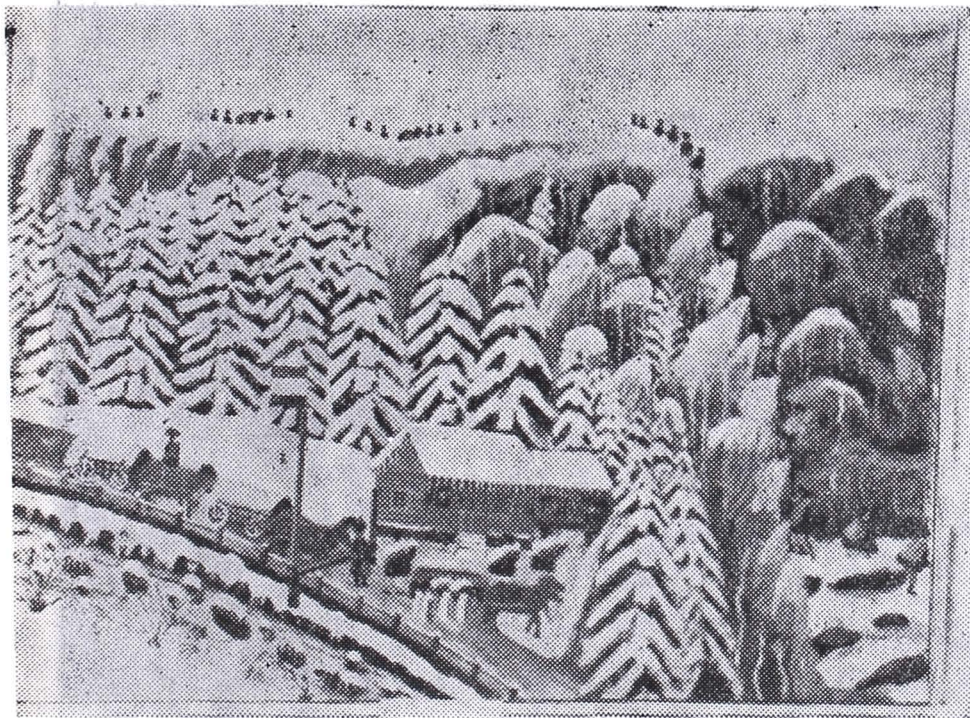
ION NIȚĂ NICODIM : Avram Iancu la Hăl-magiu.

Niță : „Într-o zi de bilci, la Florii, în 1848, s-a întîmplat că a venit Iancu la tîrg și oamenii s-or strîns roată pe lîngă el. Atunci jandarmii l-au luat dintre oameni și l-or băgat în închisoare, la judecătorie. Oamenii s-or înfruntat, cum erau cu furci de lemn, cozi de coasă, de sapă, cu mături. Ba erau după cum se vede și țigani cu căldări, moți cu ciubere, femei cu oale de lapte de vînzare. S-o revoltat tot tîrgul pe jandarmi și or început să-i cam cîrpească cu furcile. O femeie o dat în cap la unul,

cu lapte covășit. Tot s-o făcut numa lapte și hîrburi. Atunci l-or eliberat pe Iancu, care o făcut semne la oameni să le deie pace⁴².

În alt tablou, „Avram Iancu trece muntele pe la Lespezi“, Ion Niță Nicodim înfățișează locul Tomnatic din hotarul satului Brusturi, unde oamenii lui Avram Iancu sunau din tulnice să adune oamenii să plece la război. La chemarea Iancului vin de pe toate dealurile localnici să se înroleze în armata sa. De remarcat frumusețea peisajului în care sînt amplasați sătenii ce se adună.

Ion Niță Nicodim, observator moral al vieții satului, are simțul spectacolului, al mișcării, al desfășurării, al succesiunii unor evenimente, dar surprinse împreună, deodată. Urmărește niște evenimente într-o desfășurare pe care reușește să o comprime, să le prezinte într-un moment. Mișcarea personajelor sale este o mișcare de tip Breugel, dar viziunea este cinematografică, de înfățișare a unor evenimente diferite într-o succesiune surprinsă în același timp.

ION NIȚA NICODIM: Trecerea voluntarilor din Ardeal peste munti.

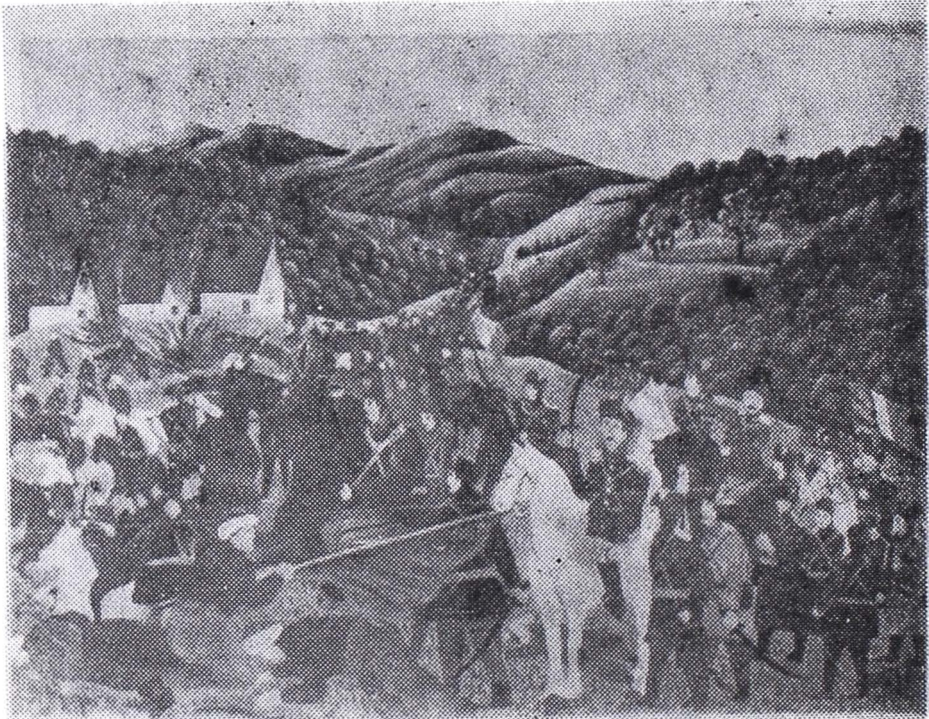
În acest sens, edificator este tabloul „Trecerea voluntarilor din Ardeal peste munți“, unde grupuri de personaje sînt surprinse în diferite acțiuni, un grup se găsește pe crestele munților, apoi același grup coboară, ocolind punctul de frontieră. Cele două momente sînt prezentate

² *Ibidem.*

într-o înlănțuire vizuală a unei scene mai largi, din dorința de a povesti drumul parcurs de voluntari și dibăcia lor în eludarea frontierei. Este aici prezentă viziunea naivă a pictorului, care nu ține seamă de desfășurarea în timp a evenimentelor și totodată este dorința de a realiza o frescă a subiectului tratat.

În privința cromaticii lui Ion Niță Nicodim se desprinde o caracteristică pe care însăși pictorul o dezvăluie, bogăția coloristică. Lui baci Niță tablourile i se par atrăgătoare dacă au diferite culori, „dacă îs cît mai pestrițe“, deoarece și natura „nu-i ca o rochie, numai într-o culoare“. Scenele dedicate lui Avram Iancu sînt plasate în peisajul local, atît de drag pictorului, peisaj plin de prospețime, de verdele crud al dealurilor și de natura bogată și generoasă.

Aceleași subiecte revin și în creațiile altui pictor naiv, de pe aceleași meleaguri, Ion Mihuț, asupra căruia nu mai insistăm.

ION NIȚĂ NICODIM: Avram Iancu.

Aparte ca tratare și ca sursă de inspirație ne apar creațiile pictorului naiv Pal Biro din Arad, care a realizat o suită de 10 tablouri închinată războiului de independență din 1877—1878. Sînt imaginate de Pal Biro diferite momente, trecerea Dunării, scene de luptă, soldați în tranșee, sentinele, sfat al comandanților. Din ele se degajă viziunea proprie a creatorului asupra războiului, în care răzbate o notă de idilism, contrastantă cu realitățile crude.

BIRO PAL : Scenă de luptă.

BIRO PAL : Trecerea Dunării.

O altă categorie de creatori de care ne ocupăm în rîndurile de față, este cea a poezilor-țărani, care desfășoară un proces de creație mediu, între ceea ce obișnuim să numim creație populară și creație cultă.

Un loc de frunte din această categorie a poezilor-țărani îl reprezintă Emilia Iercoșan din satul Iercoșeni. Ea este atașată de tradiție, cunoaște și iubește istoria vehiculată prin oralitate, cîntă, reproduce întâmplări auzite și păstrate în memoria folclorică a satului, a locuitorilor. Ea creează versuri cu sensibilitatea și disponibilitatea pe care i le-au dat contactul de mare afinitate cu ceea ce înseamnă bagaj spiritual tradițional³. Astfel, în poezia „Colo-n Plevna și-n redute“, care se remarcă prin imaginea plină de prospețime, Emilia Iercoșan evocă războiul de independență în spiritul poeziei populare :

„Foaie verde măghiran,
Pleacă dorobanții val,
Tricolorul filfiia,
Dorul inima le-ardea.
Unde pleacă mii și sute?
Colo-n Plevna și-n redute.
Cot la cot, mîină la mîină,
Să lupte pentru țărîină,
Pentru vatra strămoșească,
Pentru „lia românească“.

Vitejia armatei române este una dintre temele preferate ale Emiliei Iercoșan. Admirația față de vitejia românilor este exprimată pînă și de sultan, în gura căruia, poeta-țărăncă, îi pune cuvintele :

„Alelei popor viteaz
Te urăsc, te-am condamnat,
Însă ești de admirat
Ferice de țara, care
Așa fii pe lume are
M-am convins de atîtea ori
Despre vitejia lor !“

Același aspect este relevat și în poezia „Căderea Plevnei“, în care turcul face aprecieri :

„Și noi am luptat ca leii,
Românii însă ca zmeii
Și cum lupii sar la oi
Așa tăbărau pe noi !“

Sentimentul dragostei față de locul natal, de natura românească

³ Teodor Uiuiu, *Cinci poeți țărani din județul Arad*, 1972, p. 9.

este prezent în poezia „Orfanii de la Plevna“, Emilia Iercoșan transpunându-se în fiica părintelui plecat în luptele de pe câmpiile bulgare, de unde scrie :

„Scrie că îi dor de-acasă
Să stea între noi la masă
Mai scria că are dor,
Să bea apă din izvor
De flori, frunze și de iarbă“

Așteptarea mamei este oglindită în frumoase versuri, pline de simțire și imagini poetice, în poezia „Lingă Dunărea bătrână“ :

„Șade-o măicuță bătrână
Încinsă cu brîu de lînă
Ochii ei arzînd ca para
Străbăteau departe zarea
Torcea lînă de fuior
Și aștepta pe al ei fecior“

Durerea mamei la vestea pierderii fiului este impresionantă :

„Măicuța îndurerată
A plîns din inima toată
Zicînd bravule flăcău,
Frate bun cu fiul meu
Te sărut cu drag și dor
În loc la-l meu puișor.
Sărut dragă ochii tăi,
Care l-ai privit cu ei.
Sărut a ta scumpă mînă,
Care l-a șters de țărînă“.

Poezia „Aceste veacuri nu se uită“ reprezintă un imn la adresa bravilor luptători din războiul de independență, un imn adresat țării, ascensiunii sale :

„Aceste veacuri luminate
De fapte mari și minunate
Prin lupte grele însemnate
În veci n-or rămîne uitate.

. . . . .
O prea frumoasă Românie
Cum alta-n lume să nu fie
Noi am murit, dar însă ea
Va înflori, se va urca
Pe fir alb și luminos
De istorii prea frumos“.

Versurile dedicate independenței, aparținând Corneliiei Bulzan din satul Julița, spre deosebire de cele idilic rurale cu care ne-a obișnuit, caută să surprindă taboul scenelor de luptă de la Plevna. Spre edificare câteva sugestive imagini care evocă mișcarea și atmosfera în poezia „La Plevna“ :

„Pe Valea Plingerii, curgea,
Nu apă, numai sînge,
Și gemete se auzea,
Cînd vîntu-o rană strînge.

Credeam că-n lupta ce s-a dat
O să murim cu toții.
Ca și în lan. la secerat,
Erau ca snopii, morții“.

Dorința celor răniți grav de a fi îngropați în pămîntul țării este o idee care se desprinde din aceeași poezie :

„De-ntorci în țară de la atac.
Tu du-mă și pe mine,
Că nu voiesc aici să zac,
În țările străine.

Parcă nici moartea nu e grea,
Cînd satu-l știi aproape,
Aceasta-ar fi dorința mea
În țară să mă îngroape“.

Natura ostilă, întunecată, participă și ea la luptele evocate în poezia „Scrisoare din 1877“:

„Aicea-i cerul innourat,
Și zi și noapte ploaie,
Parcă și ceru-i supărat
Pe cîmpul de bătaie“.

Poetul-țăran Ioan Lasca din Șiria se adresează direct cititorilor, pentru ca să-i determine să înțeleagă mai bine cum a luptat poporul pentru independență. În poezia „Independența“ Ioan Lasca specifică că toți cei care au vrut să ne stăpînească țara n-au reușit, dar pentru păstrarea ființei neamului mult sînge și lacrimi s-au vărsat:

„Ciți au vrut să stăpînească
Orice forme au găsit
Libertatea românească
Nu le-a fost visu-nplinit.
Dar sînge și lacrimi multe
Au prădat voit mișei
Pîn-au fost înfrinți prin lupte,
De s-au îmblînzit ca mieii“.

Creatorul se include și el printre cei care au luptat pentru independență, exprimându-și astfel adevărul față de lupta dreaptă a poporului. Finalul poeziei reprezintă o paralelă trecut — prezent, între eroismul strămoșilor și realitățile înnoitoare de astăzi:

„Așa au luptat strămoșii:
Așa luptăm noi acum,
Dar sub drapele roșii,
Pe-al comunismului drum“.

În poezia „Dorobanțul“, Ioan Lasca aduce un elogiu dorobanțului. Se accentuează numele istoric al dorobanțului, curajul în luptă și alte calități cum ar fi, dorința de libertate, lipsa de lăcomie:

„Nu ai vrut să stăpânești
N-ai vrut nici să fii bogat.
Ai vrut liber să trăiești,
Să nu fii exploatat“.

Se subliniază meritele dorobanțului în viața frumoasă pe care o trăim, în țara liberă de astăzi:

„Datorită luptei tale
Nu depindem azi de nimeni
Am ales o nouă cale
Țara nu poți s-o asemeni
Nici cu cea stoarsă de turci
Nici cu cea exploatată.
Știi tu cum era atunci
Azi e-o țară minunată.
Dorobanțule, ești soclul
În toate întruchipat,
Prin care ne-am atins scopul
De popor eliberat“.

În poezia „Eroilor“ Ioan Lasca arată că poporul român își sărbătorește eroii prin sărbători, poetul-țăran însuși omagiindu-i :

„Spre-a eroilor cinstire
Am adus și eu o floare
Simt un dor de dăruire
Pentru țara asta mare“.

Se exprimă convingerea că eroii vor exista mereu în țara noastră:

„Eroi au fost și-o să existe
În țara noastră românească
Eroi ai muncii socialiste
Din noi, mereu o să mai crească!“

Ioan Lasca evocă în poezia „Gornistul“ toate bătăliile purtate de ostașii români în războiul de independență, figurile de patrioți și gînditori, care au impulsionat cu cuvîntul și condeiul poporul nostru. Sînt reliefate cu multă vibrație poetică nume ilustre, Nicolae Bălcescu, Gheorghe Barițiu, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, dar în plin plan este pusă figura țaranului:

„El țaranul, talpa țării
A lăsat totul uitării.
A lăsat plugul în brazdă
Sărăcia foc s-o ardă.
S-a-nrolat chemat de țară
Să apere glia iară.
S-a făcut gornist, tunar,
Luptător, bietul plugar.

Spiritul de jertfă al țaranului este subliniat în multe versuri:

„Țăranii mînau la cară
Cu provizii pentru oaste,
Tot ce mai aveau prin sate.
În bătaie mulți luptau
Familii întregi mureau
Copii, femei, unchi, buniți,
Dezbrăcați și în opinci,
Toți au venit să ajute
Dorobanții lor în lupte“.

Același țaran, gornistul Furtună, care a luptat pentru neatîrnarea țării este prezent și în anul 1907 :

„Iar în nouă sute șapte
Iarăși au trecut la fapte
Și tot gornistul Furtună
Cu frații lui împreună
Am chemat din nou la luptă
Pentru o lume mai dreaptă.
Aici a căzut Furtună
N-a căzut de moarte bună;
A murit executat
Pentru toate ce-a luptat;

A murit de-o moarte-amară
De dușmanii de-aici din țară,
După ce i-au smuls din piept
Cinci medalii pe nedrept“.

Elena Roșca din Sebiș se referă în poezia „Acolo, la Grivița“ la aceeași figură a dorobanțului. Ea ne face portretul fizic al eroului, care este de fapt tipul ideal al tânărului din popor. Trăsăturile sale morale corespund perfect chipului :

„Cînd a plecat era frumos, voinic,
Și-n piept avea dorință dreaptă,
Ca țara lui să nu rămînă
Fără izbînda ce-o așteaptă“.

Dorobanțul a înflăcărat pe toți ceilalți, conducîndu-i în luptă:

„În multe zile setea lui de dor
La Plevna, Grivița fierbinte
A-nflăcărat de drag dorobănțimea
Mereu strigînd: — Tot înainte!
Tot înainte! înspăimînta dușmanul,
Puzderia de turci aflată-n foc.
Cînd trupul de viteaz rămas-a
Cu tot cu floare, jertfă celui foc“.

Elena Vodă din comuna Șicula, poetă-tărăncă se detașează de orice element al oralității prin perspectiva din care consemnează poetic faptele. Elena Vodă surprinde evenimentul în semnificația lui, se distanțează spre sfera mai largă a semnificațiilor, a coordonatelor⁴. Edificatoare sînt versurile din poezia „Războiul pentru independență“.

„Cu dor de libertate, cu dor de neatîrnare,
Cu gînd să facă țării un viitor mai mare,
Așa porni românul în șaptezecișapte
În luptă cu dușmanul, să-și caute dreptate,
Să sfarme asupra sa și jugul otoman
Să dovedească lumii că ne-am născut din neam,
Ce poartă bărbăție, curaj și demnitate,
Dovezi, care strămoșii de-atîtea ori în fapte
Le-au dovedit adesea în luptele purtate
Că prea rîvneau dușmanii la-noastră libertate“.

Elena Vodă, în poeziile sale, ne demonstrează că face dovada unor modele nefolclorice, dovadă construcția strofică sau rimele îmbrățișate

⁴ *Ibidem*, p. 11.

De asemenea se remarcă ideea plină de miez, în care sentimentele patriotice se dezvăluie cu claritate, ca în imnul închinat celor care s-au jertfit în poezia „Eroilor pentru independență“ :

„Voi ați dat ce nu se poate
Ca un om să dea mai mult
Pentru țară, pentru frate,
Pentru tot ce-are mai scump.
Ați deschis prin jertfa mare
Țării falnic viitor,
Libertate, neatîrnare,
Stat de sine stătător“.

sau poezia „Odă ostașilor români“ :

„Prea mărim al vostru nume
Brațul vostru de oțel
Care s-a născut în lume
Cu virtuțile în el,
Ducînd faima vitejiei
De român și de oștean
Voi ostași ai României
Și urmași de-a lui Traian.
Voi ați înălțat cu cinste
În final biruitori
Steagul libertății sfinte
Românescu tricolor“.

Pentru Abrudean din satul Răpsig minuieste cu pricepere verbul, care îi fac poeziile sonore, fără a fi lozincarde. Sonoritatea versurilor sale este evidentă în poezia „Faptele eroilor din 1877“ :

„Sub pașii noștri sînt străbunii,
Ce pentru țară s-au jertfit,
Ei cinste adu-s-au națiunii,
Prin faptele ce-au săvîrșit.

Și pentru asta drept ca prețuire
Cu cîntul nostru de neînfrînt
Slăvim pe cei înnemurire
Și îi urmăm pe acest pămînt“.

Poeta-țarancă Ana Muntean din comuna Bîrzava, în poezia „Războiul pentru independență“ arată cum românii din cele trei țări s-au înfrățit în lupta pentru a scăpa de jugul turcesc, fără să pregete a-și sacrifica chiar viața. Ea insistă asupra vitejiei ostașului român. Iată cîteva versuri spre exemplificare :

„Țara noastră pregătită
De război, în 9 Mai
S-a declarat independentă
Să se scape de greu trai.

. . . . .

Din Transilvania, Bucovina,
Voluntari tineri veniră,
Să lupte cu îndârjire
Pentru-a țării dezrobire.

. . . . .

Românii luptau cumplit,
Neînsăimîntați și cu sete
De mii și mii de morți
Au căzut la parapete“.

În creația pictorilor naivi și a poezilor-țărani arădeni, întâlnim adevărată uniunea românului la lupta pentru neam. Marele eveniment din istoria noastră nu putea rămâne, și astăzi, la un secol de la înfăptuirea lui, fără ecou în viața spirituală a satului românesc. Toate aceste creații vorbesc simplu, limpede, convingător despre ceea ce țăranul român a trăit și a simțit, dovedesc, și în acest caz, marea forță creatoare a poporului nostru, care nu uită niciodată să cinstească așa cum se cuvine pe oamenii vrednici de faptele lor, pe vitejii neamului românesc.

LA LUTTE POUR L'INDÉPENDANCE DANS LES CREATIONS DES PEINTRES NAIFS ET DES POÈTES PAYSANS D'ARAD

(Résumé)

L'ouvrage s'arrête aux représentants du milieu rural, les peintres naïfs et les poètes paysans d'Arad, sur la façon dont ils reflètent les sentiments de ce moment particulier de l'Histoire du notre peuple, l'année 1877. Par le pinceau des peintres naïfs de Hălmagiu, parmi lesquels se fait surtout remarquer Ion Niță Nicodim et Ion Mihuț, de même que les ouvrages de Pal Biro d'Arad, on illustre toute une série de moments de la guerre pour l'Indépendance : le départ des volontaires transylvains, le passage de Danube, scènes de lutte.

Une autre catégorie de créateurs, accentuée dans l'ouvrage, celle des poètes paysans, accentue le courage des soldats roumains, met en relief le nom historique de „dorobanț“, l'esprit de sacrifice du paysan roumain et toute une série de moments inoubliables de la guerre pour l'Indépendance, réunissant des véritables hymnes adressés à l'héroïsme des soldats roumains.

Les illustrations, les exemples sont pris des créations des poètes paysans du département d'Arad : Emilia Iercoșan, Cornelia Bulzan, Ioan Lasca, Elena Rșșca, Elena Vodă, Petru Abrudan et Ana Muntean.

L'ouvrage souligne de l'oeuvre des peintres naïfs et des poètes paysans d'Arad l'adhésion du Roumain à la lutte pour l'indépendance, les créations qui parlent simplement, clairement, convainquamment de ce que le paysan roumain a vécu et a senti, en honorant comme il faut les héros du peuple roumain.

„ȚARA VILVELOR“

IOAN P. BOGDAN

Legende, povestirile și tradițiile din Munții Apuseni, amintesc de ființe fantastice — vilve — înzestrate cu puteri supranaturale considerate stăpînele și paznicii aurului — bogăția principală a acestor munți. Credința străveche că vilva este stăpînul și paznicul aurului și a comorilor din „băile“ Munților Apuseni ne duce cu gîndul la bunurile spirituale create de străbunii noștri în urmă cu milenii, păstrate și transmise din generație în generație pe calea tradiției¹.

Aceste vechi legende și tradiții pot face dovada vechimii și continuității neîntrerupte a poporului nostru pe aceste meleaguri.

Aceea care s-a ocupat de vilve și ni le-a făcut cunoscute într-un mod mai amplu a fost poeta Maria Botiș Ciobanu, care, impresionată de fantasticele povestiri cu „vilva băii“, ca și de cele cu „zmăi și balauri“ auzite de la minerii din Roșia Montană, le prelucrează în volumul „Țara moșilor — legende și credințe“. „După credința românilor, — păstrată din moși strămoși — ne spune autoarea — toate lucrurile au vilvă. Dar atîtea cîte au băile (minele, n.n.) de aur din Roșia Abrudului și jur, nu s-a mai pomenit nicăieri pe rotogolul pămîntului². Vilva poate fi bună sau rea : „vilva bună e albă și cu fața strălucitoare, vilva cea rea e neagră, ea se arată pînă la cîntatul cocoșilor³ și orice noroc sau necaz din mină erau atribuite acestor ființe⁴. Vilva cînd apărea, fie în mină, fie afară, se arată boieșilor în diferite forme, dar forma cea mai obișnuită sub care se arăta, era cea de pasăre, găină sau cocoș.

Puterea vilvelor era mare, ele putînd să transporte aurul dintr-o mină în alta și dintr-un munte în altul. „Vidrenii — scriu Frîncu și Can-

---

¹Vezi T. Frîncu și O. Candrea, *Românii din Munții Apuseni. Moșii*, Buc., 1888; Maria Botiș Ciobanu, *Țara Moșilor — Legende și credințe*, Arad, 1928; Al. Ciura, *Scrieri alese*, Ed. pt. lit., Buc., 1966; Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, Ed. Tineretului, Buc., 1965; Prof. dr. I. Iliescu și Ana Soit, *Cîntece populare minerești*. Ed. pt. lit., Buc., 1969; Tudor Pamfil, *Serbările de vară la români*, Studiu de etnografie, Libr. Socec, Buc., 1910; N. Densușianu, *Dacia Preistorică*, Buc., 1913; Oct. Floca, *Ghidul turistic al regiunii Hunedoara*, Deva, 1957; Mircea Eliade, *Comentarii la „Legenda meșterului Manole“*, Ed. Publicom.

²Maria Botiș Ciobanu, *op. cit.*, p. 8, din povestirea „Vuța lui Ilacri“.

³*Ibidem*, p. 7.

⁴Este interesantă legenda povestită de Maria Botiș Ciobanu, care s-a păstrat vie în acele părți, despre „Mihailă Grita“, un străbunic al scriitoarei. Acesta, după cum spune legenda, s-ar fi îmbogățit din minerit datorită faptului că „odată s-a întilnit cu un moșneag cu barba albă pînă la briu“ și care n-ar fi fost altul decît „vilva băii“. Moșneagul i-ar fi arătat vîna de aur dintr-o mină aflată în dealul „Cetatea Romanilor“, din hotarul Roșiei — vezi M. B. Ciobanu, *op. cit.*, p. 6.

drea în lucrarea „Moșii” — spun „că-n timpul cînd și-n munții Bihariei se lucrau băile, o găină de aur ieșea din băi spre a se așeza în vârful muntelui pe cuibul său, în care erau ouăle sale din aur. Vidrenii, atrași de frumusețea nemaipomenită a găinei au încercat să o prindă, ea însă a zburat în minele de aur de la Roșia (lîngă Abrud). De atunci nemai-puținându-se găsi aur în băile din acel ținut al Bihariei, moșii au încetat a le mai lucra, fiindcă găina din poveste era **vilva băilor** (...) și ea a dus aurul cu sine în părțile unde a zburat”⁵.

Tot de acest ținut al Munților Apuseni e legată o legendă, care vorbește de o zîină bogată și frumoasă, ce trăia pe vârful muntelui Găina, într-un palat strălucitor. Această zîină avea o găină cu pene de aur, care-i făcea în fiecare zi trei ouă de aur. Pe acestea zîina le dădea fetelor sărace cînd voiau să se mărite și veneau la ea să le ajute. Nimic nu-i era mai plăcut acestei zîine, decît să înzestreze bogat fetele sărace din împrejurimi.

Trei flăcăi din munți au răpit prin vicleșu : găina, îmbrăcîndu-se în straie de fete ca să poată intra în palat. Se spune că unul dintre flăcăi, în fuga sa cu găina și cu coșurile în care erau ouăle de aur a scăpat din mină un coș pe malul Arieșului. Ouăle sparte au fost luate de valurile rîului și de atunci se spune că Arieșul ar purta aur în nisipul lui bogat. Se mai spune în acea legendă că pe muntele Găina s-au aflat, printre stînci, ouă de aur. După cum se crede, tot din acele timpuri, an de an, moșii, flăcăi și fete, urcă spre vârful aceluși munte la tîrgul de pe muntele Găina⁶.

Toate aceste documente folclorice au rămas deasupra curgerii timpului, au plutit pînă în zilele noastre, fiecare dintre ele reprezentînd, într-un anumit sens, „fosile vii” și ne este de ajuns o singură fosilă pentru a reconstitui întregul organism din care a supraviețuit⁷. Legendele, povestirile și tradițiile poartă în sine universul mental care le-a dat naștere.

Din cele relatate de Herodot⁸, Strabon⁹, Isidor din Sevilla¹⁰ și alții, undeva la nord de Dunăre, în ținuturile hiperboreilor, sarmaților și arimaspiilor, aurul era păzit de grifoni — animale cu corp de leu și cap de vultur. După cum reiese din cele relatate de autorii amintiți, teritoriul celor trei popoare corespunde R.S.R., Ungariei și unei mici porțiuni din sudul U.R.S.S. Dacă admitem faptul că nimeni nu a cunoscut, în acea vreme, pe suprafața acestor teritorii alte mine de aur decît cele din Munții Apuseni atunci vom înțelege că grifonii, strămoșii vilvelor de azi, făceau parte din spiritualitatea strămoșilor noștri daco-geți acum peste două milenii.

⁵ Frîncu și Candrea, *op. cit.*, p. 67.

⁶ Oct. Floca, *op. cit.*, p. 199-200.

⁷ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 20, nota 18 și p. 66-68.

⁸ Herodot, *Istoriei*, I, Cartea a IV-a, cap. 10, în Ed. șt. Buc., 1961.

⁹ Strabon, *Geographia*, XI, 6. 2., în „Izvoare privind Istoria României”, vol. 1, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1964, p. 251.

¹⁰ N. Densușianu, *op. cit.*, p. 483, nota 8.

Faptul că în Munții Apuseni a fost patria de origine a grifonilor — vilve, reiese și din cele relatate de Lucian Blaga care, vorbind despre universul copilăriei sale, amintește : „Mama îmi spunea că-n Munții Apuseni ar fi o țară, «Țara vilvelor» și că între aceste vilve ce stîrnesc cîteodată bătălii, după chipul și asemănarea furtunilor. Fulgere multe, fulgere care lucesc uneori în zarea nordului, neurmăte de nici un tunet, ar fi săgețile de foc ale vilvelor“¹¹.

Încercînd să lămurim misterul care înconjoară această credință în grifoni-vilve, pornim de la considerentul că minele de aur din Munții Apuseni din cele mai vechi timpuri, pînă în evul mediu, au fost considerate cele mai bogate în aur din Europa. Este natural ca în jurul lor să se nască și să se dezvolte o viață spirituală proprie comunităților umane din zonă. În acele timpuri îndepărtate, anumite idei sau noțiuni, spre exemplu **putere, mărire**, în sensul puterii conducătorului de trib, nu-și aveau corespondentul și de aceea pentru a putea fi exprimate s-a recurs la comparații foarte ingenioase și sugestive, luate din natură. S-au îmbinat — **simbolul vulturului** — în sensul de **înălțime** sau **mărire** a conducătorului, cu — **simbolul leului** — în sensul de **putere, forță**, rezultînd o imagine care reprezenta un animal cu cap de pasăre și corp de leu, simbolizînd **mărirea și puterea conducătorului**. Din această idee s-a născut reprezentarea simbolică a grifonului-vilvă, mărturie păstrată pînă-n zilele noastre pe unele embleme nobiliare din Transilvania¹².

Că vilva sau grifonul reprezenta conducătorul politic sau militar, reiese și din faptul că pînă azi pe Valea Crișurilor Alb și Negru se vorbește de „vilva hoților“ sau „vilva lupilor“ în sensul de conducători.

Această îmbinare simbolică nu reprezintă altceva decît însăși imaginea social-politică și moral-religioasă a conducătorului de trib sau de uniune de triburi, din care s-a creat cultul regelui — fiul cerului — (Uranos-Zamolxis) la daco-geți.

Combinăția simbolică de grifon-vilvă, a creat cu timpul imaginea puterii și proprietății conducătorului sau regelui. Numai astfel se poate explica puternica credință păstrată pînă astăzi că „vilva este în toate băile, dar ca la împărăție apoi nicăieri“¹³.

Grecii antici n-au priceput niciodată simbolul îmbinării vulturului cu leul și atunci l-au botezat **grifos** în sensul de enigmă. Spre deosebire, determinarea autohtonă vilvă a avut întotdeauna un înțeles precis, adecvat sensului.

Se pune întrebarea de ce apare „vilva băii“ la minerii din Roșia Montană, în cele mai multe povestiri și legende, sub forma de găină sau cocoș și nu sub cea de grifon?

Într-o altă lucrare și comunicare „Originea mitologică a «Țîrgului de fete» de pe muntele Găina“ s-a demonstrat că actuala tradiție a acestui țîrg nu este altceva decît o veche reminiscență a acestor serbări mi-

¹¹ Lucian Blaga, *op. cit.*

¹² Emblema orașului Abrud; emblema de pe frontispiciul castelului Banffy din Cluj.

¹³ N. Densușianu, *op. cit.*, p. 928.

tologice, desfășurate pe acest vîrf de munte, în cinstea acelei divinități, care a fost numită aici Dochia sau Gaea. Ea însă, înainte de a fi numită așa, a purtat numele de Găina, după cum ne-o mărturisește numirea muntelui amintit și unde s-au desfășurat serbări în cinstea ei. Dovada ne-o fac o serie de monede de pe teritoriul Daciei care au ca efigie o pasăre ce stă în fața cuibului cu ouăle sale; o serie de legende antice, păstrate pînă azi pe aceste locuri precum și determinarea constelației „Găina“, „Găinușa“ sau „Cloșca cu pui“ după numele divinității.

Dacă Uranus, primul conducător care a dat lumii această organizare a fost reprezentat simbolic prin vultur și leu (grifon), soția sa Titaea (Gaea), nu a putut fi simbolizată sub aspectul mărimii decît printr-o pasăre. Fiind mama a 22 de fii, ea nu putea fi reprezentată decît printr-o găină sau cloșcă cu pui. Deci, primul grifon devenea regele, cei 22 de fii deveneau conducătorii de triburi, iar soția grifonului mama celor 22 de fii, neavînd calitatea de conducătoare efectivă, n-a putut deveni grifon și a rămas în continuare găină sau găinușcă — păstrîndu-și așa mărimea. Cu timpul, după moartea ei, s-au instituit serbări ca și celorlalți zei, ea fiind identificată cu muntele ce i-a fost dedicat. Grifonii se nășteau deci, din ouăle de aur ale acestei găini, clocite pe vîrfurile muntelui Găina ca și pe cel al Bihariei. Este normal, atunci, ca în acest ținut unde se nășteau grifonii, vilva să se arate mai adesea sub forma simbolizată printr-o găină (vilva matcă) decît sub forma grifon.

Divinitatea feminină numită de populația acestui ținut **Mama sau Moma Codrilor**, după cum o arată o serie de legende, era și stăpîna munților și, implicit, a bogățiilor acestora, respectiv a aurului.

Mai mult, Găina, identificată mai tîrziu cu Pămîntul (Terra sau Gaea), s-a păstrat în zona vîrfului Bihariei sub numele unei păsări din ordinul ciocănitoarelor, numită de localnici **gae**. La culorile roșu, albastru și negru de pe corpul și gîtul acestei păsări fac aluzie scriitorii antici Ctesias și Aelian, care descriu grifonul și culorile lui.

Avînd în vedere puterea conducătorului sau vilvei, apariția sa la nivelul oamenilor de rînd stîrnea agitație, fapt care a dus la termenul lingvistic de **vilvă**, în sensul de agitație sau a **face vilvă** în sensul de mișcare, tumult.

2.

ORIGINEA MITOLOGICĂ A TRADIȚIONALULUI „ȚIRG DE FETE“ DE PE MUNTELE GĂINA

De multe milenii, pe muntele Găina se adună în fiecare an, la data de 20 iulie, locuitorii de toate vîrstele din ținuturile locuite de moți, pentru a petrece cîteva ore pe vîrfurile acestui munte.

Serbarea populară, interpretată greșit ca un „țirg de fete“, are ră-

dăcini mult mai profunde și cauze determinate de elemente cu totul speciale.

În trecut, vizitatorii care luau parte la serbare urcau muntele încă în seara zilei precedente, unde, la lumina nenumăratelor focuri aprinse de fiecare grup, conform unui obicei mai vechi, petreceau toată noaptea. Odată cu revărsatul zorilor, începeau să apară locuitorii din apropiere în ținută de sărbătoare, având în frunte ceterașii și buciunătoarele. Petrecerea, cu dansuri și hore, în care participanții se grupau pe zonele de unde veneau, dura pînă la ora 14,00, cînd lumea începea să se împrăștie. Abia peste un an, la aceeași dată, locuitorii din aceste părți se revedeau din nou pentru a continua obiceiul din strămoși.

Cu prilejul serbării se desfășura aici și un târg cu produse de industrie casnică, dar mai ales obiecte de artizanat local, pe care vizitatorii le cumpărau ca amintiri de la „tîrg“.

Deci, serbările de pe muntele Găina, în special, erau ocazii în care tineretul se întâlnea, petrecea, rezultînd chiar căsătorii. Analizînd, în concluzie, noțiunea de tîrg, putem vedea că ea are mai multe sensuri, dintre care reținem pe cel cu rolul privind tîrgul realizat între tinerii care voiau să se căsătorească după serbarea de pe muntele Găina. Era așa-zisul „tîrg de dat“ sau „datu“ adică, aici pe munte fiecare-și întâlnea sortitul sau sortita, fără să fie vorba, deci, de aspectul economic de vânzare-cumpărare.

Deci, după ce caracterul sacru, de divinizare a unei zeități a dispărut, s-a păstrat doar tradiția, iar restul s-a redus la o mare petrecere populară.

Despre această serbare nu se poate spune, după cum pretind unii, că ar fi avut odată un caracter economic, deoarece în alte părți ale acestei regiuni a Munților Apuseni, ar fi fost locuri mult mai potrivite pentru un astfel de tîrg, decît aici unde urcușul era lung și căile de acces erau dificile. Necesitatea tîrgurilor impunea ca ele să se țină de mai multe ori pe an, și-n afară de aceasta, se mai organizau în ținut tîrguri mari cum erau cele de la Cîmpeni, Abrud, Vașcău, Hălmațiu etc., de unde lumea se putea aproviziona mult mai ușor, fără să fie nevoie să urce și să coboare 30 km.

După numele pe care i l-au dat străinii și căruia i-au făcut mare reclamă de „tîrg de fete“, oricine ar fi ispitit să creadă că el ar fi remisența unui astfel de tîrg.

La unele popoare antice se cunosc astfel de obiceiuri, dar ele nu s-au păstrat și n-au generat o tradiție de lungă durată. Vorbînd despre tîrgurile, nedeile sau despre serbările populare care se desfășurau pe creasta principală a Bihariei, începînd cu platoul Călineasa, vîrfurile Pietra Grăitoare, Curcubeta Mare, Gălășoia și Găina, specialiștii în etnografie români și străini au încercat să le pătrundă tainele¹⁴. George Vilsan ajunge la constatarea că „prin vechimea lor, prin caracterul lor

¹⁴ Vezi: I. Muslea, în „Cercetări de etnografie și folclor“, II, Ed. Minerva, Buc., 1972, p. 349-388; G. Vilsan, *Nedeile de pe culmile Carpaților, în pămîntul românesc și*

original și prin toate supozițiile pe care le sugerează aceste serbări ale munților pot fi considerate una dintre cele mai importante probleme de geografie umană a Carpaților¹⁵.

„Cele câteva nedei care se mai țin și astăzi pe unii munți — spune Ion Conea — nu mai sînt decît o umbră a ceea ce a fost. E firesc, ele au mers paralel și în pas cu evoluția păstoritului în Carpați, împărtășindu-i deopotrivă grandoearea și decadența¹⁶.

Ei au atins și problema „tîrgului de fete“ de la Găina, care are atîtea trăsături comune cu nedeile, și arată că de această tradiție se ocupă cercetătorii de mai bine de 150 de ani¹⁷.

Dacă la origine această serbare n-a fost „tîrg de fete“, atunci ne putem pune întrebarea — ce putea să fie serbarea de pe muntele Găina și de pe alte 5—6 vîrfuri ale masivului Biharia? Numai pentru o simplă întîlnire de cîteva ore, nimeni n-ar fi făcut un efort de 20—60 km spre a urca și coborî un lung șir de munți.

Această festivitate populară, după cum vom încerca să argumentăm, este o reminiscență foarte îndepărtată a unei serbări specifice munte-nești, legate de cele mai înalte vîrfuri ca și de anumite tradiții ale unor serbări organizate în cinstea unor personaje din mitologia traco-daco-getică.

Daco-geții și tracii balcanici nu aveau statui și nici temple ridicate în cinstea divinităților lor, care să le servească drept locuri de întruniri, sacrificii și închinări în onoarea acestor zeități. Ei practicau cultul dedicat zeilor de munte pe vîrfurile celor mai înalți munți din ținuturile lor.

Românii, urmași ai daco-geților, au păstrat în zestrea lor spirituală

Irumuseștea lor, Buc., 1942; I. Cornea, *Din geografia istorică și umană a Carpaților. Nedei, păstori, nume de munți*, în „Bul. soc. de geografie“, Buc., 1936, p. 47-48; Abraham Barcsay, *Lakadalom modja az olahokonal*, în „Ket nagysagos elmenek kötlemenyes szülemenyei“, Pojon (Bratislava), 1789, în trad. lui A. P. Tudor, *Teme românești în poeziile lui A. Barcsay*, Buc., 1936, p. 8-13; Iacob Ferdinand Miller de Brasso, *Geographische-historische Beschreibung... in Biharer Komitat*, în „Acta Literaria Musei Nationali Hungarici, Buda, 1818, p. 329-330; G. Bogdan Duică, *Un text despre moși*, în „Societatea de miine“, Cluj, nr. 2/1925, p. 336-357; *Regele*, Budapest, 1833, p. 106-107; *Fellertal*, Budapest, 2, nr. 23/1835; *Magyar Haza* Vandor, Budapest, 5/1835; *Satelit*, Brașov, p. 313-314; Francisc Kazinczy, *Utazasai, Eredeti munkai*, Ed. Bajaes Schedel, II, Buda, 1839, p. 262; Jokay Mauritiu, *A Ceinai leanyvasar*, în „Az Ustökös“, 2/1859, p. 82, 90-92; G. Ioanete, *O scurtă ochire asupra însămintărilor din Țara Moșilor*, în „Foaie pentru minte“, nr. 39/1860, p. 292; I. Drăgăescu, *Tîrgul de dat de la Găina*, în „Familia“, 7/1871, p. 300; R. Patilja, *Tîrgul de fete de la Găina*, în „Familia“, 8/1872, p. 94-95; I. Slavici, *Die Rumänen in Ungarn, Sibenbürgen und der Bukowina*, Wien und Taschen, 1881, p. 123-127; O. Candrea și T. Frîncu, *Rotacismul la moși și istrieni*, Buc., 1866, p. 117-120 și *Românii din...*, p. 70; *Grigore Sima a lui Ioan*, în „Familia“, 19/1883, p. 366-367; Ioan Buteanu, *Stîna din Vale*, în „Familia“, 30/1894, p. 34; Silvestro Moldovan, *Tîrgul de fete din Găina*, în „Familia“, 34/1898, p. 519; Grigore Moldovan, *A romansag, II*, p. 66-67.

¹⁵ George Vălsan, *op. cit.*

¹⁶ I. Conea, *op. cit.*

¹⁷ I. Muslea, *op. cit.*

cultul acestor zei de munte. Un prim motiv care ne îndreptățește să susținem acest lucru este legenda despre „Baba Dochia“ care a circulat la poalele muntelui Găina, în fostele județe Zărand și Bihor. Legenda despre „Baba Dochia“ care s-a împietrit pe muntele Găina din cauza unui ger cu viscol¹⁸ este legată de o divinitate păgînă și ea constituie în aceste locuri o reminiscență mitologică antică. Rezultă că, încă din antichitate, pe vîrfurile muntelui Găina era practicat cultul unei divinități identificată cu Gaea sau „Magna mater“. Această ființă a fost numită probabil la daco-geți „Baba Dochia“, deci cea care aici, pe acest vîrf, a avut serbări comemorative anuale, din care ne-au rămas reminiscențele cunoscute pînă azi.

Autorii antici arătau : „... barbarii cinșesc cu deosebire pe legiuitorii și dascălii lor, numindu-i zei...“¹⁹. Același lucru s-a întimplat probabil și cu acea ființă omenească feminină, care mai tirziu a ajuns să fie numită în mitologia antică „Gaea“ și identificată cu Terra sau Pămîntul. Această divinitate, după cum arătam, este una și aceeași cu Titaea, soția lui Uranus, care după numărul copiilor sau după meritele și înțelepciunea sa, a fost pusă după moarte în rîndul zeilor²⁰. La geto-daci, ca și la alte popoare de neam tracic, la care cultul era legat de vîrfurile munților, personajul căruia trebuia să i se creeze un cult, primea odată cu divinizarea o anumită zi a anului pentru sărbătoare și un vîrf de munte pentru săvîrșirea cultului. Înălțimea vîrfului trebuia să fi fost și ea aleasă în funcție de ierarhia pe care o deținea cel divinizat în rîndul familiei zeilor. Pentru ca amintirea numelui și a faptelor personajului zeificat să devină nemuritoare și eternă, alături de muntele ce i-a fost dedicat de serbările anuale, i s-a mai dedicat pe cer o anumită constelație, un grup de stele. Numai astfel se poate explica că aproape toate constelațiile cerești au fost botezate cu numele unor divinități. Deci, muntele și constelația care au fost dedicate „Magnei mater“ sau „Dochiei“ în regiunea Zărandului și Bihorului a fost vîrfurile Găinei, după cum reiese din legenda culeasă de la poalele muntelui. Inițial, probabil că a purtat numele de „Găina“ sau „Cloșca cu pui“ și nu pe cel de „Magna mater“, Gaea sau Dochia. O dovedește și constelația cu același nume („Cloșca cu pui“) dedicată „Magnei mater“. Dacă zeița divinizată ar fi purtat alt nume, constelația ar fi purtat și ea alt nume. În religia geto-dacilor aceasta era Gaea sau Dochia.

Exista probabil și varianta de a se dedica personajului divinizat și o pasăre, cea mai caracteristică ținutului. Să nu uităm că în pădurile din jurul vîrfurilor Găina și Biharia, trăiește o pasăre din ordinul ciocăni-toarelor, de mărimea unei găini numită și ea tot „gae“ — numele ei fiind legat de cel al divinității amintite „Gaea“. Tot din cultul zeiței

¹⁸ Legendă culeasă de inv. Sala, din Vașcău, din zona de la poalele Bihariei, vezi N. Densușianu, *op. cit.*, p. 188, nota. 1.

¹⁹ Clemens din Alexandria, *Covoarele*, I, 15, p. 130, în „Izvoare privind Istoria României, vol. I, p. 636.

²⁰ Vezi Diodor din Sicilia, în „Biblioteca Historica“, III, 57; vezi N. Densușianu, *op. cit.* p. 928.

Gaea, Găina, Dochia își are originea și legenda despre zîna (vîlva), care locuia pe vîrfurile muntelui și avea o găină care-i făcea zilnic trei ouă de aur...²¹.

Obiceiul de a suna din tulnice în tot cursul zilei cînd au loc serbările de pe muntele Găina este tot în legătură cu divinitatea amintită. Scriitorul Suidas ne confirmă că în antichitate zeița Gaea era imaginată cu buciul în mînă, iar Phidias, celebrul sculptor al antichității grecești, o înfățișează pe aceasta șezînd pe tron și ținînd în mînă un timpan (bucium sau surlă) iar în partea inferioară a tronului au fost figurați doi lei²².

În folclorul nostru românesc, de asemenea, apare „Maica Domnului“ ținînd în mînă un buciul de aur, din care răsuna cîntecul în cele patru colțuri ale lumii, toate zînelé se adunau, iar pămîntul se legăna²³.

Așadar, atît în reprezentările mitologice ale antichității cît și în folclorul românesc, divinitatea feminină, identificată la un moment dat cu muntele ce i-a fost închinat, era nedespărțită de acest tulnic, după cum tot nedespărțită de acest instrument a rămas și sărbătorirea închinată ei. Cîntecul din tulnice, executat de tinere fete, în cursul zilei „tîrgului“ este reminiscența imnului de slavă închinat divinității adorate inițial.

De aceeași sărbătoare se leagă și tradiția aprinderii focurilor în seara precedentă sărbătoririi, cînd vizitatorii urcați pe munte petrec cîntînd sau spunînd basme. Probabil că în aprinderea focurilor s-a păstrat reminiscența focurilor sacre de odinioară, pe care se ardeau o parte a jertfelor aduse în cinstea acestei divinități.

În șapte locuri de pe creasta nord-sudică a Bihariei au existat serbări similare, fapt care atestă că toate acestea au fost odată locuri sau vîrfuri dedicate celor șapte mari divinități ale mitologiei antice.

3

URMELE CULTURII „MAGNEI MATER“ SAU GAEII ÎN ȚINUTUL ZĂRANDULUI

De la vîrfurile Găinei, la o depărtare de vreo 40 km spre vest, în hotarele satelor din zona Gurahonțului — Iosășel și Gura Văii — s-au mai păstrat o serie de tradiții, toponime și alte vestigii care prezintă o mare asemănare și se pare că au o strînsă legătură cu mitologia antică.

Catena de munți ce se desprind din vîrfurile Bihariei și care coboară spre sud-vest printre văile Crișurilor Alb și Negru se numește „Codru Moma“, cu vîrfurile cel mai înalt „Moma“ sau „Momuța“. Vizavi de acest

²¹ O. Candrea și T. Frîncu, *op. cit.*, *Românii...*, p. 67.

²² Vezi Pausanias, *Graeciae Descriptio*, I, 3. 5.; Arian, *Periplus*, IX, 1.

²³ Ov. Tocilescu, *Materiale folclorice*, I, p. 155.

vîrf, la sud în Munții Zărandului, se înalță alt vîrf, numit „Drocea“. În aceste părți Baba Docia era numită „Baba Drocea“ Credem că atît Moma Codru cît și Drocea au fost odată dedicate aceleia pe care romanii o numeau „Mater montium“ iar aici era „Moma sau Mama Codrilor“.

Din masivul Codru-Moma se desprinde o coloană de dealuri ce iau direcția spre sud și care într-un anumit loc se desfac în trei dealuri paralele avînd forma unei furci cu trei coarne, care coboară pînă în marginea văii Crișului Alb unde se întrerup brusc formînd o depresiune stîncoasă pe o lungime de vreo 4 km, numită „La stenii Honceanului“ sau „Stenii de la Iosășel“.

Cele trei dealuri se numesc Măgura, „Dealul Boilor“ și Glemeia și sînt bogate în cremene pe care omul, după cum o dovedesc cercetările arheologice din zonă, a prelucrat-o în unelte în epoca paleolitică.

Pe dealul dinspre răsărit numit Măgura se înalță două vîrfuri dintre care unul este numit „Vîrful zînei“ iar al doilea „Vîrful Steanului“. La o depărtare de aproximativ 2 km se înalță al treilea vîrf numit „Vîrful Medeeșului“. Există o asemănare între denumirea acestora trei vîrfuri și numele celor trei Gorgone din mitologia antică, denumite de Hesiod. „Steno, Eurial și Medusa“²⁴, care locuiau pe țărmul rîului Okeanos. Lui Steno îi corespunde vîrful Steanului, lui Euriale — vîrful zînei iar Medusei — vîrful Medeeșului. Denumirea de Euriale cu înțelesul de „lat“ (gr.), în limba latină îi corespunde „latus“ cu înțelesul de larg, lat. Nu ne putem gîndi decît la zeița (zîna) care purta un nume asemănător — Latona, mama zeului Apollo. Deci vîrful zînei s-a numit după numele zeiței Latona — fiind cel mai lat dintre cele trei dealuri.

Legătura este cu atît mai interesantă cu cît în tot ținutul se serbează. din primăvară pînă-n toamnă — Nedeile. Este vorba de o serbare populară care trebuie să fi fost instituită în cinstea unei ființe care a ieșit din comun pe care o putem asimila cu Medeea sau Nedeea din mitologia greacă.

Satul cel mai apropiat de „vîrful zînei“ este Gura Văii, unde a circulat pînă tîrziu în evul mediu o legendă că aici a trăit o zîna sau prințesă numită Voica sau Voichița. De aici și denumirea maghiară de Voika haza. Această prințesă, nu poate fi alta decît fiica bătrînului Novak pe care l-am identificat cu zeul Saturn.

Există cu această Voică sau Voichița a lui Novac, mai multe variante ale aceleiași balade, privind răpirea ei de către turci și despre luptele fratelui ei Gruia lui Novac cu turcii. Bătrînul Novac este confundat de unii în folclorul românesc cu Baba Novac eroul sîrb din armata lui Mihai Viteazul, deși Novac nu are nici o legătură cu acesta fiind identic cu zeul Saturn. Probabil că pe legendele mitologice ale acestor ținuturi au fost brodate în evul mediu noi legende cu o parte din personajele antice dar localizate în timp pe vremea turcilor.

După cum reiese din cele de mai sus, aceste serbări constituie o tradiție care, cu mari eforturi și sacrificii, a fost păstrată peste milenii, din

²⁴ Vezi Hesiod, *Theogonia*; vezi N. Densușianu, *op. cit.*, p. 387.

antichitatea daco-getică pînă în zilele noastre. Or, dacă tradiția e antică rezultă că populația de azi a acestui ținut este continuatoarea peste milenii, pe aceleași locuri, a populației băștinașe care a creat tradiția, adică a daco-geților. Fără să exagerăm putem afirma că dacă continuitatea ar fi fost întreruptă măcar un moment, ar fi dispărut și tradiția și nu s-ar mai fi putut transmite. Cu atît mai mult, dacă poporul român nu ar fi fost urmaș direct al daco-geților, băștinași în aceste locuri, ci ar fi venit mai tîrziu, după ce tradiția s-a pierdut, ce interes ar mai fi prezentat pentru românii din jurul acestui munte să continue aceste tradiții și de la cine le-au preluat? Pe de altă parte, cum au ajuns tocmai românii să și-o însușească și să și-o perpetueze și de ce nu și-au însușit-o alții care pretind a se fi așezat pe aceste locuri înaintea românilor?

Cert este că țăria cu care s-au păstrat și cultivat aceste tradiții ca și celelalte mituri și legende ale poporului român reprezintă o componentă a ființei lui etnice. Ele nu au fost decît hrana lui spirituală care a fost realimentată an de an cu ocazia acestor sărbători, sus pe aceste vîrfuri în locurile tradiționale ale divinităților lor.

În aceste părți și pe această creastă principală de munți ai Bihariei, din care fac parte: Călineasca, Piatra Grăitoare, Curcubeta Mare, Curcubeta Mică, Gruiu Lumii, Pietrele Aradului, Găina și Vulcanul, fiecare dedicate cîte unei divinități, vedem noi „munții sfinți“ ai Daciei de care ne vorbesc scriitorii antici. Această creastă a fost odată „Pantheonul dacic“ iar reminiscențele lui mai dăinuie încă transmise în aceste serbări tradiționale.

Cultul acestor divinități și serbările lor au fost așa de adînc înrădăcinate în conștiința băștinașilor acestor locuri, încît nici un alt cult nu le-a putut înlătura și nici înlocui cu altele.

LE PAYS DES FÉES

(Résumé)

L'ouvrage „Pays des fées“ met en évidence quelques éléments de la mythologie du peuple roumain. L'attention particulière qu'on accorde au „marché aux filles de la montagne Găina“ démontre que ce „marché“ est issu de la tradition dace-gétique.

Le fait qu'on a gardé les éléments traditionels, que ces éléments se sont transmis dans la culture du peuple roumain illustre une continuité millénaire.

DOCUMENTE

DIN ACTIVITATEA CONSILIULUI NAȚIONAL DIN INEU (JUD. ARAD) 1918—1919

NICOLAE ROȘUȚ

Între localitățile județului Arad cu cea mai intensă activitate în lupta de eliberare națională la începutul secolului al XX-lea și mai ales în preajma desăvârșirii statului național unitar român se numără și Ineu. Aici a fost ales dr. Ioan Suciu ca deputat român în parlamentul din Budapesta (1905—1910).

În anul 1918 locuitorii Ineului conduși de dr. Ioan Suciu, înv. Pavel Dârlea, dr. Silviu Pășcuția au fost din nou la înălțimea sarcinilor istorice ce s-au pus în fața poporului român. Din documentele prezentate — păstrate cu multă grijă de primarul orașului — care cuprind rezoluții și protocoale — elaborate între 10 noiembrie 1918 și 4 ianuarie 1919 rezultă frământările ce-au cuprins localitățile din această perioadă cu evenimente atât de importante ale istoriei naționale. Astfel la Ineu limba română — „limba dulcele noastre mame“ — ca limbă protocolară se introduce în 10 noiembrie odată cu arborarea steagului românesc tricolor la Casa comunală.

Deosebit de valoroase ni se par datele din protocoalele referitoare la curentul democratic și umanitar cu măsurile luate de Consiliul național local. Astfel în Consiliul național comunal erau reprezentate toate clasele și păturile sociale (vezi protocolul din 10 noiembrie 1918). De asemenea în consiliu erau alături de români și maghiari după cum și gărzile naționale locale aveau în componența lor reprezentanți ai celor două comunități etnice (vezi protocolul din 26 noiembrie 1918).

În atenția organelor de conducere românești au stat în primul rând, satisfacerea nevoilor populației — aprovizionarea cu alimente, lemne, îmbrăcăminte.

Noile autorități s-au preocupat și de înlăturarea vechilor practici din administrație — corupția, înșelarea poporului etc. Când s-a pus în discuție, în consiliul comunal, activitatea vechiului notar Strasser el este îndepărtat din funcție pe motiv că „prin ținuta sa s-a făcut odios înaintea poporului românesc — ba și străinii din comună de loc nu-l doresc a mai funcționa la noi“.

La începutul anului 1919 organele comunale românești se preocupă și de primirea trupelor române care erau așteptate să sosească în Ineu. Consiliul comunal hotără „ca-n numele comunei Jenopolia trupele fraților români să fie primite în mod demn cu care ocazie întreg consiliul se va prezenta spre beneventare“.

Aceste documente, ca de altfel și cele ale altor localități din județul Arad, vin să dovedească actul de dreptate ce s-a făcut prin unirea Transilvaniei cu România, bucuria poporului la împlinirea acestei năzuințe seculare și orientarea nouă democratică a primelor măsuri luate de autoritățile românești.

REZOLUȚIA

Poporul Român din Boroșineu — azi din nou reînviată Jenopolia română cu ziua de 10-23 Noemv. 1918 — conștiu, de sfințenia zilelor mari ce'lea ajuns declară,— sărbătorește : „că cu ziua de azi în toate afacerile sale comunale limba protocolară va fi limba dulcei noastre mame, — limba românească.

Prin ceea ce se aduce la cunoștință marelui Consiliu Național Român forurilor și prin aceasta tuturor oamenilor de bine și ca semn vădit arborează pe edificiul casei comunale falnicul nostru treicolor.

Pentru conziliul comunal și în numele adunării naționale.

Pavel Dârlea m. pr.
înv. dir. rom.
și ca concrezutul și
prin organizatorul adu-
nării naționale

Dr. Silviu Pășcuțiu m.p.
comisar național poporal

Constanțiu Teodor Feier m.p.
membru în conziliul național,
comunal.

George Pantea m.p.
nou alesul jude comunal

Conform programei urmează Constantin F. Feier preot și vorbind de zilele nouă care aduc cu sine idei mărețe — urmează prea natural că dărâmându-se din fundament vechiul și putrădul sistem de mai înainte, la dorința ostașilor din comuna noastră propune pe următorii de a fi aleși în conducerea afacerilor comunale, cari propuși sînt recrutați din toate clasele în proporția numerică și anume :

I. Consiliul Comunal

Președinte dr. Ioan Suci.
vice președ. Pavel Dârlea.

II. Antistia comunală.

Jude = George Pantea

II. Jude = Ilarie Stepici

Cassar = Pavel Palcu

Jurați = George Jurca

Plăieși = Avram Buțiu (bădița), Nagy István.

PROTOCOL

luat la 10—23 noemvrie 1918 în adunarea națională poporală ținută sub cerul liber înaintea bisericeii române din comuna Jenopolia la 10 oare a.m.

Deschizându-se adunarea prin Dr. Silviu Pășcuțiu carele în cuvinte însuflețitoare la dorința gardei locale a convocat aciasta mare adunare.

Urmează în ordinea staverită la cuvînt învățătorul dir. Pavel Dârlea, carele în urma enumerării evenimentelor perondate în istoria națională a poporului românesc din Ungaria și Transilvania, în urma rezultatului ajuns prin jertfa în sânge și muncă a poporului nostru în decursul acestui sângeros rășboi, în urma dreptului suveranității naționale romane și în fine cu provocare la recunoștința, prinosul adus poporului nostru românesc din partea marelui și umaniului a regenerătorului și e-liberatorului Vilson; de altă parte conștiu de sfînțenia acestor zile mari ce ie-am ajuns — propun — iar adunarea națională cu unanimitate și mare însuflețire primește „Rezoluțiunea de pe prima pagină acestui protocol — adecă de azi înainte în reînviata Jenopolia în toate afacerile comunale limba protocolară va fi limba românească.

III. Comisar poporal național

I. dr. Silviu Pășcuțiu

II. Constantin T. Feier

IV. Membrii consiliului comunal.

1. Adam Buțiu (pipăraș)
2. Adam Joja.
3. Nicolae Pantea tiner
4. Constantin Măneran
5. Laczkó Pal toții din șirul păturei sărmane a locuitorilor.
6. Pavel Hervei
7. Nicolae Tripa
8. Mitru Buțiu
9. Ioan Feier (budiș)
10. Ujláky Petár toții din stratul celor mai puțin lipsiți.
11. Pavel Dârlea inv. dir.
12. Petru Crișan (al lupului)
13. Adam Chertișan
14. Avram Indrieș
15. Nagy Péter din clasa mijlocie.
16. Ignat Moș
17. Nicolae Bolog (scârtoaga)
18. Constantin T. Feier preot
19. Znorovszky Ferencz
20. Korényi Péter din clasa mai cu bună stare.
21. dr. Kornel Șorban protopop. r. kath.
22. dr. Schrik Arnold not. public
din partea inteligenței din loc.

Adunarea cu aclămație declară de aleși pe susnumiții și din pepturile celor de peste 600 inși prezenți ca semn vădit al alegerii răsună „Să Trăiască!”

Arborându-se stindardul nostru național pe edificiul casei comunale numai decât comisarul național poporal dimpreună cu cei aleși depun jurământul prescris.

Terminându-se mărețul act al acestei prime adunări naționale populare, poporul în perfectă ordine la oarele 12¹/₂ să împrăștie la vetrele lor, iar un exemplar din acest protocol și rezoluțiune numai decât se va trimite marelui Consiliu Național Român și forurilor competente.

D. c. m. c.

Pentru autentificare.

Pavel Dârlea m.p.
subs. cons. naț. pop.
comunei Jenopolia

Dr. Silviu Pășcuțiu m.p.
comisarul naț. pop.

Constantin T. Feier m.p.
vicecomisarul naț. pop.

George Pantea m.p.
judele comunei Jenopolia

Pentru esactitate :
L.s. SS/Pavel Dârlea
v. președ. cons. naț.

PROTOCOL

luat în prima ședință a consiliului național comunal din Jenopolia-Boroșineu — la 26 noemv 1918 orele 2 d.a. în localitatea casei comunale.

Prezenți :

V. preș. cons. naț. pop. Pavel Dârlea, G. Pantea jude, dr. Silviu Pășcuțiu comisar naț. pop., — membrii consiliului I. Stepici, G. Jurcă, Av. Buțiu, Ad. Buțiu, Ad. Joja, N. Pantea tiner, Constantin Măneran, Laczkó Pál, P. Herbei, Nic. Tripa, M. Buțiu, J. Feier, Ujlaki P., Ad. Chertișan, Av. Indreieș, Nagy Pál, Ignat Moș, Nic. Bolog, dr. Kornel Șorban, dr. Schrik Arnold.

Deschizînduse ședința prin comisar pentru autentificarea acestui protocol se esmit v. președ., judele și comisarul.

Nr. 1.

V. președ. aflând, că cea mai arzândă lipsă este provederea locuitorilor cu bucate de drept se propune a se alege o comisie permanentă de alimentație.

Unanim se decide :

Conziliul național comunal în aceeași comisie alege pe dr. Schrich Arnold, Ilarie Stepici și Adam Buțiu (pipăraș). Prețul bucatelor în considerația vremurilor îl stăverește.

1. Grâu maja m.	75 cor.
2. Orz ovăs	65 „
3. Cucuruz	60 „

Având comisiunea a erua unde se află bucate, a le cuprinde și succesive a se îngriji de transportarea lor în comună.

Nr. 2.

V. președ. Pavel Dârlea, după ce constată că populația în acest timp de iarnă duce greu din cauza lipsei lemnului de foc; deci propune de a se alege și pentru aceasta o comisiune.

Decis unanim :

În această comisiune se alege dr. Kornel Șorban, Nagy Péter, și Nicolae Pantea tiner. Prețul lemnului se stăverește 25 cor. cubical, 50 cor., sfârtaul. Cei lipsiți au a se insinua în urma avizului prin baterea dobei înaintea comisiei. Cvantul lemnului de lipsă din 2-2 săptămâni se va acvira din partea antistiei din pădurile din hotar. Adusul lemnului de lipsă din 2-2 săptămâni se va efeptui prin proprietari de căruță cu o chirie de 15 cor. de la boltă și 12 cor. de la rovină.

Nr. 3.

Se prezintă afacerea încasării diferitelor aruncuri cari în vremea aceasta stagnează total și după ce atât alimentarea publică cât și diferitele plăți se decide

A se bate doba iar bani încasați în diferitele aruncuri în vederea lipsurilor locale și urgente să se întrebuițeze pentru acoperirea lor.

Nr. 4.

V. președ. alegându-se noua antistie comunală ca timp de tranziție și preluare pe lângă casarul vechiu noul casar; pe lângă juratul de bucate

noul jurat. Pavel Herbei până la 15 Decembrie propune ca în comun să lucreze și administreze.

Decis :

Conziliul primește propunerea cu aceea că judele comunal G. Pantea, judele II I. Stepici, juratul G. Jurcă — plăeși Avram Buțiu și Nagy István numai decât își încep funcționarea, iar casarul Pavel Palcu pe lângă garanța.

Nr. 5.

Comisarul poporal dimpreună cu judele comunal fac propunerea că după ce notarul Strasser prin concrezuții săi a scos la vânzare croampele și alte alimente, nutrețul și grăunțele le-a cuprins nu pentru privați ci pentru tot publicul.

Decis :

Conziliul național unanim ia la cunoștință cele spuse și pe mai departe îndrumă antistia comunală ca orice aliment nutreț grăunțe și altele din averea fostului notar și a altora, să se cuprindă pre semea publicului din Jenopolia iar prețurile să fie moderate și juste.

Nr. 6.

V. președ. propune că după ce poporul românesc din Jenopolia a fost darnic pentru scopuri filantropice și de prosperare și după ce poporul românesc, de pretutindenea la 1 Decembrie 1918 se va prezenta la Alba Iulia pentru deliberarea asupra sorti sale și după ce și comuna noastră prin fiii săi se va prezenta la cea măreață adunare din casa comunală să se pună la dispoziție suma de 400 cor. participanților. Cu unanimitate se decide :

Conziliul primind propunerea făcută împuternicește pe judele comunal V. președ. și comisarul cu ridicarea sumei și distribuirea ei, iar pe seama.

Nr. 7.

V. președ. în vederea că locuitorii comunei sânt plini de plânsori de altă parte, că pentru cei ce ar conturba ordinea și bunul mers public, precum și pentru aplanarea diferitelor neînțelegeri și până ce publicul se va liniști să se esmită o comisie care de 2 ori pe săptămână lunia și mercuria să se ocupe de aciasta afacere.

Cu unanimitate se decide :

Conziliul cu însuflețire ia la cunoștință aciasta propunere și alege pe Constantin T. Feier, Pavel Dârlea și Nicolae Bolog care comisie să funcționeze și în afacerea staveririi ajutoarelor de răsboiu.

Nr. 8.

V. președ. aduce la cunoștință că garda civilă existentă cu numărul mare al gardiștilor de aproape 100, nu altcum și plata 30 cor. la zi pentru un gardist ar fi o sarcină insuportabilă, face propunere: Garda să devie națională întru toate organizându-se prin dl. subl. Avram Ursuțiu astfel ca numărul gardei naționale să fie de 36 (24 români și 12 străini) cu plată la zi 6 cor. pe lângă cost cvartir și încălzit, în bani gata 10 cor. începînd cu ziua de mâne 27 nov. garda să fie permanentă la casa comunală unde va fi locuința în odaia plăieșilor și altele.

Decis unanim:

Conziliul național comunal primește propunerea și esmite ca comisie de asentare și alegere pe Ioan Feier, Nagy Peter și Adam Chertușau.

Nr. 9.

V. președ. prezintă cererea văduvei Eva Alb de a i se da cassa de sub. Nr. în arândă.

Se decide:

Consiliul numitei îi dă casa în arândă cu 100 cor. anual iar cu eventuala repararea spesele să fie anumitei.

Nemai fiind alte obiecte ședința se încheie iar protocolul se sub-scrie și autentică.

D.e.m.s.

Dr. Silviu Pășcuțiu m.p.
comisar naț. pop.

Pavel Dârlea m.p.
V. președ. com. naț. cercual

George Pantea m.p.
judele comunal

Pentru esactitate
L.S. ss Pavel Dârlea

C o p i e

PROTOCOL

Luat în ședința Consiliului Național Român din comuna Jenopolia—Boroșineu — la 26 Noemvrie 1918, orele 5 d.m. în localitatea casei comunale. Prezenții: V. Președinte cons. Naț. Pavel Dârlea, Gh. Pantea jude com., Dr. Silviu Pășcuțiu comisar, membri Consiliului: Il. Stepiciu, G. Jurcă, Avr. Buțiu, Ad. Ioja, Ad. Buțiu, Nic. Pantea gros., Const. Măneran, Pavel Laczko, Pavel Herbei, Nic. Tripa, M. Buțiu, I. Feier, P. Ujlaki, Ad. Chertișan, Av. Indrieș, P. Nagy, Ingn. Moș, Nic. Bolog (Scârt), dr. Cornel Sorban și dr. Arnold Schrik. V. Președintele Pavel Dârlea în numele său și al Dl. Dr. Ioan Suci ca președinte a Consiliului Naț. Rom. care este absent aduce salutul călduros, scuzându-se fiindcă este ocupat cu lucrări importante în Consiliul Dirigent, declară ședința de deschisă și cu autentificarea Procesului-Verbal se concred comisarul și judele comunal.

No. 6. Dl. V. Președinte Pavel Dârlea în conțelegerea avută cu Dl. Președinte dr. Ioan Suci, propune cum poporul românesc din Jenopolia în totdeauna a fost darnic pentru scopuri culturale de progres și filantropie, în vederea adunării Naționale pentru Unirea tuturor Românilor care se va ținea la 1 Decemvrie 1918 în cetatea Alba-Iulia, spre a se decide asupra sortii neamului Românesc din Transilvania și Unirii noastre după ce comuna noastră are și caracter istoric, în mod special, să fie reprezentată printr-un delegat al ei, însoțit de fii comunei. **Hotărîre:** Consiliul Național comunal, în unanimitate și cu însuflețire, primește propunerea Dlui V. Președinte, delegându-l pe D-Sa a se prezenta dimpreună cu fii comunei aleși de D-Sa la marea adunare Națională pe ziua de 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia. Credențitionalul îl va semna Dl. comisar și Dl. jude. Drept contribuire pentru spesele împreunate cu că-

lătoria dus și întors Ineu-Arad, Alba Iulia se votează din cassada comunei suma de 800 coroane.

D.C.M.S. Dr. Silviu Pășcuțiu mp. comisar, Gh. Pantea jude com., Pavel Dârlea mp. V. președinte al Cons. Naț.

PROTOCOL

luat în ședință ordinară a konziliului comunal național ținută la 4 Dec. 1918 oarele 2 d.a. în casa comunală din Jenopolia.

Prezenți:

Pavel Dârlea v. președ., dr. S. Pășcuțiu comisar pop. naț., George Pantea jude, I. Stepici jude II, P. Palcu cassar, Const. Feier, G. Jurcă jurat, dr. C. Șorban, dr. Schrich, Av. Buțiu Adam, Nic. Pantea, Nagy Peter, Nic. Bolog, C. Măneran, Av. Indrieș. Vice președ. deschizînd ședința cu autentificarea acestui protocol se concrede biroul.

Nr. 10.

V. președ. provoacă comisiile esmite a-și prezenta referada asupra lucrărilor concrezute și totodată cere a se staveri zilele oficioase pentru pertractare.

Decis:

Comisia pentru alimentarea publică raportează, că locuitori mai cu stare pe la dos vînd bucate pre la alte sate drept ce păgubește și împruținează cvantul nostru pentru locuitorii comunei noastre și de altcum neprevăzuți cu bucate. Prin baterea dobei se intercuie vinderea bucatelor, locuitorilor comunelor străine, pe cei ce fac contra acestui decis, bucatele lor se vor secvestra pentru alimentarea publică. Se decide ziua oficioasă în toată Lunia. Totodată se avizează comisia spre a elua cu cauza aflării bucatelor pe lângă prețurile deja staverite.

II. Comisia pentru lemne își va avea ziua oficioasă Marța avînd a se ținea strict de conclusul adus sub nr. 2. Prețul lemnelor în loc per metru cubic este de 55 cor; eventual 50 cor.

III. Comisia pentru aplanarea plînsorilor și a diferitelor cauze referea-ză ca în aproape 75 de cazuri s'a o-

cupat cu rana ajutoarelor de războiu. Ziua oficioasă va fi Mercuria.

Nr. 11.

V. președ. prezintă o scrisoare a notarului P. Strasser și carea cere estrădarea mobilarului și a rufelor.

Decis unanim :

Judele comunal cu comisarul poporal să avizează că mobilarul, hainele, să fie estrădate numai în acel caz și după subscrierea unui document de cauție din partea not. Strasser prin carele eventualele lipse ar fi acoperite să dea drept zălog averea sa nemișcătoare și mișcătoare întreagă — să înțelege aciasta până cu ocasiunea predării finale.

În legătură cu punctul de mai sus și în nect. cu ordinul Consiliului naț. rom. central. V. președ. pune întrebarea că după ce not. comunal P. Strasser a părăsit comuna provoacă deci pe toți membri a se declara, că doresc a-l avea și pe mai departe, dacă nu pe cine să vă concreadă agendele notariale. După o scurtă discuție unanim se aduce următorul conclus :

Consiliul național comunal al Jenopoliei în vederea că comuna întreagă fără escepțiune este jignită pe fostul notar Strasser de altă parte prin ținuta sa s-a făcut odios înaintea poporului românesc — ba și străini din comună deloc nu-l doresc a mai funcționa la noi; încât pentru conducerea afacerilor notariale să concrede comisar poporal naț. Dr. S. Pășcuțiu și Const. T. Feier și pînă la altă dispoziție cea ce se aduce la cunoștință consiliului comitatens român.

Nr. 13

V. președ. roagă a se staveri plata de zi a celor ce lucrează ceva pentru public la porunca antistiei co-

munale; apoi că scrietorilor comunali noi încrezuți în locul celor ce și-a dat abdicarea ce plată le votează.

Decis:

Muncitorilor care prestau muncă la ordinul artistiei comunale li-se stăverește zilnic 8 cor. Scrietorilor noi substituiți li se solvește în proporția dibăciei și a diligenței prestate plata alor scrietori vechi. Noi scrietori acceptați sunt: Petru Hețig, Teodor Buțiu și Merkler Iozsef cea ce prin judele comunal li se aduce la cunoștință. Cu clasificarea plăților să imputernicește V. președ., judele și comisarul poporal naț.

Ne mai fiind alte obiecte ședința se ridică și protocolul se autentifică.

D.c.m.s.

Dr. Silviu Pășcuțiu m.p.
comisar pop. naț.

Pavel Dârlea m.p.
V. președ. conziliului comunal
național

George Pantea m.p.
jude comunal

L.S. Pentru esactitate
Pavel Dârlea

PROTOCOL

Luat în ședința consiliului național comunal din Jenopolia, ținută la 8 Decembrie 1918/d.a. 2 ore

Prezenți P. Dârlea v. președ., G. Pantea primar, I. Stepici, G. Jurca, P. Palcu, A. Butiu, Laszko Pal, P. Herbei, N. Tripa, M. Buțiu, Ioan Feier, Ujlaki Peter, P. Crișan, A. Chertișan, A. Indrieș, Nagy Peter, I. Moș, N. Bolog, Znorovszky Ferencz, Koreny P., Dr. Schrich Ar., Dr. Kornel Șorban.

Deschizându-se ședința v. președ. propune, că autentificarea acestui protocol să se facă prin birou.

Obiect nr. 14

Emiterea unei comisiuni pentru conscrierea ostașilor în vederea împărțirii pământului.

V. președ. aplicînd intențiunea acestei conscrieri în sens democratic

propune a se esmite o comisie din 6 oameni.

Decis :

Consiliul alege și esmite pe următorii: Pavel Dârlea, G. Pantea, Const. Crișan, D. Ilarie Stepici, Nagy Peter și Adam Chertișan. Aciasta comisie în decurs de 3 zile vor face conscrierea tuturor ostașilor, cea ce pentru prestare se va da știre prin dobă.

Nr. 15

Cauza aplanării plânsorilor pentru ajutoarele de război. V. președ. face propunerea, că vechii membri concrezuți cu staverirea ajutoarelor să fie avizați a să prezenta la casa comunală, ca în ordinea staverită să se pertracteze de nou acele cauze, care au dat cauză la plânsori. Pe lângă comisia veche de sine să înțelege să funcționeze și noua comisie.

Decis :

Cu unanimitate propunerea să primește și să îndrumă antistia că pe ziua staverită de miercurea să provoace a să prezenta comisia.

Nr. 16.

Cauza banilor dați împrumut fără știrea și consimțământul comunei Jenopolia în mână de aproape 76000 cor. V. președ. după informațiile primite dă espicarea, că bani aceștia sunt dați numitei comuni drept împrumut, dar după ce din partea notarilor unii și-au făcut socoteala cu bani publici, și după ce comuna noastră își are de suportat o grămadă de spese urgente pune întrebarea că ce e de făcut?; aciasta pentru aceia că cu pretura în cauza aciasta nimic nu au putut finaliza.

Decis:

Să îndrumă ca și cauza aciasta comis. naț. pop. de urgență să intervie la factorii dela comitat.

Nr. 17

V. președ. în urma stări aghitate de azi și pe baza ordinațiunilor pentru siguranța publică folosirea beuturilor spirituoase în măsură nepermisă să se interzică.

Decis :

Cu unanimitate să îndrumă antistia com. prin baterea dobei să se adune la cunoștință publicului aiciasta o-preliște care numai antistia și vaza orășelului nostru urmărește.

Să se avizeze totodată toți arendași și vânzători de beuturi.

Nr. 18

Judele com. pentru liniștirea comunei de altă parte pentru asinurarea pe deplin a pretenziuni comunale față de fostul notar, propune, iar consiliul unanim primește.

Prin baterea dobei să provoacă toți acei locuitori, cari au ceva din averea mișcătoare a fostului notar Strasser Peter, să insinue la antistia com. iară pe acele se va pune sevestru și numai cu știrea consiliului naț. com. se vor putea valora după ce și va fi făcut socoteala cu comuna.

Nr. 19.

Conmembrul Adam Buțiu face propunerea că locuitori din aiciasta comună fie ca cumpărător fie ca vânzător de bucate, numai pe lângă certificat din partea antistiei se poate vinde și cumpăra.

Decis :

Propunerea făcută se primește cu aceia că proprietarului de moara I. Chiș făina de pâne numai 120 cor. maja nu o poate valora, și numai pe lângă prezentarea numitului certificat din partea cons. naț. comunal.

Ne mai fiind alte obiecte sedinta se încheie iar protocolul să sub-scrie.

D.c.m.s.

George Pantea m.p.
judele comunal

Pavel Dârlea m.p.
v. președ. cons. naț. com.

Pentru esactitate
L.S. Pavel Dârlea

PROTOCOL

Luat în ședința consiliului naț. din Jenopolia ținută la 18 Dec. 1918 în sala casei comunale.

Prezenți :

Pavel Dirlea v. președ. cons. naț., Dr. Pășcutiu comisar pop. naț., George Pantea jude, Const. Feier v. comisar, Il. Stepici, G. Jurca, ad. Joja Nic. Pantea, Nic. Tripa, M. Buțiu, J. Feier, Nagy Peter, N. Bolog, P. Crișan, A. Chertișan, A. Indrieș, Znorovszky Ferencz, Korenyi Peter, Adam Buțiu, Dr. Kornel Șorban membri consiliului naț. român.

Constatind v. președ. capabilitație de a aduce concluze meritorice, în urma majorității membrilor prezenți, propune că cu autentificarea acestui protocol să fie esmisi doi membri pe Const. Feier și P. Korenyi, salutind pe cei prezenți declară ședința de deschisă.

Nr. 20

Prezentind V. președ. și comisarul naț. pop. rescriptul de sub nr. 3597/1918 k.b. din partea biroului comitatens mixt, provoacă membrii de a-și institui un notar.

Comisarul prezintă pe fostul notar în Agriiș iar N. Bolog pe not. din Petrila, Ștefan Șorban îl recomandă de a fi instituit, după puțină dezbatere, să aduce unanim.

Concluz :

Conziliul com. naț. din Jenopolia în acel cas când și alte persoane dibace de a provedea agendele notariale ca și persoane cari nu au examenul de notar ar fi reclamate de încrederea publicului din comună. Să fie susținut în cazul de față având notar enarificat poporul prin decisul consil. naț. instituie de notar pe Dl. Ștefan Șorban din Petrila.

Dreptul de alegere și-l rezervă comuna la timpul său.

Noul instituit avea a aproba întreg oficiul și bani gata, altele protocoale etc. dela fostul institut Kassay în locul lui P. Strasser.

După ce comisia mixtă esmisă cu efeptuirea revidieri predări cassei acuma este în curgere preluarea tuturor actelor, papirelor de valoare, banilor gata, chei dela casse, bilete și sigile, numai în acel caz poate fi predarea valabilă dacă nu va suporta nici cea mai mică îndoială în ce privește manipularea și votarea banilor publici din diferitele aruncuri și numai în urma acestei constatări să poată da absolutoriu fostului notar P. Strasser și cassarului G. Jacob rămânând ca zălogul oferit de fostul notar să formeze posesiuni și ca comuna și pe mai departe și să fie estradat și eliberat fostului notar numai la 30 de zile după predarea și preluarea faptică și aprobată de konziliul naț. din loc. și centru.

Tot în acel cas numai să i se servească eventuale pretensiuni din diferitele ocupațiuni naționale, dacă numitul va ieși încurcat cu agențele sale.

Asemenea în acel cas i se vor estrada pretensiunile în bani gata și alte mobile ce se află în comună.

Noul instituit notar Dl. Ștefan Șorban depunând jurământul de fidelitate cons. naț. rom. din Ungaria și Transilvania în mânele vicepreședintelui și în fața celor prezenți va intra deloc după predare și preluare în oficiu și beneficiu.

Ne mai fiind alte obiecte ședința se ridică protocolul se încheie și se autentică.

D.c.m.s.

Dr. Silviu Pășcuțiu m.p.

Pavel Dârlea m.p.
V. președ. cons. naț.

George Pantea m.p.
judele

Constantin Feier m.p.
preot

Pentru esactitate bărbați de
încredere

L.S. ss/indescifrabil

PROTOCOL

luat în ședința conziliului naț. rom. din Jenopolia ținută la 21/8 Dec.
1918 în casa comunală.

Prezenți :

Pavel Dârlea v. președ., Dr. S. Pășcuțiu, Const. Feier, G. Pantea, G.
Jurca, I. Stepici, Dr. Șorban, A. Buțiu, Nagy P., I. Moș, Uilaky Peter,
P. Herbei, A. Indreieș, Nic. Bolog, Korenyi Peter, Laszko Pal, Nic.
Tripa și Mitru Buțiu membri.

Constatându-se majoritatea recerută pentru aducerea documentelor
valide v. președ. declară ședința de deschisă iar cu autenticarea acestui
protocol să esmite Nic. Bolog și Ig. Moș.

Nr. 21.

Obiect : abzicerea instituitului notar.
— v. președ. prezintă scrisoarea de
sub/-a instituitului notar Șt. Șor-
ban prin carea irevocabil abzice de
postul de notar; după o mică desba-
tere se aduce unanim următorul
concluz :

Abzicerea fostului notar instituit
Șt. Șorban să ia la cunoștință nu-
mai decît să instituie la noi în co-
mună not. comunal cercual din
Dieci Ludvig Hesz carele asigurat
fiind la timpul său de tot sprijinul
și că va fi ales în cazul cînd prin
funcționarea interimală va dovedi
dibăcie și cîștigarea plăcerii comu-
nei. Present fiind primește instituirea
și la 1 Ianuarie 1919 va păși în oficiu
la noi în comună după ce își va fi
isprăvit în comuna Dieci afacerile
oficioase. Conform usului depune
jurămîntul de fidelitate Conzil.
naț. rom., rămînînd cu biroul acesta

instituie pe calea sa să o aducă la cunoștință forurilor competente. Preluarea oficiului se va efectua după 1 Ianuarie deloc după introducere.

Rezerva față de fostul notar P. Strasser să susține și pe mai departe conform concludului adus sub nr. 20. Tot asemenea Const. Feier cu ajutor pe lângă intituitul notar conform decisului adunări generale naționale să concrede mai departe ca V. comis. naț. iar în caz când cu agentele comisariale ar fi reclamat la afaceri publice comunale, despre ce superioritatea bisericească se încunoștiințează.

Nr. 22.

obiect: afacerea staverii plăților judelui comunal, scrietorilor și plăieșilor. V. președ. prezintă cererea amintiților de a li-se staveri o plată, ca'n aceste vremi de scumpete să poată trăi și ca atare propune ca judelui comunal pe lângă 400 cor. anual — ca adaus de scumpete pe durata esistărei ei să i se mai dea 400 cor. Scrietorului Petru Hețig pe lângă 100 cor. lunar ca adaus de scumpete i se stavereste încă 100 cor., lui Merkler Jozsef asemenea, iar lui Teodor Buțiu 80 cor. fundamental plus ca adaus de scumpete 80 cor. celor doi plăieși dela 60 cor. lunar la 120 cor.

Decis:

Propunerea v. Președintelui să pri-mește a celor înșirați cu 1 Ianuarie 1919 să pună în curgere pe timpul scumpetei acel adaus.

Nr. 23

Obiect: Impărțirea petroleului și a zăharului în afară de casa comunală. V. președ. propune că în vederea înmulțirei agendelor antistiei comunale împărțirea petroleului și a zăharului în viitor pre cât e posibil

să se efeptuiască prin prăvălia „Furnica“ să înțelege că prețurile staverite din partea konziliului și pe lângă supravegherea antistiei comunale.

Decis:

Propunerea se primește și se îndrumă antistia comunală la revolnica afaceri cu proxima ocasiune. Întrând în pertractare cu pravalia amintită și estrădînd conspectul familiilor și indivizilor fiind cu mare atențiune ca publicul să nu fie ujorat și neîndreptățit.

Nr. 24

obiect: cauza cu acvirarea respecti-ve golirea institutului de idioti pe sama trupelor române.

V. președ. propune că în caz, când trupele regulate române ar sosi la noi în comuna Jenopolia pentru mai bună așezarea lor să se provoace direcția numitului institut de a pune la dispoziție acea localitate.

Decis :

Consiliul național comunal prin decicul de față provoacă direcțiunea institutului de idioti pentru evacuarea localităților și punerea la dispoziția trupelor ce vor sosi pentru reținerea ordinei în timpul cel mai scurt posibil, spre ce scop antistia comunală să îndrumă a-i aduce numitei direcțiuni acest decis spre conformare de cuvreme.

Nr. 25

Obiect : Petitul lui L. Scheer de a-i permite deschiderea chinematografului în zile de dumineci, după o dezbatere scurtă,

decide :

Cererea petentului L. Scheer se încunoștințază cu acea că durata reprezentăției nu poate fi peste 7 oare seara; ci peste 7 oare să fie încuiată.

Supraveghierea să face prin 2 gardiști. Și'n raport cu starea încassului curat din producțiuni va avea petentul să solvească în fondul de bine facerei comunale o sumă ce se va staveri din partea konziliului. Placatele și explicările în limba românească pe lângă altă limbă să se facă.

Nr. 26

Obiect : Referada comissilor. Făcându-și comisiile esnuri referadate lor în parte fiește care consiliu aduce concludusul următor.

Se roagă comisiile cari pe mai de parte se fac tot ce le stă în putință pentru ca cauza alimentării publice a lemnelor și a ajutoărelor diferite de război să nu sufere deloc.

La cazurile de lipsă să se recurgă la apitorul gardiștilor, în șirul căroră să se suceapă în judele comunal George Pantea.

Nemai fiind alte obiecte ședința se ridică iar protocolul se subscrie și autentifică.

D.C.M.S.

George Pantea m.p.
judele com.

Pavel Dârlea m.p.
V. președ. konz. naț. com.

PROTOCOL

luat în ședința konziliului național Român din Jenopolia ținută la 4 ianuarie 1919.

Prezenți:

V. președ. Pavel Dârlea, judele G. Pantea, V. comisar C. Feier, Il. Stepică, G. Jurcă, C. Crișan, Pav. Herbei, Ad. Buțiu, Ad. Joja, Const. Mine-rău, Laszko Pal, Nic. Tripa, M. Buțiu, I. Feier, Ad. Chertișan, Avram Indrieș, Nic. Bolog, dr. K. Șorban, dr. A. Schrick, Korenyi Peter, și Zno-rovsky Ferencz.

V. președ. coanstatând majoritatea membrilor prezenți declară ședința de deschisă și cu audenticarea acestui protocol se concred membri Dr. K. Șorban și Laszko Pal.

V. președ. Pavel Dârlea încunoștințează konziliul și prin el întreaga comună că cu ocaziunea sosiri generalului francez Bertelot la Arad cu datul de 29 Dec. 1918 poporul românesc între care a fost reprezentant

din comuna noastră și v. președ. și v. comis. au îndurat cele mai murdare provocări huiduiri ba s-a adus și jertfă de sînge, avînd morți și greu răniți pe urma înarmaților magiari.

Conziliul naț. rom. din Jenopolia cu indignare ia la cunoștință și acest basbozucism din partea locuitorilor maghiari față de blîndul nostru popor românesc și față de conducători lui se alătură totodată la jalea și doliul națiunii noastre față de victimile scumpe.

Nr. 27.

Obiect: Împărțirea încălțămintelor.
V. președ. încunoștințează conziliul, că protopretura ne-a pus la dispoziție împărțirea celor 164 părechi de bocneci pe seama locuitorilor. După puțină dezbateră se primește propunerea v. președ. :

Decis:

Fiind numărul încălțămintelor mic, iar numărul locuitorilor lipsiți foarte mare să se împărțească aceste părechi: I. 40 bucăți gardiștilor, dar cu observarea de a le preda la caz cînd nu ar mai fi gardist.

II. Celor mai lipsite văduve și femei sărace din comună.

III. Pruncilor orfani deosăbit școlari.

IV. În fine altor persoane care'n urma întâmplărilor din zilele noastre au fost despoieți de veșminte și încălțăminte.

În comisia de distribuire se alege judele com. v. comisarul și cassarul.

Nr. 28

Obiect: Referada comisiilor.
V. președ. prezintă comisiei de alimentație, acelei de ajutorință și a celei pentru lemne cu indicațiunea ca să se caute întracolo ca locuitori comunei noastre să se apuce de lucru pe toate terenile.

Decis:

În vederea celor espuse konziliul de nou concrede comisia de alimentație deosăbit cu recfizarea de bucate pe sama locuitorilor comuni noastre. Judele com. se împuternicește ca de pe la diferitele domenii să adune bucate și numai după aciasta să se atingă de bucatele înmagazinate în loc. Pentru încurajarea nedreptăților să se împărțească acelora cari figurează neprevăzuți, apoi ostașilor reîntorși acasă.

Nr. 29

Obiect: Dispoziții pentru primirea trupelor române.

V. președ. aduce la cunoștință că inteligența rom. din loc la inițiativa sa, sau constituit în diferite comisii pentru primirea cât mai călduroasă a trupelor fraților noștri, invită deci konziliul ca și din partea sa să facă tot posibilul în cauza aciasta.

Decis:

Consiliul cu unanimitate primește asupra sa angajămîntul ca'n numele comunei Jenopolia trupele fraților români să fie primite în mod demn cu care ocaziune întreg konziliul se va prezenta spre beneventare. La esecutarea tuturoră lucrărilor cauzei aceștia se concrede biroul conziiliului.

Nr. 30

Obiect: V. președ. prezintă actul sau scrisoarea comisarului comitanz de alimentație publică a lui dr. Jancu prin care să dămîndă că de la moara Kiss din loc. să nu se facă pedeci pentru liferarea celor 400 mm de făină pe sama cercului Boro-sebeș, fiind chestia de mare importanță și totodată de interes local după o amănunțită desbatere se aduce unanim următorul concluz :

Consiliul național rom. din Jenopolia după ce nrul locuitorilor absolut

neprevăzuți cu bucate din zi în zi se sporește; după ce în toată ziua sosesca ostași la vetrele lor cărora asemenea avem a le asigura cvota de bucate, după ce nrul oamenilor lipșiți și săraci este destul de mare și în fine după ce nrul oamenilor care peste tot ar fi total prevăzuți cu bucate până la vremea sa este foarte mic în urma necvirărilor stricte de azi vară și în fine deoarece Kiss a vândut și pînă acuma pe la sate făina konziliul din partea sa nu poate ca de la moara lui Kiss nici măcar un kg de făină să se ducă în altă comună.

Nr. 31

Obiect: Afacerea plăților membrilor artisticei comunale.

V. președ. prezintă cererea membrilor artisticei de a li se urca prin un adaus de scumpete plățile.

Decis:

Konziliul asigurază și pe sama celorlalți membri ai artisticei un adaus de scumpete în începutul de 1 ianuarie 1919 de 100%. Cu observarea de a li se da numai acelor ce merită.

Nr. 32

V. președ. Solvirea sumei de demontare și a ofrandelor pe sama invalizilor din comună v. președ. raportează că de la oficiul de dare sau ridicat suma de 400 mii cor. în scopul solvirei competențelor de mai sus.

Decis :

Konzil. naț. conform uzului din orașe, din suma de mai sus îndrumă a se plăti tuturor celor care vor prezenta documente de demobilizare, demontare, bolnăvire și invaliditate.

Nr. 33

Comisia cu distribuirea constă din următori : C. Feier v. comis., judele com. G. Pantea al doilea l. Stepici; C. Crișan casar și Ioan Boacă.

V. președ. referează că în urma stărilor de nesiguranță de azi și în urma înmulțirii lucrătorilor conducătorilor conziliilor comunale și mai ales după ce tot la noi la casa comunală din Jenopolia viu toate satele dir. cerc propune a se alege conziliul naț. cercual și în scopul acesta cancelaria va fi la protopretură.

Decis:

Conziliul naț. primește propunerea făcută de a se constitui conz. naț. cercual al Jenopoliei cu cancelaria sa la protopretura și'n scopul acesta să concrede dr. Silviu Pășcuțiu.

Nr. 34

V. președ. Pavel Dîrlea propune ca pentru dea avea o icoană clară asupra stării finanțiare a comunei noastre începând cu datul primelor zile de tulburare pînă în ziua de azi să se facă din partea antistiei comunale un raport.

Decis :

Conziliul cu unanimitate primește propunerea și'n acel raport să se susceapă și cumpărarea și vinderea bucatelor, tutunului, zaharului, petroleului etc. apoi spesele și intratele avute cu diferitele gărzi.

Nr. 35

V. președ. prezintă o contă de spese din partea directorului școalelor de stat din loc pe seama aziliului de copii din loc.

Decis :

Conziliul din partea sa respinge suportarea acelor spese.
Nemai fiind alte obiecte ședința se ridică și protocolul se audească.

D.c.m.s.

George Pantea m.p.
judele

Pavel Dârlea m.p.
v. președ. conz. naț.

OF THE ACTIVITY OF THE NATIONAL COUNCIL OF INEU ('THE ARAD
DISTRICT) BETWEEN 1918-1919

(Summary)

The author presents a series of documents preserved at the townhall of Ineu referring to the events that took in this locality in 1918.

From the documents — resolutions and proceedings results that in Ineu the Romanian Language — as pertaining to State etiquett e — and the tricolous flag werw introduced in the first part of November 1918.

At the same time, the documents make evident the democratie and umanitarian measures baken by the Roumanian autorities. De mentmention the fact that new leading bodies the Romanians werc also Hungarians and they represented all the classes and social strata.

These documents complete with new data a page of the history of the Arad district.

GENERAL MAIOR CONSTANTIN MANOLESCU AMINTIRI DIN DOUĂ CAMPANII*

Însemnările adunate sub titlul „Amintiri din două campanii“ au fost scrise de un ostaș care a servit armata timp de 32 de ani, parcurgînd o lungă carieră a armelor, de la comandant de pluton în primul război mondial, la șef de stat major de armată, în anii de după războiul antihitlerist. Generalul-maior Constantin Manolescu a fost unul din acei ofițeri ai armatei române care au luptat cu eroism și și-au jertfit sîngele pentru apărarea pămîntului patriei împotriva militarismului german și a fascismului, pentru salvagardarea unității și integrității teritoriale a României.

Deși fragmentare, referindu-se la unele episoade ale luptelor din iarna anului 1916 și apoi ale luptelor pentru eliberarea Ardealului de nord, în septembrie-octombrie 1944, amintirile generalului Manolescu evidențiază dăruirea și spiritul de sacrificiu al militarilor români în lupta pentru o cauză dreaptă și nobilă — apărarea patriei împotriva cotropitorilor străini.

Pentru înțelegerea mai cuprinzătoare a personalității unui ofițer al armatei române, a cărui carieră a traversat numeroase evenimente istorice — a început în 1916, s-a desfășurat în cea mai mare parte în perioada interbelică și s-a încheiat în anii transformărilor radicale generate de revoluția democrat-populară și trecerea României la construcția societății socialiste — cîteva date biografice se impun¹. Aceste date sînt caracteristice nu numai pentru Constantin Manolescu, ci și pentru o întreagă pleiadă de străluciți ofițeri care și-au servit patria cu devotament, punîndu-și întreaga putere de muncă și luptă în slujba armatei naționale și prin aceasta a poporului român din mijlocul căruia proveneau.

Constantin Manolescu s-a născut la 12 noiembrie 1906 la Ploiești în familia unui funcționar la primărie. Familia sa provenea din Zărneștii Brașovului, avînd strînse legături cu această zonă a pămîntului românesc. Astfel, încă din anii copilăriei datează afinitățile sale cu Ardealul, cu cauza transilvănenilor luptători pentru unitatea statală a neamului românesc. În acești ani Constantin Manolescu a urmat școala primară, pînă în 1908, apoi cursurile cunoscutului liceu „Sf. Petru și Pavel“ din Ploiești, luîndu-și bacalaureatul în anul 1915.

După absolvirea liceului, Constantin Manolescu s-a îndreptat, la fel

---

* Text îngrijit și notă biografică de VICTOR CAȚAVEI

¹ Nota biografică a fost redactată utilizînd actele generalului Manolescu, păstrate la Arad de soția sa, Floarea Manolescu. Manuscrisele aparțin Muzeului județean Arad, fond M.O., nr. 2762, 2763.

ca zeci de alți tineri de aceeași vîrstă, spre cariera militară. Cauza rezidă direct din situația României în al doilea an al primului război mondial, cînd numeroase forțe politice naționale militau pentru intrarea României în război alături de puterile Antantei, vizînd prin participarea la război crearea unei conjuncturi favorabile îndeplinirii idealurilor naționale.

Constantin Manolescu a urmat cursurile Școlii de ofițeri de infanterie din București, în ultimul an al neutralității armate a României, a efectuării reorganizărilor care pregăteau participarea armatei la război. Din această cauză însăși cursurile școlii au fost reduse la un an suspendîndu-se și stagiul necesar anterior avansării în funcții de comandă.

Absolvent al Școlii de ofițeri în promoția 1916, Constantin Manolescu a fost avansat la gradul de sublocotenent și numit în funcția de comandant de pluton în Regimentul 3 vînători. Numirea s-a produs în preajma mobilizării generale a armatei române, decretată la 15 august 1916. România intra în război împotriva Puterilor Centrale, război la care participa ca ofițer și tînărul de 20 de ani Constantin Manolescu.

Regimentul 3 vînători a participat la întrea a campanie din anul 1916, remarcîndu-se prin dîrzenia și spiritul de sacrificiu al ostașilor săi². În iarna cumplită a retragerii în Moldova, regimentul a fost aproape tot timpul în luptă, suferind pierderi extrem de grele. În această perioadă, sublocotenentului Manolescu, distins în luptele anterioare, i s-a încredințat comanda unei companii. La sfîrșitul lunii decembrie, în luptele din zona Odobești, tînărul sublocotenent a fost rănit și luat prizonier³.

A urmat apoi pentru tînărul ofițer o perioadă lungă de prizonierat. El însuși descrie în cuvinte amare viața grea de lagăr, în care se contopeau mizeria prizonierilor cu sistemul rigid al ordinii germane. Concomitent sesizează apariția germenilor prăbușirii militarismului german, a dezagregării economice și politice a imperialismului agresor⁴.

Repatriat în vara anului 1918, sublocotenentul Manolescu este reîncadrat în armata română, mult diminuată în urma păcii de la București. Participă la marile evenimente care au dus la triumful luptei poporului român, la înfăptuirea statului național unitar român, în urma istoriceii hotărîri a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

Ascensiunea sa pe treptele carierei militare este ascensiunea tipică a unui ofițer capabil al armatei române din perioada interbelică. Însiruirea funcțiilor deținute este concludentă pentru următorul său deceniu de activitate. Comandant de companie și adjutant în Regimentul de vînători de gardă, pînă în aprilie 1920, devine apoi șef al Biroului operații la Divizia 2 Vînători, avansînd la gradul de locotenent. Se reîntoarce la comanda unei companii, în noiembrie 1923, în Batalionul 10 Vînători de

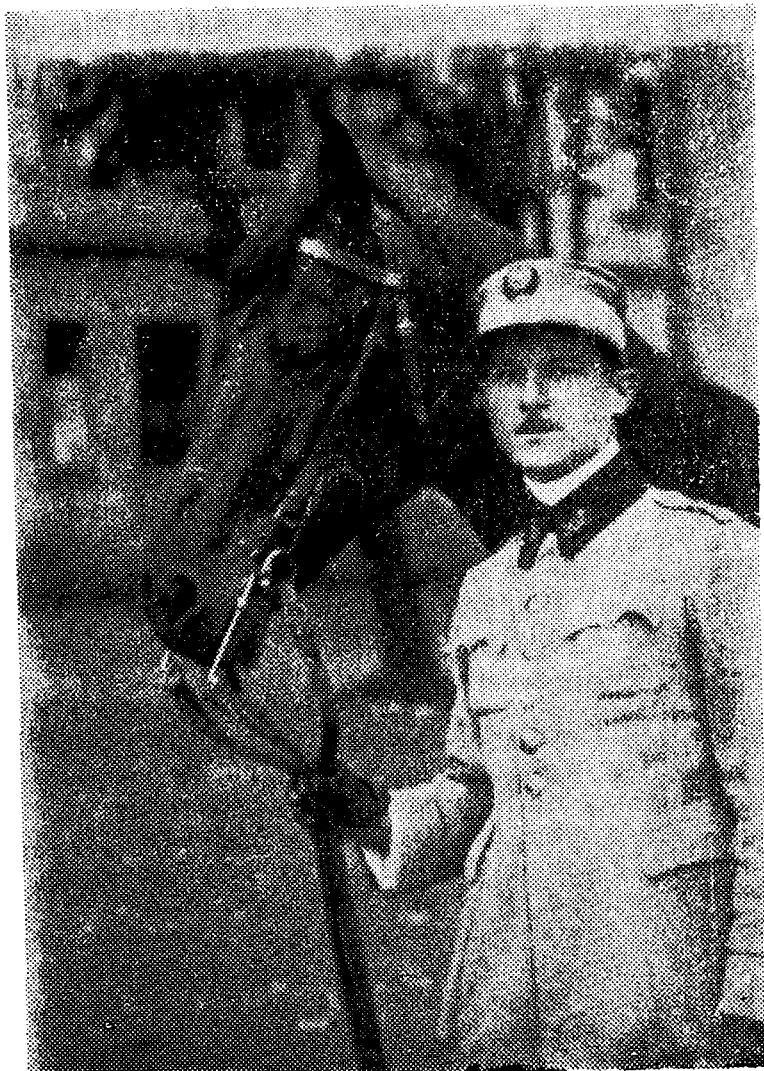
² Regimentul 3 vînători a participat la campania din 1916. După refacere, regimentul s-a distins în marile bătălii din iulie-august 1917.

³ Pentru luptele din decembrie 1916 vezi C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, vol. I, Ed. România Nouă, Buc., 1923.

⁴ Descrierea vieții în lagărele Dänholm, Strohermoor și Krefeld în C. Samurcas *Din zbuciumul captivității*, Craiova, 1924.

la Sighet și, din august 1926 pînă în octombrie 1928, la Școala militară de infanterie nr. 1 București.

O schimbare esențială în activitatea ofițerului Constantin Manolescu se produce în noiembrie 1928. Devine căpitan elev al Școlii superioare de război și, din 1930, al Școlii Marelui Stat Major. După ce deține func-

Locotenentul Constantin Manolescu, în perioada imediat următoare încheierii primului război mondial.

țiile de căpitan stagiar în Regimentul 2 Vinători de gardă și maior stagiar la Marele Stat Major, este numit, în noiembrie 1932, în funcția importantă de șef al Biroului operații la Comandamentul 3 armată. Este perioada în care acumulează cunoștințe militare temeinice și se afirmă

ca un ofițer de nădejde, capabil și intransigent, atît cu subordonații cît și cu el însuși.

Decis să se stabilească în Cluj, de garnizoana căruia îl lea-ă cele mai multe amintiri și aspirații, maiorul Manolescu obține numirea, în noiembrie 1933, în funcția de șef al Biroului operații la Comandamentul 6 teritorial Cluj. Este funcția în care rămîne o perioadă relativ lungă de timp, pînă în noiembrie 1938, și în care cunoaște numeroase satisfacții. Profesor la Școala de ofițeri de rezervă Cluj, maiorul Manolescu contribuie la formarea unor numeroși ofițeri din rîndurile intelectualității ardelenene, a căror valoare își va primi confirmarea în anii celui de al doilea război mondial.

Ascensiunea fascismului revanșard, reînvierea militarismului german, determinînd pericolul previzibil al izbucnirii unei noi conflagrații mondiale, produse concomitent cu treptata izolare pe plan extern a României, îl alertează și pe ofițerul superior de la Cluj, la fel ca și pe mii de alți ofițeri români. Armata română ia măsuri pentru întărirea capacității sale de luptă, de apărare a suveranității și integrității teritoriale a țării. Printre acestea sînt numeroase numiri în funcții directe de comandă a celor mai bine pregătiți ofițeri.

Maiorul Constantin Manolescu este numit în funcția de comandant de batalion și ajutor tactic la Regimentul 83 infanterie Cluj, funcție tranzitorie spre o comandă de regiment, pe care o deține pînă în noiembrie 1940. Deținînd această funcție cunoaște zilele negre ale odiosului Dictat de la Viena. În acel început de septembrie 1940 se retrage în ariergarda unității sale de pe pămîntul Ardealului de nord, al cărui fiu adoptiv devenise, smuls României prin încălcarea oricăror reguli de drept internațional și a voinței poporului românesc majoritar, de către Puterile Axei fasciste.

Dislocat la Sibiu, considerat element nesigur, ofițerul Manolescu este numit ca șef al Biroului statistic Cluj și Sibiu al Marelui Stat Major. Cunoaște astfel șansa de a nu fi aruncat în războiul antisovietic și antialiat nefast pentru România. Marile pierderi înregistrate de armata română în campania din est îi aduc totuși numirea într-o funcție de comandă. Avansat la gradul de colonel devine pentru scurt timp comandant al Regimentului 78 infanterie, de unde este trecut, în aprilie 1943, la comanda Regimentului 36 infanterie.

Regimentul 36 infanterie făcea parte dintr-o mare unitate de elită a armatei — Divizia a 9-a acoperită de gloria bătăliei de la Mărășești. Acum divizia avea misiunea de apărare a litoralului Mării Negre și a Dobrogei, misiune pe care și-a îndeplinit-o cu plenitudine în zilele insurjecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944⁵.

Regimentul 36 infanterie, comandant de colonelul Constantin Mano-

---

⁵ Contribuția Diviziei a 9-a în *România în războiul antihitlerist. 23 August 1944 — 9 Mai 1945*, I.S.I.S.P., Ed. Militară Buc., 1966 și C. Ionașcu, general-colonel (r), *Mărturia documentelor*, Ed. Militară, Buc., 1968.

Ilescu, s-a achitat de misiunile de dezarmare a trupelor fasciste și protejare a teritoriului românesc, a dovedit o înaltă capacitate operativă în luptele de la Cernavodă⁶.

Transferat pe frontul din Ardeal, regimentul a participat la marile bătălii pentru eliberarea teritoriului românesc, de la forțarea Mureșului, bătălia pentru Cluj, luptele grele dintre Zalău și Tășnad, pînă la ultima bătălie din zona Carei, la granița țării⁷. A continuat lupta apoi, cu dîrzenie și eroism, pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei, pînă la victoria finală de la 9 mai 1945⁸.

Aflat la comanda regimentului pînă în februarie 1945, colonelul Constantin Manolescu a făcut dovada înaltelor sale calități ostășești, s-a dovedit pe cîmpul de luptă un comandant dinamic și capabil de a se adapta situațiilor neprevăzute apărute. Însăși realitatea cîmpului de luptă a demonstrat seriozitatea pregătirii sale, spiritul de abnegație și de înalt patriotism care l-a animat. Rănit în octombrie 1944 în luptele din pădurea Puha, de lîngă Zalău, el și-a reluat locul fără a aștepta însănătoșirea, deși condițiile de luptă erau extrem de grele în iarna anilor 1944/1945.

În perioada de după război, avansat general-maior, Constantin Manolescu a deținut înalte funcții militare, pînă, la retragerea sa din serviciul activ, în ianuarie 1948. Astfel a deținut pînă în septembrie 1946 funcția de șef Birou control al Marelui Stat Major. Din această funcție a fost numit șef de stat major al Armatei a 4-a, iar din august 1947 șef de stat major și inspector al Regiunii a 4-a militară.

Incheia astfel o carieră militară de 32 de ani de servire a cauzei armatei române. Participase din toate forțele sale la două mari campanii, cea din 1916 și războiul antihitlerist. Pentru eroism, devotament și abnegație fusese distins cu înalte ordine militare ale României. Era cavaler al ordenelor „Mihai Viteazul“, „Steaua României“ și „Coroana României“. Deținea „Virtutea militară“ și patru alte medalii românești. Pentru participarea la războiul antihitlerist a fost distins cu ordinul „Apărarea patriei“ clasa III-a și medaliile „Victoria“ și „Eliberarea de sub jugul fascist“.

Militar prin formație și activitate, Constantin Manolescu a fost și un om de o vastă cultură, cu preocupări de popularizare a acesteia. Astfel, în 1933 a luat parte la constituirea filialei transilvănene a Asociației Publiciștilor Români (A.P.R.). În anii următori a conferențiat sub egida APR și la Arad. Titlul conferinței prezentată la 26 mai 1937 a fost „Cultura românească de după război, fundament al propășirii neamului“. Preocupare semnificativă pentru un militar al perioadei interbelice.

⁶ Luptele de la Cernavodă în F. Navasart, lt. colonel (r), *Cernavodă*, în „Armata română în războiul antihitlerist, culegere de articole“. Ed. Politică, Buc., 1965.

⁷ Luptele pentru eliberarea Ardealului în *România în războiul antihitlerist*; N. Alecu, general-maior (r), *Oarba de Mureș*; D. Gheorghiu, colonel (r), *Clujul*; C. Ionașcu, general-colonel (r), *Carei—Satu Mare*, ultimele trei în „Armata română în războiul antihitlerist. Culegere de articole“.

⁸ Luptele din Ungaria și Cehoslovacia în *România în războiul antihitlerist*, C. Ionașcu, general-colonel (r), *op. cit.*; E. Rădulescu, general-locotenent (r), *Din jurnalul meu de front*, Ed. Militară, Buc., 1972.

Legăturile lui Constantin Manolescu cu Aradul sînt anterioare anului 1937, ele se intensifică însă în anii următori. Îl legau de Arad nu numai desele inspecții întreprinse aici, ci mai ales strînsele relații cu cîțiva din proeminenții militari arădeni, cum au fost: generalul Alexandru Vlad, colonelul Dumitru Stinghe, maiorul farmacist Sabin Petrilă. De altfel, în Aradul în care s-a căsătorit și din care provenea soția sa, Floarea Manolescu, și-a petrecut ultima perioadă a vieții sale, încheiată prematur în anul 1966. Atunci, ca un omagiu adus memoriei sale, garizoana Aradului i-a organizat mari funeralii.

Ofițer de elită al armatei române, participant la două războaie pentru apărarea patriei, generalul Constantin Manolescu se dovedește în amintirile sale un observator atent și interesat, un redactor care respectă realitatea cu rigurozitatea care i-a marcat întreaga carieră.

Evocînd episoade ale unor mari bătălii, purtate de unitățile armatei române, încheștările sîngeroase și confuze cîteodată, generalul Constantin Manolescu evidențiază de fiecare dată eroismul ostașilor și ofițerilor români, spiritul lor de sacrificiu pentru pămîntul strămoșesc.

I. AMINTIRI DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

ULTIMA BĂTĂLIE LA CARE AM PARTICIPAT

În decembrie 1916 unitatea din care făceam parte, Regimentul 3 Vinători, era complet epuizată. Continua însă lupta în ariergarda Armatei a II-a române a generalului Averescu. Acesta încerca să stăvilească iureșul trupelor germane ale generalului Krafft, care se îndreptau rapid spre Moldova, sub comanda feldmareșalului Mackensen⁹.

După ce am participat la crîncena bătălie de pe Cricov¹⁰, în sectorul Pătîrlașele, ne-am retras sub presiunea alpinilor generalului Krafft¹¹. În retragerea spre Milcov, în condiții cumplite, pe lapoviță și zăpadă abundentă, fără echipament, muniții și alimente, am dus lupte grele de întîrziere. Pe acest drum al calvarului am pierdut mulți din ostașii care făcuseră întreaga campanie. Stabilizarea temporară a aliniamentelor de apărare ne-a oferit răgazul a două zile de refacere. Reluarea ofensivei germane a dus însă la introducerea Regimentului nostru din nou în prima linie.

Am intrat pe frontul de la Odobești, pe malul stîng al rîului Milcov,

---

⁹ Probabil o confuzie, întrucît Armata a IX-a germană, din care făcea parte grupul Krafft, era comandată de generalul Falkenhayn.

¹⁰ Bătălia de pe Cricov, în care a fost angajată Armata a II-a română, s-a desfășurat în 8—11 decembrie 1916.

¹¹ Grupul general Krafft, operînd la dreapta Armatei a IX-a germane, era constituit din unitățile alpine germane și austro-ungare.

¹² Generalul Arthur Văitoianu comanda Grupul Rîmnic, compus din diviziile 1, 3, 6, 7 și 12 române, toate epuizate.

în seara zilei de 22 decembrie 1916. Ieșind de la liziera de nord-vest a Odobeștilor, am schimbat compania a 7-a, tot din unitatea noastră. Mă aflam la comanda Companiei a 2-a, deoarece comandantul efectiv fusese numit comandant al sectorului de apărare. Sectorul era apărat de puține trupe, în dreapta Compania a 4-a, în centru Compania a 2-a, ambele din Regimentul 3 Vinători, iar la aripa stângă, o companie întărită din Regimentul 10 infanterie

Imediat după intrarea în linia frontului, în seara aceleiași zile de 22 decembrie, am fost atacat de forțe puternice de recunoaștere inamice. Atacul l-am respins cu foc de arme, puști mitraliere și al unei mitraliere ce o aveam atașată la companie.

În ziua de 23 decembrie au urmat slabe recunoașteri din partea infanteriei inamice și un bombardament de artilerie nu prea puternic. În aceeași zi am primit și noi ordinul scris al generalului Văitoianu, comandantul corpului de armată¹², în care ni se cerea să rezistăm pe poziție pînă la ultima expunere, să nu cumva să cauzăm retragerea întregului sector. Acest ordin l-am semnat și comunicat trupei.

În seara zilei de 23 decembrie, în timp ce la nord Bătălia de la Cașin a început să ia amploare, primesc ordinul de a executa noaptea, la ora 24, o recunoaștere ofensivă, cu cei mai buni oameni din companie, pînă la tranșeele inamice și a aduce prizonieri. Corpul avea nevoie urgentă de informații. Înaintea începerii recunoașterii, la ora 11,30, sînt puternic atacat de forțe superioare inamice. Atacul a durat aproape o oră. L-am respins cu focul bateriilor de obuziere ce erau amplasate pe dealul Jariștea și al căror tir îl reglasem din timpul zilei. Atunci descoperisem și poziția a două baterii inamice, pe care am căutat să le reduc la tăcere cu focul artileriei noastre.

Ziua următoare, de 24 decembrie, a fost o zi calmă. Artileria inamică ne-a atacat însă des și puternic, căutînd să distrugă lucrurile de apărare. Noaptea au urmat atacuri inamice, care au fost însă ușor respinse, folosindu-mă de lumina propriilor lor rachete.

În dimineața zilei de 25 decembrie 1916, la ora 7,30 începe un foc îngrozitor de artilerie inamică asupra liniei noastre, executîndu-se totodată și tragere de baraj în spatele nostru. Focul artileriei durează pînă la ora 9,15, cînd încetează și urmează atacul infanteriei. Aceasta venea masată la atac. Printr-un foc puternic de arme și ajutat de focul mitralierei resping acest atac. Infanteria inamică se risipește și vine din nou la atac. Ea ajunge pînă în mijlocul riului Milcov, de unde o resping cu un puternic foc de granate, din care aveam din belșug.

Focul artileriei noastre a început să descrească, probabil din lipsa munițiilor necesare. Astfel, situația a continuat să se agraveze. Pe la ora 9,45 observ retragerea Regimentului 10 infanterie, lăsîndu-mi descoperită aripa stîngă. Atunci iau măsuri de retragere, conformîndu-mă instrucțiunilor comandantului de sector. Am hotărît să mă retrag pînă sub biserica din partea de nord-vest a Odobeștiului și să dau aici lupta de stradă. Dau ordin companiei în acest sens, întîmpinînd dificultăți spre

a-i scoate pe vînători din luptă. Ostașii luptau cu frontul răsturnat, cu o dîrzenie de necrezut.

Am început să retrag o parte a oamenilor din companie, la flancul drept direct spre biserica de la Odobești, rabatînd flancul stîng al companiei, astfel ca să fac față la stînga, de unde primeam un puternic foc inamic. Aici inamicul pătrundea adînc pe pozițiile părăsite de Regimentul 10 infanterie, sub presiunea forțelor mult superioare, și masa forțe noi înarmate cu mitraliere.

Prin lupte continue și deosebit de dure, din care scap ca prin minune cu viață, reușesc să mă retrag pînă la poziția de sub biserică, cu o parte a oamenilor mei și cu o parte din soldații Companiei a 4-a, de la dreapta mea. Ajuns aici, urmărit tot timpul de focul inamicului, trimit în retragere spre dealul Jariștea, în partea spre care intenționez să mă repliez, o parte din oameni, sub comanda unui sergent de vînători. Aceștia aveau ordin să se dispună în apărare pe deal. Cu restul oamenilor ocup poziții de luptă și primesc atacul de stradă al inamicului.

În lupta crîncenă care s-a desfășurat pierd aproape toți oamenii. Compania este încercuită și aproape complet distrusă. Rup lupta și încerc o retragere cu ce îmi rămăsese. Ajung astfel înapoia bisericii, unde mă ciocnesc de Batalionul 12 vînători austrieci. Aceștia ocupaseră poziție în spatele meu în timp ce se dădea lupta. În ciocnirea cumplită care a rezultat, imediat mă izbește un soldat inamic cu patul armei peste cap și umăr. Sînt rănit și făcut prizonier împreună cu cîțiva oameni ai mei, puținii care au rămas după luptă. Compania era complet distrusă, ca și întregul nostru batalion de vînători, întîrziase însă înaintarea inamicului, prin rezistența sa dîrză.

ÎN PRIZONIERAT

Am fost rănit și luat prizonier în ziua de 25 decembrie 1916, la Odobești. După ce-mi vin în fire și sînt dezarmat, un ofițer inamic mă pune sub escortă și sînt dus la Comandamentul Diviziei a 79-a austriacă, unde am găsit alți ofițeri români prizonieri.

Divizia a 79-a organizează un convoi de ofițeri români. Odată cu ei, deși rănit, sînt dus pe jos la Rimnicu-Sărat. Acolo sîntem ținuți timp de 10 zile în carantină, în cazarma Regimentului de obuziere. Condițiile de detențiune sînt mîzere, din cauza enormei aglomerații de prizonieri, numai loc de carantină nu era, ci un focar de infecție. După trecerea a zece zile sînt mutat tot în carantină, într-un sat din județul Buzău, pentru o deținere de două săptămîni.

Pe la sfîrșitul lunii ianuarie sîntem adunați în orașul Buzău vreo 120 de ofițeri români și ruși. Ca loc de detențiune a servit judecătoria, fiind ținuți în sala de ședințe a juraților timp de trei săptămîni. Aflăm apoi cu durere că vom fi duși de pe pămîntul României în Germania.

Din Buzău am fost transportat cu un eșalon de prizonieri și internat în lagărul de la Stralsund-Dänholm. Lagărul era situat pe o insulă din Marea Nordului, în dreptul orașului Stralsund. Fiind un lagăr de tranzit

am rămas doar o lună aici. Am fost mutat apoi într-un adevărat lagăr de represalii, cel mai groaznic din toată Germania, lagărul de la Strohermoor. Împotriva ofițerilor din lagăr s-a dus o adevărată acțiune de exterminare. Soarta a făcut să scap din acest loc și să fiu mutat în lagărul de ofițeri de la Krefeld, considerat printre cele mai bune din Germania. Acolo am stat pînă la repatriere¹³.

Acum, cu trecerea timpului, pot spune că tratamentul ce l-am avut de la inamic pe timpul captivității a fost cu totul departe de demnitatea unui ofițer, a unui om. Am fost deseori bruscat și maltratată de soldații germani, fără motive. Drumul lung de la Buzău la lagărul Stralsund-Dänholm l-am făcut în 12 zile, în vagoane de clasa a IV-a, cu geamuri sparte, fără foc pe timpul gerului puternic. Din loc în loc ni se dădea doar de ofițerul conducător și personalul pentru serviciul sanitar. Oficetea erau condițiile în care trăiam, mulți dintre noi fiind răniți și sub tratamentul Crucii Roșii.

În lagăr, mă refer la lagărul cel mai bun de la Krefeld, am locuit în barăci de lemn foarte puțin confortabile, din cauza înghesuiei de nedescris, iarna din cauza gerului, vara din cauza căldurii. Hrana ni se compunea dintr-o supă de zarzavat, paste făinoase sau orz, și un fel de mîncare numită „Gemuse“, care se compunea din sfeclă furajeră amestecată cu morcovi, alteori gulii. Rareori obțineam puțini cartofi. Carne primeam o dată pe săptămînă, cîteva grame. Rația ne era completată cu o bucată mizerabilă de pîine pe zi, de numai 200 grame, și cu 150 grame zahăr, distribuit săptămînal. Astfel se explică starea noastră fizi-nevoie de aceasta. Mulți ofițeri erau însă grav bolnavi, că preară.

Ca soldă primeam 60 mărci lunar, pînă la 1 iulie 1917, apoi am început să primim 125 mărci lunar, pînă la repatriere. Solda era însă extrem de scăzută, întrucît marca se devaloriza repede. Îmbrăcăminte nu am primit nimic de la germani, singurul sprijin fiind secțiunea de Cruce Roșie română de la Paris. De îngrijire medicală aproape că nu se poate scrie, personal avînd norocul de a fi robust și astfel de a nu avea nevoie de aceasta. Mulți ofițeri erau însă grav bolnavi.

Programul zilnic oficial al lagărului era extrem de monoton. El se compunea din : deșteptarea la ora 7 dimineața, două apeluri pe zi, dimineața și seara, și stingerea la ora 22. Alceva în programul zilnic oficial nimic. Toate făceau astfel ca viața de detențiune să fie greu de suportat.

În acea vreme poporul german trecea prin mari greutăți. Starea economică a Germaniei era din ce în ce mai slabă, deoarece toată industria germană se mărginea la industria de război și fiindu-i granițele închise nu avea de unde importa materiile prime de absolută necesitate. Astfel, lipseau o mulțime de articole de primă necesitate, mai ales alimentele. Totul era raționat la minim posibil și controlat. Armata avea însă din belșug atît hrană cît și îmbrăcăminte. Starea sanitară a Germaniei era cît se poate de mulțumitoare pe timp de război. Singurele

¹³ C. Samurcaș, *op. cit.*, p. 16—41.

boli de care sufereau simțitor era tuberculoza, bolile venerice și, în plus, infirmitățile de război, care au transformat Germania, mai mult ca orice altă țară, într-un azil de invalizi.

Poporul german are o educație civică și militară solidă. Era perfect conștient de situația în care se afla și că de rezultatul acestui război depindea întreg viitorul său. Curentul socialist, care era foarte puternic în Germania și pune stăpânire pe mase din ce în ce mai mult, făcea să se clatine partidul pangermanist, care căuta să ducă războiul pînă la fine. Aveam impresia că poporul german, care nu numai că vedea soarta acestui război, dar o și simțea direct din cauza educației și disciplinei care domnea, era îmbărbătat de succesele locale ale ultimelor ofensive și de pacea din est, făcîndu-și datoria.

În urma luptelor din vara anului 1917, de la Mărăști și Mărășești cînd s-a relevat vitejia Armatei Române, gazetele germane care pătrundeau în lagăr erau pline de elogi la adresa viteazului soldat român, care pus în condiții egale de luptă cu ei, le-a fost superior din toate punctele de vedere. Eram mîndri că sîntem ofițeri români. Astfel de aprecieri elogioase s-au făcut și la adresa poporului francez, mai ales după comportarea armatei franceze în cursul ofensivei din martie. Singurii pe care nu-i puteau suferi erau englezii.

Toate aceste lucruri, inclusiv situația internă a Germaniei, le-am putut constata din ziarele lor, precum și din convorbirile cu ofițerii și soldații din serviciul lagărelor pe unde am fost. Am învățat atunci și limba germană, alături de franceza pe care o știam de acasă.

Soarta noastră s-a schimbat după încheierea păcii, cînd am fost repatriați. Am plecat din lagărul Krefeld la 28 mai 1918 și am ajuns în țară la 3 iulie 1918. La repatriere am fost transportați în condiții multumitoare. Am avut vagoane de clasa a II-a curate, fiind și neînghesuiți. Luam masa prin restaurante, la timp, avînd o alocație zilnică de 12 mărci. Nu am mai fost bruscați de santinele. Dealtfel eram însoțiți doar de ofițerul conducător și personalul pentru serviciul sanitar. Ofițerii bolnavi au fost aduși în vagoane speciale și s-au bucurat de multă îngrijire, pe tot timpul drumului.

La întoarcerea acasă am constatat situația prea în care se afla România, în vara anului 1918. Din acest motiv toți ofițerii valizi, reînțorși din prizonierat, am cerut să fim reintegrați în armata română, pentru a ne servi țara din toate puterile noastre. Deși armata era mai puțină, fusese mult redusă conform condițiilor de pace cu nemții, cererile unora dintre noi, care aveam experiența frontului, au fost satisfăcute. Printre ele și cererea mea, fiind reprimat în cadrele active. Mi s-a încredințat întii o companie, apoi funcția de adjutant în Regimentul de vînători de gardă. Era la sfîrșitul lunii august 1918, se pregăteau marile evenimente care au dus odată cu încheierea războiului, la Unirea Transilvaniei cu România, la împlinirea visului nostru.

II. AMINTIRI DIN RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

PRIMUL ATAC PENTRU DEZROBIREA ARDEALULUI¹⁴.

În vara anului 1944 mă găseam în Dobrogea. Comandam atunci Regimentul 36 infanterie care făcea parte din renumita Divizie a 9-a, divizie ce s-a acoperit de glorie la Mărăști, în iulie 1917. Acum misiunea diviziei era să apere litoralul Mării Negre și întreaga Dobrogea.

În această dispunere și cu această misiune ne-a găsit actul de la 23 August 1944. În zilele următoare, prin lupte violente, ne-am îndeplinit misiunea de a apăra pământul românesc de inamicii noștri germani. Am dezarmat o flotilă fluvială germană care se îndrepta dinspre Sulina spre cursul superior al Dunării, prin Cernavodă, și am făcut inofensivă o trupă terestră hitleristă care avea o forță de vreo 2000 ostași. Noi îi atacam dinspre Sud, iar dinspre Nord s-au lovit de trupele sovietice ale mareșalului Tolbuhin. Am capturat atunci un material bogat de război: armament, muniții, echipament, coloane de autocamioane și alimente. Am luat de la inamic tot ce jefuise în retragere.

Am descris în câteva cuvinte activitatea regimentului în acest sector. Bineînțeles că lucrurile nu s-au petrecut așa simplu. Flotila germană, văzîndu-se încolțită, a deschis focul asupra orașului Cernavodă, distrugînd clădiri, incendiind cazărmi, ucigînd oameni pașnici. Nici trupa terestră nu s-a lăsat ușor învinsă și dezarmată. Dimpotrivă, a atacat tot timpul. Mulți ostași români și-au găsit atunci mormîntul în acele locuri, luptînd pentru libertatea pământului nostru. Am învins și aceasta era principalul în zilele insurecției naționale armate¹⁵.

Am primit apoi ordin să înaintăm spre Ardeal. Șiruri lungi de trenuri ne duceau zile și nopți într-una. Ne așteptau lupte crîncene. Cu toate acestea ostașii erau voioși, mergeau să lupte pentru nimicirea frontierelor blestematului Dictat de la Viena. Și cîți dintre cei ce în acele momente rîdeau spuneau glume sau cîntau a dor de casă, nu urmau să rămînă pe veci astupați în glie, pe locuri pe care majoritatea nu le cunoșteau decît din auzite.

Întreaga Divizie a 9-a a fost grupată în jurul Tîrnăvenilor. Ordinul era să forțăm Mureșul și apoi să urmărim inamicul spre nord. Era în ziua de 21 septembrie 1944. Ploua și era frig. În tranșee ostașii dormeau somn neliniștit al celor ce urmau să deschidă drumul de atac.

Regimentul 36 infanterie, comandat de mine, a primit misiunea să treacă primul peste Mureș. În seara zilei de 21 septembrie pregătirile pentru forțare au fost executate intens. Noaptea primele subunități au pornit. Umbre tăcute se tirau spre malul Mureșului în noaptea întune-

¹⁴ Textul prescurtat a fost publicat în „Făclia”, Cluj, 21 august 1957, sub titlul *Primul asalt*.

¹⁵ C. Ionașcu, general-colonel (r), *op. cit.*, p. 30—34; F. Navasart, lt. colonel (r), *op. cit.*, p. 96—100.

coasă. Se afundau apoi în apă și în liniștea cea mai desăvârșită despiceau valurile spre țărnul opus.

Era din ce în ce mai frig, bătea un vînt tăios. După o zi udată din belșug de apele ploilor și se părea că Mureșul îți intră în oase. Există însă ceva ce îți ștergea repede această impresie. Misiunea. Ea trebuia îndeplinită cu orice preț. Și fiecare ostaș era gata să se jertfească pentru dezrobirea pămîntului țării. Misiunea era mai mult ca viața și mai presus de moarte. S-ar putea spune că acum, la mai mult de zece ani de la război, cele ce scriu sînt declamatoare, adevărul este că aceasta era atunci starea noastră morală.

Umbrele ostașilor înaintau, ieșeau pe celălalt mal, se scuturau de apă și tăceau. În jur era beznă și liniște, în inimi nerăbdare sau neliniște. Era înainte de atac și toți simțeau nevoia să spună ceva, orice. Numai să vorbească, să-și audă propriul glas, să audă pe ceilalți vorbind să dovedească propriilor lor ființe că trăiesc. Gîndurile se îndreptau spre casă, unde îi așteptau cei dragi. Din cîte un buzunar se iveau pe nesimțite cîte o fotografie la care ostașul privea cu sete fără să vadă nimic, chiar lingă mine un tînăr sublocotenent mototolea o scrisoare întru dezrobirea pămîntului țării. Misiunea era mai mult ca viața și mai mult pe arme, dinții se încleștau și în inimi se năștea un legămînt : „Misiunea va fi îndeplinită“. De ea se leagă și fericirea celor de acasă.

Încetul cu încetul noaptea își strîngea aripile-i negre, în zări cerul se limpezea iar în sufletele ostașilor încrîncenarea creștea. Privirile scrutau depărtarea. Acolo se afla inamicul. Era ascuns, bine adăpostit în teren, gata să ucidă în orice clipă. Trebuiau scoși din poziție, izgoniți. Trebuiau ocupate înălțimile cu cotele 409, 495 și 463.

Comanda „Înainte“, dată la ora H, se contopi cu uralele ce țîșneau ca o flacăra din piepturile înfierbîntate ale ostașilor. „Ura, ura ! Înainte!“ . Prin salturi scurte și repezi, în valuri succesive, ostașii înaintau tot mai sus spre înălțimi. Nimic nu-i putea opri. Nici măcar focul ucigător al inamicului. De după mitralierele, armele automate inamice, se zăreau bonete cu insigne ce înfățișau crani și oase încrucișate. Aveam în față unități S.S., care, cu ochi scînteietori de ură semănau moartea printre noi.

Cartușele țiuiau pe lingă urechi, treceau mai departe, ori se opreau în carne vie. Comandantul companiei a 1-a, căpitanul Călin Gheorghe, căzu înfigîndu-și unghiile în pămîntul pentru eliberarea căruia a luptat. Locotenentul Mihul Gheorghe se rostogoli pe pantă fără suflare, cu brațele desfăcute. Sublocotenentul Ionescu Alexandru căzu gemînd : „Nu vă dați băieți !“. Ultimele cuvinte ale comandantului de batalion, căpitan Tivig Constantin, au fost : „Înălțimile, cuceriți înălțimile!“ . Alături de ei cădeau zeci de ostași.

Hitleriștii se apărau cu disperare. Erau bine postați pe poziții : luptau cu înverșunare, nu se dădeau ușor. Dar noi știam un singur lucru. Înălțimile trebuie cucerite. Am primit întăriri în artilerie. Armele noastre automate începură să împrăștie cu dărnicie cartușele aducătoare de moarte în pozițiile hitleriste. Înaintam strîngînd din dinți, răcnind. Cădeau

mereu tovarăși de luptă și gemetele lor ne măreau îndârjirea, ne înzeceau puterile. Ne cărea moartea lor. Ne obișnuisem împreună, se sudase între noi o strinsă prietenie. Dar înaintam și acesta era principalul. Deschideam drumul trupelor noastre pentru eliberarea Ardealului.

Pe la ora 10 încleștarea a devenit deosebit de crâncenă. Sublocotenentul de rezervă Nete Constantin, plutonierii Priboianu Mircea, Ivan Constantin, Neluș Dumitru, Voiculescu Ioan și foarte mulți ostași și-au

Colonelul Constantin Manolescu, în perioada războiului antihitlerist.

dat viața pentru cucerirea înălțimilor. Angajându-și toate forțele, regimentul a atins obiectivul din primul plan.

Ne-am consolidat pe poziții, înainte de a relua înaintarea. Situația era foarte încordată. Regimentul suferise pierderi grele, în unele subunități pînă la jumătate din efectivele angajate. Pe la amiază am primit un

puternic contraatac al unităților S.S. Regimentul a fost oprit, dar nu și respins.

Bătălia a durat cu intensitate pînă în noaptea zilei de 29 septembrie. În timpul cît am apărat pozițiile cucerite și rezistam cu îndrăzire puternicelor atacuri hitleriste, întreaga noastră divizie a trecut Mureșul și s-a angajat în luptă în sectorul apărat de Regimentul 36 infanterie. Inamicul a fost zdrobit și obligat să-și înceapă retragerea¹⁶.

Pe locurile unde s-au desfășurat luptele regimentului în septembrie 1944, se ridică astăzi pietre funerare pe vîrfurile cărora sînt așezate căști de oțel, unele străpunse de schije. Sînt mormintele ostașilor care au căzut eroic pentru eliberarea pămîntului patriei.

Mărețele fapte de arme săvîrșite de ostașii noștri în aceste zile de septembrie, oglindesc în mod strălucit influența binefăcătoare a actului istoric de la 23 August 1944 asupra morălului armatei române, pînă atunci jignită, jefuită și înșelată în speranțele ei de mai bine pentru obiditul popor român, a cărui reprezentanță autentică era și în numele căruia s-a prezentat la examenul în fața istoriei.

PENTRU ELIBERAREA CLUJULUI

În luptele pentru eliberarea Clujului, Regimentul 36 infanterie, comandat de mine, colonel Manolescu Constantin, astăzi general în rezervă, a format gruparea de vest a Diviziei a 9-a, comandată de generalul Costin Jonașcu. Sarcina principală a regimentului a fost de a zdrobi apărarea inamicului printr-un atac impetuos, iar apoi de a pătrunde în forță pe direcția Apahida.

În acele zile de octombrie luptam în condiții foarte grele. Ofițerii și ostașii erau epuizați în urma luptelor anterioare purtate. Ploaia măruntă și rece de toamnă continua să ne mureze zi de zi, de parcă ar fi fost aliată cu inamicul. Din cauza terenului greu, accidentat și a drumurilor desfundate de ploii și distruse de minele inamicului, explodate la toate răscrucele și podețele, trenul de luptă nu ne putea urma. Nu a ajuns la regiment nici în seara dinaintea începerii atacului. Era a treia zi de luptă de cînd ostașii regimentului nu au primit hrană caldă, iar muniție mai aveam numai ceea ce am putut purta pe oameni și pe cîteva samare improvizate. Mi s-a comunicat că trenul de luptă a rămas la Aiton, neputînd părăsi șoseaua Turda-Cluj. Atacul trebuia însă să înceapă.

Martți, 10 octombrie 1944. În zorii zilei regimentul a pornit la atac de pe cota 443, numită Varastelek, în direcția Boj, pe creasta de pe stînga Arieșului, paralelă cu calea ferată puternic apărată de inamic. Pe la orele 11, unitățile regimentului, atacînd în forță, au eliberat Cojocna, dărîmînd frontiera artificial ridicată pe pămîntul Ardealului prin Dicta-

---

¹⁶ N. Alecu, general-maior (r), *op. cit.*, p. 179—186.

tul de la Viena. Înaintarea a continuat sub un foc puternic al artileriei inamicului, care nu a putut bara însă avântul impetuos al atacatorilor.

Spre seară ostașii eliberează satul Cara. Regimentul se oprește, împingând avanposturi pe șoseaua Someșeni-Apahida. Inamicul a continuat bombardamentul de artilerie asupra localităților Cara și Cojocna, fără a putea împiedica regruparea subunităților în vederea atacului ordonat pentru ziua următoare.

Noaptea de 10/11 octombrie 1944. În cursul nopții Regimentul 36 infanterie a efectuat regruparea subunităților pe aliniamentul Cara-Cojocna, pregătind atacul pe direcția Apahida. Regruparea era necesară datorită faptului că flancul stîng al regimentului, deci și al Diviziei a 9-a, era complet descoperit și lipsit de legătură cu trupele care urmau să atace în ziua următoare Clujul.

În această situație, în cursul nopții de 10/11 octombrie 1944, comandantul Regimentului 36 infanterie, din proprie inițiativă și din lipsă de timp, fără aprobarea diviziei, ia măsuri suplimentare pentru atacul din ziua de 11 octombrie. Principalele misiuni erau de a asigura legătura cu trupele românești și sovietice care atacau Clujul, precum și de a aduce prin Cluj trenul de luptă, cu munițiile și hrana regimentului, care să găsea acum în a patra zi fără muniții și fără hrană caldă.

Se organizează un detașament de legătură sub comanda căpitanului de rezervă Grigoraș Nicolae. Misiunea detașamentului este de a lua legătura cu trupele sovietice moto-mecanizate, care participau la atacul Clujului, în lungul șoselei Turda-Cluj, încadrate la vest de Divizia 19 munte română. Detașamentul avea ordin să atace, simultan cu unitățile românești și sovietice, în dreapta șoselei Vilcele-Feleac-Cluj, și să pătrundă în Cluj odată cu aceasta, urmat de trenul de luptă al regimentului. În Cluj, detașamentul căpitanului Grigoraș va înainta pe șoseaua pînă la Teatrul Național, de aici va urma șoseaua Cluj-Someșeni-Apahida, unde va ajunge regimentul.

Misiunea detașamentului am stabilit-o în detaliu, am luat-o în cunoștință de situație, deoarece făcusem serviciu în garnizoana Cluj pînă la Dictatul de la Viena. Locuiam pînă atunci la Cluj, iar acum, în octombrie 1944, cunoșteam la fel de bine situația în urma legăturilor pe care le luasem cu fugarii din oraș. Pînă la urmă misiunea detașamentului s-a dovedit justificată. Ea a fost îndeplinită de bravul și vrednicul căpitan Grigoraș.

Miercuri, 11 octombrie 1944. În zorii zilei principalele forțe ale Regimentului 36 infanterie, puternic sprijinite prin trageri de artilerie și bombardament aerian, reiau atacurile pe dealurile de la nord de satul Cara, în direcția generală gara Apahida. După lupte violente, care s-au soldat și pentru noi cu pierderi grele, ocupăm pe la ora 14 Apahida. Căzuseră mulți ostași și ofițeri în luptă. Printre casele din jurul gării Apahida, spre gara Cojocna, au căzut morți maiorul Bărbulescu și doi

---

¹⁷ N. Tomescu, colonel (r), *Eliberarea Cujului românesc*, Arad, 1946.

tineri locotenenți de artilerie, în fruntea unităților de recunoaștere. Misiunea principală a zilei era însă îndeplinită.

Concomitent, detașamentul de legătură de sub comanda căpitanului Grigoraș a atacat paralel cu moto-mecanizatele sovietice, în dreapta șoselele Vilcele-Feleac-Cluj. El a respins inamicul din față și în după-amiaza zilei a pătruns în Cluj, aproape simultan cu celelalte unități, printre moto-mecanizatele sovietice. Inamicul s-a retras în dezordine pe dealul cu pădurea Hoia-statuia-Donath-dealul Lomb-dealul Steluței-Fintinele Satului, cam așa cum fusese prevăzut la manevrele noastre din timp de pace. Menționez că acționând deosebit de operativ, detașamentul căpitanului Grigoraș a înregistrat pierderi relativ mici.

În Cluj, detașamentul a continuat înaintarea conform planului. După Teatrul Național, detașamentul a ocolit la dreapta și a urmat șoseaua Cluj-Someșeni-gara Apahida, tot timpul sub focul de flanc al inamicului, agățat pe înălțimile de pe malul stîng al Someșului. De altfel, abia noaptea inamicul a fost obligat să se retragă spre Feiurdeni.

La orele 17, detașamentul de legătură, aducînd și trenul de luptă, se prezintă comandantului de regiment, raportînd îndeplinirea misiunii. Regimentul își reimprospătează munițiile și poate lua hrană caldă, de care fusese lipsit în patru zile de luptă. Acestea au permis regimentului să-și reia înaintarea, în noaptea de 11/12 octombrie, din Apahida, prin Cimpenești spre Feiurdeni, unde, după lupte grele și cu pierderi dureroase, ajunge victorios.

Astfel, Regimentul 36 infanterie a luat o modestă parte, alături de alte unități românești și cu sprijinul moto-mecanizateelor sovietice, la eliberarea Clujului. Ostașii regimentului, de la soldat la colonel, au dat în aceste lupte grele dovada înaltului lor patriotism. Eroismul lor a fost recunoscut după eliberarea Clujului prin decorarea a numeroși ofițeri, inclusiv a mea, și ostași cu ordine și medalii de război ale României.

După eliberarea Clujului, Regimentul 36 infanterie și-a continuat drumul de luptă. A participat la luptele grele dintre Zalău și Tășnad, unde am fost și eu rănit destul de grav, s-a angajat în bătălia pentru Carei, la granița țării. Apoi, regimentul a luptat în Ungaria, la Nyiregyháza, a trecut Tisa spre Szerencs și mai departe spre frontiera cehoslovacă. Grele lupte s-au desfășurat la Roznava și pe valea râului Hron, pînă la Kosice, în Cehoslovacia, pînă la victoria finală¹⁸. Peste tot i-am înfrînt și alungat pe cotropitorii fasciști. Am luptat din toate puterile noastre. Mulți dintre noi s-au jertfit, dar am învins.

Sînt mîndru de faptele de arme pe care le-am săvîrșit împreună cu tovarășii mei de luptă. Sînt mîndru de victoria împotriva fascismului german, victorie la care armata noastră a contribuit cu toate forțele sale.

---

¹⁸ C. Ionașcu, general-colonel (r), *op. cit.*, p. 123—202; E. Rădulescu, general-locotenent (r), *op. cit.*, p. 61—149.

GENERAL MAIOR CONSTANTIN MANOLESCU
MÉMOIRES DE DEUX CAMPAGNES

(Résumé)

Les mémoires de deux compagnies de l'armée roumaine ont été écrits par un militaire qui a servi l'armée pendant 32 ans, parcourant une longue carrière des armes, du sous-lieutenant — commandant de peloton, au général — chef d'état major d'armée. Les mémoires du général Constantin Manolescu se réfèrent, dans la première partie, à la participation aux luttes de décembre 1916 du front roumain, quand il a été blessé et quand il a été pris prisonnier. Or évoque puis la captivité dans l'Allemagne et le rapatriement.

La deuxième partie se réfère aux actions de lutte du régiment 36 infanterie, qui a été conduit par Constantin Manolescu dans la guerre anti-hitlérisme, décrivant amplement deux faits d'armes du combat pour la libération de Transylvanie de nord, le passage de la rivière Mureş et la libération de Cluj.

L'auteur fait ressortir l'héroïsme de soldats roumains dans les luttes de libération de la Roumanie, des forces fascistes.

L'ouvrage a aussi une note biographique concernant la vie et l'activité du général Constantin Manolescu, la reconnaissance de des mérites et du rôle joué dans l'ascendance de l'ascendance de l'armée roumaine.

MANIFESTE ȘI APELURI ANTIFASCISTE ARĂDENE DIN PERIOADA 23 AUGUST—22 SEPTEMBRIE 1944

VICTOR CAȚAVEI

Muzeul Județean Arad posedă în colecția sa de mișcare muncitorească un număr de patru manifeste și două apeluri din perioada desfășurării insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944 și a apărării teritoriului județului, în septembrie 1944, în fața mării ofensive fasciste desfășurate în vestul României. Manifestele și apelurile au fost emise și difuzate în numele organizației arădene a Partidului Comunist din România și a secției județene a Blocului Național Democrat.

Activînd pe baze legale din ziua de 24 august 1944, organizația arădeană a P.C.R. a militat pentru sprijinirea cu toate forțele maselor populare a operațiilor de curățire a teritoriului și apărare a frontierei, efectuate în zilele de 24—28 august de către unitățile Corpului 7 teritorial, prin constituirea gărzilor patriotice. La chemarea partidului, numeroși muncitori arădeni au participat la luptele grele desfășurate în zona aeroportului militar Arad, soldate cu înfrîngerea și aruncarea peste graniță a grupării fasciste care amenința orașul.

Concomitent, sub influența organizației comuniste, s-a constituit secția județeană a Blocului Național-Democrat, pe baza platformei antifasciste care prevedea alăturarea României la lupta Națiunilor Unite, restabilirea independenței și suveranității țării, instaurarea unui regim democratic. Manifestele difuzate de către secția județeană a B.N.D. chemau, la fel ca cele de partid, întreaga populație a județului la luptă antifascistă, la apărarea teritoriului național și eliberarea Ardealului de nord subjct.

Conturarea, încă de la 28 august, a pericolului unei mari ofensive fasciste în vest, declanșarea la 5 septembrie a luptelor pe frontieră, a determinat o activitate febrilă a tuturor forțelor democratice din B.N.D. pentru apărarea județului, lichidînd disensiunile provocate de P.N.Ț. și P.N.L. în privința constituirii gărzilor patriotice. Tergiversarea înarmării maselor populare, cerută de muncitorii arădeni, ca și insuficiența unităților militare românești în zonă, au creat, pentru puțin timp, o situație nefavorabilă forțelor insurecționale de aici.

Incepută la 13 septembrie, ofensiva fascistă urmărind pătrunderea în centrul Ardealului și cucerirea zonei industriale de sud-vest, a obținut inițial succese. Copleșite de forțele fasciste, mult superioare ca efective și mijloace de luptă angajate, unitățile Regimentului 4 grăni-

ceri, Diviziei 1 cavalerie-instrucție și Divizie i 1 infanterie-instrucție s-au retras pe aliniamente succesive, desfășurînd o apărare îndrîjită. Ele au fost precedate în retragere de imense coloane de refugiați. Municipiul Arad și o parte importantă a vestului județului au fost ocupate, cotropitorii organizînd o crîncenă teroare, soldată cu masacre la Arad, Sinicolaul Mic, Curtici, și cu devastarea principalelor instituții ale județului.

Întărite cu școlile militare și batalioanele fixe din zonă, unitățile armatei române au oprit, în zilele de 16—20 septembrie, ofensiva fascistă. Pe valea Crișului Alb, infanteriști, vînători de munte și elevi ofițeri de la Ineu au barat calea trupelor fasciste la Cărand, Sebiș și Prunișor. Pe valea Mureșului, eroicul Detașament Păuliș, constituit pe osatura subunităților de elevi subofițeri de la Radna, a rezistat cu o dîrzenie deosebită pe aliniamentele de la Simbăteni, Păuliș, Ghioroc. Zeci de cetățeni ai județului au sprijinit lupta eroică a unităților românești.

Primind întăriri române și sovietice, unitățile Corpului 7 teritorial au trecut la ofensivă, zdrobind gruparea de divizii fasciste și aruncînd-o peste graniță. în noaptea de 21 spre 22 septembrie 1944. Teritoriul județului Arad a fost astfel eliberat.

Manifestele și apelurile organizației comuniste arădene, difuzate în 22 septembrie 1944, chemau masele muncitoare, pe toți cetățenii județului, la continuarea luptei împotriva forțelor armate fasciste din afară, pentru eliberarea întregului teritoriu național, pînă la victoria finală asupra fascismului. Reliefind pericolul existent încă al acțiunilor de subversiune a elementelor fasciste rămase în interior, documentele larg difuzate căutau să imprime o atitudine intransigentă față de acestea, să determine participarea tuturor cetățenilor la apărarea drepturilor democratice.

Manifestele și apelurile acestei perioade reflectă pregnant activitatea Partidului Comunist din România de antrenare a unor largi mase populare la lupta împotriva fascismului și a reacțiunii interne.

doc. 1

TOVARĂȘI !

CETĂȚENI ! PATRIOȚI !

Organizația arădeană a Partidului Comunist Român vă cheamă la luptă hotărîtă împotriva hoardelor hitleriste, cuibărite la aeroportul militar, care se pregătesc să cucerească Aradul.

Patrioți ! cetățeni ! Luptați împotriva trădătorilor, hitleriști și legionari care vor să ne întoarcă în zilele negre ale teroarei fasciste, ce a trimis la abatorul lui Hitler sute de mii dintre frații noștri. La luptă contra tiraniei, pentru libertatea și viitorul țării noastre !

Doc. 1 Muzeul Județean Arad, fond mișcare muncitorească, nr. 320.

Acum toți patrioții români, toți cetățenii cinstiți ai țării sînt chemați să sprijine viteaza armată română, din toate puterile lor. Înscriseți-vă în Gărzile patriotice! Veți apăra libertatea, independența și democrația. Sprijiniți cu toate forțele lupta soldaților noștri!

MOARTE COTROPITORILOR GERMANI!

MOARTE TRĂDĂTORILOR DE ȚARĂ DIN SLUJBA LOR!

LA ASALT PENTRU ELIBERAREA ARDEALULUI!

TRĂIASCĂ ARMATA ROȘIE ELIBERATOARE!

TRĂIASCĂ ARMATELE ALIATE!

TRĂIASCĂ ARMATA NOASTRĂ VITEAZĂ!

TRĂIASCĂ GUVERNUL ELIBERĂRII NAȚIONALE!

TRĂIASCĂ BLOCUL NAȚIONAL DEMOCRATIC, ÎNFĂPTUITORUL ALIANȚEI CU UNIUNEA SOVIETICĂ, ANGLIA ȘI AMERICA!

TRĂIASCĂ PARTIDUL COMUNIST!

TRĂIASCĂ ROMÂNIA INDEPENDENTĂ, LIBERĂ ȘI DEMOCRATICĂ!

Arad, la 26 august 1944

PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA
Organizația Arad

doc. 2

FRAȚI ROMÂNI! CETĂȚENI AI ARADULUI!

Luptele de stradă din ultimele zile și atacurile mișelești ale resturilor armatei cotropitoare germane în retragere, ne dovedesc din nou că porul român, extinzînd regimul lor de jaf și asuprire și nimicind libertatea noastră a tuturor și chiar viața noastră, se află în primejdie.

Hitleriștii germani ascund soldați germani, precum și arme, iar în același timp resturile organizației hitleriste din țară desfășoară o acțiune teroristă pentru a prelungi sîngeroasa dominație a hitlerismului. Fiecare cetățean conștient este convins că singura cale care duce la rapida și definitivă nimicire a hitlerismului este lupta noastră cu arma în mîna alături de armata țării, unindu-ne și neprecupețînd nici un sacrificiu pentru înfăptuirea programului democratic al guvernului.

Anii suferințelor îndurate sub cotropirea hitleristă nu au cruțat pe nimeni dintre noi. Nici noi nu putem cunoaște deci milă față de bandiții fasciști.

Părinți, bătrîni și copii! Contribuiți și voi la stîrpirea hitlerismului, care ne mai amenință pe toi toți! Anunțați imediat autoritățile militare sau polițienești de îndată ce aveți cunoștință de existența cuiburilor de rezistență și depozitelor de arme ale hitleriștilor sau de persoane, care ascund și dau sprijin acestora.

Cu cît mai grabnic vom stîrpi acești dușmani ai poporului, cu atît

mai sigur vom zdrobi încercările de invadare ale fasciștilor din afară.

Cu deplină încredere privim armata română curajoasă și puterea inepuizabilă a forțelor populare, care într-o singură unitate organică sînt chemate sub drapel de către partidele Blocului Național Democratic.

Blocul Național Democratic format din :

PARTIDUL NAȚIONAL-ȚĂRĂNESC

PARTIDUL NAȚIONAL-LIBERAL

PARTIDUL COMUNIST și

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT,

la care s-au alăturat :

UNIUNEA MUNCITORILOR MAGHIARI (MADOSZ)

UNIUNEA ANTIFASCISTĂ A SLAVILOR

ORGANIZAȚIA ANTIHITLERISTĂ GERMANĂ

ORGANIZAȚIA ANTIFASCISTĂ EVREISCĂ

conduce în strînsă unitate lupta pînă la victoria desăvîrșită contra hitlerismului, spre eliberarea definitivă și totală a României, anularea Dictatului de la Viena și apărarea drepturilor democratice.

CETĂȚENI AI ARADULUI !

Nu sîntem singuri în această luptă a noastră. Contra hitlerismului în agonie luptă pe toate fronturile Armata Roșie eliberatoare, care se apropie, precum și armatele aliaților. Nu deveniți deci victimele panice! Panica, fuga, slăbirea rîndurilor noastre nu servesc decît interesele dușmanului. Stringeți-vă rîndurile în jurul armatei și guvernului eliberării naționale !

Arad, la 27 august 1944

**BLOCUL NAȚIONAL DEMOCRATIC
SECȚIA JUDEȚEANĂ ARAD**

doc. 3

CETĂȚENI !

FRAȚI ROMĂNI !

Trupele hitler-fasciste împreună cu fasciștii maghiari ne-au atacat țara și amenință Aradul. Ei cred că în loc să elibereze Ardealul de nord, mai vor putea să cotopească și alte teritorii românești, subjugînd poporul român, extinzînd regimul lor de jaf și asuprire și nimicind libertatea și regimul democratic cîștigate prin luptă.

Iubita și curajoasa noastră armată stă pază la hotare și este gata la supremul sacrificiu pentru interesele țării, pentru păstrarea libertății și avuturilor cetățenilor săi și pentru nimicirea bandelor hitleriste.

FRAȚI ROMĂNI !

SUSȚINEȚI LUPTA BRAVILOR NOȘTRI OSTAȘI !

CEREȚI ARME DE LA AUTORITĂȚI !

Să nu vă lăsați cuprinși de panică sau de o dezertare inconștientă și lașă de la datorie ! Nu sînteți singuri. Lupta voastră o duceți sub conducerea armatei române și sînteți ajutați de armata Uniunii Sovietice, care se apropie în drumul ei glorios de eliberare a țării și nimicirea hoardelor hitleriste. Nu vă lăsați intimidați de ultimele zvîrcoliri ale acestor bande înfrînte, care sînt ultimele rămășițe ale armatei învinse a lui Hitler.

Organizați centre de distrugere a fascismului cotropitor !

Distrugeți cuiburile de rezistență ale hitleriștilor, care amenință spatele armatei române !

Strîngeți-vă rîndurile și cu orice arme sau orice mijloace de luptă — topoare, coase, unelte și chiar cu pumnii — prezentați-vă pentru apărarea vetrelor familiilor și drepturilor voastre !

La luptă biruitoare contra hitleriștilor !

La arme cu toții !

TRĂIASCĂ ARMATA ROMÂNĂ !

TRĂIASCĂ GUVERNUL ELIBERĂRII NAȚIONALE !

TRĂIASCĂ ROMÂNIA LIBERĂ, DEMOCRATICĂ ȘI INDEPENDENTĂ !

Arad, la 28 august 1944

Biroul arădean al
BLOCULUI NAȚIONAL DEMOCRAT

doc. 4

TOVARĂȘI !

CETĂȚENI ! PATRIOȚI !

Glorioasele armate sovietice și române ne-au eliberat Aradul și urmăresc fiarele fasciste maghiare și germane pînă la nimicirea lor completă și definitivă, chiar în bîrlogul lor. Noul regim de teroare sîngeroasă de scurtă durată a luat sfîrșit. Am văzut că agenții lui Hitler, sub orice mască s-ar ascunde ei — teroriștii Antoneștilor, ai Gărzii de Fier sau ai lui Horthy — nu ne aduc deît moartea, mizerie, suprimarea drepturilor cetățenești democratice, aruncarea în temnițe și asasinarea patrioților.

Vedem deci cu toții că Armata Roșie eliberatoare este prietena și sprijinitoarea sinceră a poporului român, în lupta pentru libertatea și independența națională și drepturile democratice. Toți patrioții, toți cetățenii salută cu entuziasm intrarea Armatei Roșii, care ajutată de bravii noștri soldați, au eliberat orașul nostru de noua teroare fascistă, redîndu-ne bucuria libertății de care am avut parte cîteva zile. Nimeni

nu mai are dreptul să rămână nepăsător. Trebuie să ne alăturăm cu toții luptei pe care armata noastră o duce alături de victorioasa Armată Roșie pentru desrobirea Ardealului, purtând steagul libertății spre nimicirea ultimelor rămășițe ale hoardelor hitleriste.

Înainte pentru eliberarea Ardealului de nord de sub jugul lui Hitler și Horthy ! Înainte pentru distrugerea completă și definitivă a fascismului !

Patrioți, cetățeni ! Afară din rîndurile noastre cu trădătorii fasciști, hitleriști și legionari ! Moarte tuturor aceluia, care prin atitudinile și actele lor de sabotaj au lăsat orașul nostru pradă bandelor de jefuitori fasciști ! Moarte tuturor aceluia care prin atitudinile lor și actele lor de sabotaj au împiedicat înființarea și înarmarea Gărzilor patriotice ! Moarte tuturor agenților lui Hitler și Horthy, care s-au pus în slujba regimului de samavolnicie fascistă !

Afară cu sabotorii fasciști din rîndurile armatei, din administrația publică, viața economică și presă ! La luptă necruțătoare împotriva slugilor hitleriste, horthyste și legionare !

Toți patrioții români, toți cetățenii cinstiți ai țării să facă zid în jurul Blocului National Democratic, care cu ajutorul armatei eliberatoare pune bazele unei democrații sincere, realizează independența noastră națională și ne aduce eliberarea noastră și a Ardealului de nord.

TRĂIASCĂ ARMATA NOASTRĂ VITEAZĂ ÎN LUPTA CONTRA FASCISMULUI !

TRĂIASCĂ ARMATA ROȘIE ELIBERATOARE !

TRĂIASCĂ ALIAȚII NOȘTRI : UNIUNEA SOVIETICĂ, ANGLIA ȘI AMERICA !

TRĂIASCĂ ROMÂNIA LIBERĂ, INDEPENDENTĂ ȘI DEMOCRATICĂ !

TRĂIASCĂ GUVERNUL BLOCULUI NAȚIONAL DEMOCRATIC !

TRĂIASCĂ PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA !

Arad, la 22 septembrie '1944

PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA
Org. Arad

doc. 5

A P E L

Să se prezinte la sediul Partidului Comunist din România, org. Arad, str. Cicio Pop nr. 9, toți acei cetățeni care au fost terorizați sau maltratați de către invadatorii fasciști maghiari și nemți, sau de agenții lor localnici, ori ale căror familii au fost ucise sau ridicate.

Anunțați la sediul menționat numele aceluia care au luat parte la

jafuri, maltratări și schingiuri, sau au participat sub o formă oarecare la organizarea regimului de teroare fascistă.

Anunțați deasemenea numele și adresa tuturor fasciștilor ascunși sau fugiți !

Arad, la 22 sept. 1944.

PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA

ORG. ARAD

doc. 6

A P E L

Partidul Comunist din localitate, avînd în vedere absența aparatului oficial de stat, cum și faptul că Armata Roșie aliată, ocupată cu nimicirea inamicului fascist, nu se amestecă în administrația civilă,

Cheamă pe toți cetățenii cinstiți în vîrstă de la 18—60 de ani, fără deosebire de naționalitate, religie și convingere politică, să se prezinte de îndată la sediul Partidului Comunist, str. Cicio Pop nr. 9, pentru a fi repartizați în serviciul gărzii civile.

Serviciul va fi de 6 ore din 24 și fiecare va fi repartizat în apropierea domiciliului său.

Scopul gărzii civile este apărarea libertăților democratice și a siguranței personale a tuturor cetățenilor, cum și arestarea elementelor anarhice și teroriștilor fasciști ascunși.

Instrucțiunile și consemnele se vor da la intrarea în serviciu.

Cetățeni, în interesul vostru propriu prezentați-vă cu toții în serviciul ordinei și siguranței.

Arad, la 22 septembrie 1944

PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA
ORG. ARAD

(Résumé)

Les manifestes et les appels reproduits font partie de la collection de mouvement ouvrier du Musée départemental Arad. Ils ont été émis et diffusés sur le territoire du département Arad, par l'organisation locale du Parti Communiste Roumain et par la section départementale du Bloc National-Démocrate dans la période du déploiement de l'insurrection nationale armée anti-fasciste et anti-impérialiste du 23 Août 1944 et dans la période prochaine, de la résistance face à la grande offensive fasciste de l'ouest de la Roumanie.

Appelant à la résistance active les masses populaires, pour appuyer l'armée roumaine, les manifestes et les appels se sont réjouis de l'adhésion de tous les citoyens du département. Ceux-ci ont contribué avec leurs forces à la victoire des unités militaires roumaines : l'épuration des troupes fascistes de tout le territoire. l'arrêt de l'offensive des divisions allemandes — hongroises sur les vallées des rivières Criș Alb et Mureș, l'expulsion des envahisseurs de Roumanie. Concomitamment, ils ont apporté une contribution à la lutte des forces démocrates nationales contre les éléments fascistes et la réaction interne.

Doc. 6 Ibidem, nr. 533 și Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 252.

RECENZII

ȘTEFAN METEȘ — EMIGRĂRI ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLELE XIII—XX*

Lucrarea istoricului clujan Ștefan Meteș prezintă un fenomen istoric deosebit de important din trecutul poporului român — emigrările românilor din Transilvania în celelalte țări române sau peste granițele țării. Emigrarea românilor transilvăneni a fost determinată la început de asuprairea socială, iar mai târziu religioasă și națională. În acest fenomen trebuie să vedem o formă de luptă împotriva asuprairii sociale și naționale.

De asemenea, lucrarea lui Ștefan Meteș demonstrează că Transilvania a fost cea ce prof. Const. C. Giurescu numea „rezervorul etnic“ al țării — de aici s-au revărsat peste munți neîncetat românii care vor contribui, într-un fel sau altul, cu brațul sau cu mintea, la dezvoltarea societății românești, la luptă comună pentru apărarea independenței și unității naționale.

Ștefan Meteș urmărește acest fenomen istoric începînd cu stabilirea cauzelor care l-au determinat (capitolul I). El insistă asupra asuprairii sociale (în evul mediu) căreia i se adaugă cea națională și religioasă în vremurile mai noi. „Viața aceasta chinuită — arată el — plină de nedreptate, supusă tuturor exploatărilor și despuierilor de pămînt, de drepturi și libertate, supusă exclusiv bunului plac și capriciilor nobililor, a adus inevitabil, emigrarea parțială a elementului românesc — acum iobag în cea mai mare parte — de pe pămîntul să străvechi, de care fusese legat sute de ani prin munca, fructificarea și apărarea lui“.

În capitolele următoare, pe baza unei vaste documentații, sînt prezentate emigrările în Polonia, în Ungaria, Moresia, Silezia, Rusia, Serbia, Bulgaria și America.

Partea cea mai mare a lucrării este dedicată emigrării românilor din Transilvania în Moldova și Țara Românească. La început sînt prezentate emigrările pînă în secolul al XIX-lea, iar cele din epoca modernă sînt înfățișate în legătură cu momentele mai însemnate din acele vremuri : revoluția din 1848, războiul de independență ș.a.

Aradul a fost prezent în această luptă prin emigrări masive — cum au fost cele din secolul al XVII-lea în Rusia unde s-au întemeiat nenumărate sate care purtau numele celor de unde au plecat românii : Pecica, Nădlac, Semlac, Șiria, Mîndruloc, Cuvin ș.a. sau mari personalități ca Moise Nicoară, Ioan Slavici etc.

Informația și documentația lucrării este la zi (deși în participarea

---

* Ediția a II-a revăzută și refăcută, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, 328 p.

ardelenilor la războiul din 1877—1878 autorul n-a mai putut folosi lucrările publicate cu prilejul centenarului independenței).

Ultima lucrare a istoricului Ștefan Meteș reprezintă un mare câștig pentru istoriografia românească. Ea, dealtfel, încununază munca unui savant patriot.

NICOLAE ROȘUȚ

IOAN LUPAȘ — **SCRIERI ALESE, I.***

Una din cele mai reprezentative personalități ale istoriografiei românești, în speță transilvănene, pe care le-a dat sfârșitul de veac trecut este și istoricul Ioan Lupaș (1880-1967).

Istoric deosebit de prolific, desfășurînd de timpuriu o activitate pe spații largi, care în fond se confundă cu întreaga istorie românească, mentorul cu adevărat al școlii istorice de la Cluj, inițiatorul și deschizătorul de drum în atîtea direcții de cercetare istorică, Ioan Lupaș era și firesc să se bucure de atenția și aprecierea cuvenită din partea istoriografiei noastre contemporane.

Considerăm că acesta este și sensul noii și prețioasei apariții editoriale: Ioan Lupaș, **Scieri alese**, vol. 1, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977. Acest prim volum apărut sub îngrijirea acad. Ștefan Pascu și a prof. Pompiliu Teodor înmănunchiază un număr de 15 studii. Volumul este însoțit de o amplă și atît de necesară introducere precum și de binevenitele comentarii și indice de nume.

Introducerea are darul să fixeze momentele cele mai semnificative din viața și activitatea istoricului căruia îi este surprinsă devenirea sa intelectuală, precum și evoluția sa ca istoric. Totodată, merituosa introducere facilitează contactul și înțelegerea operei atît de vaste și consistența lui Ioan Lupaș, prin faptul, că sînt prezentate principalele direcții de activitate ca și principalele idei și concepții care au prezidat la opera masivă și de o incontestabilă valoare, pe care Lupaș a lăsat-o ca moștenire culturii noastre, în speță a celei istorice.

Multe din studiile publicate constituie lecțiile ținute cu ocazia deschiderii cursurilor Facultăților de istorie de la Universitatea din Cluj. Prin mesajul lor, aceste lecții rostite în momente de cumpănă ale istoriei noastre, aveau darul de a fortifica inimile și conștiințele tinerilor și deo-

---

* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 259 p.

potrivă cu a lor, a poporului, în lupta pentru apărarea libertății și independenței naționale.

În cele 15 studii care fac obiectul acestui prim volum a Scrierilor alese este abordată o vastă problematică din domeniul teoriei sau filozofiei istoriei („Valoarea educativă a istoriei naționale“, „Sensul și scopul istoriei“, „Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor pe epoci“), al istoriei istoriografiei, îndeosebi transilvănene („Probleme de istoriografie transilvană“), „Din scrisul cronicarilor latini ai Transilvaniei“, „Dezvoltarea istoriografiei din Transilvania în secolele XV—XIX“, „Scrierile istorice ale lui Petru Maior“, „Individualitatea istorică a Transilvaniei“). Alături de aceste două problematici volumul de față cuprinde două studii cu privire la influențele lui Hegel și Leopold Ranke asupra lui Nicolae Bălcescu, Mihai Eminescu și Mihail Kogălniceanu. În alte două studii Ioan Lupaș își fixează atenția asupra a doi istorici români: este vorba de Ioan Bogdan, despre activitatea căruia Lupaș afirma că reprezintă „cea mai de valoare contribuție la progresul istoriografiei României... pe care a dat-o pînă acum Ardealul“ și T. V. Păcățian, istoricul și publicistul născut la Lipova autorul monumentalei „Cărți de aur“ despre care A.D. Xenopol spunea că „era un steag de luptă pentru frații noștri amenințați“.

Menționăm că aceste studii axate pe probleme ale istoriei istoriografiei transilvănene l-au impus pe Lupaș ca istoricul ce „a reînviat“, o galerie de istorici ardeleni uitați, opere cu semnificații profunde odinioară, istorici care au reprezentat verigi importante în evoluția istoriografiei transilvănene: „Nicolae Olahus, protopopul Vasile de pe lângă Biserica Sf. Nicolae din Brașov, Gheorghe Brancovici, fratele mitropolitului Sava Brancovici — Brincoveanu, Radu Tempea ș.m.a. Semnificativ este și faptul că Ioan Lupaș tratează problema istoriografiei transilvănene urmărindu-i evoluția ei și roșul său național: acela de călăuză și ferment „care a reușit să trezească conștiința publică a neamului“ pregătindu-l sufletește pentru istoria sa.

Avînd în vedere locul pe care-l ocupă Dimitrie Cantemir în istoria culturii și civilizației românești, precum și influența lui asupra evoluției scrisului istoric al secolului al XVIII-lea Ioan Lupaș a surprins într-un valoros studiu coordonatele esențiale ale activității literar-științifice a lui Dimitrie Cantemir“:

Studiile cuprinse în volumul I al „Scrierilor alese“ se adaugă alături de atîtea altele, ca tot atîtea argumente spre a-l defini pe Ioan Lupaș ca pe un istoric al unor teme majore, urmărite cu multă pricepere și stăruință, cu înțelegere, cu multă sensibilitate și pasiune. Ioan Lupaș a lăsat în urma sa monumentale lucrări de istorie ecleziastică, politică, social-culturală, de istoriografie, lucrări care în fond îl definesc prin ideile și informațiile pe care le vehiculează ca pe un istoric creator de problematică istorică.

DORU BOGDAN

Volumul editorial „Independența României“ apărut sub redacția unui grup de personalități marcante ale științei istorice din țara noastră — acad. Ștefan Pascu, acad. Constantin Giurescu, prof. I. Cetererchi, Șt. Ștefănescu, membri corespondenți ai Academiei și general Const. Olteanu, constituie o lucrare de mare ținută științifică, purtînd girul acestor personalități și a altor colaboratori tot așa de valoroși.

Ideea independenței și a luptei seculare împotriva împilării străine, străbate ca un fir roșu întreaga problematică ridicată de articolele cuprinse în acest volum.

Structurată pe momentele mari ale istoriei patriei noastre, volumul îmbrățișează o arie largă cronologică începînd cu istoria dacilor și terminînd cu epoca contemporană, cînd idealurile de independență și libertate au devenit piatra de temelie pe care se clădește mărețul edificiu al României socialiste.

Chiar în primul articol intitulat „Independența caracteristică fundamentală a istoriei poporului român“ academicianul Ștefan Pascu face un preambul iscusit al problematicii ridicate în cadrul volumului. Ideea de dreptate, libertate socială și națională, independența și unitatea, sînt prezențe permanente ale istoriei poporului român indiferent de epoca istorică în care ne aflăm.

Pe aceste patru idei fundamentale se grefează evenimentele istorice prezentate în cadrul volumului.

Referindu-se la lupta dacilor pentru apărarea libertății și integrității teritoriale, autorul C. Preda subliniază dîrzenia lor și spiritul de sacrificiu al unui popor viteaz care-și apără glia strămoșească.

Epoca medievală a istoriei poporului român este plină de acțiuni de luptă pentru libertate, neatîrnare și unitate statală. Autorul acestui capitol intitulat foarte sugestiv „Lupta pentru afirmarea de sine-stătătoare a poporului român, constanta a istoriei medievale românești“, subliniază baza de masă a războaielor de apărare duse de domnitorii principatelor fără de care nici un domnitor, indiferent că este vorba de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Vlad Țepeș nu ar fi putut repurta răsunătoarele victorii împotriva unui dușman puternic cum era Imperiul otoman.

Pompiliu Teodor prin profunzimea-i cunoscută, face o analiză magistrală a conceputului de independență, prezent la toți gînditorii ilumi niști, indiferent dacă activează dincolo sau dincoace de Carpați.

---

* Sub red. acad. Șt. Pascu și acad. C. C. Giurescu, prof. I. Ceterchi și Ștefan Ștefănescu membri coresp. ai Academiei și general Const. Olteanu, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1977, 526 p.

Cornelia Bodea trece în revistă principalele acțiuni politice și sociale care au avut loc înainte de 1848.

În cadrul volumului, cum era și firesc, avînd în vedere aniversarea evenimentului, Războiului de independență din 1877/78 îi sînt destinate cîteva articole interesante. Unele dintre ele fiind contribuții autentice care completează nu numai din punct de vedere bibliografic tematica și așa vastă a războiului din independență, ci aduc în discuție unele aspecte noi. Relevăm în această direcție, capitolul „Ecolul independenței României în opinia publică internațională“ de C. Mureșan, care ne permite o privire de ansamblu asupra opiniei publice internaționale privind acest important eveniment văzut în contextul politic european. Toate articolele despre acest eveniment, subliniază dorința de libertate a poporului român pecetluită prin jertfa de sînge adusă pe cîmpurile de bătăie din Bulgaria.

Odată cu apariția pe firmamentul istoriei a clasei muncitoare, ideea de independență, de libertate și unitate națională, a primit noi valențe și un nou conținut. Autorii N. Petreanu, N. Hușariu, Gh. Ioniță și N. Copoiu subliniază rolul clasei muncitoare în promovarea intereselor naționale ale poporului român. În anul 1918 se realizează unitatea națională a tuturor românilor într-un singur stat, deziderat de secole al poporului român. Autorii M. Mușat și I. Ardeleanu fac o analiză exhaustivă a condițiilor social-politice, care au dus la realizarea Unirii din 1 Decembrie. 1918, rod al luptei maselor populare.

Între cele două războaie mondiale P.C.R. devine singurul reprezentant autentic al intereselor poporului iar libertatea națională, unitatea statală, independența și eliberarea socială stau la baza programului său de luptă. Iată ce relevă Gh. Zaharia, autorul acestui capitol : „Apărarea suveranității și independenței, obiectiv major în lupta forțelor democratice și revoluționare din România între cele două războaie mondiale“.

Deosebit de valoroase ni se par articolele care se referă la contemporaneitate. Această istorie vie trăită zi de zi de fiecare dintre noi, relevă împlinirea conceptului de libertate socială și națională, de independență ridicate azi la rangul de principii morale și etice ale noii societăți în plină transformare. Bazîndu-se pe aceste principii tradiționale în istoria poporului român, autorii E. Bantea, D. Mazilu, M. Voiculescu, V. Lipatti analizează cu multă competență aplicarea acestora în viața politică și socială a României contemporane.

În finalul acestui volum remarcăm două articole semnate unul de I. Ceterchi și Al. Bolintineanu și altul de G. Macovescu, care analizează conceptul de independență națională în contextul politicii internaționale și contribuția României socialiste în statornicirea unui climat de colaborare, de respect față de suveranitatea tuturor popoarelor. Așa după cum relevă autorii întreaga activitate diplomatică a României are la baza ideea independenței, de libertate națională și socială, suveranitate și egalitate în drepturi a tuturor popoarelor.

Volumul cuprinzînd 526 pagini a reușit să sintetizeze cele mai im-

portante momente din istoria poporului român, legate de lupta pentru independență. În acest fel cititorul are la îndemână o lucrare care-l trece prin întreaga istorie a României.

OTTO GREFFNER

VASILE NETEA — MUNȚII APUSENI MUZEU ISTORIC ȘI PANTHEON AL POPORULUI ROMÂN*

Cartea distinsului istoric Vasile Netea, apărută în Editura Sport — Turism, nu este nici un ghid turistic, nici un jurnal de călătorie, nu este o carte de descrieri geografice sau de locuri istorice. Autorul, bine inspirat, a reușit să reunească într-un tot aceste specii literare. Evenimentele istorice petrecute în regiunea Munților Apuseni sînt prezentate în strînsă legătură cu mediul geografic. Autorul, după cum relatează în „Cuvînt înainte“ a amestecat munții cu oamenii, poienile, izvoarele, rîurile, cascadele, peșterele și legendele cu nume de cărturari, scriitori, artiști, compozitori, folcloriști.

S-a adunat în volumul amintit imaginea Apusenilor ca un „vast muzeu românesc în încăperile căruia delimitate de stînci, de riuri și de păduri seculare, se întîlnesc cu aceeași gravitate și măreție, atît geologia cît și mitologia, istoria și etnografia, arta naturii și arta omului, aurul și singele, veacuri de opresiune și revolte încununate de o magnifică biruință“.

Imaginii de muzeu i se suprapune aceea a unui Pantheon, fiindcă alături de elementele naturii aceste locuri cuprind osemintele unor eroi: Horia, Cloșca, Crișan, Avram Iancu.

Autorul și-a propus să înfățișeze regiunea Apusenilor nu în funcție de drumurile turistice cele mai accesibile, ci în legătură cu marile centre populate ale regiunii: Abrud, Zlatna, Brad, Cîmpeni, Hălmagiu, Baia de Criș.

Cartea scoate în evidență gloria vremurilor trecute și grandoarea vremurilor de azi.

Lucrarea este inaugurată printr-o „Evocare și introducere bibliografică“, care cuprinde ample informații privitoare la cadrul geografic general — propice pentru creerea unei comunități umane încă din neolitic. Sînt evidențiate bogățiile minerale ale Apusenilor, care au deter-

---

* Ed. Sport-Turism, București, 1977.

minat așezări pitorești în perioada dacică și daco-romană pe lângă minele de la Abrud, Zlatna, Roșia, Baia de Arieș, Baia de Criș. Urmează apoi prezentarea istoricului regiunii, integrată în istoria națională, subliniind că istoria Munților Apuseni este un izvor nesecat de patriotism, de spirit democratic, de energie creatoare, de educație în tradiția marilor aspirații ale poporului român.

Însemnate pagini din lucrare sînt rezervate istoricului cercetării regiunii, ogîndirii trecutului și prezentului locurilor în literatură, creație artistică. Nu puțini sînt istoricii, geografii, scriitorii și artiștii care s-au simțit captivați de semnificația eroică a locuitorilor din Munții Apuseni, de istoria lor, de frumusețea locurilor și peisajelor.

În capitolele următoare autorul se oprește la orașele și locurile istorice cele mai importante ale Apusenilor. Pagini însemnate sînt rezervate Abrudului — cel mai vechi dintre orașele aurifere ale Munților Apuseni, Zlatnei (rivala istorică a Abrudului), Bradului și împrejurimilor sale, orașului Cîmpeni. Capitolul următor ne introduce într-o călătorie pe Valea Arieșului spre Albac și Arada — locuri de unde s-a ridicat Horia, capul răscoalei de la 1784. Satele prin care trece traseul, îți vorbesc de un trecut de luptă și de suferință, de căpitani zdrobiți cu roata, de prefeți și tribuni a căror lance a fost pavăza libertății.

Evenimentele istorice importante sînt prezentate pe fondul unor detalii geografice și etnografice. Satele cuprind „vechi urme și dovezi de civilizație și cultură românească, locuri natale ale atitor personalități istorice, case de meșteșugari și artiști în lemn, lut și piatră, tîrguri de țară ale moșilor“... În acest mediu este prezentat Horia, specificîndu-se că numai cunoașterea acelor locuri ne poate duce la înțelegerea ființei sufletești a conducătorului luptelor de la 1784, a răscoalei pe care a condus-o.

Alt capitol este consacrat comunei Vidra, azi Avram Iancu și muntelui Găina.

Vorbînd despre personalitatea lui Avram Iancu, conducătorul revoluției de la 1848 din Transilvania, autorul îl consideră ca pe un continuator al luptei purtate de înaintașii săi, în special al lui Horia.

Localitatea Avram Iancu găsindu-se situată la poalele muntelui Găina, renumit prin tîrgul anual de fete, nu s-a putut omite de a se vorbi de tradiția locală a moșilor de a se întîlni vară de vară pe acest munte — prilej de a-și schimba între ei produsele lor meșteșugărești, de a face parada portului și cîntecului popular.

Următorul capitol ne aduce deosebit de prețioase informații despre Ținutul Hălmagiului și Baia de Criș. Nici unul din marile evenimente petrecute în Apuseni nu este străin de Țara Hălmagiului. Din paginile cărții se poate cunoaște trecutul și prezentul acestor ținuturi, oamenii și obiceiurile lor tradiționale. Aici în Hălmagiu ca și în alte locuri ale Apusenilor se putea accentua și mai mult legătura dintre om și loc, dintre condițiile de mediu și istoricul localității. Munții ce înconjoară depresiunea au constituit ziduri naturale de apărare împotriva multor cotropitori străini.

Cei dornici de informare găsesc în cartea istoricului Vasile Netea, în paginile consacrate Băii de Criș, fosta reședință a comitatului românesc al Zarandului, nume de patrioți români, legate nu numai de Țara Zarandului ci a întregii Țări a Moților și chiar a ținuturilor de peste Carpați.

Nu se poate încheia această minunată călătorie prin muzeul Apusenilor fără prezentarea localității Țebea „pantheonul eroilor“ cum o numește autorul. La Țebea se păstrează vie amintirea marilor personalități ale moților Horia și Avram Iancu, prin gorunul lui Horia în preajma căruia se găsește mormântul „Craiului Munților“.

În final autorul adresează un imn de slavă moților care au dat țării, întregului popor, eroi care au știut să lupte pînă la jertfă pentru binele neamului.

Sentimentul patriotic de care dă dovadă autorul, sentiment care străbate ca un fir roșu paginile cărții este demn de urmat pentru cei tineri, cărora cartea li se adresează în special.

Citind această carte, cei care nu cunosc Apusenii sînt tentați a porni la drum, iar cei care îi cunosc retrăiesc clipele de emoții de la întîlnirea cu locurile unde, s-au născut, au luptat și au murit mari personalități istorice ale românilor.

Cartea este însoțită de trei anexe, una în care apar căpitanii locali ai răscoalei de la 1784, alta cu prefectii, viceprefecții, tribunii, centurionii și decurionii de la 1848-1849 și una cu delegații cercurilor electorale, orașelor și satelor din Munții Apuseni la adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Personalitățile evocate și o parte din locuri sînt ilustrate în paginile cărții, iar întreaga regiune este reprezentată pe harta care însoțește cartea.

Recomandăm cu căldură cartea cititorilor de pretutindeni și mai ales arădenilor, în paginile căreia găsim evenimente legate și de județul nostru.

RODICA HERLO

IOAN GODEA — **CARACTERISTICI ALE CULTURII POPULARE DIN BIHOR***

Consacrată existenței milenare a locuitorilor acestui ținut românesc, modului lor de viață și civilizație, valorilor autentice ale culturii populare tradiționale din Bihor, cartea cercetătorului — etnograf dr. Ioan Godea este structurată pe mai multe capitole egale ca valoare. Pe baza unei te-

* Editura Sport-Turism, București, 1977, 166 p.

meinică cercetări de teren conjugate însă cu dragostea și pasiunea omului de știință, autorul surprinde „acele aspecte particulare care definesc specificitatea valorilor materiale și spirituale create de oamenii acestor locuri din vremuri îndepărtate și pînă în zilele noastre“.

Cuvinte despre Bihor este primul capitol în care, după imaginea topografică a județului, autorul face referiri la bogata istorie scrisă și nescrisă, dar trăită fără întrerupere din paleolitic pînă în zilele noastre pe „acest picior de plai, leagăn de istorie și civilizație multimilenară ce se cheamă Bihor, ținutul de la fruntariile de vest ale României“.

Referindu-se la **satul bihorean**, autorul arată că așezările rurale sub aspect geografic se diferențiază pe trei mari grupe : sate de cîmpie, sate de deal și sate de munte. Într-un spațiu restrîns, cercetătorul abordează această temă sub aspect istoric, social, economic, etnografic și arhitectural. Avînd în vedere marile prefaceri contemporane, faptul că nu vor trece prea mulți ani pînă cînd înfățișarea localităților rurale va fi cu totul alta „sistemizarea... nu poate fi concepută în afara unei griji deosebite spre a păstra tot ceea ce a însemnat specificul arhitectonic al satelor bihorene, de a conserva „in situ“ acele vestigii de înaltă valoare artistică și locumentar-istorică (mori, pive, case, poduri etc.“). Este o idee foarte prețioasă care merită toată atenția.

După ce se fac referiri interesante asupra **ocupațiilor tradiționale de bază ale locuitorilor**, agricultura și creșterea animalelor, argumentînd științific că practicarea lor sînt dovezi „incontestabile ale continuității de viață a românilor în această parte a țării“, trece în capitolul IV la **ocupațiile secundare** (vinătoare, pescuit, bărcuit-albinărit, pădurărit, cărbunărit, cunoștințe populare în căutarea sănătății, drumurile sării, drumurile pîinii).

În capitolele V—VIII autorul se oprește asupra aspectelor legate de: **gospodărie, casă, interiorul locuinței, mobilier țărănesc**.

Analizînd tipologia planimetrică, organizarea interiorului, elementele de decor sculptat sau pictat autorul oferă o imagine de ansamblu a bisericilor de lemn de pe cuprinsul județului. De altfel acest capitol intitulat **Bisericile de lemn—monumente istorice și de arhitectură populară**, reprezintă o sinteză a unei munci pasionate concretizată în lucrarea apărută la Oradea în două volume, **Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României**, semnată de același autor.

Parcurgînd cel de-al zecelea capitol, **Industrii și meșteșuguri populare**, care cuprind : morile de apă, morile „seci“, morile de vînt, olănițele, prelucrarea lemnului, spătăritul, fierăritul, olăritul, vărăritul, prelucrarea lîinii, prelucrarea pieilor (pielărit, cojocărit, bitușerit, cizmărit), autorul reușește să convingă că într-un spațiu geografic relativ restrîns s-au concentrat un mare număr de meșteșuguri : ba mai mult au existat în acest județ multe sate cu majoritatea locuitorilor specializați în anumite meșteșuguri.

Țesăturile de interior și portul popular formează obiectul următoarelor două capitole. Prin intermediul acestora cititorul cunoaște o altă latură a feluritelor îndeletniciri ale femeii de la țară. Căldura inimii,

frumusețea gândului, talentul și ingeniozitatea acesteia s-au așternut cu mîială și răbdare pe suprafața pinzei țesută în război. Mulțimea unel-
telor legate de industria casnică textilă, variatele tehnicii de țesut sau
cusut sînt argumente care explică gama diversă a motivelor ornamen-
tale atît pe țesăturile de interior cît și pe piesele componente ale costu-
mului popular bihorean.

În cuprinsul cărții este inclus și capitolul **Tîrguri și nedei**, în care
autorul se oprește pe scurt la cîteva din aceste manifestări folclorice tra-
diționale atestate documentar pe aceste locuri încă din evul mediu.

Capitolul de încheiere se referă la diferitele forme și căi de **valori-
ficare a culturii populare bihorene**.

Cartea, completată și întregită în chip fericit de harta ce cuprinde
centrele etnografice ale județului (autori : Nicolae Zaha, Ioan Godea), se
adresează publicului larg care are astfel posibilitatea să cunoască bogă-
ția, varietatea și complexitatea formelor de manifestare ale culturii popu-
lare din Bihor.

Cartea lui Ioan Godea completează bibliografia de specialitate, îm-
bogățînd-o în același timp.

AUREL SASU

REVISTA ARHIVELOR, nr. 2/1977

Studiile publicate în numărul al doilea pe 1977, al „Revistei arhive-
lor“ abordează tematica dedicată sărbătoririi centenarului independenței
României.

Structurată în mai multe părți : „Studii și comunicări“, „Documen-
te“, „Memorii“, „Prezentări de fonduri și colecții“ și „Cronici“, bucurîn-
du-se de colaborarea unor nume re prestigiu, revista aduce în discuție
probleme legate de condițiile istorice ale proclamării independenței, or-
ganizarea armatei române și a celorlalte puteri beligerante, contribuția
tuturor românilor la cucerirea independenței, atitudinea unor personali-
tăți române și străine față de cauza independenței și altele.

Încă din studiul introductiv semnat de I. N. Vlad — cucerirea in-
dependenței naționale apare ca deschizătoarea unor mari împliniri ale
idealurilor de libertate și progres social.

Tratînd condițiile și împrejurările interne imediate ale proclamării
independenței, studiul lui Constantin Corbu evidențiază faptul că după
revoluția din 1848 și Unirea din 1859, **revoluția de independență com-**

pletă, din 1877 reprezenta țelul unic al întregului popor angajat în consolidarea și apoi în desăvârșirea statului național unitar.

Vizînd organizarea armatei române și concepția de apărare a țării în perioada 1830—1877, Constantin Căzănișteanu arată că în lupta lor multiseculară pentru independență românii au adoptat un sistem de organizare militară bazat pe mobilizarea întregului popor, pe războiul întregului popor, concepție tactică ce se păstrează și astăzi. Autorul evidențiază că sistemul militar român din 1877 a putut realiza mobilizarea unor importante forțe armate capabile să se opună unei agresiuni externe și să ducă un război de eliberare națională, cum a fost cel dus în Balcani împreună cu armata rusă.

Rămăs la aceeași tematică a organizării militare, studiul lui Nicolae Ciachir, privind armatele beligeranților în războiul din 1877—1878, prezintă toată complexitatea războiului pe frontul din Balcani unde au luptat cot la cot românii, rușii, sîrbii, muntenegrenii și alături de ei întreaga populație balcanică supusă de Imperiul otoman. Studiul prezintă un mare interes și prin aceea că, pentru prima oară, pune în evidență noi date privind armatele beligerante : rusă, română, sîrbă, muntenegreană și detașamentele de voluntari bulgari.

Reflectarea războiului de independență în documentele străine este prezentată de colectivul format din Ionel Gal, Mircea Spiridoneanu și Gheorghe Socol care au întreprins o vastă cercetare în această direcție. Studiul permite cunoașterea concepțiilor politice oficiale și oficioase și atitudinea opiniei publice europene, interesul acestora pentru România și lupta sa, care viza o existență liberă și independentă. Concluzionînd, studiul scoate în evidență că războiul de independență a fost un război național.

Ideea războiului național pentru independență și unitate națională din 1877-78 este scoasă în evidență și de studiul lui Nicolae Pleșiță, care se preocupă de contribuția organelor de informații la acest război. Autorul demonstrează rolul serviciului de informații și contrainformații în cadrul activităților politice, diplomatice și militare sau în cele privind contracararea spionajului străin. Se evidențiază de asemenea marea contribuție a serviciului de informații în bătălia decisivă de la Plevna, cînd dispozitivul și intențiile armatei otomane au trebuit cunoscute foarte bine.

Atitudinea întregului popor român, a femeilor, a tribunilor transilvăneni, a unor personalități române și străine, cum au fost Mihail Kogălniceanu, gen. Gheorghe Angelescu, Dik de Lonlay și alții sînt evidențiate de lucrările semnate de Elena Georgescu, Ion Rancea, Georgeta Penelea, Maria Soveja, N. Nicolae, M. Kandel, Vasile Netea și alții. În ansamblul lor aceste studii evidențiază : episoade ale solidarității românești, necesitatea cuceririi independenței prin lupta armată împotriva Imperiului otoman, eroismul în luptă al armatei române, semnificația războiului în conștiința contemporanilor ș.a.

Bogat ilustrată grafic, „Revista arhivelor: constituie atit pentru ceretători cit și pentru publicul larg o bogată sursă de informații privind felul in care România și-a proclamat și consfințit prin luptă, independența deplină.

EDUARD IVANOF

„TIBISCUS“, 1975

Publicația Muzeului Banatului, „Tibiscus“, seria Etnografie, din anul 1975, este structurată pe capitolele: port, arhitectură și meșteșuguri populare, obiceiuri, muzeografie și patrimoniu muzeal, note și consemnări.

Volumul, îngrijit de Aurel Turcuș, se deschide cu un amplu studiu al conf. univ. Dr. Marius Bizerea, „Banatul ca unitate și individualitate istorico-geografică în cadrul pământului locuit de români“, în care autorul face o incursiune subtilă în trecutul istoric al acestei provincii, surprinzând elementele specifice care au generat „conștiința“ de bănățean, adică modul particular de manifestare a acestei străvechi populații românești.

Din capitolul următor se remarcă studiile „Portul popular bănățean din Clisura Dunării“, a Emiliei Pavel, în care se încearcă o prezentare a principalelor piese ale costumului național din zona etnografică a Porților de Fier, „Portul popular german în Cimpia Aradului“, a lui Hans Gehl care prezintă analitic toate categoriile de costum din localitățile Zădăreni, Zăbrani, Sîntana, Vladimirescu, Sînmartin. În același capitol mai amintim interesantele articole „Găteala capului în portul popular femeiesc al carașovenilor“, datorat lui Teodor Pleșa și „Funcții simbolice de ritual ale unor piese de port popular bănățean“, semnat de Aristida G. Turcuș.

O mare parte din volum este consacrat arhitecturii populare. Nicolae Tăranu, în lucrarea „Tipologia locuinței țărănești de tradiție arhaică din Banat“, evidențiază specificul arhitecturii populare bănățene, înfățișând planuri de casă tradiționale, tipuri de casă vechi, cu exemplificări numeroase, într-o bogată ilustrație grafică și fotografică.

Asiduele cercetări de teren ale lui Nicolae Secară, valorificate și în remarcabilul sector în aer liber al secției de etnografie, sînt oglindite în lucrarea „Gospodăria românească din Jebel de la Muzeul satului bănățean“. Aceleași preocupări, în domeniul arhitecturii populare, mai precis ale evoluției gospodăriei, sînt reliefate și în mediul rural șvăbesc, prin lucrarea „Aspecte privind evoluția gospodăriei șvăbești din Variaș“.

Partea consacrată meșteșugurilor țărănești cuprinde lucrările „Instalații și văiegărit de pe Valea Belareca, jud. Caraș-Severin“ (Eutimiu Lăpăduș), „Birchiș și Lipova, vechi centre de ceramică bănățeană“ (Adriana Petrică Onofrei). Prima lucrare, riguroasă și documentată, descrie în mod detaliat instalațiile, elementele tehnice, prelucrarea țesăturilor de lână prin „stupe și voieli“ (pive și viltori) dintr-o subzonă etnografică bănățeană. A doua lucrare oferă date interesante despre vechile centre de olari Birchiș și Lipova, inactive astăzi.

Grupate distinct în volum, obiceiurile din arealul bănățean includ numeroase lucrări de interes. Între acestea amintim „Obiceiurile de familie la slovacii bănățeni“ (Pavel Rozkos), „Obiceiuri de înmormântare din zona Firdea—Gladna—Zolt, jud. Timiș“ (colectivul catedrei de limba română de la Liceul din Nădrag), „Destrukturare și permutări funcționale în călușul bănățean“ (Sanda Larionescu), „Despre originea ipotetică a măștii de cerb“ (Aurel Turcuș).

Informații prețioase sînt oferite și în capitolul de muzeografie și patrimoniu muzeal, care prezintă colecția de furci de tors (Aurel Turcuș), colecția clești din fier cu tipare pentru copt aluat (Eutimiu Lăpăduș), ambele din muzeul bănățean.

Probleme actuale în domeniul conservării și depozitării sînt dezbătute de către experimentatul muzeograf orădean Ioan Godea în articolul „Problemele depozitării“.

În afară de unele neclarități în scris, datorate autorilor, considerăm că spațiul afectat unor lucrări nu este totdeauna corelat cu importanța temei sau subiectului abordat.

În ansamblu, studiile și lucrările de etnografie și artă populară, înglobate în recenta publicație a Muzeului Banatului, reprezintă valoroase contribuții în valorificarea unei străvechi vetre de cultură populară dintre Mureș și Dunăre.

GEORGE MANEA

Tipografia Arad

c-da 10—3; 1978

ZIRIDAVA

IX

— 1978 —

